De Tijdspiegel. Jaargang 70

bron
De Tijdspiegel. Jaargang 70. L.J. Veen, Amsterdam 1913

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_tij008191301_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

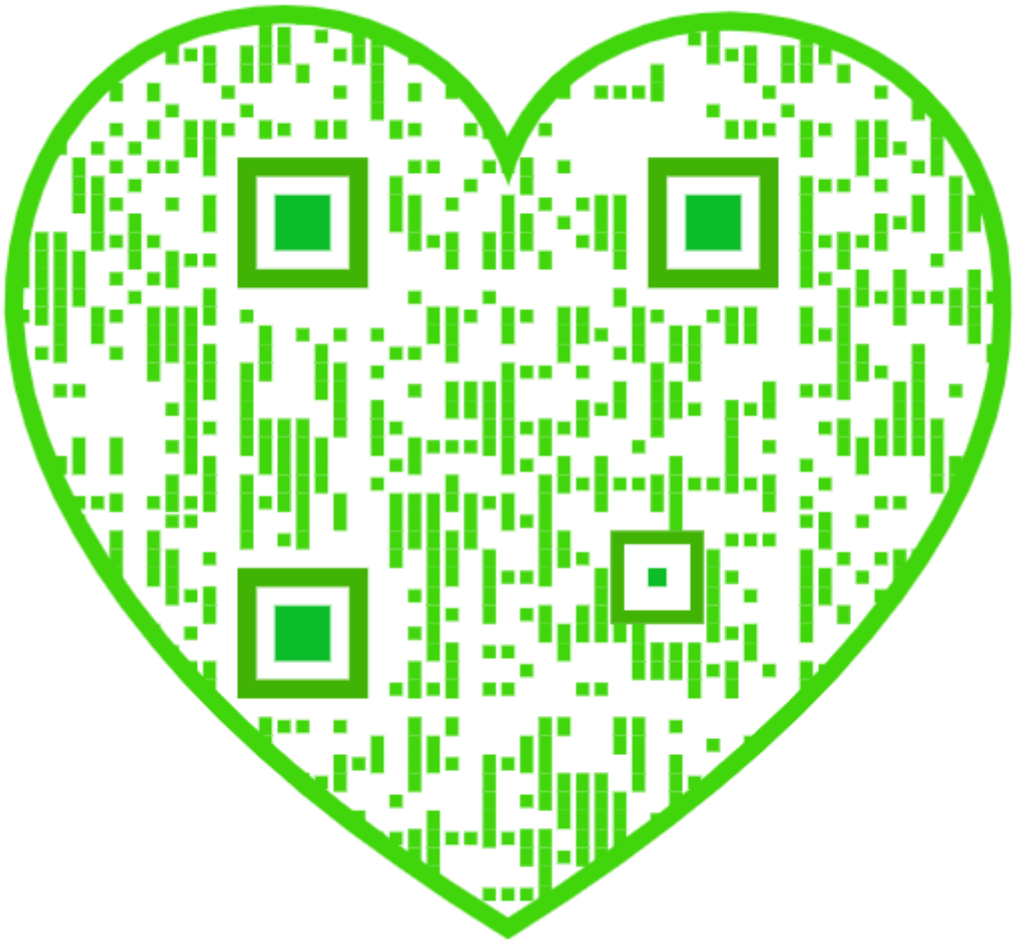

[Deel 1]

Nieuwjaar[1].
Guido Gezelle.

Met weke, maand en dag te leven,
komt 't oude jaar den geest te geven;
En 't ligt geveld in de eeuwigheid.
Weerop zal 't staan, om weêr te sterven...
'dat eeuwig is, dat moogt gij erven'
is, in een woord, mijn wensch gezeid.
Dat eeuwig is zal God u geven,
gestorven eens zult ge eeuwig leven,
zoo ge uwen sterfdag voorbereidt
Ik wensch u nooit voor goed te sterven,
maar, levend door de dood, eens te erven
het leven Gods, in de eeuwigheid!

1. Met toestemming van den Uitgever overgenomen uit: *Guido Gezelle's Dichtwerken*, Deel XI-XIV, Amsterdam, L.J. Veen, dezer dagen verschenen.

Het oud jaar is voorbij
    en 't nieuwe is pas verschenen:
waar gaat de snelle tijd,
    waar gaat hij met ons henen?
- Naar de eeuwigheíd ga ik,
    met u, met al dat is
en van uw broosheid, mensch,
    geve ik getuigenís.
Past op dan, gij die gaat
    met zulke snelle schreden,
en stelt niet uit; hetgeen
    gij doen zult, doet het heden,
want morgen kunt gij reeds,
    met 't oud en 't nieuwe jaar,
verdwenen zijn als of 't
    een ijdel wolkske waar. -
Zoo sprak de tijd en wij...

Het masker.
Agnes van der Moer.

VOOR MOEDER.
Traversons gravement cette méchante mascarade, qu'on appelle le monde.

EEN groote zaal was hèl verlicht. Het licht viel overdadig goud en fel en alle bloemen en kleederen werden tot een vreemd-bont kleuren-schilderij, dat in hooge mate boeiend, na korten tijd vermoeide. De wanden van spiegelglas gaven veel keeren de zaal terug, tot het een onafzienbaar gewemel werd. Tegen de palmen in de hoeken bloeiden nog, verleppend, vuurroode rozen en vulden de zaal met den pénétranten geur van stervende bloemen.

Tusschen de spiegels bewogen de menschen zich in vreemde kleederen, allen gemaskerd. De meesten iets anders voorstellend, dan zij waren; enkelen gevend in hun mascaradepak hun werkelijk innerlijk wezen, dat zij in het dagelijksch leven nimmer toonden.

Er was een bankier, die een prins voorstelde. Hij had wel het pak aan, maar de princière manieren had hij vergeten. Er was ook een echte prins, die, in een dwaas pak, een harlekijn verbeeldde, wat overigens niet slecht bedacht was. Hij liep naast een frivole vrouw, in een babyjurk en met een witte kaper vol roosjes op. Dan was er een dokter, die, zéér verblijd over zijn eigen geestigheid, den dood imiteerde. Het speet hem, dat hij gemaskerd moest gaan. Gelukkig was de ontmaskering aan het souper. En er waren meerdere cavalerie-officieren als jockey's. Wat hadden zij anders kunnen zijn?

Een rijke leeglooper speelde voor mijnwerker. Hij voelde zich zeer ongewoon in zijn pak en wist zich er niet in te bewegen. Ook was er Marie Antoinette... Zij wás er... Zij was de onthoofde Koningin, herleefd; trotsch en vorstelijk in haar bewegingen en niemand zag het haar aan, dat zij ongewone kleeren droeg. Daar was een man in een groen

fluweelen pak, dat overladen was met bloemen en mooie en leelijke insecten en reptielen; ongeméén mooie en zéér afzichtelijke; en toen een kleine pierrette hem vroeg, was hij voorstelde, zeide hij: ‘Ontdekkingsreiziger.’ Ze keek hem verbaasd aan en vond, dat hij dan liever stukjes landkaart op zijn pak moest dragen en hij antwoordde:

‘Ik heb nóóit iets anders ontdekt, dan bloemen, zoete, vol honing óf giftige, en mooie en leelijke insecten en reptielen, die andere menschen nóóit zien.’ Hij sprak de waarheid. Zijn donkere oogen maakten onophoudelijk reizen door de zielen van de menschen, die hij ontmoette en hij ontdekte er veel, wat anderen nóóit zagen.

Er was óók een slang. Een ranke vrouw, met Oostersche bewegingen. Zij droeg een glinsterend, nauw kleed van groenblauw satijn. En de liefde liep in de zaal rond, en iedereen vroeg; ‘Wat stelt die voor? Zeker een duivel,’ want niemand herkende in hem de Liefde. Het was een fijn gebouwde man, in een helrood kleed, maar hij had geen pijlen. Uit den koker, dien hij droeg, kwamen korte scherpe mesjes met weerhaken, en op zijn hoofd staken twee kleine, stompe horens omhoog. Daarom heen lag een krans van rozen en elke roos was half ontbladerd. Zijn hand droeg een groot, wit hart, waaruit roode confettis lekten als druppels bloed.

Toen verscheen op den drempel van de zaal een tengere vrouw. Haar gezicht was zacht-rose en haar oogen keken zwart de zaal in. Haar mond leek verstard in haar blijden jeugdlach, die vol was van overmoed.

Een golf van kleuren sloeg op voor heur oogen, en een diepe, gonzende geluid-massa klonk in heur ooren. De heele zaal was vòl, en een zoo onophoudelijk wisselen van kleuren bloeide onder het uitschietende licht, dat zij duizelde.

Trompetten schaterden onharmonisch tegen het zingen der violen en het klagen der celli... de muziek sneed door den zwaren gons van honderde menschenstemmen.

Uit de ondoordringbare, zwijgende duisternis daarbuiten, trad zij in het volle licht en het gerucht der menschen.

De ceremoniemeester vroeg haar naar haar kaart, en zij toonde die.

‘Toch,’ zeide hij, ‘mag ik u niet binnenlaten, u bent ongemaskerd.’

‘Maar ik zou zoo graag dit feest meemaken. Niemand

kent mij. Is het dan niet even goed als was ik gemaskerd? Het doel van dit feest is toch, elkaar niet kennen? Ik kan geen masker dragen, het maakt mij duizelig en ik zou dan dadelijk weg moeten gaan. Kunt u voor mij niet een uitzondering maken, ik wou het zoo héél graag!'

De ceremoniemeester keek haar aan. Haar lachend gezicht.... Haar jeugd...

'Is u dus een vréémdeling?' vroeg hij eindelijk weifelend 'kent niemand u in de zaal?'

'Nee, niemand' zeide ze: 'Ik kom van héél ver... laat mij maar binnen...'

'Nu, kom dan binnen' antwoordde de man en zij kwam.

'Wat stelt u voor?' vroeg hij en zij zeide: 'Het Leven'. Zij zei dit lachend, met den lach, die geen oogenblik week van haar gezicht.

'En hoe is uw naam?'

'Prosoopon.'[1.]

Toen ging ze de zaal in.

Haar zwart satijnen kleed was gesloten met groote robijnen en in heur helle, blonde haren staken bloemen, van robijnen gemaakt. Het waren groote, lichtende bloemen, en de geur van heur haren leek van de bloemen te komen. Zij droeg lange, zwarte handschoenen en onder den domino uit kwamen twee zéér kleine, smalle voeten in zwart-fluweelen schoenen met buitengewoon groote gitten gespen.

Zij viel dadelijk op, omdat ze ongemaskerd was en de namaakprins kwam haar ten dans vragen. Bij de eerste walsmaat trapte hij op haar sleep.

'Uw pak past u slecht!' zeide ze, en dit ontstemde hem, want hij had zóóveel geld betaald voor zijn mooie kleeren. Hij zag haar aan en vond haar jong, bloeiend gezicht met den vollen lach en hij vergat zijn ontstemming. Tegelijk vielen hem de robijnen in haar kapsel op.

'Zeldzaam mooie steenen draagt u. Zeker héél kostbaar?'

En ze antwoordde alleen:

'Uw pak past u in het geheel niet!' Toen werd de namaakprins boos. Wat had zij op zijn pak aan te merken? En hij liet haar midden in de zaal staan. Zij stond daar stil en eenzaam, met haar altijd lachend gezicht.

Zij stond daar en zag Marie Antoinette langs zich gaan en

1. Prosoopon = προσωπον = masker.

diep boog ze en kuste den zoom van het kleed der arme Koningin. En Marie Antoinette glimlachtte héél hoog... Daar was zij Koningin voor. En het Leven boog nog dieper. Het had aan Marie Antoinette wat goed te maken.

Toen kwam de echte Prins naar Prosoopon. De belletjes aan de spitsen van zijn pak klingelden en zijn groote puntmuts zwaaide heen en weer. Hij vroeg om een dans en zij legde haar hand op zijn arm. 'Hoe bent u hier zoo ongemaskerd binnengekomen?' begon hij.

'U bent toch óók ongemaskerd?' antwoordde ze.

'Néé toch?'

'Ik dacht het; het pak zit u zoo goed, als was het uw dagelijksche.'

De Prins lachte, maar zijn lach klonk scherp. Hij had zich in de harkekijnsdwaasheid gestoken en toch kwetste het hem, nu hij daarvoor aangezien werd, waarvoor hij zich uitgaf.

Prosoopon intusschen danste zacht en mooi. Zij danste en haar dansen was zuivere schoonheid.

'Het leven uitdansen, uitdansen!' dacht zij.

Zij kende alle menschen in de zaal en niemand kende haar.

Een minister in een zwart priesterkleed vroeg haar ook ten dans. Het kleed sloot nauw om hem, alleen het masker leek er wat vreemd bij, en hij zelf zeide dit tot Prosoopon.

En zij antwoordde:

'Waarom is het dwaas? Véél priesters dragen een masker. Intusschen moet ik u bewonderen om uw kleederen. Ze staan u best, het past u óók goed.'

'Alle pakken passen mij goed. Mij zit alles makkelijk,' zei de minister en zij antwoordde:

'Dat dacht ik al!'

Ze danste met den minister en daarna kwam de Liefde tot haar. Hij sprak over het feest en over de stervende rozen in de hoeken. Toen zei ze: 'Wat een vreemd costuum heeft u gekozen om de liefde voor te stellen; het bedekt niets, zelfs niet het idéé: Liefde. Het is te reëel, te wáár voor een gemaskerd bal. Het is zóó reëel, dat niemand in u de liefde ziet. Zij kennen geen van allen de Liefde: enkel den schijn.'

'Ik zelf ook,' zei hij. 'In het dagelijksche begrip: *Liefde*, ben ik óók enkel schijn; op dit bal wilde ik eens wáár zijn....'

'Het is zoo, het is de eenige keer in uw leven, dat u

oprecht is', antwoordde ze. De Liefde zag haar aan, maar zij lachte, lachte, jong, blij, overmoedig.

'Waarom draagt u geen masker? Heeft u het verloren?' vroeg hij.

'Toch niet!' zei ze stil en ze danste verder. Toen gebeurde het, dat in de volle zaal de vrouw, die de slang voorstelde, haar raakte. Prosoopon trilde; haar fijne vingers trilden en de Liefde voelde dit.

'Schrikt u?' vroeg hij.

'Ja, ik ben bang voor de koude huid van een slang' zei ze.

De Liefde lachte. Hij vond dat zijn danseuse aardig acteerde. Wie zou niet bang voor een slang zijn?!

Zij was werkelijk amusant. Als Marie Antoinette langs haar kwam, stond ze stil en boog diep en, tusschen twee dansen in, ging ze naar de lichtzinnige vrouw, die als Baby verkleed was. En het Leven streelde heur haren en haar stem klonk zacht, toen zei ze: 'Zoo'n arm, klein kindje; hoe kom je zoo laat in den nacht nog op?'

Ze wàs aardig en de Liefde hield haar làng gezelschap; maar toen werd Prosoopon door den leeglooper-mijnwerker opgeëischt, den man met het vele geld.

'Ieder heeft zijn deel aan het Leven!' lachte hij en héél ernstig antwoordde ze:

'Zèlfs de mijnwerker.' Haar stem klonk trillend, maar haar gezicht làchte, lachte...

Haar gezegde stak hem.

'Is u socialiste?' vroeg hij.

'Ik ben het Leven!' zeide ze.

De rijke man voelde zich niet op zijn gemak en hij was blij, toen de dans eindigde.

Ze danste zonder ophouden, maar toen de dokter, met de menschenbeenderen op zijn pak, tot haar kwam, bedankte zij:

'Zelfs de Dóód kan mij niet met rust laten. Ik dank u, ik kan niet met een vriend dansen.'

'Een vriend... De Dóód een vriend van het Leven?'

'De éénige Vriend!'

'Zijn dan àl de menschen, met wie u danst, uw vijanden?'

'Ja....'

De dokter boog en verdween.

En zij stond weer eenzaam. Haar buitengewoon mooie

rose teint, haar vuurroode mond en de lach, die nóóit week van haar jong gezicht, trokken de algemeene aandacht:

'Het Leven, het Leven!' zei een oude heer: 'Het lijkt er niets op, rare voorstelling!'

Maar één man bleef terug en ver van haar. Hij zelf danste bijna niet en lang stond hij telkens geleund tegen één van de groote marmeren pilaren en dan bekeek hij Prosoopon zonder dat zij het merkte. Hij zag haar onveranderlijk gezicht en haar buitengewone overgave aan den dans, dien ze danste. En hij zag, dat ze het Leven danste.

De nacht werd dieper. De muziek speelde niet zoo opgewekt meer, de zaal was warm en de knechts kondigden het souper aan. In een zaal, volmaakt gelijk aan de danszaal, stonden de lange tafels... De groote deuren werden opengeslagen en het stof uit de balzaal dwarrelde naar binnen. Onder het felle licht warrelde de stofwolk uit tot een gulden nevel, en, in de spiegels weerkaatst, leken er zich honderd zalen uit te strekken in een mist van goud, waarin àlles kon gebeuren, en alles onbegrijpelijk werd, vaag, onwerkelijk...

Toen stond plots voor Prosoopon de man, die haar den heelen avond ver was gebleven, en diep buigend, vroeg hij:

'Mag ik met u soupeeren?'

En zij knikte sprakeloos. Vóór haar stond de ontdekkingsreiziger en hij was de eenige man in de zaal, dien zij niet kende.

Zijn stem was zuiver met een vreemden, zachten metaalklank, en het Leven vroeg zich af, welk een gezicht onder dat masker verborgen was.

Zij vertrouwde hem plots, om het geluid van zijn stem; ze vertrouwde hem, den onbekende, boven àlle bekenden in de zaal. Hij begon toen met enkele menschen aan zijn tafel te noodigen en hij deed een zeer bijzondere keus.

'Ik vraag de slang' zei hij tot Prosoopon: 'het spijt mij, dat ik haar tafelheer óók moet vragen, het is de minister-priester, maar ik kan daar niets aan doen. Ook heb ik de Liefde gevraagd met zijn soupeuse, een duivelin.

'Deze vier komen aan het ééne lange end van de tafel en Marie Antoinette, die alle heeren bedankt heeft, komt aan het hoofd en u en ik komen aan het andere lange tafelend. Méér vragen wij niet.'

Zoo gebeurde het toen werkelijk.

Groote schotels werden rondgegeven en de minister-priester at het meeste, zooals dat bij zijn rol paste. Het was een feest vol vreugde. Het bleef een onophoudelijk knallen van champagne-kurken.

Toen klonk plots aan het dessert de hooge stem van den ceremoniemeester: 'Démasquez.'

En alle maskers vlogen af en er onder uit kwamen roode pret-gezichten en glinsterende oogen met de verraste uitdrukking: 'Ben jij dat?' Of met de uitdrukking: 'Dat wist ik wel!' Toen was het, dat de ontdekkingsreiziger aan zijn glas tikte. Het werd stil aan de kleine tafel. En hij stond op en wendde zich tot Prosoopon.

'Vóór ik tot u ga spreken, wilde ik, dat u zich ontmaskerde!' zei hij stil. Maar de Liefde en de Slang lachten: 'Uw buurvrouw is niet gemaskerd immers!'

Prosoopon zat sidderend op haar stoel... Ze sprak niet, maar zag naar den ontdekkingsreiziger op... Hij wachtte rustig... Zijn mooie, gebronsde huid glansde zacht, zijn mond was edel en fijn besneden... en zijn oogen waren ongemeen ernstig en met diepe teederheid op haar gericht....

Ze zag hem aan en voelde:

'Deze wil géén kwaad...'

Toch bleef ze roerloos zitten.

'Wij hebben ons allen ontmaskerd.' begon hij weer: 'en ik ben ontdekkingsreiziger en ik wil deze tafel zoo graag toonen, wat ik gevonden heb...'

Ze sidderde; - ze zag naar de Liefde... naar de Slang... Zij zag naar den man, náást zich, die zich zoo bezorgd tot haar boog.

'Mag ik' vroeg hij: 'mag ik het masker afnemen?' En Prosoopon knikte sprakeloos. Zij gaf zich over aan het onbekende. En hij maakte héél voorzichtig het vreemde masker los. Zijn zorgzame vingers, bevochtigd met champagne, weekten het van haar gezicht... Het lag er over, een zéér dunne laag was op fijn linnen, dat plakte op haar huid... een masker, zóó bedriegelijk gemaakt, dat niemand het had kunnen ontdekken, behalve de man, die den ganschen avond door dien geboetseerden lach had heengezien.

Hij had al zoo véél verborgens gevonden.

Het masker liet los, ook haar handschoenen trok hij uit en toen zat zij daar doodstil.

Op den zwart satijnen domino lagen roerloos twee edele, fijne handen.

En boven het duistere kleed stond een sneeuwbleek gezicht, zeer mager, en twee groote diepe smartoogen staarden den menschen aan. Om den mond was een zware plooi van groote verbittering en het hooge, bleeke voorhoofd had diepe groeven. Het rose masker lag zonder oogen, zielloos op tafel en lachte, lachte...

Het was een vlijmend contrast. En de Liefde zag het Leven aan en herkende het, en de treurende oogen, die hem onafgebroken aanstaarden, klaagden hem aan, met de luide, weeklagende stem van vertrapt geluk.

Hij herkende haar... Het bleeke gezicht, de vermagerde wangen waren maar een overblijfsel van vroeger, maar hij herkende ze toch... En de oogen staarden hem aan tot hij de zijne neersloeg... en verslagen stond hij op en langs de muren schoof hij heen, armzalig klein... een geranselde hond...

Het Leven bewoog niet.

En de slang herkende haar ook; met diepe ontsteltenis zag zij de ontmaskerde aan, herkende ze dat vroeger zoo bloeiende gezicht. En de rimpels in dat hooge voorhoofd, de groeven om dien mond deden haar zwijgend zware verwijten, en in wilden angst stond zij op en vluchtte gillend weg door de zaal.

En de menschen aan de andere tafels, verschrikt door dien kreet, zagen op.

Ze zagen de bijna leege tafel; de ontdekkingsreiziger stond recht en Marie Antoinette lag geknield aan de voeten van het Leven en kuste den zoom van haar kleed. In het midden zat de zwarte domino, die den ganschen avond gelachen had, gelachen....

En toen de menschen haar zagen, doodsbleek en met het groote levensleed klagend in haar diepe, donkere oogen, verstomden zij... al verder en verder gleed het geluid van praten, tot het wegtrok in den versten hoek... toen sprak niemand meer, alleen de violoncellen klaagden, klaagden...

De menschen werden bang, zij stootten elkander aan.. er was een wanklank in de vreugde, een scheur in de pret, die niet te heelen was. En in dichte drommen verdwenen zij fluisterend uit de zaal. Marie Antoinette ging het laatst....

Toen hief de ontdekkingsreiziger opnieuw zijn glas en hij sprak zacht, maar duidelijk, met zijn metalen stem:

‘De lach verstart, waar geen tranen zijn en waar geen tranen zijn is het hoogste leed, en het hoogste leed is, waar geen vertrouwen bestaat. Een verstarde lach is altijd een masker. Niemand zag, dat je een masker droeg... jaren had je het zoo kunnen dragen; alle menschen letten te veel op zich zelf, om het gezicht van een ander te kennen, te begrijpen; maar ik heb er je oogen door heen gezien en ze waren zoo brandend droog.’

‘Ik heb in geen jaren geschreid,’ zei Prosoopon.

‘En je hebt in geen jaren vertrouwd; maar in mij geloof je... aan mij liet je het, je te ontmaskeren.... en je hebt je vijanden daarmee verdreven... met je vertrouwen in één mensch..

‘Het waren je levensvijanden, de maskarade-liefde en de Slang. Win je het Leven niet terug, is er een masker noodig zoolang je één mensch vertrouwen kunt?’

Toen legde de vrouw haar hoofd op de tafel en ze schreide.

Maar de ontdekker hield het masker in een kaarsvlam en het was begon te smelten en droop gloeiend over zijn vingers.

Maar hij voelde het niet.

Hij zag den zielloozen lach sterven en naast hem lag het herbeginnend geluk, het blijvend geluk, dat aanvangt met tranen.

Gedichten[1].
Constant Eeckels.

O bloemen...

Ik heb u een voor een geplukt,
o broze bloemen der gedachten.
'k Zag uwe liefdekelkjes, die
door 't groen der hoop me tegenlachten,
mijn broze bloemen der gedachten.

Ge waart zoo rank, ge waart zoo rijk,
o bloemen met uw walmenweelde,
die, amberend de lentelucht,
zoo mild, zoo wee-bedwelmend streelde,
mijn bloemen met uw walmenweelde.

Blij droomend heb ik u ontblaard,
o bloemen, spruiten van het denken,
heel zachtjes, heel voorzichtig, om
uw slanke stalen niet te krenken,
mijn bloemen, spruiten van het denken.

Verlangend zocht ik in uw diep,
o bloemen uit de geestesweide,
wat toch die kleur maalde op uw blad,
en wat dien geurenkeur verspreidde,
mijn bloemen uit de geestesweide.

1. Uit den ter pers zijnden bundel ‘Bloeitijd’.

Doch naar uw kroontje werd ontpluisd,
o bloemen met uw vreemd bekoren,
verbleekte al meer uw wondre kleur,
en hebt ge uw zoeten geur verloren,
mijn bloemen met uw vreemd bekoren.

'k Houd enkel nog van 't vroeger schoon,
o bloemen, die 'k eens lief zag benglen,
de kale knoppen, leelijk ruw
op als beschaamd gebogen stenglen,
mijn bloemen, die 'k eens lief zag benglen.

En starend rond en achter mij
o bloemen, die ik schaars mocht garen,
zie 'k, droef te moede, in plas en slijk
uw droomerig ontplukte blaren,
mijn bloemen, die ik schaars mocht garen.

Urenstoet.

Nu wandlen de uren vlug en vroolijk door de dagen,
de handen zusterlijk gestrengeld in elkaar,
met gazen sluiers rond den slanken leest geslagen,
en geurge oranjebloemen in 't neergolvend haar.
't Gelach klinkt als kristal, dat op kristallen rinkelt;
in ieder parel-oog vlamt iets van zonnegloed,
en 't lied, dat melodisch opneuriet uit den stoet,
lijkt merelkweelen, dat den zomer tegenkwinkelt.

Ze komen uit het park der jaren, waar haar woon
in wenschenvijver baadt. En zijn ze aanminnig allen,
tòch blinkt in ieders blik de vonk van éigen schoon,
en schenken ze elk om beurt den keest van 't welgevallen.
De een sust de bleeke jeugd, die altijd heeft geschreid.
Een andre kust het hart, waar wonden traag verbloeden.
Een derde biedt de liefde om zwakke ziel te voeden,
terwijl haar gezellin verhitte slapen vleit.

De troostingstoon trilt fijn in het geleidlijk zingen,
door 't vedelspel der hoop schroomvallig begeleid.
Soms wiekt er een omhoog met breede geestdriftszwingen,
en blijft uitschittren aan de bogen van den tijd.
Dan houden de andren stil een stond. Haar stemmen stokken,
en 't zwijgen jubelt voort door luistrende eindloosheid:
een hymne aan 't groot geluk, - door tegenspoed bereid -,
veel plechtiger dan 't grofst gebons van bronzen klokken.

Daarna glijdt, sierlijk deinend, weer de rij voorbij.
Nóg wuiven er 't vaarwel, als jongeren reeds kozen.
De bloode morgengloor en 't stemmig avondtij
doen op haar blank gelaat verloren rozen blozen.
Zelfs in den kalmen nacht gaan zij ten sterrendans,
met vloeiend gulden licht der moeder-maan bedropen.
En vóór 't verdwijnen aan wegwazend wijden trans
vouwen ze ver den lang-gesloten hemel open.

Avond-innigheid.

De gulden schijn der lamp droomt innig om
uw hoofd, gelijst in dartelende haren.
Nóg blijft de dag in uwe blikken klaren,
hoewel hij reeds in 't avondmeer verglom.

Op uw gelaat ligt nu een ragge ruste,
door freelen vree voorzichtig uitgespreid:
Want ieder uur, dat aanvlot en verglijdt,
draagt wijding van het heil, dat beiden kuste.

Het is alsof ge - wijl het laatst geluid
versmelt in slaap - nog luistert naar het zingen
van kinders, die onzichtbaar ons omringen,
en 't hooglied stemmen voor een jonge bruid.

Uw bloemenmond lacht nieuwe schoonheid tegen,
die minzaam uit genoten vreugde ontsproot.
Uw handen, sâamgevouwen op uw schoot,
zijn als een blank gebed om gróoter zegen.

Hoor hoe de wereld thans den adem houdt,
eerbiedig luistrend naar ons spraakloos bidden.
Deze avond is als dag, en wij zijn midden
een straalkrans van het zuiverst liefdegoud.

Grafschrift.

Mijn oogen hebben hier de verte en 't schoone aanschouwd.
Genadig zag de Heer op de' armste zijner knechten.
Ik had geen deugden-loon, ik had geen daden-rechten;
tóch heeft Hij 't rijkste heil voor 't jagend hart ontvouwd.

't Geluk bereidde mij den fijnsten disch. Ik smaakte
de beste vruchten van den hoogsten levensboom.
Wat meestal ras verzwindt met lang betreurden droom,
was luister, die voor mij door alle dagen blaakte.

Gelaten luik ik dan mijn oogen, nog vol licht
der zon, om te oopnen, hoop ik, voor úw aangezicht,
o God, die zooveel gaaft aan de' armste van uw knechten.

Gij, die hier eenzaam blijft, bid innig voor mijn ziel,
opdat de Heer, wiens gunst als manna haar beviel,
ze slechts naar zijne liefde en onze min zou rechten.

Leven en sterven.
Mr. J.A.H. Baron van Zuijlen van Nijevelt.

□ βιο□ □ν τ□ □ινησει □στιν.
ARISTOTELES.

'**T**O be or not to be, that is the question'. Zóó vroeg reeds de Deensche prins, en zoo vraagt ook thans nog de wetenschap. Waarom, waardoor leven, verouderen, sterven wij? Deze zoo eenvoudig schijnende vragen hebben van ouds her 's menschen brein bestormd, en de biologische wetenschap heeft daarop, ondanks hare reusachtige vorderingen, nog geen bevredigend antwoord vermogen te geven. In de gewijde Bladen lezen wij: 'gij moet sterven omdat gij stof zijt, en tot stof zult gij wederkeeren'; de wetenschap harerzijds leert; 'Waar leven is, daar is voeding; deze laatste is slechts eene voortgezette generatie, en deze op haar beurt bergt in zich de oorzaken van den dood, omdat door het voedingsproces het organisme arbeidt en zich verteert, daar zulks de samenstellende deelen desassimileert.'

De mensch alzoo leeft doordien hij zich voedt, en de voeding, eene algemeene en constante eigenschap van het levend organisme, kan gezegd worden te zijn synoniem met het leven. Er is geen levens-eigenschap welke niet voeding vooronderstelt, terwijl laatstgenoemde, op zich zelf staande, de grondvoorwaarde uitmaakt van alle andere, en zoodoende karakteriseert de vitaliteit, de levenskracht; want zelfs de functiën van het zenuwstelsel zijn een uitwerksel, een resultaat der voeding, geenszins de oorzaak daarvan.

De voeding dus is de meest onafhankelijke en autonome levens-eigenschap, aangezien, eenmaal gegeven het bestaan van het georganiseerde lichaam, het anatomische element, de voeding, dat is dus het leven, zich daarin voortzet zoolang de vorm in stand blijft en het voedingsmateriaal, het plasma, aanwezig is, dat onophoudelijk door den bloedsomloop aan

alle deelen van ons lichaam wordt toegevoegd. Wanneer de constitueerende bestanddeelen van den vorm worden opgelost en de voedende werking van het plasma ophoudt, dan treedt het natuurlijk verschijnsel in hetwelk wij den physiologischen dood noemen, ook wel senilen dood, indien veroorzaakt door het bloote ophouden der levensfunctiën van het lichaam zonder andere causa provocatrix dan hun geleidelijk gradatim uitgebluscht worden.

Wij leven dus door het volgend proces. Elk organisch wezen, zij 't in rudimentairen staat van spermatozoön of ovum of volmaakt dier, heeft organische materie noodig, geschikt om zich te voeden en te groeien, behoeft dus plasma. De chemische elementen nu, noodig voor de samenstelling van het menschelijk lichaam, kunnen daartoe niet benut worden in hun meest eenvoudigen vorm van koolstof, waterstof, zuurstof; maar, opdat ze deel uit kunnen maken van het menschelijk lichaam, moeten ze onderling in chemisch verband treden. Afzonderlijk kunnen wij geen hydrogenium en oxygenium voor onze voeding gebruiken, maar wanneer deze twee elementen in de chemische verbinding komen die wij water noemen, dan gewordt ons organisme in dat product de meest noodige en onontbeerlijke voedingsstof, aangezien ons lichaam voor twee derden uit water bestaat; het bloed bevat daarvan vier vijfden, de hersenen mede twee derden.

Het dier kan de anorganische materie niet organiseren; het neemt tot zich de organische zelfstandigheid welke het voorbereid vindt in plantaardige en dierlijke producten en voedt zich daarmede om de voortdurende organische verliezen te herstellen; het oxydeert ze om warmte en beweging te verkrijgen, en vervult onbewust alzoo het gecompliceerde en wondere levens-proces.

Wanneer de organische stof eenmaal in den kringloop van een organisch lichaam is opgenomen, dan vervormt, organiseert zij zich, d.w.z.: ze houdt op datgene te zijn wat ze te voren was, ze verliest haar natuurlijk karakter om een bizonderen vorm aan te nemen, waardoor het haar mogelijk wordt zich te amalgameeren met de weefsels en vochten van het individu; de organische materie, waaraan alle dieren, ja alle levende weefsels behoefte hebben, wordt verzorgd door het plasma; dit op zijn beurt wordt aan alle weefselen die het menschelijk organisme samenstellen toebedeeld door het bloed; het ont-

springt uit het voedsel en kan beschouwd worden als het complex van voedingsstoffen, door de alimentatie ten behoeve van het lichaam verkregen. Het is het ware pabulum vitae, en daar het door het bloed tot in de verste schuilhoeken van het lichaam wordt gebracht, kan men met den oudsten physioloog ter wereld, scilicet Mozes, zeggen, dat 'het bloed het leven is van alle vleesch.'

Elk organisme, hoe ook gebouwd, moet zich ontwikkelen en voeden. Voeding kan men definiëren als het proces, waardoor organen en weefsels groeien en zich ontwikkelen door middel van toevoer of bijvoeging van analoge stoffen en van andere cellen en vezels bij de reeds bestaande. Deze voeding veronderstelt dus het bestaan en de hulp eener voedende vloeistof, welke voortdurend den weefsels wordt toegevoerd ten einde zij kunnen leven; en deze voedende vloeistof is niet anders dan het bloed-plasma, want dit plasma alléén heeft het vermogen uit de bloedvaten te treden en zich met de weefsels te vermengen; met de bloedlichaampjes is dit *niet* het geval. Dit plasma circuleert door de microscopische bloedvaatjes (haarvaatjes genaamd), doordringt derzelver uiterst fijne wanden en verspreidt zich zoo door de weefsels, aan welke zij voeding, en met de voeding, het *leven* brengt.

Bij weefsels, die geen haarvaatjes bezitten, kan dergelijke bevloeijing natuurlijk niet direct plaats hebben. Maar zij geschiedt van ter zijde of van onderen door middel van de weefsels, wèl voorzien van haarvaten, welker plasma zich met het omliggende gebied vermengt. Op eerstgenoemde wijze, dus direct, geschiedt de voeding der hersenen, spieren, ingewanden enz., en op de tweede manier die van de huid, de haren, de nagels, beenderen en tanden.

Wat veroorzaakt nu den ouderdom, physiologisch gesproken? Door de onophoudelijke werking der levensfunctiën, het onafgebroken werken der spieren, der physische en psychische verschijnselen, is het menschelijk lichaam aan voortdurende slijtage onderhevig. Wij worden door het leven verteerd, door te leven verliezen wij elk oogenblik een deel onzer weefselen. Om dit te herstellen moet het organisme zich steeds vernieuwen, en deze vernieuwing geschiedt door middel van de voeding. Aan de slijtage der weefsels (physiologisch desassimilatie genoemd) wordt tegemoet gekomen door het herstel der verbruikte weefsels, welk proces men 'assimilatie' noemt. Door

deze desassimilatie welke ons veroudert, en de assimilatie welke eene restitutio in integrum tracht te bewerken, hernieuwen wij ons voortdurend en verwisselen van lichaam als van een kleed; dit is wat men men met den naam van stofwisseling pleegt te bestempelen. De weefsels, welke vóór ettelijke weken ons lichaam vormden, zijn niet meer die welke wij op het huidige oogenblik de onze noemen; de desassimilatie heeft langzaam ons organisme verteerd, de assimilatie hetzelve in een gelijk tempo hersteld. Op deze wijze herbouwt de assimilatie onze organische apparaten, doet levenskracht aan de cellen toestroomen, daardoor derzelver reintegratie te hulp komend, en onderhoudt de toestellen die de kracht voortbrengen, de zenuw-centra en spieren. Op hunne beurt nu vervormen laatstbedoelden die brandstof in levende kracht en warmte. Het organisch verbruik, daardoor veroorzaakt, openbaart zích in afgestooten producten en koolzuur, en wel op zoodanige wijze dat de hoeveelheid koolzuur door de longen uitgeademd mitsgaders wat door de urine, het zweet, het vet der huid enz. wordt afgescheiden, in hoofdzaak kunnen geacht worden het verbruik der organische stof en de voortbrenging der levende kracht daar te stellen.

Met ons lichaam geschiedt wat wij waarnemen bij eene in actie zijnde stoommachine. Deze blijft in werking zoolang zij door brandstof wordt gevoed, zij levert warmte en nuttig werk, maar daarenboven produceert zij een zekere mate van afval, de asch. Deze houdt gelijken tred, of is evenredig aan de quantiteit arbeid door de machine geleverd, in dier voege, dat de organische scoriën in den vorm van urine, zweet en koolzuur, door het organisme afgestooten, overeenstemmen met de consumptie door het lichaam en de productie van levende kracht.

Zoolang het organisch verbruik zich dekt met de inkomsten, dus met de voeding, en met de assimilatie, blijft het organisme regelmatig werken, maar wanneer het zijn maat te buiten gaat komen debiliteits-verschijnselen, terwijl wanneer de assimilatie de desassimilatie overtreft, zooals in de eerste levensphasen, groei en ontwikkeling van het lichaam het gevolg zijn. In den gezonden staat van het volwassen organisme wegen assimilatie en desassimilatie tegen elkander op; is dit niet langer het geval, dan ontstaan functionele stoornissen, ziekten, eindelijk gaat het organisme onder in den dood.

Onder de oorzaken van stoornis in 't volmaakte evenwicht, en bijgevolg van de gezondheid, die leiden tot veroudering van het organisme, dient wel in de eerste plaats genoemd de soort van arbeid, dien de mensch van zijn corpus vergt. De gezondheid toch is geenszins een onafhankelijk, automatisch physisch verschijnsel, in eene vooraf bepaalde formule uit te drukken. Integendeel: elk mensch, gelijk hij den invloed zijner omgeving waarin hij leeft, der lucht die hij inademt, der spijs waarmee hij zich voedt, bemerkt, is even gevoelig voor den invloed van den arbeid; en zijn gezondheidstoestand, zijn organisch verbruik en slijtage kunnen belangrijk worden gewijzigd door zijn werk, zelfs zóó, dat het voor menigeen een questie van leven en dood kan worden; door den ononderbroken invloed van den arbeid wordt het leven van den mensch geen zuivere cirkel van evolutie en involutie, maar de physische toestand van het individu is wat zijn levenswijze er van maakt. Zijn ware gezondheid ligt in het zich gezamenlijk wèl bevinden zijner organen. Nu komt het voor, dat zekere levensgewoonten en zekere wijze van arbeiden een verterenden invloed oefenen op zekere organen van het menschelijk lichaam, of wel zij doen zekere deelen van het organisme buitensporig werk verrichten terwijl andere tot volslagen inertie zijn gedoemd. Beide uitersten raken zich; te veel en te weinig werk, van een orgaan gevergd, openen beiden den weg voor 't physisch verval. Het is een natuurwet, dat zekere levenswijze en zekere bepaalde werkzaamheden bij den mensch eene besliste organische debiliteit veroorzaken, ook eene bepaalde fragiliteit van zekere deelen, en beiden eindigen in een verbruik of slijtage synoniem met veroudering.

Voorbeelden hiervan liggen voor het grijpen. Wie herinnert zich niet zijn eerste kennismaking (zij het in bescheiden dosis) met de herba nicotiana of met ‘Koning Alcohol’? of liever, wien bekruipt niet eene rilling als hij denkt aan de toenmalige gevolgen daarvan? En hier hebben wij een zeer merkwaardig feit te constateeren, namelijk een staaltje van het groote aanpassingsvermogen van het organisme aan invloeden van buiten af, al zijn die nóg zoo schadelijk. Weten we niet uit de oudheid dat Koning Mithridates zich immuun maakte tegen vergiften door die in te nemen, beginnende natuurlijk met uiterst kleine doses? Dit verhaal, vaak betwijfeld, wordt ons handtastelijk waar gemaakt door den drinker, den rooker. Nadat

aanvankelijk zijn geheele organisme in opstand kwam tegen de ingestie van een giftige zelfstandigheid zooals de alcohol en de nicotine, leert het zich in den loop des tijds daaraan gewennen, jà kan het ten slotte niet meer ontberen. Maar dikwijls blijven de gevolgen niet uit. De straf heet carcinoom. Hoezeer wij nog in het duister verkeeren omtrent de oorzaak van dezen kwaadaardigen tumor, zooveel is uit de statistiek wel op te maken, dat het zeer vaak bij *hen* voorkomt die zich aan genoemde genotmiddelen te buiten gaan. De verklaring ligt voor de hand. Van carcinoom weten we alleen dat het eene spontane woekering van een cellengroep is, die, uit den band springend, niet meer met de anderen eendrachtig willen samenwerken maar een staat in den Staat willen gaan uitmaken. De vraag is maar, *wat* gaf daartoe aanleiding? En nu is de conclusie niet gewaagd, dat een voortdurende en onafgebroken prikkel, zooals door het aanhoudend rooken en alcoholgebruik veroorzaakt, hier de hand in het spel heeft. Vandaar cirrhose der lever, carcinoom van maag en oesophagos, epithelioom der lippen enz. Op gelijke wijze zijn geslachtelijke uitspattingen met hunne gevolgen aan te merken als een vis extranea, die het natuurlijke verbruiksproces verhaast. Al in de oudheid waren ze bekend; Martialis en Juvenalis gewagen er van, zij het ook dat ze de klok hoorden luiden maar niet wisten waar de klepel hing.

Onzen tijd was het voorbehouden de gevolgen van de res venerea in haar meest verschillende vormen duidelijk te onderkennen. We kunnen nu de lues onderscheiden tusschen lues acquisita en congenitalis, we hebben zelfs de microbe gevonden evenals die van de gonorrhoe; we weten dat door het migratievermogen der gonococcen vele aandoeningen veroorzaakt zijn door venerische infectie, die vroeger op rekening van tuberculose of rheumatisme werden gesteld. (Rheumatismus gonorrhoicus).

En hierbij komen nu nog de tallooze infecties van buiten af door het microben-heir, dat, om zoo te zeggen, dagelijks toeneemt; gaat men na aan welke schadelijke invloeden een organisme in 't dagelijksch leven is en blijft blootgesteld, dan mag men zeker bewondering gevoelen voor zijn aangeboren weerstandsvermogen, sa vaillance zouden de Franschen zeggen, voor de dappere verdediging, door de leucocythen in het bloed,

tegen elke invasie van pathogene microben, en over zooveel meer dat ik hier nu niet nader kan ontwikkelen.

De mensch veroudert, omdat zijn organisme afslijt in de voortdurende productie dier gecompliceerde voedingsfunctiën welke het physisch leven uitmaken, en in het verloop dier onweegbare en abstracte gebeurtenissen van het zieleleven; dit alles onder den invloed van zijn omgeving, zijn ‘milieu’, en de soort van zijn arbeid.

Zagen wij hoe het corpus humanum veroudert, thans doet zich de vraag voor: waardoor sterven wij?

Boven werd uiteengezet dat waar leven is, daar is voeding; 't een zonder het ander is niet denkbaar. Hieraan dient nu toegevoegd dat het veld, waar al die uitwisselings-phenomenen plaats vinden is: het bloed. En om zich een denkbeeld te maken van de ongehoorde activiteit dier processen, moet men zich rekenschap geven van de onophoudelijke mutatiën en transformatiën, veroorzaakt eensdeels door zóóveel liters afvalmateriaal, excrement, zooals zweet, urine, gal, longen-exhalatie, zóóveel liters der verschillende afscheidingen als speeksel, maagsap, pancreas en intestinaal-vocht, en anderdeels door de menigte van opgenomen digestie-producten. En tusschen eene zoo groote menigte afscheidingen, welke dan nog slechts de uiterste schakels zijn van de zeer ingewikkelde keten der moleculaire aggregatiën en veranderingen, staat de lange reeks van voedende, assimileerende en desassimileerende processen.

Wel is waar vormen deze processen het leven van het organisme; maar behalve dat zijn zij te beschouwen als een voortdurend en progressief organisch verbruik, hetwelk op zijn beurt het geheele samenstel des lichaams verandert en doet ontaarden en daarvan in 't leven roept de verschillende physionomie, gedurende den korteren of langeren tijd dat zij zich afspelen; hier *scheppen* zij den *leeftijd* van het individu. Uitgenomen de eerste periode van ontwikkeling en groei, wordt die leeftijd gekarakteriseerd door zekere kenteekenen, eene organische physionomie als het ware, resulterende uit de voortdurende verwording van het organisme, terwijl de aanblik reeds voldoende te kennen geeft, hoeverre dit proces reeds is gevorderd. Tot op zeker punt wikkelt zich dit proces af, waarna het tot staan komt of liever van zelf ophoudt, omdat er niets meer te verteren of te verbruiken valt; het organisme heeft zichzelf dan

geheel opgebruikt, en deze toestand is niet langer vereenigbaar met het leven, omdat de ontaarding der organische functiën en de torpor van alle zintuigen een zoodanigen graad hebben bereikt, dat zij niet meer als levens-phenomenen maar veeleer als vitaliteits-stase zijn aan te merken; en de ouderdom, tot een dergelijk uiterste gevorderd, is synoniem met den dood.

De verwoesting van het organisme door het verdrongen worden der levenskracht wordt voornamelijk gevoeld door de organen van den bloedsomloop: het hart en de arteriën; en de leeftijd van het individu is zoo nauw verbonden aan den toestand der groote vaten, dat men de juistheid moet erkennen van het gezegde; ‘tout homme a l'áge de ses artères’. Dat de ouderdom ten nauwste verband houdt met de conditie, waarin het hart verkeert, kan ieder beseffen, die nagaat dat dit het orgaan is aan hetwelk, meer dan aan elk ander, een zoo onafgebroken werk, dag en nacht ten deel valt. Het begint zijn functie nog vóór het individu het levenslicht aanschouwde, in den moederschoot, en het laat niet af die tot op den laatsten snik te vervullen; met zijn laatsten slag besluit het de ingewikkelde levens-verschijnselen. Voorts staat het algemeene lichaamsverbruik in nauwen samenhang met den anatomischen toestand der slagaderen, welke, zooals ieder weet, eene met het hart analoge functie vervullen; met hunne elasticiteit en contractabiliteit regelen zij den bloedsomloop, maken den stroom gelijkmatig en maken het hem mogelijk tot in de verst verwijderde schuilhoeken van het organisme door te dringen.

Op bovenaangevoerde gronden is dus de ouderdom der slagaderen in zekeren zin als synoniem met den ouderdom van het individu te beschouwen en een zeer veel voorkomende doodsoorzaak bij ouderen van dagen zijn dan de ziekten van het hart en de bloedvaten zooals apoplexie, endocarditis, gebreken aan de valvulae (klapvliezen), arterio-sclerose, embolie, trombose, etc.

Den leeftijd der arteriën kan men afleiden uit derzelver progressieve verharding. Bij het kind zijn die vaten teeder, zacht, buigbaar, elastisch; terwijl zij bij den mensch van gevorderden leeftijd kenteekenen van het omgekeerde dier eigenschappen vertoonen. Hun toestand van verharding openbaart zich in de zoogenaamde arterio-sclerose of arteromosia; deze aandoening is □ατ□ □ξο□ην eene ziekte des ouderdoms.

De ouderdom zelve is eene ziekte, de ziekte der zintuigen

die hun dienst weigeren, der organen die hun functie niet meer richtig kunnen vervullen, der spieren die niet dan verstijfd en langzaam aan den wil gehoorzamen, van het geheele lichaam dat langzamerhand zich verhardt, verkromt, tot mummie wordt.

Aan elk organisme is bij de geboorte eene zekere hoeveelheid energie toebedeeld, welke noodzakelijk moet verteerd of verwerkt werden in eene corresponderende mate van activiteit. In juiste verhouding tot dit gegeven verschijnen dan ook op zeker tijdstip de eerste verschijnselen der arterio-sclerose. Deze zijn dan ook identiek met den ouderdom, in zooverre zij niets anders beteekenen dan het bezinksel van de verminderde levenskracht, de eerste schaduwen die het naderend einde voor zich uitwerpt.

Wanneer dan ook de debiliteit zoover is voortgeschreden dat zij bijna gelijk staat met onbewegelijkheid, dan staken de levensfunctiën voor goed hunne werkzaamheid en het organisme sterft af. Behalve in het geval van acute ziekten of vis extranea wordt dit verschijnsel echter voorbereid door een langzamerhand verstompen of verouderen der organen en zintuigen, soms door algeheele extinctie van een of meer dezer laatsten. In de eerste plaats zijn de zg. animale functiën aan de beurt, die zich in de algemeene ontwikkeling het laatst hebben vervolmaakt, namelijk het gevoel, de intelligentie, de bewegelijkheid; die het laatst zich ontwikkelden verdwijnen het eerst, zooals het voorttelingsvermogen. Wanneer de zestig jaren zijn bereikt, beginnen de spierkracht, de sensitieve en intellectuële vermogens te verzwakken: de zintuigen verstompen, gehoor en gezicht verminderen van scherpte, de huid wordt perkamentachtig, de hersenen traag, het vormen en verbinden van denkbeelden moeielijker, de spraak hortend, de bewegingen onzeker en bevend, de gang onzeker.

Wanneer deze achteruitgang een zeker punt heeft bereikt, dan komen ook de organen van het vegetatieve leven in het gedrang: de spijsvertering wordt moeielijk, de bloedsomloop traag, de afscheidingen schaarsch en de lichaamstemperatuur lager. Ultimum moriens, als hekkesluiter, is het hart. Met zijn laatsten slag valt het gordijn op het levensdrama; een drama zoo vaak vol smart, geheimzinnig en ondoordringbaar, wanneer wij, afziende van de anatomische en physiologische

feiten, ons door de wetenschap onthuld, ons wenden tot het eigen drama der psyche.

Zelfs de treurigste en smartelijkste oogenblikken van het menschelijk bestaan hebben aan penseel en beitel van schilders en beeldhouwers werken weten te ontlokken, die ons treffen door waarheid, hartstocht en schoonheid. Zelfs tooneelen op het gebied der pathologie en anatomie, die in de werkelijkheid ons eerder zouden afstooten (ten minste waar we die voor 't eerst zagen) kunnen door het genie worden overgebracht in eene sfeer, waaraan het stoffelijke vreemd is geworden. Behoef ik hem te noemen, dien ik hier op het oog heb? Wie denkt bij de beschouwing der beide anatomische lessen van Rembrandt, te 's Hage en te Amsterdam, ook maar een oogenblik aan het aanvankelijk weerzinwekkende van het onderwerp, en voelt zich niet door de meesterhand des grooten toovenaars daarheen verplaatst waar geen aardsch leed hem meer deren kan, naar het rijk van 't ideale?

Bij een tot 't uiterste gevoerd realisme, met name zooals het Amsterdamsche werk te zien geeft, was het slechts Rembrandt, en hij alleen, die dit vermocht.

Van den vroegsten tijd af hebben kunstenaars op allerlei gebied zich met het thema van den dood in de verschillende leeftijden van den mensch beziggehouden, en zulks met een groote verscheidenheid van symbolen en voorstelling. Welke heerlijke beelden hebben de ouden gewrocht, die het oogenblik van scheiden daarstelden! Wie, die de Italiaansche musea bezocht, herinnert zich niet den stervenden Galliër uit het Kapitool, de stervende Amazone, den stervenden Aiax?

De antieken hadden eene andere voorstelling van den dood dan later, voornamelijk in de middeleeuwen, gangbaar is geworden; den ‘Koning der verschrikking’ kenden zij niet. Schooner dan Schiller in zijn heerlijk gedicht ‘die Götter Griechenlands’ heeft voorzeker niemand dit weergegeven. Audiamus:

> Damals trat kein grässliches Gerippe
> Vor das Bett des Sterbenden. Ein Kuss
> Nahm das letzte Leben von der Lippe
> Seine Fackel senkt ein Genius.
> Selbst des Orkus strenge Richterwage
> Hielt der Enkel einer Sterblichen,
> Und des Thrakers seelenvolle Klage
> Rührte die Erinnyen.

Seine Freunden traf der frohe Schatten
In Elysions Hainen wieder an:
Treue Liebe fand den treuen Gatten
Und der Wagenlenker seine Bahn.
Linus Spiel tönt die gewohnten Lieder
In Alcestens Arme sinkt Admet,
Seinen Treund erkennt Orestes wieder,
Seine Pfeile Philoktet.

Dit is eene andere voorstelling, niet waar, dan die van Dante's Hel, of van Holbein's Doodendans. Dit laatste onderwerp is zeer vaak in beeld gebracht. Het wilde, in de middeleeuwen, den menschen steeds de bijbelsche uitspraak ‘memento quia pulvis es’ voor oogen houden, hem in herinnering brengend dat hij slechts een worm gelijk was, al fonkelde de koningskroon of de tiara op zijn hoofd. De doodendans was de karakteristieke kunstuiting van dien tijd; het was een kunst, die den spot dreef met de ijdelheid der vorsten, de weelde der pausen, de ongenaakbaarheid der heerschers; weshalve men hen voorstelde omringd door een rij van geraamten, doodsbeenderen en waggelende schedels.

Uit het feit dat de ouden niet die vrees en afschuw voor den dood hadden, die in de middeleeuwen heerschte, dient echter niet afgeleid dat het onvermijdelijk verouderen, het verval des lichaams hen ganschelijk onverschillig liet.

Wel zegt Horatius: non omnis moriar, en troost hij zich bij de gedachte aan zijn onsterfelijk werk: exegi monumentum aere perennius, maar toch laat de gedachte aan den naderenden ouderdom hem niet koud, zooals blijkt uit zijn droefgeestige Ode Lib. II, XIV:

Eheu! fugaces, Postume, Postume
Labuntur anni; nec piëtas moram
Rugis et instanti senectae
Afferet, indomitaeque morti.

De kunst, wij zagen het reeds, heeft zich veeltijds bezig gehouden met het probleem van den dood, als wilde zij met werken van schoonheid antwoorden op de beangstigende vragen, die zich der menschheid steeds blijven opdringen: Wáárom leven, verouderen, sterven wij?

In weerwil van zoovele en zoo groote triomfen door de wetenschap behaald, is de moderne biologie, ook thans nog

verplicht te bekennen dat het intieme levensvraagstuk, wat betreft de coördinatie van alle anatomische en physiologische gegevens *en* de psyche, de grenzen van het menschelijk kenvermogen overschrijdt; de mensch ziet nog steeds aan 't eind van zijn leven een graf, en de aarde moet hij beschouwen als een schip met dooden beladen, zeilende in het onmetelijk ruim.

Ook nu nog kan het menschelijk leven symbolisch worden voorgesteld (zooals op de oude Pompeiaansche fresque) door een gevleugeld rad dat rolt en voortrolt tot het bij een doodshoofd is aangekomen.

'Ignoramus' dus, ook 'ignorabimus'? De positieve wetenschap kan onze vragen niet beantwoorden; zouden we in de metaphysica ten opzichte van het hiernamaals eenig troostwoord kunnen vinden?

In den bijbel, die zoo eerwaardige maar heterogene compilatie van geschriften, overleveringen en mythen uit lang vervlogen, eeuwenomvattende tijdperken, wordt op die geduchte vraag door de verschillende schrijvers, (wie dat dan ook mogen zijn geweest) uiteenloopend antwoord gegeven. Men vergelijke maar eens de voorstelling van de Hebreeuwsche Sheol en wat dienaangaande in den Prediker wordt verkondigd, met hetgeen daarover aan den Stichter van het Christendom wordt in den mond gelegd.

Ten slotte zij het mij veroorloofd eenige uitspraken aan te halen van twee der voornaamste geesten, die het menschdom heeft voortgebracht: Wolfgang von Goethe en Arthur Schopenhauer.

Goethe zegt (Gespräche mit Eckermann): 'Die Ueberzeugung unserer Fortdauer entspringt mit aus dem Begriff der Thätigkeit; denn wenn ich bis an mein Ende rastlos wirke, so ist die Natur verplichtet mir eine andere Form des Daseins anzuweisen wenn die jetzige meinen Geist nicht ferner auszuhalten vermag.

Mich lässt der Gedanke an den Tod in völliger Ruhe, denn ich habe die feste Ueberzeugung, dass unser Geist ein Wesen ist ganz unzerstörbarer Natur, er ist ein fortwirkendes von Ewigkeit zu Ewigkeit, er ist der Sonne ähnlich, die bloss unseren irdischen Augen unterzugehen scheint, die aber nie untergeht, sondern unaufhörlich fortleuchtet.'

Deze woorden kwamen mij voor den geest, toen ik ten vorige jare in 't Goethehaus te Weimar mij in des grooten

meesters sterfkamer bevond, tegenover den leunstoel waarin hij met de woorden ‘mehr Licht’ den geest gaf.

En de Wijze van Frankfort (Uber den Tod und die Unzerstörbarkeit unseres Wesens) laat zich als volgt uit:

‘Ein zu jeder Zeit und für jeden fasslicher Trost: Der Tod ist so natürlich wie das Leben; und dann wollen wir weiter sehn.

Wenn ich eine Fliege klappe, so ist doch wohl klar, dass ich nicht das *Ding an sich* todt geschlagen habe, sondern bloss seine *Erscheinung.*

Bald wird der Tod mich abfordern; er ist der unbekannte Führer der mich in dieses Leben gebracht; ich zaudre nicht auf seinen Ruf, nichts heisst mich weilen; er ist mir unbekannt, doch folge ich mit Zutrauen; er ist gemeint in der Zauberflöte, als der Priester, der die Augendecke bringt, die er den Helden und Duldern überhängt, ehe er sie weiter führt. Die Zauberflöte ist ein symbolisches Stück. La mort, mon cher, n'est autre chose qu'un changement de décoration.

Die Sichtbarkeit der Dinge, diese allein anschauliche Seite der Welt, die reine Vorstellung, in welcher die gesonderten und mannigfaltigen Formen, in denen der Wille sich manifestirt so deutlich und bedeutungsvoll dastehen, dies alles ist so schön, dass es uns an's Dasein als an den Ort der Helle und Deutlichkeit fesseln muss; und wir schaudern vor dem Tode vielleicht hauptsächlich, weil er dasteht als die Finsterniss, aust der wir einst hervorgetreten und in die wir nun zurückfallen. Aber ich glaube, das wann der Tod unsere Augen schliesst, wir in einem Lichte stehn, von welchem unser Sonnenlicht nur der Schatten ist.’

Haec hodie.

Samarcand.
W.J. Oudendijk.

> And on a feast-tide, in Afrasiab's hall,
> In Samarcand, he will arise and cry:
> 'I challenged once, when the two armies camp'd
> Beside the Oxus, all the Persain lords!'
>
> MATTHEW ARNOLD.

HET zijn rijke groene dreven, welke de Zerafshan besproeit. En wel mag de rivier zoo genoemd worden: de goudstrooier, want heeft zij niet de dorre eindelooze zandvlakte, waar het oog verblind wordt door de weerkaatsing van den fellen zonneschijn, of waar het stof opwaait in hooge donkere kolommen als de woestijnwind het zweept, omgetooverd in lieflijke valleien, in een golvend groen landschap, waar de horizon verborgen is door hoog, donkergroen lommerrijk geboomte, en waar de korenvelden een rijken, gouden oogst beloven? Een helderblauwe, wolkenlooze hemel spant zich boven dit vriendelijk landschap, terwijl in de verte de koepels en minarets van het oude en zoo beroemde Samarcand zich aan het oog vertoonen.

Samarcand! Een dubbele bekoring heeft deze schilderachtige streek, wier aanblik onze zinnen streelt, waarbij de gedachten als van zelf terug ijlen naar lang vervlogen tijden, zoo vol geheimzinnigheid, zoo vol van poëzie en roem. Heeft hier drie duizend jaar geleden Afrasiab niet zijn mystisch rijk gesticht, wiens legerscharen schrik en vrees verspreidden en ver weg trokken over den Jaxartes en den Oxus, over bergen en door woestijnen, om zich te meten met den grooten held van Perzie, Rustan, wiens verschrikkelijke daden zelfs nu nog in Iran bezongen worden? Was het niet hier, dat bloei en welvaart heerschten, lang voor dat nog bij ons zelfs stad of staat bestond?

En wij genieten van die visioenen uit de oudheid, verwekt

door 's dichters zang en beeld, die de oude volkslegenden van deze historische streken aan de vergetelheid ontrukt hebben.

De indruk is dan ook groot, dien hij ontvangt, die Turkestan bezoekt, het oude Bactria en hier in Sogdiana denzelfden grond betreedt, welks roem van rijkdom en van schoonheid voldoende was om den grooten Alexander zijne legers dwars door de Hongersteppe heen te voeren om te rusten in het lieflijke 'Maracanda', befaamd reeds toen wegens zijn schaduwrijke tuinen, zijn zacht en heerlijk klimaat, zijn helder, ruischend water en zijn schat van veelkleurige bloemen. 'Iskander', de grootsche legerheer, de aanvoerder, die zijn scharen door heel de toen bekende wereld ter overwinning voerde, zijn naam leeft nog voort na meer dan twee duizend jaren in alle streken, waar hij zijn jeugdige, zijn ijzeren en geniale persoonlijkheid vertoonde. En ook hier bij het aanschouwen van Samarcand denkt men aan hem, die Maracanda eens veroverde.

Moet men het treurig noemen, dat de rijkste en schoonste valleien der aarde ook het meest gedrenkt worden met bloed? Of is dit niet een bewijs van de geestkracht van den mensch, een geestkracht die beschaving bracht in vruchtbare streken, en die vernieuwde waar zij dreigde teniet te gaan? Zoo ook in het dal van de Zerafshan. De oude beschaving der bevolking was niet bestand tegen de Grieksche wapenen; en Grieksche cultuur vestigde nieuwe rijken onder de dynastiën der veldheeren van den grooten veroveraar, die heerschten tot kort voor den aanvang der Christelijke aera.

In de achtste eeuw waren het de Arabieren, dat wonderbare volk, dat in zijn godsdienstig enthousiasme koninkrijken ter neer wierp en kunsten en wetenschappen deed bloeien waar het verscheen, die hier met wapengeweld de grondvesten voor den Islam kwamen leggen. De Christelijke gemeente, die ook hier vasten voet had gekregen, was, als op zoo menige andere plaats, tegen deze gewelddadige Muselmansche geloofsverbreiding niet bestand. Langen tijd, het is waar, bleef de bisschoppelijke kerk van St. Johannes den Dooper nog in Samarcand bestaan, doch haar ledental verminderde, en ten slotte ging zij ten gronde, zoodat thans zelfs de plek niet meer is aan te wijzen waar haar gewelven, waarvan de voornaamste zuil zonder voetstuk op miraculeuze wijze in de lucht moet hebben gehangen, zich verhieven.

Het was in dezen Arabischen tijd, dat een drietal herders

zich van Mecca begaven om in Centraal Azië hun geloof te verkondigen. En aangekomen op den heuvel, van waar Samarcand zichtbaar was, bereidden zij zich een maal, bestaande uit een lam. De eerste prediker stak zijn hand in den schotel en bracht het hart van het geslachte dier te voorschijn. Dit, zoo verklaarde hij, was voor hem een teeken om naar Mecca terug te keeren, want het is daar dat de hartader van den Islam slaat. De tweede, eveneens zijn hand in den schotel stekende, verkreeg den kop van het lam en vond daarin aanleiding om zijn tocht naar Samarcand voort te zetten, daar met vuur den Islam te prediken, opdat de ware leer hier niet alleen ruimen aanhang zoude vinden, doch opdat deze stad door hare geleerdheid het brein der Muselmansche wereld zoude worden. De derde herder, die een bout bekwam, wendde zijne schreden naar Bagdad. En zoo heet nog heden ten dage Mecca het hart en Samarcand het hoofd van den Islam. En de heuvel, waarop de herders zaten, draagt thans nog den naam van Tsjoepan-ata, ‘vader-herder’, en het graf van den ouden heilige bevindt zich hier: hij is de schutspatroon der veehoeders en van de stad Samarcand; zijn denkbeeld werd verwezenlijkt, want in later eeuwen kon geen stad zoovele groote en rijke scholen en colleges aanwijzen, waar met zooveel geleerdheid de beginselen van Mohamed's leer onderwezen werden, als Samarcand.

Het is echter niet door deze verhalen, dat Samarcand in de westersche verbeelding omgeven werd met een romantisch aureool, dat zijn naam, zooals die van geen andere stad van het morgenland, een onbeschrijflijk gevoel van nieuwsgierigheid en verlangen opwekte, en dat er als het ware een mystische sluier over deze dalen gespreid werd.

Het zijn de veroveringen der Mongoolsche horden van Djenghis-Khan, die over deze landschappen zwermden, het zijn de vorsten der dynastie van Chagatai, den zoon van den onverbiddelijken veroveraar, het zijn de eindelooze oorlogen, veldtochten en gevechten, ons bekend uit Perzische histories en gedichten en uit de beschrijvingen van Chineesche reizigers, en voor- en bovenal, het is de opkomst en het leven van hem, die deze dynastiën ten slotte omverwierp en in Turkestan door de kracht van zijn zwaard, door zijn persoonlijken moed en door zijne groote gaven een rijk stichtte, waar welvaart en beschaving, weelde en pracht heerschten, met Samercand, ‘de

Koningin van het Paradijs' als hoofdstad, het was Tamarlan,[1] de groote Emir in Transoxiana, die de verbeelding van het Westen geboeid hield, en die aan zijn stad een vermaardheid heeft geschonken, die voort zal duren lang nadat zijne groote werken en die zijner nazaten geheel in puin gestort zullen zijn.

Timoer was zijn naam. Hij was in Kesht geboren in het jaar 1344. Hij beoorloogde alle Khans en Emirs van het geslacht Chagatai; hij overwon hen en maakte hen tot zijn vasallen; hij veroverde Afghanistan en Noord-Indië, een deel van Perzië en breidde zijn macht uit tot nabij de Zwarte Zee; de Sultan Bajazet werd door hem gevangen genomen, de Mongoolsche stammen in het noord-oosten werden geslagen en het plan werd door hem opgevat om zelfs China te veroveren en het rijk van Djenghis Khan te herstellen. De dood evenwel overviel hem in het jaar 1405, toen hij zijne voorbereidingen getroffen had voor dezen grooten veldtocht.

Zijn naam verspreidde schrik in geheel de Oostersche wereld, en wanneer hij in zijn hoofdstad zegevierend terugkwam van zijne roemrijke tochten, en zijne legerscharen in de groene valleien liet kampeeren, dan richtte hij zijn hof in met allen luister, alle weelde en alle grootheid, welke Azië in die dagen ten toon kon spreiden; en de gezanten van alle streken, van heinde en ver, kwamen hem hier hulde brengen en hunne geschenken aanbieden. Onder hen was ook Ruy Gonzales de Clavijo, afgezant van den Castiliaanschen Koning Hendrik III. Uit diens geschriften kunnen wij ons een voorstelling maken omtrent de pracht van Samarcand in de vijftiende eeuw. Tuinen en lustoorden waren aangelegd en de fraaiste moskeeën en religieuse colleges verrezen, want Timoer streefde er naar van Samarcand niet alleen de voornaamste en schoonste stad der wereld te maken, ook op geestelijk gebied moest het den hoogsten trap bereiken en de Muselmansche beschaving moest hier haar brandpunt hebben.

De opvolgers van Tamerlan, vooral zijn kleinzoon Oeloeg-Bek, volgden zijne voetsporen. De wetenschap werd bevorderd en de stad verrijkt met grootsche gebouwen, door Azië's beste kunstenaars ontworpen en opgetrokken. Een sterrenwacht, welker roem nog heden bekend is, verrees op den heuvel Tsjoepan-ata. Rijke bazaars waren gevuld met alle producten van geheel de oude wereld.

1. Emir Timoer is in het Westen voornamelijk als Tamarlan bekend.

Van al die pracht en grootheid is niet veel overgebleven, doch wat er ons van rest, toont hoe hoog de beschaving gestaan moet hebben; en een eigenaardig gevoel maakt zich van ons meester, als wij op het plein, den ‘Righistan’ staan, aan welks drie zijden zich de reusachtige gevels der colleges of medresse's verheffen, gebouwd door beroemde Perzische bouwmeesters. Veel hebben zij geleden, die oude grijze reuzen; de tand des tijds, herhaalde aardbevingen en voortdurende oorlogen hebben hen van hun glans beroofd. Zij hebben bijna al hunne tijdgenooten ten gronde zien gaan, en hier staan zij, te midden der kronkelende en stoffige straatjes, die met hun bouwvallige leemen huizen en kleine winkeltjes menig typisch oostersch-schilderachtig plekje aanbieden, te midden der kramen en venters-uitstallingen van hetgeen thans de bazaar genoemd wordt; en zij schijnen te droomen in het midden van dit alles, en de reusachtige slanke met veelkleurig geglazuurde tegels bekleede minarets, die scheef schijnen te staan, droomen ook. De glorie van Samarcand is geweken, de ongeloovige heerscht er thans, de stad is in verval en ondergaat, zij het ook langzaam, den invloed van eene andere, eene geheel uitheemsche beschaving. Zij zelven echter, zij behooren nog tot een andere periode, vreemd aan alles wat rondom hen en aan hunne voeten gebeurt, zij behooren tot de tijden toen de echt-Aziatische cultuur bovenaan stond, toen hier macht en grootheid, wijsheid en poëzie heerschten. En zij roepen het den voorbijganger toe, het klinkt uit alle hoeken van den Righistan: wij staan hier nog, de medresse Oeloeg-Bek, met de groote poort en de twee trotsche minarets, en daartegenover de Shir-Dar, de met leeuwen versierde medresse, eveneens geflankeerd door minarets en getooid met fraai-gevormde koepels, en hiertusschen de Tila-Kari, de met goud versierde medresse, grootsch door den eenvoud van lijnen; wij staan hier nog en wij getuigen van lang vervlogen tijden, van de idealen van den Islam, van den kunstzin van voorheen, en van de macht en den rijkdom van vroegere koninkrijken. Het is dezelfde stem, die ons dit toeroept, welke ook gehoord wordt in Venetië en Amalfi, in Brugge, in Goa of Macoa, het is de stem waarmede de oude monumentale gebouwen ons op weemoedigen toon vertellen van de grootsche daden, van de ambities en idealen van een krachtig, forsch geslacht, hetwelk niet meer bestaat.

Zij zijn indrukwekkend, die drie gebouwen en de naar buiten overhellende torens; zij boeien de zinnen niet slechts door hunne fiere bogen en harmonische lijnen, door hunne in het zonnelicht schitterende kleurenpracht onder den strakken hel-blauwen, wolkenloozen hemel, door de heerlijke mozaïeks in teere kleur-schakeeringen en door hunne teekenen van grijzen ouderdom, zij begoochelen niet minder door de historische bekoring, die van hen uitstraalt, waartoe de in bonte gewaden gehulde menigte, met den grooten witten tulband op het hoofd, welke zich over het plein beweegt met een kalmte zooals slechts in het Oosten gekend wordt, het hare bijdraagt. En getroffen door dat beeld, gevoelt men zich, zij het ook slechts voor een kort oogenblik, in Oud-Samarcand, de hoofdstad der Timoeriden. De indruk van den Righistan is onvergeetbaar.

En binnentredende door de poorten van de medresse's komt men in een hof, omgeven door de cellen, waarin vroeger de studeerenden verblijf hielden; slechts weinigen wonen er thans. Onder den ouden boom zit geen schriftgeleerde meer in den kring zijner weetgierige discipelen; aan den rand van het koele bassin, in het midden van den hof, verpoozen zich geene studenten; een doodelijke stilte, door niets gestoord, heerscht nu binnen deze zoo beroemde muren. En in de moskeeën met hare hooge meloenvormige koepels, waarvan er een aan de binnenzijde geheel met zwaar verguld was belegd en in welke nog de sporen zijn van kostbare marmeren en mozaïeken muurbedekkingen, door kunstenaarshanden zorgvuldig en met geduld vervaardigd, treedt de ongeloovige, de ‘kaffir’ vrij binnen om de overblijfselen te bewonderen dezer kunstwerken, die langzaam maar zeker in verval raken en waarvoor de Muselmansche bevolking der stad geen gevoel meer schijnt te bezitten. Eenige zeer ernstige beschadigingen, die het bestaan van een der fraaiste koepels bedreigden, zijn door de Slavische overheerschers in zooverre hersteld, dat een instorting voorkomen werd, en ook op andere plaatsen ontwaart men, dat Russische handen althans getracht hebben het verval eenigszins tegen te houden. Zij zijn vreedzaam, die binnenhoven der oude medresse's; rust en kalmte ademen er en men gevoelt, dat zij aangelegd werden voor ernstige, diepe overpeinzingen, voor hen, die hier wijsheid zochten, en die de faam van Samarcand als ‘brein van den Islam’ hoog hielden.

In het westen der stad, niet ver van de oude citadel, is het mausoleum gelegen van Tamarlan. Ghoer-Emir, het graf van den Emir, wordt het genoemd. Reeds uit de verte herkent men het door zijn sierlijken hoogen koepel, bedekt met licht blauwe geglazuurde tegels, en door zijn helaas ter halve hoogte ingestorte slanke minaret, geheel bedekt met kleurrijk mozaïek. Een schilderachtige poort geeft toegang tot een met boomen beplanten hof, waarin zich het achthoekige gebouw van het mausoleum bevindt. Boven de deur prijkt een opschrift in mozaïek, vermeldende, dat ‘dit is gebouwd door den zwakken slaaf Mohamed, zoon van Mahmoed van Isphanan’. In het hoofdvertrek, versierd met albaster beeldhouwwerk in relief, is de donkergroen nephrieten graftombe van den grooten veroveraar, omgeven door zeven andere tomben, opgericht boven het stoffelijk overschot van zijn vriend, zijn zoon, zijn kleinzonen en zijnen minister. Deze acht tomben zijn omgeven door een uiterst artistiek gebeeldhouwde wit-marmeren balustrade. Terzijde hiervan bevindt zich een negende graftombe, eveneens omgeven door een marmeren hek, waaronder de overblijfselen rusten van Tamerlan's leermeester. In den hoek van het vertrek, welks wanden met spreuken uit den Koran prijken, aan de zijde gerìcht naar Mecca, staat een kleine marmeren zuil met daarnaast een oude banier versierd met een zwarten paardestaart. Langs een kleinen trap daalt men af in het zeer kunstig gemetselde gewelf, gelegen onder het zoo juist beschreven vertrek. Hier liggen de eigenlijke graven. Ieder graf is gedekt met een eenvoudigen zerk en bevindt zich nauwkeurig onder de tombe.

Dit is het mausoleum van Tamerlan, waar hij rust met eenigen der zijnen. Mohammedaansche kunst heeft het hare gedaan om dit monument den grooten man waardig te maken; maar ook hier heeft de Christelijke veroveraar in moeten grijpen om dit prachtige bouwwerk, waaraan de meest boeiende herinneringen van Midden-Azië's roemrijk verleden verbonden zijn, voor algeheelen ondergang te behoeden.

Even buiten de stad liggen de colossale ruïnes van de medresse, genaamd Bibi-Khanim, door Tamerlan gebouwd ter eere van zijne vrouw, die, zooals de overlevering ons zegt, eene Chineesche prinses geweest moest zijn.[1] De overblijfselen

1. De waarheid dezer overlevering wordt ontkend door Elias & Ross in hun werk ‘The Tarikh-i-Rashidi’.

van deze gebouwen, welke slechts een treurigen indruk maken, en meer dan eenig ander bouwwerk in Samarcand getuigen van de diepte, waarin deze stad vervallen is, toonen op welk een grootsche schaal Tamerlan zijne denkbeelden ten uitvoer bracht. Reusachtige bogen en gedeelten daarvan, de grootste, welke wellicht ooit gebouwd werden, ten deele nog bedekt met fraaie mozaïeks, waarvan de kleuren door den tijd nog harmonischer zijn geworden, rijzen als het ware ten hemel, klagend dat ook zij gedoemd zijn ter neer te storten, want geene handen zijn er die hulp bieden; brok na brok valt af, tegel na tegel vergaat en in afzienbaren tijd zal het weinige, wat thans nog van deze enorme gebouwen rest, in puin veranderd zijn.

Zij, te wier eere deze monumentale werken verrezen, werd begraven in eene kleine moskee; en de gids vertelt ons, dat zij bevreesd was door een tarantella te worden gedood. Zij liet daarom haar graftombe in een gewelf plaatsen, en toen zij dit eens bezocht, kwam er een slang, die zich op haar schouder nestelde. Korten tijd daarna werd zij begraven, getooid met al hare kostbare juweelen, hetgeen een harer volgelingen verleidde haar lijk des nachts te bestelen. De slang echter bewaakte haar graf, viel den snooden dief aan en doodde hem. Zijn lijk werd 's anderen daags gevonden. Er werd bevolen, dat de kleinodiën opnieuw bij de doode Koningin geplaatst zouden worden, doch hij die hiermede belast werd, keerde nimmer terug; de zware bronzen deur van het graf-gewelf sloot zich vanzelf achter dezen trouwen dienaar. Zoo luidt de legende.

In het midden van hetgeen eens de moskee geweest is, bevindt zich nog heden een op negen marmeren zuilen rustende lessenaar in de vorm van een opengeslagen boek. Hier lag in vroeger tijden een reusachtige Koran. Zelfs thans nog wordt aan dit marmeren monument heelende kracht toegekend voor hen, die op handen en knieën er onder kruipen.

Een ander overblijfsel uit de glorie-tijd van Samarcand is de moskee van Shah-Zinda, den ‘Levenden Koning’. Tamerlan bouwde die buiten de stad tegen den heuvel van Afrasiab, ter nagedachtenis van Kazim Ibn Abbas, een apostel van het Muselmansche geloof, die hier den dood vond. Na zijne onthoofding, evenwel, greep de verslagene zijn afgehouwen hoofd en sprong er mede in een put, alwaar hij volgens het

volksgeloof tot op den huidigen dag verblijf houdt en uit welke schuilplaats hij eens weder te voorschijn zal treden. Talrijke pelgrims uit Samarcand en de omstreken bezoeken deze heilige plaats om den martelaar en wonderdoener te vereeren. Een buitengewoon schilderachtig geheel levert dit complex van gebouwen, koepels en poorten op, zooals het daar ligt, rustend tegen den groenen heuvel, in zijn schat van kleuren. Behalve het graf van den heilige, wiens stem door de geloovigen nog van tijd tot tijd gehoord wordt, bevinden zich hier vele grafsteden van de verwanten en metgezellen van den grooten Tamerlan, voor wien deze plaats gewis een zeer geliefkoosd oord moet geweest zijn, want geen ander gebouw wijst zoo'n rijkdom aan van kunstvolle versiering, van fraaie vormen en prachtige, fijne en ingewikkelde mozaïeks, uitmuntende door groote verscheidenheid van kleuren. Een gedeelte der gebouwen bevindt zich aan den voet van den heuvel, de rest ligt op den heuvelrug; een geplaveide corridor aan welks zijden bid-plaatsen, cellen en graftomben zijn geplaatst, en een breede steenen trap vormen de verbinding. Moeilijk is het een beschrijving te geven van de vele groote en kleine gebouwen, verschillend van elkaar in architectuur en versiering en verbonden door galerijen en gangen en donkere vertrekken. In een daarvan wordt een reusachtige en met groote kunst geschreven en versierde Koran bewaard; dat vertrek geeft toegang tot de eigenlijke, met kòstbare oude tapijten belegde moskee, van waar uit men de halfduistere kamer bereikt, waar zich het graf van den heilige bevindt, versierd met een oude banier.

De moskee van Shah-Zinda maakt op den bezoeker een diepen indruk. Bij iedere schrede ontwaart men schilderachtige architectonische effecten, verkregen door eene harmonische samenvoeging van kleuren en lijnen, en menig plekje wekt de bewondering op voor den waren kunstenaarszin van hen, die in vroeger eeuwen deze bouwwerken tot stand brachten met een geduld, een fijn gevoel en een liefde voor het schoone, waarnaar men thans in deze streken vergeefs zoude omzien.

De faam van den ‘Levenden Koning’ heeft echter door den loop der historische gebeurtenissen wel wat geleden. Eene oude profetie, die als een versje in den volksmond voortleeft, voorspelde reeds eeuwen geleden, dat in het jaar 1281 (1864 n. Chr.) de ongeloovigen in Turkestan zouden binnendringen,

en in 1283 (1866 n. Chr.) tot zelfs tot Samarcand zouden voortrukken, doch dat alsdan Shah-Zinda uit zijn bron zoude verrijzen om de legerscharen aan te voeren, die de veroveraars zouden verslaan en vernietigen tot glorie van Allah! De profetie werd bewaarheid; in de zestiger jaren verschenen de legers van Rusland in Turkestan en drongen tot Samarcand door, doch Shah-Zinda verrees niet uit den dood; de stad werd ingenomen zooals de andere steden van Turkestan; een beleg daarna door de Bokhara-troepen werd met groote krachtsinspanning door eene kleine Russische bezetting afgeslagen en de vruchtbare oasen van de Zerafshan, met Samarcand, 'het aangezicht der aarde' werden bij het Tsarenrijk gevoegd.

De sluier van geheimzinnigheid werd opgelicht, en naast de stad, die ondanks haar verval nog zoo menig schilderachtig schaduwrijk plekje oplevert en in welker caravanserai's nog zoo menig typisch hoekje is, waar de oude getulbande koopman kostbare tapijten en antieke borduursels in kleine donkere winkeltjes verborgen heeft, en dat een beeld geeft van het leven van voorheen, van een geheel andere en ons vreemde wereld, naast deze stad is thans een groote ruime Europeesche nederzetting aangelegd. Breede, met boomen beplante straten, met moderne magazijnen aan weerszijden, strekken zich uit in alle richtingen; een park ligt in het midden, waar een militair muziek-corps opera-melodiën ten gehoore geeft; kerkklokken roepen den Christelijken geloovige op ten gebede, de fluit van de locomotief gilt in de verte, het Westen is in het gebied van het Oosten getreden.

En oud-Samarcand behoort tot het verleden. Welk voorrecht dus, de laatste sporen ervan nog te hebben mogen aanschouwen en bewonderen, en daardoor in zijne gedachten en in zijn stemming zich nog in de 'schoonste stad der aarde' te hebben mogen verplaatsen,

En schoon moet zij geweest zijn, die tuinen-stad van Timoer.

Novalis.
Prof. Dr. Jhr. B.H.C.K. van der Wiick.

Novalis, par Henri Lichtenberger professeur à la Sorbonne. Blond et Cie., Paris. Deuxième édition.

MEN kent Novalis thans beter dan kort na zijn dood, toen Schleiermacher hem ‘den goddelijken jongeling’ noemde, ‘voor wien het Universum zich tot één groot gedicht had getransfigureerd’, en men ternauwernood kon vatten, dat deze mysticus, deze ziener in het rijk der geesten, tevens een mensch van vleesch en bloed was geweest. Door de onderzoekingen van later tijd, door de studie van de bij de familie van Hardenberg bewaarde dagboeken, waarin Novalis, die de gepersonifieerde eerlijkheid was, niets verzweeg aangaande zich zelf, door de uitgave der nagelaten ongeordende losse bladen, de zoogenaamde ‘Fragmenten’, die invallen en gedachten, ook citaten te lezen geven, is men thans in staat een zoo voortreffelijk boek over den persoon van Novalis en zijn werk ze geven, als wij uit de hand van den franschen hoogleeraar mochten ontvangen.

Schoon voortgesproten uit een piëtistischen en ietwat somberen kring en bij de Hernhutters een tijdlang opgevoed, was Novalis vol levenslust en in de gezonde beteekenis des woords aardsgezind. In plaats van, zooals zijn vader hem gebood, de rechten te bestudeeren, kon hij in Jena en Leipzig niet nalaten te dichten en met Frederik Schlegel feest te vieren. Naar het stille Wittenberg gezonden, verwierf hij zich in een ongeloofelijk korten tijd den graad, vereischt om, gelijk zijn vader, bij de zoutgroeven te worden aangesteld. Werkelijk is hij een voorbeeldig ambtenaar. Maar dat belet hem niet, zich in de geschriften van theosofen, alchimisten en mystici te verdiepen; hij komt tot de overtuiging, dat de mensch met de onzichtbare geestenwereld, waartoe hij in de diepte van zijn wezen behoort, onder zekere voorwaarden kan in betrekking

treden. Hij is weergaloos vlug. Het technische van zijn vak weet hij zich in een paar dagen eigen te maken. Aan de bergakademie van Freiberg is hij de vriend van den beroemden geoloog Werner en den grooten physicus Ritter, beiden scherpe en onvermoeide waarnemers, doch tevens natuurphilosofen; het Universum willen zij niet enkel met hun verstand, maar tevens met hun hart en fantasie begrijpen, en zij doen proeven op het gebied van telepathie, dierlijk magnetisme, somnambulisme enz. Novalis voelt zich tot dat alles aangetrokken. Doch ook wordt hij een flink wiskunstenaar, maakt zich medische kennis eigen, zorgt er voor geen vreemdeling te zijn in de geschriften van Plato en Plotinus, van Kant, Schelling, Böhme, Baader; vooral in die van Fichte en Hemsterhuys, wier denkbeelden hij, schoon gewijzigd, overneemt.

In het boek van Lichtenberger beslaat de vreemde en smartelijke liefdesroman tusschen Novalis en Sophie von Kühn een belangrijke plaats. Hoe kon de 23jarige jonge man met zijn vlinderachtige natuur, die in Jena, Leipzig, Wittenberg allerlei avonturen had doorleefd, zich laten boeien door een kind van 12½ jaar, dat 14 jaar oud van zijne zijde door een rampzalige leverziekte werd weggerukt? Als de band tusschen beiden geknoopt is, vindt Novalis den sleutel voor dat onrustig heimwee, waardoor zijn ziel tot dusver was gefolterd geweest; hij begrijpt nu dat verlangen naar vrede en innerlijk evenwicht, dat hunkeren naar ‘de blauwe bloem’, die later door hem in ‘Ofterdingen’ bezongen werd en voor de romantici het zinnebeeld van alle hoogere aspiraties der ziel gebleven is. Het streven naar liefde, naar geluk en naar God is één, want het is de bestemming der menschelijke ziel op te gaan in de groote liefde Gods, welke de ziel der wereld mag heeten. In het verlovingsbericht, dat hij aan Fr. Schlegel zond, schrijft hij: ‘Mijn meest geliefde studie draagt denzelfden naam als mijn bruid: Sophie heet zij, philosofie is de ziel van mijn leven, de sleutel die mij den toegang tot mijn innigste wezen ontsluit. Schrijven en huwen, ziedaar het identische doel, waarnaar al mijn wenschen uitgaan. Steeds klaarder besef ik, dat alle dingen de leden zijn van één verheven Geheel, waarin ik moet wegsmelten en zoo de volledige ontplooiing van mijn ik erlangen.’ Sophie is in de oogen van haar bruidegom de middelares, die hem tot God heeft ge-

bracht. Door haar heeft hij de openbaring gekregen van zijn aardsche en van zijn geestelijke zending. Zij heeft hem den zin van het leven en den weg tot geluk gewezen.

Toch weten wij thans, dat de liefde tusschen die twee niet zoo ideaal is geweest, als Novalis zich later voorspiegelde. Uit de dagboeken blijkt, dat zij haar prozaïschen, haar leelijken kant heeft gehad. Maar na den dood van Sophie komt de zielenadel van Novalis te voorschijn. Hij heeft achtereenvolgens zijn bruid en een geliefden broeder verloren. Reeds weet hij dat zijn gestel ondermijnd wordt door een ongeneeslijke kwaal, tuberculose. Hij lijdt, is in diepen rouw gedompeld, maar kent geen oogenblik van opstand. Zijn eigen leven moge gebroken zijn, hij meent nogtans niet dat het leven slecht is. Hij blijft het als goed en mooi beschouwen. Hij schrijft aan een vriendin Mevrouw Just: ‘ik had deze aarde zoo lief en verheugde mij op het geluk, dat mij wachtte. Van dat alles afstand doen, is wel hard. Een rijke schadeloosstelling zal ik vinden in de vlucht naar het onzichtbare leven, in de vrome poging om tot God, het meest verhevene dat de mensch kent, te naderen. Hij dicht zijn ‘Hymnen aan den Nacht,’ dáárdoor opmerkelijk, dat ze geen minachting toonen voor de onwezenlijke wereld der verschijnselen, geen vloek uitspreken over dat Universum, waarin tijd en verscheidenheid heerschen, waarin de zielen door slagboomen van elkander gescheiden zijn en het eindige schepsel een prooi van den dood moet worden. Die natuurlijke werkelijkheid is volgens hem een droom, waaruit de geest bestemd is te ontwaken, terwijl het rijk van den nacht, waarin geen tegenstelling heerscht, geen verschil tusschen stof en geest, alles één is door liefde, de echte werkelijkheid heet. Toch bemint hij het rijk der levenwekkende zon met zijn duizende kleuren, zijn schitterende gesteenten, zijn geurende bloemen, zijn rijkdom van levensvormen. Maar heerlijker is het visioen van den eeuwigen, tijdeloozen nacht, die het koninkrijk der liefde en der poëzie is, het rijk der volstrekte eenheid, waarin geen fatum heerscht. Reeds thans is de mensch in staat, in dat geheimzinnig rijk door te dringen. Indien hij het niet kon, indien hij veroordeeld ware in de sfeer der zinnen verstrikt te blijven, dan zou hij geen burger van het Universum, maar enkel een dier zijn. Novalis beseft, dat het niet onder woorden is te brengen wat de mensch ondervindt, wanneer hij in

zulk een toestand van extase verkeert. Hij zegt: het is geen zien, geen hooren, geen voelen, het is dat alles te samen en veel meer dan dat, het is onmiddellijke zekerheid, intuïtie van het waarachtige, innerlijke leven. Wie eens die extase gekend heeft, blijft trouw aan den nacht, voelt reeds in zich opbruisen den herscheppenden golfslag des doods; hij is geduldig en dapper te midden van alle levensstormen.

Die opname in het rijk van den Nacht, welke door Novalis verwacht wordt, en waarvan men reeds hier op aarde het voorgevoel heeft, is volgens Lichtenberger de verlossing in den christelijken zin des woords, het deel krijgen aan het Koninkrijk Gods, zooals dat door het evangelie wordt gepredikt. Misschien zal menigeen aan de juistheid dezer uitspraak twijfelen. Maar duidelijk zet Lichtenberger uiteen, dat Novalis, hunkerende naar een welgelukzalige bewusteloosheid in den schoot van God, de authentieke erfgenaam is van die lange reeks van Christelijke mystici, die de vereeniging der ziel met het Wezen aller wezens als den zeer wenschelijken dood van het individueele leven, als de blijde oplossing in het eeuwig Eén en Al, als den hoogsten triumf der liefde hebben afgeschilderd. Om slechts één voorbeeld te noemen: Meester Eckart verheerlijkt het drievoudige sterven der ziel, welke, afgestorven aan iedere begeerte, afgestorven aan zich zelve, afgestorven zelfs aan God, want zij houdt op zich als verschillend van God te gevoelen, onderdompelt in den bodemloozen oceaan der Godheid en dan bespeurt, dat zij nu zelve is wat zij zoolang had verlangd te zijn; want zij vindt in zich het Koninkrijk Gods, beleeft dat zij en de Godheid een en dezelfde zaligheid, een en hetzelfde Koninkrijk zijn. Bij zulk een opvatting is de dood geen brutale vernietiging, maar het beginsel, dat het leven, zooals Novalis het uitdrukt, ‘romantisch’ doet zijn.

Het lyrisme van Novalis ademt die echt vrome blijmoedigheid, welke het leven aanvaardt met al zijn smarten en teleurstellingen, geen menschenhaat, geen wanhoop, geen geringschatting kent, een verheven stemming, hem voortdurend bijgebleven, totdat hij in de lente van 1801, vier jaar na den dood van zijn eerste verloofde, in de armen van zijn tweede verloofde en van een zijner broeders, 29 jaar oud, zacht en kalm ontsliep. Hij had geestelijke liederen gedicht, die nog heden ten dage met stichting in verschillende christelijke ker-

ken gezongen worden. Toch was hij, zooals Lichtenberger aantoont, van protestantisme en katholicisme beiden vervreemd en droomde hij van een nieuwe kerk, die aan de alles doordringende Godheid zou zijn gewijd.

Breedvoerig spreekt Lichtenberger over 'Ofterdingen', dien vreemden roman, welken Novalis onder den invloed van en als repliek op 'Wilhelm Meisters Lehrjahre' heeft geschreven. Breedvoerig eveneens spreekt hij over de bronnen, waaruit Novalis gedachten heeft geput: mysticisme, christendom, wijsgeerige bespiegeling, natuurwetenschap, theologie, magie. Doch het meest opmerkelijke van het boek is het hoofdstuk, waarin de schrijver, schoon aarzelend, de hoofdtrekken van dat 'magisch idealisme' aanwijst, dat als de leer van Novalis kan worden beschouwd, voor zoover men haar uit de fragmenten en gedrukte bescheiden kan opmaken. Hier waagt Lichtenberger zich aan een dergelijke taak, als hij vroeger in een ander boek met groot geluk ten opzichte van Nietzsche had vervuld. Ik wil er twee woorden van zeggen.

Philosofie is volgens Novalis het heimwee, dat de geheele natuur doortintelt, doch in den mensch bewust wordt, het verlangen om overal thuis te zijn. Het paradijs ligt achter ons, waarin de harmonie tusschen den geest en de wereld nog niet verbroken was. Nu die harmonie door een noodlottige gebeurtenis, een soort van kosmischen zondeval, verstoord is geworden en de mensch tengevolge van zijn waan de wereld als een vreemde en dikwijls vijandige macht tegenover zich ziet, komt het er op aan de eenheid te herstellen, en de poorten van het paradijs op nieuw te ontsluiten. Dat kán en zal geschieden door de samenwerking van verschillende factoren. De vooruitgang der *wetenschap* zal de druk, door de wereld op den mensch uitgeoefend, steeds meer doen verdwijnen. Zij zal er in slagen de grenzen van het leven uit te zetten en ons een soort van kunstmatige onsterfelijkheid bezorgen. Zij zal ons leeren al de deelen van ons lichaam naar willekeur te beheerschen en ons, zooals Hemsterhuys verwacht, nieuwe zintuigen doen verwerven. De dag zal aanbreken, waarop ieder zijn eigen geneesheer kan zijn en men door de kracht van den wil een verloren lichaamsdeel weder zal doen aangroeien, zijn lichaam zal kunnen verlaten, enz. Behalve wetenschap en wilsversterking wordt er ook meer geloof vereischt. Wat wij werkelijkheid noemen, is niet anders dan een fictie, waar-

aan wij gelooven. Niemand was er ooit krachtiger dan Novalis van overtuigd, dat het geloof bergen verzet. Als een mensch plotseling gelooft goed te zijn, dan wordt hij het ook. In de vierde plaats wordt er liefde vereischt. Voor wie waarlijk lief heeft, is de wereld uitstraling van liefde. Op poëtische wijze heeft Novalis die gedachte vertolkt in zijn sprookje van Hyacinth en Rozeknop. Ten slotte wordt de hulp der dichterlijke fantasie ingeroepen, welke bij Novalis 'die allverschwisterende Himmelsgenossin' heet, daar zij den waan van blinde noodzakelijkheid verdrijft en in natuur en leven de vrije belichaming van een droom van schoonheid terugvindt.

In een beeldspraak vertolkt Novalis zijn bedoeling op deze wijze: geest en stof waren oorspronkelijk één, zooals een troebele oplossing één is. Nu zet er zich een bezinksel af en het vocht wordt helderder. Gelijk die beide verschijnselen, bezinken en helder worden, samengaan, zoo is er geen geest zonder stof en geen stof zonder geest. De mensch spanne zich in om het bewustzijn van de eenheid van geest en stof, van de wereld der vrijheid en die der noodzakelijkheid, te heroveren.

Gelijk Lichtenberg opmerkt, zijn hier sporen van denkbeelden van Kant, Fichte, Schelling enz. aan te wijzen.

Guido Gezelle.
Caesar Gezelle.

Guido Gezelle. Zijn Leven en zijne Werken. 2e druk. - Amsterdam, L.J. Veen, 1911.

OP Witten Donderdag, 30 April 1899, omtrent 4 uur in in den namiddag, kwam ik van het kerkenbezoek tehuis en vond er Noom Guido, tamelijk opgewekt, aan 't praten met mijnen vader, 's dichters broeder Romaan, en mijne moeder, broêrs en zusters. Hij kwam niet dikwijls bij ons aan huis, nooit voor een lang bezoek, tenzij op de eene of op de andere familieplechtigheid; hij was welkom als een engel onder ons, maar wij waren er allen, tot vader toe, min of meer benauwd van, omdat hij zoo groot en zoo vreemd blekte in onze woonkamer, hij koos immers altijd zate op een ongelegen plek te midden der vloer, en zat, met zijn groot lijf op den stoel achterovergeleund, uit eene lange, telkens eene nieuwe, witsteenen pijp te rooken; wij kropen mijde ievers aan een kant en lieten hem spreken. We gevoelden en zagen 't dat hij met gansch zijn hert bij ons was, maar niet met zijn geest, zijne gedachten waren altijd elders, en dat hield ons op een afstand. Hij was weinig gesprakig, en 't verwonderde ons, zijne neven, wanneer men ons vertelde dat hij met kinderen uit andere huisgezinnen doorgaans zoo plezierig en kind meê was. Voor ons was hij ernstig maar onzeggelijk goed, zóó ernstig dat, tenzij wanneer hij loech, wij 't nooit op zijn aangezicht konden zien of hij welgezind was dan wel kwaad; hij zag er, voor ons, altijd kwaad uit.

Maaar dien Donderdag, zag hij er bijzonder opgewekt uit en zenuwachtig, hij kwam immers van het bisdom, waar hij eene nieuwe benoeming had ontvangen[1].

'Noom komt naar Brugge wonen,' zei moeder, en dat was voor ons een donderslag! Nonkel Guido en Kortrijk waren

1. Tot Geestelijken Bestuurder, namelijk, van het klooster der reguliere kanonikessen van Sint Augustijn, of Engelsche Damen, binnen Brugge.

in onze jonge geest zoodanig tot één vergroeid, dat we nooit op de mogelijkheid van iets anders zouden gedacht hebben.

Hij was ontsteld en verlegen, verlegen met allerhande kleinigheden: met zijne verhuizing, met zijne boeken, met zijn nieuw ambt, en met den indruk dien hij, ‘zoo'n oude man,’ als hij zeide, in dat klooster zou maken. Vader en moeder stelden hem gerust voor zooveel ze konden, wij boden hem alle onze hulp aan voor zijne verhuizing, en verzekerden hem dat alles op wieltjes zou loopen. Maar hij trok er toch van door al zijn zwaar hoofd schuddend, droef te moede, en ik hoor hem nog zeggen:

‘Een oude boom wil niet verplant zijn!’

Het stond hem vrij zijn nieuw ambt te weigeren, maar dat wou hij niet.

Zes maanden nadien was hij dood.

Zijne nieuwe benoeming was het niet die zijne dood kostte, integendeel, deze was hem eene kostelijke troost, eene herstelling en een blijk van vereerende genegenheid uitgaande van Z.D.H. Mgr. Waffelaert, die hem diep genegen was en dien hij uit geheel zijn hert hoogschatte en liefhad. Maar de wijze waarop hij zijne benoeming aanveerdde en de al te groote nauwgezetheid waarmede hij zijn nieuwe ambt waarnam, waren zijn doodsteek.

‘Hij begon zijn nieuwe arbeid met den kinderlijken iever van een pas ontloken priesterhert,’ schrijft Dequidt[1], en men zou veel meer dienen te zeggen: uit genegenheid voor zijnen Doorluchtigen vriend, en uit ingeboren plichtgevoel en schuchterheid tevens, ging hij aan zijn nieuwe taak, met de ernstige nauwgezetheid van een jonge seminarist.

Sedert hij te Brugge was, kwam hij geregeld eens in de week bij ons te noenmale; hij kwam toe omtrent half twaalf in den morgen en moest half drie weer tehuis zijn voor 't een of 't ander van zijn bestuurwerk. Hij zou om drie of half vier uur t'huis gekomen zijn, dan had hem dat niemand kwalijk genomen, maar van één uur voort, had hij noch rust noch geduur meer, en kwart over één was hij reeds op straat. Niemand had hem ooit verboden te rooken op zijne werk-

1. Gudo Gezelle. Leven en Werken. 2e uitg., blz. 23.

kamer, en alwie hem gekend heeft weet hoe groot liefhebber hij was van een pijp, vooral als hij die rooken mocht te midden zijne boeken. K. de Flou, van de Vlaamsche Academie, heeft geschreven[1.] dat G.G. van zijn lang verblijf in Engeland, veel van de Engelsche levenswijze had overgenomen en medegebracht. Bij den ouden man, daar hij nu aan een Engelsch klooster bestuurder werd, kwam die ingenomenheid met Engelsche geplogendheden weer boven en, te zamen met zijne natuurlijke schuchterheid, verbood hem 't onschuldig genot van zijne pijp op zijne kamer; de rook met de reuk immers had kunnen door de deurspleten binnen 't klooster dringen en dat vermeed hij even zorgvuldig en nauwgezet als hadde er zware boete op gestaan. Geregeld dus hoorden wij hem van aan zijne werktafel opstaan, de trappen afkomen en, met de verschgestopte pijp in zijne hand, trok hij den gang door, alover den bloementuin, in een bouwvallig biljartkot, en rookte daar in 't stille zijn gading. Deze en de noenstonden waren zijne beste, dan was hij toegankelijk, ja mededeelzaam en gesprakig, maar hij rees al gauw weêr op en trok terug naar zijnen polder, gaan werken.

Een gespannen leven als dat, was den ouden man te zwaar. Kort nog vóór zijnen dood, werd hij uitgenoodigd om met zijnen Bisschop een reisje te ondernemen naar Engeland; hij durfde 't niet afslaan, maar was dan alreeds erg vervallen. Hij kwam 's morgens, eer hij vertrok, met een kinderlijk genot, zijn nieuw pak toonen, zijn clergyman-kostuum, en zijnen nieuwen hoed en vragen dat mijn broer hem zou willen twee steenen pijpen inpakken. Maar mijne moeder stond met de tranen vol hare oogen, toen ze zag, hoe blij, hoe verlegen, en hoe... ziek de man reeds was.

‘Och arme,’ zei moeder, ‘hij zal nooit levend ginder geraken, men kan hem uit zijn kleederen schudden.’

Hij kwam levend ginder toe, en maakte er zelfs nog een van zijne laatste gelegenheidsgedichten ‘*Clapham*[2.]’ en hij kwam levend terug, maar met de dood op zijne schouders.

Korte dagen nadien kreeg ik, te Leuven, een schrijven van t'huis: ‘Noom is ziek en verzoekt Dr. Gustaf Verriest dat hij hem zou komen verzorgen, hij wil geenen anderen Dokter.’

1. Levensschets van Guido Gezelle. Siffer, Gent, 1901, uitg. v. de Vlaamsche Akademie.
2. Z. Guido Gezelle, Gelegenheidsverzen. Verschijnt als 11e en 12e deel van de volledige uitg., bij L.J. Veen, Amsterdam.

Verriest was door zijne menigvuldige bezigheden belet aan dit verzoek te voldoen, en noodde den Brugschen chirurgijn Dr. Verhoef in zijne plaats om den zieken dichter te verzorgen. Toen deze erbij kwam, was de ziekte reeds zóóver gevorderd, dat het den armen dichter onverschillig was, welk dokter aan zijne sponde stond: hij was meestendeels met zijn geest in doling. Voor enkele oogenblikken, af en toe, kwam hij weer tot zijn verstand, en dan begeerde hij dat men hem alleen liet: ‘ik heb nog zooveel te peinzen’ zuchtte hij.

's Zondaags namiddag stierf hij, arm en verlaten, hij zelf had geëischt dat we niemand van zijn gevaarlijk ziek zijn verwittigden, en zoo was zijne eenzame dood weerdig zijn arm en verlaten leven te bekroonen.

Het nieuws dat Gezelle dood was, viel als een donder en verliep als de wind. Zijn afsterven bracht als bij tooverslag geheel Brugge in opschudding, heel Vlaanderen in ontroering. ‘Den man, dien de meesten uit het oog verloren hadden, herinnerden zich nu opeens allen. Gezelle is dood! Het was eene treurmare, als de dood van eenen vorst, onder een verkleefd volk’[1]. Heel het Vlaamsche Land stond, volgens het woord van Dr. Lauwers[2], ootmoedig, weenend en bewonderend gebogen voor zijne zegepralende grootheid.

Nog was zijn stoffelijk overblijfsel niet ter aarde besteld, en reeds ging het zoo medeen aan 't luiden op alle torens van het letterkundig Vlaanderen. De nieuwsbladen eerst, gaven in de eerste gauwte wat ze bijeen konden krijgen in rouw- en lofartikels, de tijdschriften volgden, voordrachten werden gehouden, nieuwe uitgaven van 's Dichters werken bezorgd, de arme nederige man kreeg een praalgraf en een standbeeld, straten werden naar zijnen naam gedoopt, en nu is 't al meer dan een dozijn jaren dat Vlaanderen werkt aan de kroon die het zijnen dichter op het hoofd wil zetten.

Dietsche Warande was sedert een maand versmolten met Belfort, en geworden tot het voornaamste orgaan der katholieke letterkunde in België. Het tijdschrift wilde en zou voorenaan staan in de rij, om den lof van den priester-dichter uit te

1. K. de Flou, l.c.
2. De Nieuwe Tijd.

spreken, om zijne gedachtenis een onvergankelijke hulde te bieden. Daarom schreef de opstelraad naar de voornaamste onder zijne opstellers die in de onmiddellijke nabijheid van Gezelle hadden geleefd, vroeg hun elk eene bijdrage over hem, en bestemde geheel het tweede nummer tot een Gezelle-nummer. Het werd een Gezelle-boek en hier, na twaalf jaar, wordt het door Veen heruitgegeven, en opnieuw, maar nu aan geheel Groot Nederland, ter lezing geboden.

Natuurlijk is dit werk geen strenge biographie, ook niet een ééne en geestdriftige studie van zijne werken, niet iets zooals Richard M. Meyer schreef over Goethe, of Vincent d'Indy over Beethoven. Het is, hoe zal ik het noemen, een bundel kerkhofbloemen, in de opwelling van het eerste smertelijke droefheidsuur opgeschoten: nog te vol treurnis hier, te vol bewondering, verontweerdiging daar, kwalijk uitgehouden toorn elders, te ontroerd, met één woord, om te kunnen zijn wat zooiets nu zou *moeten* zijn: de vrucht van kalme overweging over 's dichters leven, en bezadigde studie van zijn werk beide in verband met elkander. Er is geen de minste eenheid in, ook is er geene in gezocht noch gewild. Hier komen vijf, zes van de beste vrienden van Gezelle aan het woord, en laten hun hert spreken, in de eerste oogenblikken nadat de meester van onder hen is opgevaren.

Dit verklaart hoe er, in al die ontboezemingen, wel hier en daar iets kan zijn uitgebracht, dat niet heel streng met de waarheid overeenkomt, of, ten minste, voorbarige uitspraak is over punten waar studie en onderzoek hun laatste woord nog over te zeggen hebben. Zulke onjuistheden zijn uiterst zeldzaam nochtans, en de schrijvers, zelfs de onlangs ontslapen S. de Quidt, hebben gelegenheid gehad om hunne bijdrage te overzien vooraleer ze ten tweeden male in 't licht kwam.

Ongeveinsd is, zonder twijfel, de geestdriftige bewondering, die vlamt uit elk een van de tweehonderd bladzijden van dit boek, want elk een van de schrijvers ervan was, zoo niet gewezen leerling dan toch een tijdgenoot en innige vriend van den meester, en hunne vereering was de meest oprechte die hij in zijn leven en na zijnen dood mocht ontvangen.

Het boek is nu tot vaste lijnen afgebakend, doordien

dat alle hoofdstukken ervan indertijd verschenen zijn in Dietsche Warande en Belfort. Mochte het nog eene uitgave beleven, wellicht ware het niet ongewenscht dat die lijnen verbroken werden, om dien huldekrans aan te vullen met al het schoone, dat sedert 1899 over den dichter verscheen; en ware dit niet het heerlijkste denkmaal dat men hem zou kunnen oprichten?

Er is ontzaglijk veel over hem geschreven sedert zijnen dood. Om er zich van te overtuigen sla men even het overzicht na ‘Guido Gezelle en de drukpers’ op blz. 183, en ‘nog is het bijlange niet volledig’, zegt J. Persijn in de Dietsche Warande en Belfort.

‘Gezelle!’ schreef Van Langendonck, in het tijdschrift Vlaanderen, ‘al wat maar een pen voert heeft nu over hem geschreven, ieder van zijn standpunt en met zijn rhetoriek.’

Men moet Vlaanderen en de Vlamingen kennen om de wezenlijke beteekenis, om al het smakelijke en sappige van sommige dier rhetoriek te snappen. Indien mijn geschrijf, voor een recensie, niet te wijd gaat strekken, wil ik er hier een enkel staaltje van te genieten geven:

Achteruit! gij allen glorieschuimers, gij allen die hem hebt doen lijden; gaat en wascht uwe handen, waarmede gij hem menigmaal heete tranen uit de oogen hebt geduwd!

Achteruit! Hij hoort u niet toe! Hij heeft u moeten missen in zijn leven, hij heeft u niet noodig in den dood!

Hij hoort toe aan u allen, nederige werkers van ALLE KLEUR, die zoo menige milde hulp uit zijne liefdadige hand ontvingt, aan u, kleine burgers, die hem liefhadt en hem vereerdet, en wier lot hij in zorg en kommer deelde.

Hij hoort toe aan alle vrijzinnige mannen, voor wie het genoeg is goed en eerlijk te zijn om geëerbiedigd, en talent te hebben om gehuldigd te worden.

U allen hoort hij toe... enz...

Achteruit! Die perel is de perel van het *Vrije Vlaamsche Volk.*

Achteruit! Aan ons de eerste plaats bij zijn borstbeeld... enz.

Achteruit! Verbasterde Vlamingen, want uwe hulde en uw geweld zijn comediespel, valschheid en onbeschaamde exploitatie!

Maar neen, *blijft* (!!!) Wij willen ons aan Gezelle's vrijmoedigheid spiegelen en met hem uitroepen: ‘*God vergeve 't hun*, *want zij weten niet wat zij doen*’[1]!

1. Een pamphlet, afkomstig uit Harelbeke, dat verspreid werd tijdens de onthulling van G. Gezelle's standbeeld te Kortrijk.

‘Nu hebben ze hem allemaal uitgevonden,’ gaat grooternstig Van Langendonck voort, ‘wat werd er al niet met hem geposeerd! Hij de stilzwijgende, de afgetrokkene, de in zichzelf levende, de eenigszins menschen- en vriendenschuwe, werd nu opeens allemansvriend. Wanneer ik al dat getater en gedeklameer rond hem hoor, zie ik zijnen fijnen glimlach terug en vraag mij af wat hij op zijn vergoelijkend-ironischen toon zou zeggen, moest hij weer in levenden lijve vóór ons verschijnen en den geur opsnuiven van den rond zijn beeld tot stikkens toe gebranden wierook, die niet altijd is van de fijnste kwaliteit.

‘Nu is zijn reputatie geworden als een zwaar gewicht dat de een na d'ander ter foore optilt om zijn kracht te toonen. Wie dit het hoogst heft, blijkt de machtigste. Sommigen steken het, met al hun ingespannen kracht, zoo hoog als ze maar kunnen om het des te feller op het hoofd hunner vijanden te laten neerbonzen...’

Zeker, men kan niet alles opnemen; maar er is toch veel dat in het hier te bespreken boek best op zijne plaats zou zijn. Zoo bijv. de levensschets van Guido Gezelle, door K. de Flou, waar ik al tweemaal naar verwezen heb, is ongetwijfeld het zakelijkste en best ingelichte wat over den dichter verscheen. De Flou is geen enthousiast, maar een geleerde, die het op zijn geweten niet zou willen, iets neer te schrijven waar hij niet ten volle zeker van is. Hij kende Gezelle van heel dichtbij, en hij was hem van herten genegen, doch niet met eene blinde genegenheid, die zou laten wierook branden waar afkeuring of veroordeeling zou passen. Hier diende ook nog bijgevoegd wat Vermeylen, in het tijdschrift Vlaanderen schreef, en naderhand in zijn verzamelde opstellen opnam over Gezelle; ook de twee stukken van Hugo Verriest, uit zijne ‘Voordrachten’, het artikel van Dr. Gust. Verriest over Gezelle's hersenen en zijne rede bij de onthulling van diens standbeeld, de artikels uit De Nieuwe Tijd, 1899, door Dr. E. Lauwers, en uit Kunst, door K. de Flou, en andere dingen meer.

Doch nu een woord over hetgeen hier voor ons ligt:

Een geheel boek over Gezelle.

Eene verzameling bijdragen: van de twee Verriesten, van Dequidt, van Cuppens, G. Seghers, van Johan Winkler; een paar gedichten: van Dr. H. Claeys, van K.E. de Lepeleer en van H.J.M. Donders, en, tot slot, eene lijkrede uitgesproken op het graf, door wijlen Dr. H. Claeys.

Toen op den laatsten van November 1899, de ‘vorstelijke uitvaard’ de ‘koninklijke begrafenisstoet’ van G. Gezelle door de straten van Brugge toog, was er meer dan een Bruggeling die zich in verwondering had afgevraagd: ‘Wie mag die groote zijn, dien men nu begraaft!’ Gezelle's naam had omtrent dertig jaar tijd gehad om uit het geheugen van de Bruggelingen en van veel Vlamingen te verdwijnen. Hij had 27 jaar te Kortrijk werkzaam geweest. De lezers van Dietsche Warande en Belfort dienden er dus eerst over ingelicht wie Gezelle was: die inlichting werd gegeven door E.H.S. Dequidt in het eerste artikel. Hij was de man boven alle berechtigd om over G. Gezelle te schrijven; niemand heb ik ooit gekend die van gemoed en inborst, van geest en van hert beter met Gezelle verwant was; weinigen waren er die hem zoo goed begrepen, weinigen of geen die er meer achting en verkleefdheid voor hadden. Zelf priester-dichter[1], begaafd met een allerfijnste kunstsmaak die hij door lezing en studie had gelouterd, was hij in de laatste tijden bijna dagelijks in omgang met zijnen meester, en werd hij niet zijn weerga in de dichtkunst, zeker was hij zijn evenbeeld in weerde als geleerde, in vastheid van oordeel en degelijkheid van uitspraak, in fijnheid van gevoel als kunstenaar, in eenvoud des herten en in waarheid, als priester en als mensch. Zijn taal en stijl zijn gansch de man: sober en volgend met stalen lijn de rijpheid van de gedachte, zonder uitwendigen praal of woordkunst, maar met een warmte die onweerstaanbaar aandoet. In zijn tweede artikel vooral waar hij het zakelijke van de biographie voor het meer persoonlijke van de beschouwing over Gezelle als dichter, moet opgeven, daar is en blijft hij de fijne, goede Dequidt, zoo gansch van buiten als hij is van binnen:

‘De schoonheid is overal: zij is de weerglans van Gods goedheid en liefde, van God zelf, zij is de voorsmaak des hemels. Alle schepselen ademen die schoonheid uit gelijk de bloem hare geuren. Die schoonheid dringt in de ziel te zamen met het verheerlijkt beeld van het wezen waaruit zij straalt: de ziel die erdoor beroerd wordt, voelt een genoegen zoo zoet dat, bij weerslag, het hart ervan klopt, het gemoed ervan huivert, en in gansch het wezen een verlangen ontstaat naar hooger leven, hooger liefde, hooger zaligheid.

1. Ten bewijze van dezen, z. menige dichterlijke bijdrage van hem tot de eerste jaarg. van het Westvlaamsche tijdschrift *Biekorf.* o.a. Bietjes, Van een oud moederke, Aan E.V. enz.

Dit beeld en deze gloed zijn als hemelboden die komen spreken aan de ziel van hooger genot.'

En dan, zoo gansch natuurlijk, als was het Dequidt die voortsprak, volgt hierop:

> Als de ziele luistert
> Spreek'et al een taal dat leeft,...

Moest men iemand, die Dequidt van dichtbij gekend heeft, vragen, wat hij dacht, dat Dequidt zou kunnen schrijven over Gezelle, het antwoord zou voorzeker geweest zijn: 'hij zal doen uitkomen zijne: echtheid, zijne grootheid, zijne heiligheid, als dichter' en Dequidt schrijft: 'Gezelle was een *ware*, een machtige, een heilige dichter; en deze nederige verhandeling beoogt niets anders dan die bewering met enkele voorbeelden te staven.'

Men kan iemands gemoed kennen door hetgeen hem het meest treft, door wat hij 't eerst opmerkt bij zijnen evenmensch en Dequidt schetst Gezelle als volgt:

'De gewone sterveling die langs gebaande wegen een genoegelijk leven zoekt, vermijdt met alle zorg alle gevaar van lucht of water, of wat ook de gezondheid hinderen kan; hij spaart en bedeelt en legt weg voor den dag van morgen; hij zoekt op tijd of stond, een woord van lof of dank; hij weet hoe hij den mond moet plooien, den voet moet zetten, het kleed moet schikken, opdat hij het volk dat rond hem leeft zelfs in den schijn ergere noch stoote.

Gezelle, de edele man, de heilige priester, had een hoog en edel oorbeeld, en hij ging er zoodanig met gansch zijne ziel naartoe, dat hij de voorzichtige wegen dezer aarde niet bemerkte.'

Ik wou hier nog zoo menige plaats aangeven en overschrijven, waar hij in zijn vlugge woord het moeilijk te bepalen wezen van den dichter vangt: 'Doch wijs mij zoo gij kunt, in bloem of blad, in geur of kleur, in storm of wind, wijs mij dit geheimzinnig iets waaruit de schoonheid u tegenlacht, vang het op, en toover het mij weer, in gepaste woorden, zonder min, zonder meer, zoodanig dat uw spreken mij genieten doet wat gij genieten mocht; dan zult gij dichter zijn.'

Men leze nog de heerlijke bladzijde 44, en men zal inzien hoe fijn de volgeling zijnen meester heeft begrepen.

Bij Dequidt bleef ik wat langer stilstaan, omdat hij minder bekend dan de andere medewerkers, eene ruimere bekendheid

verdient dan hij tot hiertoe heeft gehad, hij zal ze, ten anderen, binnenkort wel voor goed verkrijgen.

Wat we hier van de Verriesten te genieten krijgen is slechts een sprankel van het vuurwerk dat zij over Gezelle's naam en leven en werk hebben afgeschoten. Echte dwepers zijn ze met Gezelle, Gezelle is schering en inslag van hun leven, vroeger en nu, en het schijnt of ze tot levenstaak genomen hadden hun eigen wezen, weten en kracht geheel te doen opgaan in toewijding, geheel te besteden aan de verheerlijking van hun gewezen leeraar. Prachtig, zulk een levensdoel, en die twee edelaardigen kwijten hunne opgenomen plicht op meesterlijke wijze. Van Pastor Hugo Verriest, moet ik zeggen: ‘Men moet hem niet LEZEN, men moet hem *hooren*, en veel meer nog, men moet hem *zien* spreken.’ Van Dr. Gustaf Verriest is 't, omgekeerd, zijn geschreven woord veeleer dan zijn gesproken wat men hebben moet. Hugo is schitterend en Gustaf is diep, beide zeggen zoo mooie dingen, dat men ze hoort en naar hen luistert almaardoor, dat men ze leest en opneemt zonder rust tot het einde toe, en betreurt dat het uit is. Zij hebben Gezelle gekend gelijk niemand hem gekend heeft als mensch eerst, en als dichter nadien. Dit hier nu, is een eerste ontboezeming van hunne liefde en bewondering, van hun kwalijk verkropte wee en hun spijt, en hun hert maakt ze welsprekend. Later zijn ze meer dan in ééne omstandigheid op dit schrijven teruggekomen om het te verruimen of te verdiepen in andere artikels of voordrachten.

Hugo Verriest gaat G.G. na in gansch zijne kunst, in den vorm ervan, in zijne taal, in zijn vers, in den rhytmus, in de klankenharmonie, het spel van klinkers en stafrijmen, van hoogslag en leegslag, en hij besluit: ‘Gezelle genoot zijn eigen zanggetuig. Hij dicht zijn oore- en zangspel, zijn tonge- en lippenslag, zijn zelven het allergrootst genot.

En de klanken of klinkers in zijn verzen. Hoe waren ze hem een genietbaar spel en wonder akkoordgezang.

Hij luistert zijn zelven af. Hij zingt om te zingen. Hij zucht om te zuchten. Hij is... uitwendig, in woord en zang.’

Hugo Verriest bespreekt ook het innerlijke wezen van den dichter:

‘Zijne zielgedichten: zijn geest, zijn hert, zijne ziel.

Zijne natuurgedichten: hij draagt, hij baart, en herschept geheel de schoonheid van Vlaanderen.'

Guido Gezelle en de Friezen: schreef uit Haarlem de Fries Johan Winkler. Hier in ditzelfde tijdschrift, achtereenvolgens in 1884, in 1886, in 1895, had hij reeds 't een en 't ander, 'maar bij lange na niet alles te boek gesteld, en ook in andere geschriften daar nu en dan iets van medegedeeld.'

Van de vriendschap die hem aan sommige edele, vrome, hooggeleerde Vlamingen verbond, van zijne reizen en bezoeken in West- en Fransch-Vlaanderen, van zijne ontmoetingen en ervaringen in die gewesten en Gouwen, van zijne eerste kennismaking met het Westvlaamsch, door het Idioticon van De Bo, vertelt hier nu de vrije standfries met eene warmte en een genot dat gissen laat hoe groot zijne vereering en vriendschap was voor Gezelle, en met een betreuren als voor eenen verloren broeder: 'Guido Gezelle, ach! hij is van ons heen gegaan!' Hij vertelt van de friesche taalbeweging en hoe die met de West-Vlaamsche, gelijkig van bedoeling, gelijkloopend te worstelen heeft met dezelfde vijanden. 'Geen wonder, dat Guido Gezelle, de hoofdman der Westvlaamsche taalbeweging, zich bijzonderlijk en in groote liefde voelde aangetrokken tot de friezen, tot de friesche taal, tot de voorvechters der friesche beweging.'

Meest van al gevoelde hij zich aangetrokken tot Johan Winkler zelf, en de vriendschap tusschen die twee moet, tijdelijk althans, zeer innig geweest zijn, getuige daarvan de 'vele brieven die weg en weer gingen van Leeuwarden (waar ik [d.i. Johan Winkler] destijds woonde) en later van Haarlem naar Brugge en Kortrijk,' brieven die daar nog alle bewaard liggen. Al gauw was G.G., door J. Winkler binnengeleid, in de 'friesche taal en hare waarde' doorgedrongen, met zijne natuurlijke begaafdheid om talen te leeren, tot op het merg van de friesche taal, en zond hij zijn vriend, met nieuwjaar, zijne wenschen in friesche verzen.

Die vriendschap, nochtans, hoe hecht ook, zou zekeren dag afspringen, door tusschenkomst ievers van een of meer derde personen - zoo mag men ten minste besluiten als men weet dat het stuk: *Vriendenzoen* uit Laatste Verzen, ten jare 1897, in Biekorf verscheen en tot Johan Winkler was gericht. Onvriendschap was het niet of niet geheel, en Guido Gezelle bood zijnen vriend de vriendenhand terug, maar 't was uit

met de drukke briefwisseling en de bezoeken, en het uitnoodigend *vis unita fortior* van den Vlaming bleef bij den Fries zonder verhoor. Hier brengt deze laatste op het graf van den afgestorvene eene prachtige hulde, niet alleen uit zijn eigen naam, maar zooals hij zelf zegt: ‘Van de Friezen in 't algemeen, wier aloude eere zoo zeer door Guido Gezelle is bevorderd, komt den eenvoudigen, braven man, den edelaardigen Vlaming, den grooten geleerde, den grooten dichter ook rechtmatig groote hulde toe - en mij is het eene eere dat ik hem, nog na zijnen dood, die hulde hier mag brengen, als uit naam van 't geheele Friesche volk.’

Ook Dr. Gustaf Verriest bespreekt Gezelle's kunst, zijn woord en beeld, en hun dikwijls lang rusten, hunne jarenlange gedragenheid eer ze beide te zamen open bloeien, die slapende botten.

De wegen van beide schrijvers Verriest, kruisen op het punt van de twee perioden in Gezelle's leven.

‘Beziet nu eerst hoe, in zijn *twee* tijden en verschillende vormen, dezelfde mensch bestaat in zijn blijvende maar gesterkte gaven,’ - schrijft Pastor Verriest en Dr. G. Verriest:

‘Het eerste tijdvak loopt over van gemak en weelde, van jeugd en van romantismus; weelde, gemak en overvloed kenmerken onbetwistbaar de eerste jaren van Gezelle; gedachten en gevoelens, alles liep uit in deun en dicht,’ en verder:

‘Onder de rijpende jaren, had zijn geest diepe veranderingen ondergaan. Het romantisme was er teenemaal uit, en onoverwinbare afkeer en walg lag hem in vleesch en bloed tegen alle onwaarheid in beeld en woord, in wezen en vorm.

Ware beelden, ware taal, de ware natuur gelijk ze in vorm, verwe en klank van eeuwen her daar is, de ware doogende en poogende ziel met haren onvergankelijken zucht naar hooger goed en genot!

Daar vroeger de dichter zijne gevoelens en indrukken, naarmate zij onder het loopen der penne verwekt wierden, volgde, om langs allerhande omwegen weder op zijne eerste baan te geraken, staat nu alles dicht gesloten, nooit en wijkt hij van het scherp aangeschouwd beeld en alle bijbeelden dwingt hij met meesterkracht in hetzelfde raam.

De heerschappij van de taal... is nu tot onberekenbare kracht gestegen.’

Tusschenin die twee tijden ligt het lange zwijgen van G.G. dat nog onlangs zooveel inkt heeft doen vergieten in een onverkwikkelijke pennetwist.

August Cuppens, het Limburgsch pastoorke en zijn vriend Lenaerts, de dichter van de Alvermannekens, waren 't die voor Gezelle de bane openbraken waarvan hij spreekt in eenen brief aan hen: ‘de geheime bane die ligt, van de oudste tijden af, tusschen West-Vlaanderen en Limburg,’ en er bestonden betrekkingen als van vader tot kinderen, tusschen Gezelle en de jonge Limburgers. ‘Jong Limburg moet Gezelle alles, alles dank weten dat het is of ooit worden zal.’

A. Cuppens vertelt dan gemoedelijk voort over het stichten van het Limburgsch tijdschrift voor taal en letterkunde: '*t Daghet in den Oosten*, hoe Gezelle hun, jonge Limburgers, zijnen mantel had geworpen, en hoe ze met velen aan 't zoeken en zanten gingen, aan 't werken en 't doen ontstaan van de Limburgsche taalbeweging.

Het boek biedt verders nog een weinig beduidende bijdrage, van Gustaaf Segers, sprekend als lid van de Akademie; en de beschrijving van des dichters vorstelijke begraving.

‘Guido Gezelle, zijn Leven en zijne Werken’. Van dit Dietsche Warande-en-Belfort-nummer, heeft nu de uitgever L.J. Veen een herdruk gemaakt, ditmaal in den vorm van twee andere boeken die hij vroeger uitgaf, te weten, een over Streuvels, en een over Hugo Verriest, beide door A. de Ridder. Wellicht zal hij daarmeê aan zijn eigen wensch en aan die van het Nederlandsch lezend publiek voldoening gegeven hebben, namelijk met het onvolledige uit te geven daar waar niets volledigers bestond. Ons heeft het nochtans geschenen, dat de afstand tusschen ons en wijlen Guido Gezelle's leven nu reeds groot genoeg is, opdat wij ons niet meer zouden tevreden houden met enkele losse artikelen over den man. Eene stevige studie over Guido Gezelle's leven en werken zou thans reeds op hare tijd komen[1].

1. Zie: *Van onzen Tijd*, XIII, 16 Nov. 1912, en volgende nummers.

Levenswoorden.

Vlijt is niets anders dan een voortdurend en intensief *willen*, maar dat *willen* moet een lichamelijken grondslag hebben.

MEUMANN.

Karakter is een individueel soort willen en handelen; veelzijdigheid is de dood van een karakter.

MEUMANN.

De schoonste gave, die God in zijn grootheid schonk en aan zijn goedheid het meest geevenredigd is en door hem het meest gewaardeerd wordt, is de vrije wil, waarmede de intelligente schepselen allen werden en zijn begiftigd.

DANTE.

Zoo worden nooit geleid welkende zielen, die in zich niet vonden 't geloof aan zich en eigen meerderheid, want zie, dit eigen, innerlijke licht, 't eenigste wat men niemand kan verstrekken, komt van het zelf, dat alle leven sticht.

v. EEDEN.

De vrije wil wijst de ziel bij 't wisselspel der kansen haar stell'gen weg 't onrustig leven door, nimmer genoopt tot andere richting, dan ze naar recht verstand van d' eigen aard verkoor.

v. EEDEN.

Heeft Nederland een neutraliteitsplicht verzuimd?
M.P.C. Valter.

HET verschijnen van twee Grieksche torpedojagers voor Vlissingen, onmiddellijk na het uitbreken van den Balkanoorlog, door de telegraaf wereldkundig gemaakt, heeft uit den aard der zaak in breeden kring ernstige aandacht gehad. Niet slechts voor de direct belanghebbende, oorlogvoerende mogendheden was de behandeling van deze bodems in Nederlandsch watergebied eene zaak van groot gewicht, - alle kabinetten in Europa waren gehouden scherp acht te geven op de door de Nederlandsche regeering toegepaste neutraliteit in verband met het verblijf dier vaartuigen in onze territoriale wateren, opdat, ingeval hunne Staten in oorlog komen, thans neergelegde precedenten eventueel tot steun van hunne belangen, begeerten of eischen, zullen kunnen worden voorgebracht, Het is daarom voor ons zelf van zeer groot belang zorgzaam te overwegen, of de gevolgde gedragslijn inderdaad de juiste is geweest - en, zoo ja, of zij dan niet voor eene verkeerde interpretatie vatbaar is. Zouden de Nederlandsche autoriteiten in een of ander opzicht hebben gefaald of gedwaald, dan ware het toch nog een wezenlijk voordeel, spoedig tot eene juiste kennis en tot volmondige erkenning daarvan te komen. De feiten immers zijn aan tegenwoordig of toekomstig belang hebbende regeeringen bekend. Eene openlijke bespreking is dus gewenscht.

Naar wij uit hoogst betrouwbare bron vernemen, hebben de feiten, in verband met het verblijf der Grieksche schepen van belang, zich als volgt toegedragen:

Omstreeks den 17^{en} October, toen reeds een feitelijke oorlogstoestand tusschen Griekenland en Turkije bestond, doch geen formeele oorlogsverklaring was gedaan en ter kennisse onzer regeering gebracht - op een tijd dus, toen bijzondere waak-

zaamheid met betrekking tot het verkeer van vreemde oorlogsschepen in onze territoriale wateren wel reeds mocht worden betracht, doch de neutraliteitsplicht nog geen bijzondere beperkingen aan dit verkeer oplegde, voer een torpedojager, nieuw afgeleverd door een Duitsche werf, de Schelde op, naar Antwerpen.

Den 19^{en} October, toen de formeele oorlogsverklaring had plaats gevonden en ter kennisse van onze regeering gekomen was, keerde deze boot uit Antwerpen (waar zij ammunitie had gehaald en een dubbele Grieksche bemanning had aan boord genomen) als wel toegerust oorlogsschip in Nederland terug.

Op denzelfden dag verscheen nog een tweede torpedojager te Vlissingen, direct komende van een Duitsche Oostzeehaven. Ook deze boot was kennelijk pas door de werf afgeleverd. Zij was bemand met eenige Grieksche officieren en personeel van de werf van aanbouw.

De van Antwerpen komende Grieksche torpedojager heeft zich toen gereed gemaakt het overtollige deel van zijne bemanning ter vervanging van het personeel van de werf van aanbouw op het andere schip over te brengen; maar de Nederlandsche autoriteiten hebben dit verboden en effectief belet (als zijnde toelating daarvan gelijk te stellen met het uitrusten van een oorlogsschip aan een oorlogvoerende toebehoorende, hetgeen door den neutraliteitsplicht verboden is).

Het innemen van steenkool is echter aan de torpedojagers toegestaan.

Den 21sten October in den voormiddag hebben de beide schepen de reede van Vlissingen verlaten, nadat de aan oorlogvoerenden toegestane verblijfsduur van 24 uur wegens beweerd wettige reden, was verlengd. Een Nederlandsche torpedoboot heeft de Grieksche schepen tot aan de grens onzer territoriale wateren geconvoyeerd.

Ten slotte worde als bijkomstig feit vermeld, dat de Nederlandsche neutraliteitsverklaring den 21sten October is uitgevaardigd, een of enkele uren *nadat* de vaartuigen vertrokken waren. Sommige personen schijnen te meenen aan deze omstandigheid min of meer groote beteekenis te mogen hechten - wel ten onrechte. Immers, de neutraliteitsverklaring is eene eenzijdige handeling, welke geenszins noodig is om eene internationale rechtsverhouding in het leven te roepen. De neutraliteitsplicht neemt een aanvang op het oogenblik, dat de oorlogstoestand ter kennis van eene regeering komt en moet vol effect nemen

zoodra de autoriteiten tijd gehad hebben de noodige maatregelen voor de handhaving van onzijdigheid te treffen. Getuige hare eigene handeling, nu, had de Nederlandsche regeering, toen zij het bemannen van een der Grieksche booten in Nederlandsch rechtsgebied verbood en belette, den 19den, niet slechts kennis van den oorlogstoestand, maar ook de macht de onzijdigheid te handhaven.

De Nederlandsche regeering heeft blijkens hare neutraliteitsverklaring duidelijk, zij het dan niet formeel en ook niet woordelijk, de voorschriften gevolgd, neergelegd door de Tweede Vredesconferentie in de Conventie XIII, 'concernant les droits et les devoirs des Puissances neutres en cas de guerre maritime.'

Geen der in den Balkan oorlogvoerende mogendheden is tot deze conventie toegetreden. Beroep hunnerzijds op daarvan afwijkende beginselen of precedenten is dus niet uitgesloten; want art. 28 der conventie bepaalt uitdrukkelijk, dat zij alleen dan bindend is, indien alle belligerenten zijn toegetreden.

In aansluiting met art. 8 der Conventie XIII bepaalt art. 14 der Nederlandsche Verklaring:

> Het is verboden binnen het rechtsgebied van den Staat, ten behoeve van een oorlogvoerende, vaartuigen voor militaire doeleinden bestemd uit te rusten, te bewapenen of te bemannen of zoodanige vaartuigen aan een oorlogvoerende toe-te-voeren of te verschaffen.[1]

Art. 15 verbiedt oorlogsschepen of daarmede gelijk gestelde vaartuigen van een belligerent op eenigerlei wijze binnen het rechtsgebied van den Staat behulpzaam te zijn in de vermeerdering hunner bemanning of uitrusting.

Art. 10 stelt vast, dat het o.m. verboden is meerdere brandstof in te nemen, dan noodig is om, met verbruik van den eventueel reeds aanwezigen voorraad, de naaste haven van het eigen land te bereiken.

Een verplichting tot levering van beperkte hoeveelheid steenkool wordt echter niet aangenomen, noch onder oudere rechtsregels, noch in de Conventie, noch in de Nederlandsche Verklaring. Ofschoon de Conventie aan de vergunning van

1. Ter tweede Vredesconferentie werd het voorstel van Brazilië om het verstrekken of toevoeren van zes maanden vóór het uitbreken van den oorlog bestelde en op stapel gezette schepen niet te verbieden, alleen door Denemarken gesteund en zonder stemming verworpen.

levering geen bepaalde voorwaarden verbonden heeft, zal zulke verstrekking onder omstandigheden toch ontwijfelbaar als neutraliteitsschending kunnen worden aangemerkt. Van de opvattingen welke daaromtrent gehuldigd worden, geeft de houding van Engeland in 1904 eene aanwijzing. De autoriteiten op Malta en in Egypte hebben toen de verstrekking van steenkool aan Russische oorlogsschepen, welke via het Suez-Kanaal naar de Japansche zeeën wilden varen, belet. Er is zeer veel te zeggen tegen de overheerschende opvattingen omtrent het vraagstuk der steenkoolleveranties aan belligerenten. Maar die kwestie komt hier niet in dispuut. Zooals de zaken thans staan schijnt het wel steeds de ernstigste overweging waard te zijn van alle Staten, die hunne neutraliteit gestreng willen handhaven, steenkool te weigeren aan oorlogsschepen, die zich rechtstreeks naar het tooneel van den strijd begeven. Art. 16 van de Nederlandsche onzijdigheidsverklaring verbiedt dan ook uitdrukkelijk de levering van steenkool aan oorlogsschepen van belligerenten zonder voorafgaande machtiging van de bevoegde autoriteit ter plaatse.

Voor zooverre de Conventie van 1907, waarop de Nederlandsche neutraliteitsverklaring is gebaseerd, op belligerenten bindend zal kunnen worden verklaard en hare verbods- en verlofbepalingen letterlijke interpretatie zouden gedoogen, gaan de Nederlandsche autoriteiten ontwijfelbaar vrij uit, hebben zij de onzijdigheid gehandhaafd. Nu is wel de Conventie niet noodwendig bindend op belligerenten in den Balkan en is eene letterlijke interpretatie uit den booze, maar toch moet men wel aannemen, dat de Nederlandsche regeering zich degelijk zal hebben vergewist, dat hare houding het land geen directe schade of moeilijkheden zal kunnen veroorzaken. Als evenwel geheel onbevangen wordt onderzocht of de autoriteiten niet zonder noodzaak iets hebben toegelaten, dat, bij eene eerlijke handhaving van onzijdigheid had moeten en kunnen worden belet, dan zal vermoedelijk blijken, dat onze positie geenszins zoo zuiver is als gewenscht mag heeten. Mij althans wil het voorkomen, dat de Nederlandsche autoriteiten wel degelijk aan een ernstig verzuim schuldig staan met betrekking tot den van de Duitsche Oostzeehaven te Vlissingen gekomen torpedojager; en dat de vraag of Nederland het recht, eventueel den plicht, had het van Antwerpen komende oorlogschip (van steenkool te voorzien en) te laten passeeren, alleen dan in toe-

stemmenden zin beantwoord zou kunnen worden, wanneer werd aangenomen, dat België zulk doortochtsrecht heeft, als onze internationale verplichtingen begrenst en niet bestaanbaar is met onze souvereiniteit over de Schelde.

De behandeling, aan het eene en aan het andere schip te beurt gevallen, moet afzonderlijk beschouwd worden.

I. De van de Duitsche Oostzeehaven den 19^{en} October ter reede van Vlissingen komende torpedojager was kennelijk pas door de werf van aanbouw afgeleverd - vermoedelijk juist even vóór Griekenland, hetwelk de vijandelijkheden feitelijk reeds geopend had, officieel den oorlog verklaarde (18 Oct.)[1]. Het was een niet volledig toegerust, maar een nog 'in staat van uitrusting verkeerend', een uitgerust wordend, oorlogsschip: de kannonnen waren aan boord, maar het miste bemanning om schip en kanonnen te bedienen, dewijl matrozen en stokers (personeel van de werf van aanbouw) slechts *tijdelijk* voor het varen beschikbaar waren; ook de steenkool, noodig om zich naar het tooneel van den strijd op weg te kunnen begeven, ontbrak (hoogstwaarschijnlijk ontbrak mede proviand en, ten slotte, ook de ammunitie om gevecht te kunnen voeren).

Droegen de Nederlandsche autoriteiten van alle deze omstandigheden destijds geen kennis, dan hadden zij toch redelijken grond om te vermoeden, dat het niet een volkomen toegerust oorlogsschip was, hetwelk voor Vlissingen kwam. Immers, reeds gedurende eene maand was de verhouding van Griekenland tot Turkije zeer gespannen geweest; en sedert veertien dagen heerschte een feitelijke oorlogstoestand. Dat Griekenland onder deze omstandigheden geen torpedojager voor vlagvertoon naar de Noordzee gezonden had, was wel zeer duidelijk.

Art. 8 van de Conventie XIII van 1897, (waardoor de reeds een halve eeuw algemeen aangenomen neutraliteitsbeginselen zijn geregistreerd), hetwelk in de Nederlandsche Verklaring, artt. 14 en 15, tot scherpe uitdrukking is gebracht, stelt vast:

> Een neutraal gouvernement is gehouden de beschikbare middelen aan te wenden om binnen zijne jurisdictie geheele [of gedeeltelijke] uitrusting of bewapening van elk schip te beletten waarvan het redelijke vermoedens heeft, dat het bestemd is om te kruissen of mede-te-werken aan vijandige operaties tegenover eene mogendheid waarmede het in vrede is...

1. Niet onwaarschijnlijk is die officieele oorlogsverklaring eenige dagen teruggehouden geworden, hangende het van stapel loopen van de in aanbouw zijnde torpedojagers. Men zal zich herinneren, dat Griekenland meer dan een van de Balkanmogendheden heeft gedraald met de oorlogsverklaring.

De Nederlandsche autoriteiten, nu, kennis dragende van de onvoltooide uitrusting van het schip, hebben het bemannen in de territoriale wateren verboden en belet. Formeel deden zij een plicht. Maar zij hebben toegelaten, dat het in staat van uitrusting verkeerende Grieksche schip bijna tweemaal 24 uur ter reede vertoefde en zich vervolgens buiten gaats begaf - en zulks ondanks zij konden weten, althans mochten vermoeden, dat alles gereed was om daar de uitrusting te voltooien. En door het innemen van steenkool toe te laten (waarop zelfs geen enkel volledig toegerust, valide oorlogsschip ooit absoluut recht heeft), hebben zij het voltooien van de uitrusting buiten de territoriale wateren bevorderd en het voortzetten van de reis - nu als volledig toegerust oorlogsschip - naar het tooneel van den strijd vergemakkelijkt, - misschien moet wel gezegd worden: mogelijk gemaakt[1].

Het gouvernement in Den Haag kan natuurlijk verklaren, dat het niet gerechtigd was zich in te laten met hetgeen buiten het eigen rechtsgebied gebeuren mocht; en mag, met beroep op den slotzin van het reeds aangehaalde art. 8 der Conventie van 1907 (hetwelk, ongelijk art. 14 der Nederlandsche Verklaring, slechts voor ééne uitlegging vatbaar is) betoogen, dat het niet verplicht was het uitvaren van het schip te beletten, daar die verplichting alleen is opgelegd *indien de schepen binnen het eigen rechtsgebied geheel of gedeeltelijk zijn uitgerust.* Ook kan betoogd worden - er is overvloed van argumenten - dat het uitgevaardigd verbod van bemanning niets met de uitrustingskwestie te maken had, doch eenvoudig uitvloeisel was van den wil om te beletten, dat de strijdkracht van het oorlogsschip van een belligerent binnen de territoriale wateren zou worden vermeerderd. En verder mogen de Nederlandsche autoriteiten, voor wat de steenkoolverstrekking betreft, zoo een beroep op de Conventie van 1907, welke zonder expresse reserve de levering van eene beperkte hoeveelheid brandstof

1. De Nederl. neutraliteitsverklaring (art. 4) staat slechts 24 uur verblijf toe. Eén der redenen, waarom de verblijfsduur is verlengd, ligt in de omstandigheid, dat *des Zondags geen kolen konden worden ingenomen.* Deze reden voor verlenging van verblijfsduur kent de Verklaring, de zelf-gestelde wet, echter *niet.* Zij zal alleen verdedigd kunnen worden met een beroep op het slot van art. 19 van de Conventie XIII, luidende: ‘si d' après la loi de la Puissance neutre les navires ne reçoivent du charbon que 24 heures après leur arrivée, la durée légale de leur séjour est prolonguée de 24 heures’. Dit artikel schijnt wel volstrekt niet toepasselijk, maar het is toch uitgesloten, dat, afgescheiden daarvan, een beroep wordt gedaan op een of andere Zondagswet, alsof die het oorlogsrecht zouden kunnen overheerschen.

toestaat, eens niet zou opgaan, hun gedrag rechtvaardigen op grond van oudere rechtsregels, welke geenerlei verbod van steenkoolverstrekking kennen.... Maar het zal bedacht moeten worden, dat de vraag, welke ons moet interesseeren, niet juist die is of Nederland gevrijwaard is voor een eisch van schadeloosstelling, doch die veel belangrijker kwestie of onze autoriteiten ook buiten de grenzen van het formeele recht (of van wat daarmede op een lijn kan worden gesteld) wezenlijke en gestrenge onzijdigheid hebben betracht. Zulke onzijdigheid toch is, als zij onder alle omstandigheden, ten allen tijde en tegenover allen, waakzaam wordt betracht, de beste waarborg voor den vrede en voor de onafhankelijkheid van het land.

Ecarteeren we eenerzijds de vraag of de handelswijze der Nederlandsche autoriteiten op grond van 'wet' of precedent kan worden verantwoord en laten we ons anderzijds niet beinvloeden door de kleinzielige vrees, dat eene openlijke erkenning van ongelijk wel eens als onvaderlandslievend zou kunnen worden aangemerkt, - beschouwen we de zaak van een ietwat hooger standpunt, als past in het land, waar met veel schoon vertoon geijverd wordt voor het internationale *recht*, dàn moet - het m.i. volmondig worden erkend, dat Nederland zijn neutraliteitsplicht niet nauwgezet heeft betracht.

Het groote beginsel, hetwelk den neutralen streng verbiedt belligerenten oorlogsbodems te verstrekken of toe te voeren is geschonden en de Nederlandsche autoriteiten hebben bewust of onbewust daaraan lijdelijk medegewerkt. Naar mijne overtuiging was het plicht der autoriteiten geweest, het nog niet volledig toegeruste Grieksche oorlogsschip, dadelijk nadat het was gesignaleerd, te gelasten onmiddellijk te vertrekken, het innemen van kolen binnen de territoriale wateren te verbieden en het wettelijk mogelijke te doen om toevoering van brandstof naar buiten de territoriale wateren te voorkomen; terwijl de regeering naar goed recht gehandeld en de neutraliteits-idée gediend zoude hebben, indien zij het schip hadde aangehouden.

Het schip, hetwelk voor Vlissingen verscheen, had, als gezegd, geen soldaten aan boord om de kanonnen te bedienen, geen blijvende bemanning om het schip te varen, geen voldoende steenkool om de vuren te stoken. Er moest in waarheid nog een oorlogsvaardig schip van gemaakt worden. Het was een schip in staat van uitrusting, dat met het expresse oogmerk, gelegenheid te krijgen om die uitrusting te voltooien

ter reede van Vlissingen gekomen was. Ook al werd daaraan momenteel niet direct gewerkt, zoo moest het, bij een logische opvatting der dingen, worden gelijkgesteld met een uitgerust wordend schip en kon dan worden aangehouden. Hadde men het door de Tweede Vredesconverentie bevestigde oude beginsel van niet-levering of toevoering van oorlogsbodems eerlijk willen handhaven, dan had men dat *moeten* doen. Wel legt de conventie van 1907 alleen dan uitdrukkelijk den plicht tot aanhouding op, wanneer het schip binnen het eigen rechtsgebied is uitgerust; maar het gemis van voorschriften, hoe te handelen met elders uitgeruste schepen, welke in neutraal watergebied komen, is alleen gevolg van de omstandigheid, dat men de verantwoordelijkheid van neutralen, die veelal van de herkomst van het schip geen kennis zullen kunnen dragen, niet te zwaar heeft willen maken. Het ontbreken van uitdrukkelijk verbod van verblijf of toevoering kan zeker niet worden beschouwd als een vrijbrief voor schepen, die buiten de eigen jurisdictie ten behoeve van een belligerent werden uitgerust en die nog vóór hunne uitrusting geheel was voltooid zee gekozen hebben. Dit ligt zoo in de rede, dat het overbodig mag heeten het door woord en voorbeeld toe te lichten. Durfden onze autoriteiten de aanhouding niet aan, dan hadden zij het schip het verblijf in de territoriale wateren moeten ontzeggen, allerminst het innemen van kolen mogen toestaan en in verband daarmede den verblijfsduur mogen verlengen. Dat men hier te doen had met eene poging van toevoering van een schip ter versterking van de Grieksche maritieme strijdkrachten was duidelijk. Voorzag de neutraliteitsverklaring al niet zeker in 't geval, er was toch plicht tot handelen, evengoed als bv. tegen kapers, ook niet in de verklaring vermeld.

Verwierp men de opvatting, dat deze torpedojager met een *uitgerust wordend* schip moest worden gelijk gesteld en als zoodanig mocht of moest worden aangehouden, vast stond toch wel, dat dit schip niet het karakter had van zulk oorlogsschip als goede aanspraak zou hebben op de levering van brandstof, gelijk b.v. een oorlogsschip, dat op vreedzame missie ver van de eigen haven, door den oorlog wordt verrast. Het was dan een in commercieelen zin geleverd, maar in krijgskundigen zin nog niet aan den belligerent toegevoerd oorlogsschip, hetwelk zich rechtstreeks naar het tooneel van den oorlog begaf. Zelfs indien de Nederlandsche autoriteiten er voorbarig het

karakter van voltooid oorlogsschip aan hadden toegekend, had men het mogen en moeten behandelen naar het voorbeeld van Engeland in 1904 - toen ook door Duitschland, hetwelk het innemen van kolen aan de Russische vloot binnen de territoriale wateren verbood, nagevolgd. Er was voor de Nederlandsche autoriteiten nog eene geheel bijzondere reden om van de in art. 19 der Conventie van 1907 gegeven vergunning tot kolenverstrekking geen gebruik te maken: was destijds voor Engeland en Duitschland het vooruitzicht niet geheel uitgesloten, dat zij gedurende het verloop van den oorlog min of meer gelijken dienst, in zake kolen-verstrekking, aan Japan zouden kunnen bewijzen, als door Rusland werd verlangd, in casu bestond niet het minste vooruitzicht, dat na Griekenland ook Turkijë beroep zou doen op de 'liberale' gezindheid der Nederlandsche autoriteiten.

Wanneer men aan het bedoelde Grieksche vaartuig nu niet het karakter van een oorlogsschip mag toekennen, aan hetwelk het innemen van kolen mocht worden toegestaan en de Nederlandsche autoriteiten *ten onrechte* er niet toe konden besluiten het te klasseeren als een 'uitgerust wordend' oorlogsschip, hetwelk had moeten worden aangehouden, althans geweerd - welk speciaal karakter dàn wel aan het schip moest zijn toegekend - naar welke regelen men het dan had moeten behandelen?

Het geval heeft dan meest overeenkomst met dat van een zoogenaamd gejaagd schip, hetwelk, als het de grens van het territoriale water overschrijdt, bevel krijgt dadelijk te vertrekken of onder omstandigheden onmiddellijk wordt opgebracht en tot het einde van den oorlog wordt vastgehouden[1].

Dit schip was den 18^{den}, of eenige uren vroeger, van de werf, uit de Duitsche haven gejaagd. Vóór de oorlogsverklaring ter kennisse van de Duitsche autoriteiten kwam, moest het vertrokken zijn. Geen uur mocht worden toegestaan, zelfs niet als een woedende stormwind, ging het schip uit, de bemanning wis met den dood bedreigde. Toefde het schip, dan zou het onherroepelijk worden vastgehouden. Zóó eischte

1. De Nederlandsche neutraliteitsverklaring (art. 3) eischt het opbrengen van gejaagde schepen en laat het alternatief van bevel tot onmiddellijk vertrek *niet* toe. Dit schijnt stoutmoedig, bijna agressief zelfs. Wij nemen noodeloos een taak op ons, welke ver boven onze maritieme kracht gaat. Vooral met het oog op de mogelijkheid, dat op onze kusten twee groote zeemogendheden slag leveren, had het bevel tot onmiddellijk vertrek uit de territoriale wateren, als een onder omstandigheden toegelaten alternatief voor het opbrengen van schip of schepen, wel niet geschaad.

de internationale plicht, hard maar onafwijsbaar. Om dit lot te ontgaan verkoos de commandant zee te kiezen, hoezeer zijn schip ook nog veel ontbrak van wat hoog noodig was om het voor de reis naar het tooneel van den strijd zeil- en tevens aan zijne bestemming dienstbaar, dat is oorlogsvaardig te maken. Hij was in de positie van een commandant wiens schip, als verslagen, geheel weerloos is, maar die blijft rondzwalken in de hoop, dat het toeval of ontmoeting met schepen van de eigen vloot hem zal redden. Zoekt hij straks als hij vijandelijke schepen ziet of denkt te zien, dan wel geheel hulpeloos geworden is, een neutrale haven op, zoo wordt zijn schip aangehouden. De neutrale havens kunnen niet worden benut als wacht- of wijkplaatsen. Zoo ook mag aan dit door de oorlogsomstandigheden in weerloozen toestand zwervende schip geen wacht- of wijkplaats in het rechtsgebied van neutralen toegestaan worden. Het verblijf hetwelk de Duitsche autoriteiten niet voor een enkel uur, nadat de oorlogsverklaring ter harer kennis kwam, hadden mogen toelaten, zonder zeer grof de onzijdigheid te schenden - zulk verblijf mocht nu ook niet door eene andere neutrale mogendheid worden vergund. De mogendheid, die veroorlooft, dat dit schip in hare territoriale wateren, in hare havens of op een harer reeden vertoeft, voedt de kans, dat het gelegenheid zal krijgen zijne oorlogsbestemming, ondanks alle tegenheden, nog te bereiken. Zulks te doen, ware in strijd met den onzijdigheidsplicht; - dit duldt geen tegenspraak wanneer men met den levenden geest van het gehuldigde recht te rade gaat en niet met de doode letter eener proeve van wetgeving. Het feit van oorlog heeft dit schip in hulpeloozen toestand op de hooge zee gebracht; en het recht van een der belligerenten, hetwelk hem waarborgt, dat aan zijn tegenstander geen oorlogsbodems zullen worden toegevoerd, verbiedt den neutralen aan dit door het noodlot gejaagde schip ook maar een uur schuilplaats te verleenen. Heeft het schip geen kolen kunnen bergen om de eigen haven te bereiken en konden geen kolenschepen worden verkregen om het te volgen, - heeft het een bemanning aan boord (personeel van de werf) die straks mag weigeren het schip verder te varen en eischen kan aan land te worden gezet - de eenige kans op uitkomst voor den commandant is te zoeken in assistentie, die tijdig van Griekenland gezonden, in open zee verleend kan worden, en in de hoop, dat de

elementen zijn schip tot zoolang zullen sparen. Zendt Griekenland geen hulp of komt deze te laat, dan is het schip verloren voor de zaak van oorlog. Vaart het op neutraal gebied, dan moet het schip worden aangehouden, gelijk het zou zijn aangehouden in het land van aanbouw, hadde het daar de voltooiing van zijn uitrusting willen afwachten.

Zal men nu met meer of minder recht kunnen zeggen, dat een schip als dat, hetwelk voor Vlissingen verscheen, nog niet beschuttingzoekend was als een gejaagd schip, dat in de open zee niet veilig zich waande of was en dus toevlucht zocht op Nederlandsch rechtsgebied, dan kan dit aan den door ons aangenomen plicht niets veranderen, omdat het vrij wel vast stond, dat het schip zoo niet heden dan morgen, zoo niet in deze dan in een andere neutrale haven, asyl moet vragen. Was het niet absoluut noodig te Vlissingen binnen te loopen, had hij nog kunnen wachten in open zee, één dag of acht dagen, naar God hem genadig was, in afwachting, dat daar hulp hem zou bereiken, en heeft hij het toch gedaan in de hoop, dat de Nederlandsche autoriteiten het met hun neutraliteitsplicht niet zoo zwaar zouden opnemen, dewijl zijn Land onder de vaan het Kruis tegen den Islam strijd voerde, zoo bleef zulks voor de verantwoording van den commandant[1]. Hij moest dan de straf voor zijne dwaling gedragen hebben.

Het gebeurde nadat het schip, hetwelk, toen het ter reede van Vlissingen verscheen, onvoldoende toegerust, in waarheid hulpeloos was, of op het punt van het te worden, door een Nederlandsche torpedoboot naar de grenzen van onze territoriale wateren was geconvoyeerd - het was bij Zeebrugge, dat de voor handelingen van oorlog nog onbekwame torpedojager van zijn lastige bemanning, het werfpersoneel, ontslagen raakte, een Grieksche bemanning aan boord kreeg, volledig tot oorlogsschip werd ingericht; maar indien de Nederlandsche autoriteiten aan het schip verblijf in de territoriale wateren hadden ontzegd, steenkool geweigerd, zou het zijne oorlogsbestemming misschien nooit hebben bereikt en bijna *zeker* niet, indien alle neutralen getrouwelijk hun plicht hadden gedaan.

Dat wij, ondanks alles, aan dit schip gastvrijheid verleenden

1. Oct. 20/21 heeft het zóó gestormd, dat het uitloopen van het schip er door is vertraagd geworden. Hadde het schip te Vlissingen geen veilige ligplaats gehad en kolen gekregen, dan zou het wellicht op dien tijd zijn te gronde gegaan. Het heeft nu naar alle aanwijzingen deelgenomen aan de vijandelijkheden tegen Turkijë. De materiëele beteekenis van de zaak kan groot zijn.

en gelegenheid om brandstof in te nemen, moet nog te meer bedenkelijk heeten, omdat de autoriteiten wisten, althans bij goede waakzaamheid konden weten of mochten vermoeden: dat een tweede Grieksche torpedojager, welke vóór Vlissingen verschenen was, eveneens pas de werf van aanbouw verlaten had nadat de vijandelijkheden feitelijk reeds waren uitgebroken, en deze bodem dus, bij eene oprechte naleving van den neutraliteitsplicht, ook niet meer aan den vijand mocht worden toegevoerd, vooral niet dewijl eene extra bemanning aan boord was om het onvolledig toegeruste schip oorlogsvaardig te maken en naar het toonee! van den strijd te brengen.

Men gelieve het wel te verstaan, dat de zaken hier beoordeeld worden overeenkomstig de feiten, zooals zij ons bekend zijn en dat de autoriteiten zeer wel mogelijk destijds niet van elk feit volle kennis hebben gedragen. Al is het ons niet duidelijk, dan moet toch aangenomen, dat de Nederlandsche regeering, welker bedoeling van formeele onzijdigheid boven twijfel vast staat, geen verantwoordelijkheid zal kunnen worden opgelegd: het recht is nog zeer zwak en de mazen van de wet van 1907, grondslag van onze neutraliteit, zijn heel wijd. Wanneer men echter de feiten aanvaardt, zooals zij werkelijk waren en op hunne juiste waarde schat en het goede Recht hooger stelt dan juridische spitsvondigheden, dan zal het worden erkend, dat de Nederlandsche autoriteiten verantwoordelijkheid dragen voor het door de algemeen gehuldigde beginselen van volkenrecht verboden en ook door de Conventie van 1907 beslist niet gewilde feit, dat tijdens den Balkanoorlog aan de maritieme strijdkrachten van een der belligerenten door neutralen versterking is toegevoerd. Two blacks don't make one white: dat anderen mede schuldig zijn, blijve hier buiten bespreking.

De groote beteekenis van het gebeurde ligt wel in het gevaarlijke precedent. Daartegen te waarschuwen is het voornaamste oogmerk onzer beschouwing. Gesteld we verleenen aan een oorlogsschip van Brazilië, dat na den aanvang van feitelijke vijandelijkheden tegen de Vereenigde Staten van de werf kwam, nadat de oorlog formeel was verklaard gelijke gastvrijheid, als thans door het Grieksche vaartuig genoten werd, en leverden het dan steenkool om ook naar het tooneel van den strijd te gaan... zouden we dan niet moeten vreezen, dat een Alabama-kwestie zich zou herhalen, misschien met dit

kleine verschil, dat wij, instede van de drie millioen pond sterling schadevergoeding, welke Engeland moest betalen, onze koloniën in West-Indië zouden moeten offeren?

II. De zaak van den Griekschen torpedojager welke van Antwerpen kwam is eenigszins anders; *zij is nog ernstiger.*

De Nederlandsche autoriteiten moeten vermoedelijk wel geacht worden bekend te zijn geweest met het feit, dat dit schip niet uit Griekenland was gekomen tijdens de verhouding met Turkije ten uiterste gespannen was, om de vlag te vertoonen te Antwerpen, - zij het dan, dat hun niet precies bekend was, hoe het schip enkele dagen te voren de werf van aanbouw verlaten had, in de Belgische haven bemanning gehaald en zijne uitrusting had voltooid (men mag aannemen nog vóór de formeele oorlogsverklaring op den 18^{en}). - Van eene aanhouding van dit schip als een dat in staat van uitrusting is, kon echter natuurlijk op den 19^{en} geen sprake meer zijn.

Voor kolenlevering geldt mutatis mutandis wat met betrekking tot het sub I vermelde geval is opgemerkt,

De groote beteekenis van het verblijf van dit schip ter reede van Vlissingen ligt in de vraag of Nederland gerechtigd, eventueel verplicht, was doortocht te verkenen door het nationale watergebied. De kwestie is, in de letterlijke beteekenis van het woord, een zeer netelige.

Onder de bepalingen, door de Tweede Vredesconferentie neergelegd, schijnt op het eerste gezicht der Nederlandsche regeering geen blaam te kunnen treffen voor de doorlating van dit schip.

Art. 10 (Conventie XIII) zegt uitdrukkelijk:

> La neutralité d'une Puissance n' est pas compromise par le simple passage dans ses eaux territoriales des navires de geurre.. des belligérans.

En art. 11 veroorlooft den neutralen zelfs loodsdienst aan zulke doortrekkende schepen te bewijzen.

Maar de regelen, door de Tweede Vredesconferentie neergelegd, zijn in hunne algemeenheid verwarring scheppend. Het is zeer duidelijk, dat onderscheid gemaakt moet worden tusschen binnenzeeën, inhammen, riviermonden en andere wateren, die min of meer met het land vereenzelvigd worden en de kustzee. Ook de Nederlandsche regeering heeft dit zoo gevoeld.

In 1911, bij gelegenheid van het uitbreken van den Turksch-

Italiaanschen oorlog, heeft het Nederlandsche gouvernement, oogenschijnlijk niet geheel vrij van oppervlakkigheid, zijne neutraliteitsverklaring evenwel geheel volgens eene letterlijke interpretatie van de Conventie van 1907 opgesteld - zonder de minste noodzaak, want die conventie was ook destijds volstrekt niet bindend voor haar. In art. 2 der neutraliteitsverklaring werd toen gedecreteerd:

> 'Noch bezetting van eenig deel van het rechtsgebied van den Staat [volgens art. 18 insluitend de baaien en 3 mijl kustzee] door een oorlogvoerende, noch het doortrekken van dit gebied te land door tot een der oorlogvoerende behoorende troepen of convooien van munitie of levensmiddelen wordt toegelaten'.

Een expres verbod van het doortrekken van Nederlandsch watergebied, zonderling genoeg, ontbrak; maar in de neutraliteitsverklaring van 21 Oct. 1912 is dit grove verzuim hersteld; toen toch is aan art. 2 de zinsnede toegevoegd:

> .... *noch* (is toegelaten) *het doortrekken van het binnen de territoriale wateren gelegen Nederlandsche watergebied door oorlogschepen of daarmede gelijk gestelde vaartuigen der oorlogvoerenden.*

Doch nog vóór dit verbod formeel was afgekondigd, toen echter onze neutraliteitsplicht reeds bestond, werd het daarin neergelegde onzijdigheidsbeginsel al geschonden: was een Grieksch oorlogsschip, van Antwerpen komend, de Schelde af en uitgevaren.

Er zijn uitzonderingsgevallen denkbaar, waarin de Nederlandsche regeering, zonder nu juist hare beslissing te steunen op de in hare algemeenheid bedenkelijke bepaling van de Conventie van 1907, gerechtigd is oorlogsschip of schepen van belligerenten, bij het uitbreken van een oorlog te Antwerpen vertoevend, passage toe te staan (b.v. in geval het schip of de schepen, voor erkend vreedzaam doel derwaarts gegaan, door den oorlog verrast werden). Elke regel laat uitzonderingsgevallen toe, die naar de eigen meriten beoordeeld moeten worden; maar het kan niet gezegd worden, dat zulk een bijzonder geval zich hier heeft voorgedaan. Men had, dit was men wel gehouden te weten of te vermoeden, te doen met een schip, dat in de Belgische haven had vertoefd, ter voltooing van de eigen uitrusting. Men wist, dat het bemanning aan boord had voor een tweede oorlogsschip, dat op de reede van Vlissingen wachtte.

Het wil mij voorkomen, dat aan dit schip de doortocht moest zijn verboden; dat de Conventie XIII welke ‘eenvoudige doortocht’, le simple passage, door de ‘territoriale wateren’, ‘niet compromitteerend’ voor een neutrale mogendheid verklaart, in dit geval nooit van toepassing zal kunnen zijn; en dat de doorlating alleen dan verantwoord kan worden, wanneer we aan België zulk recht van doortocht toekennen, als eene feitelijke vernietiging beteekent van onze souvereiniteit over de Schelde - waardoor de internationale positie van Nederland zeer bemoeiëlijkt en geschaad zou worden.

Niemand is door de oorlogsverklaring van Griekenland den 18 Oct. verrast kunnen worden, en het maakt wel een zonderlingen indruk, dat een Grieksche torpedojager zich omstreeks den 17en over Nederlandsch gebied naar Antwerpen begaf. Men is geneigd te denken aan den opzet om een precedent neer te leggen, hetwelk in flagrante tegenspraak is met het verbod van doortocht voor oorlogsschepen van belligerenten door dit Nederlandsche watergebied en zich indirect keert tegen de opvatting, dat wij gerechtigd (en ook verplicht) zijn doortocht aan een vreemde krijgsmacht, door België te hulp geroepen ter handhaving van neutraliteit, te weigeren[1].

De doorlating van den Griekschen torpedojager over de Schelde heeft, gewild of ongewild, de strekking de erkenning onzer volle souvereiniteitsrechten op die rivier te prejudiceeren.

In de memorie van antwoord van den minister van buitenlandsche zaken, 22 November aan de Kamer toegezonden, heeft deze bewindsman wederom instemming betuigd met de kustverdedigingsplannen,.... doch daaraan de belangrijke en zorgelijke mededeeling toegevoegd (§ 1 ad. c), dat de kustverdediging geen Schelde-kwestie is. ‘Dat er in de Schelde-kwestie nog wel iets te bestudeeren valt zou de ondergeteekende - aldus de minister - niet willen ontkennen.’ Inderdaad.

1. Ongeveer een jaar geleden verklaarde de minister, dat hij [alleen dan] bereid was over het gebruik der Scheldeforten besprekingen te houden met het buitenland, indien *alle* belanghebbende mogendheden den wensch daartoe kenbaar maakten. Kennelijk is de Schelde-kwestie echter nu onderwerp van informeele besprekingen met Belgische, Engelsche en Fransche Staatslieden. In eene hierna te noemen memorie toch zegt de minîster, dat hij meermalen gelegenheid heeft gehad met ‘leidende staatslieden in West-Europa’ over de Nederlandsche kustverdediging te spreken. Dat daarbij de Scheldekwestie, het doortochtsrecht over die rivier in tijd van oorlog, niet zou zijn te berde gebracht, moet uitgesloten worden geacht. De mededeeling van den minister is zeer merkwaardig, al is er er ook in binnen- en buitenland nog geen stof over opgejaagd.

Het toegepaste neutraliteitsbeleid, in onderscheid van het theoretische, heeft wel de strekking de zaak te maken tot eene waarover staatslieden kunnen twisten, want het precedent speelt in internationaal verkeer en recht een groote rol.

Eventueele sluiting van het Kanaal.

In de bovenaangehaalde Memorie van den Minister van Buitenlandsche Zaken wordt met een kort woord melding gemaakt van de stelling, door den Franschen oud-vice-admiraal Germinet in de *Echo de Paris* van 13 Sept. j.l. verkondigd, te weten:

> 'Ik ben overtuigd, dat op den dag van de oorlogsverklaring Engeland en Frankrijk het Nauw van Calais, en dit terecht, als Fransche en Engelsche territoriale wateren zullen beschouwen, en aan de neutralen zullen doen weten, dat doortocht in het Nauw van Calais is verboden.'

Reeds drie dagen later in *Het Vaderland* van den 16en is generaal Jhr. den Beer Poortugael in een scherp protest daartegen opgekomen. Hij bewees, dat zulke sluiting in flagranten strijd zou zijn met het Volkenrecht. Zulk protest was wel absoluut noodig en is door de buitenlandsche pers met ernstige aandacht ontvangen.

In Frankrijk werd het besproken in de *Libre Parole*, *l'Eclair, Republique Française* en de *Autorité*, allen 17 Sept. reeds, daar het protest van den Nederlandschen staatsman hun telegrafisch was gemeld. In welken geest het protest ontvangen werd, wordt geteekend door het opschrift van de *Autorité*, 'une opinion hollandaise hostile'. De *Independance Belge*, die de Fransche zijde houdt, wees in dit verband (18 Sept.) op een precedent, de afsluiting van de Straat van Gibralter in 1807 door Spanje. De *Deutsche Tageszeitung* wijdde er een hoofdartikel aan: 'Die Neutralen, die Entente Cordiale und das Aermel-Meer', door von Reventlow, die het voor zeker houdt dat tusschen Engeland en Frankrijk een afspraak van dien aard is gemaakt. De *Kölnische Zeitung*, de *Frankfurter* e.a. Duitsche bladen schonken natuurlijk ook aandacht aan het protest.

De Minister van Buitenlandsche Zaken nu heeft diplomatiek zeer juist gezegd, dat de stelling van den admiraal Germinet is de persoonlijke meening van een particulier en als zoodanig moet worden beschouwd. *De man zelf heeft dit gezegd.*

Dat die zienswijze in Fransche Regeeringskringen ‘wordt gedeeld’ was derhalve duidelijk en behoefde waarlijk geen bevestiging. Even duidelijk is het, dat *die uiting* aan geen der departementen van algemeen bestuur te Parijs een onderwerp van bespreking of behandeling heeft uitgemaakt. Dit alles bewijst echter niets. Die *uiting* is een onvoorzichtig verklappen uit de school, maar de Minister zegt niet en kan het ook niet zeggen, dat de *zaak* zelve, de al of niet afsluiting van het Kanaal, *niet* onderwerp van, misschien geheime besprekingen, heeft uitgemaakt. En daar komt het op aan, niet op de uiting.

De mededeeling van den Minister, dat vaktijdschriften de zaak niet besproken hebben, zegt weinig. Over een half jaar jaar zullen zij het misschien wel doen. Doch al doen zij het voorzichtiglijk niet, vast staat, dat de publieke opinie in Frankrijk warm voor de sluiting is geporteerd. De *Action francaise* besloot hare beschouwing over het artikel van generaal den Beer Poortugael aldus: ‘Pour arriver au but, il n'est besoin d'avoir l'opinion des juristes, la parole à ce moment étant au canon’ en de *Echo de Paris* op het Nederlandsche protest terugkomend verwees in dat verband naar het werk van den Duitschen generaal von Bernhardi, waarin ook deze de veronderstelling maakt, dat Frankrijk en Engeland het Kanaal zullen sluiten. Inderdaad, zegt het blad, zal zulke afsluiting zijn: ‘une opération de guerre, lourde de consequences, il est vrai, mais fortement motivée et que n'empecheront probablement pas les doctrines savantes des éminents jurisconsultes cités dans le Vaderland par le general hollandais, lors meme - voegt de schrijver er sarcastisch aan toe - que s'y ajouteraient celles de Grotius et de Pufendorf.’

Uit bovenstaande uitlatingen ziet men wel, dat de mogelijke sluiting van het Kanaal in het buitenland zeer ernstige aandacht heeft.

Onze Minister van buitenlandsche zaken mocht toch wel de persoonlijke meening van den Franschen officier en bagatelle bespreken, - maar het is te hopen, dat de zaak waarom het gaat de ernstige aandacht zal hebben van onze diplomatie, - dat deze, voereenkomstig den wenk door den generaal Den Beer Poortugael in zijn protest neergelegd, er (o.m.) naar zal streven een algemeen of gemeenschappelijk verzet der neutralen tegen eene voorgenomen sluiting op te wekken.

De zakelijke opmerking, waarmede de Minister zijn woord

over de *uiting* Germinet besluit, geeft echter wel reden tot eenige bezorgdheid of het departement deze hoogst belangrijke aangelegenheid wel met den meesten ernst behandelt. Z. Exc. zegt toch:

> Er is geen enkele reden om aan te nemen dat krijgvoerende mogendheden tot eene afsluiting van het Kanaal, dat tusschen Dover en Calais zeven en dertig Kilometer (lees 33½ K.M.) breed is, zouden overgaan. Zelfs bij eene bepaling der territoriale grens op zes zeemijlen zoude een strook van vijftien kilometer (bedoeld is 25 K.M., lees echter 21½ K.M.) open zee overblijven en de aansprakelijkheid eener oorlogvoerende mogendheid zal dezelfde zijn, ongeacht of de schade aan neutralen in die strook dan wel elders in open zee is toegebracht.

De vergelijking van de sluiting van een zeestraat met schade, welke aan neutralen in open zee wordt toegebracht, is verkeerd; en het is niet vrij van bedenking, dat in dit staatsstuk over zulke sluiting gesproken wordt, niet als over eene grove schennis van de rechten der neutralen, waardoor, naast onberekenbare economische, ook groote politieke belangen getroffen zouden worden, doch als gold het eene eenvoudige kwestie (gelijk voortvloeit uit ongerechtvaardigde aanhoudingen in open zee e.m.d.), welke met eene simpele schadeloosstelling kan worden afgedaan. Wat aangaat de opmerking betreffende de zesmijls territoriale grens, welke een ‘strook open zee’ zou laten - ook deze is niet gelukkig, nog geheel daargelaten, dat die grens voor speciale doeleinden soms wijder genomen wordt. (Engeland b.v. stelt haar voor de douane-politie nu reeds op 12 zeemijlen). Immers al werd de ‘territoriale’ grens zoo ruim gesteld, dat het Kanaal er in zijn volle breedte door zou worden gedekt, dan nog zou er een ‘strook open zee’ zijn, want de sluiting van een natuurlijken zeeweg, twee open zeeën verbindende, is onder de algemeen gehuldigde beginselen van internationaal recht niet geoorloofd (getuige den Regel door het Institut de Droit International neergelegd; getuige ook de handelingen en besluiten van de Zeerecht-Conferentie van 1910), ook al valt zij geheel binnen de grens van de territoriale zee.

Onze leestafel.

Dr. C.J. Wijnaendts - Francken, Het vraagstuk van den vrijen wil. - Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Z. 1912.

Dat *De Tijdspiegel* mij dit in menig opzicht voortreffelijke werk ter recensie toezond, deed mij genoegen... *niet* echter omdat bij mij de behoefte zou bestaan veel of velerlei daarover in 't midden te brengen. Mijn eigen artikel in een vorig nummer van dit tijdschrift, toevalligerwijze *in schijn* denzelfden titel dragende als dit boek (*in schijn*, want de *aanhalingsteekens* om 'het vraagstuk' stonden er niet voor niets!) mijn eigen artikel was, zooals ik schreef, door een voordracht van Dr. W.F. over dit onderwerp *geïnspireerd;* het *impuls* tot schrijven had ik grootendeels aan die voordracht ontleend en, wanneer dan daarbij komt dat ook de *strekking* van mijn artikel dezelfde is als van alles, wat Dr. W.F. over de 'wilsvrijheid' schreef, dan is het wel duidelijk, dat ik ook bij *deze* gelegenheid niet veel zal kunnen ten beste geven nòch in het nadeel nòch in het voordeel van het vóór mij liggende boek.

Deze theoretische onderstelling wordt door de werkelijkheid bevestigd.

Bijna overal toch waar ik dit 116 bladzijden vullende boekwerk opsla, vind ik een bedaarde en intelligente redeneering, waarmee ik me volkomen kan vereenigen. Behalve mijn goedkeuring veroverde dit boek in één opzicht ook mijn *bewondering.* Bewonderen doet men gewoonlijk alleen die eigenschappen, die men zelf *niet bezit* en persoonlijk moet ik gulweg erkennen, dat het mij te machtig zou geweest zijn om de vele en velerlei voorbeelden van geleerden onzin en wetenschappelijke wauwelpraat, die door Dr. W.F. doorloopend aangehaald en met redeneeringen weerlegd worden (waaronder mijn oude bekende Wundt een bizonder 'eervolle' plaats inneemt) ook maar één enkel oogenblik *au sérieux* te nemen. '*Veel te veel eer*' is een steeds terugkeerende gedachte, die zich bij 't lezen van zulke bewijsvoeringen aan me voordoet.

In één opzicht moet ik me dan ook bepaald verklaren tot een tegenstander van het geheele standpunt, dat door Dr. W.F. wordt ingenomen. Het is in zekeren zin een *vormverschil*, maar dat door zijn uitvloeiselen van groote beteekenis kan zijn voor de kwestie zelf. Zooals ik in mijn artikel meen aangetoond te hebben, moet ieder denkend mensch de vraag of de menschelijke wil vrij is, beantwoorden met een volmondig; 'J a ... mits men het woord "vrijheid" niet verkiest op te vatten in een beteekenis die volstrekt *onmogelijk* en *ongerijmd* is.' Dr. W.F. nu begaat naar mijn idée een bepaalde fout door *die* bepaalde onmogelijke en ondenkbare wilsvrijheid voortdurend als '*de* wilsvrijheid' te betitelen en daarbij de nog grootere fout om zich zelf nu ook te gedragen als een bestrijder niet van *die* bepaalde dwaasheid maar van '*de* wilsvrijheid'. Een 'vrijheid' om *niet te willen wat men wil*, *niet te besluiten wat men besluit* en *niet te wezen wat men is....!!* Me dunkt, dat

zelfs de loffelijke eigenschap om tegenstanders te respecteeren binnen *zekere* grenzen dient te blijven!

Toevalligerwijze kreeg ik dezer dagen een formulier in handen voor een volkstelling in een der Balkanstaten, waarbij men o.a. ook in te vullen had een kolom voor 'zielsgebreken' met ruime keus van categorieën als zwakhoofdig, monomaan, krankzinnig, idioot, 'aan-'t-malen', enz. *Zulk* een kolommetje zou ik zelf, als men de zaak aan mij overliet, aan de meeste tegenstanders van Dr. W.F. *ter invulling willen rondzenden...* dat Dr. W.F. zelf dit *niet* gedaan heett, is stellig in *hem* te prijzen, *tot zoo ver* geef ik hem gelijk.

Wat de *bewijsvoering* van dit werk betreft, op maar één enkel punt lijkt ze me minder helder, nl. daar waar gehandeld wordt over het verschil tusschen *willen* en *handelen.* Volgens mij is *(werkelijk) willen* eenvoudig *hetzelfde als doen... behoudens absolute buitenzelvelijke verhindering. Daarmee uit.*

DR. J.M. HOOGVLIET.

Nederlandsche poëzie.

Guido Gezelle's dichtwerken. Deel XI en XII. Gelegenheidsgedichten. L.J. Veen, Amsterdam.

De groote, mooie uitgave van Guido Gezelle's dichtwerken nadert hare voltooying; voor mij liggen de eerste beide boeken van de vier deelen gelegenheidsgedichten, die de veertien-deelige rij werken besluiten zullen.

Gelegenheidsgedichten.... ik denk bij het woord aan de generatie van plm. 40, aan de achttiende eeuw nog meer, toen zoo menig 'gedicht uit plicht' ontstond. Twee perioden van literaire malaise voorzeker: - het is eigenaardig, dat juist in dergelijke tijden het land met gelegenheidsgedichten wordt overstroomd. Toch ligt de oorzaak voor de hand; zij is in het woord zelven opgesloten. De 'gelegenheid', als iets wat eigenlijk met handen is te grijpen, te betasten, is voor den minderen dichter de gewenschte aanleiding; zij is hem noodig om de dichtaêr zoo sterk te porren, dat er een, dikwijls tot averechtsche poëzie stollend, vaersjen uit mag vloeyen. Te verwonderen is het dan ook niet dat bij elken dichter de gelegenheidsverzen - dat zijn de verzen, die dikwijls door totaal buiten de gevoelssfeer van den dichter blijvende invloeden ontstaan - behooren tot het minst goede werk. Of - en dan zijn het feitelijk geen gelegenheidsgedichten meer - de 'gelegenheid' moet een smart- of verheugen- of andere aandoening-meemeedragend gebeuren zijn, dat de ziel van den dichter ontroert. Dan ligt de oorzaak, die tot het tot stand komen van het gedicht aanleiding gaf, dieper. Zoo moet Vondel's Vertroostinge aen Geeraerdt Vossius ontstaan zijn; in dat gedicht lééft de aandoening, die de dichter om de droefenis van zijn vriend heeft medegevoeld.

Zoo zijn ook vele van Guido Gezelle's gelegenheidsgedichten ontstaan. Want in het hart van den genialen Vlaamschen pastor woonde een onbegrensde liefde: liefde voor zijn taal en zijn land, liefde voor zijne parochianen, liefde het eerst en het meest voor den heiligen dienst, waaraan hij zijn leven had gewijd.

Hoe leefde deze geestelijke mede met het wel en het wee van de bewoners zijner parochie! Hoe deelde hij in hunne verheugenis, in hunne

smarten en tegenspoeden, in hunne verwachtingen. Het is alles weerspiegeld in zijn verzen.

Lees eens het volgende gedichtje, een heilwensch aan eene jonge vrouw. wie het moedergeluk uit de naaste toekomst tegenlacht:

> Geluk u, om den weerden schat,
> geluk u, om het wichtjen, dat
> onzichtbaar nog, maar levende al,
> u blijde moeder maken zal,
> eer maanden min als driemaal drie:
> om 't kind, dat ik u dragen zie!

Ja, hij gevoelde mèt hen, wat zij gevoelden; in zijne ziel was plaats voor de aandoeningen van allen. Voor hem was het priesterschap in waarheid wat hij-zelf er van getuigde in een vers, dat hij een jong geestelijke na diens eerste bediening van de Mis toezong:

> Priester zijn, dat gaat te boven
> al dat iemand denken mag;
> God in al zijn werk*e*n loven,
> menschen helpen nacht en dag;
> Goddelijke woorden spreken;
> door God zelf daartoe bereid;
> banden in Gods name breken,
> leven doen in de eeuwigheid.

Meermalen zijn de gedichten, die hij bij feestelijke gelegenheden aan zijne parochianen opdroeg, overtogen van een fijne scherts; de vroomheid van Gezelle is niet verstrakt in den starren ernst eener koude dogmatiek; zij schuilt in den goeden glimlach van een vriendelijken mond, in de tinteling van lichtende oogen.

> Bronzen Breydel lacht van dage,
> en De Coninck ook misschien,

aldus spreekt hij in een huwelijksgedicht een paar gelieven te Kortrijk aan, waar men de stoere helden van den Sporenslag in brons vereeuwigd vindt; en in hetzelfde gedicht, eenige coupletten verder, zingt hij, met een schoone toespeling op den naam Rosa van de bruid:

> Zuster lief, o doornenlooze
> rooze, die mijn zin bekoort;
> liefdeblomme, krank noch brooze,
> bloeit maar altijd neerstig voort!

Vele verzen vindt men, waarvan de naïeve vroomheid de geestelijke liederen uit de middeleeuwen herinnert; zoo het gedichtje ‘Driekoningen’, waarin een eenvoudige, fijn-subtiele woordenkunst sprankelt als levend goud.

In de Rouwgedichtjes treurt de goede pastor met zijne bedroefden, hun schenkend den troost van zijn dichterlijk hart. Hoe treffend is de simpele schoonheid van een versje als het volgende, door den dichter een treurenden vader in den mond gelegd:

Margrietje, weggeroofd,
aleer 't nog weten konde
hoe willekom het was
zijn moeders herte en 't mijn,
het slaat ons, onbewust,
eene al te diepe wonde
die nooit en zal, en kan,
en wilt genezen zijn....!
.... 't En zij door uwe hand,
die 't gaaft, o Heere, en zegent
die al dat Gij gebiedt,
gehoorzaam, niet en tegen!

En al hoort men in deze Gelegenheidsgedichten dan ook niet het wonder-mooie Ruischen van het ranke riet, al ontwaart men er niet in het verborgene bloeyen van de Kerkhofblommen, al vindt men er niet in het melodisch-geluidende klankenspel van den Tijdkrans en het Rijmsnoer, - ook uit deze verzen bloeit de schoonheid op, welig wassend in den welbereiden bodem van innige liefde en vertrouwende vroomheid.

Karel van de Woestijne. Interludiën. - Bussum, C.A.J. van Dishoeck, 1912.

Drie gedichten, die, wat de waarde betreft, een afdalende reeks vormen. ‘De vliegende man’, het gedicht dat den bundel besluit, schijnt mij een zonderling product; hooger staat ongetwijfeld het daaraan voorafgaande ‘De Terugtocht’; doch beide gedichten worden volkomen in de schaduw gesteld door den struisch-epischen bouw, die den bundel opent: ‘De paarden van Diomedes’.

Ja, dit gedicht is rijk aan schoonheden; daar zijn fragmenten in, forsch en stoer als de held Herakles zelf, die den wreeden Diomedes en zijne lijken-verslindende paarden verslaat; daar zijn regels in, fijn van klanken-schakeering en wèl-gekozen van vloeyend rhythme, als een lichtspel op zacht-gaande golven.

De gansche gang van het gedicht is gehouden in een toon van zware, breede gedragenheid, soms door de veelheid van woorden wat al te zwaar. Want de heer Van de Woestijne zit warm in zijn woorden, en hoewel dit voor den dichter in 't algemeen een niet genoeg te waardeeren voordeel is - is er voor een dichter wel penibeler gebrek denkbaar dan armoede van taal? - wordt de gave dézen dichter wel eens gevaarlijk, wanneer de stroom van woorden en nog eens woorden de schoone vondsten van zijn rijk talent te begraven dreigt.

Maar overigens - hoe sterk is het beeldend vermogen van dezen kunstenaar! Ik wijs op de tweede afdeeling van het gedicht, waarin de zee achtereenvolgens vergeleken wordt bij een weerspannigen bok, krommend den nek naar den meester die hem bij de hoornen grijpt; bij een kudde schuwe hinden, omzichtig naderend uit het bosch om van de malsche kruiden te grazen, doch bij 't minste gerucht dat onheil spelt weer schichtig vluchtend tusschen de stammen; - bij een hongerige bende behoedzaam aansluipende wolven; - bij een weide in den morgen, waarover het zon-

licht de nevels scheuren doet, en waar de gevlekte runderen ontwaken en de hoornen heffen.

Ziehier een fragment van de beschrijving der gluipend aansluipende wolven; hier géén gegoochel met woorden, maar innig-doorvoelde taal:

> - Want, van uit de wouden, waar
> een nevel wuift, die ze in zijn vaalte hult
> en volgt ze, en weeft zijn waas'ge wolle dicht
> hun bende rond, en vaart met hun het woud
> uit, en houdt saêm ze, en maakt ze onzichtbaar, - gaan
> de wolven, en onhoorbaar is hun tred
> die valt, veelvoudig, stil in de ijle stilt.
> 't Gespannen kussen aan hun teenen drukt
> behoedzaam in den weeken bodem; lang
> is de uitgestrekte poot aan iedren stap;
> de langer-uitgelengde lenden, en
> de vette nek die wiegelt, glooien; scherp
> aan nijdig kin-bak spits de dubble neus;
> dús, ongezien, verzwegen, adem-stom,
> dus golft in waas'ge mist-wolk lang hun stoet...

De stoutheid, de vrije opvatting der beelden herinnerde mij meer dan eens aan de Mei van Gorter; verdere vergelijkende analyse tusschen beide werken gaat natuurlijk niet op, wijl de gedichten door totaal heterogene psychen gedragen worden.

Dan is er in het gedicht de schoone uitbeelding van Herakles, den geweldige, eenzaam toevend aan den oever der zee, steunend op zijn knots.

‘Hij stond. Daar was gedreig van stilte in hem’, aldus wordt hij door den dichter gekenschetst, en zóó zien wij hem wachtend staan, de reuzengestalte afgeteekend tegen den achtergrond van wisselende luchttinten, waar de verglijdende dag in beeldt - tot bij het aanschouwen van de gruwelijke vraatzucht der lijken-schoffeerende paarden de walgende woede in hem ontbrandt en hij zijn doodelijke knots zwaayend op Diomedes en de dieren doet nederdalen.

En dan de paarden zelve - hoe doet de verbeelding van den dichter deze mythologische monsters voor ons leven, met hunne wilde bloeddorst, die alleen in toom gehouden wordt door de overmoedig spottende kracht van Diomedes, hun heer.

In een korte voorrede van het boek zegt de dichter, dat hij de hier gebundelde gedichten beschouwt, en beschouwd wenscht te zien, als een spel, een zich vermeien der verbeelding, - doch het schijnt mij nochtans, dat in ‘De paarden van Diomedes’ de volle rijpheid van 's dichters talent tot uiting komt.

Over de beide andere gedichten kan ik kort zijn. ‘De vliegende man’ is een gedicht met wonderlijk verwrongen woorden en zinnen, waarvan ik niet heb kunnen genieten; de eigenaardige sensatie, die de evolutiën van een aviateur doen uitvloeyen over de in angst-spanning verstilde menigte ondervindt men nergens, of het moest zijn bij de beschrijving van het dalen, en dan nog in zeer verzwakte mate.

In het gedicht ‘De Terugtocht’, het verhaal van Orpheus, die door zijn gezang Eurudikè uit de onderwereld verloste, maar op den terugweg, door

om te kijken, zijne geliefde weder verloor, is de fijne renaissance-geest, die uit het eerste gedicht spreekt, verwaterd tot een slap en woorden-week geïmiteerd hellenisme. Men treft hier en daar goede regels aan, een enkel goed fragment zelfs, als het volgende, - Orpheus en Euridikè onmiddellijk nadat het meisje is gebeten door de adder, die de valsche Aristaios gezonden heeft:

> Zij lag stil in mijne armen, en een zoen
> ging bloeien aan haar lippen, - toen de beet
> haar schoot door heel het lichaam. Maar zij bleef
> stil in mijne armen, en haar lach bleef zoet,
> en haar gerezen zoen bloeide aan mijn slaap....
> En slechts omdat hij duren bleef, en niet
> en week, en hare mond werd langzaam koud:
> toen zag ik àan haar, en ik zag heel bleek
> haar wezen, en verstard als tot een grijns
> heur glimlach, en hare oogen hopeloos....

- maar als geheel is het te teemend, te lijmerig om te boeyen. Men breekt de lezing af, om achter in het boek na te slaan, hoeveel bladzijden het nog duurt....

Doch het forsch-mooie vers-verhaal van Diomedes' paarden maakt het boek toch tot een besliste aanwinst voor de Vlaamsche literatuur.

Uitzichten, door P.N. van Eyck. - Bussum, C.A.J. van Dishoeck, 1912.

Bij het lezen, en vooral bij het herlezen van deze gedichten onderging ik hier en daar een sensatie, niet ongelijk aan wat men somtijds ondervindt in een publiek-volle zaal, waar een begaafde van den in-innerlijken schat zijns harten in schoone woorden of klanken aan menschen iets medeschenkt. Hij trekt plotseling uw ziel te voorschijn uit de doovende dampen der zinnen, de storende elementen om u heen ziet ge niet meer; ge vergeet, waarvoor ge gekomen zijt in dit huis; ge ziet alleen de phaenomene gestalte voor u, omlicht van een glans, die uwe oogen alleen in dezen trance-toestand aanschouwen kunnen - tot opklaterend gerucht van klappende handen u uit deze werkelijkheid terugrukt in den droom van het leven, dien ge dan droever vindt als te voren, omdat ge inniger voelt dat het leven macht over u heeft.

Iets dergelijks ondervindt ge bij de lezing van sommige gedichten van Van Eyck. Ge verdiept u in een zijner bundels, vindt één van de gedichten waar ik op doel... en een poos later bemerkt ge, dat ge een tijdlang met het vers alleen zijt geweest levend met den dichter in een sfeer van onbewuste contemplatie.

Het is jammer, dat in deze, door den uitgever zeer luxueus saamgestelde ‘Uitzichten’ dergelijke gedichten niet vele zijn. Daar is in deze verzameling verscheidenheid van schoon en onschoon; daar zijn verzen, die door het toomloos begeeren, dat er in hijgt, de geweldige passie, die er in brandt, gelijken naar vlammen van verschrikkend schoon; daar zijn verzen, rustig als wijd-opengelokene waterleliën, gerezen uit de dichterlijke bezonkenheid eener diepe ziel.

Maar men ontmoet hier ook meer dan eens uitingen, waarbij men het eigenlijk met zich-zelven oneens wordt, of het nu poëzie is of niet....

Ik bespeur hier een richting, die reeds merkbaar was in de eerste verzen van dezen dichter; een eigenschap, die met zijn geleidelijken ontwikkelingsgang gelijken tred heeft gehouden, n.l. een op de spits gedreven, tot in uitersten doorgevoerd individualisme, dat de pen van den dichter nu reeds in zoo sterke mate beheerscht, dat de kleinste helft dezer verzen er ongenietbaar door geworden is. Invloed van den dichter, aan wien de bundel is opgedragen, is hier buiten twijfel aanwezig; en Albert Verweij, wiens dichterschap reeds lang verdoold ís op de doodloopende wegen zijner zonderlinge expressie, die maar al te vaak - maar steeds tevergeefs - het gemis aan gevoel met veelheid van duister-gekozen woorden te verbloemen tracht, is voor de jongeren een slechte gids. Voor te nauwe aansluiting bij dezen dichter zal de heer Van Eyck zich zeer hebben te hoeden, wil hij de belofde vervuld zien, die nog in deze verzen besloten ligt: een der besten te worden uit de letterkundige periode, die voor ons ligt.

Nog is er een andere eigenschap in deze verzen, die onaangenaam aandoet: de pose, waarmede de dichter zich tusschen de wisseling zijner stemmingen beweegt. Sterk komt deze trek uit in het gedicht: Het oproer der dooden; regels als

> Nu zal ik gaan naar de verstikte krochten,
> Waar al de dooden in gedompeld zijn,
> En hen, die sedert eeuwen niet meer zochten,
> Zal mijn op leed en wanhoop zwaar bevochten
> Vermaning wekken tot dien breeden schijn.
>
> Ik zal hen uit de zompen opwaarts tijgen,
> Hen zaamlen in dit glansverzadigd dal,
> En als ik spreek, zal 't menigvoudig hijgen
> Van kelen, schrikkend uit verstorven zwijgen,
> Den klank doorzwoegen van mijn heet geschal.

laten mij, ondanks de volmaakte techniek, absoluut koud, en wie het geheele gedicht leest, ziet den dichter klimmen op zijn zelf-gehouwen voetstuk, schermend met woorden en nog eens woorden, de zelf-gesierde slapen prijkend met een aureool van smart. Maar wie scherp toekijkt, ziet achter den statelijk-gebarenden dichter den heer Van Eijck, die glimlacht omdat de menschen alles voor zoete koek opeten...

Dergelijke speculatiën op de goedgeloovigheid van het verzenlezend publiek zijn zoo goedkoop, en - wat zeggen ze eigenlijk? Multatuli, met zijn ‘publiek, ik veracht u’ heeft het verachte publiek toch telkens weer gezocht, en de dichter Kloos is, ondanks zijn beweren van ‘Ik, ik, die heerlijk door dees tijd koom zweven’, met zijne verzen ook wel eens heel anders dan heerlijk door dees tijd gezweefd.

Heft de dichter Van Eyck zonder den omhang van de franjes zijner zelfgenoegzame verheerlijking zijne ziel uit den zwijmel van zijne aandoeningen, dan kan hij met zijn diep gevoel en de virtuositeit zijner taal schoone uitkomsten bereiken. Zeer innig ontroerde mij de cyclus: De Kluizenaar in de woestijn, waarin het tweede gedicht mij een hoogtepunt uit den bundel schijnt.

Enkele fragmenten wil ik hier ter kenschetsing weergeven:

Wel heb ik geschreid, wel heb ik bemind
En de dagen geurden van stille beloften,
Maar de bloemen verwelkten, de tinten verdoften
- Wel heb ik geschreid, wel heb ik bemind -
Onder 't sloopend geweld van den dorren wind.

Nog zie ik dat bevende beeld voor mij:
Een meisje in den schroom van verborgen weelde,
Wier ontroering reeds sprak, wat haar mond nog verheelde,
- Nog zie ik dat bevende beeld voor mij -
O droeve herdenking, o mijmerij!
- - - - - - - - - - - - - - - - -
De jaren vergingen, mijn lichaam werd oud,
Heb ik u, mijn kind, voor mijn driften vergeten;
Heeft de hartstocht mijn liefde van een gereten?
- De jaren vergingen, mijn lichaam werd oud -
Mijn God, heb ik altijd vergééfs gerouwd?

In dezen bundel is veelheid van stemming; geheel anders van toon en timbre dan de zwaar-golvende droefenis van bovengenoemden cyclus is bijv. het gedicht Belofte, waarin een zacht-gedragene weemoed ronddroomt; en in de regels

Als de zon dan was gezonken
En fluweelig-zwart het bosch
Opstond tegen 't bleek-verblonken
Westerlicht, dat geel en ros
Dicht naar 't diepe zenith spreidde
Tot het, als een adem zacht,
Stil vertintte in 't glanzig-wijde
Ster-doorwiegde blauw der nacht,

breekt alleen het hinderlijk-geleerde woord ‘zenith’ de stemming.

Dan zijn daar de gedichten Mijmering in den middag, De laatste twijfel, het machtige Fragment uit ‘De Kruisridder’ - o, er is wel veel schoons in dit boek, genoeg, om de uitgave te beschouwen als een feit van beteekenis, al zijn de ‘uitzichten’, die de dichter opent, dan ook al te vaak omneveld van duistere zegging en storende zelfgenoegzaamheid.

Johan Borgman. Verzen. - Bussum, C.A.J. van Dishoeck 1912.

Een verzenbundel, die ik met genoegen aankondig, omdat er twee eigenschappen in zijn, die dezen dichter de sympathie van den lezer schenken: de dingen buiten zich heeft de heer Borgman aanschouwd, de dingen in zich heeft hij gevoeld. Natuurlijk komt dit op hetzelfde neer; in het eerste geval toch dient de aanschouwing in de ziel van den dichter de ontroering te wekken, die hem drijft tot het scheppen van een vers. Deze schoonheids-ontroering is bij den heer Borgman zonder twijfel aanwezig; hij ziet de natuur, de heide en de zee en ook de levens-omgeving der armen met het oog van een eerlijk kunstenaar. Daarom is de weergave van zijne schouwingen in de wereld altijd zuiver en echt; in vele zijner visieën valt een mooie plastiek te waardeeren.

Het volgende fragment, de terzinen van het sonnet Zomermorgen aan Zee typeert de oprechte, en tevens artistieke uiting van deze dichter-ziel:

Toen steeg de zon, en wilde wind
Kwam waaien door je blonde hare' en 't leek
Wel goud, dat dart'le haar, het wuive-waaiende
Om wangen rood en ooren rose-bleek;
Soms kletste een golf je knieën nat en kraaiende
Omhoog je sprong; je was zoo'n mooi blond kind.

De techniek is op vele plaatsen nog ruw en onvolkomen; de rijmklank valt hier en daar wat zwaar, en kan daardoor soms plotseling voeren buiten de sfeer van het gedicht. Nog al sterk viel mij dit op in den cyclus Donkere Levens.

Het meest hebben mij de lyrische gedichten ontroerd; daar zijn er bij, omschemerd van een teeder-bleeke bekoorlijkheid, waarvan in de ziel van den lezer iets blijft hangen, dat droomen doet. Tot deze verzen reken ik het volgende, zonder twijfel een der beste uit den bundel:

't Was schemer kind, wijd lagen leege landen
Diep weggezonke' in zee van dauw,
Van uit de stad verklonk wat flauw
Gerucht de velden langs; er gingen branden
Lantarens met bloed-roode gloed
Ver om ons in de dorpen en gehuchten.
Je zong een oud, vergeten lied,
Maar 't lied klonk tot het einde niet,
Het werd verstoord door zwarte vogelvluchten,
Die met gekrijsch, heel onvermoed,
Bang fladd'rend op uit akkerlanden,
De weelde van je jubelklanken braken;
We zagen naar elkaêr en zonder dat we spraken
Neeg zacht je hoofd naar mij in bang ontwaken. -
't Was schemer kind, wijd lagen leege landen.

Ik noem nog de even fijn gevoelde als wèl gezegde rondeelen, die den bundel openen, den cyclus Aan een Meisje, en het droef-schoone gedicht Wintertuin, zwaar-golvend van weemoed; een vers als gedrenkt in smart.

Deze verzen van den heer Borgman vormen een belangrijk bundeltje, niet alleen om wat het schenkt, doch ook om hetgeen het ons voor de toekomst van dezen dichter verwachten laat.

S. Bonn, Immortellen. - Bussum, C.A.J. van Dishoeck 1912.

Wanneer men dit, door den uitgever keurig verzorgd, boekje oppervlakkig doorleest, kan het zeer licht gebeuren, dat men er geen slechten indruk van bekomt. Er wordt in gesproken van bloemen en vogel-gekweel - reeds genoeg, om een deel van het verzenlezend publiek te trekken; en er is in deze verzen een melodieuze, zangerige toon, waardoor men zich gemakkelijk laat meesleepen. Zoo althans is het mij aanvankelijk gegaan; toen ik de gedichten evenwel nader beschouwde, kwam de conclusie tot

mij, dat zich achter deze dikwijls zoo liefelijk aandoende regelen een onecht sentiment schuil houdt.

De techniek is op vele plaatsen van een gewilde naïveteit, waarbij de dichter echter soms leelijk uit den toon valt. Zoo bijv. is het gedicht De Meidoorn, waarin de dichter zich voorstelt, bloemen te brengen op het graf zijner gestorven vrouw; hij zegt dan in het vijfde couplet:

> Wat simpele bloemen aan een rankige tak
> breng ik lief in mijn bevende vingren,
> jonge bloei, die ik woedend afscheurde en brak
> van het nestjes en eitjes omslingren.

Het is waar: het leed kan ons bitter stemmen; het wrange besef eener diepe ellende kan kròppen in de keel; maar dat iemand als uiting zijner innigste smart, *woedend* - het staat er - een bloeyenden tak afscheurt waarin vogels nestelen, en dan nog, nà die ruwe daad van geweld aan de natuur, nà de verstoring van het vogelgeluk, den moed bezit, *deze* bloemen als uiting van piëteit neder te leggen op het graf eener gestorvene, die hem lief was - dat kan ik niet begrijpen...

Dan wil ik nog wijzen op het gedicht ‘De Dragers’, waarvan het volgende fragment moge kenschetsen, hoe 'n grove geest uit deze verzen spreekt:

> Nu, vreemdige kerels voor een slok en een munt
> sjorren, sjokken en stappen hoogluid,
> lijk slagers versjouwen gespleten rund
> en 't dragen de slachtplaats uit.

Inderdaad, de vergelijking in de beide laatste regels. die tot het obscene nadert, belicht wel heel duidelijk, dat het dezen dichter aan ziel, aan gevoel, dat eigen aandoening weet om te scheppen tot den lezer of hoorder ontroerend schoon, ten eenenmale ontbreekt.

Dit bundeltje heeft mij zéér in mijne meening versterkt, dat de heer Bonn het dichterschap niet bezit in dien gulden zin, schenkend de begenadiging van de hoogste vreugden zoowel als de donkere wedden van de innigste smart.

Griselda, door Nine Minnema. - Amsterdam, 1912, C.L.G. Veldt.

Van de schrijfster, die ons eenige maanden geleden in ‘Van het wondere Leven’ op grillig-ongebondene wijze de wonderlijke levens- en zielegebeurtenissen van vijf beeldhouwers mededeelde, thans een symbolisch spel in vier afdeelingen. Eene zonderlinge schepping - zonderling zoowel om den gang der gedachten als om den vorm, waarin de schrijfster hare ideeën aanbiedt.

Ziehier den korten inhoud van het ongeveer honderd pagina's groote, zeer ruim en zeer smaakvol gedrukte dichtwerk:

Wolfuur, een vorst, wordt door den Duivel gevoerd in een bosch, waar deze alleen macht bezit, en kan slechts de vrijheid terug bekomen, als hij zijne dochter Griselda overgeeft aan den Duivel. Griselda volgt haren vader in het bosch, een volksmenigte nadert, om vorst Wolfuur terug te

roepen; bij hen is ook Herman, die door Griselda wordt bemind. Te middernacht zal het bosch met allen, die zich dan nog daarin bevinden, in de hel verzinken; en om zijn volk te redden, geeft Wolfuur toe aan de smeekheden van Griselda, die Herman niet aan het helsche vuur wil prijsgeven. Griselda vaart alzoo ter helle; zij wenscht echter niet aan de verlokkingen van den verliefden Duivel toe te geven, en komt door de macht van een Engel op aarde terug. Hier - altijd is het hetzelfde bosch, dat de terugreis naar de aarde heeft medegemaakt - leidt zij het leven eener gewijde vrouw; doch een heimelijk verlangen, ruischend in den zefir, trekt haar steeds naar den Duivel terug. De menschen houden haar voor een heilige; op haar gebed wordt een kind genezen, en zijzelve bezit het geheim der eeuwige jeugd: een man vertelt haar, dat Herman, dien zij liefheeft, reeds eeuwen dood is. Nu geraakt Griselda in tweestrijd, of zij Herman mint of den Duivel. Doch eene verschijning van Herman, die verklaart, haar niet te beminnen, verlost haar uit dit perikel: en daar de Duivel haar ook nog redt uit de handen van een aanvaller, die met geweld wil nemen wat hij door smeeken niet kan bereiken, besluit zij, hare liefde te schenken aan den Duivel. Deze toont nu, niet zoo duivelsch te zijn als hij er eerst uitzag, en uit pure blijdschap schenkt hij al de brandende zielen genade.

Het geheel wordt door véle bliksemstralen verlucht. Men ziet het - de schrijfster durft. Onsterfelijkheid, deugd, godsbegrip, kwaad, eeuwigheid - alles grijpt zij aan tot vergeestelijking van wat zij denkt en gevoelt. Want al deze begrippen zijn de rotsblokken, die verspreid liggen in den troebelen bergstroom van hare grillige fantasie; doch om er over te komen, moet men van rots op rots zulke gevaarlijke sprongen maken, dat ik den lezer den tocht heusch niet durf aan te bevelen.,..

En wat te denken van een Duivel-creatie als deze; geen satanische incarnatie van het opperste kwaad, geen spottend-cynische Mephisto, maar veeleer een burgerlijk-pratte parvenu, vergeefs door de schrijfster met de roode waden van haat en slechtheid gedrapeerd.

Het hortend-en-stootende rythme, en de vaak achterstevoren gebouwde zinnen maken de lezing niet aangenamer.

Intusschen zijn er pagina's in het boekje, die erop wijzen, dat de schrijfster wellicht op ander gebied iets zou vermogen. De episode in de derde afdeeling, waar Griselda de somber-vrome vrouwen ontmoet, is niet slecht; en regels als

> Ik ben voor u bang want uw vroomheid is zwart,

of

> De herfstwind zong eenton'ge liederen,

doen als prettige verassingen aan tusschen massa's banale zegging.

Doch het geheel is eene mislukking; de krachten, die de schrijfster heeft willen grijpen, zijn te sterk om binnen de grenzen dezer bizarre symboliek te kunnen worden samen-gedrongen; en het lijdt geen twijfel, of Nine Minnema is met haar Griselda boven de lijn van haar psychologisch-literair pouvoir uitgegaan.

Offervonkjes, van Frederika Stocr. Bureau 'De Berner Conventie', Deventer,

Zooals men zich zal herinneren, gaf mej. Hendrika Boer verleden jaar (1911) een klein, van innig gevoel en fijnen dichtgeest getuigend verzenboekje 'Offervlammen' in 't licht. Op deze verzen is thans een parodie verschenen; het boekje is tenminste klaarblijkelijk als zoodanig bedoeld, doch de voorname kenmerken eener parodie, geestigheid en fijn vernuft, zoekt men hier tevergeefs. De geheele inhoud wijst er op, dat men te doen heeft met een persoonlijken aanval op mevrouw Metz - Koning en haar protégé, wier kunst gelukkig hoog genoeg staat, om niet door de slijkworpen van een farceur als de schrijver of schrijfster van dezen banalen bombast te kunnen worden bezoedeld.

HERMAN MIDDENDORP.

Nederlandsch proza.

Louis Couperus. Schimmen van schoonheid. - v. Holkema en Waremdorf, Amsterdam.

Deze zijn ontroerend schoon, deze gestalten van schoonheid. Gestalten uit het verleden en daarom 'schimmen'; maar herschapen door de stift des meesters tot bloedwarm leven en rijzend in de gloeiende volheid van hun menschzijn.

Zoo er één is, die *kan schrijven*, onder de talloozen die in Nederlandsche taal met woorden vullen hun papier, het is Louis Couperus.

Het is een verkwikking, na het doorworstelen van zooveel peuterig gebeuzel, quasi-gewichtige zielsanalyse of kunsteloos vertellen, beschrijving van gedegeneerde moderne bourgeoisie of, al wordt het tegenwoordig minder, gore en ruwe achterbuurtbewoners, - in Couperus kunstwerk te genieten van *wezenlijke schoonheid*, schoonheid van onderwerp en wèlbeheerschte, meesterlijke schoonheid van techniek. Waren er niet Couperus, de zoon van het Zuiden, en Streuvels, de zoon van het Noorden, de vertegenwoordiger der idealistische en de vertegenwoordiger der realistische schoonheid, er zou aan het moderne Nederlandsche proza de hoogste, krachtige en gedegen, van bijmengsels zuivere schoonheid ontbreken.

Waarlijk is hij een kunstenaar van Gods genade, Louis Couperus.

Met welk meesterschap weet hij de *ziel* te teekenen zijner figuren, - moeilijke taak in zóó kort bestek, geen oogenblik zijn toevlucht zoekend tot het kunstelooze, zwakke, slordige stysteem onzer schrijvers en schrijfsters en vôgue om in bladzijden vol phychologische verhandeling droog mede te deelen, wat zij niet bij machte zijn als handeling of toestand voor den lezer te laten leven. (Op één enkel oogenblikje toch - een paar regels onderaan bl. 192 - verzaakt Couperus, als hij *zelf vertelt* wat Cesare en Lucrezia Borgia klaarblijkelijk waren: quandoquoque dormitat bonus Homerus.) - Neen, steeds en overal bouwt Couperus het karakter zijner fiuren op uit trekken hunner handeling en hunner verschijning, uit hunne gesprekken en hun taal. Zij leven voor ons, wij kennen ze, wij beoordeelen ze, wij doorzien hun gemoed, - en wie niet

technisch een literair kunstwerk lezen kan, maar zich argeloos aan den schrijver overgeeft, begrijpt niet hoe het komt: zoo leven zulke verschillende figuren als de koningin

van Saba, Phryne en Lucrezia Borgia, als Salomo, een gewone gladiator, Benvenuto Cellini, Caeser en Alexander Borgia elk met een eigen leven; en wij zien en hooren ze voor ons.

Dat de beschrijvingen van het milieu uitmunten door pracht en klaarte, behoeft van Couperus eigenlijk ook niet meer te worden gezegd. Elk woord is beeldend en suggestief en staat op zijn plaats; slechts hoogst zelden heeft de auteur noodig een nieuw woord te smeden; in zuivere, klare Nederlandsche taal, vrij van buitennissighededen en vrij ook van alle afgesleten nietszeggendheden, staat zijn schildering daar, raak en vast, alsof zij zonder eenigen arbeid uit de pen ware gevloeid. De uitwerking faalt mitsdien nooit: wij *zien* Phryne stijgen uit het bad, wij *zien* Lucrezia op haar somberen avondtocht naar haar burcht; wij *zien* Benvenuto in de bottega van maëstro Santi... en zoo meesleepend is deze buitengewone plastische kracht, dat geen oogenblik de gedachte in ons wakker wordt aan den auteur, die door *zijne* kunst ons verplaatste in dezen werelden.

'In zonnegeel topaas en waterblauw-en-wit opaal schijnt het mij, dat ik mijn kleine beelden gesneden heb', zegt de kunstenaar aan het einde van een zijner tafereelen, nadat hij vooraf zijn plan uitsprak om in zijn 'juweelharde taal' een camee met het beeld van Phryne te snijden.

Dit kader is eene fijne vondst, evenals het muurfresco als kader van Otto III; maar vooral is dit detail belangrijk, omdat het ons even een blik gunt in 's dichters werkplaats. Wel is deze taal geciseleerd, gegraveerd, gesneden met de vastheid van hand van den gemmensnijder. En wèl heeft de dichter het recht om met voldoening op zijn met liefdevolle vlijt volbracht werk terug te zien, dat blinkt in zonneglans en gloeit als roze kornalijn en weerschemert als opaal: het werk van den *meester*.

Couperus' kunst behoort tot de wereldliteratuur. Hij behoorde, zooals de Skandinaviërs, zorg te dragen voor overbrenging van zijn jongste werken in het Fransch en in het Duitsch. Men zou zijn werk naast dat van Villiers de l' Isle-Adam willen zien.

Louis Couperus. Uit blanke steden onder blauwe lucht. - Amsterdam, L.J. Veen.

> Im dunkeln Laub die Goldorangen glüh'n,
> Ein sanfter Wind vom blauen Himmel weht,
> Die Myrte still und hoch der Lorbeer steht.
>
> GOETHE.

Italië en Couperus! Indien ooit een kunstenaar het milieu heeft gevonden, waarin zijn innerlijke wezen gedijt, zoo is het voor Couperus het zonneland aan de blauwe Middellandsche zee. Daar, in dat land van schoonheid, kan deze kunstenaar zijn schoonheidsdrang verzadigen, genietend en herscheppend.

Naast zijn absoluut kunstenaarswerk geeft hij ons nu in dit boek den directen indruk van het milieu op zijn persoonlijkheid, als waardevolle bijdrage tot de kennis van zijn leven: door Italië leeren wij Couperus dieper kennen en waardeeren. Maar tegelijk: wie ware meer bevoegd, meer aangewezen om voor ons Noordlanders te doen verrijzen een beeld dier blanke steden onder blauwe lucht? door Couperus

leeren wij Italië warmer liefhebben en bewonderen, dan door vele anderen, die dit misschien met omvangrijker wetenschappelijk materiaal beproeven.

Louis Couperus laat zich in dit boek meer gaan, dan in zijn alleen als kunstwerk opgezette scheppingen. Zijn stijl is zuiver en krachtig als steeds, maar het is alsof zijn pen gemakkelijker, losser, ongedwongener over het papier gleed. In zijn indeeling legt hij zich geen dwang aan; als een vlinder van bloem tot bloem, zoo reist van hij Venetië naar Ferrara, van Ferrara naar Ravenna, van Ravenna naar Pisa en Florence. Als boeiend causeur wisselt hij beschrijving af met verklaring, architektuur met schilderkunst, straattafreelen met kerkinterieurs, Antieke, Byzantynsche en Gotische kunst met de werken der Renaissance. Naar systematische volledigheid kan de rijkdom der stof hem niet doen streven: hij kiest telkens het meest boeiende, het meest indrukwekkende: het Dogenpaleis en de Baziliek van San Marco, Paul Veronese en Tintoretto, het Palazzo Vecchio en het Palazzo Davantato te Florence en de Fresco's van Ghirlandajo en Benozzo Gozzoli, Etruskische kunst en Donatello, Botticelli, Titiaan en Leonardo. (In een tweede deel zal hij ons voeren van Siena naar Sicilië.) Zoo geeft hij toch een blijvenden totaalindruk, een ontroering van schoonheid, een beeld dat boeit, een geestdrift en wijding die ons hem onvermoeid doen volgen.

Prachtig is het, zooals zijn penseel de tafreelen kleurt; hij is een colorist, die zelfs door Novalis of Stifter, door De Goncourt of Flaubert niet wordt overtroffen. Zie dezen aanhef:

'Den eersten keer, dat ik Venetië zag, was het nacht: het was alsof de donkere, starlooze nacht een groot, zwart fluweelen masker zich voor het geheimzinnig gelaat had geslagen, of de nacht een ruimen zwart fluweelen mantel uitgebreid hield over de vreemde stad van geheimzinnige waterstraten... Over het water was schaduw gestapeld, en soms smeerde er een striem van bloederig licht uit roode lantarens, of uit gelige lampstreep wemelde een brekende glans. Over de duistere kanalen welfden zich de hooge bruggen en er was een donkere reuk van vocht, mos en groene verrotting, en er was de atmosfeer van een eeuwen geleden mysterie-verleden, een verleden van intrigue en misdaad.'

... Het is een ijdel werk, te beginnen Couperus af te schrijven; men zou, zonder iets over te slaan, er mede voort moeten gaan ten einde toe. Of hij de nacht beschrijft over de geheimnisvolle watersloppen, of den morgen over de parelmoeren glanzende lagune, den amethysten zonsondergang of den in stofgoud glanzenden San Marco, -: het is alles egaal van meesterlijke bewerking, alles aanschouwing van oneindige schoonheid in hare wisselende verwerkelijking.

Toch volge hier nog even een pendant:

'Onze gondel had, van het station, door donkere *rio* bij *rio*, door fluweel-sombere kanaaltjes over inktdonkere wateren, gegleden als in een romantiesch, ondoordringbaar mysterie, gegleden dwars door het lugubere geheim dezer duistere waterstad....

Over dien inkt, hier en daar romantiesch rood overkabbeld met den plotselingen glimp uit een lantaren, door het waas van fluweel, door die kille atmosfeer van vocht en bederf, gleed onze gondel het geheim van de sombere nacht in en het was of, in nauwe verschieten, tusschen zwarte paleizen, uit de bloedig overglimpte wateren, schimmen oprezen, met lange, over de inktvlakte sleepende, druipnatte sluiers, en zich oplosten in mist en wolk omhoog...'

Men ziet... hetzelfde tafereel. Door de vermelding, dat de tocht aan het station begon, beide malen, blijkt dat het *is* hetzelfde tafreel. En zie

nu met welk een gemak en rijkdom de kunstenaar de woorden van zijn palet neemt, zoo dat hij *tweemaal* precies hetzelfde kan schilderen, zonder een enkele maal in herhaling te vallen. Alleen (daar waar de stippels staan) is de eerste maal een kreet der gondeliers slechts *aangeduid*, de tweede maal aange*geven*: opzettelijke climax.

En waarom deze herhaling? De eerste maal heeft de auteur dit nachttafreel noodig eenerzijds ter inleiding tot het mysterieuse, anderzijds als tegenstellende omlijsting tot het vele lichtvolle, dat hij zal moeten vertoonen. Maar dadelijk na den eersten nachttocht de schitterende tooverlichten op de met feestmuziek vervulde, als het tooneel van een opera (zooals ook Camillo Sitte haar zag) vierkant geslotene Piazzetta te laten volgen, dat ware voor aanhef te zeer detail. Eerst dient ook de lagune bij roze morgenlicht, de avondhemel van Lido af, - in één woord: eerst dient het *gansche milieu* in breede streken geschilderd. Dan pas kan het Duizend-en-één-nacht tooneel op de Piazzetta volgen. En vandaar de herhaling van den nachttocht, nu als speciale inleiding en tegenstelling tot *dit* tafreel.

Met zulk overleg componeert een kunstenaar.

Een sterk bewijs, zoo het nog noodig ware, voor het krachtige *visueele* genie van dezen kunstenaar, levert iets later zijn aanschouwing binnen den San Marco. De San Marco is, prozaïsch gezegd, aan het verzakken: de vloer toont golvingen, de arkaden hellen, er zijn spleten in de koepels. Welnu, Couperus *ziet* niet alleen dat alles; dit *zien* wordt hem *gebeuren*; hij aanschouwt hoe de vloer gaat golven, hoe de arkaden omneigen, de koepels splijten: het schijnt om hem te beven, te sidderen, te splijten, te kraken. Bewijs, hoe in deze intens sensitive dichternatuur de aanschouwing zich in gebeuren, hei gebeuren zich in emotie omzet. Een blik in het wezen der artisten-psyche zelve!

Geen wonder ook, dat zulk een kunstenaar ons bij uitstek de idee der schoonheid in de schilder- en beeldhouwkunst der Italiaansche meesters weet te doen gevoelen. Beter dan bergen kunsthistorische geleerdheid, weet de vertolking dier direct plastische kunst in de kunst van Couperus' suggestief plastische taal de waarde en de beteekenis er van te doen leven.

Zoo voert Couperus ons door deze steden van schoonheid en hunne kunstpaleizen; en zelfs als reeksen van portretten van Van Dijk en Titiaan en Rafael en Leonardo onder zijne handen worden tot portretten in *zijne* kunst, ook dan blijft hij de artist, die weet te ordenen en te schikken, te groepeeren en samen te vatten en de voortreffelijkste leidsman.

Dit is een boek van schoonheid.

J. SPEELMAN.

F.V. Toussaint v. Boelaere. Landelijk Minnespel. C.A.J. van Dishoeck, Bussum 1912.

Als ge dit boekje aandachtig leest, is het, of het gouden verloop van een lentedag door uwe ziel gaat. Ge ziet het vroege licht goudelen over en door de wisselende schaduwen van den morgenschemer; de dauw glinstert; de nevels over het weiland zwinden in de allengs klaardere schijning van den goud-blauwen dag. De vogels kwetteren; de omgedolven bouw-aarde geurt van zware vruchtbaarheid. Ge beléét

den gang van den ganschen dag, die gestadig draagt zijne uren naar den stillen avond. De warmte van den zonvollen middag dringt door uwe leden; ge ziet de wolken voorbij-drijven,

en daartusschen speurt ge naar de eindelooze verschieten van blauw, die den komenden zomer beloven. Den avond voelt ge naderen, aanduisterend in de stilte; de tinten vagen voor uwe oogen, tot nacht-donkere sfeer van geheimzinnigheid u omhult.

Want zóó innig-mooi, zóó subtiel, zóó zuiver geeft deze schrijver de beelding van de landelijke natuur, dat ge alles medeleeft, en mede-gevoelt, en mede-ziet; dat ge een lente-dag en een lente-nacht dóór-droomt, al leest ge het boekje ook terwijl de nevelen van den winter sluipen om uw huis.

Lees eens het volgende fragment; ge voelt er den nacht in als iets bijna tastbaars; een heimelijke bekoring wademt er uit op:

'De stalgebouwen doemden als een zwarte massa opgepakt boven den doezeligen grond; een zwart-ijzeren klok gelijk, hing de wijde kruin van den kastanjelaar, ongeweten hoe, in de ijlere ruimte, en verhief zich spookig tot boven de strakkere lijn der hoevedaken.

Achter het ondoorschijnbare gordijn der nachtelijke wolkenvaart verdwenen, straalden toch de maan en 't sterrenheir. Want niet pekdonker was de nacht, maar vol schakeering, en leven in eenkleurigheid. De lucht zong. Maar geen geringste bewegen verbrak de effenheid der talmende duisternis.'

'Het verhaal van een dag te lande', luidt de ondertitel van het boek. Slechts één dag laat de schrijver ons beleven, en in de levende schittering van dien dag plaatst hij de behandeling van een gevaarlijk gegeven. Gevaarlijk, omdat het zoo licht tot banaliteit vervoert. Een boerenknecht, die zich laat medesleepen door zijn passie voor de zinnelijke vrouw van zijn meester, en daarna 's nachts, door den bedrogen echtgenoot in een hinderlaag gelokt en vermoord wordt - hoe gemakkelijk had hier een doodgewoon romannetje over den echtbreuk kunnen ontstaan. Maar de heer Toussaint van Boelaere is niet slechts een bekwaam schilder met de pen, hij is ook een goed psycholoog. Zijn blik in de zielen der menschen is even diep, even speurend, als zijn aanschouwen van de dingen naar buiten. Daardoor zijn de personen in zijn boek van een fijne zielkundige distinctie, die het onmiddellijk onderscheidt van de tallooze middelmatige doorsnee-romans over liefde; en de sobere kieschheid, waarmede gewaagde passages behandeld zijn, verheft het boek dadelijk huizen-hoog boven alle op sensaties van verdacht allooi berekende roman-producten.

De schrilheid van het contrast tusschen het passie-zware, sinistere gebeuren en de blijde frischheid van den lentedag heeft de schrijver getemperd door voortdurend het verhaal te houden in eene omsluyering van heel vage, heel ombestemde benauwing, die aanstuwt op het gruwelijk einde.

Aanwijzingen van verwantschap met kunstgenooten schijnen mij hier en daar bij den heer Touissant van Boelaere wel aanwezig te zijn, zijn doorkend weergeven van al de nuances in het wisselend landelijke tafereel herinnert aan Stijn Streuvels, de forsche, ruig-sterke, en toch in finesses uitgebeelde creatie van den stoeren Langen doet denken aan de meesterlijke structuren van Cyriel Buysse. Maar buiten deze affiniteit om heeft de schrijver iets aparts, iets speciaal hem eigens, een zekere strakke luciditeit, licht werpend op allerlei uiterst fijn verzorgde bijzonderheden, die toch nergens leiden tot vermoeyende overlading, waarbij men den voortgang van het verhaal uit het oog zou verliezen. Werkelijk - dit Landelijk Minnespel is waarde-vol werk van een fijnen aristocraat naar den geest.

Langs kleine wegen, door Frans Verschoren. - Amsterdam, Van Holkema en Warendorf 1912.

Er wazigt over het achttal schetsen, die men in dit boek bijeengebundeld vindt, iets van den goeden vrede van een Octoberdag, het zonlicht stil en goud glijdend over oude trapgevels en een slapend grachtje, waarlangs de geelgekruinde boomen gelaten te mijmeren staan.

Ja, het zijn kleine wegen, waarlangs de schrijver ons voert; het is een boek van eenvoudige zielen, van simpele levens. Maar welk een diepen blik heeft deze Vlaming geslagen in de zielen der eenvoudigen. Hoe leven ze allen voor ons, de menschen en menschjes uit deze verhalen, de oude vrouwkens, die in haar hofje 'staan vezelen, in ronde trosselkens bij elkaar, met kleine, hoekige handgebaren, en kommervol hoofdgeschud,' hoe leven ze, de goed-ronde, vroolijke dorpelingen, de kinderen en de moeders, ja, de moeders vooral... Hoe zeer mooi van innig-doorvoelde teederheid is niet het volgende trekje in de laatste schets - Het onverwachte - waar de Moeder, boos op de ondeugende jongens, die door hun verboden rooken het huis in brand dreigen te steken, de bengels uiteenjaagt, en dan, zoekend haar eigen jongen, hem eindelijk vindt in den tuin:

> 'Tegen den muur leunde Janneke, met bei zijn handjes zich steunend tegen den muur, zoo stond hij daar, voorover gebogen, ellendig hikkend, bleekgroen, ontdaan, met tranen in de oogjes...
> Moeder, begrijpend, met een plotse opwelling van teederheid in haar stem, vroeg toen:
> - Wel, manneke toch, hebde gij ook gerookt?'

Hier en daar, uiterlijk, herinnert het boek éven aan Justus van Maurik; ik zeg opzettelijk: éven, en: uiterlijk, want - gelukkig voor den auteur - diep is de verwantschap niet. Waar de Hollandsche volk-schrijver, ook in zijn beste werk, toch altijd buiten de grenzen der literatuur blijft, geeft de heer Verschoren ons hier een boek van zoo schoon menschelijke beelding en fijn-Vlaamsche woorden-kunst, dat het zeker een goede plaats zal bekomen in de lange rij der goede Vlaamsche boeken.

Zóó fijn is hier de observatie, dat men soms plotseling kan denken, een oud schilderijtje te zien, schoon van diepe tinten.

De beste schetsen schijnen mij de eerste en de laatste. De eerste: Op het Begijnhof, verhaalt van het goede hofjes-vrouwtje, dat zich-zelve, toegelachen door de late liefde, een paradijs van droomen voortoovert, dat zij niet mag binnengaan; de laatste: Het onverwachte, is het, kinder-psychologisch zeer goede, verhaal van een jongen, die door 'de Koninklijke Maatschappij Orpheus' een bloedig drama heeft zien vertoonen van roovers en soldaten. Dit zet zijne fantazie in vlam; hij tijgt zelf aan 't werk, en schrijft de schoone historie van den roover Eyserentant, die hij, geholpen door zijne makkers, ten tooneele zal brengen. Een tooneel wordt in de schuur opgeslagen; alles wordt overhoop gehaald; en in de schemering leest, bij kaarslicht, Janneman zijn product voor aan de star-oogende kameraden. Maar als allen, onder het genot van 'smoorstokken', heerlijk zitten te griezelen van sinistere sensatie, verschijnt plotseling Moeder, die in woede ontstoken bij het zien van het groote

brandgevaar, de roovers uiteenjaagt, en de schoone historie van Eyserentant verscheurt...

Tot de beste schetsen behoort ook ‘Moeder’, het korte verhaal van het boerenvrouwtje, dat zich met het door den meester geschreven

verzoekschrift begeeft naar den senator Van Bemden, om bij den Koning genade te bekomen voor haar gevangen zoon; minder goed schijnt mij het verhaal dat de grappige lotgevallen weergeeft van Maruske Vanlier, den muzikant-schoenlapper, die niet kan verhinderen, dat zijn vrouw zonder hem naar de bruiloft gaat...

Maar het is alles nobel werk, deze verzameling, en het is een voortdurend genieten, zich door dezen eerlijken kunstenaar te laten geleiden langs de Kleine wegen van zijn goed Vlaanderenland.

Jac. C. Meyerink Jr. Sombere schijningen. Het boek van den ondergang. - Amsterdam, Van Holkema en Warendorf.

Een boek, waarin veel gepeinsd, en zwaar getheoretiseerd wordt, waarvan het onmiddellijk gevolg is, dat er zeer weinig is gebeurt. Natuurlijk is de roman hiermede volstrekt niet veroordeeld; Die Lehrlinge zu Saïs en Heinrich von Ofterdingen van Novalis, en Amazone van Vosmaer, om nu maar eens een paar voorbeelden van boeken te noemen, gaan zwaar van bespiegeling en theorieën-opbouw, er zijn toch allerminst minderwaardige scheppingen.... Maar de mengeling van naïveteit en diep-mystieke wijsheid van den Duitsche dichter-denker, en de te zeer miskende, te smadelijk verworpene beschouwingen van den Hollandschen aestheticus waren véél-, veel-beduidend, waren klokketonen, die nieuwe dagen inluidden. En de theorieën van den heer Meyerink...

Laat ik beginnen met in een paar regels de handeling aan te geven: Hetty Verberne, een sensïbele, dwepende natuur, is, door gemis aan innerlijke gemeenschap, ongelukkig gehuwd met den bankier Willem van Lienden, een practisch zakenman, die geheel staat buiten het gevoelsleven zijner vrouw. Door toedoen van Emmy, Hetty's jongere zuster, hervat een vroegere vriend van Willem, Frank van Berchem, zijne bezoeken op de Scheveningsche villa van den bankier; de politieke twist, die geleid had tot de verwijdering tusschen beide vrienden, wordt bijgelegd, en Willem, de practische politicus, tracht Frank's invloed in democratische kringen dienstbaar te maken aan zijn liberale candidatuur voor de Tweede Kamer. Aanvankelijk gelukt hem dit, doch als op een vergadering blijkt, dat hij zijne gevoelens voor het volksbelang slechts heeft geveinsd, is zijne kans verloren, en Frank, genoodzaakt zich tegen-candidaat te laten stellen, wordt gekozen. Hetty, eveneens ontgoocheld door het politiek gedoe van haar man, ziet plotseling in, dat zij hem niet meer bemint, en nadat zij in overspannen toestand Frank tevergeefs om liefde heeft gevraagd, verdrinkt zij zich.

Deze ontknooping kan men tot pag. 176 (het boek telt ruim 200 bladzijden) alleen uit den ondertitel van het boek, waarin ‘ondergang’ beloofd wordt, vermoeden; in het verhaal zelf wijst niets op dezen afloop; de verhouding tusschen de echtgenooten wordt bijna nergens gedramatiseerd, en de fatale drang in Hetty's ziel, leidend naar een zóó tragisch einde, doet de auteur ons alleen gevoelen in Hetty's vrees voor den somberen schijn van het vuurtoren-licht over de zee.

Feitelijk is het dan ook niet ‘het boek van den ondergang’, maar het boek van de vrijzinnig-democratische politiek, waar het verhaal van Hetty's ondergang als een ietwat verschoten-romantisch draperietje omheen is geplooid.

Frank van Berchem doet het geheele boek door weinig anders dan, òf voor zich-zelven, òf voor anderen, zijne theorieën uiteenzetten; soms peinst of redeneert hij pagina's-lang onophoudelijk door, en zelfs bij een schouwburg-uitvoering kan hij zich nog niet weerhouden, in de pauze Hetty en Emmy met een woordenvloed over de menschheid lastig te vallen. Conversatietaal spreekt hij zelden, ook niet, wanneer het noodig is; trouwens de geprekken zijn op meerdere plaatsen opgeschroefd en daardoor onnatuurlijk; wie spreekt er nu in een gewoon discours van ‘wakende tuuroogjes’ (pag. 81), ‘een effen-gestrakt vrouwengezicht’ (pag. 90), of van ‘een rok-ruischelend meisje, dat te flaneeren loopt, de straat op-en-neer, soms met een smart-treurigen blik op 't verflenste gezicht van vroeg-uitgeleefd zonde-meisje’ (pag. 91)?

De opzet van den roman is goed, doet zelfs veel verwachten; het fragment van de verkiezings-campagne is ook niet slecht, maar de bovengegemelde fout in de compositie maakt het boek tot een kind met een waterhoofd; de stijl is doorgaans vlot en vloeyend, de taal zuiver (hyper-moderne bloempjes als ‘jongend groen’ voor ‘jong groen’ pag. 130, en ‘hergeborenheid’, pag. 131, daargelaten) maar daar-tegenover staat de on-natuurlijke gesprekvorm.

Nu doet het mij eigenlijk leed, dat ik niet méér goeds van dezen roman heb kunnen zeggen, want welke gebreken het boek mogen aankleven, het is met groote eerlijkheid geschreven. Daarom wekt het toch nog sympathie. Maar met de stijl-qualiteiten, waarover de schrijver beschikt, had hij van deze gegevens iets beters kunnen maken.

Theorieën als die van Frank van Berchem kan men eigenlijk vinden in elke brochure, en verder - de overpeinzingen van Hetty, de levensverhouding tusschen haar en haar man, Frank's dagbladartikel over het pessimisme in de moderne kunst, de zelfmoord aan het slot - het brengt alles zoo weinig nieuws...

Ook daarom zal het vervolg-boek, dat de heer Meyerink ons op de laatste pagina belooft, véél hebben in te halen, wil het zich-zelf en zijn voorganger als geheel redden.

Levenswetten, door Reimond Kimpe. Algemeene Boekhandel 't Kersouwken, Antwerpen.

Het is niet gemakkelijk, zich over deze schetsen, die onder den gemeenschappelijken titel Levenswetten worden aangeboden, een vast-omlijnd oordeel te vormen. Met een onbetwistbaar talent zijn ze geschreven, er is zeer veel moois, knap en goed-geobserveerd geschrevens in; en toch is er maar ééne novelle bij het vijftal schetsen, die mij volkomen bevredigde. Deze ééne is de schets Een Meisje, minder een ‘vertelling’ - onder dezen naam leidt de schrijver de novelle in - dan de psychologische analyse van een zinnelijk meisje, dat uit-levend den drang van de in haar bruisende krachten, onder den overmoed-sterkenden op-stuw van zich bekoorlijk te weten, op de menschen neerziet en tartend ieders oordeel over haar handelen misacht.

In deze schets is diepte van zuiver-gedacht psychisch gebeuren, de teekening van deze meisjesnatuur is eene felle beelding naar het leven.

Doch dit goede oordeel over het boek kan men na de lezing der drie volgende schetsen niet handhaven. Het meest typeerend voor de on-natuur

dezer verhalen is de schets Een brief uit de gevangenis, waarin het, voor een normaal-nadenkend bezinnen moeilijk achterhaalbare gegeven wordt behandeld, hoe iemand na een ongelukkig huwelijksleven zijne vrouw vermoordt, enkel gehoorzamend aan den sinisteren drang die hem inspreekt, dat hij zijne vrouw slechts dan weder zou kunnen beminnen, als hij haar verloren had. Dit gruwelijk gebeuren is in een verhaaltje van ruim twintig bladzijden, zoo vaag en schetsmatig gemotiveerd, dat men de psychologische uitkomst niet aanvaarden kan. En in zoo kort bestek samengeperst, wordt de tragische levensdwang, leidende tot een ontknooping, die, op de volmaaktste wijze voorbereid, nog zoo moeilijk aan te nemen zou zijn, tot wan-natuur en opgelegde noodlots-fantasie.

De laatste alinea luidt aldus:

'Toen ineens: - ik weet alleen dat ik de slaapkamer weer binnen sloop, nog opsnoof den geur van haar warm lijf en haar wild zoenend plots op den mond, mij drukkend op haar neerboog, de omhelzende armen knellend haar den hals, aldoor woester steeds zoenend zoog haren adem, tot ik met heel de zwaarte van mijn lijf op hare borst, misschien doordat ze zelf niet ééns heeft geworsteld tegen den dood, als na 't verloop eener eeuwigheid, haar slak onder me voelde uitliggen, levenloos.'

En waar de moordenaar onmiddellijk daarna eindigt met den uitroep:

'Neen - neen - néén!... nooit heeft iemand zijne vrouw zoo lief gehad als ik!'

daar kan men weinig anders doen, dan het betreuren, dat de schrijver zijn talent aan deze lugubere schepping heeft verspild.

In de twee volgende schetsen stuit men, zij het in mindere mate, op dezelfde fouten: te schrale motiveering der uitkomsten, waardoor de sombere fataliteit, waarmede de auteur zijne Levens heeft willen omdonkeren, tot wan-natuur en de personen zelfs tot macabere marionetten geworden zijn.

Had de schrijver met zijn speurenden blik in de zielen der menschen, zijn talent gewijd aan meer binnen zijn bereik liggende psychische problemen, het resultaat ware zonder twijfel schooner geweest.

HERMAN MIDDENDORP.

Voor de Poort, door Top Naeff. - Amsterdam, Van Holkema en Warendorf.

Aan een ragfijn spinsel van zilverig grijze zijde doet dit boek mij denken; breed opgezet, met oneindig veel geduld en vaardigheid verwerkt. Op het in schaduw gehouden 'fond' is het patroon aangebracht, veel grijs op grijs; een rijk patroon, doorweven van enkele teere complementkleuren, die nooit den boventoon krijgen, integendeel versmelten in den wazigen achtergrond, als avondwolken van een droef flamingorood, ineenvloeien met zachte, grauwe luchten. Een vrouwenhand spande de zijden draden en wierp de spoel door het ijle weefsel, tot het een lust werd te zien, hoe levensgroot, hoe natuurlijk de figuren te voorschijn treden; eene in het bijzonder, wier lijnen het geheele werk beheerschen: de overslanke figuur eener jonge vrouw met bleeke trekken, van leed en lijden getuigend, wier ineengevlochten vingeren de onzegbare smart pogen te verbergen, die het geheele wezen echter verraadt. Onbegrijpelijk blind de man, die deze smart niet speurde, van het zieleleed en lichaamslijden niets bemerkte, eer het te laat

was. Maar allen in Liesbeths omgeving hebben schellen voor de oogen, allen, op zeer enkelen na: een paar ‘kwade tongen...’

Dit en nog eenige andere dingen wekt ongeduld onder het lezen. Is Liesbeth zelve ook niet met blindheid geslagen? Zoekt zij niet tastend haar weg, steeds den verkeerden nemend? Sluit zij niet in ziekelijken opzet de oogen voor haar eigenlijken, waarachtigen plicht? Verwaarloost zij niet haar ouderlijk huis, om in den vreemde diensten te bewijzen, steeds een droombeeld najagend, zich met drogredenen begoochelend, in den ban van gevoelens, die haar als een obsessie dag en nacht vervolgen, tot zij, de fiere, slavin wordt, terwijl zij koningin had kunnen zijn? Eigenlijk wekt zij meer deernis dan sympathie.

En dat alles om een man, bij al zijn goede eigenschappen, zooveel toewijding, zooveel zelfverloochening niet waardig. Trouwens, Liesbeths dweperij dwaalt naar het onwelvoegelijke, het onsmakelijke af, als zij ‘alles aan hem begint te kennen als een lief bezit: zijn dassen, zijn ivoren manchetteknoopen, de lange schakel van zijn horlogeketting. Zijn uitgeschopte’ (sic) ‘schoenen op den bovengang kregen een ziel,’ (!) ‘het lidje sigaret in den aschbak werd een kleinood...’ p. 217, D. I. Mij dunkt, hier krijgen wij middeleeuwsche verhalen te proeven, ons ridder Ulrich von Liechtenstein in herinnering brengend, die het waschwater zijner geliefde opdronk. Ook de rijke nachtverbeeldingen van geenszins onschuldigen aard, zooals p. 210, D. II kras realistisch onthult, doen vreemd aan. Liesbeths liefde is noch ingetogen, noch eerbaar, slecht passend bij haar eigenlijk wezen, zooals dat ons geschilderd wordt op p. 68, D. I: ‘Wat Sidonie's afgunst ophitste, wekte haar eerbied; het liefdegeluk van anderen was haar heilig en gewijd, een gouden geheim. Eens had Dick, - haar verloofde - ze zou het zich herinneren tot haar laatsten dag, haar na tafel, terwijl de bedienden afdroegen, in zijn armen genomen, glimlachend... En niets had hij begrepen van haar toorn daarna...’

Mogelijk wil de auteur ons doen zien, hoe de liefde een demon is geworden voor deze oorspronkelijk kuische natuur, zoodat al wat teer en liefelijk is in haar wordt gedood, furiën haar voortzweepen en zij, van schijnbaar goed ras, tot eene degeneratie vervalt, die in kleine Olga en zwakken Joost zich ter sluiks openbaart, in Sidonie uitbarst en Liesbeth ten slotte tot waanzin vervoert. Maar dan beschrijft zij een ziektegeval, dat ook door andere oorzaken had kunnen uitbreken.

Hoe het zij, deze twee deelen, te zamen 525 bladzijden tellend, bevatten hoofdzakelijk de geschiedenis eener ongelukkige, onbeantwoorde, hopelooze liefde, die voornamelijk menige lezeres zal boeien en jagen ‘to the bitter end’, want ik kan mij moeilijk voorstellen, dat er veel mannen zullen gevonden worden, die lust hebben deze half of heel krankzinnige aanbidding van een hunner sekse te waardeeren.

Maar toch niet alles in dit boek is ‘droeve min’. De oude landheer en zijn vrouw: ‘de mooie mama, de lieve grootmoeder en de levenslange liefste van een aanzienlijk man,’ hunne overige kinderen en aangehuwde, de kleine Van Reenens en Scheffers, zijn mooi getypeerde bijpersonen. Het gezinsleven is juist hier, waar de hoofdpersoon er zoo weinig eerbied voor toont, bijzonder fijn afgebeeld. De kindertooneeltjes zijn frisch en vroolijk, en - behoef ik het te zeggen van deze auteur, die als kinderschrijfster naam maakte - van het leven afgezien.

Ook kleine voorvallen, onbeteekenende dingen, weet schr. zoo innig mooi

te schilderen, b.v. p. 27, D. I, waar Liesbeth kraaltjes zit te rijgen. ‘In Liesbeths bezige vingers groeide het bloedrood koordje geleidelijk. Soms hief ze het even naar het licht, dat door heur haren zeefde, terwijl ze het hoofd weder boog, en neervlood langs haar teederen hals. En haar vingers werden, zoo spelend, spits als kleine kaarsjes en bijkans vroom van toewijding.’

Ik koos dezen zin met opzet, ook om de constructie. Het licht dat door heur haren zeefde en neervlood langs haar teederen hals zou meer tot zijn recht komen, wanneer de tusschenzin: terwijl zij het hoofd weder boog, daar niet had gestaan. Men heeft den roman maar voor het opslaan, om te zien, dat hij wemelt van dergelijke zinnen, die mijns inziens de duidelijkheid niet bevorderen. Aan juiste, zeer schoone vergelijkingen ontbreekt het auteur niet; maar soms kiest zij uit den overvloed, die zich aan haar opdoet, minder gelukkige, b.v. p. 85, D. II, van Liesbeth gesproken: ‘alsof zij, gelijk een moe paard, herleefde in den reuk van den nabijen stal.’ Minder mooi is ook: ‘wel, wel, schudde Liesbeth, uit de keuken terugkeerend...’ waarom hier niet schertste gebezigd? Het oude is niet altijd afgezaagd, het nieuwe niet steeds doeltreffend. Wat beteekent o.a. ‘Liesbeth... leefde toen al binnen de andere muren en verdiepte zich niet.’ p. 216, D. I. Men verdiept zich immers in iets?

Auteur beschouwe deze aanmerkingen niet als noodelooze vitterij. Zij heeft een eigen stijl en zegt meestal zeer mooi, ook waar het de subtielste dingen betreft, wat zij te zeggen heeft; maar de meeste lezers willen van een roman, dat het boeiend verhaal ook vlot zij geschreven, in goed-Hollandsche, vloeiende zinnen.

Bloeiende Oleanders, door Jeanne Reyneke van Stuwe. - L.J. Veen, uitgever, Amsterdam.

Als dit boek niet het vijfentwintigste maar een eersteling was, zou auteur er plotseling een benijdenswaardige reputatie mede veroveren. Nu kan haar welgevestigde naam er alleen door winnen.

Het is in dezen roman niet om het begin of einde, niet om de waarschijnlijkheid der gebeurtenissen, zelfs niet om den persoon van Hajo en zijn vader, het is alleen om Colette te doen. Het is te doen om de uitbeelding van een vrouwenkarakter, zoo scherp waargenomen, zoo bezonnen doorschouwd, zoo onbarmhartig oprecht geteekend, zoo in al haar verfijnde en vertakte kronkelingen weergegeven, dat men aan vivisectie moet denken. Een groot heelmeester is hier aan het woord. Zijn hand siddert niet, terwijl hij de weefsels blootlegt; zijn stem heeft een vasten, doordringenden klank; hij geeft zich geheel. Het is hem hooge ernst. Hij wijdt zich aan zijn taak, als een trouw dienaar der natuur, wier geheimen hij heeft beluisterd, in wier duistere diepten hij is doorgedrongen. Hij kan niet anders dan, het ontleedmes hanteerend, u tastbaar aantoonen welke innerste roerselen, het wezen van zulk een karakter tot mysterie maken voor.... de niet ingewijden.

Colette heeft een zuster, maar eene, die verbleekt naast hare mededingster, als de gasvlam naast den electrischen straalbundel; ik noem *Eline Vere* van Couperus.

Eline is het coquette, overspannen, zenuwzieke meisje, tot waanzin ver-

vallend; Colette de geénerveerde, perverse jonge vrouw, spelend met mannenharten, uit verveling, uit ijdelheid, omdat zij er een wreed behagen in schept de vlammen te zien uitslaan en zelve koele toeschouwster te blijven. Maar ook zij blijkt ten slotte niet onkwetsbaar. En dan volgt de tragédie; die liefheeft en het niet en mag. Voor een karakter als dat van Colette wordt de liefde een geesel; zij waande een paradijs van vrede en rust te zijn binnengetreden, maar het was de plaats, waar weening is en knersing der tanden. Het gift, diep in haar innerlijk wezen verborgen, breekt uit; zij kan het niet langer verbergen, bedekken; zij bezwaddert er zich zelve en hare omgeving mede, zelfs hem, dien zij zoo duldeloos, zoo eerloos liefheeft.

Af en toe schittert als een zoeklicht, een straal van bezinning over haar dolende ziel, dan gromt het berouw, bijt de wroeging in haar binnenste, zou zij zich zelve wel willen vernietigen; maar even snel, als het verscheen, verdwijnt dit lucide oogenblik, haar in nog dikker duisternis achterlatend dan te voren.

Met den bloeienden oleander, wiens teere, zachtroze bloesems aantrekken en bekoren, wier geuren zoo zoet zijn, dat men het giftige der plant vergeet, wordt deze mooie, wufte, grillige mondaine vergeleken. 't Kan wel zijn, dat ik diep-in vergiftig ben....' zegt zij van zich zelve, p. 7. De lezer twijfelt daar geen oogenblik aan bij het verder lezen; het verwondert hem alleen, dat Hajo zoo blind, zoo stekeblind kan blijven, en dat diens vader, die tegen beter weten in Colette's nukken inwilligt, haar luimen verdraagt, haar scènes duldt, vuur en stroo bij elkander waagt.

Mooi is het tooneel tusschen vader en zoon, als Colettes beleedigende woorden Hajo, den al te naïven Hajo, op de vlucht drijven. Zeer kiesch is het gevaarlijke onderwerp behandeld. Tot aan Hajo's terugkomst heeft de roman een natuurlijk verloop. Die terugkeer schijnt mij te kort voorbereid, riekt naar 'de planken', stelt mij teleur. Toch, het menschenhart is onberekenbaar; ik zal niet beweren dat Hajo's antwoord op den lokroep der perfide vrouw onmogelijk is. Er zijn nog sterker voorbeelden van menschelijke zwakheid dan dit uit het werkelijk leven op te diepen. Auteur had ons dit alles echter aannemelijker kunnen voorstellen. Maar, zooals ik reeds zeide: Hoofdzaak in dit boek is het karakter eener vrouw, doorzien, doorpeild, tentoongesteld in al zijn wee egoïsme, zijn zelfoverschatting, zijn berekenende coquetterie, dat men er van huivert. Zulk een vrouw zondigt bewust en onbewust; hare gedachten zijn soms van een aard, dat zij als de staatsman Talleyrand, alle zelfbeheersching noodig heeft, om ze onder vele woorden, lach en jok te verbergen. Onnatuur is haar tot tweede natuur geworden. Zij haakt naar het verbodene, met geen ander doel dan zich te amuseeren of te wreken tot.... Plicht, arbeid, goddelijke en zedelijke wetten bestaan niet voor haar. Zij is op de wereld om te geuren, te bekoren, te vergiftigen. En toch is ook dit leven een lijden, een zich rampzalig voelen van den morgen tot den avond, met doorwoelde nachten en doodelijke afmatting. De rustverstoorster kent zelve geen rust. Zij kan in den dood drijven, maar moet aan eigen wonden langzaam verbloeden.

Meer dan in andere werken van deze auteur, vindt men in dit boek natuurbeschrijvingen vol aangrijpende schoonheid. Zij heeft er Scheveningen, de duinen, de zee vaak schilderachtig in geteekend. Zoo b.v. p. 77: 'De golven braken met kabbelend geklots tegen den voet van de pier. De branding bruiste met weinig geweld in den stillen, zomerschen avond, en

het bloesemig schuim vlokte op, en dook weg in de metalig-glanzende golven. En aldoor was de lucht van een ruisching vervuld, die zwaarder werd, en verzwakte, aanzwol en zonk, in een zachten, toch machtigen zang....

Boven het diepblauwe water verhief zich de diepblauwehhemel, met de blanke schijf van de maan. En uit de zee rezen op, en uit de lucht daalden neer, teerblauwe nevelen, die waasden boven de golven, en aan den einder vervaagden. En het zoetvloeiend, murmelend gefluister der zee bruiste eentonig, liefelijk, met milden, harmonischen klank....'

Voor zulke regelen geven we al de kunstbeschouwingen op p. 307 e.a., van hoeveel studie en kennis zij ook getuigen, evenals de beschrijving van heeren- en damestoiletten, die op hun beurt toch personen en omgeving wel eens aardig kunnen illustreeren.

Stellig, Jeanne Reyneke van Stuwe, heeft een eigen visie op menschen en dingen van ons hedendaagsch leven, hetzij zij ze aanstipt of analyseert. Zij werkt spontaan, met een onovertroffen ijver en toewijding; vele schrijvers onzer dagen erkennen dit en uiten het in hun woord, dat vooraf gaat in dit 'jubileumsboek'. Maar haar vlotte stijl speelt haar soms parten, vermoeiend is bijwijlen de herhaling van het voegwoord *en*, waar een komma meer rust zou hebben gebracht; ook het weglaten der uitgangen in de gesprekken werkt wel eens storend. Toch, wanneer ik haar boekenreeks bij een bloemperk mag vergelijken, vol bloeiende, geurige bloemen, waaronder ook wel eens wormstekige en minder aantrekkelijke schuil gaan, dan heeft zij in dit, haar jongste werk, een zeer bijzondere orchidee, van zeldzame schoonheid, aan hare gaarde toegevoegd.

Zedelijkheidsapostelen, door Anna de Savornin Lohman. - Amsterdam, L.J. Veen, Uitgever.

Het lijdt geen twijfel of èn de *n*aam van auteur èn de teekening op den omslag van dit boek, openbaren u ten volle waar het hier om gaat. Een ontmaskering van huichelaars in den lande; een tentoonstelling hunner, met veel karakterlooze behendigheid, verborgen zonden en zwakheden. Dit boek is de sluitsteen op een groot bouwwerk. *Om de Eere Gods* en *Uit Christelijke kringen* gingen er aan vooraf. Mogelijk, zeer waarschijnlijk zelfs, zal auteur het hierbij niet laten. Een stad als Den Haag biedt onuitputtelijk stof tot deze 'op waarheid berustende verhalen', zooals schr. in haar voorwoord getuigt. Niemand, die eenigszins op de hoogte is van hetgeen daar in de laatste jaren voorviel, zal haar dit 'op waarheid gegrond' tegenspreken. Er zijn zelfs nog ergere dingen gebeurd, dan hier worden verteld. Maar elke stad van beteekenis, waar eerzucht en geld een hoofdrol spelen, kan dergelijke kringen aanwijzen, personen noemen, die onder de vanen van godsdienst en fatsoen, aan zeer heidensche, onbehoorlijke daden schuldig staan. Voor de werkelijk eenvoudige, naïve, goedgeloovige zielen is dit een ontstellend, bedroevend iets. Zij, die de wereld kennen, van de zwakheid der menschen overtuigd zijn, zullen of cynisch glimlachen, of de schouders ophalen, prevelend: 'Niets nieuws onder de zon'. Eerbejag, oogendienst, aanstellerij... zoo oud als de aarde, en daarnaast vaak een in 't geheim voldoen aan zinnelijke lusten, grove afdwalingen zelfs, te beter bedekt - naar men

waant - onder het mom van kerksch vertoon, van een belijdenis des geloofs, die alleen tot dekmantel moet dienen voor door en door zieke toestanden.

De High-life-kringen.... ‘There is something rotten in it’. Niemand kan het tegendeel volhouden. Maar, laat ons voorzichtig zijn: Volkomen gave vruchten zijn zeldzaam in den *geheelen* boomgaard.

Niettemin, de werken van Anna de Savornin Lohman verwekken opzien, worden meer gelezen en beoordeeld dan zij, die deze negeeren, vermoeden. Zij kan iets zoo raak-vinnig zeggen, zoo onomwonden haar afkeer uiten van alle politiek geknoei, van zoet, huichelachtig gedoe, van den hoogmoedswaanzin en eigengerechtigheid der, in de door haar geschetste kringen, voorname, toonaangevende vrouwen, dat velen haar toejuichen, anderen zich hierover verkneukelen. Maar er zijn ook lezers, die het betreuren, dat schr. als beschaafde vrouw, zelve uit de hoogste rangen afkomstig, zich niet meer matigt in toon en taal. Ik wijs daartoe o.a. op p. 50 en 51, waar gravin de Grevere door hare dochter wordt ingelicht, zoo brutaal mogelijk ingelicht, omtrent dingen, die zij nooit had vermoed. Op p. 166, het tooneel tusschen Dorrit en Joosje. Op p. 191, waar Eduma de Witt over meneer Holm en Ida van Rechteren zijn gedachten uit in bewoordingen, die eveneens, anders ingekleed, wellicht dieper indruk hadden gemaakt.

‘Le ton fait la musique’. Men kan de dingen onomwonden zeggen, maar toch in gekuischte bewoordingen. Heeft auteur soms gedacht: ‘Het Nederlandsche volk is te bot, om mij, wanneer ik anders schrijf, te begrijpen, en begrijpen zullen zij mij. Hunne afgodsbeelden zal ik verbrijzelen met mokerslagen.’ De beeldstormers der zestiende eeuw gingen stellig ook uit van een dergelijk idee en toch... wie neemt in onze dagen hunne daden nog in bescherming? Er *is* veel kaf onder het koren, maar hij die te hardhandig wiedt, zal veel goede tarwe mede vernielen. Voor dit gevaar blijve auteur bij haar streven niet willens blind. Ook in gegronde afkeer zegeviere rechtvaardigheid.

De zonde in het deftige dorp. Een vertelling van menschen en zeden, door J. de Meester. Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur. Amsterdam 1912.

Een vertelling noemt auteur zijn werk; dat is het ook, meer dan roman. Het is een echte dorpsvertelling, sober, met ietwat humor, steeds heendraaiend om één geval, waarover het geheele dorp in beroering komt, als een verschrikte haan, die de veeren opzet. In alle kringen wordt de zonde, in de pastorie bedreven, onderwerp van verontwaardiging, van spot, van kleingeestige bemoei- en babbelzucht. De oude vrome predikant, met zijn onwereldsch beschouwen; de freules, met haar dekmanteltjes; de sociëteit, met haar ‘stand ophouden’; de ouders der gevallene met hun bedeesde schraapzucht, alles onnatuur, denkt de kranige dokter, die in zijn ziel meer van zijn honden houdt dan van de deftige dorpelingen, waarover niemand verwonderd kan zijn. Die dokter is een type, een stuk natuur, verdwaald tusschen al dit kunstmatige, als een knoestige eik in een popperig aangelegd tuintje. Nog een paar andere typen: Hovink, de parvenu, heer van Lommerlust; de dichter-hut-heibewoner; een luie schetteraar, Berkemeier, getrouwd om haar geld met leelijk Miesje... hoe leven al deze personen in dit zoo rustig geschreven boek.

Hollands molens malen langzaaam, doch er komt dan ook een fijn, blank meel te voorschijn, geschikt voor onzen landaard.

Zoo'n dorpsgeschiedenis met een historietje er in van een mooi verleid

meisje, dat trekt en kan uitgesponnen worden. Met opzet is het meisje, de mooie Dina, in schaduw gehouden; intens goed geteekend haar positie als dienstmaagd, haar trouwe toewijding aan het gezin van den predikant, waaruit zij harteloos wordt verdreven. De man, die haar ten val bracht, leeren wij uit slechts enkele regelen kennen; hij blijft dus geheel op den achtergrond; maar zijn egoïsme, zijn oppervlakkigheid is daarin zoo pijnlijk duidelijk geschetst, dat we hem voor ons zien als een groven kwajongen, wien het een lust was iets moois te vernielen en dan zich lafhartig weg te maken.

Een menschkundig boek, deze dorpsvertelling. Het eeuwenoud onderwerp in modern gewaad, blijft om zijn eindelooze jeugd aandacht vragen en boeien.

Een schrijver, die zoo schrijft, bezigt eigen taal, zie o.a. het aardige *verschroeid*, p. 71; toch zou ik willen vragen waarom hij het krachtige omspon in het zwakke omspinde omzet, p. 282? Waarom ‘Asal lette op geen omgevends’, p. 190, in plaats van A. lette niet op zijn omgeving? Wat beteekent ‘vettig druilde lichtschijn door...’ p. 36?

Bijwijlen moest ik echter aan Potgieter denken, zoo kernachtig volgen de zinnen, als goed gedrilde, flink marcheerende soldaten. Geen los neergeschreven maar ruim overdacht, bezonnen werk levert de Meester, zijn naam getrouw. En hoe pakkend schetst hij in die veelzeggende zinnen natuur en menschdom. Een enkel staaltje uit het negende hoofdstuk: ‘Hij - Dr. Stork, de medicus - ging veel te zelden te voet, slachtoffer van den mekaniektijd! Een mensch op een fiets troont als op een paard. Hier in het dorp genoten de menschen van de natuur nooit anders dan op tronen. En nog maar zoover hier natuur was. Al dat omrasterde, bijgeharkte! Maar nu onder den uitgesneeuwden, zachtstralenden eerste-kwartiershemel, lag zelfs dit deftige dorp devoot: eenzelfde sneeuwkorst dekte alles, eenzelfde fijne duistering doezelde hekken en schuttingen weg...’ Zoo gaat deze beschrijving nog even door. Aan liefde voor natuur, buiten en in den mensch, ontbreekt het auteur niet, die ook daardoor al wat kunstmatig zich voordoet, al wat huichelt, zoo weergaloos aan den kaak stelt.

Het stijfhoofdige Bruidspaar, Roman uit den tijd der O.I. Compagnie, door Maurits Wagenvoort. L.J. Veen, Uitgever, Amsterdam.

Van vrij wat studie getuigt dit boek met veel interessante bijzonderheden uit den tijd, toen Hollands vlag nog wapperde op de factorijen van Voor-Indië's kustgebied. Het doet zonderling aan, onder het lezen te bedenken hoe luttel Engelands macht beteekende in die dagen; hoe de stoere Hollanders er alle praats alleen hadden, Engelschman en Deen duldend als onschadelijke insecten, vrij wat minder in tel[1] dan de moeraskoortsen en andere ziekten, waardoor de kerkhoven aldaar nu nog honderden vergeten graven herbergen. Een tijd, waarin de Oostersche vorsten met ‘pomp en praal’ de Compagnie kwamen huldigen, tot veel moeite, uitgaven en bereddering aanleiding gevend. Een tijd, waarin de zwaar beladen schepen der Compagnie, onder hunne ruwe, vaak loslippige gezagvoerders, geurige kruiden, edele en onedele metalen, fijn geweven stoffen, kleurige zijde, kostbaar ivoor,

1. ‘... niemand was er natuurlijk in de faktory, die Engelsch sprak, waarvoor zou men die taal noodig gehad hebben?’ p. 95, zie ook p. 166.

gedroogde vruchten, ja, wat niet al meer af- en aanvoerden? Een tijd, waarin Holland groot en zijn dienaren gezien waren, tot aan de einden der aarde, al namen zij het niet altijd even nauw met eens anders eigendom. De heeren betaalden hunne in moordend klimaat slovende ondergeschikten karig, geheel onvoldoende; zoo dreven dezen dan geheimen handel of wisten zich op andere wijzen schadeloos te stellen. Niemand, die hier niet van afwist, ieder drukte een oogje dicht, tenzij het de spuigaten uitliep, zooals men het noemde. Door al deze en nog veel meer wetenswaardigheden, heeft Maurits Wagenvoort de droeve geschiedenis van het stijfhoofdige bruidspaar heengevlochten, zonder dat beiden ons zoo kunnen interesseeren of aantrekken als de krachtige, typische kooplui en ambtenaren der Compagnie. In gemoedelijk Hollandsch, rondborstige taal, hier en daar den zeeman afgeluisterd, is dit boek geschreven, dat om zijn blik in een schoon, helaas voor altijd verdwenen verleden, menigen lezer moge vinden.

Om het Bestaan. Roman van den nieuwen tijd, door Daan van der Zee. - Utrecht, H. Honig, Uitgever 1912.

Een verhaal van kleine luiden, wier bedrijf - een kurkenfabriekje - ten onder gaat in den strijd om het bestaan tegen grooter concurrenten. Brakels, de fabriekant, heeft zich indertijd van knecht tot baas opgewerkt. Een tijdlang ging het goed, toen kwamen de zorgen, een voortdurend worstelen, waarin de vroom geloovige man niet tot wanhoop of bitterheid vervalt, maar ten slotte lijdzaam leert berusten in wat hij stellig meent Gods leiding te zijn. - Het is een greep uit het leven van duizenden in den tegenwoordigen tijd. De bazen van kleine zaakjes kunnen niet meer op tegen het groot-bedrijf. Zij laten energie en moed zakken, als zij wat hun lief is geworden, dikwijls grootendeels eigen schepping, zien kwijnen en ten onder gaan.

Schiedam, waar dit klein-burgerlijk drama zich afspeelt, is er wel aardig in geteekend. De kinderen van het echtpaar Brakels bezitten allen iets van het rustig gemoedelijke der ouders, aan overmaat van energie of levenslust lijden geen van allen. Mien, de stille lijderes, van haar wieg af, bezit nog het scherpst sprekende karakter der vier. Er is wel eens omhaal van nietszeggende gesprekken in dit boek, en het vermoeiend herhalen van Brakels plannen, die toch op niets uitloopen, verveelt den lezer. Ook de vele afkortingen en nabootsingen der spreektaal, bijv. z'n voor zijn, 'n voor een, ie voor hij, 'm voor hem, acht ik verre van fraai. De vergelijkingen blijven wel eens zeer laag bij den grond. Zoo, p. 3: ‘'t Is lekker buiten, net of ze met 'n bevroren vaatdoek langs je gezicht strijken...’

Boven ieder hoofdstuk staat een dikwijls hoog dichterlijke aanhaling van onze nieuwe auteurs: Reddingius, De Vooys, Van Eeden, Verwey... die ietwat vreemd afsteken bij het zakengedoe, het getob en gezucht der familie Brakels en aanhoorigen.

Toch een boek, dat in bepaalde kringen wel op belangstelling kan rekenen, al zal het den menschen geen hart onder den riem steken. Er is nu eenmaal weinig bemoedigends in het streven der ten ondergang gedoemden, in wie te weinig durf zit. Een beetje humor vind ik alleen in moeder Brakels, p. 226: ‘Op wissels had ze 't niet recht begrepen. Zonder dat je er erg in had, kwam er plotseling maar eens zoo'n kantoorlooper, om je

'n papier onder je neus te houden, dat je betalen kon. Betalen terwijl alles al schoon verbruikt was en nieuwe leveringen weer liepen. Wie dat uitgevonden had, van die wissels, moest bepaald weinig plezier hebben in z'n leven. Wissels braken je den hals, 't waren papieren van den booze.'

De prettige druk der goed verzorgde uitgave zal het debiet ten goede komen.

Crimineel allerlei en Nella of Het slachtoffer van Misdaad en Bedrog. Volksroman. Prikkel-Idyllen II en III, door Cornelis Veth. Uitgegeven in 't jaar 1912. - Bussum, C.A.J. van Dishoeck.

In bovengenoemde twee vervolgdeeltjes zijner Prikkel-Idyllen, met hun pompeuse titels, zet auteur zijn parodiën voort, eerst op de detectives-geschiedenissen en daarna in *Nella*, op de zoogen. 'volksboeken'. Er groeit onder zijn handen een griezelige klucht, hoe griezeliger, hoe mooier! Het bloed vloeit bij stroomen... Blauwbaardverhalen, onwaarschijnlijke reddingen uit vreeselijke gevaren, de eene zotternij op de andere. Onschuld in den kerker, maar ten slotte zegevierend over misdaad en bedrog... Een boek voor naaistertjes, om bij te rillen, tot ook zelfs zij den opzet ontdekken en lachen om den tastbaren onzin.

Er is voor het schrijven dezer deeltjes veel handigheid, vernuft en humor noodig. In *Crimineel allerlei* blijft schrijver zichzelf gelijk; in *Nella* wordt het koord iets te sterk gespannen, maar de nabootsing der taal uit de gruwelromans is kostelijk. Geen lezer ook, die voortaan meer twijfelen zal aan den veredelenden invloed van dit soort litteratuur.

De plaatjes brengen weer het hunne bij tot de potsierlijkheid van het geheel. Wij wenschen schrijver en uitgever veel succès. Geestige spot oefent soms meer invloed in den strijd tegen wansmaak dan lange predikaties.

Baron Selderie. Roman door F. de Sinclair. Modern Bibliotheek, - van Holkema en Warendorf, Amsterdam.

De wereld wil bedrogen zijn. Een naam, die oud-aristocratisch klinkt, een glans van rijkdom om dien naam, handige goocheltoeren van ervaren oplichters.... 'vieux jeu,' maar dat altijd op nieuw slachtoffers maakt.

Al bespeurt men den toeleg reeds in het begin, toch zal menig lezer belangstellend dit knap geschreven schelmenromannetje van a tot z genieten. Het is immers aardig, zoo'n kijkje achter de schermen? Als veilig toeschouwer waar te nemen hoe onnoozele halzen in het net verstrikt raken, zoo arglistig voor hen gespannen, dat ze meenen volkomen vrij te zijn, wanneer zij er al diep inzitten? Met een beetje minder ijdelheid en grootdoenerij was niets gebeurd van dit alles, door auteur zoo humoristisch verteld. Juist dit beetje doet 't hem. De dwaze muggen dansen vroolijk om het gevaarlijke licht, tot zij er in vliegen. Het best komen er nog de kleine Cham, Sem en Japhet af, die dit wereldtooneel verlaten, eer zij beseffen er op te zijn geweest. Maar wat al kwaad wordt in hun naam bedreven!

Van vroolijke Dagen, door P.A.E. Oosterhof, met 4 platen, naar oorspronkelijke teekeningen van C. Bubberman. Meyer en Schaafsma. Leeuwarden Schaafsma's Bibliotheek van Goede Boeken.

Van kinderen voor kinderen te schrijven; velen wagen het. Zullen de jonge gasten zichzelven en hunne kameraadjes in deze *Vroolijke Dagen* herkennen? Mij dunkt, wèl. Of de uitvoerigheid, waarmede sommige tooneeltjes worden ingeleid, ook in hun smaak zal vallen, betwijfel ik.

Kinderen willen levendige, losse beschrijving, zooals op p. 9 de schildering van Mieks kamertje, dat noemen zij ‘leuk’; maar het begin van hoofdst. VI o.a. zullen zij wel wat lang vinden. Naast grappige opmerkingen komen er heel wat praatjes in voor, die sch. had kunnen besnoeien. Over het geheel is het kindergedoe niet onaardig. Miek vooral zal zich veel vriendinnetjes maken, die lachen zullen om haar rappe tong, terwijl zij Tom, vrees ik, erg waanwijs zullen vinden, al schijnt hij niet zoo bedoeld. De figuur der oude tante doet mij iets denken aan navolging van Top Naefs belachelijk gemaakte oudjes. De jeugd krijgt gauw erg in zulke dingen, acht zich zelf in naïven overmoed wel een beetje onfeilbaar... ‘Wat van selver wast, behoeft men niet te saayen’, waarschuwt Camphuyzen. Overigens is het een onschuldig boeksken, met vier goed geteekende plaatjes, die den tekst wel aardig illustreeren. De uitgever zorgde voor flinken druk en lichtkleurigen omslag. Menige moeder, die dit leest, weet nu een geschikt cadeautje voor haar dertienjarig dochtertje.

ELISE SOER.

Pluustergoud (Grönneger Verhoalen) deur J. Rietema. (Winsum. Firma J.C. Mekel 1912).

Aangemoedigd door de goede ontvangst van zijn bundeltje Groningsche verhalen, getiteld ‘Van 't Hoogeland’, geeft de auteur er nu een tweede.

Waarom hij dàt ‘Pluustergoud’ noemde, expliceert hij in een voorwoord:

‘In mijn jeugd, nadat de appels geplukt of geschud waren, werden de boomen vogelvrij verklaard en gingen wij, jongens, ze tak na tak afzoeken om de... pluusterappels te annexeeren. Even naarstig heb ik thans gezocht in de herinneringen uit mijn jeugd, om het interessantste wat ik daar vond... te metamorfoseeren tot novellen, waarin ik, Groningsch schrijvend, Groningsche menschen trachtte te doen leven en Groningsche toestanden van ongeveer 25 jaar geleden te schetsen.’

Het is dus zooveel als ‘Sprokkelgoed’: boerenvertellingen, met boerengrappen, in boerschen tongval geschreven. Niet alleen de gesprekken der handelende personen zijn in dat taaltje weergegeven, maar ook de auteur zelf vertelt er in, zoodat wij er van de eerste tot de laatste letter mee worden bezig gehouden.

Indien wij dus de aandacht op dit boekje vestigen, is het ten eerste voor lezers die in onze noordelijkste provineie goed den weg weten, en ten tweede voor wie, uit een grammatikaal, oogpunt de daar gesproken dialecten wenschen te bestudeeren.

G.C.

Uit het Zonneland. Afrikaansche Reisbrieven van W. Wijnaendts Francken - Dijserinck. Haarlem, Tjeenk Willink 1912.

De tot nog toe meer als spreekster dan als schrijfter bekende Mevrouw Wijnaendts Francken geeft hier een geestig, vlot, in conversatietaal geschreven boekje.

Op den bijtitel komt het aan. Afrikaansche Reisbrieven. Zij had ze uit Afrika, onder den onmiddellijken indruk harer ervaringen, naar het Handelsblad gezonden, en heeft er nu niet meer dan hoogst noodzakelijk was, aan veranderd.

Het woord: 'Zonneland', waarmee zij datgene bestempelt wat tot dusver meer algemeen als 'Het Zwarte Werelddeel' bekend stond, is kenmerkend voor den aard harer indrukken. Zij roemt Afrika met geestdrift, ondanks epidemien, insecten en allerlei andere bezwaren; en eindigt met Maupassant te citeeren, waar deze getuigt: 'La lumière gaie dont il est inondé tient l'esprit clair et content à peu de frais. Elle entre en nous à flots, sans cesse, par les yeux, et on dirait qu'elle lave tous les coins sombres de l'âme'.

Een beetje in tegenstrijd hiermede zijn de pessimistische boutades, die men af en toe in het boek aantreft. Eenmaal zelfs loopen die uit op een herinnering aan de bekende verklaring van Goethe: dat hij in zijn heele leven slechts vier-en-twintig uur gelukkig is geweest, (iets waaruit mij altijd schijnt te blijken, dat Goethe toch niet zoo'n model-levenskunstenaar geweest is als waarvoor zijne hyper-vereerders hem graag willen uitspelen).

Zou dat onwillekeurig schommelen tusschen verrukking en somberheid misschien samenhangen met wat een temperamentvol gemoed noodzakelijk moet doormaken, op een reis, die iemand telkens stelt tegenover het conflict tusschen verschillende 'cultuur-toestanden'?

Karakteristiek zijn zinsneden als; (blz. 100)

'We kunnen en willen nu toch eenmaal niet anders dan vooruit op den weg van de cultuur, al weet niemand een plausibel doel voor het jagen en streven'. En in verband daarmee de ergernis der schrijfster:

'De inboorlingen, met een of ander oud Europeesch kleedingstuk, een noodeloos vod bedekt, maken veeleer een pathetischen dan een dwazen indruk; en ik moet even m'n tanden op elkaar bijten om niets te zeggen, als ik een paar Belgen zie grinneken om een ouden blinden stakker, die met een gestreept jasje aan, en een paar geel leeren rijkappen om de beenen, den trein langs geleid wordt door een aardig naakt kereltje, en dankbaar de lichtlooze oogen in onze richting wendt als we hem een aalmoes reiken. Dat men hun land genomen heeft, waaruit ze nu eenmaal toch niets of weinig weten te halen; dat men den meesten minder knechtschap gebracht heeft dan onder hun eigen hoofden en veroveraars hun deel was, kan ik geen oogenblik veroordeelen... Maar dat men al die noodelooze beschavingsplunje - in letterlijken en overdrachtelijken zin van dat woord - den zwarten broeder omhangt, heb ik niet leeren zetten.'

En: (blz. 87) ''t Is weer een van de oogenblikken, dat je met je gevoelens slingert tusschen afkeer van al wat de moderne beschaving aan bloed en tranen eischt, en niet minder grooten afkeer van al de misère en 't ongenietbare van vroeger tijden, speciaal in dit land, waar twee verschillende cultuur-toestanden, nog geen dozijn jaren her, zoo hevig in botsing kwamen.'

De meeste lezers zullen zich het sterkst interesseeren voor hetgeen hier voorkomt over de Transvaal. Het hoofdstuk ‘Vier weken in de Unie’ kan

hun daaromtrent een en ander zeggen. Of zij daardoor bevredigd zullen wezen? Diegenen onder hen, die, tijdens den oorlog, uit een nobel enthousiasme, groote offers hebben gebracht van meer dan geld en goed? Mevrouw Francken is zich, zonder dat zij het speciaal uitspreekt, zeer wel bewust, hier een hobbelig veld te betreden, als zij verklaart:

'Wanneer ik aan 't eind van ons verblijf hier, na tallooze gesprekken, en het bijwonen van niet voor het groote publiek of de pers toegankelijke verklaringen, na ernstig pogen om zonder vooroordeel te begrijpen en te waardeeren, een slotsom waag te trekken, dan geef ik die niet als "de waarheid", maar als een indruk, die, zij 't uit den aard der zaak onvolledig, toch van de juiste opvatting niet heel ver verwijderd behoeft te zijn.'

Wat die 'slotsom' is, leze men zelf.

Het boek is dat waard.

Menigeen zal van de Schrijfster afwijken in de appreciatie van Cecil Rhodes, - zich niet, door het machtig werk van diens wilskracht en doorzettingsvermogen, laten heenzetten over de door hem verwekte ergernissen. Zoo min als alle overige voorrechten van Engelands praktischen zin, kan de 'opening' van Afrika (door den aanleg van moderne verkeersmiddelen van het zuiden naar het noorden) onze verontwaardiging wegnemen over de valschheid - de spreekwoordelijk geworden 'perfidie' - van Engelands buitenlandsche politiek, waarvan de 'eeuw van onrecht', den Boeren aangedaan, zulk een afschuwelijk voorbeeld is geweest. Juist omdat deze hunne minderen waren in 'cultuur', hadden de Britten hunne 'cultuur'-meerderheid de eer dienen aan te doen, hen door betere dan de aangewende middelen tot rede te brengen. Doch ook wie op dit stuk vasthouden aan eerlijke gevoelens, zullen door deze lectuur hun geest kunnen voeden, en allicht hun horizon verruimen.

Zij zullen inzien, dat hier eene intelligente, sterk voelende vrouw aan het woord is, die de wereld kent en genoeg tact heeft, om desnoods modderige onderwerpen aan te durven, zonder zich de vingers en de pen vuil te maken. En de losse toon, die de lezing tot een amusement maakt, laat nochtans een onbedriegelijken en sympathieken ernst doorschemeren.

Het boek is keurig uitgevoerd. Een eenvoudig kaartje maakt de oriënteering over het reisterrein gemakkelijk. En een reproductie van een oude spotprent helpt niet onaardig het karakter van het reisverhaal illustreeren.

G.C.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper en Jhr. H. Smissaert. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In het Decembernummer verklaart Prof. Van der Vlugt in een waardig afscheidswoord zijn uittreden uit de redactie van dit tijdschrift in verband met de z.g. 'concentratie'-politiek. Diezelfde politiek wordt in hetzelfde nummer door Mr. W.H. De Beaufort verdedigd. De heer J. de Gruyter besluit zijn studie over Keats en de heer J.C. van Dijk geeft er eene over Gibert Keith Chestertoe. Dr. N. Japikse beschrijft de werkzaamheid van Johan de Witt ten gunste der zeemacht.

De Gids. Onder redactie van H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de December-aflevering geefi de oud-luit. kolonel O.-I.L., F.C. Hering een gedocumenteerd plan voor de toekomstige verdediging van Ned. Indië. Carry van Bruggen besluit hare novelle 'Heleen'. Dr. Ch.M. van Deventer houdt een betoog tegen Prof. Bavinck's stelling, dat natuurwetenschap haar oorsprong aan het Christendom zou hebben te danken. De heer C.K. Elout deelt een en ander mede uit 'H.P. Abrahams. De Pers in Zeeland.' De heer H.J. Westerling geeft eene bijdrage tot de vroegste geschiedenis der Joden in Nederland. De heer C. Aronstein bespreekt het verband tusschen de haven van Curaçao en het Panamakanaal. De heer J.G. Veldheer prijst den schilder Th. van Hoytema. De heer Garel Scharten geeft een analyse van Ary Prins' 'Heilige Tocht.'.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. A. Aletrino, Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.

In het nummer van December vervolgt de heer J. Kleefstra zijn studie over tucht en tuchteloosheid. Mevrouw W. Wynaendts Francken - Dyserinck bepleit den gemeenschapsplicht der vrouw. De heer Felix Timmermans geeft een novelle 'Kermismorgend', Balthazar Verhagen een forsch, episch gedicht 'De nachtwake van Palinurus', gevolgd door acht frissche liederen van Giza Ritschl.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

De December-aflevering bevat het derde en laatste deel van Jacob Israël De Haan's studie over Russische gevangenissen. De heer Albert Verwey vangt een vertaling aan van Milton's Herwonnen Paradijs. De heer W. van Os maakt een vergelijking tusschen Egyptische, Helleensche en Moderne kunst. De heer Th. van Ameide bezingt den Balkan-oorlog. Een vertaling wordt opgenomen van Graaf Moltke's interessant essay over Sultan Mahmoed II.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In de December-aflevering vervolgt Dr. J.Th. de Visser zijn studie over Johannes Petrus Hazebroek. Dr. J. de Zwaan causeert over een Oostersche reisherinnering. Ds. Joh. Beks deelt zeer belangrijke feiten mede in verband met de Drentsche volksreligie. Ds. J.A. Visscher verhaalt in novelle-vorm van de ellende, die onze arbeiders drijft om in Duitschland werk te zoeken. Verzen worden bijgedragen door Heinrich Petermeyer en I.I. Brants.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

In de December-aflevering handelt de heer Mr. M.P. Thomassen à Thuessink van der Hoop van Slochteren over diplomatieke betrekkingen tusschen Nederland en het Vaticaan. Verzen zijn er van Heinrich Petermeyer, Geerten Gossaert, J.H. Rispens en G. Waanders. ‘Schaduwen en Schijnsels’ is getiteld een novellistische oudejaarsbijdrage van den heer Johan Smit. Over jongensboeken schrijft Dr. J.A. vor der Hake en de heer Hofwijk besluit met een novelle ‘De IJsbaan’.

De Ploeg, geïllustreerd maandblad van de Wereld-bibliotheek. Redactie: L. Simons, directeur; Louis Landry, secretaris. Uitgaaf der Maatsch. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

In het Decembernummer besluit Karel van de Woestijne zijn gedicht ‘Hupnos en Thanatos’. Aan een bespreking van C. Veth's prikkel-idyllen knoopt de heer Simon B. Stokvis den wensch, dat er ook iets tegen den bioscoop gedaan worde. De heer W.J. Steenhoff behandelt ‘vooruitstrevende verschijnselen’ in de moderne kunst. Twee mooie verzen van Jules Schürmann worden gevolgd door twee brieven van Gustave Flaubert, medegedeeld door Dirk Coster. De heer L. Simons beantwoordt de bedenkingen van den heer J. Greshoff tegen open boekwinkels.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de ‘Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst’, redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch, Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap ‘Onze Kunst’ Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

In het nummer van December geeft Dr. C. Hofstede de Groot een overzicht van eenige belangrijke nieuw ontdekte Rembrandts, van welke prachtige stukken uitnemende afbeeldingen deze aflevering versieren. De heer Corn. van der Sluijs wijdt een rijk geïllustreerd artikel aan den sierkunstenaar M.J. Hack.

Het Huis, Oud en Nieuw, maandelijksch prentenboek, gewijd aan huisinrichting, bouw- en sierkunst. Uitgave van Ed. Cuypers, arch., Amsterdam.

In de Decemberaflevering beschrijft de heer F.A. Hoefer op zijn negenden tocht door Oud-Zwolle verscheidene interessante gevels en een drietal balkdragers. De heer R.H. Herwig verhaalt van den Wedderburcht in Westerwolde. Voorts bevat deze aflevering gevelteekeningen en een interieur van het agentschapsgebouw der Javasche bank te Medan en het filiaal der Ned. Handelsmaatschappij te Weltevreden.

De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.

In het nummer van 15 December wordt een modern Marconi-station aan boord van onze groote zeestoomers beschreven door den heer A.H. de Voogt.

Dr. R.G. Rijkens besluit zijne beschrijving der constructie van het Mikroskoop-Objectief. Over stieren als rijdieren schrijft de heer J. Baron en de heer D.J. van der Ven besluit zijne berken-monografie. De heer J. Daalder Dzn. handelt over een viertal vlinders uit verschillende familiën.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 December plaatst de heer E. Heimans eene interessante studie over klimaat en schelpen, Dr. A.J.M. Garjeanne over bladeren in den wind. Entomologische aanteekeningen maakt de heer S. Leefmans. De heer F.C. van Heuven geeft een overzicht van het eerste natuuronderzoek in den Indischen Archipel, de heer B.G. Ruttink een studie over den Draaihals.

In het nummer van 15 December doet de heer Jac. P.Th. een beroep op de lezers tot steun van den aankoop van bosch en vennen bij Oisterwijk. Dr. J. Kuyper te Paramaribo beschrijft een botaniseertocht in Suriname. De heer W.E. de Mol beschrijft afwijkingen aan tulpen en hyacinthen, die wellicht aan den heeten zomer van 1911 moeten worden toegeschreven. De heer D.L. Daalder zet de beschrijving eener excursie op Terschelling voort. De heer K. Boedyn verhaalt van de natuurmerkwaardigheden van Zeeburg bij Amsterdam, de heer P.E.W.K. deelt een wonderlijk geval van kwetsuur eener bastaardnachtegaal mede en de heer H.A. Kuyper zet zijn nachtelijke excursies voort.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

Tegenover de eerste bladzijde van het nummer van 25 November staat een mooi portret van Yvette Guilbert, door Anton van Wely. Het karakter wordt geschetst van den heer A. Roodhuyzen, lid der Tweede Kamer.

Ontvangen boeken.

Guido Gezelle, *Dichtwerken*, XI/XII. Gelegenheidsgedichten. L.J. Veen, Amsterdam.
Karel van de Woestijne, *Interludiën.* C.A.J. van Dishoeck, Amsterdam.
P.N. van Eyck, *Uitzichten.* C.A.J. van Dishoeck, Amsterdam.
Frederika Stoer, *Offervonkjes.* Gedichtjes. Uitgave De Berner Conventie. Bureau Deventer.
Louis Couperus, *Uit blanke steden onder blauwe lucht.* L.J. Veen, Amsterdam.
F.V. Toussaint v. Boelaere. *Landelijk minnespel.* C.A.J. v. Dishoeck, Amsterdam.
Jeanne Reyneke van Stuwe, *Liefde's schijn.* L.J. Veen, Amsterdam.
Nederlandsche bibl., 194 95. M. Scharten - Antink. Vier vertellingen. Maatij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
R. Ede, *De groote dwaling,* Oorspronkelijke roman. G.J. Slothouwer,
Jac. C. Meijerink Jr. *Sombere Schijningen.* Het boek van den ondergang. Van Holkema en Warendorf, Amsterdam.
A. de Savornin - Lohman. *Zedelijkheidsapostelen.* L.J. Veen, Amsterdam.
Multavidi. *Van Zwart tot Rood*, Roman van 'n Roomsch jongetje. Ch.S. Veldt, den Haag.
Tooneelbibliotheek, Willem Schürmann. Speculanten. Maatij voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.

Tooneelbibliotheek, Anna van Gogh Kaulbach, Fortuna. Maatij voor Goede en Goedk. lectuur, Amsterdam.
Tooneelbibliotheek, Het dubbele leven. Maatij voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.

Is. Querido, *Geschreven Portretten.* L.J. Veen, Amsterdam.
Nederlandsch bibl. 196/98. Is. Querido, Studiën II. Maatij voor Goede en lectuur, Amsterdam.
J.B. Meerkerk, *Multatuli.* Tweede druk. P. Noordhoff, Groningen.
Wereldbibliotheek, 199/201, H.R. Holst, Jean Jacques Rousseau. Maatij voor goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Madame Steinheil, *Mijne mémoires*, *onthullingen uit mijn veelbewogen leven.* C.W.M. Roskes, den Haag.
Mr. N.G. Pierson, *Leerboek der Staathuishoudkunde.* I, derde druk. De erven F. Bohn, Haarlem.
Van Rechts en Links. I, 2. J.C. Ceton, de vakbeweging en de politieke strijd. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Van Rechts en Links, 1, 3. C.E. van Koetsveld, Moet de Rechtsche Coalitie in 1213 voortduren? Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Dr. C. te Lintum, *Een Eeuw van Vooruitgang*, 1813-1913. W.J. Thieme & Co., Zutfen.
Pro en Contra, VIII. 4. Afschaffing van den Groentijd. Pro: R.A. van Sandick c.i. Contra: J.H. Felders c.i. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Dr. L. Helpman Gzn. *Catarrh en gevatte koude.* Genezen door een eenvoudige en gemakkelijk toe te passen methode. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Dr. L. Helpman Gzn., *Constipatie (Hardlijvigheid*). Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Dr. L. Helpman Gzn., *Rheumatiek*, Hollandia-Drukkerij, Baarn.
E. Heimans en R. Schuiling, *Nederlandsche Landschappen*, I. Landschap bij een Eschdorp. P. Noordhoff, Groningen
E. Heimans en R. Schuiling, *Nederlandsche Landschappen*, II. Duinlandschap bij Schoorl P. Noordhoff, Groningen.
B. Teresia Pia Waszklewicz - van Schilfgaarde, Nova et Vetera, *Apologetische brieven aan een modern protestant.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
A.J. Oort, *Voor Zondagschool en Huisgezin.* W.J. Thieme & Co., Zutfen.
J. Veldkamp en K. de Boer. *Eenheid in den Volkszang*, 2e druk. P. Noordhoff, Groningen.
Wilhelm Bölsche, *Het paard in zijn natuurlijke ontwikkeling.* W.J. Thieme & Co. Zutfen.
Dr. P.G. Buekers, *Onze Kevers.* Met 20 gekleurde platen. W.J. Thieme & Co., Zutfen.
Voor het kleine Volkje. Clémencr M.H. Baucy, Een Nieuwe Wereld in. G.B. van Goor Zonen, Gouda.
Voor het kleine Volkje. W.J. van Hulst, Uit het Winter-Wonderland. G.B. van Goor Zonen, Gouda.
J. Stern, *De eerste leerjaren voor het onderwijs in handenarbeid* II, tweede druk. P. Noordhoff, Groningen.
A. de Froe, *A manuel of Commercial English.* P. Noordhoff, Groningen.
A. de Froe, *A commercial Vocubulary.* P. Noordhoff, Groningen.
C.R.C. Herchenrath, *Fransch Woordenboek*, II. Nederl.-Fransch. Tweede druk. J.B. Wolters, Groningen.

Dorpslucht.
Stijn Streuvels.

I.

DE klokken luidden weeklagend over het dorp.

Dagen naareen hield het aan. Op vaste stonden hernam hetzelfde, trage bedekloppen uit den kerktoren. En zoover de zware stemmen droegen en het geronk opendreunde, spreidde de stemming van treurnis over 't dorp tot verre landewaards waar de laatste huizen, over de velden verzaaid stonden.

De eerste rouwtrebbel had overal met groote aandoening het afscheiden verkondigd van den ouden burgemeester. Na dat eerste verschot was de treurnis over 't dorp blijven hangen en om de paar uren kwamen de klokken die stemming nog verplechtigen.

Zoo lang het lijk over eerde lag had het aangehouden en vandage, met de begrafenis was de lucht zoo vol met den ronk van 't klokkenbrons alsof ze 't over heel den omtrek met een aanhoudende davering van geluid wilden bekend maken dat er iets grootsch, iets plechtigs gebeurde op 't dorp - de uitvaart van den burgemeester.

De verslagenheid waarvan de dorpelingen meenden nooit te bekomen, was nu voorbij. Men was de gebeurtenis en 't plotse nieuws gewend geworden evenals het klokkengeluid al die dagen, en er bleef nu enkel nog de aandoening om den plechtigen lijkdienst - de opschudding op 't dorp door het gerucht en het rijden van al die voertuigen die samenscholden bij de twee afspanningen en de groote toeloop van volk in deftige kleedij.

De uitvaart en de begrafenis waren nu geëindigd en de genoodigden zaten in de groote zaal van De Kroon aan den rouwmaaltijd.

De klokken luidden nu haar laatste klacht, de ‘gratie’ gelijk het heet, als wanneer de aanzittenden de vork en 't mes moeten

neerleggen om gezamenlijk de laatste vijf Onze-Vaders op te zeggen voor den overledene.

Er was groot rumoer en geronk van stemmen in de bovenzaal van De Kroon en menige boer had reeds zijn pijp ontstoken, zoodat de rook en 't geruchte boven de lange tafels vermengde en door de opene vensters naar buiten op het dorpsplein drong waar het zonnig was en stil als op een gewonen wekedagschen noenestond.

Hier en daar een boer of boerin die 't boven te warm kreeg, stond op en ging naar beneden in de gelagzaal waar er koelte was en weister om te zitten.

Toen Dokter Blondeel met zijn tafelbuurman Seraphien Koornaert op hunne beurt naar beneden kwamen, waren er al tafels bezet met kaartspelers die van de begrafenis een misdag meenden te maken. Koffie en borreltjes Franschen werden aan den disch en overal in 't ronde bediend. Maar juist toen die twee zich wilden neerzetten, kwam een bende gemeene volk binnen - mannen op hun wekedagsche die al de plaats innamen rond den disch en met groot geweld van woorden en hevig gebaar, drank bestelden en hun opgewonden gemoed luchtten rond een kerel die 't middenpunt en de oorzaak scheen van hun vervoering.

Dokter Blondeel stelde voor om maar liever thuis een borrel te gaan pakken. En Koornaert die er niet op gesteld was door den gevierden gast aan den disch, opgemerkt te worden, stemde maar aanstonds in. Zij vertrokken langs de groote poort der afspanning alover de dorpsplaats.

Dokter Blondeel, het vollijvig manneke met zijn korten stap en de handen achter op den ronden rug. Koornaert, lang en rechtop als een staak, de armen in 't wijde tastend buiten den zwaai van den stap. Zoo droegen zij, met hun zwartlakene kleeren en hoogen hoed iets van de plechtigheid mede waar ze gingen over de wekedagsche dorpsplaats - iets dat aan de gebeurtenis en de plechtigheid van te morgen herinnerde waar de indruk al verdwenen scheen onder de doening van den gewonen namiddag.

- Dat was Poortere dien ze afgehaald hebben.... merkte Koornaert droog weg.

- Is dat nu al vier jaar geleden dat hij gezeten heeft? De tijd gaat snel! zegde de dokter.

Koornaert was niet op zijn gemak met die onverwachte verschijning en hij morde in zijne ontevredenheid:

- Heel 't Gangske was in De Kroon. - Voor iemand die uit 't gevang komt maakt dat volk een blijde intrede gelijk voor iemand die een heldendaad verricht heeft.

- Dat heeten zij eene heldendaad op hun manier! loech de dokter.

De twee gingen trage voort over de brug der beek, de dorpstraat uit en zij spraken niet meer. Zonder dat zij er iets over gezegd hadden, keerden hun gedachten weer naar de gebeurtenissen van den dag. De dokter merkte hoe zoo gauw na de begrafenis het dorp alreeds en de menschen die zij ontmoetten, hoe alles weer zijn gewone uitzicht had, hoe alles voortleefde en voortwrocht juist alsof de burgemeester noch gestorven noch begraven was.... Bij 't eerste vernemen van de doodsmare was het een slag geweest alsof alles nu stil stond en versteld; de indruk van een groote verwerreling - eene breuk in de algemeene orde... En nu was 't reeds over. Het dorpsleven zou voortaan zijn gewonen gang gaan zonder dat gekende figuur, zonder de man die 't ontzag was en de overheid - 't onmisbaar bestanddeel van die kleine samenleving, die wereld-in-'t-klein onder en rond den kerktoren. Dat de burgemeester nu dood was en weg voor altijd, de menschen schenen het voor elkaar te verduiken en deden maar gewoon alsof ze 't niet wisten. En toch zou hij niet meer terug keeren, ze zouden het moeten doen zonder hem en niets meer schoot ervan over tenzij 't geen de dorpelingen als eene herinnering aan hem nog bewaarden: zijn voorkomen, gestalte, zijne gebaren, den klank zijner stem en 't geen hij hier gedaan en verricht had. 't Geen hij nog zou doen of zeggen of bevelen was uit - dat zou een andere nu doen. En daar stond men plots vóór 't geen waaraan nog niemand scheen te denken - 't geen waarvan men de noodzakelijkheid nog niet eens had ingezien: het dorp bestuurd door een nieuwen burgemeester!

Bij beiden tegelijk waren hunne gedachten langs dezelfde kronkelwegen op hetzelfde punt uitgekomen en zij stonden met dezelfde vraag gereed:

- Wie wordt er nu burgemeester?

Op dat oogenblik was er niet het minste achterdenken of vermoeden in hun geest. Koornaert stelde de vraag lijk de dokter op het punt was ze te stellen.

De dokter antwoordde niet evengauw, scheen in gedachten naar iemand te zoeken en toen hij 't gevonden had, zegde hij opgelucht:

- Wel, 't komt aan u toe, Koornaert, gij zijt de oudste schepene, ge hebt tijd en bekwaamheid - gij moet burgemeester worden.

Die plotse inval van den dokter deed Koornaert een aangenamen indruk, maar uit een gevoel van eerbare beleefdheid en diepe achting en ook omdat hij toen nog heel niet ingenomen was met dat onverwachte voorstel, meende hij te moeten weigeren. Hij neep de dunne lippen en schudde traag het hoofd, terwijl zijn uitgestrekte hand een afwerend gebaar teekende met den langen arm.

- Niet te doen, dokter! Gij zijt de man. Gij krijgt uwen zoon thuis en dan zijt gij de rentenier zoo goed als ik. Gij zijt bekwamer, gij bezit de liefde van 't volk - gij hebt de menschen op 't dorp nu vijftig jaar gemeesterd en geholpen, ge kunt ze nu wel eenige jaren bestieren!

Koornaert meende 't geen hij zegde. Het was een feit, maar terwijl hij het uitsprak speet het hem dat zijn eigen kans zoo ongunstig afstak tegen de verdienstelijkheid van zijn trouwen vriend. 't Gedacht echter was nog zoo springnieuw in zijn hoofd dat hij de eigenbaat gemakkelijk overwon en zich gereedelijk verloren gaf. Maar waarom had de dokter hem de mogelijkheid van zoo iets voorgesteld? Hij zelf zou zich voor het ambt nooit in staat gevoeld hebben - maar nu de dokter het zoo eenvoudig opwierp moest het wel een wezen krijgen!

Terwijl Koornaert alzoo bij zichzelf bezig was, kwam de dokter bescheiden weg met verweerredens die klonken als eene verzoeking in Koornaert's ooren.

- Ik ben te versleten! Als ik aftrede is 't om te rusten! Na den last van mijn lange praktijk is het geen tijd meer om een anderen last op te nemen.

Koornaert meende stouter te mogen optreden - 't weigeren stond zoo vast bij den dokter.

- Ta, ta, ta, last! dat is precies zoo lastig gelijk ge 't lastig maakt. Eene gemeente van een paar duizend zielen en ge hebt schepenen en raadsheeren - het is eene eerepost, anders niets! met 't politiebeheer zult ge toch niet veel last hebben - de kwade menschen zijn hier zeldzaam.

De dokter mompelde nog entwat. In gedachten bleven ze beiden de kansen meten. Bij 't voorstel waren ze niet voorbereid, de eene niet meer dan de andere en daarom vonden ze 't geraadzaam er niet verder over te kouten, maar ze bleven er zooveel te liever aan denken.

Ze waren over den eerdeweg, te midden 't open veld gekomen waar de zonnesching laaide en eer ze 't bemerkt hadden stonden ze op den kruisweg waar ze scheiden moesten om elk naar zijne woning te gaan.

- Kom nu meê, we gaan onzen borrel pakken, stelde de dokter voor.

- Kom gij meê, 'k moet u mijnen toebak toogen. 'k Heb gister den uwen gezien en nu zult ge niet meer loochenen dat ge onder zijt, man!

Zoogauw er sprake of reden was van toebakkweek, kwam Koornaert los uit zijne gewone aarzelachtige, bevangene bedeesdheid. De dokter was een even groote liefhebber, zoodat hij gauw aanveerdde zich te overtuigen wie van de twee de schoonste vrucht had gekweekt.

Koornaert stak het ijzeren hek open en ze gingen over 't geplaveide pad recht naar de middendeur van het woonhuis, daar sloegen zij over het plankier den hoek om en kwamen langs den zijgevel tusschen boschage en grasperken en bloembedden van het voorhof aan het poortje dat als ingang diende voor al wie met het huis bekend was.

Hier werden de twee oudgeleefde ingezetenen seffens gespraakzaam, opgewonden en driftig. Koornaert voelde zich thuis en eischte bewondering voor al wat hij staan had en op zijn hof groeide. De dokter gaf maar schaars en met tegenzin toe - altijd weerhoudend om zijn eigen faam van groenselkweeker hoog te houden.

Ze waren over den binnenkoer recht naar den lochting gegaan, waar het breede middenpad tusschen een dubbele rei gestruikte fruitboomen een schoone lommerlaan vormde en waar de groensels al weerskanten in gelijke bendschrooden open lagen in de zonnigheid.

De dokter knikte toegevend nu en dan of schudde ontkennend.

- De erwten staan schoone, maar gij zult wel terugkeeren van dat ras, beweerde hij. De mijne zijn zwaarder geladen en van fijner soort. Uw princeskes staan te mager - moet meer gieten met dat warm weder. De selderij, hm, hm, een beetje regen zou veel goed doen - ook voor de tomaten.

Maar dat alles was voor Koornaert van minder bedied. Hij stapte voorop - hij verlangde den dokter te verrassen, te verbluffen, te verpaffen met den toebak.

Tusschen de twee liefhebbers was het elk jaar dezelfde hardnekkige kampstrijd om de eerste te zijn en de schoonste partij tabak te kweeken, van de beste soort met de beste hoedanigheid en om 't eerst rijp, 't eerste geplukt en 't eerst gedroogd. Om 't genot van elkaar te duvelen, bracht de gelukkige winner dan een korf versch gesneden, versch riekenden tabak van de nieuwe opbrengst cadeau aan den overwonnene die 't met leedwezen moest aannemen. En alle jaren rond den pluktijd kregen de oude vrienden ruzie, gerochten in onverschil en twistten ze in zware oneenigheid over de uitspraak omdat ze terzelfder tijde beoordeelaar waren en beoordeelde, omdat ze partijdig waren en de eigen voortbrengst altijd de beste vonden.

- Wat zegt ge ervan?! riep Koornaert en hij strekte er de armen over uit met een gebaar gelijk Mozes over de Roode Zee. Wat heb ik u gezeid? En hij wachtte naar de uitspraak en bezag zijn medekamper, gereed om zijn recht te verdedigen en den aanval af te slaan.

De dokter smekte met de lippen, knikte bedenkelijk en ging over en weer kijkend, langs de reken. De planten stonden over een groot vierkant, dat heel de ruimte vulde tusschen den middenweg links en den zijwegel die langs den buitenkant met een hooge haag den lochting afsloot. Al in gelijken groei en rechte reken, in malkaar gemengeld, even hoog, even weeldig, de blaren breed opgeschoten en geschrankt aan de kloeke stammen, van onder tot boven bezet en boogvormig uitgegroeid, verminderend en versmallend naar den top, stond elke plant als een pracht op haar eigen in 't gelid van die regelmatige, effene, gestreken eenheid die als een tafelblad uitstrekte. De blaren waren al even breed van groei, gaaf en prachtig bleekgroen van tint waar de veite als kleine zweetpereltjes glom aan het oppervlak. Met de namiddagzon die erop stoofde, geurde er een lucht uit de planten, die stoorde als een heerlijke specerij.

De dokter stond altijd even bedenkelijk te wachten met zijne uitspraak en scheen te zoeken naar een uitweg waarmede hij zijn spijt ontgaan wilde en een middel om zich niet verwonnen te geven. Tot groote verbazing van Koornaert kwam het er eindelijk uit:

- Seraphien, zegde hij, de mijne moet nog verbeteren met rijpen, de uwe kan niet schooner meer worden!

De verrassing ontroerde Koornaert en stemde hem boven

de tevredenheid. Hij werd aangedaan door eene wondere verteedering en 't was eerder medelijden dat hij voelde in plaats van leedvermaak. Nog nooit had hij de kostbaarheid van een genegen vriendschap gewaardeerd gelijk nu. Om een niet zou hij zich zelf verwonnen gegeven hebben.

- Kom, we gaan er nu onzen borrel op zetten! riep hij met de hertelijkheid in de stem. 't Is te hopen, dokter, dat ik hem zonder ongelukken rijpe krijge en dat we hem te gare in gezondheid mogen proeven!

- Een hagelvlage ware genoeg! 't Vermoeden van zulk eene ramp joeg de ijzing door hun lijf en de dokter haalde de mogelijkheid alleen maar aan omdat hij de kostbaarheid van den kweek te meer wilde doen uitkomen. Hij zelf kon er niet van weg; hij moest de partij langs alle kanten overzien en wilde niet nalaten een okselscheutje uit te nijpen dat aan 't waakzame oog en de zorg van den eigenaar ontgaan was. Koornaert wist op 't einde niet of 't spijt was of bewondering, gekwetste eergierigheid of onbaatzuchtige bekentenis bij den dokter. Hij voelde zich ongemakkelijk in die onzekerheid en dorst niet te luide zegevieren om den dokter zijne nederlaag niet te erg te doen voelen. Hij wilde erover heen praten.

Zij keerden terug langs den siertuin en het boschje. De diepere donkerlommerige lanen lieten zij rechts liggen alsook het wegeling dat in slingerige zwierlijn de aangelegde hoogten van het engelsch grasperk op- en afliep en ze namen den kortsten weg terug naar den binnenkoer waar de twee breede vensters der eetplaats en de tuinkamer op uitgaven.

In de tuinkamer zagen zij den onderpastor die samen met Elvire, Koornaert's nichtje, over hetzelfde boek gebogen stonden en luidruchtig en vroolijk doende waren. Agatha zat al den anderen kant bij tafel aan haar naaiwerk en zij eerst merkte heur broer die met den dokter binnen kwam.

- Gij hebt bezoek, merkte de dokter.

- 't Is de onderpastor, antwoordde Koornaert op een toon, die den dokter gerust moest stellen dat er voor hem geen belet was.

- Ha! mijnheer kapelaan, ge hebt het kort gemaakt aan de kermistafel in de pastorie! riep Koornaert vrij en gemoedelijk. Agatha we komen hier onzen borrel drinken, er was geen middel er een te krijgen in De Kroon!

De jonge onderpastor liet het meisje met haar boek en wendde zich tot de ingekomenen en groette gepast deftig.

- Een schoone begrafenis, zette de dokter in. En terwijl zij hun cognac dronken, liep het gesprek voort over den overleden burgemeester, zijne deugden en hoedanigheden, den lijkdienst, het volk, de erfenis en de familie.... Agatha had haar naaiwerk weer opgenomen, maar omdat de onderpastor bleef rechtstaan, als wilde hij vertrekken, wachtte zij nog met voortwerken en bleef haar deel doen in de samenspraak. Elvire echter zag naar niemand op en was verslonden aan 't doorbladeren van haar boek, dat haar blijkbaar veel belang bijbracht. Tusschen de redens van 't gesprek kwam de onderpastor weer bij het meisje en hielp haar zoeken en wees de plaatsen en gaf haar met halfluide woorden uitleg op 't geen waar hij haar aandacht wilde vestigen. Zoo bleven die twee ondereen konkelfoezen en hielden zich buiten het gesprek van de koffietafel afgewend. Naarmate dat gesprek luide ging of stokte, verhoogden zij getweeën of verzoetten 't geen zij in vertrouwelijke afzondering schenen te behandelen.

Na een tijd waren zij weerom zoo verslonden in hun boek dat ze 't niet merkten als de ouden uitgepraat, alle drie onwillekeurig opkeken naar 't geen er met die twee gaande was.

- Een nieuw boek? waagde Koornaert die den onderpastor liefst weer bij 't gezelschap haalde.

- 't Is er een voor mij! nonkel, riep het jonge meisje een beetje te haastig en te luide. Zoodat de onderpastor het noodig vond eenige opheldering te geven. Met kalme bedaardheid en een tikje onverschillig uit de hoogte, vertelde hij dat 't een nieuw werk was, geschreven door een franschen bisschop over het leven en de houding en de richting der juffrouwen in de hoogere wereld....

Daarop hernam de samenspraak weer in 't algemeen, over boeken en over lezing.

- Voor een jong meisje is er alles aan gelegen, merkte de dokter die zag dat de onderpastor hier in de zaak de raadgever en de leider was.

Agatha knikte bevestigend en keek boven hare ronde brilglazen uit om hem gelijk te geven.

Men had het over de gevaren, den invloed van slechte lezing en over 't genot van een boeienden, treffelijken roman.

- Wat kan men al meer wenschen op een dorp waar men bijna geen betrekkingen heeft en iederen gerust in zijn huis blijft.... Maar te veel....

Koornaert onderschatte de gewichtigheid van 't gevaar:

- Ta, ta, 't eene zijn fabels zoowel als 't andere - men moet het maar niet te ernstig opnemen. En een jong meiske vooral - wat kan ze al beter doen? Ze blijven er gerust bij t' huis, ze leven anders toch een beetje in de blauwe lucht en met een boek onderhouden zij hun geleerdheid en ze vernemen er veel dingen die in 't leven van pas komen.

De dokter liep er niet zoo erg mede op - hij was meer voor een stevige ruggegraat in 't leven - die lezing verweekte te veel en bracht de meiskes vooral, te ver uit het werkelijke....

- Aanziet gij mij als een werkelijke of niet? schertste Koornaert. Dat ze al bijeen waren de boeken die ik gelezen heb, g'en zoudt ze op een schip geladen krijgen - al romans en 'k doe er nog aan mee. Maar nu houde ik mij 't meest aan de geschiedenis, aan de dingen die waarachtig gebeurd zijn: Napoleon, Baekelandt, de Fransche Omwenteling, 't Jaar '30, Hlodwig en Clotildis, Artevelde, de Leeuw van Vlaanderen!...

- En dat heet gij geschiedenis! merkte de dokter fijn, die gelegenheid had ongemerkt een oogske te knippen met den onderpastor.

Koornaert draafde door:

- Dat zijn boeken waar men iets aan heeft, dat zijn geen verzonnen fabels, - maar toch kan ik wel verdragen dat jongelingen meer gediend zijn met iets waar er liefde bij is. En dat het kwaad kan, geloof ik niet, newaar, menheer kapelaan?

De vraag was nog al stout gesteld. En de onderpastor ontweek het om een beslist antwoord te geven.

- Er zijn goede boeken en er zijn slechte en er zijn er die noch goed noch slecht zijn en dan is 't nog te zien wie ze leest, daar hangt alles van af, merkte de onderpastor.

Agatha bekende haar liefhebberij rechtuit als een zwakheid waaraan ze niet kon weerstaan.

- Ik en kenne maar Conscience en met den deze wil ik mijn leven slijten en 'k zou er eten en slapen voor laten! Dat is altijd 't schoonste van mijn leven geweest, verklaarde zij rechtzinnig - ik zou het niet kunnen missen omdat 't mijn eenig geluk is!

De dokter beweerde nog dat het een schoon tijdverdrijf was voor menschen die niets anders te doen hebben.

- Al goed, zegde hij, als 't lezen het werken niet belet, want die twee dingen zijn vijanden van elkaar.

Elvire kon vermoeden dat de steek op haar bedoeld was. Ze bezag den dokter niet, maar deed haar boek toe en ging het wegbrengen in de eetkamer.

Van algemeenheden viel het gesprek op bijzonderheden. Agatha vertelde uit Simon Turchi, waarin ze nu bezig was en de dokter met den onderpastor vielen uit op de verregaande onzedelijkheid der fransche romans.

- Daar kan ik gelukkiglijk niet over meêpraten, merkte Koornaert, die zich geern voor argeloozer uitgaf dan hij was en fel gesteld scheen op den eenvoud van de stille, geruste dorpszeden, alsof er daarbuiten niets bestond, waar hij iets over weten wilde.

- Al dat uit 't vreemde komt heeft bij mij een verdachten reuk; ik houde mij aan 't oude en bekende, verklaarde hij.

In 't volle van 't gesprek kwam een schooljongen langs achter binnen en bleef op den koer staan tot Agatha ging vernemen dat 't een boodschap was voor menheer kapelaan die verzocht werd aanstonds naar huis te komen.

Hij nam haastig afscheid en vertrok langs achter.

Korts daarna beweerde de dokter nu ook te moeten vertrekken en Koornaert deed zijn vriend uitgeleide tot aan 't zijpoortje.

Toen hij terug keerde was zijn zuster alleen in de tuinkamer.

- Daar, zie, 't is afgeloopen, zegde hij. En naar oude gewoonte haastte hij zich zijn zondagsche schoenen uit te trekken en zijn lakenschen frak en zijn boord en das. Terwijl hij daar nog mede bezig was, kwam de vraag aanstonds boven die hem 't meest belangde:

- 'K weet wonder, zegde hij, wie er nu burgemeester wordt?

Agatha keek verrast op - ja, daar had de oude jongedochter niet eens aan gedacht - dat was iets nieuws!

- Ze spreken van den dokter.... Verstapel is te oud; Maroy, geen denken aan; Messiaen is te jong... de dokter sprak er van - hij wilde 't op mij leggen, maar....

- Maar, wat?

- Ja, 'k ben een oude jonkman, ik ben daar zoo niet in, te veel gewend aan het stil leven - dat brengt nog al geloop bij.

- G'en zoudt het toch zeker niet weigeren!? riep juffrouw Agatha en ze bleef staan met open mond en met een vloed woorden gereed op haar zenuwachtig bevende lippen om haar broer te overvallen.

- 'K en heb er nooit aan gedacht, deed Koornaert weer heel argeloos.

- Maar Seraphien toch! Wie heeft er tijd gelijk gij? Wie zou er beter voor dienen? Denk toch aan 't goed dat ge kunt doen op de gemeente! 't Is eene voorzienigheid Gods. Zie hoe alles vervallen en verwaarloosd is - en wat ge al zoudt kunnen doen. Menheer kapelaan sprak er daar nog even van, hoe het kwaad hier woekert en de overheid altijd te slap was....

- Maar, maar, deed Seraphien schuchter, 't komt toch eigenlijk aan den dokter toe; hij is veel beter thuis in de gemeentezaken, - ik heb mij daar nooit mede bezig gehouden. Dat zal precies iets zijn voor hem....

- Voor hem!?

- Ja, - eens dat Albert thuis komt, zal dokter Blondeel zoo goed rentenier zijn als ik....

- En daarom zoudt gij 't aan hem afstaan!? En de eere, telt dat voor niets bij u? - Denk eens: burgemeester der gemeente, alles naar uwen zin bestieren....

- Wat is er? deed Elvire verwonderd om dat ongewone geluid bij nonkel en tante.

- Dat ze nonkel Seraphien willen burgemeester maken! riep Agatha.

- O, is 't waar? Dat is wat! riep het meisje verrast. Proficiat nonkel!

- Tut, tut, zoo zeere niet. We moeten dat voorhands al nog onbesproken laten; we zullen zien hoe het afloopt; de gemeenteraad moet nog vergaderen en de pastor moet nog zijn woord zeggen.

'k Ga ne keer naar den hof.

Dat was zijn gewone uitvlucht en 't besluit bij alle redetwisten. Daar ging Koornaert om alleen te zijn en na te denken.

Over den hof lag de stemming van het late namiddaguur, wanneer de zonnesching begint te gloeien en alles overgoten ligt met een warmen goudglans die de dingen omhult met heviger lichtschijn waarachter de schaduwen donziger wegduiken in uitsmeltende ronding. Het uur dat de stilte begint en de verteedering aanvangt van den naderen avond, waarin de fijne muggen in groepen rond elkaar dansen op de schuin gespannen zonnedraden.

Koornaert, waar hij wandelde in de hemdsmouwen over 't glooiend wegelke tusschen 't opene grasplein, langs de bloemperken, onderging met voldoening de stille innigheid van het

namiddaguur. Hij kende al de verschillende stemmingen die eigen aan elk seizoen, aan elk uur van den dag, het wezen van den hof een ander uitzicht gaven; maar de uren van den vooravond na een warmen zomerdag kende hij als het innigste omdat de stilte op dat uur zoo vol geheimzinnige geluiden was en boomen en planten alsdan in 't goud te baden stonden.

De morgen-, de middag- en de avondstonden waren iets heel anders... Nu ging het beter om te denken; zijn wezen deinde open en alles lag wijd uit gespreid in duidelijke herkenbaarheid. Vandaag was er nog iets heel eigenaardigs bij, iets dat opwelde uit zijn eigen gemoed, maar tastelijk onder zijn blik, op de omgevende dingen scheen te liggen. 't Gevoel van den wekedag was gebroken omdat hij hier met zijn zondagsche kleeren rondliep en werkeloos moest blijven en wandelen zonder iets aan te raken uit vreeze die kleeren te bevuilen. Hij kon eene voorschoot gaan halen en toch wat poenderen maar hij bleef in tweestrijd met zichzelf en wist niet waaraan toegeven: aan die halfslachtige feeststemming ofwel aan 't bewuste gedacht van den gewonen wekedagschen namiddag. En tezelfder tijde onderging hij 't genot om er buiten te blijven, tusschen die twee verschillende dingen door te loopen als een vreemde toeschouwer voor wien het hier 't eene noch 't andere zijn kan. Hij stond buiten zich zelf, zag de omgeving anders, had een nieuw genot om de vruchten, de boomen te bewonderen in de roerlooze stilte van de lucht, in den gouden zonnesching. De rust deed hem aan als een nieuwigheid. Dat aanhoudend klokkengeluid ruischte hem nog in de ooren en nu dat ze zwegen en uitgeluid waren, scheen het dubbel stil, - men was aan die stilte niet meer gewend, men voelde 't als iets eigenaardigs.

Hier in zijn hof was Koornaert alleen heer en meester van zijn handelen en gebaren, ongedwongen, van niemand gezien, in 't genot om met zich zelf te leven. Nu echter was er een rimpeling in 't spiegelvlak van zijn bestaan. Door dat eene woord was er eene roering begonnen en daarom moest hij denken, overleggen, alle kansen bekijken, zich zelf ondervragen, bepolsen om met zijne ingeboren voorzichtigheid, zijn haperenden geest, bereid te zijn en vooruit te zien alle mogelijke gebeurtenissen waartoe zijn besluit aanleiding zou geven. Hij kende zijn eigen wankelbaren zin, zijn onbesloten karakter. Ik ben een dobberaar, zegde hij bij zich zelf, ik heb heel mijn leven gedubd en nooit

ergens uitgekomen; maar dat juist was de eigenschap van zijn geluk want hij voelde het goed nergens uit te komen. Het geluk had hij altijd gezocht in gemoedsrust. De vrees voor alles wat die rust zou kunnen storen had hem altijd weerhouden en alle besluit tot handelen was tegen die vrees doodgevloeid. Zoo was zijn gemoed eigenlijk gebleven als het spiegelvlak van een vijvertje veilig in diepen oever. Maar boven dat vlak zweefde, als een vage wasem, het verlangen naar eene roering, naar eene gebeurtenis; en tusschen de vrees en 't verlangen naar die roering was zijn leven heen geslierd hier in de stille omheining van den tuin t'einden het kalm stille dorp.

Als kleine jongen liep hij reeds met den kop vol droomgedachten. Alles wat buiten de werkelijkheid lag had hem aangetrokken en hij dwong zich de dingen anders te zien dan ze waren. Maar zijn visioenen moest hij voor zich zelf houden; met zijn schuchterheid van kleinen knaap stond hij alleen tusschen vier oudere broers en twee zusters die al vroeg in het boerenbedrijf en 't rumoer van de hofstede gewend waren.

De kleine jongen was maar bang dat men iets eigenaardigs aan hem merken zou want dan kreeg hij klop van zware vuisten op zijn lijf en hij moest den spot verdragen en 't grove lachen van kerels die met hun twee beenen flink op den grond staan en zware werktuigen hanteeren heel den dag. Hij voelde zich alleen in zijn wereldje als een zonderling. Maar eens dat hij was beginnen boeken lezen werd die wereld waarin hij tot nu toe alleen gestaan had, als bij tooverslag bevolkt - hij voelde zich in een talrijk gezelschap van wezens gelijk hij zelf - zijn droomen kregen vaste gestalte en elk nieuw boek opende hem nieuwe uitzichten en verrassingen. Rozengeur en rozenkleur was 't open- en toegaan der dagen. Zijn droom vermooide heel zijne omgeving en de gewoonste dingen kregen verrukkelijke gestalten in zijn visioen. Noch stoot noch spot konden den jongen voortaan tot de werkelijkheid terug brengen. Broers en zusters liepen en wrochten op het hof terwijl Seraphientje er als een slaapwandelaar stond en rond doolde zonder zich iets aan te trekken van 't geen de anderen belangde. Waar hij niet zijn moest verscheen hij en waar hij geroepen werd, was hij niet te vinden. Meestal was hij weggescholen met een boek en daar werden de gebeurtenissen zijner verbeelding hem werkelijker dan 't geen rond hem leefde en liep. Vrouw Koornaert zag er de roeping in

van den geleerde - haar ander kinderen hadden nooit een boek bezien - en haar geheim verlangen om een priester te hebben zette haar aan den jongsten zoon te laten studeeren. Zoo was Seraphien tegen 't gedacht van boer Koornaert en de andere broers, naar 't collegie getrokken. De jongen had zich laten doen met de meening dat de hemel voor hem open ging, maar evengauw was hij afgeschrikt voor de harde regelmaat van les- en speeluren en voor den druistigen omgang met de leerknapen. Hij miste de innigheid en gezelligheid van het eigene huiselijke, de vrijheid van den gemoedelijken slentertocht. In dien kuddekweek bleef hij als de eenzame, altijd afwezig met de gedachten, onverschillig bij alles wat er gebeurde. Zachtaardig, stil, onopgemerkt, had hij de leergangen meegemaakt zonder er meer van meê te dragen dan het hoognoodige om vooruit te komen. En na jaren geduld en innerlijke treurnis, toen een leermeester het hem te lastig had gemaakt, was hij weg geloopen naar huis en bleef halsstarrig weigeren nog weer te keeren. Het leeren had hij laten steken zonder dat hij daarom besloot te werken. Als een heerekind dat ziekelijk is, was hij blijven ronddolen tusschen het werk heen en de bedrijvigheid, als iemand die altijd maar op zoek is naar bezigheid en er nergens vinden kan.

Altijd tevreden, zacht van gemoed, stilzwijgend, snuisterend bij beuzelarijen, poenderend, aan 't geen anderen lieten liggen, sleet hij zijne dagen. Moeder beschermde het keppekind voor de harde aanvallen die hem bedreigden en eindelijk was men de doening van ‘het droomerke’ gewend geworden en zag niemand meer naar hem om.

Van 't geen er leefde in zijn gemoed en er diepe verscholen zat, van 't geen hij met zich ronddroeg van droomen en mijmerij, daar vermoedde niemand 't minste van.

Nooit iemand had hem betrapt op een ongewone daad of bezig gezien met iets dat onverstandig was of berispelijk. Zijn binnenkant bleef voor eenieder gesloten en 't geen er van binnen ontloken was en botte, bloeide er nooit iets open voor 't aanschijn van den dag. Nooit was er een van de voornemens waaraan hij maanden lang gebouwd had, gerijpt tot daadveerdigheid. Op het punt om iets uit te spreken of te verwezenlijken van 't geen zoo hevig leefde in zijn binnenste, was de koude twijfel het komen smachten. De beredeneering en de aarzelende voorzichtigheid had het al doodgelegd binst het gereed en volgroeid was om naar buiten te komen.

Vader en moeder waren gestorven; de broers waren d'een na den andere getrouwd; eene der zusters had haar ongeluk gevonden in een romantisch liefdesavontuur en de mislukte student was met zijn jongste zuster alleen overgebleven. t' Halven hun leeftijd, te laat om nog iets te ondernemen, hadden zij beiden het ouderlijke hof verlaten en waren op eene heerendoening samen komen rentenieren. Het dochtertje van hun ongelukkig gestorven zuster hadden zij als een pleegkind opgenomen en gekweekt.

Van al 't geen Seraphien in zijn leven verwacht en gedroomd had, was er niets gebeurd. Zijn leven was als een effen gespannen draad en zijn dagen waren zoo kalm voorbij gegaan als de onberoerde luchtkring een zomerschen uchtend. De gebeurtenissen waren langs hem voorbij gegaan zonder hem te raken; hij was er door heen gestapt als door een damp waar alles voor zijn greep uiteen vloeide zonder dat hij zelfs de kans had iets te weigeren of aan te nemen. In zijn jeugd had hij de hartstochtelijke liefde gekend en de vlam der drift voelen laaien, maar binstdien zat hij te twijfelen of 't wel liefde was en of hij het drift heeten kon, zonder er ooit aan te denken om zijn passie een gestalte te geven of zijn gevoelen kenbaar te maken.

Nu was hij de stille rentenier geworden die leeft op zijn sliffers, houdt aan zijn gemak en veiligheid; voor wie de dagen zijn het afwinden van den tijd aan de keten van een uurwerk, - voor wien het late namiddaguur van den levensloop geworden is als een bestendigheid - iets dat stil staat om nooit meer te veranderen. Aan een levensdoel dacht hij allang niet meer. 't Eenige wat hem aanbelangde 't waren zijn planten en groensels en zijn eenige liefhebberij was het nagaan van den groei, het oppassen, het kweeken het bezorgen van al 't geen er leefde op zijn doening in hof en tuin. Niemand had ooit kunnen raden of vermoeden dat Seraphien eene ontgoocheling door 't leven droeg, dat hij leed of treurnis voelde omdat hij nooit den draad der illuzie aan den draad der werkelijkheid had kunnen vastknopen. Op zijn gladgeschoren, mager wezen lag een stille, gemoedelijke welgezindheid; zijne donkere oogen loechen als twee sterretjes en zijn gestadige glimlach toonde de goedhertige bedaardheid van iemand die met alles tevreden is. Op zijn voorhoofd echter en in den gespannen hoek der wenkbrauwen lag de ernst gemeerd en in zijne woorden had hij

een grooten voorraad levenswijsheid, die getuigden veelal dat hij met den blik alle dingen uit een zekere hoogte beschouwde.

De gemoedsrust die jaren lang in zijn binnenste heerschte, had prente geslegen over heel zijn wezen, maar die inwendige kalmte strookte niet met de aarzelachtigheid van zijn uiterlijk. Terwijl zijne oogen rustig keken en de eenbaarlijke glimlach op zijn wezen blonk, kon hij soms een weifelend gebaar van de lange armen niet onderdrukken; zijn handen wrochten ongedurig en zijn groote voeten aarzelden onder zijn lang, houterig lijf in onvasten tred. Hij scheen altijd naar iets rond te tasten, naar steun te zoeken in de lucht. Als hij bij geval een besluit moest nemen of onverwachts over iets werd aangesproken, zoogauw verried hij met heel zijn doening de schuchterheid van zijn gemoed; hij begon te stameren, zijn vingers scherrelden open, zijn oogleden knipten zenuwachtig en zijn onderste lip begon te beven terwijl zijne oogen vreesachtig rondschichtten.

Maar sedert jaren was 't niet voorgevallen dat een onverwachte schok door zijn lijf was gegaan of iets zijn hertsrust had beroerd en allang was de onderstelling bij hem vergaan aan de mogelijkheid van eenige aandoening. Hij had er zich van langerhand in geschikt tot de rust zijn gemoed versteend scheen te hebben en het oude verlangen naar eene gebeurtenis, de begeerte naar een onverwacht voorval, lokte hem nu enkel nog als de herinnering aan een kinderachtige illusie. Die verwachting was vergaan als het vlammetje uit een oordjekeersje en bij gebrek aan werkelijke beroering schiep hij er nog enkel in zijne verbeelding. Spannende toestanden zocht hij in de boeken en de effenheid van zijn levensspiegel trachtte hij een beetje te beroeren door het verplaatsen zijner persoonlijkheid in de lotgevallen en de toestanden die hem in de fantastische verhalen uitgebeeld werden.

In den effenen gang der dagen, in 't regelmatig opvolgen der seizoenen, - terwijl hij bezig was aan de dagelijksche dingen in den tuin en de strakke goedaardigheid sprak uit de lijnen van zijn gelaat, werkte achter het gerimpelde voorhoofd de ongedurigheid zijner gedachten.

Al naarvolgens tijd en weer, wisselden de stemmingen van treurnis naar levenslust, - schiep zijn zin het behagen in de omgeving of kwam het hem al lusteloos voor, - welden de beschouwingen op over het leven, over 't bestaan, over de vergankelijkheid en al naar gelang hij zich gaan liet of het

wilde opnemen, zag hij neer op zijn eigen bestaan met melancolie ofwel met onverschilligheid. Soms voelde hij zich aan 't afgaan naar den ouderdom en heel 't verleden scheen hem als een doove, rustige Zondagnamiddag waar de weemoed over hangt om 't onvoldaan verlangen en het eeuwige begeeren. Anders weer beschouwde hij zich als een poenige gelukszak met de voldoening zijner rust die nooit gestoord werd door hevigheid van geluk of hevigheid van smart - als de gepaste middelmatigheid tusschen twee uiteinden.

't Ongeluk en 't verdriet worden vermeden door het temperen der begeerten, meende hij. De groote gelukszoekers stellen zich altijd bloot aan het grootste verdriet. 't Geluk voor hem was gelegen in de volkomene rust. Zijn hert moest beveiligd blijven voor tocht en groote winden. 't Verdriet buiten houden, dat gaf al de grootste eigenschap voor een gelukkig leven. Wat er verder voor genoegens aan 't herte nog noodig waren dat kon men op kunstmatige manier aankweeken door 't verrijken der verbeelding, door 't spel der fantazie. Met de gedachten in weelde baden, zinnelijke genoegens scheppen met de verbeelding, voldeed hem zoozeer alsof hij 't genot met de handen en met 't lijf in bezit hield. Zulk genot stoorde niemand, daarvan kon men in zijn eentje de deugd smaken als een weeldigaard en het teerde 't leven of de gezondheid niet af. Alle voordeelen waren er aan vast en hij nam het in als een geneesmiddel al naar volgens de behoefte zich gelden deed. Maar soms voldeed die fictie hem niet geheel - de verbeelding wekte begeerte naar echte voldoening en tastelijk genot. Hij voelde de leegheid waarin hij ploeterde; het zelfbedrog grinnikte hem tegen en zijn bedrogene zinnen wilden iets werkelijks - over zijn gemoed woog dan als een last de effene stilte van zijn bestaan en 't geen hij als de eigenschap van zijn geluk beschouwd had werd dan weer de lauwe kost die hem tot walgens toe verveelde. Met nieuwe voorspiegeling van vreemde gelukstoestanden was het dan niet te verhelpen - al wat er in de boeken gebeurde liet hem onverschillig, het boeide hem niet meer. Hij moest berusten, de vlaag laten overgaan, wachten tot het gezonde levensinzicht hem weer in de rechte verhouding zou plaatsen met zijne omgeving. En eindelijk keerde de rust terug met de belangstelling in 't geen hem als werkelijkheid omringde: 't genot in den groei der planten, in 't gezicht van het groen der blaren, in de weelde

van licht en warmte, in 't besef van zijn schoonen vrijen tijd waarover hij beschikken kon naar goedvinden. Dan weer werd het bewustzijn van 't leven alleen al de groote kostbaarheid, waarbij al 't andere bijzaak werden zonder tel. Waar hij wandelde door den tuin, met de handen in de broekzakken en den strooien hoed op den kop, voelde hij zich als een koning.

't Lijf gezond, 't gemoed gerust en zonder eenige begeerte of verlangen naar de toekomst. Zoo moest hij zich trachten te houden - hij wist het elaas - dat was de juiste middenlijn waar hij telkens afdwaalde wanneer hij 't geluk gewend en moe werd en naar hooger wilde, waar hij den steun miste en omkantelde in de leegte of wanneer hij de kracht liet ontzinken en den lust aan de gewone dingen verloor en te zuchten begon naar iets dat niet kwam of nooit komen zou... eene verwezenlijking van 't geen zijne verbeelding had aangekweekt: het vechten tusschen vrees en begeerte.... En nu was het er! 't Geen hij niet geloofd had dat ooit komen zou: eene gebeurtenis met hem zelf stond hem nu te wachten.

Hij wandelde over de paden in 't genot van de namiddagstemming, in 't genot van zijn rustigen tuin, met 't weeldezicht over de pracht der boomen en planten, maar dat alles vormde nu slechts de kleurrijke achtergrond waartegen dat andere overeind stond. Zijne oogen zagen verder dan de werkelijkheid en er roesde als een verre muziek door zijne ooren terwijl hij houden moest om niet gejaagd te loopen over de wegels, zich dwingen om uiterlijk kalm te blijven.

Sedert de dokter dat ééne woord gesproken had en daarmede de mogelijkheid had gewekt aan iets waaraan hij uit zichzelf nooit had durven denken, was Koornaert ineens wakker geworden en ging zijn begeerte langs onvermoedde richtingen uit. Heel die slapende gemoedsrust was verbroken en hij dacht er niet aan zich in te toomen af achterwaardsche werking te beproeven. Hij stond voor een ommekeer in zijn leven - het onverwachte waaraan hij heel zijn leven geloofd en getwijfeld had - het was er. Hij moest het grijpen of het verwerpen. Ja, nu was het werkelijk de strijd tusschen de vrees en de begeerte. In alle denkelijke vormen daagden de mogelijke gebeurtenissen op. Nu feitelijk zou hij een besluit moeten nemen - een stap doen! En met een beetje zelfbedrog wond hij zich op met de verbeelding dat men hem voor 't geval zou plaatsen, dat men pramen, aandringen zou en alle weigering onmogelijk zou

worden. Nu stond hij voor de keus om zijn leven eene andere wending te geven of voort te blijven treuzelen op 't zelfde baantje. Hij gebaarde wel te twijfelen nog, te aarzelen, maar 't was om een eerbaar aanschijn te nemen tegenover zichzelf. Dieper in zijn binnenste stond het al vast, er was geen kwestie van twijfelen want de voldoening vunsde er alreeds en de vreugde woelde nog niet op, alleen omdat hij ze gedoken hield als iets voorbarigs, iets dat niet paste met zijn bedaarde uiterlijk van dorren, ernstigen vrijgezel. Hij speelde onbewust comedie; uit reden van voorzichtigheid legde hij zich op, de kansen voor en tegen te overwegen, hij wilde zich zelf ondervragen, in 't klare komen met zijn ja of neen, zorgen dat hij van 't eene geen spijt had als 't andere hem 't genot beloofde; zorgen dat hij zijn leven niet bedierf - zijn rustig, kalme, bedaarde leven dat hij zich nu ineens, in een aanval van verteedering, voorstelde als eene kostbaarheid die hij ging vaarwel zeggen en tegen beter weten in, verlaten!

Langs de priëeltjes van den engelschen hof was Koornaert naar den boomgaard gewandeld en door de lanen die met zon en schaduw gevlekt waren door de blaren der fruitboomen, was hij een der nauwe wegeltjes ingegaan die overwelfd door het loof der hazelaars, naar de diepten leidden van het boschje waar de zon niet door kon en 't stil was als in een wildernis. Dat was zijn geliefd plekje waar hij met zichzelf heelemaal alleen was, aangedaan door 't behagelijk gevoel der afzondering en der stilte.

De namiddag was in 't afgaan en de schaduw werd de frischheid van den avond te krijgen. De stilte geleek nu zoo zonderling en 't geruchte dat de vogels mieken 't was of werd het afgeluisterd als een ongehoord wonder.

Koornaert zette zich neer op de bank; hij ook wilde nu luisteren naar de stilte en denken.

Het scheen hem dat zijn eigen toestand iets mededeelde van de plechtigheid op heel de omgeving. Hij merkte niets van de boomen, noch van 't mos en de gerzekens aan zijne voeten; hij dacht niet eens of 't vogels waren die floten, en bietjes die zoemden boven zijn hoofd; - hij zag vóór zich een anderen Koornaert die iets gewichtigs moest doen - een Koornaert die een ander leven inging en ontbolsterde in een andere gedaante. De vreugd en 't verlangen, de vrees werkten achter het gelaat dat onberoerd bleef als de bast der eikenstammen die rond hem stonden.

- Was de dokter er niet op gesteld? die vraag verontrustte hem. Dat was de eenige, ernstige hinderpaal.

Het kwam den dokter toe en hij mocht het den dokter niet openlijk ontnemen of hem bekampen, anders kregen hunne wederzijdsche verhoudingen een ander verloop. En dat kon, dat mocht niet! met alle menschelijke macht, was daar niets aan te veranderen: hunne vriendschap rustte op te stevigen grond en er hing te veel van af.

In gedachten liep hij de gebeurtenissen vooruit. Hij overschouwde het in zijn verbeelding, juist als 't verloop van een verhaal dat hij pas gelezen zou hebben uit een boek en waarvan hij nu zeggen kon hoe alles zou uitvallen. Hij stond er vóor als een toeschouwer die 't moet laten gebeuren. Want alles zat al van jaren her, zoo goed ineen dat er niets kon of mocht aan veranderd worden. Zijn eigen geval kwam hem voor als een van de verhalen die hij zooveel meegeleefd had in de boeken, maar dat met een ander gebeurde. Zie, hij en de dokter waren hertsvrienden; zij woonden nevens elkaar elk op een heerendoening met dezelfde liefhebberij en dezelfde stille, kalme geaardheid. Ze waren beter dan twee gebroers en ook nooit hadden zij een woord onverschil gehad tenzij in kleine dingen zooals in kweek van toebak, konijnen en kanarievogels... Hunne genegenheid was onbaatzuchtig; ze waren voor malkaar met eerbied en achting bezield en ze wenschten d' een voor den ander, gelijk ze 't voor zich zelf wenschten: het volle geluk. Dat waren de twee huisgezinnen, de twee paalstaken van den roman waarrond zich de gebeurtenissen zouden ontwikkelen, - zij moesten staan en laten begaan. Dokter Blondeel had een zoon, een flinke jonge heer die schitterend had gestudeerd en thuis verwacht werd om zijn vader op te volgen.

Hier begon eigenlijk het romantische, het onmisbare bestanddeel dat elke geschiedenis belangrijk maakt, dat de toestanden ineenschakelt en de voorbeschikte lijn aangeeft langs waar de gebeurtenissen moeten verloopen. Koornaert had een nichtje met een schoonen bruidschat. Het princesje dat te wachten zit tot de prins terug keert na zijn heldenwerk volbracht te hebben en die nu als loon van zijn veroveringen de bruid ontvangen zal. Die twee beminden elkaar. In stille afspraak was het door de ouders en pleegouders goedgekeurd en iedereen zag met stillen glimlach de voltrek-

king tegemoet van dat schoone geluk. Koornaert zelf zoowel als zijn zuster; de dokter en zijn vrouw, ze waren er allen om 't even in gemoed; op 't dorp was het gekend - iedereen wachtte het als iets dat op bekwamen tijd geschieden moest. Het stond vast, er was niets aan te veranderen. En de houding der twee gelieven: de dappere Albert en de zachte Elvire - de een die met forschen stap zijn wegen gaat, recht op zijn doel af en de andere, de teerzinnige maagd die gedwee te wachten zit tot de volheid van 't geluk haar wordt toebedeeld. Het was als een bloemgeurige idylle, als een lied gedragen op deinende rhytmen en galmend in de stilte van een zomertuin.... Tot hiertoe nergens eene hinderpaal in de verhouding - geen vertoornden vader, geen scheiding, geen verdriet. Alles zou zijn kalm verloop hebben; 't geval zou er bij verliezen aan belang maar winnen in schoonheid.

Of was er iets in aantocht? Zou de hinderpaal nù komen misschien en de gebeurtenissen spannend maken? Zou het onverwachte voorval dat met den toestand niet eens in verband scheen, de oorzaak worden soms van groote gevolgen? Zou hij zelf de schuld niet zijn van de ramp die de idylle in een treurtooneel moest veranderen? Hij zou 't nooit durven doen, nooit durven denken! Zijn eerbied voor den dokter, zijn ontzag voor Albert en zijn liefde voor nicht Elvire.... alles wat zijn eigen persoon raakte was daarbij van minder belang; hij zelf telde er niet in mede - hij kon geen geluk of voldoening vinden tenzij in 't geluk van zijne vrienden. Hij zelf had de lijnen getrokken langs waar de gebeurtenissen moesten afloopen; hij zelf was er 't meest in belangd en te zeer mede bekommerd om daar nu afleidende verwikkelingen in te brengen. Openlijke of duidelijke afspraak over die verwachtingen waren er nooit geweest - de dingen schikten zich van zelfs op die manier - iedereen zag het en niemand werkte het tegen. En de wending die uit de verhouding gegroeid was, bleek sterker dan alle afspraak. Op tijd en stond zou die bespreking gebeuren als een simpele vormelijkheid waarover alleman reeds ingelicht was - dat zou zijn: omdat het zoo hoorde bij de plechtigheid maar het zou gebeuren met den glimlach der vertrouwelijkheid en de oolijkheid om 't verzwegen geheim dat iedereen sedert lang reeds voorzag. Koornaert kende te goed den dokter en zijn vrouw, - hij kende ook zijn eigen zuster als zich zelf. Zij samen waren de stille getuigen die 't geheim voor

elkaar verdoken hielden en 't in elkanders oogen lazen. Albert en Elvire waren de handelende figuren.

Koornaert glimlachte bij 't gedacht aan die stille minnekozing - briefjes en kaartjes bij de vleet werden vroeger gewisseld onder de gelieven - het was een altijd vernieuwd verlangen naar den briefdrager, een koortsige verwachting bij het meisje. En voortijds, binst 't verlof... hoe dikwijls had hij ze hier samen afgespied dat ze zaten op die eigenste bank in 't halfduister tegen avond. Heel den hof was als een minnegaarde waar hij zelf mijde was en voorzichtig om door geen onbescheiden stap het geluk van het minnend paar te storen. Hij durfde zelf geen gebruik te maken van de geliefde lommerhoekjes en bleef in den lochting als hij de twee kinders in het boschje wist.

Ze waren samen opgekweekt als broer en zuster - hadden gespeeld in de bende en sedert de twee broers en de zuster van Albert vertrokken waren, getweeën over gebleven met 't onafwendbaar gevoel, voorzeker, dat ze bij elkaar behoorden. Het lag voor de hand: de jongen moest noodlottig verliefd geraken en het meisje eveneens. Geen van de twee had ooit iemand anders gekend. Jaren lang samen gespeeld als kinders, malkaar gewend als broer en zuster, moest voor hen de tijd komen dat de bloemen open gaan en de oogen gevoelig worden voor elkanders blik; ze moesten, met 't gevoel der schoonheid, de liefde kennen als een zaligheid. Ze waren voor elkaar geschapen - het zou een geluk worden zonder zuchten, zonder beproeving of verdriet Er waren enkel de gemaakte zuchten en 't ingebeeld verdriet om 't geen ze nu hun ‘scheiding’ noemden en het wachten dat ze aanzagen als hun ‘beproeving’ eer hun geluk voltrokken werd. Koornaert kon het zich zoo goed inbeelden: de menschen hebben de passie van 't verdriet, meende hij; waar er geen is, wordt er gemaakt en hij had wel gezien dat die twee bij gemis aan lijden, er een spelletje van mieken en zich inbeeldden malkaar te verliezen om 't genot van later malkaar te kunnen terug vinden. Een beetje weemoed past zoo wel bij de liefde en bij een meisje bijzonder is het eene onmisbare eigenschap. Een zomeravond in de stilte der droomende planten en bloemen, schikt er zoo goed toe om te mijmeren aan eenzaamheid, verlaten zijn, ontrouw... en het hangende verlangen is als de weemoed zelf.... die trage gang van gelijke dagen op een dorp bij

nonkel en tante in huis - waar niets of niemand het rijke gevoelen deelt dat uwe ziele overstroomt, waar men 't altijd met zich zelf alleen moet vinden zonder het uit te spreken tenzij met de bloemen en in de stilte van de maagdelijke slaapkamer - o, 't verlangen naar den Afwezige opgestuurd bij nachte, door 't open venster, met 't gelaat naar de sterren gekeerd of gedoken in de reine blankheid van het bed en de ingehouden zuchten en het bedwongen verlangen los te laten in driftige vervoering die evengauw verlamt omdat ze grijpt in de ijlte en 't verlangde voelt vervloeien in de ruimte!

Koornaert kon er zich zoo goed in verplaatsen. Voor hem bleef het meisje altijd de groote, aantrekkelijke geheimenis. - Het wezen dat hij nooit benaderd had en dat hem altijd bezeten hield als een droombeeld.

Zijn nichtje aanzag hij als een juweel, een kostbare bloem, de lichtstraal waaraan hij zijne oogen klaren kon, de blijheid van het huis - zijn ideaal, de verwezenlijking van al de roman-meisjes die hij in de boeken had ontmoet. Hij voorzag dat voor hem eerlang de kostelijke tijd zou aanbreken, waar hij de gelukkige toeschouwer zijn zou van dien heerlijken liefdebloei. De gelukkige tap - in zijn eentje zou hij het afloeren, van uit den hoek zijner pierende oogen - en hij zou het meeleven, het voelen en er de deugd van opdoen alsof hij zelf de gelukkige minnaar ware. Hij achtte het als een kostelijkheid dat er hem in zijn ouden dag nog zoo iets beschoren was.

Met hem zelf was het altijd mis geloopen. Zijn liefde had enkel in zijn hert gehuisd en was in zijn hoofd verhandeld geworden tot de kracht ervan vergaan was. In zijn jongen tijd was hij te schuchter geweest en de meisjes waarop zijne genegenheid viel, waren boven zijn stand of te wispelturig van karakter om zijn groote genegenheid ernstig op te nemen. Hij had zich de liefde ook altijd te ingewikkeld voorgesteld, te teer, te broos, te hoog in de lucht en de meisjes hadden hem niet begrepen, hem uitgelachen of laten staan. Ivo, Jan en Pier hadden er eene gekregen op de gewone wijze en hij zelf was over geschoten.

De liefde had hem altijd 't hoogste geschenen en de volle zaligheid had hij ervan verwacht en daarom had hij ze niet durven benaderen. Hij had er alleen den nasmaak van die dronkenheid, van dien roes, maar had er nooit van geproefd en daarom juist, misschien, was die eerbied in hem blijven

leven en had hij er dien grooten weemoed van overgehouden die ontstaat bij elke benadering van hoog geluk. Nu hij zijn eigen toestand uit de verte van 't verleden overschouwde, miek dat den rijkdom uit van zijne verbeelding. 't Geluk dat hij in de werkelijkheid gemist, maar in gedachten beleefd had kon hij nu weer doen opleven om er herhaaldelijk van te genieten als van iets dat hij dadelijk had bezeten. In de geheime laden van zijn lessenaar hield hij nog de enkele snuisterijen zitten - dingen van niemendal - een lintje, een bloempje, een briefje, waar niemand ooit, tenzij hij zelf, eenig belang had aan gehecht, maar die hem nu de kostelijke overblijfsels waren en de eenige kenteekens der werkelijkheid van zijn geluk. Naarmate zijn jeugd was vergaan en de tijd erover gegleden, werden die dingen hem dierbaarder omdat zij dienden om zijn droomen te vermooien en eene schoonheid te tooveren in zijne verbeelding die niets meer te maken had met de werkelijkheid der gebeurtenissen. Zijn nichtje belichaamde nu een deel van die stille visioenen; met dat meisje herleefde hij in gedachten zijn eigen jeugd en dat herstelde in hem zijn mislukte liefde.

Hij en zijn zuster hadden het kind met dat gedacht opgenomen en gekweekt. Ze hadden het bezorgd als een teeder plantje dat later louter aanminnigheid worden moet en tot niets anders dienen dan om den lach en de vroolijkheid en de begoocheling te verwekken eener eeuwig herbloeiende jeugd.

Dat zouden en wilden zij zich eigen maken als iets van hen zelf - een late nabloei zonder vruchten maar met veel genot voor hert en oogen.

Koornaert zat nog te mijmeren als de duisternis rond hem uitspon, en hij staren bleef zonder iets te zien of te merken.

Een fijne, klankrijke, langgerokken roepkreet galmde als de aanhef van een lied door de ijle lucht. Hij schokte op door de blijde verrassing van die stem die hij verkende.

Hij glimlachte en rechtte zich en toen ten tweeden male op gelijken toon dien zelfden zangkreet opging, stond hij stil in bewondering om te genieten van de welluidendheid dier heldere meisjesstem. Het galmde machtiger als een nachtegaal en even rond en vol.

Hij haastte zich om niet te laten wachten en kwam uit de halfduistere deemstering van de schaduw plots in den gouden glans der zon, in de openheid van den tuin. Uit de verte deed hij een vaag wuivende beweging met den arm naar het

meisje om te beduiden dat hij 't geroep gehoord had en op weg was.

Hij kreeg den inval om nog eens langs den moestuin te wandelen, om te zien of er geen water moest gegoten worden aan de groensels en ook om zijn tabak nog eens in oogenschouw te nemen.

Hij kon maar die zondagstemming niet kwijt geraken die hem onder 't wandelen in de zonnigheid, nu weer overviel. De zonnesching zelf en de stilte hier in den tuin, het scheen hem alles een bijzonder zondagsch uitzicht te hebben en nu weer legde hij de oorzaak en de reden op zijn eigen zondagsche kleeding... En toch was er iets anders! ja, dat àndere - nu kwam het hem voor als eene doezeling zonder werkelijken zin - heel die feestelijkheid was maar zinsbedrog. Het burgmeesterschap lag nu heel ver af als een onverschillig ding dat hem niet aantrok. De statigheid was weg; zijn eigen persoon telde niet meer, dat was gekke opwinding geweest, - het eenig werkelijke was niet 't geen in hem leefde als gedachten, maar 't geen buiten en rond hem bestond in de verhouding die niet mocht gestoord of geschonden worden. Zijn eigen belang telde daar voor niets in. Zijn nichtje en haar verloofde, dat was het eenige - al 't geen met hem zelf gebeuren kon, moest daaraan ondergeschikt blijven.

Bij 't binnengaan besloot hij aan het burgmeesterschap niet meer te denken en er niet meer over te spreken. Hij zou er, integendeel, zijn eigen behagen ín stellen om 't aan den dokter op te dragen.

Onder 't eten werd er wat gesproken over de uitvaart. Seraphien vertelde er de kleine bijzonderheden en miek zijne bemerkingen over 't geen hij gezien had.

- Weet gij wie er weer op 't dorp is! riep hij ineens, verrast door den inval van 't geen hij vergeten had mede te deelen. Poortere is weer uit 't gevang.

- Is dat nu al vier jaar geleden?... wel wat vliegt de tijd toch rap, merkte juffer Agatha. Hoe zag hij er uit?

- Ho, 't was volle victorie; ze hebben hem ingehaald als een held, heel 't Gangske was op de beenen en Busschere trakteerde in de Kroon!

- Heeft hij u gezien?

- Ja zeker.

- Hij en heeft u toch niets contrarie gezegd?

- Hij blekte wat uit de verte; maar hij was te veel bezig - ze troepten al rond hem. Op den slag kreeg ik lijk een verschot - het was zoo onverwachts - wie peisde er nog op dien vent? 'k Ben maar seffens vertrokken, wie weet - ze waren opgewonden die gasten en ze maken ruzie om een gers. Ik was geen beetje gerust. Ze zullen er wel een misdag van maken en drinken en batavieren en misschien vechten dezen nacht.

- Ja, we zullen mogen oppassen, Seraphien, merkte Agatha.

- Hoe dat? vroeg het meisje met een onschuldig snoetje.

- Wel, omdat nonkel hem heeft doen verhuizen - omdat hij geen moordenaars in huis wilde... Hij kan zich nu gemakkelijk bezinnen dat hij zijn wrake moet nemen.

- Wat geeft zulk volk om een huis? Is 't niet gelijk waar ze wonen? In 't Gangske zal hij nu bij zijn soort zijn - dat is beter.

- Voor dezen winter zullen we mogen op ons hoede zijn! verklaarde Agatha ongerust. Heel 't Gangske is een geirnde dievenbende; ze hebben het kwaad veel te lang laten woekeren in dat nest. Dat ik burgemeester ware 'k zou beginnen met heel dien ongroei te verjagen - al die krotten zou ik afsmijten - 't is een kweeke van luizevolk en schooiers. De parochie krijgt heel dat goedje op den hals en al het kwaad komt van uit dat krevelgeweste.

- Er zal moeten entwat mede gedaan worden, merkte Seraphien, doch zijn gezegde was zonder bijbedoeling en uit voorzichtigheid ging hij er niet verder op in.

Na 't avondeten gingen zij alle drie naar den voorhof op de ligbank. Tante werkte aan haren brei en Elvire las in haar boek. Seraphien rookte zijn pijp in stilte.

Het was een prachtige zomeravond met zoelte in de lucht en een schoonen nasleep van licht over de boomen en de bloemen. Een avond waar de wellust en de weelde van 't leven heel de omgeving bezwangerde en met den adem ingezogen werd als een bedwelmende drank.

Alle drie neveneen op de bank leefden zij in eigen gedachtenkring zonder behoefte om iets mede te deelen van 't geen hen bezig hield.

Rondom, in weelde van schoonen groei, stonden de planten uit den hof en het sterke veilige huis dat hun eigendom was en hun levenszekerheid. Heel in de verte leefden de menschen op 't dorp - maar daarvan hoefden zij zich niets aan te trekken,

Juffrouw Agatha zegde nog een en ander op doffen toon waarop Seraphien met een enkel woord antwoordde, mijde om zijn nichtje niet te storen en hij zelf vond het best hier stil te zitten zonder spreken in 't genot van den avondstond.

Toen hij te bedde lag en voor zich zelf in zijn eenvoudigste gedaante overeind stond, ontwaakte weer de heimelijke bekoring met den lust naar die onduidelijke mogelijkheid: dat er tegen zijns zelfs wil toch iets kon gebeuren met hem. O, hij zou er geen vinger naar uitsteken, - maar 't verwerpen zou hij toch niet als 't hem aangeboden werd....

Het gedacht was alleen te bezien als iets dat verandering brengen kon in den gelijken dagengang - iets dat 't belang kwam wekken voor den dag van morgen en de aandacht van 't leven wat opfrisschen zou.

't Was nog niet te laat voor Seraphien om een ander gestalte aan te nemen in 't leven... om iets te doen, of te handelen en eens verantwoordelijkheid te dragen...

Dat laatste behield voor hem de grootste bekoring. In zijn leven had hij nooit gelegenheid gehad te handelen en uit alles wat hij deed, was er voor zich zelf noch voor anderen, ooit goed of kwaad kunnen ontstaan. Heel heimelijk, als een plantje, dat ontkiemt, ontstond weer het onduidelijk verlangen en hij betrapte zich met de begeerte van zijne ijdelheid. Dat gevoel verjoeg hij als eene verzoeking van den booze en om zijn geweten gerust te stellen, besloot hij de zaak in Gods handen te geven en zich geheel aan den wil der Voorzienigheid over te laten.

Maar dien nacht vierde zijne verbeelding den lossen teugel en Koornaert beleefde de schrikkelijkste gebeurtenissen in een naren droom. Hij schiep zich moedwillig hinderpalen om 't genot te hebben ze met geweld uit den weg te ruimen. Zijn wil werd almachtig dwingend en hij behaalde de zegepraal, doch ten koste van alles wat hem anders zoo lief was - heel zijn schoon geluk en stil bestaan werd er voor altijd door gestoord.

Hij ontwaakte uit dien lastigen droom, vermoeid, gebroken en met een ontlastenden zucht keerde hij weer in de werkelijkheid van den uchtend, gelukkig dat 't al leugens waren en zinsbedrog. Hij was verheugd zich zelf weer te herkennen in zijn veilige rust van stillen rentenier.

De laatste duisternis.
J. Greshoff.

Ginds ligt de stad... de weeke vloer der weiden
Waarop zijn voet niet schendend schrijden mag
Houdt den tevreden droomer ver gescheiden
En vrij van haar bekorend wreed gezag.

De brokkellijn der daken bij 't verglijden,
Beschroomd en aarzlend, van den veegen dag,
Smelt en vloeit uit in schemers teeder breiden:
Als 't woord dat òpgaat in een stillen lach.

Ginds ligt de stad... hij kent de vele straten
Die alle leiden tot haar ziedend hart
Maar hoe hij zocht, hij vond slechts de eigen smart.

En hij gevoelde zich mèt die verlaten:
Getergde balling in een naakt gebied;
En méérder van het Leven zag hij niet...

En toen de zon ter middag-hoogte brandde
De velden huiverden in 't hongrig goud
En 't rijpend veldwas golfde naar de stranden
Der strakke einders, waar de lucht weer blauwt,

Verscheen waar 't bosch op schaduw-hallen bouwt
Op-lichtend tegen 't donker - in de handen
Wat bloeiend onkruid - de eerste vrouw en schouwt
En glimlacht óver al de pracht der landen.

Hij zag haar eenzaam wandlen met wat bloemen
En in haar glimlach las hij een verdriet
Dat zich met vele namen nìet laat noemen:

Een vage smart om smartelijkst niet-vinden
Na zoeken verder dan het aardsch verschiet
En hóóger dan de vrije vlucht der winden...

‘Zij is aan mij verwant méér dan een zuster
Zij is de spiegel, waar ik 't eigen leed
Weerkaatst zie, maar dan schooner en geruster
En zwaarder van aangezicht en kleed.’

Hij voelde 't klaren in zich steeds bewuster
En zocht het beeld weer dat hem huiveren deed.
Zij stond... en lachte over 't land... wie bluscht er
Begeerte als 't vuur, maar snèller en zóó heet.

Hij zocht de koele schaduw van haar glimlach.
De eerste rustplaats voor zijn mat gedroom
Zich vleien dorst van jachtende angst bevrijd...

Zoo werd het laat... hij zag hoe òm de kim lag,
Dalend, een glanzig-purpren hemelzoom...
En hooger beidde schemering haar tijd...

Hij trok van stad naar dorp, van dorp naar stad,
Hij voelde làngs zich de seizoenen gaan:
Zon-dagen en de nachten vòl van maan
Beroerden hem niet op zijn eenzaam pad.

De boomen bloeiend, boomen met een schat
Van rijpend ooft en velden groetend graan,
De schrille winterboomen of een laan
Die bevend lijkt van 't schietend-jonge blad:

Al wat de zwaar-rijke aarde bieden mocht
Ging hij gehaast voorbij in arren moed
En vloekte 't smalend, wijl hij dàt niet zocht.

En wijl hij wat hij zocht niet vond...
Zoo bléef zijn vage smart, tè teer behoed,
Een bittre band, die aan zijn droom hem bond.

Godsdienst en politiek.
Mr. H. Verkouteren.

VOLLEDIGE scheiding van godsdienst en politiek acht ik alleen in theorie mogelijk. De mensch is eene éénheid. De godsdienst kan het ook best stellen zonder de politiek, maar niet omgekeerd. Godsdienst en zedelijkheid moeten de politiek veredelen en verheffen. De godsdienst kan, juist omdat hij godsdienst is, zich niet laten wegdringen van eenig terrein des levens. Hij is alles of hij is niets. Ook op politiek gebied moet de godsdienst heerschen, maar daaruit volgt nog niet, dat de politiek geheel aan den godsdienst of aan eene kerk moet dienstbaar zijn. De godsdienst en de politiek hebben elk hun eigen terrein, hun eigen doel en hun eigen middelen.

Een zuiver godsdienstig doel moet niet met politieke middelen worden nagestreefd, noch omgekeerd; maar die terreinen zijn lang niet overal scherp gescheiden en de grenzen loopen dikwijls ineen.

Altijd zijn er punten, waar de godsdienstige eischen met de politieke eischen in conflict dreigen te komen en dan moet er met welwillendheid, tact en overleg eene oplossing worden gezocht, die beide belangen bevredigt.

Er is ook wel eens onoprechtheid in die leuze van volledige scheiding van godsdienst en politiek. Het zijn gewoonlijk niet de vrienden van den godsdienst, die haar voorop zetten. Voor de zuiverheid van den godsdienst schijnen zij te ijveren, maar liefst zouden zij hem geheel wegdringen. Zij willen in de politiek de handen vrij hebben om alles te doen, wat voor hen nuttig is en voordeel belooft. Geen overwegingen van godsdienstigen of zedelijken aard mogen hen belemmeren en niet de triomf van het recht, maar het belang van den Staat, zooals zij dat opvatten, is voor hen de hoogste wet.

Waar godsdienst en politiek met elkander om den voorrang strijden, komen dadelijk twee uitersten op den voorgrond.

De kerk en de godsdienst zijn geheel in dienst van de politiek, of omgekeerd.

Het eerste standpunt was dat der Grieken en Romeinen en van vele andere volken in de oudheid.

Kerkdienst was bij hen Staatsdienst.

De Staat zorgde voor den eeredienst, zooals nu voor post en telegraphie. De priesters waren ambtenaren en alle uitgaven bijna voor den openbaren eeredienst werden uit de openbare kas bestreden.

Alle godsdiensten waren, in den aanvang ten minste, Staatsgodsdiensten.

De godsdienstige eenheid correspondeerde met de politieke.

De Staatsgemeenschap berustte op geloofsgemeenschap. Wie, als Socrates, den eerbied voor de vaderlandsche goden ondermijnde, bedreigde de eenheid van den Staat en was dus des doods schuldig.

De godsdienst was niet zoo zeer bestemd om de menschen te verheffen, dan wel om hen bij elkander te houden, zooals reeds het woord: '*religio*' (band) aanduidt. Om het centrale heiligdom groepeerden zich de burgers, zooals de soldaten om hun vaandel en wie geen deel had aan den nationalen eeredienst, had ook geen deel aan het nationale leven en het nationale recht.

Het polytheisme heerschte toen in volle kracht. Alle goden waren nationaal en aan eene internationale Godheid, die aan alle menschen gemeen was, dacht nog niemand.

De nationale goden stonden naijverig en vijandig tegenover elkander en diezelfde eeredienst, die de burgers van denzelfden Staat als broeders samenbond, deed hen, juist daarom, vijandig staan en afgescheiden tegenover elken vreemdeling.

De orakels waren ook geheel in dienst der politiek. Zij verklaarden, wat de leidende Staatslieden wilden, dat zij verklaren zouden.

Themistocles wist door een orakelspreuk de Atheners te bewegen, tegenover de aanrukkende Perzen hun heil te zoeken op de vloot en Augustus liet in de Sibyllijnsche boeken opnemen, wat hij noodig had.

Toch vindt men in de Theocratiën der Oudheid een voorbeeld van het tegendeel. Hier waren de rollen omgekeerd. De Staat was slechts de politieke zijde van de kerk, voor zooverre men toen reeds van een kerk spreken kon.

De politiek was geheel in dienst van de priesters, maar op een gegeven oogenblik begint het volk zich te emancipeeren. Het verlangt een koning, die het in de wereldlijke zaken zal leiden en voorgaan, maar ook die koning is steeds verplicht met de priesters op goeden voet te blijven, wanneer hij in rust en vrede wil regeeren en zeker zijn van zijn troon.

De eerste christenen hebben het voorbeeld dier Theocratiën trachten na te volgen. Nauwelijks waren de christenen door Constantijn den Groote en anderen tot politieke macht gekomen, of zij trachtten langzamerhand heel de politiek dienstbaar te maken aan de kerk. Eerst kwam de nauwe vereeniging van Troon en Altaar. Als de kerk en de vorst het samen eens zijn, kunnen zij vrij wel doen, wat zij willen. Met hen beiden vertegenwoordigen zij het wereldlijk en het geestelijk gezag. De vorst steunt de kerk, mits de kerk hem steune. Met behulp van de kerk maakt Pepijn de Korte zich van den troon meester, maar hij is niet ondankbaar. De Paus heeft hem een koninkrijk verschaft en hij geeft er op zijne beurt een aan den Paus. Met een leger trekt hij op tegen de Longobarden en het op hen veroverd land wordt de kern van den Kerkdijken Staat. Aanvankelijk echter hielden de vorsten het roer nog in handen. De Byzantijnsche keizers presideerden soms zelf de concilies, maar langzamerhand begon de kerk zich, vooral in 't Westen, te emancipeeren. De christenen hebben altijd geweigerd geheel in den Staat op te gaan, zooals in de klassieke oudheid gebruikelijk was.

Prof. Krabbe heeft daarop eens gewezen. Hun individualisme bood een onverwinbaren tegenstand aan het alles opslorpend absolutisme van den Staat of van den vorst, die met den Staat werd vereenzelvigd. Zij hebben het altijd bijna instinctmatig gevoeld, dat de kerk op haar eigen terrein volkomen vrij moest zijn; maar waarom hebben zij niet dadelijk begrepen, dat de Staat precies dezelfde vrijheid moest hebben op zijn terrein.

Het is zeker beter, dat de kerk de politiek beheerscht, dan omgekeerd; maar er is een middenweg, die eerst veel later is ontdekt en toch reeds dadelijk had kunnen zijn betreden.

Op den duur zien wij dus, als de katholieke kerk haar volle macht heeft ontplooid, precies het omgekeerde als in de oudheid. De priesters zijn geen ambtenaren meer, maar alle ambtenaren bijna zijn priesters en Richelieu stelde zelfs een

priester aan het hoofd van de Fransche vloot. In de kerk alleen bijna is het talent te vinden. Alle cultuur is christelijk en kerkelijk en de leidende staatslieden als Richelieu, Mazarin Ximenes, Granvelle, Wolsey, Dubois en anderen worden uit de priesters gekozen. De Paus is niet alleen het geestelijk kerkhoofd der christenheid, maar maakt ook aanspraak op eene plaats boven de wereldlijke vorsten omdat het geestelijke meer is dan het wereldlijke. Hij is de zon en de wereldlijke vorsten zijn slechts de maan en de sterren, die van de zon hun licht ontvangen. Zijn gezanten gaan vóór de gezanten der vorsten. Hij is het levende volkenrecht en de opperste arbiter tusschen de vorsten. Hij beschikt over de nieuw ontdekte werelden en schenkt ze aan wie hij wil.

Het Staatsleven wordt geheel door het kerkelijke leven beheerscht. Het altaar heerscht over den troon. De Paus is de Koning der Koningen, wien alle macht is gegeven in den hemel en op de aarde.

De katholieke kerk is de Staatskerk, die geen andere kerken naast zich duldt. De eenheid in het godsdienstige wordt zoo streng mogelijk gehandhaafd opdat er ook eenheid zij in het politieke; nationaal niet alleen, maar ook internationaal.

Priesters en leeken zijn, vooral door het coelibaat, streng gescheiden. De priesters hebben gewoonlijk vrijdom van belasting en van krijgsdienst. Zij zijn aan eigen, afzonderlijke, rechters onderworpen en als het er op aankomt gehoorzamen zij eerst den Paus en dan eerst den vorst van hun land.

De Hervorming bracht hierin verandering. De christenen, reeds vroeger gedeeld in Roomsch- en Grieksch-katholieken, scheidden zich op nieuw in Roomschen en Protestanten. Het monopolie der Roomsche kerk bleek op den duur niet te handhaven. De dertigjarige oorlog was de laatste wanhopige poging om de reformatie terug te dringen; en toen beide partijen gezien hadden, dat zij elkander niet geheel konden overheerschen, begonnen zij te begrijpen, dat zij met elkander en naast elkander moesten leven. Voor het eerst begint nu het besef door te dringen, dat politieke eenheid mogelijk is, zonder godsdienstige eenheid. Dat de vrijheid van godsdienst het bestaan van een Staat niet bedreigt, maar bevestigt. Dat de zonen van hetzelfde land zeer goed in vrede en harmonie met elkander in één Staatsverband kunnen leven, zonder tot één kerkverband te behooren. De godsdienstige vraagstukken houden van lieverlede op alle andere te overheerschen.

Er komt scheiding tusschen godsdienst en politiek, voor zooverre dat mogelijk is. Er vormt zich een zelfstandig volkenrecht, dat voortaan de verhouding tusschen de Staten onderling zal regelen, nu de Paus dat niet meer doen kan, omdat zijn gezag niet meer door alle Staten wordt erkend en zelfs katholieke priesters en Staatslieden als Richelieu geraken zoo zeer onder de bekoring van de protestantsche denkbeelden, dat zij de politiek in Frankrijk geleidelijk geheel in wereldlijke banen leiden; dat zij bij het optreden van Frankrijk het belang des lands meer laten gelden dan dat van den Paus of van de Katholieke kerk en dat langzamerhand zelfs de Katholieke kerk in Frankrijk door de nationale, Gallicaansche organisatie tracht te ontkomen aan de internationale, Ultramontaansche overheersching.

Toch heeft het lang geduurd voor dat de Protestanten zich bewust waren van hetgeen hun eigen beginsel meebrengt, voor dat zij geheel los waren geworden van de Katholieke tradities en de hervormde beginselen bij de regeling der verhouding tusschen godsdienst en politiek tot volle ontwikkeling waren gekomen.

De Anglikaansche kerk in Engeland maakte den band tusschen Troon en Altaar nog zoo nauw mogelijk. In het Genève van Calvijn trachtte de Kerk steeds ook in het wereldlijke te heerschen en Oldenbarneveldt heeft met zijn hoofd moeten boeten omdat hij zich tegen de heerschzucht van de Hervormde kerk in Nederland durfde verzetten.

Er is een tijd geweest, dat de Nederlandsche Staat niets anders was dan de politieke zijde van de Hervormde kerk, dat die kerk wel niet in elk opzicht een Staatskerk was, maar toch vele politieke voorrechten genoot; en er zijn nu nog hervormden genoeg, die dien goeden tijd terugwenschen en droomen van een krachtige politieke partij, met de Hervormde kerk als godsdienstigen achtergrond. Zij zouden ook zeer gaarne wederom, evenals vroeger, alle niet-Hervormden van de openbare betrekkingen uitgesloten zien en het zwaard der overheid gebruiken tot handhaving van de leer der kerk.

Ook de Hugenoten en Cromwell hebben veel te veel godsdienst en politiek dooreen gemengd en godsdienstige middelen gebruikt tot bereiking van een zuiver politiek doel en ten slotte hebben ook de Protestanten vrij langen tijd den regel gehuldigd: ‘Cujus Regio ejus Religio’.

De Engelschen moesten, op het punt van den godsdienst eerst meêgaan met Hendrik VIII, toen met Maria Tudor en toen weêr met Elizabeth en eerst langzamerhand zijn zij gaan begrijpen, dat het een vorst niet toekomt aldus over de conscienties te heerschen.

Er zijn thans nog zeer veel terreinen, waarop godsdienst en politiek met elkander in aanraking komen en aanraking onvermijdelijk is. Ik noem slechts het onderwijs, de Zondagsrust, het huwelijk, de godsdienstige belangen van militairen en gevangenen, de houding van de christelijke overheid tegenover de heidenen in de Koloniën, den godsdienst van den vorst en van de ambtenaren, de privilegies in belastingzaken, de vrijstelling van geestelijke personen van den krijgsdienst, het rechtskarakter der kerkgenootschappen, de armenzorg, het toezicht van den Staat op het beheer der kerkelijke goederen en de uitoefening der kerkelijke tucht, het recht van placet en nog zooveel meer; maar al die kwesties wensch ik thans onbesproken te laten om, ten slotte, slechts eenig licht te doen vallen op dat ééne hoogst merkwaardige en verrassende feit, dat bij *conflict* tusschen godsdienstige en politieke belangen de politieke gewoonlijk den doorslag geven. Het behoorde niet zoo te zijn, maar de feiten zijn onverbiddelijk en voor die feiten vraag ik thans nog eenige oogenblikken de aandacht.

De allerchristelijkste koningen van Frankrijk zijn lang niet altijd gehoorzame zonen der kerk geweest.

Als de politiek het eischte, durfden zij zich tegenover den Paus zeer veel veroorloven. Zelfs de Heilige Lodewijk was tegenover den Paus zeer onafhankelijk en Philippe le Bel, die de Tempeliers zoo vroom vervolgde, heeft den Paus meermalen zwaar beleedigd. Frans I sloot een verbond met de Turken, toen de grootste en gevaarlijkste vijanden der christenheid, tegen het katholieke Oostenrijk en Richelieu de priesterstaatsman heeft, zooals ik reeds opmerkte, voorgoed de Fransche politiek in wereldlijke banen geleid en tot leeken-politiek gemaakt.

Hij maakte een einde aan de politieke macht der Hugenoten, niet omdat hij het protestantisme haatte, maar omdat hij geen Staat wilde dulden in den Staat en toen hij, ook met behulp der *protestantsche* Nederlanders, La Rochelle, het laatste bolwerk der Hugenoten, had veroverd, heeft hij hen verder goed behandeld. Ten slotte werd hij zelf in den dertig-

jarigen oorlog de trouwe bondgenoot van Gustaaf Adolf, den kampioen voor het protestantisme in Duitschland, die alleen met hulp van Frankrijk overwon.

Die dertigjarige oorlog was een soort contra-reformatie. Het was een strijd op leven en dood tusschen Roomschen en Protestanten. Voor dat het katholicisme zich ten deele gewonnen gaf, wilde het nog eene laatste poging doen om de steeds veld winnende reformatie te stuiten en het verloren gebied te heroveren. Men had dus mogen verwachten, dat alle katholieken eenerzijds schouder aan schouder zouden hebben gestaan en alle protestanten anderzijds; maar politieke overwegingen hebben dat belet.

Frankrijk bedankte er voor om aan het toch reeds zoo machtige Oostenrijk de overwinning te verschaffen. Veeleer wilde het van de verlegenheid van Duitschland partij trekken om zelf naar de zijde van Elzas en Lotharingen veroveringen te maken. Het wilde ook gaarne de vijanden van Oostenrijk gebruiken om den ouden mededinger te verzwakken.

Ook Spanje mocht niet te machtig worden en zelfs de Paus heeft zich meermalen heimelijk over de overwinningen van Gustaaf Adolf verheugd, omdat hij evenmin wilde, dat Oostenrijk zich al te sterk en daardoor ook al te onafhankelijk van den Pauselijken Stoel zou gaan gevoelen!

Meer dan één prostestant had ook een hoog commando in het leger van Wallenstein en op het einde van den dertigjarigen oorlog stond zelfs een protestant aan het hoofd van het Oostenrijksche leger omdat er niemand anders te vinden was.

Gustaaf Adolf zelf is zeker met hart en ziel protestant geweest, maar ten slotte heeft hij toch meer om politieke dan om godsdienstige redenen naar het zwaard gegrepen. Wallenstein had Mecklenburg veroverd en de door hem verdreven vorsten waren verwanten des Konings.

Het beleg van Straalsund had duidelijk den toeleg van Oostenrijk verraden om zich aan de Oostzee te nestelen en Zweden kon niet dulden, dat eene andere mogendheid van beteekenis in die zee de opperheerschappij aan Zweden ging betwisten.

Gustaaf Adolf rekende ook op Pommeren, dat werkelijk ook geruimen tijd in Zweedsche handen is geweest.

Gustaaf Adolf was dus niet alleen een geloofsheld, maar

ook een berekenend politicus en hij zou zijn plicht hebben verzuimd, als hij anders had gehandeld.

Als koning van Zweden mocht hij het goed en het bloed der Zweden niet wagen, zonder dat er ook groote Zweedsche belangen op het spel stonden en daarom ontnemen zijne politieke beweegredenen, die naast de godsdienstige golden, hem niets van zijn roem en zijn grootheid.

Het streven der Hugenoten in Frankrijk is langen tijd ook sterk door de politiek beheerscht geweest. Op een gegeven oogenblik was het grootste deel van den Franschen adel aan de zijde der Hugenoten en dat niet zoo zeer uit overtuiging dan wel omdat de edelen hoopten, met behulp der Hugenoten, de verloren feodale rechten te zullen herwinnen.

Toen echter Richelieu aan die verwachtingen den bodem had ingeslagen, door de Hugenoten slechts als godsdienstige en niet meer als politieke partij te dulden, hebben die edelen zich voor het grootste deel weer met den koning en de kerk verzoend.

Ook Turenne werd toen weer roomsch, maar de gelederen der Hugenoten werden daardoor gezuiverd. Lodewijk XIV, die, ten slotte, de Hugenoten geheel trachtte uit te roeien nadat hij het Edict van Nantes had herroepen, heeft, meer dan één Fransch koning, den Paus beleedigd en gegriefd. En voor een goed deel spreidde hij veel geloofsijver ten toon, ten einde tegenover den Paus meer de handen vrij te hebben. Hoe kon de Paus toch een vorst in den ban doen, die zooveel deed voor de kerk en voor het ware geloof?

De Paus was dan ook met al die strengheid tegenover de Hugenoten weinig ingenomen. Hij wist wel, dat de slagen, hun toegebracht, ten slotte op hem zouden neerkomen en heeft dan ook meermalen tot matigheid vermaand. Een weinig meer eerbied voor hem als hoofd der kerk zou hem veel aangenamer zijn geweest en een veel beter bewijs van geloofsijver en vromen zin. Lodewijk XIV echter heeft, meer dan eenig Fransche koning, moeite gedaan om het zoogenaamde Gallicanisme op de spits te drijven en de internationale positie van den Paus te verzwakken door de Roomsche kerk nationaal te organiseeren.

Hij wilde zich zelf eigenlijk Paus maken van Frankrijk, zooals Hendrik VIII zich zelf Paus had gemaakt van Engeland en Bossuet stond hem daarbij niet minder trouw ter zijde

dan bij de vervolging der Hugenoten en Waldenzen. Toen ook de Paus het asylrecht van het Fransche gezantschapshôtel in Rome niet zoo uitgebreid wilde eerbiedigen, als de Koning het opvatte, zond Lodewijk heele regimenten Fransche soldaten naar Rome, die het geheele kwartier, waarin het gezantschapshôtel gelegen was, tot een vrijplaats maakten van misdadigers en beletten dat de Souvereine vorst van den Kerkdijken Staat baas was in zijn eigen hoofdstad. De Paus heeft zich dan ook van harte verheugd, toen onze Willem III naar Engeland ging, om zijne schoonvader, den *katholieken* koning Jacobus II, van den troon te jagen. Hij wist het, dat de slagen, die Jacobus II zouden treffen, ook op Lodewijk XIV, diens bondgenoot, zouden neerkomen en dat het succes van Willem III een machtig middel zou kunnen worden tot breideling van Frankrijks trots en aanmatiging.

Na den slag aan de Boyne, toen in Rome de tijding kwam, dat Willem verslagen was en in den slag gedood, heerschte er uitbundige vreugde in het Fransche gezantschapshôtel, maar droefenis in het Spaansche en op het Vaticaan. Maar toen het den volgenden dag bleek, dat Willem eene schitterende overwinning had bevochten, en slechts licht was gewond, werden de rollen omgekeerd. Toen werden in het Vaticaan en in het Spaansche gezantschapsphôtel de lichten ontstoken, terwijl zij in het Fransche werden uitgedoofd.

Toch beteekende de overwinning aan de Boyne de redding van het Protestantisme.

Engeland en Nederland werden toen de bolwerken der protestanten. Slechts met vereenigde krachten konden zij het Protestantisme redden en zoo het aan Jacobus II, met Fransche hulp was gelukt het in Engeland ten onder te brengen, zou het ook in Nederland en in Duitschland zijn bezweken.

De politieke overwegingen echter golden meer dan de godsdienstige en de beste bondgenoten van onzen Willem III tegenover het Katholieke Frankrijk waren het Katholieke Oostenrijk en de oude Nederlandsche erfvijand: Spanje.

Karel V en Philips II, die in Duitschland en in ons land zoo fel het Protestantisme bestreden, waren tegenover den Paus niet minder onafhankelijk dan Lodewijk XIV.

De eerste liet Rome stormenderhand innemen en de tweede door den Hertog van Alva den Kerkelijken Staat veroveren. Hun geloofsijver hield hen niet terug om den Paus te be-

strijden, waar hun politiek belang dat meêbracht en terwijl het Katholieke Frankrijk, het land van den Bartholomeusnacht, ons hielp tegen Spanje, liet het protestantsche Duitschland ons in den steek, ofschoon Prins Willem met Anna van Saksen, eene Duitsche, protestantsche vorstin, was gehuwd en hij later zelf tot het Protestantisme overging.

Bij den val van Constantinopel heeft ook de politiek alles beheerscht. De Grieken waren Christenen en de Turken heidenen. Wat was dus natuurlijker dan dat de Christenheid in beweging kwam om Constantinopel te helpen en dat de Paus daarbij het initiatief nam. Had hij gewild, hij had Constantinopel kunnen redden; maar hij wilde niet. Er was een tijd geweest, dat de Keizers te Constantinopel de wettige heeren en meesters waren van den Bisschop van Rome en dat zij met groote kracht het gezag van den Staat over de Kerk handhaafden.

Langzamerhand hadden de Pausen zich, vooral met behulp der Frankische koningen, geëmancipeerd en ten slotte Karel den Groote tegen den Keizer te Constantinopel uitgespeeld.

De patriarch van Constantinopel, door hofgunst beschermd en verheven, was ook altijd de gevaarlijkste mededinger geweest des Pausen, vooral in de dagen, dat het zwaartepunt van het Romeinsche rijk niet meer in het Westen, maar in het Oosten was gelegen.

De Grieksch-Katholieken hadden zich ook ten slotte van de Roomsch-Katholieken afgescheiden en geweigerd het oppergezag des Pausen te erkennen. Zij bleven dat weigeren, ook toen de Turksche kanonnen reeds hunne muren beukten en nu moesten zij ook maar de gevolgen hunner weerspannigheid dragen.

Het was den Paus dus heimelijk niet geheel onwelgevallig, dat Constantinopel viel. Nu had hij weer het rijk alleen en de handen vrij. Het gevaar van een tweeden Paus in Constantinopel was nu voor goed geweken. De Grieksch-Katholieken kwamen nu tegenover de Roomsch-Katholieken in de minderheid en het zwaartepunt der Katholieke wereld werd nu weer voor goed naar het Westen verlegd.

Slechts enkele malen zien wij, dat de godsdienst boven de politiek gaat. De Grieken in Constantinopel wilden niet, zooals wij reeds zagen, ter wille van de politieke hulp van het Westen hun godsdienstig beginsel prijs geven en ook in de dagen der Hervorming weigerden dat de Protestanten.

Toen de Turken niet alleen Constantinopel gewonnen hadden maar zich steeds verder in Europa uitbreidden werden de Protestanten ernstig gewaarschuwd, dat, als zij voortgingen de Christenheid te verdeelen, de Turken ten slotte met den buit zouden gaan strijken.

De oude geschiedenis van den val van Constantinopel zou zich herhalen en de Turken zouden over de Christenen gaan heerschen door partij te trekken van hun verdeeldheid. 'Liever Turksch dan Paapsch', luidde toen het fiere antwoord, ook door onze vaderen gegeven en ten slotte is alles nog goed afgeloopen. Toen het Turksche gevaar het grootst was, bleek ook de redding nabij. En toen de vloedgolf ten slotte ook Weenen bedreigde, werd zij daar voor goed gekeerd.

Half Europa kwam onder de wapenen om de Turken te dwingen het beleg op te breken en toen dat gelukt was, begon de reactie, die steeds meer op een zinken van Turkije uitliep.

Ook Napoleon III heeft in 1870 geweigerd godsdienstige bezwaren op te offeren ter wille van politieke voordeelen, of liever, Eugénie wilde niet en hij liet zich door haar beheerschen.

Hoogstwaarschijlnijk had hij in 1870 de hulp kunnen krijgen van het Italiaansche leger, indien hij aan Italië tegenover den Paus de handen vrij had willen laten; maar die prijs was hem te hoog en zoo zijn ten slotte, zoowel de Paus als hij zelf, ten val gekomen. Veel heeft zijn trouw hem dus niet gebaat, maar zij is toch merkwaardig omdat zij zoo zeldzaam is en gewoonlijk juist het omgekeerde gebeurt.

Om politieke redenen is op het Congres te Weenen de wereldlijke macht des Pausen door de niet-Katholieke mogendheden (Pruissen, Engeland en Rusland) gered.

Om politieke redenen werd de Heilige Alliantie opgericht, al hulde zij zich ook in een godsdienstig kleed en om politieke redenen kozen ook de Belgen in 1830 op nieuw een protestant tot koning, hoewel zij overwegend katholiek waren en de liberalen toen met de clericalen een verbond hadden gesloten. Dr. Kuyper, in een zijner geschriften, vreest ook, dat bij een nieuw toekomstig conflict tusschen Europa en Azië de Mohamedanen eerder, als Aziaten, partij zullen kiezen voor Azië dan dat zij, als monotheïsten, aan de zijde zullen staan der christen-volken.

Vooral ook bij godsdienstoorlogen blijkt het, hoe ten slotte, de oorlog meer om politieke dan om godsdienstige redenen wordt gevoerd. Zuivere godsdienstoorlogen, waarbij het alleen om den godsdienst ging, zijn er misschien nooit geweest. Altijd stonden er ook wereldlijke en politieke belangen tevens op het spel en dat is maar gelukkig ook, want hoe wil men anders het gebruik van de wereldlijke wapenen goedpraten. Voor geestelijke belangen mag alleen met geestelijke wapenen worden gestreden en het is niet geoorloofd het geloof te propageeren met het zwaard.

De Kruistochten waren dan ook wel deugdelijk politieke oorlogen, die verstrekkende politieke gevolgen hebben gehad en men mag het politieke doorzicht bewonderen van die Pausen, die de kruistochten hebben gepredikt en in het leven geroepen. Zij zagen reeds toen welk gevaar van de zijde der Mohamedanen geheel Europa bedreigde, als de Halve Maan niet tijdig werd gestuit en wie zal het hun euvel duiden dat zij van den vromen zin der middeleeuwen hebben partij getrokken om Europa tegen de Saracenen in het harnas te brengen?

Ook onze tachtigjarige oorlog was, vooral in den aanvang, volstrekt geen godsdienstoorlog. De Prins van Oranje, Egmond, Hoorne en de meeste edelen van het Compromis waren oprechte katholieken. Wij wilden meer godsdienstvrijheid, zeer zeker, en de aandrang in die richting werd steeds sterker, maar wij wilden ook vorsten, die in het land bleven, die ons regeerden volgens onze Nederlandsche handvesten en privilegiën, die ons niet lieten ringelooren door vreemde troepen en geen belastingen hieven, zonder medewerking van de Staten des lands. Wij begonnen in die dagen nationaal te denken en te voelen. Wij wilden hier te lande evenmin Spanjaarden in de regeering, als de Spanjaarden vroeger, onder Karel V, Nederlanders hadden geduld in de regeering van Spanje en van de zuiver Spaansche instelling der Inquisitie waren wij afkeerig. Eerst later is: ‘Katholiek’ ongeveer hetzelfde gaan beteekenen als: ‘Spaanschgezind’ maar de geestdrijverij van enkele ultra-Calvinisten als Datheen en Hembyze, die de Katholieken in de armen dreven der Spanjaarden, was daaraan niet vreemd en nog na den vrede van Munster was de meerderheid der bevolking, ook nog in het Noorden, Katholiek.

Tijdens het Twaalfjarig bestand, toen wij van de Spanjaarden rust hadden, barstten er geweldige twisten uit tusschen

Arminianen en Gomaristen maar ook daarbij speelde de politiek de hoofdrol. Omdat Oldebarneveldt Arminiaan was, koos Maurits openlijk de zijde der Gomaristen.

Holland wenschte alleen een Provinciale Synode toe te staan, omdat de Unie van Utrecht het hoogste gezag in godsdienstzaken aan de Staten der Provincie had toegekend; maar Maurits en zijn aanhang wenschten eene generale Synode, ten einde het provincialisme een weinig te keeren.

Oldenbarneveldt wilde niet, dat de Hervormde Kerk over den Staat zou heerschen, evenals vroeger de Roomsche. Hij wilde niet tegen Spanje hebben gestreden om slechts van geestelijken meester te hebben gewisseld, maar de Predikanten, zich van hun invloed op het volk bewust, en van het groote aandeel, dat zij aan den vrijheidsstrijd hadden gehad, zochten steun bij Maurits. Het ging niet alleen om de vraag van de uitverkiezing, maar ook en vooral over de vraag, of Holland over de Generaliteit, dan wel de Generaliteit ook over Holland zou heerschen en op den bodem van dat alles lag de persoonlijke veete tusschen Maurits en Oldenbarneveldt[1].

Ook de strijd der Mohamedanen voor den Islam is altijd tevens een strijd geweest voor wereldlijk gezag en de Hussieten-krijg in Bohemen was voor een groot deel een strijd tusschen Czechen en Duitschers.

Niets schijnt ook meer onschuldig en wars van de politiek dan de zending, maar reeds Bonifacius en andere groote heidenapostelen uit de middeleeuwen ijverden niet meer voor het Evangelie dan voor de erkenning van het gezag der Pausen en de onderwerping aan hem van de geestelijken der nationale kerken, en de Frankische vorsten hebben dikwijls met groote kracht de zending begunstigd, omdat zij ervaren hadden, dat de volken, die eenmaal den godsdienst der Franken hadden aangenomen ook lichter geneigd waren tot erken-

1. Er waren nog meer punten van verschil.
   Prins Maurits begeerde ook de Zuidelijke Provinciën te veroveren, maar Oldenbarneveldt had dat altijd tegengehouden omdat dan misschien de sluiting van de Schelde weer zou vervallen en Antwerpen weer zou kunnen opbloeien ten koste van Amsterdam.
   Oldenbarneveldt had ook daarom het Twaalfjarig bestand doorgedreven, terwijl Prins Maurits den oorlog had willen voortzetten.
   Prins Maurits zag zich daardoor in zijn loopbaan als krijgsman gestuit, terwijl Oldenbarneveldt als staatsman meer dan ooit zijn krachten kon ontplooien.
   Oldenbarneldt ten slotte wilde meer in aristocratischen geest regeeren, terwijl de Gomaristen aan de zijde van Maurits het Ultra-demoratisch element onder de Calvinisten vertegenwoordigden.

ning van het Frankische gezag. Bij hen gaf dus de politiek den doorslag.

De Boeren beschuldigen niemand minder dan Livingstone van tevens een politiek agent te zijn geweest der Engelsche regeering en de Engelsche zendeling Pritchard heeft door zijne politieke intrigues in de nieuwe geschiedenis een zekere vermaardheid gekregen.

Het valt ook moeilijk te betwisten, dat de houding der Engelsche geestelijken in Zuid-Afrika tegenover de Kaffers sterk door de politiek werd geïnspireerd, dat zij steeds hebben getracht de inboorlingen tegen de Boeren op te zetten, en de Boeren van mishandeling der inboorlingen te beschuldigen, en dat de laatste boerenoorlogen ook aan hun stoken zijn te wijten geweest.

Op Madagascar worden nu ook de Protestanten om politieke redenen vervolgd door eene regeering, die misschien meer dan eenige andere de scheiding van godsdienst en politiek tot leuze heeft verheven.

Niemand late zich dus door den schijn verblinden. Volledige scheiding van godsdienst en politiek is niet mogelijk en juist zij, die haar in theorie het meest op den voorgrond brengen, zijn in de praktijk het meest geneigd met dat beginsel te breken.

Het tegenwoordige Frankrijk is daarvan een sprekend bewijs. Godsdienstvrijheid is daar een ijdele klank geworden en onder de schoonschijnende leuze: ‘Scheiding van Kerk en Staat’, wordt de Kerk zoo hard mogelijk door den Staat onderdrukt.

Ook bij ons hebben de godsdienstige menschen vroeger veel te lijden gehad van de onverdraagzaamheid der zoogenaamd neutralen.

Men klaagt nu, dat er menschen worden benoemd ter wille van hun godsdienst, maar hoe lang hebben niet anderen bij benoemingen de voorkeur gehad, omdat zij godsdienstloos waren of ten minste onverschillig?

Is Nederland een cultuurstaat, zooals ik meen te mogen aannemen, en wel een cultuurstaat op christelijken bodem, zooals reeds Thorbecke in 1857 heeft gezegd, dan is het de plicht der overheid juist niet neutraal te staan tegenover het godsdienstig en christelijk leven, maar dat zooveel te bevorderen als mogelijk is, zonder iemands conscientie-vrijheid te verkorten.

De eerste brievenbestellers te Amsterdam.
Mr. J.F. van Royen.

't Was op het einde der zestiende eeuw, 1598.

Als ge het Damrak, dat toen heette ‘Op 't water’ afliept naar het IJ toe, kwaamt ge op de Nieuwe Brug, die het Damrak-water overspande met houten jukken tusschen steenen hoofden. Bij aankomst daar zou het zeker treffen - want de vaart is druk het Damrak in - dat gij het bovendeel van een mast als dwars over de brug zaagt drijven. Een wonderlijk gezicht, waarvan Staets, de timmerman der stede, voor twee jaren het geheim gevonden heeft. Hij prakkezeerde, hoe de telkens op te halen valbruggen weg te krijgen en dan de schippers toch de masten niet te strijken hoefden. Toen maakte hij dwars door de brug een kleine spatie met kleppen overdekt, die ze uit jool over de vinding het oorgat noemden. De masten wipten de kleppen bij 't aanraken rechts en links omhoog en lieten ze achter zich weer neder vallen. Zoo konden de schepen hun masten recht-op dragen, als ze onder de brug passeeren moesten, en was het wel van ver, of afgesneden masten 't brugdek traverseerden.

Maar kijken deedt ge alras naar verder dingen. Daar lag het IJ, en over het blauwe water, voor en achter de dubbele palenrij dreven de eerste Oost-Indisch-vaarders, de schepen op de Noorsche landen, op Engeland, Spanje en Frankrijk en die uit de Oost-Zee keerden, galjoots en smakken en 't kleiner grut, dat door de palen kwam, de boeyers, lichters, kagen en damloopers, vlot- en stijgerschepen, al masten hoog en laag, bruing en witte zeilen, de vroolke wimpels in den top, schilderend met de blijde kleuren op boeg en achterstevens het gansch tafreel van 't waterlandsche leven:

..... 't gelijkt bijna een droom:
Wat vlaggen siet men hier afswieren van haer stengen,
Wat kleuren groen, en geel, hun mengsel hier vermengen,
Oranje blanje bleu, wat purper, en rood goud,
Wat schoon schakeersel hier het oog met lust aanschout.
Wat wapens brommen hier in wimpels, toppestanders,
En sluijers fijn van draed. o welcke Salamanders!
Wat Leeuwen silverblanck in paers, in rood, in groen.
Hier sweeft een Adelaer. daar slingert een Griffoen.
- - - - - - - - - - - - - - - - - - - -
De winden vrijen vast de levendige verven,
En lecken 't kaeckelbont, en willen 't noode derven.

Zoo zag Vondel het, toen hij later als zoo velen op de nieuwe brug zich aan het ruimgezicht verlustigde, wandelend of rustend-uitziend uit de galerij van 't paalhuis, dat daar op de eerste steenen hoofden al sedert 1560, als ge aan den gevelsteen kunt zien, was opgetrokken in den nog jongen fijnbewogen renaissance stijl. Tengere muurpilasters verdeelen den gevel op schoone wijs, daarover rijst omhoog een koepeltorentje, waaruit om twaalf uur de klokke luidt. Den ganschen dag is het er drukte van belang en als de avond valt ziet ge het krioelen van het volk, dat aan den waterkant zich frischte en lust aan 't kijken op 't lazurig IJ en 't grazig waterland komt halen. Dan roffelen de trommels en schetteren scheepstrompetten over 't water of knalt geschut bij uitvaart of behouden reis, dat gansch de brugge dreunt.

De kooplui en de reeders, zij sluiten er vrachten af of hooren de tijdingen uit zee van wie er aankomen op den stijger. Daar wachten baliekluivers, kwakzalvers, verkoopers van allerhanden slag, op negotie en klandizie. Daar dolen de schippers rond en vinden er hun volk en hun bevrachters, zij slaan er op de muren hun briefjes aan, dat ze in lading liggen, met tijden van vertrek en waar naar toe de steven wordt gewend.

Het is er druk, het loopt er af en aan, zoodat wie zaken willen doen naar 'n rustig hoekje zoeken voor afspraken en handel. Zoo werd al spoedig aan de rechterflank van 't huis een galerij getimmerd met banken binnen-in, het dak rustend op fijne zuiltjes met tusschen-door vrij toegang van de straat en naar de zijde op het IJ vrij uitzicht over 't wijde water, als ge leundet over de balustrade, rustend op de banken, die langs die zijden en ook aan den huiskant stonden. Het was er koel van licht en schaduw en 't uitzicht door de openingen als schilderij-omlijst. 't Was overdag een plaats,

om even afgezonderd een zaak onder vier oogen te bespreken en dan af te sluiten, maar 's avonds om er te poozen, te volgen 't drijven van de schepen en te turen over 't water,... te dichten: 't gelijckt bijna een droom.

Maar er is meer, dat naar die brugge dringt. 't Is in het paalhuis stadsontvangkantoor voor 't vuur- baak- en zeetonnengeld (waarop de gevelteekens u al wijzen) en voor het ‘paelgelt’, dat gelijk het paalhuis, heet naar gindsche palen, die 's nachts als 'n muur met afgesloten poorten, de stad aan waterzij beschermen voor sluikhandel of inval overnacht.

Daarom gaat het bij 't paalhuis in en uit. De paalknecht, erin wonend, kent en spreekt er alle schippers, die als ze 't scheepsgeld hebben neergeteld, nog zitten na te praten over de vaart en verre landen over zee en vragen naar dit en dat van toen ze aan boord weg waren van den wal. Is er respijt dan komt de paalknecht aan de deur, maakt praatjes hier en daar met Jan en alleman, en kijkt er naar de koop- en zeelui, die handelen om en bij zijn huis. Hij weet er altegaar de namen en kent ieders aangezicht.

Was 't wonder, dat de Heeren aan hèm dachten, toen het er eens om ging de brieven van uit zee veilig besteld te krijgen?

Hoe was dat toen? Er was voor over zee geen post. De schippers namen brieven mee of, leek dat niet secuur genoeg, ge moest uw brieven geven aan een bekende, die zelf de zeereis deed. Maar als de schipper het anker vallen liet, er werd naar wal geroeid en de reiziger klom den stijger op, dan waren er geen vertrouwde handen, bij wie 't bestellen veilig was. Hoe het dan ging, kunt ge u wel denken. Dan drongen op de nieuwe brug de baliekluivers op, dan waren het jongens en meisjes, die duitjes wilden verdienen en 't briefke te bestellen vroegen. Ze wisten wel voor wien het was, ze wisten wel waar hem te vinden. Maar ze konden meest niet lezen, ze waren van geweten ruim: ze gingen naar de kooplui en persten hoog loon af, of hielden de brieven achter, als er wat uit te halen was. Dat liep hoog, dat gaf klachten op 't Stadhuis, er moest beraadslaagd worden en toen ‘cundichden’ schout, burgemeesteren en schepenen een keur, den lesten Januarii, anno 1598, waarin de eerste briefbesteller 't aanzien vond.

De paalknecht op de nieuwe brug, bij wien toch ieder schipper wezen moest, die ieder kende, kreeg in zijn paalhuis

de zeebrieven, ‘commende van Oosten ende Westen’ thuis gebracht. Hij schreef ze in een register ter beurse opgehangen, dat ieder koopman ze bij hem halen kon, en was dit na eersten beurstijd niet geschied, dan had hij ze ter plaatse van ‘der coopluijden woninghe’ te bestellen. Daar was in Amsterdam de eerste briefbesteller uit den dop.

Schout, burgemeester en schepenen zegden 't in hun keur als volgt, - naief uitvoerig, zult ge bij 't lezen denken, maar hebt Uw lust dan tevens aan taalgevoel en kleur, die de periode van hùn leven beter ons doen kennen, dan een verordening van nu voor ònze dagen ooit vermogen zal.

> ‘Actum bij den Schout, alle de Burgemeesteren, dempto Meester Wilhem Baerdesen, ende alle de Schepenen, ende gecundicht den lesten Januarij anno XVe XCVIII presentibus de Schout, Pieter Boom Burgemeester, Jacob Gerritsz. Hoing, Pieter van Neck, Doctor Sebastiaen Egbertsz. ende Joris Jorissz., Schepenen.
> Alsoo bij verscheijden Coopluijden geclaecht wordt, dat alhier dagelijcx groot verlet ende ongerijff geschiet door 't qualick bestellen der brieven, commende van Oosten ende Westen over zee, ende dat sommige schippers selffs nijet leesen connende haer brieven altemet overleveren eenige meijsgens ende jongens, die mede niet leesen connen, jae somtijts haer brieven overgeven aen eenigen, die deselffde t'haren appetite bestellen, dickwils een dagh twee ofte drije later, als 't wel behoort, ende van de coopluyden dan noch so veel eyschen als 't haer gelieft, ende als men haer dan nijet te wille is, met d'selvige brieven wechgaen ende die also verduijsteren, dat se nimmermeer ter handt commen, so ist dat mijne Heeren van den Gerechte alle Schipperen, commende van Oosten ofte Westen, mits deesen waerschouwen ende insinueren, dat se sien sorge te dragen, dat de brieven, bij haer overgebracht, op 't spoedichste ter rechter handt bestelt werden. Ende opdat sulcx bij de Schippers met minder beswaernisse ende tot meeste gerijff van de Coopluyden bequamelijcken moge geschieden, so sullen alle Schippers de brieven, bij hen overgebracht, daer geen goet bij en is, t'haerder aencompste mogen brengen int paelhuijsgen deser Stede, om bestelt te worden door den paelknecht, aldaer woonende,

> d'welcke gehouden sal zijn, alsulcke brieven, int paelhuijsgen gebracht, van de Schippers t'ontfangen ende met haer nommer ter beurse op te hangen in een Register, inhoudende den naem van de Schippers, ende van waer se commen, om die nae haer nommer den coopluyden over te leveren, ende voorts d'eerste beurstijt overstreecken zijnde, de brieven die dan nijet gehaelt sullen zijn, ter plaetse van der coopluyden wooninghe te bestellen. Mits dat de voorsz. paelknecht van elcken brieff, int paelhuysgen gelevert, den Schippers geven sal een halve stuver, ende dat hij van elcken brieff, die gehaelt oft deur hem bestelt sal worden, voor zijn arbeyt ende moeyten genieten sal één stuver, boven de voorsegde halve stuver, bij hem aan de Schippers uyt te keren.'

Die eerste functionaris bleef ook lang de eenige. Niet vóór het zilveren feest van de bediening zag hij 'n collega op zijn bestellingstochten door de stad. Dat was in 1624, den 17^{den} Aprilis, toen 'de brieven, packjens, geit ende andere cleynicheyden', die uit Delft en den Haag per veerschuit of in wintertijd, als de vaarten toegevroren lagen, per looper werden aangebracht, hun eigen besteller kregen.

Boden en schippers bestelden eerst zelf. Maar omdat de laatsten ook voor hunne schepen en de daarmede vervoerde goederen hadden te zorgen, is het begrijpelijk, dat als het druk liep, de brievenbestelling in het gedrang kon komen.

Het was dan ook Mijne E.E. Heeren van den Gerechte tot kennisse gekomen, dat de brieven - als ons is bericht van die uit Delft en den Haag - 'niet tijdelick nochte behoorlick werden besteld, waardoor de goede luyden werden verkort en grootelijcx werden ontrijft, weshalve Heeren Burgemeesteren ende Regierders deser stede het goed vonden om tot gerieff ende verseekeringe van de coopluyden ende anderen die zulcx zouden mogen aengaen, te stellen zeecker persoon, om als brieffbestelder de brieven, packjens, gelt ende andere cleynicheyden van Delff ende uyt den Hage met de veerschuyten comende, mitsgaders de brieven ende packjens, die door den looper bij wintertijden gebracht sullen worden, hier ter stede te bestellen.'

Tot wederopzeggen werd aangenomen Jochem Dircx, 'onder suffisante cautie, voor zijn getrouwicheyt ter somma van duijsent guldens.'

Anders dan zijn oudere collega, die - in den volsten zin - van huis uit paalknecht was, werd Jochem alzoo de eerste pur-sang-briefbesteller, de eerste, die als ge hem vroegt, wat is uw ambt, zoude antwoorden 'brieffbestelder'.

Wat dat ambt inhad, werd puntsgewijze voorgeschreven. Eerstelijk zal hij 'van alle brieven ende packetjens, hem overgelevert, pertinente notitie ofte boeck houden en so haest, als de schuyten van Delff ofte den Hage, sullen sijn gecommen, den Schipper de brieven aff vorderen, ende deselve sonder eenich uytstel datelijck bestellen op pene van te verbeuren bij nalatigheid voor de eerste reyse ses guldens ende voor de tweede reyse acht guldens, ende voor de derde reyse zesthien guldens ende arbitrale correctie.'

Heeft hij alles besteld, dan 'sal hij aen de Schippers doen oprechte reeckeninge van 't geen hij van bestellen ontfangen sal hebben, in conformité van sijn boeck ofte notitie'. Zijn loon wordt berekend op 'achtien stuyvers van elcke schuijt bij somertijden ende van den looper bij wintertijden twaelff stuyvers.'

Wilt ge Jochem in eerste actie zien, bezig met de pertinente notitie van alle brieven en de packetjens, dan wandelen we van de nieuwe brug het 'Ammrack' en de nieuwe beurse langs naar het Rokin, waar 'after de Capelle, eertijds genaemd de Heylige Stede, van het Noorder hoeckhuijs incluys of Suydwaerts op' de schepen uit den Haag en Delft aan te leggen komen, om weer op den middag, de klocke twaelf uren geslagen hebbende, af te varen.

De oude keurboeken houden ons uit 't nieuwe gild nog een anderen naam bewaard. Het is Dirck Strijcker, de derde briefbesteller, die in 1643 de Portugaelsche Brieven voor zijn rekening kreeg, en den paalknecht dus daarvan ontlastte. Veel last had deze er anders niet meer van, want 't was weer de oude klacht. Verscheiden koopluiden, handelend op Portugael gaven te kennen, dat de brieven, die dagelijks - ja, er staat '*dagelijcx* uyttet voorsz. Rijck mette schepen over zee in deze Landen gebracht worden', in Texel of elders onderweg werden opgehouden. Dirck Strijcker zou nu, 'gecommitteert ende geauthoriseert' als hij werd, niet alleen voor de verzending, maar ook voor de bestelling van de Portugaelsche brieven zorgen.

Hadt ge nu brieven naar Portugal te *verzenden*, dan kondet ge gaan naar den Camper stijger, die lag aan uw linkerhand

na 't overgaan van de nieuwe brug, al waar in het huis van 't College van de Zeezaken Dirck Strijcker dagelijks zat om ‘te collecteren ende te ontfangen, om daarna sonder eenigh uytstel ofte versuym mette eerste alsdan te vertreckenen schepen de brieven en pakketten sekerlijck te bestellen’. Te betalen hadt ge hem voor een enkelen brief één en voor een dubbelen brief of pakket twee stuivers.

De brieven *uit* Portugal werden ‘nae haer arrivement in Texel of 't Vlie datelijck den Commissaris afgeleverd, die zorg droeg voor de verderzending aan Strycker per eerst afvarende kage, lichter of schip. Was er geen gelegenheid voor zulk een schip, dan werden de brieven te den Helder aan land gebracht ‘ten huyze van Marritje Jans, waerdinne in de Roode Leeuw die de selve voorts over land na dese stad sal senden.’ Strijcker hield van alles wat bij hem op een dezer wijzen binnenkwam pertinente lijste en bestelde alles sonder eenigh versuym tegen vier stuivers per enkelen brief en twaalf stuivers voor een extra-ordinaris Pacquet.

De regeling was uitvoerig genoeg, maar daarmede alleen is het nog niet gedaan. Er kwamen weer klachten, wel niet spoedig, maar toch na negen jaar den 13 Januari 1652 bevonden mijne Heeren van den Gerechte, dat de keur niet so wel werd onderhouden, als haer E.E. tot gerief van de koopluyden souden sien. Er waren lui die den Commissaris te vlug af waren, en de brieven en pakketten het eerst te pakken kregen, om daarmee dan te handelen volgens het oude recht: achterhouden, als er wat inzat, of afleveren tegen afgeperst port. Daarop werd nu boete gesteld van VII gulden, die ten goede zouden komen - de beginselen van strafrecht waren nog wat anders dan thans - aan onzen Strijcker (die nu Secretaris heet) of aan zijn opvolger in 't ambt.

Denzelfden dag werd een keur uitgevaardigd, waarbij voor de Brieven ende Pacquetten uyt Spaenjen ofte de Eylanden onder 't Gebiet van Spaenjen staende, waarmee het dus ook niet pluis was, eveneens een afzonderlijk besteller werd aangesteld.

Jochem Dircx van de schepen uit Delft en den Haag zag in het vorig jaar zich nog een collega toegevoegd voor de brieven, die, ook van Rotterdam, over Haarlem werden aangevoerd, zoodat nu sedert de eerste keur van 1598 Amsterdam in ruim 50 jaar een vijftal brievenbestellers rijk geworden was.

Hoeveel er tegenwoordig zijn uitstroomende uit het hoofdkantoor op de Nieuwe Zijds Voorburgwal, nadat daar van heinde en verre de vol geladen zakken zijn binnengekomen, de brieven met de stempelmachines in razende vaart gestempeld, gesorteerd en aan de bestellers zijn uitgedeeld? Meer dan honderdmaal dat aantal uit Amsterdam's zeventiende eeuwsche bloei-periode, naar laatste telling vijf honderd vier en zeventig.

Een groot verschil, en daar de postale correspondentie als zulk een treffende maatstaf wordt aangenomen voor ontwikkeling en beschaving, welk een vooruitgang! Maar toch, verblijden wij ons niet te onvoorwaardelijk.

Bedenken wij (onder 't vele andere aan uw inzicht overgelatene), dat in de zeventiende eeuw nog niet waren de duizenden visitekaartjes, waarmede wij twintigste eeuwers op zoo uitgebreide en gemoedvolle wijze correspondeeren, evenmin als de legioenen prentbriefkaarten, couranten en andere drukwerken, die onzen geest tot zulk een uitgelezen voedsel zijn. En vergelijken wij ook nog even in onze gedachten, als twee representanten van toen en thans, het tegenwoordige gebouw, niet naar zijn uitgebreidheid (die alweer te klein is), maar vooral naar zijn architecturalen geest, met dat eerste huisje, van waar de brieven werden besteld, met dat paelhuysje in den vroegen fijnbewogen renaissance-stijl, met zijn ‘galerije,’ op de nieuwe brugge, expresselijk gebouwd aan 't lustighe, Lazurigh IJ, waarop 't beweegt van bruine en witte zeilen, de vlaggen swieren van de stengen, oranje blanje bleu, en purper en rood goud.

Zullen wij, na zulk een vergelijk van toen en thans, niet gaarne tot onze stichting een oogenblik luisteren naar dien heerlijken dialoog, waarin de Famulus uit Faust, ‘im Schlafrocke und der Nachtmütze’ nog van zijn historische studies nasmullend, zijn heet gebakerden meester op het genot daarvan wil wijzen met de onsterfelijke philister-woorden:

> Verzeiht! es ist ein gross Ergötzen,
> Sich in den Geist der Zeiten zu versetzen,
> Zu schauen, wie *vor uns* ein weiser Mann gedacht,
> Und wie *wir* 's dann zuletzt *so herrlich weit gebracht.*

waarop Faust dan uitschiet met hartgrondige ironie:

> O ja, bis an die Sterne weit!

Verlaine en Rimbaud te Stuttgart.
J. Greshoff.

TIJDENS een bezoek aan de in een begroeid dal zoo bekoorlijk gelegen hoofdstad van het Koninkrijk Würtemberg, heeft de gedachte aan een tragische samenkomst mij zelden verlaten, de gedachte aan de triestige ontmoeting tusschen twee - ieder op eigen wijs groote - dichters, tusschen twee vrienden die zich voor elkaar verloren wisten...

Verlaine en Rimbaud....

Na de catastrophe van Brussel, na zijn ontslag uit het hospitaal Saint-Jean - van zijne lichte verwonding genezing - was Arthur Rimbaud, de jongste der vrienden, zijne zwerftochten opnieuw begonnen.

Met Germain Nouveau ging hij naar Engeland, waar hij een jaar - een zeer eentonig, een zeer vervelend jaar - bleef, ten einde zich voldoende op de hoogte der Engelsche taal te stellen.

In 1874 keerde hij naar Charleville terug. Terug naar de moeder, die aan de toekomst van dien ontembaren, zwerfschen zoon al lang twijfelde. De oplage van zijn wonderbaarlijk prozawerk ‘Une Saison en Enfer’ had hij vernietigd. Hij verklaarde zich tot de praktische wetenschappen te willen bekeeren en zich nu werkelijk en geheel aan de vreemde talen te willen wijden.

De koorden der moederlijke beurs - meest goed bewaard! - ontbonden zich een weinig en Arthur ging naar Duitschtand om de landstaal te bestudeeren. Hij vertrok naar Stuttgart.

Eigenlijk - misschien dat hij het zich zelven niet eens bekend had - gelijk àl zijn vorig, schijnbaar vreemd doen, was het eene geheime voorbereiding voor den Tocht: den uittocht uit Europa, die zijn leven beheerschte: eerst door het verlangen, later door de werkelijkheid. Naar het Oosten was de geheime drang.

In Stuttgart werd de jonge kunstenaar - geen werkzaam

kunstenaar meer - huisleeraar in den familiekring van een medicus. Daar bleef hij vier volle maanden.

Toen was hij de Duitsche taal grondig meester...

De andere der vrienden - van gelijk-beroemden naam - Paul Verlaine, was - men weet het - veroordeeld tot eene gevangenisstraf van twee jaren. Na zijn ontslag bracht hij eenigen tijd bij zijne moeder door, wachtende op het echtscheidingsproces, hem door zijn vrouw aangedaan.

In zijn onverzoete bitterheid - de eenzame cel-dagen wreed nàwerkend - in de donkerheid, waarin hij zijn leven verdoold wist, hoorde hij als een fel licht van verwachtingsvolle vreugde, dat Rimbaud, de nog geenszins vergeten vriend, de gezel der vrije tochten, in leven was en te Stuttgart verblijf hield.

In Arthur Rimbaud was voor Verlaine àl de uit-juichende heerlijkheid van vòl, onvolnoten zwervergeluk gesymboliseerd; al de onbekommerde vreugde om een bestaan in vroolijke, levensblijde vrijheid, zonder nevengedachten genietende van al wat de aarde - de nimmer ontrouwe - biedt en bieden kan, de uren doorlevende in de onverbroken extase van te zijn in schoonheid.

Hij ging - Verlaine. Het was als een vlùcht uit den ondraaglijken druk van zijn ontworteld leven in Parijs. Hij vluchtte naar Stuttgart.

Om den ouden vriend - dien hij kende als levende waarlijk alleen in vagebondage - aangenaam te verrassen, kleedde hij zich zorgelijk als een donkere struikroover.

De diepe, tot de grondvesten der ziel schokkende ontgoocheling toen.

Rimbaud's ontvangst was niet slechts koel - zij was afwijzend.

De jonge huisleeraar - een gevestigd man! - was uiterst verontwaardigd dat Verlaine het waagde hem weer te zoeken, ná het Brusselsche dramatische conflict. Te meer nog, omdat hij vreesde dat het onverwachte vreemde bezoek van den nerveuzen struikroover - zijne positie ten huize van den dokter schade zou kunnen doen.

Om van Verlaine af te komen, stond hij hem een onderhoud toe in de boschrijke omstreken der stad.

Verlaine schilderde den jongen vriend - vriend nog altijd - de ontvluchte heerlijkheid der eertijdsche omzwervingen. Hij bezwoer hem, dien tijd van vergeten en opgaan in het volop

en diep genoten oogenblik weer te beginnen. Hij verweet hem zijn onverwachte ontrouw aan de vrijheid en het leven.

Arthur Rimbaud - die na Brussel een innerlijke crisis had doorgemaakt - wenschte daarentegen gevestigd te blijven. Hij was bang voor een terugkomst in de 'literaire' sferen van Parijs - ook vreesde hij geblameerd te zijn door de algemeen-bekend geworden Brusselsche catastrophe. Hij wilde zich, láter nog, in de industrie begeven.

Na een heftige woordenwisseling - Verlaine en Rimbaud beide vol plotselinge heftigheden - werden zij - opnieuw - handgemeen.

Toen bleef Verlaine achter. Alleen. In het Bosch... Hij bleef achter... alleen... en half doodgeslagen...

Hij zag den vriend niet meer...

Aldus is de eenvoudige toedracht der zaken - ieder wel bekend, die belangstelt in het leven van hen die door velen de grootste dichters van het moderne Frankrijk worden geacht - zooals ik die ontleend heb aan de levensbeschrijvers, in het bijzonder aan Paterne Berrichon - schilder-schrijver - den zwager van Rimbaud.

Op slechts een enkel punt te dezen aanzien is zijn woord in twijfel te trekken. Hij beweert namelijk dat de laatste, de tragische samenkomst en strijd zou hebben plaats gehad in 'la Forét Noire'. Dit gebergte toch, van het Oosten komende beginnende bij de plaatsjes Freudenstadt en Rippoldsau, is van Stuttgart, met de snelste verbinding over Eutingen, twee en een half tot drie uur sporens verwijderd. Het lijkt mij *zéér* onwaarschijnlijk dat Rimbaud Verlaine een rendez-vous op een zoodanigen afstand van zijn woonplaats zou hebben verleend, te meer daar de naaste omgeving van Stuttgart voor een ongestoord eenzame onderhandeling gelegenheid te over biedt: in de bosschen op Hasenberg of in het koninklijke park Solitude.

Intusschen lijkt mij dit laatste te samen treffen, die laatste strijd tusschen twee die te samen eens eens een groote vriendschap hadden gevonden en langen tijd hadden bewaard, van eigenaardig belang, wanneer wij - de betrekkelijk-eenvoudige

menschelijke tragedie erkennende - het beschouwen als een symbolisch conflict tusschen tweeërlei levenshouding.

Zóó:

Verlaine is de verslagene, die in den droom het leven ontvlieden wil.

Rimbaud is de veroveraar, die in het leven zijn droom te ontvluchten tracht.

Beide vlùchten....

Voor iets, dat zij vreezen, schoon onbewust van den aard des gevaars.

Beide gevoelen zij zich wreedelijk en onrechtvaardig uitgestootenen uit de voor het boven en beneden middelmatige zoo erbarmenloos-wreede samenleving.

Beide ook dragen zij in zich het gevoel van hooge rechten op het geluk, zij de overgegeven dienaars van de strenge godin, die schoonheid is.

Zóó vinden zij elkander, zoo genieten zij samen, zwervend door vele en veler dorpen, enkel, maar dan ook vol-op, genietende van hun ongekende verlostheid, van hun grenzenlooze vrijheid, van hun oppermachtig heerschen over eigen dag en uur.

Tòt Rimbaud zich bewust wordt van een gevaar, dat hem dreigt, dat hem zeker vernietigen zal, zoo hij zich niet bijtijds redt,... Redt uit: de langzame worging der ledigheid.

Verlaine, daarentegen, behoeft de ledigheid evenzeer als Rimbaud haar schuwt. Hij vreest de daad evenzeer als Rimbaud die zal blijken noodig, brood-noodig, te hebben.

Voor Verlaine was dus de tijd der omzwervingen een bereiken.

Voor Rimbaud niets dan een poging - een poging die mislukte.

Wanneer dan ook Arthur Rimbaud den vriend weigert te volgen als deze door de drie vrouwen - echtgenoote, moeder en schoonmoeder - naar Brussel wordt getroond, moeten wij daarin het begin zien zijner bewustwording en van zijn zelfredding. De komst - ten slotte tòch - in België was meer een offer aan Verlaine - van wiens vriendschap hij de groote waarde en schoonheid erkennen bleef - dan het volgen van een dringende behoefte des harten. Vandaar dat hij weigert bij Verlaine te b l i j v e n .

Deze ziet zijn leven wezenlijk bedreigd.

En zijn schot - overijld in den ziedenden hartstocht - is

de wanhoopsdaad van iemand die zich zelven voor zich-zelven voelt verloren gaan.

Zijn droom, die droom van eindeloos genot en vol geluk, zijn droom van waarachtige vrijheid, van levens-ontvlieding, zijn heil is verloren.

En voortaan zal hij leven, slechts door de herinnering aan dien tijd. En toch ook weer in de absinth en in de armen van vele en gewillige vrouwen die *zelfde* herinnering - als zij tè schrijnend wordt en tè heftig verlangen wekt - trachten te verdooven.

Zoo kan men leven van een verlangen dat men vreest....

O, het is zoo menschelijk - en daarom zoo diep en hevig aangrijpend - dat plotseling, hals over kop, gedachteloos gaan naar Stuttgart, met een láátste hoop, een bang en schuw verwachten, half-gelovend, half zeer groote teleurstelling vreezend.

En aan den anderen kant is het éven menschelijk - en daarom gelijk begrijpelijk - hoe een blinde angst zich van Rimbaud meester maakt als hij zijn afgezworen - even gevreesd als gehate - verleden in Verlaine voor zich ziet levend geworden.

Gelijk Verlaine's aanval te Brussel, is die van Rimbaud te Stuttgart: een wanhoopsdaad.

Paul Verlaine wist zijn heerlijkheid verloren.

Arthur Rimbaud wist zich een nieuw, eigen-verworven geluk nabij.

En door die plotselinge, dwaze overkomst vreesde hij die toekomst - waarnaar hij innig verlangde - te zullen verliezen.

Hij mòcht niet zwak zijn.

De historie heeft Arthur Rimbaud ten slotte gelijk gegeven.

Hij heeft de bevrijding gevonden. In de Daad. Hij is geworden, die hij wezen moest naar innerlijken aanleg: de Werker, midden in het leven, in het meest-bewogen leven staande, en alleen daarin gelukkig en vrij...

Dit nu is de groote tragiek in het verloop van de vriendschap van Paul Verlaine en Arthur Rimbaud, dat hun *dubbel* breken niet te wijten was het toeval der omstandigheden, minder nog aan de wispelturigheid des gemoeds, maar voortvloeide als een ijzerwreede maar noodzakelijke (misschien juist dáárom zoo wreede) consequentie van het te samen komen van twee aldus en zoo verschillend geaarde persoonlijkheden.

Het was onontkoombaar als het Noodlot en het is geschied met de volle, exacte zekerheid van àl het natuurlijke.

Van ‘schuld’ is dus geen sprake. Noch Verlaine, noch Rimbaud kan eenig verwijt treffen. Beide de vrienden hebben gehandeld, zooals zij handelen moesten.

En de Verlaine-bewonderaars - als alle eenzijdige oprechte bewonderaars wat dom en beperkt -, die Arthur Rimbaud met booze oogen bezien, geven blijk noch dezen, noch hun geadoreerden Meester te begrijpen.

Zoo heeft dus in Stuttgart - de gezellige stad diep in de berg-kom - een conflict plaats gegrepen, dat menschelijk, en ook: breeder, gesproken van diepe aangrijpendheid is.

En het is niet te verwonderen, dat de herinnering, het herbeleven ervan, iemand dagen lang kan houden in een staat van triestige geroerdheid.

Zoo althans is het mij gegaan....

Adolphe Willette.
Aty Brunt.

ER is een streven, dat onzen tijd kenmerkt - helaas, mag hier wel worden ingelascht -: een drang naar het vluchtige, het luchtige, het gemakkelijk op te nemene; begrijpelijk, als wij zien hoe de strijd om het bestaan onder onze verwarde economische verhoudingen, zwaarder dan ooit, al onze vermogens van geest, ziel en lichaam ten uiterste beproeft. Men heeft tijd noch lust tot het beschouwen van en inleven in kunstwerken, die daartoe een geheelen en frisschen mensch vragen.

Aldus zegt men dikwijls, niet geheel ten onrechte, dat onze tijd staat in het teeken van het variété en het café chantant.

Wanneer wij thans dit moderne vermaak in zijne verhouding tot de geuite schoonheid, tot de kunst beschouwen, dan wordt onze aandacht allereerst heengeleid naar het Cabaret Artistique in Frankrijk, waaruit het Duitsche Ueberbrettl weer voortvloeide. Beide instellingen zijn niet meer, - de oprichters zijn dood of maatschappelijke lieden geworden: Salis ging heen en in Duitschland zoekt men te vergeefs naar het tragische leven van den zwerver Peter Hille.

Een jong geslacht heeft òf ingezien dat een hechte vereeniging van ontspanning en kunst een herschenschim is, òf heeft, verloren in meer individualistische schoonheidsidealen, geen stappen in die richting meer gedaan.

De Cabaret is historie thans en om U een goed beeld van Ad. Willette te schetsen, dien ik eerst, zij het dan in korte trekken, de vrij wel bekende historie van het cabaret van ‘Le Chat Noir’ als eerste en eenig zuivere vertegenwoordigster van het type te releveeren.

Rudolphe Salis kunnen wij beschouwen niet slechts als stichter van den ‘Chat Noir’, hèt Cabaret Artistique, maar evenzeer als den maker van dat Montmartre, waarvan ons de herinnering als een vast beeld is gebleven, een stad-op-den-berg, vol levenslust en levenskracht, van durven en kunnen, vol

zinnelijkheid en overmoed, vol feest en vol begeerten naar levend schoon.

Voor 1881 was Montmarte een buitenwijk van Parijs, ontsierd door weinig huizen, een dorpje op zich zelf, met kale onvruchtbare velden en talrijke slanke windmolens, een uitgezocht oord voor schilders, waarvan er dan ook verscheidenen hunne ateliers hadden. Hier maakte Rops zijn volle sensueele etsen, Henner zijne omnevelde vrouwenfiguren, hier werkten Stevens, Bonnat, Manet, Puvis de Chavannes en vele anderen. Toch ontbrak er iets aan dit bohême leven, dat was de lichte, lustige, sprankelende vroolijkheid, het feest van tintelende geestigheid en luchtige artisticiteit, kortom men miste het feestelijk samen-zijn, men leefde en werkte stil voor zich heen, ieder afzonderlijk.

Toen opende Salis - zelf niet meer dan een middelmatig kunstenaar, maar iemand, uitgerust met een tot heden toe nog niet overtroffen organisatorisch talent, één die de gave bezat de verspreide artisten bij en tot elkaar te brengen - zijn Chat Noir op den Boulevard Rochechouart en de blijde vreugdigheid deed haar intrede in Montmartre. Salis was de waard, entrée werd niet geheven, maar naarmate de belangstelling toenam, werden de prijzen der consumptie steeds hooger. Iederen Vrijdagavond waren er bijeenkomsten; er werden liedjes gezongen, schimmenspelen vertoond en teekeningen en schetsen van Willette, Steinlen, Caran d'Ache, Henri Rivière en anderen versierden de muren.

Na een paar weken werd er ook een courant uitgegeven die eveneens den naam Chat Noir droeg. Hierin vierde Willette's jonge kunst hoogtij. Hij gaf hier zijne fijne geestige prentjes, hier werd zijn gevoelige Pierrot geboren, het geliefde kind van Montmartre.

Het milieu van vroolijkheid en scherts, tot nu toe in het Quartier Latin, verplaatste zich. De Chat Noir werd het middelpunt van het lachende Parijsche leven. Al spoedig werd de zaal te klein om alle bezoekers te omvatten en het cabaret verhuisde naar het oude atelier van den schilder Stevens.

Een groot venster van gekleurd glas van Willette prijkte in de nieuwe gardezaal. Het droeg den titel ‘Te Deum laudamus’. Aan de wanden muurschilderingen ‘Le Moulin de la Galette’, ‘le Cavalier de la Mort’, ‘Robespierre’ en ‘la Chasse de l'Amour’ van denzelfden meester. Op de eerste

verdieping was het eigenlijke cabaret met het groote werk ‘Parce Domine’ van Willette. Hier en daar waren kattenstudies van Steinlen en prenten van Cheret en Forain. Het geheele huis hing vol teekeningen, lithos en schilderijen van de vele artisten-stamgasten.

Het kon niet anders of de Chat Noir moest navolgers krijgen en andere cabarets verrezen dan ook met groote, tè groote snelheid. Aristide Bruant, de brutale volkszanger vestigde ‘Le Mirliton’, terwijl verder genoemd moeten worden: ‘Le Chien Noir’ en ‘La Bôite a Tursy’. Toch bleef ‘Le Chat Noir’ niet alleen als aantrekkingspunt, maar zeker ook als artistiek milieu de eerste plaats innemen. In zijne zalen klonken de gevoelige liedjes van Paul Delmet, en Fragerolle en werden de schimmen van Henri Rivière vertoond, een kunstenaar, die werkelijk de meester van het schimmenspel genoemd mag worden.

In 1897 stierf Rudolphe Salis, op 't juiste oogenblik, want meer en meer tingeltangels en café chantants werden er opgericht, de tijd van het echte Cabaret was voorbij. Met Salis verdween de Chat Noir. Erich Klossowski zegt in zijn boek ‘Die Maler von Montmartre’ van hem: ‘Salis stirbt, aber seine Aufgabe hat er erfüllt. Einer ganzen Kohorte von Dichtern, Malern, Musikern hat er die Zunge gelöst, er hat keine Talente bilden und erwecken können, aber er hat sie ans Licht gezogen, ihnen die Bahn frei gemacht und sie erfüllt mit diesem romantischen wagemutigen, unabhängigen, kritischen, ironischen oder sentimentalen Künstlergeist, von dem er das von ihm entdeckte Land beherrscht wissen wollte.’

Montmartre heeft vele teekenaars en schilders voortgebracht, toch geeft geen van hen zoo zeer het beeld van den echten Montmartrois als Willette.

Hij heeft voor ons zijn Pierrot doen leven als hij blijde is en als hij verdriet heeft, den kinderlijken Pierrot en den verliefden Pierrot, Pierrot die treurt om zijn doode rozenstruik, Pierrot die droomt van zijn kleine Pierrette, die speelt met zijne vriendinnetjes, die zelfs in den hemel ‘sa vie de vagabond’ nog voortzet.

Willette heeft ons het type van den overgevoeligen naïven Pierrot gegeven en in dit type heeft hij den aard van zijn geliefd Montmartre zuiver geteekend.

Het is in zijne luchtige fijne Pierrotteekeningen, dat Willette zich het zuiverst heeft uitgesproken.

Zijn prachtig boek 'Pauvre Pierrot' waarbij hij zelf den volmaakt aanpassenden tekst schreef, behoort dan ook tot het allerbeste van zijn werk niet alleen, maar eveneens tot het fijnste en geestigste wat er op dit gebied verschenen is.

Ik wil daarom dit boekje wat uitvoeriger bespreken. De meeste illustraties bestaan uit een reeks kleine opeenvolgende prentjes, die op één blad staan, en als verluchting dienen van den op de vorige bladzijde geschreven tekst. Laat ik beginnen met Le Roman de la Rose. De kleine Pierrot met een reusachtige parapluie bekijkt de mooie roos. Hij valt voor haar op zijn knieën en besluit langs haar stengel naar boven te klimmen, maar hij blijft hangen aan hare scherpe doornen en verwondt zijne kleine handen. Dan komt de bij en kruipt in het hart van de roos, niet uit teederheid maar om er haar dagelijksch voedsel te halen. 'Sterf, slechte vreugdebloem' zegt Pierrot en de roos ligt op den grond, de schoone sieraden uitstortend, waarmede de dageraad haar getooid had.

'Sterf gij ook Pierrot', bromt de bij en zij doorsteekt hem met haar scherpen angel.

Welk een aardige tekst en hoe gevoelig zijn enkele zinnen. Uitstekend is deze plaat geteekend, de manier waarop Pierrot naar zijne pijnlijke handjes kijkt, vol met de scherpe dorens. Zijn gebaar van woede als hij de roos met zijn parapluie stuk slaat, de actie in het figuurtje van de bij - op het laatste plaatje - het nijdige priemen van het scherpe zwaard en het pijnlijke, zich nog willen verdedigen van den kleinen Pierrot.

'Mon Rosier est mort!' De slechte vrouw heeft zijn roos geplukt en haar aan een varken gegeven, een fattig heer heeft met zijn stok den laatsten knop er afgeslagen, de werkman heeft met een zwaren kruiwagen haar wortel verpletterd. En Pierrot knielt bij zijn doode roos en weent om zijne verloren illusies.

Mooi zijn de verschillende karaktertypen in dit plaatje geteekend, de kleine Pierrot, die bezig is de roos te schilderen, achter hem kruipt een slak, zijn huisje torschend. Het coquette vrouwtje, dat met een sierlijk gebaar de bloem afknipt en haar het vadsige zwijn geeft, de wreede man, de fat met zijn dunne beentjes en modern hoedje, die, zonder nadenken haar frisschen knop afslaat, de werkman, die ruw, onoplettend met zijn zwaren

kruiwagen de struik vernielt, en de tengere Pierrot in zijn zwart pakje, die geknield ligt bij de roos en weent met de handen voor de oogen. Een zwarte vogel verdwijnt in de verte. Als we dit laatste prentje, wanneer Pierrot de roos beweent, aandachtig bekijken, hoe mooi is het dan geteekend, welk een fijn sentiment spreekt er uit dit kleine figuurtje; wij voelen het verdriet van den armen Pierrot. Maar die droefheid duurt niet lang, hij bemint een klein fijn meisje. Hij zingt voor haar, hij speelt viool, zoo mooi dat zelfs de vogels luisteren, hij teekent haar portret, hij plaagt haar, hij wil zich doodsteken, het meisje blijft onbewogen. Slechts als hij haar na hard werken een geldstuk kan bieden, buigt zij zich gracelijk tot hem over, om het in ontvangst te nemen en de maan schreit bittere tranen.

Dan ‘Pierrot s' amuse’. Hij gaat uit met zijne vriendinnetjes. Hij springt en danst met de fijne wezentjes. Er is gang in dit lustige drietal, er zit beweging in de kleine voetjes, wij gevoelen hunne dolle sprongen, hunne opgewonden vroolijkheid. Los en gracieus zijn de bewegingen van hun armen, het neerzetten van hunne voetjes. Uit al Willette's teekeningen, maar uit dit plaatje in het bijzonder spreekt de Fransche geest van bevalligheid en sierlijkheid. Maar Pierrot wordt dronken en gaat vechten met Harlequin. Hij klaagt zijn leed aan de maan en als zijn kleine Pierrette hem gaat zoeken, hangt hij dood aan een lantaarnpaal.... En de kleine Pierrette licht haar rokje op, drukt het aan hare oogen en weent. Het lantaarntje, dat zij meenam om hem te zoeken, ligt rookend op den grond.

Aardig is bij deze plaat de geschiedenis van een poes, die een muis wil vangen, verwerkt. Eerst sluipt hij loerend op het muisje af. Goed van houding is het dier hier - het uitgerekte van het lijf - de kop vooruit, de staart gestrekt, kruipt hij voorzichtig langs den grond. Dan zit hij parmantig boven op het vat van Polichinelle, de twee voorpooten naast elkaar, de oogen onafgebroken op het kleine dier gericht. Later trapt Pierrot hem op den staart, zijne haren rijzen te bergen en hij schreeuwt het uit van pijn. De kat is bij Pierrette, als zij haar Pierrot aan het zoeken is en als zij hem vindt, heeft de kat de muis gevangen en houdt haar triomphantelijk in zijn bek. En die eenigermate conventioneele symboliek hindert in dit milieu niet.

Aardig doet die slanke zwarte kat tusschen het lichte gespeel der fijne lijntjes.

Eén van de beste serieplaatjes uit Pauvre Pierrot is die bij ‘Vision’. Pierrot heeft een meisje gezien en zijn hart is ontvlamd. Nu wil hij haar teekenen, maar valt over zijn werk in slaap. Dan verschijnt het meisje en zij zegt dat zij vertrouwen in hem stelt en hem voor model wil dienen. Zij begint zich te ontkleeden en Pierrot krinkelt in elkaar van plezier. Hij wil haar omhelzen en kust... den muur. Arme Pierrot, de muur is hard.

Deze kleine prentjes zijn twee aan twee van elkaar gescheiden door een bloem die eenigszins van betrekking op de voorstelling is. Als Pierrot zit te teekenen een lelie, als het meisje verschijnt een zonnebloem, wanneer zij zich gaat ontkleeden een roos, en op het laatste prentje zien wij het droombeeld dat een neus trekt tegen Pierrot, verdwijnen met een slaapbol.

Mijn artikel zou te lang worden wilde ik elk van de platen uit Pauvre Pierrot afzonderlijk bespreken, ik wil mij daarom bepalen tot de hier boven genoemde en slechts nog enkele kleine prentjes releveeren, die mij om de een of andere reden troffen.

Eerstens de ‘Préface de l' Auteur’ opgedragen ‘à mon maître d' école’: een blad met schrijfvoorbeelden, keurige letters b, die ontaarden in aardige Pierrots, die springen en buitelen tusschen de lijnen. Nette rechte streepjes, die wegdravende magere kereltjes worden. Werkelijk allergeestigst van vinding.

Bij ‘Richesse passe Honneur’ viel mij het grappige oude paartje op. De man, van op zij gezien, is de krant aan het lezen. Kringetjes rook stijgen uit zijn lange pijp. Hij heeft de beenen over elkaar en aan zijne voeten draagt hij groote muilen. Op het hoofd een groote vierkante calot met een kwast. Het vrouwtje zit met de voeten op een stoof. Zij breit aan een lange witte kous. Geestig zijn de gezichten van deze burgerluidjes, de man met de ronde brillenglazen voor de oogen, het ronde neusje en den breeden mond,

Op ditzelfde blad staat nog een ander aardig plaatje: als Pierrette de kat moet gaan koken, omdat de drie kleine Pierrots zooveel eten. De drie stevige jongens zitten voor de tafel gewapend met messen en vorken, wachtend om hunne hongerige maagjes te vullen, de arme Pierrette duwt met de

eene hand den mageren zwarten kat in den pot, met de andere bedekt ze de oogen om het akelige schouwspel niet te zien.

Bij ‘Vendredi Saint’ is het laatste teekeningetje het aardigst: als Petite Maîtresse na haar boetedoening op Goeden Vrijdag de Paaschklokken weer hoort luiden en zij Pierrot zoo onstuimig om den hals vliegt dat hij van zijn stoel afrolt en zijn pijp uit zijn hand vliegt. Een paaschhaasje blaast op een trompet, een klein Pierrotje kruipt uit een ei. De gevleugelde klokken klingelen. In de verte zien wij de zon opgaan en de molens en torens van Montmartre.

Hoe onnaspeurbaar fijn van teekening is zulk een vrouwenfiguurtje: de kleine voetjes, de gevoelige lijn van den rug.

Bijna op alle platen van Willette's Pauvre Pierrot komt een kat voor. Hij vangt een muis, speelt met het staartje van een varken, zit op Pierrot's doodkist, steelt zijn schat en trekt een hoogen rug. Overal loopt de zwarte kat, het symbool van Montmartre, tusschen de prentjes door.

Behalve dit soort illustraties bevat het boek ook nog platen, die met wit op een grijs fond geteekend zijn. Hoewel ook deze prentjes heel mooi zijn, missen zij toch de fijne verzorgdheid, dat teere, dat de andere plaatjes hebben.

Op de bladzijden van den tekst zijn ook gevoelige illustraties ingevoegd, waarvan ik die bij ‘La Bourse et la Mort’ wil noemen om haar bijzonder fijn sentiment.

Willette heeft ook een aantal lithographieën gemaakt. Eén van zijne series is Poèmes d'Amour. Ieder der litho's is een vierkante prent met er onder een krabbeltje van een klein figuurtje, waar de grappige geestige Willette weer voor den dag komt. Laat ik eenige litho's verder bespreken.

Het beeldje van den Amor staat hoog tusschen de omlaaghangende takken van treurwilgen. Aardig is de houding van het liefdegodje, de knieën zijn even ingezakt, het hoofdje is wat voorover het is alsof hij kijkt naar hetgeen onder hem gebeurt. Mooi van manier is dit prentje: het witte beeldje met de fijne grijze schaduwen. Het krabbeltje in de marge stelt een agent voor, een man met een dikken grooten neus, die eensklaps Amor met zijn lantaarn belicht, zoodat hij verschrikt wegvliegt.

Een andere mooie litho is het kopje van een zingend meisje. Goed is de expressie van het gelaat, typisch met de groote donkere oogen, het kleine coquette wipneusje en den open mond. Fijn is het teere vleesch aan den hals uitgedrukt. Het steekt

blank af tegen den donkeren achtergrond, waarop sterren flikkeren, die het kopje met een krans omlijsten.

Een naaktfiguurtje is van een bijzondere teerheid. Het slanke vrouwtje houdt in de handen den kantachtigen doek, die haar bedekte. Witte vlokken dwarrelen om haar heen. Echt Willette is bij dit gevoelige prentje de krabbel van een Pierrot, die nagezeten wordt door een monument dat zijne armen al naar hem uitstrekt.

Een andere aardige lithographie niet uit deze serie is een zangeresje uit een café chantant. Coquet gekleed met korte rokjes, waaruit de slanke beentjes en sierlijke hooggehakte voetjes komen, staat ze daar en zingt haar liedje, het mondje open. Schaduwen vallen door het vallicht op haar vroolijk gezichtje. Voor hare voeten ligt een ruiker viooltjes. Op den achtergrond zien wij den windmolen van Montmartre.

En altijd, altijd is het Willette, Willette op en top.

Het is wel eigenaardig als wij het werk van den hier in Holland zoo algemeen bekenden Steinlen vergelijken met dat van Willette. Zij leefden in een zelfde wereld, tegelijkertijd; en hoe geheel verschillend is hunne visie geweest. Steinlen heeft de menschen gezien, ellendig, zwoegend en werkend voor hun brood, hij ziet de vrouwen zich verkoopen, de mannen dronken in de kroegen. Hij geeft het geluk weer van twee elkaar kussende menschen, maar ook de droefheid van hun armoedig bestaan. Hij laat kinderen hunkerend kijken naar brood, haveloos, vermagerd gaan door de drukke straten.

Willette ziet het leven als een vroolijk spel. Hij laat zijn Pierrots genieten van de vroolijkheid, hun verdriet is van korten duur, en zij dansen weer verder in hun lustig leventje.

Zijn vrouwtjes zijn teere elegante wezentjes, die lachen en blijde zijn, die leven voor de liefde; het zijn geen vrouwen die den pijnlijken ernst van het leven kennen, zij blijven altijd meisjes, kinderen, ondanks al hun liefdesavonturen. Zij zijn nooit gemeen, maar vlinderen van den een naar den ander; 's middags kussen zij Harlequin, 's avonds slapen zij in de armen van Pierrot. Willette's vrouwtje heeft een groot hart, dat veel kan bevatten. Fijn zijn hare tengere leedjes, sierlijk de dunne gewaadjes, waaronder wij haar broos lichaam zien schemeren. Zij is als een vogeltje, dat sjilpt en zingt en in alles zijne vreugdigheid vindt.

Bij Steinlen is er schrijning en nijpend verdriet; bij Willette is het al verzoet tot een weemoed, die tot de hoogte van een glimlach is kunnen stijgen. Ook op Willette heeft de ellendigheid, de triestheid, het onrecht sterk ingewerkt; maar hij geeft het als de tijd het al heeft verzacht en vervaagd tot een hooge, diepe en stille vreugdigheid. In hem is het beste van Watteau's eeuw weer te vinden: het spel van gratie en lach, dat een soms al te diepe smart maskeert voor de wereld, die niet begrijpende is.

Het is in zijn later werk, dat Willette meer de richting van Steinlen is opgegaan en dat hij zich in zijn prentkunst ook op politiek terrein heeft begeven. Als bekwaam teekenaar heeft hij ook in dit genre goede dingen gemaakt, maar toch blijft hij in zijne Pauvre Pierrot en andere illustraties in die lijn het zuiverst: de typische Willette van Montmartre.

In 1888 verscheen Willette's eigen tijdschrift ‘Le Pierrot’ een blad door hem geredigeerd en geîllustreerd. Hierin reeds begon hij zich aan de politiek te wijden; nog een enkele Pierrot of Colombineteekening, maar die tijd van spel en jeugd was voorbij. Op de eerste plaat van ‘Le Pierrot’ ziet men Pierrot zijn jeugd begraven: dix ans de Bohème. Hij zal niet meer spelen met zijn kleine vriendinnetjes, hij wordt ernstig en bezadigd. Lang heeft dit tijdschrift geen stand gehouden, het is zooals Henri Betaldi in zijn Graveurs du XIXième siècle er van zegt ‘Un journal, fait par un seul artiste, a peu de chances de réussir.’

Vele jaren werkte Willette ook mee aan de Courrier Français, die na den Chat Noir hèt tijdschrift van de jongere teekenaars werd, een blad, waaraan ook Forain, Louis le Grand en Steinlen hunne medewerking verleenden.

In sommigen van de hierin verschenen platen lijkt Willette op Steinlen. Zoo o.a. in ‘Et notre pourboire’. Een vrouw ligt wanhopig, half gekleed, met losse haren bij een ledig wiegje, één doodbidder met het kleine kistje op den schouder gaat de deur uit, de andere staat naast de vrouw en houdt de hand op, haar met zijn ruw hardvochtig gezicht glimlachend vragend aankijkend. In deze prent en in een als ‘C'est rien dur à tuer un amour,... mais on y arrive toujours avec une bonne bouteille’, waar een vrouw op het bed ligt te huilen en een dronken man met een flesch den boel kort en klein heeft geslagen en den kleinen amor, die op den grond ligt uitgestrekt,

heeft vermoord, voelen wij een zelfde sentiment als bij Steinlen, alleen bij Willette minder sterk en krachtig, omdat zijn talent zich hiervoor ook minder leent. Toch heeft hij ook eenige teekeningen gemaakt die bijzonder groot van gevoel zijn.

Ten eerste 'Je suis la Sainte Democratie, j'attends mes amants.' Voor de guillotine staat een gewelddadige vrouw, naakt, met op het hoofd de roode Fransche muts. De eene arm steunt op de dij, de andere heeft zij onder het hoofd. Breed en forsch gebouwd is het lichaam, hoog en trotsch-uitdagend de blik. Zij staat daar overtuigd van haar kracht. De lucht is zwart van donkere wolken. Onder de guillotine zien wij de huizen van Parijs. Deze plaat is werkelijk grootsch van gedachte en even grootsch van conceptie en weergave.

Een tweede teekening is: La Liberté: 'Pour toi le ciel... pour moi la terre'. Een naakte vrouw loopt met uitgestrekte armen een heuvel op, naar den gekruisigden Christus. Wij zien slechts tegen het houten kruis, de smalle doornagelde voeten. De vrouw houdt de armen open, als wil zij de geheele wereld omvatten, het hoofd zelfbewust naar achteren, de hangende haren fladderende uit de roode muts. Levensvol staat zij daar op den eenzamen berg.

Hoewel ik voor mij blijf gelooven dat Willette's grootste kracht niet hierin ligt, spreekt uit deze teekeningen toch een ongemeene breedheid van denken en een macht tot expressie van het ontzaglijke en heftige, dat wij in de Pierrots niet zouden vermoeden.

Het talent van Adolphe Willette is zuiver illustratief, vandaar wellicht dat zijn schilderwerk, waarvan ik enkele stalen in den laatsten Salon zag, minder gelukkig is. Hij heeft verscheidene boeken geïllustreerd en tot de besten behooren: Les Pierrots, Les Soeurs Hedouin, Les Gibouleés d' Avril en andere werken van Mélandri, La Soeur de Pierrot van Arsène Alexandre, Les Nuits de Paris van Emile Darzens en het mooie boekje van Emile Vita 'Farandole de Pierrots'.

Zoo heb ik, aan de hand van enkele publicaties die, betrekkelijk toevallig, in den laatsten tijd in mijn bezit kwamen, U een man pogen te teekenen, die niet alleen als kunstenaar een bijzondere en aantrekkelijke verschijning is, maar in wiens beste werk een kwart eeuw specifiek Parijsch bohème leven zuiver en met een prachtige frissche onbevangenheid is uitgesproken.

Levenswoorden.

Menschenhaat, maar ook een zekere afkeer van al de moeilijkheden van het leven, een zeker lafhartig zich-terugtrekken van al de wederwaardigheden van dat leven is niet zelden het gevolg van éénzijdige fantasie-bedeeling.
MEUMANN.

Herinneringen hechten zich als klimop aan ons bestaan; aan ons de plicht om te zorgen dat tè welige groei geen verstikking veroorzake.
H.v.B.

Bij een hooge gedachtenvlucht kan een zekere moraal, die met het bovennatuurlijke samensmelt, in de wolken verborgen zijn, doch zij moet toch een soliede basis hebben en de mensch dient met zekerheid te weten, wanneer hij die wolk vermijden moet.
GUYAU.

Het lot bederft ons heden ten dage; wij leven in een milieu, dat tè gemakkelijk en tè breed is en de aanhoudende vergrooting van ons intellect verzwakt langzamerhand onzen wil.
GUYAU.

Het heelal is veeleer één van die gebouwen, waaraan een ieder op zijn wijze werkt, zonder zich om het geheel te bekommeren; er zijn zooveel plannen als er werkers zijn.
GUYAU.

Een individu is een samenstel van een zeker aantal gedachten, herinneringen, wilsuitingen, die met elkaar verband houden en van krachten, die met elkaar in evenwicht zijn.
GUYAU.

Onze leestafel.

Nederlandsche litteratuur.

Nico van Suchtelen. Verzen. Dramatisch-lyrisch-episch. Amsterdam. Maatschappij van goede en goedkoope Lectuur.

Een bijzondere Germaan, een natuurpoëet, vroom, verzonken in aanschouwing. 't Is een wijsgeerig dichter, zijn klassieke opvoeding heeft hem voor Sophocles en Solon aandachtig gemaakt, en hij leerde den eenvoud der Helleensche schoonheid dank zij zijn bezonken bezonnenheid. Maar toch heeft het Germaansche meer zijn hart, is hij doordrenkt van het Noorsche natuursentiment en als we zijn Edda-epos of den proloog tot zijn lyriek opslaan, is het of we psychometrisch gewaarworden een besneeuwd landschap, huiverschoon en oneindig eenzaam, bedropen met het bloed eener stil verzwijmende zon. En daar gaat een hooge gestalte rond, vaag, mythisch groot, een zwervende God uit Asgard...

Zijn sonetten zijn overglansd van een mild stralend Noorderlicht; ze zijn gebouwd uit sneeuwkoele wijsheid, die straalt in schitterwitte lichtpracht. Er is een zegenend gebaar in, een milde berustiging, een opheffende kracht, bij alle blanke voornaamheid een teer ontroerende menschelijkheid.

> Hoe wonderbaar is in ons de geboort'
> Der Schoonheid; want ik dacht mij groot en machtig
> Als de geweldig sterke storm die drachtig
> Van lente over de landen vaart en voort-
>
> Jagend bedelft een avondlijke stad,
> Waar door den mist der vaal-glanzende straten
> De menschen haasten of triest en verlaten
> Op een leeg plein staan wachten, weet ik wat.
>
> Zoo dacht ik dat ik hoog boven die oorden
> Waar mijn geleden liefden wonen vloog,
> En met een trots die mij niet meer bedroog
>
> Kon zeggen dat geen hunner mij behoorde
> En toch... maar werd niet elke min geboren
> Uit minne tot het schoonst wat wij verloren?

Welk een wondere toon zangt er door dit sonet, dat een stemming van aandoenlijke teerheid uitkringt in het raadsel-blauw van den avondschemer.

Epanatolion is ook een lied van zoo vergeestelijkte natuur, Grieksch van statuur maar ook alweer doorweven van Germaansche poëzie.

Deze verzen verdienen zeer de aandacht. Doch behalve lyricus is Van Suchtelen ook dramaticus en epicus - doorgaans is een prachtige proef

op de som of een lyricus ook in het groote genre iets vermag. Want meestal toch blijkt een lyricus van naam ook sterk geweest te zijn in het dramatische of epische gedicht. Zien wij hoe Nico van Suchtelen deze kunst aanvat.

Primavera is een mat-bleek drama met de zachte droomerige kleurvervloeiïngen van paerelmoer. Het drama ademt geheel in klassieke sfeer, de lijn is klaar eenvoudig, maar toch is er te veel gestaar in.

> Zoo zwaar... het is zoo zwaar
> Wat is zoo zwaar?
> 'k Weet niet,... maar 't is zoo zwaar
> Ja loom en zwaar
> Gij spreekt somber
> Waren mijn woorden somber?
> Ge zocht hem?
> Ik zocht hem niet, of ja, ja toch.

Dat is een voorbeeld van zijn in dit stuk veel herhaalden Maeterlinckschen stemmingsdialoog, welke slapjes en lafjes aandoet, treuzelige weifelingen en verzakkingen in de dramatische structuur.

Voor 't overige loopt het stuk vrij krachtig en wordt ons een beeld gegeven van Nikias, die tijdens het beleg van Syracuse in 414-15 v. Chr. aan zijne vaderlandsche plichten te kort komt door zijn liefde voor Kyane.

Schrijver heeft niet op het historische, maar meer op het lyrische van zijn motieven gelet. Een lyrisch drama is het, een stuk van muzikale zegging en wijsgeerige dichterlijkheid; *drama* is het niet, daartoe zou meer beelding, meer handeling, meer karakteristiek vereischt worden. In Nikias heeft de droomende wijsgeer Van Suchtelen een Hamlet uit de krijgsmanskaste gegeven, wien hij schoone strofen in den aarzelmoeden mond geeft:

> Wee wee! ik was een zwak, verlaten man,
> Verborgen in het hecht en statig huis
> Van zijn uitwendig sterken, wreeden wil...

De Proloog is teekenend voor den dichter die sterk gelooft aan den geheimen drang in de kunst, en liever zijn werk zou onderteekenen met *doorheen* N. v. Suchtelen.

> Zoo gaat dan heen en brengt het luisterend volk dit lied
> En zegt dat wie het zong en was zijn oorsprong niet.

'*Kroisos*' - grootendeels naar Herodotos gedicht - is een drama von stouter bouw, en meer dramatisch, alleen reeds daarom wijl er gestreefd is naar geschiedkundige vormgeving, waardoor de gestalten van Kroisos, Atys, Adrestos, Solon en Kuros relief kregen.

Het begin munt uit door den dialectischen gedachtengang, waarin Kroisos' lot stilaan zichtbaar wordt, zooals bij Macbeth's gesprek met de Heksen. Welk een zuivere uiteenzettingen tusschen Kroisos en Solon - grandioos is deze scène niet, niet van een Oostersch geweld zooals Hamerling kon aanwenden, en de Solonfiguur is gehouden in bescheiden rationeel-causale overwegingen, maar er is een puurheid en strakheid in de verzen, klassieke eenvoud, historisch coloriet. Zeer schoon in zijn boeiend tooneelmatigen opzet is de behandeling van de fatale geschiedenis, welke afspeelt tusschen Kroisos, zijn zoon Atys en diens vriend Adrestos.

Wat zouden deze scènes het voortreffelijk doen op het tooneel. Wat hier en ook elders treft, is, dat de dichter zijn figuren geen hooge cothurnen heeft aangebonden maar ze in een ongedwongen staat geeft, en hij ondanks zijn sterk overheerschende filosofische natuur zijn verzen vrij houdt van allegorie of doorgedreven symboliek. Daardoor, ook al spreken zijn dramatische scheppingen met geen dwingende stem, zijn ze boven het gewone om heur echt en oprecht inwezen, rijpe bezonnenheid en rustig-breede rhytmiek. Meer nog om dit drama dan het vorige is een zielvolle atmosfeer gewademd, die uitdeint in een murmeling der eeuwigheid. Hier staan we weer bij een drama dat uit een orakelwoord geboren is en den tempel tot moeder heeft. Dat alleen reeds sluit een groote erkenning in. In het historische slot met Kroisos op den brandstapel is de onweerswolk wat al te zeer Deus ex machina.

In zijn epiek geeft Van Suchtelen een verrassende nieuwe zijde van zijn bezonken en bezonnen dichterschap. In zijn epische behandeling van talrijke lentemythen der Edda, die heerlijke blonde en zilte Noorsche sfeer van godenschemering, is hij plots vervoerend en van een fjordsche stoutheid en duizelige hoogte, tevens van een suprême dichterlijkheid en eéle stemmingsgedragenheid. Een heerlijke Natuurpoëzie, waarin des dichters intuïtie triomfen viert. Een machtige woord-symphonie, titanisch als de vervoerende edda-poëemen van Hebbel, berauschend als Wagners sage-muziek. Ten voorbeeld de machtige strofen van Wodan:

> Wien wijkt des winters macht? Wie zoekt, wie vindt
> De lentlijke aard', des Winter-Wodan's kind?
> Wie is de sterkte die de wolken splijt;
> Wie is de wilde die 't wild windros rijdt;
> Wie is 't die door den vaalvlammenden kring,
> Van doodenvuren breekt en die den ring
> Der nev'len jaagt die over 't wereldmeer
> Gespannen hangt; wie slaat de gletschers neer;
> Wie is 't die sneeuw smelt en het jis verweekt;
> Wie maakt de bergen gloeiend en verbleekt
> Den zwarten nacht; wie is 't voor wien 't gespuis
> Der dwergen schuilgaat in der grotten kluis;
> Wie is 't die koude en duisternis verslaat,
> Wiens stem is storm, wiens blik is dageraad;
> Wie is 't van wiens onzichtbare gezicht
> Straalschietend sproeit het alverov'rend licht;
> Wie is de god die alles overwint?
> Heil! het is Froh! mijn zoon! mijn zonnekind!
> Mijn zoon! mijn zoon! hoelang dan hield ik wacht
> Waar Gerda smacht in Gumers's barren nacht?
> O mijn kind'ren mijn Wil heeft n gebaard,
> Froh! gulden zonne, en gulden Gerda, de aard'.
> En beiden heb *i*k lief; zoo wordt dan éen
> In mij uw vader, want in mij alleen
> Vloeit al 't verlange' en alle minne saam.
> Wil was uw vader, Wil zij ook uw naam,
> En Wil zij ook Wil's kinderen geboort!'
>
> Zoo klonk Wodan's geluid.

A. ZELLING.

Uitgaven tooneelbibliotheek.

De Tooneelbibliotheek zet nog maar onvermoeid nieuwe werken uit. Haast niet bij te houden. Daardoor ook niet altijd even interessant. Willem Schürmann geeft er een paar zedespelen, 'Het dubbele Leven' en 'Speculanten', met veel talent geschreven stukken, waaraan verontruste burgemeesters ten opzichte van 'De Violiers' tot mildere stemming kunnen leeren komen omtrent het kunstenaarschap van den auteur.

Dat beide stukken in herdruk verschijnen, bewijst dat ze graag gelezen en veel opgevoerd werden.

Anna van Gogh-Kaulbach liet er haar 'Fortuna' verschijnen, in haar bekenden stijl van scherpe levensanalyze. Ook dit is een zedespel, dat in de burgerlijke wereld zich afspeelt, en voortreffelijk speelbaar zijn zal door dilettant-gezelschappen van de goede soort als Nieuwland of Jan v. Beers.

A.Z.

In de serie 'Vondels spelen', ingeleid door C.R. de Klerk en L. Simons, is thans Deel II: 1 verschenen, met een verhandeling over Vondels dramatiek, benevens de spelen 'Gebroeders' en 'Joseph in Dothan', eerbiedwaardig gedocumenteerd. Wij volstaan met hier te herhalen wat wij eerder te dezen opmerkten: deze Vondel-uitgave en Vondel-studie is een daad van nationale beteekenis.

A.Z.

De Dans des Levens, door P.H. van Moerkerken Jr. - P.C. van Kampen & Zn., Amsterdam.

Het is een verademing, alsof men uit een woelige, zonnige stad, in een koel, rustig woudt treedt, dit proza van den Heer van Moerkerken, na zooveel werken in het hedendaagsch idioom oftewel dialecten, die veelal in het brein der schrijvers zijn ontstaan, of ook wel, naar ik een scherpzinnig taalkundige hoorde opmerken, aan een fout in het gehoor kunnen liggen.

Hier, bij v. M. geen gezochte zinswendingen; geen naar Fransch of Engelsch riekend Hollandsch; geen weglating van uitgangen en naamvallen; geen woorden aan Jordaan of achterbuurt ontleend. Neen, onze goede, zuivere, vloeiende moedertaal: eenvoudig, sober in de adjectieven, en toch, hoe rijk bij al hare gekruischtheid! Ongezocht komt hier het juiste woord op de rechte plaats. Hoe schilderachtig blijkt Auteurs smijdige zegswijze, hoe innig en diep weet hij weer te geven wat zijn oog trof, zijn hart deed zwellen van bewondering; hoe luimig schetst hij oolijke anecdoten, met welk een bezonnen toewijding hanteert hij in verheven oogenblikken dat moeilijkste instrument van alle: de menschelijke taal, tot zij klinkt als gewijde muziek... Och, tegenwoordig... Ieder meent dat hij kan schrijven. Vraag eens, hoe weinigen dezer Auteurs kunnen spreken. Ik bedoel niet praten, grommen, babbelen, ratelen, schreeuwen, maar spreken, met den juisten nadruk, den vereischten klemtoon, de zuivere afzondering der woorden, zonder in gemaaktheid te vervallen. Vraag ook eens hoe weinigen kunnen luisteren, met oor voor de muziek der taal.

Dit boekje van Van Moerkerken is goud waard. Het is een blijk van goeden smaak, van moed zoo te durven schrijven in dezen tijd. Bundels zijn veelal

minder gezocht dan romans; ik geef vele onzer romans voor dezen eenen bundel, waarin De Dans des Levens, Jan van den Dom, Psammetichus Filologus, Het Diogenes-Ideaal, Ahasverus Graf, Een Nacht te Keulen, Het Beeld in den Tuin en de Grotten der Lozère zijn bijeengeschaard. Oude sproken en legenden, hedendaagsche ontmoetingen, beeldrijke natuurbeschrijvingen, een grappig gewijzigde anecdote, verhalen van eerzucht en liefde staan hier bont dooreen. Een paar voorbeelden van vertellers boeiende schrijfwijze mogen hier volgen. p. 40: 'Schoone visioenen, hernam Battiste, even schoon als al de profetiën van het paradijs op aarde, zelf even schoon als de droomgezichten van den jongsten dag. En wat is er van alles gebleven! Toen het duizendste jaar na de geboorte van den Heiland zou voleinden, werd de komst van den Wereldrechter voorspeld en er waren er die de bazuinen reeds hoorden. Zie hier: wij zitten nog onder de kastanjes en aanschouwen nog de verre vlakten en den stillen avondhemel! De aarde met hare menschgeslachten rust nog op de schouders van den ouden reus. En de tijdperken van nieuwe zaligheid, die de monniken van den heiligen Franciscus profeteerden, de nieuwe morgen, waar is hij gebleven? Elk leven verliest zijn eersten geur... een eeuwige jeugd is er niet. De witte bloesem is niet blijvend, de lentedagen duren niet. Verwelking is het lot van alles, maar nieuwe geboorten komen en elk nieuw geslacht ziet het visioen van een eeuwige jeugd en een altijd groen paradijs. Geniet dan van de schoone dagen, die de Godheid u schenkt...'

p. 140 '...Uit Amsterdam werden nu Dio's oude familiestukken overgegebracht: de landschappen en portretten van drie eeuwen hingen tegen de effen-grijze wanden; op den rand van lambrizeering en schouwen prijkten dertiend'eeuwsche beeldjes en sierlijk gedreven koperwerk, zeldzame gesteenten, broze vazen. Cécilé's atelier was behangen met kleurig-gebloemde stoffen der achttiende eeuw en teeder-raggen kanten, tusschen boom- en heuvelstudies, oude fransche prenten en een copie naar Watteau. De glanzig-gewreven vloeren waren met den gloed der Perzische tapijtjes bedekt. En over dien Aziatischen kleurenbloei, over de zwaar-gebeeldhouwde kasten en het vaal-groene trijp der stoelen viel de herfstlijk-gouden zonnebundel, gleed de straling der vergélende duinboschjes met melancholisch schoone spelingen.'

Ik moet het hierbij laten; maar ook om den zeer afwisselenden inhoud durf ik dit zeldzaam mooie boekje van harte aanbevelen.

ELISE SOER.

Liefde's Schijn, door Jeanne van Reyneke van Stuwe. - Amsterdam, L.J. Veen.

Met een verbazingwekkende werkkracht begaafd, heeft mevrouw Kloos, zoo spoedig na *Bloeiende Oleanders*, weder een lijvigen roman het licht doen zien; de achtste der voortzetting van haar cyclus: *Zijden en Keerzijden.* Volgens gewoonte laat Schr., als bij een tooneelspel, weer een lijstje der in het verhaal optredende personen voorafgaan, met opgave der plaatsen van handeling.

In de Residentie speelt zich het voornaamste gedeelte van deze geschiedenis af; het stuk, dat op Zuidwijck voorvalt, beslaat eenige der mooiste en teerste bladzijden van den op auteurs oude, vlotte manier geschreven roman, waarbij het steeds jammer

is, dat in de gesprekken de uitgangen zoo verwaarloosd worden. Het is een verhaal van liefde, zich hoofdzakelijk bewegend om den

persoon van Rolf Elst van Velsen, een ‘charmeur’ een echte ‘Ladykiller’. Als een onrustig trillende gasvlam lokt hij de onvoorzichtige, verblinde mugjes, tot zij met gezengde vleugels wegvluchten of in haar ongeluk storten.

Het verhaal navertellen, zelfs in korte woorden aangeven, zou de spanning der lezers schaden. Auteur is onuitputtelijk in het schetsen van bijzondere toestanden, vreemde verwikkelingen. Bij al het tragische, dat vooral in de vrouwenfiguren dezen roman kenmerkt, is het niet onvermakelijk de drogredenen te lezen, waarmede de hartenkoning zich paait, als hij onheil heeft gesticht of gaat aanrichten. Al schijnt het vaak het hoor en wederhoor van auteur, toch passen de gedachten, de overleggingen van Rolf beter in het kader van deze geschiedenis, dan wel eens met hare andere boeken het geval is geweest. Hij weet alles zoo mooi voor te stellen aan zich zelf, zoo prachtig goed te praten wat een onzijdig beoordeelaar kortweg gemeen zou heeten. Ook heeft hij er slag van de schuld van zich af te wentelen, door een ander verantwoordelijk te stellen voor zijn afdwalingen, zijn zedelooze luimen, zijn jacht naar genot. Daarbij is hij niet ongevoelig verhard, niet volkomen eerloos. Hij is als een schitterend gekleurde paddestoel, vreeselijk giftig; maar tegen dezulken wordt genoeg gewaarschuwd.

p. 132, 2de D.: Hij liet haar - zijn vrouw - dikwijls lijden, hij wist het wel. Maar hij kon er niets aan doen. Hij had nu eenmaal die driftige, gepassionneerde natuur. Daarom mocht men hem niet veroordeelen, immers daar kon hij niets aan doen. En óók niet, dat hij altijd toegaf aan de eischen van zijn temperament. Want als hij er *niet* aan toegaf, als hij zich bedwong, dan zou zijn geheele persoonlijkheid er door worden aangetast, zijn humeur zou er op onrustbarende wijze onder lijden en dan eerst zou Constance waarlijk ‘geen leven’ hebben...’

Ziehier een staaltje van 's mans averechtsche zedeleer. Geen idee zelfs, dat door het bestrijden der hartstochten het betere in iemands natuur langzaam aan de overhand krijgt; dat er zoo iets kan bestaan als zelfoverwinning, waarvan in het Oude Boek geschreven staat: ‘Hij die zich zelf overwint, is sterker dan hij, die een stad inneemt’.

Het is stellig van het leven afgezien, dat deze man zich een vrouw heeft gekozen, zoo trouw en zelfopofferend, als hij wuft en egoist. Een vrouw, wier diepe liefde hij niet waard is, in geenen deele, die het op den duur - ik loop hier den roman, die een vervolg noodig heeft, vooruit - toch niet gelukken zal, hem aan zijn plicht te ketenen, zij het met banden van guttapertja. Geduld en lijdzaamheid worden pas betreurd, als deze deugden door een Rolf zoo sterk op de proef zijn gesteld, dat zij den doodsteek hebben ontvangen.

In Nico van Zuidwyck als tegenhanger van Rolf is Schr. bijzonder gelukkig geweest, evenals in de teekening van Lisa, wie men bij al hare zwakheid geen sympathie kan weigeren. Dit boek met zijn spannenden inhoud zal zijn weg wel vinden, ik wensch het succes, vooral daar niet de lust alleen er in op den voorgrond treedt, maar het leed en de boete er niet minder sterk in geschetst worden.

E.S.

Vier Vertellingen, uit Van Scheiding en Dood, door M. Scharten - Antink. Nederl. Bibliotheek, onder leiding van L. Simons. Uitgegeven door de Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

De sombere inhoud van dit viertal doet den titel recht wedervaren. Een slovende stumperd; een van eigen bloed en land vervreemde vrouw; een vrekkige, door griezelige hallucinaties bezeten weduwe en een stervend man, door wroeging verteerd, zijn de hoofdpersonen in deze schetsen. Men hoort er het luiden der doodsklok, wier doffe galm dreunend naklinkt bij ieder verhaal. Men speurt er de machteloosheid van verborgen, ijdel streven, geheime begeerten, misdadige driften, hopelooze eenzaamheid. Één lijdensweg gaan het 'Kommieske', de schooiersvrouw, de man, die alleen is met zijn boos geweten. Slechts bij 'Het Sydneysche vrouwtje, Jacqueline', loopt het verhaal, een der zwakste uit den bundel, niet uit op den dood, maar op hereeniging met echtgenoot en kinderen. Toch ook haar levensfakkel brandt droefrood. Zeker, het gevoel van vervreemd te zijn van al wat ons voorheen lief was; de doode jeugdherinneringen uit de asch op te rakelen; in droomen verdiept, stemmen te hooren, die reeds lang zwegen; zich terug te leven in toestanden, die voor goed tot het verledene behooren, dat alles is smartelijk, en door auteur zoo beschreven, dat men dit leed medevoelt. Evenwel, Jacqueline had een nieuw vaderland gevonden in Australië; had er man en kroost.... Tot zooveel weemoed, als haar verteert, bestond weinig reden. Wie in den vreemde sterke banden knoopt, voelt meestal de oude in het vaderland langzamerhand zeer los worden, verdiept zich weinig in wat voor goed uit zijn gezichtskring gleed; zelfs bij een pelgrimstocht naar oude, geliefde plekjes, naar de graven zijner afgestorvenen, vergezellen hem de beelden, trekken hem de banden uit het volle leven daarginds. Jacqueline's verdriet maakt op mij den indruk van gezocht, haar tranen zijn mij niet echt genoeg; zij zeurt een beetje, zoekt met opzet overal schaduw en duisternis, heeft afleiding noodig, grijpt die haastig aan, maar is de vriendelijke handen, die haar hulpvaardig werden toegestoken, niet dankbaar. Onbewust lijdt zij nog meer aan verveling, dan aan leed om 'het voorbije'.

De drie andere vertellingen zijn veel krachtiger en natuurlijker, vooral de beide laatste.

Waarom ontsiert schr. haar kloek Hollandsch met uitdrukkingen als: 'massaënd tegen de maanlucht,' p. 9, van een boomloozen buitenweg sprekend; of p. 13: 'had hij drie jaar in een middelklasse van een normaalschool blijven zitten....' Waarom spreekt zij van 'kadetje' voor kleine kade, p. 87; 'ontmassaden', p. 109; 'verjuisten', p. 113; 'bewegelooze', p. 122, 'waduwend', p. 71.... Tegenwoordig schijnt het mode het voorvoegsel *ver* bij alles te pas te brengen; ik voor mij vindt het verhutselen der gedachte, ons zoo scherp sprekend *juist* op deze wijze te willen versterken (?). Bij *kadetje* denkt men onwillekeurig eer aan het bekende, kleine, ronde broodje, dan aan een waterwering. *Ontmassaden* lijkt mij gemaakt, onnoodig, leelijk van vorm en uitdrukking. Schr. is te ernstig artist om zulke krullen en uitwassen te dulden in haar mooi, vloeiend Hollandsch. Zij kan hare zinnen zoo klaar bijeenscharen, zoo strak aanhalen, zoo kalm doordacht neerschrijven; zij heeft zulk een rijke, fijne woordenkeus, dat de door mij geciteerde uitdrukkingen wel iets hebben van dorre distels in een fraai, zorgzaam gewied bloemperk. Vaak is ook auteurs beeldspraak treffend schoon, b.v. p. 142,

waar zij van een vreemd-kalm gezicht zegt: ‘daar lag als een waas overheen, dat men er af zou willen vegen om te lezen, wat er onder stond....’ Zeer sober, daardoor te aangrijpender, is de beschrijving der handen van den zieken, ouden schooier, in de derde vertelling. Immers juist die soberheid is hier vol epische kracht. Zoo zou ik kunnen doorgaan, maar zij, die Antinks talent waardeeren, zullen goed doen zelven de schoonheden op te diepen, uit dezen kleinen bundel.

E.S.

De nachtelijke aanranding, door Cyriel Buysse. Uitgegeven door C.A.J. van Dishoeck, te Bussum, in het jaar 1912.

Dit boekske bevat de eenvoudige geschiedenis van twee reeds bedaagde boertjes, harde slovers, in hun omgeving bekend als ‘de twee rijke beesten van Heule.’ Werkelijk, al leefden zij er in 't geheel niet naar, zij hadden geld, heel wat geld, opgepot in figuurlijken en letterlijken zin, in den kelder, en een ander deel buiten, in den grond begraven. Wantrouwig van aard, als alle vrekken, durfden zij de kostbare goud- en zilverstukken niet naar een bank brengen. Zij wilden het geld ook van tijd tot tijd kunnen zien en voelen; het al streelend door de vingers laten gaan..., Ivo gunde zich nauwelijks kleeren en voedsel, voortjakkerend, zich afbeulend van den morgen tot den avond. Guustje graaide van tijd tot tijd in de goud- en zilverstukken, om er grof genot voor te koopen, dat op groote onvoldaanheid of ziekte uitliep. Zoo zouden deze twee levens zijn voortgejokt, tot aan het graf, zonder de nachtelijke aanranding en hare gevolgen. Er bestaat een oud vertelsel, waarin een boer voorkomt, die bij alles wat hem gebeurt, zegt: ‘Wie weet waar het goed voor is.’ Iets dergelijks beweert Leo, de grappenmaker in Buysses verhaal, met zijn, na veel feestvieren, in oubollige wijsheid gehouden ovatie. ‘Onze lieve Heere, die alles op de wereld beschikt, is 'n wijs manneken.’

Dit feestvieren op bruiloften en begrafenissen heeft auteur grappig realistisch beschreven. Door het geheele verhaal zien we ze telkens weer opduiken: ‘Leo, Angelus, Celestien, Déefiel en de vier jonkmans; Meelnie, Siednie, Rooslie, Eemlie, Falderie, Emerance en Kathelijntsjen.’ Er is iets koddigs in dien optocht der gehuchtbewoners, zooals we dat in een bioscope meermalen kunnen zien. ‘Vieux jeu’ en toch lachwekkend.

De fijnere natuurbeschrijvingen, vooral aan het einde dat gezang der lijsters, doen ietwat vreemd aan. Het is als het ruischen van zachte zijde, te midden van grove baai en klaterend katoen. Het is er niet mede saamgeweven, mede verinnigd, als in de dorpsgeschiedenissen van Stijn Streuvels. Zou de man uit het volk zijn standgenooten toch beter kennen, dan de Vlaming uit hooger kringen afkomstig?

E.S.

‘Van Zwart tot Rood’, Roman van een Roomsch Jongetje, door Multavidi. Uitgave van C.L.G. Veldt, 's Gravenhage.

Dit sterk tendentieuse boek is moeilijk onder de romans te rangschikken, al noemt het zich zoo.

Het bevat gedeeltelijk de geschiedenis van een knaapje, een echt papieren wonderkind, en is verder vol aanvallen op de Katholieke Kerk, waartegen-

over staat: verheerlijking van het socialisme. Wat van spreekgestoelten, in boeken en brochures al honderdmaal door wederzijdsche partijgangers is gezegd, vindt men hier terug. Fel striemt de ontnuchterde afvallige de kerk, eens door hem vergood, de dienaren der kerk, eens door hem voor heiligen aangezien. Grif zuigt hij de nieuwe leer in, wier belijders allen brave menschen zijn. p. 263: ‘De braafste menschen, die 'k in den laatsten tijd leerde kennen, zijn allemaal “goddeloos”.... Maar al de menschen, die 'k van de kerk ken, zijn valsch en dom.... o zoo dom!’

Ziezoo, de laatsten kunnen het zich gezegd houden. Kinderen spreken immers de waarheid? Maar... Nol is geen kind; hij is een geestesproduct van den heer Multavidi (C. van der Pol). Als er iemand van de brave menschen in dit boek aan het woord is, staat Multavidi achter hem en souffleert hoorbaar; tot het ‘schellinkje’ zal dit minder doordringen, dus....

Ieder persoon in *Van Zwart tot Rood* is de drager van een of ander idee, vooroordeel, wanbegrip. Goedhart is de gepersonifieerde weldadigheid, Pascal de vrijzinnigheid in persoon. Deugd en ondeugd staan scherp tegenover elkaar. Wie eenmaal dom is, doet er nooit iets verstandigs. Wie eenmaal verstandig is, zegt geen domheden.... Met uw verlof. Is het geen kolossale domheid te meenen, dat aanleg, goedheid, moederliefde afhankelijk zijn van iemands geloof? Wie te veel beweert, beweert niets, zegt het spreekwoord.

Als littérair product behoort dit boek, waarvan reeds eenige fragmenten in de ‘Nieuwe Gids’ verschenen, tot het genre, dat in nabootsing van slordige sprekers, een taaltje bezigt, waaruit ons oude Hollandsch verminkt en verscheurd te voorschijn komt. Daar het *ie* voor *hij* klankmoeilijkheden schijnt op te leveren voor auteur, wordt er telkens een *n* tusschen het werkwoord en dit verhanselde voornaamwoord geplaatst, b.v. ‘waagde-n-ie, schaamde-n-ie, voelde-n-ie, als ware-n-ie....’ Grappig steekt hierbij af op p. 259 ‘'n compleet geoutilleerde waschtafel,’ op p. 5 komt een plotselinge lacune in de volkstaal: ‘Hij was dus geen man van wien men - naar moeder Loombergs schatting - zou hebben verwacht, dat ie met 'n roomsch priester “à tu et à toi” zou zijn.’ Natuurlijk is het hier schr., die spreekt, maar uit den zin onderstelt de lezer, dat moeder Loomberg ook in deze Fransche woorden hare gedachten uit; iets onmogelijks voor dit helleveegje der achterbuurten.

Niemand is zoo naïf te denken, dat een schr. met zulke sterke vooropgestelde meeningen en begrippen, als auteur, zich iets zal storen aan opmerkingen van recensent; diens doel is eenvoudig, argelooze zielen, die *Van Rood tot Zwart* willen leeren kennen, voor te bereiden op hetgeen hun wacht.

E.S.

De groote Dwaling, door R. Ede. - Amersfoort, G.J. Slothouwer.

Is het mogelijk de diepste en heiligste vraagstukken der menschheid, vragen, waarover eeuwenlang de grootste denkers gepeinsd en geschreven hebben, oppervlakkiger te behandelen dan in deze 253 bladzijden?

Onder de groote dwaling wordt het Christelijke geloof begrepen, eigenlijk zoowat alle geloof. Omdat de mensch geen verklaring vindt voor veel wat hem strijdig schijnt met een wijs en rechtvaardig Godsbestier, omdat hij in zijn eindigheid het oneindige

niet kan overzien, in zijn kleinheid van het onbegrensde geen begrip heeft, in zijn tijdelijkheid niet kan beseffen wat eeuwigheid beteekent, gaat hij eenvoudig over tot het ontkennen van al het onstoffelijke.

'Dus, bestaat er niets?' - 'Niets, absoluut niets,' antwoordde de dokter kalm. p. 127.

Die dokter heeft de wijsheid in pacht. en die het weet, moet het zeggen. Geen wonder, dat de man bekeerlingen maakt, zelfs een ernstig (!) dominee in 'weinige maanden' geneest van zijn 'wanbegrippen', hem met eenige Multatuliaansche zinnen tot vrijdenker bevordert. Een tweede predikant in dit werkje vervalt van halven duivel tot waanzinnige. Er wordt in gestroopt en gemoord, de ongelukkenrubriek is rijk voorzien. Ook treft men er nog een paar kleine liefdesgeschiedenissen in aan en eenige dikke woorden over dikke boeken... Ziezoo, nu zijn wij er. 'Jan Rap is zeer vrijzinnig, zeer...' Voor de maats van dezen Jan heeft *De groote Dwaling* wellicht iets aantrekkelijks.

E.S.

Vertaalde romans.

Voor God en den Koning, naar het Engelsch van Marjorie Bowen. Gabrielle Vere Campbell, door M.F. de Bas. - den Haag, D.A. Daamen, 1912.

Het is streelend voor onzen nationalen trots te zien, hoeveel vreemdelingen van naam zich beijveren, onze geschiedenis te leeren kennen; en dan, als zij er goed in thuis zijn geraakt, die niet alleen bewonderen, maar achting, eerbied, liefde zelfs gaan koesteren voor het kleine land, waar zich zulk een groot deel van Europa's lotgevallen heeft afgespeeld. Dan kiezen sommigen uit het verleden van dit volk, in welks midden eenmaal de weegschaal van Europa werd omhoog gehouden, een zijner helden, om wiens hoofd zij een stralenkrans weven, zoo schitterend, zoo stralend, in den gloed van phantasie en waarheid, dat zelfs de nuchterste onder ons er door wordt ontroerd. Wondermooi leeft dan dit verleden voor ons op, getooid met de nationale kleuren, versierd met de nationale deugden.

Van durf en dapperheid, van vroede vroomheid, van nadenkend wikken en wegen, van volharding en taaie onverzettelijkheid getuigt dit verleden. Mannen werden toen geboren, die aan de spits van ons volk, zijn eigenschappen doeltreffend wisten aan te wenden in den strijd, den reuzenstrijd, met pen of zwaard, in het Staatskabinet of op het slagveld gevoerd; maar altijd ter wille van de vrijheid, ter zee of te land, vrijheid van handel en bedrijf, en nog meer dan deze, ter wering van geloofsdwang.

In den tijd, toen Spanje onze landen in ketenen trachtte te slaan; in de dagen, toen er in Frankrijk en in Engeland het protestantisme vervolgd werd door zijn vorsten met fellen haat; het eene land het edict van Nantes herriep, het andere zijn papisme zoo ver dreef, dat zelfs de paus waarschuwend zijne hand ophief, traden in 'de lage landen bi der see' mannen aan het roer, die hun 'Tot hiertoe en niet verder!' door geheel Europa deden klinken, wier stem gehoord en door kracht van wapenen gesteund, gehoorzaamd werd ten slotte, eerst in Madrid, later aan Theems en Seine beide.

Een dynastie van helden ontlook in het nederige land; een vorstentrits, zooals geen ander kan aanwijzen. Met kleine middelen werden grootsche doeleinden bereikt. Is het wonder dat mannen en vrouwen van talent zich

telkens weer aangorden, hier en in den vreemde, om deze fiere, energieke, schrandere 'Stadhouders' te beschrijven, zich te verdiepen in hunne daden, hunne karakters te peilen, hunne gedachten te volgen? Een schoone taak, hen te schetsen, zooals zij bij het woelen der hooggaande zeeën, onder barnende gevaren, als arenden zich reppen, ver boven kleingeestige, enghartige berekeningen verheven, een wijd, ver, heerlijk doel in het oog: de oneindige vrijheid der onbeperkte ruimten voor hoofd en hart.

Want dit blijft, trots hunne menschelijke zwakheden, toch altijd de onsterfelijke eer dezer helden: Zij streden in hoofdzaak voor hooger dingen dan aardsche macht en glans. Zij waagden en wonnen, duizenden levens op het spel zettend, maar hun inzet gold ook eigen lot en bestaan, in dienst hunner idealen.

Marjorie Bowen heeft met onbetwistbaar talent, na diepgaande studie, ons in drie romans, waarvan de bovenstaande het slotnummer vormt, een dezer helden, stadhouder Willem den III^{de} geteekend ten voeten uit. Zoon eener Engelsche prinses, gehuwd met de dochter van een Engelsch koning, en zelf, na 1688, koning van Engeland, tot aan zijn dood, stond deze Willem Engeland zeer na. Toch heeft de groote Staatsman, de beroemde veldheer er zich nooit tehuis gevoeld. Zijn geheele ziel hing aan de kleine Republiek, die zijn liefde dwepend beantwoordde. Hoe treffend heeft Marjorie Bowen Willems karakter begrepen! Hoe, als een beeldhouwer, die het zuiverste marmer tot zijn beschikking heeft, weet zij een koninklijk figuur van hem te ontwerpen, die een gansche galerij van vorsten domineert.

En toch, hoe echt menschelijk is deze prins van Oranje. Zeker, Marjorie Bowen is thuis in de doolhoven der politiek, weet een veldslag te beschrijven als een militair, kan ons zeden en gewoonten der zeventiende eeuw voor oogen tooveren met een levendigheid en gratie, alsof het hedendaagsche gebruiken gold. Zij is in paleis en hut op hare plaats, kent den Haag als Londen, maar het grootst, het allergrootst vindt ik haar, waar zij Willem III als echtgenoot schetst, als echtgenoot en als vriend. Zelden heeft iemand de woorden kunnen beluisteren, bij intiem samenzijn tusschen den koning en zijne gemalin, tusschen Oranje en Portland gewisseld; maar zooals auteur ze ons verhaalt, moeten zij gesproken hebben in liefde en smart, tot aan de bittere scheidingsure. Er is ons immers een Dagboek van deze Maria Stuart bewaard gebleven, waaruit het nobele karakter der vorstin, haar hartstochtelijke liefde voor haar gemaal, glashelder aan het licht komt. Wie in het bezit is van dat boek of van de historische biographische schets, door F.J.L. Krämer, in 1890, bij Beijers, te Utrecht uitgegeven, weet dat Marjorie Bowens teedere teekening geheel op waarheid is gegrond. En het strekke deze auteur tot eeuwige eer, dat zij zoo diep doordrong in het verleden, zich zoo geheel vereenzelvigde met de personen, die in dat veelbewogen tijdperk op den voorgrond treden, dat het ons al lezende was, alsof zij ons heel dicht naderden. Zij kwamen tot ons, gedragen op de golven der romantiek, maar het waarachtig licht der waarheid schittert op de woelige wateren.

De vertaling tracht het oorspronkelijke op zijde te streven en is daar meestal gelukkig in geslaagd. Een eeresaluut ook aan den uitgever, die dit mooie boek, zoo echt Hollandsch, dat een landgenoot der schrijfster er wel eens vreemd van moet opkijken, aan het Hollandsche volk bracht.

ELISE SOER.

De Winterkoningin. Elizabeth Stuart, Koningin van Bohemen en Haar verblijf in Die Haghe. Historische Roman 1613-1632, door Marie Hay. - Uitgave van H. Honing, te Utrecht, 1912.

Weder een kloeke historische roman van 445 bladz., uit het Engelsch vertaald. Laat ik er dadelijk bijvoegen: eene vertaling, die zich aangenaam laat lezen, een boek, welks inhoud de moeite loont. Bij onze Engelsche buren wordt de historische roman meer en meer geliefd. Het is verbazend, zoovele van dit genre in korten tijd te zien verschijnen, zoovele goede, die van ernstige studie getuigen, ook trachten aan de karakters volle recht te doen wedervaren.

De Winterkoningin! Wat al beelden uit het verleden doemen op bij het lezen van dien half uit spot, half uit medelijden verleenden titel der ongelukkige vorstin, die vele jaren op Hollands gastvrijen bodem als vluchtelinge toefde. In dit boek zien wij haar ten voeten uitgebeeld: Een der beminnelijkste prinsessen uit het genotzuchtige huis Stuart; zij, die als hare grootmoeder, Maria Stuart, vele mannen betooverde, ja, in den dood joeg, met dien glimlach vol bekoring, dien allerverleidelijksten glimlach, waarmede zij nog voor ons staat, onze hulde, onze bewondering opeischend. Maar achter haar verschijnen tegen den rooden achtergrond van vlammende dorpen, de furiën van den dertigjarigen krijg. Ook zij hielp die demonen ontketenen. Was haar Paltzgraaf een zwak werktuig in de handen van geestdrijvers en eerzuchtigen, niet minder zwak stond hij voor de vrouw, die hij zoo liefhad, dat een koninginnekroon hem nauwlijks goed voor haar scheen. Zij, de hooge dochter Albions, had niet genoeg aan den nederigen titel van Paltzgravin. Dit leidde tot zijn ondergang en den hare, tot den ondergang van duizenden.

De Eng. auteur trekt in haar talentvol geschreven boek al te zeer partij voor hare landgenopte. De Stuarts verloochenden ook in deze Elisabeth noch hun genotzucht, noch hunne lichtzinnigheid. Frederik was een jonge waaghals, in overmoed en verwaandheid met alle ervaring spottend, zich volstrekt niet bewust van zijn plichten als koning en krijgsman, maar ook Elizabeth gaat niet vrij uit in deze. Objectief is deze historische roman allerminst geschreven. Amalia van Solms, die, als prinses van Oranje, harer voormalige gebiedster zulk een edelmoedige beschermster bleek, aan wie Elizabeth en hare kinderen zoo onnoemelijk veel te danken hebben, wordt hier als plomp en onhandig voorgesteld. Ieder, die het Mauritshuis in den Haag bezoekt, waar Frederik Hendriks gemalin in haar trotsche schoonheid is afgebeeld, met dien vasten blik in hare fluweeldonkere oogen, kan zich zelf overtuigen van de onwaarheid, waarmede Marie Hay hier aan het schilderen is geweest. Ook in verstand is Amalia de meerdere gebleken van Elizabeth, al beschikte de Winterkoningin over meer geest en vernuft in den omgang.

Iets van den eilander in zijn zelfgenoegzaamheid en aanmatiging blijft den Brit aankleven, hoe cosmopolitisch hij zich wane. Toch, trots deze aanmerkingen, is *De Winterkoningin* een zeer boeiend boek, vol mooie, fijne beschrijvingen en kernachtige gezegden, niet zonder humor hier en daar. Sommige tafereelen zijn treffend door eenvoud en beeldrijke taal. De tegenstelling tusschen Elizabeths praalrijke inkomst te Praag en haar overhaaste vlucht uit de bedreigde stad, is mooi weergegeven. De omgang der vorstin met hare dames wordt aardig geschetst, terwijl wij gelukkig

weinig meer van den slag bij den Witten Berg hooren dan Frederik zelf, en aan hofintrigues niet veel tijd wordt vermorst. De romantische verhouding der Winterkoningin tot vele mannen in hare omgeving, is sprookjesachtig teer geschetst. Ook hierdoor wordt de belangstelling in dit boek sterker, naarmate men verder doorleest. Het gezin van Frederik V ging indertijd niet onopgemerkt door het leven.

Bij de groote kinderschaar, waarvan Elizabeth zelve schertsend zeide: 'Het schijnt dat Gods milddadigheid alleen in den vorm van kinderen over ons wordt uitgestort,' moest het moederlijk hart vaak sterk beproefd worden, dit alles is mooi verteld; maar het leed, der koningin door de onthoofding van haar broeder, koning Karel I, toegebracht, heel de tijd der diepe vernedering van het huis Stuart, wordt hier weinig of niet besproken, haast verzwegen. Dat het moeilijk is, dankbaar te zijn voor genoten gunsten, bewijst deze geschiedenis ook weer. Holland toch bood der onttroonde zwervelinge jarenlang een woonstee, ook geldelijke hulp werd haar meermalen verstrekt. *In Ketenen van Hoogheid*, door F.A. Buys, kan men vrij wat vinden over dingen, die de Engelsche Schrijfster stillekens voorbij gaat Toch, ik herhaal: een mooi interressant boek, dat soberder wordt, aan helderheid wint, als Elizabeths ouderdom wordt beschreven, en haar zonderling huwelijk met lord Craven. Over haar dood slechts weinige woorden, door haar neef, Karel II, te midden zijner lichtzinnige hofhouding gesproken. Met de reëele geschiedenis van de Winterkoningin op den achtergrond, willen wij bedenken, dat maar eene dochter uit het trotsche, lichtzinnige, oppervlakkige geslacht der Stuarts een vlekkelooze vorstin is geweest: Maria, gemalin van Willem den III^{de}.

E.S.

Olga Wohlbrück. Het Nieuwe geslacht. Bewerking van Mevr. Wesselink - Van Rossum. - Amsterdam, Van Holkema en Warendorf.

Olga Wohlbrück kent blijkbaar het moderne Berlijn door en door, en weet er onderhoudend over te vertellen.

Het 'nieuwe geslacht', waarover zij het ditmaal heeft, is speciaal de sinds 1870 opgekomen Berlijnsche middenstand, die, samengesteld uit Germaansche en Semitische elementen, de representanten der Pruisische aristocratie over 't hoofd tracht te groeien.

Volgens 't zeggen van een niet-Berlijner, die af en toe een pittig woordje meepraat in het boek, is dit 'nieuwe ras' geformeerd uit: 'veel zweet, veel bloed, veel geld en heel veel parfumerie.'

Daarmee is de zaak duidelijk onder woorden gebracht.

En in beeld gebracht wordt zij door persoon en levensloop van den 'held', Peter Jell. Afkomstig uit een winkeltje in Posen, is hij met den grooten stroom van Poolsche rasgenooten naar de Rijkshoofdstad gekomen om fortuin te maken; heeft daar van alles, tot sneeuwvegen toe, aangepakt om aan den kost te komen; is door een toeval eerst verslaggever en weldra redacteur geworden bij *De Wereldstem*; weet zich geld te verschaffen door grondspeculatie (die in den omtrek van Berlijn misschien meer dan ergens elders te beteekenen heeft); loopt iedereen omver, die hem bij zijn carrière in den weg staat; en bereikt aan 't eind van het verhaal de vervulling van zijn hoogsten

wensch, door arm aan arm te wandelen met den heer von Paulsin, een geacht bankier van den ouden stempel. - Hij is geen duivel.

Hij heeft zijn impulsies van goedheid, zelfs van eerlijkheid. Hij heeft alleen maar zoo'n onstilbaren honger naar verhooging van maatschappelijke positie, en een hartstocht naar macht, die hem geen rust laat.

In gelijke richting met hem marcheeren allerhande bijpersonen: de advocaat Labisch, wiens voorouders waarschijnlijk in den Hugenotentijd Labiche hebben geheeten, en het fijnere confituriersvak naar Berlijn hebben overgebracht. Dan, diens schoonvader, de fabrikant in lingeriën, Spohnagel, die meent alles gedaan te kunnen krijgen, als hij zijn dochters maar een rijken bruidschat meegeeft. En niet het minst diens huisdame, die eigenlijk een weduwe Schmidt is, maar 'de barones' genoemd wordt, omdat zij, vóór haar huwelijk met wijlen den heer Schmidt, een blauwmaandag getrouwd is geweest met zekeren baron von Secken, van wien zij zich heeft laten scheiden.

Eerbied voor banden van liefde en huwelijk worden in dezen kring gerespecteerd... zeker, zoolang als het duurt en in de kraam der betrokkenen te pas komt. Is dat niet het geval, dan schimpen zij op 'burgermoraal', waarvoor in 'de ruimere opvattingen van grootstedelingen geen plaats meer is.'

Merkwaardig, dat op dit stuk het meest soliede woord gesproken wordt, niet aan een burgerlijke koffietafel, maar in een gesprek tusschen twee adelijke jongelui, die, wegens geldgebrek, ertoe zijn moeten komen, handelsreizigers bij Spohnagel en Co. te worden.

Op hun beurt smalen en razen zij ook wel eens op 'verouderde idealen'. Maar als het er op aankomt, als graaf Saliani in de 'Charité' ligt wegens een wond aan zijn hoofd, tengevolge van een wild avontuur, en von Poelnitz hem bezoekt, dan bekijkt deze eerst eenige minuten de naden zijner handschoenen en zegt daarna ernstig:

'Zie je, Saliani, ik heb het liefdeveinzen (om geld) nooit kunnen doen. Als men thuis een moeder heeft en twee zusters, die van de paar stuivers leven welke men haar zendt, en de paar penningen, die zij heimelijk met handwerken verdienen, en die dan nog altijd idealen hebben, en liever van honger omkomen dan iets te doen wat met haar begrip van eer en vrouwelijke waardigheid in strijd is, - wat zij niet met fatsoen en geweten in overeenstemming kunnen brengen... Tja! dat geeft af; dat blijft als lood aan je jaspanden hangen. En als ik bij haar aan den disch zit, die zoo armoedig is, dat steeds de een op den ander bij het toetasten wacht, om niet onnadenkend meer te nemen dan hem is toegemeten, - dan word ik door trots beheerscht, alsof ik aan de tafel van den koning zat. Want ik voel telkens opnieuw, dat ik uit een geslacht stam, waar vrouwen ook in de bekrompenste omstandigheden dame blijven en de traditie der familie in eere houden. En dan word ik altijd weer van den weg gebracht, die tot jonge meisjes voert zooals Dolly Spohnagel er een is.'

'Mijn moeder is jong gestorven. En ik heb geen zusters,' zei Saliani.....

De vertaalster had geen gemakkelijke taak op zich genomen, zich door het Berlijnsche jargon van dit boek heen te slaan, en zij heeft die in hoofdzaak met veel tact volbracht.

Zóó goed, dat het jammer is, hier en daar op slordigheden te stuiten, en op taalvergissingen als daar zijn: het Duitsche 'augenscheinlich' (blijkbaar) weer te geven met het hollandsche 'oogenschijnlijk' (schijnbaar); of aan een bruid een 'flierbouquet' te laten overhandigen, wat er wel een van seringen ('Flieder') zal zijn geweest.

G.C.

Het wollen kleed. Naar het Fransch van Henri Bordeaux, door M.C. Lansdorp - Dumans. - Amersfoort, G.J. Slothouwer.

De werken van Henri Bordeaux zijn uit een oogpunt van schoonheid en moraal stellig aan te bevelen. Langzaam opgetrokken, stevig in elkaar gezet, geven zij een indruk van solititeit. De schrijver haast zich niet, maar noopt ook zijn lezers tot geduld. Het is hem minder om de ontknooping te doen, dan wel om karakterstudie te geven. Zoo ook in bovengenoemd boek laat auteur voor een groot deel zijn held zich zelf ontleden en oordeelen. Om deze en andere redenen achten Hollandsche vertalers en uitgevers het zeker der moeite waard deze werken in onze taal over te brengen, waarbij zij echter, zooals meestal, een weinig gunstige metamorphose ondergaan. Heeft auteur iets zwaars op de hand in eigen taal, men begrijpt hoe drukkend dit wordt, als zijn vloeiend Fransch in ietwat stijf Hollandsch, vluchtig gecorrigeerd bovendien, wordt omgezet. L'esprit Français zoekt men er te vergeefs, eer weeft zich iets van de somberheid maar ook van het grootsche der Duitsche wouden door de romans van Bordeaux. Innig weemoedig doet ook hier weer het figuurtje aan van haar, die het wit wollen kleedje op haar bruidsdag droeg. Zoo fijn gepenseeld wordt Raymonde ons voorgetooverd, dat men moeite heeft aan het bestaan van zulk een etherisch persoontje te gelooven. Is zij niet eer het ideaal van onschuldige liefde en vroomheid, te teer voor deze wereld? Dubbel grof steekt de echtgenoot af bij dit beminnelijke vrouwtje. Hij bezat een lam van zeldzame schoonheid, zonder dit te willen erkennen en offerde het aan zijn egoïsme. Was hij echter geheel toerekenbaar?

De aviatiek heeft reeds lang haar intrede gedaan in onze hedendaagsche litteratuur, en ook in dit boek een plaatsje gevonden. Voor leesgezelschappen, die bij voorkeur geen vreemde talen willen, is *Het wollen kleed* aanbevelenswaardige lectuur.

E.S.

Anne van Avonlea door L.M. Montgomery, - (Haarlem, Tjeenk Willink.)

Met vreugde begroeten wij dit vervolg op L.M. Montgomery's *Ann of the Green Gables*, (in het Nederlandsch vertaald onder den titel: ‘In veilige haven’.

Zelden gebeurt het, dat een vervolg-vertelling zoo eerlijk beantwoordt aan de verwachtingen, opgewekt door hetgeen daaraan voorafging. Nu de heldin zelve te groot was geworden om den schat van kostelijken kinderhumor te debiteeren, die de groote bekoring van haar vroegste lotgevallen uitmaakte, is daarvoor op zeer tactvolle manier een tegemoetkoming bedacht. De auteur deed de gelukkige greep, ook ditmaal weer een geestig kind op het tapijt te brengen, en wel nu, voor de variatie, een jongetje, dat erg veel kattekwaad doet, erg veel huiselijke ongelukken te weeg brengt, maar toch onweerstaanbaar lief en aardig is. Ik ben overtuigd dat duizenden lezers zich met Davy's vragen en antwoorden weer evenzeer zullen vermaken, als een paar jaar geleden met die van de kleine Anna, die hier als zijn opvoedster fungeert.

Even als toen, is ook nu Mej. Betsy de Vries er in geslaagd, het verhaal zeer goed te vertalen. Dat wil zeggen: wij vergeten onder de lezing geen oogenblik dat wij in een ander land zijn dan het onze (een aan Engeland behoorend eiland ten oosten van Canada); maar die prijzenswaardige trouw

aan het oorspronkelijke karakter van het boek heeft haar geen oogenblik verhinderd, zuiver, vloeiend Nederlandsch te schrijven.

Met grooten tact heeft zij, waar het noodig was, Hollandsche versjes, woordspelingen, enz. voor de Amerikaansche in de plaats gesteld.

G.C.

Levensblijheid. (Geauthoriseerde vertaling van 'Fräulein Schmidt and Mr. Ansthruther', being the letters of an independant woman, bij the Author of 'Elizabeth and her german garden', door Aukje Zwarts. (Meijer en Schaafsma, Leeuwarden.)

Fräulein Schmidt and Mr. Anstruther is een der aardigste boeken van Elizabeth von Arnim; en dus doet het mij genoegen, daarvan een goede Hollandsche vertaling te mogen aankondigen.

Doch waarom die omslachtige titel?

Op zich zelf dunkt mij alle gesol en geknoei en gedraai met titels een onbeleefdheid jegens de auteurs en een bron van verwarring in de literatuur. Maar dubbel is dat te bejammeren in een geval als dit, waar zulk een banaal-algemeene titel in de plaats van zulk een concreet-karakteristieke werd geplaatst. Door eenvoudig het Engelsche '*and*' door een Nederlandsch '*en*' te vervangen, had men dien kunnen behouden, en daardoor het boek heel wat beter gekenschetst dan door er het woord 'Levensblijheid' boven te plaatsen. Want, ofschoon het een gezonden, opgewekten geest ademt, kan men het verloop van dit kleine liefdesdrama niet bepaald 'blij' noemen, terwijl daarentegen het naast elkander stellen van een echt-Duitschen en een even echt-Engelschen naam de literaire kern van het boek zuiver aanduidt.

In verband hiermee zou ook die heele redenatie over 'Levensblijheid' op de eerste bladzij beter achterwege zijn gelaten. Want wie die schreef, heeft blijkbaar de pointe van het boek niet begrepen.

'Aan het woord' is daarin niet zoozeer de schrijfster van de 'brieven', maar de kunstenares, die ze haar in de pen gaf: Elizabeth, gravin van Arnim, geb. Miss Beauchamps. - Engelsche van geboorte, in Noord-Duitschland getrouwd, amuseert deze zich voortdurend met het contrast tusschen Engelsch en Duitsch; en de eigenaardige bekoring van haar letterkunstproducten ligt in de vermakelijke wijze, waarop zij hare indrukken hieromtrent weergeeft.

Ditmaal geldt het de mislukte liefde van een Engelsch jongmensch voor de dochter van een professor te Jena, bij wien hij als student een jaar in huis heeft gewoond. De jongen heeft haar ten huwelijk gevraagd, maar is, in Engeland terug gekomen, niet bestand tegen familie-conventiën en heeft berouw van zijn Thüringsche verloving met de 'kuchen-backende' Rose-Marie. Als deze dat bemerkt, breekt zij, ofschoon diep-gekwetst, den band af, doch blijft, op zijn verzoek, met hem correspondeeren. In die correspondentie komt dan hoe langer hoe meer de 'zelfstandige vrouw' aan het woord, waartoe zij zich, onder den druk der geleden teleurstelling, ontwikkelt; en als hij, na een poos, berouwvol tot haar wenscht terug te keeren, wijst zij hem kortweg af. - Elizabeth koos voor geen van beiden partij, maar sloeg ze beide gade in vogelvlucht, met een helder oog en kostelijken humor.

Als Aukje Zwarts bij tijd en wijlen ook Elizabeths roman '*The Benefactress*' even knap in het Hollandsch vertaalt, dan zal ze daarmee stellig een even goed werk doen. Maar dan hoop ik dat zij er geen anderen titel aan zal geven dan eenvoudig: 'De Weldoenster'.

G.C.

De Zwijgende Kracht, Essays van Prentice Mulford. Vertaling van B. Nolthenius - Mertens. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

Een curieus boekje, dat ons daar op de Leestafel geworpen wordt!

In een aanbevelende 'Voorrede' van zekeren Sir Galahad wordt o.a. gewezen op Theosofie en Christian Science, - twee moderne stroomingen, waarvan de respectieve beoefenaars ons plegen te bezweren, ze asjeblieft niet in één adem te noemen! Trouwens, de Uitgevers, blijkbaar praktische menschen, plaatsten op een nog extra-voorafgaande bladzijde een 'Dringend verzoek', om asjeblieft die 'Voorrede' over te slaan. Men zou zoo zeggen, dat het nog praktischer ware geweest, die heelemaal weg te laten; dan zou de lezer allicht van zelf komen tot datgene waartoe hij nu eerst 'dringend gebeden' moet worden, namelijk: 'zich onbevooroordeeld in den eigenlijken inhoud van het boekje te oriënteeren.'

Wie dat doet, met eenig oordeel des onderscheids, zal er wel, bij wijze van balletjes in soep, aardige dingen in vinden: opwekkende, versterkende, wakkerschuddende zegsels; als daar zijn:

'Wie het grootste deel van zijn leven, uit gewoonte, klagend, slecht gehumeerd doorbrengt, zichzelf bejammerend, orgiën van ontstemming viert, vergiftigt zijn eigen bloed en ruïneert zijn gelaatstrekken, - omdat in het onzichtbare laboratorium van den geest een onzichtbare en giftige stuwende kracht gekweekt wordt'...

'Zeg van de eene of andere zaak: zij moet gebeuren; en duizend krachten bewegen zieh om haar te volbrengen.'

'In plaats van ontmoedigd te worden, doordat wij verborgen fouten in ons ontdekken, hebben wij veeleer oorzaak tot blijdschap; evenals de zeeman blijde is, het lek gevonden te hebben, waardoor zijn schip anders zeker zou gezonken zijn.'

'Elke gedachte helpt het wordende lot opbouwen, zoowel in goeden als in slechten zin.'

'Beoefening van rust verhoogt de tegenwoordigheid van geest. Dit toch is: de geschiktheid om, op welken tijd men maar wil, alles in zich in werking te stellen wat men aan weten, geestkracht, beslistheid en tact bezit.'

'Het mysterie en de schoonheid van innerlijke ontwikkeling bestaat immers dáárin, dat zij groeit als koren en boekweit, in de stilte. Dan zullen binnen den tijd van enkele jaren alle bewegingen veranderd, bewust en harmonisch zijn geworden.'

'Laat ons voorzichtig zijn in de keuze van hen, met wie wij onze ledige uren doorbrengen, - de uren waarin wij ons laten gaan, passief zijn'...

'Vermijd menschen, die moedeloos en afhankelijk zijn, en, doordien zij eeuwig ongeluk verwachten, ook ongeluk naar zich toe trekken.'

'Een slapende kat in een kamer of in huis is een betere metgezel dan een onrustig mensch, die zich alleen maar uit behoefte aan beweging, voortdurend bewegen moet.'

Mij dunkt: iemand die bezig is, een scheurkalender samen te stellen, en niet klaar kan komen met zijn 365 gedachten, zal er hier een goede menigte vinden: in origineelen, niet nagepraatten vorm.

G.C.

Nova et Vetera, door B. Teresia Pia Waszklewicz - Van Schilfgaarde. - Baarn, Hollandia-Drukkerij.

Interessante apologetische brieven aan een modern protestant. Wij zien vaker in den laatsten tijd uit het Katholieke kamp verdedigingsbrieven komen, doch zoo gedocumenteerd als deze leerden we er nog niet kennen. Late echter de schrijfster niet plus royaliste que le roi zijn en de bewering opzetten, dat voor de wetenschap het Katholicisme alles geweest is. De schrijfster moge al pralen met de geleerde, de geleerdste, de knapste theologen der Moederkerk, en hoe zij allen 'Doctor der H. Schrift' zijn, ook deze kunnen er geen titel of jota aan veranderen, dat men met restricties werkt, en de Bijbelsche stof om beurten historisch of wel profetisch en allegorisch op moet vatten, al naar het uitvalt.

De lezing zij intusschen zeer aanbevolen - de schrijfster beheerscht haar terrein met een haast mannelijke doelgewisheid.

A.Z.

Historie en Legende, vervolg op Mozaiek, door F.W. Drijver. Uitgave van P. Noordhoff te Groningen.

Werk van een geduldig, waarheidlievend, zeer belezen snuffelaar. Het komt wel eens voor, zelfs in onze overdrukke daarheen stuivende dagen, dat iemand zich afvraagt: Hè, waar komt deze of gene uitdrukking, dit of dat gebruik, gezegde, bijgeloof vandaan?

Drijver geeft U antwoord op deze en talloos andere vragen. Hij keuvelt over de dagen der week, zoowel als over de heiligen der Katholieke en andere kerken. Hij weet U aan te toonen, waarmede ons klokgelui samensmelt, wat een totem eigenlijk is, hoe de visch als symbool wordt gebezigd, tot zelfs in het geheime teeken der oude Christenen den Zoon Gods voorstelt. De komeet van Halley verschijnt weder in deze bladen. Merkwaardige geschiedenissen zijn aan deze lichtende zwerfster verbonden. Ieder heeft wel eens gehoord dat de kometen staartsterren worden genoemd, maar dat zij als bezemsterren en langharige sterren te boek staan, is minder bekend. Schrik en angst verspreidend, als voorteekens beschouwd, boezemen zij den lichtgeloovige nog vaak vreeze in, evenals in de dagen van Willem van Normandië, wiens vaardige gemalin op het beroemde doek van Bayeux ook de komeet van Halley aanbracht, als verkondigster van groote rampen.

Het is onmogelijk ook maar bij benadering aan te geven, hoeveel folklore hier wordt besproken, en met eenvoudige bewijzen, aan zeden en gewoonten der bevolking van de geheele aarde, nu hier dan daar ontleend, wordt aangetoond, dat veel geloof in het oude heidendom wortelt, en omgekeerd vele oeroude handelingen een eeuwig leven schijnen te bezitten. Het gaat er mee als met het druivensap: Veel jonge wijn gist in oude vaten, en veel oude wijn wordt overgegoten in jong hout. De mensch met al zijn verhevene en alledaagsche gebruiken is een produkt der eeuwen. Niets nieuws onder de zon. Ieder is het kind van zijn tijd, maar tevens afstammeling van oerouders, die op een of andere wijze in hem opstaan, met onverwoestbare jeugd.

Hebben schrijver en uitgever genoegen beleefd van *Mozaïek*, *Historie en Legende*, met veertien afbeeldingen versierd, wensch ik een nog ruimer debiet toe.

E.S.

K. Marx, Het Kapitaal. Vertaald door F. van der Goes. Deel I (VI, VII). Wereldbibliotheek.

Zooals van zelf spreekt, wordt niet verwacht, dat wij het werk van Marx zullen beoordeelen, doch alleen deze Nederlandsche uitgave.

Men heeft deze blijkbaar nog nuttig, zelfs noodig geacht; en dit mag eenige bevreemding wekken, omdat het werk van Marx voor hen, die niet ontwikkeld genoeg zijn om Duitsch te lezen, ongenietbaar moet zijn, voor de meesten zelfs onbegrijpelijk. Wie genoeg ontwikkeling heeft om dit boek te kunnen lezen, zooals het behoort, zal in den regel Duitsch kennen en dan verdient het toch de voorkeur het origineele werk ter hand te nemen.

De vertaling wordt uitgegeven door de Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur. Over het denkbeeld dat dit ‘goede’ lectuur is, zullen de meeningen wel verdeeld zijn.

De vertaling is goed en met zorg geschied doch niet altijd woordelijk, zelfs waar dit zonder onduidelijkheid had kunnen plaats vinden. Het is ons bijv. niet helder, waarom het woord ‘kapitalisme’ gebruikt moest worden, zoowel voor ‘Kapitalistische Production’ als voor ‘Kapitalistisches System’.

Bij vergelijking met den derden Duitschen druk, zou men zeggen, dat hier en daar voor verduidelijking woorden zijn bijgevoegd (bijv. blz. 272).

De druk is klein, zelfs kleiner dan die der Duitsche uitgave, hetgeen den moeilijk te verduwen kost niet smakelijker maakt.

v. V.

Ondergang en herstel, 1810-1815, door Dr. H.T. Colenbrander, geïllustreerd onder toezicht van E.W. Moes. - Amsterdam, Meulenhoff en Co., 1913.
Neêrlands onafhankelijkheid hersteld, door Dr. J.R. Callenbach, 1e Aflevering. - Nijkerk, G.F. Callenbach z.j.

Ons groote publiek heeft, in 't algemeen genomen, niet veel historischen zin; wanneer men eens van een aantal personen, op goed geluk uit verschillende lagen der maatschappij gekozen, ging onderzoeken, *hoe* duidelijk hun de aanleiding en beteekenis der feestviering van 1813 voor den geest staat, zou de uitkomst wel bedroevend zijn.

Wij achten het daarom gelukkig, dat nu reeds meerderen zich geroepen hebben gevoeld, litterarisch-historisch te herdenken het tijdperk van overgang van de 18e naar de 19e eeuw. Voor ons land was dit tijdperk te vergelijken met het individueele leven van een' zieke, wien door eene uiterst smartelijke maar volstrekt noodzakelijke operatie de kans op een normaal gezond bestaan heropend wordt.

Inderdaad hebben wij in de jaren van 1780 tot 1815, door eigen schuld, zooveel geleden, zooveel tegenspoed, ellende, verdrukking en vernedering ondergaan, dat het tot recht begrip van het verledene, en als afschrikkend voorbeeld voor de toekomst, een uiterst nuttig werk is, tafereelen uit dien tijd voor het oog der bevolking te ontrollen.

De verschillende bestekken van schrijvers en uitgevers roepen daarbij van zelf de wenschelijke verschillen van omvang, gehalte en prijs in het leven; niet slechts de geleerde, de bekwame en de ontwikkelde, maar ook de eenvoudige, de kleinere man, wiens boekenbudget zoo goed als onbelast is, moet het zijne weten van 1813. Hoe meer aanschafbare of op andere

wijze toegankelijke boeken voor het volk over 1813 verschijnen, hoe beter het doel bereikt kan worden.

Van het eerstgenoemde werk hebben wij het prospectus voor ons; het nu aangekondigde is een vervolg op de reeds in 1908 en 1911 verschenen stukken over Schimmelpenninck en Koning Lodewijk en het moge een *toeval* zijn dat de schildering der jaren 1810-15 juist nu uitkomt, het is dan een zeer gelukkig toeval. Dat in het nu te verwachten gedeelte de geschiedenis *tot* 1815 behandeld wordt, moet men toejuichen; want met dit jaar wordt als 't ware ons tijdvak onder *vreemden* invloed afgesloten en begint de periode van zelfstandig leven weder. Omtrent de wijze van behandeling der reeds uitgekomen deelen matigen wij ons geen oordeel aan; geen betere aanbeveling dan de naam Colenbrander op den titel.

Het werk van Dr. Callenbach, waarvan wij de eerste aflevering ontvingen, vangt met 1795 aan en is, evenals het eerstgenoemde, met reproductiën van platen en prenten uit dien tijd verlucht, waarvan sommige, naar onzen smaak, fraai en in den juisten toon zijn geproduceerd.

Terecht wijst deze schrijver op de hoogdravende holle klanken, waarmede men in die dagen de Fransche revolutie trachtte na te bootsen en op de omstandigheid dat de Franschen van 1795 het régime van '93 reeds voor een goed deel ontgroeid waren, hetgeen toen door vele heethoofdige, hervormende Hollanders diep betreurd werd. Omtrent de ons toegezonden Fransche generaals en sansculotten, waardeloos papieren geld en het gebruikelijke vocabulaire dier dagen wordt het noodige gezegd. In een volgend hoofdstuk worden de pogingen behandeld om ons land eene bruikbare constitutie te geven, waarbij men zelfs tegen geweld-maatregelen niet opzag, gevolgd door de gelukte maar nuttelooze landing van Engelsche en Russische troepen.

De prijs en aanleg van dit werk zijn van dien aard, dat men wenschen mag het in de handen te zien van velen, die, zonder diepgaande studie van dit tijdvak te maken, prijs stellen op eene begrijpelijke zakelijke uiteenzetting van ons revolutie-proces.

B.

Eene eeuw van vooruitgang, 1813-1913, door Dr. C. te Lintum, privaat docent a./d. Universiteit te Utrecht; geïllustreerd door G. van Rijn, i.l. Bibliothecaris van Rotterdam. - Zutphen, Thieme, Z. j.

Vele Nederlanders spreiden in hun oordeel over eigen land en volk een ongenietbaar pessimisme ten toon. Dat eeuwige geweeklaag over onze achterlijkheid, gebrek aan energie, slechte inrichting van bestuur en maatschappij, plus een dozijn verdere tekortkomingen, is hopeloos vervelend en - volslagen nutteloos, als niet de richting wordt aangeduid, waarin verbetering te zoeken is.

Het doet daarom weldadig aan, werk onder handen te krijgen waarin een deskundige die stelselmatige zwartkijkerij bestrijdt en het eens *krachtig* zegt dat te groote bescheidenheid even verkeerd is als zelfoverschatting. De *inwendige* geschiedenis van ons land sedert 1813 heeft inderdaad véél bemoedigends. Zonder het werk van den Heer te Lintum op den voet te volgen, willen wij toch op enkele, door hem behandelde punten wijzen, hopende daardoor tot lezing op te wekken.

Met waardeering wordt gesproken van den invloed van Koning Willem I,

soms genoemd *koning-koopman*, maar die men óók zou kunnen noemen *koning-ingenieur*; immers hij is de man aan wiens ruimen blik in de toekomst, aan wiens groote arbeidzaamheid men een aantal land- en waterwegen dankt, bepaaldelijk den eersten spoorweg die ons land met het buitenland (Amsterdam - Arnhem - Emmerik) verbindt.

Feitelijk is Nederlands eerste koning de oorspronkelijke ontwerper van het kanaal Amsterdam - IJmuiden, al verliepen er nog 54 jaar tusschen het oogenblik waarop de koning in 1822 de hoofdrichting van dit kanaal aangaf en dat waarop het onder leiding van den Hoofdingenieur J. Dirks voltooid en voor de scheepvaart open gesteld werd. Het kaartje met de potloodstreep des Konings waarvan de heer te Lintum op blz. 66 verhaalt, bevond zich in het archief der Amsterdamsche Kanaalmaatschappij.

Omtrent de geschiedenis onzer spoorwegen wordt veel belangrijks vermeld; bleven wij daarmede wat achterlijk, wij deden het in goed, althans in groot gezelschap, want eene officieele commissie, ingesteld om te onderzoeken de waarde van spoorwegen voor Frankrijk, rapporteerde in de dertiger jaren dat spoorwegen *voor dit land niet bijzonder geschikt waren.*

Met de uitbreiding van communicatiemiddelen ging die van post- en telegraafwezen, industrie, verkeer en eerlang ook électrisch bedrijf hand aan hand, niet minder de hygiëne en de volksgezondheid. Het droogleggen van den grooten plas tusschen Amsterdam en Leiden valt als een hoofdwerk op dit gebied te noemen, terwijl meerdere kleinere uitgevoerd of in voorbereiding zijn.

Aan de *volkswelvaart* niet als '*paragraaf in een rapport*' maar als realiteit wordt de noodige aandacht gewijd, wanrbij men, zoo noodig, krachtige bewijzen zou kunnen vinden in cijfers der Postspaarbank en van de Rijksmiddelen over de laatste maanden.

Na de scheiding van België vooral, traden staats- en regeeringspersonen op, van grooten invloed op de verdere ontwikkeling van Staat en Maatschappij, waarbij terecht aan den Minister Thorbecke eene waardeerende bladzijde gewijd wordt; uitstekenden op het gebied van vele takken van kunst en wetenschap worden genoemd, welke lijst zonder gedwongenheid nog wel had kunnen worden uitgebreid. Misschien ware hier niet misplaatst geweest eene korte vermelding van Nederlandsche technici, wier naam verbonden is aan groote werken van rivier- en havenverbetering in Chili, China en Argentinie:

Tegenover vele lichtpunten staan eenige donkere schaduwmassa's, die door den auteur, overigens vrij optimistisch gestemd, niet worden verbloemd of gering geschat.

Van eensgezindheid of zelfs verdraagzaamheid op staatkundig en kerkelijk gebied raken wij al langer hoe verder verwijderd; *antitheses* verbreeden en verscherpen zich en onze pijlenbundel loopt gevaar van zijne onbreekbaarheid in te boeten.

Sinds wij ons, sedert 1870, zijn gaan toeleggen op de dringend noodige, afdoende verbetering onzer landsverdediging, geraakten wij door lamlendigheid en moedeloosheid aan den eenen kant, door kwaadwillige tegenwerking aan andere zijde, met elk jaar dieper in den put, waar we misschien in zullen blijven tot de dood onzer zelfstandigheid er op volgt. Dáár ligt werkelijk onze doodelijk kwetsbare plek.

Zooals uit het voorstaande blijkt, begroeten wij dit werk met ingenomenheid; wij wenschen den auteur geluk met zijne poging om te constateeren, dat ons land eene zeer eervolle plaats onder de volken inneemt en wij hopen met hem dat wij onzen arm zóódanig zullen weten te versterken dat wij ons onder alle omstandigheden op die plaats kunnen handhaven.

B.

Philosofie der Geschiedenis, door E.A. von Schmit. - Amsterdam, Seyffardt's Boekhandel 1912.

Het opsporen van wetten, volgens welke oorzaken en gevolgen in de wereldgebeurtenissen samenhangen, leidt tot de Philosofie der Geschiedenis. Door daarbij verschillende standpunten als basis aan te nemen voert logische redeneering tot uiteenloopende gevolgtrekkingen.

Ten einde dit in het licht te stellen, heeft schrijver in zijn Eerste Deel een aantal beginselen behandeld, op welke die wijsbegeerte gegrond kan zijn. Uit verschillende groepen (4), n.l. de Fransche geschiedschrijvers, de Duitsche philosophen, de geschiedschrijvers der Beschaving en de Sociologen, stelt hij van elk een twaalftal woordvoerders voor, zooveel mogelijk in eigen taal en woorden, waardoor de lezer de beste namen en de uiteenloopendste conclusiën onder de oogen krijgt.

Reeds uit dit deel zouden wij gaarne veel belangrijks aanhalen, maar de grens van het *aller*belangrijkste is niet te trekken. Wij bepalen ons tot de vermelding dat dit deel vrij zware lectuur is en getuigt van des auteurs groote belezenheid benevens van de gave om naar voren te brengen wat elk der aangevoerde wijsgeeren karakteriseert.

In de volgende gedeelten komen talrijke vraagstukken ter tafel, die hun invloed op den loop der geschiedenis hebben doen gelden; door eenige dier vraagstukken hier aan te stippen willen wij een denkbeeld geven van den *rijken inhoud* van het boek, zonder te willen beweren de werkzaamste factoren te kiezen.

Bij den invloed dien de auteur - naar het voorbeeld van Gobineau - aan *ras*-onderscheid toekent, rijst de vraag van wáár de superioriteit van het ééne ras boven het andere. Elk hedendaagsch *ras* is de resultante van een vroeger *ras* met een vroeger *milieu*, en aldus opklimmende in de richting van den oorsprong zou de anthropoloog-geschiedvorscher wellicht den grond voor een primordiaal rasverschil verre in het tertiair - of nòg verder terug moeten zoeken.

Omtrent invloeden van rassen op elkander wordt veel wetenswaardigs medegedeeld, al zijn we het met den auteur eens, waar hij (blz. 194) zelf zegt, dat de samenhang niet overal duidelijk is; wellicht hadde eene strengere onderscheiding van *stam*, *volk* en *ras* ter verduidelijking bijgedragen.

Een der Hoofdstukken is gewijd aan statistische beschouwingen met vele gegevens uit de *zestiger* jaren; misschien zouden de conclusiën door gebruik van nieuwere cijfers zich wijzigen.

Een eigenaardig Hoofdstuk is dat over chronologische verschijnselen, behandelende een zeker paralellisme tusschen gelijksoortige gebeurtenissen bij verschillende volken;

ook Buckle in zijn '*History of Civilisation*' vestigt hierop de aandacht en auteur wijst op merkwaardige overeenstemmingen in den loop der geschiedenìs van Frankrijk en Engeland, zoo ook ten opzichte van Hongarije, Polen en Bohemen omstreeks de 16e eeuw.

Onder vele factoren, die den loop der geschiedenis beheerschen, bespreekt schr. de *gehechtheid* van den mensch aan overgeërfde begrippen en gewoonten gewijzigd door vrijwillige of gedwongen *aanpasslng*, *suggestie* en *solidariteit*, op *bezit* en *kennis*, niet *altijd* aangewend tot nut der gemeenschap, en als uitvloeisel dáárvan weder op *verzet* tegen misbruiken (*karaktervormend)* en verspreiding van *kennis (onderwijs)* waarbij ook de invloed van karaktersterke persoonlijkheden *(heroworship)* waardeerend besproken wordt. Nauw samenhangend met dit alles treedt op den voorgrond de *intensiteit* waarmede de mensch de bevrediging zijner behoeften verlangt; aanvankelijk slechts die van het *stoffelijk* leven, maar in hoogere stadien ook behoeften *voor het gemoed*, in den vorm van *Geloof*, *Kunst* en *Wetenschap.*

Ook na de ernstigste overdenking van de oneindig vele *bekende* factoren die invloed op de handelingen van den mensch doen gelden, blijft er eene breede ruimte over voor het resultaat van werkelijk bestaande, maar voor den menschelijken geest *onberekenbare* en *onbeheerschbare* invloeden, die wij 'toeval' noemen, en die eene logische, rationeele ontwikkeling verstoren. Ook zal de ontwikkelingsgeschiedenis niet altijd liggen in de lijn, die wij ons aangewend hebben, *de vooruitgaande* te noemen. Soms zullen perioden van verbetering in zekere richting samenvallen met verzwakking in andere opzichten, tijdvakken van fanatieken hervormingsdrang hier, afwisselen met decadentie elders. Men wachte zich bij eene wijsgeerige beschouwing der geschiedenis voor enge, particularistische opvatting; men vergelijke den loop der ontwikkeling van cultuurvolken niet alleen in hun onderling verband, maar ook, waar noodig, in verband met natuurvolken en over ruime perioden.

In de laatste hoofdstukken doorloopt de auteur op leerzame wijze in groote trekken de vroege middeleeuwen, waarin gezag hebbende boeken (bijbel, corpus juris e.a.) zich codificeerden, gevolgd door de herleving der classieke studien en de periode van twijfel en onderzoek die onzen tijd kenmerkt.

Voor den denkenden geest blijft op dit gebied nog menige vraag onopgelost; in de eerste plaats vraagt men zich af: Wordt de geschiedenis door vaste wetten beheerscht? Kunnen wij die wetten leeren kennen? Voorloopig geldt hierbij nog Heine's uitspraak: '*Ein Narr wartet auf Antwort.*'

De auteur eindigt met de woorden: 'Zal de philosofie der geschiedenis de oplossing geven van het vraagstuk der geesten? Het is te hopen en ik zal mij gelukkig achten, zoo ik eenigszins den weg daartoe heb gebaand.'

Met deze slotwoorden kan men volkomen instemmen en de aankondiger zal zich wachten critiek uit te oefenen op de wijze waarop de geleerde en belezen auteur dit doel tracht te bereiken. Eene ontzachelijke hoeveelheid feitenmateriaal is hier saamgezocht, overdacht, gerangschikt en in een bepaald licht gesteld om tot steun voor de eene of andere stelling te dienen; aan historische feiten en toestanden wordt voortdurend aangeknoopt.

Van den rijken inhoud konden slechts enkele punten worden aangestipt, die zoowel den vakman als den belangstellenden tot lezen en overdenken zullen nopen. In elk geval zullen naarmate de philosophie der geschiedenis voortschrijdt op den weg der ontwikkeling, deze '*footprints on the sands of Time*' zichtbaar blijven.

B.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper en Jhr. H. Smissaert. Haarlem, de Erven F. Bohn.

De Januari-aflevering wordt geöpend met een artikel over Schoolhervorming door den heer C.F.A. Zernike. Een keurig prozaschetsje van Mevr. Logeman-Van der Willigen volgt onder den titel ‘Een Mirakel’. Mr. F.E. Posthumus Meijjes behandelt Gorter's laatste werk, Mej. Dr. C. Serrurier Charles Secrétan. Gustaaf van Eyken geeft een novelle Oud' Mieke. Balthazar Verhagen dicht een hymne aan Paan, gevolgd door verzen van Jacqueline van der Waals.

De Gids. Onder redactie van H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de Januari-aflevering wijdt Prof. C. van Vollenhoven een studie aan Gijsbert Karel van Hogendorp. Dr. P.H. van Moerkerken begint een novelle ‘de ondergang van het dorp’. De heer E. Heldring betoogt dat juist Nederland niet tot bescherming moet overgaan. Dirk Coster wijdt een studie aan Adriaan van Oordt's Irmenlo. Dr. Frederik van Eeden vangt het Tweede Boek aan zijner legende Sirius en Siderius. Na sonnetten van Hélène Swarth en Tafelkout beschrijft Carel Schatten de nieuwe methode van bewaring ter plaatse van de schatten von Pompeji. Dezelfde auteur wijdt dan nog een essay aan het jubileum van Conscience.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. A. Aletrino, Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

Van een tooneelspel Judas Ish-Karioth, door den heer J.L. Walch wordt in de Januari-aflevering het eerste bedrijf geplaatst. De heer J.F. de Wilde zegt een en ander over H.G. Wells. Cornelis Veth klaagt over schildersvereenigingenwee. De heer Frits van Raalte maakt een psychologische studie van een schoolklasse. De heer Felix Timmermans beschrijft het begin en 't einde van het feest. De heer H. van der Mandere ontvouwt het tegenwoordige internationale karakter der coöperatieve beweging. De heer H. Heijermans vervolgt zijn Berlijnschen roman. Dr. A. Aletrino begint een studie over de psychologie van Napoleon. De heer J.H. de Veer wijdt mooie gedichten aan St. Sylvester.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

In de Januari-aflevering zet, na drie gedichten van Albert Verwey, de heer G.E.G. Meuleman zijn vertaling van Snorre's Edda voort. André Jolles dicht een Hellenistische Idylle. Albert Verwey peilt de richting van de hedendaagsche poëzie. Gedichten worden bijgedragen door Aart van der Leeuw en P.N. van Eyck. Dr. M.H.J. Schoenmakers geeft een zestal overdenkingen.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In het Januarinummer schrijft Dr. J. de Zwaan een studie over Orientalisme, Keizeraanbidding en Christendom in het Romeinsche Rijk. Een fijngevoelde novelle van mej. H.S.S.K. draagt den titel 'Een vrouw van Beteekenis'. Dr. H.A. Weststrate klaagt naar aanleiding van Dr. Colenbrander's *Gids*-artikel over gemis aan liberale humaniteit in zake onderwijs. Over de keuze onzer lectuur geeft Dr. A. Brummelkamp wenken. Dr. J. Riemens Jr. begint een studie over het monisme.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

Het nummer van 15 Januari wordt geöpend met een novelle 'Het Allerliefste' door Wilma. De heer W. Coenraad geeft een studie over nieuwe Paulus-literatuur. Dr. J. Jac. Thomson vergelijkt dichterschap en profetisme. Willem de Mérode bezingt in een sonnet den Arabier. Over 'de tallooze partijtjes, die zich aan Neerlands bloed bedrinken' handelt de degelijke 'Terugblik'.

De Ploeg, geïllustreerd maandblad van de Wereld-bibliotheek. Redactie: L. Simons, directeur; Louis Landry, secretaris. Uitgaaf der Maatsch. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

In het Januarinummer geeft Augusta De Wit twee Indische schetsen 'Langs den Bergweg'. Constant van Wessem wekt op tot de bestudeering van Goethe. De heer Free Hart vertaalt een ruwe novelle van Guy de Maupassant.

De Witte Mier, Redacteur: J. Greshoff, Uitgever: C.M.B. Dixon, Apeldoorn, gedrukt bij Van der Wiel te Arnhem.

In het nummer van 15 Januari behandelt de heer R.W.P. De Vries Jr. het jaarboek van den Duitschen Werkhond, de heer Fr. A. Beunke het Beethovenboek van de Antwerpsche schrijfster M.E. Belpaire. De heer A. Saalborn maakt aanteekeningen over de jongste Russische letterkunde, Dr. H. van Loon bespreekt 'L'Amphisbène' van Henri de Régnier. Als 'ekelhaft' beoordeelt Annie Salomons terecht Karel Michaëlis' 'Treu wie Gold'.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de 'Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst', redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch, Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst' Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

In het Januarinummer betoogt de heer A. Dubruele, dat het prachtige ligbeeld van den overledenen graaf Karel II van Lalaing, dat in het museum te Dowaai bewaard wordt en in dit nummer is afgebeeld, toegeschreven moet worden aan den meester Jacques du Broeucq, die in de tweede helft der 16e eeuw te Bergen in Henegouwen leefde. De heer Fierens - Gevaart geeft een verhandeling over de Hollandsch-Belgische afdeeling der tentoonstelling van modern-godsdienstige kunst te Brussel, overvloedig geïllustreerd. De vertegenwoordiging van Nederland op de Idaal-Home Exbition te Londen met interieurs, rietstoelen, borduursel, potterij en derg. wordt door den heer C.W. Nijhoff beschreven.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 Januari geeft de heer Jac. P. Thijsse een onderhoudend verhaal over fazanten. Dr. J.J. Tesch beschrijft garnalen van onze kust. De heer H. Vrijman zet, naar aanwijzingen van Prof. Eug. Dubois het ontstaan der 'klappersteenen' uiteen, d.z. stukken kalksteen, die zich in ijzerhoudend water in een korst van ijzersteen oplossen. Dr. W. Docters van Leeuwen geeft aardige bijzonderheden uit het leven der Javaansche boomkikvorschen. De heer W.C. van Heurn stelt het onderscheid vast tusschen onze twee soorten van moerashoornslakken.

In het nummer van 15 Januari vervolgt Dr. J.J. Tesch zijne beschrijving van garnalen van onze kust. Over eenige in ons land waargenomen grassen schrijven Dr. L. Posthumus en de heer J.Th. Henrard. Een rijk vogelplekje bij Rotterdam wordt door K. beschreven. Over fossielen en de methode om ze uit steenen te slaan handelt Ph. A.M. De heer B. ter Brugge deelt iets mede over de vogelwereld van Meppel en omstreken. Over de strenge winterdagen 16-18 Januari 1911 op Texel doet de heer S. Drijver mededeelingen. De heer W.H.J. van der Beek beschrijft een vergroende koekoeksbloem.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

Tegenover de eerste bladzijde van het nummer van 25 December staat een voortreffelijke amateurfotografie van den heer A.S. Weinberg te Groningen, voorstellende een oude vrouw. Het karakter wordt geschetst van den grootsten tabakshandelaar te Amsterdam, den heer E.R. Harkema.

Ontvangen boeken.

Nederl. Bibl. 205/7. *Vondel's Spelen*, door C.R. de Klerk en L. Simons, II, 1. Vondels Dramatiek, Gebroeders, Joseph in Dothan. Maatij voor Goede en lectuur, Amsterdam.
Nederl. Bibl. 202/4. Rhijnvis Feith. *Bloeml. met inleiding*, door W. Kloos. Maatij. voor goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
C.G. Kaakebeen en Jan Ligthart. *Van alle tijden*, No. 5/6. Gedichten uit de 17e eeuw, I/II. J.B. Wolters, Groningen.
J.J. de Stoppelaar. *De parelduiker.* C.M.B. Dixon & Co., Apeldoorn.
Th. van Ameide. *Verzamelde gedichten*, 1906-1912. C.M.B. Dixon &. Co., Apeldoorn.
Th. van Ameide. *De Balkanstrijd.* C.M.B. Dixon & Co., Apeldoorn.
Het Jaar der Dichters. Musenalmanak voor 1913. C.M.B. Dixon & Co., Apeldoorn.
P.C. Brederode. *Aphorismen.* C. M, B. Dixon & Co., Apeldoorn.
Dr. J. te Winkel. *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*, 14e aflevering. De Erven F. Bohn, Haarlem.
Friedrich Nietzsche. *Godenschemering of Hoe men met den Moker filosofeert.* Vertaling van Hendrik Schutjes. Ch.G. Veldt, den Haag.
A. Daudet. *Contes choisis*, 7e druk. P. Noordhoff, Groningen.
M.J. Wiessing. *Een dreigend muntgevaar.* Een blik in 't verleden en een blik in de teekomst van ons muntwezen. Ch. v. Langenhuysen, Amsterdam.

Van rechts en links, I, 4. A. Roodhuijzen. Het kiesrechtvraagstuk. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Internationale feestelijke Studentenbijeenkomst. N.V. Boekh. v/h. E.J. Brill, Leiden.

Dorpslucht.
Stijn Streuvels.

II.

DEN morgen van dien eigensten dag werd Poortere losgelaten uit de gevangenis.

Zijn eerste gevoel bij 't uitgaan door de poort, was om zich ergens in een hoek te stoppen, zich verdoken te houden voor de menschen. Die plotse overgang van de nauwe cel in de opene lucht - van de grijze opgeslotenheid in de vrije straat waar de zon, - de echte, de levende zon - de straatsteenen warmde en hevig verlichtte, dat was hem te sterk, te onverwacht; 't gevoel der vrijheid, de schoone vrijheid na dat wanhopend verlangen, - de verlossing met 't zicht over het straatplein, met menschen die hun wegen gingen, onbewaakt, met 't genot om links of rechts te vorderen zonder vrees van opgejaagd te worden, de jubel om daar bij te zijn gelijk die menschen - hij kon het nog niet gelooven. De oude mensch was zoo ver dood in hem, dat Poortere bleef twijfelen of hij wel zeker, op zijn eigen beenen, daarbij hoorde voor goed, voor altijd, zonder nog ooit te moeten terug keeren in het kot!

De medemenschen, de kennissen en vrienden, het dorp, zijn vrouw en zijn kinderen, het was hem al zoo vreemd, zoo ver af, veel verder dan van ginder uit gezien waar hij vier jaar lang had zitten werken om er met de verbeelding bij te zijn. 't Gedacht dat hij nu weer de wereld vóór zich had en het leven, het sloeg hem met dronkenheid zoodat hij wakelde op de beenen en zich houden moest aan de staven van een hek en bleef staren om zich te vergewissen dat 't wel waar was, dat hij wel werkelijk verlost was en de dag nu werkelijk was aangebroken die vroeger altijd maar achteruit scheen te willen keeren in dien draaienden molen, waar de dagen tot uren gemalen werden om er ongebrijzeld, onverleefd weer uit te komen gelijk ze er in gingen, in eeuwigen rondegang, zonder aftellen of

afkorten. Vier jaren lang was hij uit de wereld weg geweest, erger dan dood, met niets dan dat angstige, radelooze, wanhopige tellen van den tijd die niet vooruit wil omdat het einde er af is gesneden en vermaakt tot een warrelgaren waar 't gedacht aan alle verhouding verloren is. Om niet zot te worden, had hij 't verlangen in zich dood genepen, zich moedwillig stomp gehouden om aan niets meer te denken. En nu, te morgen, hadden ze hem uitgelaten en gezegd: ‘ga maar!’ zonder meer. Zoo onverwachts, zoo zonder dat hij er nog aan geloofde of wist dat 't wel vier jaar of wel tien jaar was dat hij er had gezeten.... Dat stuk uit zijn leven was er uit weg gesneden, het was voorbij, achter den rug en nu stond hij op straat!

Poortere was alleen. In zijn koppigheid had hij niet gewild dat men hem kwam afhalen, want hij voelde geenszins haast om thuis te komen. Hij wilde eerst wat tijd winnen om na te denken. Als men zoo plots uit de lucht valt, volgt er vooreerst een groote verbijstering en het moet tijd kosten eer men zich weer thuis voelt op de wereld en zijn weg weet onder de menschen. 't Geen hem op 't dorp te wachten stond verlokte hem niet te zeer - nu eerst zag hij zijn toestand in; hij moest nog een besluit nemen en de dingen overleggen.

Hij zette maar uit op goed geluk alleen om 't genoegen van te gaan waar hij wilde, om 't genot van de vrijheid, zonder begeerte ergens uit te komen. Maar de stad stak hem tegen, de drukte van de straat, de menschenwezens verveelden hem. En 't vooruitzicht aan de eenzaamheid deed hem toch uitzetten in de richting van 't dorp. Daar kan ik nog altijd loopen waar ik wil, meende hij. Het was nog een sterk eind - vier uren gaans - en nu reeds won de kalmte het op hem en hij maakte 't voornemen om niet te veel noodelooze moeite te doen en stilaan groeide het verlangen om bekende wezens te zien - menschen die hem zouden toelachen, die verrast zouden opspringen en belang maken rond hem. Hij beeldde zich de gebeurtenis in van zijne verschijning en hij liet zich opwinden door 't gedacht aan het opzien dat zijne terugkomst zou verwekken - om den held te zijn van het spel, maar tezelfder tijde wou hij 't vermijden en stil in zijn hol geraken zonder dat 't iemand gemerkt had en er uitkomen alsof er niets gebeurd was.

Hoe wonder nieuw schenen hem de dingen hier in de opene lucht. Na zulk een lange opgeslotenheid had hij den

zin van het werkelijke verloren en ginder had zijne verbeelding alles omvormd. De boomen, 't waren als oude kennissen uit zijn verre jeugd. Zijn eigen toestand ook kwam hem nu anders voor. Ginder had hij tijd genoeg gehad om zijn geval te overdenken - hij had zich ziek gedacht en dikwijls vreesde hij zot te worden omdat hij altijd dezelfde gedachten te herkauwen kreeg.

Hier in de opene lucht voelde hij zich weer den levenden mensch in de werkelijke wereld; zijn gedachtengang was niet meer een kop- en steertelooze kring, nu speurde hij er 't eind van en 't begin - een verleden, een tegenwoordig en eene toekomst waar hij de standen kon nagaan als de lijntjes in een kerfstok, als de cijfers op eene wijzerplaat. Er was gang en beweging gekomen in den tijd....

Nu eerst kreeg hij 't ware besef hoe 't met hem geweest was voortijds, hoe 't nu stond en hoe het worden zou. Neen, hoe het worden zou voorzag hij niet en hier begon hij angstig te worden omdat hij vreesde voor 't geen hem te wachten stond. Maar hij wilde niet vreezen, hij wilde er niet aan denken en hij zou 't maar nemen gelijk het was. - Wat kon 't hem schelen?

En toch welde er iets naar boven als een zweem van treurnis om 't geen voortijds geweest was en niet meer herdaan kon worden, en hij kreeg het besef dat 't maar aan hem zelf gelogen had en dat alles anders had kunnen zijn. Een woord, een wenk, een enkel toegeven aan het gebaar en alles ware anders geweest... 't Geen hij op dien beslissenden stond onder wrok en koppigheid gesmoord hield, bloeide nu open in eene bekentenis van spijt omdat hij nu stond als de misdadiger voor 't aanschijn der menschen, spijt bij 't heropleven van zijn eergevoel dat hem nu eerst bewust werd - eene breuk in zijn leven, iets dat omver lag en dat hij nooit meer zou overeind krijgen. Het was een gevoel in 't wilde, zonder vaste omlijning - eene vage vrees voor 't leven in de toekomst, om de onzekerheid die zijn lot zou doen schommelen, meer niet, want de dracht der gebeurtenis waarvan de gevolgen in de toekomst zouden zwaar gaan, daar had hij nog geen inzicht over en die onrust kon hij met een los gebaar wel afschudden. Foert met al dat gezeur! wat was hem al de eerlijkheid der brave dorpelingen weerd? wat beteekende een smet op het leven en wat lapte hij 't niet aan zijn botten dat hij in

den bak gezeten had vier jaren lang? Hij had het gedaan om een makker te redden - die makker zou 't voor hem ook gedaan hebben! De erkentelijkheid die hij al dien kant te verwachten had verblijdde hem meer dan dat de spijt om zijn gebroken eerenaam hem deren kon. Het spiegelde hem voor als een nieuwe aantrekkelijkheid om met die mannen uit 't Gangske voortaan vertrouwelijk te leven, om in hun gunst opgenomen te worden en 't geen hij voortijds zou geschuwd hebben als een ongeluk, trok hem nu aan. Maar 't gedacht dat hij zijn huis ginder, misschien kwijt was en zijn eenzaam leven in 't open veld met het bosch er tegenaan, stemde hem weer droevig en hij stapte lusteloos voort zonder trek of verlangen om iets of iemand weer te zien.

Voormaals woonde Poortere op den Kloosterdriesch in eene van Koornaerts huizen. Daar leefde hij heel afgezonderd met vrouw en kinderen want het huis stond er midden de koornvelden langs een voetwegel die naar het bosch leidde en ver afgelegen was van alle andere woning. Dagen en weken gingen daar voorbij zonder dat er een mensch te naargange kwam. Poortere leefde er op zijn getouwe en woef er van 's morgens tot 's avonds, maar inwendig voelde hij er zich als heer en meester over heel de streek. Hij zelf en de jongens mochten er uitzetten al wat ze wilden en zijn groote liefhebberij in den omgang met vogels en wild, mocht hij ongestoord uitoefenen.

Het ging hem goed in die eenzaamheid zoodanig dat hij er niet dan gedwongen uitkwam en achterna een beetje menschenschuw geworden was - als een wildeman die den omgang met zijns gelijken ontgaat. De velden, de wijde lucht en het bosch was hem alles en meer dan genoeg. Zijn lust en behagen bestond in vogels en beesten. 's Zomers voor dag en dauw, was hij er al uit om de kwakkels te zoeken in 't koorn, of den koekoek. Fazanten, patrijzen, hazen en konijntjes kende hij in hun handel en wandel en al wat hij zitten wist of wonen, was hij zoo zeker te krijgen dat 't nooit en miste.

Garen, stroppen, slagnetten, lijmstok, ijzertrapen, roer en lichtbak, daarmede was hij vertrouwd en 't wild dat hij naar

de markt voerde of in besloten tijd, heimelijk aan den man bracht, leverde hem meer op dan hij op den weefstoel winnen kon. 't Was hem echter niet zoo zeer om 't geld te doen maar wel om de deugd, om den prikkel van dien heimelijken omgang met al 't geen rond hem woekerde, floot en bewoog. In 't bosch en in de velden waren vogels en wild zijn makkers en hij aanzag de dieren als zijn evennaaste waarmede hij kon omgaan als met menschen.

Barbra, zijn wijf, voerde daar ook haar vrijen stap en wentel door. De jongens robbelden er tusschen en groeiden op met de geit, de konijnen en de hoenders, met het zwijn en de koe - ze aten uit eenen pot, ronselden dooreen op den grond als in een nest vol leven, vol lust en gezondheid. Men kende er geen kommernis, men telde er noch dagen noch tijd; men werd er in niets gestoord en 't was maar rechts den zondagmorgen dat Poortere weg en weer, op zijn wekedagsch, naar 't dorp liep om misse te hooren. 't Overige moest Barbra maar beredderen.

Tot dan toe was er hem nooit iemand te bij gekomen over iets - ze wisten of gebaarden op 't dorp niet dat Poortere bestond en zijn eigenaar zelf had er nooit den voet gezet want alle jaren geregeld droeg Barbra hem met Kerstdag het geld der huishuur en om herstel of verbetering aan het huis had nooit iemand gevraagd - alles wat er ontbrak, dat deed Poortere zelf. Dat hij stroopte was wel geweten, maar omdat hij het voorzichtig deed en zonder stout vertoog en nooit met de bende uitzette, lieten de jachtwakers hem begaan en gebaarden niets te merken.

Dat leventje had daar zoo aangehouden tot zij op zekeren avond onverwachts 't bezoek kregen van Sissen Busschere die met een fijnen glimlach en zijn pierende oogen was komen vertellen: dat de ‘mannen’ een klopjacht beleid hadden en dat hij nu vragen kwam of Poortere hun een beetje den weg zou wijzen in 't bosch? Sissen had Poortere zoo goed vóór 't geval gezet en hem met looze woorden gelijmd en opgewonden zoodat er aan weigeren nooit kon gedacht worden. 't Sprak van zelf dat Poortere hoofdleider zou zijn en er was een rijke buit in 't vooruitzicht waarvan hij het schoonste deel zou krijgen.

- 'K en zou 't niet doen! had Barbra gezegd zoo gauw Sissen 't huis uit was. Maar nu was 't te laat - ze waren

afgesproken en Poortere wilde niet achteruit kruipen. Hij paaide zijn wijf met 't gedacht aan de groote winste.

- Of meent ge misschien dat ik de hazen hier rond mijn deure ga laten doodschieten, zonder dat ik er mijn deel in heb?

Poortere kende Sissen Busschere als den hoofdman van 't ‘Gangske’ den vent die van niets vervaard en is en 't einde van zijn macht niet en weet. Een thoeveel vertelsels deden de ronde door 't dorp over Sissens vader en grootvader en Sissen zelf stond ook al in de zeisels aangeschreven voor menig ding dat hij op eigen hand en voor eigen rekening had uitgericht.

Poortere, gelijk al de andere dorpelingen, voelde inwendig een groote vereering voor dien held, waarvan hij zoo dikwijls gehoord had.

Met de mannen uit 't ‘Gangske’ had hij nooit eenig uitstaans gehad - dat was een ras op zijn eigen; hij was er wat wantrouwig voor en een beetje schuw - ze deugden niet in den grond. Maar nu 't er op aankwam zijn veerdigheid en kennissen van strooperij te laten zien, was 't iets anders! Hij zou de leidsman zijn, bevelen geven, dat stond hem aan. Daarbij was er nog de prikkel om die schunnige, onbevreesde kerels eens aan 't werk te zien, om mee te doen aan dat waagstuk en openbaar vooruit te komen tegen de ‘wet’. Zijn strooperssziel deed zich te goed aan 't vooruitzicht om nu eens in bende, en zonder vrees, uit te zetten met de zekerheid dat ze de sterkste waren en dat niemand tegen hen zou durven piepen. 't Moest iets worden als een kleine oorlog in Poorters verbeelding, geen jacht alleen, maar vechten, sluipen, aanvallen, vluchten, den vijand misleiden en op 't einde triomfantelijk met den buit er van doortrekken. De hazen zouden ze op kruiwagens wegvoeren - iets om er binnen honderd jaar nog mede te stoffen!

Late in den avond waren ze gekomen, heel Poorters huizeken stond vol. Hun hoofd raakte tegen de zoldering en op hun gehaarde wezen lag de wreede lust alsof 't al moordenaars waren. Daar werd het plan beraamd, de werkzaamheden verdeeld, aan elk gewezen wat hij te doen had en de verschillende posten uiteen gedaan waar men, in geval van nood, elkaar zou terug vinden.

Poortere, de zwijgzame eenzaat, gerocht seffens in zijn doening en opgewonden. Met die mannen die hij schaars van

aanzien kende en altijd gemeden had, voelde hij zich nu eens - verbonden door 't zelfde gevaar en 't zelfde genot. Zij ook hadden hem van eersten af opgenomen in hun vertrouwen en aanzien als een man van 't gild en een van de hunnen.

Ze waren uitgezet met lichtbakken en stokken, geweren en al het wreede gerief dat bij eene ordentelijke klopjacht van pas komt. Er waren waarachtig twee kerels bij die volgden met een kruiwagen. - Dat is er één voor de gekwetsten en één voor de dooden! gekten zij. Het was een allemachtig schoone nacht met volle maan. Aan de kruisdreef scheidden de mannen zich en vertrokken twee en twee of gedrieën elk in een aangewezen richting. - 't Wild in 't algemeen en 't andere: elk voor zijn eigen rekening! riep Busschere nog eer ze vertrokken waren. Ze antwoordden met een lach of met eene spotreden. Dat ze 't wild zouden deelen stond vast, maar dat Busschere aan 't 'andere' dacht, vonden ze belachelijk. Zou er één jachtwaker durven uitpiepen en de gendarmen? ja, die waren ver van hier! Al wie zich liet pakken ten andere, zeker was 't voor eigen rekening! Poortere had nu alle noodige inlichtingen gegeven; ze hadden hem met een half woord begrepen en hij zette uit met Sissen en nog twee andere kerels. Hij jubelde inwendig van genot. Er was plots iets los gekomen in hem dat hij te voren nooit vermoed had. Hij kende zich zelf nog al vreesachtig, listig wel maar schuw en overdreven bang om gepakt te worden want hij hield vooral aan zijn naam van eerlijken buitenmensch en hij was in den waan dat niemand eenig achterdenken koesterde over hem en dat alleman hem aanzag als een stillen werker die moeite doet om den kost te verdienen en naar niets anders omziet. Maar nu was 't een volslagen ommekeer! Aan 't hoofd van de bende gedroeg hij zich als een geoefende pensejager - het was overmoed die hem bezielde en 't gevaar wenschte en zocht hij om er eens vóór te staan. Het verschafte hem een vreemd behagen om nu eens met stout geweld te bedrijven 't geen hij altijd in zijn eentje, in den duik, als een schijter, vol vrees, had verricht als zijn onschuldige liefhebberij. Nu voelde hij zich sterk in de bende en 't geen vroeger leute en lachedingen geweest was, bleek nu een genot dat hij nooit had durven droomen. Paf! daar gingen de schoten reeds en 't galmde door de dreven. Het

wild vluchtte vóór hen uit in den manesching en hij zelf schoot, van voor de makkers hun neus weg, 't eerste koppel hazen. Hij miste geen schot! 't Was om er dronken bij te worden en elke knal bonsde door Poorters hoofd. Zijn herte sloeg van vervoering en de anderen waren gelijk hij: zot van welgezindheid. Welhaast gaf men geen acht meer op 't geen er uit reden van voorzichtigheid was afgesproken en opgelegd; men babbelde en loech luidop; men tierde en riep dat 't galmde over heel 't bosch alsof er een bende feestvierders in verdoold waren. Het werd een aanval in 't wilde, een klopjacht om 't al te verslaan; men was 't al te boven en niets kon hen overmeesteren.

Met 't geweer in de vuist stapte Poortere vooruit een weg banend door 't hakhout. De maan schong door de dunne takken zoodat men in de openingen goed onderscheiden kon wat er op den grond verroerde. De twijgen zwiepten waar ze weggetrokken weer toesloegen op den doortocht der mannen die achter elkaar opstapten. 't Was heel stil hier in 't ronde en de geweerschoten knalden met doffen slag in de verte of galmden met luiden dreun naderbij. Opeens ontstond er op korten afstand een geweldige ritseling in 't hout gevolgd door vloeken en geschreeuw en geweerschoten. Busschere sprong vooruit en Poortere volgde hem op de hielen; de andere twee ook schoten toe. Te midden 't hout zagen zij een zwarten klomp die bewoog - een troep mannen aan 't gevecht!

Daar was hetgeen Poortere verlangd en gevreesd had maar niet verwachtte dat het gebeuren zou! - Hij had geen tijd te denken of te overleggen; hij sprong er midden in, maar Busschere was hem voor. De reus sloeg er de armen door, haakte den klomp omver.... Poortere zag iets neer vallen, hoorde iets kraken, een angstgil en daarbinst vluchtten drie vier mannen weg - de anderen bleven liggen.

- Laat ons ne keer zien wie we hier hebben? riep Busschere. Hij trok de lijven van onder den hoop uit maar aan 't gekreun verkende men algauw wie men voorhad.

- 't Is Koekuit! en met een geweldigen vloek liet Busschere zich neer. Hebben de smeerlappen u gekwetst?

- 'k Ben geschoten.... 't is in mijnen buik... Verkamer... hij ligt hier ook....

- 'K geloof dat hij dood is! zegde Poortere die geknield op een kerel zat te kijken. Hij reutelt.

- En die hier, wie is?... Busschere voleindde niet, hij had den gendarm verkend die het ribbenkot was ingestampt en zich dood gebaarde. - Dien zullen de anderen wel weghalen en hij herbegon weer ijselijk te vloeken.

- Pak aan, we gaan ze in de dreve dragen, daar zien we klaar, gebood Busschere.

Twee en twee namen ze de gekwetsten op en wrochten zich door 't hakhout heen naar de opene dreef die bezijds lag. Den gendarm lieten zij liggen.

Koekuit en Soete. De een rochelde nog, hij was niet dood en Koekuit hield zich kloek.

- 't Zal niet zijn! beweerde hij, maar 't doet verdommelijk zeer. Hij trachtte zich op te richten maar 't ging niet en hij voelde 't bloed overal op zijn kleeren.

- We moeten de mannen bijeen roepen, meende Poortere. En inwendig zei hij: daar, 't is uit met de leute.

- Toe Pille en Loket, ga zoek ze maar en breng de kruiwagens meê! gebood Busschere en bij 't gedacht dat ze nu toch tegen alle verwachting het gerijd zouden gebruiken om menschen te voeren in plaats van wild, kon de kerel zijn woede niet inhouden en hij wilde 't altijd maar ophalen met groote vloeken.

- Hoe de verdomd is dat gebeurd, Koekuit?

- Ze hebben op ons geschoten, de sloebers van uit het hout, en ze zijn met vieren op ons gesprongen - ik lag al omver en Soete hebben ze dan afgemaakt!

- Ze zullen 't betalen! Ze zullen 't betalen! riep Busschere met den vuist gebald tegen de lucht terwijl hij het hoofd van Soete gesteund hield op den gebogen knie.

Poortere zat te klappertanden en was ineens overvallen en doorschokt van aandoening. Menschenbloed had hij nog nooit gezien en hij zat als een kind, vergruwd en gereed om weg te vluchten. Heel zijn stoutmoedigheid was vergaan, hij daverde onder een koude koorts en 't was maar om eere te doen en uit ontzag voor de mannen, dat hij zich dwong bij de werke te blijven. Hij vreesde in bezwijming te vallen en om de flauwte te ontgaan wond hij zich moedwillig op om kwaad te worden gelijk Busschere. Maar 't ging niet, hij wist niet waar de handen steken en hij voelde schaamte omdat Koekuit die geschoten was, zich sterker hield en onbevangener dan hij zelf.

De mannen kwamen aangestormd van alle kanten en van ver hoorde men de kruiwagens afgedokkerd komen alsof 't voor de leute was.

- Toe mannen, we hebben hier gedaan, laat ons maar optrekken, had Busschere gezegd.

Soete werd op een kruiwagen geladen en Koekuit op den andere.

- Leg de hazen maar op mijnen schoot! geef maar hier! gekte hij nog.

Poortere volgde in den stoet tusschen de mannen die met wild geladen, zwijgend en met de gramte in 't herte door de maneklare dreef stapten. De hazen hingen hen over de schouders, aan den hals, over den rug; ze slingerden bij de pooten als vormelooze dingen in 't grillige licht- en schaduwspel. Buiten 't bosch gekomen, had Poortere voorgesteld om de gekwetsten naar zijn huis te brengen om ze daar te verzorgen; maar Busschere had het afgewezen:

- 't Zou u nog moeilijkheden bijbrengen, zegde hij, en in ons nest zal er niemand den neus steken. Die ginder, zal het ook niet voortvertellen! en hij wees ten boschwaard in de richting waar ze den gendarm hadden laten liggen.

- Komt ge niet meê om de verdeeling? had er nog iemand gevraagd. Maar Poortere had geen lust.

- We zullen dat wel schikken! riep hij. Zorg eerst maar voor die twee.

Heel ontsteld kwam hij thuis en blij om alleen te zijn, was hij voornemens aanstonds in bed te kruipen. Maar zijn wijf wachtte hem op en zij ook keek verweerd alsof ze er iets van wist.

- De gendarmen zijn hier geweest zoeken naar u... 'k Heb gezeid dat ge naar nonkel Fiels waart.... hoe is 't, hebt gij ze niet tegengekomen?

Poorter bleef staan en verbleekte:

- We zijn er dan wel meê! Dan zijn we beklapt! En we zijn er aan! Neen, z' en hebben mij niet gezien, zegde hij om Barbra gerust te stellen. Nu echter kon hij er niet van uit haar alles te vertellen.

- Eén dood en één albij dood! zegde hij. Den stukgestampten gendarm vernoemde hij niet.

Ze gingen te bed maar lagen nog lang alle slag onderstellingen te maken en Poortere zocht uit wat hij al zeggen zou, moest het zijn dat hij ondervraagd werd op 't gerecht.

Maar geen van de twee sliepen dien nacht.

Zoo was de kloppartij geëindigd, waarvan Poortere zooveel schrik opgedaan had in plaats van plezier.

Eindelijk, na lange tobben, kreeg hij wat stilte in zijn gemoed met 't gedacht dat 't morgen weer dag was gelijk anders en dat er verder geen gevolgen aan 't ongeval zouden komen. Busschere had het goed gezegd: elk voor eigen rekening! Dan ben ik er nog eene van de beste van af gekomen! meende hij.

Barbra ook was opgehouden met klagen en verwijten en akelige gissingen maken, omdat hij zoo stellig beloofd had: dat 't nooit meer gebeuren zou.

't Moest echter anders verloopen dan hij 't verwacht had.

De gendarmen kwamen hem vangen op zijn bed! Ten aanzien van heel 't dorp werd hij gebonden, tusschen de twee ruiters meêgesleurd naar de plaats en recht voor 't gemeentehuis in 't dievenkarretje gestopt terwijl zijn wijf en al de kinders er stonden op te kijken. 't Huilen en 't kermen baatte niets. Het koetsje reed de straat uit, recht naar stad, zonder dat iemand zeggen kon wat er met Poortere zou gebeuren.

De wildstrooper werd er botweg onderhoord maar op de vraag, wie de anderen waren, kregen zij er geen stom woord meer uit. Hij werd in 't gevang gestopt waar hij gelegenheid had zijn geweten te onderzoeken en zijn toestand te bedenken. Poortere overwoog er niemedal, hij zat er weken - maanden - hij wist zelf niet hoe lang - als een beeld, zonder roeren, verstompt en koppig. Opnieuw werd hij ondervraagd, bedreigd, gepraamd, met listen gestrikt en met valsche loksels beproefd - hij keek niet eens op naar de heeren - 't kon hem niet schelen.

Voor 't gerechtshof eindelijk werd Poortere beticht den gendarm de ribben te hebben ingestampt. Hij verroerde geen lid en hij keek niet of Busschere of eene van de andere mannen op 't bankje, rechtover hem zaten. Hij stond er als een afwezige, liet het roezen rond zijn hoofd en van al wat er gepleit werd, ging er bij hem geen woord naar binnen. Eén ding belangde hem: te weten hoe 't met die twee gekwetsten was afgeloopen. Die nieuwsgierigheid praamde hem als een dorst - hij leed er door maar aan iemand ernaar vragen was de dompelaars beschuldigen en dàt, nooit!

Hij werd veroordeeld als de dader van den aanslag op den

gendarm. Poortere weerstond den schok en 't verschot - hij verpinkte niet en geen oogenblik kwam het in hem op die aantijging te logenstraffen. Veel meer was hij getroffen toen die gendarm - dien hij dood waande - daar zelf verscheen en de getuigenis aflegde die Poortere moest doen veroordeelen. Hij kon zijn oogen niet gelooven en 't geen in zijn ooren klonk - daar had hij geen acht op gegeven om die plotse verschijning die hem lam sloeg van ontzetting.

In de eenzaamheid van zijne cel teruggekeerd, kwam er iets als eene waarschuwing die zei: Poortere denkt aan uw jongens, aan uw wijf, 't is nu te doen, straks is 't te laat - nu is 't nog tijd! Denk er aan dat vier jaar uit uw leven een lang eind is en dat uw naam voor altijd verloren blijft...

Maar tezelfder tijde stond de wanhoop als een muur rond hem overeind; de kans om die zware vracht te lichten was zoo klein, - hij zag er geen reden toe en liet den moed zinken. Hij dacht aan de mannen, aan Busschere... zij ook zouden 't niet anders doen - ze zouden het opnemen zonder verpinken - elk voor eigen rekening!

Zijn zin was verdoofd - hij wist zelf niet hoe 't gegaan was - wat hij gedaan had of niet - het was als de bliksem geweest - het had geen minuut geduurd en die gekwetsten en 't verschot had hem zoo ontsteld dat hij zich op dien stond geen rekenschap had gegeven hoe 't gebeurd was. Hij voelde zich overdaan door de beschuldiging en bezweek voor de blijkbaarheid waarmede de feiten hem werden voorgelegd.

Rechters en advokaten, ze wisten het beter dan hij zelf! En 't kon hem niet schelen. Vier jaar gevangenis! De veroordeeling verrastte hem niet. Hij had het verwacht als een onvermijdelijk noodlot en nu was hij maar blij dat al dat gebabbel rond die zaak zou uit zijn en ze hem met rust zouden laten en niet meer tempteeren met strikvragen.

Poortere werd in de cel gestopt en de wereld bestond verder niet meer voor hem. De lucht, de zon, zijn huis met wijf en jongens en beesten, en vruchten, hij was 't ineens al ontnomen en 't liet hem voor den stond onverschillig. Te zijner eigen verwondering liet het hem koud. Hij zat lam en bedonderd - de verveling zelfs had geen pak op hem. Hij morde tusschen de tanden:

- Ik ben gelijk een osse die op stal staat.

Vier jaar scheen hem eene eeuwigheid - iets waar nooit

een einde zou aan komen en hij verlangde niet - 't dorp en 't huis waren dingen die uit hem weggevallen waren.

Een gedacht alleen bracht hem nog eenig behagen: de mannen uit 't Gangske, Busschere - en hij wilde zich houden gelijk zij 't zouden gedaan hebben in zijn plaats. En dat ze zijne houding kranig vinden zouden - dat ze ginder in die krottige steeg, van hem spreken zouden, dat sterkte zijnen moed en deed hem koppig zijn eigen leed verjagen.

Barbra was hem eens komen bezoeken, maar in die cel in tegenwoordigheid van den cipier was er geen van de twee die zich kon laten gaan. Ze hadden eenige vormelijke woorden gewisseld, wisten niet hoe ze doen moesten tegenover elkaar en hadden na dat korte, ongemakkelijke onderhoud, seffens afscheid genomen. Barbra had niets gezegd van 't geen waarom ze gekomen was en Poortere had niet durven zeggen, maar hij had het te verstaan gegeven, dat ze niet meer komen moest - dat hij 't hier wel alleen zou gedaan krijgen - dat ze met hem niet moesten inzitten. Zoo had hij zijn tijd verzeten, zonder tellen, overdaan door vlagen van wanhoop, door poozen van volslagen onverschilligheid. Toen, heel op 't laatst, was 't als een plotse veropenbaring vóór hem komen staan: dat het einde naderde, dat er een einde was! Daarmede ook gebeurde de ommekeer in zijn geest, iets als 't ontwaken uit een slaap en van toen af was hij ongeduldig geworden en snakte hij naar 't leven, de lucht en de vrijheid, zonder te denken aan 't andere of dat er iets gebroken was in zijn bestaan.

En nu dat hij er uit was en de vrije lucht en het licht inademde en baadde in 't geen hij nu eerst kende als de vrijheid,... nu werd het ineens weer iets anders. Hij stond als een man die vallen gaat omdat hij zijn steun verloren heeft. Er was niets, hij voelde niets dan ijle lucht rondom hem - hij kwam terug in 't leven als een ongenoode die zijn plaats ingenomen ziet, die niet meer weet wat hij hier komt verrichten. Al 't geen waarnaar hij van ginder uit verlangd had, was nu zijn weerde kwijt. Zijne verrijzenis onder de levenden kwam ongelegen - ze waren hem reeds vergeten! Wat een schrikkelijk lange tijd was er voorbij zonder dat hij menschen had gezien! Hoe zou hij nu die menschen terug vinden? Hij was als een vreemdeling die niet vinden kan 't geen hij zoekt en die niet meer verkend wordt waar hij gaat.

Zijn voornemen was om nu maar zonder opkijken door 't dorp te schieten, recht naar den Kloosterdriesch en zich daar op te sluiten in zijn eenigheid zonder naar iemand te zien.

- Ik heb in 't kot gezeten! meende hij en medeen wist hij wat zooiets bediedde bij de menschen op 't dorp. Ze zouden hem achterna wijzen met den vinger en voor hem uit den weg gaan. Maar, ba, hij kon ze missen de menschen! Hij had er nooit betrekkingen meê gehad, ze kenden hem nauwelijks. Toen beving hem een onduidelijk gevoel van angst bij 't gedacht dat hij toch van één mensch afhing, dat er één was dien hij vreezen moest! dat was zijn huisbaas: Koornaert. En wie weet heeft hij niet.... maar neen Barbra zou het gezegd hebben? Opeens rees de toestand klaar voor zijne verbeelding - 't was als een voorhang die opging en voor 't eerst dacht hij aan den toestand van zijnen huiskring! Barbra, de jongens! Hoe hebben ze geleefd al dien tijd - hoe heeft ze kost en huishuur gewonnen!? Opeens overzag hij een heel ander slag van ellenden waarbij de zijne niet meêtellen moesten. Wat was er gebeurd met Barbra heel den tijd? Gissingen, veronderstellingen, die hem de onrust en de angst op 't lijf brachten en zijn gemoed beroerden. Dat was iets van zich zelf, dat hem na aanging - nu voelde hij 't met de spijt omdat die dingen zoolang buiten zijn greep en buiten zijn toezicht gelegen hadden. Hij moest het weten, hij snakte om erbij te zijn en weer in hun leven en bestaan te springen met zijn meesterschap, als de man van het huisgezin.

Bij 't intreden bemerkte Poortere op 't dorp die ongewone beweging en 't verontrustte hem zooveel menschen te zien. Aan den hoek, tegen den gevel der bakkerij stonden een bende kerels die hij meende te kennen als mannen uit 't Gangske. Er moest iets gebeurd zijn - hij wilde 't ontwijken en was te wege al bachten de plaats, langs een omweg naar den Kloosterdriesch uit te zetten. Maar toen sprong er een van die mannen vooruit en wees in de richting waar Poortere afkwam. Met een fellen uitroep liet hij zijn verrassing los:

- 'k Mag verdomd zijn, dat is Poortere! 't Is Poortere zeg ik!

Er was geen ontwijken meer aan; 't waren de mannen uit 't Gangske en in een wenk stond Poortere omringd door de bende. Ze sloegen hem op den schouder, ze stootten hem tegen de borst met de vuist en waar ze hunne blijdschap met woorden niet ophalen kosten, deden ze 't met zware vloeken.

Ze sleurden hem meê naar de eerste herberg de gereedste en ze moesten drinken om zijn blijde inkomst te vieren. Men ging Busschere opzoeken en ze zouden bijeen blijven. Dat was nu op 't onverwachts! en:

- Busschere die al een maand lang alle dagen de wacht hield om Poortere af te halen! Die zou nu met een neuze staan, de leepert!

Ze snapten eerst een grooten borrel om de alteratie in te spoelen. Ze overlaadden Poortere met een vloed van woorden waar hij geen draad in houden kon. Ze spraken allen dooreen en ze mieken geweldige gebaren alsof zij het waren die uit het kot kwamen, en hun blijde thuiskomst vierden.

Busschere kwam er algauw bij. Hij gaf Poortere een slag in de handpalm dat 't zinderde en hij greep hem bij 't schouderbeen dat 't kraakte.

- Dat is goddomme goed, kerel, dat g'er uit zijt! We gaan er eene op zetten! En hij keerde zich naar den vuurpot kwansuis, want hij voelde 't water in zijn oogen komen en 't laatste woord kikte hem in de keel. Hij goot drie groote druppels naareen binnen en dan voelde hij zich weer op de beenen en de flauwigheid was weg. Maar telkens hij Poorters mager gelaat en zijn afgeteerden hals bezag, kwam die stomme futloosheid hem weer in en hij moest nijpen en pinkoogen om de waterlanders te bedwingen. Hij tierde dan maar luide en vloekte en overschreeuwde zijne ontsteltenis.

- Er is een heele hoop nieuws op 't dorp en veel gebeurd in den tijd dat ge gezeten hebt! We zullen 't u wel vertellen! Nu eerst, kan er ons niets verdommen - ge zijt weer bij ons en we zullen zien. Gauw, we gaan drinken! 'K en kan 't maar niet gelooven dat ge hier zijt. Is dat nu vier jaar?!

't Paste wel; de mannen hadden heel den voormiddag op strate staan gapen om de begrafenis te zien van den burgemeester en nu viel Poortere als uit den hemel om met hem 't overige van den dag te verdoen. Ze slenterden van de eene herberg naar de andere en toen ze in De Kroon kwamen, was de bende duchtig aangegroeid en de uitgelaten stemming nog gestegen.

Het was eene overrompeling voor Poortere. De drank en 't geruchte hadden hem bemeesterd zoo dat er alle schuchterheid en vrees allang uit was en geen mistroostigheid meer in zat. De blijken van hertelijkheid deden hem deugd. Na die lange verstomping was het hem een plotse behagelijkheid

waarin hij zich zonder achterdocht liet meêgaan. Het legde zijn gedachten stil; hij vroeg niet waar hij 't verdiend had of waar het op uit zou loopen. In plaats van den misdadiger, voelde hij zich den held die onverwachts het loon voor zijne zelfopoffering krijgt. Hij zelf had er nooit aan gedacht of naar verlangd en nu werd het hem opgedrongen en aangedaan zoodat hij er in verloren ging.

Het gebeurde zonder plichtpleging of praal, met grove bewoording maar rechtzinnig - daar kon hij op rekenen. Poortere zag en ondervond het: dat de mannen hem nu erkenden als den beste onder hen, dat hij op hen rekenen mocht. Nu zou er geen duivel te goed zijn om nog een vinger naar hem uit te steken - ze zouden, lijk één man voor hem in 't vuur springen! Het lag in Poortere zijn aard niet en hij had vroeger nooit veel om vriendschap gegeven en buiten alle betrekkingen geleefd - hij geloofde niet aan vriendschap of aan erkentelijkheid en kon 't best er zonder gedaan krijgen - hij was een beetje op zijn ongemak in gezelschap. Maar nu eerst, voelde hij 't anders: 't deed hem deugd, 't was hem een heel nieuwe gewaarwording en hij dacht er niet aan zich achteruit te trekken - hij verloochende zijn ouden aard en liet zich bepootelen en bepraten door die gasten die hij nooit goed aanzien had. Nu wist hij dat hij erbij hoorde, dat hij van hun soort was en dat hij er voortaan bij blijven moest.

In de weerdij van een uur was Poortere gespraakzaam en vriendelijk geworden. Hij praatte er op los, vroeg naar 't nieuws en hoe 't met de twee gekwetsten was afgeloopen. Koekuit was niet dood, maar hij had een paar leelijke marbels in 't lijf zitten - nu nog voelde hij ze steken; - Soete een gat in den buik, dat was niemendal. De twee gekwetsten hadden zich koes gehouden - een tijd op den zolder gelegen - dat heetten zij: naar Frankrijk gaan werken. En niemand had er verder den neus over gehad.

Eindelijk sprak Poortere van naar huis gaan en wijf en kinderen weerzien.... Door de behagelijkheid heen trof hem 't gedacht aan te huis en dat sloeg nu al 't genot van de ontvangst te niet. Dat weerzien ontzag hij altijd nog als 't ergste, want ‘ginder’ verwachtte hij geen hertelijkheid - het lag als een zelfverwijt op zijn ziel en hij vreesde dat het er armoedig gesteld was.

- Naar huis! gekte Busschere. Ge weet alleens niet waar

uwen thuis is?! En weet ge wat Koornaert gedaan heeft - de zeeker? Hij wilde geen bandiet in zijn huis! en geen treffelijk mensch op 't dorp en wilde 't wijf van den bandiet een huis geven!

Poortere stond als een stommerik bij 't vernemen dat Barbra met heel de kluts in 't Gangske beland was en hij dààr heen moest om zijn hunk te vinden!

Daar was nu voor hem 't gevolg van die verdommelijke klopjacht! Zoo had hij 't zich nooit voorgesteld! De vriendschap met de mannen, goed, maar bij hen, in die verpeste krocht moeten inwonen; zijn open veld, zijn eenzame vrijheid, zijn huis ginder, waar hij baas en meester was over de streek! God van den hemel! liever dood! Hij hield niet van de bende, hij was gewend alleen te leven, zwijgzaam, norsch en de lucht zien en de velden en de vogels hooren!

Dat was een slag, hij zou 't nooit gewend worden - de leute was uit! Dweers door zijn verblijdheid en den drank, overviel hem het wee, maar hij kon nu niet anders; hij was er in; hij praatte er over heen zonder te hooren wat er om zijn kop geraasd werd en hij zelf raasde door om 't gedacht te versmoren en hij dronk om zijn wee te verdooven.

't Was tamelijk laat in den avond en de mannen waren in zaligen staat van vervoering als zij den nieuwen inwoner triomfantelijk naar zijn woonst leidden.

Poortere was vroeger nooit veel in de steeg geweest, maar hij kende de wijk genoeg om te raden wat er nu gebeuren ging en hij was er bang voor.

't Krielde er bij den ingang al van wijven en kinders. De deuren stonden overal open en over die smalle steeg waar de huizen haak uit, haak in, aaneengereekt, de helderheid van 't avondlicht onderschepten, krielde de opgewonden menigte. Uit de donkere zijsteegjes, nauw genoeg om één man naareen door te laten, brobbelden de wijven met kinders op den arm, kinders aan de hand, kinders aan de rokken, - ze puilden uit de donkere gaten tusschen twee gevels, naar de middengang om te komen drommen bij de bende. Elk wilde Poortere zien, Barbra's vent die uit 't kot kwam en dien ze maar kenden bij naam.

In zijne afwezigheid was er eene legende over hem ontstaan, en eer ze hem nog kenden was Poortere vermaard onder de bevolking van 't Gangske. Zijne verschijning nu, zijn plotse

optreden, had er iets van gemaakt als eene openbare gebeurtenis die alleman in vervoering bracht. Schiksels of gereedschap om te vieren had men niet genomen - 't was te onverwachts gebeurd - maar de stemming was er spontaan: het was eene inhuldiging!

Een wijf was op 't gedacht gekomen twee keerskes te ontsteken te Poorters op de vensterbank om alzoo de feestelijkheid op te luisteren. Bij Balius en te Parets hing er iets als een lap op een stok door 't bovenvenster en de Groote Turk die plat lag met de pootjesplaag, had doen zeggen dat hij een halve tonne bier ten beste gaf bij Busschere in d' Halve Maan. Soete was vooruit komen geloopen en toen de bende intrad, schoot hij zijn tweeloop af als teeken van verwelkoming.

- Hoe moet ik hier door geraken? was Poorters eerste gedacht toen hij heel die wemeling zag en niet wist waar de voeten te zetten. En waar zou ik nu eigenlijk naartoe moeten in dat wespennest? En hoe zou Babra het opgenomen hebben hier bij dat luizevolk? 't Kon hem niet verdommen want ze sleurden hem weeral voort, een eind verder de steeg in, en van daar duwden ze hem tegen den rug een nog nauwer steegje binnen tusschen twee hooge muren en ze kwamen op een koertje met eendere huizetjes in 't vierkant toegebouwd om een grooten bornput die er te midden stond als een monument op een marktplein - in 't klein.

Barbra die alreeds verwittigd was maar genood werd om 't aanzien der plechtigheid niet te verminderen, in huis te blijven, wachtte nu haren vent af en stond gereed in 't deurgat om hem te verwelkomen.

Poortere was niet zat genoeg om te vergeten dat 't er nu op los ging. Hij wist niet hoe Barbra tegenover hem gesteld was - hoe ze 't zou opnemen, hier door zijn schuld, verzeild te zijn... in de armoede, bij dat luizevolk! Zij die er zoo op gemoed was heur huis in orde en net te houden. Zou heur kwaadheid nu geweken zijn na vier jaar? of zou de verhittering opgehoopt en aangegroeid zijn tot stompen wrok en hardheid in heur herte? Zou ze hem nu op den stond te keer gaan of was 't voor later? 't Kon hem niet schelen - hij was er in - 't was sterker dan zijn macht - 't eene had 't andere meêgebracht en nu stond hij er vóór. Misschien was ze 't gewend geworden of uitgevreten door 't verdriet? Al om 't even, hij had het te pakken zóó of anders. Zwarte

sneeuw heeft ze alleszins gezien... en gegeten ook, meende hij. En de jongens?...

Zijn twijfel week op den stond en zijn vrees viel weg, maar iets veel ergers, iets dat hij niet vermoed had, trof hem als een slag. Barbra's wezen was stralend van blijdschap. Ze vulde 't deurgat en er tusschen in, drumden de jongens benieuwd uitkijkend.

't Was een wonder angstgevoel, een schrik en aandoening, met blijdschap en verteedering al dooreen in Poorters gemoed. Hij loech, maar de lach was een grijns op zijn wezen, hij meende het niet, maar dwong zich te lachen omdat het zoo hoorde na vier jaar gevang - Barbra ook zij loech, maar er was geen ontroering in heur lach, ze loech stom weg als een koe die heur buik vol heeft. Poortere onderging die ontroering bij de plechtigheid van het weerzien; hij voelde weer dat zijn wijf en zijn jongens van hem waren, - het menschelijk gevoel van het bloed dat spreekt, overmeesterde hem en verweekte zijn gemoed. En op den zelfden stond werd hij gewaar dat hij alleen stond, dat het àndere hem ontvallen was - hij verkende zijn bloed niet meer! Dat wijf in 't deurgat was zijn wijf niet meer en aan die jongens had hij geen kennis. Nu al wist hij dat vier jaar een lange tijd is en dat er veel gebeurd was in zijne afwezigheid. 't Plezier van het weerzien, wat zou er nu van geworden? In zijn angst was hij toch benieuwd er meer van te weten.

Hij zag de ontroering op 't wezen der omstaanders die bewust waren dat er iets plechtigs gebeuren ging en die ontroering zette zich over bij hem zonder dat hij 't inwendig deelde, maar zoo dat hij toch zwelgen moest om de prop door te krijgen en duwen om de tranen die hem wilden ontspringen. Barbra alleen stond daar met den wilden blik in de oogen te wachten. Hij had haar nooit zóó gezien. Er was iets weg uit haar of iets bijgekomen dat hem vreemd was. Sedert hij wist dat ze hier woonde, kon hij zich zijn wijf niet anders voorstellen tenzij met de vlam der verwoedheid in de oogen, ofwel afgeteerd van verdriet, gelaten en slap, getemd door den honger.

Maar nu was er geen verdriet omtrent! Ze stond onbeschaamd te lachen. Ze wist er niet in. Ze was niet ontroerd. Ze deed gelijk alle andere wijven; ze riep hem welkom en ze gebood het de jongens:

- Toe, zeg welgekomen aan vader!

't Scheen Poortere dat hij die jongens vandaag al gezien had in de herbergen op de plaatse, zonder ze als de zijne te verkennen. Ze waren volslegen gegroeid, maar slom, beschaamd en ze wisten niet of ze bang of blij moesten zijn voor hun vader. Barbra duwde ze dichterbij en Poortere gaf den oudste een hand en bij de andere verontschuldigde hij zich omdat hij niets had meêgebracht.

In een wenk was thuis vol volk en al wat niet binnen kon drumde in 't deurgat of keek door het venster om te zien wat er binnen gebeurde. Nu dat de eerste ontroering van 't weerzien voorbij was en de verwelkoming uitgesproken, stonden die twee op elkaar te zien, verlegen en ontdaan omdat 't geen waarvan men zooveel verwacht had, zoo eenvoudig was afgeloopen. Met al die menschen daarrond ging het ook niet om gemoedelijk over iets te beginnen en 't plechtigheidsvertoon was alleman nu al moe. Wie nooit geleerd heeft iets te zeggen ongemeend en niet ontwikkeld genoeg is eene ijlte te vullen met gelegenheidsvolzinnen die de groote gebeurtenissen van 't leven verplechtigen, ondergaat het ongemak van den ongewonen toestand en verlangt maar om gauw weer in zijn dagelijkschen doen te komen en te gebaren dat er niets gebeurd is.

Busschere kwam nu gelukkiglijk binnen om er op gepasten stond een einde aan te maken.

- Kom, kom, riep hij: allemale meê - de Grooten Turk trakteert!

't Vuur was ineens aan de lont! Dansen en springen, overhoop, allen om ter zeerst 't koerken af en door de steeg naar de Halve Maan. In de lage, diepe, dompige herberg, aan lange tafels, op banken langs de wand, zat het mannevolk, er tusschen in krevelden de jongens en bij den disch waar Busschers wijf en 't oudste meisje de glazen volschonken, stond het vrouwvolk met den kweek op den arm om haar deel van de halve ton, te wachten. Hier ging de gezelligheid in den hoop. Men voelde er zich thuis. Men dronk, men rookte, men taterde en tierde elk bij zijn volk en Busschere zelf was in zijn zotte toeren. Gelijk anders als hij welgezind was, moest hij zijn macht toonen: in 't volle gedruisch en 't geronk en 't geruchte van al dat volk tierde hij om boven, hij strekte zich uit, greep met den duim en wijsvinger twee ribben der

zoldering vast en trok alzoo zijn zware lijf van den grond op, zoodat hij met ingetrokken kop tegen de zoldering bokte. Hij liet zich zinken, trok zich weer op, zwaaide nu de beenen, trok de knieën in en verpakte met de handen beurtelings in vasten greep een andere zolderribbe en wandelde alzoo alover de hoofden der zittende gasten, rond zijn herberg. Die kunsttoer wekte altijd opnieuw de groote bewondering en uitgelaten bijval op onder de menigte. Ander dingen van minder belang deed hij nog: een stok in stuk wribbelen tusschen duim en wijsvinger, een stoel vaneen trekken, den disch opheffen met alles wat er aanhing, een stuiver plooien tusschen de tanden en Mane Loket, de bultenaar, snapte hij bij 't gat van zijn broek, hield hem met uitgestrekten arm en draaide hem al over d' hoofden drie keeren rond zoodat 't volk erbij schaterde en Mane moord en brand schreeuwde. Sissen zou 't huis afgebroken hebben, ware zijn wijf er niet tusschen gekomen en hem op zijn plaats gezet met een deuk in de lenden.

Poortere zat met Barbra en nog eenige gebuurs aan dezelfde tafel en ze taterden ten hoopewaard in. Nu merkte hij dat zijn wijf hier al ingeburgerd was en dat ze er zich in jonde. Hij kon het nog niet gelooven, zoo raar deed het hem aan, heur daar te zien zitten met een pinte bier, bij dat volk, hier in dat kot van een herberg. Hij deed maar alsof hij 't niet merkte en gebruikte zelve geweld om lustig te zijn en zoo luide te roepen als de anderen.

Wat stond er hem nu nog te wachten? 't Eene lijk 't andere was hem onbekend - hij voelde zich op vreemden grond. Maar al die erbij zaten schenen 't zoo gewoon op te nemen dat hij maar berusten moest en wachten naar eene uitkomst. Eens dat de ton afgedronken was, treemden de gasten stilaan elk naar zijn huis en eindelijk zag Poortere ook kans om heen te gaan. De jongens hadden nog geen lust maar Barbra miek er ineens een einde aan - ze wilde niet meer blijven.

- Vader heeft vaak - hij verlangt naar bed! riep ze met een inzichtig oogknippen naar de venten die er nog zaten. 't Ontstemde Poortere en om de vrijpostige uitvallen te ontgaan, riep hij maar luidop ‘goen nacht’ en vertrok.

't Ergste was nu door. Nu zouden ze toch alleen zijn en gerust gelaten. 't Spel had hem wel wat verveeld op 't einde en 't bier was hem te zeer naar den kop gegaan.

- Ge zijt het niet meer gewend, na vier jaar gedwongen vasten, kunt g' er niet meer tegen! loech Barbra.

Hij zette zich nog om rond te kijken in de armtierige, vuile huiskamer. Maar hij was te lam om nog te spreken en vroeg maar om naar bed te gaan.

- Toon mij maar den weg, zegde hij.

- 't Is niet ver te zoeken. Gaat ge niet eerst wat eten? Ge zijt zeker vroed van den honger?

- Neen, nu maar eerst slapen!

Hij had den moed niet om nog te eten, en het bed, het huiselijke bed, was nu zijn eenig verlangen.

Ginder was het vier jaar lang, alle dagen zijn zelfde verdriet geweest om op dien ongezelligen brits te gaan liggen en elken nacht weer was de spijt en de woede in hem opgekomen om 't bed dat hij thuis aan zijn wijf alleen moest laten.

Voor hun's getweeën zou 't nu de eerste groote toenadering zijn van belang, waarmede zij het gemeenschapsleven zouden herbeginnen. Barbra wees hem het smalle kamertje door 't bed schier heelemaal gevuld.

- De jongens slapen boven, zegde zij. Anders is er geen plaats.

Wat kon het hem nu weeral schelen? Een eigen bed en thuis zijn, in een huis, gelijk waar, met eigen volk, was 't niet alles wat hij verlangen kon? Nu nog maar voelde hij hoe zat hij was en hoe alles te draaien begon en dat hij niets beters te doen had dan te gaan liggen om niet te vallen. Hij sliep als een steen, terwijl Barbra nog te denken lag hoe ze onverwachts haren vent terug had gekregen en wat een blijde feestelijke gebeurtenis dat geworden was!

'S morgens al vroeg werd Poortere gewekt door 't gerucht der jongens en door 't getier en geroezemoes buiten. Barbra was er al uit en Poortere moest een heelen tijd rondzoeken om te weten waar hij lag. Op den zolder boven zijn hoofd was er geronk en trippeling over de planken en hij raadde dat er duiven woonden. Door 't kleine dakvenster viel 't zonnelicht en heel het smalle kamertje stond in zijn naakte armoede met niets dan 't schelferende kalkwitsel aan de wanden.

Het roesde nog door Poorters hoofd. De dag van gister was vol verrassingen geweest en 't geen nu nog gebeuren moest was hem evenzeer raadselachtig en onbekend; 't geen hem meest bezig hield, 't waren de jongens - hij had ze niet meer verkend - zoo groot waren ze geworden! en hij had

gezien dat ze hem geheel bevreemd en ontgroeid waren; - echte rakkers zagen het er uit, gewend zonder meesterschap te leven. Hij ontzag het om ermede om te gaan en vreesde dat 't met hardhandigheid niet lukken zou. Hij voelde zich lam en lusteloos en met tegenzin zou hij den nieuwen dag beginnen die de inzet zijn moest van een nieuw leven. In dat kleine, warm riekende keukentje stond hij mijde als een vreemdeling en zocht naar een stoel om op te zitten.

Er stond een schotel zwijnsvleesch op tafel en een koekebrood.

- Dat komt van de gebuurs! verklaarde Barbra die de jongens van elk een stuk voorzien had en Poortere nu 't zijne zou geven.

- Ge zijt zeker uitgehongerd?! vroeg zij. Poortere at zonder spreken. Hij was inderdaad uitgevast, maar met al dat bier gister was er een weekheid en flauwte in zijn maag - het was niet de echte eetlust bij grooten honger. De jongens gingen vreeselijk elkaar te keer en vochten om de brokken. Er was geen middel iemand te verstaan tot Barbra eindelijk haar geduld verloor en ze allemaal buiten stampte. Toen de stilte inviel en Poortere verzadigd was, kreeg hij den moed en waagde 't om opheldering te vragen:

- Hoe stelt ge 't hier in dat nest? Kunt ge 't gewend worden?

- Men wordt alles gewend! verklaarde 't wijf besloten. 't Is hier beter dan op straat te zitten.

- 'K heb altijd gevreesd dat ge 't hier niet gingt uithouden.

- Moeten is bedwang! Hadden ze mij niet geholpen 'k ware allang gecreveerd met jongens en al!

Poortere verwachtte dat ze zou uitpakken met heur verdriet, klagen over hare ellende, heur wanhoop en heur nood. Die stomme gelatenheid, het onverschillig opnemen van heur lot was hem een slecht teeken. Er was geen opstand, er zat geen fut meer in zijn wijf, hij zag het - ze was geworden gelijk heur weerga, zonder verachting voor 't crapuul waarin ze leefde; de besmetting had haar aangetast zonder ze 't zelf wist. Hij trachtte nog door haar 't verleden te herinneren, te weten of ze 't heelemaal vergeten was.

- Ginder hadt ge 't toch beter?...

- Daar kouten we niet meer van, brak ze kort af.

- En waarvan hebt ge hier geleefd?

- Geleefd?! tierde zij en met dat ééne woord rees ze op.

Heur gemoed schoot vol en heur lang ingehoudene haat, heur razernij brak uit. Neen, heur gevoelens waren nog niet dood, nu had hij de gevoelige snaar aangeraakt, de veer was gesprongen bij 't oplichten eener klink die heel het wekkerspel van klokken rammelen en beieren deed.

- In de smeerlapperij heb ik geleefd! Koornaert heeft mij met heel mijn boel buiten gesmeten, op straat. Nievers geen huis te krijgen. Uw vent zit in 't kot! zeien ze mij en paf, de deur toe! Busschere is mij dan zelf komen vinden met de boodschap dat de Grooten Turk een huis voor mij wepel had. Hier in 't Gangske. 'k En wilde eerst niet. 'k Had nog vijftig franken en den lap die afgeweven was. Ik droeg hem in en daar wisten ze 't ook al - geen werk meer - nievers geen werk meer. 't Nieuws van mijn vent was mij overal vooruit waar ik mijnen neus stak. Waart ge maar dood, verongelukt, dan zouden ze de arme weduwe wel bijgesprongen zijn en de hulpe ware gekomen van alle kanten. Nu, niemand! Noch pastor, noch koster. Het was als een vloek en ze aanzagen mij als eene slepe! Moest ik gaan schooien? Bij den disch en in de armkamer en was er aleens niets te krijgen voor mij. ‘Vincentius en geeft niet aan slecht volk’ zegde Messiaen. De onderpastor heeft mij buiten gesteken en geen levende ziele en is er komen kijken of we t' eten hadden of niet! Als 't maar erg genoeg nijpt en weent men geen traantjes van spijt of verdriet; 'k en had geen tijd om verdriet te maken - de jongens schreeuwden genoeg. 'k En kon 't getouwe niet zetten tenzij hier tegen de voordeur en 'k bleef met handen en voeten gebonden! 'K vreesde dat ik hier in een helle zat bij al dat slecht volk, maar, zoo waar als da 'k leve, die menschen hebben al gedaan wat ze kosten om mij te helpen. De jongens kwamen alle dagen thuis met de handen vol boterhammen van bij de geburen en Busschere zei: als 't slecht gaat, hoeft ge 't maar te zeggen. Ik mocht mijn getouwe zetten in zijn achterkamer en bij den Grooten Turk mocht ik werken in den lochting.

Poortere deed of hij schrikte bij dat woord, maar hij hield zich in.

- Wat zei hij tegen u?

- Niets. Dat 't jammer was en schande omdat er mij niemand en hielp. En alzoo ben ik er door gesukkeld - maar wat zal 't nu zijn? Wat zult gij nu aanvangen?

Poortere bleef zitten staren zonder een woord te zeggen. Hij was onttooverd. Het was heel tegen zijne verwachting uitgevallen. In plaats van een wijf die kapot geweend is en radeloos als een slons door 't verdriet en de wanhoop, vond hij Barbra die heur ongeluk met stevige vuisten had aangegrepen. Ze had zich in 't ergste geschikt, had over geen flauw worden gedacht en de duivel die Poortere bezeten hield en waar hij nog aan weerstaan wilde om voort den braven werkman uit te hangen, diezelfde duivel was in zijn wijf gevaren en als een dronken furie gekte ze nu haar eigen zelf uit en heel haar verleden leven.

Heur hert en gemoed waren hard en dor, alle begeerte of verlangen was er uit..... Hij zelf had het zijne voelen verteederen bij de verwachting van het verleden weer te vinden in zijn ouden stand; maar 't bleek een leelijke begoocheling - het verleden was wel voor altijd weg en hij stond beschaamd, durfde zijn verwachting niet bekennen nu dat Barbra hem al zoo ver voor was en zelfs aan geen mogelijkheid meer dacht om iets te herbeginnen.

Hij bleef met de ellebogen op tafel en de wenkbrauwen hoog opgetrokken te staren in zijne verbeelding.

- Wat zult gij nu aanvangen? Ja, naar de walen gaan werken in eene fabriek of naar Frankrijk in de steenovens. Maar medeen schrikte hem dat af. Dan moest hij 't nest hier toch alleen laten en dat was hem 't ergste. Er was anders geene uitkomst! Hij verdomde 't en met een grol stootte hij 't allemaal van zich af.

- We zullen 't effenaan zien! Tijd zal raad geven.

Om maar iets te doen en den tijd te dooden, zette hij uit, benieuwd om menschen te ontmoeten en om dat gewest eens bij klaren dag te bekijken.

Op de dorpsplaats hadden de burgershuizen alle om 't even een deftig en gezeten uitzicht. Aaneengereekt stonden ze om het driekantig plein dat langs den breeden kant, aan elken hoek opening gaf op een breeden steenweg en aan den overkant spitsvormig toeliep waar de kerk en het kerkhof den smallen hoek toesloot.

Bij een vluchtig bezoek zou de vreemdeling nooit vermoeden dat er in die nauwe spleet, tusschen twee gevels van deftige

burgershuizen, in dat nauwe gangske, een heele wereld woekerde die met de plaatsenaars geen uitstaans had. De bakkerij van Verhoost en Cuypers beenhouwerij vormden van weerskanten den hoek langs waar het gebroed naar buiten kwam. Had er maar een blind poortje die opening afgesloten, geen mensch of hij zou gedacht hebben aan een wagenkot, eene stalling of aan den uitweg van een achterkoer van den bakker of den beenhouwer.

Maar het poortje ontbrak er aan! Nu leek het een hol en tusschen die twee donkere zijgevels, was die spleet als een wonde in die deftige huizenreek en de onderpastor, meer dan eens, had het ‘Gangske’ van uit zijn preekstoel betitteld als de kankerplek der parochie, het nest waar al het kwaad uitgebroed wordt, als een besmetting die gedurig dreigt uit te zetten en het gezonde deel aan te tasten.

De onderpastor was een nieuweling op 't dorp en dat vreemde verschijnsel had hem getroffen. Zoo dicht in 't hert van 't dorp, waar de bewoners welstellende, goedgezetene burgers waren, erg ingenomen met de eer van hun goeden naam en de vlekkeloosheid der goede zeden, - rakelings tegen de kerk, leefde er eene bevolking totaal verschillend van de andere. Genesteld in den kom der gemeente en in nauwen kring afgesloten, woekerde daar een ras met eigen zeden en gewoonten, een gespuis waar niemand vat of pak aan heeft en noch met goedheid noch met kwaadheid te leiden of te bekeeren viel. Rechts gelijk in stad waar de eene wijk van de andere verschilt en men soms de ergste tegenstelling schril tegenover en nevens elkander geplaatst ziet - zóó was 't hier gelegen. Daarbinnen in dat achterbuurtje, in dat warnet van steegjes, koertjes en gangjes was het een gekrioel als in een mierennest en daar kwamen de bewoners slechts uitkruipen om kwaad en onrust te stichten op de gemeente.

De oude pastor echter, die hier een halven leeftijd gesleten had, zag de zaken kalmer in. Hij wist wat hij kost en wat hij mocht en hij noemde 't Gangske: 't onmisbaar kwaad, de temptatie hem door den Heer opgelegd om de geestelijke en wereldlijke overheid niet te laten indutten en te vrijwaren voor vadsigheid. ‘Wat zouden wij hier anders te doen hebben en uitrichten?’ had hij eens tegen zijn verontweerdigden onderpastor gezegd - ‘als 't al brave menschen waren, hebben ze ons niet noodig! Nu hebben wij eene gelegenheid om veel

goed te doen en met lastig werk die zielen te winnen.’ Dat zegde de pastor maar zoo, want hij wist beter dan iemand dat het, met of zonder werk, altijd dezelfde schamele oogst bleef al dien kant en hij had er zich sedert lang bij neergelegd en deed lijk de brandweer bij een brand waar er niet te blusschen valt: hij trachtte de omgeving te vrijwaren voor 't gevaar - het kwaad af te dammen en te beletten dat het zich langs buiten voortzette over 't dorp. En hij leefde gerust voort, de pastor, want hij nam alles al den goeden kant op.

Al wie er niet bij hoorde moest er zich niet in wagen. Het Gangske werd aanzien als een oord der verdoemenis - iets wat men niet benaderen kan zonder zich vuil te maken en de bewoners wierden dus maar aan zich zelf overgelaten.

De uitgang langs de plaats vormde de middensteeg waar rechts en links over heel de diepte nog nauwer steegjes uitmondden die leidden naar buurtjes en binnenkoertjes. De huisjes stonden haak uit, haak in met smerige pleintjes waar de zwarte eerde en de vuiligheid altijd morsig bleef en nooit opdrogen kon omdat er de zon nooit in doordrong. Al de voorgevels waren eender van uitzicht: één deur en één venster met uitgevreten, uitgekankerden drempel en wanden, met beplakte vensterloopen en kassijnen glimmend vuil van 't bepootelen. Geen enkel raam zonder glasscherven waarachter in bonte verscheidenheid de drolligste dingen dienst deden als gordijn of behangsel.

In hoeken en kanten bleef de afval en vuiligheid liggen rotten gelijk 't er gesmeten was of werd er vertrappeld tot smoes en verging er in den modder met 't water van de laatste regenvlaag.

De bewoners van 't Gangske vormden een vaste gemeenschap waar nooit iemand uit wegging en zelden een vreemde bijkwam. Er leefde van alles in. Pieke Vet, de haringman, woonde bij den ingang. Hij hield er winkel en had van alles te koop. Hij had vier honden lijk leeuwen die zorgden 's nachts voor 't geruchte en staakten nooit van blaffen als verwoed. Bij dage ketsten zij aan de kar de heele streek af met haring, stokvisch en citroenen met Pieke Vet boven op de koopwaar die luidop zijn komst uitschreeuwde.

Satie Kabootere, de eenige hier die een publiek ambt vervulde op 't dorp als lanteernopsteker en leveraar van de petrolie in de kerk. Dat was de groote levenhouder, de

onbarmhertige tuitere, die drie dagen te weke zat liep en met luide stem en groote gebaren alles uitschreeuwde wat de anderen dachten en binnen hielden - hij was 't ‘geweten’ van 't Gangske ‘de ziel’ van de bende, die overal bij was, iedereen aansprak en te keere ging en niemand zwichtte of ontzag om hem zijn zaligheid te zeggen.

Verder woonden in de reek: Zuttere en Tilde zijn wijf; Pille, Loket, Koekuyt, Soete, Houtekiet, Catry en heel de bende... Al mannen die op elkaar geslepen waren, die vochten en verbroederden om een nietigheid, die duizend vakken deden en geen een, die overal bij waren als er iets te rapen viel maar nergens vast aan 't werk bleven en liefst van al rondkuierden van 't eene deurgat naar 't andere of te verzonnen lagen op 't plankier van den beenhouwer of van den bakker. Verder waagden zij zich zelden dan bij de monding van de buurt; buiten 't Gangske voelden zij zich minder vrij en ongedwongen maar daar bij de opening waren er altijd een thoeveel samengeschold die er kwamen een luchtje scheppen en kijken wat er op de plaats al roerde. Meermaals was er getracht de mannen aan 't gestadig werk te krijgen in de groote zwingelarijen rond het dorp en langs de Leie, maar 't was te vergeefs. Buiten hun nest aardden de kerels niet; zij konden er niet in toegeven om hun wijf alleen te laten - ze moesten bij de deur blijven en verlangden wat afwisseling en vooral de vrijheid in hunne bezigheid. Niet dat ze volstrekt lui waren; eenige hadden een weefgetouw thuis of een zwingelkot bij de deure; andere trokken wel eens den oogst gaan doen naar Frankrijk of waagden een ‘campagne’ bij de steenbakkers, maar daarna moesten ze weer een seizoen aan zichzelf overgelaten blijven en wat slenteren.

De wijven deden niets. Kinders kweeken, eten koken en kleeren en huisraad bezorgen - dat deden ze zoo goed of zoo kwaad, elk volgens eigen begaafdheid of lust - voor 't overige zaten ze op den drempel of stonden met de kinderen op den arm te kouten bij malkaar. Want dat er een woordeke gelost werd onder dat soort en wat er al leefde en liep van vertelsels, ruzie, en gepraat en schelden en verwijten, opspelen en verhaal en wederhaal, was zonder einde of grond. Wie de felste keel had en de kwaadste tong, hield de bovenhand en alwie achter zijn woorden zoeken moest of 't niet luide genoeg ophalen kon, gerocht onder de voeten!

In 't Gangske zelf waren maar drie herbergen - meer konden er niet zijn want er waren slechts drie huizen die er eenigszins toe schikten - al de andere bleken zoo slecht bedeeld, hadden niets meer dan de eenige woonkamer waar men met de voordeur in huis viel; zoo eng dat men, volgens Kabootere beweerde, in sommige plaatsen de voordeur kon toesteken met den pollepel terwijl met den pap roerde op de stoof; en elders, naar buiten moest om de kleeren aan te trekken omdat er geen weister was de armen uit te steken!

De eerste herberg was bij baas Stoop, in 't Nachtlichtje. Stoop en Stientje zijn wijf, speelden hun spel in deemoed, hielden zich ondergeschikt en trachtten eenieder ten dienste te zijn en prondelend vergaarden zij in stilte hun opgespaarde centjes. 't Waren de eenige van heel de buurt zeker die met gierigheid of spaarlust behebt waren.

Sloovere was de tweede herbergier, die woonde op een achterkoer, in den Zoeten Inval en dat hofje stond gekend als zijnde niet heel pluis. Stanse trad bij gelegenheid op als de wijze vrouw; ze had den naam dat ze 't geluk of de planete voorspellen kon en iemand 't kwaad kon overzenden; ze werd in enkele gevallen wel geraadpleegd door venten die uit 't vreemde van 't werk terugkwamen en die hun wijf of hun lief wantrouwden of verdachten dat ze zich misgaan hadden in hunne afwezigheid. Met heur sibyllijnsche uitspraken had Stanse soms schromelijke tooneelen veroorzaakt en durende oneenigheden in veel huishoudens verwekt. Daarom bijzonder werd het wijf gevreesd en had zij een zeker aanzien verkregen in haar midden. Voor vreedzamer dingen werd hare hulp ook wel ingeroepen: ze kon perels aflezen van de oogen, de vijt genezen, eerdbrand blusschen en voor onbepaalde ziekten bij kinderen was hare invloed doorwegend. Overal waar ziekte was en bij sterfgevallen kwam zij er altijd bij en met hare ondervinding en handigheid was hare hulp wel gewaardeerd. Voor haar werk wilde zij nooit de minste vergoeding, maar ze liet het wel eens verstaan als de klanten wat lang uit den Zoeten Inval wegbleven. En zoo had ze veel te doen in hare herberg.

De derde was in de Halve Maan bij Sissen Busschere. Daar was 't zooveel als 't gemeentehuis, de centrale vergaderplaats van 't Gangske. Het was er veruit de ruimste herberg - er waren twee plaatsen naareen: de gelagkamer en een groote

achterplaats waar op bijzondere dagen zoo goed als heel de bevolking binnen kon. In de Halve Maan was 't voor de klanten de inzet en de uitzet. Daar begon en eindigde alles want Sissen was zoo goed als de hoofdman, de meest gezaghebbende persoon van de gemeenschap. Met zijn macht zonder einde, zijne bespraaktheid, zijn stout optreden, had hij zich een soort meesterschap opgedrongen en eerbied bekomen bij de andere venten. Als men iets aan zou gaan of verrichten moest men Sissen eerst raadplegen, in ruzie of oneenigheid was Sissen de scheidsman en niemand had het ooit gewaagd zijn uitspraak te wederstaan, want ze vreesden vooral den greep van Sissens vuist en ze wisten dat hij niet aarzelde iemand bij den schouder te stekken en vierkant omhoog te heffen en neer te deuken als een slunse. In zijne herberg was Sissen een kostelijke baas. Hij wist eenieder te verlustigen, vertelde altijd wat nieuws, had over alles een inzicht en een oordeel en bij groote vergaderingen en feestelijke stemmingen werd hij uitgelaten en dan haalde hij zijn toeren voor den dag gelijk een Hercuul op de foore en daar waren al de mannen en wijven van 't Gangske om 't even op verzot. Binst de week speelde hij een beetje koopman. Hij reed met een hondenkar en kocht konijnen en gevogelte, vellen, beenderen en vodden.

In besloten tijd had hij het echter bijzonder druk om wild aan den man te brengen en dat bracht hem zijn bijzonderste leefte op.

Maar de eigenlijke wonderheid van 't Gangske, iets als het geheimzinnig opperwezen, de onzichtbare, maar alomtegenwoordige geest en de bezieling - 't innerlijke geweten van heel de buurt, dat was de Groote Turk! Hij woonde heel tenden de middensteeg in een net huis dat niet op de andere leek. Het was vierkant opgebouwd, stond alleen, met een voorhof afgesloten door een ijzeren hek met dubbele poort en een groote lochting bachten thuis die uitgaf op de beek. De Groote Turk woonde daar in zijne eenigheid. In den wandel werd van hem verteld dat hij aan een deftige familie behoorde uit stad, een zonderling was die zich niet kon schikken in 't deftige fatsoen en vrouw en kinderen had laten zitten omdat hij ginder zijn leven niet kon inrichten naar wensch en hier nog min nog meer de koning kwam spelen in die verdachte volksbuurt. Hij had den naam schromelijk rijk te zijn maar zijn persoon en zijne levenswijze gaven het niet uit. Hij was noch preusch noch zindelijk,

stoorde zich niet aan vuiligheid of aan vuil volk want hijzelf had zijn levenswijze tot de uiterste eenvoudigheid gebracht. Hij was de algemeene eigenaar van heel dat schunnige luizennest, uitgenomen van twee drie huizen - Busschere, Zuttere en Stoop - die in hun eigendom woonden. En hij leefde vreedzaam en op goeden voet met zijne huurders. In zijn huis was hij altijd alleen, en hij verrichtte er al de gewone bezigheden en daar had niemand eenig inzicht over. Hij deed alles zelf - over dat 't ging - 't andere werd gedaan door de wijven en dochters die hij beurtelings of volgens eigen inval ontbood om zijne huiselijke zaken te redderen en op te passen. Het was algemeen aanveerd en gewoonte geworden dat alle vrouwliên van 't Gangske kosten genood worden om bij den Grooten Turk te gaan helpen en niemand dacht eraan zooiets te weigeren of vreemd te vinden. Dat dienstbetoon miek zoo goed als deel uit van het huurcontract en de wijven stelden het op prijs en waren soms ijverzuchtig om bij den Grooten Turk in dienst te gaan. Het werd aanzien als eene eer de voorkeur te hebben en meer gevraagd te worden dan eene andere. Wat ze dààr ondervonden en wat ze met hem te doen hadden, dàt hield elk voor zich zelf, maar met een inzichtig gelonk of een glimlach werd er wel eens op gezinspeeld, meer niet - en de mannen al gelijk, lieten zich die behandeling welgevallen. De Groote Turk mocht alles doen, ze dachten er nooit aan dien ouden heer in iets zijn goesting tegen te werken of opspraak te maken. Om het te zeggen, zij zagen niet goed klaar en gerochten niet wel wijs uit de handeling van dien vreemden kerel. Weken lang bleef hij soms opgesloten dat niemand wist of hij leefde of gestorven was. Dan weer kwam hij geregeld de ronde doen, ging wat praten bij den een en bij den ander of werkte in zijnen hof. Bij de wijven en meisjes kon hij zich halve dagen ophouden en ze aan den klap helpen. Altijd had hij er eene die hij bijzonder verkoor en zijne gunsten bewees - maar het was gewoonlijk van korten duur. Dan weer was 't met eene andere en hij schrikkelde er weinig of geene over zoodat ze nooit afgunstig hoefden te zijn van malkaar. Hij zag er een frissche oude man uit met grijzen puntbaard, levendige oogen en vriendelijk wezen. Hij was tamelijk verzorgd over zich zelf en droeg altijd een turksche muts in astrakan en dikwijls een wijden mantel over de schouders. Die twee dingen aan zijne dracht hadden hem

waarschijnlijk den aarnaam van Grooten Turk verschaft. Buiten de steeg kwam hij heel zelden en met iemand van de plaats of de ingezetenen, sprak hij nooit een woord. Met zijn volk was hij meegaande, inschikkelijk, maar ze moesten hem in zijn zotste kuren voldoen zonder vreemd op te kijken of verwondering te toonen, anders was 't vriend uit voor eenigen tijd. 't Vrouwvolk vooral moest hem ten dienste staan in alles en altijd. Om hem te komen helpen in zijn hof koos hij niet altijd de jongste of de snelste maar wel deze die er vroolijk uitzagen en hem goed bepraten konden en dan liet hij zich ook wel wetens en willens uitbuiten, of toonde zich vrijgevig. 't Geen hij niet verdroeg 't was als ze haar afstand niet wisten te behouden of zelf te vrijpostig of ongemanierd werden. Bij hem bleef er altijd iets over uit zijn deftige afkomst en op een zeker punt kon hij zich ineens stop zetten en de zaken een andere wending geven. Venten en meiden kenden hem op een draad, ze wisten hoe ze hem pakken moesten en ze hadden anders nooit van hem te klagen. Ze eerden hem en verdroegen nooit dat er iemand iets van hem zeggen zou wat er naar zweemen kon een verkeerden uitleg te geven over zijne handeling.

Bij al 't geen hij er vroeger over gehoord had, kreeg Poortere nu nader inzicht in al die toestanden en levensgewoonten door 't geen Barbra er hem van vertelde en door 't geen hij er door anderen van verham op zijne wandelingen door 't Gangske. Het scheen hem een rare boel, maar nu reeds stootte 't vreemde ervan hem zoo zeer niet meer af. Hij voelde zich hier veilig en erbuiten wilden ze toch van hem niet weten - daar werd hij om 't gene gebeurd was, verwezen. Van zijne eigene gevaarten sprak hij zelden - dat was van minder belang en dat lag achter den rug. Maar diep in zijn binnenste was 't bijlange niet alles in orde en in gerustheid. Hij voelde zich hier als een vogel in de kooi. Hij genoot wel van de vriendschap en een soort vereering uit dankbaarheid bij de kerels hier, maar hij miste zijn velden en het bosch! Hij die gewend was elken morgen bij 't zonnekrieken zijn leden te gaan rekken en zijn pijp te gaan smoren - de beste van heel den dag - naar 't open veld waar hij vogels en andere beesterije kon nagaan in de opene lucht.

Hier kon hij den stank en de verdossemdheid niet gewend worden.

- 'K en wil en 'k en zal in alle geval hier mijn leven niet einden! verklaarde hij.

- We zullen zien hoe ge eruit geraakt! beweerde zij gelaten.

Hij liep lijk verdoold in afwachting van eene uitkomst. De mannen stelden hem gerust - ze zouden zij wel voor iets zorgen en intusschen zou hij toch niets te kort hebben! Maar hij durfde 't niet zeggen dat hem hier alles tegenstak. Dat krielend gebuurte, die wijventroep met haar gekakel en die keutelbende van kinders; - geen weister voor noch achter, geen zon, geen lucht, geen lapje land, geen groen en 't geen hem 't meest tegen ging, 't geen hij niet verkroppen kon zonder 't te durven uitspreken omdat ze er al zoo lam in berustten, 't was die verdomde Turk die hier al de wijven en meiden in zijn dienst had en naar zijn gesloten kasteel kon lokken en dat er daar niemand eenig erg in zag? Barbra zelf niet!

- Laten die venten dat gebeuren en staan ze daarop te gapen?! 't En zou met mij geen waar zijn?

- Wat zoudt gij doen? - gij zoudt doen gelijk een ander, suste zijn wijf.

- 't Spijt mij dat g' er eens den voet hebt gezet en 't en zal niet meer gebeuren!

- Kijk, kijk! wat scheelt eraan, man?

'K heb er den kost verdiend voor uwen bucht van jongens die gij mij op den hals gelaten hebt! Moest ik ze misschien laten creveeren of hebt gij er voor gezorgd?

Niet meer dan eenig ander wijf uit de buurt wilde zij toespelingen verdragen op dat punt. 't Was te onnoozel, vond ze.

- Is 't in 't gevang dat ge jaloersch geworden zijt? 't Is nog wel een schoon dingen: een wijf met vijf jongens die heuren kost moet verdienen en jaloersch zijn van een ouden rambok?! Moet hij misschien zonder hulpe blijven? Mag er in zijn lochting niet gewerkt worden?

Moet zijn bed niet opgeschud worden en zijn kleeren versteld?

- Waarom neemt hij geen meid in huis?

- Kan ik het helpen dat hij ze allemaal geern ziet en ons overhands wil voordeelig zijn? Wat hij voor mij gedaan heeft, deed hij voor een ander en de burgemeester noch de pastor noch de dokter, noch Koornaert, noch de nonnen uit 't klooster en hebben het voor mij gedaan! - Had ik den Grooten Turk niet gehad we waren al t' hoope vergaan van den honger!

Poortere vond het gansch nutteloos om er nog woorden

aan te verkletsen. Hij stond als een stommerik die iets aangeraakt heeft dat hij gerust moest laten en binnen houden. Hij had het met den eersten oogopslag gezien, den eersten dag reeds, maar nu had hij volle zekerheid: Barbra was dezelfde niet meer en ze wist het zelf niet dat ze veranderd was. Heur oogen, heur houding en gebaren, het draaien van heur hoofd en 't zwaaien van heur armen, heur stemme vooral en 't geen zij eruit rammelde, 't was als van een wijf die Poortere nooit gekend had. Barbra was voortijds zoo eigenhandig, zoo nauwlettend, zoo gematigd en mijdbaar en 't geen hij met een naam niet noemen kon - heur teederheid en gevoeligheid van wijf en moeder - dàt was heelemaal weg alsof 't er nooit had in gezeten! Nu roefelde ze er deur als een lansknecht, schafte op niets, maakte geen kommernis in groot of klein; ze was blij of werd kwaad om een prul en van de opvliegende gramte viel ze plots in de uitgelatene pret. Was 't de armoede, de ellende, de wanhoop die haar veranderd hadden? Op 't einde was 't misschien best zoo, dat ze ongevoelig geworden was. Ze heeft er zich boven gewerkt en het voor altijd opgegeven om nog in de deftigheid meê te doen. Ze heeft nergens eenige hulp gekregen - ze stond alleen en ze heeft er heur eigen zelf bij verloren om te gelijken op de andere van hare omgeving - zij is een wijf geworden uit 't Gangske!

De jongens ook waren dezelfde niet meer. Hun wezen was vergrofd, hun leden verslungeld, hun oogen stonden stout als van brakken, gereed om hun brokken te bijten. Hij had gezien hoe ze 't brood van voor zijn neus hadden weggesnapt en buiten waren ermede zonder juw of jouw te zeggen! en Poortere was voor hen de vreemde die hun niet aangaat. Hij paste hier niet met zijne opvatting. Hij was hier te lang weg geweest en in zijne afwezigheid was het huisgezin uitgegroeid in eene andere richting. Hij zou het niet veranderen, 't was hem te sterk geworden en de omgeving was hem te machtig. Al wat hij kon 't was zijn plaats erin veroveren er zich invechten met de vuisten en meê gaan in de zelfde richting. Nu eerst werd het hem blijkbaar dat hij er in gewikkeld was, diep erin en er niet meer uit zou kunnen; dat hij nu aan de beurt was om te vergroeien en een man van 't Gangske te worden. Dat hij de opene lucht mocht vaarwel zeggen en hier in die krocht moest trachten te aarden. Dat zou wel gaan van langerhand en hij voelde zich al in veel opzichten gewennen. De mannen

waren ook zoo kwaad niet en ze hadden hem al vast hun volle vertrouwen geschonken. Voor Busschere had Poortere van eersten af genegenheid gevoeld. Ontzag en bewondering voor zijn macht en meesterschap en nu dat hij hier doelloos rond slenterde was 't gewoonlijk tot de Halve Maan dat hij zijn toevlucht nam. Daar zag het er ten minste niet zoo krottig en vernepen uit - er was weister, ruime zate en welgezindheid in die herberg. Alle levenslust van 't Gangske kwam van daar uit, meende Poortere. 't Wijf was een fllinke bazinne, de oudste dochter werd al een volslegen ferme meid, opgeschoten en los van lijf met blinkende oogen in den kop - dàt zou iets worden! De jongen ook telde al meê - een die op zijn vader trok en twee drie andere die ook al beloofden - schoone jongens! Maar Sissen was het bijzonder die Poortere aantrok en hij waardeerde 't vooral in zijn gratie te staan en zijn vriend te worden.

En Sissen toonde zich gunstig gestemd tegenover Poortere. Tusschen de twee was er iets als een geheime afspraak, eene verstandhouding die ontstaan was bij den eene uit een gevoel van dankbaarheid en een gevoel van overgave uit eerbied en bewondering bij den andere. Bij geen van de twee was dat gevoel in klare gedachten bepaald en een ingeboren drang van mannelijke eerbaarheid belette hen er aan te denken of 't met een woord maar uit te spreken. Sissen Busschere wist wat Poortere voor hem gedaan had door te zwijgen bij 't gerecht, maar hij zelf zou 't evengoed voor Poortere gedaan hebben in zijn geval - dat lag in de strooperszeden: daar praatte men niet over. En Poortere van zijnen kant had het bij ingeving zoo gevoeld en opgenomen - hij had er zelfs nooit aan gedacht en voor geen goed ter wereld zou hij een stroo verlegd hebben om zijne onschuld te bewijzen - het was met liefde gedaan en àl wat er van gekomen was, bleef vergeten - zelfs geen ‘dank u’ had hij er voor gewild. Maar met dat voorval hadden die twee, zonder spreken, elkaar ontdekt - ze waren aan malkaar voor altijd. Zonder vertoog of plechtigheid, kort weg, waren ze vrienden - dat hoefden ze elkaar niet te zeggen - het was er.

Sissen had er zijn genoegen in met Poortere te kouten, hem zijn gevaarten te vertellen en al 't geen hij al gedaan en tegen gekomen had in zijn leven. Hij had van soorten uitgericht; was eerst begonnen met weven, was daarna gaan zwingelen maar

daarvoor had hij geen zittende gat en kon er niet aanblijven om een dag aan een stuk te werken. 't Eene lijk het andere had hij laten staan en hij was de wereld ingegaan op commerce. Maar altijd weergekeerd naar 't Gangske.... Bij de makkers was hij een beetje de baas omdat hij een stoute muile had en nooit bang was. Hij gaf den toon als er algemeene belangen in 't spel waren en bleek de aanvoerder als er iets gebeuren moest en hij kon er orde in houden ook en iemand bij 't gat van zijn broek alover de hoofden gooien. Dat meesterschap en overheidsgevoel was overgegaan op zijn wijf in hare wereld en in hare betrekkingen en zijn jongens ook hadden iets meer te zeggen dan hunne makkers - de Busschers werden ontzien maar ook geëerd.

- Dat is omdat we goed volk zijn en treffelijk! beweerde Sissen en met die goedheid en het treffelijkheid meende hij het eerlijk - maar volgens zijn inzicht.

- 'K en heb nog nooit gelogen! beweerde hij en dat was volgens hem de schoonste hoedanigheid. Dat vindt ge niet veel, zelfs bij de rijken niet! en hij doelde op de plaatsenaars.

Dat had Poortere rechtstreeks opgemerkt. Er was iets in den oogopslag en in 't blauw van dien helderen blik dat oprecht was en zonder fatsoen. Sissen miek al de leelijke dingen goed voor Poortere en al wat er bij afstak in 't Gangske was vergeten als hij maar met dien man kon omgaan. Door Sissen werd hij ingelicht en onderwezen in de zeden en gebruiken der mannen ondereen. En Sissen kon het hem voorleggen zoodat het een wezen van schoonheid kreeg.

- Alleman vrij en malkaar helpen waar 't nood doet. Vreemden buiten en 't spel onder ons houden. Elk zorgt voor zich zelf en altemets zorgen we in 't gemeene. De Turk houdt het vrouwvolk bezig en dat is al veel als we van die temptatie verlost zijn, want wijven, dat loopt overal in den weg en ze dienen maar om de zaak te verbrodden!

Dat zegde hij omdat Rika 't hoorde en om ze te doen opgaan met een vloed geruchte waaronder Sissen met gebogen kop en schelmsche oogen zat te lachen dat hij schudde.

Een anderen keer dat hij met Poortere alleen was, zegde hij hem onverschillig en zonder inzicht:

- Hebt ge Koornaerts toebak al gezien? Dat is kadee, kerel, die heeft er een handje van om toebak te kweeken. Hij ziet er zoo verdomd fijn uit van blad - zoo schoone

groene.... 'K heb louter goesting om daar ook een pijpe van te smoren. Koornaert kan dat toch alleene niet opkrijgen?

Poortere monkelde.

- De dokter heeft er ook een schoone kweek, maar toch minder en, 'k weet niet, 'k zou toch liefst van Koornaerts bakte smoren, en gij? vroeg hij plots Poortere in de oogen kijkend.

- Dat is te zien, zegde Poortere ontwijkend.

- 'k Ga er t' avond mijn gerief halen, voegde hij erbij op denzelfden onverschilligen toon, alsof 't de natuurlijkste zaak ter wereld gold. 't Zal tijd worden, hij is bijkans rijpe, en 't is maneklaar nu, en de blaren zullen niet schenden.

Poortere wist nog altijd niet of 't gemeend was ofwel voor de kluchte verteld. Hij wachtte nog en zweeg, maar zijn gedachten gingen in eene andere richting.

- Hij heeft mij doen verhuizen, die sloeber! liet hij zich onbedacht ontvallen.

- Dan moogt ge ook wel een pijpke van zijnen toebak smoren!

En plots heel gemeend, in zichzelf:

- Dat is een kostelijke ware om koopen en in 't Gangske wordt er veel gerookt. 't Is kwestie om eraan te geraken en die eerst gaat is eerst gediend en de ‘soort’ doet er ook nog wat toe - ik smoor geern iets dat fijn is!

- Hoe ga-je dat doen? vroeg Poortere ineens benieuwd.

- Heel simpel: de blaren gaan plukken!

- En dan?

- Ho, ergens wegsteken tot dat 't verschot wat gekoeld is en.... te drogen hangen....

- Hier op den zolder?

- Dàt kunt ge denken! De champetter zou hem rieken van op plaatse! Afhalen zou hij wel niet. Maar dat brengt toch ruzie meê. Ik leg hem liever waar ze geen toebak gaan zoeken!

- 'k Wil dat nog zien, meende Poortere.

- Hebt gij goesting naar een pijpe besten toebak.... lijk een hand op uw hoofd leggen - g' en moet niets anders doen dan staan kijken.

- 'k Zou Koornaert nog willen die poets helpen bakken! meende Poortere.

- Hewel t' avond. Maar onder ons, zulle.

Ze koutten van andere dingen nog en scheidden allicht, zonder meer.

In den avond vonden zij malkaar.

- 't Is vanpasse donker en late genoeg. We gaan, merkte Sissen. Kom, en hij haalde zijn kordewagen.

Ze trokken alover de plaatse, de huizen uit en 't land in rechte naar Koornaerts. Ze draaiden al bachten den hof en kwamen door 't nauwe wegeltje tusschen de twee hagen die Koornaerts doening scheidden van dokter Blondeels. Aan Sissen was er niets te zien, maar Poortere zijn herte klopte van aandoening.

Sissen hield zich stil, loerde door de hage, sprong op den kop van zijn kruiwagen, greep den nok der hage vast en zwaaide er in één sprong de beide beenen over en viel al den overkant.

- Blijf maar, fluisterde hij, 'k kome seffens.

Poortere hoorde hoe Sissen zonder haperen, met vlugge hand, de blâren bij den stengel knakken deed. In een haai en een draai had hij eene reek planten afgeloopen en telkens bracht hij de vracht met handsvollen naar Poortere die ze op den kop van den kruiwagen overgereikt werd en afnam.

't Ging gezwind als getooverd en eer 't iemand gepeinsd had, was er een voer vol. Ze reden met de vracht een eindje verder in 't wegeling.

- Hier moet hij over, zegde Busschere en hij klouterde maar seffens op het muurtje dat een paar meters hoog, een deel van dokter Blondeels hoving afsloot.

- Wilt ge maar opgooien?

Hij stapelde de reesems op den muur en liet ze dan plat, al den overkant neervallen. Daarna sprong hij er over en een tijd lang stond Poortere te wachten zonder te weten wat Sissen nu uitrichtte.

Eindelijk verscheen hij boven op den muur en sprong naar beneden.

- 't Spel is gespeeld, zegde hij, en als ge er ook uw gerief wilt - ge moet maar spreken, we halen er morgen nog eene vracht.

Ze waren al in 't open veld met hun kruiwagen eer Poortere zijn mond durfde open doen.

- Waar zijt ge er meê belonden? vroeg hij.

- De dokter heeft daar een schuurke dat hij niet en ge-

bruikt en dat mij goed van pas komt! Hij heeft den sleutel ervan verloren en ik heb hem gevonden - hij zou moeten inbreken om te gaan zien wat er omgaat en dat doet hij natuurlijk niet - hij heeft ander dingen te doen. 't Is een beste kot om toebak in te drogen, de wind kan er aan en daar zal hem niemand gaan zoeken.... en vinden ze hem dààr, de dokter heeft hem gestolen! ha! ha! dat ware nog eene historie!

Pootere loech hartelijk meê en 't geval stond hem aan.

- Nu heb ik helpen stelen! merkte hij.

- Ba, de menschen stelen al van malkaar - de eene doen 't bij dage, de andere bij nachte en Koornaert zal er niet door ontriefd zijn!

'k Wille wedden dat hij toebak op zijnen zolder heeft van tien jaar verre!

- Hij verdient het, gromde Poortere. Maar.... als we nu morgen weer keeren, zal hij de wacht niet houden?

- Ghoe! loech Sissen, hij is bevreesd gelijk een schijtende hond, dat zal een reden zijn omdat hij diepe in zijn dekens zal blijven!

- Nu kunnen ze ons pakken voor diefte met inbraak, zegde Poortere.

- Ja, merkte Sissen kortweg.

- Morgen, newaar?

- Ja, als ge niet bevreesd en zijt?

- Ik!? verweerde zich Poortere, gekrenkt omdat Sissen hem voor een truntaard scheen te aanzien. Willen we 't bij klaren dage gaan doen?

- 't Is beter in 't manesching. En ge laat er 't vrouwvolk buiten! waarschuwde Sissen nog.

Dat verschafte Poortere zijn eerste wraakgenot en hij was er op gesteld om morgen te herbeginnen.

Aywaille.
J. Greshoff.

I.

Waar ik mij wend
Heb ik erkend
Eén bedoelen:
In àl het wilde
En ongestilde
In al het woelen.
En niet één ster
Is mij nog ver
Aan den hemel
En niet één beemd
Mij nog vreemd
Onder 't lichte gewemel
Van den dag
Van den lach
Onzer jeugdige aarde.

En geen beest
Of mijn geest
Ziet er iets van zich zelven;
Van mijn ras
Is 't gewas,
Dat gemaaid staat op schelven
Of dat groeit, dat bloeit
Op de donkere aarde.

Wat ben ik,
Dat ik wik,
Dat ik dwaas ben van daden?
Laat ik stil
Zijn van wil
Om het Diepste te raden

Laat mijn oog
Aan den boog
Van het uitspansel lezen
Wat tot nu,
Bleek en schuw,
Mij verborgen wou wezen:
Teeken dat
Duidt het pad
Tot het hart van mijn aarde, mijn aarde.

Van mijn wensch
Is elk mensch
De gelijke behoeder
En voortaan
Zal ik gaan
Slechts als broeder naast broeder
Door de kleur
En den geur
Van de nu òpene aarde.

'k Heb geleerd
Dat vermeerd
Slechts mijn goed wordt door géven.
En ik vind
In 't bemind
Landschap mij zelf terug en mijn leven;
Maar verreind
Als een stroom die de zee heeft gewonnen...
En o neen
Nu zijn één
Monding en de hooge bronnen:
Alles is
Nu gewis
In den diepen schoot zoo veilig der aarde.

II.

De lauwe stad, die ik nog nauw ontvlood,
Ligt achter mij vaag en verlaten
En mijn verlangens als een volle vloot
Ontzeilen de open havengaten...

Hier ben ik veilig thuis, gelijk een kind
In 't huis der ouders, hièr op 't land.
Ik weet dat ik dit immer heb bemind
Meer dan der steden donkren brand.

Nu slaap ik in bij keer en tegen-keer
Van lente-zieke nachtegalen,
Die uit hun dichte haag over en weer,
Elkaar beroepe' in eendre talen.

Wanneer ik 's morgens vroeg en sterk ontwaak.
Dan is mijn kamer vòl met licht,
Al wat ik om mij zie, betast en raak
Draagt weer-gloed van mijn blij gezicht...

Ik ben niet angstig in mijn eenzaamheid
En in de stilte niet verlaten,
Omdat ik wéét, hoe ieder ding bereid
Is om met mij van U te praten...

III.

Op den snellen wielslag doorsnijd ik den nacht.
Twee veedren van gesuis trillen langs mijne ooren.
Het vriest. Koel mijn gezicht. Een zacht
Prikklend tintlen in mijne handen.
Mijn licht breekt met een kartelige snede
Een vagen vorm in 't vaste duister
Dat alom is, van voren, achter en beneden...
Bóven de vele sterren in hun hoogen luister...
Waarheen de tocht?
Van waar ben ik door den nacht heen gekomen...?
Recht de weg? Of is daarginds een bocht?
Blijf ik op 't vlakke land of rijd ik straks weer onder boomen?
Ik ben gekomen
Uit de duisternis
En ga het duister tegen.
Bóven de sterren, hel-licht en gewìs
En dan mijn zwakke schijnsel op de wegen;
Maar ik ben onbevreesd en vol van kracht
Ik houd van den kouden wind langs mijn wangen.
En op mijn snellen wielslag doorsnijd ik den nacht
Sterk in het heden en zonder verlangen
Naar verre en vage en onbekende dingen:
Heb een doel, maar ongeweten.
Vreugd is me de tocht óm den tocht; suizelend zingen
Van wind aan mijn ooren: vergeten
Ben ik al het noodeloos gedane
Al het dwaze, het vooze, het ijdele en leege,
Gezuiverd van wenschen en tranen.
En versmeten is alles onzuiver verkregen.
Wèrken in het duister, in het duister en koude
Getijden des winters, maar met een warm hart
En snel-schietend bloed,
Met lichtenden moed
Volgehouden
En alle wilde of stille werkingen-tégen getart.
Gereden vooruít. Zonder omzien of rusten
Omvèr alle dingen die de wegen versperren,
Kijkend vooruìt in het donker zonder kusten
En alleen - zoo nu en dan - een blik naar de sterren.

Als de ziel ontwaakt.
Herman Middendorp.

I.

TEGEN achten liep Corrie in de holle woonkamer heen en weer.

De late morgenschemering was kil en huiverig; achter in het vertrek was de scherpte van lijning nog weggedoezeld; het trage licht van den mistigen Februari-ochtend kwijnde door de hooge vensters.

Corrie was geheel gereed om te vertrekken, maar met opzet toefde ze nog, omdat ze zich had voorgenomen, niet voor acht uur weg te gaan. Een beetje nerveus van verwachting omtrent de nieuwe, voor haar liggende levensdingen, drentelde ze rond de tafel, zette voor den spiegel haar hoed recht, en streek een paar weerbarstig naar voren springende krulletjes weg, met geen ander gevolg dan dat ze onmiddellijk opnieuw naar voren sprongen.

De pendule wierp met acht nijdig-schrille, korte klankgeruchten stoornis in de droom-stille rust van den uchtend.

‘Dag Moe! ik ga weg. 't Is nu maar twintig minuten meer’, zei ze haar moeder tegemoet, die de kamer intrad. ‘Da-ag, tot van-avond.’

Ze zoende vluchtig, maar toch hartelijk het gerimpeld-goedige gelaat.

‘Dag kindje, tot van-avond hoor, en wees vooral voorzichtig; 't is zoo druk in Den Haag’, zei moeder zorgvol, en met een teederen blik zag ze haar kind na, dat haastig het trapje vóór de kamerdeur afstapte, en door het portaal en den winkel naar buiten ging. Het was de eerste dag.

Prettig gestemd, en vol moed op wat komen ging, met hare meisjeslijke luchthartigheid hare bestaanswijziging wel aandur-

vend, stapte ze de gracht af, waar de stemmige puntgeveltjes, als droomend in de nevelige stilte, tegen elkaar aanleunden. Hoe overbekend was haar deze stille buurt, de huizen en de boomen, de boomen vooral, één-voor-één wel-vertrouwd in hun spichtig aanzien van stadsgracht-boomen, nu, in den uchtend-nevel, roerloos heffend hun knoestig-klam getakte in de grijze stilte.

Dapper voort-stappend, maakte Corrie zich allerlei voorstellingen omtrent haar nu aanvangenden werkkring: hoe die meneer Van Hove er zou uitzien, want zij was alleen op schriftelijke informaties aangenomen; hoe ze zou worden ontvangen; waar ze zou komen te zitten, en wat voor werk haar zou worden opgedragen. Heerlijk vond ze 't, dat zij, nog maar zeventien jaar, nu al zoo'n mooie betrekking had gekregen. Negen gulden per week, 't was toch goed om te beginnen, en dan nog kans op verhooging. ‘Bij gebleken bekwaamheid’ had er in de advertentie bijgestaan, en zelf-bewust bekeek ze even hare behandschoende vingertjes, alsof hare vaardigheid in type-writen er van buiten op te zien was. Ze hadden haar nog wel afgeraden, voor dat diploma te gaan werken! Ze zou er niets aan hebben; op een kantoor namen ze er zoo'n meisje niet voor, als ze niet meer handels-correspondentie kende... Maar Corrie, dapper en wèlwetend, zelfstandig vrouwtje, had haar wil doorgezet.

Het station had ze spoedig bereikt; met een sprongetje wipte ze de wit-blauwe hardsteenen stoep op, zoodat haar nog niet heelemaal lange rokken éven zwierig uit-woeyen. Ze nam een abonnement tweede, want ze zou voortaan elken dag heen en weer moeten tusschen het stadje en Den Haag.

Een minuut of vijf drentelde ze onder de zwarte perronoverkapping heen en weer; toen kwam de trein, en met haastige pasjes de tusschengelegen rails overstekende, zocht ze een leeg coupé-tje en stapte in. Er waren maar weinig reizigers voor den ochtend-trein.

De conducteur kwam kaartjes knippen, en zonder zelf te weten waarom, misschien wel uit onbewusten overmoed omdat ze voortdurend alles zoo beslist en zelfgenoegzaam deed, begon ze tegen hem te lachen, daarna een beetje beschaamd en voelend dat ze bloosde, onmiddellijk weer voor zich ziende. De conducteur gaf het boekje terug, lachte ook, goedig-

grijnzend in zijn grijzen baard, bij 't uitstijgen even aan de pet tikkend, misschien wel blij-tevreden, dat zijn dag begon met den lach van zoo'n lief meisjesbekje.

Eenige oogenblikken later rolde de trein weg, hotste over een paar wissels, versnelde dan zijn vaart tot een regelmatig-rhythmisch voortbonzende beweging. De zich aaneen-rijende rondingen van het lage landschap zag ze achter elkander verdwijnen in de neveling van den ochtend, de telegraafdraden rezen en daalden.

Even stoppen aan een halte en een klein tusschenstation -, en ze was in Den Haag, de stad, die voortaan háár stad zou wezen, haar Haagje, als ze al bij zich zelve had gezegd.

Het lange perron was nog zoo goed als verlaten, toen ze uitstapte; een witkiel sjouwde, het hoofd voorover-gebogen, de knieën gekromd, met twee zware koffers; een paar conducteurs slenterden heen en weer, de handen in de zakken van hunne wijd-uitstaande dienstjassen.

Voordat ze van het perron af den tunnel inging, die naar den uitgang leidde, haalde ze haar horloge uit den ceintuur en zette het gelijk met de groote, logge stationsklok, die juist een minuut versprong en vijf minuten over half negen wees. Het kantoor was op de Prinsegracht; dat liep ze best in een kwartier.

Met lichten stap, en aldoor in zich voelende de blij-overmoedige sensatie van iets aan te durven, ging ze het linker-trottoir van den Stations-weg langs; toen door de Wagenstraat, waar de dag-drukten al waren begonnen; troepjes schoolgaande meisjes en jongens vervulden de lucht met hun kwetterend rumoer van gezellig-bedisselende kinderstemmen, met daartusschen het dof-klapperend getrappel van rappe voeten op het van den nacht-nevel nog vochtige asphalt.

Voor ze 't zelve goed wist, was ze in de straat, waar ze zijn moest, stond ze voor het bewuste huis, eerst het nummer nog even zoekend, en daarna een blik in de hoogte werpende op den gevel van het patricische gebouw, deftig-breed en hoog. Het was haar of de kille stilte van den winterochtend haar nu plotseling werd tot een vreemde beklemming. De lange, breede straat, de zware boomen, de stugge, deftige huizen met de hardsteenen stoepen, het scheen haar alles een beetje vijandig, en toen ze aarzelend den vinger drukte op de huisbel, voelde ze een onbestemde angst voor hetgeen haar wachtte achter

dezen streng-kouden gevel, een gevoel dat ze tot nu toe instinctmatig van zich af gehouden had, maar dat haar nu plotseling overrompelde, onverklaarbaar.

Een bejaarde dienstbode liet haar in de gang, een lange, ledige corridor met zuiver-witte, hooge wanden. ‘Juffrouw Verbrugghe’, liet ze aandienen.

Een oogenblik stond ze alleen in de gang; het was er doodstil, een stilte die het meisje bijna werd tot een benauwing.

Even later stond ze tegenover haar chef.

Het was alles eerst heel vreemd: een tamelijk ruime kamer, met veel licht van drie groote ramen die op een tuin uitzagen; aan de wanden een paar Boileau's; een waaierpalm met breeduitgespreide blaren in den hoek recht voor haar, en daarachter half-verscholen het glanzend-bruine brons van een vrouwenbeeld. Dit alles zag Corrie gedurende één oogenblik in een vagelijk alles omvattende fixie; toen richtte ze zich tot den persoon die bij het raam voor de schrijftafel stond; een nog jonge man met een interessant-bleek gezicht en zeer gesoigneerd uiterlijk; zorgvuldig in het midden gescheiden haar, een zwarten knevel en schitterende oogen: haar patroon, de heer Charles van Hove.

Beiden waren ze verrast.

Corrie had gedacht zich te zullen bevinden tegenover een zwaarlijvig man met een baardeloos koopmansgezicht, een kaal hoofd en een bril op; de heer Van Hove had zich voorgesteld, een klein burgerlijk, stijfjes-nerveus en wat bangelijk meisje te zullen zien; en in plaats daarvan blikte hij in een blozend gezichtje van een en al gezonde frischheid, omlijst van overvloedig donkerblond haar; een gezichtje met bovenal mooie oogen, groot en levendig-bruin onder de in zuivere bogen geteekende wenkbrauwen. Een oogenblik zag hij stil naar haar, nam haar als 't ware geheel op in zijn bewonderenden blik; toen, onmiddellijk vormelijk, en zich voelend haar chef, haar meerdere, zeide hij:

‘Ah, u is dus juffrouw Verbrugghe, onze typiste. Aangenaam u te zien; gaat u zitten.’

Hij sprak met een sterk geprononceerd, beschaafd-Haagsch accent, was dadelijk vriendelijker tegen haar dan hij voornemens was geweest, geboeid door haar jong-interessant uiterlijk en haar lief-beslist en bescheiden optreden.

Corrie was dadelijk gerustgesteld door het beschaafd-welwillende van zijn optreden; de toon waarop hij sprak nam

haar beklemming geheel weg, en met de haar eigene vrijmoedigheid beantwoordde ze zijn enkele vragen.

‘En wil ik u nu eens voorgaan naar het kantoor? Uw werkuren zijn, zooals u weet, van negen tot twaalf en van twee tot vijf.’

Achter hem ging ze de gang door; ze volgde hem in het kantoor, een groot, hoog vertrek met twee ramen op de straat en een zijraam dat uitzag op een van de vele stegen die op de Prinsengracht uitkomen.

Op hooge kantoorkrukken zaten een zestal klerken onder leiding van den boekhouder te werken. Ze groetten even, de meesten linksch en houterig zich half-omdraayend op hunne zitplaats; dan werkten ze weer door, en deden de pennen krassen over de folio-vellen.

‘Hier is voorloopig uw plaats’, lichtte de patroon in, haar voorgaande naar het zijraam. Daar stond een tafel, bedekt met allerlei papieren, en in het midden stond een schrijfmachine. ‘De eerste dagen kunt u zich bezighouden met het copieeren van deze lijsten.’

Hij gaf nog eenige aanwijzingen, aldoor sprekende met zijn zacht-welluidend Haagsch, niet overdreven, en niet meer zeggende dan noodig was.

‘De Hammond-schrijfmachine is u toch bekend?’

Ze antwoordde bevestigend, er niet bij zeggende, dat het de eenige was die ze kende, blij-tevreden dat alles tot nog toe zoo goed ging.

‘Uw hoed en uw mantel kunt u hier ophangen.’ En zachter voegde hij er bij:

‘Als u iets niet weet, vraagt u 't maar aan meneer Horn. Dat is de boekhouder; hij zit op de verste kruk, bij de kast. Ik ga nu heen, en kom misschien den heelen dag niet terug. Ik kom niet dikwijls op het kantoor. Maar meneer Horn kan u alle gewenschte inlichtingen geven.’

Een glimlach liet even zijn witte tanden zien; toen liet hij haar alleen, en een oogenblik later was ze al bezig, eerst nog wat onhandig, maar weldra de lenig-vlugge vingers rap over de zwart-beletterde toetsen bewegend. Lijsten met allerlei handelstermen, waarvan ze de beteekenis soms in 't geheel niet verstond, gleden door haar zachte handen, en het in bezigheid doen verglijden van den tijd bracht haar in een prettige stemming. Van tijd tot tijd rustte ze even, om met een vluchtigen

blik het kantoor op te nemen; het was een ongezellig vertrek, met donkergrijs behangsel; tegen den achterwand stonden groote, diepe kasten met deuren van groen gaas; bovenop lagen stoffige, groote portefeuilles, die zeker nooit geopend werden; achter de gazen deuren lagen andere, kleinere portefeuilles, en lijvige kantoorboeken, stapels folianten, die de klerken misschien allemaal al volgeschreven hadden. Er konden haast geen meer bij. Corrie wist niet waartoe dat alles diende. En achter haar krasten de pennen, de klerken schreven en schreven; het was een aldoor zacht-krakend, eentonig gerucht, als het geknaag van een muisje in den nacht, of het geluid van een zachten regen, uren aaneen. Nu en dan werd er gedempt gesproken.

Meneer had gezegd dat hij maar zelden op het kantoor was. Het bevreemdde haar niet; ze vond dat hij in deze omgeving in 't geheel niet paste... Hij was zoo geheel anders dan ze gedacht had, heelemaal geen koopman in suiker, zooals ze zich had voorgesteld. Een mooie stem had hij, zoo zacht en beschaafd, en toch duidelijk verstaanbaar. Hij was in 't geheel niet barsch geweest of uit de hoogte, waar ze nog een oogenblik bang voor geweest was toen ze had staan wachten in de deftige, witte gang...

II.

De eerste dagen op het kantoor bevielen Corrie uitstekend; het denkbeeld, dat ze nu betrekkelijk op zich-zelf stond ten opzichte van thuis, stemde haar voortdurend genoeglijk; het bevredigde haar verlangen om zelf wat te wezen en te beteekenen. Van Hove bleef dezelfde beschaafde houding van superioriteit aannemen; ze zag hem weinig, en sommige dagen in 't geheel niet. Dan verliet ze altijd lichtelijk onbevredigd het gebouw, want ze voelde van den beginne af aan een stille sympathie voor hem; een vaag verlangen om iets te weten aangaande het waas van nauw merkbare melancholie, dat zijn wezen voortdurend scheen te omgeven; waarvan iets op haar afstraalde als hij bij haar stond, om haar met zijn zachte stem een enkele aanwijzing te geven, een opmerking te maken; iets dat haar, aan haar-zelve maar half bewust, influenceerde, ook wanneer ze zich buiten het gebouw bevond; dat haar somtijds een weinig beklemde, en haar tegelijkertijd een zoete streeling

gaf in haar denken. Een stille geheimzinnigheid, bekorend en beangstigend, maar bekorend het meest; een bekoring waarvan ze zich geen rekenschap wist te geven, en waarvan ze de oorzaak niet vermoedde, al ging wel eens, als iets heel vèr-afs, vagelijk een zweem van zinnen op liefde door hare gedachten.

Doch wat er in hare ziel werkte, wist ze niet.

Het gebeurde in de vierde of vijfde week dat ze op het kantoor werkte, dat ze tegen vijven nog een brief te copieeren had, die af moest; daarom bleef ze nog een oogenblik zitten, zoodat ze de laatste was die het gebouw verliet. Ze legde de papieren op elkaar en sloot de schrijfmachine; daarna kleedde ze zich aan, en liep de gang in.

Aan de trap bleef ze staan, plotseling verrast door de tonen van een viool.

Ze wist onmiddellijk, dat hij het deed, Van Hove; hij-zelf had haar eens gezegd, dat hij ‘een weinig deed aan viool’, nadat hij haar terloops had gevraagd of ze musiceerde.

Ze luisterde.

Het klonk als de klagende stem van een eenzaam kind, dat zonder zijne moeder, en zonder anderen, die het lief zijn, ronddoolt in een vreemde, verlatene straat; van heel ver scheen het tot haar door te dringen; als kwam het weeke gezang van de viool uit een ander huis, zoo zacht en innig was het van ingehouden hartstochtelijkheid. Het was haar eerst onbegrijpelijk, wel innig en droef van weeke, deinende gedragenheid, maar zonder dat de zin van het spel tot haar doordrong. Doch weldra werd de weenende weemoed haar tot droeve klaarheid. Dit was de melancholie, dit was de droefheid, waarvan Van Hove nooit gesproken had, maar die ze van den eersten dag af aan had geweten om zijn wezen; die als een fluïde van weemoed op haar overging en in hare ziel het verlangen wekte om te weten zijn innigst gevoelen.

Het spel werd krachtiger; langzaam zwelden de luidere geluiden aan, tot de zachte, ingehoudene klacht werd de weenende, weeke hulpkreet van een eenzamen wereldling; wonderlijk, maar van beangstigend mysterie waren voor Corrie de lange, mineurende tonen, die plotseling uitsnikten in een kort-afgebroken klankenval. Matelooze droefheid sprak tot haar uit dit hartstochtelijke spel; duistere, doodelijke smart doolde er in die lage, vibreerende tonen, waaruit op-huiverde de ellende van den eenzame. Plotseling werd het hooger en heller; als

de expressie van heftiger smart voelde ze het snijden door haar ziel; wild-snerpende wanhoopstonen; de bekentenis der vertwijfeling van een doodmoe-gestredene ziel.

Langzaam-aan werd het zachter, al zachter, of er iemand ging sterven, die na een langen, wilden doodsstrijd met een berustend verlangen zijn verscheiden wacht....

Nu was alles weer stil, maar het scheen haar, of de laatste weeke weeklanken nog droomend ruischten door de rustigheid van het groote huis. Ademloos wachtte ze, zich met de eene hand vasthoudend aan de balustrade van de trap; ze voelde het kloppen van haar hart heftig en snel, en tranen welden in haar oogen. Een machtige, nooit-gekende aandoening vervulde haar, trilde door hare ziel met staeg-sterker aanzwellende golvingen. Toen voelde ze plotseling een groot verlangen, naar hem toe te gaan, om hem troost te brengen in de eenzaamheid van zijn bestaan. Want zijn spel was voor haar de openbaring geweest van zijn innigste leven, het was haar, of de sluyer van mysterie, dien ze tot nu toe geweten had om zijn wezen, voor haar werd opgelicht; of haar getoond, als iets reëels getoond werd de leegheid van zijn bestaan; of hij haar zeide zijn verlangen naar een verwante ziel, die met hem wilde opgaan in één gemeenschappelijk dragen van de dingen des levens.

Ze wachtte, maar alles bleef stil, en verwonderd, als ontwakende, vond ze zich-zelve terug in de hooge, lange gang, waar het door matglas omgeven licht van de electrische lamp een zachten, getemperden glans wierp op de witte muren. Ze peinsde nog even, zonder zelf te weten waaraan ze dacht, met haar geest éven reageerend op de pas doorleefde emotie; toen verliet ze zacht het gebouw, en ging, dicht langs de huizen, door de vroege donkerte van den Februari-avond. De dingen van de straat gingen vagelijk langs haar voorbij; het menschenrumoer, het geratel van rijtuigen, het gonzend aan- en wegsnorren van de trams mengde zich in haar gehoor tot een onbestemde geluidsgewaarwording, die ze hoorde zonder te onderscheiden.

Toen ze thuis was werd ze kalmer, begon ze na te denken over wat er diep in haar woelde en werkte; 's avonds al vroeg wendde ze hoofdpijn voor en ging naar haar slaapkamertje, voelende heel sterk een behoefte om alleen te zijn, alleen te

denken. Ze kleedde zich uit, maar ging niet dadelijk naar bed; ze liep een poos in de kamer heen en weer, tot ze voor den spiegel bleef staan, zich-zelve een poos beschouwend in doelloos mijmeren. Als bij plotselinge, haar zelve overrompelende intuïtie voelde ze toen, dat ze hare zelfstandigheid, haar voortdurend willen om op zich-zelf te staan, voor hem gaarne ten offer zou brengen; dat het haar eene zegening zou wezen, wanneer hij wilde aannemen haar troost, hare toewijding, geheel haar zelf, haar liefde.

Even later lag ze in bed, maar het duurde nog lang, vóór ze sliep. In hare gedachten was een vreemde spanning, en aldoor bleef ze peinzen... Toen hoorde ze door de diepe, avondlijke stilte weer opeens de weenende, hartstochtelijke klacht van zijn vioolspel, en met het gelaat in haar kussen begon ze zachtjes te schreien.

'Ik heb een typiste op mijn kantoor,' zeide Van Hove dienzelfden avond tegen zijn vriend De Waerdt, die op zijn kamer op een causeuse lag.

'Een typiste?' vroeg De Waerdt, en hij blies den rook van zijn sigaret in een kringetje weg. 'Wat doe je dáár nou mee.'

'Och, 't is hoofdzakelijk voor 't copieerwerk; de klerken kunnen 't werk niet af. Je moet ze eens komen zien; ze is de moeite waard.'

'Hoe oud?' informeerde De Waerdt niet zonder belangstelling. Hij beschouwde zich-zelf als een kenner van vrouwelijk schoon, en zijn lange, woelige jeugd had hem dan ook wel in de gelegenheid gesteld, desbetreffende kennis op te doen.

'Zeventien,' antwoordde Charles. ''t Is een lief diertje. Niet erg groot, en god-zoo'n lief gezicht. Donkerblond haar, en een paar oogen als bloemen. Als 't niet te gek was, werd ik er verliefd op...'

'Hm', deed De Waerdt gewichtig, 'ik kom eens kijken.'

'Ja, maar dat gaat maar zóó niet. Op 't kantoor natuurlijk niet; daar zitten de klerken, en Horn, de boekhouder.'

'Dat geeft niks. Dan doe ík, of ík ook een kantoor-sjors ben, een compagnon van je of zoo.'

'En eigenlijk gezegd,' ging Charles voort, 'hou ik ze ook liever voor me-zelf. Trouwens, als jij er aan raakt, is ze tòch gauw niks meer.'

‘Dankje,’ gaf De Waerdt kalm terug, terwijl hij even zijn gouden lorgnet verschoof. ‘De pot verwijt den ketel.’

‘Ik moet natuurlijk voorzichtig zijn. Hier in huis heb je de klerken en de meiden. 's Avonds is ze weg; ze woont in Leiden en elken avond gaat ze naar huis.’

‘Wat doe je nog langer met dit groote huis’, hernam De Waerdt. ‘Ik zou je danken om alleen in zoo'n klooster te wonen. Hoe lang is je ouwe heer al dood?’

‘Een maand of tien,’ antwoordde Charles.

‘Nou, en al dien tijd zit je je te verkniezen in dit reuzepakhuis.’

‘Ja, ik zal er maar haast mee uitscheien. Ik heb er al meer over gedacht, op kamers te gaan wonen, en een afzonderlijk kantoor te huren. Maar 't is zoo'n verandering, zoo'n soesah...’

‘Waar zit die typiste 's middags, tusschen de kantooruren?’ vroeg De Waerdt verder. ‘Dan blijft ze toch niet hier?’

‘Ze eet in een melksalon in de Korte Poten; dat is familie van haar. Maar je gaat er niet naar toe hoor; als ik het te weten kom...’

‘Nee, wees gerust; ik zal me niet encanailleeren met jouw typistes,’ antwoordde De Waerdt met superieure minachting.

Even later vertrok hij, en Charles bleef alleen achter. Hij voelde spijt, dat hij De Waerdt over Corrie gesproken had.

Van den beginne af aan had hij geweten, dat zij geheel en al stond buiten en boven de sfeer, waarin hij leefde: de wilde fuiven met zijn vrienden; zijn omgang met de vrouwen uit het Haagsche demi-mondaine leven; zijn losbandig en nutteloos bestaan...

Zij wist niets van de kringen, waarin hij dagelijks verkeerde; hare vrije, naïeve wijze van doen had hem er dadelijk op gewezen... Stond zij in haar onbewuste onschuld niet ver, ver boven hem, die het leven kende van zijn afschuwelijksten kant, en de energie miste om gehoor te geven aan de zwakke stem in hem, die hem zeide dat alles nog wel weer kon worden als toen zijne moeder nog leefde?

Achterover liggend in zijn stoel, de toppen zijner vingers tegen elkander, dacht Charles na.

Zijne moeder... die was nu al bijna twaalf jaren dood. Hij was zestien jaren geweest, toen zij stierf... hij had haar altijd aangehangen met een dwepende liefde, als voelde hij, dat in hare teederheid de kracht zou moeten worden geopenbaard, die noodig was om zijne al te wankele schreden te richten.

De twaalf jaren, die sedert haar dood verloopen waren, gingen in een lange gedachten-golving door zijn geest. Zijn leven aan de academie - hij had in Leiden gestudeerd, eerst in de rechten, en toen in de medicijnen, maar zonder resultaat... zijn terugkeer in Den Haag, en de verwijdering, langzaam-aan grooter, van zijn vader... zijne reizen, en zijn losbandig leven in Brussel en Parijs, plotseling geëindigd, toen het naderend einde van zijn vader hem noodzaakte, naar Holland terug te komen.

Toen de oude heer Van Hove gestorven was, had Charles de affaire maar overgenomen, zooals van te voren contractueel met den compagnon in Amsterdam was vastgesteld. Dat was een zakenman... Charles deed er niets aan... het was geen werk voor hem, vond hij... Hij had er het grootste kapitaal in... dat was ook iets... Zijn leven was ledig van wat alleenlijk dat leven duidelijk en beminnenswaard kan maken. Zijne muziek openbaarde hem wel in zijn beste oogeblikken, dat er in hem reine intenties sluimerden, maar hij miste de kracht... Dat bewustzijn maakte hem zwaarmoedig en onverschillig, en juist deze onverschilligheid trok hem na dagenlange grijze gelijkmoedigheid weer terug in de sfeer van giftig genot.

Door de beregende ruiten staarde hij naar buiten, in den tuin. De Maartsche dag was grijs en stil; de klamme kastanjestammen hieven de knoestige takken onbewogen ten hooge.

III.

Den volgenden dag ontmoette hij Corrie in de gang. Het was twaalf uur, en zij wilde juist weggaan. Maar hij hield haar staande, want hij zag dat ze zeer bleek was en er vermoeid uitzag.

‘Scheelt u iets?’ vroeg hij zacht.

Ze ontkende, en wilde met afgewend gelaat doorloopen. Doch Charles verhinderde dat door verder te vragen.

‘Het werk vermoeit u misschien te veel; type-writen vergt nog al iets van de zenuwen; of....’

Hij zweeg even, want de klerken kwamen uit het kantoor, en beiden gingen ze even op zij, om de ondergeschikten te laten passeeren.

Toen vervolgde hij:

‘Ik zou natuurlijk niet graag een indiscrete vraag willen doen, maar het zou kunnen zijn, dat iets op het kantoor u hinderde...’

Ze zag hem aan, en zeide snel:

‘Neen er is niets; heusch niet, meneer.’

Maar hij zag tranen in haar mooie oogen, en een vreemde trilling van sinds lang niet gevoelde teederheid doorgolfde hem.

‘Komt u eens mee,’ zeide hij; ‘u moet iets drinken om wat te kalmeeren, want ik zie, dat u erg nerveus bent.’

Het was haar, of de zachte klank zijner stem zonk in hare ziel als eene zoete, weldadige lafenis; ze volgde hem in zijne kamer, hetzelfde vertrek waar ze den eersten morgen was binnengelaten.

‘Gaat u maar eens zitten,’ overreedde hij, ‘ik zal iets voor u klaarmaken.’

Werktuigelijk liet ze zich neer in den door Van Hove aangeschoven crapaud; een oogenblik sloot ze de oogen, want ze voelde zich, na den nagenoeg slapeloozen nacht, werkelijk afgemat en ontdaan.

Charles vulde een glas met water, en goot er enkele druppels in van een zenuwstillend middel.

Toen liet hij haar drinken.

‘Gaat het al over?’

‘O ja, dank u wel.’

Ze lachte even, en plotseling flitste het door hem heen, hoe mooi zij was, met haar lachend rood mondje, en den terugkeerenden blos op de wangen.

‘Voelt u zich goed genoeg om van-middag te komen? U zoudt anders gerust weg kunnen blijven.’

‘O, maar ik kan best komen, meneer. 't Is al heelemaal beter.’

‘'t Is toch maar goed, dat u even met mij meegegaan bent,’ zeide hij lachend. ‘Ik heb vroeger voor dokter gestudeerd.’

Ze stond op om heen te gaan, maar zich plotseling omkeerend, zeide ze:

‘Ik dank u voor uw vioolspel van gisteravond; ik heb het gehoord.’

Verrast zag hij haar aan, en zich plotseling herinnerende, sprak hij:

‘Gisteravond? o ja, ik was niet prettig gestemd; dan speel ik wel eens wat. Hebt u geluisterd? Dat was toch heusch een beetje ondeugend van u.’

En ziende, dat ze wou weggaan, voelde hij een sterk opkomend verlangen, om haar bij zich te houden, met haar door te spreken over zijne muziek... Zou het waar zijn? Zou ze

heusch hebben gevoeld, dat zijn vioolspel de uiting was geweest van zijne innigste gedachten?

‘Ik zal eens wat voor u spelen, als u 't goed vindt,’ zeide hij. ‘Mag ik?’

En dadelijk antwoordde ze:

‘O, ik wil graag luisteren. Het was zoo mooi gisteravond, en tegelijk zoo angstig en treurig.’

‘Wannéér dan... Van-avond?’

Ze bloosde, en zeide toen:

‘Goed.’

Een oogenblik later was ze vertrokken. Hij-zelf liet haar uit en zag haar nog een oogenblik na, toen ze, rank en gracieus figuurtje, langs de huizen voortstapte. Toen ging hij naar binnen, en liep in gedachten verzonken door de lange, witte gang. Had hij wel goed gedaan, het meisje op deze wijze nader aan zich te verbinden? Mocht hij hunne verhouding, die tot nu toe zuiver was geweest als van superieur tot ondergeschikte, wel wijzigen? Zou het voor haar, het reine, eenvoudige kind, dat in alles wat haar omringde den weerschijn vond van eigen onschuld, niet gevaarlijk zijn, omgang te hebben met hem, den viveur, die tot voldoening van eigen lust mede-hielp aan de schennìs van wat in haar nog leefde in allerheiligsten staat?

Maar hij voelde een innig verlangen naar hare teederheid, naar haar vertrouwen.

Hij dacht terug aan zijn vioolspel. Zou ze hem waarlijk hebben begrepen? Zou ze in zijn spel hebben verstaan het tragische van zijn leven, dat door niemand geweten of begrepen werd? Ze was nog zoo jong... Zou hare ziel kunnen voelen, kunnen begrijpen het leed van de gloeyende, felle passie, de wanhoop van de ziel die weet dat de doodsnacht nadert, dat de eigen schoonheid zal verstikken in poelen van begeerte?...

Zou ze hem kunnen troosten? Hij geloofde het, want alleen hare tegenwoordigheid gaf hem een weldoende rust.

Met het hoofd in de handen dacht hij na. Zou ze hem kunnen opheffen uit de sfeer waarin hij leefde?... Zij, een kind nog in haar denken en doen... Hij schudde het hoofd, begrijpend, dat hij niet mòcht nemen haar vertrouwen. Hij wilde zich-zelf overmeesteren, en bedacht al een voorwendsel om te verhinderen, dat ze 's middags in zijne kamer zou komen; hij zou kunnen zeggen, dat hij geen tijd had, dat hij de

stad uit moest of dat hij plotseling familiebezoek gekregen had....

Maar dan zag hij weer haar zacht-lachend mondje, haar mooie oogen, haar slank figuurtje... Dan hoorde hij weer haar lief stemgeluidje; ze had het zoo mooi gevonden, zijn vioolspel, en tegelijk zoo angstig en treurig...

Charles eindigde met te beredeneeren, dat het zijn schuld niet was. Kon hij het helpen, dat de klerken het werk niet afgekund hadden? Was het zijne schuld, dat de typiste jong en mooi was? dat hij ze van-ochtend in de gang ontmoette? dat ze niet wel was? Toen moest hij haar toch helpen;... de rest was vanzelf gekomen. Uit eigen beweging had ze gister-avond geluisterd; feitelijk had ze zijn vraag om eens wat voor haar te mogen spelen, onbewust uitgelokt...

Hij nam uit de boekenkast een deel van Heine, bladerde doelloos in het Buch der Lieder, en las toen halfluid:

> 'Du bist wie eine Blume,
> So hold und schön und rein;..

Dien middag was Corrie met haar gedachten niet bij haar werk. In hare ooren gonsde voortdurend zijn stemgeluid; in haar gedachten zag ze zich terug bij hem op zijn kamer; hoe innig en zorgzaam was hij voor haar geweest; hoe vriendelijk had hij haar toegesproken... Straks om vijf uur, zou hij voor haar spelen, voor haar alleen, omdat ze zijn spel zoo mooi en zoo bedroefd gevonden had. Hij had het prettig gevonden, dat ze dat had gezegd. Misschien luisterde er anders wel nooit iemand, als hij speelde... Dan had hij alleen zichzelf, niemand om hem te zeggen hoe mooi het was en hoe treurig... niemand om hem te troosten...

Herhaaldelijk vergiste ze zich bij haar copieerwerk, door op de schrijfmachine een verkeerde letter aan te slaan; dan drukte ze de juiste letter er krachtig overheen, om de fout zoo goed mogelijk weg te nemen.

Toen 't vijf uur sloeg, verlieten de klerken en de boekhouder het kantoor. Ze was alleen, doch nauwelijks had ze gehoord, hoe de laatste van het personeel de zware voordeur achter zich toesloeg, of Charles trad de kamer in. 'Bent u gereed?' vroeg hij zacht. 'Gaat u dan maar mee.'

Ze volgde hem door de gang; hij liet haar in de kamer en schoof een stoel bij. Nerveus, in een blijde spanning, ging

ze zitten, want ze voelde heel sterk de bekoring van met hem alleen te zijn.

De dag was somber en grijs, en het werd al wat schemerig in het vertrek, dezelfde kamer waar ze den eersten morgen was binnengelaten. Toen was ze ook met hem alleen geweest, maar het was nu toch heel anders.

'Ik vind het heel prettig dat u er iets van begrepen hebt gisteravond,' zeide Charles, terwijl hij zijn instrument uit de vioolkist nam. 'Ik ben er ook een beetje dankbaar voor; daarom wil ik nu graag wat voor u spelen.'

Een oogenblik aarzelde hij, en toen, als vergat hij plotseling hare tegenwoordigheid, zette hij de viool aan den schouder en begon te spelen.

Het was een slepende, gedragene melodie; zacht en rustig; eene weldadig-aandoende, rhythmisch-melodieuze val van zoete klanken, waaruit een teedere en wonder-goede vrede haar tegenruischte, alsof hij haar wilde zeggen de rust, die hem in haar bijzijn omgaf.

Corrie luisterde, verrast en verwonderd; ze had dit zachtbekorende spel niet verwacht, het was zoo geheel anders dan den vorigen avond, zoo vredig en vroom, zoo kalm en kuisch...

Het was als had hij haar geheel vergeten. Het duister van den vroegen, grijzen voorjaarsavond duisterde aan, wegscheemrend in vage vormen alle schepte van lijning. De kamer werd van een vreemde, wondere innigheid vervuld; het scheen het luisterende meisje, als bleef de essence van het zoete klankenspel zweven in de ruimte, deinend in golvingen van schoonen weemoed tusschen al de onbewogene dingen: de breed-gespreide blaren van den waayerpalm in den kamerhoek bij het venster; de stil en statig in zware plooyingen donker-rood neerhangende gordijnen; de lage zwart-marmeren schoorsteen met het bronzen beeldwerk, en daarboven de groote spiegel, rijk en weelderig in gulden lijst van krullend baroc.

Met eerbied luisterde ze, terwijl ze beschroomd naar hem opzag.

Het spel werd zachter, al zachter - het scheen haar, als klonk het vèr weg en nog verder - even was alles stil, een stilte als een droom van teederheid...

Toen hoorde ze weer ineens het schreien van zijne ziel, maar heftiger, wilder dan den vorigen avond. Snerpende, schrijnende tonen deden haar in hevigen schrik opzien;...

nu wist ze weer opeens al zijn ellende, al zijn wanhoop. Dit was hetzelfde spel, dezelfde smartelijke zielsuiting als die van gister-avond. Doodsbleek, en met starende oogen luisterde ze naar de hooge, schrille klanken, daar de wilde vertwijfeling van zijn ziel in weende; waarin hij haar zeide al zijn eenzaamheid, geheel zijn onbevredigd leven, al zijn hartstochtelijk verlangen naar een reine zusterziel...

De heftige, hooge tonen losten zich op in een zachte, deemoedig-weeke klacht, die in de rust wegdroomde als een gedachte van diepen weemoed.

De reactie van de stilte, de als iets heiligs doorvoelde stilte, die altijd volgt op innige muziek, was voor Corrie te hevig; ze boog het hoofd en begon ingehouden hartstochtelijk te schreien.

Charles bleef roerloos zitten, voelende de wijding van dit oogenblik. Het was half-duister in de kamer, en hij zag vaag den glans van haar donker, gescheiden haar; ze hield haar gelaat in de handen verborgen.

Zoo liet hij haar een korte poos over aan haar-zelve, niet wetend wat hij moest doen.

Ze schreide, ze schreide om hem... omdat ze gevoeld had de in hem ronddolende smart, de smart van de lage vreugden...

Hij stond op en trad op haar toe, zacht en onhoorbaar, en zonder dat ze zijne nadering vermoedde. Toen boog hij zich tot haar neder, en legde zijne handen om haar schouders; en zacht zeide hij:

'Je moet er niet om schreien, Corrie; het is zoo erg niet...'

Ze hief het hoofd op en blikte in zijn klare, droeve oogen. Doch hij las in de hare, dat ze hem liefhad, met heel de innigheid van haar ontluikende meisjesziel. Hij aarzelde, maar zich-zelven niet meer meester, nam hij haar in zijne armen, en liet haar stil uitschreien aan zijn schouder. En terwijl hij teeder en voorzichtig omvatte haar fijne schouders, voelde hij diep-innerlijk oprijzen een droeve weelde.

'Schrei niet, Corrie,' zeide hij, toen ze wat bedaard was, 'het is zoo erg niet, kindje.'

Ze hief haar hoofd op, en zag hem aan; zijne oogen zeiden haar het tegendeel.

'Het was zoo droevig... zoo vreeselijk', zeide ze zacht en ernstig. 'Hebt u zooveel verdriet gehad?'

'Zeg niet 'u', zeg maar 'je', drong hij zacht aan, en

zich plotseling tot haar overbuigende, kuste hij haar wang, en zeide:

'Ik hou van je.'

Diep en dankbaar blikte ze hem in de oogen, en ze vleide haar hoofd aan zijn borst, ziels-gelukkig, en niets meer wenschende.

'Ja, ik heb wel dikwijls erg veel verdriet', ging Charles voort; 'ik zal er je later wel eens wat van vertellen; ik kan het zoo moeilijk zeggen. Ik ben bang, dat je me erg slecht zult vinden.'

Maar ze sch*u*dde het hoofd, en antwoordde:

'Jij kunt niet slecht zijn; ik zou je nooit slecht kunnen vinden.'

'Wil je dan vaker bij me op mijn kamer komen? Later kan ik je misschien wel alles vertellen. Misschien dat jij me zou kunnen helpen', voegde hij er bij, met een mengeling van hoop en twijfel in zijne stem.

Ze vond alles goed wat hij zeide, blijde en tevreden, dat hij wilde nemen hare liefde.

Maar hij beduidde haar toch dadelijk dat ze hier in huis voorzichtig moesten zijn: de dienstboden... de menschen...

Ze begreep hem, en nam zich onmiddellijk voor, thuis niets te zeggen, voorloopig ten minste niet.

Nu vertelde hij haar van zijn lang gekoesterd plan: hij zou het huis verkoopen, of verhuren; een kantoor nemen ergens in de stad, onverschillig waar, en zelf in een stil gedeelte van Den Haag kamers huren; dan kon ze ongestoord bij hem komen;... hij zou haar alles vertellen... ze zou hem kunnen troosten, hem gelukkig maken... als zij bij hem was, had hij geen verdriet...

IV.

Charles maakte nu ook werkelijk aanstalten om zijn plan door te zetten. Hij nam een notaris in den arm, en twee maanden later was het patricische huis op de Prinsegracht verkocht, en had hij zijn kantoor naar een andere straat verplaatst. Zelf huurde hij kamers in een stil-deftige stadswijk, en de verandering van zijn uiterlijke levensinrichting kwam hem zoo behaaglijk voor, dat hij niet kon begrijpen waarom hij aan het denkbeeld niet eerder gevolg had gegeven.

Deze twee maanden hadden Charles veel innerlijken strijd gekost. Meer dan eens was hij van voornemen, elke betrekking met Corrie af te breken, door haar onder een voorwendsel te

te ontslaan; want hij wist zich-zelf te zwak, om tot hunne oorspronkelijke verhouding te kunnen terugkeeren, terwijl dit aan het meisje, dat hem intens liefhad, heelemaal niet mogelijk zou zijn.

En als ze weg was - dan zou al de misère van zijn donker leven terugkeeren; hij huiverde bij de gedachte... nachtelijke zwelgpartijen met zijn vrienden... omgang met vrouwen in wier zielen alle kuischheid was gestorven... o, hij wist het, hij wist het zoo duidelijk, dat de liefdesomgang met Corrie het laatste was dat hem weghield van zijn ondergang...

Meer dan eens bepeinsde hij de mogelijkheid van een engagement. Maar reeds bij de enkele gedachte drongen zich tal van bezwaren aan hem op: haar familie, ongetwijfeld een klein-burgerlijke kring, waarin hij nooit op zijn plaats zou zijn; zijn kennissen in Den Haag, hij zag ze al de hoofden bij elkaar steken om over zijn mésalliance het hunne te zeggen; en dan, hij zou het nu juist interessant vinden, op kamers te gaan wonen,... misschien later samen met De Waerdt... het kon met zoo'n meisje toch ook niet eeuwig duren... Hij zou het afmaken... dat zou langzamerhand wel van-zelf komen... hij wilde niet met haar spelen... Dan dacht hij aan zijn appartement meublé, over een paar weken... en aan haar bezoek; ze was zoo lief en zoo mooi... En altijd eindigde hij met te betoogen, dat hij niet voor den loop der dingen verantwoordelijk was. Dan bladerde hij in Schopenhauer en zocht zoolang tot hij iets vond, waarop hij zijn gedachtengang meende te kunnen toepassen.

Er was een fataliteit, waaraan je gehoorzamen moest... waaraan je gehoorzaamde zonder het zelf te weten... zonder eenige aansprakelijkheid te dragen... Over ieder leven heerschte een onoverkomelijk, onvermijdbaar noodlot, dat den een bestemde tot geluk, den ander doemde tot ondergang... Tot de laatsten behoorde hij... hij voelde den vloek die op hem rustte... Bovendien, volgens de nieuwste psychiatrische onderzoekingen was niemand geheel toerekenbaar; een oom van hem werd verpleegd in Meerenberg; misschien was hij ook niet normaal voorzoover een mensch dan normaal kon wezen, een mensch werd eigenlijk meer geleefd dan dat hij willend en daadwerkelijk leefde... En dan was 't heelemáál zijn schuld niet...

Begin Mei was alles in orde.

Met den hem aangeboren smaak had Charles de kamers doen inrichten, en toen hij tegen de hospita zinspeelde op mogelijk bezoek van een dame, had ze hem met een sluw lachje van goed verstaander geantwoord, dat ‘de vorige meneer dat ook zoo had gehad; die was altijd heel tevreden geweest...’

Corrie had Charles gedurende de laatste weken betrekkelijk weinig gezien en gesproken.

Maar eens op een middag, toen de anderen vertrokken waren, riep hij haar bij zich.

‘De volgende week ga ik verhuizen,’ zeide hij zacht, met de hand over haar donkere lokken streelende.

Corrie schrok een beetje. Ze wist niet dat het al zoo gauw was.

Hij noemde haar de straat waar hij ging wonen.

‘Mijn kamers zijn bijna in orde’, ging hij voort. ‘Je komt toch wel eens zien, hoe ik ze heb ingericht, hè Corrie?’

Ze zweeg. Hij had haar al meer van de verandering gesproken, en ook wel gezinspeeld op wat hij haar nu vroeg, maar altijd had ze gezwegen, en ook nu wist ze niet wat ze zeggen moest.

‘Zou je me dan niet graag een pleizier willen doen?’ vroeg hij zacht en innig.

Ze zag tot hem op; er schemerden tranen in haar donkere oogen.

‘Dat is het niet, Charles’, zeide ze met trillende stem; ‘ik wil wel alles doen wat ik kan om je gelukkig te maken. Maar het is zoo vreemd... ik durf haast niet... het is misschien wel niet goed ook...’

‘Waarom zou het niet goed zijn,’ hernam Charles, terwijl hij haar beide handen in de zijne nam. Hij voelde het kloppen van haar fijnen pols. Ze zag weer vóór zich, het hoofd gebogen.

‘Ik zal daar nog eenzamer zijn dan hier. Wil je me dan niet meer komen troosten? Ben je dan mijn liefste niet meer? Ik heb altijd zóó op je vertrouwd... Corrie...’

Hij liet haar handen los en staarde voor zich. Eene stemming van melancholie rees tusschen hen beiden, vervreemdde haar als 't ware van hem. Corrie voelde haar laatsten tegenstand wijken, en geheel zich gevend, trad ze op hem toe.

‘Ik zal komen, hoor,’ zeide ze zacht, terwijl ze den arm om zijn schouders legde.

‘Dat is lief van je; zoo is het goed,’ antwoordde hij, en éven raakten zijne lippen haar zachten hals.

Het was een frissche, blijde Mei-avond, toen ze hem voor het eerst in zijn nieuwe woning bezocht. Hoe klopte haar hart van blijde spanning, toen ze door de licht-schittering van de Haagsche winkelstraten ging, op weg naar Charles. Den heelen dag had ze verlangd... de uren wilden op het kantoor haast niet voorbijgaan... het had haar zoo eindeloos lang geduurd, eer het vijf uur was.

Wat een stille wijk had hij uitgekozen; de straat waarin hij woonde, was maar aan één zijde bebouwd; allemaal groote luxueuze balcon-huizen. Aan de overzijde was weiland, en heuveling van lage duinen blauwde tegen den verren einder.

In deze straat was ze nooit geweest. Ze belde aan, heel zacht en voorzichtig den schelknop overhalend; toen ze rondzag, bemerkte ze dat ze in de lange straat geheel alleen stond.

Een oogenblik later was ze bij hem, in zijn nestje, dat hij, zooals hij zeide, voor hen tweeën gebouwd had. Dadelijk gevoelde ze zich behaaglijk bij hem, in de smaakvolle intimiteit van zijn kamer. Wat had hij die keurig ingericht... portières en gordijnen van zacht groen, dat in vloeyende, vlotte plooyen neerhing; de hoeken van de kamer waren geheel weggenomen, hier door een exotische, breed-gespreide varen, daar door een bronzen beeld. Naast de lage schouw stond een divan, waar een geel-gestreepte tijgerhuid schuin van afhing. Haast alles wat hij in de kamer had voelde zacht aan, zeide ze, maar hij lachte en antwoordde dat zij er dan juist in thuis behoorde, omdat zij ook zoo zacht, ja nog veel zachter was dan alles hier in de kamer. En wat een mooie etsen had hij aan de wanden... en bloemen, witte en gele rozen. Die waren voor haar... en met een kuischen kus dankte ze hem.

Toen ze nu zoo met hare meisjeslijke bedrijvigheid bij hem was, vullend de kamerstilte met haar lief en zacht stemgeluidje, terwijl ze als een zorgzaam huisvrouwtje thee voor hem schonk, voelde hij een innigen weemoed rijzen in zijne ziel, en een nieuw, hevig verlangen om haar altijd te behouden. Maar dat kon immers niet... het was onmogelijk... zijn leven zou nooit door haar blijvend bijzijn verinnigd worden... hij was gedoemd tot verlatenheid... het was zijn noodlot...

Corrie merkte dadelijk zijne stemming van weemoed.

‘Wat is er, Charles,’ zeide ze. ‘Heb je weer verdriet?’

Hij lachte droevig, maar antwoordde niet.

Ze trad op hem toe, en boog haar hoofd aan zijn borst.

‘Kun je niet zeggen, wat het is? vroeg ze ernstig. “Ook niet aan mij?”

“Och, ik weet het niet,... ik weet het zelf niet...” antwoordde hij nu. Het is zoo vreemd in me, zoo onbegrijpelijk. Ik heb het wel vaker, dat ik bedroefd ben om niets... of misschien is er ook wèl iets... ik weet het niet...’

Hij trok haar op zijn schoot, maar kuste haar niet; droevig bleef hij voor zich uit staren.

Corrie zag tranen in zijne oogen. Ze wist niet, waarom hij schreide; hij-zelf wist het immers niet... Een vreemde angst rees in hare ziel.

‘Toe Charles,’ zeide ze, ‘schrei nu niet; ik ben immers bij je. Ik zal heel vaak bij je komen, als je dat graag wilt. Dan moet je niet meer schreien; daar doe je me pijn mee.’

Ze streelde zijn donkere haren, om hem te troosten.

‘Is het zoo goed?’ vroeg ze innig, en toen hij glimlachend knikte, kuste ze hem.

‘Wat een mooien witten hals heb je,’ zeide Charles plotseling.

Ze bloosde en het zuivere wit werd opeens van een zacht rozerood overtogen.

Eensklaps doorgolfde Charles een hevige vlaag van passie; hij zag haar anders dan zoo-even, heel anders...

‘Wat ben je mooi’, zeide hij zacht. ‘Mooie oogen heb je, en zoo'n mooi mondje, en zulk mooi haar. Mag ik het eens zien, als het los is? Dan ben je vast nog mooier.’

Ze zweeg, en legde lachend haar hoofd aan zijn schouder. Maar Charles woelde met warrende vingers in haar lokken, en eenige oogenblikken later vielen ze in lange golvingen van donker blond langs haar schouders.

‘Één keer dan,’ zei ze, terwijl ze even met den vinger dreigde. ‘Het is zoo'n werk om 't weer op te maken.’

Ze schudde lachend haar lokken, en wierp ze naar achter. Het was niet erg, en... het was voor hèm...

Ja, nu was ze nog mooier dan anders. En heftiger voelde Charles zijn brandende begeerte.

‘Corrie...’ fluisterde hij, ‘.... Corrie’, en zalig-gelaten onderging ze zijn heete kussen.

Plotseling trad hij toe op het lamplicht en temperde het; toen nam hij haar in zijne armen..... .....

Gedurende de weken, die nu volgden, was Corrie inwendig niet zoo gerust als te voren. Met geen enkel woord repte ze thuis van haren omgang met Charles, voelende, dat men haar niet begrijpen, en zeer zeker hare handelwijze niet goedkeuren zou; aan alles zou een einde komen, zoodra hare ouders van het geval hoorden. Het stemde haar gedrukt; alles kon toch op den duur niet verborgen blijven... Doch ofschoon ze altijd zweeg, aan het zorgzame oog van hare moeder ontging niet de nervositeit, de prikkelbare stemming, waaraan haar kind den laatsten tijd onderhevig was. Maar als ze haar vroeg of er iets aan scheelde, ontving ze altijd een ontkennend antwoord. Dan lachte Corrie maar wat, en sneed verdere vragen af, door het gesprek op iets anders te brengen, maar het viel haar toch erg moeilijk, tegenover hare moeder voortdurend te huichelen, en meer dan eens, als de trouwe grijze oogen in de hare blikten, voelde ze aanvechting om haar alles te zeggen.

Doch hare liefde voor Charles behield de overhand. Hare bezoeken op zijne kamers werden talrijker en langer, en als ze met een lateren trein dan gewoonlijk thuis kwam, bedacht ze een of ander voorwendsel, of zweeg. Charles maakte zich wel eens bezorgd voor de toekomst. Als het eens misliep met Corrie... 't zou best kunnen gebeuren... dan moest hij ze trouwen, als hij een man van eer was. Trouwen, - och, hij wou wel, maar een huwelijk was zoo'n ding voor je leven. En dan trouwen met háár; al de bezwaren kwamen terug, en telkens stelliger zette hij dat denkbeeld van zich af, vooral na een gesprek met de Waerdt, wien hij het een en ander van zijn omgang met Corrie had verteld.

‘Dat is een mooi plan,’ had De Waerdt gezegd, toen zij samen door de Spuistraat liepen, en hij tikte met zijn gelen wandelstok op het gladde asphalt, ‘dat is een heel mooi plan. Ga dan maar een huwelijksreis maken naar Meerenberg, of naar Medemblik, dan kunnen ze je daar meteen houen.’

Zoo had hij doorgeredeneerd, al de zwakke argumenten van Charles doodend met zijn giftigen spot. Op 't laatst gaf Charles hem gelijk; hij had het natuurlijk niet ernstig bedoeld... het was al te ridicuul...

‘Als je dat dan maar snapt,’ zeide De Waerdt. ‘In vriendschap gezegd,’ voegde hij er bij, ‘je begrijpt toch wel, dat dat een enorm idiotisme van je wezen zou. Het zou immers

nooit gaan... haar familie zou 't niet eens willen... Wij trouwen niet, amice... bè-je gek!...'

Maar toen Charles weer thuis was, voelde hij zich weer onbevredigd, Als het eens gebeurde; - god-almachtig, als het eens gebeurde... In de toekomst voor-voelde hij een vage vertwijfeling. Aan deze passie zou onverbiddelijk een einde moeten komen...

En dan?

Zoodra hij hierover begon te denken, voelde hij in zijn hoofd een vreemde troebeling, een impotentie om zijne gedachten te regelen. Na deze liefdesbetrekking met Corrie kon er niets meer voor hem bestaan; het was het laatste, dat hij te beleven had... er was niets meer achter... het kon niet...

Dan liep hij moedeloos naar de kast, en bekeek den revolver dien hij daar had liggen, nam het wapen in de hand, en spande den trekker; maar onmiddellijk wierp hij het weer weg, lachend om zijn eigen dwaasheid...

V.

Toen Corrie op een avond naar haar slaapkamertje ging, werd ze gevolgd door haar broer. Den heelen avond had ze al gemerkt, dat er iets bijzonders met hem was; hij had haar haast niet gegroet, en als ze tot hem sprak, gaf hij een bits en kort antwoord. Doch ze had zich ternauwernood afgevraagd, wat het zijn kon; haar gedachten waren bij Charles, dien ze vandaag weer in een van zijn melancholische stemmingen had aangetroffen.

Toen ze de deur van haar kamertje wilde sluiten, merkte ze, dat hij haar was gevolgd. Met gedempte stem noemde hij haar naam. Hij moest haar spreken.

Verwonderd zag ze naar hem op. Wat kon hij haar te zeggen hebben? En hij deed zoo geheimzinnig...

'Wat voer jij tegenwoordig uit in den Haag?' begon hij. 'Lieg er maar niet om; ik weet alles.'

Een schok ging door haar lichaam; ze werd doodsbleek en wankelde. Hij wist alles...

Ze opende den mond om te spreken, doch kon niets uitbrengen.

'Hou je maar niet zoo dom', ging hij voort, wreed en koud, 'jij komt geregeld bij je patroon op zijn kamer. Een van de

klerken heeft het verteld aan een kennis van me. Er wordt druk over geredeneerd, over jou, hoor je, over jou. Als moeder wist, hoever het met jou gekomen is - dan zou ze 't van schaamte besterven. Daarom zeg ik het je hier alleen; misschien kunnen we alles nog voor haar verbergen. Als het ten minste niet te ver met je gekomen is', voegde hij er schamper bij. 'Je gaat er natuurlijk vandaan. 't Is nu Dinsdag; laten we tot Zaterdag wachten; tegen dien tijd kun je bij dien ploert je ontslag nemen.'

Een oogenblik later had hij haar alleen gelaten.

Ze had geen woord gesproken; sidderend had ze hem aangehoord; als hamerslagen waren zijne woorden op haar neergedaald.

Als gebroken zonk ze voor haar bed op de knieën en staarde in het duister, met de handen voor hare geslotene oogen. Ze kon niet denken, niet schreien...

Ze probeerde zich de woorden van haar broer weer voor den geest te halen; maar hare slapen bonsden, en haar hoofd gloeide; als voortgejaagde wolken vlogen haar de gedachten door den geest; toen riep ze plotseling met halfgesmoorde stem zijn naam; Charles was haar meer dan de anderen en hare liefde verloochende zich niet. Maar wat moest er nu gebeuren? Ontslag nemen? weggaan van hem?... hem alleen laten? en zij-zelf dan... ze kon hem immers niet missen... het kon niet... het kon niet.... Wat er nu voor haar lag - ze wist het zich in geen enkelen gedachtenvorm in te denken.

Ze ontkleedde zich, en legde zich te bed, maar sliep niet; ze wentelde zich om en om, tot de warmte onder het lichte dek haar schier ondragelijk werd. Ze schoof het af, en liep weer in de kamer op en neer, aldoor trachtende, hare gedachten te regelen, zich een plan te vormen...

Ze bleef lang staan voor het venster, tenger en graciel figuurtje in het witte nachtkleed.

Het venster zag uit op den tuin. De nacht was stil en helder; er waren geen wolken; de wijd uit elkander gespreide sterren tintel-trilden in fijne flonkering; roerloos stonden de boomen in het schemerende licht.

Maar in hare ziel stormde de vertwijfeling.

Den volgenden morgen zag ze, voordat ze wegging, alleen hare moeder. Ze zag bleek, en droeg zwart-blauwe kringen

onder de oogen; bij 't opstaan had ze dadelijk een snerpende hoofdpijn gevoeld, doch ze dacht er niet aan, thuis te blijven. Hare moeder merkte dadelijk op, dat ze er slecht uitzag; maar ze zei met een gedwongen lachje, dat ze niet goed geslapen had, ze had wat hoofdpijn; het was niets...

Met moeite at ze haar boterham, telkens met schichtige oogen naar de klok ziende, of 't nog geen tijd was. Maar ze was nog iets vroeger beneden dan gewoonlijk.

Toen ze wegging, zoende ze haar moeder als elken ochtend goedendag, maar toen ze hare lippen drukte op moeders wang, voelde ze brandende tranen wellen in hare oogen. Ze omhelsde haar inniger, en kuste haar nog eens; toen snelde ze weg met afgewend gezicht. Moeder bleef achter in droeve gissingen, voelende, dat het meisje iets voor haar verborg. Corrie was vroeger altijd zoo vertrouwelijk met haar geweest... haar goede Corrie... Al sedert geruimen tijd wás er iets met haar, ofschoon het meisje het ontkende, en de gedachten hierover hadden haar meer dan één slapeloozen nacht gekost.

De dingen van dezen dag gingen voor Corrie voorbij in voortdurende afwezigheid van hare gedachten; reikhalzend verlangde ze naar het einde van den kantoortijd.

Den geheelen dag verscheen Charles niet op het kantoor; traag vergingen de uren, in grijs-gelijke eentonigheid. Hare hoofdpijn trok in den loop van den dag over, maar hare onrust steeg, en telkens, zoodra ze zich dwong, aan de toekomst te denken, keerde hare wanhoop terug. Weg van Charles... god, het kon toch niet...

De blikken van de zwijgende, achter haar zittende klerken voelde ze op haar rusten. Die wisten alles... Altijd hadden ze gezwegen; alles was leugen geweest; hunne beleefde groeten... hunne effen gezichten...

Toen het vijf uur was, haastte ze zich naar het huis van Charles. Zenuwachtig haalde ze de bel over; ze vloog de trap op; ze verschrikte Charles door hare onstuimigheid, want ze viel snikkend in zijne armen.

‘Wat is er toch kindje,’ zeide hij, zachtjes hare tranen wegkussende, ‘wat scheelt er aan...’

Hij liet haar drinken, en suste haar tot kalmte; toen vertelde ze wat er gebeurd was, verward en onsamenhangend. Maar hij begreep alles.

Hij had het andere verwacht, het erge, dat hij vreesde.

Charles had den dag doorgebracht in moedeloos mijmeren, wachtende op den avond, die hem naar hij meende den troost en de opwekking van Corrie zouden brengen. Maar toen ze schreiend en hulpeloos in zijne armen lag, voelde hij weer op eens de vreemde troebeling door zijn denken. Hier was het al, het fatale, het onvermijdelijke... het moest gebeuren, onverbiddelijk... het was het laatste... het allerlaatste... ze moest weg, en hij zou niet alleen kùnnen achterblijven....

Met gesloten oogen liet ze haar hoofd leunen tegen zijne borst; zijne armen omvatten haar, en nu dacht hij terug aan den ochtend toen hij haar voor 't eerst had gezien, zoo rein, zoo frisch, nog haast een kind... Plotseling zeide ze nog iets, eene opmerking over hare gezondheid, iets onbeduidends, meende ze. Maar Charles sprong verschrikt op, en staarde haar aan.

'Is het waar?' riep hij ontsteld uit. 'Goeie-god, maar dan...'

Hij blikte in hare groote, verbaasde oogen, en aarzelde om het haar te zeggen; maar begrijpende, dat nu toch alles voorbij was, voorbij moest zijn, sloeg hij den arm om haar heen en zeide droevig:

'Dan krijg je waarschijnlijk een kind.'

De eerste oogenblikken begreep Corrie niet, wat dat voor haar wilde zeggen; daarna overzag ze plotseling met vreeselijke helderheid de toekomst: een kind, dat haar schande zou brengen, voor altijd, voor altijd; en niet alleen haar, maar ook hare familie, hare moeder...

Ze drong zich dicht tegen hem aan, en smeekend naar hem opziende, als kon hij haar redden, zeide ze hartstochtelijk:

'Neen, neen, Charles, dat mag niet... dat kan niet... ik wil geen kind krijgen... en ik wil ook niet bij je vandaan...'

Charles kon niet redden; hij kon alleen maar vernietigen, zich-zelf en haar, het stille, kuische kind, dat hem liefhad...

'Ik weet maar één middel meer,' zeide hij met een zonderlinge kalmte, 'ik heb er al meer over gedacht; laten we samen doodgaan... samen leven we toch niet meer...'

Corrie had nooit over sterven gedacht, maar het denkbeeld, dat haar hierdoor alles bespaard zou worden wat in één lange denkflits door haar hoofd was gegaan, kwam haar dadelijk behagelijk voor.

'Goed,' zeide ze, zonder ten volle te begrijpen, 'maar hoe wil je...'

‘Ik heb een revolver in de kast liggen,’ antwoordde Charles. ‘Ze is geladen.’

Hij liep naar de kast, en haalde het wapen te voorschijn, hij bekeek het, en staarde aarzelend voor zich.

In de kamer hing een zware, zwoele stilte. Corrie werd angstig, toen ze in 't rond blikte. Een paar weken geleden had Charles het interieur der kamer alweer laten veranderen; het zachte, vloeyende groen had plaats gemaakt voor purperen zijde, neerhangend in somberen val van donkerrood, vlammend in de plooyingen.

Met bangen blik zag ze naar hem op; hij wilde sterven.

‘Kom dan,’ zeide hij zacht.

Ze naderde en hij sloeg den arm om haar schouders; met angstige oogen zag ze, hoe hij den trekker overhaalde, doch toen ze het kille metaal van den loop aan haar slaap voelde, sidderde ze, en ze ontrukte zich aan zijn arm.

‘Neen!... niet doen... nog niet!’ gilde ze, en huiverend vluchtte ze weg, naar een hoek van de kamer.

Maar Charles volgde haar; langzaam kwam hij bij haar; hij lachte...

‘Wil je niet?’ zeide hij met een vreemden klank in zijne stem. ‘Je moet... het kan niet anders.’

En toen hij zag, dat ze nog aarzelde, ging hij voort:

‘Goed... goed... dan heb je nooit van me gehouden. Dan schiet ik alleen me zelf dood.’

Hij richtte het wapen op zich zelf, doch ze voorkwam het schot, en terwijl ze zich tegen hem aanvleide, zeide ze smeekend:

‘Neen Charles... niet doen... ik wil wel met je doodgaan;... ik vind het ook het beste...’

‘Zoo is het goed, lieveling,’ hernam Charles, ‘het is heusch het beste zoo... aan het leven heb je toch niets... laten we nu maar samen sterven. Ik zal je in mijn armen houden... we zullen naast elkander liggen... als we doodgaan, kunnen we bij elkaar blijven; anders niet...’

Een plotselinge, zalige passie van met hem te mogen sterven, doorgolfde haar. Hij drukte haar vaster tegen zich aan, en zette den revolver weer aan haar slaap, waar de donkere lokken golvend langsheen vielen.

‘Wacht even,’ fluisterde ze; ze sloot de oogen, en sloeg beide armen om zijn middel; toen zeide ze:

‘Toe nu,... gauw... gauw.’

Op hetzelfde oogenblik vuurde hij het wapen af, en zonder een kreet te geven ontzonk ze aan zijn arm.

Een paar seconden staarde hij wezenloos voor zich; toen herkreeg hij plotseling zijne bezinning. De revolver ontgleed aan zijn sidderende hand, en met een snijdenden kreet van ontzetting knielde hij bij haar neder.

Ze lag achterover, met uitgespreide armen; hare oogen waren geopend, en schenen hem aan te staren.

'Corrie!... lieveling!... Corrie!!' gilde hij in doodsangst, maar ze verroerde zich niet.

Uit eene kleine wonde aan haar linkerslaap purperde donker-druppelend bloed, dat zijne vingers bevlekte zonder dat hij het merkte.

Gedichten.
J.H. van der Burg.

Schemeruur.

De vlakke landen liggen wijd gestrekt,
In 't vage licht van schemergrauw,
Te wachten tot de stille nacht hen dekt,
Met 't zachte kleed van neveldauw.

Een zwarte vogel zoekt in ijle vlucht,
Nog zijn verlaten nest in hooge boomen;
Niets breekt de stilte, dan het vaag gerucht
Van vesperklanken, die van verre komen.

Het is de stilte van den schemerstond,
Het is de stilte na een moeden dag,
Dit is het uur, waarin wie droefheid vond,
Het nooit gekend geluk zich droomen mag.

Reeds dekt een wazig grijs de groene wei,
De nacht sluipt aan bij 't sterven van den dag,
Een late schijn rust op de verre boomenrij,
Het afscheid van de zon: haar laatste lach.

De stroom.

Stil, langs het oude stadje glijdt de stroom....
De avond daalt - en met het zonnevluchten,
Versterven lengskens alle stadsgeruchten;
De schemer biedt zijn stilte aan den droom.

Aan verre oeverkant wat lichten blinken,
Verbreedend in den stroom hun rossen gloed;
Een ranke boot doorsnijdt den effen vloed
En hier en daar de eerste sterren pinken.

De stilte na een warmen zomerdag,
Is over alle dingen heengegaan;
Niets klinkt dan 't even heffen van een spaan
En even trilt een held're vrouwenlach.

De schemer biedt ons weer den ouden droom:
Wat oude vreugd, wat lang vergaan verdriet...
De grijze toren zingt zijn keerend lied
En langs het oude stadje glijdt de stroom.

Zuid-Afrika en de Britsche hegemonie ter zee.
M.P.C. Valter.

GENERAAL Hertzog is uit de regeering van de Zuid-Afrikaansche Unie gestooten, omdat hij zich krachtig heeft verzet tegen het plan, om in Engeland, voor Zuid-Afrikaansche rekening, een eskader te laten bouwen, hetwelk onder bevel zou staan van den gouverneur-generaal buiten rade van zijne ministers en naar goedvinden gebruikt en ook bemand zou worden door de Britsche admiraliteit - al zoude het misschien in de Zuid-Afrikaansche wateren worden gestationeerd. Het was *naar aanleiding* van eene door Hertzog gehouden redevoering, waarin deze verklaarde het Zuid-Afrikaansche belang niet ondergeschikt te willen maken aan dat van het Rijk, dat minister Leuchars weigerde met hem in het kabinet te blijven. De directe *oorzaak* was: de afwijzende houding, welke de Afrikaner leider, ter zake van de door Engeland gezochte medewerking der kolonie, ter versterking van de eigen maritieme strijdkrachten, heeft ingenomen.

Het staat vrijwel vast, dat de premier generaal Botha en de minister van verdediging Smuts, met hunne collega's Fischer en Malan besloten waren het vloot-program te aanvaarden. In November werd reeds te Londen de aankondiging verwacht: dat het Unie-gouvernement, onderworpen aan de goedkeuring van het parlement, een eskader van zes kruisers aan de Britsche admiraliteit aanbood. Den 27sten Dec. verklaarde Botha nog: het kabinet erkent als zijn plicht, maatregelen te nemen voor de maritieme verdediging van Zuid-Afrika. Generaal De Wet nam sedert ontslag uit den Raad van Defensie en beschuldigde Botha openlijk hulp aan Engeland te hebben in vooruitzicht gesteld. Indien de onverzettelijke houding van Hertzog geen beletsel ware, zou de Britsche admiraliteit wel al op een Z.A. eskader, zoo niet op twee Dreadnoughts, kunnen rekenen.

Het is te hopen, dat de oppositie onder Hertzog zich met de meeste energie, onwrikbaar, zal blijven verzetten tegen de vlootplannen, zelfs al zou zulks den val van het Botha-ministerie tengevolge moeten hebben. Het geldt hier het hoogste levensbelang van Zuid-Afrika. Indien de Unie een eskader toevoegt aan de Britsche vloot, of op andere wijze krachtig medewerkt aan de vestiging van Engeland's overwicht ter zee, heeft zij zich bij voorbaat in Engeland's oorlogen partij gesteld; en voedt zij de kans op strijd. Het vooruitzicht op eene gezonde, op eene natuurlijke ontwikkeling tot zelfstandigen Staat zou hierdoor zeer worden verdonkerd. - Amerika heeft bijna een eeuw lang vrede genoten, ofschoon het geen vloot en geen leger van eenige beteekenis had, omdat het zich streng buiten de verwikkelingen der Europeesche mogendheden hield, doch hun *aller* handel en vestiging *op voet van volkomen gelijkheid* bevorderde. In zulk een politiek zal ook Zuid-Afrika den besten waarborg vinden voor vrede en vooruitgang. Wel verre van den band met Engeland vaster te leggen, moet de Zuid-Afrikaansche staatkunde er op gericht zijn - gelijk die van Canada tijdens Sir Wilfried Laurier's ministerschap, en voordien - om eene onafhankelijke positie tegenover het Rijk in te nemen. Dit is niet het uitsluitend belang der Hollandsche Afrikaners, maar van het geheel der bevolking, ongeacht ras of kleur. Oorlogsgevaar van de zijde van eene Europeesche mogendheid dreigt alleen in zooverre, en zóólang Britsche oorlogsschepen van de Zuid-Afrikaansche havens een operatie-basis kunnen maken. In stede van Engeland's maritieme strijdkrachten te versterken, behooren de koloniale regeeringen er naar te streven de oorlogshavens en kustforten in eigen beheer te nemen, opdat zij onder omstandigheden gesloten kunnen worden voor de schepen van alle oorlogvoerende mogendheden, ook voor die van Engeland. Aldus wil een machtige partij in Canada. De vorige premier van dat land heeft het, een drietal jaren geleden, onomwonden in het parlement gezegd. Het is inderdaad niet slechts het recht, maar de heilige plicht van elk koloniaal staatsman het beginsel van optieve neutraliteit te verdedigen en alzoo zijn land te beschermen tegen de gevolgen van de egoïste politiek en de misslagen van Britsche ministers. - Het doel moet zijn in vriendschap met Engeland te leven; maar terzelfdertijd te voorkomen, dat men voor onafzienbaren tijd vast aan het Rijk gebonden zou worden, hetwelk nauwelijks

tien jaar geleden Zuid-Afrika te vuur en te zwaard heeft verwoest en dat sedert eenige jaren den vrede in Europa op 't ernstigst dreigt te zullen verstoren. - Wanneer de Zuid-Afrikaners mannelijk weigeren zich partij te stellen voor de Britsche politiek, zullen zij aan Engeland en de Engelschen meer eerbied afdwingen, en hun land een beter toekomst verzekeren, dan wanneer zij, hun verleden vergetend, thans geld en schepen geven aan hun overwinnaar.

Het kabinet Botha heeft zeer waarschijnlijk de macht het vlootprogram te verwerkelijken. De Engelsche factie van de partij zal daartoe drijven en van de Unionisten zou hartelijke medewerking te wachten zijn. Het is echter zeer wel mogelijk, dat Botha, uit hoofde van het krachtig verzet van Hertzog, het eskader prijs geeft; zich te elfder ure van den gevaarlijken weg, welken men hem opdrong, afwendt; zoodoende nog blijvende scheuring in de regeeringspartij zal weten te voorkomen. Hoe dit zij - het zich krachtig uitend verzet te negeeren zou verraad zijn; en Botha is eerlijk. Kunnen Botha en Smuts niet terug, dan zal de regeering de vlootplannen toch geen effect geven, zonder voorafgaand beroep op het volk, dat dan, naar gehoopt moet worden, Hertzog zal volgen.

Niet slechts ter kenschetsing van de verhouding van Zuid-Afrika tot het koninkrijk in zake maritieme samenwerking - ook in verband met de internationale situatie in het algemeen, schijnt het niet onbelangrijk of overbodig in korte trekken de ontwikkeling tot op heden te schetsen van de groote idee der Britsche staatkunde, om de koloniën als actieve helpers te krijgen in de oorlogen welke Engeland mag voeren.

Het denkbeeld kan gezegd worden te zijn geboren onder het ministerie Beaconsfield, toen, in 1879, eene commissie is geconstitueerd, welke ten taak had een onderzoek in te stellen naar de verdediging der Britsche Bezittingen.

Aanvankelijk zijn de ouvertures van Engeland in de Bezittingen zeer slecht ontvangen. De verhouding tusschen de Koloniën en het Rijk was eene niet zeer vriendschappelijke. De koloniale gouvernementen hadden alle reden de voogdij der rijksregeering een last te achten en dikwijls ook een gevaar. Niet een, hetwelk er aan dacht de handen der centrale regeering te sterken. Het algemeen overheerschend beginsel was, dat de gouvernementen der zichzelf besturende koloniën uitsluitend ten taak hadden

de belangen hunner landen te bevorderen en, waar noodig, ze tegen den toeleg der imperiale autoriteiten te beschermen.

Ruim vijf-en-dertig jaar geleden weigerde b.v. het Kaapsche ministerie onder Molteno meest beslist aan de rijksregeering eenigerlei medewerking te verleenen voor het tot stand brengen van eene federatie van Zuid-Afirkaansche Staten en Koloniën - eerst op grond, dat zulks niet was in het belang der Kaapkolonie; later, dewijl zulks eene onvriendelijke daad zou zijn tegenover de Transvaal, welke door Engeland was geannexeerd, doch die zich van den imperialen halsband (door eene federatie vaster te worden gelegd) wilde ontslaan. En in 1878 stelden de ministers en het parlement van de Kaapkolonie zich op het zelfstandig standpunt, dat de gouverneur geenerlei beschikking over de koloniale troepen had, dan met advies en consent van zijn ministers - eene opvatting welke de gouverneur formeel geëerbiedigd heeft.

Eene eerste poging om de koloniën te bewegen mede-tewerken aan den opbouw van de Engelsche strijdkrachten, is beproefd in 1881. Op de in dat jaar te Londen gehouden Imperiale Conferentie, heeft de rijksregeering de vertegenwoordigers der koloniën uitgenoodigd hunne gouvernementen te bewegen mede te werken aan de ‘verdediging van het Rijk’. Maar de vergadering weigerde eenstemmig, met onmiskenbaar duidelijke verklaring: ‘*The naval defence of the colonies is an imperial interest to be left exclusively to the Empire*’.

Onder den zachten, maar aanhoudenden druk vanwege imperiale staatslieden, door middel der gouverneurs, uitgeoefend hebben in de dertig jaar, die sedert verloopen zijn, vele koloniale politici hunne inzichten langzamerhand gewijzigd.

In 1887 had de Ie Interkoloniale Conferentie plaats. New-Zeeland verbond zich toen tot een jaarlijksche bijdrage van £20.000; de andere Australische Koloniën kenden vereenigd, voor een tijdperk van 10 jaar, £126.000 p.a. toe. Deze koloniën met hunne bijna zuiver Engelsche bevolking waren betrekkelijk gemakkelijk te vangen geweest. De geïsoleerde positie van 't werelddeel, - vooral 't eenzijdig, Engelsch, karakter zijner handelsbetrekkingen en het, naar verhouding tot zijne hulpbronnen, geringe aantal zijner inwoners, stelden het meer dan een der andere groote koloniën aan een aanval bloot. Daarbij kwam, dat Australië destijds veel, zeer veel, geld leende in Engeland. Zijn crediet was afhankelijk van de goede ge-

zindheid der imperiale autoriteiten en deze zijn van chantage-praktijken in de politiek nooit afkeerig geweest. De eene dienst was de andere waard: als er geen geld kwam voor de vloot, viel er niet meer op te rekenen, dat aan Australische leenings-voorstellen te Londen een goede ontvangst zou te beurt vallen.

De maritieme samenwerking tusschen het Rijk en de Koloniën zou misschien voor een onafzienbaren tijd tot de kunstmatig in het leven geroepen, tijdelijke Australische assistentie zijn beperkt gebleven, wanneer niet Hollandsch Zuid-Afrika te kwader ure aan de beweging tot verinniging der betrekkingen nieuw voedsel hadde gegeven.

Tien jaren zijn na 1887 voorbijgegaan, zonder dat eene enkele andere Engelsche kolonie zich tot eene bijdrage voor de Britsche vloot heeft laten verleiden en toen kwam de contributie van de vereenigde Australische Koloniën te vervallen. De oude leer, dat het Rijk - hetwelk direct en indirect groot voordeel trok van de koloniën en nooit geschroomd had, als daartoe gelegenheid was, ze uit-te-buiten - zelf moest zorg dragen ze te behouden, scheen te zullen zegevieren.

In 1897, toen de IIe zoogenaamde Interkoloniale Conferentie gehouden werd en Australië, dat voor zijne veiligheid werkelijk afhankelijk was van de Engelsche vloot, er voor bedankte iets voor die vloot te betalen, heeft de Kaapkolonie - welker vrije dochterstaten door Engeland met den ondergang werden bedreigd! - het denkbeeld aanvaard, dat de koloniën moeten medewerken aan de versterking van de Engelsche strijdmacht. J.H. Hofmeyr, de leider van den Afrikaner Bond, kortzichtig, oneerlijk politicus, de man, die meer kwaad aan Zuid-Afrika heeft gedaan, dan de bitterste jingo-gouverneur, had de Afrikaner parlementsleden weten te bewerken een bijdrage te geven voor de Engelsche vloot. Hij stelde het voor alsof met de £30,000 's jaars, die men geven wilde, (zijnde de rente op het kapitaal noodig voor den aanbouw van een kruiser) Britsche welwillendheid zou worden gekocht tegenover het Volk van de Zuid-Afrikaansche Republiek. En de volksvertegenwoordigers, eenvoudige dorpspolitici, hebben hem geloofd. Zonder een enkele tegenstem keurde de Wetgevende Vergadering het voorstel goed. - Natal is alstoen ook met eene bijdrage gevolgd; maar de Engelsche bevolking dier kolonie toonde, dat ze de zaak koeltjes opnam. Geen penny gaf ze; maar daar de Natalsche steenkoolmijnindustrie sukkelde met

den conservatieven geest van de Britsche marine, die halstarrig weigerde Natalsche kolen te gebruiken, schonk het gouvernement.... 12000 ton steenkool voor de Britsche oorlogsvloot - à prendre ou à laisser.

De bijdrage der Hollandsch-Afrikaansche kolonie, welke minder dan een van de andere Britsche Bezittingen reden had Engeland's militaire hulpmiddelen te sterken, had groote moreele beteekenis; het voorbeeld is den anderen kolonialen staatslieden scherp voorgehouden.

In 1899-1902, toen Britsche soldaten Zuid-Afrika afliepen, heeft dit Land de zegeningen van militaire samenwerking van de Koloniën met het Rijk bitter ondervonden. Engeland wierf soldaten in Canada en Australië. Het betaalde nagenoeg alle kosten; deed deze kolonies een dienst, in zooverre de bevolking er van veel schuim werd ontlast. Het toonde die koloniale regeeringen echter groote dankbaarheid; was met lof uitbundig; - propageerde op deze wijze het groote denkbeeld van militaire eenheid met de koloniën.

In 1901 is het Commonwealth of Australia weder aangevangen eene bijdrage te geven voor de Britsche vloot - zij het dan eene kleinere dan tusschen 1887-97, namelijk £75000 in stede ven £126000. Doch in 1903 reeds, als gevolg van de IIIe Interkoloniale Conferentie (1902) verhoogde 't de contributie tot £200000, terwijl in hetzelfde jaar New-Zealand zijne toelage op £40000 bracht, Natal £35000 toekende en de Kaap (waar het Afrikaner element nu onder den voet lag) de hare tot £46000 verhoogde. Terwille van het principe, had eene hoogst onbeduidende bijdrage van £3000, door New-Foundland aan de maritieme strijdkas geschonken, ook zekere waarde.

Terwijl Engeland, door het verbond met Japan en de entente met Frankrijk, eene constellatie in het leven riep, waardoor een bloedige oorlog in Oost-Azië zou worden verwekt en de vrede in Europa ten ernstigste bedreigd werd, riep het verderen bijstand der koloniën in, verklarende, dat het alleen niet bij machte was de taak der ‘verdediging’ te dragen. Een vloot werd gebouwd, in verhouding tot die der andere grootmachten sterker dan ooit te voren; maar het beroep op de kolonies werd steeds dringender.

In 1903, toen Zuid-Afrika wezenlijk dictatorisch door lord Milner werd geregeerd, zijn de koloniale gouvernementen van dat sub-continent uitgenoodigd geworden hunne verplichting

in zake de 'verdediging' verder in te lossen door middel eener tariefwetgeving, waaronder aan Britsche fabrikaten een korting van ongeveer 20% op de douanerechten werd toegestaan. De staatssecretaris voor de koloniën, Chamberlain, was gedetermineerd van zijn tijdelijke macht in Zuid-Afrika gebruik te maken om den band vast te leggen. Wilden de koloniale Parlementen en Raden de tariefwetgeving niet, dan zouden voorstellen worden gedaan om de bijdragen van de zelfbesturende koloniën te verhoogen, zoomede voor Transvaal en den Vrijstaat een contributie vast te stellen. De tariefwetgeving *werd* aangenomen. Door de bevoorrechting van den Engelschen handel derven de koloniale regeeringen aanzienlijke inkomsten, die in gemiddelde over de verloopen negen jaar op £500000 p.a. kunnen worden gesteld. Onder de omstandigheden moet dit offer als een indirecte bijdrage, ter vermeerdering van de Britsche strijdmacht ter zee, worden aangemerkt. Tusschen 1903-1909 heeft Zuid-Afrika alleen aldus tweemaal zooveel voor de Britsche vloot geofferd als alle andere Engelsche koloniën te zamen.

De Afrikaansche gouvernementen hebben na 1905 gelegenheid gehad voorstellen te doen om de voorkeurtarieven af te schaffen. Vele Engelschen in Zuid-Afrika waren tegen de preferentiëele tarieven. De liberale regeering in Engeland, die van eene reciproque bevoorrechting, van een gesloten handelsstaat, waar de conservatieven voor ijverden, niet wilde weten, zou afschaffing geenszins betreurd hebben. De jingo-geest was echter nog zeer sterk in Zuid-Afrika... en hoogst ernstig waren de misstanden, welke het Milner-gouvernement had nagelaten. Er was veel te doen in het belang van het volk; veel moest dan noodwendig ongedaan blijven. Lichtvaardig mag Botha - dit worde erkend, ook al ging hij thans den verkeerden weg op - geen verwijt treffen, dat hij deze contentieuse aangelegenheid heeft laten rusten vóór het tot stand komen der Unie. Mede kan men het misschien rechtvaardigen, dat ook sedert de afschaffing der preferentiëele tarieven nog niet is voorgebracht: de meerderheid in het parlement zou hem misschien ontvallen zijn; het kwaad heeft wortel geschoten.

Bleven de Australische kolonies na 1903 vrijwillig, de Zuid-Afrikaansche Landen, als gevolg van de bijna dictatorale macht, welke de Engelsche gouverneurs na den oorlog hadden uitgeoefend, feitelijk gedwongen, hunne bijdragen geven voor de

Britsche vloot, - van Canada is voortdurend zeer ernstig verzet tegen het drijven der imperiale autoriteiten voor militaire ‘samenwerking’ uitgegaan.

Op de IVe Interkoloniale Conferentie in 1907 verklaarden Australië en Canada zich beiden ten gunste van een *eigen* vloot, die met de Britsche marine zou *kunnen* samenwerken; echter niet onder de contrôle zou staan van de Britsche admiraliteit. Wat de Australische koloniën betreft, had men met een kwestie van ijdelheid te doen; wat Canada aangaat was het standpunt, door den eersten minister Sir Wilfried Laurier ingenomen, de uitkomst van overwegingen van hooge politiek. Canada wilde *vrij* zijn, geheel *zelfstandig* zijn weg gaan, en alleen samenwerking in zooverre deze in het belang van Canada zou zijn. De gebeurtenissen hebben het verschil in standpunt tusschen Australië en Canada scherp belicht. De zuiver Britsche kolonie van New-Zealand vroeg (1908) een oefenschip aan de Britsche admiraliteit en stelde daarvoor £100000 beschikbaar. Canada daarentegen, van welker bevolking - gelijk aan die van Zuid-Afrika - de oude kern van niet-Britsch ras is en dat ook met vele vreemde landen betrekkingen onderhoudt, onderwierp zich niet, toonde andere, betere idealen te hebben, dan militaire samenwerking met Engeland, als van den vazal met zijnen souverein.

Kort voor de vierde interkoloniale conferentie over ‘verdediging’ beraadslaagde, was er wrijving ontstaan met den imperialen officier, generaal lord Dundonald, die de koloniale troepen commandeerde. Deze had zich niet gedragen overeenkomstig de wenschen van den minister, onder wien de militie ressorteerde. De Canadeesche regeering verzocht hem daarop zijn ambt neer te leggen. Hij werd vervangen door een koloniaal officier - en met lord Dundonald vertrokken de laatste, ruim 100, Britsche soldaten. Deze onafhankelijke daad heeft Canada doen volgen door een ‘aanbod’ om van de imperiale admiraliteit de door haar bezette forten Halifax en Esquimalt over te nemen, in eigen beheer. De eerste minister verklaarde ter conferentie uitdrukkelijk, dat Canada een *eigen* vloot begeerde, gebouwd in Canada, met Canadeezen bemand. Op de Ve Conferentie, onder den naam Verdedigingsconferentie gehouden (1909), heeft Canada in zijn onafhankelijke houding volhard. Het besloot zelf vier kruisers te bouwen en te bemannen, welke *niet* onder de Britsche admiraliteit werden gesteld. En ter

gelegenheid van het marine-debat heeft de premier Laurier ten slotte zijn politiek volkomen duidelijk gemaakt, door in het parlement de afstootende verklaring af te leggen (1909): *in geval Engeland in oorlog komt*, *zal Canada zich neutraal kunnen verklaren.* Het was: de losscheuring, door woorden ontkend, in de daad aangekondigd, - losscheuring, welke ook voortgang had door toenadering tot Frankrijk, Duitschland en Amerika op handelsgebied.

Wanneer de houding van de Afrikaansche ministers, wier landen, goeddeels als gevolg van ‘samenwerking met Engeland’, waartoe de Kaapkolonie zich liet vinden, nauwelijks tien jaar te voren met bloed waren gedrenkt, beantwoord hadde aan die van den Canadeeschen premier - dan zouden de pogingen om de koloniën in dienst te stellen van Engeland's politiek misschien nu reeds zijn verstikt. Maar de verantwoordelijke staatslieden van Zuid-Afrika hebben een tegemoetkomend standpunt ingenomen - herhaaldelijk getuigend, dat Zuid-Afrika plichten tegenover het Rijk erkende en bereid was lasten ter verdediging er van te dragen.

Hadden de Conferenties van 1907 en 1909 voor wat Afrika betreft, ondanks de welgezinde houding der ministers, geen resultaat opgeleverd; werd het optreden van Canada bijna vijandig; en bleef Australië zich beperken tot een betrekkelijk kleine bijdrage - de Britsche staatslieden hebben het groote denkbeeld om de koloniën in Engeland's militaire toerustingen te interesseeren en daarmede hare zelfstandigheid te ondermijnen, niet losgelaten. Integendeel. Met toenemende energie hebben allerwege de Britsche gouverneurs de idee van samenwerking voor ‘verdedigings-doeleinden’ gepropageerd. Brutaal betoogden Engelsche ministers, ten einde pressie op de koloniale gouvernementen uit-te-oefenen, dat het Rijk zonder hunne medewerking niet onder alle omstandigheden voor de veiligheid der koloniën kon instaan.

In 1909 legde de Britsche Regeering in het Lagerhuis theatraal eene verklaring af, waarin de internationale situatie in verband met Duitschland's vlootbouw ‘ernstig’ werd genoemd. De Australische ministers waren lang te voren geprepareerd; onmiddellijk kwam het antwoord: New-Zealand bood een, desnoods twee eerste klasse slagschepen; de Commonwealth een Dreadnought. Dankbaar werden twee ‘Dreadnoughts’ aanvaard. Sedert blijkt echter dat een verrekening plaats heeft met de reeds gefixeerde

jaarlijksche bijdrage en gewone gepantserde kruisers worden gebouwd, zoodat het Dreadnought-aanbod meer een coup de theatre is. Ook deze heeft echter zekere beteekenis behouden.

Het rustelooze arbeiden der Britsche gouverneurs in de kolonies had in de jaren 1907-1910 nog een klein doch merkwaardig resultaat: St. Vincent besloot in het laatste jaar geregeld 1% van zijn inkomsten als bijdrage voor de Engelsche vloot te bestemmen. Het feit is zeer teekenend. Slaat men het Statesman's Yearbook op, dan blijkt dat de bijdrage nog geen £300 (zegge driehonderd pond sterling!) bedraagt; maar 't geldt hier de introductie van de idee in West-Indië. Volgen de andere West-Indische eilanden, dan stijgt hunne gezamenlijke bijdrage op dezen grondslag tot bijna £30.000. Vooral echter is de op zichzelf belachelijk onbeduidende bijdrage zeer de aandacht waard, omdat er een groot beginsel mede is gemoeid: het denkbeeld om een bepaald percentage der inkomsten als bijdrage voor de vloot te bestemmen. Engeland zelf geeft in de laatste jaren ongeveer 40% van het totaal der staatsinkomsten voor de marine uit. Kunnen de koloniën, de een na de ander, langzamerhand ook slechts op een 5 of 6% basis worden gebracht, dan stroomen jaarlijks eenige millioenen toe.

In 1910 heeft Engeland zijn hoogste troefkaart in het ‘samenwerking’-spel tegenover Canada uitgespeeld. De plannen om de publieke opinie in die weerbarstige, zelfstandig willende kolonie, te bewerken door een persoonlijk bezoek des konings, kwamen door den wil van God niet tot rijpheid. In het voorjaar stierf de vorst; maar, naar men heeft gezegd, op uitdrukkelijk verlangen door Edward VII kort voor zijn dood kenbaar gemaakt, is toen zijn broeder, de Hertog van Connought, als gouverneur-generaal naar Canada gezonden. De toeleg om door vorstelijke praal, afgewisseld door bijna vernederenden eenvoud (door welke de hertog reeds in Zuid-Afrika had getoond menschen aan zich te kunnen binden), de publieke opinie in Canada te beïnvloeden, is aanvankelijk volkomen gelukt.

In 1911 heeft de Britsche politiek haar schoone overwinning behaald, in Canada. De hertog van Connought had niet vergeefs geinfluenceerd. Toen viel de regeering van Sir Wilfried Laurier en kwam een ultra imperialistisch ministerie, onder de Borden, aan het bewind. Hij zou de maritieme samenwerking met Engeland steunen uit alle macht. In 1912

bezocht de Borden - ten tijde dat, quasi toevallig, nog vijf der andere Canadeesche ministers in Engeland waren - Londen en confereerde er herhaaldelijk met de admiraliteit. Een vertegenwoordiger van het Dominion kreeg zitting in den Britschen Raad van Defensie.

De gebeurtenissen uit het jaar 1912 schijnen op het eerste gezicht te voorspellen, dat Engeland er inderdaad in slagen zal de kolonies vast aan zich te binden, hunne daadwerkelijke, krachtige medewerking te verkrijgen ter vestiging van Engeland's wereldheerschappij ter zee. De behaalde successen zijn bijna overweldigend:

op de Indische begrooting (voor het loopende jaar) paraisseert, buiten en behalve £64.000 ‘ter bestrijding van den handel in wapenen in de Persische golf’, nog £100.000 voor vlootdoeleinden;

de Federated Malay States hebben, Nov. j.l., een eerste klasse slagschip aangeboden en daarvoor £2½ millioen pond toegestaan - te worden betaald in vijf jaar, dus feitelijk £250.000 per jaar. De Britsche Hooge Commissaris inspireerde, de sultan van Perak proposeerde en die van Selanger, Pahang en Negri Sembilan voteerden;

in Canada heeft de eerste minister een wetsvoorstel ingediend goedkeurende een totaal uitgave van niet minder dan vijfendertig millioen pond sterling, waarvan £7.000.000 onmiddellijk zal worden aangewend voor den bouw van drie Dreadnoughts, welke onder de Britsche admiraliteit zullen worden gesteld;

in Zuid-Afrika... werd de minister, die de rechten en belangen van zijn land verdedigde en zich verzette tegen het plan om een eskader aan de Engelsche vloot toe te voegen, uit de regeering geworpen.

Heeft de groote idee, welke in Joseph Chamberlain haar ijverigsten pleitbezorger heeft gevonden, de idee van ‘samenwerking voor de verdediging van het Rijk’, waardoor de koloniën voor onafzienbaren tijd vast aan Engeland verbonden zullen worden en gestuit in de natuurlijke ontwikkeling tot zelfstandige Staten, gezegevierd? De imperialisten zouden het gaarne willen doen gelooven; maar zij die geen propaganda maken oordeelen soberder.

Aangenomen, dat in Zuid-Afrika het Botha-kabinet de dwaasheid begaat de Britsche aggressie aan te moedigen door het aanbod van een eskader; en dat de weerstand, die

Laurier en de liberale Senaat in Canada bieden, niets uitwerkt, het £35.000.000 vlootprogram daar wordt aangenomen - wat zekerheid is er dan, dat die koloniale gouvernementen 't werkelijk zullen toelaten, dat hunne schepen in een grooten oorlog de Britsche vloot versterken? Wat zekerheid is er, dat niet Botha heden, de Borden morgen valt en hunne plaatsen vroegtijdig worden ingenomen door een Hertzog en een Laurier, die het beschikkingsrecht der Britsche admiraliteit zullen weten te vernietigen? Heeft de Borden het vlootprogram als een noodvoorstel voorgebracht, tot hetwelk hij gebracht was, naar hij verklaarde, ‘door de hoogst verontrustende berichten omtrent de internationale situatie, mij door de Engelsche regeering verstrekt’, de liberalen en vooral de radicalen, vinden juist in het gevaarvolle van de situatie, waarin Engeland is geraakt, als gevolg van de gevoerde aggressieve staatkunde, het meest vruchtbare argument tegen samenwerking met Engeland en ten gunste van een politiek, welke er op gericht is in tijd van vrede aan Groot-Brittanië geenerlei militairen dienst te bewijzen opdat men in oorlogstijd volstrekt neutraal zal kunnen blijven.

Duitsch-Engelsche vlootententе.

Sedert voorgaand artikel geschreven werd, heeft de Duitsche regeering in den Rijksdag mededeelingen gedaan, welke ook hier te lande, ten onrechte, zijn opgevat, als bewijs, dat Duitschland zijne vroeger aangenomen houding in het marine-vraagstuk gewijzigd heeft en thans eene vlootententе wordt ingeleid, waaronder Engeland's suprematie wordt erkend.

De *Kölnische Zeitung* bracht de groote feiten in herinnering, waaruit blijkt, dat de Duitsche regeering haar standpunt niet gewijzigd heeft.

Den 10e December 1908 verklaarde von Bülow in den Rijksdag uitdrukkelijk: *wij achten beperking van de krijgstoerustingen ter zee gewenscht,* doch missen een sterktemaat welke bij het zoeken naar een grondslag voor een internationaal vergelijk zou kunnen dienen.

En den 17en Maart 1909 stelde de Staatssecretaris admiraal von Tirpitz het doel van den Duitschen vlootbouw in het licht:

> Duitschland wil den vrede, dien heeft het noodig... aan aanval denken wij niet... maar wij willen onze internationale positie veilig maken, onze wereldbelangen behoorlijk beschermd weten. En daarvoor is een vloot

> noodig, zóó sterk, dat zelfs de sterkste zeemogendheid ons niet kan aanvallen, zonder zelf een ernstig risiso te loopen. *Die risico is de grondgedachte onzer vlootpolitiek.*

Hierop liet hij de volgende nu zeer gedenkwaardige woorden volgen:

'*In dien zin* (d.w.z. als schepper der risico-gedachte in Engeland) *begint onze vloot nu reeds dienst te doen en voor zooverre de verhoudingen zijn te overzien*, *geloof ik*, *dat het beoogde resultaat verzekerd zal zijn*, *als de vloot hare wettelijk vastgestelde sterkte heeft bereikt.*'

Den volgenden dag (18 Maart 1909) wees de Staatssecretaris van buitenlandsche zaken von Schön op het tegemoetkomende karakter dezer verklaring, welke behoudens onvoorziene ontwikkeling van andere vloten, '*de belofte geeft niet boven de wettelijke vastgestelde sterkte te gaan.*'

Had nu Engeland tot dusverre geen voorstellen tot beperking van vlootbouw gedaan, 18 Maart 1912 hield Churchill de geruchtmakende rede, waarin hij het feit constateerde, dat gedurende de laatste jaren 'Dreadnought' schepen in de verhouding van 16: 10 tegenover Duitschland waren aangebouwd en zeide, dat, als Duitschland zich aan het wettelijk vastgesteld program hield, Engeland zich voor 4 of 5 jaar aan dezen maatstaf zou kunnen binden, behoudens bijzondere omstandigheden. Den 11 Mei 1912 beantwoordde von Tirpitz deze rede door, evenals in 1909, op het defensief karakter van Duitschland's vlootbouw te wijzen. En thans stemt Duitschland zijnerzijds toe de *daadwerkelijke* slagschepen-verhouding der laatste jaren te eerbiedigen, behoudens onvoorziene omstandigheden;

want de '*risico-gedachte*', vóór vier jaar door von Tirpitz grondslag van de Duitsche vlootpolitiek genoemd, *kan nu vol effect nemen.*

Duitschland neemt het standpunt in, dat de 'Dreadnoughts' door de koloniën ter beschikking gesteld van de admiraliteit als Engelsche aanbouw moeten beschouwd worden. Andere opvatting is absurd of oneerlijk. Maar met het oog op de in voorgaande pagina's gememoreerde feiten, moet het toch betwijfeld of Engeland die opvatting deelen zal. Daarbij komt, dat, te oordeelen naar wat in politieke organen geschreven wordt, Engeland de opkomst van een Oostenrijksche en Italiaansche vloot beschouwen mag als 'bijzondere omstandigheid', welke recht geeft tegenover Duitschland van de 16: 10 verhouding

af te wijken. Verder is nog geenerlei vergelijk getroffen voor den aanbouw van kruisers en kleiner materiaal, waaraan Engeland hard werkt en dat in den voorzienen oorlog een groote rol kan spelen. Het begin der entente kan nog geen groot vertrouwen wekken. Maar toch deed men wel verkeerd er beteekenis aan te ontzeggen.

De verklaringen door von Kiderlen Wächter, kort voor zijn dood afgelegd over innige samenwerking met Engeland in zake de Balkanaangelegenheden, zijn thans door zijn opvolger von Jagow bevestigd, die uitdrukkelijk over de in de critieke tijden opgedane ervaring sprak, welke had geleerd, dat er belangengemeenschap tusschen de beide Rijken bestaat. Dit geeft hoop, dat de nog zoo losse vloot-entente het eerste teeken is, van eene wordende betere verstandhouding. De waarachtige vrienden van den vrede hopen het vurig; - maar zij zullen het juist daarom toejuichen als Duitschland zijn weerkracht te land meer versterkt dan anderen vermogen te doen, omdat zoodoende ook de met Engeland bevriende vastelandsstaten door de risico-gedachte zullen worden weerhouden oorlog te maken. Duitschland moet zijn groot overwicht te lande handhaven... anders komt er zeker oorlog, vlootententes ten spijt.

Levenswoorden.

De deugd wil niet groeien, wanneer haar wortel niet verborgen is en verscholen voor het zonlicht.
CARLYLE.

De bij werkt in het duister; de gedachte werkt in de stilte; de deugd werkt slechts in 't geheim.
CARLYLE.

Zwijgen is het element, waardoor groote dingen worden saamgevoegd. Het woord is machtig, maar niet het machtigst. Het woord is voorgijgaand; zwijgen behoort de eeuwigheid.
CARLYLE.

Het is zonderling hoe sommige menschen hun oogen sluiten voor de eenvoudigste feiten en door de zuivere loomheid van vergetelheid en domheid rustig voortleven te midden van wonderen en raadselen.
CARLYLE.

Onze arbeid is de spiegel, waarin de geest voor het eerst zijn natuurlijke lijnen ziet.
CARLYLE.

Het afgevallen blad is niet dood en verloren; daar zijn krachten in en om, al werken zij in omgekeerde richting; hoe kon het blad anders tot verrotting overgaan? Veracht de lompen niet, waarvan papier wordt gemaakt, noch den mest waardoor de aarde het koren voortbrengt. Goed bekeken is het minste voorwerp zelfs niet onbeteekenend en doet dienst als venster, waardoor de filosofische blik tot in de eeuwigheid zelve reikt.
CARLYLE.

Onze leestafel.

Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohman, Sociale beschouwingen. - 's Gravenhage, D.A. Daaman.

Een voortreffelijk boekje vormt deze samenstelling van artikelen, door den schrijver in De Nederlander geplaatst. In de eerste plaats alreeds uit technisch oogpunt; want alleen aan de beknopte, in goeden zin populaire wijze van behandeling kan men bespeuren, dat dit geschrift uit dagbladartikelen is opgebouwd; de indeeling echter had opzettelijk voor het tegenwoordige doel gemaakt kunnen zijn, zoozeer is de stof, gemakkelijk door de indeeling en paragrafen en hoofdstukken te overzien, tot een samenhangend en samensluitend betoog gereconstrueerd.

Maar ook voortreffelijk is dit boekje om zijn inhoud. Niet voor geleerden, maar voor den gewonen lezer, die zich met sociale vraagstukken bezig houdt, bestemd, geeft het een helder en zakelijk inzicht in de belangrijkste sociaal-oeconomische quaesties van den dag.

Overeenkomstig de wetenschappelijke richting van den schrijver ‘bevatten’, zegt hij, ‘deze bladzijden, slechts beschouwingen naar aanleiding van hetgeen ieder kan waarnemen, geen theoriën of stelsels!’ De bedoeling dezer woorden is duidelijk genoeg en de opmerking, die gemaakt werd, dat men geen beschouwingen geeft zonder theoriën, was overbodig. De ons uit de dagen der revolutie nog steeds in de persoon van talrijke schrijvers vervolgende dogmatische geestesrichting, die onder anderen Karl Marx beheerschte toen hij uit ééne vooropgezette (in casu onjuist gebleken) algemeene stelling omtrent de ‘meerwaarde’ tot in bijzonderheden zijn omvangrijke beschouwingen over ‘het kapitaal’ afleidde, die geestesrichting is niet die van den heer Lohman. Integendeel volgt deze denker steeds consequent de methode, volgens welke ook zijn hoofdwerken ‘Onze Constitutie’ en ‘Gezag en Vrijheid’ zijn opgebouwd, om alleen gevolgtrekkingen te maken uit ‘nuchtere feiten’, zoo goed vaststaande, dat ze door ieder kunnen worden waargenomen.

Verdient laatstgenoemde methode bijna altijd uit wetenschappelijk oogpunt de voorkeur, mag zij zelfs in wiskunde, theologie en metaphysica niet geheel worden verwaarloosd, - en is zij stellig in staathuishoudkunde en rechtswetenschap de eenige juiste te achten (de jongere juristen en oeconomisten mogen eenige beschaming voelen bij het denkbeeld, dat de heer Lohman hun reeds zoo lang vooraf op dezen weg is voorgegaan) - in dit boekje heeft deze methode bovendien nog het voordeel, dat elk lezer met gezond verstand, na toetsing der feiten, de gevolgtrekkengen kan meemaken.

Zeer juist is ook in dit verband de beteekenis, die de antirevolutionaire leer aan de ordeningen Gods toekent, geschetst. Niet alleen zijn deze te vinden in de Heilige Schrift, maar ook in de eigenschappen, die de Schepper aller dingen *in den mensch* en, mogen wij er bij voegen, in de geheele natuur gelegd heeft. En wie in zijn levens- en wereldbeschouwing met de

beste wijsgeeren eenen Almachtigen Geest als eerste Oorzaak, Schepper en Onderhouder aller dingen aanneemt, zal denzelfden eerbeid voor de psychische en physische feiten of wetten, in den mensch en al het geschapene gelegd, gevoelen.

Intusschen mag deze opmerking niet den indruk wekken, als werd in het boekje van den heer Lohman getheologiseerd; integendeel bevat het van de eerste tot de laatste bladzijde slechts rustige, kalme vaststelling van door ieder te constateeren feiten en even nuchtere, zakelijke redeneering, op deze feiten gebouwd.

Het kan in zijn bewonderswaardige helderheid inderdaad groot nut stichten tot verspreiding van gezonde denkbeelden omtrent maatschappelijke vragen van den dag.

V.K.

M.J. Wiessing, Een dreigend muntgevaar. Een blik in 't verleden en een blik in de toekomst van ons muntwezen. - Amsterdam, Ch. van Langenhuijzen, 1912. 96 pag. f 1.25.

De schrijver verwacht van de invoering van den ‘gold exchange standard’ in China voor dat land groote ellende, wellicht hongersnood en voor andere landen jarenlange malaise, achteruitgang van den landbouw en de industrie. Dit invoeren van een gouden standaard toch moet plotseling een groote behoefte aan goud doen ontstaan, waarvan volgens hem de directe gevolgen zijn: ‘eene algemeene stijging van de goudwaarde, en deze beteekent een plotselingen schok in de economische verhoudingen in de geheele wereld.’ Dat is het dreigend muntgevaar.

Een tweede gevaar ziet hij bij ons tegenwoordig muntstelsel, in de door valsche munters vervaardigde zilvermunt van volwichtig gehalte.

Ik heb het boek aandachtig en teneinde toe gelezen. Hoe verder ik echter kwam, des te geruster werd ik er op, dat het dreigende muntgevaar gelukkig slechts bestaat in de verbeelding van den schrijver.

De Heer Wiessing neemt als aanhanger van de hoeveelheidstheorie, die reeds tot zooveel misverstand in muntvragen aanleiding gaf en steeds weer geeft, een eenvoudig automatisch verband tusschen goudvoorraad en prijzen der goederen aan en met absoluut vertrouwen in de indexcijfers bouwt hij daarop (men leze o.a. pag. 15 e.v.) dan zijn conclusiën, welke onjuist zijn, omdat de invloed van de veranderingen in de goudwaarde, die in het metaal zelf gelegen zijn, veel geringer is dan door hem wordt aangenomen.

Hem is de waarschuwing van Nasse ontgaan, dat ‘als de prijzen der koopwaren veranderen, de oorzaak daarvan *kan* liggen bij het geld, maar dat ze ook kan liggen bij de goederen’ en dit laatste is veel meer het geval dan men aanneemt, zoowel van jaar tot jaar als blijvend. Men lette slechts op de kosten van voortbrenging van staal en koper in de laatste 20 jaren en op den invloed van kartellen en syndicaten.

Voor eene uitvoerige weerlegging van de meening des heeren Wiessing is het hier de plaats niet; ik moet er daarom mede volstaan er op te wijzen, dat zoo men de indexcijfers en de goudproductie over de laatste 60 jaren in lijn brengt, duidelijk blijkt, dat bij stijgende productie en steeds grooter wordende goudvoorraden,

goedkoope en dure tijden elkander hebben afgewisseld, zooals ze dat ook in de toekomst zullen doen; daarbij duur nog

beperkende tot hen wier prestatiën in een gelijkblijvende hoeveelheid metaal worden voldaan, dus de loon- en rentetrekkenden.

Voor anderen is de stijging en daling in vele gevallen illusoir; de opbrengst van het product wijzigt, maar de kosten veranderen in gelijken zin, met uitzondering van rente en loon, hoewel ook de loonen, zij het ook langzamer, de algemeene beweging volgen[1].

Wat het 2e gevaar betreft, dat het bestaat weet iedereen en ontkent niemand, al is het door verscherpt toezicht sterk ingedamd.

Het middel, dat de schrijver er tegen aanbeveelt, n.l. den dubbelen standaard met een veranderlijke verhouding tusschen goud en zilver, lijkt mij haast nog erger dan de kwaal. 't Is met recht Satan met Beëlsebub uitdrijven.

Er bestaat m.i. maar één middel, namelijk het voordeel, aan het muntvervalschen verbonden, tot geringer proporties terugbrengen, door de oude stukken van 10 en 25 gram muntzilver in te wisselen tegen stukken van 20 en 50 gram (van 0-9).

Het verlies, dat de Staat daarbij heet te lijden, behoeft van dien maatregel niet terug te houden: *het verlies is reeds geleden*, het komt slechts niet in de rekening van den Staat tot uitdrukking. Wil men ook dat verder voorkomen, dan kan het verlies gedekt worden door vergrooting van het bedrag van ongedekt papier; zoo behoudt men het status quo. Erger is de verwarring, die in den overgangstijd zou ontstaan. De Javaan zou waarschijnlijk den lichten ringit niet meer aannemen, zoodra de zware in omloop was. En dan, zou de maatregel zelf, gegeven de omvang van het kwaad, niet doen vragen: tant de bruit pour une omelette?

In één opzicht is de verschijning van het werk van den Heer Wiessing toe te juichen.

Het wijst er op hoe dringend noodig het is, juister denkbeelden over het muntwezen te verspreiden.

J.G.C. VOLMER.

Leerboek der Staathuishoudkunde, door Mr. N.G. Pierson, Ie deel, derde druk, bijgewerkt door Dr. C.A. Verryn Stuart, Hoogleeraar te Groningen. - Haarlem, de Erven F. Bohn.

Overeenkomstig den wensch, door Mr. Pierson nog tijdens zijn laatste ziekte uitgesproken, heeft Prof. Verryn Stuart zich met het toezicht op den derden druk van Pierson's hoofdwerk, dat uitverkocht geraakte, belast. Uit den aard der zaak werd de bewerker hierdoor voor een moeilijke taak geplaatst. Allicht toch konden, sedert de verschijning van den tweeden druk in 1896, Pierson's inzichten op sommige punten

1. Duurte-toeslagen zijn daarom rationeel. 't Ware zelfs gewenscht plaatselijke sliding-scales op te stellen, gebaseerd op de detail-prijzen der voornaamste levensbehoeften van de gesalarieerden.
   De loonen der landarbeiders wijzigen zich weer langzamer dan die der fabrieksarbeiders, te langzamer naar mate een grooter deel van den arbeid vergoeding vindt in ‘naturalen Zutaten’ en de arbeider dus minder den invloed der algemeene prijsbeweging ondervindt. Daardoor en door de ingetreden algemeene prijsverlaging, maakte zich in Engelsch-Indië de depreciatie van het zilver in de loonen zich langen tijd niet bemerkbaar. (Zie o.a. Mr. N.P. v.d. Berg, Munt-, crediet- en bankwezen, enz. in Ned.-Indië. 's Gravenhage, 1907, pag. 97.)

onder den invloed van sedert verschenen publicaties min of meer zijn gewijzigd;
Prof. Verryn

Stuart gelooft zelfs, dat sommige paragrafen door Pierson, zoo hij zelf den derden druk nog had kunnen bezorgen, geheel omgewerkt zouden zijn. Toch heeft Prof. Verryn Stuart gemeend, in Pierson's werk, hetzij op grond van onderstelde wijzigingen in het inzicht van den oorspronkelijken auteur, hetzij op grond van eigen afwijkend inzicht, geen veranderingen te moeten aanbrengen, maar het te laten blijven wat het was: Pierson's Leerboek. Wel echter heeft de verzorger van den nìeuwen druk de statistieke en wettelijke gegevens tot 1911 bijgewerkt en de door Pierson in zijn hand-exemplaar aangebrachte veranderingen en kantteekeningen overgenomen. Slechts onvermijdelijke aanvullingen zijn door den bewerker hier en daar tusschen [ ] toegevoegd, b.v. dat de denkbeelden, door Pierson in zijn paragraaf over verbetering der woningtoestanden ontwikkeld, goeddeels zijn overgegaan in de woningwet van 27 Juni 1901. door het tweede ministerie-Pierson in het Staatsblad gebracht.

Zoo zal Pierson's werk, dat onder de handboeken der oeconomie een geheel eigen plaats inneemt, door al wie met theoretisch-oeconomische studiën zich bezighoudt, nog steeds met vrucht kunnen worden geraadpleegd.

De Atjeh-Oorlog, in opdracht van de Regeering met gebruikmaking van officieele bescheiden, samengesteld door E.S. de Klerck, officier van het Ned.-Ind. Leger. Deel I, het ontstaan van den oorlog. - 's-Gravenhage, Mathinus Nijhoff, 1912.

De tijd is door de Regeering thans rijp geoordeeld om over de geschiedenis van den Atjeh-oorlog het volle licht te doen opgaan. Zij heeft den schrijver opgedragen deze geschiedenis critisch te bestudeeren uit een oogpunt van strategie, taktiek en legerverpleging en voorts uit volkenrechtelijk en politiek opzicht.

De schrijver heeft zijn arbeid in drie deelen gesplitst: I. het ontstaan van den oorlog, II. het tijdperk der onbestendigheid (tot 1896), III. het tijdperk der krachtige doorvoering (daarna).

Het eerste deel omvat eene beschrijving van land en volk, grootendeels samengesteld naar het bekende werk van Prof. Snouck Hurgronje, vervolgens een overzicht van Atjeh's oudste verleden en zijn betrekkingen met Nederland tot de 19e eeuw, een beschouwing over het Londensche tractaat, de verhouding gedurende de 19e eeuw, en het voorspel en het ontstaan van den oorlog.

De Blokkade van Grave in 1813-'14, door F.H.A. Sabron, gep. Luitenant-Generaal, Breda, De Koninklijke Militaire Academie.

De gep. Luitenant-Generaal Sabron heeft de door hem bewerkte monografieën thans vermeerderd met de beschrijving der door den toenmaligen Luitenant-Kolonel-Ingenieur Jhr. M.A. Snoeck geleide blokkade van de voor de verdediging van het Fransche Keizerrijk onder Napoleon zoo belangrijke vesting Grave.

Ook dit stuk militaire geschiedenis onzes vaderlands is door den schrijver met de van hem bekende zorg onderzocht en geboekstaafd.

V.K.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper en Jhr. H. Smissaert. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In de Februari-aflevering verdedigt de heer C.K. Elout de ‘concentratie’. Mej. M.A. van Herwerden draagt eene novelle ‘Birgitta’ bij. Prof. Dr. Ph. Kohnstamm handelt over natuurwetenschap en wereldbeschouwing. Prof. Dr. P.D. Chantepie de la Saussaye over Christendom en cultuur. Dr. J. de Jong over Hugo Wolff en Brahms. In drie zangen dicht Herman Middendorp via Dolorosa.

De Gids. Onder redactie van H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de Februari-aflevering zet de heer P.H. van Moerkerken zijn roman voort: de ondergang van het dorp. Dirk Coster levert eene beschouwing over Van Oort's Warhold. De heer J.C. Hol geeft een interessante verklaring van de werken van Cipriaan de Rore (16e eeuw), in het concertgebouw te Amsterdam gezongen. Het schoone van het kinderleven wordt door Ida Heijermans in 't licht gesteld. Dr. Frederik van Eeden vervolgt zijne legende ‘Sinus en Siderius’. De heer J.A. Loeber Jr. verhaalt van Indische nijverheid en sierkunst. Johan van Meurs zingt een Hollandsch thema met vijf variaties. Jacob Israël de Haan bezingt terugkeer. ‘Gouden regen’ noemt de heer Tutein Nolthenius de opbrengst van Neêrlands handel en nijverheid, door Mr. J.C.A. Everwijn saamgesteld. Over muziek in het theater handelt de heer Peter Spaan.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. A. Aletrino, Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

In de Februariaflevering geeft de heer Joh. Walch het tweede bedrijf van zijn ‘Judas Ish-Karioth’ De heer D. Tol bespreekt A.C.W. Staring als dichter, Dr. J. de Jong de verhouding van Th. Gautier tot de muziek. Marius Brinkgreve brengt ons in kennis met de Achilleis van Statius. De heer H.S.M. v. Wickevoort Crommelin behandelt de verhouding van Lodewijk XIV tot de Triple Alliantie. Maurits Wagenvoort geeft een Italiaansche novelle ‘de tragische bruiloft’. Cornelis Veth vergelijkt de schilders Jan van Beers en Antoon van Welie. J.H. de Veer vervolgt zijne Sylvester-gedichten, die door verzen van Plasschaert, Victor E. van Vriesland en Hein Boeken werden gevolgd.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is.P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

In het nummer van 1 Februari bepreekt Prof. Is.P. de Vooys Quack's socialisten. Albert Verwey zet zijn vertaling van Miltons's herwonnen paradijs voort en de heer G.E.G. Meuleman beëindigt de zijne van Snorre's Edda. ‘Kenteringen’ zijn gedichten van Prof. Is.P. de Vooys getiteld, ‘De Dwerg’ een ballade van Nine van der Schaaf en ‘De Steeg’ een achterbuurtromance van François Pauwels.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In de Februari-aflevering beantwoordt Prof. Dr. H. Bavinck onder den titel 'Christendom en Natuurwetenschap' den aanval, door Dr. Ch.M. van Deventer in De Gids tegen hem gericht. 'Het Schemerdal' is eene novelle van J.A. Visscher getiteld. Over Monisme zet Dr. J. Riemens Jr. zijne beschouwingen voort. Dr. M. Visser vangt eene levensbeschrijving aan van W.E. Gladstone. Na verzen van J. Jac. Thomson en I.I. Brants behandelt de heer H.L. Baarbé de machtspositie van het Britsche wereldrijk.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

In de aflevering van Februari vervolgt de heer W. Coenraad zijne studie over nieuwere Paulus-literatuur. Na verzen van J.A. Rispens volgt een novelle van H. Armin: 'de Oogen van den Uil.' Mevrouw H.C. Gunning - De Vries bespreekt Dr. Aletta Jacobs' vertaling van Olive Schreiner's 'De Vrouw en Arbeid.'

De Ploeg, geïllustreerd maandblad van de Wereld-bibliotheek. Redactie: L. Simons, directeur; Louis Landry, secretaris. Uitgaaf der Maatsch. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

Het nummer van 1 Februari bevat 'Geestelijke Herinneringen' door R. Casimir, een critiek van Dirk Coster op Mevr. Roland Holst's studie over Rousseau, een gedicht van Edward B. Koster en antwoorden op een rondvraag over de vertaling van klassieken.

De Witte Mier, Redacteur: J. Greshoff, Uitgever: C.M.B. Dixon, Apeldoorn, gedrukt bij Van der Wiel te Arnhem.

In het Februarinummer kondigt de heer C.M.B. Dixon de catalogus van den 'Templum Salomonis' der firma Burgersdijk en Niermans aan. De heer Johan van Lemferdingen beschouwt den dubbelslag (1:0,707) en niet de gulden snede als schoonsten vierhoek. Jo Klein-Becker bespreekt de jubileum-uitgave van Schnitzlers werken en Dr. E.B. Koster Otto Hauser's Welgeschichte der Literatur. Dr. H. van Loon prijst Fritz Wittels 'Tragische Motive' en Dr. W.G.N. van der Sleen kondigt nieuwe populair-wetenschappelijke Engelsche werkjes over evolut*i*e aan.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de 'Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst', redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch, Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst' Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

Het Februarinummer bevat eene bespreking der Fransche afdeeling der tentoonstelling van Moderne Godsdienstige (het is moderne, aan den godsdienst gewijde kunst, niet kunst gewijd aan eenige moderne godsdienstige richting, dus niet Modern-Godsdienstige, maar Moderne Godsdienstige) Kunst door Edmond de Bruyn en eene bespreking der Engelsche afdeeling dier tentoonstelling door Dom Bruno Destrée O.S.B. De heer C.W. Nijhoff besluit zijne aankondiging van de Nederlandsche inzending aan de Ideal-Home Exhibition te Londen.

Tevens is bij dit nummer gevoegd een tienjarig register op Onze Kunst, deel I-XX, 1902-1911, waarin met groote zorg zijn bewerkt: 1e. een algemeen overzicht der bijdragen, 2e. een alfabetisch register der medewerkers, 3e. een alfabetisch register der afbeeldingen en 4e. een algemeen alfabetisch register van besproken personen, plaatsen en zaken.

De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.

Het nummer van 15 Januari wordt door Dr. Z.P. Bouman geöpend met een beschrijving van de eigenaardige granietformaties in de Buffalo-Mountains in Australië, zooals men ze o.a. bij Blankenburg a. Harz. en bij Baden-Baden kent. De heer J.J. Hof deelt iets mede over het bevriezen van planten en D.S.S. over behangselpapier 'Salubra.' De heer J. Festraets beschrijft een door hem uitgedacht electrisch uurwerk en Dr. D. van Gulik een merkwaardig geval van bliksemslag. De heer D. Stavorinus vergelijkt het koken met gas en dat met electriciteit. De heer P.L. Hoogwater herinnert de uitvinding der hydraulische pomp door Montgolfier. Dr. G.J.D. Monnier zegt iets over het perspectief van de photographie. De heer C. Vreedenburgh jr. beschrijft de vuilverbranding in Rotterdam.

De aflevering van 15 Februari wordt geöpend met een artikel over de vogels in deze maand, met penteekeningen door den schrijver, den heer H.E. Kuylman. De heer A.B. Feickens beschrijft een automatischen geweerkogel ter bestrijding van bestuurbare luchtballons. De beteekenis van het Panamakanaal wordt door den heer J.H.E. Rückert toegelicht. Dr. A.J.M. Garjeanne beschrijft het Zwarte Water bij Venlo, de heer G.L. de H. - L. - de moleculairpomp van Gaede, de heer P. Haverhorst wespen en wespenkoloniën. De optische werking van de ooglens wordt door Dr. R.G. Rijkens besproken. De heer J.P. Bolten vangt een studie over den monorail aan. De heer A.B. Wigman beschrijft het paapje.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 Februari schrijft de heer E. Heimans onderhoudend over plantenmaatschappijen en nog een en ander. Volgt een interessante beschrijving van de kraag-hagedis in Artis door den heer A.F.J. Portielje. P.L. verhaalt een geval met een zwarten lijster. De heer H.A.A. v.d. Lek beschrijft de paddestoelententoonstelling te Arnhem.

In het nummer van 15 Februari zet de heer E. Heimans de beschrijving van zijn botaniseertocht in den Harz voort. De heer W.J. Dijk zet het verhaal eener winterwandeling op. Van de levenswijze der eencellige Hyalodiscus rubicundus geeft de heer H.R. van Hoogenraad een schets. De heer C. Eykman, rijksveearts, waarschuwt er tegen, dat vogelbescherming geen hinderpaal worde voor de vogelstudie. De heer G. Wolda beschrijft een eenvoudig maar praktisch statief voor 't maken van natuuropnamen.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

Tegenover de eerste bladzijde van het nummer van 25 Januari staat het portret van Jhr. A.W.G. van Riemsdijk, wiens jongste tooneelstuk 'De Sphinx' reeds meer dan 25 opvoeringen beleefde. De karakterschets van den heer E.R. Harkema wordt voortgezet.

Ontvangen boeken.

Henriette Roland Holst - van der Schalk, *Thomas More.* Een treurspel. W.L. en J. Brusse, Rotterdam.

Mr. C. van Vollenhoven, *De eendracht van het land.* Mart. Nijhoff, den Haag.
Prof. Dr. J.C. Matthes, *Een bundel verzamelde opstellen.* H.D. Tjeenk Willink en Zn. Haarlem.
K. Vos. *De staatssubsidie aan de Kerkgenootschappen.* P. Noordhoff, Groningen.

Mr. J. Loosjes. *De gereformeerde kerk van Ameland*, 1611-1817. Boekh. en Drukkerij v/h. E.J. Brill, Leiden.
Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap. 56e deel. 4e stuk. M. Wijt en Zonen. Rotterdam.
Redelijke godsdienst, II, 9. Dr. H. Oort. De dwaasheid der prediking van Jezus. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Redelijke Godsdienst, II, 10, J. Bruining Jz. De verhouding tusschen Geloofsleven en Geschiedenis. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Groote Mystieken I. 1. door Dr. W.J. Aalders, Augustinus. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Levensvragen, VI, 7. Innovator, Is meer sexueele vrijheid gewenscht? Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Levensvragen, VI, 8. Dr. J. Riemsdijk Jr. Is het dogma van het plaatsvervangend lijden in strijd met het redelijk denken? Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Uit Zenuw- en Zieleleven, II, 8. Dr. L.J.J. Muskens. De toevalziekte en hare uitzichten. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Uit Zenuw- en Zieleleven, II. 9, A.W. van Renterghem, Freud en zijn school. Nieuwe Banen der Psychologie. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
De auteurswet en de Berner Conventie. Praktische handleiding uitgegeven door den Nederlandschen Uitgeversbond. Boekh. v/h. Gebrs. Belefante, den Haag, S. Prins Jzn. *Nieuwe fransche spraakkunst voor hollanders.* P. Noordhoff, Groningen.
Cuey-na-Gael, *An Irishman's difficulties with the dutch language.* J.M. Bredée's bbl. Rotterdam.

Dorpslucht.
Stijn Streuvels.

III.

NA het benarde worstelen en klauwieren tegen de kwellingen van zijne droomen, ontwaakte Koornaert weer in het zalige bewustzijn der werkelijkheid. Dien uchtend was de ruime slaapkamer vol zonneschijn en al de gekende dingen stonden op hun oude plaats en het stille, gemoedelijke leven loech hem tegen met de heerlijkheid van een nieuwen zomerdag, dien hij te goed had.

Daar uitgestrekt, bleef hij wat liggen om te genieten van zijn weelde. Zijn gemoed was onberoerd en door geen enkele buitensporige begeerte bezeten; zijn lijf was gezond en door geen enkel ongemak gekweld en zijn huis, zijn hof, zijn boomen, de vruchten, de bloemen - alles was in goeden stand en daar om heen prijkte de zonneglorie van den nieuwen dag. Geen zorg noch nadenken, geen spijt noch onrust om de dagen die heen waren of om de dagen die komen zouden.... Hij was tevreden met de plaats die hij innam op de wereld, op 't dorp en in zijn huis - hij was als de man die zich veilig voelt in zijn middelbaren leeftijd - voor wien de druistigheid der jeugd voorbij is zonder dat de vrees voor den ouderdom al eene groeiende onrust wordt; - die geen treurnis kent om 't geen vergaan is en niet hoeft na te denken om 't geen nog komen moet. Hij voelde zich beter dan en boven zijne medemenschen en kende niets om afgunstig van te zijn. Met medelijden dacht hij aan die vele dorpelingen die nu al aan 't werk waren en slaven zouden den heelen dag; aan die menigte die scharrelen en schravelen moesten om er te komen, aangedaan door de gedurige onrust en vrees voor winst en verlies. Oneindig ver beneden zich wist hij het mindere volk, dat ploeterde in armoede en ellende, van alles ontzegd en gewend aan de vuiligheid - in de wanhoop om er ooit boven te komen....

Met die beschouwingen verhoogde Koornaert telkens 't bewustzijn van zijn eigen geluk en in gedachten ging hij door de ruime kamers van zijn heerenhuis, schatte de weerde der kostbare meubels en de heerlijkheid van den schoon aangelegden lusthof er rondom. Het vleide zijne ijdelheid zich de eerste te weten op het dorp, die niemand hoeft in te zien, die 't meest verstand heeft van leven en genot zoekt met zijn fortuin, in plaats van te scharrelen om het capitaal te doen aangroeien. Ja, verstand en beredeneering, dat waren nog de grootste hoedanigheden die zijn geluk volmaakten.

Daarbij rekende hij ook nog de levenstoestanden, die hem altijd gunstig geweest waren. Zijn fortuin, zijn huis, zijn hof, zijn aanzien, wat zou hij daarmede zijn als zijn zuster er niet was en zijn nichtje die hem met zorgen omringden, die zijn gezelschap waren en die huiselijke stemming verwekten zonder welke hij, oude vrijgezel hier zitten zou in zijne eenzaamheid als een musch op het dak!? Nu was er vrede in zijn hert en de volle gerustheid des gemoeds. En buiten al de werkelijke dingen die hij als zijn eigendom kende, waren dan nog de dingen door zijne verbeelding getooverd - heel die onwezenlijke wereld die wijzigde en wisselde met de stemmingen van zijn gemoed, - heel dat dieper, verborgen leven, dat hij alleen met zichzelf genieten kon. Dat waren oude herinneringen aan dingen die alleen in zijn verbeelding gebeurd waren, half vergane droomen die in de lucht speelden of verbonden waren aan toestanden of plaatsen die daardoor, voor hem, een heel bijzonder belang kregen en eene kostelijke beteekenis. De dingen die ons omgeven zijn enkel schijn, meende hij, en 't geen wij er rond droomen is al zoo werkelijk, als 't geen wij met de handen tasten, met de oogen zien....

Telken male zijn gedachten langs den gewonen omloop aan de beschouwingen gekomen waren daar hij de werkelijkheid met zijne verbeelding vermengde, bleef hij haperen bij 't een of 't ander geval - een toestand, een bijzondere stemming die hem bijgebleven was uit 't verleden en dan smolt zijn weeldelust allengskens weg en veranderde in een zweem van treurnis en weemoedigheid. Hij voelde veel dingen vervlieten in eene onaanraakbare verte; veel van 't geen aan hem voorbij gegaan was en nooit meer zou weerom keeren. Hij besefte de onbestendigheid van alle hoogtepunten en de onvoldaanheid zelfs bij 't volkomenste geluk. Van hieruit beschouwd

scheen het hem toe dat zijn leven een gedurige jacht geweest was juist naar datgene wat buiten zijn bereik lag. 't Geen hij in onmiddelijk bezit hield, had hij op den stond nooit gewaardeerd en zoo gauw 't hem ontvallen was, had hij er om getreurd....

Het eindigde gelijk altijd met een wrangen weemoed om zijn jeugd die voorbij was - zijn schoone jeugd - de éénige kostbaarheid van den mensch - 't geen hij verspeelt zonder er aan te denken en waarom hij weent als 't te laat is.

Daarna volgden de wijsgeerige beschouwingen over den gang van den mensch door den tijd, het opkomen en het afgaan en de begoochelingen van het einde dat altijd achteruit schuift naarmate de ouderdom vordert.... Koornaert dacht aan 't geen hij nog te goed had op deze wereld - de jaren, de seizoenen en de dagen, en hij stokte voor 't onverbiddelijke van het wreede denkbeeld: dat al 't geen hem hier omringde zou voortbestaan als hij zelf er niet zijn zou; - dat een ander, na hem, zou genieten van die zelfde dingen die nù zijn eigendom waren, - dat hij hier alles onveranderd laten zou en dat een ander in zijn plaats genieten ging van 't heerlijke licht van een zomerschen uchtend, als hij, Koornaert zou vergeten zijn en vergaan, in de herinnering zelfs van dezen die hem hier opvolgen zouden....

Dan dacht hij aan zijn uiterste en aan zijn ziele zaligheid. Hij stond op, kleedde zich en deed met veel godsvrucht zijn morgengebed.

Met 't water uit zijnen waschkom spoelde hij zijn wezen en medeen waren al die diepzinnige denkbeelden opgelost en hij stond weer met zijn gezond lichaam en zijn vredig gemoed, in de begoocheling van een bestendig levensgenot.

Nu hij weer flink op de beenen was, kwam de werkelijke toestand hem duidelijker voor den geest en hij loech wel om al die hooge bespiegelingen.

De dag, dien hij te goed had, zou hem nog iets anders brengen dan de dagen die voorbij waren! Hij hield eene verrassing voor hem besloten.

Koornaert stelde het zich beeldelijk voor als een bevallig schoon figuur dat de beweging doet van iets op te reiken om 't verlangde aantrekkelijker te maken. Het was de belofte van eene kostbaarheid die zijn leven moest verrijken, uitzetten en aanzienlijker maken. Hij dacht niet meer aan ouderdom

of aan afscheid van zijne omgeving, - het werd hem alles dubbel kostelijk en hij zag het leven in 't verschiet als een lommerdreef zonder einde!

Het zou voor hem nu eerst aanbreken en een bestaan worden vol werkdadigheid, vol handeling en gezag met verantwoordelijkheid en afwisseling - waar elke daad haar uitwerksel zou hebben en een weerklank moest verwekken, die nadreunen zou lang achter zijne dood.

Tot nu toe had hij niet geleefd, maar zich laten leven. Agatha met haar vlijtiger gemoed en ongerusteren zin, had hem zoo dikwijls aangepord en vooruit gestooten, maar hij was bang geweest van 't leven. Hij had echter ongelijk gehad; nu eerst zag hij het duidelijk in. Die effene zonnigheid, zonder storm of wolken en ook zonder hevige schatering, was toch maar eene halfslachtigheid en daarop had hij staan zien als een kalme buitenjongen, die niets vastgrijpen durft van al 't geen er onder zijne vuist komt. Hij was altijd bang geweest zich te bezeeren aan de dingen die hem niet genoeg vertrouwd waren en nu hij de ondervinding van 't bestaan had binnen gehaald, nu hij de levenswijsheid bezat, voelde hij dat 't bijna te laat was om er nog aan meê te doen.

Achteraf beschouwd echter, wekte de tegenstelling der verwachte bewogenheid met 't vlak vervloeide verleden geen ontgoocheling of bitterheid bij Koornaert. Hij had het verleden lief omdat het van hem was en de vaalheid der gelijke levensdagen trachtte hij nu op te fleuren door de fantazie waarmede zijn verleden doorvlochten was. De effene werkelijkheid had hij toch altijd weten te verrijken met 't geen hij door lezing opdeed en die hem altijd weer verplaatst had in nieuwe en ongewone toestanden. En zijn bedaarde liefhebberij van den kweek in zijn lochting, die zoo goed bij den rentenierstand van een deftigen heereboer pastte, dat telde toch ook voor iets? En 't genot van zijn pijp, 't verlangen naar een partijtje kaartspel 's zondags avonds op staminee of 's donderdags in de pastorie, waar zij gewend waren de politieke toestanden van de wereld en van 't land en alle nieuwigheden uit den vreemde, te bespreken; - de omgang met den dokter en 't stille genoeglijke leven hier in huis?....

Al goed! Al wel, maar dat alles zou een ander wezen krijgen voortaan; dat alles zou uit een verhevener standpunt beschouwd en door een ontzagrijkeren persoon beleefd worden.

Het scheen hem als een late verwezenlijking van een droom; iets dat hij verwachtte dat eens komen moest; - eene dier dingen uit de diepere wereld zijner verbeelding, verplaatst in de andere wereld der werkelijkheden, waar het voorgoed vorm en gestalte zou krijgen, voor altijd.

Dien uchtend maalde dat gedacht door zijn hoofd en hij stelde het zich voor als iets onvermijdelijks. Het deed zijn bloed sneller jagen en bracht een ongewonen blos op zijn getaande wangen. Zijn hert klopte gejaagd en 't scheen hem dat een heerlijker glans alle dingen omlichtte.

Met statigen stap, rechtop, wandelde hij naar buiten. Over den geplaveiden binnenkoer ging hij volgens gewoonte en opende een voor een de deuren der stalling en keek of 't met de hoenders, de konijnen, de geit en het schaap in orde was en naar zijnen zin. Dat was zijn eerste bezigheid en zijn groote bekommering.

Het weesmeisje dat ze om zeggens uit medelijden in huis hadden genomen om haar tot werkmeid op te kweeken en die in huis, onder de bevelen en 't toezicht van Agatha, bezig was, stond onder Koornaert's orders voor al 't geen het buitenwerk betrof.

Het scheen hem altijd dat 't geen hij zelf deed, alleen goed gedaan was en hij vertrouwde niemand veel bij zijn beesten en bij zijn planten.

Na die inspectie kwam hij telkens zijne bemerkingen maken bij Agatha, die ze dan in stilte moest overzeggen aan Pelagie.

Intusschen was de koffie opgeschonken en Koornaert met zijn zuster, samen, al weerskanten van het kleine tafeltje, dronken daar hun eerste kopje.

Op dat vroege uur waren zij beiden niet zeer gesprakig en zij vermeden opzettelijk alle gerucht om Elvire niet te storen, die alsdan nog boven was en sliep.

Koornaert en zijn zuster hadden er altijd een nieuw behagen in om onder 't slurpen van de koffie naar buiten te zien door 't venster over den zonnigen koer waar zij de doening konden gade slaan der hoenders in het park.

De een of de andere wist dan al een stille bemerking over een boom, den groei eener plant of eene aangelegenheid van het huishouden.

Van 't geen hij in zijn hoofd droeg, vond Koornaert het niet geradig nu reeds een woord te reppen - hij deed gelijk alle andere uchtenden.

Met zijn wekedagsche klak aan, op zijn sliffers, zette hij uit naar de kerk waar hij bij tijds kwam voor de eerste mis en waar hij in zijn gekend hoekje, zijne morgenddevotie deed.

Dat half uurtje op zijn eigen bidstoel, was hem altijd eene behagelijkheid voor zijne ziel; hij voelde er zich zoo innig in die kerk zonder menschen, waar 't stil was en gerust en alle dingen altijd hun zelfde verloop hadden.

Bij zijne thuiskomst vond hij Elvire frisch en pertig opgezet en met den helderen aanslag van hare stem groeide 't geruchte en ontwaakte het leven van een nieuwen dag in het ruime renteniershuis.

Agatha met haar nichtje trokken dan meestal samen naar de tweede mis en Koornaert bleef met het werkmeisje alleen.

Nu was 't de tijd om zijn eerste pijp te rooken - de lekkerste volgens hem, van heel den dag. Hij zette zijn sliffers weg onder de kast, liep wat rond op de kousen over den kraaknetten keukenvloer; speelde zijn vest uit en in de hemdsmouwen ging hij naar buiten waar hij bij de achterdeur zijn kloefen vond staan.

Dat was een wandelingske om het genot van de vogels te hooren schuifelen en de frissche lucht in te ademen. Met werken begon hij eerst na het ontbijt, als 't vrouwvolk terug was van de kerk.

Koornaert's bezigheden waren alle zorgvuldig geregeld op voorhand. Zijn groote bekommernis was: om alles op zijnen tijd gedaan te krijgen en te zien wat er 't eerst en 't noodigst hoefde gedaan te worden. Hij hield er aan al zijne daguren te vullen met een gematigde bedrijvigheid, gelijkig bedeeld, zonder gejaagd te zijn of werkeloos te vallen. Elke dag bracht zijne eigene bezigheid mede en de regeling en de nieuwe opvattingen ontstonden effenaan, naarmate er iets afgedaan of uitgevoerd was. 't Eerste en 't bijzonderste bestond in het nauwkeurige nazicht over alles wat den goeden stand van het huis betrof, met al zijne aanhoorigheden.

't Werkte hem op de zenuwen als er ergens eene deur sleepte of eene waterluik los was; een slot dat steeg omdraaide, eene spleet waar water of wind zou binnen komen - al die kleine dingen verzorgde hij zelf en hij was voorzien van al het gereedschap om lichte prutswerkjes te verrichten. Voor zaken die boven zijn macht of buiten zijne veerdigheid waren, ontbood hij zelf den ambachtsman van 't dorp, - die dan op

den stond moest mede komen en het werk voltrekken onder zijn toezicht.

Maar 't geen het meeste deel van zijn tijd innam en waar hij liefst mede bezig bleef, 't was in den hof, in den boomgaard, in den moestuin, in de broeikassen en in het boschje. Waar hij anders, aleer iets te verrichten, zijn zuster moest te rade gaan en hare instemming krijgen, was hij hier volkomen meester. De hof bleef zijn eigen domein, daar ging het al naar zijnen zin en volgens eigen inzicht plantte en zaaide en snoeide hij al wat er te groeien stond.

Voor 't vuilste en 't zwaarste werk had hij eene hulp in een gebrekkigen inwoner van 't oudmannenhuis. Diktus kwam twee, drie dagen in de week, volgens het noodig was. Die dagen hadden iets bijzonders voor Koornaert.

Alsdan voelde hij zich gewichtiger dan anders - het werk moest gereed geschikt zijn, hij moest zijne bevelen geven en om zeker te zijn dat 't naar zijn zin uitgevoerd werd, bleef hij in de nabijheid en hielp aan 't een of 't ander.

Maar 't geen hem meest aantrok die dagen, 't was dat hij gezelschap had en iemand om mede te kouten. Koornaert praatte geern als hij het vertrouwelijk en in gemoede doen kon - anders was hij een gekende zwijger. Met al zijne liefhebberij in zijn hof en lochting, schenen de dagen hem soms lang en de stilte eentonig; zijn gedachten waren altijd onder 't werk bezig, maar met zichzelf alleen vond hij het weleens verdrietig. Als Diktus er was, moest hij Koornaert den heelen dag te woord staan. Aan den werkman had Koornaert niets bijzonders, hij was noch verstandig noch geleerd, dat deed er echter niets toe, als hij er maar meê praten kon. Vooreerst moest Diktus hem inlichten over al 't geen op 't dorp gebeurde; hem vertellen wat er gedaan en gezegd werd en Koornaert antwoorden op honderd vragen en al 't geen hem binnen viel of 't geen hij gereed had liggen en zijne nieuwsgierigheid kon voldoen. Door zijne aarzelachtigheid in 't nemen van besluiten, diende Diktus ook om Koornaert raad te verschaffen.

Zijn meening werd gevraagd over al 't geen er moest gedaan worden en Koornaert, al was hij van een ander gedacht, zou nooit iets uitgevoerd hebben vooraleer hij den knecht zijne overtuiging had opgedrongen dat 't zóó goed was en in orde zou zijn.

Soms ging hij nog verder. Door het lange samenzijn, van man

tot man, die stille namiddagen in den tuin, alleen aan de bezigheid, ontstond er bij Koornaert een nood aan vertrouwelijkheid en een begeerte om de dingen die in zijn binnenste verscholen lagen, eens op te diepen en voor 't aanschijn van een medemensch uit te halen - om zijne innigste gedachten eens uit te spreken - zijn gemoed te verzonnen en op te luchten. Dat waren: zijne inzichten in 't leven, algemeene beschouwingen over toestanden op 't dorp, grondstelsels aangaande godsdienst, zedeleer, wetenschap - al wat er in de heimelijke diepten van zijn peinzend hoofd broedde, haalde hij dan boven. Hij wist dat het misplaatst was, dat Diktus er niets van begreep, maar hij deed het toch, om 't genot van zijn verhevener stand; en de argelooze bemerkingen die Diktus miek over die diepzinnige onderwerpen, waren soms heel vermakelijk. In 't gezond oordeel van den ongeletterden werkman stak ook wel eenige wijsheid en 't belangde Koornaert het inzicht te kennen van dien man over veel zaken. Dat bracht weleens wijziging of 't sterkte zijn overtuiging in zijne eigen opvattingen en zoo vulde hij zijne beweegredenen aan en bereidde zich tegen de weerlegging in de twisttornooien, die hij geregeld voerde over zulke onderwerpen, met den dokter, den pastor of den schoolmeester.

't Gebeurde soms ook dat Koornaert om zijn eigen voldoening en om den werktijd wat te verlustigen, zijn daghuurman onderhield over dingen der zuivere verbeelding - dat hij hem vertelde de geschiedenissen uit de boeken en dan gerochten zij zoo ver dat Diktus, met zijn eenvoudig gemoed en Koornaert met zijn rijken verbeeldingszin, aan 't hollen waren en dat geen van de twee de ingebeelde zaken nog uit de werkelijkheid kon houden - dat die twee dingen in elkaar verwarden en Diktus, door zijn meester misleid, stellig geloofde dat al het vertelde, waarlijk gebeurd was.

Tegenspraak of twist had Koornaert nooit te vreezen. Diktus was de gewillige toehoorder die op voorhand en onvoorwaardelijk toestemde op al 't geen hem voorgehouden werd. Hij wist zich zoover den mindere in die zaken en Koornaert, met zijn geleerdheid stond zoo hoog verheven, dat hij het als een groote gunst aanzag zooveel eer aangedaan te worden. En Koornaert deed het dan ook al zoozeer uit medegevoel met den man als om 't eigen genot dat hij vond in het praten. Diktus was eigenlijk een goede sul, een afgejakkerde boerenknecht die, weduwnaar gebleven, van zijne kinders verlaten, zonder ver-

mogen, in 't oudmannenhuis versukkeld was, waar hij op de boerderij gebruikt werd en hier en daar eene daghuur mocht gaan verdienen als hovenier bij de ingezetenen van 't dorp. Hij was gekend om zijn zorgelijk werk en zijn kennis in 't planten en zaaien en alzoo had de overste van 't klooster toegestaan dat hij eenige dagen te week mocht uitgaan om te werken bij den pastor, den koster en bij Koornaert. Diktus wist zijne bezigheden zóó te schikken dat hij overal op tijd kwam en dat er niemand te klagen had of zeggen kon dat hij 't laatst bediend werd.

Vandaag was Koornaert alleen in zijn tuin - Diktus zou maar morgen komen. En hij had het liefst zoo, want grooten lust tot werken of tot praten voelde hij juist niet. Hij zou zich alleen wat onledig houden om veel en met gemak te kunnen denken. Hij zou maar met een harkje de paden wat oprakelen tusschen de groenselbeddetjes en zich daarna, binst de felste hitte, wat koes houden in den lommer van het boschje.

Met de pijp in den mond en de handen in de broekzakken wandelde hij op en neer. Die uchtend had weer iets wonders in. Bij den aanblik van al die weelde, juichte Koornaerts gemoed met den nieuwen dag als bij 't ingaan van een nieuw leven. Hij kreeg het besef van eene kostbaarheid die altijd even frisch en even jeugdig, hem geschonken werd. De luister van de zon maakte hem weer blij als een kind dat zich begoochelen laat door den waan van iets nieuws.

Het ontwaken van een nieuwe lente gaf Koornaert, benevens datzelfde vreugdegevoel, altijd een zweem van treurnis, omdat het hem telkens de schoonheid te binnen bracht van die andere lente die voorbij was en die hem door 't herdenken schooner scheen. Hij dacht met treurnis aan heel die reeks lenten, die hij onbekommerd en onachtzaam had laten heengaan zonder er met volle bewustheid van te genieten, omdat hij er, in de weelde zijner jeugd, geen einde aan gezien had en daarom de jaren niet hoefde te waardeeren. Nu bracht elke nieuwe lente hem te binnen dat hij een jaar ouder werd en dat het einde naderde.... 't Ontwaken en de luister van een nieuwen dag echter gaf hem het volle genot van hoogen levenslust zonder eenige bijgedachte of treurige bespiegeling. Hij ademde de frissche lucht als een koele drank die hem verjeugdigde. 't Licht der zon was een feest voor de oogen alsof hij er voor 't eerst van zijn leven door verbijsterd werd. Het was alle uchtenden hetzelfde en toch altijd anders, altijd nieuw. 't Vooruitzicht

alleen van een langen, gerusten dag om te poenderen aan 't geen hij wilde, was al iets als de belofte van een altijd nieuwe weelde.

Daarbij was er nog 't geheimzinnige begeeren en verwachten van eene verrassing - 't gedacht aan de mogelijkheid, dat hij nooit onderdrukken kon en waaraan hij altijd maar toegaf - dat elke nieuwe dag hem iets brengen kon, dat er iets achter zat - eene gebeurtenis, iets nieuws, eene wonderheid die hij zelf niet nader bepalen kon.... Gelijk hij daar nu ging over de wegels, tusschen het grasperk, op de zware kloefen, hoog op de beenen met wat doorzakkende knieën in zijn wijde slodderbroek; met de wit blekkerende hemdsmouwen en het donkere onderlijf en 't wezen gedoken onder een breeden zonhoed, ondervroeg hij zichzelf: of hij eer een maand verder, hier in de zelfde omstandigheden ook zóó wandelen zou?....

Neen, tegen dien tijd zal er al iets gebeurd zijn. Misschien noemden de menschen hem al: burgemeester!? Hij kon niet gissen wat er hem te wachten stond. De onzekerheid kwelde hem maar miek hem te zelfdertijd gelukkig, want de mogelijkheid alleen, de kans die open stond, dat was al iets heerlijks en aan de veelvuldige veronderstellingen had zijn geest reeds een schat van bezigheden.

De muren en de hagen vormden hier de grenzen van Koornaerts rijk - zij waren de perklijnen van zijn eigendom. Hier was en bleef de rentenier heer en meester, vereerd door 't gezelschap zijner huisgenooten - dat was het leven in zijn beperkte volledigheid. Maar buiten dat omhein van hagen en muren lag de gemeente, leefden de boeren, de ambachtslieden en burgerij; er was een bestuur. Daarover oefende de pastor het geestelijke meesterschap, - de schoolmeester oefende het over de jeugd, - de dokter oefende het over de zieken, - de veldwachter, de ontvanger, de notaris, de briefdrager, de herbergiers, - zij allen oefenden eene werking op malkaar, hun leven straalde naar buiten, ze wrochten hun invloed uit over hunne omgeving - ze leefden in onderlinge betrekking met malkaar. En boven dat alles, over de doening van die kleine wereld, was het gemeentebestuur, waar de burgemeester de stafhouder was! De man die de verantwoordelijkheid draagt van het welzijn der gemeente; - de man die handelen moest en zijn ontzag en meesterschap gebruikt om orde te houden en het goed te bewerken van al de inwoners. Dàt was toch iets heerlijks,

iets als een koninkrijk in 't klein, - iets anders in elk geval, dan stil in zijn eentje van de gespaarde centen te genieten! Daarbij vergeleken was de rentenier die in zijn besloten tuin alleen te regeeren heeft, toch maar een futloos en onbelangrijk figuur. Nu zag hij het in als een leven zonder doel; en al 't geen hij hier doende was van luttel beteekenis - iets als de weelderige vijgeboom.... zonder vruchten. Hij was zoover dat hij er zich een zelfverwijt van miek en zich de vraag stelde: wat heb ik al gedaan om mij nuttig te maken voor de samenleving of voor mijne dorpsgenooten? Wat almoezen en wat deelneming aan goede werken, maar dat was eigenlijk zijn zusters bezigheid - hij zelf had haar enkel laten begaan.... en niets uitgericht.

Wat er dan bij kwam van persoonlijke ijdelheid, de drift om nu eens uit zijn schelp te komen en figuur te maken, om iemand te worden in 't zicht en in 't aanschijn van 't dorp - die beweegreden hield hij diep naar onder. Neen, daarom was 't hem niet te doen; en ten bewijze dat hij met zuivere inzichten bezield was en zijne goede gevoelens in hem de bovenhand hielden, 't was: dat hij er niet naar dingen zou; dat hij de uitspraak aan den pastor en aan den dokter zou overlaten en er verder nooit meer aan denken. Daarmede was zijn geweten gerustgesteld. Nu kwam het gedacht nog aan die blijde herinnering: de bekentenis van den dokter over zijn toebakkweek, - en dat wekte in hem eene kalme voldoening, de ijdelheid van den overwinnaar. Hij verlangde om weer eens van het prachtige zicht te genieten en zijn planten te bewonderen.

In die mijmeringen verslonden, was hij zoover genaderd waar de verrassing en 't onheil hem te wachten stonden. Hij had enkel nog een paar stappen te doen en de oogen vóór zich op te slaan om zijn vreugdige stemming, zijne geruste welgezindheid en 't genot van den heerlijken uchtend, bedorven te zien.

De stammen der toebakplanten over de vier eerste reken, stonden kaal geplukt als naakte stokken in den grond.

Bij den schok van 't eerste verschot, dacht Koornaert aan een stommen misgreep van Diktus en hij twijfelde een oogenblik of hij misschien bevel gegeven had den tabak te plukken? Onzin! Hij bleef verbluft zonder een stap te doen. Zoo ongelooflijk kwam het hem voor. Hij dacht aan eene zinsbe-

goocheling, aan tooverij, aan een geheime verwoesting, aan 't uitwerksel van eene windhoos die er bínst den nacht in gewerveld had? Maar neen, nu zag hij dat de blaren zorgvuldig van den stam waren afgekraakt en dat er niets, geen enkel, was blijven liggen! Dan klaarde er ineens iets op in zijnen geest en met eene hevige ontroering die zijn hert beangstigde, moest hij 't bekennen en voelde hij 't als een schande, als eene oneer, als een smaad hem op verraderlijke wijze aangedaan. De spijt en de gramschap kwamen t' eenegader naar boven in zijn gemoed.

- Ik ben bestolen! Ze zijn mijn toebak komen stelen! grolde hij. 't Geen hij nooit had kunnen onderstellen, 't geen hij nooit vermoed of gevreesd had, was nu gebeurd! De eerste aanwelling van schaamte en spijt kon hij niet weerhouden en er rolden twee dikke tranen over zijne wangen.

- Mijn schoone, schoone, schoone planten! kermde hij. En terwijl hij nader trad, tusschen de reken keek, zochten zijn gedachten al hoe 't kon gebeurd zijn en wie 't mocht gedaan hebben! Als een weerlicht schoot hem de herinnering te binnen aan Poortere, die bij den disch stond in de Kroone en hij dacht dat 't een wraak kon zijn van den wildstrooper omdat hij hem had doen verhuizen.

De inval bracht in eens wondere kalmte in Koornaert's gemoed. 't Was alsof hij terug gevonden had 't geen verloren was. Voor eene diefte was Koornaert veel minder bang dan voor nijdige plagernij. Was 't gedaan om de weerde van den toebak, wel, dan was 't verlies zoo groot niet.

- Daarmede ben ik verwittigd en die 't gedaan heeft zal mogen opletten. Zoo sprak hij zichzelf de stoutmoedigheid in omdat hij de ontroering van zijn herte daarmede wilde stillen. Nu was zijne bekommernis om te weten wat hij te doen had: gerucht en ophef maken, 't gerecht ermede bemoeien of 't geval verzwijgen en gedoken houden om geen leedvermaak te verwekken en zich niet belachelijk te maken?

- Dat gespuis zal er nog zijn deun in hebben! gromde hij. Ongestraft zou het toch niet voorbij gaan! want nu weer kookte de gramschap bij 't gedacht dat zijn eigendom beweldigd geweest was en dat ze juist gestolen hadden 't geen waar hij al zijne eer op stelde!

't Gedacht aan dokter Blondeel bracht hem een pijniging. Wat zou zijn medekamper nu zeggen!

- Neen, hij mag 't niet weten! 't mag niet uitkomen - 't moet verzwegen blijven! was zijn vaste besluit.

Evengauw wist Koornaert 't geen hij te doen had. Een spade halen en zonder zich moeite of werk te ontzien, vlug, de stoppels los delven, de eerde uit de worteling kloppen en als hij ze al thoope had, zeere op den kruiwagen laden en naar 't boschje voeren en de vracht in den vijver kantelen. Vandage dan den grond opkappen en vier reken koolen planten waar de toebak gestaan had.

- Geen duivel zal zien dat er iets gebeurd is! Een geluk dat ze hem niet al meê hebben! grijnsde hij.

Als 't eerste gedaan was, ging Koornaert naar huis in 't gedacht dat 't tijd zou worden voor 't ontbijt. Hij was nog in tweestrijd met zichzelf om 't gebeurde te vertellen of te verzwijgen, maar eer hij nog een woord had kunnen uitbrengen riep Agatha al luide:

- Maar Seraphien toch, wat scheelt er?! Ge staat heel in 't zweet en ge beeft!

Er was niets te verduiken. En nu voelde hij onweerstaanbaar de behoefte om zijn herte lucht te geven.

- Wat zou er zijn?! riep hij in drift, dat ik bijkans dood verschoten ben - wilt ge nu wat weten? Onze toebak, we zijn onzen toebak gestolen!

- Gestolen?!

Agatha en Elvire stonden alletwee met groote oogen, vol angst en schrik. Het werkmeisje was ook al uit het waschhuis gekomen omdat zij meende dat er een ongeluk gaande was.

- En hoe is dat gebeurd?

- Ja, weet ik het? Hij is gestolen en daarmeê uit.

- En wie mag dat gedaan hebben?

- Ja, loopt er achter; ze zullen 't u komen zeggen die 't gedaan heeft.

- Ja maar, Seraphien, dat is inbraak, daar staan zware straffen op en onze veiligheid is in gevaar. 'K en ga niet gerust meer slapen! Kijk, had ik het toch geweten, - juist in 't uitkomen heb ik Siska Champetters nog gesproken....

- Luistert hier, zegde Koornaert en hij nam eene ernstige houding terwijl hij den langen wijsvinger dreigend opstak:

- Agatha, Elvire, en gij Pelagie, ge zijt hier nu alle drie en ik daarbij en buiten ons gevieren en is er geen mensch die er een woord van weet, en die er een woord mag van

weten - ge kunt zien wat ge doet, maar zwijgen moet ge, verstaan?

- En waarom? deed Agatha verwonderd.

- Omdat ik het wil! Dat zijn mijne zaken. Ik alleen ben mansch genoeg om de dieven te ontdekken. Maar als gij er uwen snater in bemoeit zal 't zeker mislukken!

Na dien uitval zette Koornaert zich neer om uit te blazen en zijn zweet wat in te drogen. Zij bleven elkander staan bezien zonder spreken. Elk bij zichzelf maakten zij beschouwingen over dit ongehoord geval, dat zoo in eens de schoone rust van dien zomerschen uchtend kwam verstoren.

Agatha legde de schuld op de slordigheid van 't gemeentebestuur dat het kwaad liet woekeren. De lankmoedigheid van den overleden burgemeester kwam er bij te pas.

- Ze moesten heel dat dievennest in 't Gangske afbranden en 't volk verjagen! was hare meening. En onder 't koffiedrinken verklaarde zij dat heel de parochie ermede bezig was, met den nieuwen burgemeester.

Koornaert verpinkte niet. Hij at voort.

- Siska Champetters heeft mij aangesproken die van Sarel gehoord had dat gij het zijn zoudt en niemand anders het zijn kon. De koster was ook van dat gedacht; en bij de weduwe Huyghe, in den winkel, waren zij er ook over bezig.

- Ge moet voorzichtig zijn, Agatha, en zien dat gij u zelve nooit uit en laat in dien zin.

- En waarom? 't Is toch maar de waarheid?

- De waarheid en mag niet altijd gezegd worden.

- En we mogen dat niet bespreken? Het belangt ons toch meest van al!

- 't Is maar: als ik burgemeester worde zal 't zijn als ze mij burgemeester maken - ik zelf en wil er niet voor ijveren.

- Ge moet u niet achteruit trekken ook! besloot Agatha.

Dat onderwerp verwekte een gepaste afleiding om de aandoening der diefte te doen vergeten. 't Nieuws dat zijn zuster thuis bracht, verraste Koornaert in hooge mate; daarmede kreeg de opzet van zijne verbeelding een vasten grond en hij was blijde dat 't nu juist zoo gelegen kwam, dat hij t'avond, als gewoonlijk, elken donderdag naar de pastorie moest.

- Daar zal ik er meer over vernemen, zegde hij.

Hij verwachtte wel dat de zaak daar onder hun gevieren zou besproken worden en vastgesteld.

Nu 't er op aankwam en de menschen er mede bezig waren, begon de tweestrijd weer en de aarzeling in Koornaert's herte. 't Eene deel zijner persoonlijkheid verlangde ernaar om op te treden en in aanzien te komen op de gemeente - om de eerste te zijn; - 't andere - de diepere, de behoudsgezinde Koornaert, wilde maar liefst in zijne schelp blijven en verkoos de rust en de stilte. De voordeelen zag hij langs de twee kanten; 't eene zou hem de voldoening geven in zijne eigenliefde, om te staan boven aan 't hoofd der gemeente en gezag uit te voeren.... met 't andere hield hij zijne gemoedsrust beveiligd en medeen kon hij de voldoening smaken om, met een edelmoedig gebaar, het aangeboden eereambt af te staan aan zijn vriend den dokter. 't Eene lijk 't andere scheen hem even bekoorlijk en omdat hij niet besluiten kon in de keus, meende hij wel te doen de gebeurtenissen af te wachten.

- Als 't voor mij is weggelegd, als 't niet anders kan, wel....

Maar nu reeds schiep hij er zijn behagen in, te denken dat de menschen hem genegen waren, dat hij de eerste in aanmerking kwam. Doch om zich zelf niet toe te geven in begoochelingen en niet te toonen dat hij er meè ingenomen was zegde hij:

- Daar is veel vleierij onder de menschen - ze zeggen het maar zoo.

- Gij denkt altijd 't slechtste, merkte Agatha. De menschen zien er den rechten weg in en ze weten dat gij alleen er best voor geschikt zijt.

Koornaert kon er niet toe besluiten 't gesprek af te breken en zijn zuster was er nooit over uitgepraat omdat de zaak haar aanstond en omdat ze alzoo Seraphien trachtte te stillen en zijne ontroering te doen overgaan.

Elvire zat aan een handwerk bezig en luisterde zonder er veel belang aan te hechten. Van haar standpunt was er weinig aan gelegen wie er burgemeester werd, haar oom of haar toekomende schoonvader. Er waren zooveel andere dingen die haar veel nauwer aan 't hert lagen en 't verwonderde 't meisje te zien hoe tante Agatha zich zoo kon inspannen en opwinden om iets dat haar een loutere ijdelheid bleek. Zij zocht eene uitvlucht en vertrok naar boven en hield zich daar bezig met de dingen die haar nader belangden.

Koornaert ook kreeg er genoeg van en vertrok naar den hof om nog eens na te zien hoe de diefte gebeurd was. Er

was al iets van de gekwetste weerdigheid van den burgemeester in 't gevoel dat hem beheerschte. Hij stelde zich aan als iemand die 't niet doet om de weerde van 't gestolene, ook niet om 't wraakgenoegen, maar om dat hij er de weerdigheid in gekrenkt zag van zijn naam en stand. Toen hij de plaats naderde waar 't onheil gebeurd was, kreeg hij een zonderlinge gewaarwording - hij stond vergruwd op die plaats - hij was er niet meer op 't 'zijne'; hij schrikte bij 't gedacht dat hier iemand ongevraagd, moedwillig gekomen was met opzet om kwaad te verrichten. Op het oogenblik der diefte had hij er den inbreker kunnen ontmoeten.... 't Gedacht aan die mogelijkheid deed hem sidderen, want 't gebeurde wel meer dat Koornaert bij enkelen inval - zuiveruit om toe te geven aan zijn zonderlinge goesting - 's nachts opstond en hier kwam wandelen. Hij was hier dikwijls komen genieten van den nacht, toegegeven aan den drang die hem bestookte om den gewonen gang te verbreken, om aandoeningen of ontroering te zoeken buiten het alledaagsche. Maar dat er reden of mogelijkheid bestond zoo iets te ontmoeten, daar had hij nooit aan gedacht. - Het zou hem voor altijd den schrik op 't lijf jagen en vergruwen. De verbeelding van het voorval gaf hem die eigenaardige zindering in de poriën van zijn vel en in de wortels van zijn hoofdharen. Zijne handen sidderden in zijne broekzakken terwijl hij daar stokstijf te staren stond en in zijne verbeelding den dief bezig zag. Maar terwijl het tooneel voor hem opleefde en hij er als handelende persoon ook bij hoorde eene rol te spelen, ontwaakte de heldhaftigheid van den romantischen Koornaert en aanstonds kreeg het geval de afmetingen van een ingewikkeld drama. In zijn diepste binnenste echter was er een die schuw was van alle verwikkeling en bang voor de gevolgen, iemand die maar vroeg om de zaak stilletjes dood en gedoken te laten. De andere integendeel, zag er eene gelegenheid in om moed en durf te toonen - het was de Koornaert die ten toon stond tegenover zijn zuster en zijn nichtje - de ridder in 't aanschijn zijner edelvrouwen - de beschermer, de albehoeder die haar de sterkte der veiligheid wilde toonen waarin zij stonden. Hij herinnerde zich hoe 't onbedacht, uit zuiveren aandrang, hem uit de borst gesprongen was met den uitroep: 'ik alleen ben mansch genoeg om de dieven te achtervolgen!' Dat was voor den manmoedigen Koornaert zooveel als een afgelegde eed -

eene verbintenis op zijne eer. En nu op den stond, drong hij het zich op, om den truntaard te verjagen en zich sterk te maken tot een heldendaad die hem als toekomstigen burgemeester, verheffen zou in de oogen zijner huisgenooten. Als een bliksemflits schoot het gedacht hem door 't hoofd: ze kunnen terug komen! ze zullen voorzeker terug komen!

Eer eene minuut later had zijne verbeelding het opgeworpen vermoeden tot eene mogelijkheid en van daar tot eene werkelijke zekerheid omtooverd.

- Ze komen t' avond terug! meumelde hij, vervoerd door angst, door opwinding. En hij aanzag het als de schoonste kans om zijn spitsvondigheid op de proef te stellen en een heerlijken slag te slaan.

Al de speurders, de geniale, de spitsvondige detectieven die met hunne talenten de wereld verbaasden en Koornaert onder 't lezen hunner avonturen vervoerd hadden met genot, - ze kwamen hem allen vóór den geest en hij achtte zich als een bedrevene kenner, die een schoonste kans ziet om ineens in 't vak beroemd te worden. In den grond van zijn hert was de wensch gemeend om de dieven te zien terug komen. Dat scheen hem 't eenige middel de daders te ontdekken. In zoover had hij nu zijn voorsprong, dat hij verwittigd was, dat hij zijn voorzorgen nemen kon en een plan beramen met alle mogelijke inwikkeling.

Zijne gramschap van daareven was nu maar geveinsdheid meer, iets voor den vorm. Inwendig moest hij zich kalm houden, denken aan zelfbeheersching, koelbloedigheid, moed en slimheid. Maar 't gedacht dat hij nu feitelijk vóór iets stond, dat er iets gebeuren ging waar hij de groote heldenrol in voeren zou, deed hem alle zelfbeheersching verliezen en hij wond zich enkel op om de zaak ‘groot’ te zien.

Nu was het geene inbeelding uit de boeken, met de verrukkelijkheid van den toeschouwer die bij 't gevaar aanwezig is maar zich veilig weet en er buiten de spannende nieuwsgierigheid in 't vervolgen van 't verloop, niets mede te maken heeft. Hij herinnerde zich gevallen van inbraak door rooversbenden, die, niettegenstaande alle berekeningen op gelukken, afgeweerd en verijdeld werden; waar de rollen verwisselden en de aanvallers door de aangevallenen overrompeld waren.

Het stond hem nog niet duidelijk voor, hoe het hier afloopen of hoe hij het beleggen moest. Eerst wilde hij nauwkeurig

de omgeving onderzoeken. Hij ging tot bij de haag om te zien waar de dief was ingebroken. Nergens een gat of opening. Hij was er dus over gesprongen. Hola! hier had hij het! Koornaert merkte duidelijk in het geharkte zoompje, onder aan de haag langs den wegel - twee vreemde voetprentsels en verder eene trappeling van grove schoenzolen. Die eerste ontdekking bleek een goed begin en dat zette Koornaert aan om door te drijven. Hij dacht eerst aan een afgietsel in plaaster om de prentsels te bewaren, - maar dat was te omslachtig en gaf toch geene uitkomst. Hij wilde den dief zelf, vóór zich aan 't werk en opeens deed hij zichzelf de bekentenis dat hij hem dood wilde schieten. Die inval werd gewekt door den lust om zijn kunde en stoutmoedigheid te laten zien, een treiterend genot was het om zichzelf te trotseeren. Het was een drift om de zaak zoo zwaar mogelijk op te nemen, temeer dat hij zijn besluit in volle recht mocht uitvoeren omdat hij in staat van wettige verdediging was; verder mocht het geval zoo zwaar mogelijk zijn aan gevolgen - hij zou er toch ongedeerd uitkomen en bekend zijn als een.... Hij hoorde 't de menschen al zeggen: wie zou er dat gedacht hebben van Koornaert!?

In 't gebruisch der vervoering kwam de bedaarde, kalme stem van zijn geweten daartusschen die vroeg:

- Mag dàt, Koornaert? zonder kommernis voor uwe zielezaligheid?

- Wát? zeker mag het! antwoordde hij vol overmoed. Diefte met inbraak - de wet geeft me het recht te schieten; mijn hof is omsloten - wie kan er mij beletten een kwaaddoener neer te schieten?

- In geval van wettige verdediging, weerklonk het, als eene zachte verwittiging.

Hij stond er een oogenblik verlegen mede, - het was als een spottende volledigingen van zijn eigen aanhaling - eene bijzonderheid uit zijne eigen bewijsvoering die hij vergeten was en die hem nu beschamen kwam. Maar hij deed als iemand die de sterkste is en alleen om te redeneeren en vluchten kan langs waar hij 't goedvindt.

- Ik ben hier in mijnen hof, beweerde hij, op een uur dat mij goeddunkt, ik bewaak mijn goed, de dief is gewapend en zoo gauw hij gevaar ziet, vermoordt hij mij.... moet ik misschien wachten van schieten tot hij geschoten heeft?....

Alwie met geweld, 's nachts in mijn hof komt met slechte bedoelingen, mag ik omver schieten.

- En dan?

- En dan? O, daaraan wilde hij nu liefst niet denken. Hij was overdaan door 't vooruitzicht van eene hevige aandoening. Zijn goed recht was nu beslecht, hij had zich die overtuiging tegen zijn beter weten in, opgedrongen en wilde er nu verder niet meer over twisten. Hij haakte reeds naar de uitvoering. 't Gedacht aan 't geweer, het laden, de handeling, het angstige afwachten, het mikken, de ontploffing, - deed hem kriebelen van verlangen. Hij wreef zich de handen als iemand die iets wonders te verwachten heeft.

't Geen hem in die zaak het meest beviel was het geweer, zijn tweeloop,

Die wondere bekoring voor den vorm en voor de behandeling van een geweer was hem uit zijne jeugd bijgebleven en wel een rechtstreeks gevolg ontstaan uit zijne eerste lezingen. Boeken als: de Franschen in Vlaanderen; Jan Clerker, Baekelandt, de Vrijbuiters en andere, hadden hem een wonderen lust gegeven voor wapens en bijzonder voor pistolen, dolken en geweren. Bij 't lezen van Conscience, Snieders, Sleeckx had hij 't verlangen gekregen naar wapens, omdat die dingen in den loop der heldenverhalen als toovermiddels dienst deden in de vele aanvallen, en verwikkelde gebeurtenissen. Koornaert had alzoo de liefhebberij gevoeld om zelf die dingen te bemachtigen, niet om ze te gebruiken, maar om ze te betasten enkel, ze te streelen, om er de gebaren mede na te doen gelijk ze in de boeken beschreven stonden. Zijn groote treurnis in zijn jongen tijd was: dat de wapens uit de mode waren, dat men er geene dragen mocht en nog minder gebruiken. Zijn ideaal ware een tijd geweest van beroering, wanneer iedere burger een paar pistolen in den broekriem droeg, een dolk aan de zijde en een roer of karabijn op den schouder. Hij herininnerde zich de vertelsels van zijn vader, die mede gevochten had in den franschen oorlog; maar een heel bijzonder geval bekoorde hem altijd nog meest. In het boek van Snieders: Op den Toren, had hij gelezen van een knaap die heimelijk een pistool bemachtigde en een roer uit de schouw ging stelen om mede op te trekken met de Sansculotten! Dat verbeeldde voor den jongen Koornaert het opperste geluk. Bij gemis aan echte wapens had hij er zich toen houtene

gemaakt en omdat er niet werkelijk geoorlogd werd, moest hij zijn liefhebberij uitwerken alleen, op den zolder, waar hij in hevige vervoering eene oude bijl zwaaide in de rol van Breydel, een houten sabel in de rol van Napoleon en een langen vaanstok met blikken lansschicht, als een speer in de rol van de Indianen als padvinders of als kruisvaarder op weg naar Jeruzalem of in 't gevecht met den ‘Oude des Bergs’ bij de Turken. Als 't maar aan een wapen geleek, 't was al genoeg als 't den vorm had, want de inbeelding was levendig en vermooide de dingen en in 't gevecht was 't gebaar het bijzonderste, want de strooien man viel toch altijd doorstoken neder en bleef er zieltogend liggen.

Uit dien tijd was het behagen in wapens voor Koornaert nog bij gebleven. De kolf van een geweer scheen hem 't schoonste wat er bestond en de naam alleen van een helm, een schild, een speer of tropee oefende op hem een eigenaardige bekoring.

Van sedert hij zich zelfs meester geworden was, had hij zich allerhande wapens aangeschaft met de beweegreden bij Agatha dat 't zicht alleen reeds ontzag gaf en vrijwaarde tegen inbraak. Voor 't gebruik van die moordtuigen was hij wel een beetje bang, maar dat gaf hij zichzelf niet toe. En om er zich tegen te sterken, schoot hij regelmatig om de drie maanden zijn tweeloop af en zijn twee revolvers. De pistolen waren nooit geladen en werden buiten dienst beschouwd, hingen er alleen voor 't vertoog. Om te jagen had hij nooit lust of goeste gevoeld. Dat scheen hem de parodie van 't wapengebruik. Wapens voor hem, beteekende strijd, gevecht, heldhaftigheid en daarom gebruikte hij de wapens slechts in zijne verbeelding, waar ze nog altijd een groote rol speelden.

Aan den wand rechtover de vensters, in de groote keuken die alleen voor eetplaats diende, hing de blinkende tweeloop, altijd geladen, tegen alle onvoorziene gebeurlijkheid. Dat was 't blijkbaar ontzag waarnaar al de huisgenooten opzagen als naar een bestendig gevaar, een onmisbaar kwaad waar niemand aan raken dorst. In den wijden oud-vlaamschen heerd, aan het koperen taprek, onder het gepijpte schouwkleed, hing de blanke cavallerie-sabel, en twee pistolen met koperen beslag uit den franschen tijd. Die dingen had hij afgeërfd van Oom Pier-Celestien die er zelf veel belang aan hechtte en Seraphien schitterden die twee pistolen in de oogen als een schat waarop

hij jaren lang geloerd had tot na Oom's dood. Den sabel had hij gekocht van den ouden veldwachter, die onder Napoleon had gediend en het wapen had opgeraapt en medegebracht aan de Berezina. Den tweeloop en twee revolvers - een kleine browning om onder 't hoofdkussen, en een zwitsersche officiers-revolver om in de nachttafel - had hij in stad gekocht den eersten dag dat hij heer en meester van zijne eigen daden, van 't hof gescheiden was om hier te komen rentenieren.

Den volgenden winter had hij nog een repetitie-revolver gekocht en de kleine Browning aan zijn zuster gegeven omdat er dieven bij den molenaar hadden ingebroken en men nooit te goed kon voorbereid zijn.

't Vooruitzicht nu, dat hij zijn tweeloop in een ernstig geval zou kunnen gebruiken, gaf Koornaert eene siddering zoodat hij over heel zijn lijf kiekenvleesch werd. Hij stapte over en weer in den tuin, met gefronsd voorhoofd en de armen gekruist om het ontwerp te overleggen en alle mogelijke voorzorgen te nemen en vooral fijn te spelen. Hij wilde aanvangen met 't begin en ordelijk werken.

Eerst moeten de koolplanten in d'eerde gesteken worden en begoten om geen oog of vermoeden te geven aan dezen die van de diefte niet weten moesten. Daarna kwam hij in huis, draaide er wat rond en op een gunstig oogenblik had hij den tweeloop van den haak genomen en was er mede weg zonder dat iemand 't gemerkt had. Bij de schuur, in een soort werkwinkel, waar Koornaert al zijn gereedschap liggen had, en gewend was te prutsen als 't regende, ging hij 't wapen oppoetsen, 't binnenste der twee loopen nazien en de kardoezen erin passen en den haan doen spelen.

Naar het hem scheen, kwam een beetje geheimzinnigheid bij 't geval uitstekend te pas. Hij had al overlegd zorgvuldig alles te vermijden wat hem later zou kunnen aangerekend worden als: handeling met voorbedachten rade. Hij wilde tegen alle mogelijke gebeurtenis voorbereid zijn. Ja, 't was maar best dat niemand in huis zijn voornemen kende; - zijne verdediging moest den schijn hebben spontaan gebeurd te zijn. Hij zou het wel weten te schikken.... alles was voorzien.

De tweeloop moest vooral in orde zijn - dat was de geliefdste bezigheid. De klinken onderzocht; 't lossen der vangen en 't springen der veren.

Hij wist, van hooren zeggen, dat een spinneweb in den loop

voldoende is om bij een schot, het geweer te doen springen; - goed doorborstelen dus en uitwrijven met een petroleum-lapje. De twee kardoezen met zaad verving hij door kogel-kardoezen - dat leverde ernstiger en voldoende uitslagen....

Nu moest hij 't gunstige oogenblik afwachten om het wapen weer terug op de gewone plaats te brengen. Daarmede mocht hij een vol uur wachten, tot Elvire eindelijk opstond en uit de eetplaats vertrok.

Daarna zou hij voor de oogen der huisgenooten, op de gewoonste manier zijn dag overbrengen.

Er waren stonden dat hij twijfelde aan 't geen in zijn hoofd als eene onvermijdelijke gebeurtenis te wachten stond, zoodat hij de spanning vergat en de omgevende dingen weer hun zelfde, gewone uitzicht kregen in zijne oogen. Maar opeens stond het weer levend overeind. Bij de minste aanleiding hernam de koortsige gejaagdheid en deed hij 't geval voor den geest komen gelijk hij verlangde dat het afloopen zou. Ter plaatse gekomen, onderzocht hij de omgeving en daar viel zijne keus op een ouden kriekelaar. Hij haalde de ladder en klom er op, kwansuis om er een musschenschuw te plaatsen. Van daaruit zou hij de omgeving beheerschen, vlak bij en boven den inbreker en tezelfder tijde ongemerkt en buiten gevaar zijn. Deze vondst beviel hem boven mate.

Nu moest hij nog een spade hebben. Waarom ze dienen moest, wilde hij bij zichzelf niet uitspreken. Er waren grenzen aan de buitensporigheid zijner verbeelding en zaken waarvan hij de gevolgtrekking niet wilde inzien.

Dat waren de bijzonderheden waarvoor hij een beetje beschaamd was, maar de voorzichtigheid dwong hem toch tot in 't uiterste de gebeurlijkheden te voorzien en er zijn zorgen naar te nemen.

's Noens aan tafel hield Koornaert zooveel mogelijk de handen geborgen omdat hij het beven zijner vingeren niet bedwingen kon.

Er werd over onverschillige zaken gesproken. Agatha haalde 't nog op van de diefte, vroeg naar bijzonderheden en raadde Seraphien nog aan er den Champetter over te spreken.

- Laat mij maar begaan; al wat ik vrage: 't is dat g' er aan niemand een woord over rept. 't Is 't minste van den toebak, maar zulke dingen zouden niet mogen voorvallen op een christene gemeente. Ik zal het de dieven wel afleeren!

Daarbij bleef het. Seraphien zag op het wezen van zijn zuster en van zijn nichtje, dat die woorden eenigen indruk gemaakt hadden en dat zij vertrouwen kregen in zijne uitspraak. Dat zette hem aan om zijne onderneming met kracht door te voeren.

Na 't eten ging hij, volgens gewoonte, zich wat te bed leggen en terwijl hij de gekende dingen bestaarde in de helder gestemde lucht zijner slaapkamer, waar de rust als iets bestendigs heerschte, miek hij de onderstelling die hem wat bevreesde: - morgen wellicht, als ik hier op datzelfde uur zal liggen.... is er misschien iets schrikkelijks gebeurd. Wie weet was 't voor de laatste maal niet dat de rust hier verwijlde op die kamer? 't Was of stond hij voor iets dat hem werd opgelegd als eene noodzaak, iets dat hij niet meer ontgaan kon. Zijn brein was vol tegenstrijdigheden. 't Geen hem te wachten stond zocht hij toch zelf, het vervoerde hem met een koortsig verlangen en niettegenstaande aanzag hij het als iets dat buiten zijne sfeer lag, iets dat hem niet zou afgaan - dat bij een ander behoorde. Hij trachtte die vrees te verjagen, zich sterk te houden, er zijn roem in te stellen beraden te zijn en heldhaftig in zijn eigene oogen. Maar te zelfder tijde doorzag hij heel het opgezette spel als een flauwigheid die gevaarlijk was en hem veel ongemak zou bijbrengen. Hij glimlachte medelijdend op zichzelf als de gedaagde ouderling het doen zou die de onbezonnenheid doorschouwt van een jongen in zijne apenjaren. Dat alles was heel schoon in gedachten maar schrikwekkend om uit te voeren. Hij vergeleek zijn toestand bij 't geval dat hem als eene oude herinnering was bijgebleven: zijn verlangen, als kleine knaap om te paard te rijden, en toen hij er voor 't eerst opzat, hoe al het genot veranderde in vrees om het afvallen en verongelukken. Hoe hij zich met den angst in 't hert, kloek gebaard had, maar er zoo haast mogelijk afgekomen was met 't besluit om nooit meer te herbeginnen.

Was hij geschapen op de wereld om niets dan met de verbeelding uit te voeren? Moest alles in schijn alleen aan hem voorbijgaan?

Maar toen kwam heel de bewijsvoering tegen zijne lafheid aanstormen. Hij sprong op de beenen en kreeg een gevoel van minachting voor al de stille dingen op die wit-luchtige slaapkamer. De burgermensch, die zijn eigendom liet beweldi-

gen om de stoornis in zijn leven te ontgaan, verrachtte hij. De ééne schoone gelegenheid om moed te toonen wilde hij niet laten onsnappen!

Hij miste iemand om zijn redenen en opvattingen mede te deelen, om raad en instemming te krijgen. Dat op- en neerhalen van tegenstrijdigheden met zichzelf, verlamde alle daadkracht, hij was er van overtuigd. Een oogenblik dacht hij aan dokter Blondeel, maar aanstonds schudde hij misnoegd het hoofd. De dokter was immers de braafheid zelf, een man die altijd en in alles de verzoening zocht en gewoonlijk het toegeven als eerste heilmiddel aanvaardde, - gelijk hij in de medicijnen altijd deze uitkoos die verzachtend werkten. Die zou zich heel zijn have en goed laten ontrooven liever dan tegen een dief geweld te gebruiken! De veldwachter dan?.... goed, al wat ge wilt, maar geen doorzicht, een babbelaar naar alle winden - geen staat op te maken.

't Zou nog maar best zijn als hij 't alleen en zelf klaar speelde. Van wie, van wat moest hij bang zijn? en als 't goed afliep, wat een gerucht rond zijn naam! zijn roem was ineens gevestigd en hij had het vertrouwen van heel de gemeente!

Dat laatste gaf den doorslag.

Hij begaf zich weer naar den lochting en vandaar in 't boschje, waar hij beter denken kon en de lijn tusschen de werkelijkheid en de inbeelding niet meer zoo grif afgescheiden was.

Daar gerocht hij in de goede, opgewekte stemming en de angst zelfs der verwachting doorzinderde hem als een ongekend genot.

Eens dat 't voorbij was zou hij verheerlijkt staan in zijn eigen aanzien en in 't aanzien der menschen. Hij kreeg den inval om de Voorzienigheid te danken die zulk eene gelegenheid op zijne wegen stelde om er zijn voordeel mede te doen. Nu hij stond voor 't bewogene, was 't de tijd niet om de dagen vol eentonigheid te betreuren of ging hij nu loochenen misschien dat hij altijd naar het bewogene getracht had?! Wat was het verleden geweest tenzij eten en slapen en voorzichtig zijn?

Hier in 't boschje ging het Koornaert goed om den ouden truntaart dood te nijpen en te ontpoppen in de gestalte die zijn verhevener geest bezielde.

Agatha had, als naar gewoonte, een half uur vroeger 't avondeten gereed gemaakt omdat Seraphien op tijd zou kunnen uitzetten naar de pastorie. Tegen dien tijd stond Koornaert al geschoren en opgeschikt, in zijn halfbeste kleeren, met de geblonkene sliffers en zijn zijdene muts en halsdoek aan.

Onder 't eten werd er weinig gesproken. Seraphien hield zich ernstig als 't ware bewust van de gewichtige zitting die hij zoo aanstonds moest bij wonen en waar de beslissende uitspraak zou gebeuren. Agatha had wel iets op 't hart, maar ze wist niet hoe het eraf krijgen zonder haar eigenbelang te laten doorschemeren of haar inzichten verdoken te houden. Elvire alleen, deed als gewoonlijk en merkte niets; haar klare, blauwe oogen keken boven de oogen van nonkel en tante, met 't verlangen om in 't avonduur, alleen, te genieten van de deemstering die den hof weer overspinnen zou als met een rag van zoetzinnige droomerij.

- 'k Weet wonder.... 'k wilde wel een dag ouder zijn om te weten hoe de zaak zal afloopen? begon Agatha.

- Wat zaak? vroeg Koornaert beangst in 't gedacht dat zijn opzet ontdekt was.

- Wel, in de pastorie.... 't burgemeesterschap zal er toch besproken worden?

- Ha, ja.... deed hij onverschillig, gerust gesteld.

- Ge moet u daar niet te.... te.... hoe zou ik zeggen?.... niet te blood, niet, te zeer achteruit trekken als ze 't u opdragen.... En niet toestemmen als er iets tegen de reden wordt vooruit gezet.

Seraphien bezag zijn zuster met gemaakte verwondering alsof hij vragen wilde; wie er ooit getwijfeld had aan zijn durven. Dat vond hij voorzichtiger en gemakkelijker dan antwoorden. En als ze verder redenen bijvoerde, besloot hij met kalmte:

- We gaan, onder ons, de zaken ten beste schikken, zuster. Ik ben niet gewend mijn meening onder tafel te houden, waar 't noodig blijkt.

- Ga maar gerust slapen, zegde hij in 't opstaan; 'k heb den sleutel meê, want 't zou kunnen wat laat worden.

Elvire kwam een kruiske halen bij nonkel en met een laatste vermaning van zijn zuster, zette hij uit.

Met zijn sleepstap en zijn roeiende armen, wandelde hij, wijds en zijds kijkend, over de velden, naar de plaatse toe.

De pastor was in zijn hof bezig en Koornaert was de eerste bezoeker.

- Laat maar, zegde hij tot Colete die hem wilde in de spreekplaats brengen, ik zal maar liever in den hof gaan, 't is te warm binnen.

De pastor wandelde blootshoofds, dampend aan een goudsche pijp, op en neer over den breeden middenweg tusschen zijne dreef van zwaargeladen fruitboomen. De twee waren zoo gauw aan den kout over 't weer, den groei der vruchten. Maar toen voelde Koornaert een groot ongemak omdat hij de openhertigheid van zijn gemoed geweld moest aandoen en verzwijgen 't geen hem op de tong lag, namelijk het geval der toebakdiefte. Hij leed eronder maar hield zich kloek met 't vooruitzicht op 't geen hem dezen avond zelf nog te wachten stond. Hij verwachtte ook dat de pastor van de schoone gelegenheid zou gebruik maken en hem vastpakken, in vertrouwen, over het openstaande burgemeestersambt. Hier tusschen vier oogen, voelde Koornaert zich sterk genoeg om zijn begeerte te laten doorleken, maar de pastor scheen er niet aan te denken - hij was maar druk bezig over gewone zaken en scheen met inzicht opgetogen om niet te laten doorschemeren dat er iets gewichtigs op handen was. Ze voelden echter van weerskanten dat de woorden in den rechten toon niet klonken - dat er iets haperde en gewrongen was aan de gemaakte rechtzinnigheid. 't Geen ze bespraken belangde hun niet - ze waren merkbaar elders met de gedachten.

Er werd gebeld. 't Zal nu beteren, dacht Koornaert, als de dokter erbij komt.

Maar 't was de zware stem van Messiaen en de heereboer kwam door de huisgang recht naar den hof toe.

Na de begroeting stelde de pastor voor om maar binnen te gaan en een glas te drinken.

- Blondeel kan nog wat weg blijven, merkte hij, en hier is 't wel koel, maar te droog, newaar Messiaen?

De boer antwoordde met een vetten lach die den pastor gelijk gaf.

In de studeerkamer waren de twee vensters open die de koelte van den hof en de geuren uit de bloemperken met de laatste klaarte naar binnen lieten.

't Gezelschap nam plaats aan de ronde tafel te midden, waar Colete voor elk een glas bier geschonken had. De groote

karaf prijkte op een gefestonneerd rood laken tapijtje dat voor die gelegenheid over tafel gespreid lag.

Onder het smakken aan de pijp bleef het eerst een tijd stil en de blauwe damp kronkelde boven en tusschen de drie rookers, in zwierkronkels den hoogsten kant der open vensters uit. Als menschen die elkaar gewend zijn en op geregelden tijd bijeen komen, voelden zij geen ongemak noch behoefte om de leemten der samenspraak met gemaakte gezegsels vol te stoppen. Ze wisten alles van elkaar en 't geen er bovenop lag kwam er maar uit om de opgeruimdheid van hun gemoed lucht te geven. Als ze diepere dingen zitten hadden, wachtten zij zich wel daar iets van te laten blijken; wantrouwig en voorzichtig voor elkaar, trachtten zij den een den andere uit te hooren, terwijl de strakheid van hun wezen heel hunne eigene bewogenheid naar binnen hield.

In zulke omstandigheid moest de pastor alsdan, met geslepene voorzichtigheid, hunne gesteltenis trachten te doorgronden, terwijl hij hunne aandacht op nevenzaken gevestigd hield. Zachtjes aan en met kleine trekjes, ontzwachtelde alzoo hun inzicht en gaven ze, zonder 't zelf te weten, door een woord of een gebaar, te kennen wat ze meenden gedoken te houden en loste 't eene na 't andere van 't geen ze wilden verbergen.

- W' hebben weer een zwaren dag gehad, merkte de pastor terwijl hij de zware gestalte uitstrekte op den krakenden zetel en met de teedere, witte hand over den blooten schedel streek, gelijk iemand die na veel en zware inspanning eindelijk de welverdiende ruste geniet.

Koornaert begon met inzicht over de begrafenis van den burgemeester te spreken.

- Iets dat geld zal kosten aan de familie. Maar ze kunnen ertegen, merkte Messiaen.

Na dien inzet liep de samenspraak als van zelf over den burgemeester zelf, die hier ook alle donderdagen placht zijn pijpe te komen rooken. Op dat oogenblik werden ze alle drie aangedaan door een heel eigenaardig gevoel van treurnis om den afwezige en ze keken naar de ledige plaats waar ze hem nog zagen zitten, beeldelijk en zijn pijpe ontsteken en zijn deel doen in 't onderhoud. Ze waren nog niet gewend aan 't gedacht dat ze Baertsoen nu voor altijd zouden missen in hun gezelschap - dat ze zijn lach en zijn fijne opmerkingen niet meer zouden hooren....

- 't Is vier weken geleden dat hij daar nog zat, merkte de pastor.

- Hij had het nog aan den stok met den dokter....

- Hij kon iemand plagen. Dat was zijn groote liefhebberij.

- Maar toen had hij al de ziekte in 't lijf, beweerde de pastor, en 't was te voorzien...

- Op zulken ouderdom - aan die jaren, merkte Koornaert.

- Acht en tachtig, was hij.

- Tegen dat wij zoover geraken! loech Messiaen.

- 't Is een groot verlies voor de gemeente, waagde Koornaert, die ongeduldig werd om dat moedwillig achterhouden van 't geen hun allen vernibbelde.

De eene bedenking viel na de andere als een galm die een wedergalm verwekt met een poos gespannen stilte tusschen elken val. Tot Messiaen plots die stilte verbrak en voor zijn mond weg, zonder schroom, de gewichtige bemerking er uitgooide waar ze allang schenen naar te wachten:

- 't Is maar, zegde hij, dat we nu zonder burgemeester staan en dat we zullen moeten voor een anderen zorgen!

't Woord was eigenlijk tot Koornaert gericht, die bleef zitten zonder verpinken.

- Hoor, merkte de pastor, dat zorgen zal niet veel moeite kosten.

't Wezen van Koornaert en van Messiaen stonden als een dubbel vraagteeken op 't wezen van den pastor gericht.

- Hoor, herhaalde hij. Dat gaapt gelijk een oven, - Blondeel! wie zou er anders burgemeester worden tenzij Blondeel?!

De pastor had het gewaagd in een stoutmoedigheid en hij wachtte met de uitdrukking, maar zonder iemand te bezien, alsof er in die zaak niet de minste twijfel mogelijk was.

Hij had amper den tijd om zijn glas te ledigen. Messiaen was de eerste die bijsprong:

- Zeker, zeker, niemand anders.... hakkelde hij.

En Koornaert ook knuffelde entwat tusschen de tanden dat als eene goedkeuring kon opgenomen worden, zoodat de pastor op de instemming van die twee al rekenen kon. Maar nu 't vat ontstopt was bestond er geen reden om 't halverwege te laten steken.

- Is er misschien van iemand el sprake? en hij liet geen tijd tusschen de vraag en het antwoord -: 't was toch van overlang zoo geschikt en Blondeel was de aangewezen persoon? Laat eens zien, wie kan er nog in aanmerking komen?

Gij Messiaen, gij zit op uw hofstede en hebt al werk genoeg en last om uw boerderij te besturen.... En gij, Seraphien, gij houdt aan de rust, aan den vrede en zijt geen slameur gewend....

Aangezien de pastor het wist en het met zulke overtuiging uitsprak, moest het wel waarheid zijn.

Messiaen kon er niet tegen op, die voelde zich met 't eerste woord verwonnen en hij meende maar best te doen de zaak luchtig op te nemen en te gebaren dat hij er nooit aan had gedacht.

Met Koornaert was het anders gesteld. Dat ongestuimig doordraven van den pastor had hem ontstemd; hij voelde zich gekrenkt in zijne weerdigheid; ware 't hem, voor den vorm maar, aangeboden geworden, dan had hij 't met voldoening van de hand gewezen en met genoegen had hij het aan den dokter afgestaan. Nu werd hij brutaal voor een voldongen feit gesteld en dat viel hem tegen.

- Als 't niet anders kan, of 't noegen ware, dan.... of als de dokter het allemets weigerde, zegde Seraphien ontwijkend. Heeft de dokter aanveerd? Heeft er hem al iemand over gesproken? Me dunkt dat we niets en kunnen vaststellen zonder 't advies van den dokter zelf....

Koornaert meende nu 't uiterste gedaan te hebben. Hij was tevreden over zijn optreden en nu kon hij 't verloop afwachten.

Messiaan ook was weer opgewekt en scheen nieuwen moed te hebben.

- Gij zegt al wel, menheer pastor, riep de boer, maar zal Blondeel tijd vinden? want zijn zieke klanten oppassen en burgemeester spelen....

En de zaken staan al wat verslabakt op de gemeente, - er zal moeten gewerkt worden op 't stadhuis. Baertsoen was een beste vent maar zijn deugd bestond vooral in toegeven en houden 't geen er was; in 't nieuwe was hij toch de man niet en we staan verre ten achter bij veel andere dorpen.... als we niet flink aanpakken zou er kunnen politiek ontstaan.... Koornaert had Messiaen zitten bezien en al de woorden die hem uit den mond kwamen en terwijl de boer zoo bezig was, kreeg hij de onverwachte maar vaste zekerheid dat Messiaen er ook op geluimd was en poging deed om langs kronkelpaden zijn eigen naam vooruit te brengen.

Maar de pastor liet hen niet verder voortvaren in dat water.

Hij stak zijn lange pijp met den bak in de hoogte en beet op den steel.

- Kom, kom, Messiaen, ge weet toch wel wat er op de markt te eten is? en hoe de zaken staan weet ge ook? Blondeel neemt zijn ontslag, - zijn zoon komt op 't einde van den zomer thuis. De oude dokter viert zijn gouden jubilé. 't Is 50 jaren dat hij gemeesterd en gewerkt heeft bij dag en bij nachte, bij rijke en bij arm, - bij armen vooral! - en groot en klein geholpen en bezorgd en ten dienste gestaan, verre en bij, door nat en droog, dik en dun. Dat maakt al een schoon sommetje werk als 't al bijeen komt en Blondeel is nog goed bewaard en goed in state om nog een schoon aantal jaren de gemeente te bestieren. Hij zal het goed doen en geern doen - met liefde en toewijding; gelijk hij de menschen geholpen heeft, zal hij ze blijven helpen, hij kent ze, zij kennen hem, weet er mij iemand een beteren candidaat, dat hij hem vooruit brenge!

Messiaen en Koornaert voelden zich beschaamd en in hun schelp teruggedrongen gelijk kwajongens, na dat betoog.

- Ha, lijk dadde, merkte Messiaen de eerste, niemand zal beweren dat de dokter geen brave ziel en is!

Koornaert ook meende, alhoewel met tegenzin, maar uit wellevendheid, en om zich niet afgunstig te toonen of koppig, nu te moeten openlijk instemmen. Hij voelde zich klein mannetje daarbij, overweldigd door de bewijsvoering van den pastor en heel zijne opgestelde verwachting viel uiteen als een jongensdroom.

- Zeker, zeker, knikte hij. Niemand kan 't beter doen - 't ware een geluk voor de gemeente. Maar ik vreesde toch dat hij er niet op gesteld was. We spraken er nog over ondereen in 't naar huis komen na de uitvaart en om t'hooren, aan zijn redens, scheen hij er niet veel gadinge in te hebben.

- Niet aanveerden?! dat ware wat schoons! riep de pastor.

- Ja, tegen mij wilde hij 't verleggen - hij scheen nog meer aan de ruste te houden dan ik zelf.

- W'en kunnen niet beter doen dan wachten om den dokter zelf te hooren, merkte Messiaen.

- Dat komt allemaal wel in orde, ge zult wel zien, besloot de pastor.

En daarmede was Koornaert de baan afgesneden en de kans om mede te deelen dat de dokter aan hem het burgemeesterschap had willen opdragen. Die troef werd hem nu uit de

hand gegooid en hij dacht: als ik hem nu niet uitspele, is het straks te laat! Op dit oogenblik was de begeerte hevig in hem om de verkorene te zijn en 't scheen hem dat het aan een draadje hing - dat hij 't nu met een handigen inval zou kunnen bemachtigen.

Colete bracht de brandende lamp binnen en bij die plotse helderheid in de kamer, zagen zij met verrassing de opgewondenheid van elkanders gelaat en ze haastten zich om hunne gevoelens te verduiken en hun reven en rimpels in de gewone strakheid te spannen.

Zij zaten nog, alsof ze tenden gekout waren, te wachten als het belletje aan de voordeur rinkelde,

- Daar is de dokter! riep de pastor tevreden, en hij stond op. Nu zullen we gauw bescheid hebben.

Dokter Blondeel trad binnen. Klein en welgedaan, met den trippelenden stap van zijn korte beenen, gedoken in den zwarten jas. De genoegelijkheid op het wezen en de levendige lachende oogen vlijtig rondschitterend; beurtelings de handen wribbelend en streelend over den grijzen puntbaard, groette hij rechts en links en verontschuldigde zijn late binnenkomen. Hij had zijn stoel gevonden, sloeg de twee panden van zijn jas al achter op en vleide zich behagelijk neer met een ontlastenden zucht. Hij sloeg de beenen 't eene boven 't andere en keek of Colete hem zijn pijp zou brengen.

- 'k Ben een beetje op mijn achterdeel - ze zijn mij komen roepen voor een ziek kindje.... Ge wacht zeker om te kaarten?

- Neen, dokter, we waren juist bezig over u, begon de pastor. We zeien dat gij de éênige geschikte man waart om burgemeester te worden. Ik vertelde daareven dat ge dees jaar uw jubilé viert van vijftig jaren geneesheer en dat die jubilé nu wel zou kunnen samenvallen met uwe inhuldiging als burgemeester! Waarom niet? Nooit zulk een feest en zal er gezien zijn op 't dorp. Gij kunt voorloopig het ambt uitoefenen als dienstdoende burgemeester en uw zieken bezorgen tezelfder tijde, tot Albert terug keert....

Koornaert en Messiaen zaten gespannen te wachten tot de pastor uitgepraat was en te kijken op 's dokters wezen, hoe hij het opnemen zou.

De dokter zat binst heel die aanspraak voorover gebogen, op den top van zijn schoen te kijken en over zijn baard te strijken alsof hij het besluit eruit wilde melken.

- 't Is nog zoo versch en 't valt zoo rauw, zegde de dokter. Ik dacht er juist aan in 't komen: dat we gewend waren Baertsoen hier elken donderdag te zien en ons samen te verzetten.... 't Is alsof er iets van mijn eigen zelf weggevallen ware - ik kan 't niet gelooven dat hij ons ontstolen is!

- Ja, merkte de pastor, door de woorden van den dokter in een andere stemming gebracht, Baertsoen heeft zijne rol voleind, maar wij moeten ze nog voleinden en daarom past het ons dat we de zaken bespreken die de gemeente aanbelangen - als er een ambtenaar sterft moet hij vervangen worden. Wat zegt gij van mijn voorstel, dokter?

- Dat is zoo slecht niet uitgepeisd, antwoordde hij kalm. En zich plots oprichtend, - dat is nu al te zien....

- Wat is er te zien?

- Ja, 't is te zien wat de heeren van den gemeenteraad ervan zeggen....

- De gemeenteraad is hier voltallig aanwezig! loech de pastor. Wij zijn de gemeenteraad!

De dokter keek hen in de oogen.

Koornaert en Messiaen gevoelden dat ze iets zeggen moesten; maar 't was hun eigen oordeel uitspreken - ze haperden en wachtten. Nu op den stond zou 't beslist worden en ze wilden.... Maar de dokter deed weer den mond open en met zekere plechtigheid in de traag duidelijke uitspraak, zegde hij:

- Ik kan, ik wil en zal het enkel aanveerden op ééne voorwaarde....

Nieuwe spannende stilte; er was nog hoop! Ze wachtten benauwd.

- En?! vroeg de pastor ongeduldig.

- In geval het mij uitdrukkelijk en met algemeene stemmen, dringend, aangeboden wordt! Ik wil niet eens stappen aanwenden of eenige aanvraag doen.

In Koornaert's ooren klonk dit als een verraad. Zóó had de dokter als vriend, tegen hem niet gesproken. Waar was zijn bedeesde weigering nu en zijn voorstel om het Koornaert over te laten?! Of was er eene afspraak, een gemaakt en opgezet spel? Zaten zij er maar voor den vorm? Hij kreeg er een vermoeden van omdat de pastor 's dokters woorden niet eens koud worden liet.

Hij was recht gesprongen, had de armen uitgegooid met een luidruchtig:

- Gho! Gho! Gho! dokter! G'en peist toch niet, zeker? Ge weet toch met wien ge te doen hebt! We zeien het daareven, Koornaert en Messiaen zitten erbij - wij zijn allen t' accoord, heel de gemeenteraad en heel de gemeente - zoudt gij één mensch vinden die 't anders òp heeft?!

De pastor bleef recht staan met zijn buik tegen de tafel geleund en hij sprak maar voort:

- g' En moogt er bovendien geen stonde op dubben. We hebben een uitstekenden burgemeester verloren, de gemeente vraagt er een uitstekenden terug. 't Ware zonde Gods moesten wij zulk eene gelegenheid missen. Een man gelijk gij! Lieve hemel, gij zult toch nooit rusten - als ge moest rusten, zijt ge dood! Kom, we gaan er ne keer op drinken, newaar, mannen?! Colete!!!.... En als de meid in 't deurgat verscheen, zei hij haar met een oogknipje, halfluide:

- Breng er ne keer eene boven in heur gouden haar en pak die karaf hier maar weg - we vieren onzen nieuwen burgemeester, vanavond. Le roi est mort! Vive le roi!

Colete knikte onderdanig en zonder eenige verrassing te toonen. De mannen zaten in afwachting en wat beduusd onder den onverwachten slag.

- 'K en meende niet dat het nu al op 't tapijt zou komen, merkte de dokter glimlachend.

Hij was overgehaald en zijn bedeesdheid met de laatste terughouding was versmolten in dien glimlach. Wie kon er zoo iets weerstaan? Messiaen zelf zat al welgezind, in afwachting van de feestelijkheid. Wat viel er Koornaert nu nog te bedillen aan iets dat afgeloopen scheen? Wat baatte 't zijne afgunst te laten zien? Vooruit liever, met 't gebaar dat hij 't zijn vriend van harte gunde. Inwendig was hij overtuigd dat hij meesterlijk zijn kans verdedigd had en dat zijn zuster, ware ze hier geweest, het niet beter zou gedaan hebben. En toch zal ze spijtig zijn en de schuld op mij leggen, meende hij, en terwijl drukte hij den dokter de hand, gelijk Messiaen 't gedaan had en bij den gelukwensch meumelde hij iets waarvan de pastor enkel 't woordje: ‘oude vriend’, kon verstaan.

De schuimwijn werd ontstopt met een feestknal en de hooge roemers kralend vol geschonken.

- Op den goeden uitval en een lang, gelukkig bestuur, stelde de pastor als heildronk in.

Ze klonken de glazen over tafel en dronken den eersten

beker rechtstaande. Daarna haalde de pastor cigaren uit, omdat de pijp daar niet goed bij paste, bij zulken drank en het viertal zette zich weer neer, opgelucht en tevreden als na het afhandelen eener moeilijke zaak. Aan 't kaartspel dacht geen van de vier. Ze hadden te veel deugd om nu maar los weg te babbelen. De galm hunner woorden ging door de opene ramen over den tuin waar het stil was in de maneklaarte.

Koornaert, die er rechtover zat, werd er plots door herinnerd aan 't geen in zijn hof, dezen nacht te gebeuren stond. 't Gedacht ontstemde hem en zijn voornemen, van hieruit gezien, kwam hem kinderachtig en roekeloos voor. Dat gevoel mengelde met de ontgoocheling van daareven in eene lusteloosheid en 't vooruitzicht der dagen in de toekomst scheen hem futloos en derf. Eene algemeene kleinmoedigheid overmeesterde hem. Hij stond met een minachting voor zijn eigen figuur. Ware 't in andere omstandigheid, hij zou zoeken af te schepen met eene uitvlucht om alleen te zijn en zich te versmoren in treurige bedenkingen. Maar hij mocht geen mistevredenheid laten zien en ook, - de pastor had eene nieuwe flesch doen boven halen en zijn glas stond weeral volgeschonken - wat moest hij doen? De drank liep zoete binnen en de dampen der welgezindheid kriebelen hem naar 't hoofd; hij voelde zich behagelijk hier met die cigaar en liet zich meêglijden in een zachte onverschilligheid voor al 't geen hem daareven nog zoo driftig bejaagd had.

De muggen gonsden rond de lamp, de krekels kriepten buiten - er heerschte een prachtige zomeravond. Wat was al 't andere daarbij? Koornaert blikte er op neer van uit de hoogte; hij glimlachte om 't geen hem had kunnen beroeren en in opperste sereniteit voelde hij zich weer de oude die boven alle nietigheden verheven is. Een handvol tabak en het burgemeesterschap! wat kon hem dat berooien?! En het leven zelf, de schoone gang der dagen om te genieten, zonder meer. Al 't andere zou hij laten voorbij gaan zonder er zich in te mengen. Wat scheelde hem de gemeente en de menschen? En 't geen hem eerst met spijt gesteken had, kon hij nu als zijn voordeel beschouwen: hij glimlachte van voldoening bij 't gedacht dat Elvire nu met den zoon van den burgemeester huwen zou....

Maar 't gedacht aan Agatha gooide hem weer uit de tevredenheid. En medeen kwam het besef aan zijn eigen ijdelheid

uitkijken met een grijns van spijt: omdat, gelijk Agatha zeggen zou, hij zelf had moeten burgemeester zijn!

Maar daar zat de pastor, stralend welgezind, te zweeten; daar zat de dokter, de eerlijke dokter, die 't verdiende, die de man was; daar zat Messiaen, die aan geen wrok ooit dacht. En Koornaert zelf trachtte dus zijn houterig strak gezicht te ontplooien op dat niemand ooit vermoeden zou wat er achter gebeurd was.

Wie zou het weten, dat hij 't ding naar zichzelf had willen toehalen? 't Was afgedaan - er niet meer aan denken.

En tezelfder tijde 't besluit gemaakt was, dook de kwelgeest met zijn spot weer boven en stookte er de mogelijkheid weer tusschen van: verrassingen en onverwachte gebeurtenissen! Op 't laatste oogenblik kon de zaak nog keeren, Men ziet het meer - in de boeken vooral. En Koornaert gaf toe, want zijn zin stond er op om in de gewoonste zaken verwikkelingen te verwachten.

Zou hij nu 't andere ook door zijne vingers laten vervlieten? Zou de dag nu voorbij gaan zonder dat er iets gebeurde als er zooveel kans was op zware gebeurtenissen? 't Zou hem al te zeer spijten. Hij verlangde toch naar iets. Dat andere hing van hem zelf af; hij kon het leiden naar eigen wil, zonder tusschenkomst van anderen.

Men zou het hem voor den mond niet wegpraten; als hij maar zijn eigen vreesachtigheid kon overwinnen - den stoot geven - en zijn gemakzucht bemeesteren.

Wie weet watvoor gevolgen die zaak niet hebben kon, als hij ze zwaar doorvoerde!? Het was besloten: dit zou hem vergoeden voor 't verlies van 't andere!

Hij praatte mede in 't gezelschap, scheen welgezind, terwijl zijn gedachten met zijn eigene aangelegenheden bezig waren. En hoe meer de avond vorderde, hoe zenuwachtiger hij verlangde om zijn voornemen uit te voeren.

In hun luidruchtige redekaveling, had geen een het belletje hooren luiden aan de voordeur. Maar Colete stak voorzichtig 't hoofd binnen met de boodschap dat: Mientje daar was om menheer den dokter, dat hij naar 't Ruyfeleinde moest bij vrouw Polfliet.

- 'K was het halveling verwachtend, verklaarde de dokter, zonder misnoegdheid te toonen om de stoornis.

- Dat is in plaats van te gaan slapen! loech Messiaen.

- We zijn dat gewend, zegde de dokter. Vrouw Polfliet is er misschien nog erger aan toe dan ik - 't kan wel voor heel den nacht zijn.

De dokter vertrok met een hertelijken afscheidsgroet en den dank van den pastor.

Messiaen zag er een reden in om ook op te stappen want: 't was morgen vroeg dag op de hofstede! Maar hij moest nog eerst de flesch helpen ledigen.

- Ja, op 't hof en schenken ze mij zulk geen bier! loech hij en reikte zijn glas, en zette zich weer.

Koornaert vond het een wille-zijn en een gelukkig toeval dat hij den weg met den dokter niet moest afleggen - dat zou hij ontzien hebben, want huichelen viel hem te lastig en moeilijkheden wilde hij niet verwekken.

Van nu voort was de opgeruimdheid vergaan en de samenspraak verflauwd. De pastor was vermoeid en scheen vaak te krijgen; want hij knikkebolde nu en dan en liet de pijp, die hij pas onsteken had, herhaaldelijk neerzinken. Telkens schrikte hij weer op, vocht om wakker te blijven, maar geeuwde en liet zich eindelijk geheel overmeesteren zoodat hij luide te snorken zat.

Messiaen schonk nog een laatsten keer in en dan stonden zij met gemaakt gerucht op om den pastor te wekken en heen te gaan.

De boer moest den noordkant uit naar den Schakeldriesch, zoodat Koornaert van eerstenaf alleen stond om den weg naar huis af te leggen. Nu zou hij onderwege, eerst zijn verweer gereed maken tegen dat Agatha hem morgen uchtend te keer ging om heur te overtuigen: dat zij het zelf, in zijn geval, niet beter zou gedaan hebben.

Waarom?
H. ten Oever.

Waarom, o God, dien 'k somtijds voel
In liefde en schoonheid, in 't harmonisch
Deinen mijner ziel op rhythmus van gedachten
En gevoelens dièr ziel, waarin de mijne
Zich gaarn verliest - waarom toch is mijn hart
Zoo diep doorsneden door de voren van den twijfel?
Waarom trilt elke vezel pijnlijk bij 't ontleden
Van wat, spontaan genoten, worden zou
Tot hoogste zins- en zielsverrukking beide,
Waar 't leed des levens schuw voor weg zou krimpen
In valen schemernacht, waaruit het zich verhief?

Waarom toch schijnt uw licht zoo zelden klaar
En onbewogen in het brandpunt van mijn denken,
Maar siddert meest, of kille, grille nachtwind
Er langs zijn adem stuwt, zoodat de schimmen
Van mijn gedachten spookachtig op den wand
Mijns harten roeren in lugubren schijn?
Waarom wordt liefde - angst? Waarom wordt schoonheid - pijn?
Waarom wordt 't stralende mysterie van Uwe levenskracht
En levensvolheid, die 't heelal doordringen,
Zoo bleek in mij, als 't morgenlicht in grauwen herfstdag,
Wen de zon haar rouw uitviert in kille kamer, zwaar
Behangen van loodgrijs floers in starre plooi?

Waarom, waarom? Roept dan mijn ziel niet staâg
Uit diepten van verlangen naar Uw heil,
Uw wondren glans, dat die de binnenkaam'ren
Van mijnen geest zacht kleuren met het morgenrood
Van 't zoet begrijpen van Uw diepste wezen?

En ik begrijp nòg niet - nòg niet! Als dieren, fel op roof,
Zoo werpen, ach, hoe vaak, de wreedste twijfelingen
Zich plots op 't zielebeeld, dat liefde en schoonheid schiep....
En in de worstling gaat mijn zielekracht verloren,
En vlucht, het schoon gelaat van felle smart verwrongen,
't Geluk - en laat mijn droeve ziel alleen en ledig daar!

Visioen.
A. Zelling.

Het was den eersten avond na Sylvester dat het geschiedde.

De gansche dag was geladen geweest van het jeugdkrachtige, waarmede het nieuwe jaar was gezaaid. O, zoete weekheid, hoe kort woont ge in ons hart. Helaas, te veel gelijken wij de fakirs, die een zaadje zienderoog laten opgroeien tot een plant van vollen wasdom. Nauw is het jonge jaar ontkiemd en van zacht, teer groen uitgesproten, of wij verhaasten wilsstar zijnen groei, en spoedig is weer de mildheid en liefelijke broosheid - die het wondere van het leven zijn - uit ons midden weg, en rijst stug en dor het hout op der botte alledaagschheid...

Maar ik wilde u spreken van dien avond, waarin een ster van wonder licht in mijne ziel schoot.

Ik had de schemering zien dalen, en den avondstond half voor mijn venster verdroomd, in tevreden berusting over geleden marteling en onmacht. Stilaan doorvoer mij bij verren klokkenklank de zalig voedende stroom van nieuwe, kloeke voornemens. Het overstelpte mij met schallend jucheisah, verjongde mijn houding, ontsluierde het booze oog tot een reinen blik, die vèr, heel ver in de verlaten straten zag en opsloeg tot den hemel, die met wolkenbanken verdonkerd was.

Het zout der eenzaamheid drong zich tegen mijn gehemelte, en de wanden van het vertrek leken terug te wijken, zoo vol als de duistere ruimte was van wijding, terwijl mijn ziel gloeide van het loutervuur der begeestering, dat daarin genadevol neergedaald was. Als trouwe oogen straalden naastbije lantaarns een vredig schijnsel tegen de ruiten, die zoo rein waren heden, zoo rein als kerkvensters.

Het hart was mij boordenstoe vol van zoeten vrede, en mij docht dat ik behoedzaam zoo moest blijven geleund aan den

raampost, om niets te verspillen van den overvloed van den genadedauw.

Doch eensklaps, in de schemerlichte stilte, kraakte een bank achter mij, en een beklemmende schrik leegde in eenen de overmaat mijner blijgemoede overgave aan de stilte. Angstigdroef keerde ik mij om - 't was niets. Niets? Was het niet een bittere vermaning, om evenwichtig te blijven en te vermijden de al te zoete versmelting des gemoeds? Ik hoorde den bitsen klop niet meer, en zachtkens bedaarde het stormbonsend hart weer tot oude regelmaat. De duisternis wierd dik, het vertrek stroomde leeg, en de stille eenzaamheid besloeg koud en ijl - het venster bevaagde. Het bangde mij... Zoo klein de mensch toch zijn kan, op verheffing ineenen weer in donkere benarring verstooten.

Ik ontstak een kaars, en smeulde - uit een onbewust zich uitend verlangst naar terugkeerende wijding - een scherfje wierook. In fijne slierten rankte de zoete damp op en verzadigde de droefgeestige kamer met vertroostenden geur, die muziek in me op deed klateren. En ik trad op de piano toe, betastte gebedsinnig de slanke toetsen, en liet toen zacht, en fijn - maar o, nooit fijn genoeg - de donzen bloemenguirlande daarover strijken, welke Chopin in zijn mystieke eerste der nocturnes aan het klavier hechtte. Of beeldt die zwaarmoedige zang den tocht uit van een gevangen ziel op een spookschip over een maanlicht-beplengd toovermeer? Mijn gedachten vernevelden in den zwaar-aromigen aloë-damp, en slechts vaag herinner ik mij, na dezen melancholischen zwanenzang nog het Largo van Händel gespeeld te hebben. Mijn gedachten versmolten in blinkend wit, en uit het onderbewustzijn vloeiden mij bij het mysterieuze Largo deze woorden in:

Onreikbaar zaligheid
Onnoembaar statigheid
Spreekt uit uw klanken.
Vragen een tempeldak
Wierook in kringen strak
Die het lied nà-ranken.

't Is of het donker wordt
Of alle hartstocht dort
Of stilte intreedt...
Dàn ruischt een hemeltoon
Breekt door met luister schoon
In 's Hemels lichtkleed....

Toen gebeurde het wondere.

De zoldering wierd weggedragen, en van een blinkenden hemel schoot een groote ster neer, die als een helle opaal om mij begon rond te zweven, de mysterie-bezwangerde ruimte in blauwwitten schemerglans zettend. Een geheimzinnige warreling ontstond, welke mij in schijndoode verdooving bracht. De eerder verstorven klanken welden terug met orchestrale breedheid, bestarreld met engelschoone bijtonen, die omhoog zinderden als sterrevonken. De wanden dreven weg als zwarte waden in den wind, en de grond werd doorzichtig als glas over phosphoresceerend groen licht. Het leek, of men mijn schijndood lichaam òp deed rijzen naar een hoog gewest, waarheen een weg van sterren leidde. Deze hemelvaart was omstuwd van vage gestalten, die steeds tot helderder verschijning naar mij òp wilden dringen, maar dan weer aarzelend terugweken.

Ai, hoe grauw ook wederom versluierd, mijn denken verrozigt toch immer in opperste gelukzaligheid bij de herinnering aan dat wondere tijgen naar dien machtigen tempel, waar ik toen ben ingeleid. Het was een Dom, die mij mystisch de openbaring van de zee moet hebben opengelegd, want het was er mij te moede, of ik over een stil-glad smaragdgroen watervlak ging, met boven mij den hemelkoepel met de sterreteekens in het ontzagwekkend gewelf. Zonnen en manen straalden een machtig licht door de monumentale kerkramen. In diepsten ootmoed zou ik weggezonken zijn in de koele vloersteenen, als niet de wonderster wederom rond mij was beginnen te cirkelen, en mij door een blauwwitten schemerglans vergund had gewaar te worden, dat deze Dom gevuld was met wezens, die schoone, menschelijke trekken hadden. Zij waren geknield in banken, en hadden het edel gelaat gewend naar een priesterloos altaar, dat mij vreemd als muziek aandeed. Het scheen mij, of ik *schoone*, *gewijde muziek zag*, en tegelijk of de tabernakel lichtte als êên groote monstrans. Verder was het doodstil in de immense ruimte, zoodat de zacht juichende geestelijke muziek alleen den Dom vulde, zich vermengend met myrrhe-geuren.

Stilaan doofde de wonderster zijn geheimzinnige schemer-glanswarreling rond mij, en plots zonk ik met een felle vaart door den golvenvloer terug, door donkere diepten heen, langs

eenzame sterren, die een droeve fijne muziek sponnen in heur vurigen banenloop - naar de aarde weerom.

En toen ik van de betoovering geslaakt werd - ik bevond mijzelf weer aan den raampost te leunen - wierd mij met een volle, klankrijke stem, als die regelrecht uit den hooge kwam, en mij hevig ontzettede, toegevoegd:

'*Zorgt dat gij een der onzen wordt!*'

Dàt was het wonder - de begenadigdheid. En toch dool ik nachtelijks rond sindsdien, met den vertwijfelden angstschrei in het verscheurde hart.

Gedichten.
A. Zelling.

Kommervolle nacht.

Mij bangt... dat ik 't geluid
Van 't Hooge niet steeds hooren mag,
Verdwaald en ziek, der wanhoop buit,
Blind rondtast elken levensdag
Aan luister vreemd, verscheurd van smart...
O nacht, drup vrede mij op 't hart.

Mijn bidden stijgt niet op ten hooge,
De wil schiet in zijn kracht tekort,
In twijfel ligt de moed gebogen,
De bloesem mijner ziel verdort.
O, help mij, leidgeest, breng mij rust
Den vredesdauw, die matheid kust.

Den ganschen dag, die met den avond deelt
Eenzelfden schijn op vale, koude dingen,
Zoek ik naar iets, naar iets dat heelt
Gescherfd geloof van 't vreugdig zingen
In jonge dagen, door liefde hoog geheiligd -
Wien dat ontvalt gaat eeuwig onbeveiligd.

Moet ik mijn pelgrimstochten staken
Nu 't oor werd doof en 't oog is blind getuurd?
Moest niet de geest ook over krochten waken
Waarin de ziel zoo felle pijn verduurt?
Kan ik dan nòg aan u, mijn genius, gelooven?
En toch - ik mòet - o, help mij - weer naar boven.

Ja, 't is mij eens aanzegd in stille wanhoopsuren:
‘Gij kleingeloovig mensch, waant u toch niet alleen!
Wij waren rond uw ziel - richt dan geen muren
Van redeloos verdriet, van nutteloos geween:
Wij zijn bij u, tot troost en hulp bereid
Sta òp! van schuldenlast bevrijd.’

Heeft dan mijn hart zoo steenverstarden bodem,
Dat levenszaad als dit er geenen wortel schiet?
Breek door toch, zon, juich ook tot mij de oden,
Die gij voor anderen zingt, maar nooit in mijn verdriet.
Ik sta alleen - alleen in ongeloof,
Voor sterren blind, voor inspraak stom en doof...

Hemelsche macht.

Niet aldus geklaagd
Niet aldus gekreten
Wat voor 't oog vervaagt
Sloeg onrust uit den Keten,
Dien Scheppershand drie-eenig wond.
In stil bezinnen voelt de mensch
Zich aan den Oergeest hecht verknocht
En heilbegeerig drijft zijn wensch
Naar Hem, die 't Heelal samenvlocht
Tot êên-zijn met Wie 't Al bestond.
Al wat beneden
Derft den vrede,
Lijdt aan verleden
Onzinnige smart.
Richt hóóg uw bede
Tijg uit de steden,
Onzaalge reeden,
Waar ge nog mart.
Vrees dan geen zeeën,
Draag alle weeën,
Zoek in de starren
- En niet bij menschen -
Wat zij u ontwarren,
Verhoort alle wenschen,
Geeft u Gods zegen
Op duistere wegen.
Doch om dit te lezen
Moet gij eerst wezen
Rein van gemoed.
Wil dan dit weten
G' uw zonde moet vergeten
'Lijk uw Vader dat doet.
Want in genade leven
Is: ZELFVERGEVEN.

Het wonder.
S.G. Appeldoorn.

DE zon gaat weg.

Het avent en de lage wolken, die hijgend jagen naar het Zuiden, razend door en over elkaar, dol van doodsangst, hulpeloos in den storm, die koldert en gilt en vliegt van de daken op de wolken en wéér op de daken, als bezeten van zinnelooze woede, - de lage wolken slieren meê in hunnen vaart het licht, dat nog tracht zich te klampen aan de huizen, aan de boomen, aan alles wat schuiling bieden wil tegen den dollen bulderbas en waaraan de moede dag nog lijkt te hangen gekleefd in grillige slierten en plakken, aan flarden geslagen door den wind.

Het avent en ik ben alleen in de kamer, waar schimmen hun vreemd, onbegrepen werk gaan doen....

Steeds komen er méér.... steeds méér, en ze zeggen iets, ze zeggen iets over mij en fluisteren over dingen die ik niet ken....

Wat gebeurt er toch?

't Is of de lucht gespannen is van iets, dat komen moet en niet kan, of vergeefs de dag vraagt naar wijding en stilte om te kunnen sterven.

Buiten in de duinen, aan de zee vooral, grijpt soms de wanhoop van den overwonnen dag ons aan met heftig-weeë emotie van onbegrepen smart die ergens gebeurt, wáár, waarom weten we niet, we weten alléén dat leed, nameloos, groot leed drukt om ons heen en we luisteren en zien naar het licht, dat sterft in hopelooze angst en het is of we strekken moeten de armen en vragen om toch hulp aan nog grooter macht dan die van nacht en duisternis.

En pas als alles weg is, weg alle droefenis om doodgefolterd leven, alle rouw om verloren glans en blijdschap wèg, voelen we dat het ook zóó goed is en zetten we ons tot berusten,

niet om den dag die zeker weer komen zal, maar om het zeker weten dat het Licht eeuwig is en dat de groote Bron maar zoon' beetje glimlacht om onze kleine angsten en niet denkt aan toornen om ons gemis aan vertrouwen.

En dan kan het gebeuren dat we plotseling het Licht zóó nabij weten, dat het is alsof onze ziel er door omvangen wordt en heffen moet de oogen naar zijn vreemden glans.

O, dan gebeurt het Wonder!

Het wonder dat we verwachten van onze kindsheid af en dat ons openbaring zou zijn van hoogste wijding en puurste schoonheid, dat zalven zou ons tot hóógst begenadigden in één enkel oogenblik.

Zoo God schiep den mensch uit klei, zoo dachten wij ons herschapen uit de grove stof die we zijn, tot wezens van enkel licht en kleur en geluid.

Door het Wonder!

En we wachtten van onze kindsheid af en vertrouwden dat het komen zou, lang nog toen we geen kinderen meer waren.

Tot we begrepen, dat in onze materie wonderen niet gebeuren en dat lichtwezens niet bestaan kunnen in het rammelend leven van allen dag.

En toen wisten we dat tòch het Wonder gebeurt, telkens als we er om vragen in allerdiepsten nacht..... in alleroot-moedigste overgave en dat het is: het eeuwige Licht, dat ons aanraakt en dat maar wat glimlacht om onze kleine angsten en niet denkt aan toornen om ons loochenend gemis aan vertrouwen.

Tot we het in duizendstemmigen vreugdejubel ruischen hoorden van de trillende lichtsnaren die zich spannen tusschen hemel en aarde in stillen, hoogen winternacht, tot we het te hooren vermochten in het geurenbeladen kleurenlied, dat bloemenweiden zingen op zon-hellen zomerdag en in den blijen galm die zwelt uit hoogen torentop, beierend over sluimerstille aarde de vreugde om het Christuskind.

Weest stil, weest héél, héél stil als het komt, het vreemde, wondere Wonder, en zegt het niemand. Schuw vluchten doet het voor de schetterklanken van het wetend leven.

Het is het allerfijnste van u zelf, in oogenblikken dat het uit uw diepste ziel is opgestegen en voor u zichtbaar is in subtiele onstoffelijkheid.

Laat het zijn zangen voor u zingen, zijn glans voor u schijnen laten, maar spreek niet, denk niet.

De gedachte zelfs is van te grove stof voor het Wonder en jaagt het te vlucht naar de onbereikbare landen waar het sluimerend ligt, wachtend om te worden opgewekt door de tooverwoorden, die de zwijgende mensch tot machtspreuk in formule bindt.

Bezworen, onfeilbaar, door de kracht zonder stof, die een menschenziel is.

Maar nù zal zeker het Wonder niet gebeuren.....

Onder de lage lucht, die hijgt van benauwenis, leeft en zwoegt rondom me, als saamgedreven door demonen met slagbekken en schelle fluit, onrust en bewogenheid en daardoor, door het onmiddellijk nabije van die onrust, die ik branden voel in m'n hoofd, is diep in me ontwaakt iets dat eeuwenlang daar gebonden lag, in sluimerende zelfvergetelheid.

O, het rukt aan zijn koorden en trapt en beukt tegen de wanden van zijn kerker en wil meêdoen aan het wilde feest van toomeloozen hartstocht, dat nu gevierd wordt.

't Is of het, los van me, een levend wezen is, dat *in* me woont en dat ziet met heldere oogen de mooie, diepe hartstochtkleuren, het woeste paarsch en rood en geel, die sieren deze orgie van drift en onrust.

Tot alles in me meê trilt en schudt door het woeste rukken, gaat meê verlangen door het groot en sterk begeeren van het onbekende, naar de wilde vreugde van laaienden hartstocht, naar genot en schoonheid en emotie.

Een tasten naar het Wonder!

Maar niet naar het Wonder, dat als zacht schijnend licht ontroert de ziel, die vragend wacht in diepe duisternis, maar naar een wonder, dat komt op donderwolken en bliksemvuur.

Dat brandt en blakert als felle fakkels, vreemd valsch belichtend onbekende gelukslanden, waarheen de weg het volle leven lijkt, maar waarvan het bereiken de dood is.

Niet het Wonder, dat gedragen wordt op het zilver van zacht suizelende engelenwieken teer en devoot, maar een dat geweldig ons omvat, en meevoert in gierende vaart naar het kleurengeweldige vlammenfeest, dat tot pulver ons verknetteren zou in één ondeelbaar oogenblik.

O, het verlangen, het woest verlangen om te worden meegesleurd, vernietigd te worden in schoonheidsdeliratie, het ònzinnig, woest-weemoedig vragen om het einde grootsch en tragisch!....

Als nu kwam het stille Lichtwonder, ik zou het willen grijpen met m'n sterke armen, wreed vasthouden zijn teêr wezen, lachend, hoonlachend om de zachtheid van z'n glans, om z'n onmacht me te brengen in de vuurfeesten, die nù om me gevierd worden.

En verschrikt en verbaasd zou het vàn me ijlen en nooit zou ik het wéérzien, het stille, wondere Wonder.....

Maar vreezen doet het de dol-sombere en kleurflikkerend felle hartstochtwoelingen en vèr blijft het ervan.....

Goddank.....

Het begin der descendentie-theorie.
Dr. J.H.F. Kohlbrugge.

HET is wellicht niet misplaatst, zoo deze historische beschouwingen met de opmerking beginnen, dat sommigen nog steeds geneigd zijn Evolutie en Descendentie met elkander te verwarren. Het zoude mij hier te ver voeren, zoo ik de verschillen uitvoerig uit een ging zetten[1] en ik moet er mij toe bepalen op te merken, dat de Evolutieleer zeer oud is, terwijl de Descentietheorie van betrekkelijk recenten datum is. De Evolutieleer, de overtuiging, dat al het bestaande geleidelijk geworden is, laat zich met elke philosophische of godsdienstige wereldbeschouwing vereenigen. De descendentieleer, die aanneemt, dat het eene (langs natuurlijken weg of door natuurlijke krachten) uit het andere in lichamelijken zin is voortgekomen, behoort over het algemeen bij eene materialistische wereldbeschouwing. Dit neemt niet weg, dat de Descendentietheorie uit de leer der Evolutie is voortgekomen. Toen men eenmaal had aangenomen, dat alles niet in dien toestand geschapen is, waarin wij het heden zien, maar zich geleidelijk heeft ontwikkeld, toen moesten zij, die naar natuurlijke oorzaken hiervoor zochten, ook wel aannemen, dat dan het eene uit het andere is voortgekomen. Dit was dan reeds eene descendentie, die evenwel tot het begin der 19de eeuw alleen voor de hemellichamen, de aarde en de vorming der aardkorst vrij algemeen werd toegegeven. Voor haar wording zocht men naar physicalische wetten. Het kon evenwel niet uitblijven, dat men dergelijke ideën ook op de organische wezens ging toepassen en zij, die zulks deden, kwamen dan tot eene descendentietheorie, zooals wij die tegenwoordig kennen. Men moet evenwel niet meenen, dat het aan het menschelijk denkvermogen gemakkelijk viel om dezelfde verklaring, die men voor anorganische voorwerpen oorbaar achttte

1. Zie; Het ontstaan en wezen der Evolutie-theorie. Vragen des tijds, Mei en Juni 1911.

ook op organische toe te passen; zelfs een Kant weigerde dezen sprong te doen. Het is hier niet de bedoeling, het al of niet verdedigbare van dezen sprong te onderzoeken; wij willen slechts nagaan, wie dien het eerst gedaan heeft en of er van hem een draad der continuiteit tot de meer bekende descendentiemannen als Lamarck en Darwin loopt.

De geschiedenis der natuurwetenschappen, die nog in haar kinderschoenen loopt, kent vele traditioneele opvattingen, die sedert tientallen jaren van het eene boek in het andere boek overgenomen worden en zoozeer als vaststaande waarheden gelden, dat zij een nader onderzoek niet meer schijnen te vereischen.

Tot deze behoort de stelling, dat J. de Lamarck de stichter der descendentietheorie is, die evenwel geen ingang vond en vergeten werd tot Ch. Darwin zijne descendentietheorie had gebracht, die een triumphtocht door de wereld zou houden. Behalve Lamarck kende men als voorloopers van Darwin slechts zulke natuuronderzoekers, die aan de variabiliteit der soort hadden geloofd. Maar, al is deze veranderlijkheid der soort een onmisbaar bestanddeel der descendentietheorie, zoo kan men zeer wel een aanhanger der veranderlijkheid zijn en toch de theorie der descendentie ten eenenmale verwerpen. Daarvan zijn genoeg voorbeelden bekend, waarbij wij hier evenwel niet zullen stilstaan. De overtuiging, dat planten en dieren binnen zekere grenzen (die een ieder anders stelde) zich wijzigen kunnen, was lang voor Darwin zoo algemeen verbreid, dat men bijna alle natuuronderzoekers van naam tot voorloopers van Darwin zou kunnen stempelen, zoo men deze overtuiging met de leer der descendentie op een lijn plaatst. Het is dus niet geoorloofd dit te doen.

Wij vragen dus hier naar den oorsprong der eigenlijke descendentietheorie en dan hebben wij den franschman Benoit de Maillet als haren vader aan te wijzen. Wel wordt deze de Maillet wel eens in historische beschouwingen onder de voorloopers van Darwin genoemd, maar meer als eene curiositeit, als iemand, die niets dan spot verdient, daar hij aan zee-meerminnen en dergelijke fabelachtige wezens geloofde, waaruit menschen zouden zijn voortgekomen. Dit schrijft dan ook weder de een van den ander over, zonder zich de moeite te geven den ‘Telliamed’, het meest beroemde werk van de Maillet, zelf te lezen. Anderen, die het wel lazen of door-

bladerden, bezien het dan nog in het licht van onzen tijd en vinden het dan belachelijk. Dezen verliezen geheel en al uit het oog hoe de natuurwetenschappen er uitzagen, voor Buffon, Linnaeus en anderen in 't midden der 18de eeuw als haar reformators waren opgetreden. Men moet dit weten, men moet zich op het standpunt zijner tijdgenooten kunnen plaatsen om een de Maillet rechtvaardig te beoordeelen.

Het kan hier de bedoeling niet zijn om het standpunt der natuurwetenschappen omstreeks 1700 te schetsen, daar ons dit veel te ver zou voeren[1]. Maar wel beschikken wij over andere middelen om te toonen, dat de Maillet niet een obscuur auteur was, die wel eens eene stoutmoedige gedachte heeft uitgesproken, maar spoedig daarna vergeten werd. Neen, hij was daarentegen een man, diens werk veel gelezen werd, die invloed uitoefende en na honderd jaren nog niet vergeten was.

Hiertoe diene in de eerste plaats eene door D. Mornet[2] opgemaakte lijst. Hij verzamelde de catalogi van 500 openbare bibliotheken van Frankrijk in de 18de eeuw om vast te stellen: welke natuurwetenschappelijke werken toen het meest verspreid waren. Hij vond toen het volgende:

Buffon: Histoire naturelle générale 220 exemplaren.

Le Pluche: Le spectacle de la nature 9 vol. 1732 etc. 206 exemplaren.

Valmont de Bomare: Dictionnaire raisonné universel d'histoire naturelle. 3 vol. Paris 1764 etc. 93 exemplaren.

Dezailler et Argenville: L'histoire naturelle 1742. 86 exemplaren.

Réaumur: Mémoires pour servir à l' histoire des insectes. 6 vol. 1734-42. 82 exemplaren.

de Maillet: Telliamed ou entretiens d'un philosophe indien avec un missionaire français sur la diminution de la mer, la formation de la terre, l' origine de l' homme etc. 1748 etc. 70 exemplaren.

Dus behoorde het werk van de Maillet tot de zes meest beroemde boekwerken, die in de 18de eeuw over natuurwetenschappelijke onderwerpen in Frankrijk verschenen zijn. Voor ons land kan ik hieraan toevoegen, dat ik het werk van de Maillet in 5 bibliotheken gezocht en in twee (den Haag, Utrecht) gevonden heb.

1. Een gemakkelijk overzicht gaf: J.S. Schröder ‘Ueber den heutigen Zustand der Naturgeschichte’. Leipziger Magazin 1776.
2. D. Mornet. Les sciences de la nature en France au XVIIIe siècle. Paris 1911.

Een ander bewijs voor de beteekenis van een boek kan men vinden door te bepalen hoeveel uitgaven er van verschenen zijn. Nu ging men evenwel in het begin der 18de eeuw nog niet zoo snel tot druk over als thans. De voornaamste reden was, dat de wetenschap of wat hiervoor doorging, de publieke opinie, d.w.z. de opvatting der toen bovendrijvende kerkelijke richting, of de gevoelens van vorsten had te ontzien, en deze waren dikwijls zeer kitteloorig voor alle uiteenzettingen, die aan materialisme of liberalisme herinnerden. Daarom werden sommige werken vele jaren lang, ja zelfs gedurende eene geheele eeuw uitsluitend in afschriften verbreid en waren dan slechts in handen van zeer onafhankelijke onderzoekers en philosophen. Zoo ging het ook met het reeds in 1715[1.] geschreven werk van de Maillet. Malesherbes berichtte hierover in 1750: 'manuscrit[2.] fameux qui a été pendant vingt ans entre les mains de tous les gens de lettres et qu'on a imprimé depuis sous le nom de "Telliamed". Deze woorden zeggen meer dan tal van herdrukken. Maar ook deze ontbreken niet. De eerste druk kwam 1735 te Amsterdam ter perse, het duurde evenwel tot 1748 voor het werk in den boekhandel kwam[3.] en de eerste uitgave draagt dan ook dit jaartal. De volgende uitgaven dragen de aanwijzing Basle 1749, la Haye 1750 en 1755, Paris 1755, zoodat er dus 5 fransche uitgaven verschenen zijn. Verder eene engelsche vertaling, die in 1750 het licht zag[4.].

Zoeken wij thans welk gebruik door tijdgenooten van dit werk gemaakt werd. In 1748 verschenen de eerste deelen van Buffon's beroemde "Histoire naturelle générale", die de volgende halve eeuw beheerschen zou. Het eerste deel bracht "La theorie de la terre" en daarin sloot Buffon, die overal het beste uit de toen bestaande literatuur bijeenzocht, zich ten nauwste aan de Maillet aan. Malesherbes (l.c.) protesteerde er krachtig tegen, dat Buffon nu deze théorie "ma théorie" noemde en de Maillet niet eens citeerde. "Qu' est ce donc qui appartient à M. de Buffon dans cette théorie de la

1. De auteur berichtte zelf, dat het werk in 1715 en 1716 ontworpen werd.
2. G. de Lamoignan de Malesherbes: Observations sur l' histoire naturelle générale et particulière de Buffon. Vol. I p. 224, 1798. Dit werk werd omstreeks 1750 geschreven.
3. Volgens Isidore Géoffroy St. Hilaire: Hist. nat. gen. (Resumé des vues) t. II. Parijs, 1859.
4. E. Krause: E. Darwin und seine Stellung in der Geschichte der Descendenzlehre. p. 213, Leipzig, 1880.

terre" schreef Malesherbes. De hoofdgedachte, die er aan ten grondslag lag, namelijk het ontstaan der aarde uit water, ontleende hij aan de Maillet, die deze gedachte weer van Bernard Palissy ontvangen kon hebben.

Goethe schreef de bekende woorden "Wie verfährt die Natur um Hohes und Niederes im Menschen zu verbinden? Sie stellt Eitelkeit zwischen hinein!" Deze ijdelheid toont zich in de eerste plaats daarin, dat men zijne breedere uitwerking van een oud denkbeeld als iets origineels geeft, als of niet alleen de uitwerking maar ook het denkbeeld zelf geheel nieuw en dus zelf gevonden waren. Men negeert dan zijne voorgangers. Deze ijdelheid ontmoet men telkens weer en zij ontbreekt ook bij de allergrootsten niet. Daarvan zullen straks meerdere voorbeelden volgen.

Al verzweeg Buffon den naam van de Maillet in bovengenoemd werk, zoo citeerde hij hem toch op andere, wel is waar minder gewichtige, plaatsen en toonde hierdoor, dat hij hem had geraadpleegd. Ook Cuvier[1.] en de geoloog de Luc[2.] waardeerden hem als geoloog. Vooral de laatste wijdde hem vele bladzijden, alhoewel hij, als geloovig katholiek, allesbehalve met hem instemde. De Luc gaf zelf de reden op, waarom hij hem zoo uitvoerig besprak. "Il est connu de tous ceux, qui se sont un peu occupés de ce que le monde a été autrefois, il mérite donc bien qu'on l'examine." Deze getuigenis is voor ons van groote waarde, daar zij nogmaals toont, dat de Telliamed algemeen gelezen werd. Zoo zouden ook andere schrijvers uit dien tijd te noemen zijn, die hem meer of minder uitvoerig recenseerden[3.], zooals ook Voltaire[4.]. Het staat vast, dat Goethe dit werk menigmaal geraadpleegd heeft en wel niet alleen in de eerste periode van zijn lange leven maar ook in de jaren 1806 en 1816[5.]. Het was dus na honderd jaren

1. Maillet critiqué par Voltaire fut applaudi par Buffon et par Cuvier, schreef de Biographie universelle.
2. De Luc: Lettres physiques et morales sur l' histoire de la terre et de l' homme. Paris - La Haye 1778-79. Vol. II. p. 269-354. Lettre XLI-XLIV.
3. Clément: Les cinq anneés littéraires (1748-1752). t. I p. 135. Berlin 1736. La Porte: Observations sur la littérature moderne t I p 304-331.
4. Oeuvres publiés par L. Moland. Paris 1877-1882 (50 vol) t. X. p. 175, 183 t. XXI p. 331. t. XXVII p. 156, 221.
5. In de nieuwe te Weimar verschenen uitgave van Goethe vindt men de Maillet. II Abt Bel, 13. Nachtrâge p 298, 300, 302. De lijst der boeken, die Goethe uit openbare bibliotheken leende, is bewaard gebleven; uit deze blijkt, dat hij den Telliamed in 1806 en 1816 uit de bibliotheek te Weimar ontving.

nog niet vergeten. Huxley[1] schreef over hem: “Considering that this book was written before the time of Haller or Bonnet, or Linnaeus or Buffon, it surely deserves more respectful consideration than it usually recives” De groote moderne geoloog Zittel[2] verklaarde, dat de Telliamed door “Originalität der Ideen und an Reichtum gut beobachteter Tatsachen die Mehrzahl der Werke ähnlichen Inhalts im vorigen Jahrhundert” overtreft. Even gunstig luidt de getuigenis van den franschen geoloog en historicus d'Archiac[3] en Quatrefages[4] besprak hem uitvoerig nog na het verschijnen van Darwin's beroemde werk. Daarmede is wel genoegzaam bewezen, dat de Telliamed een buitengewoon werk is, dat gedurende de eerste eeuw van zijn bestaan nog gedurig gelezen werd. Dit kan van weinig werken gezegd worden.

Even interessant is het, dat de tijdgenooten van Lamarck diens descendentietheorie (1809) volstrekt niet als iets vreemds of nieuws begroetten, maar in Lamarck slechts zagen een “de Maillet redivivus”. Dat getuigen de twee antagonisten Cuvier[5] en Geoffroy St. Hilaire[6] en verder Bertrand[7]. Cuvier noemde de aanhangers der descendentietheorie kortweg “sectateurs de Maillet”, zooals wij heden van Darwinisten en Lamarckisten spreken.

Belangrijk is verder, dat er meer dan eene brug tusschen de Maillet en Lamarck te leggen is. Want niet alleen ten opzichte der descendentietheorie maar ook als geoloog sloot Lamarck zich in zijne Hydrogéologie (1802) ten nauwste aan de Maillet aan, volgens de getuigenissen van Cuvier (z.b.). Men heeft zoo dikwijls naar de oplossing van het raadsel gezocht, waarom Lamarck, die vroeger steeds de constantie der soort verdedigd had, in 1801[8] plotseling tot de tegenovergestelde partij overtrad. Ik meen te mogen aannemen, dat Lamarck, die als botanicus begonnen was, eerst omstreeks

1. Encylopedia britannica. Ed. 9. Artikel “Evolution.”.
2. A. v. Zittel: Gcschichte der Geologie und Paläontologie § 46. 1899.
3. d'Archiac: Cours de paléontologie stratigraphique T. I pp. 266-277. 1862.
4. Quatrefages: Précurseurs français de Darwin. Paris 1870.
5. Cuvier: Discours sur les révolutions du globe. 6e ed. p. 47-49. Paris 1830 Anatomie comparée T. I. 99-100. Paris 1835.
6. Geoffroy St. Hilaire: Etudes progressives d'un naturaliste p 104, Paris, 1835.
7. A. Bertrand: Lettres sur les révolutions du globe, 5e édition, p. 10. Paris 1839.
8. Discours du 21 floréal de l'an VII (1801), later opgenomen in Système des animaux sans vertèbres, an IX. Discours du 27 floréal de l'an X, later verschenen in Recherches sur l'organisation des corps vivants. J.B. Lamarck: Discours d'ouverture des cours de zoologie. Bul. scien. France-Belgique, Paris t. XL. 1907 p. 443-449, meegedeeld door A. Giard en M. Landrieu.

dezen tijd het werk van de Maillet leerde kennen, dat hem aanleiding gaf in 1802 zijne Hydrogéologie uit te geven. Deze Hydrogêologie sluit zich ten nauwste aan het boek van de Maillet aan, en het is zeker niet te verschoonen, dat Lamarck zijnen voorganger niet genoemd heeft.[1.] Behalve hydrogeologische denkbeelden leerde hij uit hetzelfde werk de descendentietheorie kennen en zoo volgde in 1809 zijne Philosophie zoologique, als eene nieuwe veel verbeterde uitgave van de Maillet. Ten opzichte der descendentietheorie schreef Lyell[2.].

These (Lamarck's) speculative views had already been in a great degree anticipated bij Demaillet in his Telliamed.' De groote overeenstemming kwam vooral hierin uit dat 'Lamarck was inclined to assert the priority of the types of marine animals to those of the terrestrial, so as to fancy for example, that the testacea of the ocean existed first until some of them by gradual evolution were improved into those inhabiting the land.' In de Biographie universelle schreef C. Dareste: 'A la première vue on reconnait entre les idées de Maillet et celles de Lamarck une analogie tellement grande, qu'il est impossible d'admettre que Maillet n'ait pas été le point de départ de Lamarck.' De bekende Leidsche zooloog van der Hoeven vergeleek de Maillet en Lamarck nog in 1855[3.] en d' Archiac deed hetzelfde in 1862 (l.c.) Zoo hebben wij dus in de Maillet den vader der descendentieleer te zien, die al te zeer door de verheerlijking van Lamarck op den achtergrond gedrongen werd. Zoo mannen als Buffon, Geoffroy, Goethe en anderen wel eens gedachten geuit hebben, die aan de descendentietheorie herinneren, zoo kunnen ook zij die zeer wel aan de Maillet ontleend hebben, dien allen gelezen hadden.

Gaan wij thans nog op den schrijver en zijn werk nader in.

Benoit de Maillet werd den 12 April 1659 geboren en stamde uit eene adelijke Lothringsche familie. Hij trad in staatsdienst en werd in 1692 tot consul-général de France in Egypte benoemd. Daar woonde hij meestal te Cairo en verzamelde er de gegevens voor zijne beide werken over Egypte en Abessinië.[4.]

1. Lamarck noemt nooit zijne voorgangers, volgens de Lanessan: Buffon et Darwin. Revue scientifique T. 43, p 431 1889. A.S. Packard: Lamarck, the founder of evolution. New-York p 226-221. 1901.
2. Lyell: Principles of geoloog II p 417 der vierde editie en p 551 der vijfde editie.
3. Van der Hoeven. Zie diens aanteekeningen in het exemplaar van den Telliamed der Utrechtsche Universiteits-Bibliotheek.
4. De editie 'La Haye 1755', van den Telliamed, in de Konink. Bibliotheek in den Haag aanwezig, brengt al wat wij over de Maillet weten.

Lodewijk XIV waardeerde hem zeer en zijne politieke correspondentie is nog te Parijs bewaard gebleven.[1] In 1702 werd hij tot generaal-consul te Livorno benoemd, welke haven toen door Frankrijk als de belangrijkste der Middellandsche zee beschouwd werd. In 1708 volgde zijne benoeming tot 'Inspecteur des établissements français dans la méditerannêe' met de standplaats Marseille. Daar werd hij in 1715 op zijn verzoek gepensionneerd en wijdde hij zich verder geheel aan zijne wetenschappelijke werken. De grondslagen voor den Telliamed moet hij direct na zijne pensioneering ontworpen hebben; want de daarin weergegeven gesprekken hadden volgens eigen getuigenis in 1715 en 1716 plaats. De hydrogeologische observaties, waaraan dit boek zoo rijk is, werden van alle kusten der Middellandsche zee bijeengebracht, die hij in zijne ambtelijke functie allen had leeren kennen. Hij bereikte evenals Lamarck en Darwin een hoogen leeftijd, daar hij eerst in 1738 stierf. Toch heeft hij de verschijning van zijn meest beroemde werk niet meer mogen beleven. Al begon de druk in 1735, zoo kwam het, naar boven vermeld werd, eerst in 1748 in den handel. Buitendien was deze uitgave volgens de getuigenis van Le Mascrier[2] niet door den schrijver geautoriseerd, daar slechts Le Mascrier door dezen met de uitgave belast was. Toch lag aan de eerste uitgave een volledig manuscript ten grondslag, want zij verschilt slechts weinig van de later door Le Mascrier bezorgde uitgave.

Merkwaardig zijn de voorzorgsmaatregelen, die bij de uitgave in acht werden genomen. Niet alleen verschenen de eerste uitgaven buiten Frankrijk en wel drie daarvan in Nederland, het land waar de meeste van die boeken gedrukt werden, die in Frankrijk aanstoot konden geven, maar ook de naam van den schrijver werd op de eerste uitgaven niet vermeld, al lag hij in het anagram 'Telliamed' verborgen. Ook de persoon, die zich met de eerste uitgaven belast had, verborg zich achter de initialen J.A.G.[3] Dit achtte men evenwel nog niet voldoende om den inhoud tegen alle aanvallen te dekken. Door eene voorafgaande opdracht aan 'Cyrano de Bergerac, auteur des voyages imaginaires dans le soleil et dans la lune' wenschte men den schijn te wekken alsof men met het boek

1. In: Les archives du ministère des affaires étrangères, fonds correspondance d'Egypte.
2. De uitgave la Haye 1755 is van Le Mascrier, die ook de Maillet's werk over Egypte uitgaf.
3. Jean Antoine Guer.

slechts een scherts of een phantasiestuk à la Jules Verne brengen wilde: ‘C'est à vous, illustre Cyrano, que j'adresse mon ouvrage. Puis je choisir un plus digne protecteur *de toutes les folies* qu'il renferme.’ Elke aanval van kerkelijke zijde kon door deze opdracht machteloos gemaakt worden. Daarna volgt nog eene inleiding, waarin men ernstig tracht den inhoud van het boek met het scheppingsverhaal uit den bijbel in overeenstemming te brengen. Eindelijk wordt de geheele inhoud aan een indischen philosoof in den mond gelegd, die zijne ideeën in zes gesprekken aan een aandachtig luisterenden missionaris meedeelt. Deze missionaris, de schrijver, was dan dus slechts de tolk van dezen philosoof. Al had men zoo den zeer ernstigen inhoud met een zotskap gedekt, zoo werd toch niemand dupe van deze inkleeding. Een werkelijk phantastisch werk zou immers zonder al deze voorzorgsmaatregelen verschenen zijn. Nodier[1.] schreef dan ook terecht, ‘Maillet est peut être le seul auteur qui se soit avisé de maculer d'un anagramme le frontispice d'un livre de science.’ Spoedig volgden dan ook de aanvallen van kerkelijke zijde.[2.] Reeds in 1755 wist Le Mascrier mee te deelen, dat men de Maillet uitschold voor ‘un homme sans religion, un impie, un athée, un extravagant, qui ne se repaît que de chimères.’

Reeds de eerste critici wezen op het merkwaardige feit, dat het boek twee geheel ongelijke deelen toont. Het is in zes dagen of zes gesprekken ingedeeld. De eerste vier dagen brengen feiten, brengen eigen waarnemingen en dus al wat aan het boek blijvende waarde geeft. Alle deze feiten zijn met groote vlijt aan de kusten der Middellandsche zee verzameld, en door eigen onderzoek dezer kusten en van de zee bijeengebracht. Dit gedeelte brengt eene ernstige, zij het dan ook eenzijdige[3.] evolutionische beschouwing van het ontstaan der aardkorst. Ook de literatuur is hierbij geraadpleegd en het ontstaan der aardlagen door bezinking uit water met tal van waarnemingen der klassieke schrijvers en van de oude Italiaansche geologen bevestigd. Eigenaardig is het nu weer, dat hij juist dien onder zijne voorgangers, die hem het naast stond, namelijk Bernard Palissy, niet noemt. Daarop komen wij terug.

Het tweede gedeelte gaat niet van feiten en waarnemingen

1. Volgens Quérard: Les supercheries littéraires devoilées. Paris 1870.
2. Zie deze bij D. Mornet l.c.
3. de Maillet wist niets van de werking der vulkanen, aardbevingen enz.

uit, maar berust geheel op phantasie, het brengt eene descendentie-theorie voor de organische vormen. Toch zijn vele zijner geheel uit de lucht gegrepen en daarom phantastische gedachten, later door Lamarck en Darwin met tal van waarschijnlijkheidsbewijzen voorzien, tot wetenschappelijke dogmata geworden. De geschiedenis toont op vele harer bladzijden zulke merkwaardige door de wetenschap gevolgde kronkelpaden.

Dit contrast tusschen het eerste en tweede gedeelte heeft men op twee geheel verschillende wijzen willen verklaren.

De eerste en oudste is afkomstig van Le Mascrier,[1] die de uitgave van 1755 bezorgde en volgens eigen getuigenis door de Maillet hiermede belast was. Hij bracht ook de eenige bestaande levensschets van de Maillet en toonde reeds hierdoor goed op de hoogte te zijn. Le Mascrier beweerde nu, dat de Maillet vele jaren aan zijn manuscript werkte, dit aan verschillende tijdgenooten ter inzage zond en het dan telkens weer wijzigde naar de opmerkingen, die deze gemaakt hadden. Zoo geraakte hij onder den invloed van anderen, en wijzigde hij zijn werk ook wel eens in ongunstigen zin: ‘Comme il est arrivé par l'addition des deux devriers entre tiens qu'il n'a ajoutés aux précédens qu' á la persuasion d'un écrivain fort ingénieux et très célèbre’. Dit was de Fontenelle. Dus veroordeelde Le Mascrier de descendentietheorie van de Maillet.

Het is daarom zeer merkwaardig, dat de andere hier te noemen verklaring der twee ongelijke gedeelten van dit boek, van de gedachte uitgaat, dat Le Mascrier de descendentie-theorie verzon en ze de Maillet zou hebben toegeschreven. Deze beschuldiging ging uit van L.P. Abeille, den uitgever van het bovengenoemde boek van Malesherbes.[2] Hij beweerde, dat eerst Le Mascrier het boek in zes dagen indeelde, de dedicatie aan Cyrano de Bergerac en ook de voorrede schreef.

Ook de beide laatste dagen ‘un ramas de rêveries et d'absurdités’ zouden geheel uit diens pen gevloeid zijn. ‘Nous n'avons que ce que Le Mascrier a jugé à propos d'en publier dans les quatre premiers entretiens, mutilé par les suppressions, les additions et les changemens.’

1. Zie Biographie universelle onder ‘de Maillet’ en het boven reeds genoemde boek van Malesherbes, dat op de aangewezen plaats eene aanteekening van Abeille brengt, beide noemen Le Mascrier als den uitgever dezer editie.
2. Deze stierf door de guillotine. Na zijn dood werd zijn omstreeks 1750 geschreven werk door Abeille uitgegeven, die overigens slechts bekend was als schrijver van economische of staathuishoudkundige werken.

Deze beschuldiging brengt weliswaar eene verrassende oplossing der moeilijkheid, maar schijnt mij toe toch geheel onhoudbaar te zijn. Zoude Le Mascrier zijne huichelarij werkelijk zoo ver hebben gedreven, dat hij zelf den inhoud der volgens Abeille door hem zelf geschreven laatste gesprekken veroordeelde? Is het denkbaar dat de eerste, niet door Le Mascrier bezorgde uitgaven, die hij uitdrukkelijk als niet geautoriseerde veroordeelt, ook het geïncrimineerde laatste gedeelte konden brengen, zoo deze het werk van Le Mascrier waren? Dan zoude men wel moeten aannemen, dat alle uitgaven door Le Mascrier bezorgd werden, dat hij dit evenwel later voor de eerste uitgaven ontkende. Dit alles klinkt meer dan onwaarschijnlijk.

Ik trachtte nog langs een anderen weg deze beschuldiging van Abeille te weerleggen. Daar de Telliamed volgens Malesherbes eerst in tal van afschriften verspreid werd, zoo mocht men aannemen, dat eenige dezer afschriften wel bewaard gebleven zouden zijn. Daar men niet kan aannemen, dat er nog afschriften gemaakt werden, nadat de eerste druk verschenen was, zoo is het meer dan waarschijnlijk te achten, dat alle zulke afschriften ouder zijn dan de drukken en dat deze dientengevolge het origineele werk van de Maillet moeten weergeven. Er werden drie afschriften gevonden, een in de bibliothèque de l'arsenal en twee in de bibliothèque nationale te Parijs. Binnen Frankrijk bestaan geen andere dan deze drie. Zoo men vorm en stijl veronachtzaamt en slechts op de hoofdzaken let, dan stemmen alle drie met de drukken overeen, en alle drie brengen ook de descendentietheorie. Op de details heb ik evenwel niet gelet, daar ons die hier minder belang inboezemen. Daarmee acht ik de zoo hoogst onwaarschijnlijk klinkende beschuldiging van Abeille afdoende weerlegd en is de Maillet dus ook de ontwerper der descendentietheorie.

Een andere vraag is, of hij hierin geheel zelfstandig was en dan kunnen wij ter beantwoording verwijzen naar de boven reeds genoemde opmerking van Le Mascrier, dat de Fontenelle invloed op de Maillet zou hebben uitgeoefend. B. le Bovier de Fontenelle (1657-1757) was een algemeen bekend lid der Akademie, die als stilist en kenner der Fransche taal algemeen vereerd werd. Zijne redevoeringen (eloges) over de overleden leden der Akademie worden nog heden beschouwd als pronkstuk der Fransche proza.

In 1686 verscheen van zijne hand een werk ‘Entretiens sur la pluralité des mondes’, waarin hij de cosmologie van Copernicus, Keppler, Descartes en anderen in een aangenamen vorm populair trachtte te maken, en zóó veel tot de algemeene ontwikkeling bijdroeg[1]. Men moet ter beoordeeling van dit werk steeds in 't oog houden, dat ook het beschaafde publiek in deze geen andere voorstellingen had dan die door Mozes gegeven waren. Hij bracht dus kennis der natuur en deze zal steeds tot de overtuiging voeren, dat alles zich wijzigt en, dat de natuur, die ons omringt, eerst na een lang evolutieproces dat geworden is, wat zij heden is[2]. Zulke gedachten voeren dan van zelf naar de vraag hoe de organische wezens ontstaan zijn, en komt men zoo licht van evolutie, zoo die materieel wordt opgevat, tot descendentie. De Fontenelle had die klip in zijn boek evenwel vermeden, trouwens was hij ook nauwelijks ingegaan op het onstaan der aardkorst, al was hem B. Palissy zeer wel bekend.

Toen nu de Maillet hem een manuscript zond, dat in den zin van B. Palissy, dien De Fontenelle zeer hoog schatte, de langzame vorming der aardkorst verdedigde, en wel onder den later verworpen titel ‘Système du monde’[3], toen mag De Fontenelle hem er wel op gewezen hebben, dat een système du monde ook de vorming der organische wezens brengen moest. Zoo is wellicht de toevoeging van het tweede gedeelte aan het boek te verklaren, dat zoo sterk van het eerste afsteekt. Zooveel staat wel buiten allen twijfel, dat de Fontenelle grooten invloed op de Maillet uitgeoefend heeft. Niet alleen citeerde en roemde de Maillet hem, maar hij goot zijn werk zelfs in denzelfden vorm als dat van Fontenelle. Immers zijn beide boeken in zes dagen ingedeeld, bij beide is de inhoud in gesprekken (entretiens) ingekleed. Verder vindt men bij de Maillet tal van gedachten terug, die reeds bij Fontenelle gevonden werden en niet tot de algemeen erkende voorstellingen behoorden.[4]

1. Eene uitgave van dit werk verscheen 1745 in Den Haag, bij denzelfden uitgever Pierre Gosse, die ook de uitgave van 1755 van den Telliamed bezorgde. Het werk beleefde vele uitgaven, vooral ook de Engelsche vertaling.
2. Verschil van meening kan alleen bestaan over de vraag of deze evolutie al of niet onder hoogere, een doel beoogende leiding plaats heeft.
3. Het manuscript der Bibliothèque de l'arsenal draagt den titel ‘Nouveau système du monde, ou entretiens de Telliamed, philosophe indien avec un missionaire français.’
4. De vroeger veel snellere draaiïng der aarde om haar as en om de zon, het gestadige afnemen van het zeewater, het bewoond zijn der andere hemellichamen enz.

Naast den aandrang van de Fontenelle hebben wij als drijfveer ook de groote ijdelheid van de Maillet te noemen, die meende, dat een bijzondere geest hem beschermde en geleidde, die hem zelfs eenmaal in zijne koortsphantasien verschenen was, en hem tot iets groots had bestemd. Wie zich nu geroepen acht alles te verklaren, die wijkt van zelf van den rechten weg der waarnemingen af en verdwaalt in wilde phantasien.

Laten wij thans nog op den inhoud van het werk van de Maillet ingaan, en in de eerste plaats zijn groote verdiensten voor de geologie met enkele woorden aangeven. Hij gaf zijn tijdgenooten in de eerste plaats hierdoor een goed voorbeeld, dat hij zich niet tot het toen overheerschende philosopheeren beperkte, maar de direkte observatie er voor in de plaats stelde. De Maillet heeft veel en goed waargenomen en vereenigde met de eigen waarnemingen die der klassieke schrijvers en der oude italiaansche geologen, waardoor hij elk zijner stellingen met tal van voorbeelden kon toelichten. Verder ging hij reeds, evenals Lyell in de 19 eeuw, van de grondstelling uit, dat men alles niet door buitengewone catastrophen moet trachten te verklaren, die als de zondvloed, het aangezicht der aarde veranderden, maar door die factoren, die wij heden nog in hun werkzaamheid kunnen bespieden. Zoo kwam hij van zelf tot de geleidelijke vorming der aardlagen als afzetsels uit wateren, die vroeger de aarde bedekt hielden. Hij onderzocht de wijzigingen van den spiegel der zee, den invloed der stroomingen in de zee, de afzettingen of aanslibbingen door groote rivieren en leerde zoo de verschillen tusschen de lagen kennen, die zich uit zoet of zout water gevormd hebben. Hij ontwierp een stelsel om de wijzigingen der kust gedurende eeuwen te registreeren.

Hij kende vooral ook de groote waarde der versteende dieren om de herkomst en vorming der aardlagen te bepalen. Vooral hierin was hij zijn tijd ver vooruit, daar eerst Füchsel (1762) en Soulavie (1780) deze methode weder toepasten, zonder welke thans een geoloog niet meer zoude kunnen werken. De Maillet wist ook dat de gesteenten zonder versteende dieren de oudste lagen vertegenwoordigen. Had de Maillet zich hierbij bepaald, dan zoude hij met onze beste hedendaagsche onderzoekers te vergelijken zijn. Maar de Maillet was een kind van zijn tijd en zoo verviel ook hij weer in de toen algemeene fout om dat, wat zich aan zijn onderzoek onttrok, door phantasie aan

te vullen. Dan bracht hij evenwel de wonderlijkste dingen voor den dag: over het ontstaan der vulkanen uit lijken van dieren, over den eenmaal te verwachten ondergang der aarde en het ontstaan van nieuwe planeten, die daarna bewoners evenals de aarde ontvangen zouden door de overal aanwezige gepraeformeerde kiemen. Wij gaan met stilzwijgen hier voorbij, en eeren liever datgene in zijn werk, wat de volgende eeuwen na veel tegenstand zouden bevestigen. Te betreuren valt het slechts, dat de Maillet den naam zijns voorgangers, die hem het naast stond, niet genoemd heeft. Ik bedoel B. de Palissy. Wel had deze, eene eeuw voor de Maillet, zijne waarnemingen niet in een afgerond systeem gebracht, maar de door hem waargenomen feiten en daaruit getrokken verklaringen herinneren telkens aan de Maillet[1]. Wellicht doelde de Fontenelle[2] op de Maillet toen hij over B. Palissy de volgende woorden schreef: 'Cependant son système a dormi pendant prés de deux cents ans et le nom même de l'auteur est presque mort. Enfin, les idées de Palissy se sont reveillés dans l'esprit de plusieurs savants. Elles ont eu la fortune qu'elles méritaient.'

Zeker zal De Fontenelle zijnen vriend de Maillet op Palissy gewezen hebben en het verstrekt de Maillet niet tot eer, dat hij hem onvermeld liet.

Op het geologische gedeelte van het boek en zijne beschouwingen over het zonnestelsel volgt nu de descendentietheorie. Daar de Maillet overtuigd was, dat de geheele aarde vroeger met water bedekt was geweest, zoo moest hij ook wel aannemen, dat alle organismen uit water en slib ontstaan zijn, welke meening trouwens ook reeds voor hem was uitgesproken. Deze organismen vormden zich nu om kiemen, die het heelal vervulden, en ook deze opvatting betreffende eeuwig bestaande, gepraeformeerde kiemen is reeds bij de oude Grieken (Thales, Anaxagoras) te vinden. Alle landdieren ontstonden dus uit waterdieren en voor alle op het land levende dieren wist hij overeenkomstige vormen in de zee aan te wijzen, waaruit zij konden zijn ontstaan. Deze overeenstemmingen berustten evenwel veelal op de gelijkheid der hun door zeelieden gegeven

1. Zie de beneden genoemde uitgave van Anatole France p. 238, 262-263, 318, 331-338, 357, 340.
2. Men zie de voorrede, die Anatole France schreef voor zijne uitgave (p. XXI) der werken van Palissy. Les oeuvres de B. Palissy publiées d'après les textes originaux par Anatole France 1880. De oudere uitgaven van B. Palissy zijn van 1580 en 1635.

namen en niet op de kennis van hun lichaamsbouw. De mensch maakte geen uitzondering.

Hij geeft tal van berichten, oude en nieuwe, betreffende in zee levende menschachtige schepselen, zelfs wapenborden met meerminnen en de daaraan verbonden sprookjes nam hij in zijn bewijsmateriaal op. Zoo hij de menschwording uit deze gedrochten aan de polen der aarde deed plaats vinden, dan volgden hem daarin later velen, ook in den laatsten tijd, die het onbegrijpelijke begrijpelijk wilden maken door het in de verst afgelegen of minst bekende streken te doen plaats hebben. Geheel modern daarentegen klinkt, zoo hij de eerste menschen noemt 'farouches, muets, sans raisonnement' en hen naast de anthropoide apen plaatst. Hieruit ontwikkelden zich dan de moderne cultuurmenschen langs een geleidelijken en geheel natuurlijken weg. Even modern klinkt het, zoo hij den ouderdom van het menschelijk geslacht wilde bepalen volgens het oudste in de aarde gevonden pottebakkerswerk en naar de plaats, waar dit gevonden werd. Zoo ook de hierop gegronde berekening, volgens welke de menschen voor 500.000 jaren op den aardbodem verschenen. Vele moderne onderzoekers zullen zich ook gaarne bij hem aansluiten, zoo hij de gedachte, dat alle menschen tot een soort behooren, verwierp. Wie had kunnen verwachten, dat hij reeds de embryologie (of de vormen binnen het moederlijk lichaam) gebruikte om de afstamming te verklaren. Zoo hadden zijne oer- of watermenschen denzelfden bloedsomloop als menschelijke embryonen. Hij vergeleek de bovengenoemde gepraeformerde oerkiemen met eieren en zaad. Evenzeer kende hij, wat wij heden atavismen noemen. De kleine huidschubbetjes onzer huid vergeleek hij met de vischschubben van den oermensch en de schubziekte bij sommige menschen zoude dus een terugkeer tot den toestand der voorvaderen zijn.

De mutaties hadden volgens de Maillet bij groote sprongen plaats. Vielen vliegende visschen op het droge, zoo veranderden zij in overeenstemming met de nieuwe behoeften en onder den invloed der omgeving in vogels. Toch moet hij wel iets van vergelijkende anatomie geweten hebben, daar hij wist, dat alle gewervelde dieren een grondtype bezitten, dat bij alle zulke mutaties onveranderd blijft. Ook den door Darwin algemeen bekend geworden strijd om het bestaan en het overblijven der meestgeschikten vinden wij in zijne woorden:

‘Que cent millions aient pèri sans avoir pu en contracter l'habitude, il suffit que deux y soient parvenus pour avoir donné lieu á l'espèce.’ Hij was ook overtuigd, dat verkregen vormen of eigenschappen overerfelijk zijn en dat er nog steeds nieuwe vormen ontstaan.

De hedendaagsche lezer glimlacht wel, zoo hij ziet, dat de Maillet de dolste oude reisverhalen betreffende aapmenschen of menschelijke gedrochten geloofde, maar wij mogen niet vergeten, dat Rousseau en Linnaeus in deze even goedgeloovig waren als hij en dat men in de literatuur na Darwin nog dezelfde waarde aan wonderlijke berichten betreffende weinig bekende volkeren hechtte, zoo deze de theorie staafden. De historisch geschoolde onderzoeker zal dikwijls de opmerking maken, dat het meest onwaarschijnlijke aannemelijk wordt geacht, zoo het slechts strookt met de in datzelfde tijdperk heerschende theorie, terwijl de beste waarnemingen onopgemerkt blijven, zoo zij met de theorie niet harmonieeren.

Geheel modern is de Maillet ook, zoo hij nie*u*we soorten door kruising van bestaande soorten laat ontstaan of wonderdingen verwacht van den wijzigenden invloed van het klimaat.

In zijn descendentietheorie was de Maillet, naar het mij voorkomt, origineel, tenzij hij veel aan de oude Grieken ontleend mocht hebben. Zoo men hem in het licht van zijn tijd beschouwt, dan zal men toegeven, dat men de Maillet den Darwin van zijn tijd noemen mag. Het was gemakkelijk voor Lamarck hem honderd jaren later te overtreffen, daar hij over oneindig veel meer feiten beschikte, en in eene periode leefde toen het geloof aan het wonderbaarlijke, het sprookjesachtige vooral door Buffon lang te niet was gedaan. Beide toonen evenwel dezelfde ijdelheid, door hun directe voorgangers niet te noemen. Lamarck noemde noch de Maillet noch Buffon. Ook in Lamarck's werk (1809) vinden wij nog zooveel, dat de spotlust der tijdgenooten terecht opwekte, zooals de verklaring van den langen hals der Giraffe. Dit trok meer de aandacht dan het betere, dat hij bracht.

Voor Lamarck heeft men er zich sedert lang aan gewend slechts op het beste in zijn werk te wijzen, voor de Maillet mag men zeer zeker hetzelfde eischen.

Darwin schreef eene halve eeuw later dan Lamarck en moest hem op zijn beurt overtreffen, hij slaagde, terwijl zijne beide voorgangers niet konden doordringen. Darwin kon

ook daarom slagen omdat zijn werk te samen viel met het herlevende materialisme.

Bij hem merken wij overigens dezelfde fout op als bij de Maillet en Lamarck. Reeds als student leerde hij Lamarck kennen, maar nimmer[1] erkende hij in hem een ernstig voorlooper en het hinderde Darwin, zoo men in hem een Lamarck redivivus zag[2]. Toch deden dit velen,[3] want Lamarck was alles behalve vergeten toen Darwin's boek verscheen. Darwin was onrechtvaardig tegenover Lamarck[4] en in zijne gedrukte werken vinden wij ook nergens vermeld hoe ijverig hij zijn anderen voorganger Chambers (Vestiges of creation) had bestudeerd[5]. Toen hij in 1844 schreef 'With respect to books on this subject, I do not know any systematical one except Lamarcks[6]', toen bleek hij de geschiedenis zijner wetenschap niet te kennen, wat in zijn 'historical sketch', voor de vierde uitgave van zijn werk gevoegd, nog sterker uitkomt.

Ik ben overtuigd, dat hij, die in staat is de Maillet, Lamarck en Darwin ieder in het licht van zijn tijd te bezien, zal toegeven, dat zij ten nauwste aan elkander verwant zijn en dat de wording der decendentietheorie in de eerste plaats aan deze drie onderzoekers gebonden is.

1. W. May: Lamarck und Darwin. Preussische Jahrbücher S 407 1909.
2. Zie zijne brieven aan Hooker, Lyell, Asa Gray in Ch. Darwin Life and letters II p. 23, 1844; II p. 29, 1844; II p. 39, II p. 121, 1858 en Lyell aan Darwin 15 March 1863 in Lyell's letters II p. 365.
3. Ik zal hier enkele noemen: T.C. Winkler, Het ontstaan der soorten. Utrecht 1860, in de inleiding het oordeel van Staring. Van der Hoeven, Over natuurkundige theoriën omtrent de verschijnselen van het leven en bepaaldelijk over Darwin's theorie Haarlem 1860. Bronn, Jahrbuch für Mineralogie und Geognosie von Leonhard und Bronn. H. I. S 112, 1860. Gubler, Préface d'une reforme des espèces fondé sur le principe de la variabilité restreinte du type organique 'M. Darwin s'empare des idées exposées de Lamarck' Bull. de la soc, botan, p. 16, Paris 1862. I.E. Gray. 'Gray sah im Darwinismus lediglich eine Wiederholung des Lamarckismus' R. Burchhardt Geschichte der Zoölogie S. 127, Leipzig 1908. Ch. Lyell. Life, letters and journals, London 1881 vol II p. 363-65, 332, 436. Th.H. Huxley. Life and letters II p. 42, 1900. -
4. 'Diese (die Idee, dass die Bedürfnisse u. Funktionen die Organe entwickeln) verwarf Darwin allerdings keineswegs, ja er hat in seinem Hauptwerk diese Idee vielfach angewendet und teilweise sogar durch von Lamarck gebrauchte und übereinstimmend erklärte Beispiele zu belegen versucht, ohne indess Lamarck zu erwähnen. Schon der Zoologe Claus hat auf dieses von Darwin's sonstigen literarischen Gewohnheiten gänzlich abweichende Verhalten hingewiesen'. Nach W. May l.c. Hetzelfde bij Butler en Radl.
5. Francis Darwin schreef hierover: 'Das Exemplar (vestiges) meines Vaters bietet Zeichen dar, dass es sorgfältig gelesen worden ist, eine Lange Liste angestrichener Stellen ist am Ende mit einer Nadel zusammengefügt'. Fr. Darwin. Leben und Briefe Ch. Darwin's I. S. 309 nach Radl Geschichte de biologischen Theorien. II S. 117.
6. Darwin. Life and letters. II p. 29, 1844.

Naschrift.

Na het beeindigen van bovenstaande beschouwingen bracht mij eene reis naar England nog de volgende feiten:

Ch. Darwin heeft de Maillet gekend, want diens Telliamed stond in zijn boekenkast,[1] hij citeerde hem evenwel nooit.

Onmiddelijk na het verschijnen van Darwins 'origin of species' wees de onbekende maar zeer geleerde recensent van dit werk in de Edinburgh review (1860) op de volgorde de Maillet - Lamarck - Darwin.

Algemeen werd Owen voor den schrijver van dit artikel gehouden, dat nog heden verdient gelezen te worden.

In 1861 schreef J. Dowson (Er. Darwin. London 1861 p. 56): 'Of the writers who have anticipated Dr. Darwin in his views on the transmutation of species de Maillet seems to have the best claim to notice.'

Evenzeer wees P. Flouvens (Examen du livre de M. Darwin Paris 1864) direct op Darwins voorlooper de Maillet:

Huyh Miller (Footprints of the Creator 1849 p. 13 en 270) noemde de Maillet en Lamarck de vaders der 'development theorie.'

Ook Siciliani (La critica nella filosophia zoologica del XIX secolo. Napoli 1876 p. 143-144) wees op den grooten invloed van de Maillet.

Onder zijne tijdgenooten vond ik hem besproken door den toen zeer bekenden Needham in Nouvelles recherches physiques et métaphysiques avec une théorie de la terre. Londres - Paris 1769. Needham was een leerling van Buffon en geloofde zelf aan transmutatie, die later ook wel de theorie van Needham genoemd werd.

Het geloof aan meerminnen en meermannen (mermaids or seamen) was in de Maillets tijd algemeen, zelfs de beroemde J. Locke (Essay on the human understanding b. III. c. 6. 1690) geloofde er aan.

1. Catalogue of the library of Chr. Darwin now in the botany at Cambridge. Cambridge, 1908.

Arische monumenten op Java.
Raden Mas Notodhiningrat.

Monumental Java, by J.F. Scheltema, M.A. Macmillan and Co., Ltd., London, 1912.

SEDERT de opkomst der Islamitische macht in den Oost-Indischen Archipel werd de Arische kunst uit het openbare leven verbannen. Waar zij vroeger, het hoogste ideaal der samenleving dienende, zelf hooge vereering genoot, zal voortaan niemand zich om haar bekommeren, tenzij zij haar gewaad van tempeldienares, dat hoewel zeer gehavend, toch nog prachtvol en plechtig is en geheel overeenstemmend met haar ernstig en diepzinnig karakter, verwisselt met de onbeduidende, armzalige vodden, die haar worden opgedrongen als producten der hedendaagsche Inlandsche kunstnijverheid, smakelooze namaaksels met ondoordachte, boersche toepassing van motieven uit vroegere perioden.

Liever dan zich te laten vulgariseeren, verdraagt zij de miskenning, ondanks de verleidelijke aanbiedingen van speculeerende handelaars.

Nog eeuwenlang na de komst van het Christendom bleef de Arische kunst in meditatie in de ruïnen der heilige tempels, geheel onttrokken aan 's menschen aandacht, in afwachting van een tijd van betere waardeering.

Deze tijd komt nu allengs in vervulling.

Al naarmate de Europeesch-Indische samenleving in zich opneemt elementen, die aan sterke verstandsontwikkeling een hoogen bloei van gemoed paren, vrij zijn van vooroordeel, zich aldus ontvankelijk gemaakt hebben voor de goddelijke bezieling van de zuivere harmonie der omgeving, naar die mate groeit de waardeering der Indische (Arische) kunst.

Nu wordt zij uit die heilige hallen der ruïnen in de Westersche wereld ingeleid, voorzien van een uitgebreide bibliotheek als geleibrieven van haar bewonderaars. Zij spreekt over het verre verleden, heel melodieus, doch vreemd en haast onhoorbaar zacht. Toch verstaan enkelen haar. De algemeene aandacht kan zij niet op zich vestigen, daarvoor is haar vormentaal nog te vreemd voor deze omgeving, - (hetgeen intusschen wel goed is, daar zij nu minder blootstaat aan aanranding van hebzuchtige exploitatie). Zij stelt zich tevreden met de warme vereering van de enkelen, die ondanks alles trachten haar te begrijpen en te vertolken: de een in zuiver wetenschappelijken zin haar waarde toetsend; de ander, die de gave heeft om den geest der dingen te doorzien en in zich te doen weerkaatsen, op meer aantrekkelijke wijze, zooals zijn gemoed hem ingeeft.

Naturen als deze laatste, die de waarde van een kunstproduct meten,

niet zoozeer naar de mate van kunstvaardigheid, als wel naar de mate van zelfbezinning van den kunstenaar ten aanzien van God, mensch en maatschappij, zoodat zij niet al dadelijk naar den vorm, doch eerst naar den geest van het kunstwerk kijken, dergelijke naturen, die dezelfde toewijding als door den kunstenaar gekoesterd, in zich weten op te wekken, zien in de tempelruïnen van Oud-Java de symboliseering van 's menschen hoogste streven: om door intense ontwikkeling van het denkvermogen te geraken tot zulk een zuiverheid van zelfkennis, tot zulk een welbewust geestelijk leven, waarbij alle levensconfllicten opgelost en tot een smettelooze harmonie zijn geworden. Begrijpelijk is het, dat dergelijke naturen krachtig protesteeren tegen de grove bejegening, die deze vruchten van heilige gevoelens te verduren hebben van vandalistische toeristen en avonturiers. Tot welke schanddaden zulke onwetende barbaren als deze laatste in staat zijn; toonen ons de vele suikerfabrieken, die uit tempelsteenen opgebouwd zijn, en de beelden, die nu langs de opritten hunner woningen geplaatst zijn, ter demonstratie van hun parvenu-achtige kunstliefde. En hierin worden zij braaf nagevolgd door ambtenaren, die, naar het heet, voor die oudheden zorg moeten dragen. Ook de Inlanders zijn van vandalisme niet vrij te pleiten; van de in 1886 door den ingenieur IJzerman gevonden en beschreven tempelruïnen, nabij de grens der residentiën Djocjakarta en Soerakarta, waren in 1903 slechts nog enkele, die onder eenig toezicht stonden, overgebleven; waarschijnlijk werden de steenen der verdwenen tempels voor den bouw van bruggen, doorlaten en dammen gebezigd.

Dat zulk vernielingswerk ergernis wekt bij enthousiaste kunstvereerders, zal niemand bevreemden. Als uiting van dergelijken geest kan m.i. ‘Monumental Java’ beschouwd worden. Dan kan men volkomen begrijpen de scherpe opmerkingen, die de schrijver menigvuldig, doch veelal op geestige wijze maakt op regeering, ambtenaren, gelegenheidsarchaeologen of plunderzieke toeristen, terwijl hij zich overigens zoo vol piëteit, zoo vol vereering en bewondering over de tempels van Oud-Java uitlaat, en met zooveel vriendelijkheid en gemoedelijkheid over land en volk spreekt.

Het doel dat hij beoogt, is in hoofdzaak het voldoen aan zijn verlangen, om de schoone herinneringen van zijn 29-jarig verblijf op Java te belichamen. Tevens hoopt hij hiermee anderen de gelegenheid te openen een blik te werpen in het betooverende perspectief van het wonderzonneland.

Daartoe heeft hij die herinneringen in een zoo aangenaam mogelijk kleed gehuld, en alles wat de aantrekkelijkheid kon schaden, als opmetingen, statistieken en allerlei detailsstudies, achterwege gelaten. Doch voor degenen, bij wie hij er in geslaagd is, diezelfde warme sympathie voor land en volk op te wekken en die aan een diepere studie daaromtrent wenschen te beginnen, heeft hij aan het eind, naast de verwijzing naar de verhandelingen van het Bataviasch Genootschap van kunsten en wetenschappen, de rapporten der oudheidkundige commissie voor Java en Madura, enz. een lijst van geraadpleegde werken gegeven.

Uit het geheele werk blijkt, dat de schrijver gedurende zijn verblijf op Java de beweringen van autoriteiten op dit gebied aan eigen ervaringen toetste en door onbevooroordeelde beschouwing een juist inzicht in het levende geloof van den Inlander trachtte te verkrijgen.

Het boek is verdeeld in 10 hoofdstukken, in logische volgorde gerangschikt.

Het eerste hoofdstuk bevat een historische beschouwing over heel Java, over ‘het land, het volk en hun werk.’ Zorgvuldig zijn de vaste gegevens

uit de bronnen gesorteerd, en tot één passend geheel gevlochten. Kort en zakelijk toont hij de vestiging der Ariërs op het eiland van het laatst der eerste tot het begin der 15e eeuw na Christus. Sterk was hun invloed en is hij nog; hun godsdiensten, het Hindoeïsme en Boedhisme hebben hier een vruchtbaren bodem gevonden; zoo zelfs dat de cultus zich zelfstandig zou hebben ontwikkeld, evenals de cultuur. Ofschoon de architectuur en literatuur hun stof aan Arische ideeën ontleenden, zouden ze die naar eigen geest verwerkt hebben. De overheersching der Mohammedanen en Chrisstenen hebben echter den groei dier cultuurkiemen eer belemmerd dan bevorderd. Binnen den tijd van 3 eeuwen heeft de Islàm de wereldlijke macht der Boedhisten uit Java verdrongen, doch moest al dadelijk met het Christendom kampen, door hetwelk hij op zijn beurt overheerscht wordt.

Daar de Islàm op geestelijk gebied hoegenaamd geen overwinning heeft behaald, jazelfs tot dom fanatisme vervalt, en zich ook door het Animisme laat beïnvloeden, acht de schrijver het als van zelf sprekend, dat de Islàm totaal geen voedsel aan de kunst kon geven.

Hij eindigt hier met te betoogen, dat, nu een opbloei dier Arische kunst op Java uitgesloten is, de overblijfselen ervan voor verdere verwoesting behooren te worden behoed.

In het volgende hoofdstuk handelt hij over West-Java, de volgende drie hoofdstukken wijdt hij aan Midden-Java, in het bijzonder aan den Diëng, Prambanan en plaatsen, waar de Boedhistische geest min of meer spr*e*ekt. Deze hoofdstukken en het daarop volgende, over Oost-Java, bevatten de nadere uitwerking van het eerste hoofdstuk. Hier vertelt de schrijver bij de ruïnen der tempels en paleizen, de opkomst, glorie en ondergang der rijken, die elkaar voortdurend de hegemonie bevochten, in dien strijd bezweken, om ten slotte de heerschappij aan de Nederlanders over te laten, en zich tevreden te stellen met de hoedanigheid van vazalstaten, en in rustige rust de herinneringen aan groote dagen voort te droomen.

Ook laat hij blijken, hoe het Hindoeïsme en Boedhisme allengs hun macht verloren; de bouwwerken uit de verschillende tijdperken, met elkaar vergeleken, toonen de ontzenuwing der Arische kunst; ook in de literatuur is diezelfde achteruitgang waar te nemen.

Waar het te pas komt, verhaalt hij de legenden, die aan tempels of andere antiquiteiten verbonden zijn, terwijl hij tot afwisseling ook treffende natuurtafereelen beschrijft. In het zevende hoofdstuk bespreekt hij de begeesterende macht, die zulke wonderlijke meesterstukken van bouwkunst heeft doen scheppen: het Boedhisme op Java; en toont den lezer producten ervan, als Tjandi Kalassan, Tjandi Sari en Tjandi Sewoe.

De laatste 3 hoofdstukken eindelijk wijdt hij, als apotheose van die inspireerende macht van het Boedhisme, aan den Boroboedoer, dien hij als het prachtigste monument ter wereld vereert, waarbij alleen de Taj Mahal te Agra zou kunnen worden vergeleken. Heel belangwekkend beschrijft hij de bekoring der omgeving en de goddelijke majesteit van den tempel, welke beschrijving alleen reeds een dankbare voldoening aan den lezer zal schenken.

Het zij mij vergund eenige punten nader te bespreken. Waarschijnlijk heeft de schrijver door den aard en ter wille van het onderwerp zich laten verleiden den Arischen invloed op Java te groot voor te stellen.

Ontegenzeggelijk is die invloed zeer groot op het Javaansche volk, maar

dit rechtvaardigt nog niet de poging om den lezer te doen gelooven, dat deze invloed alle andere overheerscht, zooals de schrijver het heele boek door tracht aan te toonen, jazelfs positief uitspreekt:

'Everywhere in the island we find under the Mohammadan coating the old conceptions of life from which the Loro Jonggrang group and the Borobudoor sprang: scratch the *orang slam* and the Saïva or Buddhist will immediately appear', welke bewering hij tracht te staven door te verwijzen naar de gebruiken der Tenggareezen, die, naar zijn meening, een Hindoesch karakter zouden dragen, en verder naar de in de kadatons (paleizen) veel voorkomende versieringsmotieven; de *naga* (slang of draak, die in den Archipel niet voorkomt) en de *Lingga* (embleem van Siwa's scheppende macht.)

Aan dit vermeende feit, als zou de *orang slam* geen 'goed' Mohammedaan zijn, schrijft hij de onbeduidendheid van het Mohammedanisme voor de kunst op Java toe.

Dit is m.i. onjuist in tweeërlei zin.

Wat de eerste bewering aangaat, n.l. als zou de Inlander Boedhist zijn, ben ik van meening, dat ook dit Boedhisme slechts een laagje is; immers tegenover schrijvers argumenten staan zoovele gebruiken in het hedendaagsche leven, die getuigen van sterke invloeden uit den voortijd, van het geloof aan het bestaan van geesten, wat men hier beter zal verstaan onder 'animisme', zooals b.v. het brengen van offers op kruiswegen, bij boomen, aan wapens enz. enz.; of het offeren in huis bij geboorte, ziekten of dood om de geesten te bezweren, die er zouden verblijven; en volgens Van Hinloopen Labberton[1] het offeren aan de Godin van den Indischen Oceaan, hetgeen zoowel door de Mataramsche vorsten als door de kustbewoners van Zuid-Malang wordt gedaan en naar hetgeen door R.K. zendelingen wordt verhaald, ook bij de Papoea's in Nieuw-Guinea voorkomt. Van denzelfden oorsprong is ook de eerste van de aangehaalde argumenten. En al mogen de andere van Boedhistischen oorsprong zijn, het volk ziet in die voorstelling het idee noch van den Boedha noch van den Çiva. Trouwens na de wonderlijke verhalen, die er in omloop zijn, verteld te hebben, merkt hij zelf op: 'Stories of mythical beings like Kiahi Satomo and niahi Satomi, transformed into pieces of ordnance connected with the legendary lore of Trunajaya on one side, and moslim fanatism personified in the cannon of Karang Antu on the other, prove that the native mind is still strongly imbued with pre-Mohammadan and even pre-Hindu ideas and modes of thoughts.'

Er is dus reden den Javaan eer Animist dan Boedhist te noemen.

De Javaan is evenmin Çivaïst of Boedhist, als Islamiet in den zin, zooals de schrijver zich voorstelt. De onjuistheid ligt in den maatstaf van 'goed' Mohammedaan of 'goed' Boedhist, welken maatstaf hij ten onrechte neemt naar de herkomst van gebruiken, naar uiterlijke vormen dus. Waar sprake is van geloof, moet m.i. in de eerste plaats gelet worden op wat men *met overtuiging* gelooft. De Javaan is van al die Boedhistische en Animistische invloeden niet bewust, hij verkeert in de heilige overtuiging, dat hij, zooals hij tot nog toe ten aanzien van het geloof leeft, naar de voorschriften van

1. Labberton's geïllustreerd handboek van Insulinde, uitgeversmaatschappij 'Vivat' Amsterdam 1910; voor degenen, die een juist inzicht in het godsdienstig leven der Javanen willen hebben, is dit boek zeer aan te bevelen.

den Quoràn handelt. Dus is de Javaan Islamiet; hij zal zich beleedigd voelen, zoo men hem ‘wong Boedho’ (Boedhist) noemt.

Schrijver's besluit in betrekking tot de kunst op Java verwondert mij des te meer, daar hij den lezer in de bibliografie verwijst naar Prof. Snouck Hurgronje's werk: Nederland en de Islam. Daarin zal hij toch ook gelezen hebben, dat ‘in nagenoeg alle Mohammedaansche landen de geestelijke gedachtesfeer, waarin de eigenlijke bevolking leeft, meer oorspronkelijk heidensche dan Mohammedaansche elementen in zich bevat.’ Des ondanks heeft zich in landen als Zuid-Spanje, Sicilië, Moslimsche Balkan, Klein-Azié, Syrië, Egypte, Arabië, Perzië en Britsch-Indië zelfstandige Mohammedaansche cultuur ontwikkeld, die in al haar uitingen een teekenend eigen karakter draagt, vooral in de bouwkunst.

Niet de Arische of Animistische invloeden zijn dus oorzaak van de onvruchtbaarheid van den Islam voor de kunst op Java, doch velerlei andere, waaronder in de eerste plaats het feit, dat de Islam in die woelige tijden niet heeft kunnen enten de kiem van alle cultuur: een rijk gedachteleven; terwijl de economische toestand van het volk, die immers een wisselwerking op de cultuur uitoefent, slechts pas voor korten tijd naar behooren wordt verbeterd.

Ten aanzien van de vraag of de leidende kunstenaars Ariërs dan wel Javanen waren, is hij voorzichtig; hij zinspeelt slechts op de mogelijkheid van het laatste, als hij van den Boroboedoer zegt:

‘A realisation of the sublimist aspirations of Buddhist Java’. De bouwmeesters hebben waarschijnlijk behoord tot die groepen, die bij het volk bekend waren onder den naam: ‘émpoe’[1]. Of deze menschen Ariërs of Javanen waren, is nog niet uitgemaakt, men vermoedt dat ze op Java geboren Ariërs waren.

Al deze opmerkingen doen weinig af aan de waarde van het boek. Deze moet gezocht worden in het slagen van den schrijver om bij zijn lezers de waardeering voor de Arische kunst op te wekken. Erkend moet worden, dat de verdiensten van den schrijver ook daarin liggen, dat hij alle gegevens tot een aantrekkelijk en prachtig panorama over Boedhistisch Java heeft samengevoegd, zooals geen der vele schrijvende toeristen tot nog toe heeft gedaan.

1. ‘Êmpoe’ beteekent in engeren zin ‘wapensmid’, in den regel waren die smeden geestelijk ontwikkelde en geletterde menschen, alle geschriften uit den eersten tijd zijn dan ook aan hen te danken; de ontwikkeling der wapensmeedkunst en ciseleerkunst bewijst de voortreffelijke talenten van die lieden.

Levenswoorden.

Wij noemen geluk het surplus op de betaling onzer verdiensten; ellende is daarentegen het deficit.
CARLYLE.

Alleen de zwakke, de lafaard, de karakterlooze troost zich met de woorden: lot of toeval, en zucht onder den blinden invloed van onzichtbare teugels. De man van karakter, hij die handelt naar eigen beginsel, erkent geen macht buiten hem. Hij weet, dat hij het lot beheerscht in zich zelven, omdat hij de kiem tot al wat hij ondervindt in zich zelven gelegd, ontwikkeld en door de daad tot wasdom gebracht heeft.
KLINGER.

Stoutmoedigheid, met kracht verbonden, verbreekt de ijzeren macht van het lot.
KLINGER.

Hartstochten zijn niet, zooals de stoïcijnen ten onrechte leeren, ziekten der ziel; zij zijn veeleer wat de winden zijn voor een schip, zij drijven het voorwaarts; maar de schipper moet hen in zijn macht hebben, wil hij niet gevaar loopen op een klip te zeilen of verbrijzeld te worden. Om sterke hartstochten te beheerschen, wordt zonder twijfel groote geestkracht geëischt; maar zij spannen ook deze kracht.
WIELAND.

Wie droomen wil vasthouden, wil een wolk in marmer vereeuwigen. Kleed uw idealen in ware vormen, deze zullen blijven; geloof aan het goede en vernietig de zelfzucht.
VOSMAER.

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

Voor Nederland gevaarlijke plannen.

ONDER den lokkenden titel ‘De eendracht van het Land’ heeft professor van Vollenhoven eene brochure in het licht gegeven, waarin gepleit wordt, dat Nederland het initiatief moet nemen voor het scheppen van eene internationale strijdmacht ter handhaving van regelen van volkenrecht. Op rhetorischen toon, jegens tegenstanders, helaas, van bitsheid niet vrij, betoogt de schrijver, dat het denkbeeld uitvoerbaar is en verwerkelijkt moet worden, zal het op de vredesconferenties gecodificeerde recht geen doode letter blijven, doch heilzaam effect nemen. Gelijk in de nationale gemeenschappen het gezag, hetwelk het gestelde recht door allen deed eerbiedigen, ontstond en groeide, zoo ligt, naar de schrijver wil, de opkomst van een dwingende macht in der volkeren-gemeenschap ook in de natuurlijke ontwikkelingslijn. De tijden acht hij voor handelen rijp. Er leeft in de menschheid een sterke drang tegen den verwoestenden oorlog - drang welke machtigen weerstand biedt aan die andere strooming, uit den onderlingen naijver der naties geboren, welke het oorlogsgevaar brengt. De groote mogendheden wantrouwen elkaar: geen hunner kan, met vooruitzicht op succes, het initiatief nemen om een macht te scheppen, welke over hen het recht zal handhaven, schoon zij zelf het hebben gesteld. Maar zij mogen het wel met vreugde begroeten als een kleine Staat dit gezag inleidt. Van dezen toch hebben zij geen kwaden toeleg, geen machtsmisbruik te duchten: van den kleinen Staat van hoogen aanleg kan verwacht worden, dat hij er naar streven zal het recht belangeloos en toewijdend te dienen; want voor hem is er geen beroep op de macht, die sterker dan het recht kan zijn. Gebukt onder den last der bewapening zullen ook de volksmassa's allerwege met blijdschap de wording van een macht toejuichen, welke het tusschen en over de naties, door hun eigen vrijen wil gestelde recht handhaaft. De geleerde schrijver, die voor zijn betoog, zoo al niet overtuigende dan toch veelheid van feiten en beschouwingen bijbrengt, wil: dat Nederland de leiding neme vóór een andere Staat het doet of vóór de schoone in 1907 aangenomen rechtsregelen door onbruik verjaard, de facto vervallen zijn. Hij ziet de rol, welke de omstandigheden ons land vergunnen te spelen, groot. Slaagt Nederland er in, den grondslag te leggen voor de organisatie van een wereldvloot, van een internationale strijdmacht, waardoor het recht tusschen de Staten gehandhaafd wordt, dan zal een resultaat van niet te overschatten gunstige beteekenis zijn bereikt: de positie van Nederland, thans eene bedreigde, zal bevestigd, beveiligd zijn niet alleen, maar het vaderland zal weer een groote internationale rol

spelen als in den glorietijd der Republiek, tot heil van Europa; dan ook, der menschheid zal een zegen zijn bereid.

Er zit - vleit de schrijver -, getuige wat we in de laatste decennia hier en in Indië hebben gepraesteerd, jonge kracht in de Hollandsche natie, die zich op velerlei gebied openbaart. Die jonge kracht zal een groot en schoon doel vinden, de eendrachtige samenwerking van heel het volk, waardig, in de vorming van een wereldstrijdmacht in dienst van het Recht....

Het is misschien niet wel mogelijk in enkele regels aan het eenige vellen druks omvattende algemeene betoog van mr. van Vollenhoven volle recht te doen, maar het vorenstaande geeft toch de hoofdlijnen weer van zijne algemeene beschouwingen.

De schrijver wil dan:

> dat Nederland op de derde vredesconferentie het voorstel doen zal eene internationale strijdmacht te vormen:
> *a.* voor de ten-uitvoer-legging van vonnissen van het Arbitrage-Hof of eenigen anderen internationalen rechter tegenover onwillige Staten,
> *b.* ter handhaving van rechten van neutralen;
> dat ons land daarvoor zulk deel van de vloot beschikbaar stelle als naar het oordeel der regeering op een gegeven moment gemist kan worden;
> dat voor de, uit de door de deelnemers geleverde contingenten samengestelde, politiemacht een grootst mogelijk aantal reeden en havens te allen tijde voor alle doeleinden zal zijn opengesteld.

- *doch vóór de schrijver zijn betoog sluit*, *toont hij zich geneigd de internationale strijdmacht aanvankelijk alleen te bestemmen voor de handhaving van rechten der onzijdigen.*

Het is volkomen duidelijk, dat het ‘internationaal’ - dat wil in dit betoog zeggen, het niet eng partijdig karakter van de politiemacht alleen gewaarborgd zou worden, indien de levering van een contingent niet optief is, doch door de leden van meer dan een groep van Staten als eene verplichting werd aanvaard, waarvan zij alleen onder zeer bijzondere omstandigheden en slechts op voorwaarden zijn vrijgesteld of uitgesloten, als b.v. in het geval zij zelf belligerent zijn. Dit is een zaak van groot gewicht, welke echter hier ter plaatse geen bespreking vereischt. Zou het doel, waarvoor de politiemacht moet worden gebruikt, bij de groote mogendheden algemeene waardeering vinden, dan zou samenstelling en aanvoering wel veel studie vereischen, doch vermoedelijk geen onoverkomelijke bezwaren opleveren. Op het doel komt het aan.

De ten-uitvoer-legging van vonnissen van een rechter, die de Staten zelf over zich hebben gesteld, is ontwijfelbaar een oogmerk, hetwelk in principe zeer sympathiek is aan Nederland niet enkel, maar ook aan de ‘ebenbürtige’ Staten in het algemeen. Het moge den politicus dienen, maar het past slecht in het betoog van den geleerde, Duitschland van kwade trouw in dezen te verdenken (pag. 40). Van bijna alle de Europeesche Staten, groote en kleine, en ook wel van de Vereenigde Staten van (Noord)-Amerika en van Japan kan verwacht worden, dat zij de vonnissen, door den zelfgestelden rechter tegen hen gewezen, vrijwillig zullen eerbiedigen en het is hun

gemeenschappelijk belang, dat de minder hoogstaande Volkeren daartoe gedwongen worden. Maar zoo het al een algemeen belang kan heeten, dan

toch niet een absoluut; noch is 't voor allen evenredig groot. Het springt bijv. in het oog dat de ‘defaulters’ goeddeels in Zuid Amerika kunnen worden verwacht, met betrekking tot processen door de Vereenigde Staten van Noord-Amerika aanhangig gemaakt. Reeds met het oog daarop kan niet verwacht worden, dat ter wille van de abstracte idee van het recht (en van datgene wat als zoodanig zou moeten erkend) Europa een krijgsmacht beschikbaar zal stellen voor politie-doeleinden. Dan, te voorziene expedities zouden licht dwingen tot veroveringsoorlogen, waarover deelnemers in onderlingen strijd kunnen geraken. De heer Van Vollenhoven stemt wel toe, dat daartegen moet worden gewaakt, maar hoonlacht toch over de diplomaten, die bezwaren opwerpen, als over menschen die eigenlijk geen groot recht van medespreken meer hebben in den nieuwen tijd door hem ingeluid. Hij is in deze ongelooflijk oppervlakkig. Men denke zich eens Chineesch-Russische, Japansch-Russische en Japansch-Chineesche kwesties, in verband waarmede het Hof van arbitrage geroepen kan worden recht te spreken en de gevolgen welke ‘politieactie’ te dier zake na zich zou kunnen sleepen. Spreekt hij van de wereldpolitie als van een strijdenden engel, anderen kunnen geneigd zijn aan een onzinnigen duivel te denken; want men moet er zich toch wel klaar van bewust blijven, dat we after all in den Haag toch nog met *formeel* recht te doen hebben, dat wezenlijk onrecht kan zijn - al hebben de meeste Staten daartegen dan ook ernstige voorzorg genomen (door niet in alle gevallen dien rechter te erkennen en door het vermogen diens vrijheid van oordeelen onder de acten van submissie te begrenzen). De mogelijkheid, dat een rechthebbende partij door den eerlijken, maar aan de dikwijls onder drang gesloten overeenkomsten, conventies en tractaten gebonden rechter op formeele gronden in het ongelijk moet worden gesteld, - de kans, dat het Hof haar niet billijke bescherming verleenen kàn - is niet uitgesloten. Als een kind lichtvaardig met vuur, zoo speelt de schrijver der brochure met het geweten der volkeren, met den wil der massa, die, naar hij beweert, om zijn strijdenden engel vraagt. Maar waarlijk, het is wel denkbaar, dat meer dan één volk er zich tegen zou verzetten, indien zijne zonen quasi voor politiedienst ten oorlog trokken op grond van formeel recht van anderen.

Onbetrouwbaar als vooralsnog de macht van den rechter is om goed recht te spreken, ongelijk als het belang van de onderscheidene Staten bij de uitvoering van de gewezen vonnissen is, en onoverkomelijk als wel de bezwaren schijnen, die overwonnen moeten worden om tot een vaste organisatie eener internationale politiemacht te komen - toch zal men zich moeten wachten te zeggen, dat het onmogelijk, of niet wenschelijk is, daartoe te geraken. Want de idee is in abstracto verdedigbaar. Dat Nederland aangewezen is om in deze materie het initiatief te nemen, heeft de schrijver zeker niet bewezen: zijn argument, dat het minder baatzuchtig dan anderen is, ware het juist, dient niet ter zake; het vriendelijk praatje, dat we een klein volk maar een groote natie zijn, evenmin. De vraag of wij kunnen handelen, hangt wel eenvoudig hiervan af: of Nederland een zóó kundig - misschien moet men zeggen een zoo geniaal diplomaat rijk is, als den weg zal weten te vinden door den doolhof van klippen, die moeten worden omgezeild, om een rechtsdoel te verzekeren, h e t w e l k d e r m o e i t e w a a r d i s. Heeft men eenmaal een goede organisatie, voor *gezonde* doeleinden, dàn zou zij in verloop van tijd misschien tot resultaat van groote beteekenis kunnen leiden. Prof. Van Vollenhoven echter heeft de bezwaren niet ernstig over-

wogen. Hij noemt ze ‘weinig afdoende’, maakt er zich met een Jantje van Leyden af, verklarende dat men het Hof in die zaken, welke thans aan zijne beslissing zijn of uit krachte der tractaten mogen worden opgedragen, dan maar desnoods aan zijne uitvoerende machteloosheid moet overlaten,..... wanneer men hem dan maar zijn wereldmacht helpt vormen ter handhaving van rechten der onzijdigen.

De verdediging van het vooropgezette doel - de handhaving van het gezag van den internationalen rechter in die zaken waarin zijne bevoegdheid reeds *is* erkend - wordt door den schrijver prijs gegeven; maar hij wil nu de teere en moeilijke neutraliteitsmaterie, waarbij de levensbelangen van machtige Staten betrokken zijn, de kwesties die voorloopig *niet* voor een rechterlijke beslissing geschikt werden geacht en die het inderdaad ook niet zijn, aan een internationalen rechter onderwerpen, wien machtsmiddelen ten dienste zullen worden gesteld.

De basis van het neutraliteitsrecht is - zoo wordt betoogd - neergelegd in de conventies van 1907; al wat we te doen hebben is een half dozijn met zorg uitgekozen bepalingen op de vredesconferentie als voor allen geldend recht voor te stellen en dit zooveel mogelijk in collectieve tractaten te bevestigen. Naar het aanbevolen plan zal de wereldstrijdmacht dan controleerend, preventief, waar noodig bestraffend, bescherming verleenen! Wat het door hem gezochte neutraliteitsrecht omvatten zal, doet de schrijver wel vermoeden, maar zegt hij niet. En de vraag welke rechter zal uitmaken of een land werkelijk neutraal is; en of de ‘politiemacht’ zich ook verantwoordelijk maakt, dat het neutraal verklaarde land onzijdig *blijft* in een gegeven conflict, schijnt de schrijver zijn aandacht niet waard te hebben geacht!

De schrijver doet alsof niet de onzijdige, na eenigen tijd de protectie genoten en zich voorbereid te hebben, door den ‘drang der omstandigheden’ oorlogvoerende zal kunnen worden: men denke aan Griekenland, welks regeering, drie dagen vóór de formeele oorlogsverklaring van de bondgenooten nog overwoog zich ‘neutraal’ te verklaren. En alsof neutraliteit niet reeds dikwijls heeft opgehouden vóór er een enkelen denkbaren rechtsregel geschonden en zonder dat eenig bewijs er van te leveren is: b.v. in geval bij een Fransch-Duitschen oorlog België het zuiden, welks bevolking een Fransch leger gastvrij ontvangen zou, van troepen ontblootte, doch al zijn weerkracht concentreerde in de stellingen van Antwerpen en Luik. Misschien echter moet de ontstellende onnadenkendheid van den geleerde alleszins natuurlijk heeten, *want....* in prof. Van Vollenhoven blijkt de student in het volkenrecht geheel te zijn ondergegaan in den politicus.

Hij is niet al te best te spreken over de von Marschall's (die op de tweede vredesconferentie toch inderdaad een eerlijke rol hebben gespeeld); slecht denkt hij over ‘de Duitsche krachtmonomanen’ (schoon deze sedert 1871 den vrede in Europa hebben bewaard!), zoomede natuurlijk over de Nederlandsche officieren en ‘attachétjes’, die het eens zijn, dat er van een wereldstrijdmacht in dienst van het recht nog wel niets kan komen. Maar de schrijver verzekert daarentegen geruststellend, dat Engeland, waarin hij wel iets te misprijzen, doch veel te bewonderen vindt, nooit een wereldheerschappij zal kunnen vestigen.

Des schrijvers politieke aspiraties blijven uit den aard der zaak eenigszins op den achtergrond, maar hij erkent toch dit vele: dat zijn neutraliteits-beschermingsplan de strekking heeft de tusschen de groote mogendheden

in West-Europa bestaande spanning te beïnvloeden (pag. 27); dat dwang op de rustverstoorders zal worden uitgeoefend om hunne handen thuis te houden (pag. 73); dat Nederland, wil het den eigen bloei en dien van Indië waard zijn te behouden, niet moet afwachten, maar onstuimig moet ingrijpen en in de geweldige regeneratie en ordening, die het volkerenleven weldra zal doormaken, niet moet zijn Josef van Arimathea maar Paulus (pag. 66) Hij dreigt, dat de groote mogendheid, die de gestelde neutraliteitswet niet eerbiedigen zou, haar Waterloo zal vinden tegenover de neutraliteitsijveraars (pag. 86). Hij wil, dat Nederland tusschen de Volkeren Europa's wederom een standpunt zal innemen als de Republiek tijdens den koning-stadhouder deed (pag. 43). Ja hij denkt zich voor ons land eene nog grootere internationale positie, dan die welke tijdens De Witt en Willem III werd ingenomen; doch ziet ook alleen dan een goede toekomst, wanneer Nederland zich weer door het heil van Europa geroepen gevoelt om als in 1688 met zijn staatkundige vrijheid een bevrienden vijand bij te springen in nood (pag. 60).....

De schrijver lokt: niet op eenmaal een alomvattend, maar een zeer geserreerd neutraliteitsprogram; eerst den eenen, straks den tweeden, later den derden rechtsregel der neutraliteit, voor welks naleving de mogendheden even gaarne hun strijdmacht beschikbaar zullen stellen, als weleer voor bestrijding van zeeroof. Maar de zaak kan en zal door verantwoordelijke regeeringen toch niet beoordeeld kunnen worden naar de bescheidenheid van de gevolgde *taktiek*, welke hij ter bereiking van het doel voorstelt, doch naar het brutale wezen der dingen: het doen van een algemeen beroep op bescherming voor die Staten, die op het huidige oogenblik, zij het bloot formeel, of bona fide, onzijdig zich noemen. Alsof deze Staten niet, door vrijen wil of uit den drang van omstandigheden, spoedig daarop belligerent kunnen worden (mogelijk ten spijte doch misschien wel juist als gevolg van de genoten bescherming hunner tijdelijke neutraliteit!). En alsof men niet met absolute zekerheid wist, dat de gevraagde bescherming alleen toegezegd zal worden door die Staten welke bij zekere neutraliteit belang hebben en ook niet zal worden verleend, wanneer dat belang ophoudt te bestaan.

Wat de schrijver bepleit is zuivere politiek, geen volkenrecht. Zijn vrees, dat men hem een utopist zal blijven noemen, is o.b. ongegrond. Hij is, bewust of onbewust, een politicus en wel een die moet worden gewraakt, omdat hij de toga van den rechter heeft aangetrokken en deze zelfs dan niet aflegt, als hij de veldheeren, de wekkers, de bezielers oproept ‘onze geuzenkracht aan te voeren’ om een groote internationale rol te spelen. Aan de reeds gegeven aanhalingen, die den politiseerenden rechter teekenen, verdient nog eene toegevoegd. Hij wil dat Nederland onmiddellijk aan de internationale commissie van voorbereiding van de derde vredesconferentie zijn neutraliteitsrechtsleer moet voorleggen, niet om deze voorstellen te laten ter zijde leggen, maar om ‘door te zetten tot elken prijs van inspanning’ (pag. 84). Le bon entendeur verstaat wel, dat het er hem slechts om te doen is voor zijn half dozijn artikelen een half dozijn onderteekenaars te krijgen; dan heeft hij het wereldrecht waarvoor zijn wereldmacht dienen moet. De zaak kan gevoegelijk geregeld worden, lang vóór de derde vredesconferentie gehouden wordt. Engeland is - men weet het reeds - volmaakt gewillig aan de ‘verdediging’ van de onzijdigheid van Holland en België mede te werken. Amerika, dat diplomatieke hulp bij tijden goed gebruiken kan, zal zich, hoopt men, bij Engeland aansluiten. En Frankrijk

zal zeker geen roet in het eten gooien. Nu heeft de schrijver wel gezegd, dat men degelijk op moet passen, dat niet een of twee kolossen de contrôle over de wereldmacht in handen krijgen; maar hij kan toch niet ernstig meenen, dat de groote politieke resultaten, welke hij op het oog heeft, zonder zeer krachtige medewerking van een paar grootmachten kunnen worden bereikt of gelooven, dat deze, anders dan in *schijn*, de leiding aan Nederland zouden laten, zoolang dit hunne belangen dient.

Over allen, die niet geheel van zijne meening zijn, over de diplomaten, krachtmonomanen en zelfs over de 'Vrede door Recht'-menschen, spreekt de steller der brochure op eene niet altijd vleiende wijze en terwijl hij zijn onuitgewerkt quasi-neutraliteits-recht aanbeveelt als de liefde en de toewijding van gansch het volk waardig, gewaagt hij van het bestaande, dat met zooveel moeite is opgebouwd in den loop van eeuwen, als van 'de misselijke schijnheiligheid van het hedendaagsch volkenrecht' (pag. 62). Voorwaar, zonder nu in het minst de goede trouw van den schrijver in twijfel te trekken, zonder te veronderstellen, dat hij klaar bewust het recht ondergeschikt wil maken aan het vermeende politiek belang, had men toch een zachter toon gewenscht bij den man, die, zij 't dan te goeder trouw, onder de leuze van het Recht te dienen, een politiek program voorbrengt, hetwelk practisch hierop neerkomt, dat Nederland stelling zal nemen in den grooten strijd, die in Europa alsnog met de wapenen der diplomatie wordt gevoerd.

Het is te hopen, dat 'Het Land' eendrachtig zal begeeren, dat de regeering zich strengelijk onthoude, de teere materie der onzijdigheid, waarbij niet alleen onze rechten kunnen zijn gemoeid maar ook de rechten en levensbelangen van anderen, ter tweede conferentie voor politieke oogmerken te benutten. Zou de regeering met prof. v. Vollenhoven van oordeel zijn, dat er iets moet gedaan worden om de eigen onzijdigheid te doen beschermen en onze internationale positie te doen 'verhoogen', - en zou zij in ruil daarvoor anderer neutraliteit willen helpen waarborgen, dan zal zij den breeden weg moeten bewandelen, ententes treffen of verbonden sluiten. De vredesconferentie blijve aan haar doel gewijd. De bevestiging van het volkenrecht, dat door de instelling van het Hof van Arbitrage en door de in 1907 gesloten tractaten een, zij het noodwendig nog zeer wankelend, begin genomen heeft, leed ernstig schade wanneer we er politiek gingen drijven. Dat de politiek, waartoe de heer Van Vollenhoven's plannen direct leiden moeten, eene fatale zou zijn, ons in de verstikkende omarming zou toevoeren van eene combinatie van grootmachten, waarschijnlijk van Engeland en Frankrijk, ligt voor de hand.

De Amsterdamsche hoogleeraar in het Volkenrecht, prof. Struijcken heeft in 'Van onzen Tijd' dd. 15 Maart j.l. het wereldstrijdmacht-program behandeld. De door ons gewraakte politieke strekking van het geschrift van prof. van Vollenhoven heeft hij onbesproken gelaten, doch in de door dezen aanbevolen rechtsdwang ziet hij niets goeds. Zijn oordeel is zeer streng. Prof. Struijcken acht de redeneering-Van-Vollenhoven reeds in haar algemeenen opzet onjuist en het schema in zijne uitwerking - voor zooverre er van uitwerking sprake mag zijn - slecht, als tot niets menschenswaardigs leidende. Dat het niet overbodig is, dat hij zijn groot gezag hebbend woord heeft doen hooren, bleek wel reeds uit de omstandigheid, dat de pers de brochure van den heer van Vollenhoven niet eenstemmig in bepaald afkeurenden zin aankondigde. Ten overvloede blijkt de nood-

zakelijkheid van bestrijding sedert de afdeeling 's-Gravenhage van het Algemeene Nederlandsche Verbond - zich begevend op een terrein waar zij den weg niet kent - besloot aan het hoofdbestuur van de groep Nederland voor te stellen een adres tot de regeering te richten, haar verzoekende te handelen in den geest van het geschrift van den Leidschen hoogleeraar. Kennelijk wordt eene poging gedaan, het plan te propageeren. Ook prof. Steinmetz heeft het plan in ‘Pro en contra’ aangeduid als dwaas. Hij heeft het ‘komiek’ genoemd.

Inmiddels heeft de minister van buitenlandsche zaken de door prof. van Vollenhoven aanbevolen gedragslijn inderdaad veroordeeld, in een interview, hetwelk hij den Haagschen correspondent van het Handelsblad toestond. Uiterst hoffelijk blijvend, soms zelfs vleiend van toon, heeft Z. Exc. de internationale ‘politiemacht’ een beetje belachelijk gemaakt.

Onze leestafel.

Nederlandsche lyriek.

J.J. de Stoppelaar, De Parelduiker. - Apeldoorn, C.M.B. Dixon & Co., 1912.

Een kleine bundel, nauwelijks zestig bladzijden, en dan nog heel sober, heel ‘modern’ bedrukt.... Maar een boekje, waaruit een besliste dichtergeest te voorschijn treedt. Niet met het lachwekkende pathos van sommige onzer modernen, die, vertrouwend op de creduliteit van het publiek, uitbazuinen dat zij dichter zijn. Neen, er zweeft in deze verzen een eigenaardige, schuchtere, bijna aarzelende toon, als had een onbestemde schroom den dichter willen terughouden, zijne gedachten uit te zeggen. Men voelt in het boekje heel sterk het persoonlijke: de dichter is zich bewust, de gave van het doorkend kunnen weergeven der schoonheid in zich te dragen; hij weet, dat dit dichterschap in de innigste beteekenis hem scheidt van de menschen, dat het hem eene plaats aanwijst wel boven, maar toch buiten hunne gemeenschap, dat zijne liefde, zijn verlangen, geheel zijn trachten omgaat buiten hunne sferen.

Typeerend voor deze verhouding is het gedicht ‘Vagebonden’:

‘Welk pad te nemen dezen avond?
't Is al zoo laat.
Want schuwen niet wie zijn gehavend
Het breed rumoer van stad en straat?

Kind, geef mij uw verkilde hand,
't Is al gelijk,
Of 't vreugde of leed is, dat ons brandt;
Wij immers zijn te zaam en rijk.

Want voordat, bij het morgenrood,
De sterren bleeken,
Zijn uwe lippen reeds vergood,
Zijn al uw angsten reeds geweken.

Wij hebben eens een plaats gevonden
Bij Eros' stoet.
Wij, kind, zijn éédle vagebonden,
Want goden hebben ons gegroet.

En zouden wij dan 't heil niet vinden,
Voordat het daagt,
Voordat door koele morgenwinden
De gansche lucht is schoongevaagd?’

In vele van deze verzen voelt men de worsteling, die in de ziel van den dichter aan de zege van zijn dichterschap is voorafgegaan; zoo het gedicht Vrijheid, waarin de auteur zegt, hoe hij

> ‘Een dief gelijk, een heimelijken werker,
> Die honderd nachten lang met veege vlijt
> De muren ondermijnd heeft van zijn kerker
> En in één nacht zich eindelijk bevrijdt,’

zijn donkre cel van haat en klein-menschlijke verbittering moeizaam is uitgebroken, tot hij Gods hemel zich eindloos zag welven boven zijn hoofd. Toen eerst openbaarde zich de kracht van zijn Lied.

Smartelijk verlangen is de grondtoon van de meeste verzen; doch de schuchtere uiting van den dichter tempert de smart tot een droef-schoonen weemoed, die zijn lied in vage sluyeringen omdonkert. Slechts op enkele plaatsen - en het zijn niet de minst geslaagde - geeft de auteur zich geheel, spontaan, omdat de kracht die hem dreef, te machtig was voor weemoed, of voor een glimlach, die leed verraadt. Ik kies hier ter kenschetsing de terzinen van het sonnet Herfst, een vers, waar de vertwijfeling uit op-schreit:

> ‘Dan donkert alles en het bosch wordt zwart.
> En dan opeens weet ik mijn droom voorbij
> En pijn en spijt wekken een bránd van tranen...
>
> Ik vlucht, ik vlucht! Het is mij of mijn hart
> Zal breken en ik schreeuw; want achter mij
> Voel ik de wanhoop der verlaten lanen.’

Geven de gedichten naar hunnen aard - bijna alles behoort tot de lyriek der persoonlijke gemoedsuitstorting - aan treffende visie weinig te ontroeren, men ontmoet toch hier en daar verrassende regels; zoo trof mij in het vers Het Schip, waar de dichter een jonge, aan 't roer staande vrouw beschrijft:

> Gedachteloos beweegt zij 't rad,
> *De zon in 't lichte haar.*

Is dat niet schoon gezien, en simpel van zuiverheid gezegd?

Tot de beste gedichten reken ik, behalve het bovenaangehaalde Vagebonden, de verzen Herfst - twee gedichten komen onder dezen titel voor, die beide schoon zijn -, Op het water bij avond, De jonge Sater, De Viking, en vooral het diep-gevoelde Tristan en Isolde; in al die verzen droomt, wisselend van vorm, van nuance, maar in wezen gelijk, hetzelfde on-geleschte dichter-verlangen, al is het in ‘Op het water bij avond’ verstild tot saamvloeying met den vrede van den avond-nacht.

Een boekje om er in stilheid mede verblijd te zijn.

HERMAN MIDDENDORP.

Het jaar der dichters. Muzenalmanak voor 1913. Samengesteld door J. Greshoff. - Apeldoorn, C.M.B. Dixon en Co. 1912.

‘Een bundel gedichten, die de uitingen zijn van een aantal dichters die naast de tallooze verschillen der persoonlijkheden een bijzondere visie op leven en schoonheid en hun opvatting van doel en wezen der kunst in hoofdzaak gemeen hebben.’

Aldus de heer Greshoff, de samensteller van dezen Muzenalmanak, in de korte inleiding.

Een groep van verwante dichters dus; doch buiten deze verwantschap, buiten deze eenheid van schoonheids- en levensvisie om, biedt het boekje een kleurige veelheid van dichteruiting. Vijftien van onze jongeren stonden iets van hun werk af, en al leidt ook in dit boekje de bovenvermelde opvatting van doel en wezen der kunst die deze dichters vereenigt, wel eens tot een consequentie, die ik minder schoon vind, toch doet de smaakvolle verzameling den werkzamen dichter Greshoff veel eer aan.

Van enkele bijdragen volge een korte bespreking:

De dichter J.C. Bloem stond o.a. het diep-gevoelde ‘Aan een vriend’ af; een vers, waarin hij betreurt, en op schoon-psychologische wijze verklaart, hoe het leven hem van een vriend heeft gescheiden, zóó, dat geen toenadering van hunne zielen weder mogelijk zal zijn.

‘U joeg een wilde drang naar wereldsteden,
Waar 't leven krampt als in een snikkend hart,
En koortsdoorschrijnd elk vliedt voor zijn verleden,
Maar in de strikken van het nu verwart.

Mij liet het leven stil en peinzend achter,
Voor altijd in gedroomde vlucht gesfuit.
En 'k tuur, als op een berg een eenzaam wachter,
Over de dalen van 't verleden uit.’

Zoo spreekt de dichter van hunne scheiding, en hij gevoelt het: als zij elkander zullen wederzien, dan zal er geveinsde vrede om hen zijn, maar het diep-innerlijke contact, dat hen eenmaal verbond, is voor altijd verbroken,

Dan noem ik van dezen dichter nog het kleurige, op fijne rhythmen voortstuwende vers van koning Cophetua en het bedelmeisje, dat de rijke armoede van hare vrijheid verkiest boven de bindende trouw van een vorst, en na één nacht van pijn-doende liefdeweelde wegsluipt,

‘..... de winden tegen,
als een verwachte bruid.’

Van P.N. van Eyck is er o.a. het droef-schoone Belofte (uit den bundel Uitzichten); Franck Gericke stond een tamelijk zwakke ‘Idylle’ van Samson en Dalila af. Geerten Gossaert gaf een goed gedicht: De verloren zoon; Jacob Israël de Haan enkele sonnetten, waarvan het vers aan Iwan Iwanowitsj mij het meest bekoorde.

Henriëtte Labberton - Drabbe gaf o.m. het gedicht: Bij den dood van een vreemde, Gustaaf van de Wall Perné, waarvan ik de schoone slotregels opschrijf:

‘Ons hart is groot, maar in den geest is de onmacht
Te omvatten wat het hart niet heeft doorleefd:
En wie 't verstand een al te zeekre bron dacht,
Sterft als een kind, dat niets begrepen heeft.’

Van Aart van der Leeuw enkele sprankelend - rhythmische liederen; van François Pauwels den drieledigen cyclus Sancta Mater; van A. Roland Holst o.a. het zonnige Leven en Lied, een vers, zoo blijde als een zon-volle lentedag. Aan het slot roept de dichter tot het Leven:

‘Uw dood is vinden
Van nieuwe lijnen -
Alle verdwijnen
In donkren grond
Is een zacht onder
Gaan in uw wonder -
Een nieuw ontbinden,
Een nieuwe bond.’

De dichter J.J. de Stoppelaar gaf drie verzen: Dooden, De Dieven, en Droom; dan volgen enkele gedichten van Jhr. Dr. Nico van Suchtelen, en ten slotte verzen van J.J. Thomson, waarvan ik het eerste, Parijs, heel schoon vind. Een ander - aldus de dichter - moge de schoonheid van hare kerken en paleizen beschrijven, een ander moge haar smalend het moderne Babel heeten, en hare grootheid beschimpen naar de mate van zijn eigen klein bestaan - niet hij. De dichter heeft uit de duizeling der weelde, uit den zwijmel der genoegens het diepere, het innigste leven, de ziel van Parijs gevoeld:

‘Haar zoek in mijn lied, om haar is 't dat ik ween.

Om haar en om haar vraag die 'k altijd zag herhalen
In lach van oog of mond, in spijtigheid of spot,
Die droevig uiting zocht in vele wijze of talen,
Uw zielevraag Parijs: een schrei, een kreet om God.’

Het is misschien het beste gedicht uit den geheelen bundel.

HERMAN MIDDENDORP.

Th. van Ameide, Verzamelde gedichten 1906-1912. - Apeldoorn, C.M.B. Dixon & Co., 1912.

Het is een lijvig boek, dat de heer Van Ameide ons aanbiedt. Wat hem in een tijdsbestek van zes jaren in de ziel oprees, vindt men hier in verscheidenheid van rhythme en versvorm vereenigd. En dan is er nòg eene verscheidenheid in het boek, en deze is minder onschuldig dan de vorige: het is de verscheidenheid van dicht en ondicht... Het is jammer, dat het boek zoo vréeselijk dik geworden is. De heer Van Ameide is zonder twijfel dichter, maar men moet het schoone zóéken in zijn boek; het is er in bedolven als het goud-erts in de waardelooze aarde, die door den delver wordt opgegraven.

Het meeste van dat schoone vindt men in den cyclus ‘Getijden’, die den bundel opent; en vooral in ‘Lentegang’. Dit is een schoon gedicht; deze rhythmen zijn licht en rijk als de lente zelve; het is vol vreugde, vol zonneschijn; de bloem-aromen van het voorjaar wolken er uit op.

‘Een wei vol lief gewiegel: paars in groen
op slanke steeltjes stonden daar de lichte
de lichtbewogen liefelijke wichten,
de pinksterbloemen, die als meisjes doen.

Een oude boerderij lag veilig laag
onder haar dek van bruin en groen, met schijn
van goudglans over 't mos, de lange lijn
van 't dak was groot van zware golving, traag.’

En dan eenige coupletten verder:

> ‘Zoo kwam 'k in 't jonge woud, waar alles stond
> in blad en bloem; in duizend vogelkelen
> zong daar de lente, haar licht-groene en gele
> luchtige kruidstooi wolkte om alles rond.
>
> Een laantje slingerde met schalkschen zwier
> daar tusschen hooge heesters, wit-getooid,
> rood-bruine grond met zonnegoud bestrooid.’

Ik kies deze kleine fragmenten om aan te toonen, dat de heer Van Ameide inderdaad dichter is; wie zoo het schoone gebeuren van het voorjaar weergeeft, wie zoo treffend-doorkend, zoo innig-doorvoeld der Lente kieuren- en klankenspel verbeeldt, heeft de goddelijke ontroering gevoeld, die alleenlijk den dichter geworden kan.

De andere gedeelten van dezen cyclus zijn wel minder schoon - heeft ook wel één getijde zooveel macht over de ziel van een dichter als het voorjaar? - doch ook hier vindt men innig-doorleefde natuur-poëzie. Ik haal nog het volgende fragment, uit ‘Herfstuchtend’, aan als een voorbeeld van visueel scheppingsvermogen:

> ‘De parelende dauw op struik en gras
> ligt klaar en stil, of schitterend bewogen
> door zuchtje in zon, tot kleine regenbogen
> kleurt vochtig spinrag tusschen 't houtgewas.
>
> Er is alom een spiegelend gewemel,
> maar alles zwijgt en alle kleur is vaal,
> alleen der boomen top staat scherp en schraal
> in zon geteekend op den schrillen hemel.’

En nu wenschte ik wel, dat ik over de rést van het boek niet behoefde te schrijven... Maar dit zijn nog slechts dertig bladzijden, en er volgen nog over de tweehonderd, en in die tweehonderd staat bij elkander lang niet zooveel schoons als in de eerste dertig...

De sonnetten Levenskunst, de cyclus Stille Neiging, de Blanke Verzen, de lange reeksen van Sonnetten en Liederen die daarop volgen - hoe verloopt en verwatert hier de poëzie in vaagheid van expressie, in wijdloopigheid, in herhaling van beeld en vorm, in duisterheid van zegging. Ik heb waarlijk aan de breedsprakigheid van Vader Cats gedacht. En die duisterheid - ze bestaat in soorten - is hier nog van een leelijke gedaante. Potgieter kan ook tamelijk duister zijn, maar door den grooten dichter van Florence, van Gedroomd Paardrijden wordt de moeite van een ernstige studie heerlijk beloond. Doch wie de expressie van den heer Van Ameide nauwkeurig bekijkt, en de ineen-gewrongen woorden-reeksen ontwart, vindt maar al te vaak - de zelfgenoegzaamheid van den dichter.

En terwijl men bij Perk's diviene dichter-uiting:

> ‘De Godheid troont... diep in mijn trotsch gemoed;’

huivert van ontzag voor het Mysterie, dat den Ziener in de sferen der Schoonheid ontsluyerd werd; als de heer Van Ameide verzekert:

> ‘Het is mij of mijn donkre godenziel

een tempel was vol grootsche somberheid,’

kan men nauwelijks een meesmuilenden glimlach onderdrukken.

Van De Levensstrijd, een gedicht in achttien balladen, kan ik ook moeilijk iets anders zeggen, dan dat het zeer lang duurt.

Het ontbreekt dezen dichter aan zelf-critiek; er zijn oogenblikken, waarop de heer Van Ameide er maar op los schrijft en rijmt. Op deze wijze krijgt men wel dikke boeken, maar dan komt er ook poëzie in te staan van het gehalte als het volgende:

> Houd mij niet al te vast,
> mijn zielsbeminde,
> nog ben 'k een schuwe gast:
> wil mij niet binden.
>
> Nu gij gevonden zijt,
> beheerscht gij mij:
> maar mijn gebondenheid
> late mij vrij.

Hier en daar duiken goede fragmenten op, gedeelten, met betrekking waartoe de dichter naar waarheid kan zingen:

> ‘Soms doe ik schoone schimmen
> van ver den berg beklimmen,
> een schijnsel aan de kimmen
> als van een uchtendrood’.

Tot deze gedeelten reken ik o.a. het volgende:

> Een wegje blank naar zwart verschiet
> langs tuin en schutting heengeleid,
> een bleeke zachte somberheid
> in troostloos wijd gebied.
>
> En wolken kartelend gekruifd,
> spokig doorschenen aan den rand,
> waarvóór een dunne teêre kant
> van naakt geboomte schuift.

Zooals men ziet, weer hetzelfde genre als de bovengenoemde lente-verzen; het verbeelden van natuur-visie blijkt wel 's dichters fort te zijn; met hoe fijn-gepenseelde trekjes zijn velden en bosschen in dichter-tafereel gebracht.

Het viertal mythologische gedichten, dat den bundel besluit, behoort niet tot het slechtste deel van den verzamelden dichter-arbeid; ik noem bijzonderlijk het gedicht Medusa, en het mythologische spel Amazone, al drukt de Satyr, die in laatstgenoemd gedicht door de trotsche Amazone wordt doorschoten, zich uit in wonderlijke taal. Dat hij bij bijv. boven zijn bokkenatuur is uitgegroeid, geeft hij aldus te kennen:

> ‘De bok hield op te prijken’.

Maar hij zou als excuus kunnen aanvoeren, dat hij op ‘bereiken’ rijmen moest....

Ik herhaal het: de heer Van Ameide is een dichter. Maar zijn boek is veel te dik.

HERMAN MIDDENDORP.

Th. van Ameide, De Balkanstrijd. C.M.B. Dixon en Co. - Apeldoorn, 1912.

In mijne recensie over de Verzamelde gedichten zeide ik, dat de heer Van Ameide een dichter is. Ik zou bijna zeggen, dat ik me heb vergist.

Ik zeide ook, dat het den heer Van Ameide aan zelf-cririek ontbreekt; ik vind het op overtuigende wijze bevestigd.

Van 3 tot 5 November 1912 heeft de heer Van Ameide een gedicht in elkaar gezet, een gedicht!...

> ‘Een grootsche volkrenkamp
> dwingt tot een sterk gedicht,’

staat er aan het begin. Het is inderdaad sterk, dat men zinledig gerijmel, als het volgende kan laten drukken:

> ‘Ik zie een Turkschen generaal,
> schitterend, hoog in 't zaâl,
> aan 't hoofd gaan van zijn troep.
> Hoe zeker klinkt zijn luide roep!
> Zij rukken zingend voort, dan plotseling
> doorzeeft een wilde werveling
> van vliegend vuur hun rangen.
> Dan zwijgen de gezangen.’

Men behoeft het 33 pagina's groote boekje maar ergens op te slaan, om poëzie van dit gehalte te vinden; het is heelemáál zoo, héélemaal in den trant van de dramatische dichtstukken, die we soms in de brievenbus vinden, en waarvoor we waarschuwen, dat drukwerken niet worden teruggegeven.

Het is meer dan ridicuul:

> Ik zie Bulgaren in reserve,
> zij zijn van spijt vervuld,
> zij trappelen, zij sterven
> van ongeduld.
> De commandant beveelt hun stilte,
> maar in zijn stem
> is niet de forsche kilte,
> de vaste klem,
> die dwingt tot volgen.
> Hij doet verbolgen,
> omdat het moet,
> maar heel zijn eigen bloed
> staat zelf in gloed’,

‘Ik zie Montenegro's koning’, is het weer elders, met een nasleep van malle rijmen. Dit spelletje van ‘ik zie, ik zie, wat jij niet ziet,’ wordt een maal of vijf herhaald.

Het toppunt van dwaasheid wordt bereikt op bladzijde 20:

> God zelf kan enkel smeden
> als 't ijzer heet is;
> laat hem met vrede:
> hij weet, wanneer 't gereed is.
> Wanneer zijn tijd komt aan,
> laat hem begaan.

Intusschen, een boekje om er zich mede te amuseeren is het zeker. En als het waar is, dat lachen gezond is, dan weegt het tegen den heelen inventaris van een apotheek op.

In ernst - hoe heeft het product een uitgever kunnen vinden?

HERMAN MIDDENDORP.

P.C. Brederode, Aphorismen. - Apeldoorn, C.M.B. Dixon &. Co., 1912.

Nadat Goethe gezegd heeft, dat al het verstandige dat denkbaar is, alreeds gedacht is geworden en dat het slechts zaak is, het nog eens over te denken, mag men van een aphorismen-schrijver eigenlijk niet meer vergen, dat hij iets nieuws zal geven... Welnu, een beroep op Goethe zou den heer Brederode niet te onpas komen, want heusch, er is in zijn boekje weinig nieuws te vinden.

Zie eens deze aphorismen. De heer Brederode zegt:

'Een rozeknop in een kelder, te vergeefs worstelend om zich te ontplooien, is dat niet tragisch?'

en men is geneigd te antwoorden: ja natuurlijk, maar dat wisten we toch al zoo lang, dat is al zoo verschrikkelijk oud...

Of:

'Er is slechts ééne manier zich te pantseren tegen de hatelijke pijlen des dagelijkschen levens; dat is: deugdzaam te zijn',

en men zou willen antwoorden: 't is waar, u heeft al weer gelijk, maar daar hebben we zelfs een degelijk ouderwetsch rijmpje voor; hoor maar: doe wel en zie niet om, dat maakt den laster stom. En als men dit rijmpje kiest in plaats van uw aphorisme, heeft men nog dit voor, dat men niet met de door 't gebruik wel wat afgesleten 'pijlen des dagelijkschen levens' behoeft te schieten...

De waarheden van den heer Brederode zijn te groot. Moet men bij een spreuk als deze:

'De mate van weerstand aan de ondeugd, dat bepaalt slechts de moreele verdienste van een mensch',

niet tot de tijden van den voorwereldlijken mammouth terugkeeren om den omvang van die waarheid door eene vergelijking te kunnen vaststellen?

En wat te denken van zoogenaamde aphorismen als de volgende:

'Weinig menschen hebben genoeg verstand tot juist oordeelen. En onder die weinigen zijn er nog, wier oordeel valsch is door bijkomende omstandigheden, als jaloerschheid, eigenliefde enz.'

'Een eerlijke en juiste reclame is voor den artist volstrekt niet onteerend, wel als daar zucht naar eer of geld uitspreekt'.

Dergelijke, even onschuldige als onbeduidende praatjes-van-thee-met-een-koekje kan men toch moeilijk als levenswoorden au serieux nemen?

Maar wat nog erger is dan oppervlakkigheid - héél erg voor een schrijver van aphorismen - is, dat de heer Brederode zich niet steeds heelemaal gelijk blijft; ik weet het niet, maar het evenwicht schijnt mij in zijne spreuken niet altijd stabiel.

Zoo lees ik op bladzijde 17:

‘Wanneer men allen menschen plotseling het geluk schenken kon, dan zou de statistiek eene enorme daling van 't aantal misdrijven aanwijzen.

Daar het genieten van ware kunst iemand gelukkiger maakt, bevordert zij dus de moraliteit'.

Ik wil niet spreken over het onbeduidende van deze uiting; ik constateer alleen, dat de schrijver beweert: de kunst bevordert de moraliteit. Zij maakt dus den mensch beter.

En nu op bladzijde 20:

'De kunsten maken den mensch niet direct beter...'

Op bladzijde 20 geeft de auteur in overweging, zich Socrates' woorden: ben je daar zeker van? af te vragen met betrekking tot wetten op moreelen crimineel gebied. Maar men zou aan den heer Brederode hetzelfde kunnen vragen met betrekking tot sommige zijner aphorismen.

Let nu eens - ik kies typen uit - op de volgende uiting:

'De afstand tusschen het edele en het onedele is dikwijls zeer gering. Waaruit blijkt, dat het edele vaak overschat wordt, het onedele niet genoeg verontschuldigd'.

De schrijver gaat hier iets bewijzen uit een losse bewering, niet uit een feit. Een dergelijke spreuk mist toch alle kracht? Wanneer ik schrijf:

'De afstand tusschen het edele en onedele is dikwijls zeer groot. Waaruit blijkt, dat het edele vaak onderschat wordt, het onedele te veel verontschuldigd',

dan heeft mijn 'aphorisme' evenveel recht van bestaan als dat van den heer Brederode.

Ik zal ophouden met citeeren; de andere zijn van hetzelfde gehalte. Het is jammer: het boekje ziet er zoo keurig uit; het is delicaat gedrukt, op Hollandsch papier.

HERMAN MIDDENDORP.

Neerlands Onafhadkelijkheid hersteld, door dr. J.R. Callenbach. - Nijkerk, G.F. Callenbach. 2e Aflevering,

Onder verwijzing naar het Februari-nummer, waarin wij de 1e Aflevering aankondigden, kunnen wij kort zijn omtrent de nu voor ons liggende.

De pogingen, in 1799 gedaan om met vreemde hulp vroegere toestanden te herstellen, bleken te zwak, en het ruwe krachtbetoon der Patriotten (zie o.a. het fusilleeren van Freule van Dorth door een militair executiepeloton) kon de Oranje-partij wel neerdrukken maar niet uitroeien.

Inmiddels was te Parijs de 'Nieuwe Meester' opgetreden, wiens invloed zich spoedig hier deed gevoelen o.a. door het nieuw bedachte kunstmiddel de thuisgebleven stemmers aan één der partijen toe te wijzen en zóó eene constitutie goedgekeurd te krijgen.

Na 1800 steeds wachtende op den toegezegden vrede en voorspoed, naderden wij langzaam het laagtepunt, waar de kiem van onvoorwaardelijk nationale eenheid zich zou kunnen ontwikkelen. Het blijft de groote verdienste van den Raadpensionnaris Schimmelpenninck, dat hij in deze troebele tijden het éénheidsbeginsel door mannen van alle partijen als noodzakelijk wist te doen erkennen.

De aflevering bevat verder het tijdperk der regeering van Koning Lodewijk, waarin, naast voorboden eener nieuwere aera, onze welvaart en ons financiewezen in steeds bedroevender toestand geraakten.

Aan een paar zinneprenten in den overladen symbolieken stijl dier dagen en aan eenige regelen van den bekenden dichter Helmers werd een plaatsje ingeruimd; deze beide nu verschenen afleveringen geven een afgesloten en begrijpelijk beeld der revolutiejaren tot 1810.

B.

Straf of verbetering?

Onder den titel: *Engelsche Misdadigers en hunne behandeling* heeft de Heer Mr. N. Muller, Substituut-Griffier van het Gerechtshof te Amsterdam, bij W.L. en J. Brusse te Rotterdam een klein boekje uitgegeven, dat niet veel meer bevat dan eenige schetsen, die vroeger in feuilleton-vorm zijn verschenen, maar dat toch veel inhoudt, waarmeê ook Nederland zijn voordeel kan doen.

Al dadelijk treft ons hetgeen de schrijver ons meedeelt over de houding der Engelschen tegenover de *celstraf.* In Engeland is zij bijna geheel opgegeven en zoo ik goed ingelicht ben, is zulks ook in Duitschland het geval. De kwestie is uiterst moeilijk. De gemeenschap is dikwijls, zooals terecht is opgemerkt, een opvoeding voor de misdaad op Staatskosten. Zij maakt de menschen nog slechter dan ze reeds zijn en belet later hunne reclasseering, omdat nu ook zooveel anderen het verleden van den ontslagene kennen. De cel echter, en daaraan heeft men aanvankelijk niet gedacht, maakt de menschen zeer dikwijls krankzinnig en onbruikbaar voor het leven. Omdat zij onsociaal waren, kwamen zij in de gevangenis en zij gaan er nog meer onsociaal uit. De cel bederft geest en lichaam en maakt de menschen ongeschikt voor den strijd, die hen wacht. Vijf jaar cel, zegt de schrijver, vindt een Engelschman onzin, maar bij ons kan het door cumulatie van straffen voorkomen, dat die vijf jaar nog belangrijk worden verlengd.

In Engeland heeft men getracht de nadeelen van de gemeenschap te vermijden, zonder in het andere uiterste te vervallen van de celstraf en men schijnt daar een bevredigend midden te hebben gevonden door strenge classificatie der gevangenen en door gemeenschap, met verbod aan de gevangenen om met elkander te spreken. De celstraf is nu gewoonlijk beperkt tot de eerste strafmaanden, terwijl er dikwijls nog afzondering is des nachts.

Vrouwen echter worden nooit in een cel opgesloten.

Het voordeel der gemeenschap is nu, dat de gedetineerden in ruime luchtige werkplaatsen en zelfs in de openlucht kunnen arbeiden en niet den geheelen dag in een min of meer bedompte cel zitten en dat ook het onderwijs en de opvoeding klassikaal zijn kunnen.

Engeland heeft dus, volgens den schrijver, bewezen, dat de gemeenschap niet gevaarlijk is, als het systeem maar goed wordt toegepast.

Ook over den *gevangenis-arbeid* deelt de schrijver veel aardige bijzonderheden mede.

In Engeland wordt, zelfs in de Tuchthuizen, geen overmatig zware arbeid geëischt. De tredmolen is daar afgeschaft, maar de regel geldt voor alle gevangenen, dat luiheid des duivels oorkussen is.

Ten einde ook de gevangenen aan te moedigen, wordt zooveel mogelijk

op stukwerk gearbeid, terwijl zij zich door inspanning en vlijt eene bevoorrechte stelling in de gevangenis kunnen verwerven.

Bij ons valt er op dat punt nog heel wat te verbeteren. De voeding der gevangenen is bij ons niet op zwaren arbeid berekend en dus geheel onvoldoende, als zij zich flink moeten inspannen.

De cel werkt belemmerend op de keuze van den arbeid. Zij verzwaart de opleiding voor een vak en de contrôle op den arbeid.

De angst, dat de gevangenis-arbeid te veel concurrentie zal aandoen aan den vrijen arbeid, is zoo groot, dat de arbeid voor particulieren bijna geheel is afgeschaft en hetgeen een gevangene verdienen kan, per dag, is zoo gering, dat het nauwelijks de moeite loont. De arbeid is ook in den regel uiterst geestdoodend (vuurmakers, doosjes plakken enz.) en intellectueele arbeid is nagenoeg onmogelijk.

Hugo de Groot mocht op Loevenstein naar hartelust studeeren. Hij kreeg zooveel boeken, als hij hebben wilde, bij groote kisten tegelijk, hoewel hij toch niet alleen maar een politieke gevangene was, die om zijn politieke gevoelens was vervolgd.

Bunyan scheef zijn beroemd boek: 'Christenreize' in de gevangenis. De bekende Engelsche schrijver Defoe redigeerde in de gevangenis een tijdschrift, maar bij ons is er op intellectueelen arbeid eigenlijk niet gerekend, ofschoon de cel zich voor zulken arbeid veel beter dan voor handenarbeid leent.

Alle menschen ook, ontwikkelden en onontwikkelden, worden over één kam geschoren, ofschoon ook hier met aanleg en individualiteit moet worden gerekend en gewoonlijk kan er van lezen slechts in de vrije uren sprake zijn. Waar is het, dat de meeste gevangenen geen intellectueelen arbeid begeeren, maar de enkelen, die dat wel doen, zijn in slechter conditie dan vroeger, terwijl wij in ons land altijd van intellectueele ontwikkeling spreken en *daarmee schijnen* te dweepen.

De *huisvesting* der gevangenen schijnt in Engeland dooreengenomen ook beter dan bij ons. De cellen, zegt de schrijver, zijn daar ongeveer even groot, maar beter ingericht. De ruiten zijn van doorzichtig glas en enkele ruitjes kunnen zelfs geopend worden. Men gunt dus den gevangenen in Engeland een blik op den vrijen hemel, wat bij ons niet altijd het geval is.

Toch is er op dat punt in Nederland een streven tot verbetering in den bestaanden toestand.

Voor de *gezondheid* der gevangenen wordt in Engeland zeer veel zorg gedragen.

Privaattonnen of emmers komen in de cellen niet meer voor. Er zijn afzonderlijke cellen voor tuberculosen. De voeding is ruim voldoende. De gevangenissen worden bij voorkeur in zeer gezonde streken gebouwd en er wordt, zooals reeds is opgemerkt, in de open lucht gearbeid of in goed geventileerde werkplaatsen. Voor groote reinheid en voldoende toevoer van licht en lucht wordt overal zorg gedragen. Een flink aantal badkamers is bijna altijd aanwezig.

Dikwijls ziet men ook gras en bloemen achter de ringmuren en er zijn ruime open vlakten voor lichaamsoefening bestemd.

In het algemeen dus heeft de gevangene in Engeland een goed materiëel bestaan en ook die factor werkt opvoedend.

Juist die *opvoeding* is hoofdzaak. De gevangenis moet niet alleen een middel zijn om de misdadigers te straffen, maar vooral om hen te doen

verdwijnen en de maatschappij van hen te bevrijden. Vooral bij de zoogenaamde Borstal Prisons treedt dat streven naar opvoeding en karaktervorming sterk op den voorgrond en daar voor opvoeding een zekere tijd noodig is, zijn de Engelschen afkeerig van al te korte gevangenisstraffen. Vooral de lust tot werken, het zelfrespect, en het eergevoel worden bij de gevangenen ontwikkeld en opdat de gevangenis-directeuren zich aan de opvoeding hunner gevangenen zullen kunnen wijden, draagt men er zorg voor, dat zij niet te veel met administratieven arbeid zijn beladen.

In verband met dat stelsel staan in Engeland ook de middelen waardoor in de gevangenissen de discipline wordt gehandhaafd.

De lijfstraffen zijn hooge uitzonderingen geworden, maar er is een uitgebreid stelsel van belooningen voor hen, die zich goed gedragen.

Aan de *gelijkheid* wordt niet alles opgeofferd. In Engeland begrijpt men, dat de ware gelijkheid daarin bestaat, dat ongelijke individuen ook ongelijk behandeld worden. De gevangenen worden, zooals reeds gezegd is, met zorg in klassen ingedeeld en met elke klasse correspondeert een andere wijze van behandeling.

De gevangenen bijv. der eerste klasse mogen eigen kleeding dragen en bagage meebrengen.

In Engeland kent men dus niet de doodelijke uniformiteit, dat ideaal van trage bureaucraten. Individualisatie van de gedetineerden staat op den voorgrond en juist daardoor zijn goede uitkomsten mogelijk.

Voor de *reclasseering* der gevangenen wordt in Engeland zeer veel gedaan. De gevangenen worden na hun ontslag niet aan hun lot overgelaten, of met een mooi praatje en een paar tractaatjes afgescheept, maar krachtig, ook materiëel, gesteund. De Staat treedt daarbij gewoonlijk niet direct zelf op, maar laat het werk over aan particuliere inrichtingen, die van Staatswege worden gesteund en gecontroleerd. De ontslagenen komen onder een soort vriendschappelijk toezicht te staan en de probation officer, die hen moet helpen en steunen op den moeielijken levensweg, wordt daarvoor met een zeker gezag over de ontslagenen bekleed. Toen ik las, wat de schrijver op dat punt meedeelde, heb ik gedacht aan onzen Indischen Regent en den Controleur, die hem als een soort oudere broeder moet ter zijde staan en aan het Elberfelder stelsel. Elk ontslagen gevangene moest een patroon hebben, die hem als een vriend leidt of raadt, maar ook als het noodig is, een zachten dwang kan uitoefenen. Daar in Engeland het streven bestaat om te zorgen voor geleidelijke overgangen van de gebondenheid tot de vrijheid, terwijl de gevangenis zooveel mogelijk de menschen voor het werkelijke leven bruikbaar en niet onbruikbaar maakt, zijn de uitkomsten der reclasseerings-maatregelen dikwijls zeer gunstig. Blijken echter de beste opvoedings-maatregelen niet te helpen, zoodat reclasseering onmogelijk is, dan kent Engeland voor de zoogenaamde incorrigibles een systeem van opberging. Zij worden eenvoudig onschadelijk gemaakt, zoodat in Engeland niet, zooals bij ons, het belang der gemeenschap wordt opgeofferd aan het belang van het individu. Ook dan echter is de hoop op beterschap nog niet opgegeven. Ook dan is er nog opvoeding in de gestichten, die tot opberging dienen en die beter dan gewone gevangenissen zijn ingericht en die periode van opberging is tot tien jaar beperkt.

De practische zin der Engelschen, die zich nooit verloochent, toont zich ook op het terrein, dat wij nu betreden. Volgens den schrijver zijn de

Engelschen eerder sentimenteel dan tot hardheid geneigd en ik moet erkennen, dat ik dat tot nu toe niet had gemerkt; maar de schrijver geeft toe, dat de Engelschen zich bij de behandeling hunner gevangenen van ziekelijke sentimentaliteit weten te onthouden, terwijl zij toch recht doen wedervaren aan de eischen der humaniteit. Zij gaan ook in de eerste plaats met de ervaring te rade en laten zich niet leiden door kamergeleerden. Het gezond verstand staat bij alles op den voorgrond.

Op taal en stijl van het boekje heb ik weinig aan te merken. Het laat zich in het algemeen aangenaam lezen en de schrijver is gemakkelijk te volgen. Tot mijn niet geringe ergernis evenwel spreekt ook hij weer van *onverbeterlijke* misdadigers, terwijl hij iets heel anders bedoelt. Een onverbeterlijk mensch is iemand, die bijna volmaakt is en aan wien niet veel te verbeteren valt. Zoo iemand kan dus nooit een misdadiger zijn. Zeggen wij van een kunstwerk, dat het onverbeterlijk is, dan is dat vrijwel de hoogste lofspraak, die wij geven kunnen, maar bedoelen wij, dat iemand niet voor verbetering vatbaar is, dan noemen wij hem onverbeterbaar. Nu is het zeker waar: ‘verba valent usu,’ en de uitgangen: ‘lijk’ en ‘baar’ worden zeer dikwijls door elkander gebruikt, maar noodelooze onnauwkeurigheden kunnen toch vermeden worden. Wij juristen mogen wel eens beginnen met aan onze taal wat meer aandacht te schenken en daarom vertrouw ik, dat de schrijver in het vervolg van onverbeterbare misdadigers zal willen spreken.

H. VERKOUTEREN.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper en Jhr. H. Smissaert. Haarlem, de Erven F. Bohn.

De Maartaflevering wordt met een novelle 'Vriendschap' door G.F. Haspels geöpend. Mr. R.A. Fockema stelt de beteekenis van Savigny voor den tegenwoordigen tijd *i*n het licht. Just Havelaar geeft een essay over Raphaäl. Jhr. Mr. H. Smissaert verhaalt van den strijd tusschen geneesheeren en verzekerden in Duitschland. Prof. Dr. P.D. Chantepie de la Saussaye vervolgt zijn beschouwingen over Christendom en cultuur. Marie Schmitz zingt verzen.

De Gids. Onder redactie van H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de Maartaflevering plaatst de Ingenieur R.P.J. Tutein Nolthenius eene studie over het dalen van den Nederlandschen bodem. Dr. P.H. van Moerkerken besluit zijne novelle 'De ondergang van het dorp.' Dirk Coster vervolgt zijne studiën over Adriaan van Oordt. Prof. G. Kalff behandelt Huygen's 'Trijntje Cornelis.' De heer Joh. de Meester schrijft over kunsthandel en kunstreclame. Herman Baccaart geeft een novelle: de vrijage van Sinte Vadderik. 'Deus Romae' is een prachtige cyclus quatrynen, door Herman Middendorp aan Heliogabalus gewijd. A. Roland Holst dicht de belijdenis van die stilte. Prof. C. Snouck Hurgronje bespreekt de Verspreide Geschriften van Prof. Dr. H.G Wilken. Prof. A.A.W. Hubrecht bepleit met bewonderenswaardige volharding tijdseenheid voor geheel West-Europa.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.

De Maart-aflevering wordt geöpend met een 'sentimenteele geschiedenis' door J. Steynen, getiteld 'De Kus.' Volgt een schets 'De ander, die grijpt', van Louis Carbin en 'Een saterachtige Dag' door Felix Timmermans. De heer Walch geeft indrukken weer van het tooneel te Parijs, Laurens van der Waals een paar brokjes 'lyrische aardrijkskunde.' Dr. A. Aletrino zet zijn overzicht van Napoleon-literatuur voort. De heer J. de Gruyter schrijft over Walter Savage Landor. Gedichten zijn opgenomen van Herman Poort, Jozef Cohen, Wilhelm von Scholz en Hein Boeken.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

In de Maartaflevering pleit de heer J. de Gruyter tegen den oorlog maar voor de revolutie. De heer A.H. van der Feen plaatst een symbolische novelle 'Orm en Hils', Dr. M.H.J. Schoenmaekers overdenkingen over het kosmische kruis. De heeren Th. van Ameide en P.N. van Eyck handelen over rhetoriek in de dichtkunst. Na een paar versjes van André Jolles bezingt George Gonggrijp een dooden vulkaan.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In de Maartaflevering bespreekt Dr. W.J. Aalders romaniseerende invloeden in heden en verleden. De heer J.A. Visscher vervolgt zijne novelle 'Het Schemerdal'. Dr. J.R. Slotemaker de Bruine behandelt het Leidsche sociaaldemokratische program. Dr. M. Visser vervolgt zijne levensbeschrijving van Gladstone, Dr. J. de Zwaan zijn Oostersche reisherinneringen.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

In de aflevering van 15 Maart schrijft de heer J. Hensel over Jong-Turkije. Nellie wijdt gedichten aan Gethsemané, de heer H.J. van der Munnik eene beschouwing aan Beethoven en het Christelijke kunstleven. Mooi in den toon zijn Willem de Merode's liederen van Perceval. De terugblik handelt over onze parlementaire verwording en politieke vooruitzichten.

De Ploeg, geïllustreerd maandblad van de Wereld-bibliotheek. Redactie: L. Simons, directeur; Louis Landry, secretaris. Uitgaaf der Maatsch. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

In het Maartnummer geeft de heer W. Sibmacher Zynen een overzicht van het Nederlandsche muziekleven in de 19e eeuw. Verzen zijn van A. Roland Holst en Laurens van der Waals. De heer W. Steenhoff verdedigt schilderijen zonder voorstelling.

De Witte Mier, Redacteur: J. Greshoff, Uitgever: C.M.B. Dixon, Apeldoorn, gedrukt bij Van der Wiel te Arnhem.

Uit het weekblad voor den Boekdrukker neemt het Maartnummer een artikel over van den heer L. Ronner over Kunstenaar en Vakman in de typografie. Mej. Aty Brunt bespreekt twee boekjes met reproducties naar teekeningen van Jessie M. King. De heer François Pauwels geeft eene beoordeeling van Heyms nagelaten werk. Dr. H. van Loon maakt kantteekeningen op het tekstboek der danskunst van Grete Wiesenthal, op eene uitgave der 'Pensées' van Henry Bataille, op 'Kokoro', de ziel van Japan, door Lafcadio Hearn. Jo Klein-Backer bespreekt de jubileum-uitgaven van Schnitzlers werken, de heer R.W.P. de Vries Jr. de tentoonstelling van goed en slecht drukwerk in het stedelijke Museum te Amsterdam.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de 'Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst', redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch, Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst' Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

Het Maartnunmer brengt eene herinnering aan de hulde, den Antwerpschen schilder en Schepen van schoone kunsten Frans van Kuyck op 20 Oct. 1912 toegebracht. Een prachtig portret van Van Kuyck door Hendrik Luyten en een gedenkpenning ter eere van hem door Jozuë Dupon gaan aan de feestrede, door Max Rooses uitgesproken vooraf, welke verder door tafreelen uit de door Van Kuyck 1894 gedichte wijk Oud-Antwerpen, naar illustraties van hemzelven en reproducties zijner schilderijen

op voortreffelijke wijze wordt opgeluisterd. De heer Jac. van den Bosch draagt een, evenzeer ruim geillustreerde studie over den schoorsteen bij: de moderne gewrochten doen ons maar al te innig naar de rustige harmonie van verdeeling en constructie der XVe tot XVIIIe-eeuwsche vormen terug verlangen

De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.

In het nummer van 25 Maart beschrijft de heer P.E.W. Kok eene kleigroeve in Midden-Limburg en de heer J.P. Bolten den monorail. Dr. A.J.C. Snijders verklaart het maken van kunstmatige edelgesteenten. Over kachels handelt de heer D. Stavorinus. De heer T.E. Bouma over het Boomkruipertje.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 Maart beschrijft de heer J. van Baren het eiland Griend in 1912. Mej. Catharina Cool handelt over de sporenkieming en het kweeken van paddestoelen, Dr. A.J.M. Garjeanne over een merkwaardig mos. Mevr. A. den Tex-Boissevain beschrijft de indringersmethoden van een jongen koekoek. De heer Jac. P.Th. doet verslag over den Brandaris in 1912.

In het nummer van 15 Maart doen ten besluite drie deelnemers, Dr. W.G.N. van der Sleen, Dr. D. Mac Gillavry en de heer M. Wiegersma, verslag van hun bevindingen bij den onder leiding van den heer Thijsse ondernomen tocht naar het eiland Griend. Mej. Catharina Cool vervolgt haar mededeelingen over sporenkieming en het kweeken van paddestoelen. De heer A.B. Wigman beschrijft zijne waarnemingen van grutto's, de heer W.J. Dijk eene winterwandeling en de heer M. bezïngt de lente.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

Tegenover de eerste bladzijde staat het portret van Mevrouw Gusta De Vos-Poolman. Het karakter wordt geschetst van den schilder G.J. Roermeester.

Ontvangen boeken.

Klassiek letterkundig panthéon 133. Mr. Isaäk da Costa, De chaos en het licht. W.J. Thieme & C$^{ie.}$ Zutfen.

Wereldbibliotheek 210/212. Prof. Henri Hauvette, Dante, Inleiding tot de studie van de Divina Comedia, vertaald door William Davids. Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur. Amsterdam.

Nederlandsche Bibliotheek 208/209. Sam. Goudsmit, In de groote leerschool. Zeven novellen, Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur. Amsterdam.

P. Pieters jr. *De sprookjes van Moeder de Gans.* P. Pieters jr. Amsterdam.

Joh. W.A. Naber. *Joan Melchior Kemper,* 1776-1824. H.D. Tjeenk Willink en Zn. Haarlem.

Van Rechts en Links, I, 5. W. de Jong, De Tariefwet, Hollandia Drukkerij. Baarn.

Van Rechts en Links, I, 6. Het beginsel der Economie door een antirevolutionair. Hollandia Drukkerij. Baarn.

Mr. Dr. F.W.J.S. Snijder van Wissenkerke, *Het auteursrecht in Nederland.* Auteurswet 1912 en herziene Berner Conventie. S.B. van Goor Zonen. Gouda.

Mr. M. Oppenheimer, *Het partijwezen in het parlementair stelsel*, Nijgh en v. Ditmar's Uitg.-Mij. Rotterdam.

Mr. J.B. Kan, *Handelingen over de Herziening der Grondwet*, I, 2. Boekh. v/h. Gebr. Belefante, den Haag.
Dr. M.W. de Visser, *Oud en nieuw Japan.* N.V. Bhl. v/h. E.J. Brill, Leiden.

[Deel 2]

De verbetering der kustverdediging en de nieuwe regeeringsvoorstellen.

F.G.A. van Ermel Scherer.

HET Wetsontwerp ter verbetering van de Kustverdediging, door de Regeering, onder dagteekening van 26 Juli 1910, onder bijvoeging eener Memorie van Toelichting, aan de Staten-Generaal ingediend, was niet zeer geschikt om de noodzakelijkheid van die verbetering door degelijke argumenten te bewijzen, en allerminst om eenig inzicht te geven in de wijze waarop de Regeering zich voorstelde de strijdmiddelen ter zee en te land aan onze kusten in te richten. Wel is waar deelde de Regeering in gemelde Memorie van Toelichting mede dat zij, bij hare ontwerpen, in hoofdzaak de voorstellen had gevolgd door de Commissie van samenwerking van Land- en Zeemacht in 1904 in haar deswege uitgebracht Rapport aangegeven, doch voor wie niet, als de leden der Staten-Generaal, kon kennis nemen van dat Rapport, bleef in menig opzicht de wijze, waarop de Regeering de kustverdediging wilde verbeteren, vrij duister.

De 'Nota betreffende de kustverdediging', welke in het najaar van 1910, door de toenmalige Ministers van Marine en van Oorlog, aan de Staten-Generaal (onder N° 73) werd toegezonden, had dan ook ten doel het verstrekken van eenige meerdere inlichtingen en gegevens omtrent de noodzakelijkheid van de verbetering van onze kustverdediging, en diende alzoo, voor een groot deel, als aanvulling van de Memorie van Toelichting.

Natuurlijk moest, omtrent een aantal aangelegenheden die bij de ontworpen verbetering onzer kustverdediging betrokken waren, zooveel doenlijk geheimhouding worden bewaard. Dit laatste kan uit den aard der zaak moeilijk geschieden omtrent de inrichting en bewapening van schepen, doch gemakkelijker

kan zulks plaats hebben ten opzichte van de inrichting en bewapening van verdedigingswerken, zooals dan ook in nagenoeg alle Rijken betracht wordt, al is daarbij niet uitgesloten dat veelal, vooral bij een wèl ingerichten spionnendienst, de betrokken organen in het buitenland omtrent die aangelegenheden vrij volledig zijn ingelicht.

Intusschen hebben de Memorie van Toelichting tot het oorspronkelijk Wetsontwerp, de daarop gevolgde en hierboven vermelde Nota, voorts het door de Tweede Kamer uitgebracht Voorloopig Verslag en, last not least, de vele brochures, lezingen, verhandelingen en artikelen in tijdschriften en dagbladen gaandeweg een zoodanig licht over de bestaande en de voorgenomen inrichting onzer verdedigingswerken aan de kust doen opgaan, dat ook zij, die niet gerechtigd zijn kennis te nemen van het Rapport der Commissie van samenwerking van Land- en Zeemacht, voldoende kunnen oordeelen over den tegenwoordigen toestand van die verweermiddelen en over de voorzieningen welke de Regeering in 1910 zich voorstelde daarin aan te brengen.

Een korte spanne tijds hebben de voorstanders van eene behoorlijke beveiliging van onze kusten en van de toegangen van uit zee tot ons land in de illusie mogen verkeeren, dat nu werkelijk door de Regeering, opgetreden om onze defensie-middelen in orde te brengen, ook de zoo lang verwaarloosde en geheel achterlijke kustverdediging, meer overeenkomstig de eischen van den tegenwoordigen en van den toekomenden tijd, zou worden ingericht. Het is toch algemeen bekend dat de toestand onzer kustbatterijen, tegenover het hedendaagsche scheepsgeschut, nagenoeg alles te wenschen overlaat, dat de bewapening daarvan zoo achterlijk is, dat zelfs in de Staten-Generaal, de op die werken geplaatste kanonnen, als ‘proppenschieters’ werden aangeduid en dat de hulpmiddelen, welke voor eene doeltreffende uitwerking der kustbatterijen beslist noodig zijn, grootendeels ontbreken. De krachtige bewoordingen waarin, in 1910, door de Regeering in haar Toelichting tot het oorspronkelijk Wetsontwerp en in de later ingediende Nota, op den achterlijken, verwaarloosden en onhoudbaren toestand der verdedigingsmiddelen aan onze kust werd gewezen; de door haar betoogde volstrekte noodzakelijkheid om daarin ten spoedigste een afdoende verbetering te brengen en het in verband daarmede door haar ingediende wetsontwerp,

rechtvaardigden werkelijk de illusie dat eindelijk, ook aan de Westelijke grens van ons land, alwaar eene schending van onze neutraliteit zeker niet minder te vreezen is dan aan onze Oostgrens, de noodige maatregelen zouden worden genomen om, ingeval van een oorlog tusschen naburige Rijken, onze onzijdigheid krachtig te kunnen handhaven. Helaas!

> Es wär' zu schön gewesen,
> Es hat nicht sollen sein!

Reeds beging de Regeering een groote fout door in het oorspronkelijke Wetsontwerp een maatregel voor te stellen, waartegen zij à priori wist dat een heftig verzet van verschillende zijden zou ontstaan. Bedoeld wordt de overdracht van de bediening der kustbatterijen van de Landmacht naar de Zeemacht. Door dat voorstel, dat de kiem zijner veroordeeling in zich zelf droeg, deed zij gevaar ontstaan voor het geheele wetsontwerp en bond zij bovendien, wat onnoodig en ongewenscht was, de verbetering der zoo sterk aan wisseling onderhevige maritieme middelen, aan die van de meer stabiele verdedigingsmiddelen te land.

Het verzet tegen den overgang der kustartillerie van de Landmacht naar de Marine bleef dan ook niet uit, doch gaf tot uitgebreide schriftelijke en mondelinge bestrijding aanleiding.

Zooals men dat in Nederland gewend is, werden, nu verbetering van de kustverdediging, dus van z.g. doode weermiddelen, werd voorgesteld, de levende strijdkrachten op den voorgrond geschoven. Geen geld voor kanonnen en verdedigingswerken! Allereerst het veldleger! Vóór alles de militiewet!

Wie zal ontkennen dat het niet dringend noodig was de gebrekkige militiewet, met haar mislukt instituut van viermaanders en van vergoedingen, te herzien? Dat had reeds eerder kunnen geschieden. Doch mag dat nu als reden worden aangevoerd om de niet minder noodige voorzieningen aan onze kusten uit te stellen? Dreigt het gevaar niet minstens evenzeer aan de West- als aan de Oostgrens? En wie kan voorspellen aan welke zijde men het eerst onze onzijdigheid zal moeten handhaven? Is het dan gerechtvaardigd één dier grenzen bijna geheel te verwaarloozen? Kan men beide zaken niet gelijktijdig in orde brengen? Houdt men zich nooit voor oogen wat in andere Rijken geschiedt? Het antwoord op die vragen moge de lezer, die nog iets voor het behoud van onze nationaliteit gevoelt, zich zelf geven.

Intusschen verscheen in Juli 1911 het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer op het in Juli 1910 ingediende Wetsontwerp. Men vindt in dat staatsstuk natuurlijk de meeningen weêrgegeven van de politieke fracties waaruit onze volksvertegenwoordiging bestaat. Aan de eene zijde staan zij die, òf uit principe, òf uit politieke, dan wel persoonlijke overwegingen, niet willen medegaan met maatregelen welke strekken moeten om 's lands verdediging te verzekeren; alsmede zij die - de stemmingen bij de laatste wijziging der Militiewet en bij de Oorlogsbegrooting voor 1913 hebben het op nieuw bewezen - om welke redenen dan ook, het partijbelang meer laten wegen dan het belang van 's lands defensie; aan de andere zijde staan zij die beseffen dat verwaarloozing onzer verdedigingsmiddelen, bij een vroeger of later, doch beslist te verwachten Europeeschen oorlog, het geheel of gedeeltelijk verlies van onze onafhankelijkheid en van onze koloniën ten gevolge kan hebben. Dit laatste schijnt evenwel de linkerzijde niet te vreezen, alhoewel niet duidelijk is waarop die meening zou kunnen steunen. Het zou werkelijk gewenscht zijn dat, bij de a.s. verkiezingen, rekening werd gehouden met de omstandigheid dat, vooral in den laatsten tijd, is gebleken dat van de linkerzijde bezwaarlijk maatregelen te wachten zijn, welke de onafhankelijkheid van ons volksbestaan beter zullen verzekeren, dan door illusiën en utopiën, gevoed door, of steunende op vredesbonden en vredesconferentiën kan geschieden.

In het tegenwoordige stadium der onderwerpelijke aangelegenheid is het overbodig het Voorloopig Verslag in beschouwing te nemen. Het is trouwens daarvoor niet belangrijk genoeg en getuigt veelal meer van kleinzielige partijpolitiek, dan van een welbegrepen belangstelling in de onafhankelijkheid van ons vaderland. Niettemin zal, bij onderstaande beschouwingen, op enkele in dat Verslag voorkomende mededeelingen de aandacht gevestigd worden.

Bij brief van 3 Juli 1912 werd door de Regeering aan de Staten-Generaal eene Memorie van Antwoord toegezonden, vergezeld van een gewijzigd Ontwerp van Wet, dat eene groote frontverandering der Regeering ten opzichte van de kustverdediging aantoonde. Bij het oorspronkelijk ontwerp, dat de onderteekening droeg van 6 Ministers, lag het, zooals boven reeds vermeld, in de bedoeling de kustverdediging, wat de bediening der kustbatterijen betrof, naar de Marine over te

brengen. In verband daarmede waren dan ook in die Ontwerp-Begrooting de sommen uitgetrokken die vereischt werden ter versterking van de maritieme weermiddelen, noodig bij de verdediging van onze vaarwaters en toegangen uit zee. Het totaal aangevraagd bedrag bedroeg de som van 40 millioen, waarvoor een zoogenaamd fonds zou worden ingesteld, evenals eenige jaren geleden, voor de afwerking der stelling van Amsterdam, werd beoogd. Van die 40 millioen was eene som van 25 millioen bestemd voor eene afdoende verbetering van de bestaande en voor den aanleg van nieuwe kustverdedigingswerken.

De bovengemelde Memorie van Antwoord droeg mede de onderteekening van de 6 Ministers bovenbedoeld, echter met dien verstande dat de functiën van Minister van Marine en van Oorlog, te voren vervuld door de Heeren Wentholt en Cool, thans in den Heer Colijn waren vereenigd.

Uit die Memorie bleek in de eerste plaats dat de Regeering teruggekomen is van haar oorspronkelijk denkbeeld om de kustdefensie geheel naar de Marine over te brengen. Aan den Heer Colijn wordt voor die daad gaarne hulde gebracht. Practisch als hij is, heeft hij natuurlijk de bezwaren en gevaren ingezien die bij eene bezetting der kustversterkingen door de Marine zouden kunnen ontstaan en krachtig, als van hem te verwachten was, is hij als Marine-minister, flink door den wind gegaan. Want behalve dat het aantal vrijwilligers bij de Marine, voor de zoogenaamde vaste kern der bezetting, zeer wisselvallig blijkt te zijn, dient men zich toch ook af te vragen of de Matrozenbond alsdan niet een prachtig veld van arbeid zou vinden op de kustforten, waar die vrijwilligers, na een b.v. driejarig verblijf op de schepen in Indië, bij terugkeer in het vaderland, voor afwisseling en ter opfrissching, geheel in afwijking van hun oorspronkelijken werkkring, zouden worden geplaatst op veelal afgelegen forten en grootendeels gehuisvest in onderaardsche kasematten? Gelukkig heeft het juiste inzicht van den Heer Colijn hem doen breken met de onpractische zienswijze van zijne ambtsvoorgangers, die meer met theoriën, doch minder met de werkelijkheid schenen rekening te houden. Trouwens reeds de verlenging van den eersten oefeningstijd der militie bij de pantserfortartillerie en de torpedisten, in de gewijzigde Militiewet opgenomen, op welker wenschelijkheid wij reeds in 1910 (Zie Nieuwe Courant, Avondblad van 14

December 1910) wezen, deed met reden verwachten dat door dezen minister van de ondoeltreffende bezetting en bediening der kustbatterijen door de Marine zou worden afgezien.

Mede zijn thans natuurlijk uit het gewijzigd Wetsontwerp alle uitgaven voor de Marine verdwenen, en staan wij nu voor eene aanvraag van ten hoogste 12 millioen, ter verbetering van de kustverdediging.

Blijkens de Memorie van Toelichting zal die verbetering zich thans bepalen tot:

a. het bouwen van een fort bij Vlissingen, geraamd op *f* 5,360,000;

b. het verbeteren van het fort Kijkduin in de stelling van den Helder geraamd op *f* 4,760,000;

c. het vermeerderen van de vuuruitwerking van de pantserforten aan den Hoek van Holland, bij IJmuiden en op de Harssens, waarvoor wordt geraamd de som van *f* 730,000.

Voor die drie voorzieningen bedraagt alzoo het geraamde bedrag *f* 10,850,00, waarvoor het in de Wet vast te leggen maximum bedrag der uitgaven wordt gesteld op 12 millioen gulden.

Voor dit bedrag van 12 millioen zal een fonds worden ingesteld op den voet als in het oorspronkelijke Wetsontwerp werd beoogd. Terwijl de uitvoering der sub a t/m c vermelde werken - dus het besteden van het door de schatkist bij voorschot verstrekte bedrag van hoogstens 12 millioen (feitelijk *f* 10,850,000) - in 4 á 5 jaren zal geschieden, wordt, voor de verrekening van die som door middel van gemeld fonds, een tijdvak van 25 jaren aangenomen[1], gedurende welk tijdvak, voor rente en aflossing, eene jaarlijksche annuïteit van *f*600,000 (totaal *f* 14,984,486) wordt gevorderd, dus aan rente alleen, berekend ad 3½%, de som van *f* 4,134,486. Of deze finantieële regeling voor het Rijk voordeelig is, moge door meer bevoegden worden beoordeeld. Dezerzijds wordt aan de wijze waarop vroeger onze 4 pantserforten zijn tot stand gebracht de voorkeur gegeven. Immers de Nederlandsche natie en de Nederlandsche volksvertegenwoordiging in aanmerkingnemende, en gedachtig aan het gezegde van Joh. de Witt dat nl., de

1. Bij het oorspronkelijk wetsontwerp werd, voor het totaal bedrag van *f*44,622,780, een tijdvak aangenomen van 22 jaren, terwijl onder die som, voor rente ad 31/4%, een bedrag van *f* 6,251,710 was begrepen.

aard der Hollanders zoodanig is dat, als hun de nood en de gevaren niet duidelijk voor oogen staan, zij weinig geneigd zijn voor eigen veiligheid behoorlijk zorg te dragen, wordt met reden gevreesd dat de 25 jaren, welke zullen verloopen alvorens het voorschot van ± 12 millioen zal zijn aangezuiverd, ook zullen voorbijgaan, zonder dat verder iets zal geschieden om onze kustverdediging, die, na uitvoering van de hierboven sub *a b* en *c* bedoelde voorzieningen, nog steeds gebrekkig zal blijven, in eenigszins voldoenden toestand te brengen. Bij aanneming van het nieuwe Wetsontwerp zal slechts eene verbetering der kustverdediging, 'dans les prix doux' zijn verkregen, waarmede echter 's lands defensievermogen niet voldoende is gebaat, en met reden moet gevreesd worden dat die wet alsdan de kapstok zal zijn, waaraan, in de eerstvolgende 25 jaren, elke verbetering van onze kustverdediging zal worden opgehangen. Dit nu is bezwaarlijk te verantwoorden. De Regeering moge in de Kamer beweren dat door deze wet niets gepraejudicieerd wordt; dat ook de overige in het oorspronkelijk Wetsontwerp voorgestelde verbeteringen gaandeweg zullen worden uitgevoerd, doch men beschouwe dat meer als een gezegde, waarmede lastige vragers met een kluitje in het riet worden gezonden.

Ook de Memorie van Antwoord bevat op bl. 2 eene verklaring in denzelfden zin. Men leest daar: 'Al de daarmede' (bedoeld wordt de 25 millioen van het oorspronkelijk Wetsontwerp) 'beoogde voorzieningen zijn voor ons defensiewezen van beteekenis en zullen op den duur tot uitvoering moeten komen. Zij hebben echter niet dezelfde mate van urgentie.' Op den duur? Ad calendas graecas?

Iets verder leest men aldaar:

'Wanneer te Vlissingen en op Kijkduin een krachtig, volgens de eischen des tijds ingericht en bewapend fort zal zijn tot stand gekomen, en de vuuruitwerking der bestaande pantserforten te Hoek van Holland, IJmuiden, en op de Harssens zal zijn vermeerderd door verhooging van de vuursnelheid en wijziging van de munitie, dan zal daardoor reeds eene *groote verbetering* der defensie aan de zeezijde verkregen zijn en zal de toekomst met meer vertrouwen kunnen worden te gemoet gezien.'

Indien men zich den toestand van onze kustverdedigingswerken voor oogen stelt, is het niet mogelijk met bovenstaande

verzekering in te stemmen, en moet ernstig worden betwijfeld of met de voorgenomen voorzieningen mag worden volstaan. De houding der Regeering is in deze aangelegenheid werkelijk eenigszins bevreemdend. In 1910 verklaarde zij, met den meesten nadruk, dat voorziening in den toestand der kustverdediging niet langer behoort te worden uitgesteld, en dat de tegenwoordige onvoldoende toestand onzer weermiddelen aan de zeezijde een gevaar oplevert dat niet langer, dan bepaald onvermijdelijk is, mag worden bestendigd. En in 1912 verandert de Regeering van richting en stelt voor alleen het fort Kijkduin bij den Helder te verbeteren, en een fort bij Vlissingen te bouwen, dus de beide uithoeken eenigermate te voorzien, doch laat verder onze geheele kust, en vooral juist daar, waar de toegangen uit zee naar het hart des lands voeren, beslist onvoldoende verzekerd. Want aan de vermeerderde vuuruitwerking der 3 bestaande pantserforten hechte men geen groote waarde, zooals hieronder zal worden aangetoond. Begrijpe wie het kan! Waarlijk, de tijden zijn ernstig en gevaarlijk genoeg, want elk oogenblik kan, in het tot de tanden gewapend Europa, eene uitbarsting van de reeds lang opgehoopte brandstof ontstaan. En wee zij, die alsdan bouwen willen op de ondersteuning, op de hulp, of op den onderlingen naijver van andere mogendheden. De geschiedenis is daar om te bewijzen wat men van anderen verwachten kan. *Een volk, dat niet alle mogelijke krachten inspant om, in de onrustige tijden waarin Europa verkeert, zijne onafhankelijkheid te verzekeren, verliest het recht van een eigen nationaal bestaan.*

Blijkens de ‘Nota betreffende de kustverdediging’ lag het, in 1910, in de bedoeling der Regeering, ten behoeve der kustdefensie, de noodige voorzieningen te treffen:

in de stelling van den Helder;
bij IJmuiden;
aan den Hoek van Holland;
aan de Goereesche zeegaten;
aan het Hollandsch Diep en 't Volkerak;
aan de Wester-Schelde.

Uit de tot dusver verschenen officieële bescheiden en uit verschillende tijdschriftartikelen, verhandelingen en brochures is voldoende gebleken dat het oorspronkelijk plan, ten opzichte van de stelling van den Helder, omvatte eene verbetering, -

eigentlijk eene totale omwerking - van het fort Kijkduin, dat voorzien zou worden van 2 koepels, elk bewapend met 2 kanonnen van 28 cM. L/40, terwijl ook op het fort Erfprins één koepel met zwaar geschut zou worden op gesteld. Behalve de twee genoemde forten en het fort op de Harssens, aan den ingang der haven van het Nieuwediep, treft men in de stelling van den Helder, aan de zeezijde, nog meerdere versterkingen aan, als b.v. de werken Kaap-Hoofd, Vischmarkt, Oostbatterij en Wierhoofd. De omstandigheid dat, voor de verbetering van de stelling van de zeezijde, blijkens meergenoemde Nota, eene som was uitgetrokken van ruim 9 millioen, doet met reden vermoeden dat het in de bedoeling lag ook laatstvermelde werken, mede wat hunne bewapening betreft, te verbeteren, aangezien deze, volgens genoemde Nota, geheel onvoldoende en verouderd, zoomede gebrekkig opgesteld en gedekt was.

Bij de nieuwe voorstellen daarentegen zal alleen het fort Kijkduin verbeterd worden, waarvoor eene som van *f* 4,760,000 wordt uitgetrokken. Alle andere door deze zelfde Regeering vóór 2 jaren voorgestelde en toen dringend noodig geoordeelde verbeteringen van de verschillende werken en van hunne onvoldoende bewapening en gebrekkige opstelling en dekking en gemis aan de noodige hulpmiddelen voor eene goede vuuruitwerking, blijven achterwege!

Door sommigen wordt wel eens betoogd dat de stelling van den Helder eigentlijk onnoodig is. Met deze meening stemt de Regeering blijkbaar niet in, en dat wel op goede gronden. Zoolang wij nog eenige pantserschepen bezitten die, al zijn ze niet tegen de Dreadnoughts van andere mogendheden opgewassen, toch nog in de vaarwaters van de stelling goede diensten kunnen bewijzen en aldaar ook als soutiens voor de torpedobooten kunnen dienen, zullen de haven en de reede van het Nieuwediep voor ons steeds noodig blijven als goede operatiebasis voor onze vloot en als uitvalshaven voor onze torpedo- en onderzeebooten. Ook zonder vloot echter moeten wij aldaar onze neutraliteit handhaven en dan moet natuurlijk gezorgd worden dat eene vreemde mogendheid geen gebruik kan maken van de vaarwaters in de stelling en van de reede aldaar. De werf zal voorts wel steeds noodig zijn voor het doen van herstellingen aan schepen, torpedo- en onderzeebooten. En dit te meer indien de werf te Amsterdam wordt opgeheven. En mocht ooit een rechtstreeksche aanval op ons land plaats vinden,

en kon alsdan den Helder met zijne reede, zijne haven en zijne werf niet degelijk verdedigd en het bezit daarvan den vijand niet belet worden, dan zou deze aldaar een uitstekende operatiebasis tegen de stelling van Amsterdam vinden. De noodzakelijkheid van het bezit van goede verdedigingswerken in de stelling van den Helder wordt dan ook vrij algemeen erkend.

Het voornaamste vaarwater, dat uit zee naar de reede van den Helder voert en dat door schepen van grooten diepgang bevaren kan worden, is het Schulpengat. Dit vaarwater, gaandeweg in breedte afnemende, loopt langs het fort Kijkduin en verder langs Kaap Hoofd, vereenigt zich aldaar met het Breewijd, en voert, onder den naam van Helsdeur en Marsdiep, naar de reede. De toestand van het Schulpengat is van dien aard dat groote schepen, wegens de betrekkelijk smalle vaargeul en de vereischte diepte, gedwongen worden op korten afstand langs de werken Kijkduin en Kaap Hoofd te passeeren. De overige toegangen aan de Westzijde, als het Westgat en het Molengat, zijn voor groote schepen niet bevaarbaar.

Afsluiting van het Schulpengat door een sterk bewapend fort is dus noodig, hetzij men die afsluiting bij Kaap Hoofd (fort Erfprins) dan wel bij Kijkduin of op een zuidelijker gelegen punt der duinenreeks wenscht. De afsluiting bij Kaap Hoofd heeft het voordeel dat de toegang door het Schulpengat naar de Helsdeur aldaar het smalst is, en dat de schepen dus vlak onder den wal de versterking moeten passeeren. Het fort Kijkduin is hoog in de duinen gelegen, Kaap Hoofd ligt daarentegen laag, zoodat men bij dit werk veel meer beducht moet zijn voor het gevaar dat, ten opzichte der inwendige veiligheid van het fort, van boven dreigt, hetzij van vuur van licht geschut uit de marsen van vijandelijke schepen, hetzij van springstukken en kogels van granaten en granaatkartetsen. Dit gevaar is niet denkbeeldig en veroorzaakt dan ook dat, bij laaggelegen forten, beslist koepels noodig zijn voor de dekking van geschut en bedieningsmanschappen; terwijl men bij hooggelegen forten dikwerf met de aanwending van vuurmonden onder schilden of duikaffuiten kan volstaan, indien althans het te bestrijken schootsveld niet groot is, en dus daardoor de aanwending van koepels niet noodig maakt.

De Commissie van samenwerking van Land- en Zeemacht had, blijkens het gestelde op blz. 2 van de Memorie van Toe-

lichting tot het oorspronkelijk Wetsontwerp, voor het fort Kijkduin niet eene opstelling van de vuurmonden in koepels gekozen. De overweging dat het fort Kijkduin zoo hoog gelegen is als geen van de andere bestaande forten, heeft hierop waarschijnlijk invloed uitgeoefend, terwijl uit de door haar gekozen opstelling blijkt dat zij aan de vuurmonden op Kijkduin een meer beperkt schootsveld had toegedacht. Eene opstelling onder schilden is ook veel goedkooper dan die in een koepel. Daarentegen wilde zij op fort Erfprins een koepel met zwaar geschut en zeer uitgebreid schootsveld plaatsen.

Het bedrag, door de Regeering in het oorspronkelijk Wetsontwerp voor de stelling van den Helder uitgetrokken, rechtvaardigt de onderstelling dat door haar toenmaals niet alleen de afsluiting van het Schulpengat voor groote schepen werd beoogd, doch dat ook voorzieningen werden getroffen tegen nevendoelen, welke voor de stelling van den Helder aan de zeezijde gevaarlijk kunnen zijn. Immers minder zware schepen, torpedobooten, enz. behoeven niet het Schulpengat te kiezen doch kunnen ook langs andere toegangen tot de reede doordringen. Daarvoor is eene opstelling van lichter snelvuurgeschut noodig, omdat het niet aangaat met de zware kanonnen tegen licht kwetsbare doelen of torpedobooten te gaan schieten. Die vuurmonden moeten hunne krachten voor betere doelen bewaren.

Thans wordt, uit het geheele samenstel der voorzieningen door de Regeering 2 jaren geleden voorgesteld, door den tegenwoordigen Minister van Oorlog allêên het fort Kijkduin gekozen om voor verbetering in aanmerking te komen en zullen dus alle andere voorzieningen - aan welke het verbeterde fort Kijkduin niet kan voldoen - en meer bepaald ook de vervanging van de achterlijke en verouderde bewapening der overige werken door enkele nieuwere vuurmonden, ad calendas graecas worden uitgesteld.

De Regeering heeft, met hare nieuwe voorstellen, alleen ‘handhaving onzer neutraliteit’ op het oog. Bij een oorlog tusschen naburige Rijken, waarbij in den aanvang geen bepaalde tegen ons gerichte vijandelijke aanval te vreezen is, moeten wij dus beletten dat een der oorlogvoerende partijen met hare vloot van de uitmuntende reede van den Helder wil gebruik maken voor een of ander door haar beoogd doel. Elke krachtdadige poging daartoe, door een der strijdende partijen aangewend,

wordt echter schending der neutraliteit en doet deze wellicht spoedig in den oorlogstoestand overgaan. Zeer behartigenswaardig is hetgeen de Regeering in 1910 verklaarde in hare ‘Nota betreffende de kustverdediging’:

‘Slechts eene organisatie van ons weerstelsel die - naar den eisch der Grondwet - “de handhaving van de onafhankelijkheid van het Rijk” en “de verdediging van zijn grondgebied” tot het uiterste als einddoel heeft en die in haar vermogen en proportiën aan dat hooge doel geëvenredigd is, kan ons eerbiediging onzer internationale positie en veiligheid tegen lichtvaardige bedreiging of ongewettigde inmenging verzekeren.

Naar het gevoelen der Regeering moet dus, bij het beramen van de in het hierna volgende te behandelen middelen ter verdediging naar de zeezijde, zoowel de handhaving der neutraliteit als de afweer van een rechtstreekschen aanval in het oog worden gehouden.’

Dat aan deze door de Regeering gestelde imperatieve voorwaarde hare nieuwe voorstellen voor de kustverdediging zouden voldoen, wordt ten ernstigste betwijfeld en wel in de eerste plaats wat de stelling van den Helder betreft.

Bij de bespreking van de verdediging dezer stelling speelt in den regel de mogelijkheid van beschieting der werf van uit het Schulpengat eene groote rol. Ik vermeen dat voor een zoodanige beschieting weinig gevaar bestaat. Eene strijdende partij, die er niet tegen opziet onze neutraliteit te schenden om in het bezit te komen van den Helder en zijne reede, zal voorzeker ook wel wenschen de werf met zijne talrijke hulpmiddelen voor het door haar beoogde doel ongeschonden te bewaren en zal dus niet vooraf de werf beschieten en vernielen. Wil voorts, bij een rechtstreekschen aanval op ons land, de aanvaller zich meester maken van den Helder ten einde vasten voet in Noordholland te krijgen, b.v. voor zijne verdere operatiën tegen de stelling van Amsterdam, dan zal die vijand voorzeker eene vernieling der werf niet in zijn belang achten, doch integendeel trachten die te sparen, omdat hij daarin zeer goede hulpmiddelen aantreft voor zijne verdere bedoelingen. In beide gevallen is eene beschieting der werf weinig te vreezen. Het fort Kijkduin kan ook die beschieting niet beletten, want de vijandelijke schepen kunnen op zoo grooten afstand hun vuur op de werf afgeven en zich bovendien door de duinenrij zoo gedekt opstellen, dat zij door de kanonnen van Kijkduin

niet gedeerd kunnen worden. Met een kanon van 28 cM. L/45 bereikte men b.v., bij eene elevatie van 7°, een afstand van ± 11000 M. Een geschoten trefbeeld op dien afstand - alzoo niet een theoretisch of berekend trefbeeld - gaf als 50% lengtespreiding der schoten nog geen 25 M. Hieruit blijkt voldoende dat men, ook bij een sterk bewapend fort Kijkduin, aan een beschieting van de werf, *zoo de aanvaller dat wil*, niet ontkomen kan.

Dit op den voorgrond stellende wil het voorkomen dat het, voor het ongeschonden behoud der werf, vrij onverschillig is of men de zware kanonnen ter verdediging van het Schulpengat opstelt op Kaap Hoofd of Kijkduin. Er dienen alzoo, bij de keuze waar men de zware vuurmonden wil opstellen, andere overwegingen te gelden, waarbij de bezwaren, verbonden aan de ligging van een geïsoleerd fort, ook moeten wegen. Als eisch moet gesteld worden dat men het Schulpengat, het Wagenpad, het Breewijd, de Helsdeur, het Marsdiep en de reede onder vuur moet kunnen nemen. De Commissie van Samenwerking voldeed aan dien eisch door krachtige bewapening van het geïsoleerde fort Kijkduin, gepaard met de plaatsing van een koepel op fort Erfprins, die de drie laatstgenoemde vaarwaters bestrijken kon. De Minister Colijn neemt alleen de verbetering van het fort Kijkduin over en plaatst aldaar de 4 zware kanonnen in 2 koepels, doch kan op die wijze niet de Helsdeur, het Marsdiep en de reede bestrijken. Kan men slechts beschikken over de 2 koepels van den Minister, dan verdient het verre de voorkeur één dier koepels te plaatsen op fort Erfprins en de andere op Kaap Hoofd, dat feitelijk de punt van fort Erfprins vormt en het meest vooruitspringend punt is aan den hoek die door het Schulpengat en de Helsdeur gevormd wordt. Alsdan worden *alle* vaarwaters bestreken en worden beide doeleinden, de verdediging van het Schulpengat en die van de andere vaarwaters het beste bereikt, zoodat men van deze wijze van opstelling belangrijke voordeelen verkrijgt.

De kaliberquaestie buiten beschouwing latende, moet steeds gestreefd worden de zware en kostbare kanonnen onder alle omstandigheden voor een gewenscht doel te kunnen gebruiken. Twee koepels op ongeveer gelijke hoogte opgesteld, benemen elkander steeds een deel van hun schootsveld. Niet alleen dat zij niet over elkaar heen kunnen vuren, doch zij moeten met hun schootsrichting steeds op zekeren afstand blijven van

den nevenkoepel, ten einde, door de groote luchtverplaatsing bij het schot, het verblijf van personeel in dezen niet onmogelijk te maken. Het trachten om alle vuurmonden gelijktijdig te kunnen doen schieten heeft er toe geleid dat op de tegenwoordige groote schepen, de z.g. Dreadnoughts, de koepels op verschillende hoogten zijn opgesteld zoodat de eene over de andere kan heenvuren. Geheel in dien geest zou gehandeld worden indien een der beide koepels op het fort Erfprins, de andere op Kaap Hoofd werd geplaatst. Afstand en hoogteverschil zijn beide ruim voldoende om elkaâr bij gelijktijdig schieten niet te hinderen. Gunstiger toestand dan op die wijze aldaar te verkrijgen, kan bezwaarlijk gewenscht worden. Beide koepels kunnen alsdan een sector bestrijken van ± 260°. Zij kunnen gelijktijdig verschillende doelen beschieten en de vernieling of het buiten gevecht stellen van één koepel - wat altijd mogelijk is vermits nog geen onvernielbare koepels en onkwetsbare kanonnen zijn uitgevonden - heeft niet dien nadeeligen invloed als op een fort waar twee koepels naast elkaâr zijn opgesteld. Bovendien verkrijgt men het groote voordeel dat de aanvaller op twee geheel afzonderlijke doelen zijn vuur moet verdeelen, en niet een misschot op den eenen koepel nog voor den anderen gevaarlijk kan zijn. Dat men alsdan niet het geheele Schulpengat kan bestrijken - wat men van af fort Kijkduin ook niet kan doen - is geen bezwaar. Zoolang de aanvaller de koepels niet ziet, kan hij daartegen niet veel uitrichten, want aan het indirect schieten van af schepen kan niet veel waarde worden gehecht. Komen daarentegen de schepen in zicht, dan zijn ze op kortere afstanden en dus plotseling aan een hevig, juist gericht, doeltreffend vuur blootgesteld. Dit wordt in het onderhavige geval verkieslijk geacht boven het reeds op zeer groote afstanden met twijfelachtige trefkans beschieten van bewegende schepen, waaronder de eigen vuurmonden natuurlijk lijden, zonder dat de uitwerking daaraan evenredig mag geacht worden.

Men neme bij de aangenomen plaatsing der koepels in aanmerking dat die werken geen geregeld beleg hebben te doorstaan. Wèl moeten koepel en geschut krachtig zijn, doch de bijzaken kunnen eenvoudig worden ingericht. Voor het fort Kijkduin is alsdan, bij eenige omwerking en bij wijziging der bewapening, eene secundaire rol weggelegd, waarbij krachtige

medewerking bij verdediging van het landfront der stelling niet vergeten mag worden.

Als tweede verbetering van de werken in de stelling van den Helder wordt voorgesteld eene zoogenaamde vermeerdering van de vuuruitwerking van het fort op de Harssens. Omtrent de wijze waarop die vermeerdering, ook op de forten bij IJmuiden en aan den Hoek van Holland, zal worden verkregen, deelt de Memorie van Antwoord mede dat die zal bestaan in verhooging van de vuursnelheid en wijziging van de munitie. De Heer Cool geeft in zijne brochure 'De nieuwe Regeeringsvoorstellen ter verbetering van de kustverdediging' als zijne meening te kennen, dat die vermeerdering zal gezocht worden in de omwisseling van het bruine rookgevend buskruit op die forten in rookzwak kruit. De Heer Cool vindt de aanwending van rookzwak kruit een voordeel bij vuurmonden als de veldkanonnen en de moderne kustkanonnen, waarbij zeer snel geschoten kan worden en het wegtrekken van den rook dus een belangrijke factor is, en vraagt dan: 'Wat beteekent deze echter bij de vuurmonden van 30.5 cM. of van 24 cM. L/30, die de bewapening dezer forten uitmaken en die meerdere minuten voor één schot noodig hebben? Of de rook eenige secunden langer of korter blijft hangen, doet op de vuursnelheid van deze vuurmonden niet af.' Men kan wel bemerken dat de Heer Cool een vreemdeling is op het gebied van schieten uit kustgeschut. Zijne redeneering zou nog eenigermate juist kunnen zijn, indien alle kanonnen van een fort steeds op hetzelfde oogenblik hun schot afvuurden. Dan zouden eenige minuten verloopen alvorens een volgend schot uit die vuurmonden kon worden gedaan, en zou de rook vermoedelijk wel weggetrokken zijn, behalve bij windstilte. Het vuren der kustartillerie heeft echter niet op die wijze plaats. Regel is doorgaans dat de kanonnen opvolgend vuren, vooral in de batterij; dan wel dat de eene koepel zijne beide vuurmonden gelijktijdig afvuurt en daarna de beurt laat aan den volgenden koepel. Dat de dichte rook, door de buskruitladingen ontstaan, alsdan vertragend op de vuursnelheid kan werken, is duidelijk en wordt door de kustartillerie meermalen ondervonden. Het lijdt dan ook geen twijfel dat de aanwending van rookzwak buskruit de vuursnelheid zou vermeerderen, mede ook omdat de lading kleiner is en men dus bij 30 en 24 cM. L/30 het bezwaar van, en het tijdverlies bij de in 3 of 2 deelen gesplitste

kardoezen kan ontgaan. Of die omwisseling zal geschieden is echter niet bekend.

In de aanwending van rookzwak buskruit kan evenwel bezwaarlijk een *groote* vermeerdering van vuursnelheid worden gezien. Onze vuurmonden in de pantserforten zijn nu eenmaal geen snelvuurkanonnen. Zelfs een verbeterde aanvoer van de projectielen naar den geschutvloer zal wel eenige, doch geen noemenswaardige vermeerdering der vuursnelheid kunnen opleveren. Zoolang men de inrichting van het sluitstuk en de bediening daarvan, zoomede de wijze van lading enz. niet kan veranderen - en daarvoor zijn deze oude kanonnen niet geschikt - zal men de vuursnelheid bezwaarlijk zoodanig kunnen opvoeren, dat zij eenigermate meer overeenkomt met die, welke bij de hedendaagsche vuurmonden is verkregen, en waarmede dan ook het langzame vuur uit onze tegenwoordige kustvuurmonden door den vijand zal worden beantwoord.

En nu de vermeerdering der vuuruitwerking door wijziging van de munitie. De pantsergranaten van de kanonnen op de pantserforten hebben een te gering arbeidsvermogen om de pantseringen van de hedendaagsche schepen te doorboren, zelfs al worden zij voorzien van z.g. kappen, die eene betere doorboring waarborgen. Hunne trefsnelheden zijn te klein. Nu kan men wel, als de Heer Cool op blz. 17 zijner brochure, als verbetering aangeven ‘vermeerdering van de uitrusting met pantsergranaten, die *na* doorboring van het pantser springen, waardoor dus de vuuruitwerking zeer zou toenemen,’ doch dan moet allereerst aan den eisch voldaan worden dat die projectielen het pantser doorboren en dat *kunnen* zij niet, bij schepen zooals wij die kunnen verwachten op de reede van den Helder, na forçeering van het Schulpengat, of tegenover de batterij bij IJmuiden en aan den Hoek van Holland.

De vermeerdering der vuuruitwerking door wijziging der munitie zal dan ook wel moeten gezocht worden in aanwending van pantsergranaten met bodembuis of van zoogenaamde halfpantsergranaten, welke laatste echter bij het treffen gemakkelijk breken en dus weinig doorboringsvermogen bezitten, doch die, omdat ze een betrekkelijk groote brisantlading kunnen bevatten, eene belangrijke scherfwerking kunnen veroorzaken. Hunne aanwending zal echter beperkt blijven tot de poging om, hetgeen zich boven het dek der schepen bevindt, te vernielen en c.q. de bediening der

middelbare en lichte vuurmonden, die op het dek eene opstelling hebben gevonden, te bemoeilijken. Eene overstelping van een pantserschip met zoodanige projectielen kan wel eens oorzaak zijn dat van een verdere deelname van dat schip aan den strijd wordt afgezien. Echter stelle men zich van de aanwending dezer projectielen bij ons pantsergeschut niet veel voor, uithoofde van de geringe vuursnelheid der kanonnen, zoomede van de beperkte schootsverheid en de trefkans.

Eindelijk zal het noodig zijn eenig licht snelvuurgeschut op te stellen, ter plaatse waar de Helsdeur en het Marsdiep kunnen bestreken worden, ten einde vijandelijke torpedobooten te beletten de reede te naderen en op eene of andere wijze ons schade toe te brengen.

De door den Heer *Colijn* thans gedane voorstellen geven, zooals uit het voorafgaande volgt, geen voldoende waarborg voor de beveiliging der stelling van den Helder.

De Regeering drukt zich zeer voorzichtig uit, en zegt in de Memorie van Antwoord dat, na uitvoering van de nieuwere plannen, de toekomst ‘met meer vertrouwen’ zal kunnen worden te gemoet gezien. Voorzeker! Waar slechts ‘proppenschieters’ aanwezig zijn, is de plaatsing van elk nieuw en ‘up to date’ kanon een verbetering. Dat evenwel door de enkele verbetering van het fort Kijkduin, gepaard aan het lapmiddeltje op het fort de Harssens, de toekomst met ‘eenigermate voldoend vertrouwen’ kan worden te gemoet gezien, moet ernstig worden betwijfeld. En dat is toch zeker wel de minste eisch dien men stellen kan, waar bezwaarlijk vooruitzicht bestaat dat in de eerstvolgende 25 jaren nog maatregelen ter verbetering van de kustverdediging zullen genomen worden. Men bedenke toch dat het hier de verzekering van ons onafhankelijk volksbestaan kan gelden!

Kunnen de voorzieningen, welke in het Wetsontwerp voor de Stelling van den Helder worden voorgedragen, niet leiden tot de overtuiging dat men, na uitvoering daarvan, de toekomst aldaar met een gerust hart kan afwachten - zeker is dit laatste niet het geval waar het de positie van IJmuiden betreft.

Het fort bij IJmuiden zal weldra 30 jaren bestaan, zijn bouw en zijne bewapening kunnen niet meer geacht worden aan de eischen van den tegenwoordigen tijd te voldoen. De verbazende vooruitgang in de laatste 9 jaren, zoowel wat

scheepsbouw als wat vermogen der zware vuurmonden betreft, veroorzaakt dat het fort, met name de pantserbatterij met hare 5 kanonnen van 24 cM. L/30, als geheel verouderd moet worden beschouwd.

Het fort, dat de bestemming heeft den toegang te verdedigen tot het Noordzeekanaal, dat direct leidt naar de Stelling van Amsterdam, het reduit van ons verdedigingsstelsel, ligt aan het strand, met zijne pantserbatterij naar zee gekeerd en dus van uit zee volkomen zichtbaar en trefbaar.

Het is van het grootste belang dat, bij een rechtstreekschen aanval op ons land, dit punt niet in handen des vijands valt. Doch ook bij handhaving der neutraliteit is het dringend noodig dat aan elke scheepsmacht de toegang tot de haven en het kanaal kan worden ontzegd. De meergenoemde ministeriëele Nota wijst er op, dat de zwaarste schepen tot op korten afstand den wal kunnen naderen en zelfs de haven kunnen binnenloopen, terwijl het van uitnemend gewicht is de haven te onzer beschikking te houden, ook als uitvalshaven van torpedo- en van onderzeebooten; voorts moet aldaar het debarkeeren van troepen worden belet, de haven voor den noodigen eigen aanvoer van levensbehoeften worden opengehouden en eene afdoende blokkade er van worden bemoeilijkt.

De Commissie van samenwerking van Land- en Zeemacht stelde aldaar een nieuw fort voor, dat dan ook in het oorspronkelijk wetsontwerp was opgenomen tot een bedrag van f 5.227.000. Vrij algemeen was men van de noodzakelijkheid van een ernstige voorziening op dit punt overtuigd. Wel leest men in het Voorloopig Verslag dat verscheidene leden van oordeel waren dat het niet noodig was aldaar een nieuw fort te bouwen, doch zij toch ook achten een uitbouw van het bestaande fort voor plaatsing van enkele zware kanonnen aldaar gewenscht.

En het eenige wat thans, in het nieuwe Wetsontwerp, voor deze positie wordt voorgesteld, is een lapmiddel, nl. het z.g. vermeerderen der vuuruitwerking door het vergrooten der vuursnelheid en het wijzigen der munitie.

Op dezen voorgenomen maatregel is geheel van toepassing, hetgeen hierboven, ten opzichte van dezelfde voorziening, bij de kanonnen van het fort op de Harssens is gezegd. Zij is het vele geld niet waard. En zelfs nog in mindere mate is zulks hier als verbetering te beschouwen, omdat het betreft kanonnen

van 24 cM. waarvan de projectielen zooveel lichter zijn dan die van 30 cM. en waarbij dus ook de pantser- en halfpantsergranaten een veel geringere werking van brisantlading en springstukken hebben. Dat deze maatregel dus van noemenswaardige beteekenis zou zijn, kan bezwaarlijk worden beweerd. De omwisseling van het bruine rookgevende buskruit in rookzwak kruit zou hier echter wel overweging verdienen.

Zooals hierboven is gezegd, bestaat het fort bij IJmuiden uit een gepanserde batterij, bewapend met 5 kanonnen van 24 cM. L/30. Zonder in détails af te dalen wil ik hieronder even den tegenwoordigen toestand van het fort omschrijven, zooals die is vermeld in meergemelde Nota, en in het opstel van den toenmaligen Kapitein, thans Majoor, Ranneft, in '*de Militaire Spectator*'.

In de genoemde ministerieële Nota leest men;

'Maar het fort is door zijne verouderde bewapening en de geringe dracht en uitwerking daarvan niet in staat eene vijandelijke scheepsmacht te dwingen op grooten afstand te blijven. Het fort kan dus niet in voldoende mate bijdragen tot het bemoeilijken van eene blokkade en het steunen van eene doorbreking daarvan.

Bovendien is de bewapening van het fort te weinig krachtig en de werkingssfeer daarvan te beperkt, om een geschutstrijd te kunnen opnemen met eene vloot, welke uit eene omvattende opstelling in open zee het fort met zwaar geschut beschiet.

Blootgesteld aan een overmachtig vuur op afstanden, welke met de fortkanonnen niet kunnen worden bereikt, zal het fort tot zwijgen zijn te brengen zonder den vijand schade te hebben kunnen aanbrengen en zijne taak te hebben kunnen vervullen.'

De Majoor Ranneft zegt in '*de Militaire Spectator*', jaargang 1911 blz 55:

'Dat de haven van IJmuiden - van zoo hoog belang voor onze verdediging - thans onvoldoende beschermd is zal wel algemeen erkend worden. Met den oud-minister Staal ben ik van meening dat daar echter zou kunnen worden volstaan met eene wijziging van het bestaande fort.

Alleen vestig ik er bepaaldelijk de aandacht op, dat het geenszins mijne bedoeling is eene *weinig ingrijpende wijziging* aan te brengen, daar ik algeheele verwapening met modern

geschut en toevoeging van eenige *zeer zware kanonnen* noodzakelijk acht. Slechts in zoodanig geval komt de bouw van een tweede fort aan de zuidzijde van het Kanaal mij ook niet noodig voor.'

'Allereerst dient men als eisch te stellen dat zoodanige beschieting met beslistheid worde voorkomen. Het bestaande fort is daartoe onvermogend en belangrijke versterking der artillerîe bewapening noodzakelijk. Slechts door bewapening, deels bestaande uit het zwaarste geschut (30,5 cM. L/50) kan de aanvaller op eerbiedigen afstand worden gehouden.

Aangezien de vijandelijke vloot hier de beschikking heeft over een breed aanvalsfront, waar eene groote scheepsmacht kan ageeren, acht ik eene betrekkelijk sterke artillerie macht hier noodzakelijk.'

Is het nog noodig aan deze redenen iets toe te voegen om de dringende noodzakelijkheid van eene deugdelijke voorziening te IJmuiden te bewijzen? Men bedenke toch dat de geheel verouderde kanonnen hier bovendien zijn opgesteld in eene pantserbatterij, met de mondingen naar den aanvaller gekeerd. Een koepel kan zijne vuurmonden door draaiing desgewenscht tijdelijk aan de uitwerking van een overmachtig vuur onttrekken, doch eene pantserbatterij kan dat niet en kanonnen zijn ook trefbaar en bij treffen hoogstwaarschijnlijk vernield.

Vervanging van de kanonnen van 24 cM. L/30 door nieuwere snelvuurkanonnen van groote lengte b.v., L/50 is *beslist uitgesloten.* De bouw en de inrichting van de pantserbatterij, zoomede de langere vuurmonden maken zulks volstrekt ondoenlijk. Het maken van een uitbouw voor de plaatsing van een koepel met nieuwe zware kanonnen zou het fort gedurende de werkzaamheden moeilijk verdedigbaar maken. Het maken van dien uitbouw zou evenzeer belangrijke kosten veroorzaken en toch aldaar geen voldoend afwerend vermogen opleveren.

In verband met de tegenwoordige, tegenover vroeger zeer veranderde terreintoestanden aldaar, kan de aanvaller thans, met zijne vloot, tegenover het fort IJmuiden, eene zeer omvattende Stelling innemen; terwijl nu die ééne koepel slechts één schip onder vuur kan nemen, kan de vijand door een deel zijner vloot, de vuurrichting zoodanig doen nemen, dat

schoten, die den koepel van 30,5 c.M. waartegen hij wel allereerst zijn vuur zal afgeven, niet mochten treffen, nog belangrijke schade aan de, uit de schietgaten der batterij uitstekende kanonnen of wel aan de batterij zelve kan toebrengen.

Men vergete daarbij niet dat eene pantserbatterij een gemakkelijker te treffen doel oplevert dan een koepel. En is men wel zeker dat de pantserbatterij nog voldoenden wéérstand zou kunnen bieden aan de zware projectielen die, wegens den korten afstand waarop de vijandelijke schepen den wal bij IJmuiden kunnen naderen, met zeer groote trefsnelheden tegen de pantserbatterij kunnen worden geslingerd? **Ik ben overtuigd van niet.**

Den uitbouw voor een koepel van 30,5 cM. te binden aan de wellicht vernielbare pantserbatterij, komt niet aanbevelenswaardig voor. Onder deze omstandigheden, en rekening houdende met het doel van het fort, lijdt het geen twijfel dat als absolute eisch moet worden gesteld, dat aldaar een krachtig, geheel naar de eischen des tijds ingericht verdedigingwerk moet komen, dat een zoo zware bewapening heeft, dat de vijandelijke schepen genoodzaakt zijn op grooten afstand van de kust te blijven.

Door een tweede krachtig fort wordt ook het vijandelijk vuur afgeleid van het oude fort en dit niet dadelijk aan vernieling prijsgegeven. Aangezien de Majoor Ranneft, blijkens bovenstaande aanhaling, zegt dat hij algeheele verwapening van het oude fort met modern geschut en toevoeging van eenige *zeer zware kanonnen* noodzakelijk acht, en slechts in zoodanig geval hem de bouw van een tweede fort onnoodig voorkomt, twijfel ik niet dat hij, nu verwapening van de oude batterij met modern geschut niet mogelijk is, wel geheel met den bouw van een tweede fort zal instemmen. Immers vervanging der kanonnen van 24 cM. L/30 door nieuwere kanonnen van kleiner kaliber zal hem wel niet gewenscht voorkomen.

Voor vernieling der zeesluizen behoeft men niet zoo sterk bevreesd te zijn. Indien men plaatselijk de ligging en de toestanden der sluizen aldaar nagaat, en zich rekenschap geeft van de kleine invalshoeken van het zware scheepsgeschut, van de beperkte munitie en van het kleine doel, zal men wel tot de overtuiging komen dat het gevaar voor vernieling der sluizen hoogst gering is.

Volkomen wordt ingestemd met den Heer Cool waar deze zegt dat men niet ontkomt aan de noodzakelijkheid van den

bouw van een tweede fort bij IJmuiden. Hier helpen geen torpedoversperringen noch strooimijnen, want haven en toegangen moeten voor onze torpedo- en onderzeebooten, zoomede voor den aanvoer van levensbehoeften open blijven. Voor 's lands beveiliging en verdediging is een krachtig fort bij IJmuiden nog eerder noodig, dan de voorgestelde verbetering en omwerking van het fort Kijkduin in de positie van den Helder en dan een fort bij Vlissingen.

Ook aan den Hoek van Holland zijn de toestanden, meer bepaald wat de omgeving van het fort betreft, niet alleen sedert den aanleg daarvan, doch vooral in de laatste jaren, evenals te IJmuiden, belangrijk veranderd. Aangezien het Rapport der Commissie van samenwerking van Land- en Zeemacht dateert van September 1904 - en niet van Juli 1906, zooals de Heer Ranneft in zijn opstel in '*de Militaire Spectator*', jaargang 1910, bladz 823 aangeeft - is bezwaarlijk aan te nemen dat die Commissie, zoo zij thans rapport had uit te brengen, zich nu zou tevreden stellen met de voorzieningen door haar in 1904, ten opzichte van de verdediging van den Nieuwen Waterweg aan den Hoek van Holland, vastgesteld. Sedert 1904 is ontzettend veel veranderd. Toen waren er nog geen Dreadnoughts en kon niet worden voorzien dat het terrein aan den Hoek van Holland zóó zeer zou worden gewijzigd. Des te meer moet het verwondering baren dat, toen de Regeering in 1910 haar oorspronkelijk Wetsontwerp ter verbetering van de kustverdediging indiende, zij daarbij, wat den Hoek van Holland betrof, eenvoudig overnam wat de Commissie in 1904 voorstelde, en dus de, in de *zes* verloopen jaren geheel veranderde toestanden buiten rekening liet. Het ware toch wenschelijk geweest dat de Minister van Oorlog Cool, alvorens een zoo belangrijke wetsvoordracht mede in te dienen, zich vooraf rekenschap had gegeven of had doen geven van de vraag of hetgeen in 1904 als grondslag kon gelden, ook nog in 1910 ongewijzigd gehandhaafd kon blijven. Dat dit eigentlijk niet het geval was moge uit het volgende blijken:

De Heer Cool trad op als Minister van Oorlog den 27sten Juli 1909. Het wetsontwerp werd aan de Staten-Generaal ingediend *een jaar later*, nl. den 26sten Juli 1910. En thans zegt de Heer Cool in zijne meergemelde brochure, op blz. 18 t./m.

20, dat bij hem *destijds* reeds punten van verschil met het Wetsontwerp bestonden en, zooals uit zijne brochure blijkt, zelfs belangrijke. Immers naar zijne meening 'werd te veel "voor de noordelijke en zuidelijke zeegaten", te weinig voor den Hoek van Holland uitgetrokken.' Uit de Memorie van Toelichting blijkt echter van die verschilpunten niets. Ook niet uit de Nota betreffende de kustverdediging d.d. 9 December 1910 ingediend, waarin voor de positie aan den Hoek van Holland slechts *f* 146.000 is uitgetrokken. Thans stemt de Heer Cool in zijne brochure in met het voorstel mede in December 1910 (Mil. Speet. 1911 blz. 58) gedaan door den toenmaligen kapitein Ranneft, om aldaar een tweede fort te bouwen, waardoor het bedrag voor de voorzieningen aan den Hoek van Holland van *f* 146.000 zou stijgen tot *f* 3.500.000! De Heer Cool geeft nu als reden voor het ongewijzigd indienen van het wetsontwerp op, den spoed die toen noodig geoordeeld werd en de onderhanden zijnde ontwerpwijziging der Militiewet. Doch de indiening had een vol jaar *na* zijn optreden als Minister plaats. In één jaar tijds kan men veel doen, getuige de Minister Colijn. En hoe had de verdediging van het wetsontwerp eventueel kunnen geschieden door een Minister bij wien zoo belangrijke geschilpunten bestonden? Van overschrijving van zoo groote bedragen als ruim 3 millioen kon toch wel geen sprake zijn!

Ongetwijfeld eischt de toestand aan den Hoek van Holland dringend voorziening. De nieuwe waterweg geeft toegang tot de groote handelsstad Rotterdam. Is de aanvaller meester van den Hoek van Holland, dan kan hij verder tot het hart des lands en in den rug van de Nieuwe Hollandsche Waterlinie doordringen. Het is dus noodig dat de toegang van den Nieuwen Waterweg krachtig worde verdedigd. De teruggetrokken ligging van het bestaande fort wijst er duidelijk op dat, bij den aanleg daarvan, het voeren van een geschutstrijd met een vijandelijke vloot in open zee, niet in de bedoeling heeft gelegen, dat het uitsluitend diende voor volledige afsluiting van den Nieuwen Waterweg.

Het fort was dan ook in 1904 nagenoeg geheel tegen vuur uit zee gedekt. Die toestand is echter gaandeweg veranderd, zoodat thans, volgens de mededeelingen van den Heer Cool het fort rechtstreeks uit zee te zien en te beschieten is in een sector van 50° (het fort als middelpunt genomen.)

Aan een strijd tegen schepen, welke in dien sector hun vuur tegen het fort openen, valt, wegens de verouderde kanonnen van 24 cM. L/30, bezwaarlijk te denken. De door den Minister Colijn thans voorgestelde vermeerdering van vuursnelheid en wijziging der munitie (waaromtrent wordt verwezen naar hetgeen dienaangaande bij het fort op Harssens is gezegd) kan hierin geen noemenswaardige verbetering brengen. Mitsdien moet de rol van de 4 kanonnen van 24 cM. L/30, opgesteld in de beide pantserkoepels, bepaald blijven tot het beschieten der schepen, welke mochten beproeven den betrekkelijk smallen doorgang in den Nieuwen Waterweg te forceeren, en hiervoor zijn zij nog vrij wel geschikt, omdat bedoeld forceeren moet geschieden op een afstand van 300 à 400 M. van het fort. Doch dan dient voorkomen te worden dat de koepels van 24 cM. door de vloot van uit zee worden vernield. Er moet alzoo een doeltreffende voorziening aldaar getroffen worden. De Heer Ranneft wil daartoe een klein pantserfort, ± 600 M. westwaarts van het oude, bestemmen, bewapend met één koepel voorzien van 2 kanonnen van 30.5 cM. L/50, en voorts van 2 hefkoepels met snelvuurkanonnen en enkele machinegeweren.

Intusschen stelt de Heer Ranneft aan dat werk eischen die, naar mijne bescheiden meening, bezwaarlijk te vervullen zijn. De constructie van het fort, zegt hij, moet zoodanig zijn, dat eene vernieling van uit zee door zwaar scheepsgeschut *onmogelijk* is. Het moet zijn: ‘een klomp beton, waarboven alleen de onvernielbare koepel van 30 cM. en de beide hefkoepels voor snelvuurgeschut uitsteken.’ Een onvernielbaar fort, met een onvernielbaren koepel, voorts niet te treffen kanonnen en onvernielbare hefkoepels? Wie zal ons dat wonder van constructie leveren? Het kanon is tot dusver nog steeds meester gebleven waar het den strijd tusschen geschut en dekking betrof. Ook beton is vernielbaar en somtijds zelfs vrij gemakkelijk. En kanonnen met hunne schietgaten zijn ook trefbaar en dan is doorgaans de koepel buiten gevecht gesteld. Men mag dan ook wel aannemen dat door den Heer Ranneft wat zéér krachtige termen zijn gebezigd, om zijn wenschen bij niet-deskundigen ingang te doen vinden.

Intusschen stem ik gaarne met hem in dat het wenschelijk is hier een koepel met 2 kanonnen van groot vermogen te plaatsen, doch de vraag is bij mij gerezen of die niet nabij het bestaande fort zou kunnen geplaatst worden, en wel zoo-

danig dat door zijn bouw de beide bestaande koepels van 24 cM. tegen zicht uit zee gedekt blijven en dus tegen het vuur der schepen uit zee volkomen gevrijwaard. Daardoor wordt de zekerheid verkregen dat deze, bij het opstoomen der vijandelijke vloot in den Nieuwen Waterweg, aan hunne taak kunnen beantwoorden. De zware koepel zal bij dit voorstel wel iets meer binnenwaarts zijn opgesteld dan bij het voorstel-Ranneft, doch vermoedelijk even goed aan zijne bestemming kunnen voldoen. Men neme toch in aanmerking dat het hier beoogde doel niet is een strijd uit te lokken tusschen dien eenen koepel en de vijandelijke vloot, doch wèl om te beletten dat de vijand aan den Nieuwen Maasmond vasten voet verkrijgt. Indien de door mij voorgestelde plaats, na onderzoek op het terrein zelve, zou blijken uitvoerbaar en doeltreffend te zijn, zou men wellicht geen ruim 3 millioen daarvoor te besteden hebben.

De Regeering heeft in de Memorie van Antwoord medegedeeld dat, ‘gelet op de behoeften der levende strijdkrachten, vooral aan meer artillerie en aan behoorlijke organisatie van het verplegingswezen, op de verbetering der kustverdediging *moet* bezuinigd worden.’

Gaarne wordt erkend dat het noodig is het verplegingswezen behoorlijk te regelen en daarvoor het vereischte aan te schaffen, waarbij rekening kan gehouden worden met de omstandigheden, terreinen en toestanden waaronder onze strijdkrachten, bij neutraliteitshandhaving zullen moeten optreden. Vermeerdering van artillerie voor het veldleger is beslist noodig, waarbij zoodra mogelijk van de noodformatie der 3-stukkenbatterij, tot de meer doeltreffende en algemeen als deugdelijk erkende 4-stukken batterij moet worden overgegaan.[1.]

1. Als tijdelijk noodstelsel om, zonder groote kosten, aan de onhandelbare batterij van 6 stukken te ontkomen, kon tegen de nu aangenomen halfbatterijen van 3 stukken weinig bezwaar bestaan. Als definitieve formatie zou het echter eene fout wezen. Overal waar de 3-stukkenbatterij werd voorgesteld, overwogen of beproefd, werd zij afgekeurd, als zijnde tegenover de 4-stukken batterij te zwak en te kostbaar.
   Als goedkoopste en meest doeltreffende formatie voor hier te lande kieze men vredesbatterijen van nominaal 8 stukken, bij mobilisatie te splitsen in 2 halfbatterijen van 4 stukken. Men voege daartoe aan elke bestaande halfbatterij van 3 stukken een 4de stuk toe, benevens het volstrekt noodige aantal manschappen en paarden. Kanonnen zijn aanwezig. Voorts benoeme men bij elke vredesbatterij van 8 stukken een tweede kapitein, in vervanging van een der 3 aanwezige luitenants. De kosten van dezen maatregel zijn zeer gering; men is dan voor de oorlogsorganisatie gereed en men heft daardoor tevens het reeds vroeger door mij vermelde groote nadeel op dat, wegens de nieuw ingevoerde organisatíe, de luitenants der bereden artillerie, bij bevordering tot kapitein, *veel te lang* bij de vesting-artillerie moeten dienen, waardoor zij ernstig gevaar loopen hunne vlotheid van rijden te verliezen en, bij terugkeer naar de veldartillerie, veel vergeten te zijn.
   Op vorenstaande wijze is het mogelijk, in korten tijd en met weinig kosten, elke onzer 4 divisies te voorzien van 48 stukken, inplaats van het minieme aantal van 36 die wij thans slechts kunnen uitbrengen.

De Balkanoorlog heeft opnieuw bewezen de belangrijke rol die door goed geoefende en in getalsterkte voldoende artillerie in den veldoorlog wordt vervuld. Doch ook is in dien oorlog gebleken de groote waarde van goede en goed verdedigde versterkingen. De Tsjataldsjalinie, Adrianopel, Scutari zijn daarvan de schitterende bewijzen. En zijn het niet de kustbatterijen aan de Dardanellen die, in samenwerking met watermijnen, de Grieksche vloot hebben teruggehouden van in de zee van Marmora en tot Constantinopel door te dringen? Dus ook land- en kustversterkingen spelen in den oorlog een belangrijke rol. Aan beiden, veldleger en versterkingen, behoort dus in gelijke mate de volle aandacht te worden geschonken en het is niet goed gezien, zooals hier te lande telkens uit misplaatste zuinigheid geschiedt, het eene bij het andere te doen achterstaan.

Evenwel aannemende dat, voor het oogenblik de eischen der verbetering van de kustverdediging, met het oog op de door de Regeering verlangde voorzieningen ten behoeve van het veldleger, belangrijk moeten beperkt blijven, zoo zoude eene voorziening met nieuw geschut in de stelling bij Hellevoetsluis en in die van 't Hollandsch Diep en 't Volkerak voorloopig achterwege kunnen blijven. Hiertegen bestaat, wegens den toestand der vaarwaters aldaar, minder bezwaar, terwijl alsdan door de hulp der Marine met torpedobooten, mijnen, enz. een eventueel doordringen des aanvallers moet worden bemoeilijkt. Echter zullen, zoodra de omstandigheden zulks toelaten, aldaar ook eenige kanonnen van de nieuwste constructie behooren te worden opgesteld. Intusschen zou men, na verbetering van de stelling van den Helder, eenige kanonnen van 24 cM. L/35 of L/25, naar gelang die aldaar gemist kunnen worden, kunnen benutten om die te plaatsen op verdedigingswerken aan de Goereesche zeegaten en aan de positie bij Willemstad. Voorzeker echter zal daarbij de stelling van Hellevoetsluis het leeuwenaandeel moeten verkrijgen.

En thans Vlissingen! Ons goed recht om, ter beveiliging van de Wester-Schelde tegen neutraliteitsschending en tegen een rechtstreekschen aanval, aan dien stroom, op ons eigen grondgebied, nieuwe versterkingen aan te leggen, dan wel bestaande te verbeteren, zal, na de deswege gevoerde polemiek, wel niet meer in twijfel getrokken worden. De in het buitenland kunstmatig opgezette campagne was te doorzichtig, om niet dadelijk de beweegredenen voor die beweging te doen herkennen. Aan de Wester-Schelde zijn, na 1839, altijd kustbatterijen gehandhaafd gebleven. Vóór de vestingwet van 1874 had men aldaar Vlissingen met de forten Nolle en de Ruijter en aan de overzijde het fort Frederik Hendrik en het Havenfort, alsmede meer oostwaarts de vesting Neuzen en het fort Ellewoutsdijk. De waarde dier versterkingen laat ik voor het oogenblik in het midden. Toen in 1874 Vlissingen als vesting werd opgeheven, bleven Neuzen en Ellewoutsdijk bestaan en deze zijn nog heden ten dage als kustbatterijen gehandhaafd. Niets belet ons echter, bij een nieuwe wet, de verlaten forten bij Vlissingen weder in den kring onzer versterkingen op te nemen en ze alsdan van eene ‘up to date’ bewapening te voorzien. Wij zijn en moeten blijven baas in eigen huis, en geen andere natie heeft het recht zich te bemoeien, met hetgeen wij, voor eigen veiligheid, op ons eigen grondgebied verkiezen te doen.

De Regeering stelde dan ook in 1910, in het oorspronkelijk ingediende wetsontwerp, voor om bij Vlissingen een krachtig kustfort te bouwen waarvoor eene som van *f* 5.242.000 werd geraamd. Vermoedelijk werd, bij het voorstel voor het bouwen van één fort nabij Vlissingen ook - even als ten opzichte van den Hoek van Holland - het rapport gevolgd van de Commissie van samenwerking van Land- en Zeemacht. De vraag rijst echter of die Commissie, bij het ontwerpen van de wijze van bevestiging der Wester-Schelde in 1903 of 1904, zich wel ter plaatse van den toestand aldaar heeft overtuigd. Met later ontstane internationale verplichtingen en na 1903 sterk veranderde politieke verhoudingen in Europa, kon zij natuurlijk, bij het uitbrengen van haar Rapport, geen rekening houden. Had dit wel het geval kunnen zijn, dan zou zij wellicht andere voorstellen hebben gedaan.

De Raad van Defensie bracht o.m. omtrent deze aangelegenheid advies uit bij schrijven van 8 Juli 1909, welk advies,

ten opzichte van de versterking aa*n* de Wester-Schelde, luidde als volgt:

'De Raad gaat thans over tot de beantwoording van de vraag of aan den mond der Wester-Schelde een of twee verdedigingswerken moeten worden aangelegd. Na uitvoerige besprekingen is dat lichaam tot de slotsom gekomen dat de handhaving der neutraliteit ter aangeduider plaatse en de verdediging van den toegang, welke verdediging in sommige gevallen als eene voortgezette handeling van de neutraliteitshandhaving moet worden aangemerkt, niet afdoende gewaarborgd zijn door de aanwezigheid van één fort op den Walcherenschen wal. De Raad is van meening dat behalve het zooeven genoemde fort ook een verdedigingswerk op den zuidelijken oever tot stand moet komen. Omtrent de juiste plaats wenscht de Raad zich niet uit te spreken, doch wordt verwezen hetgeen te dien aanzien in het algemeen hierboven werd aangevoerd.

Als voornaamste grond, welke den Raad deed besluiten den bouw van een tweede fort aan te bevelen, moet genoemd worden de onmogelijkheid om met één fort het breede vaarwater, vooral bij slecht zicht, op afdoende wijze te beheerschen. Voor het overige refereert de Raad zich aan het oordeel van den Inspecteur-Generaal der Artillerie, den Chef van den Generalen Staf en den Inspecteur der Genie, aan Uwe Excellentie kenbaar gemaakt in hun gezamenlijk schrijven met den Chef van den Marinestaf van 26 November 1908.'

De Raad van Defensie bestond, bij het uitbrengen van bovenbedoeld advies, uit 13 leden waaronder 4 burgerleden; nl. 5 hoogere officieren van de Landmacht, 4 van de Zeemacht en de Heeren F.J.H. Evers, Mr. P.C. 't Hooft, F.B. 's Jacob en Mr. J.D. Veegens. Er waren 11 leden vóór den bouw van een tweede fort en 2 tegen. Deze 2 leden, de Luit-Generaal A. Kool en de kapitein ter zee W.C.J. Smit gaven bij nota van hun afwijkend gevoelen te kennen in de navolgende bewoordingen:

'De ondergeteekenden kunnen zich niet vereenigen met dat gedeelte van het advies van den Raad, waarin de meening wordt uitgesproken, dat behalve een fort op Walcheren nog een tweede fort op den zuidelijken oever van de Wester-Schelde tot stand moet komen.

Hoewel zij erkennen dat het vaarwater met 2 forten beter tegen een vijandelijken aanval zal zijn afgesloten dan met èèn fort, zijn zij van oordeel dat met een fort op Walcheren geheel kan worden voldaan aan de internationale verplichting die op Nederland rust, om ook aan de Schelde de neutraliteit krachtig te handhaven. Hierbij zal tengevolge van de aanwezigheid van dat fort krachtige steun geboden kunnen worden door torpedobooten en onderzeebooten, welk materieel ten allen tijden binnen door naar de stelling van de Monden van de Maas en Haringvliet kan terugtrekken.

Zij zijn van gevoelen, dat zoodra door den bouw van het fort bij Vlissingen, deze plaats met hare havens en hulpmiddelen niet zonder ernstigen strijd kan worden bezet, de aanleiding tot schending der neutraliteit vervalt en daarmée het doel van den maatregel is bereikt.'

Wat echter indien de schender onzer neutraliteit niet tegen dien ernstigen strijd opziet? Dan bezet hij toch Vlissingen met hare havens en hulpmiddelen! Juist een tweede fort zal hem, bij samenwerking en kruisvuur van beide, *verhinderen* dien ernstigen strijd zelfs te beproeven!

De vorenbedoelde 11 leden van den Raad beoogden mede de *verdediging* van den toegang door de Wester-Schelde, dus te beletten dat de schender onzer neutraliteit verder in dien stroom - om welke redenen dan ook - doordringt. De afwijkende meening van de 2 leden onderteekenaars der nota, heeft echter alleen eene neutraliteitshandhaving op het oog, nl. te beletten dat de mogendheid, die aldaar beproeft onze neutraliteit te schenden, zich het bezit van de stad Vlissingen met hare havens en hulpmiddelen verzekert. Alzoo eene slechts zeer beperkte opdracht voor één fort van ruim 5 millioen!

In zijne meergemelde brochure deelt de Heer Cool mede dat toen hij Minister van Oorlog en medeonderteekenaar van het oorspronkelijk wetsontwerp was, de Regeering meende het midden te moeten houden tusschen hen die twee forten wenschten en hen die aan fortenbouw aldaar niets gedaan wilden hebben. Die middenweg was: één fort!

De Génestet zou indertijd gezegd hebben: 'Zoo'n middenman, Wat heb je er an?'

Op bladz 18 zijner brochure deelt de Heer Cool omtrent de richting, aangegeven door de groote meerderheid van den Raad van Defensie, in eene noot, mede dat die richting van

twee forten ‘voornamelijk (is) voorgestaan door het toenmalig lid van den Raad van Defensie, den luit-generaal Van Ermel Scherer. Zie ook diens brochure. ‘Het wetsontwerp ter verbetering der kustverdediging 1910.’

Allereerst zij opgemerkt dat ik in die z.g. brochure (eigentlijk een opstel in ‘de Tijdspiegel’ van October 1910) het navolgende te kennen gaf:

‘Indien het middel ter handhaving van de neutraliteit niet tevens in zich sluit het middel om, bij schending dier neutraliteit, het vaarwater afdoende te verdedigen, dan wil het mij voorkomen dat men met zeer eenvoudige middelen zou kunnen volstaan. In hoofdzaak zou men dan den indringer moeten kunnen beduiden dat de “toegang verboden” is.... Vermits nu, volgens den Raad, de onmogelijkheid bestaat om met één fort het breede vaarwater, vooral bij slecht zicht, op afdoende wijze te kunnen beheerschen, zal er wel niet anders overblijven dan een tweede fort te bouwen. Gaat men nu niet daartoe over - en de Regeering wenscht dat niet te doen - dan kan men er toch van verzekerd zijn dat de noodzakelijkheid van een tweede fort blijft bestaan en later zal worden erkend. Totdat tijdstip blijft dan echter de Wester-Schelde *onverdedigd.* Waarom wordt dan nu weder half werk verricht?’

Hieruit blijkt duidelijk dat ik geen middenman ben, want ik geef voor de verdediging der Wester-Schelde in overweging: twee forten, waardoor de toegang door dat vaarwater *absoluut* wordt afgesloten óf - eenvoudige middelen. Echter geen halfheid, die ons zoo dikwijls noodlottig is geweest. Geen gemodder. Flink of niet. Uit het aantal stemmen in den Raad van Defensie blijkt dat de middenweg ook aldaar - als slechte weg - *niet* gekozen werd.

Het advies van den Raad werd uitgebracht vóórdat de Heer Cool als Minister optrad. De beraadslagingen in dien Raad moeten strikt geheim blijven. Hoe kan nu de Heer Cool beweren dat het tweede fort voornamelijk door mij werd voorgestaan? Echter had hij als Minister wel kunnen weten dat het eerst bij zijn ambtsvoorganger de twijfel aan de doeltreffendheid van één enkel fort is gerezen. Uit het advies van den Raad blijkt immers, dat reeds in 1908, door den toenmaligen Minister Sabron, eene commissie werd benoemd, die hem omtrent deze aangelegenheid van advies

moest dienen. Die Commissie bestond uit de autoriteiten in het slot van het hierbovenaangehaalde advies van den Raad vermeld. Het is geen geheim dat daarbij nog aanwezig waren de souschefs van den Generalen Staf en van den Marinestaf. Die Commissie heeft wel degelijk een plaatselijk onderzoek ingesteld en diende 28 November 1908 haar rapport in. Dat rapport ontving de Raad van Defensie blijkbaar ook. Wie nu op betere gegevens dan de kaart omtrent die aangelegenheid wil oordeelen, wie zich zelf rekenschap wil geven van de toestanden aan de Wester-Schelde - hij ga daarheen op verschillende tijdstippen van het jaar en uren van den dag, en hij zal dan kunnen waarnemen hoe veelal een groot deel van het vaarwater van 4 á 5 kilometer breedte, niet kan worden overzien, zoodat voor een vijandelijke vloot alle gelegenheid bestaat door te stoomen zonder dat het fort er iets van merkt, terwijl, al weet men het op het fort, men van daar de onzichtbare schepen toch niet beschieten kan.

Ik blijf dan ook steeds mijne oorspronkelijke meening getrouw. Eene afdoende *verdediging* van de Wester-Schelde, welke al spoedig uit eene handhaving der neutraliteit kan voortvloeien, is alleen door 2 forten te bereiken. Wenscht men dit niet - wenscht men alleen te protesteeren tegen eene neutraliteitsschending, dan kan men met eenvoudige middelen volstaan. Dit zou wellicht kunnen bestaan in een klein stormvrij werk, ter bestrijking van den haveningang, en voorts met medewerking van de Marine, door middel van mijnen en van torpedobooten en onderzeebooten die hier toch zullen aanwezig zijn.

Nog wensch ik er op te wijzen dat, indien men slechts één fort wil bouwen, dit zoodanig moet gelegen zijn dat het de haven en zijn ingang bestrijkt. Vermits wel eens, somtijds met dikke woorden, de meening verkondigd wordt, dat voor de plaats van het fort, die van het oude fort de Nolle ten noordwesten van de stad moet gekozen worden, zij opgemerkt dat men van daar niet aan de evenvermelde, volstrekt noodige voorwaarde van bestrijking der haven kan voldoen; zoodat bij slecht zicht op den breeden stroom, de vijandelijke schepen of torpedobooten zelfs de haven zouden kunnen bereiken, zonder dat men ze kon beschieten. Immers de tusschen het fort de Nolle en de haven gelegen stad Vlissingen belet volkomen het gezicht op de haven van af gemeld fort. Dergelijke

voorstellen, somtijds opgemaakt volgens de kaart, hebben doorgaans weinig waarde, indien de doeltreffendheid daarvan niet ter plaatse is onderzocht.

Ik vlei mij geenszins met het denkbeeld dat het stelsel van twee forten door de volksvertegenwoordiging zal worden overgenomen. Men is hier in Nederland zoo weinig geneigd voor onze veiligheid zorg te dragen. Liefst zoo weinig mogelijk voor de defensie en hoe goedkooper hoe liever. Intusschen het einde zal de lasten dragen!

Bij alle vorengemelde beschouwingen heb ik mij opzettelijk onthouden van het bespreken van technische détails. Dergelijke bijzonderheden hooren meer te huis in een vaktijdschrift. Toch mag ik enkele opmerkingen niet weerhouden, omdat somwijlen meeningen worden verkondigd die door niet-deskundigen worden geloofd en die aan de goede zaak dikwijls afbreuk doen.

In het Voorloopig Verslag uitgebracht in Juli 1911, leest men: ‘Men vroeg of het niet mogelijk was dat die firma (bedoeld werd natuurlijk de firma Krupp) ‘destijds kanonnen van 28 cM. L/40 gereed had, die zij gaarne aan ons land zou verkoopen, nu in verschillende landen zwaarder geschut wordt gevraagd. De Regeering heeft kanonnen van iets grooter lengte aanbevolen, maar dient er niet op te worden gelet, dat, gelijk ook Kapitein Ranneft in een artikel in den *Militairen Spectator* opmerkt, de firma Krupp thans wellicht kanonnen van 28 cM. L/45 gereed heeft, die zij elders moeilijk kan plaatsen?’

Zelden heb ik, in enkele regels, zooveel ondoordachte beweringen aangetroffen. Wat toch is het geval? De Commissie van samenwerking van Land- en Zeemacht raadde, in 1904, volgens de Memorie van Toelichting, kanonnen aan van 28 cM. L/40, omdat er toen nog geen sprake was van Dreadnoughts en zij vermoedelijk, voor het door haar beoogde doel, die kanonnen, ook voor de toekomst, voldoende oordeelde

Zou men nu denken dat de firma Krupp zoo maar een aantal kanonnen van 28 cM. L/40 of L/45 in hare magazijnen in voorraad had en dat onze Regeering die zoo maar, als een broodje bij den bakker, ging koopen? Weet men dan niet dat elk groot kanon een kapitaal vertegenwoordigt, en dat die niet in voorraad, doch *alleen op bestelling* gemaakt worden?

Men moet al bitter weinig begrip hebben van hetgeen in eene groote kanonnenfabriek omgaat, om zulke beweringen de wereld in te zenden. Immers elke Regeering stelt, bij bestelling van kanonnen, bepaalde eischen ten opzichte van fabricage, afmetingen, vermogen, c.q. inrichting voor minimaal schietgaten, of voor bepaalde affuiten. Die eischen loopen natuurlijk meestal belangrijk uit elkander. Zou men nu denken dat de Commissieleden zoo dom waren dat ze dat niet wisten? Och kom, dat is al te naïef!

Het doet mij werkelijk leed dat een zoodanige onderstelling uit de pen van een kundig Nederlandsch artillerist - naar ik onderstel in een onbewaakt oogenblik - is gevloeid. Eenig nadenken zou hem toch ongetwijfeld van de ongerijmdheid van dat denkbeeld hebben overtuigd. Dat in de Tweede Kamer de 'Kruppfresser' die uiting gretig hebben opgevangen, laat zich begrijpen, doch dat een zoodanige onderstelling in een staatsstuk als het Voorloopig Verslag voorkomt, is aan het waardig aanzien der Kamer niet bevorderlijk.

Als kaliber voor de vuurmonden die op de kustbatterijen den strijd met zwaar gepantserde schepen konden te voeren hebben, koos de Regeering in December 1910 het kanon van 28 cM. L/45. Thans vermeent de Heer Cool, op grond van artikelen voorkomende in de *Militaire Spectator*, eveneens van December 1910 en van Januari 1911 - gescheven door den toenmaligen Kapitein Ranneft - dat het kanon van 28 cM. L/45, wat uitwerking aangaat, tè zeer in het nadeel is tegenover de zwaarder kalibers en voorts dat voor de kustversterkingen de 30,5 cM. of zwaarder vuurmond noodig is. Immers hij zegt: 'Daarom moeten ook wij tot de aanschaffing van de 30,5 cM. L/50 overgaan, of beter nog, met 't oog op den langeren levensduur tot 34 à 36 cM. lang 40 tot 45.' Welke eene verandering in denkbeelden in korten tijd!

Onder levensduur der kanonnen is te verstaan het aantal schoten met volle lading dat gedaan kan worden, alvorens de aanvangssnelheid bij dezelfde lading zóó veel is terug geloopen, dat die ongeveer 10% kleiner is geworden. De trefkans is dan echter, *bij goed geschutmateriaal*, nog niet verminderd. De reden dat, bij vermindering in lengte van den vuurmond, de levensduur toeneemt, is dat in den korteren vuurmond eene kleinere lading wordt gebezigd. Bij een gemiddeld projectiel-gewicht van 390 Kg. wordt b.v., bij het kanon van 30,5 cM.

L/40, eene lading gebezigd van 123 Kg. bij L/45 van 142 KG. en bij L/50 van 162 Kg. en verkrijgt men aanvangssnelheden van resp. ± 840, 890 en 935 M. Het arbeidsvermogen van het projectiel bij den korteren vuurmond is dus minder dan dat bij den langeren vuurmond. Gaat men nu, om iets langeren levensduur te verkrijgen een grooter kaliber doch korter vuurmond nemen, b.v. 34 of 36 cM. zooals de Heer Cool voorstelt, dan vergete men niet dat om hetzelfde arbeidsvermogen voor de doorboring te verkrijgen, de vuurmond veel zwaarder wordt, het projectiel zwaarder en de buskruitlading grooter, dus alles kostbaarder en de bediening langzamer.

Nevens de andere factoren oefent natuurlijk het geschut-materiaal een belangrijken invloed uit op den levensduur. Bij de Engelsche draadkanonnen is b.v. de achteruitgang in snelheid zeer groot, dus de levensduur der kanonnen klein. Ook in Amerika heeft men met het aldaar gebruikelijke geschut-materiaal minder aangename ervaringen opgedaan en moet men zwaardere kalibers nemen met betrekkelijk veel minder aanvangssnelheid om een redelijken levensduur der kanonnen te verkrijgen. Van daar de mededeeling in het Voorloopig Verslag dat met kanonnen van 30,5 cM. L/50 niet meer dan 80 schoten met oorlogslading kunnen worden gedaan. Op gevaar af van als voorvechter voor Krupp te worden uitgekreten, DOCH IN 'S LANDS BELANG wijs ik er b.v. op dat door die firma, met een kanon van *2*8 cM. L/45, 192 schoten werden gedaan zonder dat de trefkans eenigermate had geleden, wat voor een groot deel aan het voortreffelijke geschutstaal is te wijten.

Zoo is de levensduur der kanonnen van 30,5 cM. van Krupp bij 40 kaliber lengte gemiddeld te stellen op 280 schoten, bij 45 kaliber op 230, en bij 50 kaliber op 190 schoten.

Men zij voorts voorzichtig bij de vergelijking van vuurmonden van verschillende kalibers doch herkomstig van verschillende landen of fabrieken. Een kanon van 30 cM. is niet altijd supérieur aan een van *2*8 cM. van andere herkomst. Evenmin een kanon van 36 steeds aan een van 34. Er komen bij de beoordeeling van het vermogen van vuurmonden meer factoren te pas dan alleen het kaliber of de lengte.

Gaarne erkennende dat men, tegenover de zwaar bewapende schepen, ook zwaarder kalibers moet stellen dan de Commissie in 1904 en de Regeering in 1910 en in 1912 voorstelde, zou door mij aan het kanon van 30,5 cM. L/45, dat voor nù en

voor de toekomst ruim voldoende wordt geacht, de voorkeur gegeven worden. Men vergete voorts niet dat elk kaliber meerdere lengte van het kanon, indien niet volstrekt noodig, ook de middellijn van den koepel vergroot en deze dus belangrijk duurder wordt.

Thans aan het einde mijner beschouwingen gekomen, nog eene opmerking. Nederland herdenkt dit jaar het eeuwfeest van zijne onafhankelijkheid. Overal wordt feest gevierd. Tentoonstellingen en tentoonstellinkjes, historische en andere optochten, feesten en feestjes van allerlei aard in elke stad en wellicht op elk dorp! Zou het niet waardiger geweest zijn indien het vele geld, dat aan al die feestvieringen wordt besteed, was saamgebracht om ééne enkele grootsche daad, ter herdenking van onze onafhankelijkheid, te verrichten. B.v. een pantserschip of een pantserfort, dan wel vliegtuigen, of a.s.

In Zweden bracht men, in enkele maanden, meer dan 10 millioen gulden voor pantserschepen te samen. In Frankrijk, Duitschland, Italië geeft men vrijwillig millioenen voor eene luchtvloot. In Nederland daarentegen viert men alleen feest! En toch leven wij op een vulkaan! De toestand in Europa is schijnbaar vredelievend, doch overal wapent men zich tot de tanden. Het moet en het zal tot een uitbarsting komen, zoo niet heden, dan morgen. De jaren, die sedert 1870 achter ons liggen, hebben voor 's lands defensie nog maar weinig goeds opgeleverd. In de laatste 2 jaren scheen evenwel eenige kans op herleving te bestaan. Eene krachtige persoonlijkheid staat aan het hoofd van het Departement van Oorlog. Deze had veel kunnen doen, doch heeft, helaas, bij de Militiewet en bij de Landweerwet te veel met de politiek rekening gehouden. En thans zal in 's lands defensie de politiek eerst recht worden binnengehaald. Voor de keuze van een Minister van Defensie zal voortaan meer op politieke richting dan op bekwaamheid worden gelet. En is er niet reden tot vreeze indien de linkerzijde het roer van staat in handen krijgt? Of zal men eindelijk hier te lande eens gaan begrijpen dat een geheel andere toestand moet ontstaan, willen wij fier en met vertrouwen het devies voeren:

Je Maintiendrai!

Ik hoop het.

Dorpslucht.
Stijn Streuvels.

IV.

DE volle maan zat aan 't donker blauw geluchte, in één hof van sterren die tintelden lijk bloemen. De glans lichtte over het stille dorp waar iedereen in ruste was en sliep.

Koornaert's voetstappen mieken een overdreven geruchte in de straat. Het hinderde hem en hij zocht het zandpad bezijds den steenweg om zooveel gedruisch niet te maken. Al over 't kerkhof bezag hij de grafheuvels en houten kruisen onder de zwaar zwarte massa der lindenkruinen. Langs den kerkwegel kwam hij op de plaats en voorbij het Gangske keek hij scheef uit in de donkere steeg die gaapte als een hol zonder grond - de manesching zelf kon er niet in doordringen. Een siddering overliep zijn lijf bij 't gedacht dat van daaruit wellicht de dief zou komen met wien hij straks zou te doen hebben!

't Was maar goed dat niemand het zien of weten kon hoe Koornaert, met zijn roekeloos besluit in het hert, nu met den daver op het lijf lag en met het kiekenvleesch over zijn vel. Hij zelf schreef het toe aan een koortsige vervoering - de aandoening door gejaagdheid en verlangen naar het plechtige oogenblik. Vervaardheid wilde hij zich geenszins toegeven.

Over heel den weg ontmoette hij geen levend schepsel. Een vluchtende kat deed hem schrikken, maar 't duurde enkel een oogpink. Een verre hondengeblaf in de richting van zijn woning deed hem stilhouden om te luisteren met snarend gehoor.

Hier in den nacht scheen hem alles geheimzinnigheid en zijn opgewonden geest omtooverde hem op een dorp waar de avonturen de gewone dingen verdrongen hadden. De vrees zelf gaf hem een kriebeling van genot en met dien champagne-damp in zijn hoofd, rees zijne heldhaftigheid in ongewone hoogte. Zijn bezadigd karakter dwong hem kalm te blijven, klaarziende om zonder overhaasting of gejaagdheid te handelen.

Maar nu verlangde en begeerde hij voluit ‘de gebeurtenis’ zonder dat hij zichzelf nog beliegen moest met valsche opwinderij. 't Gevaar was hem een wellust en aan de gevolgen dacht hij niet - die hoorden bij de ‘gewone dingen’ van den burgerlijken, klaren dag.

Nu beeldde hij zich eene omgeving in als uit de boeken en 't geen hij rondom zag, kwam hem minder werkelijk voor dan 't geen zijn zinnen aan 't opmaken waren.

Naarmate hij 't huis naderde, klom de ontroering. Hij vreesde maar te laat te komen - dat ze misschien reeds bezig waren - en er geen tijd zou zijn om genoegzame voorzorgen te kunnen nemen,

Hij schrikte om zijne handen die zoo geweldig beefden en hij moest bijten en den mond gesloten houden om niet te klappertanden.

Zoo stil mogelijk opende hij het ijzeren hek, stapte door 't voorhof over het plankier, op de teenen en sloop den gevel langs naar den zijkant, waar hij met veel moeite 't poortje openkreeg.

Zoogauw hij op den koer was, herkreeg hij weer zijn vastheid en werd zichzelf. Zoo stil mogelijk ging hij naar de achterdeur en trad binnen.

Hij vond het lampje gereed, trok de schoenen uit en sloop naar boven, zorgvuldig de trappen mijdend die kraakten.

Op zijn kamer bleef hij eerst wat luisteren, keek door 't venster over 't hof en alhoewel hij geheel wel wist van hier uit niets te kunnen zien of te hooren, stelde 't hem gerust alles in stilte te weten.

Nu weer moest hij zijn besluit een stoot geven om voort te doen. Telkens hij aan 't mijmeren gerocht of stil bleef staan, beving hem die lamme bedwelming en een goesting om maar alles te laten steken en naar bed te gaan. Het was de kracht der gewoonte die hem bemeesterde - hij moest stroomop roeien nu, en zich aanhoudend inspannen om niet achteruit te drijven.

Met een ruk begon hij zich te ontkleeden en hij trok een verwezen pak aan dat hij voor de gelegenheid had gereed gelegd omdat hij het, als 't noodig mocht blijken, weer wegstoppen kon en loochenen dat hij 't ooit had gedragen. Het was een voorzorg - uit overdreven omzichtigheid. Hij herinnerde zich gevallen waar men den schuldige ontdekt had -

bijna altijd - aan bloedvlekken op de kleeren. Hij moest zich aan alles verwachten. Alhoewel hij de mogelijkheid niet inzag van bloedvlekken, meende hij toch dat er zooiets bij hoorde en hij wilde alles uitvoeren in de nauwkeurigheid, gelijk de bijzonderheden hem uit de geschiedenis der beruchte aanvallen bekend stonden.

In heel het huis was het volkomen stil - eene stilte die hem ijzen deed om de plechtigheid van 't geen er te gebeuren stond. Hij beeldde zich de dingen in als een booswicht, die zijn waagstuk gaat uitwerken. Nu dacht hij aan den onschuldigen slaap van zijn zuster, aan de zoete droomen van zijn nichtje en aan het onbewuste gemoed van het werkmeisje. Op hem alleen woog de last van de verantwoordelijkheid.

Hij bevond zich in een ijlte zonder wanden waarin elk gebaar ontzaglijke afmetingen kreeg; waarin elke ademhaling zwaar was aan gewichtige gevolgen. In zijn geest ontstond eene verbijstering en 't verloop der gebeurtenissen miek hij afhankelijk van de minste bijzonderheid zijner handeling.

- Als ik beneden ga zonder de trapleuning aan te raken, zal er niets gebeuren, dacht hij. En zijn wil ging aan 't wankelen of hij met 't aanraken, de gebeurtenis verwekken wilde of vermijden... Maar in 't nederdalen beving hem eene duizeling zoodat hij gedwongen was den doorslag te geven en de leuning moest vast grijpen, om niet te vallen.

- Als ik met den voet tegen iets stoot, zal er een doode zijn dezen avond! zong het met slepende stem, sarrend traag door zijn hoofd.

En nauwlijks in de keuken, stootte hij tegen een stoel, die door de meid uit 't gelid was geplaatst bij 't uitdooven der lamp.

Koornaert wist het, maar hij had er niet aan gedacht. Hij bleef staan met gespannen aandacht, of er niets roeren zou boven.

Hij nam den stoel, plaatste hem tegen den muur en reikte den tweeloop van den haak. Zoogauw hij 't wapen in de hand had, herkreeg hij den moed en de vastberadenheid.

Het begon te ruischen en te gonzen rond hem en zijn gedachten klonken niet meer zoo hol in zijne hersenpan. Hij zag zich zelf aan 't werk om iets te verrichten, dat hem voorgeschreven stond en waarvan hij al de bijzonderheden effenaan vooruit zag gebeuren.

Hij was 't onderscheid verloren tusschen 't geen hij deed en 't geen hij ging doen - het was een verwarring van 't tegenwoordige met 't onmiddellijk toekomende, waar op 't einde, als in een nevel iets schrikkelijks overeind stond, zonder dat hij onderscheiden kon of 't voor hem zelf ofwel voor een ander zou noodlottig zijn. Maar nu gaf hij daar niet om.

Hij zocht buiten te komen en ging als een sluipmoordenaar gebogen en dreefelend langs de muren, in de schaduw. Over den koer naar den hof en den tuin.

De maan lichtte helder en alles stond er wonder bescheedelijk. De boomen toogden veel grooter dan bij dage en de kruinen zaten zwaar van de zwarte schaduw, roerloos tegen de helle lucht.

Koornaert voelde de kilheid van den dauw tegen zijn verhitte wezen en door de dunne katoenen broek op 't bovenste van zijn billen. Hij vermeed elk takje waar hij langs kwam om geen ritseling te verwekken en loerde voorwaards met de vrees en de angstigheid om te weten of de dieven misschien reeds bezig waren. 't Gedacht dat hij nu seffens zou moeten schieten, deed zijn hert geweldig jagen.

Over heel den lochting echter, was er niets te bespeuren. De tabak stond in zijn weelde van bladeren, te glimmen van den dauw, in den manesching. Het vredig uitzicht over heel de omgeving scheen Koornaert een bedriegelijke gekkernij.

Aan den kant van den middenweg stond de beruchte kriekelaar die een groote, ronde schaduwvlek wierp over 't geel van een bedde salade.

Hier in de vore wist hij de ladder liggen. Hij rechtte ze voorzichtig en stelde ze tegen den stam.

De handelingen die hij als eene aaneengeschakelde reeks, opvolgenlijk had uit te voeren, begonnen nu eerst een buitensporig karakter te krijgen en zouden voortaan onverklaarbaar worden voor onbescheiden toeschouwers. 't Geen hij tot hiertoe gedaan had, ging de perken van 't normale niet te buiten: hij kon het aangeven als een wandelingsje in de mane.... omdat 't binnen onhoudbaar was van de hitte. Nu echter was 't een gewichtig en gewaagd oogenblik, dat hij zich blootstellen zou om gezien te worden in eene ongewone doening.

Met 't geweer in de vuist moest hij nu de ladder op! Wat zoudt gij zeggen, Koornaert, als er u iemand vragen kwam wat gij doende zijt?

Hij antwoordde niet op die vraag en zocht naar geen reden. 't Geen hem beangstigde 't was 't gedacht aan de mogelijkheid dat de dief hem kon zien opklimmen, - zijn vrees om zijn schuilplaats ontdekt te weten en 't gevaar dat er voor hem aan vast was.

Hij had de zaak beschouwd als de kaartspeler, die met al den troef in de hand zit en die zijn kaarten maar hoeft uit te spelen om de partij te winnen. Nu echter ontwaarde hij dat hij er zelf ook wel iets bij waagde!

Een toeschouwer kon nu toch maar niet veronderstellen dat hij van op den boom de spreeuwen ging schieten in den nacht?! Neen, dat had geen zin. Dan maar zonder uitleg! Er was immers geen mensch omtrent die 't zien kon en in twee schreden zat hij goed gedoken in de kruin.

't Ging niet gemakkelijk, vooral niet vlug genoeg, maar 't ging toch.

Hij gerocht boven zonder veel gerucht te maken, zocht eene behoorlijke zate op een schuine spil, tastte om stand voor de voeten, in den nok der kroone. Met een stoot vloog de ladder met lichten plof achterover, dwars over 't aardbeziebedde dat den weg afzette.

In 't eerst voelde Koornaert er zich behagelijk als op een kijktoren. Hij zat er veilig, gescholen in 't dichte loof en zijn roer lag met den loop vooruit, gereed gemikt, met een spriet van een tak als steunpunt. Hij hoefde 't maar even op te houden met de vuist om de kolf gespannen.

Van hieruit overschouwde hij heel den tuin zonder zich te moeten omdraaien. De tabak en veel verder, over 't groensel tot waar de donkerte van het boschje een zwarte lijn trok tegen de lucht en de boomen als een muur overeind stonden, beheerschte hij 't geheel als een tafelvlak.

Vóór zich, onmiddellijk, zonder eenig beletsel of hindernis die hem 't uitzicht belemmerde, had hij de haag over heel de lengte. Langs daar zouden ze komen. Hij hoefde ze slechts in den blik te houden - zoo duidelijk als bij dage, zou hij den kop van den dief boven den rand der haag zien uitsteken.

Koornaert zegevierde over zijn prachtige vondst. Nu was er maar iets meer te doen: zich voor te bereiden, zich te weren tegen 't verschot, zijne aandoening bedwingen als er iets gebeuren zou. Hij maande zich zelf kalm te blijven, den zenuwschok te toomen - niet te vroeg te schieten vooral, - te

wachten tot ze goed aan 't werk waren - tot er bewijzen zouden zijn van inbraak en diefte. Hij trachtte zich 't geval voor te stellen gelijk hij hoopte dat het gebeuren zou om alzoo, als bij eene herhaling, de bijzonderheden aaneen te knoopen en bij de ondervinding zijn voordeel op te doen.

Bij 't samenstellen van het drama werd hij plots gegrepen door een grooten schrik. Hij zag de dieven komen, één man, daarna nog èèn. Hij liet ze naderen. Zonder argwaan begonnen ze tabak te plukken, legden ze blaren op hoopen, - hij voelde de gramschap rijzen als een ziedende vocht. Hij schoot. Eén plofte neer zonder kik. De andere sprong recht, ging vluchten, vluchtte niet, want een derde man kwam boven de haag kijken, een vierde, een vijfde, altijd voort - ze vulden heel den lochting. Aan den vuurstreep en den rook hadden ze gezien uit welke richting het schot gelost was, - ze zochten den dader. En Koornaert zat daar gevangen zonder verweer, want hij had geen kardoezen! Ze vonden hem, schoten en hij zelf plofte neer uit den boom, als een zak. Neen, het was eene zinsbegoocheling. Het stond hem echter, in zijn spannende gedaante voor den geest. Hij zag het gebeuren gelijk hij zich dingen ingeleefd had - verhalen uit boeken. Jan Clercker die met Florida, de dochter van den notaris, heel alleen het kasteel verdedigt tegen een bende roovers. De jonge Breidel die boven op de trap, man voor man den kop inslaat met eene beenhouwersbijl. Jan Clercker echter was beter beschut: hij stond boven op eene kamer en had matrassen vóór 't venster gezet... en de jonge Breidel was in een bloeddronken vervoering en uiterste doodsverachting...

In elkeen dier toestanden had hij zelf die vervoering gekend en zich als handelende persoon aan 't werk gezien en de beroering moeten dempen om de gebaren in te houden die zijn arm werktuigelijk had willen uitvoeren. Die tafereelen gingen hem nu voorbij als in een kijkglas en 't gebeurde zag hij spelen tegen den achtergrond van den tuin, waar alles in een roerlooze nachtstilte verstard scheen.

't Geen hij welhaast zelf zou moeten uitvoeren, schoof in zijne verbeelding voorbij in een razende vaart, zoodat zijne gedachten den loop zijner daden niet bijhouden konden - er moeizaam achterna hinkten en hij maar bedenken kon 't geen hij te doen had, als 't reeds gebeurd was en uitgevoerd. Dan weer vertraagde de vaart en alles bleef aan zijne

handen kleven zonder dat het vooruit wilde. Zijne lidmaten waren als verkleumd en weerstonden den dwang van zijn wil en al 't geen hij aanraakte 't geleek aan een onttakeld raderwerk waar de drijfveren gesprongen zijn en geen enkele klink meer verklikt en in de vange valt.

In die vreeselijke stilte gingen de boomen en heesters in den tuin, aan 't fluisteren eerst, aan 't praten met schelle of zware stemmen, met gegil en gebrom, al dooreen tot het een warreling van roezemoezige zotteklap werd, overgalmd door plechtige uitspraken zonder zin. Dan, op een teeken, viel alles stil, hield alles den adem op, hijgden de dingen in bange verwachting naar iets dat gebeuren ging en niet gebeurde.

In die gapende ijlte vielen de klokslagen uit den toren over 't dorp en ronkten open als een streng vermaan. Verder, uit andere richtingen, werden de zware slagen herhaald, op al de torens der dorpen over den omtrek. Iedere slag was als een ronkende weeklacht die uitstierf en door een zelfde weeklacht werd herhaald. Ze klonken als eene uitspraak van verwijt voor al wie niet te bedde was en in den slaap der rechtveerdigheid verzonken. Hij telde telkens weer elke nieuwe reeks en na den twaalfden slag viel alles terug in een ijzige stilte.

Uit zijne kindsheid had Koornaert den indruk van afschrik en gruw bewaard voor het spookachtig uur te middernacht, en hier op zijnen boom, in dat zonderling postuur, was hij er meer dan ooit van bewust: dat er te middernacht iets gebeurt in de natuur - dat er iets wakker wordt in den algemeenen slaap; dat er geheimzinnige krachten los komen en dat boomen en beesten alsdan een andere gedaante aannemen dan deze waaronder wij gewend zijn, ze te zien. Nog nooit was 't hem gebeurd in zulke omstandigheid, alleen buiten te zijn op dat uur in die akelige stilte. Hij had het niet voorzien en nu werd hij bang - niet voor de dieven, maar voor den geheimzinnigen geest van den nacht die in roere kwam. Hij verbeeldde zich dat de boomen onderling afspraak hielden; dat ze zijn geval beoordeelden en dat de kriekelaar waarop hij zat, hem uit de kruine zou schudden.

De nacht scheen hem wreed, iets waar de mensch zich verdrongen ziet en andere krachten heerschen in den valschen sching der mane.

Koornaert kreeg koud. Hij klappertandde; zijne leden rilden

van klamheid en 't zweet stond bij druppels op zijn voorhoofd. Zijn hemd voelde hij nat op 't vel van zijn rug en schouderbladen. Zijn beenen lutterden en hij vreesde stand te verliezen en te vallen. Het geweer hield hij krampachtig omsloten en de loop schudderde tegen de takken.

Hij verwenschte 't dat hij 't gewaagd had hier alleen, zich bloot te stellen. Waarom niet een paar mannen meê gevraagd?! Het werd hier onhoudbaar op den boom. Hij zocht redens om hier maar met eere weg te geraken, want hij verlangde naar zijn bed als naar eene zaligheid. Als eene uitvlucht gaf hij op kardoezen te willen halen om in staat van verdediging te zijn als 't nood deed, maar hij aanzag het als een middel om weg te pissen en nooit meer terug te keeren. 't Bleef echter bij voorstellen en uitzoeksels - er roerde geen lid - zijn wil was lam, want eene andere stem gebood plechtig: gij zult niet vluchten!

Zijn plan, waarover hij zooeven nog jubelde als over een geniale vondst - als iets dat hij nooit in geen enkel romantisch verhaal, zoo fijn en zoo listig had zien aanleggen, - het scheen hem nu eene akelige vergissing - iets met veel ongemak en vol gevaar.

Waarom had hij geen bedriegput gedolven, tegenaan de eerste reeks tabakplanten, zoodat de dieven er in ploften?! zooiets kon hij laten gebeuren en rustig te bedde liggen en 's anderdaags de ellendelingen komen vinden. Daarvoor was het nu te laat.

Het was ook te laat om van den boom te komen en naar huis te gaan, - hij kon de dieven tegen 't lijf loopen! Want dat ze nu alle stonden zouden opdagen, geloofde Koornaert vast en zijn blik durfde hij niet meer afwenden van den nok der haag, waar hun kop moest uitsteken.

Of hij schieten zou om dood?

Daar twijfelde hij aleens niet aan!

Hij had het zich nooit anders voorgesteld dan dat de dief te ploffe neer zou vallen en niet meer roeren.

Of het niet wreed was om voor de weerdij van wat tabak, een mensch te dooden? Met den wrok die in zijn herte meesterde was er geen 't minste gewetensbezwaar tegen zijn opzet en voornemen. De inbraak en het moedwillig verneuken van 't geen hem zoo dierbaar was, kon niet wreed genoeg gestraft worden, naar zijn zin. Hij steunde zich ten andere

op het recht door de wet hem geschonken en 't verheugde hem in de gelegenheid te zijn, ongestraft een dief te mogen neerschieten. 't Was het eenige geval waar een ernstig wapenfeit werd toegelaten en dat zou hij nu benuttigen om er zijn droom uit het heldenleven en uit de beroerde tijden eens te verwezenlijken in eene daad.

Dat hij het durfde doen, daar stond hij bij zich zelf nog in verbazing voor. Hoe 't gedacht stilaan vorm gekregen had en hem omstrengeld hield als in de mazen van een net, ging hij niet na.

Koornaert die gereed zit om een mensch te schieten, verpafte hem nog, telkens hij 't voorgaande kon wegcijferen en zich voor 't naakte en 't enkelvoudige feit plaatste.

Zijn vrees en zijn begeerte gingen weer aan 't wisselen; de burger met den droom-mensch stonden tegenover malkaar als twee onbekenden die voor 't eerst elkander ontmoeten en zich vlak in 't wezen bezien. De eerste wilde maar gauw vluchten om de zotheid niet verder te houden duren en was kwaad omdat zijne schoone rust gestoord was. De andere kwam opsnijden met: een buitengewone gelegenheid en met machtspreuken over ‘geschonden rechten’ en de edelheid van het ‘getrotseerde gevaar’!

En tusschen de twee in, werd door een derde, de nuchtere en zakelijke vraag gesteld: Hoe lang moest hij hier blijven wachten, was 't dat de dieven niet kwamen?

Redelijkerwijs, om eer te doen aan zijn plichtgevoel, moest hij heel den nacht door waken - dat was? - Ja, voor half drie was het toch geen morgen en tot drie uur rekende men nog nacht.... maar na twee uur zou, 's zomers toch geen enkele dief meer uitzetten. Om half drie dus mocht hij vertrekken met de zekerheid dat er niets gebeuren zou.

Nu het uitgemaakt was verlangde hij zoozeer tot het half drie zou worden, als dat hij verlangde naar 't oogenblik dat de dieven zouden opdagen. 't Eene gelijk het andere was voor hem eene oplossing, of liever eene: verlossing. God, wat duurde een nacht toch lang, - hoe sleepte de tijd, - 't was nog geen half één geslagen en 't geen voorbij was, scheen al eene eeuwigheid! Zijn eenige troost en zijn fierheid, 't was de tweeloop dien hij omkneld hield als een lieveling - iets dat hij voor 't eerst, werkelijk gebruiken zou. Hij fantazeerde zich: den man met den mauser in den boeren-oorlog, den redder der

onschuld, den verdediger van eene reine, teedere maagd, den strijder tegen den vijand van 't vaderland, den afwender van een onheil, den verkorene door de Voorzienigheid op de bane gesteld als eene onverwachte hulp in een hopeloozen toestand.

Een zware plof, ginder tegen de haag deed Koornaert opschrikken uit zijne droomen. Verdiept in zijn gedachten en ver van 't vermoeden dat er iets gebeuren zou, had hij vergeten langs ginder uit te kijken - hij had niets gezien en nu was het er! Hij zag duidelijk de gestalte ineengedrongen als een zwarte vlek die naderde.

Een ijzige rilling overliep Koornaert van hoofde tot de voeten. Hij voelde de haarwortels krijzelen en de tikkeling over zijn vel dat door den dood bereden werd. Zijn adem stokte en hij was niet in staat de zenuwen van zijne handen te spannen of te ontsluiten. Nu was het er! het was er!

Hij moest het zich zelf in de ooren tuiten om 't te gelooven. Hij had het zich wel ingebeeld, maar had er eigenlijk nooit aan geloofd dat 't gebeuren zou, dat hij 't gevaar werkelijk in 't wezen zou schouwen.

En nu gebeurde er een bijna plotse ommekeer in hem. Het was geen gevolg van redeneering of inwendig opdrijven, maar iets dat buiten zijn wil en van zelfs opstormde - hij onderging het te zijner groote verwondering. De koude davering werd verjaagd door een warme vlam, - door een hevigen bloedstroom die heel zijn lijf deed gloeien. Hij herkreeg den adem en opeens werd het helder in zijn geest en kalm in zijn gemoed. De siddering en 't klappertanden en 't schudden van zijne handen hield aan, maar de vrees was weg - hij voelde zich moedig en gereed zijn slag te slaan.

Hij werd bezeten door een hevige gramschap.

Bij de eerste gewaarwording, in een onbewuste beweging, had hij de twee hanen van het roer overgetrokken en gemikt.

Maar hij hield in.

De vermaning die hij zich zelf gegeven had, om niet overhaast te handelen, kreeg nu haar uitwerksel, maar 't dreigde in besluiteloosheid te verlammen.

De dief bekommerde zich om niets, vreesde geen overrompeling - hij stond gebogen en Koornaert hoorde duidelijk het knosperend geluid der afgekraakte bladeren en 't geruisch

telkens er eene handvol tabak opgeheven werd en ten gronde gelegd.

Nu! Nu! nu moet ge 't doen! dwong het in hem. Maar hij kon zich niet wennen aan 't gedacht dat het nu reeds en nu juist, het voordeeligste, het beste oogenblik zijn zou. Die hapering kwam voort uit het heldere bewustzijn van de gewichtigheid en de zware gevolgen van 't geen hij met een knipje van den vinger kon uitvoeren. Dat was niet genoeg overpeinsd en voorbereid en nu stond hij voor eene onverwachte gewaarwording die hij nooit had vermoed.

Ginder bij den tabak ging het zoo gewoon, zoo kalm. Het geleek geen verdemeleering, het was een bedaard afplukken, blad voor blad. Ware 't Diktus geweest die bij nachte zijn werk deed, omdat het bij dage te heet was, het zou niet anders gebeuren!

Koornaert moest zich geweld aandoen om te denken dat het Diktus niet was, - dat die man straks, als hij zijn bekomst had, met den buit zou verdwijnen en den eigenaar tegenover den smaad stellen, zonder zijn naam aleens achter te laten.

Nog een stonde geduld en al zijn angsten, al die moeiten waren nutteloos en hij mocht als een bedrogen sul, naar bed trekken, beschaamd omdat de gelegenheid hem ontsnapt was. Bij dat gedacht doorrilde de gramschap zijn arm en de daverende knal van een dubbele ontploffing sloeg hem 't roer uit de handen, met een geweldigen stoot tegen 't kaakbeen. Op den stond grepen zijne vingers in de ruimte om houvast. 't Vuur en de rook hadden hem in eene wolk gehuld zoodat hij niets gezien had. De davering van den knal die ronkte over heel de streek en de nachtstilte scheurde, bleef hem in de ooren ruischen, gemengd met den naklank van een akeligen kreet - een klacht-zucht, een hoongil, een lachroep, iets vreeselijks waar men alles uit halen kon, - iets om te blijven naspoken door heel het leven.

De stilte die volgde, was erger nog dan het vreeselijkste geluid. Koornaert luisterde niet naar de hofhonden die met den muil omhoog aan 't huilen gingen alsof ze 't over heel de streek verkonden moesten dat er een aanslag was gepleegd en er een moord te beklagen viel. In den reinen maneschijn waar de omstaande dingen door niets gestoord schenen, - op den adem van den rustigen nacht, bleef die kreet gedragen, overeind

staan als een levende verwijtsel, als eene aanklacht, een treitering, als een uitroep van opperste wee, een wanhoopstoot waarmede iemand van 't leven in de dood was gesprongen!

Op den stond was Koornaert bewust dat er iets vreeselijks gebeurd was, iets waarvan hij de gevolgen dragen zou als een levenslange straf voor eene onbezonnen daad. Maar te zelfder tijde ontwaakte de koppigheid in hem, - zijn vrees trachtte hij te verduiken door opgezetten haat en verontwaardiging - hij verachtte alle mededoogen en dwong zich hardvochtig te blijven. 't Geen in hem nog over was van verschot en vrees 't bleek eene angst van zelfbehoud en eene benauwdheid voor 't aanschijn van den dag. Al 't andere was dood genepen: hij voelde zich sterk om tegen tien man op te trekken.

De dief lag daar en roerde niet. Koornaert zag een zwarten klomp en bij de haag werd hij geen leven gewaar van eenige medehulp.

Hij kwam van den boom. Hij wist zelf niet hoe. Hij dwong zich traag en bedaard te handelen om zich naderhand niet te kunnen beschuldigen van vrees of ontroering.

Hij tastte rond in de natte saladestruiken om zijn roer te zoeken; en als hij 't gevonden had, hield hij 't bij den loop omkneld, gereed om den kop in te slaan al wie zich roeren dorst. Zoo dicht mogelijk langs den zoom van den middenweg vertrok hij en zonder om te zien naar de plaats waar de man gevallen lag... Het was geen vluchten, maar wel degelijk stappen, met volle meesterschap over zijnen angst die hem anders geweldig aanzette tot loopen.

Agatha wachtte hem boven op de trap, in haar nachtgewaad; met een keersvlammetje lichtte zij de ontsteltenis op haar wezen.

- Phien, wat is er toch gebeurd?

- Niets! Niets! wederriep hij stroef. Ik was wakker en heb een schot gelost om de dieven te verschrikken. Ga maar slapen, ik kom ook.

- Wel, 'k heb zoo verschoten! 'k Meende dat er een ongeluk gebeurd was.

- O, gij sukkel! ge vreest altijd eer er redens zijn!

- En komt ge nu nog maar thuis?

- Nu? 'k Ben al meer dan drie uren thuis. Wat droomt ge? Maar wie kan dat uithouden met zulke hitte?

- Wel, wel is dat schrikken, - waarom hebt ge 't niet gezeid dat ge gingt schieten?! Kom, slaap wel!

- Slaap wel! wederriep hij.

Die wensch om wel te slapen scheen hem een spotwoord waar zijn zuster gelukkiglijk de wreede dracht niet van vermoedde! ‘Slaap wel’ herhaalde hij en hij grijnsde bij 't gedacht aan 't geen hij nog al te doen had vooraleer er aan slapen te denken viel - en dan nog? - Eerst dat cadaver in den grond delven! spotte hij en medeen schrikte hij over 't cynisme waarmede die spreuk zoo spontaan in hem was opgegaan.

Hij trok het hulsel van één ledige kardoes uit den loop; kuischte dien loop zorgvuldig uit met den krassel en laadde dien eigensten loop weer met een zaad-kardoes die hij er eerst gister uitgehaald had - de andere liet hij er ledig, in steken. Dat was de eerste voorzorg. Nu kwam het andere, maar dat was erger bezigheid.

Hij ging naar boven, zonder de krakende trappen te mijden nu; stond er en wist niet wat hij er verrichten kwam. Zijne gedachten liet hij in razende vaart voorbij rennen. Als 't lang genoeg geduurd had en zijn zuster, naar zijn meening, weer in slaap was, kwam hij met alle voorzichtigheid naar beneden. Hij sloop langs de achterdeur naar buiten, altijd maar luisterend of iemand roerde of hem zien zou of storen.

De lucht was zoo helder en de boomen en struiken stonden er zoo onschuldig in den maneschijn alsof ze nooit geroerd hadden - alsof 't de zelfde boomen niet waren; - ze hadden weer hun nuchter uitzicht gelijk bij dage: dingen die zich niets aantrekken van alle menschelijke doening.

Koornaert hield nog stil om te zien of er niets roerde, maar heel de tuin geleek eerder aan een kerkhof. Hij ging over den middelweg, voorbij de plaats waar 't gebeurd was, zonder te durven kijken waar het lijk zou liggen. Hij ging waar hij zijn spade staan wist.

In de volgorde van de vooruit geschikte bezigheden, was het graven van den put nu aan de beurt. Al de bijzonderheden van het samengesteld geheel zaten zoo goed ineen, volgden elkaar zoo getrouw op; juist gelijk hij 't verloop beschikt had moesten ze dus uitgevoerd worden.

Op de plaats waar hij te morgen de eerde opgekapt had voor 't planten der koolen, zou hij den put graven. Maar op die plaats lag het lijk nu en om te gaan graven in de nabijheid van 't geen hem zoo vergruwde, dat ging niet. Hier moest hij dus eene wijziging brengen in de voorgenomen

schikking. Zijn speurzin had gauw eene nieuwe plaats uitgekozen: op 't einde van den groenseltuin, in een beddetje uitgeplante andijvie. Terwijl hij de plantjes uittrok en ze zorgvuldig aan den kant legde, om ze daarna weer te kunnen planten, - terwijl hij in gejaagde haast, met volle schoppen de eerde uitkeerde om een graf te maken, kwelde hem de angst en de vervaardheid om 't geen hem nu als 't bijzonderste nog te doen stond - hij was bereden door den afschrik om het lijk te benaderen, om het aan te raken! En hij zocht naar een middel om het naar hier te krijgen.

De romantische vermooiïng van het eerste bedrijf, waar hij als de held zou handelen met den tweeloop als groote aantrekkelijkheid - dat was nu voorbij. Nu stond hij voor het realistische gedeelte, waar niets te vermooien viel en waar zijn burgerlijke aard van stillen rentenier, zoo sterk tegen op kwam. Aan de uit te voeren bijzonderheden had hij nooit gedacht; de zaken had hij zich nooit verder ingebeeld dan tot aan den knal van het schot waarmede 't drama moest eindigen. 't Overige had hij gemeend aan 't gerecht over te laten en te doen alsof 't hem niet aan ging.

Maar de knal zelf - of de gevolgen van het werkelijke schot, had hem nu heel andere gewaarwordingen gegeven! Zijn toestand zag hij heel anders; in plaats van parade rond zijne daad, was er een drang ontstaan om alles te verduiken opdat niemand het weten zou, - alles in 't werk stellen om er 't gerecht uit te houden. En zijn vast besluit was om te loochenen zoo lang mogelijk. Voordat het schot gelost was, stond Koornaert tegenover de dieven en zijne daad beschouwde hij als een bijzondere inval - iets waarin hij handelde naar goedvinden. Na het schot kreeg hij 't pijnlijk gevoel dat zijne daad door anderen kon geoordeeld worden en dat hij alleen de verdachte zou zijn en de misdadiger. Want, het gevoel dat hij met een man te vermoorden, iets misdadigs en strafbaars gedaan had, kon hij zich niet meer ontveinzen - dat was met géén redens weg te praten.

Waar hij de zaak als geeindigd beschouwd had, zou ze nu eerst een aanvang nemen. 't Voldoen van zijn wraakgenot was iets dat hij bij zichzelf moest houden. Nu dwong hij zijn geest in die richting uit: om alle speur van den dief te doen verdwijnen en alles gereed te houden om met goed gevolg te kunnen loochenen in geval van onderzoek.

Op den stond ging zijn verstand met een wondere helderheid open. Plots stokte hij op die tegenspraak in zijne schikselen: het was toch voorzien dat hij het lijk zou wegstoppen?! de spade had hij gereed gezet en de plaats voor den put was aangewezen, - de slechte kleeren had hij aangetrokken... Hij glimlachte medelijdend in zich zelf bij 't herdenken aan zijn gemoedstoestand vóór de gebeurtenis en hoe hij in die schiksels niets anders gezien en gemeend had dan opzetterij, zonder ernst of voorbedachtheid dat er een achtergrond van werkelijke noodzakelijkheid voor die dingen zou achteraan staan. Hij had het gedaan om toe te geven aan den drang naar het ingewikkelde, en de liefhebberij van het gebarenspel alsof het eene echte gebeurtenis gold.

En nu dat hij 't geval verwekt had, voelde hij zich den man niet, - te vreesachtig en te flauw om het op te houden en ten einde uit te werken. Hij wenschte nu dat 't niet gebeurd en opgedaan ware!

Zijn keel was toegeschroefd en droog; hij had den hemdsband al los gerukt omdat zijn adem erdoor gehinderd werd. Maar zijn mond kleefde toe - er was geen speeksel meer omtrent - hij smachtte van dorst en waagde 't niet om zijn werk te verlaten en in huis te gaan. Hij knabbelde saladeblaren, rauw van den stam om maar eenige verschheid te vinden. Hij speelde zijn vest uit omdat 't zweet hem van den rug leekte en om meer vrijheid te hebben in de bewegingen. In jaren had hij zoo ernstig, zoo gejaagd niet gewerkt, en hij voelde geen vermoeienis, niets dan het geweldige zweeten en den adem dien hij lastig op kreeg. Hij wilde den put diep, heel diep maar hoe dieper hij ging, hoe moeilijker de eerde naar boven gerocht en nu ondervond hij wat onmenschelijk beulswerk het zijn zou, dat graf te maken.

Eene vrees kwam hem daarbij aangrijpen: om niet gedaan te krijgen eer het klaar dag werd! of dat zijn zuster zou gewaar worden dat hij niet in bed was... en dat ze hem hier zou verrassen!

Voor zijn zuster was Koornaert al zoo bang als voor 't gerecht, want hij wist dat zij zou sterven van schrik als ze vermoeden kon dat hier een vermoorden mensch begraven was in den tuin! en hij wist vooral dat ze heel de zaak zou bederven en er 't hoofd bij zou verliezen! En hij zelf - de bezadigde Koornaert - was er al zoo zeer door ontsteld als

zijn zuster! Hij kon niet gelooven of toegeven dat hij het was die hier te delven stond. Hij beschouwde 't geen hij doende was, als 't werk van een ruwen booswicht, een verwateling, gelijk er alleen zijn in de boeken, die in de stilte van den nacht hun slachtoffer onder de aarde stoppen. De brave, burgerlijke Koornaert kreeg gewetenskwelling omdat die kristen mensch die al zoo onkristelijk gestorven was, nu nog den troost der gewijde eerde zou missen! Maar het kon niet anders - zijne eigene veiligheid dwong hem, - en in nood gelden geene gewetens-inzichten!

Zijne veiligheid?! Maar met 't geen hij doende was, gaf hij 't geval nu juist een misdadig karakter! Als er eens ontdekt werd, dat hij zelf met de spade, den put had gemaakt... als ze hier een lijk vonden, was het een klaar bewijs dat hij alleen de misdadiger was!

Koornaert's gedachten wentelden in een kring zonder uitkomst - 't eene hing aan 't andere gehaakt en hij wist niet waar het hem brengen zou. Maar één ding voorvoelde hij: 't was dat het hem vervolgen ging door zijn leven; dat hij een spook op de hielen had voor al tijd!

Nu bleek de put diep genoeg. Zoo diep dat Koornaert, met zijn lange beenen moest klaveren en werken met de ellebogen om er uit te geraken. Terwijl hij wanhopig bezig was, beving hem een vreeselijk gedacht: hadden de dieven het geweten, waren ze maar teruggekeerd, ze konden hem hier den godsklop geven en ze hadden den put maar te vullen om Koornaert voor altijd weg te cijferen en te begraven in zijn eigenen hof! Een stonde bleef hij met de vrees er niet meer uit te geraken en hij veronderstelde zich in 't geval dat ze hem hier morgen levenloos zouden vinden! Maar de ontsteltenis gaf hem een middel in: hij legde de spade dwars over den smallen kant en met de handen aan den boom heesch hij zich naar boven.

Nu bleef het ergste nog te doen.

Nu was hij gedwongen er naartoe te gaan. Om 't lijk niet te moeten aanraken, besloot hij een strop aan de voeten te binden en het tot hier voort te sleepen. Maar dan maakte hij een spoor dat moeilijk zou uitgewischt worden!... Om het lijk op te nemen en in de armen te dragen, kon hij echter niet besluiten.

In zijne verbeelding was Koornaert aan alles gewend en van niets bang. Hoe gruwelijker de tooneelen waren in de

boeken, hoe liever hij het had en hij verplaatste zich altijd, als van zelfs bij den held die 't gebaar doet van een dolksteek of een pistoolschot. Maar, als een echte held, liet hij dan liever de behandeling der lijken over aan de andere personen van minder belang. Ware hij gedwongen geweest het te doen voor 't aanschijn eener menigte of om zijne onverschrokkenheid te toonen tegenover Agatha, o, hij zou geen oogenblik geaarzeld hebben! - dan was er geen grens aan zijn moed en alle weerzin ware in een omzien overwonnen. Nu echter was hij met zich zelf alleen en hij had enkel af te rekenen met zijne natuurlijke geaardheid. De wederwerking van zijne heldenverbeelding was niet sterk genoeg om zijn afgruw te bemeesteren. Neen, hij durfde niet, hij was bang voor dat lijk. Hij stond verbaasd om 't geen hij gedaan en gedurfd had en hij voelde zich alsof hij de daad voltrekken moest die door een ander begaan was. Hij was afgemat, en hij had schrik voor 't geen de dag van morgen voor 't aanzicht der menschen klaren zou. Ware 'k nu maar gerust in bedde gebleven! gromde hij en het speet hem zoo roekeloos en lichtzinnig die zwarigheid op 't geweten gehaald te hebben. Er kon evengoed niemendal gebeurd zijn... had ik het maar anders gewild!

Maar het was niet te herdoen!

Hij naderde de plaats met tastende stappen, op de kousevoeten om zich door voetprentsels niet te verraden. Hij zocht om die fatale zwarte vlek te zien. Hij wenschte dat ze verdwenen ware om ze niet te vinden. Maar hij wist wààr, juist waar de kerel gevallen lag, - als hij dààr de oogen wenden zou, daar wachtte hem het ineengezonken lichaam... en hij moest het aanraken en voortsleuren.

- Laadt het op de ladder! ging het fluisterstemmetje. Ja, dat was eene uitkomst. In een uiterste inspanning zou hij den gruw overmeesteren en 't lijk op de ladder kantelen. 't Speur der twee schaileren in de eerde zou hij morgen wel kunnen doen verdwijnen.

Nu verlangde hij om er van af te zijn en hij spiegelde zich de bekoring voor om gauw in bed te liggen. Zijn besluit was genomen - eerst om de ladder. Nog een kwade duw en 't werk was geeindigd!

Met de ladder kwam hij recht op de plaats af... maar hij had zich vergist - het lijk lag er niet!

Koornaert kreeg koud; hij keek rond, tastte over den grond,

alhoewel het helder genoeg was om alles te onderscheiden. Waar de tabak lag afgekraakt, tegen de eerste rei planten die er nog stonden - daar was 't gebeurd. Het was geen droom - de blaren lagen er nog! En 't geweerschot, het hondengeblaf en die vervaarlijke doodskreet, was het dan al begoocheling? Neen, den man had hij duidelijk zien liggen, morsdood! Voetprentsels van zware schoenen waren er nog...

Koornaert stond er met ledige handen, als een gek en nu overviel hem een akelige spookschrik, hij stond voor iets dat niet meer in den natuurlijken loop der dingen bleef. Hij moest houden om niet te vluchten.

Maar nu belangde hem de zaak, hij wilde niet voor den gek staan. Hij werd stout, en ging beslist, recht naar den kriekelaar om te zien van ginder uit en stapte dan in die richting, maar kwam op 't zelfde punt terecht en stond weer voor een bloote vlek.

Was de kerel misschien niet dood, en was hij weg gekropen? hield hij zich gescholen?

Koornaert beet op de tanden; eene angst-zindering doorziedde zijn lijf, bij balde de vuisten en in eene vervoering van redelooze verbolgenheid die hem plots bemeesterde, greep hij de spade en stapte vastberaden rond. Hij ging tot bij de haag - zij was leelijk geschonden en een breede gleuf gaapte, langs waar de dief binnen gekomen was. In zijn besluit om de spokerij te tarten, stapte Koornaert nu met stoute voeten tusschen de reken, dwars door zijn tabak en sloeg met de spade, onbekommerd om de vernieling die hij aanrichtte. Hij wilde, hij moest het lijk hebben! Zijn eigen veiligheid hing er van af! Hij voelde geen gruw meer; nu zou hij het in de armen opnemen en het verpurren zonder vrees. Nog liever een lijk te sleuren dan die schromelijke onzekerheid het morgen in den helderen dag ergens te vinden - of later als 't in ontbinding zijn zou en 't op den reuk moest ontdekt worden!

De tabak lag vertrappeld, verwoest, zoodat het maanlicht onbelemmerd tusschen de gekrookte en ontbladerde stammen drong; - maar een lijk was er niet te vinden!

Koornaert werd ongeduldig. Hij ging zoeken tusschen de erwten, de suikerboonen, in de koolbedden tot aan het boschje. Alles werd afgeketst en doorzocht, maar niets te vinden, zoodat hij het opgeven moest en tenden adem, met hangende

armen bleef staan, radeloos van vertwijfeling. Om het onwaarschijnlijke ook eens te beproeven ging hij kijken tot zelfs in den put!

Hij was kapot van vermoeienis, beefde op de beenen en werd flauw aan de maag. De put gaapte als een graf en nu moest hij hem vullen zonder een lijk! De dingen van dien spooknacht draaiden zoo wonderlijk dooreen in zijn geest, het was even een nare droom waar de werkelijkheid van 't gebeurde niet meer afgelijnd is van de verbeelding, waar tusschenkomst van vreemde machten in bemoeid is. Terwijl hij nu den put aan 't vullen was, kwam de voorstelling als eene bekoring: dat het lijk er toch in lag; dat hij het erin gedragen had. Hij tastte met de spade om een tegenstand te voelen!

Bonken eerde keerde hij er over, schepte en ruifelde met groeiende bezetenheid om gedaan, want, zie, de dag en de klaarte was er en hij wilde hier weg van die plaats waar 't spookte en de geest van den dief hem deed sidderen van angst!

Om de andijvie nu weer te planten, had Koornaert den moed niet. Morgen.... maar aan morgen durfde hij niet denken; hij gaf zich dan maar op goed geluk verloren en in de handen van het kwaad.

Wat hij beletten moest 't was Diktus te komen, morgen! Hij wilde hier alleen zijn, zonder getuigen.

Hij vluchtte in huis, waschte zich de handen en bezag zich in den spiegel om te weten of de luttele haartressen die hij nog over de slapen hangen had, niet witter geworden waren dan gister. Hij dronk een grooten teug koud water en sloop naar boven. En toen hij de kleeren had weggestopt en hij uitgestrekt te bedde lag, begon hij met de vraag: wat staat er mij morgen te doen? Hij moest gereed zijn met 't geen hij te zeggen had!

Nu de tabak vermorzeld lag, kreeg 't geval een ander karakter.

Dat zou eerder 't uitwerksel zijn van wraak. Hij zou zich houden alsof hij van niets wist, het schot had hij gelost aan de achterdeur, met loos poer, in de lucht, en was weer naar bed gekomen. Het kon uit jaloerschheid gebeurd zijn, niet om de weerde van den tabak maar om 't leedvermaak van den afgunstigen kweeker.

Die inval stond Koornaert aan; zoo kreeg het geval een heel ander wezen en 't was maar best dat er geene opzoekingen gedaan werden al den kant waar ze op een lijk konden uitkomen!

Terwijl zijn gedachten nu toch aan 't doordraven waren, beeldde hij zich de mogelijkheid in dat het een zijner vrienden kon zijn die 't gedaan had om den smaad... en hij draafde maar door... - Nacht brengt raad! besloot hij en nu wilde hij berusten met de troostreden: dat zulke dingen altijd hun eigen loop nemen; dat men best doet niets te schikken, zich enkel vasthouden moet aan de onschuld gelijk aan de wezenlijke waarheid - zich inbeelden dat het geschied is gelijk men begeert dat het zou geschied zijn.

Koornaert verwachtte den slaap, maar de slaap kwam niet. Het hamerde in zijn hoofd, zijn polsen klopten en zijn hert joeg om 't zeerst met zijn ademhaling; de gebeurtenissen bleven zoo helder in zijn geest staan alsof het verloop ervan gedurig, vóór zijne oogen, herhaald werd. De begoocheling had hem zoo te pakken dat hij trachtte eene andere wending te geven aan 't verloop zijner handelingen. In plaats van in huis te vluchtten, na het schot, stapte hij recht op het lijk af en sleepte het maar in den put om het niet te laten ontsnappen... maar terwijl hij de eerdeknuisten er op wierp, wilde de dief er maar altijd uit vluchten... 't Geen hij wenschte te beletten, gebeurde toch en eindelijk werd hij gewaar dat alles doorrotterde en zijn voorgewezen weg volgde gelijk 't geschikt was en Koornaert stond erbij als een toeschouwer die alles moet laten uitwerken terwijl hij er onmachtig op staat te zien in vrees dat het tegen hem zal uitvallen.

Hij wilde bidden maar 't ging niet. De gedachten sprongen tusschen zijn gebed en de zotste voorstellingen kwamen zijne aandacht afleiden. Waar 't eene eindde en 't andere begon, of waar de scheidslijn was die 't hem aanduiden moest, kreeg hij niet te weten. Hij werd gestooten en geklutst door aandoening, door vrees en angst; slaakte noodkreten, werd gesmacht door het lijk dat hij dragen moest en dat hij in den put niet kreeg tenzij rechtstaande, met 't gevolg: als de put reeds gevuld was, dat de kop tot aan de schouders erboven uitstak en hij telkens weer herbeginnen moest. En 't einde was dat het lijk zelf de spade nam en Koornaert onder de eerde stopte, waar hij onder de vracht dreigde te smachten tot hij eindelijk met een geweldigen kreet ontwaakte.

En nu had hij het lijk verkend waarmede hij heel den nacht geworsteld had en met ontzetting werd Koornaert gewaar dat hij dokter Blondeel had doodgeschoten!

Storm.
Elise Soer.

Met bonzende schreden gaat de wind
In reuzenvaart, langs 't eenzaam strand;
De branding bruist; door storm gezweept,
Beklimt de zee het lage land.

Grauwzwarte wolken pakken saam
In 't kwijnend licht; mat zongeglim,
Bleek solfer gloort als verre brand,
Als doovend vuur aan westerkim.

Veel witte meeuwen fladderen wild,
Nu hoog dan laag, nu hier dan daar;
Zij schreeuwen in het stormgeloei,
Doordringend schel... Prophetenmaar!

Wild, hevig hijgend holt d'orkaan
In dollen ren naar 't deinzend duin,
En tiert en brult, en zweept de zee
Tot bergen op, om Hollands tuin.

De duinen weren 't woest geweld
Van zee en storm, met stille kracht;
Wie van hen sneeft, slaakt kreet noch zucht,
Valt waar hij stond, als Sparta's wacht.

Maar dieper bijt het golvenheir
Zich vast in 't weeke oeverzand;
Als slangen kronkelend om hun prooi:
Het stervend duin, 't verstikte strand....

Op vale vleugelen daalt de nacht....
't Is of de storm nog woester gilt,
De zee nog feller 't duin bespringt,
En heel de kust in doodstuip trilt.

Een bajert schijnt èn aarde èn zee....
Maar eindlijk 't oude scheppingswoord
Uit grauwe, verre heemlen klinkt,
Als weer een nieuwe morgen gloort.

Een morgen, die 't ontstelde strand,
Het zwaar gewonde duin belicht,
Met vreemden glans, zooals een lach
Van weemoed, op het bleek gezicht

Eens stervende.... Tot met majesteit,
De volle dag verschijnt op aard;
De dag, die smart en dood verwint,
De engel met het vlammend zwaard.

Zijn blik gebiedt.... De storm deinst af
Langs 't maatloos ruim. Met diep ontzag
Begroeten hemel, aarde en zee
Den eersten schoonen lentedag.

De vergiftiging van den assistent resident van Lebak, Carolus. Jhr. W.H.W. de kock.

> 't Zal niet gezegd worden dat niemand de ziekte aantastte, de rottende ziekte: de *Leugen.* Ik zal doen wat ik kan. (Brief aan den uitgever, in 'Over *Vrijen* arbeid in N.I.' Verz. Werken, Deel 2, Bl. 89).
>
> Juist tegen dat slikken van nonsens is m'n stuk gericht. En al ware 't ophemelen uit de mode, toch bestaan nog altijd de gevolgen van 't gewoon maken aan leugens en onzin. (Brief XXVIII van Multatuli in Brieven, Deel 1870-1875 blz. 176 e.v.).

HOOFDSTUK 17 van den Max Havelaar eindigt met de woorden: 'Hij is vermoord.'

Deze *hij* is Havelaars onmiddellijke voorganger, de Assistent-Resident Carolus.

Multatuli bedoelt met *vermoord*: *vergiftigd.* Men moge dit slechts een klein verschil in omschrijving achten, in elk geval wordt met de woorden: *hij is vermoord*, eene beschuldiging van *misdrijf* uitgesproken.

Intusschen lezen we 4 bladzijden verder: 'Hoe dit zij, *ik kan niet bewijzen dat Havelaars voorganger vergiftigd was*, (ik curs.) daar men Havelaar den tijd niet heeft gelaten deze zaak tot klaarheid te brengen. Doch wel kan ik bewijzen dat zijn omgeving hem voor vergiftigd hield.'

Meer dan 50 jaren lang is door Multatuli-vergoders, zich blindstarende op den stralenkrans der Waarheid, waarmede zij hem, onverdiend, sierden, over zulke *kleinigheden* heengestapt: eene *openlijke, schriftelijke beschuldiging van moord*, welke de beschuldiger zelf verklaart *niet te kunnen bewijzen*! Kan het ergerlijker?

En het 'koninklijk boek', 'het mooiste boek dat in de 19de eeuw aan Nederlands letteren werd toegevoegd', dat 'een

eereplaats in de letterkunde van alle volken inneemt', dat 'den strijd aanbindt tegen de logen', zooals Mr. Van Deventer beweert, wemelt van zulke afschuwelijke ergerlijkheden!...

Het dringend-noodzakelijke bewijs kan Multatuli, - als gewoonlijk - niet leveren, maar wel kan hij, naar zijn zeggen, iets anders staven. Doch dat andere is iets, dat niemand belang inboezemt. Want geen sikkepitje kan het, wien ook, schelen, wat de *omgeving* van de zaak *dacht.* Van het grootste belang daarentegen is het, zeker te weten of Carolus *al* of *niet* vergiftigd is. Immers, van die door hem beweerde vergiftiging uitgaande, is door Multatuli tegen de ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur eene ernstige en voor hen zeer vernederende beschuldiging uitgesproken, om zich zelven een wapperende pluim op den hoed te steken en de Lebaksche dwaasheid tot een heldendaad te verheffen!

We willen den lijder aan chronische logikazwakte, die nooit een zijner afschuwelijke beschuldigingen kan staven, het *bewijs* dat Carolus vergiftigd zou zijn, schenken. Indien hij ons de beweerde vergiftiging slechts *aannemelijk* maakt, zullen we meer dan tevreden, zullen we verrukt zijn.

Evenals bij een, aan de eischen voldoend treurspel, worden we langzaam voorbereid op de katastrofe: de openbaring van de vergiftiging.

Die plotselinge, te gauw geuite zinsnede: *hij is vermoord*, is, wat bij de uitvoering van een tooneelstuk zou zijn, het te vroeg invallen van een der akteurs. Overigens schrijdt de handeling regelmatig voort naar het zenuwschokkend oogenblik.

De persoon die ons het noodlottig bericht der misdaad geleidelijk zal openbaren, is Mevrouw Carolus, de weduwe van Multatuli's onmiddelijken voorganger. In den Max Havelaar heet deze Slotering. Nauwelijks toch is Multatuli zijne afdeeling binnengereden, of we hooren over Mevrouw Carolus spreken. De Resident nl. 'daartoe door haar aangezocht,' vraagt aan Havelaar of zij, aangezien er te Rangkas Betoeng twee woningen op het assistent-rosidentserf staan, wel hare bevalling zou mogen afwachten in het niet meer tot verblijf gebezigde huis. Havelaar en Tine stemmen dadelijk toe.

Bij die gelegenheid vernemen we dat Mevrouw Carolus eene 'inlandsche vrouw' is. Deze, door Multatuli gebezigde uitdrukking is niet juist, want uit het vervolg van den Max

Havelaar moet opgemaakt worden, dat hij bedoeld heeft te zeggen eene ‘inlandsche dame,’ d.w.z. iemand van gemengd bloed. Elders (blz. 201)[1] noemt hij haar dan ook ‘inlandsch kind’. Wij hooren verder dat zij ‘eens-voor-al gevrijwaard was voor fouten in 't Hollandsch, omdat ze nooit anders dan Maleisch sprak.’

In den loop van het verhaal vernemen we, dat Mevrouw Carolus Tine's aanbod om van de keuken mede gebruik te maken, afsloeg en dat zij verder haar dag plach door te brengen met ‘altijd een wakend oog te houden op ieder die hare of Havelaar's woning naderde’, om ‘met hevige gebaren’ de menschen die het erf wilden betreden, weg te jagen, zeer tot ongerief van Tine, die geen kippen, groenten e.d. aan de deur kon koopen (blz. 194).

‘Men was echter gewoon geraakt aan wat men haar monomanie begon te noemen, en lette daarop weldra niet meer,’ zegt Multatuli.

Eens op een middag echter dat Havelaar zijn kamer uitkwam en ‘zijn Tine’ - we zijn nog in Indië en nog niet in Italië - hem in de voorgalerij met de thee wachtte, trad ook Mevrouw Carolus haar huis uit. Zij scheen zich naar de Havelaars te willen begeven, maar eensklaps kwam dat kolderachtige wederom bij haar boven. Zij wendde zich naar 't hek en ‘met hevige gebaren’ joeg zij waarachtig weer een inlander het erf af. Zij ‘bleef staan tot zij zich verzekerd had dat hij naar buiten was gegaan.’

Of Havelaar nu ook begon te denken dat de weduwe niet recht snik was, weten we niet; in elk geval wilde hij ‘eindelijk’ eens, d.w.z. na een maand, gedurende welke Tine maar geen kippen enz. op haar erf kon koopen, vernemen wat dat voortdurend wegjagen van menschen van zijn erf beduidde. En nu vertelt Mevrouw Carolus dat ‘haar man ten huize van het districtshoofd van Paroeng-Koedjang vergiftigd was’ want, ‘hij wilde rechtvaardig zijn, m'nheer Havelaar; hij wilde een eind maken aan de mishandeling waaronder de bevolking zucht.’ ‘Ik heb gehoord, dat gij, evenals mijn echtgenoot U verzet tegen de misbruiken die hier heerschen, en daarom heb ik geen gerust oogenblik. Ik had dit alles voor U willen verbergen om U en Mevrouw niet angstig te maken en be-

1. De verwijzingen naar den Max Havelaar hebben, tenzij anders vermeld wordt, betrekking op de Nederl. Bibliotheekuitgave.

paalde mij dus tot het bewaken van tuin en erf, opdat geen vreemden toegang zouden hebben tot de keuken.'

'Nu werd het Tine duidelijk, - beweert Multatuli, - waarom mevrouw Slotering haar eigen huishouding was blijven voeren en zelfs geen gebruik had willen maken van de keuken, *die toch zoo ruim was.*' (Blz. 300 en 301).

Tine was blijkbaar gelukkiger dan wij het nù zijn, want de geschiedenis is ons heelemaal *niet* duidelijk.

Mevrouw Carolus toch schijnt dadelijk geinfecteerd te zijn geworden door de logikazwakte van Multatuli. Immers, dat men een *mogelijk* gevaar, dat iemand buiten zijn schuld zou kunnen treffen, verzwijgt, om hem niet ontijdig ongerust te maken is begrijpelijk; maar dat men iemand het ongeluk, dat hij zelf bezig is zich ontwijfelbaar op den hals te halen, niet mededeelt 'om hem niet angstig te maken' is gekkemansdoen. En dàn, wanneer had zij het 'verbergen om Havelaar en Tine niet angstig te maken' willen staken? Wanneer het verbeide maagdje of knechtje gebaard zoude zijn? dus volgens de leer après nous le déluge, of, wanneer al de bewoners van het Assistent-Residentserf vergiftigd, zieltogende zouden ter neder liggen?

Mevrouw Carolus kon, naar het schijnt, allergenoegelijkst 'omong-omong kossong' (onzin praten). En heel veel vertrouwen in haar bewakingstalent had zij zelve niet, want persoonlijk bleef zij uit de Havelaar's keuken.

Als Multatuli ons verteld had: Mevrouw Carolus is een 'inlandsche dame' en daarom wilde zij de keuken van Tine niet met deze deelen, want inlandsche dames koken en eten een ander, daarom niet minder smakelijk potje dan een volbloed Europeesche en voelen zich in haar gedoe niet 'senang' (prettig) in de onmiddellijke omgeving van een tottoksche (niet Indische) dan zouden we gezegd hebben: dàt begrijpen we, want dàt is waar. Het is nu eenmaal zoo, menschen die elkaar weinig begrijpen, sympathiseeren niet erg met elkander, zoeken elkaar niet. Zegt Multatuli zelf niet in een zijner brieven aan Tine (Vervolg eerste periode 1846-1859, blz. 61) 'de kloof tusschen indische en europeesche denkbeelden is niet weg te nemen,' ja, nog sterker, beweert hij niet in den Max Havelaar (blz. 99); 'Maar 't goede en 't verkeerde, dat aan beiden eigen is, loopt te veel uit elkander dan dat hun ver-

keering over 't algemeen tot wederzijdsch genoegen kan strekken'? Doch dat Mevrouw Carolus de keuken van Tine niet wilde deelen, omdat ze bang was voor vergiftiging, gaat *ons* begrip te boven. Als zij werkelijk die vrees koesterde, waarom bleef ze dan op het gevaarlijke erf? In Indië is de gastvrijheid zeer groot en het 'goede hart' komt er overal voor. Zij had dus, niet het minst als oud-Njonja Assistén, (oud-Assistents-Residentsvrouw) en 'inlandsche dame' zeer gemakkelijk bij de eene of andere sobat (vriendin) of kakenalan (kennis) onder dak kunnen komen. Zwangere vrouwen, die in soesah (moeilijkheid) verkeeren, worden in Indië *altijd* geholpen. Vooral in vroegere jaren was dit in groote mate zoo.

Als inlandsche dame wist zij ook zeer goed, dat, nu haar man eerst onlangs vergiftigd was, Multatuli en zijn gezin, die buitendien nog geen maand ter plaatse waren, geruimen tijd, en zeker háár zwangerschap uit, veilig zouden kunnen eten, alvorens pil No. 11 de familie zou bereiken. Zóó slim, dat wist zij wel, zijn de Hoofden ook, om niet spoed achter een *tweede* vergiftigingszaakje te zetten. Want argwaan zou gewekt en de aandacht natuurlijk dadelijk op hen gevallen zijn,

En al ging Multatuli verkeerde handelingen tegen, dat was toch nog geen reden om hem subiet maar te vergiftigen?!

Meende Mevrouw Carolus echter dat er gevaar bestond, omdat Multatuli tegen den Regent ageerde, dan vragen we, hoe wist zij dat? Want Multatuli vertelt immers zelf, dat alles 'diep geheim' toeging en alleen de Regent (tegen wien n.b! het *geheime onderzoek* ging) en de Patteh 'loyaal' gewaarschuwd waren? (blz. 315).

Nog duisterder wordt het geval, als we uit den Max Havelaar vernemen (blz. 193 en 202), dat reeds den dag na zijne aan-aankomst te Rangkas Betoeng, toen Verbrugge en Duclari bij Multatuli te gast waren en hun, instede van omelette, smerige laster betreffende den Gouverneur Michiels werd voorgezet, Mevrouw Carolus al bezig was om inlanders van het erf te jagen en ook al te kennen gegeven had dat zij geen medegebruik wenschte te maken van de keuken in Havelaars woning.

Deze dame was dus blijkbaar een soort clair-voyante, die toen reeds geweten moet hebben dat Multatuli zich verzetten *zou* tegen de Lebaksche misbruiken. Zij moet toen al vergiftigings-visioenen hebben gehad! 't Is kras! Maar... stille kracht!!

Haar man was op reis, na een maaltijd bij een inlandsch Hoofd,

vergiftigd. Mevrouw Carolus wist het dus ook uit *dit* geval, dat als men Multatuli zoude willen opruimen, de gelegenheid zich, om zoo te zeggen, elk oogenblik zou aanbieden als hij op tournée zoude zijn. Want bij gebrek aan de noodige logementen in de binnenlanden, zou hij, als hij er eenmaal toe zou besluiten eens uit zijn archief te stappen om van de *fantaisie*-reizen *effektieve* rondgangen te maken, evenals al zijn collega's, vaak de gast zijn der Hoofden. Een kopje koffie, een frikkadel (gehakt) met het noodige, langzaam werkende vergift er in zijn gauw klaar gemaakt en... geslikt! Waarom zouden de Hoofden zich dus de moeite en het gevaar getroosten om Multatuli de voor hem bestemde dosis thuis te zenden, aan het adres van zijn keuken, en binnen te brengen door koopwarenventers, die niets in de kookplaats te maken hadden?

Men ziet het, uit een zielkundig oogpunt is de figuur van Mevrouw Carolus een ongerezen plumpudding, een ongeëvenaard misbaksel. Natuurlijk! want het recept deugt niet. Zóó maakt men niet 'inlandsche dame.'

Multatuli heeft het dan ook zoo juist gezegd in zijn brief aan Ds. Francken, (Verzamelde Werken deel 10, blz. 7): 'Wat er goeds moog wezen in m'n boek, had ik maar te kopiëeren naar de waarheid die voor me lag. Waar ik schiep, deugde m'n schepsel niet.' Maar bovendien is het als altijd, geweldige onzin wat Multatuli ons ter zake vertelt, ja, erger! het zijn opzettelijk-verdraaide voorstellingen, welke hij opdischt aan zijn slachtoffer, den 'europeeschen lezer.'

Maar den grootsten onzin en de meest tastbare onwaarheid heb ik nog niet aangegeven.

Multatuli verheft er zich op, meer dan eens, dat hij alles van Lebak wist nog vóór dat hij er den voet in had gezet.

Dit is de zelfpleidooi-theorie, volgens welke men meer van een streek te weten komt, als men er *naast*, dan als men er *in* is.

Welnu! den 22sten Januari 1856 aanvaardde hij het bestuur zijner afdeeling, en hij, de Alles-Wetende! die nauwelijks zijn ressort binnengereden, zijn kontroleur, 'die de afdeeling kende nagenoeg zoo goed als die door één persoon gekend worden kan', (blz. 95) verbaasde door zijn kennis van wat daar in omging; Multatuli, die ter zake van de vergiftiging van Carolus, den Gouverneur-Generaal Duijmaer van Twist een 'schelm'

noemt, omdat onder diens bestuur (dat zoowat gelijktijdig afliep met Havelaars ontslagsaanvrage!) het misdrijf ongestraft bleef; Multatuli die beweert dat de moord ven Carolus ‘in elk ander land een cause célèbre zou geworden zijn,’ (Verz. Werken deel 2, blz. 24 en 25) had den 24sten Februari d.a.v. nog altijd niet gehoord, dat zijn onmiddellijke voorganger circa twee maanden te voren vergiftigd was, en nog wel, zooals Multatuli zelf vertelt, onder zulke opzienbarende verschijnselen!

Beklagenswaardige ‘Europeesche lezer’! Multatuli heeft bij U wel gerekend op een casuarismaag! Meer speciaal voor *U* schijnt dan ook Idee 523 te zijn. ‘Geen schrijver is verstandig genoeg om de domheid zijner lezers te begrijpen.’

Het kan ook zijn dat hij u al dien onzin vertelt als opvoedingsmiddel. Immers hij schreef eens aan Mr. J.N. van Hall; ‘Het is wáár dat ik tracht op te wekken tot zelfdenken.’ (Brieven, Wiesbaden blz. 179).

Maar niet alleen *ditmaal* doet de Al-Wetende Multatuli een verhaal waaruit blijkt zijn absolute onwetendheid omtrent in zijne afdeeling algemeen bekende zaken. Zoo bijv. moest hij eerst jaren later van den Minister Hasselman hooren, dat de Regent vrouwen leverde aan den Resident Brest van Kempen. Als dit verhaal van Multatuli niet is de, bij hem gebruikelijke laster, bewijst het dat hij, nog te Lebak zijnde en ook vóór dien, toen hij er *naast* was, nooit gehoord had van iets dat daar algemeen bekend *moet* zijn geweest. Want eene liefhebberij van de soort welke den Resident wordt toegedicht, (om achterna de hem toegekende zucht: het onder alle omstandigheden sparen van den Regent, aannemelijk te maken), is in Indië's binnenland dadelijk publiek geheim. En het is wel merkwaardig dat Mevrouw Carolus, die als ‘inlandsche dame’ natuurlijk dat publiek geheim ook kende, Multatuli er nooit opmerkzaam op heeft gemaakt, dat al zijn pogen, om rechtvaardig te wezen, ijdel zou zijn, omdat de Kandjeng meer hield van het vroolijke Trijntje dan van de deftige Juffrouw Justitia. Inlandsche dames toch kunnen zulke praatjes nooit voor zich houden.

Maar Multatuli, zoo lezen we in zijn brief aan Vosmaer (deel 1 van de Verzamelde Werken blz. 308) - was ‘er blij om’ dat hij ‘die bijzonderheid in de verhouding van Slijmering met den Regent niet wist. Zoo licht had ik er op gedoeld in den Havelaar, en dan ware de zaak afgedaald tot chronique

scandaleuse van de gemeenste soort.' Nu! wij vinden: dàt had er nog best bijgekund op de schuldrekening van den gemeenen Slijmering! En de afdaling van 'de zaak' zou ook niet zoo erg zijn geweest, want de chronique scandaleuse, die Multatuli in den Max Havelaar opdischt betreffende den Gouverneur Michiels, is meer dan liederlijk. En dan! wij zijn overtuigd dat, even goed als hij later er over dacht om van dat zaakje gebruik te maken voor eigen doeleinden, ('Thans na de manier waarop mijne pogingen door Regeering en Natie ontvangen zijn, is 't wat anders'. - id. id. -), hij niet vies geweest zou zijn er in den Max Havelaar partij van te trekken, als hij toen maar aan die onbewezen aantijging, welke zoo riekt naar eene vinding van later tijd, gedacht had. Want zij zou in Multatuli's handen een snijdend wapen geworden zijn ten voordeele van den Max Havelaar, zijn zelf-pleidooi, gelet altijd op de gewillige maag van den 'europeeschen lezer.'

Multatuli was alles behalve kieskeurig in zijn wapens. Trouwens hij erkent het zelf. In zijn Brief aan Funke (Br. 1870-1875 blz. 170) zegt hij: 'En één wapen zou te laag staan om de principes aan te tasten, die veroorzaken dat ik werken moet om geen honger te lijden!' Een redeneering van Jan Kalebas overigens, maar dat zijn we gewoon van den Wijsgeer!

En dan! hoe vindt men de logika: *geen* chronique scandaleuse van de gemeenste soort, maar... nu Regeering en Natie hem geen recht hebben gedaan, *wel* chronique scandaleuse van de gemeenste soort en nog wel betreffende iemand, die niet de minste schuld had aan de houding van Regeering en Natie?!

Inderdaad, geen wapen stond voor Multatuli te laag!

Na het bovenstaande is ons vertrouwen in moeder Carolus als getuige, wel een beetje geschokt. Ons vertrouwen in Multatuli zullen we maar als 'diep geheim' behandelen. We willen echter, nu we in gezelschap zijn van een als 'onbevooroordeeld denker' openlijk gehuldigde, de conclusies van Mevrouw Carolus onbevooroordeeld aanhooren. Ze zijn te vinden in Hoofdstuk 18 van den Max Havelaar.

Deze dame dan, voert, volgens Multatuli, ten bewijze dat haar man vergiftigd is, aan:

1e. dat hij 'altijd een voorbeeld (toonbeeld?) was geweest

van goede gezondheid' en gezond was toen hij op zekeren dag op inspektiereis ging;

2e. dat hij, na dien dag 'het middagmaal ten huize van den Dhemang van Paroeng Koedjang te hebben gebruikt, kort daarop in deerniswaardigen toestand thuis werd gebracht';

3e. dat hij, *weinige uren* later (in den Brief aan den Gouverneur-Generaal in ruste, voorkomende in deel 2 van de Verzamelde Werken, blz. 24 staat: '*weinige oogenblikken* daarna') stierf, roepende, op de maag wijzende: vuur! vuur!'

Mevrouwtje! Mevrouwtje! Apa Mevrouw brani soempah? (Durft u het te bezweren?)

Wat Multatuli zelven betreft, die de conclusies overneemt, in Idee 949 vertelt hij van een zieke die steeds schreeuwde: zuur! zuur! De patiënt ging dood en wat bleek?... 'dat de man te kureeren was geweest met 'n paar citroenen.' Multatuli heeft zich dus blijkbaar dit 'Idee' niet herinnerd toen Mevrouw Carolus hem de laatste oogenblikken van haar man beschreef, want anders zou hij begrepen hebben dat, evenals het schreeuwen zuur! zuur! van den citroenen-patiënt, ook het roepen vuur! vuur! beeldspraak was en de stervende Carolus bedoelde: ik wil heete pappen op de lever hebben! Alleen vergiste Carolus zich in de ligging van zijn lever toen hij op zijn maag wees. Maar het kan reflex-pijn zijn geweest.

Dadelijk na de mededeelingen van Mevrouw Carolus liet Havelaar den kontroleur roepen en tevens richtte hij aan den geneesheer te Serang, die Carolus behandeld had 'een verzoek om opgave der verschijnselen bij Slotering's (zooals wij weten Carolus) dood'.

Mij dunkt, als Prof. van Hamel Sr. den Max Havelaar gelezen heeft, moet hij, begrijpelijkerwijze! ziedend zijn geweest van boosheid over zulk een bespotting van het ambtsgeheim van den medicus. En de medicus sprong waarlijk zoo luchthartig om met zijn ambtsgeheim, dat hij aan het verzoek voldeed!

Vergeten we echter niet dat het in Indië gebeurde, en dààr - Dr. Meyer bracht het onlangs nog zoo vriendelijk in herinnering, Gids Mei 1910 - dààr hadden de menschen hun geweten voor goed aan den evenaar te drogen gehangen behalve... Multatuli! maar die heeft dan ook altijd erg veel last van zijn geweten gehad. En dan! wat een land dat Indië. Men heeft er nog onlangs niet eens de Hooge Kunst van 'grooten Louis' genoeg

weten te betalen. Daarom noemt hij Indië in een der bekende Nederlandsche periodieken, dan ook een land goed voor naaktloopers, voor pisang- en roode rijsteters. Zelfs het beroemde Indische kopje koffie deugt er niet; de Hollandsche cichorei-mélange smaakt hem blijkbaar beter. Alleen het Indische circulatiemiddel schijnt het Nederlandsche in deugdelijkheid te evenaren.

Het antwoord van den geneesheer moest zich laten wachten, want Serang lag niet vlak naast de deur; het ligt 42 paal d.i. 14 uur gaans van Rangkas Betoeng. De kontroleur daarentegen kwam dadelijk en werd ‘kortaf’ overvallen met de vraag ‘waaraan is m'nheer Slotering gestorven?’

Gelukkig schrok de kontroleur niet zoo hevig als na het verhaal van den Regent, betreffende 's Resident's poging tot omkooping; ten minste Multatuli vertelt nu niet ‘dat de brave man doodsbleek was en moeite had te spreken.’

Gelukkig ook liet zijn gezond verstand hem niet in den steek, want hij antwoordde:

‘Dat weet ik niet.

- Is hij vergiftigd?’ vroeg Havelaar.

Als wij ons niet vergissen, heeft Multatuli in denzelfden Max Havelaar, den Gouverneur Michiels verweten, in de Si Pamaga-zaak pressie te hebben uitgeoefend op getuigen, om beklaagdes onschuld te bewijzen. We herinneren ons ten minste den regel: ‘Ik heb me tegen die... onnauwkeurigheid verzet’ (blz. 212). Het verhaal is wel, als altijd, absoluut onwaar (verg. bijv. Meerkerk, Vragen des Tijds van Okt. 1910), maar we weten dan toch, dat Multatuli zich tegen zulke ‘onnauwkeurigheden’ *verzette...* als het anderen *zou* hebben gegolden!

De kontroleur *bleef* gelukkig verstandig en blijkbaar nog altijd onaandoenlijk voor uiterlijke invloeden. Hij antwoordde: ‘Dat weet ik niet.’

De duimschroeven werden hem nu aangedaan en wat aangedraaid, doch blijkbaar niet vast genoeg.

‘Spreek duidelijk, Verbrugge!’ luidde het.

Maar de kontroleur, die ‘in veel schriftelijke rapporten niet altijd had kunnen vermijden de waarheid te zeggen, ook waar die soms gevaarlijk was. Hoe zou 't zijn als Havelaar daarvan gebruik maakte?’ (blz. 319) kon nú niet tot het spreken van de *vereischte* ‘waarheid’ geknepen worden. Hij bracht het

niet verder dan tot ‘Ik ben overtuigd dat hij... zou vergiftigd geworden zijn als hij langer hier was gebleven[1].

‘Schrijf dat op!’ klonk het bevel.

‘Verbrugge heeft die woorden opgeschreven. Zijn verklaring ligt voor mij’, zegt Multatuli.

Laten we niet lachen, want het geldt een vergiftigingszaak: deze verklaring van den kontroleur Verbrugge dat hij overtuigd was, dat Carolus bij langer verblijf *vergiftigd zou zijn geworden* is het bewijsstuk van Multatuli, dat de ‘omgeving’ het er voor hield, dat Carolus *vergiftigd was.*

Dat zijn twee vliegen in één klap!

Intusschen zat Verbrugge nog steeds in de duimschroef.

‘Nog iets. Is 't wáár of is 't niet waar dat er gekneveld wordt in Lebak!’ vroeg Havelaar.

Verbrugge antwoordde niet, maar zal bij zich zelven gedacht hebben: nou! die vraagt ook naar den bekenden weg!

‘Antwoord Verbrugge!’ werd hem toegedonderd.

Verbrugge antwoordde: ‘Ik durf niet.’

‘Schrijf 't op, dat je niet durft,’ bulderde Havelaar.

En de kontroleur, die nu toch zeker wel bleek gezien zal hebben en niet zal hebben kunnen spreken, schreef dat hij niet durfde antwoorden op de vraag of er in Lebak al of niet gekneveld werd.

Ook die verklaring ‘ligt voor mij’ zegt Multatuli.

We willen een heel eenvoudige, voor de hand liggende vraag doen: Als er *niet* gekneveld werd in Lebak en Verbrugge was toevallig een echte struisvogel geweest, zou hij dan ook zijn kop in het zand hebben gestoken?...

Maar nog was struisvogel-Verbrugge niet uit handen van den Lebakschen Vêerenplukker.

‘Nog iets, je durft niet antwoorden op de laatste vraag, maar je zei me onlangs, toen er spraak was van vergiftiging, dat je de eenige steun was van je zusters te Batavia niet waar? Ligt dáárin misschien de oorzaak van je vrees, de grond van wat ik halfheid noemde?’

De Generaal Michiels moet, dunkt mij, zich in zijn graf omgedraaid hebben als hij geweten heeft, dat het vroegere jonge controleurtje hem de baas bleek in ‘onnauwkeurigheid.’

‘Ja’ stamelde het ‘eenige steun.’

‘Schrijf dat op.’

1. De puntjes zijn van Multatuli.

‘Verbrugge schreef het op; zijn verklaring ligt voor mij!’ zegt Multatuli.

Als Dr. Kuyper zijn vlugschrift den naam geeft van ‘Afgeperst’ had de ongelukkige Verbrugge wel een brochure mogen schrijven onder den titel: ‘Uitgeperst.’

‘'t Is wel, vervolgt Multatuli, *nu weet ik genoeg.* En Verbrugge kon gaan.’

In 't kort; er is dus verklaard: ik Verbrugge, verklaar, dat ik niet durf verklaren, dat er in Lebak *wel* gekneveld wordt, omdat ik vrees vergiftigd te zullen worden. Ik vrees dit niet voor mij zelven, heelemaal niet, maar alleen en uitsluitend, omdat ik de eenige steun ben van mijne zusters te Batavia.

Laten we ons herinneren, dat we in noot 68 van den Max Havelaar kunnen lezen, dat Multatuli in het bezit was van een briefje van Verbrugge, waarbij deze, bij eene vorige gelegenheid ‘Havelaar uitnoodigde, den Regent eens onder handen te nemen over de misbruiken.’ Dus ook Verbrugge was door Multatuli's logikazwakte deerlijk geinfecteerd geraakt.

Het is inderdaad recht onpleizierig voor Verbrugge, dat hij in den Max Havelaar voorgesteld wordt, nu eens als doodsbleek, sprakeloos oud wijf, dan weder als opsnijerige struisvogel. Maar het zou trouwens hier niet bij blijven. In 1880 toch bleek de ongelukkige Verbrugge een soort waterig slangenmensch te zijn geworden, ten minste Multatuli beschrijft hem aan den heer Roessingh van Iterson aldus (Br. laatste periode blz. 138): ‘Toen hij mij (in 80?) zag, begon hij als 'n kind te schreien, en viel slap tegen mij aan. Hij huilde zoo dat ik 't niet van mij verkrijgen kon hem op kosten van krachts- of karakter-inspanning te jagen.’ Of zou hier de invloed van den ‘volstrekt niet onverdienstelijken’ en ‘in veel opzichten ver boven Bilderdijk’ gestelden Rhynvis Feith werken, waarvan Multatuli zegt (Laatste periode blz. 295). ‘Hij laat z'n helden en heldinnen schreien zonder dat iemand ter wereld begrijpen kan, waarom?’ Intusschen bleek Verbrugge te waterig en te slap om hem te kunnen gebruiken als ‘getuige’ ten behoeve van het voor de derde maal op touw te zetten nationale Multatuli-Huldeblijk.

Al dien onzin over het verhoor moest de ‘europeesche lezer’ maar goedsmoeds slikken! Wat een maag! Wat een maag!...

Toch was Multatuli met het maagsucces niet tevreden, want hij teekent speciaal aan (noot 149), dat ook van die verkla-

ringen (er schijnen er zelfs drie bestaan te hebben) van Verbrugge ‘nooit inzage gevraagd is.’ Mij dunkt hij moest het prettig gevonden hebben zoo geloofd te worden op zijn woord, dat men aan bewijzen geen behoefte had. Dat was juist zijn geluk, dat de ‘europeesche lezer’ hem zoo onvoorwaardelijk geloofde. Immers in den Max Havelaar (blz. 225), had hij gezegd, dat het zijn voornemen niet was in dàt boek bewijzen te leveren ‘schoon ik vertrouw dat men het niet uit de hand leggen zal zonder te gelooven dat ze bestaan.’ Gelooven aan het bestaan, maakt toch raadpleging ter overtuiging overbodig? Gelooven op gezag is echter een kwaad ding voor vrijdenkers, heeft Dr. Meyer ons geleerd (Gids, Mei 1910), maar... een vrijdenker kan daarom wel geloof op gezag van een ander eischen!...

De ‘bewijsstukken’ zijn, zooals we weten, steeds beschikbaar gehouden voor ‘den nazaat’, die ze evenwel nooit ontving. Maar misschien vindt die ‘nazaat’ ze nog wel te eeniger tijd in originali in het Multatuli-museum!..

De brief van den Serangschen geneesheer viel niet mee.

‘Het antwoord was niet in den geest der vermoedens van de weduwe’. Immers, volgens den dokter was Carolus gestorven aan een *absces in de lever.*

En dan vermoedens? Wij dachten dat de vergiftiging ook bij Mevrouw Carolus *vaststond.* Multatuli zelf was er zoo van overtuigd, dat hij niet eens het antwoord van den geneesheer afwachtte om zijn missive te verzenden waarin hij o.a. *dadelijke* verwijdering van den Regent verzocht, uit vrees voor vergiftiging.

Multatuli laat zich echter niet uit het veld slaan door het antwoord. Wat kan hem feitelijk de dokter schelen nu deze niet naar wensch getuigt? In *zijn* kraam komt v*ergiftiging* te pas, dus het *zal* en *moet* vergiftiging zijn!

‘Het is mij niet gebleken, - zegt hij recht gewichtig en deftig van het leverabsces, - of zoodanige kwaal (!) zich zoo kan openbaren op eenmaal en den dood veroorzaken in weinige uren. Ik geloof hier te moeten achtslaan op de verklaring van mevrouw Slotering, dat haar echtgenoot vroeger altijd gezond geweest was. Doch als men geen waarde hecht aan zoodanige verklaring, omdat de opvatting van 't begrip: gezondheid, vooral in de oogen van niet-geneeskundigen, zeer onderwerpelijk (?) is, blijft toch de gewichtige vraag bestaan,

of iemand die heden sterft aan een *absces in de lever* zich gister kon te paard zetten met het doel om een bergachtige landstreek te inspekteeren, die in sommige richtingen twintig uren breed is? De arts, die Slotering behandelde kan een bekwaam geneesheer geweest zijn en zich niettemin vergist hebben in het beoordeelen van de verschijnselen der ziekte, onvoorbereid als hij was op het vermoeden van misdaad.'

Was dan dat wijzen op de maag en het roepen vuur! vuur! voor den dokter niet de minste 'voorbereiding op 't vermoeden van misdaad' vragen we?

Jonges! Jonges! we beginnen een beetje te twijfelen, ook al laat Multatuli voor onze geruststelling, Mevrouw Carolus zeggen: 'Ik durfde den dokter mijn vermoeden (??) niet meedeelen, omdat ik wegens mijn toestand voorzag deze plaats niet spoedig te kunnen verlaten en bevreesd was voor wraak'; k al begrijpen we, dat voor Mevrouw Carolus het ambtsgeheim van den dokter minder betrouwbaar was dan de stilzwijgendheid van Havelaar en Tine; ook al vinden we het heel natuurlijk, dat Multatuli Mevrouw Carolus een maand lang haar monomanie om alle inlanders 'met hevige gebaren' van zijn erf te jagen, zeer tot ongerief van Tine, die maar geen kippen, groenten enz. aan de deur kon koopen, deed botvieren, alvorens een onderzoek in te stellen naar de beweegredenen daarvan. Maar één omstandigheid begrijpen we niet, ondanks al de troostmiddelen voor 't ongeloof. Serang ligt 14 uur gaans van Rangkas Betoeng. Vóór dat de dokter geroepen was en deze te Rangkas Betoeng zijn kon, moet bijkans een etmaal verloopen zijn, want treinen liepen er toen, en ook heden nog niet; de communicatiemiddelen waren primitief en alles stond natuurlijk niet voor dadelijk gebruik gereed. Toch stierf Carolus *onder dokters behandeling* 'weinige uren' na zijn thuiskomst ja, 'weinige oogenblikken daarna.' Hoe kon dat? Is die onmogelijkheid Multatuli ook niet opgevallen, toen Mevrouw Carolus hem hare 'vermoedens' mededeelde? 't Is raar! heel raar! 't is net of de stralenkrans der WAARHEID den Poolnacht begint in te gaan!...

Idee 34 leert: 'Wie steeds naar z'n beste weten zegt wat hem voorkomt, waar te zijn, kan nooit met zich in tegenspraak komen.' Akkoord. Dus wanneer Multatuli met zich zelf in tegenspraak komt zegt hij niet...

Ziehier nog een Idee van Multatuli, maar ongenummerd:

‘Göthe was onwaar en (als alle leugenaars) onbekwaam genoeg om zich te laten betrappen.’ (Laatste periode blz. 65).

Naar aanleiding van het vergiftigingsverhaal in den Max Havelaar verscheen er in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 30 Januari 1861 het volgende stuk:

> Mijnheer de Redakteur.
> Een mijner vrienden in Indië verzoekt per laatste mail mijne tusschenkomst om het ondervolgende, betrekking hebbende tot een *feit* in Max Havelaar voorkomende, hier te lande te doen publiceeren.
> Hij zegt dat zijne positie hem dezen weg doet verkiezen boven rechtstreeksche publicering in Indië: hij heeft daar tot heden à contre coeur gezwegen, maar meent dit niet meer te mogen doen, daar de wijze hoe het bedoelde feit door M. wordt verhaald, eene blaam kan werpen op den algemeen geachten, om zijne talenten als geneesheer hoog geschatten Dr. Bensen thans eerst-aanwezend officier van gezondheid te Makassar, eiland Celebes, en daar tot heden niemand is opgekomen tegen de onjuistheid der mededeeling van M.H. ten deze.
> Tijdens Max Havelaar te Rangkas Betoeng woonde, was hij, de mededeeler van het onderstaande, ingezeten van Serang, de hoofdplaats der residentie Bantam.
> Hij stelt zich verantwoordelijk voor de juistheid der mededeeling en heeft mij geautoriseerd, *in geval van tegenspraak* zijn naam bekend te maken.
>
> Ontvang de verzekering mijner hoogachting.
> 27 Januari, 1861.
> UEd. dw. dienaar
> NN.
>
> Waarde vriend:
> In het laatst van 1855 werd aan den toenmaligen inspecteur der Cultures Boutmy eene commissie opgedragen, om in de residentie Bantam de werking der heerendiensten te onderzoeken, dan wel na te gaan, in hoever de intrekking der pepercultuur (de andere cultures waren reeds ingetrokken) met de belangen der bevolking strookte.
> Die ambtenaar kwam te Lebak (Rangkas Betoeng) en stapte af bij den Heer Carolus, assistent-resident aldaar, die ongesteld, of gelijk men op Java zegt, *zeer onlekker* was. In weerwil der door den inspecteur aangewende pogingen, om hem van zijn voornemen te doen afzien bleef de heer Carolus volhouden den inspecteur op zijne reis te vergezellen. Inspectiën in de afdeeling Lebak geschieden grootendeels te paard; het kon dus wel niet anders, of die reis moest op de ongesteldheid van den heer Carolus een ongunstigen invloed uitoefenen. Bij zijn terugkomst was dan ook die ongesteldheid zoo verergerd, dat hij verplicht was het bed te houden. De patiënt klaagde over pijn aan de lever en kreeg zware koortsen. Twee of drie dagen daarna kwam de heer v. Lawick van Pabst, secretaris

der residentie Bantam, toevallig te Lebak aan en trof ten huize van den heer Carolus den inspecteur

Boutmy, die bezig was zijn rapport op te maken. Hij raadde Carolus ten sterkste aan, zich onder geneeskundige behandeling te begeven; die raad werd opgevolgd. Dr. Bensen werd van Serang ontboden en verleende den lijder zijne hulp met die bereidwilligheid en dien ijver die ieder hem toekent.

De groote afstand tusschen Serang en Lebak (42 palen) belette Dr. Bensen, den patiënt dagelijks te bezoeken; hij kwam echter om de twee dagen en herhaalde zijn bezoek tot drie malen. Bij het laatste vergezelde hem de secretaris v. Lawick van Pabst omdat Carolus hem in zijne kwaliteit van *fungeerend notaris* wenschte te spreken.

De toestand van den lijder was zeer verergerd; hij klaagde bovenal over pijn aan de lever. Reeds vroeger had Dr. Bensen hem aangeraden zich te Serang te laten verplegen; Carolus, die het gevaar waarin hij zweefde, niet inzag, was daartoe niet te bewegen geweest; doch toen Dr. Bensen andermaal bij hem aandrong naar Serang te gaan tot het ontvangen eener geregelde behandeling, toen gaf hij toe.

De heer Carolus had een zeer gemakkelijk rijtuig; dit werd zoodanig ingericht dat hij erin kon liggen. Dr. Bensen ging denzelfden dag naar Serang terug en liet voor den zieke eene kamer in gereedheid brengen in het *Militaire Hospitaal*, omdat hij daar beter zijn zoude, dan in een particulier huis.

Den patiënt was aanbevolen *stapvoets* te rijden; maar den volgenden morgen vertrekkende, deed ongeduld of koorts hem den koetsier gelasten *de zweep over de paarden te leggen*; hij kwam in een ongelooflijk korten tijd te Serang aan, maar geheel uitgeput en in een levensgevaarlijken toestand.

Om een ure was hij te Serang aangekomen; ten vier uur stierf hij in het Militair Hospitaal.

Heeft de *weduwe* van Carolus aan Max Havelaar verdichtselen op den mouw gespeld (tweede deel blz. 132) of heeft hij die zelf uitgevonden? Ik zal daarover niet beslissen. Ik heb geene reden om de goede trouw van den schrijver in twijfel te trekken, doch verklaar plechtig, dat hetgeen hij over het overlijden van zijn voorganger schrijft ONWAAR is.

Het is mogelijk, dat de heer Carolus het slachtoffer zijner edele beginselen en voortvarendheid is geweest, *doch het is onwaar dat Carolus het middagmaal ten huize van den Demang van P.K. ng. heeft gebruikt en eenige uren daarna is overleden.*

Carolus was reeds ongesteld toen hij met den inspecteur op reis ging; zijn ongesteldheid nam door de doorgestane vermoeienissen gaande weg toe; hij stierf niet *eenige uren* maar *verscheidene dagen* na de terugkomst; hij *stierf niet te Lebak*, *maar in het Hospitaal te Serang.*

Zou iemand, den boven elke verdenking verheven Dr. Bensen durven te beschuldigen, dat deze verklaard had, dat Carolus aan *een absces aan de lever* was overleden, indien het geringste spoor van vergiftiging ware aanwezig geweest?

Ik heb U de zaak medegedeeld, gelijk zij zich *heeft* toegedragen; de beweringen van den Max Havelaar mogen voor *zijne* rekening blijven.

Geloof mij.
Java 6 December 1860.
Uw toegenegen
Y.

Is het hier niet iets dergelijks als met dat bericht uit de Courant, betreffende den moord, door een student van 20 jaar, met bruin haar, 's avonds om 10 uur op straat gepleegd op een meisje van 18 jaar, waarvan de rectificatie, den volgenden dag, luidde: het was geen student van 20 jaar met bruin haar, maar een slachter van 52 met kaal hoofd, die, niet 's avonds op straat om 10 uur een meisje van 18 jaar vermoordde, doch wel 's middags om 2 uur in het abattoir een varken van niet nauwkeurig te bepalen leeftijd, maar beslist beneden de 18 jaar, per schietmasker afmaakte?!

'Overigens, stond er, is het verhaal juist.'

Zo*o* is het ook hier: Alles is onwaar, maar overigens is het verhaal juist. En met woorden van Dr. de Haan (Priangan blz. 227) kunnen we ook van Multatuli zeggen, dat 'zijn adelaarsvlucht hem buiten de realiteit der dingen had gevoerd.'

'Ik schrijf geen leugens. Ik heb ze niet noodig. Gelijk ieder ander kan ik mij vergissen in de appreciatie, doch waar ik *feiten* vermeld, zijn ze waar,' roept Multatuli in een Courant (*Het Noorden*) brutaal een oud-officier van het N.-I. leger toe, die opgekomen was tegen de ergerlijke beschuldiging den G.-G. Duijmaer van Twist door den eerste naar het hoofd geslingerd, naar aanleiding van de werving. (Br. Wiesbaden blz. 102).

Het marktgeschreeuw van Multatuli betreffende zijn waarheidsliefde, hebben de bewonderaars, hebben tallooze lezers, zonder eenig onderzoek in te stellen, eenvoudig geloofd. Zijn praatjes hebben zij verspreid en zóó hebben de parasitische Multatuli-legenden kunnen voortwoekeren. Wil men bewijzen?

De zooeven bedoelde, D.v.T. toegedichte ha*n*deling wordt niet bewezen en *moet* onwaar zijn, want zulk een smerige daad, zulk onwaardig gedraai heeft onmogelijk samen kunnen gaan met het eerlijke, strikt-rechtvaardige karakter van den heer D.v.T.

Niettemin vindt de heer S. Kalff in zijn *Indische men*schen en dingen uit vroeger *tijd*, No. 42, (Feuilleton van de *Nieuwe Courant*) aanleiding, om frischweg te spreken van: 'de manier waarop de Indische regeering de inlanders placht te rekruteeren, en waarvoor Multatuli het bestuur van den Gouverneur-Generaal Duijmaer van Twist brandmerkte.'

De heer Kalff vergist zich blijkbaar heel erg in de ligging van het brandmerk. Hij raadplege eens den brief van Lion.

Evenzoo verklaarde Meerkerk, in navolging van den Meester, zonder blikken of blozen (Multatuli blz. 135): ‘Maar toch zijn de feiten door hem medegedeeld, waar hij ze geeft als feiten, volkomen juist.’

Er zijn echter wel een beetje verzachtende omstandigheden voor deze en andere bewonderaars, want wie kon nu vermoeden dat een Waarheidszoeker, een Onbevooroordeeld Denker, zoo'n ‘verkwikkenden afkeer van liegen’ had, dat het alle spuigaten uitliep!

Het is verder een merkwaardig verschijnsel, hoe velen de leugens van Multatuli niet naderen, of zij maken vooraf een eerbiedige ‘sembah.’ Dit doet bijv. zelfs een zoo verstandig man als de heer Van Sandick, die toch met zulk een logischen zin zijn Leed en Lief uit Bantam schreef. Zie hier het bewijs. Fen waarheidszoeker, dit staat geloof ik vast, kan zich in eene opvatting vergissen, maar *opzettelijke* onwaarheid spreken doet hij natuurlijk niet. Nu zegt de heer Van Sandick in zijn even aangehaald werk (blz. 184): ‘Neen, voorwaar, het is een heilig recht, het recht der kritiek! Men handelt toch in den geest van Multatuli, als men ook hier de waarheid zoekt.’ En bij het zoeken naar de waarheid bij door den Waarheidszoeker vermelde waarheden, vischt de heer Van Sandick in het voorbijgaan een partijtje *opzettelijke* onwaarheden uit den Max Havelaar op. De heer Van Sandick dan constateert ter loops, dat Multatuli's beweringen:

dat hij sedert jaren op Lebak het oog gehouden had;

dat hij in zijn uitgestrekte afdeeling dorpen bezocht die 20 uren verwijderd waren, zonder dat Regent of Kontroleur het wisten;

dat hij die dorpen geheel alleen, zonder geleide bezocht;

dat hij de dorpelingen hoorde en hunne klachten onderzocht zonder helper, en dat nog wel, waar de klagers niet anders spraken dan het bizonder idioom der bergen, de basa goenoeng;

ongeloofwaardig zijn, terwijl het beruchte ravijn niet bestond.

Van al het ter zake door Multatuli in den Max Havelaar verhaalde omtrent de vergiftiging en den dood van Carolus is dus zoo wat niets waar, zooals de Bantamsche tijdgenoot ons aantoont. En zijn, in dat boek met zooveel gewichtigheid voorgedragen argumenten:

dat men te doen had gehad met een kwaal (!) die ‘zich op

eenmaal' openbaarde en den dood veroorzaakte 'in weinige uren';
dat als men nog gister gezond te paard zat en heden sterft, dit geen leverabsces is;
hebben niet de minste waarde, omdat ze op opzettelijke onwaarheden berusten.

Maar kan dit alles ons eigenlijk wel verbazen in iemand, die zulk een 'verkwikkenden afkeer van liegen' had en zoo 'getoond had de waarheid zelve boven alles te schatten,' dat hij eens schreef: 'Wat drommel, 't is de schuld van de *waarheid* zelf, die er dan ook meestal zoo simpel en nuchter uit ziet, dat men een trappist moet wezen, om niet nu en dan haar te verwaarloozen voor een beetje opgeschikte *leugen.*' (Br. aan Ds. Francken, Verspreide stukken blz. 7); die in den Max Havelaar (blz. 297) vraagt of het *zijn* schuld is 'dat de waarheid om toegang te vinden zoo vaak het kleed moet borgen van de leugen' en die beweerd heeft (Idee 527) dat een schrijver de waarheid niet geven mag 'zooals ze is, eenvoudig en kort. Hij moet haar kleuren, opsieren, aankleeden... dat is, met één woord, hij moet haar tot leugen maken'.

Vogel Rock, die leugens tot waarheden schreeuwde, wordt, zooals men ziet, bij wijze van zandlooper, soms omgedraaid en Multatuli 'affecteert' zelfs niet te weten, dat er onderscheid is tusschen leugen en fantasie!...

Dit alles ter wille van het permanente zelfpleidooi!

Hoe verantwoordt Multatuli zich op die hem in het openbaar toegeworpen beschuldiging van ook ditmaal te hebben gelogen?

Hij schreef een artikel in de *Nieuwe Rotterdammer Courant* van 21 Februari 1861 (en te vinden in de Brieven, deel Minnebrieven-tijd 186*1* blz. 22 e.v.)

Het luidt aldus:

> 'Eerst voorgister was ik in gelegenheid...
> Wanneer de schrijver van het stuk in de *N.R.C.* van den 31en Januari zijne inlichtingen heeft bekomen uit den mond des geneesheers die den voorganger van Havelaar behandelde, ben ik geneigd hem vertrouwen te schenken; want ook bij mij is de geloofwaardigheid van Dr. Bensen verheven boven allen twijfel. Heb ik in mijn boek het tegendeel gezegd? Ik heb gezegd, en dit herhaal ik: 'de geneesheer die Havelaars voorganger behandelde, kan een zeer bekwaam mensch

geweest zijn, en evenwel zich vergist hebben in de beoordeeling der verschijnselen bij Slotering's dood, onvoorbereid als hij was op het vermoeden van misdaad.'
Ik heb thans meer dan ooit redenen om den voorganger van Havelaar voor vergiftigd te houden, - doch, waarom heeft men het lijk niet opgegraven? Een wetenschappelijk onderzoek zou misschien alle verschil van lezing over de geschiedenis der ziekte overbodig maken.
Ik neem voor een oogenblik aan dat de loop der ziekte anders is geweest dan de weduwe aan Havelaar mededeelde, ja ik wil verder gaan, en stellen dat de natuurlijke dood van diens voorganger kon bewezen worden, dan zou dit toch niet wegnemen dat Havelaar alle vroegere welwillende consideratiën omtrent den Regent van Lebak ter zijde stelde van het oogenblik af, dat er, hoe ongegrond dan ook, sprake was van levensgevaar; - dat hij zachtmoedig, toegevend en hulpvaardig is geweest zoolang hij meende de sterkste te zijn; dat hij streng werd en onverbiddelijk, toen het vermoeden der weduwe hem voorspiegelde wat het gevolg wezen kòn van die onverbiddelijke strengheid. Havelaar was excentriek. Men leze het boek nog eens over, en vrage zich af of ik, over het geheel, onwaarheid kan hebben gesproken, tenzij er tevens onwaarheid zij in de herhaalde betuiging- 'dit of dat stuk ligt voor mij?' Welnu, dáárvan kan men zich overtuigen. Ik ben bereid iederen belangstellende inzage te geven in de bescheiden, die ik aanhaal in mijn boek. Die bescheiden zijn grootendeels in afschrift overgelegd bij de bekende memorie aan den Gouverneur-Generaal in ruste; ik weet, dat ik de waarheid heb gezegd. De ziektegeschiedenis van Havelaar's voorganger regardeert mij niet. Ik heb te bewijzen: 'dat die voorganger trachtte misbruiken te keer te gaan;
dat hij daarover (blijkens eigenhandige nota's) herhaaldelijk met den Resident van Bantam had gesproken;
dat zijne omgeving hem voor vergiftigd hield;
dat dit vermoeden in verband werd gebracht met zijne plichtsvervulling;

dat de controleur Verbrugge zijn plicht deed met schroom, uit vrees voor vergiftiging;
dat Havelaar integendeel met energie zijn plicht deed, juist toen en omdat er sprake was van vergiftiging.'
Maar dat alles roert men niet aan!
Nu het stuk van den heer Lion...
Rotterdam, Hotel Weimar, 19 Febr. 1861.
Multatuli.

Op zijn gewone wijze dus, praat Multatuli langs de zaak heen met phrases ronflantes, en krijgen we wêer geweldigen onzin te hooren.

Geen enkel der in het stuk van zijn terechtwijzer gestelde feiten, welke al de zijne weerspreken, bestrijdt hij; alleen houdt hij, zonder eenig bewijs aan te voeren, zijne beschuldiging van vergiftiging vol. Hij erkent dus stilzwijgend, dat zoowat alles

wat hij ter zake in den Max Havelaar schreef omtrent de omstandigheden waarop zijne beschuldiging berust, verzonnen is. En in plaats van den onbekenden schrijver, door tegenspraak, aan diens belofte te houden om zijn naam te noemen, wordt de gewezen Serangsche dokter Bensen door hem in stroop en honing geconfijt.

Praatjes, niets dan praatjes krijgen we weer te hooren: de geloofwaardigheid van Dr. Bensen is bij hem 'verheven boven allen twijfel'; hij heeft 'thans meer dan ooit redenen (welke natuurlijk weer niet worden vermeld) om den voorganger van Havelaar voor vergiftigd te houden, - doch waarom (vraagt hij), heeft men het lijk niet opgegraven? een wetenschappelijk onderzoek zou misschien alle verschil van lezing over de geschiedenis der ziekte overbodig maken.' Hierna wordt er iets besproken dat heelemaal niet aan de orde is, doch waarbij hij kans ziet zich zelven, als naar gewoonte, op te hemelen.

Immers we vernemen den vervaarlijken onzin, dat hij 'alle vroegere welwillende consideratiën omtrent den Regent van Lebak ter zijde stelde van het oogenblik af, dat er, *hoe ongegrond dan ook* (!!), sprake was van levensgevaar'; dat hij vroeger, toen hij meende de sterkste te zijn, tegenover den Regent zacht, toegevend en hulpvaardig was en, - men lette op de tegenstelling en de logika! streng en onverbiddelijk werd op grond van... een *vermoeden* van en inlandsche dame! Deze niet te slikken pil wordt verguld door de bijvoeging: 'Havelaar was excentriek'.

Op zijn vraag of hij 'over het geheel' (!!) onwaarheid kan hebben gesproken, tenzij er onwaarheid zij in de herhaalde betuiging: 'dit of dat stuk ligt voor mij?' moet het antwoord luiden: dat hij meer dan één Barbertje Waarheid onmeedogend vermoord heeft, zoodat we reden hebben heel voorzichtig te zijn en de vóór hem liggende stukken, zoo zij niet als 'fancy' ten tooneele verschenen, vermoedelijk niet bewijzen, hetgeen hij er uit bewezen wil hebben, referte bijv. aan de verklaringen van Verbrugge, omtrent de omkooping van den Regent van Lebak en aan 'het gevoelen van de omgeving.' Wij weten het toch, Multatuli heeft absoluut geen begrip van bewijs, althans 'affecteert' hij het.

Verder doet hij in zijn stuk weer erg vogel-Rockerig, door ook thans te gillen: 'Ik weet dat ik de waarheid heb gezegd.'

Meer gemoedelijk dus dan overtuigend!

En hij, die zich niet ontzien heeft in den Max Havelaar openlijk te verklaren: ‘Carolus is vermoord’ en in dat boek allerlei onware omstandigheden te vermelden om toch maar te doen gelooven, dat diens ziektegeschiedenis *vergiftiging* was, zegt vervolgens (het is verbijsterend!): ‘De ziektegeschiedenis van Havelaars voorganger regardeert mij niet’, want hij (Multatuli) had, beweert hij, slechts te bewijzen:

dat zijne omgeving Carolus voor vergiftigd hield[1];

dat dit vermoeden in verband werd gebracht met zijn plichtsvervulling;

dat de controleur Verbrugge zijn plicht deed met schroom, uit vrees voor vergiftiging[2];

DAT HAVELAAR INTEGENDEEL MET ENERGIE ZIJN PLICHT DEED, JUIST TOEN EN OMDAT ER SPRAKE WAS VAN VERGIFTIGING.[3].

‘Maar dit alles roert men niet aan!’ roept hij verongelijkt uit.

Er is met zulk een man eenvoudig niet te redeneeren!...

De meeste gevallen van gemis aan logika bij Multatuli werken prikkelend, soms zelfs tergend. Maar zie hier voor afwisseling er een dat tot vroolijkheid stemt.

Multatuli was, zooals we weten, tot ver over de ooren verliefd op een 22jarig meisje. Hij zelf was 43. Dat was een vervelende omstandigheid, te meer omdat de laatste 7 jaren niet medegewerkt hadden om hem te verjeugdigen en te adoniseeren. Toch wilde hij bij het balzen gaarne jong schijnen, het doen voorkomen of hij best zijn partij kon medeblazen. Let eens op, hoe de logika den kurkentrekkervorm aanneemt!

‘In dat stuk, schrijft hij aan zijn geliefde, staat dat ik jong ben. Maar ook d*àt* is niet onwaar. Ik ben zoo jong als gij. Mijn gemoed is nieuw en fris als 't uwe. Mijn lichaam moge nader staan aan de ontbinding, - en nu krijgen we een sierlijke, oratorische krul, die ons in haar valse-vertigineuse-draai een oogenblik benevelt - '*t is niet ouder dan toen ik korter geleefd had*’. En doodleuk vervolgt hij: ‘wordt de lente oud omdat haar veel lentes voorafgingen? Is niet elke nachtegaal, weer de nachtegaal, de bode, dezelfde bode? Zou men kunnen zeggen, ‘ze worden oud die diertjes?’

1. Hetgeen uit de verklaring van ‘de omgeving’ niet blijkt.
2. Ja, maar alleen en uitsluitend omdat hij ‘eenige steun’ was van zijn zusters te Batavia, anders had hij als zijn chef ‘den giftdood getrotseerd.’
3. Dié fancy kennen we!

Ach! ach wat een naïve man, die niet wist dat de nachtegaaltjes elk jaar één jaar ouder worden, net als... hij zelf, die op dat oogenblik 43 nachtegaaljaartjes telde! die niet wist dat een 43jarig nachtegaaltje niet meer zoo vief, niet meer zoo zanglustig is als het jeugdige nachtegaaltje, waarvan Boccacio ons in zijn Decamerone vertelt! (Nouvelle IV, cinquième Journée).

Multatuli zou het bij bovenstaande prachtige verdediging niet laten.

Toen Busken Huet, na de aanvallen op den Max Havelaar, bij den schrijver daarvan aandrong op openlijke tegenspraak, had Multatuli de brutaliteit te antwoorden: 'Wat moet ik betoogen, bewijzen? Één feit is weersproken (en ik denk terecht). Mijn voorganger is niet denzelfden dag, maar (ik meen) den volgenden morgen gestorven. Hierin heb ik mij vergist. Overigens is:

1e. Niemand opgekomen tegen mijne beweringen;

2e. De hoofdzaak toegestemd'.

Dit slaat nb. op het boven geciteerde stuk uit de *Nieuwe Rotterdammer*, waarop Multatuli zich niet heeft kunnen verantwoorden; dat zijn waarheidsliefde op de meest pertinente wijze in twijfel trekt, en dat als doodsoorzaak van Carolus aangeeft lever-absces.

Maar nog zou hij niet uitscheiden.

In noot 151 van de uitgaaf van 1875 van den Max Havelaar, welke met den gewonen bluf begint: 'ik meen te kunnen *bewijzen* dat het aantal vergiftigingen - ook in Europa schrikbarend groot is[1], doch ik bewaar dit treurig betoog voor een andere plaats' (welke natuurlijk nooit aan de beurt komt!) geeft hij, naar gewoonte, een geheel verdraaid overzicht van de kwestie. En ofschoon hij geen enkelen grond aanvoert om te bewijzen dat het de officier van gezondheid Bensen zelf zou zijn geweest, die hem in de *Nieuwe Rotterdammer* zoo op de vingers tikte, (de gansche vorm van den brief toont

1. Vergiftiging schijnt bij Multatuli een waanvoorstelling te zijn geworden. "Toen H., zegt Marie Anderson, (Uit Multatuli's Leven blz. 23) overleden was en Dekker naar Holland, om bij de begrafenis te zijn van den man, aan wien hij, après tout, veel verplicht was, kwam hij zonder eenig *bewijs* op de gedachte, dat mevr. H. haar man vergiftigd had, en gaf die suspicie mij te Wiesbaden te kennen. Hij had eenigen tijd te voren den geheelen PITAVAL gelezen, en dacht nu überhaupt, dat er veel meer vergiftigingen en moorden voorkomen, dan waarvan onze wijsheid droomt."
   Op blz. 24 vertelt Marie Anderson nog heel wat ergers van Multatuli ter zake van vergiftigingswaan.

daarentegen duidelijk aan dat Dr. Bensen er de schrijver niet van *kan* zijn), schrijft hij: ‘De officier van gezondheid Bensen heeft na het verschijnen van den Havelaar, in de *N. Rotterdamsche Courant* meegedeeld dat de heer Carolus na z'n terugkomst van Parang-Koedjang niet “weinige uren” geleefd had, maar nog - ik meen - *twee dagen* (altijd onwaarheid; het moet zijn minstens 9 dagen). Ik neem deze getuigenis van den heer Bensen, dien ik voor 'n achtenswaardig man houd, onvoorwaardelijk aan, en erken alzoo dat òf de weduwe zich vergist heeft, òf dat ik haar verkeerd had verstaan, òf dat in 1859 toen ik den Havelaar schreef, m'n geheugen mij bedroog. De terechtwijzing van den heer Bensen is mij te meer welkom,

1e omdat hij *deze* aanmerking makende op 'n zaak van ondergeschikt (!) belang stilzwijgend de juistheid staaft van m'n opgaven omtrent de *hoofdzaken in het algemeen* (!)

2e. omdat hij in een stuk, dat blijkbaar bestemd is de door mij behandelde voorvallen aan de stipte waarheid te toetsen niet *terugkomt op 't leverabsces in 't bijzonder.* (!? *En het slot dan?*)

Indien ooit 'n dementi op z'n plaats ware, zou het *hier* geweest zijn!’ (!!)

Het is gewoon verbijsterend! Doch weer is het Multatuli zelf die ons gelukkig te hulp komt. In Idee 302 lezen we: Er is geen eer te behalen aan een tegenstander zonder karakter.

Het vernietigend artikel van den tijdgenoot in de *Nieuwe Rotterdammer* zou later voor Multatuli weer eens een welkome aanleiding zijn om een achtenswaardig man een klad aan te wrijven. Ditmaal was de gelukkige uitverkorene Dr. Bleeker.

In de Brieven, (L*a*atste periode blz. 147), vinden we een schrijven van Multatuli, waarin *dit* voorkomt: ‘Dr. Bleeker, hêt kommissielid (nl. van 't eerste der in het leven te roepen nationale Multatuli-huldeblijken. d. K.) dat mij op 't stuk van dien dokter gewezen had als zoo bezwarend, zei me, toen ik hem later sprak, dat de aanmerking van dien dokter eigenlijk op niets neerkwam. (“Op niets” wat de strekking van den Max Havelaar aangaat. Dat was zoo. Zelfs versterkte ze mijn bewering dat m'n voorganger vergiftigd was) (!!). Bleeker zei: Och je moet begrijpen, ieder spreekt nu van dat boek (nl. den Max Havelaar) zie je. En die Dr. Bensen wil nu graag ook eens genoemd worden. Zoo gaat het altijd. *Ik* heb terstond gezegd dat z'n aanmerking niets om 't lijf had.

't Was om den man aan te vliegen.'

't Is weer alles verdraaid. Niet alleen dat Dr. Bleeker, vermoedelijk evenmin als Multatuli, wist wie de schrijver van het artikel was, - welke schrijver overigens bereid was zijn naam te noemen, als men hem zou durven tegenspreken, - maar de waarschuwing van Dr. Bleeker gold niet het stuk van 'dien dokter', doch wel den moordenden brief van Lion, te vinden in mijne vorige bijdrage.

Ook kan Dr. Bleeker onmogelijk later zoo iets van het artikel gezegd hebben, want dan zou hij, om een geliefkoosde uitdrukking van Multatuli te bezigen, een 'hansworst' zijn geweest. Dr. Bleeker daarentegen was een hoogst ernstig man. Het is de bekende ichtyoloog (van wien Multatuli natuurlijk weer schimpend beweert, dat hij alleen voor de visschen leefde), een kalm, bezadigd man, die van apothekersbediende zich zelven geheel gevormd heeft tot den bekenden geleerde; iemand dus, die den ernst des levens kende en te degelijk was om den kinderachtigen onzin te uiten, welken Multatuli hem in den mond gelieft te leggen.

Dr. Bleeker is de schrijver van twee brieven aan Multatuli, in den tijd toen deze Havelaardol was. Het zijn toonbeelden van oprechtheid, van mannelijke, verstandige taal, van echt-vriendschappelijken zin (Bleeker was in zijn jongensjaren een makkertje van Multatuli). In die b*r*ieven zegt hij hem flink de waarheid, waardoor Multatuli's ijdelheid werd aangetast. Dus... we begrijpen waarom ''t was om den man aan te vliegen.'

De wedren der Multatuliaansche 'gekleurde, opgesierde en aangekleede waarheden' is niet bij te houden!

Multatuli's vragen, gedaan in zijn courantenartikel: waarom 'men' het lijk van Carolus niet heeft opgegraven? en in noot 173 van den Max Havelaar: waarom de Gouverneur-Generaal 'Pahud het lijk niet heeft laten opgraven?' alsook de in dat zelfde boek gedane beweringen, dat 'men Havelaar den tijd niet gelaten heeft deze zaak tot klaarheid te brengen' en dat het Havelaar's 'voornemen was 't lijk van zijn voorganger te doen opgraven en wetenschappelijk onderzoeken, zoodra de Regent zou verwijderd zijn en diens aanhang onschadelijk gemaakt', zijn de, bij Multatuli gebruikelijke, onwaardige insinuaties en telkens voorkomende tastbare onwaarheden. Hij

wilde, zooals men weet, geen opening van zaken aan zijn chef den Resident doen, gelijk het zijn plicht was. Immers als de Resident tot Multatuli het volmaakt logische verzoek richtte (Max Havelaar blz. 320) om ‘de getuigen te doen oproepen die zijne beschuldigingen konden staven’ heet dit (blz. 324) ‘pogingen om Havelaar te bewegen tot het verraden van de arme lieden die op zijn grootmoedigheid vertrouwd hadden,’ en hij roept pathetisch, (*met volkomen juiste weergeving der feiten* zou Meerkerk zeggen): ‘Arme lieden, die u gewond hadt aan de doornstruiken in de ravijn, hoe angstig zouden uw harten geklopt hebben, als ge dezen eisch hadt kunnen hooren!’ (blz. 320).

Multatuli bracht beschuldigingen voor, welke door geen voldoend onderzoek rijp, door geen enkel bewijs gestaafd, ja zelfs niet eens gepreciseerd waren. Het waren beschuldigingen in algemeene bewoordingen gesteld; geen enkel feit werd vermeld, *ook niet dat der beweerde vergiftiging.*

Het niet vermelden van deze zaak in de officiëele missive van 24 Februari 1856 No. 88 spoed (bl. 304) wordt in den Max Havelaar voorgesteld als een opmerkenswaardige daad van ‘omzichtigheid,’ waarop door Multatuli speciaal de aandacht gevestigd wordt. We lezen daar (blz. 303): ‘Doch niet overbodig zal 't wezen daarbij zijn omzichtigheid te doen opmerken, die hem geen woord deed uiten over de pas gedane ontdekking (nl. der vergiftiging van Carolus) om niet het stellige (sic!!) zijner aanklacht te verzwakken, door onzekerheid omtrent een wel belangrijke, maar nog niet bewezen beschuldiging.’ (De rest was zeker wel bewezen, ook waar hij Regent en Demang van Paroeng Koedjang in zijn aanklachtmissive ‘verdenkt’ van misdrijf???) En dan krijgen we het praatje omtrent Multatuli's voornemen om het lijk van zijn voorganger te doen opgraven en wetenschappelijk onderzoeken. Toch niettemin wordt Duymaer van Twist, die door deze ‘omzichtigheid’ in zake deze ‘cause célèbre’ nooit iets van de vergiftiging heeft gehoord of kunnen hooren, een schelm genoemd, omdat ‘de moordenaars niet door hem gestraft zijn’!

De bij deze tirade behoorende noot 152 is weer een prachtig staaltje van verkwikkenden afkeer van liegen en van verkeerde zakenvoorstelling ten behoeve van den ‘europeeschen lezer’. De Regent werd, zegt Multatuli, gestraft met kwijtschelding van genoten voorschot en, - doch dat weet hij niet zeker, wordt er

aan toegevoegd, - met tractementsverhooging. Nu is echter bij ten vijfde van het Gouvernements besluit van 11 December 1856 No. 17, de den Regent opgelegde korting van *f* 150 's maands wegens genoten voorschot, uit *billijkheidsredenen*, welke niets te maken hebben met verkeerde handelingen in dienst, *teruggebracht* tot *f* 50 's maands, omdat de inhouding te groot en daardoor te bezwarend was voor den Regent. Er is dus niet alleen geen genoten voorschot *kwijtgescholden*, maar er is geheel gehandeld in Multatuli's geest, waar deze schreef (M.H. blz. 131): ‘Zie, ik wil gelooven dat hij (de Regent nl.) gaarne anders wilde, maar de nood dwingt hem gebruik te maken van zulke middelen.’

Verder! Als Multatuli zich op de hoogte had gesteld van Indische aangelegenheden, gelijk het iemand betaamt die poseert voor Indischen bolleboos, zou hij geweten hebben, dat de traktementsverhooging, den Regent van Lebak toegekend, niet was een *persoonlijke* gunst, dien inlandschen ambtenaar betoond, maar een gevolg van de algemeene verhooging van de traktementen der Regenten in de Residentie Bantam, verleend bij Koninklijke machtiging (Kabinetsrescript van den 3en November 1864 No. 58) - dus 8 jaar na Lebak!

In het kort! er bestond dus niet alleen geen enkele aanwijzing dat er een misdrijf van vergiftiging gepleegd was, zoodat de vragen waarom ‘men’ en ‘Pahud’ het lijk niet hadden laten opgraven, geweldige onzin zijn, maar de verklaring van Dr. Bensen sloot elke gedachte aan misdrijf zelfs uit.

Al zegt Multatuli dan ook in dezelfde noot 173, op de hem eigen brutale wijze ‘dat niemand in Lebak betwijfelde of zijn voorganger was vergiftigd’, waarbij hij toont niet te weten dat in het binnenland, vooral in vroeger jaren, praatjes over vergiftiging voortdurend voorkomen, hij zelf heeft geen kans gezien om zijne beschuldiging geloofwaardig, haar zelfs aannemelijk te maken. Opgravingen van lijken, dat wist Multatuli evengoed als wij, geschieden alleen naar aanleiding van feiten, of op grond van vermoedens, welke krachtiger moeten zijn dan het waterig soepje dat Multatuli opdischt; krachtiger dan de jaren later uit zijne hersens opdoemende verzinselen!

Maar iets anders! In plaats van zijn onbewezen, ongeloofwaardige beschuldiging, gegrond op omstandigheden, welke tot verzinsels zijn gestempeld, later uit te spreken, waarom zelf niet in Lebak flink en ruiterlijk met zijne beschuldiging voor

den dag gekomen? Hij vreesde immers geen vergiftiging zooals zijn collega's? Toen zou zijn aanklacht effekt gehad kunnen hebben.

Zijn eisch dat vooraf de Regent verwijderd en diens aanhang onschadelijk gemaakt had moeten worden is, als gewoonlijk, onzin, want welken invloed toch hadden zij kunnen uitoefenen op het vergif, dat volgens Multatuli in het (op de begraafplaats te Serang liggend) lijk aanwezig moest zijn? Maar zelf dien onzin aanvaardende, rijst de vraag: waarom dan na zijn ontslagaanvrage niet *dadelijk in geschrift* die zaak, die latente cause célèbre gepubliceerd, in plaats van eerst 4 jaren te verboemelen als 'losbandig levend avonturier?'

Men ziet het! nergens gedegen goud, overal schandelijk vervalscht alliage! Men kan het boek niet aanraken of een geweldige vonk leugen springt over! Zóó is het boek dat 'den strijd aanbindt tegen de logen' zóó is de man die de 'als zeldzaam geprezen verdienste had van nooit te hebben gelogen'!...

Intusschen kryschte Vogel-Rock er lustig op los: 'Hij (Multatuli) die getoond had de waarheid zelve boven alles te schatten' (Idee 533.)

De in den Max Havelaar uitgesproken beschuldiging van moord is meer dan 'infaam'. Doch was het slechts bij *die* plaats gebleven. Maar gelijk zijn 'waarheidszucht' hem, volgens Dr. Meyer, rust noch duur liet, zoo ook liet zijn kwaad geweten hem niet met vrede. Telkens en telkens moest hij, al was het ook maar eventjes, terug naar de plaats der wandaad.

De schandelijke beschuldiging van moord zou hij dan ook openlijk herhalen in Idee 533 waar we lezen: Mijn voorganger was, om te voorkomen dat hij zijn plicht deed, vermoord in November 1855.' We vinden die beschuldiging terug in Idee 942; hij sprak haar ook uit in zijn aan Huet gerichte brieven van 19 October en 14 November 1867 (blz. 128 en 135.) We lezen haar in zijn brief van 5/6 Dec. 1862 aan Mr. W. Wintgens (Brieven, Wiesbaden blz. 90); we vinden haar terug in zijn brief aan den heer Roessingh van Iterson (Laatste periode blz. 144): 'Erger dan het vermoorden van m'n voorganger kon het niet.'

En in de noot van 1865 van zijn brief aan den Gouverneur-Generaal in ruste. (Indrukken van den dag blz. 24) durft hij

Duymaer van Twist toevoegen: ‘Die man is vermoord onder *uw* bestuur. De moordenaars zijn ongestraft gebleven onder *uw* bestuur.’ In de noot van 1875 (blz. 25) zou het crescendo gaan. Daar schrijft hij: ‘Zou niet die moord in elk ander land 'n cause célèbre geworden zijn? In Nederland is de invloed van schelmen als ze maar geld hebben, zoo groot, dat geen tijdschrift of 'n courant 'n woord van deernis aan 't overlijden van dien armen martelaar besteed heeft. De laaghartige van Twist had er belang bij dat de zaak gesmoord werd, en ze werd gesmoord!’

Het is meer dan ergerlijk! En dat alles wordt verteld, om zich zelven tot held te proklameeren en zijn collega's plichtverzaking te kunnen aanwrijven; dat alles zegt de man, die openlijk durfde spreken (Idee 533) van ‘'t weefsel van leugen en bedrog dat den Nederlandschen naam eerlang maken zal tot een walg der volken.’ Tot nog toe schikt het nogal met dien walg der volken. Maar wie heeft, vragen we, het meest gesponnen aan dat weefsel van leugen en bedrog?

Uit al het voorgaande blijkt, dunkt mij, afdoende, dat er geen enkele aannemelijke reden is, om te beweren dat Carolus vergiftigd zoude zijn. Verder weten we:

dat Multatuli die den 22en Januari 1856 zijn ambt aanvaard had, eerst den 24en Februari d.a.v. van de weduwe vernam dat Carolus vergiftigd zoude zijn geworden, omdat hij zijn plicht had vervuld door knevelarij der Hoofden tegen te gaan;

dat deze mededeeling Multatuli zoo aangreep, dat hij onmiddellijk daarop, nog denzelfden avond, zijne missive van 24 Februari, waarin hij den Regent aanklaagde, schreef en dit stuk per spoedbode dadelijk verzond, met de duidelijk gebleken bedoeling, om in het belang van eigen veiligheid, den Regent uit zijne omgeving verwijderd te krijgen, of zooals het dichterlijk in den Max Havelaar wordt gezegd: ‘omdat hij (Havelaar) omtrent zich zelven en de zijnen plichten te vervullen had.’ Dit schijnt een lapsus calami te zijn, want Multatuli heeft immers juist opgesneden dat hij zich onvervaard aan vergiftiging heeft blootgesteld en uit de dichterlijke uiting blijkt dat hij zich dekte!

Uit het bovenstaande volgt dat Multatuli vóór dien zich niet bewust geweest is, dat hij bezig was zich een vergiftiging op den hals te halen.

Na dien tijd heeft hij zich niet *kunnen* blootstellen aan vergiftiging ‘door het vervullen van zijn plicht’, want bij diens missive van 26 Februari 1856 La O. Geheim (de Bruyn Prince, Off. Bescheiden 1900 bl. 122) droeg de Resident hem nadrukkelijk op, zich van die soort plichtsvervulling te onthouden, totdat de Regeering, wier beslissing ingeroepen was, zich zou hebben uitgesproken.

Het bovenstaande wordt door Multatuli zelven bevestigd, waar hij op blz. 322 van den Max Havelaar schrijft: ‘Zonder uitspraak te doen omtrent de gegrondheid van het vermoeden der weduwe Slotering, betreffende de oorzaak die haar kinderen tot weezen maakte, en alleen aannemende wat bewijsbaar is (?) dat er in Lebak nauw verband was tusschen plichtsbetrachting en gif - al bestond dan ook dit verband slechts in meening (??) - zal toch ieder inzien dat Max en Tine kommervolle dagen hadden door te brengen *na 't bezoek van den Resident* (ik curs.). Ik geloof niet noodig te hebben den angst te schetsen van een moeder die bij 't reiken van spijs aan haar kind, zich gedurig de vraag moet voorleggen of ze misschien haar lieveling vermoordt?’

Dus, niet tijdens het vervullen van zijn plicht dreigde er vergiftiging, maar ‘het trotseeren van den gifdood’ begon, toen hem juist verboden werd Multatuliaansch-plichtdoenerig op te treden, d.w.z. nadat de Resident Brest van Kempen bij zijn laatste bezoek, den Regent omkocht om Multatuli en gezin te vergiftigen, althans oorzaak was van het ontstaan van vergiftigingsgevaar!

Als Multatuli dan ook schrijft: ‘dat - waar anderen hun plicht deden met schroom en uit vrees voor vergiftiging - Havelaar integendeel met energie zijn plicht deed, *juist toen en omdat er sprake was van vergiftiging*’ is zijn afkeer van liegen buitengewoon verkwikkend! En al schreeuwt Vogel Rock nog zoo luid Multatuli's woorden: (Idee 942). ‘Ik offerde alles wat 'n mensch offeren kàn, loopbaan, geld, eer, huiselijk geluk. Ik had niet meer! 't Was mijn schuld niet dat ik te Lebak in 't leven bleef. M'n voorganger was vermoord. Ik wist dit toen ik mij en de mijnen blootstelde aan een gelijk lot. Kon *ik* 't helpen dat ik niet bezweek onder de gevolgen van deze moeielijke plichtsvervulling, en dat alzoo mijn leven nog niet kan genoemd worden onder de gebrachte offers?’ toch is Rock ditmaal niet zoo gelukkig als in het geval Hassan,

toen Multatuliaansche logika hem een *leugen*, door herhaling tot *waarheid* deed schreeuwen, want... de leugen *blijft* leugen.

Multatuli wist opperbest, dat de kroon van Lebaksch Martelaar en Eenig Plichtvervuller van klatergoud was en hem ook heel niet paste. Toch zette hij zich die op het hoofd. En zijn bewonderaars drukten het ding wat vaster aan, niet twijfelende, of de Meester deed alleen in zuiver goud. Tegelijkertijd lieten zij Vogel Rock los. Rock ging boven op de kroon zitten en krijschte al maar door: *Zijn* waarheid is driemaal grooter dan zij is. Hij spreekt de waarheid, altijd de waarheid. Hij is steeds vol waarheidswellust; hij heeft een verkwikkenden afkeer van liegen; hij en de Musset hebben nooit gelogen!...

Dat alles is zeer ergerlijk, want de beschuldiging, het korps ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur in het gelaat geslingerd als verzaakte het zijn plicht uit vrees voor vergiftiging, is in haar algemeenheid perfide laster, eenig en alleen uitgedacht als zelfpleidooi voor de Lebaksche dwaasheid.

Daarom heb ik weer de koudwaterspuit ter hand genomen en daarmede ditmaal de klatergouden kroon weggespoten. Vogel Rock kreeg ook een frisch straaltje en vloog weg. Hij zit nu op het dak van het Multatulimuseum en wordt gevoed uit het Max-Havelaarsfonds. Maar... de kost is schraaltjes! En dan!... Rock heeft een rokje uitgetrokken. Hij ziet er uit of hij aan het ruien is!...

Levenswoorden.

Het pessimisme kan het symptoom zijn van een ziekelijke prikkeling van het zedelijk gevoel; het optimisme drukt tè dikwijls een zekere apathie uit, een *verdooving* van alle zedelijk gevoel.

GUYAU.

Er bestaat een zeker genot, dat om zoo te zeggen na elke verrichte handeling ophoudt, dat voorbijgaat zonder het minste spoor in de herinnering achter te laten en dat toch bij uitstek fundamenteel is: dat is het genot van te handelen.

GUYAU.

Moreel zoowel als physiek is hij de meerdere, die aan het fijnst gevoel den sterksten wil paart.

GUYAU.

Handel op die wijze, dat uw stelregel tot wet gemaakt zou kunnen worden.

KANT.

Vergeten? Vergeten? Wie kan vergeten, wat hij deed... misdeed? Ons binnenste gelijkt een dier oude handschriften, waar onder het zichtbaar schrift een ander, onzichtbaar, verborgen is. Wij... ieder zal eenmaal het geleefde leven zien, beschenen door het schelle licht der waarheid. Voor ieder komt het uur, dat zijn ziel in diepe eenzaamheid zich zelven richten zal.

HOOIJER.

Met eens menschen gevoel staat het wonderlijk geschapen. De waarde van het goud, het gebruik er van te maken, hangt af van de alliage in de specie versmolten. Er is een gevoel, dat neerslaat op den bodem van het hart, door eigen zwaarte naar de diepte getrokken. Gewetensnauwgezetheid, zwaar metaal van beginsel, huwt er zich aan en smelt er mee samen.

Dat geeft een hard, massief en klinkend metaal, gangbaar aan elke bank, bruikbaar tot elken koop en ruil in het leven.

Maar er is ook een gevoel, dat fladdert als bladgoud en omhoog dwarrelt, waar het, weldra met het tin der verbeelding versmolten, een munt oplevert die blinkt, straalt, flonkert, lust voor het oog maar licht voor de hand; aan de toonbank van het leven heeft het geen koers.

HOOIJER.

Verscheiden godsdiensten zijn aan prachtige mausolea gelijk; wanneer men die graven opent, vindt men niets, zij zijn ledig, maar hun schoonheid alleen is reeds voldoende om ze te rechtvaardigen en voorbijgaande buigt men voor hen.

GUYAU.

Tegenover de ontwikkeling staat het teniet gaan. Als er eenmaal volkomen harmonie zal zijn, zullen storende krachten optreden. Er is dus afwisseling van ontstaan en vergaan; het wereldworden geschiedt rhytmisch.

SPENCER.

Dit leven is een wonderlijk bont laken. Elken steek weef ik zelf; den draad houd ik in mijn hand, maar een enkele fout, die nooit hersteld kan worden, bederft onverbiddellijk het kostbaar doek.

BORGER.

Ik geloof, dat ik bij ernstig, energisch willen met mijn verstand en kracht mijn plichten vervullen en mij tot een zedelijke persoonlijkheid kan bekwamen en ook daardoor de bestemming van mijn leven beter kan bereiken.

UNOLD.

Onze leestafel.

De landweer.

De Landweer en de Waarheid, een woord van protest door W.G.F. Snijders, gep. Luitenant-Generaal. - Rotterdam, 1913.

'Verdient Nederland, dat het zijn onafhankelijkheid blijft behouden?' Deze vraag stelt de schrijver als motto op den titel en deze vraag is het inderdaad, die de kern uitmaakt van de quaestie, in Generaal Snijders' brochure behandeld.

Wanneer de oorlog, die iedereen verwacht, over westelijk Europa losbarst, zullen zij, 'die ons leger met zijn *halfgewapend hoofdwapen* en zijn *gebrekkige landweer* dan zullen hebben aan te voeren, staan voor een moeilijke, weinig benijdenswaardige taak. Maar de verantwoordelijkheid voor de gevolgen zal rusten op de ministers en de kamerleden, die thans wederom toonden hoe veel - of juister: hoe weinig - ze over hebben voor de deugdelijke regeling onzer levende strijdkrachten, voor het behoorlijk in order brengen van toestanden die dringend, zonder uitstel, ingrijpende verbetering eischen.'

Maar die verantwoordelijkheid strekt zich verder uit.

Zij strekt zich ook uit tot diegenen, die op een wijze, die het Dreyfusproces in de herinnering terugroept, hebben getracht het onderzoek naar de misstanden, door Generaal Snijders geopenbaard, af te snijden en vervolgens te smoren; waarvan het gevolg zou zijn geweest dat zeker alle verbetering achterwege ware gebleven.

Zij, de verantwoordelijkheid, strekt zich in de laatste maar niet geringste plaats uit tot die velen onder het Nederlandsche volk, die, zelf tegen uitgaven voor landsverdediging gekant of daartegenover onverschillig, ons de kamerleden en daardoor indirect de ministers hebben bezorgd, die, onder den indruk van 'politieke' belangen, geringe offers voor 's lands bestaan voldoende achtten.

En op deze laatste instantie der verantwoordelijkheid lettende, is het inderdaad moeilijk, de vraag of Nederland verdient zijn onafhankelijkheid te behouden, bevestigend te beantwoorden.

Luitenant-Generaal Snijders heeft een poging gedaan, wetende dat het zou zijn ten koste van veel persoonlijke verguizing en smaad, aan volk, vertegenwoordigers en ministers de oogen te openen voor de levensgevaarlijke kwalen, waaraan de landweer - aan welke men nog wel een rol bij de mobilisatie zou willen toekennen! - lijdende is, kwalen die overeenkomst vertoonen met het ziektebeeld der vroegere schutterij, - om van de rustende schutterij te zwijgen.

Het was mij een eer, den Tijdspiegel open te mogen stellen voor Generaal Snijders' eerste waarschuwing; en op mijn uitnoodiging heeft Z.Exc.

daaraan een overzicht van den toestand van ‘Het Leger’ in een volgend, niet minder belangrijk artikel toegevoegd.

In deze brochure geeft de Generaal thans een relaas van het onderzoek, na het eerste artikel ingesteld, de wijze waarop het is gevoerd en de resultaten, die het heeft opgeleverd, door eenige bijlagen nader gedocumenteerd. Voor ieder onbevooroordeelde sprak het eerste, in den Tijdspiegel verschenen, artikel voldoende voor zich zelf. De commissie van onderzoek heeft dan ook de juistheid der daarin vermelde feiten moeten toegeven. En in deze brochure wordt door den schrijver nog eens een zoo krachtig gedocumenteerd beeld van den geheelen toestand opgehangen, dat men de landweer met bezorgdheid moet *blijven* gadeslaan.

‘Dat een paar aanschrijvingen en het poverige herzieningswetje herstel zouden kunnen brengen van de levensgevaarlijke kwalen, waaraan die instelling lijdende is, dat is beslist onjuist. Dat gelooft stellig niemand!’

De Minister Colijn is in deze zaak niet zoo doortastend geweest als men van hem had mogen verwachten. De eerste maal was de minister kennelijk verkeerd ingelicht, al ontleende hij daaraan niet het recht om den Oud-Inspecteur der Infanterie, die bij velen om zijn strenge plichtsbetrachting en oprechtheid gehaat was, te bejegenen gelijk hij deed. Maar toen den minister *gebleken was*, dat men hem onjuist had gerapporteerd en niets hem dus gemakkelijker ware geweest dan met een beroep op deze gebrekkige voorlichting, volledige amende honorable te doen, heeft hij wel verklaard te hebben ingezien dat Generaal Snijders gelijk had, maar daaraan geen duidelijke en openlijke betuiging van leedwezen over zijn eerste uiting toegevoegd. Intusschen verklaart Generaal Snijders zelven, geenerlei satiefactie of iets van dien aard alsnog te begeeren. De persoonlijke zijde der quaestie kan hiermede als afgedaan worden beschouwd. Maar wat erger is: Minister Colijn heeft deze zaak niet benut tot meer doortastende en dieper ingrijpende hervorming dan hij thans tot stand bracht.

Evenwel vergete men niet, dat, ook al moge Minister Colijn niet alles tot stand hebben gebracht wat in het belang der defensie van hem gehoopt kon worden, een eventueel hernieuwd bewind der linkerzijde zeker uit defensie-oogpunt een ramp voor het land zou zijn.

Aan Luitenant-Generaal Snijders blijft in elk geval de voldoening, in 's lands belang duidelijk te hebben aangewezen, wat er aan onze weerkracht ontbreekt.

Wil men niet naar hem luisteren, hij zal zich nooit iets behoeven te verwijten, wanneer de gebeurtenissen zullen aantoonen hoe gegrond zijne waarschuwing was; hij sprak duidelijk en leverde het bewijs zijner beweringen.

Zijn vaderlandslievende daad zal, als het te laat zal zijn, door hen die na ons komen op de juiste waarde worden geschat.

VALCKENIER KIPS.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper en Jhr. H. Smissaert. Haarlem, de Erven F. Bohn.

Het April-nummer wordt geöpend met een novelle van den heer Gerard van Eckeren, 'Naspel'. Mr. R.A. Fockema besluit zijn verhandeling over de beteekenis van F.K. von Savigny voor den tegenwoordigen tijd. Prof. Dr. P.D. Chantepie de la Saussaye geeft zijn derde artikel over Christendom en kultuur. Dr. H.M.R. Leopold vangt een studie aan over de godsdienstige ontwikkeling van Rome. De heer P. Otten draagt verzen bij.

De Gids. Onder redactie van H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

De April-aflevering wordt geöpend door Is. Querido met een 'verhaal uit oude tijden', getïteld: 'Melvina en de legende van den vuurtoren'. Prof. Dr. D. Hesseling schrijft over heldendicht en volkspoëzie. Een dramatische schets uit de rechtzaal wordt door den heer Edward Norman bijgedragen. Na sonetten van Hélène Swarth handelt Dr. N.H. Swellengrebel over de pestbestrijding in Nederlandsch-Indië. De heer A.W. Weissman behandelt de vraag hoe de wetgever ter bevordering van de schoonheid, vooral in de steden, moet optreden. Prof. Dr. J.J. Salverda de Grave beschrijft de toepassing van de grammofoon bij taalkundig onderzoek in de Sorbonne. Jacob Israël de Haan bezingt den Joodschen Paaschavond. Dr. Jan Veth geeft sonetten.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.

In de April-aflevering geeft Frans Mynssen een spel in één bedrijf: 'hun eerste thuis'. Felix Timmermans vervolgt de beschrijving van den Saterachtigen dag. Frans Berding behandelt het Katholieke Modernisme in Nederland. Dr. J.B. Schepers verhaalt van Bredero's liefde voor Margriete, de groote stuwkracht van zijn kunst. Dr. J.L. Walch vervolgt zijn indrukken van het tooneel te Parijs. Frans Bastiaanse zingt liederen over Jeugd en Dood en na een tusschenzang van A. Roland Holst bezingt Hein Boeken de maand Maart.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

Kruisgedachten zijn het onderwerp, dat Albert Verwey in het Aprilnummer behandelt, vooral naar aanleiding van Vondel's Peter en Pauwels. Romantische gedichten zingt Aart van der Leeuw. De heer Jacob Israël De Haan geeft beschouwingen over Amerikaansche en Hollandsche misdadigersbehandeling. Albert

Verwey zet zijn vertaling van Milton's Herwonnen Paradijs voort. Prof. Is. P. de Vooys zegt een verstandig woord over Prof. Van Vollenhoven's utopie. Gedichten volgen van J.C. Bloem, J.G. Danser, Jacob Israël De Haan en André Jolles.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In de April-aflevering handelt Dr. W.J. Aalders over tegenwoordige Romaniseerende invloeden. Mej. H.S.S.K. geeft een bezoek weer bij pastor Hugo Verriest te Ingoyghem, waar goede opmerkingen over onze taal werden gemaakt. Dr. A. van Veldhuizen zet uiteen hoe men Paulus' geloof in Christus verklaart. Dr. J.R. Slotemaker de Bruine vervolgt zijn bespreking van het Leidsche socialistische program. Dr. D. Snoeck Henkemans behandelt het zoogenaamde 'Nieuw-Malthusianisme'.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

In de aflevering van 15 April vervolgt de heer J. Henzel zijne studie over Jong-Turkije. Gedichten worden bijgedragen door J.A. Rispens, Heinrich Petermeyer en H.J. Tollig. In een helder en grondig betoog vangt Jhr. Mr. H. de Savornin Lohman eene verdediging van het huwelijk aan. De heer H.J. van der Munnik vervolgt zijn beschouwingen over Beethoven en het Christelijke Kunstleven. De 'Terugblik' behelst een uitstekend, van helder politiek doorzicht getuigend artikel als 'vooruitkijk' op de a.s. zomergebeurtenissen.

De Ploeg, geïllustreerd maandblad van de Wereld-bibliotheek. Redactie: L. Simons, directeur; Louis Landry, secretaris. Uitgaaf der Maatsch. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

In de April-aflevering handelt de heer Frans Coenen over Erasmus, en de heer L. Simons over publiek, kritiek en kunstenaar. Na een sonet van den heer P. Otten levert de heer J.W. Rutten eene vertaling eener novelle van den Rus Garschin.

De Witte Mier, Redacteur: J. Greshoff, Uitgever: C.M.B. Dixon, Apeldoorn, gedrukt bij Van der Wiel te Arnhem.

Het Aprilnummer begint met een kritiek van J.J. de Stoppelaars Parelduiker door François Pauwels. De heer R.T.A. Mees beoordeelt het nieuwe tijdschrift 'The Imprint'. De heer Jac. A. Jacobs houdt een praatje over Ex-Libris. De heer Bep Nort bespreekt den kinderschrijver Carl Ewald, en handelt over rhytmische gymnasitek. R. kondigt de door A.W. Sturm bewerkte Duitsche vertaling aan van de Brahms-biographie door Fuller-Maitland.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de 'Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst', redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch,

Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap ‘Onze Kunst’ Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

Het Aprilnummer bevat een studie van den heer F. Schmidt-Degener over Rembrandt's portret van Gérard de Lairesse, met zes reproducties toegelicht; en eene studie van Mr. J.F. van Royen over de Hollandsche Mediaeval van S.H. De Roos, die in een zestal proefpagina's uit verschillende werken in al haar goede eigenschappen uitkomt.

De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.

In het nummer van 15 April beschrijft de heer D.J. van der Ven een nieuwen lentebode: primula denticulata. De heer J.M. Burgers Jr. geeft een studie over gepolariseerd licht. D.S.S. beschrijft een combinatie microphoon-schrijfmachine. Dr. D.G. Rijkens handelt over de pokken. De heer A.H. De Voogt verklaart een vinding om de richting waaruit draadlooze telegrammen komen te bepalen. Over 'vuurmaakgoed' schrijft Mimosa, de heer H.R. Hoogenraad over den ouderdom van sommige dieren en de heer A.J.T. Janse over een reis door het Oosten van de Transvaal.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 April vervolgt de heer E. Heimans zijn opstel over 'planten-maatschappijen'. Mej. Catharina Cool besluit haar studie over sporenkieming en kweeking van paddestoelen. De heer S.H. Jakma Szn. houdt ornithologische beschouwingen betreffende het Loosdrechtsche bosch. De heer Jos. Bols handelt over den Nebriakever en zijn ontwikkeling. De heer Jac. P.Th. vertelt iets over narcissen.

In het nummer van 15 April beschrijft de heer E. Heimans zijn tocht naar Frankenhausen aan de zuidhelling van den Kyffhäuser met deze *hier* zoo gure, *ginds* zoo zomersche Paaschdagen. De heer Jac. P. Thijsse daarentegen heeft hier te lande de op dorre gronden bloeiende voorjaarsvroegeling of hongerbloem opgezocht. De heer W.J.D. verhaalt onderhoudend over snoeken. De heer S.H. Jakma Szn. vervolgt zijn ornithologische beschouwingen over het Loosdrechtsche bosch. De heer H.E. Kuylman vertelt van nachtegalen, waarvan hij er een behield.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

Tegenover de eerste bladzijde staat het portret van Mr. D. Fock en het karakter wordt geschetst van Prof. v. Vollenhoven.

Ontvangen boeken.

Gezelle's Dichtwerken, XIII/XIV. Gelegenheidsgedichten. L.J. Veen, Amsterdam.
Laurens van der Waals, *Aandachtige gedichten.* Eene bloemlezing. J.W. Boissevain & Co., Haarlem.
Tooneelbibliotheek. Erich Schlaikjer, Rika van den dominee. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Tooneelbibliotheek. Herman C.J. Roelvink, Freuleken. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
L.A.A. van Kervel, *Verzamelde Geschriften 1900-1910.* Kemink en Zoon, Utrecht.
W.G.F. Snijders, *De landweer en de waarheid.* Een woord van protest. Nijgh en Ditmar's Uitg. Mij., Rotterdam.
Jhr. Mr. O.Q. van Swinderen, *Een struikelblo*k. P. Noordhoff, Groningen.

J. de Jager, *De theosophie in hoofdtrekken uiteengezet.* C.M.B. Dixon & Co., Apeldoorn.
G.J.P.J. Bolland, *De groote vraag voor de Christenheid onzer dagen.* Een geschiedkundige studie. Tweede uitgave. A.H. Adriani, Leiden.

Groote Mystieken I. 2. Dr. W.J. Aalders, Pseudo-Dionysius Areopagita. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Groote Godsdiensten, II, 8. Dr. W. Caland. Het Parsisme, Hollandia-Drukkerij. Baarn.
Levensvragen, VI, 9. S.A. van Lunteren, 'Veni Creator Spiritus!' Hollandia Drukkerij, Baarn.
Kerk en Secte, VI. 3. Dr. L. Heldring, Inwendige Zending. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap. 57e deel. I. M. Wijt en Zonen. Rotterdam.
Maandblad voor Bibliotheekwezen, I, 1. Onder redactie van Dr. H.E. Greve. Dickhoff's Uitgevers Mij. 's Gravenhage.
J.L.Ph. Duyser en S.A.C. van Goor, *Letterkundig leesboek*, II. Zesde druk. J.B. Wolters, Groningen.
Van Dale's Groot Woordenboek der Nederl. taal, Eerste afl., vijfde druk. Mart. Nijhoff, 's Hage en A.W. Sijthoff's uitg. My., Leiden.

Dorpslucht.
Stijn Streuvels.

V.

VROEG in den zomerschen morgen was Agatha reeds op en liep vernibbeld rond, gekweld door de nieuwsgierigheid en verlangend om te weten wat er gisteravond in de pastorie was beslist geworden.

Zij luisterde aanhoudend bij de trap, maar op Seraphien's kamer bleef alles stil. Het was zijn gewoonte niet zoolang te slapen, maar nu, met dat late uitzitten en met die onrust om de tabakdieven, zou hij wel wat verachterd zijn en wat langer zijne rust nemen. Zij eerbiedigde die rust en zou zich zelf geweld aandoen en wachten, maar nu was zij er toch zoo op gesteld om hier bij de koffie, eer er iemand anders omtrent was, het nieuws te vernemen en de zaak te bespreken.

De tasjes en de kommen stonden op tafel te wachten met den suikerpot, als eene verleidende verzoeking. Agatha was reeds aangekleed en zij keek naar de horlogie met bange verwachting van te moeten uitzetten naar de kerk, zonder Seraphien gesproken te hebben.

Aan dat geval met den tabak hechtte de oude jonge-dochter weinig of geen belang en ze vond het misplaatst bij Seraphien dat hij zich die liefhebberij zoo zeer ter harte trok - dat een bekwame vent gelijk hij, al zijn tijd verspilde met die prutserij en niet hooger streefde; dat hij zich niets anders aantrok op de wereld, iets dat met zijn stand overeen kwam en hem weerdig was.

Te leven uitsluitelijk voor zich zelf, met niets bezig tenzij met liefhebberijtjes van een dorpsrentenier die de dood afwacht op zijn sliffers en altijd maar houdt aan zijn dierbare rust, met vrees dat zijn gangetje van alle dagen zal gestoord worden - zulk een leven vond Agatha, naar kristelijken zin, niet weerdig van een bekwaam mannenmensch - zoo iets heette

zij een nutteloos leven; en ze dacht onwillekeurig aan de parabel van den onvruchtbaren vijgeboom.

Het waren overal tijden van beroering; de menschen bleken vol ongestuimigheid; het volk was bandeloos en rechtte den kop en wilde in aanzien komen. Maar het volk was als een blinde koe - het volk had geen opleiding en daarom moesten alle bekwame mannen met gezag, die leiding in handen nemen om te beletten dat er storm geloopen werd en de maatschappelijke orde geëerbiedigd bleef!

Dat was Agatha's groote bekommering en 't gedacht aan een dreigende gevaar liet haar geen rust. Ze vermoedde iets van 't geen er te brutselen en te koken begon in de verre steden, over heel die onbekende wereld waar de zonde woekerde; - zij vreesde het als een opkomend onweer waarvan ze de uitbarsting nog beleven zou, en in haar meening zou het van den invloed en de daadveerdigheid van alle bekwame en gezagvoerende mannen afhangen het onheil te weren. Hier op 't dorp zelf waren de uitwerksels van die algemeene beroering ook al te zien. De menschen zogen de besmetting in met de lucht die van elders kwam overgewaaid; ze brachten de plaag mede uit de werkhuizen en uit den vreemde.

Er kwam verandering in de gedachten, er werd geredetwist, gelezen; de werkmenschen keken rond, bekenden malkaar en voelden zich sterk. De goede zeden en de brave onderdanigheid waren eruit!

En daarbinst bleef de overheid, het bestuur, allen die 't gemakkelijk leven gewend waren, ze bleven stekeblind; ze geloofden niet aan gevaar - het had hun tijd geduurd en daarom zou het nog duren.

De burgemeester was gestorven en had de zaken gelaten gelijk hij ze gevonden had; in den gemeenteraad was er niemand die er aan dacht eenigen invloed uit te oefenen - het waren boeren of renteniers, die het ambt waarnamen als een eerepost; menschen die hun eigen zaken behartigden en maar zorgden dat de steenwegen, die naar hun hof en wijk leidden, goed onderhouden werden. De pastor was een oude, brave man, die meende dat alles om ter best was als de parochianen naar de mis kwamen 's zondags en hem groetten waar hij voorbij ging. Alles moest blijven gelijk het altijd geweest was; voor alle roering, voor alle nieuwigheid was hij bang als voor

eene ramp; en tegen zijn behoudenden zin stootte alle poging tot heropbeuring dood.

Alzoo stond de jonge onderpastor alleen op 't dorp en al zijn ijver en werklust moest hij inhouden om zoogezegd, het gezag en den invloed van den pastor niet te overtroeven. Met nieuwe gedachten of met ernstig onderhoud moest hij bij niemand afkomen. Hij werd altijd maar platgelegd met een sussende vermaning: om niet onvoorzichtig, voortvarend te zijn of moeilijkheden te verwekken.

Agatha kende den toestand en ze was er op de hoogte van, beter dan iemand omdat zij zoo dikwijls den jongen geestelijke aanhoord had, daar hij de zaken, van zijn standpunt beschouwd, kwam blootleggen als hij bij haar op bezoek was. Het wekte heel heur behagen den onderpastor te hooren verklaren dat zij de eenige menschen waren die vatbaar schenen voor hoogere zaken en zij zag met genoegen dat hij er op gesteld was nu en dan een namiddag te komen overbrengen om de toestanden te bespreken terwijl zij met haar nichtje stil en deemoedig toeluisterden naar 't geen de kapelaan zegde.

Seraphien was alsdan in den lochting aan zijn liefhebberij, prutste er en stelde geen belang in 't geen daar onder huns gedrieën overlegd werd. Dan hadden zij 't meestal over het verval der zeden, den opstand tegen 't gezag en de ongebondenheid van de lagere standen, de onbeschaamdheid van 't arm volk en 't gemis aan inrichting en volkswerken.

Samen beraamden zij middelen om 't kwaad te keer gaan. En terwijl Elvire met de bescheidenheid die een jong meisje pastte, stil zat te luisteren, haalde tante Agatha in eene zalige vervoering, haar eigen denkwijze uit en trachtte den onderpastor bij te houden om middelen te vinden ter opbeuring van het goed op de gemeente.

Sedert die nieuwe onderpastor er was, had Agatha zich voelen opengaan en haar geest en hart voelen wakker worden. Hij had haar ingelicht en over zaken gesproken waar zij vroeger nooit aan denken kon, omdat zij destijds van niets beters wist dan met godvruchtige oefeningen en eenige menschlievende werkjes, haar eigen ziele zalig te maken. Zij was prefekte van de congregatie, lid van al de broederschappen en geestelijke confrerieën; zij deed en bezorgde met de nonnen uit 't klooster, den dienst van het linnen in de kerk, en het onderhoud van koperwerk en 't opschikken en versieren der altaren, in wed-

ijver met 's pastors meid, die alles te grof wilde afslobberen en er enkel opgesteld was heur meesterschap te oefenen en te behouden over 't geen zij met recht beschouwde als zijnde haar domein. Daarbij had Agatha op eigen hand reeds de damen van barmhartigheid ingericht; de wekelijksche ziekenbezoeken tot stand gebracht en het werk der gedurige aanbidding beijverd, evenals het kleeden van arme communikantjes en der maagdekens in de processie, benevens veel andere dingen, die allemaal in stille, pernekelige bezorgdheid en gemaakte werklustigheid gedaan werden uit zuivere liefde en ter meerdere glorie Gods en ter eere der heilige Maagd, maar met een lichten bijsmaak om eigene voldoening in 't opsnuiven van den geur van heiligheid, die opwaasde uit al die kerkelijke zaken en om 't genot en de eergierigheid van de eerste te zijn en 't geluk te smaken van haar eigen ongerepte vroomheid. Haar karakter en haar stand van rijke jonge-dochter dreven haar begeerten langs dien kant uit en naar 't voorbeeld van veel heiligen, meende zij daarmede alleen den drang te volgen naar innerlijke volmaking van haar geestelijk leven.

Voor zich zelf hield zij er iets als een nauwlettende berekening op na om zooveel mogelijk aflaten te verdienen en al wat ze aan godsvrucht oefende, om te zetten in ‘gratie’ die als een soort klinkende munt gold en op haar zelf moest terug komen en haar ziel zou verrijken met aflaten in de zaligheid van 't ander leven.

Maar door den omgang met den nieuwen onderpastor, die haar andere inzichten veropenbaard had, gebeurde er een ommekeer in haar gemoed. 't Geen te voren al naar binnen gekeerd was, moest nu naar buiten stralen en een breederen invloed uitoefenen. Hij had haar bekend gemaakt met de onbaatzuchtige overgave van alle krachten ten goede, met het blindelinge uitspreiden van alles wat een mensch bezit aan middelen en begaafdheden en gezag, om het goed te bewerken in een kring zoo wijd mogelijk uitgestrekt. Het fijne geurtje dat zij vroeger als de innerlijke heiligheid en de eigene volmaking, die zij als 't opperste beschouwd had, voldeed haar niet meer. Voortaan was het een vervoering van werkijver, te geweldiger omdat zij haar krachten niet gebruiken kon en stil moest blijven toezien waar de bezigheid overal bloot lag.

In vertrouwelijke samenspraak hadden zij het meermalen overlegd hoe het te doen om haar broer erbij te halen, hem

in te lijven en aan te zetten naar hoogere betrachtingen. Seraphien had telkens toegegeven op hunne bewijsvoering - want tegenspreken deed hij nooit waar het de goede zaak betrof. Op al de redenen van den onderpastor had de stille, zelfgenoegzame rentenier ernstig ja geknikt en volmondig ingestemd, waar er kwestie was van de noodige verbeteringen. Hij was bereid al te doen wat ze vroegen, maar daarbij bleef het, want ze hadden of ze wisten eigenlijk niets uit te voeren - het waren maar besprekingen, uitwisseling van inzichten en gedachten... Seraphien hadden ze daarmede echter niet wakker gekregen, zijne ijverzucht ten goede hadden zij nooit aan 't koken gebracht en met een stillen glimlach had Koornaert de bereddering van dat alles aan den onderpastor overgelaten die 't maar best zou afhandelen met 't vrouwvolk, en hij was stilletjes weergekeerd naar zijne groensels, zijn tabak en zijne fruitboomen. Voor het apostolische geweld om naar buiten het goede te bevechten, was hij niet vatbaar.

Hij wenschte niets beters dan de braafheid en de zaligheid voor zichzelf en voor zijne medemenschen. ‘Wat kan men er anders aan doen dan de zaken laten gelijk ze zijn’? was zijn woord. Die lauwe onverschilligheid verwekte Agatha's wanhoop. Ze aanzag het als hare taak, iets dat zij zichzelf als een plicht had opgelegd en het den onderpastor had beloofd om van Seraphien te bekomen dat hij iets meer zou doen dan zijn eigene geestelijke belangen bevorderen en zijne eigen lichaamlijke voldoening.

En nu kreeg zij onverwachts deze schoone gelegenheid, - nu werd haar ineens de kans geboden haar verlangen te zien verwezenlijken! Nu stonden ze voor de groote gebeurtenis en als dat kon meeslaan, hadden zij medeen de macht in handen en was de zaak met Seraphien opgelost: dan zou hij van zelfs gedwongen zijn bij te springen en krachtdadig moeten optreden! Maar in haar diepste binnenste loech haar 't vooruitzicht toe om in haar broêrs plaats de zaken te kunnen beredderen en zijn raadgever te zijn.

Haar eenige groote spijt was: niet eerder de mogelijkheid van dien toestand voorzien te hebben om de zaak vaster te kunnen voorbereiden! De schuld legde zij op 't geval dat menheer de onderpastor hier niet lang genoeg op 't dorp was om met zijn klaarzienden blik de richting aan te geven langs waar het moest uitloopen. En de burgemeester was ook

zoo onverwachts gestorven. Niemand op 't dorp dacht er aan dat hij ooit sterven zou! Agatha had er nu een halven nacht liggen aan denken. Zij had het zich voorgespiegeld als iets dat onmiddelijk en volgens hare verwachting moest uitvallen.

Ze was maar doorgedraafd, had zich reeds ingebeeld de zuster van den burgemeester te zijn en had al de gevolgen uitgerekend van haar nieuwe en invloedrijke positie. Nu was zij in een onbegrensde voldoening en ze zag haar bestaan in de uitstekenste voorwaarden om uit te werken 't geen waar zij zoolang machteloos op staan zien hadden. Ze waren rijk, ze hadden lust en tijd en nu kwam het gezag er bij van het hooge ambt!

Haar gemoed echter was niet heel en al gerust. Ze vreesde wel een beetje de werking van den pastor, die de hand hield in zulke schikkingen en ze betrouwde zich niet op Seraphien, die er schijnbaar zonder de noodige bezieling was naartoe gegaan. Hoe kon hij nu blijven slapen, als hij zulk eene ernstige mededeeling te doen had? Was 't geen teeken dat hij het weer al voor zich had laten wegpraten zonder verweer? Of kon de zaak hem werkelijk zoo gerust en onverschillig laten, dat hij met de benoeming op de maag, toch bleef doorslapen, alsof er niets gebeurd ware?

Agatha trappelde vol ongeduld van de keuken naar de eetplaats tot in de gang, bij de trap. Ze durfde geen ongewoon gerucht maken, wachtte nog; maar eindelijk kon het niet meer. Ze wilde de mis niet verzuimen en besloot er toe op te trekken zonder bescheid te weten. 't Geen haar kwelde als eene ontgoocheling en waarop ze gerekend had nochtans, 't was 't genoegen om de eerste het nieuws te kunnen verfluisteren aan de kennissen, in het kerkportaal! En dat genot zou zij nu moeten derven.

Die dagelijksche kerkgang was voor Agatha de bijzonderste gebeurtenis van den dag, 't geen waar zij telkens weer naar verlangde als naar eene nieuwe uitspanning. Er lag eene stemmige innigheid in die stille morgenwandeling door de velden. Haar gemoed voelde zij telkens opengaan en terwijl zij haar morgengebed opzegde, dronken hare oogen de weelde van 't ontwaakte licht over de bedauwde groenigheid der landouwen. Over 't dorp en in de huizenreeks op de plaats, hing er alsdan ook zoo'n wondere stille lucht en droomerij. Op het kerkhof, onder de linden en bij 't portaal, voelde zij reeds

de ingetogenheid en den eerbied bij de benadering van het huis Gods. Daar kwamen de vrouwen aangetreden in haar zwarte kapmantels gehuld, als schimmen die drijven over den weg en verdwijnen, zonder geruchte, in de opening der kerkpoort. Daar op de trappen, of in de deemstering van het portaal, ontmoetten de vrome zielen elkaar; met een glimlach en een veelbeteekenenden blik van verstandenis groetten ze en verdwenen zonder spreken.

Maar in dat ééne gebaar hadden zij de belofte gelegd om na den missedienst malkaar de verlangens en de zwarigheden of de genoegens en de bekommernissen van haar hert mede te deelen. Want daar was het voor de godvruchtige vrouwen, die meestal den dag alleen en afgezonderd overbrachten, de eenige gelegenheid om te vernemen wat er op 't dorp gebeurde. En al wat er te speuren viel en langs de geheimzinnige wegen in vertrouwen medegedeeld en geweten mocht zijn in den engen kring der ingewijden, werd daar in 't kerkportaal en op het kerkhof fluisterend vermond.

Daar stonden ze dan in groepjes of twee en twee verdeeld, de mantelkappen toegetrokken, dichte tegen elkaar, gelijk biechtelingen, die er alles verhandelen met de noodige omzichtigheid en een wezen, dat de belangrijkheid overdrijft van de onderwerpen die zij met smaak blootleggen en bewentelen.

Agatha ontmoette er elken morgen geregeld dezelfde menschen en al volgens het met de vriendschapsbetrekkingen gesteld was - die veranderden gelijk de wind - trachtte er elk zijne weergade te vinden om 't genot te smaken van het samenzijn. Met haar vrouwelijken speurgeest wisten zij het meestal zoo te beleggen dat de vriendschap geregeld werd en wisselde volgens de omstandigheden het noodig mieken om alzoo in geen te engen kring opgesloten te blijven en door een breederen opzet het vertrouwen te winnen van wien zij begeerden. Gelijk neerstige bietjes wisten zij de blomkes te kiezen, die haar 't meeste zeem te zuigen gaven en waar er niets te vernemen viel werden de vriendinnen voor een tijdetje verwaarloosd, tot zij weer eens, met buit beladen, zouden afkomen.

Bij den ingang der straat verlieten zij elkaar en iedereen keerde in stilte weer naar huis om den dag te verleven in de gewone doening, elk volgens zijn stand, waar zij 't vernomene nieuws bemijmeren en herkauwen konden of bleven bepraten onder de huisgenooten.

Maar over 't algemeen was het een onschuldig genoegen en bleek het uitoefenen der godsvrucht het bijzonderste van den kerkgang - iets waar ze den heelen dag den nasmaak van meedroegen als van een bad in eene welriekende lucht. Dat was voor haar de gezegende inzet - het begin van den dag met God en met 't geen ze aan verhevens in haar stil gemoed droegen; het was de zegening, die stralen zou als een vlam over de lagere en aardsche bezigheden. 't Was het opdoen der gratie, het voedsel voor de ziel en haar dagelijksche heiligmaking.

Voor de mis, of bij 't ingaan, bleef Agatha altijd ingetogen en meer dan een stillen groet zou ze nooit met iemand gewisseld hebben. Haar gedachten waren alsdan bij God en uit de ingetogenheid wilde zij niet gestoord worden door zaken die God niet rechtstreeks aanbelangden. Maar nu, dien ochtend, was zij tezelfdertijde bang en benieuwd om Justina te ontmoeten en alzoo misschien van de vrouw van den dokter eenig nieuws te vernemen; want zij veronderstelde dat de dokter wel iets aan zijn vrouw zou gezegd hebben over de besluiten van gisteravond. 't Was niet zoozeer nieuwsgierigheid dan wel een ongemak, omdat zu niet wist, bij een gebeurtelijke ontmoeting, hoe den glimlach te vormen op het gelaat en met welke uitdrukking - volgens 't geval en den aard - zij het medegedeelde nieuws zou moeten opnemen. Zou ze al op voorhand een beetje zurigheid toonen of een tikje terughoudend doen of zich inschikkelijk gebaren met gemaakte en gedwongen voorkomenheid? 't Zou er van afhangen hoe 's dokters vrouw haar zou bejegenen.

Haar vrouwelijke zin gaf Agatha onbewust het gevoel van weerhoudenheid in en eer ze al iets wist van de beslissing, stond ze reeds gelijk eene mededingster tegenover hare dierbaarste vriendin. In de weerdij van een weerlicht en bij den eersten oogslag zou het gevoel in den gunstigen of ongunstigen zin bestendigd worden al naar gelang de uitdrukking waarmede haar blikken bij de ontmoeting kruisen zouden.

Bij 't ingaan evenwel ontmoette Agatha de vrouw van dokter Blondeel niet. Dat was de schuld omdat ze te laat was uitgezet. Siska van den champetter kwam daar juist en alsof ze 't van elkaar wisten en hare wederzijdsche inzichten geraden hadden, bleven ze een oogenblik treuzelen om Barbratje Kosters te laten voorbijgaan en Trezeke Babiers.

Dan naderden zij en Siska fluisterde:

- Hoe zit het, nog geen nieuws?

- Peis nu keer: Seraphien slaapt nog! 't Doet er om - ze hebben een gat in den nacht weg gezeten en hij zal verzeeuwd zijn. Hebt gij Justine gezien?

- Ze zal binnen zijn.

- ... Maar weet ge wat? Zeg dat Sarel ne keer komt, er moet iets gebeurd zijn in den hof - hij moet van niets gebaren - maar we zijn toebak gestolen!... hij zal medeen vernemen hoe het zit...

- Toebak gestolen!!... Dat zal jaloerschheid zijn! beweerde Siska met de belangende deelneming op 't gelaat! Sarel zal dat wel achterhalen!

De pastors meid kwam aangesloft en op die verschijning schoven de andere twee, onhoorbaar, de kerkdeur binnen.

De mis was even begonnen. Na een vluchtigen blik op de bekende plaatsen om te verkennen wie er al aanwezig was, zocht Agatha haren stoel tegen den hoek der zijbeuk.

Een oogslag was genoeg, al de vrouwen in haar gelijke kapmantels, zelfs op den achterkant gezien, verkende Agatha aan de gestalte, de houding en omdat ze al de plaatsen wist waar iedereen gewend was te zitten.

Nu zij gezien had 't geen zij begeerde te weten: dat Justine Blondeel in de kerk was, verjoeg Agatha alle wereldsche gedachten om maar alleen met God bezig te zijn.

Hier in haar gekende hoekje, waar zij geduffeld in weggestoken zat, en toch den priester kon zien aan het altaar, voelde de oude juffer 't zoo geschikt om zich met God af te zonderen. Die plaats was haar zoo eigen dat ze op eene andere niet zou kunnen bidden, of dezelfde ingetogenheid en geestelijke vervoering zou verkrijgen kunnen gelijk hier. Zij had er haar eigen stoel met haar naam op en de zate ervan was zij gewend gelijk geene andere. Van hier uit had zij altijd hetzelde gezicht op de ongevende dingen en de uchtendstemming, met de gekende geluiden van gezang en belgerinkel en orgelspel, met den reuk van verganen wierook, die den eenen zondag tot den andere bleef hangen in de beukruimten, - dat alles wekte bij Agatha die welgekende behagelijkheid, dien vrede, waarin hare ziel wegdreef boven het aardsche bestaan om te verwijlen in een hooger uitspansel waar zij hare afgestorvene bloedverwanten weervond in

eene omgeving van engelen en heiligen, onder den straal en 't geschitter der aanwezigheid Gods. Zoogauw zij neerzat en te bidden begon, kwam heel haar geestelijk wezen in werking; haar innerlijke gezicht verkende de klaarten waar de geesten der gelukzaligen in bewogen. Zij onderging de geneuchten van het wegvaren uit de werkelijkheid en den dronken wellust van het opvliegen in deinende kringen van blanke licht.

Ze moest er geen moeite voor doen, het was gewoonte geworden en door eene dagelijksche oefening harer verbeelding, verkreeg zij die overlommering telkens bij het openen van haar gebedenboek of met 't aanzetten van de mis. Terwijl hoorde en zag zij toch alles wat rond haar gebeurde; duidelijk volgden hare oogen 't gebed in haar boek en bleef zij aandachtig in vereeniging met den priester. Hare verrukking groeide geleidelijk aan, naarmate het heilige misoffer vorderde. Van het evangelie tot de offerande vormde het de inleiding, de voorbereiding tot iets hoogers, dat verinnigde in volkomen zelfvergeten om op te gaan in neergestrekte aanbidding bij de consacratie. Daarna bleef de vervoering stijgen tot aan de communie die zij in geestelijke vereenzelving met den priester meemaakte en het toppunt van zalige vervoering uitmiek. Daarna slierde hare ziel in kringstrijkende vlucht de hoogten neer waar zij een stonde ontheven van de wereld, weer naar de aardsche werkelijkheid terug zonk en grond genaakte. Maar dan behield zij den nasmaak nog en bleef zij met de verbijstering in 't gemoed in dankzegging neerliggen zonder te durven roeren, om zoo lang mogelijk van de vervoering te genieten.

Die toenadering met God en met de glorie des hemels stemde Agatha telkens beter. Na die opgewekte ontplooiing van haar geestelijke krachten, keerde zij weer tot de werkelijkheid, beladen met goede gevoelens en een heilig voornemen tot volmaking van haar zelf. Zij was alsdan vol overgave, gereed om afstand te doen van alle aardsche begeerten, genoegens en ijdelheden; zij voelde zich vol ootmoed en zelfverloochening en zij eindigde geregeld hare dankzegging met God te smeeken dat hij haar gebruiken zou als een nieteling om zijne inzichten blindelings te mogen uitvoeren en zij gaf heel haar bestaan in Zijne handen met 't inzicht zich te schikken naar de wegen der goddelijke Voorzienigheid.

't Was maar nadat de geestelijke vervoering vergaan was en de wereld weer zijn gewone wezen kreeg, dat Agatha den

ouden mensch in haar verkende en opnieuw te doen had met de gesteltenis van haar karakter en de begeerten en gevoelens van haar gewone bestaan, in hare eigen menschelijke gedaante. Verrijkt met nieuwe genade hield zij zich gereed den dag voort te zetten in heiligheid en al hare goede voornemens in 't werk te stellen, maar zoogauw buiten de kerk, of nog niet geheel er buiten, kwamen de aardsche verlangens en de wereldsche ijdelheden met de toestanden van 't dagelijksche leven weer boven en vervaagden geheel den wasem van zaligheid waarin hare ziel zooeven gebaad had.

Van eene innerlijke loutering of van een geleidelijk opklimmen naar de volmaaktheid en bewust streven naar eene trapsgewijze heiliging, daarvan had Agatha geen besef. Met argeloozen eenvoud nam zij de dingen op gelijk zij zich aan haren geest voordeden. Toegevend aan de neigingen ten goede gelijk ten kwade, zonder afgelijnd onderscheid te maken tusschen 't eene en 't andere, liet zij zich meedrijven in 't welgemeend geloof aan haar ongerepten levenswandel, en haar zuivere inzichten. Zij overschatte hare vroomheid niet te zeer en aanzag hare deugden als het rechtstreeksche gevolg van haar gemakkelijk leven. Zij was nauwgezet in 't oefenen van hare godsvrucht, meenend dat ze niet genoeg het goed kon bewerken omdat zij niets anders te doen had dan hare zaligheid te bewerken. En daarom was zij bevangen met de vrees God te mishagen en op hare hoede om niet in zonde van verzuimenis te vallen, 't geen zeker de eeuwige zaligheid harer ziel moest verbeuren. Het was niet de verheven opdrang naar hooger, ook niet de onbaatzuchtige begeerte naar heiligheid, - heel haar onbewust betrachten kwam voort uit vrees voor de straf om een nutteloos bestaan en uit 't verlangen naar de belooning hiernamaals. Zij beminde God en zijne heiligen om haar eigen best wil. Daarom voelde zij die groote behoefte in een geestelijken raadgever, omdat zij nooit overtuigd was en klaar kwam dat 't geen zij deed, voldoende was om de zaligheid te bekomen of de straf te ontgaan. Het kwaad vreesde zij bij ingeving, zij schrikte bij den naam alleen, zonder dat zij eigenlijk wist wat het inhield. Onder opzicht van zonde, kende Agatha enkel de kleine zielegebreken, de zwakheden van den geest zooals er zijn: kwaadspreken, de gemakzucht, het verzuimen van aflaten, gemis aan geduld, eigenzinnigheid, en de lauwheid in 't behartigen der geestelijke volmaaktheid....

Voor al die kleine gebreken vroeg zij dan elken zaterdag, de vergiffenis aan den priester in den biechtstoel en zij reinigde hare ziel door een goed berouw en een vast voornemen om in 't vervolg die kleine vlekken te ontgaan. Maar denzelfden dag nog - evenals de rechtveerdige man uit het Evangelie - herviel zij weer zevenmaal zeventig maal in dezelfde gebreken.

Met het eigenlijke kwaad of met de leelijkheid der zonde had Agatha nooit kennis gemaakt, of haar geweten bezoedeld. Zij had er nooit de gelegenheid toe gevonden. Haar temperament was zoo koel en bedaard als een effen watertje en rondom haar had zij nooit anders gezien dan ingetogenheid en godsvrucht. Of hare ziel gewapend was en sterk stond tegen de aanvallen van den booze, kon zij niet weten, want de stormen hadden nooit haar binnenste beroerd en het vuur der slechte driften had zij nooit voelen laaien. Over de zinnelijkheid en de wellustige begeerten in hare jeugd was zij heengegleden met de onbevangenheid van een gezond en evenwichtig gemoed; zonder ontsteltenis of zonder schroom had zij dien tijd doorleefd in blijden levenslust en mede gedaan in eerlijk verzet. Zij was er uit gekomen even zuiver, even argeloos en ongerept, zonder mistroostigheid, treurnis of spijt om 't geen ze aanzag als een bloei die voorbij was zonder vruchten na te laten. En eens die levenstijd voorbij, beschouwde zij haren toestand langs den besten kant en berustte in 't geen haar als geluk nog overschoot: een kalm en kommerloos en stil bestaan met haar broer en haar nichtje, met de volle gelegenheid al haren tijd te wijden aan de goede werken en aan 't beijveren van hare eigen zaligheid, en de vereeniging met God.

In de gedaagdheid harer jaren, aanzag zij dit nu als het eenige belangrijke - aan alle andere begeerten had zij allang verzaakt.

Of zij nu de laatste jaren vooruitgang gedaan had op den weg die leidt naar de vereeniging met God, was haar minste bekommernis, want twijfel of geestelijke dorheid had zij nooit gevoeld en de wanhoop of de inzakking die verhevene zielen komen teisteren als eene verzoeking, kende zij niet. Hare ziel was even helder en gerust als haar gemoed. Zij was voldaan, zij bleef de zonde schuwen, de godsvrucht oefenen, haar vrome werken behartigen en de zelfde gebeden herhalen en schreed alzoo met de bewustheid van een vlekkeloos geweten, door

't leven. Haar juk vond zij licht om dragen en 't oefenen harer plichten was haar een behagelijkheid te meer omdat zij bij 't bewerken harer zaligheid ook nog 't aanzien kreeg in hare eigene oogen en in de oogen der medemenschen om eene goedhertige brave, godsdienstige jonge-dochter te zijn. Op de ongereptheid van haar uitwendigen levenswandel en op de vlekkeloosheid van haar goeden naam was zij bijzonder gesteld en dat bezorgde en bewaakte zij als haar kostelijksten schat.

Met haren drang naar godsdienstigheid mengde er ook eene begeerte naar netheid, naar stillen opschik en voornaamheid in omgang en manieren. Die twee dingen samen lagen vereenigd in haren aard.

Van de druistigheid op de hofstede had zij zich altijd ver verwijderd gehouden als van iets wat grof is en onrein. Als jongste dochter had men hare hulp zoozeer niet vandoen; daardoor was zij langer op de kostschool gebleven en vandaar die fijnere manieren en beschaafderen omgang medegebracht. Om haar heen had zij altijd een kring weten te behouden waarin zij zich afzonderde en eerbied en waardeering afdwong. In moeders oogen was Agatha geen kind gelijk de andere, zij aardde op haar broer Seraphien en gelijk hij, leefde zij ook haar eigen leven zonder opzicht om de afkeuring en de minachting der broers en zusters die anders aangelegd waren en van beschaafdheid niets begrepen. Agatha ging haren gang spijts alles, met eene verdraagzame koppigheid en een vast doorvoerenden zin. Hare handen hield zij zuiver en hare kleeren onbesmet - het groote bedrijf draaide langs haar voorbij en van 't werk op het veld of in de stallen trok zij zich niets aan. Zij wist haar tijd te verdoen met prutsen aan den opschik der beste kamer, aan de bloemen op de vensterbank en aan de planten in den tuin. Uit reden eener ingebeelde tengerheid werd haar afzonderlijk spijzen opgediend en at zij nooit aan tafel in gemeenschap. Het grove in de leute en 't plezier kon haar evenmin bekoren als in 't werk en zij voelde nooit lust er aan mede te doen.

Al haar behagen bestond in eenzaam en afgezonderd te zitten lezen in een hoekje en in 't stille hare godsvrucht te oefenen. Te dien tijde reeds had Agatha algauw gemerkt dat er onder al haar broers en zusters maar één was waarmede zij had kunnen aarden. Zij hadden elkaar gevonden en zonder

afspraak, zonder met een woord te uiten 't geen hen aan elkaar hield, was er eene zwijgende overeenkomst en eene wederzijdsche genegenheid onder huns getweeën ontstaan. In stille, duldzame gelatenheid wisten zij zich de twee zwakkelingen en besloten de anderen maar te laten boeren, te laten vrijen en trouwen tot ze zelf eindelijk, na vaders en moeders dood, voor 't geval stonden en niets beters wisten dan de schoone gelegenheid waar te nemen om hunne wederzijdsche begeerte te voldoen - om samen eruit te trekken en stil op 't dorp te gaan rentenieren. Het was voor Agatha en Seraphien de verwezenlijking van een heerlijken droom geweest, iets waar ze onbewust, heel hun leven naar getracht en verlangd hadden.

Toen hun goed uit de gemeenzaamheid gescheiden en verdeeld was, werd aan Agatha een stuk land toegewezen op tien minuten afstand van de kerk en daarop had Seraphien, met 't geld van zijn aandeel, dat schoon, deftig heerenhuis laten bouwen en dien grooten hof aangelegd.

Het groote witte huis met hooge puntdak en twee reken vensters onder en boven gelijkig verdeeld over den voorgevel, omgeven door een ijzeren hek met dubbele poort, een voorhof, binnenkoer, aangetrekken, alles in de hoogste bezorgdheid uitgevoerd en onderhouden, - heel die doening met de aanbehoorten van hof en tuin en boschsiersel, dat was voor hen het tastelijke geluk van hun leven, - hun trots, hunne heerlijkheid voor 't aanzien der menschen en der wereld, - de uitwerking en 't verwezenlijken van 't geen er onbewust als een ideaal van burgerlijk romantisme in hun gemoed lag.

Hier smaakte Agatha het onschuldig genot van eene bedaarde, gematigde ijdelheid, om zich de meesteresse te weten en mede-eigenaarster van het schoonste huis op het dorp. Het opschikken der vensters en het tentoonspreiden van bloemen, - het inrichten en onderhoud van de rijk gemeubelde kamers, boven en beneden, was haar gegeerde bezigheid en hare inzichten en bevelen kon zij verkondigen met eene toegevende zwaarwichtigheid, als eene kasteelvrouw, die nooit opschiet, nooit kwaad tracht te worden, maar door zachtaardigheid, eerbied en ontzag wil verwekken. Als toevoegsel aan haar geluk, smaakte zij nog de voldoening om haar broer in zijn element te zien en bijzonderlijk omdat zij samen nu in staat waren hun nichtje op te kweeken als een rijkemanskind dat niets kent dan de weelde en de teedere genegenheid van zijne pleegouders.

Hier leefden zij als man en vrouw in een ideaal geestelijk huwelijk vereenigd, met alles wat ze wenschen konden om den afgaanden levenstijd op te luisteren.

Hun leven had voortaan een doel en de stilte van het groote huis werd voortdurend opgefleurd door een helderklinkenden kinderlach. Het meisje ontlook onder hunne oogen als eene bloem en 't kreeg langzamerhand de wondere siersels van den schoonen bloei der jeugd. Agatha bijzonder stelde er al haar behagen in, het was haar een gedurig gezelschap en een gedurige vreugd den glimlach van het aanminnige nichtje te mogen bewonderen. Hoeveel dingen waren er sedertdien hun levensloop niet komen verrijken? Van twee nutteloosheden dat ze waren tevoren, zonder inzicht in hun bestaan, hadden zij er nu volop van genoten gelijk menschen die recht hebben op hun geluk. De zachte aandoeningen hadden zij gekend juist gelijk de ouders zelf, die hun kind hunne eerste-communie zien doen; de kommernissen hadden zij ondervonden en het wee bij 't afscheid toen het kind naar de kostschool moest; - de eenzaamheid in huis hadden zij voelen wegen bij Elvire's afwezigheid, eenzaamheid die afgewisseld werd door de vreugden van het weerzien in de verlofdagen. Wat werd er verder al niet gebouwd bij de pleegouders en plannen beraamd voor de toekomst van dat prinsenkind!? Al hun verlangens en begeerten waren nu langs dien kant gericht en nichtje was voortaan de eenige oorzaak waarom al 't andere en zij zelf, bestonden; - al 't geen zij bezaten moest er aan geofferd worden!

Hun eigen verlangens telden niet meer, hun eigen bezigheid was enkel 't voldoen aan eene behoefte zonder zin, eene afleiding zonder nut omdat hunne gedachten als levensdoel slechts de belangen kenden van hun pleegkind.

Daarmede was de verveling en de leegte uit hun renteniersbestaan geweerd en het triestige gedacht dat hun dagen gewijd zouden zijn aan eene futlooze liefhebberij, om den tijd te bedriegen.

Nu was er evenwicht in hun leven naar den geest gelijk naar het lichaam. Zij kenden de voldoening om met 't werk hunner handen in hunne eigen behoeften te voorzien en met den overschot van den tijd, hun gemoed te verrijken en hunne zaligheid te bewerken. Hun dag zetten zij in met God en met de geestelijke oefeningen ten bate hunner ziel om daarna het andere deel te gaan beneerstigen, in de gerustheid

des gemoeds. En zoo, dag na dag, in eeuwig herhalen van 't zelfde, met de altijd nieuwe verlangens naar de kleine gebeurtenissen die in de effenheid van 't bestaan, groot belang en groote afmetingen kregen in hunne oogen, verging de tijd zonder dat de glimlach op hun wezen verdroogde omdat zij de toekomst aanzagen als een recht getrokken lijn zonder krook of hindernis, die opklom naar een verschiet van ongerepte zuiver geluk waar een blauwen hemel over koepelde.

Dien uchtend echter, na de mis, was Agatha's gemoed in de rustige plooi niet gelijk gewoonte. Zich zelf had zij kunnen betrappen op meer dan eene verstrooidheid binst de mis; maar ze verontschuldigde zich met de overtuiging dat 't onvrijwillige verstrooidheden waren en dat zij haar best gedaan had om den duivel te verjagen. Zij was zenuwachtig geweest en had verlangd naar het einde. Na de mis placht zij, volgens den aard der dagen, nog eene of andere oefening te verrichten, sommige gebeden te lezen eigen aan den heilige der maand; een kruisweg te doen of bij 't beeld van Sint-Antonius of Sint-Jozef wat stil te houden in 't uitgaan. Maar nu was zij te zeer overrompeld door verlangens van anderen aard. Zij hield het oog op 's dokters vrouw zonder te kunnen besluiten of zij die vriendin afwachten of ontgaan wilde. De onzekerheid waarmede zij haar moest bezien en aanspreken, weerhield haar en zij besloot maar liefst recht naar huis te spoeden om van Seraphien zelf het belangrijke nieuws te vernemen.

Die dag kreeg een nieuw aanschijn in Agatha's oogen en 't leven een ander uitzicht, sedert de mogelijkheid dier gebeurtenis aan den einder verschenen was.

Zij haperde nog bij 't gedacht om 't rechtstreeks van den pastor te vernemen die nu gauw buiten zou komen; maar ze wilde niet meer wachten - of liever zij had er geen lust toe er den pastor over aan te spreken.

Stiene Warlop kwam ook uit en Siska van den champetter wachtte Agatha af bij den wijwaterbak, en bood de juffrouw de natgemaakte vingers, voor 't kruisteeken.

- Er wist nog niemand van iets! fluisterde Siska, zoo gauw ze in 't portaal kwamen. Ze zou Sarel zenden voor die zaak.... Stiene Warlop moest dat niet loopen voortvertellen...

In den winkel, bij vrouw Huyghe, waar Agatha wat peneware ging koopen, werd er ook naar de zaak gevraagd en daar had ze 't voor 't eerst uitgesproken gehoord:

- 'K geloove dat we u mogen proficiat wenschen met menheere?

Agatha had beschaamd gestaan omdat zij niet wist of ze 't afwijzen of aanvaarden moest.

Langs de straat ook, op de plaats, groetten de menschen haar met bijzondere voorkomenheid, glimlachend als uit deelname in haar geluk. De twee dochters van den notaris die zij in 't gemoet kwam, keken langs haar heen - die kenden waarschijnlijk iets van den uitslag en ze verkropten haren nijd en afgunst - die konden nooit eenig belang stellen tenzij wanneer 't haar weergade slecht ging!

De boomen op 't kerkhof, de huizen, alles, dien uchtend, had iets eigens, het loech haar toe, er blonk iets feestelijks in het licht waarmede de wereld overstraald werd en 't blauw van de lucht was nooit zoo rein! Er was een spanning te merken bij de dorpelingen, de verwachting van eene aandoening; en bij 't gedacht dat heel die belangstelling op haar broer gericht was - dat zij bedoeld waren om in 't aanzien te treden, ging haar geest in de hoogte en zij trachtte die opspringende vreugde te dempen door 't besef der gewichtigheid van 't geen zij zouden opladen en aannemen. Het kalmde en bedaarde haar gemoed, te denken aan de plichten, aan de moeilijkheden, de zware verantwoordelijkheid en de lasten die eigen waren aan het ambt, maar 't gevoel van ijdelheid om den titel van burgemeester, kwam haar telkens weer vleien als met eene zachte streeling. Zij verjoeg het zondig gedacht door dat andere: dat het op haar wegen gebracht werd door de Goddelijke Voorzienigheid om er haar deel in te doen en mede te helpen om de welvaart der gemeente te bevorderen. Zij aanzag het als haar verder levensdoel en voelde reeds haren ijver ontwaken om met Seraphien en met den onderpastor het groote werk aan te vatten.

Er was veel te verrichten, en zij voorzag met behagen die drukke bezigheid waar zij de laatste jaren van haar leven aan besteden zou; zij smaakte reeds het genot om belangrijk te worden en in aanzien te komen.... neen, daarom was 't haar niet te doen!

Dat niet; alleen en zuiveruit om het uitwerksel en de geestelijke verbetering! Zij betrapte zich daareven op eene onbescheidenheid van haar diepere geaardheid; en den persoon van den onderpastor die ongevraagd, als de waardemeter van

hare verdiensten, in hare verbeelding kwam opduiken, duwde zij aanstonds weg omdat zij niets dan zuivere inzichten duldde. Maar terwijl zij 't eene verjoeg kwam de verzoeking weer onder een anderen vorm - haar nichtje zou er ook van mededeelen en door den eeretitel van haren oom in aanzien komen tegenover de familie Blondeel!....

t' Huis gekomen was Agatha aangezet en in zweet door de gejaagdheid en haar eerste vraag aan den eersten persoon dien ze ontmoette was:

- Pelagie, is Seraphien al beneden? 't Klopte voor de tweede mis; zij had nog verwacht hem tegen te komen op den kerkwegel. Toen Pelagie ontkennend de schouders ophaalde, wendde Agatha zich naar de gang waar zij gerucht hoorde op de trap. 't Was Elvire die gereed en opgeschikt tewege ter kerke was.

- Waar is nonkel?

- Nog boven; hij doet mij zeggen dat Pelagie zou naar 't klooster gaan omdat Diktus niet moet komen vandaag.

- Maar er moet iets haperen! Is hij ziek? om zoolang te slapen?! Dat is hem nog nooit gebeurd; ik ga zien.

Zij riep van op de trap:

- Wat scheelt er, Seraphien. Zijt ge niet wel?

- Ba neen-ik! gromde Koornaert die uit zijn kamer kwam. Ik heb mij overslapen, 't was laat als ik er in ging en die champagne....

- Champagne!? Maar zoo gauw zij haar broer in 't wezen bezien had, liet zij haar uitroepende vraag vallen. - Maar ge doet, ge zijt zeker ziek! riep ze, ge moest uw wezen zien!

- Mijn wezen? wat is er aan mijn wezen? Ik ben wat verzeeuwd.

- Bleek lijk de dood! groene! en uwe oogen zwemmen in 't water!

- Kom, zwijg! gromde Koornaert. Laat mij gaan. Ik zal mij wasschen - 't koud water zal mij wel genezen. Ik heb wat hoofdpijn, maar 't is nog meest van de hitte; 'k en heb maar weinig geslapen...

- En dan loopt ge nog buiten binst den nacht achter de dieven! gij zijt gejaagd en ongerust - dat is de reden waarom ge niet slaapt! - maar dat moet een einde nemen, 'k heb er den champetter over gesproken...

- Wat hebt gij gesproken?! riep Seraphien kwaad. 'k Heb

het gevreesd dat gij 't spel gingt verbrodden! Waarom moet er daar iemand zijn neus komen in steken? Ik ben mansch genoeg...

- Dat is uw werk niet. Waarom zijn er veldwachters en gendarmen op de wereld?...

Seraphien deed een hopeloos gebaar met de armen en glimlachte mistroostig. Hij ontweek zijn zusters blik en haastte zich naar beneden.

- Mijn kop gloeit! zuchtte hij in 't verlangen naar koud water.

Agatha liet hem doen; maar hij stond nog lekende nat te zoeken naar een handdoek in 't schotelhuis, als zij hem reeds te keere ging:

- Hoe is 't afgeloopen in de pastorie? vroeg zij.

Koornaert ging haar misschien antwoorden, maar toen juist kwam Pelagie binnen met den schrik op het wezen:

- Meneere! riep zij asemjagend van ontsteltenis - al uwen toebak is kapot geslagen - heel de partij - ik was om soepegroensel en...

Agatha was er evengauw bij:

- 't Is toch nooit geen waar zeker? Zijn er weer dieven geweest? Maar heur eerste gedacht was bij 't gevaar dat heur broer geloopen had. - En ge waart toen nog zoo stout om te gaan zien van den nacht! ze konden u op 't lijf loopen en u doodschieten.

Koornaert bezag zijn zuster en stond te pinkoogen met den handdoek in de bevende handen, alsof hij eene te groote klaarte niet verdragen kon.

- Dat is al uit wraak of uit jaloerschheid! zuchtte hij zonder te weten wat of waarom hij dat zegde. Het was hem zoo maar ingevallen en hij gaf het uit als eene verontschuldiging of om de aandacht af te leiden van 't geen hij vreesde dat er van zijne handeling zou aan den dag komen.

- Wat wilt ge zeggen? riep Agatha, die vreesde dat heur broer eene geraaktheid of eene flauwte kreeg, zoo deerniswekkend stond hij daar.

En dan lichtte 't plots in haren geest:

- Hebben ze u misschien aangewezen als burgemeester? O, o, zou 't dat misschien zijn? o, dan is 't iets anders; we mogen ons daar wel aan verwachten! in zulke omstandigheden worden uw beste vrienden uw ergste vijanden.

Koornaert trok verrast de wenkbrauwen op en in zijn verbauwering, omdat zijn zuster zoo beslist doordraafde en omdat zijn geest zoo flauw en afgemat was en hij in de doezeling niet meer verkende of onderscheidde wat er droom of waarheid was,... maar bijzonder omdat 't hem als een reddende straal tegenglaarde, snapte hij het mede om zijn hopeloozen toestand te verschoonen:

- Ja, knikte hij gewichtig, dàt kan het wel zijn.... Agatha vond de reden zoo aannemelijk, zoo vanzelfsprekend moest het een gevolg zijn van wraak, dat hij het ook maar beamen moest - het roesde, hij verdoolde en kon nu niet denken - later komt het wel in orde, nu zal ik het laten loopen, meende hij. Er was ten andere allang geen houden meer aan.

Alle dingen namen hun eigen loop zonder dat hij het beletten kon of geleiden.

- Als 't maar dat is! gilde Agatha, laat ze maar doen - het zal hun weinig baten!

Seraphien hoorde hare woorden als eene plotse, onverwachte uitkomst en hij dacht er niet aan die schoone kans te verbeuren met haar nu de zaak anders voor te stellen - te meer dat hij zelf reeds begon te twijfelen aan 't geen hij als de waarheid moest beschouwen. Maar daarmede bleek alles nog in orde niet! Er was nog wel meer uit den haak! De lochting lag daar - zie, dat werkmeisje was er al in geweest! - een kuil was er gegraven, een lijk ergens gedoken - en dat alles verlicht nu en bloot in den helderen dag! En straks zou de champetter nog komen....

In bed had Koornaert alles zoo goed belegd om vandaag alleen te zijn en alles op 't gemak in orde te brengen - hij had een heelen langen dag den tijd; en eer hij 't gebeteren kon, nam alles nu weeral eene andere wending - er waren nieuwe kansen opgedaagd die goed waren en goede die hij kwijt was... Het maalde alles dooreen en hij wist niet meer hoe het aan te pakken. Het schot en de doodschreeuw - tot daar was alles duidelijk, dat kon hij vervolgen, maar verder, die tooverij met dat lijk, van daar voort, verloor hij den zin der werkelijkheid en begon zijn angst. - Laten loopen! Laten loopen! roesde het als de eenige uitkomst. Hij dompelde zijn hoofd in 't water om de deugd van 't koude vocht en terwijl had Agatha om den champetter gezonden. - Aanstonds! Nu zij wist wàt er onder zat, mocht er niet meer getalmd worden.

Terwijl zijne ooren en zijn oogen en zijn neus nog vol water zaten, wilde hij roepen: dat ze wachten zouden, dat hij zelf wilde gaan, dat hij eerst in den lochting alles moest nazien.... Maar het bleef hem in den mond brobbelen en het vlugge meisje was al 't achterpoortje uit.

- Vertel nu ne keer, eerst en vooral hoe het daar afgeloopen is in de pastorie, vroeg Agatha, die haar ongeduld niet meer meester kon en er alles van begeerde te weten.

Maar Seraphien was niet in staat. Hij hoorde 't niet, 't belangde hem niet,

Er was maar eéne zaak ter wereld en die nu op 't punt stond verklaard te worden... ten zijnen nadeele misschien. En 't gemartel in zijn hoofd om een klare voorstelling te krijgen in 't geen er van den nacht gebeurd was. De lochting! 't lag er alles onbeschermd gelijk hij 't er gelaten had. Hij moest er naar toe, aanstonds zou het te laat zijn! God weet wat ze er straks zouden ontdekken!

Zulk een koorts en eene angstdavering had hij nooit gekend! het was slechter dan dezen nacht, want nu stond hij er vóór met wakkere zinnen, in klaren dage en ter verantwoording zijner huisgenooten en 't gerecht....

- Geef mij een kopje koffie, 't zal misschien beteren, smeekte hij.

- 't Zijn de humeuren van den drank, verklaarde Agatha, hoe dat gij zoo gedronken hebt?

- De pastor heeft ons getrakteerd. We moesten drinken op de gezondheid van den nieuwen burgemeester....

- Sa, sa, 'k heb het gepeinsd, dat 't zoo'n zaak was. En ge weet dat ge er niet tegen kunt, Seraphien; maar in zulk geval, een mensch.... En hoe is 't al vergaan? Zeg mij toch! Waren er geen andere die vooruit wilden komen? Heeft het moeite gekost? Hebt gij u moeten verdedigen? Vertel dan toch! Ik weet nog niets!

- Later, Agatha, later - 't en is al dat niet... en mijnen toebak... ik beve, 'k en ben nog nooit zoo ellendig geweest, maar 't zal beteren; ik moet in de lucht zijn...

- Maar steek dat toch uit uw hoofd, uwen toebak, wat is dát bij al 't andere vergeleken?! - 't bijzonderste is dat de groote zaak wel uitgevallen is. Uwen toebak, - de champetter zal het wel nagaan, en dan zult ge iets zien!

- 't Is al dat niet... zuchtte Seraphien.

- Wat is het dan?

- Ons ruste die geschonden is, ons schoone ruste... voor altijd! En al 't geen er nog achter komt... ze hebben het op ons gezien - ze zullen ons vervolgen tot der dood!

Agatha werd aangedaan door den tragischen toon van haar broers voorspelling en ze aanzag hem als het slachtoffer van de afgunst, omdat hij een ambt aanveerd had dat hem van rechtswege toekwam.

- Ja, dat mogen we verwachten! zegde zij. Die zijn plicht doet of die verheven wordt,... ja, daaraan mogen we ons verwachten! Maar, ge moet u daar boven stellen, Seraphien; dat en zal maar in 't begin zijn; ze proeven 't u lastig te maken!

Seraphien stond met zijne eene oor vooruit gestoken om te vragen waar zij heen wilde - of hij wel goed begrepen had - of zij wel wist wat ze zegde?

- Die 't gedaan heeft, zal er klein genoegen aan hebben, vervolgde zij. Want de nijd verslindt alwie er mede bezeten is!

- Zou de eene droom misschien den andere opvolgen? vroeg Koornaert bij zich zelf. Of is de droom begonnen in de pastorie en is er sedert iets gebeurd buiten mijn wete?

't Zicht van den veldwachter op den koer, deed hem opschrikken en voor goed wakker schieten. Nu moet ik op mijne hoede wezen, meende hij. Het begint.

Sarel kwam binnen. Voor de gelegenheid had hij zijn gewoon guitig uitzicht afgelegd en had een wezen op dat pastte bij de plechtige omstandigheden van zijn ambt.

In den gewonen handel was Sarel een kluchtigaard, die geern gekscheerde en mensch was met de menschen, omdat de bijzonderheden van zijn ambt op 't dorp zelden gewichtig genoeg waren om er de vereischte gewichtigheid op na te houden en het de moeite niet weerd was om er den lust van den omgang met zijns gelijken door te bederven. Men leeft maar ééns op de wereld! meende Sarel. Maar in buitengewone gevallen ontwaakte in hem het gezag en de weerdigheid van zijn beroep en dan overdreef hij de gewichtigheid en gebaarde zich stouter er ernstiger dan hij was.

- Er is iets gebeurd, menheer Seraphien.

Koornaert vermande zich. In zijne oogen bleef Sarel 't geen waarvoor hij hem kende: een babbelaar, stout ter tale maar vreesachtig als een kind. Van Sarel had hij niets te duchten; Sarel kon de oogen luiken en niets zien; Sarel kon zwijgen als 't

noodig was. Onder het laken soldatenvest en onder den kepi huisde er een gewone burger. Zijn koperen knoppen en zijn savel waren zuiver en bloot vertoog. Koornaert wist dat Sarel liefst met den blauwen kiel, een stok en een muts uitging en dat zijn beste bezigheid was: zijn hoekje land te bewerken, zijn koetje te bezorgen en zijn Siska in alles onderdanig te zijn. In den mond der dorpelingen was 't Siska veel meer dan Sarel die veldwachter was. Maar Sarel was fijn genoeg om de eerste te lachen en de spotters met eene lachreden al zijn kant te halen. Zijn eenig doel was: de kleine profijtjes na te jagen en in vrede, in gedienstigheid, als een burger onder burgers in de achting te geraken. Zijn militaire houding nam hij enkel aan voor de straatbengels en dan nog was zijn strengheid maar geveinsd en zijn aanstellerij was gedaan zoogauw hij de jongens de vrees had in gejaagd, want hij was de eerste, die glimlachte om 't geen in hem niet gemeend was.

- 't Is op uwen toebak dat ze 't gezien hebben? We zullen ne keer gaan kijken en trachten te zoeken waar ze er mede geloopen zijn, stelde hij voor.

- Der is maar weinig aan te zien, Sarel...

- Ja, 't meiske vertelde dat geheel de partij platgestampt ligt! Dat verandert de kwestie; dan is 't niet alleen diefte... er zou wrake in 't spel zijn... hebt gij vijanden of eenig vermoeden?...

- Neen-ik, verklaarde Koornaert. Op dien stond zag hij klaar dat die onverwachtte bijzonderheid van de verwoesting aan 't verloop der zaak eene heel ander uitzicht en een heel andere wending zou geven; dat hij het met tegenspreken niet beletten of tegenhouden zou - dat hij 't moest laten loopen. Hij had den stoot gegeven zonder te weten langs waar het spel zou uitdraaien - de verwikkelingen kon hij niet voorzien. De bal liep langs kronkelbanen in een vaart die niemand stuiten kon en al wie hem op de rechte lijn helpen wilde gaf hem nieuwe stooten, waardoor de bal al maar verrassender sprongen miek.... om uit te komen waar 't niemand verwachten kon!

- Ik heb geen vijanden dat ik wete, verklaarde Koornaert opnieuw.

- 't Is te zeggen.... in uw nieuwe positie - een mensch heeft soms vijanden onder zijn naaste vrienden, gooide Agatha ertusschen.

Sarel knikte gewichtig met het hoofd naar Koornaert en erbinst knipte hij inzichtig een oogske naar Agatha, 't geen beduidde: dat ze 't vast had en dat de hond misschien aldaar gebonden was.

- Men mag veel peizen en lutter zeggen, sprak hij.

En Agatha weerhield zich niet meer.

- Om de weerde van den toebak moeten ze 't niet doen, en wat hebben zij eraan met de vrucht te verwoesten? Dat is zuivere baldadigheid....

- Willen we gaan zien?

- Als 't moet zijn? Maar 'k zou het liever stil houden, merkte Koornaert gedwee. Hij daverde weeral als een zieke hond en 't gedacht om ter plaatse misschien iets schrikkelijks te ontdekken, gaf hem een gruw.

- Stil houden!? Van 's leven niet! beweerde Agatha, die 't gedaan heeft moet het boeten. Maar Sarel kan dat zonder u wel gedaan krijgen? Laat hem alleen gaan en blijf gij hier, Seraphien. Hij is niet al te wel, Sarel, hij heeft niet goed geslapen, zijn rust is gestoord en de alteratie smijt hem omver. Hij zal er iets van krijgen. Wij zijn die beroerdheid niet gewend.

Maar Koornaert snapte zich op gelijk iemand die wakker wordt.

- Neen, neen! 'k Ga meê! beweerde hij. 'k Moet er bij zijn. Sa, wat peist ge? En hij stapte voorop.

Moest er iets gebeuren, stond er hem eene gruwelijke verrassing te wachten, wel - hij kon loochenen! niemand had iets gezien - hij had zich niets te verwijten! Daarmede miek hij zich sterk. Maar 't hielp weinig. Hij stelde zich de plaatse voor waar 't gebeurd was, als een slagveld, vol bloed en lijken....

De spijt kwelde hem weer omdat hij voor dag en klaarte niet opgestaan was om alles op te redderen en te duiken 't geen hij nu zeker bloot zou vinden. Maar van ginder uit in zijn bed, had hij elken aanloop om te roeren en op te staan voelen verlammen door de vrees en zich liever diep onder 't deken gescholen dan de angsten van den verleden nacht weer te onderstaan. Zijn voornemen was geweest om eerst voluit te rusten en dan - hij had heel den dag aan hem. Ondertusschen kon hij zich hardnekkig houden alsof hij niets wist, niets gezien had en zich er niets van aantrok.

't Was alleen zijne opgestookte verbeelding die de zaken in de war stuurde.

Nu zag hij alles veel klaarder in.

Waarom had hij er toch al die kronkelingen willen aan maken? Juist alsof hij zelf de booswicht of de moordenaar ware! Al die nuttelooze voorzorgen, die grafkuil en dat foefelen met de kardoezen en met die oude kleeren.... 't leek hem nu belachelijk. Den dief doodschieten en aangifte doen bij 't gerecht - kon het eenvoudiger? Nu had hij een net gespannen waarin hij zelf vernesteld zat. Maar hij moest er zich niets van aantrekken - hij was er niet eens in gemoeid - Sarel zou naar den dief zoeken en daarmede uit! Het was, het kon alles gebeurd zijn terwijl hij in bed lag en sliep. Wie zou er hem aanklagen?

Dáár zat het hem juist! Er was.... een doode.... en die zou - dat vreesde Koornaert - ergens het hoofd heffen en tegen hem getuigen. Het visioen van het assisenhof, de strikvragen, 't raketspel van spitsvondigheden der rechters, waarmede men de waarheid opvischt uit den poel der leugen, - 't gelaat der twaalf gezwoornen op één rei - dat alles deed hem zweeten in doodspijn. Nu eerst zag Koornaert den nakenden nood om zich te wagen op dien onvasten grond waar men allen steun mist en er gedurig met de voeten doorzinkt; waar men effenaan eene nieuwe leugen moet gereed houden om eene andere te dekken; - het worstelen in den strop die u altijd nauwer den hals toehaalt om er eindelijk in te stikken.

En het was hem zoo onverwachts overvallen, hij was niet voorbereid op de werkelijkheid van zoo iets. Hij had het uitgelokt om ervan te genieten als van een verdicht verhaal, zonder te denken dat het kwade gevolgen kon hebben. Koornaert had nooit gelogen of zich met leugens verholpen; en nu ondervond hij dat de eene leugen er eene tweede noodzakelijk miek totdat het eene keten werd zonder einde. Hij was geen geslepene deugniet om de leugens met de waarschijnlijkheid te vernokken, om er iets van te maken dat aaneen hing en een wezen kreeg voor 't speurend onderzoek der rechters.

Tot zijn danige verwondering vond Koornaert den tuin in zijn gewone uitzicht, met de gewone lucht erover en de stemming erin die hij zoowel kende en onthouden had en genoten, andere uchtenden. In zijne verbeelding had hij er alle slag holen en gaten en geheime bergplaatsen in gemaakt, die er niet waren. Hier in den blakhelderen zonnesching, lag alles in gewonen toestand, in één vadem te overkijken. Sarel

niet meer dan iemand, dacht er geheimzinnigheid achter te zoeken.

- Daar, zie! zuchtte Koornaert. Sarel bleef staan met de verbaasdheid en de verontweerdiging op 't wezen.

- 't Is schande, zegde hij, iemands goed alzoo aan den hals te brengen! Hij zelf had ook een lochting, hij ook kweekte tabak, als liefhebber, om 't zuivere genot van de schoone planten. Maar hij vergat niet dat hij hier in de bediening was van zijn ambt. Hij zag de spade, de ladder bij de werke liggen, zonder dat hij zich goed rekenschap kon geven of voorstellen waartoe die dingen gediend hadden.

- Dat is uwe ladder? uwe spade?

Seraphien bekende ze als de zijne.

- We zullen dat moeten in aanmerking nemen. Dat zal opgeteekend worden.

Hij overzag de partij, bestatigde dat er blaren op hoopjes gelegd waren.

- Ge weet niet of er toebak weggehaald is, menheer Saraphien?

- Zeker is er weggehaald. Die vier eerste reken dáár, zijn den voorgaanden nacht gestolen. Ik heb er gister die koolen in geplant omdat ik de zaak niet ruchtbaar wilde maken.

- Gisternacht, zegt ge!? en Sarel bracht den wijsvinger nadenkend aan het voorhoofd, want dat wijzigde zijne berekening. - Ge hebt ongelijk gehad, menheer, zegde hij, hadt ge mij in 't stille verwittigd, zie ne keer wat een schoone gelegenheid om de dieven levend te vangen!

- 't Is waar, betuigde Koornaert in de rechtzinnigheid van zijn gemoed. Maar dat woordeke sloeg hem. - Had ik ze maar levend gevangen in plaats van ‘dood’! spotte het in zijn geest als een sarrend verwijt.

- Kom, merkte Sarel, aan een gedaan dingen is niets te praten; we moeten te weten komen waar de dieven zijn! En nu onderzocht de veldwachter de voetstappen, speurde en meed zorgvuldig de printsels te schenden. Hij kwam alzoo tot bij de haag.

- We moeten niet vragen, 't wijst vanzelf: langs hier zijn ze binnen of toch buiten gekomen, zegde hij.

Wilde Sarel de gewichtigheid van zijn ambt doen uitkomen, gebaarde hij enkel de zaak zwaar op te nemen of had hij 't in den neus dat er iets ernstigs achter stak? Die doening stond Koornaert niet aan en hij hield zich gereed om Sarel tegen

te houden, was 't dat hij den tuin verder wilde gaan onderzoeken. Hij had het op de tong om het in een lachen te steken en Sarel uit zijn gewichtigheid te schudden met een pinte bier. Wat moest die onnoozele champetter hier nu komen liefhebberen en een wezen zetten lijk de dood om wat toebakblaren?! 't Was 't spreken niet weerd.

- Kom, Sarel, we gaan een pinte pakken - 't Kwaad is nu toch gebeurd....

't Wezen van den veldwachter veranderde niet en hij die altijd ontrimpelde bij den naam alleen van koelen drank, scheen het nu niet gehoord te hebben.

- Langs hier moeten we 't speur volgen, zegde hij met de noodige voorzichtigheid en medeen wrong hij zich door de opening der haag. - We moeten bewijzen hebben.

Koornaert volgde hem en hij zag hoe Sarel als een hond die 't speur bijster is, naar rechts en daarna links keek en niet wist al welken kant uit, in het nauwe wegeling.

- Langs hier, zegde hij ineens beslist en hij ging naar den voorkant die naar 't huis van den dokter leidde. Hij keek wijds en zijds over den grond en onderzocht de twee hagen die 't nauwe wegeling van weerskanten afzetten. Hij vorderde voetje voor voetje. Aan de plaats gekomen waar de eene haag eindigde tegen den achtermuur van 's dokters hoving, deed hij nog eenige stappen en scheen het te zullen opgeven - er was niets meer te zien. Dan hief hij bij toeval het hoofd en beiden bleven verpaft staan kijken naar 't geen de veldwachter Koornaert met stralend gelaat als de verwachte veropenbaring van het geheim, aanwees.

Boven over den neggerand van den muur, hing een halfverslensd tabaksblad. Koornaert scheen er niets van te begrijpen; voor den veldwachter integendeel was het een lichtstraal in de duisternis. z' En spraken geen woord, maar Sarels oogen blonken en hij glimlachte fijn en zijn blik beduidde dat hij 't vast hield - dat zijn vermoeden gegrond was. Hij keerde eenige stappen terug tot de plaats waar de haag, aan 't muurke sloot en waar hij door 't gescheid er bachten kijken kon. Zoo gauw liet hij de beurt aan Koornaert en toen ze alle twee gekeken hadden, bleven zij elkaar staan bezien - Sarel met de uitdrukking van iemand die zeggen wil: hebt ge 't nu vast?! En Koornaert met oogen als vraagteekens die beduidden: waar wilt ge heen? 'k begrijp er niets van.

- Kom, zegde de veldwachter en zij keerden weer door de opening der haag in Koornaerts tuin. Zoogauw ze op 't vrije stonden om niet afgeluisterd te worden, zegde Sarel:

- 'k Wil mijn kop verwedden, mijnheer, dat uwe toebak ginder in die boeie ligt! We zullen niet lange moeten zoeken naar den dief. - 't Is een schande! voegde hij er verontweerdigd bij. Koornaert geloofde niet, hij durfde of mocht niet gelooven - hij kon niet vermoeden hoe het ineen zat.

- 'K en begrijpe u niet...

- Ik wel, luister, 't is klaar lijk dag. 'k En weet niet wat er in de pastorie beslist wierd, maar 'k meen het te weten... 'k Weet ook wie er den toebak gestolen heeft, of doen stelen liever... of beter er is hier geen diefte in 't spel: er is iemand op uw nadeel uit, 't is werk van jaloerschheid. Maar... zulk eene zaak kan zware gevolgen hebben - die een put delft.... Hij wreef met den duim en den wijsvinger over den geschoren kin en melkte aan het sikte dat zijne onderlip sierde als een struifeltje. Met een inzichtigen blik, schichtend uit de ooghoeken, bediedde hij zooveel als het tweede lid van het spreekwoord.

Koornaert stond verslagen. Hoe was 't geen hij vreesde en tegelijk verlangde, nu waarheid geworden?

Waar was de draad van die onverwachte verwikkeling? Toen schrikte hij ineens bij de meening dat Sarel misschien eene aanspeling miek op... den put! en dat hij den zin van het spreekwoord op zichzelf kon toepassen?

Sarel stapte voorop met de gewichtigheid van een geheimdrager en Koornaert volgde hem gewillig als iemand die naar zijn oordeel gaat.

- Eene kleinigheid brengt soms eene heele zaak aan den dag! verklaarde de veldwachter en ze kwamen over den binnenkoer in de tuinkamer waar Agatha hen opwachtte.

Met ingehouden woorden deelde de veldwachter zijne ondervinding mede. Er ging een licht op in Agatha's geest. Zij begreep den toedracht op den stond. Maar zij bleef sprakeloos van aandoening, - met den vloed van woorden gereed in de keel. Sarel ook stond glimlachend te genieten van zijn bijval en te wachten tot de stilte verbroken werd of tot de aandoening haar verloop gekregen had.

Dan, op eens, stelde hij zich aan als de onderzoeksrechter.

- Was Blondeel niet een beetje afgunstig van uwen toebak?

begon hij. 'k Heb er hem zondag nog over bezig gehoord in de Sterre; - hij beweerde dat de zijne de schoonste was. En 't burgemeesterschap, menheer Seraphien, zit er dàt ook niet voor een deel onder? 'k En beweere niets - 't onderzoek moet dat uitmaken, - maar de bewijzen spreken hier duidelijk genoeg. Agatha aanzag het als eene tastelijke tusschenkomst der Voorzienigheid. Zij schrikte nog voor de onwaarschijnlijkheid van 't geval, maar ze wilde het toch aanstaands vastgrijpen als een middel om haar voordeel mede te doen.

De veldwachter meende nu in vertrouwen zijn meening te mogen zeggen, want hij wilde zijne tusschenkomst verdienstelijk maken en hij was slim genoeg om te raden dat hij eene schoone gelegenheid had om in aanzien geraken bij zijn nieuwen burgemeester:

- Wat mij betreft, zegde hij met de vereischte omslachtigheid en de noodige rustpoozen die zijne uitspraak gewichtigheid moesten bijzetten, Blondeel heeft een dubbelen slag willen slaan. Voor een stuk van vijf frank heeft hij wel een paar mannen gekregen die 't doen wilden.

- Wie zou er dat ooit durven denken? weeklaagde Agatha. Hoe zijn we nu ineens zulke vijanden geworden?! Koornaert voelde zich gelijk iemand die op een onbekenden weg, van achter een hoek, vóór zijn verbaasden blik, plots een heel nieuw zicht openkrijgt. Hij begreep nog niet 't geen de veldwachter zoo eenvoudig opnam, maar van nu voort, zag hij er een uitweg in voor zichzelf en hij vermoedde dat de zaak eene heel andere wending zou nemen, te zijnen voordeele. Den last voelde hij van zijn geweten vallen en bovendien zou hij er iets mede bereiken dat al verloren scheen! Langs dien kant moest hij uit! En nu: vooral kloek blijven - de deernis niet binnen laten! Die verrassing sloeg op in zijn gemoed tot een jubel, maar hij bedwong zich en wilde bedaard blijven en eenig medelijden of droeve gelatenheid veinzen. Hij werd overrompeld door de tegenstrijdigste gedachten, maar de vrees voor zich zelf hield de bovenhand.

De gelegenheid zou hij daarom vastgrijpen als eene redplank en in zijne vervoering duwde hij voorloopig alle andere verteedering weg. Medeen wond hij zich op om te wennen aan 't gedacht: dat dokter Blondeel op zijn nadeel uit was en hij hem bijgevolg als zijn vijand moest aanzien en in dien

zin handelen. Met hem te bevechten zou hij zijn eigen veiligheid bewerken.

- Wat moet er daar nu mee gedaan worden? vroeg hij.

- Ja, wat moeten we nu doen? vroeg Agatha.

Elk woord dat ze zeggen zouden, elk gebaar moest zware gevolgen hebben. Nu stonden zij voor iets, nu hadden ze te beslissen over eene zaak waarvan 't verloop zou wegen over heel hun verder leven; het dorp kon er door onderst te boven keeren en een ander uitzicht krijgen. Seraphien zijn stemme beefde en zijne onderlip begon te klutsen. Agatha aarzelde nog en in haren angst verlangde zij geen werkelijk deel te nemen aan de beslissing.

Moesten ze 't nu tegenhouden of laten loopen? Ze hadden 't in de hand... Het eerlijk geweten van broer en zuster zegde hun dat: 't kwaad moest gestraft worden. Met een blik in malkaars oogen, hadden zij 't beslist.

De veldwachter ook was van meening dat er niets te kiezen was. Hij vertegenwoordigde hier 't gerecht en hij sprak als een onderdaan die zijn nieuwen meester inlicht over ambtszaken waarin hij nog niet goed te huis is.

- Wat ge moet doen? - Ge wilt zeggen ‘hoe’ ge 't moet doen? Wel, de zaak neemt van zelfs haren loop - de feiten zijn er. Ge moet aleens geen klacht indienen - 't gerecht is er al mee gemoeid - ik moet de gendarmen verwittigen en ik zal met hen 't onderzoek beginnen. Gij blijft er totaal buiten.

- Ja, maar?...

- Huiszoeking, proces-verbaal.

- En wat gaat de dokter zeggen?

- Wat gaan de menschen zeggen?

- Wij beschuldigen niemand, we onderzoeken alleen; 't gerecht beticht en de beschuldigde kan zijn geval verdedigen.

- Zeker, dat is 't! verklaarde Agatha, we komen er voor niets tusschen.

- En een toekomende burgemeester vooral, moet toch 't gerecht laten zijn gang gaan. De overheid mag niet te slap of te toegevend zijn. En hier is er middel om dien daar voor altijd uit uwe bane te kegelen, fluisterde de veldwachter vertrouwelijk, want mannen die alzoo te werke gaan, daar hebt ge niet op te rekenen. En hij wees in de richting van dokter Blondeel's woning.

Dat gaf den doorslag - bij Agatha ook. De kansen waren

gekeerd. Als er kwaadwilligheid was langs ginder, wel, dan moest hij maar de gevolgen dragen.

- Dat 't gaat gelijk het kan! verklaarde Koornaert, maar in zijn kop stond het reeds onwrikbaar vast, dat hij wilde doorwerken, dat hij wilde zegevieren spijts alles en ten koste van alles. De wrok was geboren - de redelooze wrok, als een plots ontstaan gevoel dat hij nog aanwakkeren moest om het te doen leven. Den haat aanzag hij als zijn goed recht, als het handhaven van een plicht die niet af te wenden was.

En Koornaert die nooit gehuicheld had, die zich gister nog niet in staat achtte te huichelen, deed het nu met een gemak en met zulk een helder overleg. Onbewust nam zijn wezen dezelfde uitdrukking aan gelijk Agatha, en hij gebaarde 't leed te ondergaan om het verlies van een trouwen vriend en de ontgoocheling, de spijt, het medegevoel om de schande die den dokter te wachten stond.

- Dat is al wel, Sarel, mijmerde hij luidop. Maar ge verstaat, dat het lastig is en dat ik liever mijn ‘recht’ zou laten varen dan iemand eenig ongemak aan te doen. De dokter en ik, we zijn gebuurs, oude vrienden,... en dat het nu ineens moet uit zijn!...

Het geveinsde gevoel bracht hem op 't gedacht aan Elvire en de betrekking met den zoon van den dokter en daar betrapte hij zich dat zijn spijt gemeend was.

Agatha ook had een traan in de oogen.

- 'k En kan mij nog altijd niet inbeelden dat 't met zulke inzichten geschied is... 'k Achtte den dokter voor zooiets niet in staat, zuchtte zij.

Bij die woorden flitste er eene schrikgedachte door Koornaerts hoofd. Eer hij 't weerhouden kon, was 't er uit:

- Hebt gij den dokter gezien, vandage, Sarel?

- Neen-ik, menheere, maar nu is hij thuis.

Neen, 't was te gek, 't nieuws zou anders allang door 't dorp zijn geloopen - de dokter kon het ook nooit zelf gedaan hebben! Wat zotte onderstelling toch. Maar die herinnering aan zijn droom deed Koornaert schrikken, en hij kreeg het als een slag in de hersenen: als het eens waar was en hij den dokter doodgeschoten had!?

Daarmede kwam de onrust weer aan 't geen hem voorkwam als het geheime element in het drama en een oogenblik was hij op het punt om Sarel, die hem zoo vertrouwelijk had

ingelicht en hem zoo genegen scheen, nu ook in zijn vertrouwen te nemen. Hij was zoover te wege den veldwachter bij den put te leiden en hem àlles te vertellen 't geen er in den eendlijken nacht gebeurd was. Hij had behoefte aan hulp, hij wilde van dien vreeselijken twijfel verlost worden en zich bevrijd weten voor verwikkelingen die hem in de zaak zouden betrekken. En Sarel zou hem misschien helpen?...

Maar hij was nog bijtijds meester over zich zelf - en zijn zuster wilde of mocht hij 't vooral niet bekend maken!

Neen, moest hij 't gedaan hebben, 't zou hem nu reeds spijten. Dat was een geheim tusschen hem en den man die daar begraven lag - dat moest begraven blijven.

Maar, als het zoo gesteld was, dan moest de dokter toch bewetend zijn van 't geen er met den inbreker gebeurd was?! God, wat nieuwe verwikkelingen!... Ja, wel, fluisterde er iets in zijn geest, maar dan mag de dokter toch niet reppen over het ongeval - gij waart in uw recht! C'est-ça! knikte de inwendige Koornaert. Dan ligt er een lijk tusschen onze vroegere vriendschap.

Het werd oprecht een gebeurtenis gelijk in een boek, weerdig van eene der verhalen die hij soms met zooveel spanning gelezen had en die nu zooveel te belangrijker werd omdat ze met hem zelf voorviel en dat heel zijn ondergang of zijn welstand erin op 't spel stonden, en van 't verloop afhingen.

De drang om alles te vergeheimzinnigen, vond hier nieuwe stof en Koornaert tintelde in heel zijn gevoeligheid om 't geen er op 't gebeuren stond.

Agatha integendeel kwam het geval nog altijd bedenkelijk voor. Ze zou het wel anders gewild hebben want nu rekende zij de voordeelen en de nadeelen op en ze wist niet heel juist of de winst kon opwegen tegen 't verlies. Maar het was niet af te wenden, met geen middels, ze stonden ervoor - de dokter had het verwekt en zij moesten volgen.

- Wel, God! wat zal dat een slag geven op de gemeente!

- Men ziet meer zulke dingen gebeuren, verklaarde Sarel wijsgeerig.

- En waarmee moet gij nu beginnen?

- Eerst van al doen constateeren, en gauw, want als ze ginder lonte gerieken, kunnen ze de bewijsstukken weren en dan wordt het onderzoek moeilijker. Ik ga nu de gendarmerie verwittigen! met mijn velo ben ik in een half uur weg en weer.

De veldwachter dronk nog een glas bier en vertrok haastig. Koornaerts voornemen was om nu ook aanstonds naar den lochting uit te zetten en geen tijd meer te verspelen, want die opzoekingen beangstigden hem zeer.

Hij bleef hier echter lijk gebonden en hij voelde de begeerte om de zaak geheel uit te praten, behoefte aan de overtuigingen van zijn zuster, waarvan elk woord hem kostelijk was omdat het zijn eigen twijfelachtigheid hielp verjagen.

Zoo gauw ze alleen waren, luchtte Agatha haar verontweerdiging, haar medelijden, haar spijt, hare verbazing, hare vrees, al in eens.

- We zijn aangevallen door onze beste vrienden! Hoe verblind moet ge toch zijn - er is op niemand staat te maken - en dat is nu nog maar 't begin! - Wie zou er zich aan zulke dingen verwacht hebben? Maar er moet eene andere hand onder zitten - de dokter kan zooiets niet verzind hebben! 'k zal het nooit aannemen.

- Maar dàt moest hij juist doen als hij wilde mislukken! riep Koornaert.

- Hoe?

- Ja, dat 't moest uitkomen was zeker, en wat volgt er? Straf, veroordeeling en beletsel om nog ooit burgemeester te worden, - zedelijk verloren is hij!

Agatha knikte instemmend.

- 't Zijn raadsels, - 'k word er niet wijs uit! Dat zijn de geheime drijfveeren der menschelijke driften - de onverwachte afdwalingen van den rechten weg! En de arme kinders! Wat zal Elvire zeggen? Hun geluk is verbroken en al onze vooruitzichten liggen in duigen!

- Dat kan nog wel terecht komen, troostte Koornaert, en nog: Godweet hoe het al uitdraait met dien Albert; iemand die zoo lang in 't vreemde geweest is en valt zoo zeer niet meer te betrouwen. Wie weet ‘hoe’ die jongen terug keert... en nog: dat komt hier nu niet te pas - eerst onze plicht!

Agatha bewonderde haar broers krachtdadigheid.

- En nu voorloopig spreken wij er aan niemand een woord over, gebood hij.

Agatha meende het ook zoo, maar zij voorzag dat het zwijgen lastig zou worden.

Na de mis was Elvire wat blijven praten met zuster Celeste waarmede zij gelijk vroeger, even vertrouwelijk omging en voort al haar hartsgeheimen veropenbaarde gelijk het onder kostschool-vriendinnen gewoonte is. Elken uchtend had Elvire hare vriendin iets mede te deelen aan het kerkportaal en het was hare noodwendigheid geworden al het belangrijke gereed te maken om op die enkele stonden alles te kunnen zeggen en vragen wat haar aanbelangde.

Wat verder, op den kerkhofwegel ontmoette zij Irma Vandale, hare naaister, met wie zij ook over hare kleeren spreken moest en over de kleeren der andere juffrouwen van de gemeente.

Daarna was er voor Elvire niets of niemand te betrappen waar zij eenigszins op gesteld was. Maar alhoewel zij volkomen onverschillig bleef aan het oordeel of aan de bewondering der menschen, stelde zij er toch eenig behagen in om door de dorpstraat te gaan en bekeken te worden. Die dagelijksche kerkgang was de eenige aanknoping die zij had met de dorpelingen - zij hield er niet van en kon er niets van verwachten, maar toch, telkens zij de plaats weer verlaten had en in 't veld kwam, greep het haar aan met 't gevoel dat ze naar de eenzaamheid ging en een heelen dag lang zou zijn zonder een levend wezen te zien.

Het was een spijt en lichte deernis die opzettelijk overdacht werd, omdat er toch iets weemoedigs in haar meisjesziel aanwezig zijn moest. Dat groote heerenhuis ginder in 't groene loof der sierboomen omwonden, en het groote witte huis ernevens - het kasteeltje met de somberheid van het bosch erachter, dat kwam haar telkens voor als de plaats die voor haar alles omvatte wat zij op de wereld wenschen en begeeren kon.

De groene velden lagen hier gelijk een effene zee waaruit die berg van groene loof, boven de twee groote heerenhuizen als een eiland opstak. De lucht er rondom was een heldere oneindigheid van rust en onroerbare vrede waar de vogels alleen met hun gefluit, de stilte verlevendigen; het scheen haar de geslotene tooverkring die het droomoord beveiligde voor alle aanvallen van buiten en waar zij, als de schoone slaapster zelf, eens door den jongen ridder zou gewekt worden.

Op den weg naar huis, smaakte Elvire nog de geneuchten van het gebed in de vereeniging met God en hare reine ziel baadde alsdan in een opgeruimde vervoering en zachten wellust

zonder dat zij er de reden of de oorzaak van trachtte te raden. Vóór haar lag er een nieuwen dag te verleven en alles wat haar in het onmiddelijk verschiet te wachten stond, scheen haar vol blijde verrassingen. Zoo was haar hert altijd vol verlangens en werd de schijnbare eentonigheid dier dagen, voor haar een altijd nieuwe begeerte naar iets dat haar overvallen zou en verrijken met nieuwe vreugde.

Gelijk de andere huisgenooten, stak Elvire voorzichtig de ijzeren hekpoort open, stapte over de witte tichels van het middenpad en ging langs den gevel, naar het zijpoortje over den binnenkoer naar de tuinkamer, waar zij 't ontbijt verwachtend was. Daarna zou zij zich verkleeden om heel den dag gemakkelijk in haar licht wit gewaad, stil te huis te blijven en te droomen...

Daar vond zij nonkel en tante tegenover elkaar zitten, zonder spreken als na eene heftige woordwisseling, met den gewichtigen ernst op 't gelaat, alsof er een ongeluk betreurd werd.

Nonkel keek strak voor zich uit en tante loosde juist een diepen zucht, toen zij haar nichtje zoo onschuldig en onwetend zag binnen komen. Het medelijden praamde de goedhertige tante ineens bij 't gedacht dat het arme schaap er misschien zijn geluk en de rust van zijn gemoed voor altijd zou bij inschieten; want zij voorzag al de verstrekkende gevolgen in de toekomst van die noodlottige gebeurtenis en zij zag er geen kans toe de dreiging af te weren... Het was het leedvermaak van iemand die nooit ernstige en ware ongelukken doorstaan heeft en geern wat liefhebbert met ingebeeld verdriet en zich hachelijke toestanden voortoovert om de deugd der aandoening te voelen en de spanning te wekken in een gemoed dat verwaterd schijnt door de rust van 't geluk en de deininglooze evenheid van het dagelijksche behagen in een onberoerd leven.

Nonkel en tante hadden 't voornemen gemaakt er niets van te zeggen aan hun nichtje, tenzij 't geen er volstrekt noodig zou zijn.

- Wat is er? riep het meisje verbaasd. Is er iets gebeurd?

Tante haastte zich om vooruit te zijn:

- 't Is dat we weer toebak gestolen zijn en dat 't gerecht er nu mede gemoeid is en dat we zeggen: wat al beroering en geloop het al verwekken zal....

Maar Seraphien kon den deemoedigen toon van zijn zusters woorden moeilijk verdragen. Sedert hij door zelfopwinding aan de meening gewend was en zijn voornemen vast zat in zijn hoofd, was zijn gemoed verhard en wilde hij geen meedoogenheid meer binnen laten. De dieven hadden hem den schrik op 't lijf gejaagd en nu was 't nog erger omdat het bleek dat ze uit loutere jaloerschheid en wrok hadden gehandeld.

- Die 't gedaan heeft moet er de gevolgen van dragen! riep hij.

Agatha alevenwel was er te zeer door geschokt en kon hare weekhartigheid niet overwinnen. Met 't verlies van die vriendschap scheen zij iets kostelijks te moeten ontberen dat door de aanwinst van het andere - het eere-ambt - niet te vergoeden was. Maar ze wist er zich ten volle onschuldig aan en ze betreurde het enkel als eene ramp en zij kon zich Justine niet voorstellen in die zaak, noch hare houding raden in de toekomst. En van een anderen kant spiegelde zij zich de gebeurtenissen voor als iets waar zij zelf de belangrijke rol zou te vervullen hebben; iets dat het gewone levensbaantje voor lang uit de gladde evenheid zou houden en vervullen met spannende voorvallen. In hare verbeelding voorzag zij de middelen om de zaak te dramatiseeren en de draagster te zijn van een thoeveel geheimzinnigheid - 't geen hare verschijning op 't dorp zou doen winnen in aanzien.

Met een plotsen ommekeer in hare besluiten, vond ze 't nu niet meer noodig den toestand aan Elvire gedoken te houden. Zij vermeed er door een nuttelooze pijniging van haar praatlust en seffens zou men het haar toch moeten bekend maken, misschien in minder gunstige omstandigheden. Elvire was haar boek gaan weg leggen en haar hoed afdoen en zoogauw ze terugkeerde, eer ze al bij tafel zat om te ontbijten, begon tante met de gewichtige mededeeling, op een toon die den klank van haar stemme wijzigde gelijk de snaartrillers die door een pedaal gedoofd zijn. Zoo vertelde zij hoe 't uitgekomen was waar de toebak gescholen zat... in de boeie van onzen vriend den dokter!...

Het knaleffect dat ze verwacht had, bleek op niets uit te loopen. Het meisje luisterde er naar alsof het eene gewone gebeurtenis gold die haar niet aanging.

En met rechtstreeksche aantijgingen durfde Agatha niet afkomen, dat scheen haar voorbarig; integendeel, ze moest alle

schaduw van vermoeden afwerpen. Zij dreefelde er om heen:

- 't Is maar, zegde zij, dat zooiets onaangenaamheden zou kunnen verwekken en dat de dokter in een moeilijken toestand kan geraken....

Elvire deed een afwerend gebaar met den elleboog:

- Wie zou er..... 't ware al te belachelijk! De dokter die toebak komt stelen!

- Komt stelen! komt stelen! tintelde Koornaert nijdig achter, wie zegt dat!?

- Maar de verwikkelingen met 't burgemeesterschap, dàt is erger! verklaarde Agatha die daarmede een stapje verder wilde geraken.

Elvire vatte nog het verband niet.

- 't Schijnt dat hij spijtig is omdat het burgemeesterschap hem niet toegekend werd... en om zijn spijt uit te werken... wilt hij ruzie zoeken.

- En wat zal er nu gebeuren?

- De gendarmen moeten de zaak onderzoeken en 't gerecht moet uitsprake doen.

- En zoo komen wij met den dokter in processe? riep het meisje verbaasd.

- De diefte is hier geschied en als 't uitgemaakt wordt wie de plichtige is, kunnen wij er niets aan doen - we moeten 't laten zijn loop gaan, verzuchtte tante.

- De dokter kàn daar voor niets tusschen zijn. Waarom gaat ge 't hem niet vragen?! riep zij in argeloozen eenvoud. Dan zijt ge immers seffens ingelicht. En de onzekerheid is medeen opgeklaard.

- Dat is nu een voorstel! gekte Koornaert.

Die nuchtere, onbevangen uitroep van iemand die er buiten stond en daardoor een helderen blik had over de verhoudingen van den toestand, deed hem schrikken.

- Maar Elvire toch! verschoonde tante.

- Maar ja, ik geloof er niets van! Ik wil er niets van gelooven! riep het meisje.

Nu nog maar overschouwde Elvire de gewichtigheid van zulke eene veronderstelling. Bij 't eerste opvallen onderging zij den schok zonder leed omdat 't nieuws haar toescheen als een fantastische greep in de lucht, zonder er te kunnen aan gelooven. Maar naderhand ontstond de onrust omdat nonkel en tante het tegen alle verwachten in, als eene mogelijkheid

schenen op te nemen. Het voorstel alleen van een gebeurlijke opschudding, de verwachting van een onuitpeinzelijk groot, groot nieuws, dat heel 't dorp zou bezig houden en ontstellen, dat wekte bij het meisje iets als eene spannende verwachting waar zij met een spontaan opwellende begeerte naar uitzag. Zij vermoedde dan nog niet dat er van haar eigen belangen in 't spel waren. Het was het dadelijk opkomend verlangen van het eenvoudige dorpskind naar iets ongehoords; de geheime voldoening om 't schandaal dat een groote familie zou overvallen; 't verlangen met medelijden gemengd en deelneming om 't verdriet dat de dokter en zijn vrouw te wachten stond. Elvire kreeg eene behagelijke krijzeling bij 't vooruitzicht der verbazing die zulk nieuws zou te weeg brengen bij Ema, en Julie, de dochters van den notaris, - bij zuster Celeste, die zoo hoog in aanzien stond bij haar medezusters van 't klooster omdat haar vader dokter was, - en wat zou de onderpastor oogen zetten als hij 't vernemen moest! en wat zou er over en rond het geval gepraat worden!?

Alhoewel zij er niets van geloofde, gaf het haar een vreemd genot te denken dat de faam en goeden naam van de Blondeels zou vernietigd zijn. Naar hare verwachting zou eenieder er toch aan gelooven en den dokter verloochenen; maar dan was 't alleen omdat zij hem zou kunnen getrouw blijven en openlijk verklaren er geen woord van te gelooven en te mogen toonen dat zij er boven stond en den dokter en Albert hare genegenheid zou laten zien spijts àlles! - zij zou het dorp trotseeren - als eene heldin den smaad van de dorpelingen onderstaan en haar gebaar vrij uitwerken. Nonkel en tante mochten ook al verblind blijven en weerstand bieden, zij zou ze laten schieten! Albert en de dokter zouden er zich ook niets van aantrekken, dat sprak van zelfs en hare liefde zou op 't einde zegenpralen en alles zou eindigen met eene glanzende verheerlijking der gewroken onschuld.... en daarvan zou zij de bewerkster zijn! Dat tafereel schoot haar ineens, geheel opgetimmerd in haren geest en ze verwachtte nu onmiddelijk den aanvang van eene heele reeks schokkende gebeurtenissen met tranen en geween, wanhoop, haat, kleinzieligheid, waarboven haar eigen breedvoelende goedhartigheid zou uitstralen als een opbeurende vertroosting voor de verdrukte zielen. Het kittelde hare verwachting om nu eens belangrijk te worden, om figuur te maken en opgemerkt te geraken als een meisje met karakter en daadkracht.

Zij voorzag het als het spannende hoofdstuk van haar eigen levens-roman: de moeilijkheden, de gedwongen scheiding, het verdriet en het lijden tusschen de twee gelieven. Zij stelde het zich voor dat zij de leiding der gebeurtenissen zou in handen houden en de toenadering of de verwijdering bewerken kunnen die 't verloop van het verhaal zijne wending zouden geven, naar eigen goeddunken. God, wat een onverwachte opschudding in haar stil, rein leventje! Tot nu toe was 't een geduldig afwachten geweest, een slijten der gelijke dagen met het uitzicht naar eene vreugdevolle ontknooping. 't Geen zij als roerselen des gemoeds kende, was enkel opgedaan uit lezing; dat alles bleek nu in ijdelen rook te vergaan, vergeleken bij de werkelijke gebeurtenissen waarin zij nu leven ging! Het wekte een jubel in haar verlangen en ze glimlachte meedoogend bij 't zien hoe nonkel en tante daar met angstig gemoed bleven over doorpraten, waar zij, met lichten zin, meende de belangende toeschouwster te zijn.

Haastig en houdend om hare opgewektheid niet te laten blijken, liep ze naar boven om zich te verkleeden en gauw het verder bespreken van nonkel en tante weer te kunnen bijwonen.

Daar ze op haar slaapkamer juist haar bloese had uitgetrokken en in haar keurslijf met bloote armen wat te dicht bij 't open venster genaderd was, sprong het meisje verschrikt achteruit met een schok die haar den adem benam. Daareven, zonder achterdenken, uit gewoonte en omdat hier nooit menschen voorbij kwamen, had zij zich gewaagd onaangekleed, een blik door 't venster te werpen en twee gendarmen met den champetter hadden haar gezien! Zij beefde van ontroering, was beschaamd, in den diepsten hoek der kamer gevlucht en bleef er staan met de armen over de borst genepen, te luisteren naar 't geen er gebeuren ging.

Men belde aan de voordeur. Ze kwamen dus niet langs den gewonen weg binnen.

Op den stond kwam de nieuwsgierigheid Elvire opjagen. In één wrong trok zij haar kleeren aan, haakte ze toe, snapte een voorschoot, haar sliffers, ging voor den spiegel haar kapsel bevoelen, trok hare bloese in de plooien en nu, op den punt der teenen de trappen neer. Onderaan, met de deur op een kier bleef zij luisteren.

Daar Agatha geen bezoek langs de voordeur verwacht had,

en de blinden der salon-vensters gewoonlijk toebleven, zag zij zicht verplicht de gendarmen in de eetkamer te brengen.

Koornaert toonde zich kalm. Het zicht der gendarmen ontstelde hem niet, integendeel het verheugde hem te zien dat de zaak haastig haar beslag zou nemen. Tot in de puntjes moest hij den wachtmeester herhalen 't geen de veldwachter onder weg hem reeds had medegedeeld. Zij zaten rond de tafel als in verhoor. Er lag iets plechtigs in dat opgeven der daadzaken en onwillekeurig voelde Koornaert het ongemak omdat hij zich verbeeldde daar te zitten als de plichtige die uitgevraagd wordt en zich mispraten gaat. Hij was er vooral op gesteld de gunst te winnen van die mannen. Hij toonde zich voorkomend als met hooggeplaatste bezoekers. Hij bood hun een glas wijn aan, bier, cigaren, maar zij beweerden geen tijd te hebben. De wachtmeester stelde voor aanstonds ter plaats te gaan zien.

Koornaert scheen nu van alle vrees ontdaan te zijn, hij stapte voorop en, in den lochting gekomen, wees hij de plaats aan waar den eersten keer de vier reken tabak gestolen waren en de koolplanten nu stonden. 't Geen bij 't tweede bezoek der dieven gebeurd was, behoefde hij niet te wijzen, - de kaalgeplukte stammen stonden er, en de bladeren lagen er nog op hoopjes; daarbij was de verdemelering van heel de partij het sprekend bewijs...

Maar gelijk Koornaert zoo stout te praten stond, kreeg hij plots iets als een stoot in de borst en al zijn bloed zonk hem uit zijn lijf, - dáár vlak vóór zijne voeten merkte hij iets als opgedroogd, donker vocht, iets dat hij al te gauw verkende te zijn eene bloedvlek! Hij meende dat de grond onder zich aan 't wankelen ging, zijn wangen werden koud, zijne handen beefden en hij had nog juist den angstigen moed om er met de voeten, ongemerkt door heen te wrijven en dan bleef hem de vervaarlijke onzekerheid of ze 't niet speuren zouden?! De wachtmeester bleef gelukkiglijk op den middenweg bezig met aanteekeningen te doen in zijn zakboekje. Daarna stapten zij alle drie over 't land naar de haag waar de opening gaapte.

- Zullen ze 't merken? zullen ze?! hamerde 't in Koornaerts hersenen en hij verwenschte 't omdat hij zoolang met Agatha was blijven praten in plaats van hier de noodlottige bloedsporen te komen uitwisschen! Hij stond te zweeten, daverde op de

beenen en hield den adem op, alsof er over zijn leven beslist werd.

Sarel had er vlak langs geloopen, er bleef iets van het vochtige slijk aan zijn schoenen kleven. Maar ze waren bij de haag bezig, maten er de hoogte van en onderzochten de opening.

Heel de zaak dreigde bijkans tot zijn eigen beschaming uit te draaien! Nu echter scheen het gevaar voorbij. Koornaert zond Agatha in huis omdat zij altijd maar door babbelde en de mannen ophield. Hij zelf vermeed de plaats en volgde de anderen maar altijd met de vrees om nog meer bloedvlekken te ontwaren. Hij verwachtte elk oogenblik den uitroep te hooren bij de fatale ontdekking en 't onderzoek in eene andere richting te zien voortgaan... om het lijk te vinden! De roode vlekken dansten hem voor de oogen overal waar hij keek, juist gelijk iemand die te lang in de zon heeft gestaard. Kleefde er geen bloed aan de haag? Ze waren er reeds door en op den grond van het wegeling was de eerde te vochtig en te donker van toon om er iets te kunnen merken.

Hier deed de veldwachter den dienst als voorlichter. Hij wees het tabakblad boven op den negge van den muur en hij deed den wachtmeester door de haag kijken waar op den grond en tusschen den muur en de boeie, nog meer blâren gestrooid lagen. De wachtmeester verklaarde dat het feit genoeg bestadigd was om langs ginder de opzoekingen voort te zetten.

- Eene eigenlijke huiszoeking zal 't niet zijn, daartoe zijn we niet gemachtigd, maar we kunnen met de toelating van den dokter, zien wat er op zijn hof te vinden is.

Koornaert merkte dat zijne tusschenkomst hier eindigde en met 't gevoel der verlossing in zijn hert nam hij afscheid.

- Ge zult voorloopig, alles onveranderd laten liggen? verzocht de wachtmeester, eer te vertrekken.

Koornaert dacht er niet eens aan wat voor ontroering het verschijnen der gendarmen ging verwekken bij den dokter, hij was te zeer onder den indruk van die schrikkelijke ontdekking en alleen gehaast om alle spoor er van te doen verdwijnen. 't Geen in zijn gedacht reeds vergaan was, als de verschrikking van een naren droom en dat bij de dingen zijner verbeelding gerangschikt was, dat stond hem nu ineens, binst den klaar wakkeren dag, wezenlijk vóór de oogen! 't Geen

hem den verleden nacht als de tergende bedriegelijkheid van een spooksel voorgekomen was, bleek nu de waarlijk gebeurde daadzaak te zijn. Er was bloed, er was dus wezenlijk een doode en een lijk! En dat lijk, waar was 't gebleven? Aan de haag was er niets te zien, niets dan die eene vlek waar de dief gevallen was onder 't schot.

Agatha kwam hem vervoegen en ze overlaadde hem met haar beschouwingen over 't geen er nu bij den dokter gebeurde...

Koornaert wees zijn zuster korzelig af met de vermaning dat ze zich stil moest houden, dat niemand het hooren mocht. Zoo gauw hij alleen was, zocht hij de spade en schepte de gevlekte eerde op en verdook ze onder 't zand. Hij zocht het verder al af; hij wilde, als een echte speurder, heel den lochting doorsnuisteren, tot onder de minste tronken en in al de plooien en voren, om later voor geen verrassingen meer te komen die in zijn nadeel konden getuigen.

Een stonde bleef hij in beraad om den put dien hij gegraven en gevuld had weer open te maken, om van den twijfel die hem kwelde verlost te zijn. Want hij aanzag het nog altijd als eene mogelijkheid en hij kon niet goed uitmaken 't geen er in zijn verwarden geest wel waarachtig gebeurd was of in koortsige opwinding verbeeld. Het was de eenig mogelijke uitweg - als er een lijk was, moest het er in liggen?... Hij herinnerde zich echter niet een lijk aangeraakt te hebben, maar den gruw en de ontzetting die hij onderstaan had om het te moeten aanraken, bleven hem zoo versch in 't geheugen dat hij aannemen kon, het aangeraakt en versleept te hebben. Het bleef als een onverklaarbare geheimenis. Hij stond den gevulden put aan te staren en liet in gedachten de aaneengereekte gebeurtenissen in hunne volgorde voorbijgaan. Hij was in huis gevlucht na het schot, om Agatha gerust te stellen die bij 't gerucht zou gewekt zijn. Den doodschreeuw had hij gehoord en den dief zien ineen zakken... Opeens kreeg hij een inval en eene aannemelijke verklaring. De dieven zullen hun makker weggehaald hebben om hem weg te stoppen!!! Daarmede was alle zoeken en redeneeren uit en de geheimenis verklaard, tot een nieuwe achterdocht en een spotduivel hem 't gedacht en de mogelijkheid ingaf: dat de dieven hun makker hier in den put konden gestopt hebben?... Hij had hem in geen geval onderzocht vooraleer hem te vullen. Neen de zaak was niet zuiver en Koornaert bekende die gewetenswroeging

als een schuldgevoel, iets dat nog af te rekenen viel tusschen hem en den doode, iets dat hij zou moeten boeten later en dat hem 't genot van zijn leven vergallen zou, omdat 't geen hij gedaan had, niet meer goed te maken was! Hij had nog gehoord en hij herinnerde zich uit vroegere lezing, dat er geen rust meer is voor iemand die een mensch gedood heeft en dat hij voortaan door zijn slachtoffer zou vervolgd worden.... Hij trachtte echter zijne schuld weg te praten en zijn goed recht te bewijzen. Dat hij nu op den stond bezig was een ander en grooter onrecht te begaan met tegen beter weten in, de verdachtmaking te werpen en schuld te leggen op iemand die voorzeker vreemd was in de zaak, daar dacht hij niet 't minst aan. Hij was alleen beangst om alle kwaad vermoeden van zichzelf af te wenden. Dat het stoornis of iemands anders ongeluk kostte, het speet hem wel, maar hij kon het niet helpen. Hij verbeeldde zich zijn toestand als iemand die in levensgevaar is en voor wie alle middelen goed zijn om aan dat gevaar te ontsnappen. En bij vlagen kwam bij hem ook wel 't vermoeden oprecht, dat de dokter 't kon gedaan hebben, - Agatha en de veldwachter geloofden er wel aan! Maar dat kon hij aan de uitspraak van 't gerecht overlaten - daarmede achtte hij zich gedekt.

Terwijl hij zoo bezig was, kwamen ze hem roepen om te eten.

Aan tafel werd er min gesproken dan anders; over onverschillige dingen spreken ging niet - ze waren niet gewend voor elkaar te huichelen. En over 't gebeurde spreken mochten ze niet om des wille van Pelagie die met hen aan tafel at, op gewone dagen. Koornaert waagde al eene bemerking over de groenten en hij had geen trek om te eten - hij weet het de groote hitte.

Agatha toonde zich zoo gejaagd en de stiltepoozen drukten zoo lastig dat het werkmeisje allang raden kon dat er iets gebeurd was of gebeuren ging - iets ergers dan de tabaksdiefte.

De aandoening bemeesterde hen alle drie - zij voelden zich als de gewaarschuwden met de bewetendheid als een last van 't geen zoo straks over 't dorp zou losbreken als eene ontzetting. Alle drie tegelijk, maar elk op eene eigene manier, stelden zij zich voor 't geen er nu omging in t' huis van den dokter. Koornaert dwong zich om de ontroering te loochenen - wilde onverschillig blijven; Agatha bezondigde zich aan leedvermaak, aan een ongegrond behagen in de vernedering van haar vrienden,

zonder dat zij zich rekening gaf van de onnatuurlijke verwikkeling van dat dubbele gevoel en die vreemde mengeling van spijt, deernis en voldoening in het ongeluk van menschen die haar zooeven nog zoo dierbaar waren. Elvire voelde enkel de hertklopping om 't geen haar gemoed beroerde door belangende verwachting: de vrees en 't verlangen voor groote gebeurtenissen.

Na het eten ontstak Koornaert zijn pijp en ging, om alleen te zijn, en de koelte te zoeken, in 't donkerste plekje van het bosch, tenden de warande.

Tante Agatha ging, gelijk altijd na het eten, in den salon, waar 't met de gesloten luiken, donker was en koel en heel geschikt om er op een zetel haar noendutje te nemen. Aan slapen echter dacht zij niet.

Elvire ging boven en strekte zich op het bed met een boek dat zij niet opende. Dat was haar gelukkigste stonde van den dag, waarop zij heel vrij en ontdaan van alles, een paar uren vrij de gedachten gaan liet als blanke duiven door de blauwe lucht...

Na den noenestond kwamen ze weer bijeen om koffie te drinken. Maar zij ontweken het gesprek over het voorgevallene, ze meenden alle drie dat de zaak voorloopig uitgepraat was.

Koornaert trok naar den tuin. Pelagie werd naar het voorhof gezonden om 't kruid te wieden in de bloemperken en Agatha bleef met haar nichtje alleen bij de naaitafel.

De lange namiddagen waren zij gewend samen over te brengen in stille innigheid. Gebogen over haar werk, verhandelden zij alsdan gewoonlijk, met gedempte stem en stille woord, al hare inwendige gedachten, gesteltenissen en gewaarwordingen. Met dezelfde bezadigdheid en zonder schijnbare aandoening of gejaagdheid, alsof het iets heel gewoons gold, waar zij onverschillig aan bleven, verhandelden zij nu, elk volgens zijn inzicht, de gebeurtenissen van den dag en gisten onderling, voorzichtig naar 't verloop en de gevolgen van die zware, gewichtige zaak.

't Geen zij alle twee, elk voor zich, verlangden, verwachtten en begeerden, 't was 't bezoek van den onderpastor om 't genot, hem 't gebeurde te kunnen mededeelen en zijnen raad te aanhooren.

Maar zij hielden elk hare begeerte voor malkaar gedoken, heel den namiddag, en de gewachte bezoeker liet zich niet aanmelden.

Gedichten.
Annie Salomons.

Wreede liefde.

I.

En om de moeheid van de looden jaren
Leunde ik mijn voorhoofd luistrend aan uw hart,
Uw handen zochten streelend door mijn haren,
En in die uren, die als droomen waren,
Hebben wij stil een nieuw geluk gemard.

Toen hebt ge met een lach uw mond gebogen
Naar mijner lippen smartelijke wond;
Ik ried de vlammen uwer pralende oogen,
Die als een hitte langs mijn leden togen,
Totdat hun wil mijn weiflend weigren vond.

En in dien blik herleefden schuwe schimmen
Van nooit verzoende, wreede erinnering.
Een somber leger, zag ik aan de kimmen
De stoet der snel-versmade zustern grimmen,
En schreiend vluchtte ik uw betoovering.

II.

Ja, mijn wil is gebroken. Ik sta voor uw poort
Als een smeekeling needrig, met loshangend haar,
En mijn schroom vreest de fluistrende klank van een woord.
Ik sta onbeweeglijk, en wacht u maar.

De maanden vergingen in smartlijken strijd
Tusschen hijgend verlangen en weigrenden trots,
Om de weelde uwer lippen onleschbaarheid,
Om den smaad van uw spot, die mij wondde als een knots.

En de maanden vergingen.... Met groeiende kracht
Vond mij iederen ochtend dezelfde droom,
Die de uren doorzong; en met mindrende macht
Streed mijn hoonende fierheid. Toen brak als een stroom,

In een nacht, dat de maan aan mijn hoofdeinde stond,
De verzekerdheid door, dat 'k u niet kón weerstaan;
En bevrijdend ontsteeg 't aan mijn juublenden mond:
Ik móet aan zijn liefde ten onder gaan.

O, ik kwám niet, omdat ik u nu vertrouw,
En niet, omdat mij de liefde verblindt
Tot den waan, dat uw wezen gewijzigd zijn zou.
Maar ik sta voor uw poort als een hunkerend kind,
Dat de schaamte voorvoelt om haar schande en berouw,
En dat toch de kracht tot ontkomen niet vindt.

III.

Wij, die elkaar in droomen minden,
Buiten den dwang van ruimte en tijd,
Hoe zullen wij bevreed'ging vinden
In deze arme werklijkheid?

Uw hoofd, in mijnen arm gedoken,
Lijkt als een vrucht zoo broos en klein;
Gij houdt uw oogen vroom geloken;
Kan daar mijn hééle wereld zijn?

Er ligt een trots van troostend weten
In uwer handen vasten druk.
Maanden van hunkring, fel verbeten,
Heeft rustloos mij de drang bezeten
Naar dit onmogelijk geluk.

Maar, bang en blij tot u gekomen,
Zooals een kind naar 't eerste feest,
Lijkt liefde's liefste mij ontnomen:
Gij maakt een eind aan al mijn droomen....
Ik ben nog nooit zóó arm geweest.

Prins Willem V.
S.I. van Nooten.

OP den 11^{den} April 1748 had in de Groote of St. Jacobskerk in den Haag een indrukwekkende plechtigheid plaats. De Erfprins van Oranje, op den 8sten der vorige maand geboren, werd op dezen dag gedoopt, en door Zijn Doorluchtigen Vader, den Erfstadhouder Prins Willem IV zelven ten doop gehouden. De H. doop werd toegediend door den Predikant L.T. Pielat, terwijl de leerrede werd uitgesproken door den Predikant G. van Utrecht.

Deze had tot tekst gekozen: I Samuel I, vers 27 en 28, ‘Ik bad om dit kind, en de Heere heeft mij mijne bede gegeven, die ik van hem gebeden heb. Daarom heb ik hem ook den Heere overgegeven alle de dagen die hij wezen zal; hij is van den Heere gebeden!’

Ja, wel was dit kind door de Natie van den Hemel afgebeden. Waren niet, nadat de Erfstadhouder op 23 December 1747 op officiële wijze aan de Staten der onderscheidene gewesten kennis had gegeven van de reeds ver gevorderde zwangerschap van Zijne Koninklijke Gemalin, en reeds te voren, zoo in de bidvertrekken van 's Lands ingezetenen als in de kerken van de verschillende gezindten, vurige gebeden uitgesproken, dat het der Godheid behagen mocht, alsnu een Zoon aan het Doorluchtig Ouderpaar en aan het geredde Vaderland te schenken?[1].

En had niet de Raadpensionaris Mr. Jacob Gilles, kort na de gelukkige geboorte van het Prinsje, uit naam van de Staten van Holland verklaard, ‘dat H.E.G.M. in dit gewichtig stuk aanbaden de Goddelijke Voorzienigheid, die deze zaak zoo wijselijk geschikt had ten beste van de Republiek, en daarin te gemoete gekomen aan den wensch, de lust en de begeerte van H.E.G.M., van het gansche gemeenebest en van de geheele natie...?’

1. C. van der Aa. Geschiedenis van het leven, character enz. van wijlen Willem den Vijfden, Prince van Oranje en Nassau. Deel I, blz. 63.

Zelden werd de geboorte van een vorstelijken telg met zulk een uitbundigen jubel begroet, als die van Prins Willem V door het Nederlandsche volk!

Het is 47 jaren verder. In den snerpend kouden avond van den 18^{den} Januari 1795 lag de visscherspink de ‘Johanna Hogenraad’ voor het strand te Scheveningen in zee te dobberen, blijkbaar gereed om onder zeil te gaan. Nog slechts op één bericht werd er gewacht, alvorens de reis zou worden ondernomen.

Aan boord van het eenvoudige vaartuig bevonden zich Z.D.H. de Erfstadhouder Prins Willem V en zijne beide zonen, de Prinsen Willem en Frederik, met een klein gevolg. Het schip werd gevoerd door den stuurman Jan Roos.

In den loop van den avond bracht Baron van Heeckeren van Enghuizen, namens H.H.M. de Staten-Generaal, inderdaad nog de verwachte brieven van de H.H. Brantsen en Repelaer uit Parijs, behelzende het antwoord van het ‘Comité du Salut Public’ op de aangeboden vredesvoorstellen. Deze werden afgeslagen, zelfs werd geen tegenvoorstel gedaan; alleen werd van de bereidwilligheid blijk gegeven om een nieuw voorstel van de Staten-Generaal in overweging te nemen, op daarbij aangeduide zeer bezwarende voorwaarden.[1.]

Wat moest de Prins nu doen? De Franschen waren reeds in Utrecht en konden om zoo te zeggen ieder oogenblik voor Den Haag worden verwacht. Het verzwakte en ontwrichte Nederlandsche Leger was niet langer tegen de overmacht bestand.

Z.D.H. stelde zijn besluit afhankelijk van de meening van de aanwezige deskundigen[2.] nopens de vraag, of het mogelijk was, hetzij nog voor anker te blijven, dan wel een der havens van de Republiek of van Noord-Duitschland te bereiken.

Toen, wegens den toestand van ijs en weder, het antwoord daarop eenstemmig ontkennend luidde, gaf Zijne Hoogheid

1. Dr. H.T. Colenbrander. Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840. Eerste deel, 's Gravenhage, 1905, blz. 585. Daar blijkt tevens, dat de verwijdering van het Huis van Oranje niet met name geëischt werd. ‘Men strooide rond van wèl, doch de stukken wijzen het anders uit.’
   Van der Aa deelt op blz. 449 van het 4e deel van zijne Geschiedenis van Prins Willem V mede, dat de verwijdering van de stadhouderlijke familie door het Fransche bewind mede als voorwaarde gesteld was. Ook in andere werken treft men zoodanige mededeeling aan.
2. Kapitein ter zee J.O. Vaillant, Luit. ter zee L.S.G. van Heiden en stuurman van de pink J. Roos.

tegen 12 uur 's nachts bevel het anker te lichten en den steven naar Engeland te wenden.

Ondanks den helderen sterrenhemel verdween de Hollandsche kustlijn al spoedig uit het oog.

Prins Willem V zou zijn innig geliefd vaderland nimmer terug zien...

Op het door overstortend zeewater glad geworden dek van het vaartuig was het in de felle koude niet te houden, en daar Z.H. zich bovendien door de bewegingen van het kleine schip ongesteld gevoelde, trachtte Hij beneden in de kooi eenige rust te vinden, wat Hem echter niet mocht gelukken.

Wat moet er na al het gebeurde en onder deze omstandigheden in de ziel van den Prins zijn omgegaan!

Hij, een Vorstenzoon, uit edel geslacht gesproten, als kind van den Hemel afgebeden, en door het volk - weldra *zijn* volk - met ondubbelzinnige vreugde begroet en toegejuicht, Hij, nog slechts weinige jaren geleden, na de gebeurtenissen in 1787, op de schouders van een geestdriftige menigte in triomf in zijn paleis gedragen, Hij, een man met de beste bedoelingen bezield, zag zich thans, na eene stadhouderlijke regeering van 29 jaren, genoodzaakt, om op een kouden winternacht, in een ellendige visscherspink, zijn vaderland te verlaten, slechts door zijne zonen en eenige weinige getrouwen vergezeld.

Terwijl het schip over de golven joeg, zat Hij daar neder in stille overpeinzing en gebed, en in een der zich aan boord bevindende kerkboeken lezende, bleef zijn oog lang rusten op de berijmde psalmen 140 en 141, waar Hij o.a. las:[1.]

O God! Verlos mij uit de banden
Waarin ik mij thans vind bekneld!
Behoed mij voor mijn's vijands handen
Voor dwinglandij en woest geweld.

Bescherm mij voor de goddeloozen!
O God! Gij! Richter van 't Heelal
Bevrij mij van 't geweld der boozen,
Die niets bedoelen dan mijn val.

In zijn onwankelbaar vertrouwen op de Voorzienigheid en in zijn hoop op de toekomst zijn op den ongelukkigen Vorst, onder de droevige omstandigheden, waarin Hij zich thans

1. Van der Aa. Geschiedenis enz. van Prins Willem V. Deel IV, blz. 462.

bevond, van toepassing de woorden uit den ‘Gijsbreght van Aemstel:’

‘De hoop was dat de tijd allengskens slijten zou
De bitterheid des volx, en d'oude wrock versterven,
Waerom ik mij getrooste in ballingschap te swerven
Veel jaeren achtereen.....
.....
Ghij die der vromen schild en wisse toevlught zijt,
En van den hemel af den jammerlijcken strijd
Der menschen gade slaet, en ziet de steden dalen,
En wentelen, en zet de heerschappijen paelen;
.....
Bescherm 't rechtvaardigh hoofd, en bergh het overschot
.... genoodzaeckt door de baeren
In lange ballingschap, op Gods gena, te varen.
Ghij hebt het huisgezin van Noah wel behoed,
Dat op de baeren dreef en hoogen watervloed;
Doen 't water ymmer wies, tot daer de starren bloncken;
Doen 't hemelhoogh geberght en alle spitzen zoncken,
En al de wereldt lagh in eene baere zee
Gedompelt over 't hoofd, en kende strand noch ree.
Ghij trooste door de duif die overbleve zielen
d'Olijftak zeij haer aen, hoe alle watren vielen.
Vertroost ons desgelijcx in droeve ballingschap,
Ghij weet daer van de maet, en kent den lesten stap,’
.....

‘De leste stap.’ Deze zou tevens de eerste zijn van een nieuw begin, en gezet worden op het oogenblik dat Prins Willem van Oranje, onze latere Koning Willem I, op den 30sten November 1813 te Scheveningen den voet aan wal zette van het herboren Nederland.

Maar de laatste Stadhouder zou dien dag niet meer beleven. En al had Hij aan de Staten-Generaal medegedeeld, dat zijne afwezigheid slechts tijdelijk zou zijn, al voegde Hij den ouden stuurman Roos, die hem op zijn stoere schouders door de branding naar het schip droeg, en die zeer aangedaan was, ook toe: ‘Schrei niet mijn vriend, ik ga, maar kom weder,’ toch voorspelde een somber voorgevoel hem, dat Hij deze stranden nimmer zou terugzien.[1.]

Prins Willem V is in den vreemde gestorven en zijn asch rust ver van zijn geboorteland![2.]

1. F. de Bas. Prins Frederik der Nederlanden en zijn tijd. Deel I, blz. 422.
2. De Prins overleed te Brunswijk op den 9den April 1806; zijn stoffelijk overschot werd in de Domkerk aldaar bijgezet op den 18den April d.a.v.

Waaraan is het toe te schrijven, dat de schoone levensochtend van Prins Willem V door een zoo somberen avond gevolgd werd?

Twee hoofdoorzaken zijn aan te wijzen, welke tot de bekende uitkomsten hebben geleid; in de eerste plaats de zeer bijzondere tijdsomstandigheden, waaronder de Prins de teugels van het bewind in handen had, en ten tweede zijne persoonlijke eigenschappen. De beteekenis van de eerstgenoemde oorzaak is overwegend, doch juist omdat die zoo groot is, wint ook de vraag, in hoeverre 's prinsen karakter en verstand geëigend waren om die zoo moeielijke omstandigheden te beheerschen en te leiden, aan waarde.

Als de omstandigheden eens anders geweest waren? Dan zou het oordeel in de geschiedboeken over onzen laatsten Stadhouder ongetwijfeld veel waardeerender hebben geluid, dan thans het geval is. ‘Het zal aan elken onbevooroordeelden waarnemer duidelijk zijn,’ zegt van der Aa in zijne Geschiedenis van Prins Willem V,[1.] ‘dat zoo wanneer de goede Vorst niet had moeten worstelen met den geest van tegenstand, welke al spoedig na zijne komst aan het Roer van den Staat, zich allerwegen openbaarde en allengs aan het woelen sloeg, het de Republiek onder zijn bestuur in alle opzichten *wel gegaan*, en Hij deszelfs *bloei* en *welvaart* aanmerkelijk zoude bevorderd hebben, dewijl Hoogstdezelve daartoe de vereischte talenten en bekwaamheden in geene geringe mate bezat.’

Voor zoover 's menschen beperkte vermogens het toelaten, kunnen we door onze handelingen een min of meer belangrijken invloed op de toekomst uitoefenen, doch daartoe zijn noodig een helder doorzicht, kennis van menschen en zaken en een krachtige wil.

De geschiedenis leert op menige bladzijde, dat slechts weinig menschen in deze beteekenis helderziend zijn.

Dat er bij de Unie van Utrecht onvoldoende gezorgd was voor eene centrale of generale regeering, zou de eenmaal zoo machtige Republiek der Vereenigde Nederlanden later duur te staan komen. Elk gewest zocht allengs zijn eigen belang, zonder zich veel om dat van zijne bondgenooten en van de Unie te bekommeren.

Het kon niet anders of eenheid, samenwerking en kracht gingen verloren, waar het oude en verstandige ‘Concordia res

1. Deel IV, blz. 644.

parvae crescunt' om den fieren Leeuw met de saamgesnoerde pijlen, zoo slecht begrepen en toegepast werd.

Dat zulk een toestand op den duur ernstige gevolgen *moest* hebben kon voor den denkenden mensch duidelijk zijn.

Reeds in het begin van de 18de eeuw verwonderde de Raadpensionaris Mr. Simon van Slingelandt er zich over, dat de Republiek nog altijd bestond.[1.]

'Hoe kon men zeggen,' zoo schreef hij in 1717, 'dat de Republiek gelukkiger was zonder, dan met een Stadhouder? De stichters van de Republiek hadden nergens minder aan gedacht, dan aan eene regeering zonder Stadhouder; immers: 'de eenigheid, waardoor alle Republiquen meest behouden, gesterkt en bevestigt worden, niet wel sijn kan bij veelen in wil en gemoed veeltijds differeerende.'[2.]

Opmerking verdient hier ook zijne mededeeling, dat 'de Regenten generalijk een seer groote weersin hebben tegen een Stadhouder: het sij alleen uit vrees, dat volgende Stadhouders, voortgaande op het spoor der voorige, souden konnen haar autoriteit misbruiken, het sij, dat eigen intrest met die vrees gepaart gaat.'[2.]

Het was de oude belangenstrijd, die reeds sedert de dagen van Prins Maurits de Republiek in twee vijandelijke kampen verdeelde. Het machtige Holland - en vooral Amsterdam - met zijn bijzondere handels- en scheepvaartbelangen aan de eene zijde, en aan den anderen kant de landprovinciën, zich naast de zooveel meer vermogende zuster dikwerf verongelijkt en veronachtzaamd gevoelende. Het 'Eminente Hoofd' van de Unie, de Stadhouder, die volgens zijne roeping voor de belangen van het geheel, ook van de zwakkeren, opkwam, kwam daardoor als van zelf, en onwillens, meermalen in botsing met de wenschen en inzichten van het machtigste gewest.

De leden der Unie waren nu eenmaal niet onbevangen, niet onbaatzuchtig genoeg, om de beteekenis der algemeene belangen hooger te stellen, dan die van de bijzondere, en juist dit bekrompen particularisme is feitelijk de kiem geweest van toenemende verdeeldheid en ten slotte van den ondergang.

Een andere oorzaak van bederf en ontevredenheid was de omstandigheid dat sedert de tweede helft van de 17de eeuw

1. Dr. J. Hartog. De Patriottèn en Oranje. Amst. 1882, blz. 11.
2. Item, blz. 12.
2. Item, blz. 12.

de regeeringsposten van stad en gewest slechts voor bepaalde familiën bereikbaar schenen te zijn. Het was of het regentenambt allengs erfelijk werd, en wie buiten het kringetje stond, dat steeds weer zich zelven aanvulde, had niets te zeggen.

Zulk eene familieregeering, die gedurende het tweede stadhouderlooze tijdperk gedrochtelijke afmetingen aannam, was niet alleen in lijnrechten strijd met de algemeene belangen van de Republiek, maar ook met de billijke aanspraken van hen, die gaandeweg van allen invloed op die belangen - toch ook de hunne - waren uitgesloten.

Van huis uit was de Republiek burgerlijk-democratisch geweest en hadden ook de eenvoudige poorters door hunne privilegiën, vooral ook door het gilde- en schutterswezen, eenigen invloed op den gang van zaken en op de magistraatsbestelling bezeten. Al waren deze rechten in den loop der tijden ingekort of geheel verdwenen, de overlevering daarvan bleef bij het volk toch even levendig als het bewustzijn van eene onbillijke terugzetting en de begeerte om weder in het genot van de verloren rechten te worden hersteld.

Zoolang een Vorst uit het Huis van Oranje als Stadhouder aan het hoofd van de Unie stond, wist de burgerij hare belangen in diens handen veilig.

'Opvallend is de plaats,' zegt Dr. Colenbrander,[1.] 'in deze republiek ingenomen door een vorstelijk huis: een prinsevlag en een prinselied symbool van verzet, en hymne van bevrijding van den aanvang af. Dat de ongelijke strijd niet wordt opgegeven, schijnt tot twee- driemaal toe het persoonlijk werk van Willem van Oranje.

Zijn naam, en na zijn dood die van zijn geslacht, geeft aan de zaak van den opstand een universeele leus, die de belangen van de hollandsche burgerij alleen, er al te zeer aan zouden hebben doen ontbreken. *Het vertrouwen toen door den naam van Oranje gewekt, is zoo bezonken op den bodem van het volksgeweten*, *dat de beschuldiging, gegrond of niet*, *van tegen Oranje te zijn, den staatsman sedert bij de schare onvermijdelijk in verdenking heeft gebracht van met de vijanden des lands te heulen.*[2.]'

Van daar dan ook, dat, wanneer in stadhouderlooze tijdperken ernstig gevaar naakte, het volk om Oranje riep, om het land voor ondergang te behoeden.

1. Dr. H.T. Colenbrander. De Patriottentijd. Deel I, blz. 6.
2. Wij cursiveeren.

Zoo was het in 1672 gegaan, en zoo ging het weer in 1747. Evenwel, in het laatste jaar was het niet alleen de inval van de Franschen op Staatschen bodem, die de verheffing tot stadhouder van Prins Willem Karel Hendrik Friso ten gevolge had; de ontwakende burgerijen, het regentenjuk moede, zagen in de verheffing van Prins Willem IV tevens het middel om in hare oude rechten en privilegiën te worden hersteld.

Daartoe werd Hem ook meerder macht gegeven, dan een zijner Doorluchtige Voorgangers ooit had bezeten, en werd het stadhouderschap zelfs erfelijk verklaard in de mannelijke en vrouwelijke lijn.

Het is duidelijk, dat de staatsgezinde partij dit alles met leede oogen aanzag en niet dan noode voor den krachtig uitgedrukten volkswil boog.

Den nieuwen Stadhouder wachtte inderdaad een uiterst moeielijke taak. Niet alleen had Hij met het lijdelijke verzet van de thans onderliggende, maar toch altijd machtige staatspartij rekening te houden, maar bovendien waren de ingeslopen misbruiken zoo vele en zoo diep ingeworteld, dat het wel noodig scheen een geheel nieuw regeeringsbestel te grondvesten.

Was die taak zonder machtsoverschrijding uitvoerbaar voor een Stadhouder, die geen 'Souverein' was? Het valt ernstig te betwijfelen. De souvereiniteit toch berustte bij de Staten, en de Stadhouder was, zooals men Hem noemde, slechts de eerste dienaar van het Gemeenebest.

De vraag moet bovendien worden gesteld, of de edelaardige en gemoedelijke Prins, al ware Hem een langer leven geschonken geworden, wel over de kracht en den onverzettelijken wil zou hebben beschikt, om tegen alles in, zulk een reuzentaak te volvoeren.

Hoe dit zij, de Prins bepaalde er zich toe een aantal leden van de aan Oranje vijandige partij uit regeeringsposten te verwijderen, en eenige andere verbeteringen tot stand te brengen, welke echter de kracht der regentenpartij niet vermochten te breken en evenmin den volkwensch te bevredigen.

Toen de Prins, den 25sten October 1751, op slechts 40-jarigen leeftijd, kwam te overlijden, waren de meest noodzakelijke hervormingen niet tot stand gekomen.

Het volk was teleurgesteld en in zijn vertrouwen geschokt, en de staatsgezinde partij rustte zich uit tot vernieuwden strijd

tegen het gehate bestuur, dat haar te kwader ure op den hals was geschoven. Zoo ging men onder het regentschap van H.K.H. Prinses Anna, de toekomst in.

Om een juist begrip te geven van de omstandigheden, waaronder de thans nog zoo jeugdige Prins Willem V te zijner tijd het bewind zou aanvaarden, moet hier worden vermeld, dat eerlang (1756) Frankrijk en Engeland, meer dan ooit, een levendig, doch zeer ongewenscht belang in onze zaken begonnen te stellen. Sedert het verbond tusschen Oostenrijk en Frankrijk in 1756, was de constellatie van Europa veranderd.

Engeland, in oorlog met het laatstgenoemde Rijk, kon niet meer als van ouds aan de zijde van Oostenrijk staan, en de Republiek, sedert de dagen van den Prins (Koning) Willem III, de trouwe bondgenoot van de laatstgenoemde thans verdeelde Rijken, stond, als 't ware tusschen de oorlogvoerende partijen in. Beide trachtten haar te winnen. De Engelsche gezant Yorke beriep zich daarbij op de oude tractaten van bondgenootschap, de Fransche, d'Affry, trachtte de zwakke Republiek door vreesaanjaging aan de zijde van Frankrijk te brengen en te houden. ‘Je me confirme tous les jours dans la ferme persuasion où je suis, que la crainte est le seul mobile de ce pays.’ (d'Affry, 20 Februari 1756).[1.]

Daar de Republiek door haar verleden en door de verwantschap der wederzijdsche vorstenhuizen als van zelf op Engeland was aangewezen, lag het in de lijn van de Fransche staatslieden, om de staatsgezinde regentenpartij te steunen.

Een tijdperk van intriges brak aan, zeer ten nadeele van de Republiek en van den Stadhouder zelven. Met speculeeren op de baatzucht van de koopsteden wist de Fransche gezant de zaken naar zijn hand te zetten.

De Republiek was een lichaam zonder ruggegraat geworden; leger en vloot waren sedert jaren verwaarloosd en pogingen om daarin verbetering te brengen stuitten op den onwil of de baatzucht van de gewesten af. Geld verdienen was nommer een; wie bekommerde zich dan verder om den toestand van de strijdkrachten?[2.]

Zelfgenoegzame regenten haakten naar meerder macht en

1. Dr. H.T. Colenbrander. De Patriottentijd. Deel I, blz. 55, Noot (3).
2. Hoe bedroevend weinig de dringende en telkens herhaalde vertoogen van den Stadhouder en den Raad van State, om verbetering in dien onverantwoordelijken toestand te brengen, bij de Staten der Gewesten vermochten uit te werken, kan men lezen in: A.R. Krayenhoff van de Leur. Militair-historische schetsen, 's Gravenhage. z.

meerder bezit, en d'Affry wist het lokaas - winst - zoo behendig voor hunne oogen te bewegen, dat alle hoogere belangen op den achtergrond geraakten.

Zoo kwamen we in een scheeve positie, eerlang in groote moeielijkheden tegenover onzen ouden bondgenoot, Engeland. Het kwam er niet op aan; het stadhouderschap kon worden klein gehouden, en men verdiende geld.

Intusschen ging de Fransche diplomatie onverpoosd voort de regentenpartij in 't gevlei te komen en Oranje - in het geheim! - te bestoken. Stelselmatig werd de bestaande orde van zaken ondermijnd te gelijk met het versterken van den Franschen invloed.

Maar vooral heeft de aldus op onzen eigen bodem gevoerde wedstrijd tusschen vreemde belangen de wig der verdeeldheid hoe langer hoe meer tusschen de staatspartijen ingedreven, tot eindelijk samenwerking van deze aan het algemeene belang geheel onmogelijk zou blijken.

Toen de Gouvernante op den 12^{den} Januari 1759 overleed, trad, ingevolge de gemaakte schikkingen, de Hertog van Brunswijk-Wolffenbüttel als besturend voogd over den elfjarigen Prins, en als kapitein-generaal van het leger op, zoolang de Prins minderjarig zou zijn.

Op hem wijzende, had Prinses Anna nog op haar sterfbed tot hare kinderen Willem en Carolina gezegd: ‘Aan hem zult gij een vader vinden; volgt zijnen raad!’[1.]

Onder het voogdijbewind van den Hertog scheen het alsof de agitatie tegen het Stadhouderschap eenigszins tot rust kwam. Om staande te blijven, had de Hertog den steun der regenten noodig[2.] en omgekeerd zagen deze wel gaarne dat de opvoeder van den toekomstigen Stadhouder van hen afhankelijk werd.[3.] Het stadhouderschap sliep als het ware; men leefde in een tijd van afwachting. Na 1766, als de Prins meerderjarig zou geworden zijn, zou men elkander wel vinden.

Het vorenstaande overzicht was noodig, om eenig denkbeeld te geven van de zeer groote moeilijkheden, die Prins Willem V zouden wachten, nadat Hij, als achttienjarig jongeling, op den 8sten Maart 1766, zelf de teugels van het bestuur in handen

1. Dr. D.C. Nijhoff. De Hertog van Brunswijk, 's Gravenhage 1889, blz. 70.
2. ‘Met Amsterdam, en dit is zijn (des Hertogs) meesterstuk heeft hij zich jaren lang weten te verstaan.’ Dr. H.T. Colenbrander. Het dagboek van Van Hardenbroek. De Gids 4e deel 1901, blz. 137.
3. Dr. H.T. Colenbrander. De Patriottentijd. Deel I, blz. 62.

zou hebben genomen. En die moeilijkheden namen weldra nog op bedenkelijke wijze toe. Allengs zag men de opkomende hervormingspartij zich aansluiten bij de regenten-aristocratie, en daarmede eene krachtige oppositie vormen tegen de slecht georganiseerde Oranjepartij. Het is duidelijk, dat die zoo uiteenloopende elementen niet bij elkander behoorden, doch tegen den gemeenschappelijken vijand trokken zij éène lijn. Eerst later zou de democratische beweging de regenten boven het hoofd groeien, en zouden deze de kracht blijken te missen, om de eenmaal opgeroepen geesten weder te bezweren.

Gaandeweg werden nieuwe denkbeelden geboren omtrent de verhouding van vorsten en volken; zoo buiten als binnen de landsgrenzen gingen tot dusverre nog niet gehoorde stemmen op over natuurlijke rechten en vrijheden, over begrenzing van macht en gezag. Er kwam iets in de lucht, dat den bezorgden, of ook wel den hoopvollen blik deed richten naar den gezichteinder, alsof men verwachtte, dat daar machtige gestalten zouden oprijzen, om de bestaande maatschappijen te komen bestrijden. En inderdaad, zij *zouden* komen, eerst als met een verwijderd gedruisch, daarna in kracht toenemende, om eindelijk in een geweldig onweder over te gaan.

Zou de nieuwe Stadhouder tegen zijne zoo buitengewoon zware taak opgewassen blijken te zijn? We kennen allen de uitkomst.

Het zou onbillijk zijn, al niet reeds onmiddelijk op te merken, dat slechts weinig vorsten zijn aan te wijzen, die onder zulke uiterst moeielijke omstandigheden het bewind hebben moeten voeren. We denken hier als van zelf ook aan Frankrijks ongelukkigen Koning Lodewijk XVI, tusschen Wien en onzen Prins Willem V meermalen eene vergelijking getrokken is. En er zijn inderdaad punten van overeenkomst, zoo in de personen als in de omstandigheden. Beiden goedhartig, welmeenend en met de beste bedoelingen bezield, beiden toegevend en zwak, beiden met een zin voor détails en een afkeer van doortastende maatregelen, beiden geplaatst voor eene schier onuitvoerbare taak, en tegenover eene wassende ontevredenheid, die eerlang tot daden zou overslaan, en waarvan beiden, zij het ook op verschillende wijzen, het slachtoffer zouden worden.

Maar, hoe groot zijn daarnaast de verschillen!

Lodewijk XVI had met zijne koninklijke macht wel is waar de schitterende tradities van een ‘Roi Soleil’ geërfd, doch

tevens de gevolgen te torschen gekregen van wanbeheer en ongeloofelijke verkwisting, van blindheid voor de nooden en behoeften van een lijdend volk.

In zijn blad, 'Révolutions de Paris' schreef Loustalot, volgens Scherr een der bekwaamste en achtenswaardigste figuren uit het einde der 18den eeuw:[1.] 'Tijdens de laatste regeeringsjaren van Lodewijk XV en sedert de troonsbeklimming van Lodewijk XVI is de ellende van de bevolking van Frankrijk steeds grooter geworden. In de steden verborg een zinnelooze weelde, die vrijwel alle klassen gelijkmatig had aangetast, slechts met moeite eene verschrikkelijke armoede. Op het land waren de boeren in de nabijheid der steden door alle ondeugden der laatsten besmet en door een roofgierigheid bezeten, welke met liefde tot arbeid onvereenigbaar is. Dieper in de provinciën leefden de landlieden in bouwvallige hutten, waren met lompen bedekt, en voedden zich grootendeels met slecht roggebrood, wortelen en water. Naast het lot der boeren was dat van de soldaten wel het ellendigste. De hoofdoorzaak van al deze ellende was de spilzucht van een verkwistend hof, waar Julianussen en Messalina's met Claudiussen en Nero's om den prijs der eerloosheid streden, waar elk vermaak de rust van een millioen menschen kostte, waar goud de misdaad en de misdaad goud kweekte, en waar het Fransche volk minder gold dan een renpaard, of ander dergelijk speelgoed... Leest het roode boek!'[2.]

Hoe gunstig steekt bij dit beeld de toestand af van de landelijke bevolking in de Republiek der Vereenigde Nederlanben, omstreeks het midden van de 18de eeuw, zooals Professor Dr. Blok ons dien schildert.[3.]

'Gelukkiger dan hij (de ambachtsman) mocht de in deze jaren door Poot en de zijnen bezongen "geruste" landman

1. Joh. Scherr. Menschliche Tragikomödie. 6er Band. 'Das rothe Büch.' Leipzig 1899.
2. Einde November 1789 deelde het lid Camus in de Nationale Vergadering mede, dat er een geheim register bestond van de verkwisting der staatsgelden door het Hof, welk register den naam van: 'Le livre rouge' droeg, waarop de Vergadering besloot, dat het zou worden gepubliceerd. De Minister van Financiën Necker trachtte te vergeefs de uitvoering van het besluit te voorkomen. Toen het in April 1790 in druk verscheen en men van den inhoud kennis nam, stak een storm in den lande op. Het is een der krachtigste hefboomen geworden tot omverwerping van de monarchie, en het terrorisme van 1792-1794 schreef een rooden commentaar op het roode boek van 1790. Joh. Scherr. Menschliche Tragikomödie. 'Das rothe Buch' 6er Band. Leipzig 1899.
3. Prof. Dr. P.J. Blok. 'Geschiedenis van het Nederlandsche Volk.' Deel VI. Hoofdstuk V. 'Regentschap en burgerij omstreeks 1740,' blz. 169.

heeten, die zijn zalig lot, hoe klein, om geen koningskroon zou geven.' De rust en veiligheid ten platten lande werd bij de afwezigheid van alle oorlogsgerucht niet gestoord; watervloeden en veeziekten mochten zijne vooruitzichten tijdelijk verduisteren, afpersingen van baljuwen en schouten mochten hem een oogenblik het leven zuur maken, heerlijke rechten en tienden van allerlei aard hem nu en dan herinneren aan zijn afhankelijkheid van den machtigen landheer, over het algemeen was het lot van 'melker' en 'veenman' niet te betreuren.'

En waar wij even te voren door denzelfden schrijver den 'soberen ambagtsman' zagen uitbeelden als geheel afhankelijk, staatsburgerlijk onmondig, slecht behuisd, en een eentonig zwoegend bestaan leidende, daar vernamen we toch niet van ellende en gebrek.

Overigens is er een welvarende burgerij. 'Kalme rust', zegt Prof. Blok,[1] 'de rust van den rentenier, den koopman, den fabrikant, die zijn koetjes op het droge heeft en leeft van de rente der nederlandsche stedelijke leeningen en staatsobligatien - dat is het algemeene karakter van de hollandsche burgermaatschappij dier dagen. Het gansche leven wijst op een hoogen trap van welvaart, die bereikt is, spreekt van tevredenheid met het bereikte, van gemoedelijke kalme vermaken, van lust om te behouden wat was verkregen zonder al te groote neiging om zich nog verder in te spannen...'

Later geraakten handel en scheepvaart, doch vooral de nijverheid, door verschillende oorzaken, in minder gunstigen toestand. Toch schatte Van de Spiegel, toen nog raadpensionaris van Zeeland, in 1782 het hier te lande opgespaarde kapitaal nog op 1 milliard gulden![2]

Welk een verschil ook in de toestanden aan de wederzijdsche Hoven!

De markiezin de Pompadour (alias: Jeanne Antoinette Poisson, vrouw van den belastingspachter d'Etiolles,) die aan het zedelijk diep gezonken Hof van Lodewijk XV, gedurende 19 jaren de rol van 'maîtresse en titre' vervulde, heeft gedurende dien tijd voor haar persoon verbruikt en mitsdien aan het Fransche volk gekost, een bedrag van 36.924.140 livres! Haar opvolgster Jeanne Becu, later bekend als gravin Dubarry, heeft in de 5

1. Prof. Dr. P.J. Blok. Geschiedenis van het Nederlandsche volk. Deel VI. Groningen 1904 blz. 177.
2. Als boven, blz. 366.

jaren van haar maïtresseschap (tot den dood van Lodewijk XV in 1774) aan Frankrijk gekost 12.459.529 livres.[1.]

De beide broeders van Koning Lodewijk XVI, genoten als prinsen te zamen jaarlijks 8.240.000 livres, een voor dien tijd zeer belangrijke apanage. Maar zij kwamen er lang niet mede toe. Volgens het roode boek had Artois, alleen gedurende Calonne's ministerschap, behalve zijn gewone inkomen, niet minder dan 14.550.000 livres uit de staatskas getrokken, om zijne schulden te betalen. De Graaf van Provence genoot in denzelfden tijd, behalve zijn gewoon inkomen, nog 13.824.000 livres uit die kas![2.]

En hoeveel ging er niet aan de tallooze gunstelingen van het Hof! Het aangehaalde boek van Scherr bevat daarover verbazenwekkende gegevens.

De staat der uitgaven voor Koning en Koningin persoonlijk werd in 1789 tot 25 millioen livres jaarlijks *beperkt.*[2.]

En hoe was het nu gesteld aan het stadhouderlijke Hof in de Republiek?

Het Hof der Oranjes stond zedelijk zeer hoog.[3.]

Uit de Memorie van Raden en Rekenmeesters der Erfgoederen van den Prinse van Oranje, ingediend aan de Fransche Representanten, den 9^{den} Februari 1795, ingevolge hunne lastgeving van 10 Pluviose van het jaar III der Fransche Republiek, blijkt, dat de Stadhouder, uit hoofde van de bedieningen aan Hem opgedragen, een totaal bedrag aan inkomsten van den Staat genoot van bijna f 340.000 per jaar. Hieronder was echter begrepen eene jaarlijksche uitkeering als Opperbewindhebber van de O. en W.I. Compagniën à f 19528. - welke in de laatste jaren van zijn bestuur door den Vorst begeerd noch genoten werd.[4.]

Volgens het gebruik in die dagen was bovendien aan den Prins bij H.D. doopplechtigheid door de Algemeene Staten en door die der Gewesten, alsmede door eenige steden een lijfrente of zg. pillegift geschonken, tot een gezamenlijk bedrag

1. Joh. Scherr. Menschliche Tragikomödie. 6er Band. Das rothe Buch. Als bron voor zijne opgaven omtrent de gemelde kosten der maîtressen, noemt Scherr: 'Curiosités historiques' van *le Roi* (Paris 1864), die, zoo deelt S. mede, getrokken zijn uit 'authentischen Dokumente, welche *le Roi* neuerlich in französischen Archiven aufgefunden.'
2. Joh. Scherr. Menschliche Tragikomödie. Band VI. 'Das rothe Buch.'
2. Joh. Scherr. Menschliche Tragikomödie. Band VI. 'Das rothe Buch.'
3. Dr. Johanna W.A. Naber, 'Prinses Wilhelmina, Gemalin van Willem V Prins van Oranje.' Amst. 1908, blz. 142.
4. Cornelis van der Aa. Geschiedenis van den jongst-geeindigden oorlog, tot op het sluiten van den vrede te Amiëns. Deel III, Amsterdam 1803, blz. 309-317.

van f 35.800. terwijl aan H.K.H. de Prinses na de voltrekking van het huwelijk, bij Hare komst hier te lande door de Staten van Holland, een lijfrentebrief te Haren behoeve werd overhandigd, ten bedrage van f 20.000 's jaars.

Zelfs al wilde men deze bedragen voegen bij de ambtelijke inkomsten van den Stadhouder, dan zou het totaal bedrag toch nog beneden de 4 ton 's jaars blijven!

Dat de Prins, evenals wijlen Zijn Doorluchtige Vader in staat was eene ‘inderdaad koninklijke hofhouding’ te voeren, dankte Z.H. voornamelijk aan het particuliere bezit van uitgestrekte goederen, zoo hier te lande als in Duitschland, welk bezit door het uitsterven van de nevenliniën van het Nassausche Huis allengs aanzienlijk was vergroot geworden.

Merkwaardig zijn ook de woorden van Schenck in zijne biographie van Prins Willem V:[1.]

‘Deze Vorst, die eigenlijk van den Staat weinig of niets[2.] betrok, doch integendeel de belangrijke opbrengsten van zijne goederen in den Staat verteerde, Hij, die in den Haag jaarlijks wel meer dan een millioen gulden onder de menschen bracht, die de armen in het geheele land ondersteunde, hij die de wetenschappen zoo zeer bevorderde, die den handel er op wilde helpen, die zich zooveel moeite heeft gegeven om den Staat tegen buitenlandsch geweld te beschermen, hij zou nu als hoofdoorzaak van het verval worden beschouwd, waarin het land scheen te verzinken.’

Waarlijk, wanneer we de oorzaken vergelijken, welke tot de revolutie in Frankrijk met die welke tot de troebelen en de omwenteling in de Republiek der Vereenigde Nederlanden aanleiding hebben gegeven, dan komen we tot de slotsom, dat de ellende des volks en de maatschappelijke misstanden in het eerstgenoemde land een oneindig belangrijker rol hebben gespeeld dan in het tweede. Hier waren het veeleer de gebreken van de verouderde regeeringsmachine, de drang van een belangrijk volksdeel naar meer staatsburgerlijke rechten, en tusschen dat alles door, de woelingen der oude staatsgezinde partij, welke het einde van het ‘ancien régime’ voorbereidden, en, met behulp van vreemde krachten, ten gevolge hadden.

1. W.G.F. Schenck. Wilhelm der Fünfte, Prinz von Oraniën. Stuttgart, 1854. blz. 58.
2. Dit laatste is, blijkens het voorafgaande, niet juist, al moge het ambtelijke inkomen van den Prins voor een Vorst niet groot geweest zijn.

Hoezeer zou ons later die ‘vreemde hulp’ berouwen!

Wanneer we de geschiedboeken opslaan, dan leeren we Prins Willem V kennen als een zeer goedhartig en welmeenend man, toegevend en weinig zelfstandig van aard, misschien niet altijd verstandig en beredeneerd, doch met de beste bedoelingen bezield, het vaderland innig liefhebbende en het geluk van zijn volk begeerende.

Hij was intellectueel zeer goed ontwikkeld en had een uitmuntend geheugen. ‘Het ontbrak den Prins geenzins aan kundigheden,’ zegt Prof. Fruin, ‘maar aan talenten; Hij wist meer dan noodig was, maar hij kon niet handelen. Hij was niet berekend zelf te regeeren, en hij was ijverzuchtig jegens een ieder die hem wilde helpen’[1].

Zijn gemis aan zelfstandigheid was dubbel te betreuren in een tijd waarin aan zulke ernstige moeielijkheden het hoofd moest worden geboden, zoovele verouderde instellingen dringend herziening eischten.

De Prins was een oprecht Christen, edel van denkwijze, vriendelijk jegens minderen, milddadig voor de armen, in eigen kring hoogst welwillend en omgekeerd op welwillendheid gesteld.

Hij was in staat de beste Grieksche, Latijnsche, Engelsche, Fransche, en Duitsche auteurs met vrucht te lezen, en die talen vaardig te spreken[2]. Daarbij werkte hij lang en onvermoeid[2], al moet worden erkend, dat hij een voorkeur toonde voor détails, zoodat de hoofdzaken niet immer tot hun recht kwamen.

De Prins was een groot kunstminnaar en wist de beste kunstenaars van die dagen naar den Haag te lokken door het doen van bestellingen. Hij was daarbij, evenals zijne Moeder, Prinses Anna van Engeland, een groot liefhebber van goede muziek.[3]

Mej. Naber deelt ons tevens mede, dat het huwelijk van Prins Willem V met H.K.H. Prinses Wilhelmina van Pruisen, volgens het getuigenis van hun eigen dochter, Prinses Louise, eene gelukkige verbintenis geweest is, alsook dat de Prins voor zijne kinderen een teeder liefhebbend vader was[4].

Zijne vele deugden konden echter het gemis aan voldoende

1. Robert Fruin's. Verspreide geschriften. Deel V De jongelingsjaren van Gijsbert Karel van Hogendorp, blz. 292.
2. C. van der Aa. Geschiedenis van het leven van Prins Willem V, Deel IV. blz. 644 en 645.
2. C. van der Aa. Geschiedenis van het leven van Prins Willem V, Deel IV. blz. 644 en 645.
3. Dr. Johanna W.A. Naber. Prinses Wilhelmina. Gemalin van Prins Willem V, Prins van Oranje, blz. 30 en 32.
4. Als voren, resp. blz. 20 en blz. 138.

zelfstandigheid en wilskracht, voor een Vorst in zoo fel bewogen tijd dubbel noodig, niet aanvullen of vergoeden.

Van waar toch dit gemis aan zelfvertrouwen; want daarop kwam het toch eigenlijk neer, ondanks het bezit van zulke uitmuntende eigenschappen van hoofd en hart? Was dit aangeboren, of kon de opvoeding ook schuld hebben?

Prof. Fruin schreef in 1867[1]: 'Bilderdijk wijt de ongeschiktheid van den Erfstadhouder aan zijne opvoeding, die opzettelijk door zijn voogd, den Hertog van Brunswijk - Wolfenbüttel, verkeerd zou zijn aangelegd. Niets ongerijmder dan deze beschuldiging.'

En Dr. Colenbrander schreef in 1897: 'Dat zijne opvoeding hem zoo gemaakt zou hebben was bij zijn leven al een gemeenplaats geworden... Maar de bewijzen dat van hem iets anders ware te maken geweest, moeten nog altijd bijgebracht worden[2].

Enkele jaren daarna (1901) verscheen door de zorg van Prof. Dr. F.J.L. Krämer het Ie Deel van de merkwaardige Gedenkschriften van Gijsbert Jan van Hardenbroek[3].

In de Inleiding van dat boek leest men van de hand van Prof. Krämer: 'In een helder daglicht treedt de heillooze invloed, dien de Hertog van Brunswijk op het karakter van Prins uitoefent, wiens zelfstandigheid, van nature toch al niet groot, geheel werd gedood door de heerschzucht van zijn leidsman. De onweerstaanbare behoefte alles alleen en alles zelf te beslissen en te regelen, maar altijd zonder de verantwoording te dragen, is de betreurenswaardige karaktertrek, die uit alles spreekt wat van den hertog wordt medegedeeld: het is opmerkelijk dat in dit opzicht het oordeel van al de zegslieden in de gedenkschriften eensluidend is. Van die neiging is de hertog zelf, is ook Prins Willem V het slachtoffer geworden, en voor het land is zij verderfelijk geweest.

Wat den Prins betreft, hij komt in de gedenkschriften voor als een goedhartig braaf man, zonder ernstige karakterfouten, maar ook zonder vastheid van oordeel en wil. Merkwaardig zijn te deze opzichte de Gedenkschriften, omdat zij aan den eenen kant al de zwakheden van den stadhouder openbarende, aan de andere zijde een krachtig getuigenis zijn tegen de

1. Robert Fruin's. Verspreide geschriften. Deel V 'De jongelingsjaren van Gijsbert Karel van Hogendorp,' bld. 292.
2. Dr. H.T. Colenbrander. De Patriottentijd. Deel I blz. 78.
3. Het tweede deel, mede uitgegeven en toegelicht door Prof. Dr. Krämer, verscheen in 1903, het derde, uitgegeven en toegelicht door Dr. A.J. van der Meulen in 1910.

lasteringen, die omtrent den Prins en zijne levenswijze zijn verspreid...'

De lezing van de Gedenkschriften zelf vestigt de overtuiging, dat Professor Krämer in de voren aangehaalde regelen een volkomen juiste conclusie trekt uit de getuigenissen van tal van hooggeplaatste personen uit die dagen.

De Hertog van Brunswijk bezat een zeer groot overwicht over den Prins en deed alles om dat te behouden.

Die verhouding kan ons slechts weinig verbazen, als we bedenken, dat de Prins reeds op 11 jarigen leeftijd, bij den dood van zijne Moeder (zijn Vader was reeds 8 jaren vroeger overleden) onder de rechtstreeksche voogdij van den Hertog kwam te staan, en een buigzaam, zachtaardig karakter bezat. 'Volgt zijn raad' waren de laatste woorden van de stervende Moeder geweest, op Brunswijk wijzende. Was het wonder, dat het gevoelige kind nauwgezet dien raad opvolgde, en ook nog later als jongeling en man aan 's Hertog's oordeel groote waarde hechtte?

Hoezeer den Hertog van Brunswijk de verdienste niet is te ontzeggen dat hij voor de wetenschappelijke opleiding van den Prins naar behooren heeft gezorgd, is hij toch te kort geschoten in het aankweeken of bevorderen van sommige voor den jongen Vorst onmisbare hoedanigheden, al zullen wij zeker niet beweren dat zulke opzettelijk geschied is. Het kan en mag den opvoeder niet ontgaan zijn, dat de jonge Prins een zekeren natuurlijken schroom bezat om zelfstandig te handelen. Het was zijn plicht geweest daartegen te waken en door doeltreffende leiding het zelfvertrouwen en daarmede de zelfstandigheid en den wil te sterken. Dat was noodiger voor een toekomstig regeerend Vorst, dan de kennis van Grieksch en Latijn.

De Hertog had er niet toe mogen overgaan met den toen nog slechts 18 jarigen Prins de beruchte Acte van Consulentschap te sluiten. Kon door deze acte de Hertog op den Prins een belangrijken invloed *blijven* uitoefenen, hij werd daarin tegelijkertijd van alle verantwoordelijkheid deswege, anders dan aan den Prins zelven, volkomen ontheven. Zelfs zou hij bij eventueel overlijden van den Prins tot geenerlei verantwoording aan diens erven, successeuren of rechtverkrijgenden kunnen worden verplicht!

Men ziet het, de positie van den Hertog was aan alle kanten 'gedekt.' Hij was als 't ware de niet verantwoordelijke alver-

mogende Minister. De argelooze jonge Prins heeft in deze overeenkomst geen kwaad gezien, doch er later alle ellende van ondervonden. Zijn leidsman had hem daarvoor moeten sparen, had hem op eigen beenen moeten leeren staan en gaan.

Van tweeën een: Of de Hertog was van oordeel dat de Prins niet op eigen beenen kon staan, maar dan was het onzinnig en vooral onedel de verantwoordelijkheid op den geconsuleerden te laden. Of de Hertog was van een tegengesteld gevoelen, maar dan was de geheele acte van consulentschap een onding, dat er slechts toe leiden kon om aan de hoogheid van het gezag van den Erfstadhouder afbreuk te doen.

Edoch de Hertog was nu eenmaal tuk op invloed en gezag. De Gedenkschriften van Van Hardenbroek getuigen daarvan op zoo menige bladzijde, ook van de bedenkelijke middelen, die de Hertog aanwendde om dien invloed voor zich alléén te behouden.

Het zou ons te ver voeren, dat alles hier nader in het licht te stellen. Toch willen we uit de tallooze getuigenissen er een paar mededeelen van den trouwen secretaris van Zijne Hoogheid, den ouden Baron de Larrey. Als iemand op de hoogte der zaken kon zijn, dan was het wel deze man.

Op den 21 Februari 1779 verklaarde de Larrey aan Baron van Hardenbroek, den schrijver van het zoo belangrijke dagboek:[1.]

'Dat den hertog de prins sodanig obsedeerde, observeerde en dagelijks innam, dat niemant daer genoegsaem bij konde komen...

Dat, omme dat ascendent te behouden en aan elk te beletten daer enige voet hoegenaamt in te verkrijgen, alles soude sacrifieren en wagen, tot het welwesen van 't land inclusive'.

En op 30 Maart 1780 vernemen we, via Van Hardenbroek, uit denzelfden mond:[2.]

'... wanneer sijne eijge (d.i. Larrey's) toestandt beschouwde, niet nu, maer sedert jaeren herwaerts, wat deboires niet al gehadt hadde, wat lagen hem niet gelegt waren, wat klijnigheden, jae hardigheden hij niet ondergaan hadde, alle door den hertog, dat dan seker ook al menigmael in 't beloop der saken moedeloos soude hebben moeten worden, dan, dat geättacheerd zijnde aen de prins, die niet willende verlaten, ook door Sijn Hoogheijdt

1. Gedenkschriften van Gijsbert Jan van Hardenbroek (1747-1787), uitgegeven en toegelicht door Dr. F.J.L. Krämer. Deel I blz. 480.
2. Als voren. Deel II blz. 79.

wel gekent zijnde, jae, die sulks openlijk hadde te kennen gegeven, hem voor een trouw vriend en voor een eerlijk minister houdende, hij dus kwalijk soude doen niet sooveel mogelijk in sijn werk te volharden...

Dat ondertusschen de prins den hertog wel kende, ook dikwerf sig op sijn stuk aan hem, Larry, hadde geuit, dan, dat te swak van aert was, te seer gewoon onder den hertog sijn directie te sijn, daerenboven bij een geschrifte[1.] aan hem, hertog, verbonden was, ook door H.H. Mogende bij de verkrijging van de meerderjarigheijdt gemelde hertog solemneel en speciaal was versogt geworden, den prins met sijn trouwe raad te willen blijven adsisteren etc....

Zulks de prins uit gewoonte, uit religieusheijdt, en uit aankleving aan sijn gegeve woordt, hem, hertog, blijft geattacheert, die de prins 's morgens al ten seven uuren dagelijks komt onderhouden en sig genoegsaem meester van hem maken...'

Getuigenissen uit zulke bevoegde monden - en hun aantal is in de Gedenkschriften groot - zijn niet te wraken.

Inderdaad, de Prins met zijn braaf gemoed en zijn nauwgezet geweten bleef den Hertog aanhangen en diens misplaatsten invloed ondergaan uit een zekere 'religieusheijdt,' zooals Larrey die beweegreden noemt, uit piéteit naast gewoonte. Hij zou het zichzelven als een snoode ondankbaarheid, als een laagheid aangerekend hebben, als Hij dien leidsman, dien tweeden vader zou hebben losgelaten. De Prins heeft den Hertog dan ook zoo lang mogelijk de hand boven het hoofd gehouden, hetgeen deze, toen, ten gevolge van den algemeenen drang in 1782, zijn rijk eindelijk uit was, slecht beloonde, door zich volgens de mededeelingen van Baron de Larrey van 9 en 11 Maart 1782, tegenover de Prinses ernstig over den Prins te beklagen![2.]

Men moge de gehechtheid van den Prins aan, en zijn ontzag voor den Hertog, vooral om der gevolgen wille, overdreven of niet welgeplaatst achten, bevreemdend zijn die gevoelens in het beloop van 's Prinsen leven niet, en zij leggen zelfs een eenigszins aandoenlijk getuigenis af van zekere kinderlijke trouwhartigheid en dankbaarheid, welke geen latere invloeden of omstandigheden ooit hebben kunnen doen verdwijnen.

Het onbeperkte vertrouwen van den Prins in den Hertog

1. Hier wordt de Acte van Consulentschap bedoeld.
2. Gedenkschriften van Gijsbert Jan van Hardenbroek. Deel IV, blz. 399 en 406. Zie ook Deel I, blz. 281.

had intusschen voor het stadhouderschap in het algemeen en voor den Prins zelven in het bijzonder, schromelijke gevolgen. Steeds op aanstichting van den van verantwoording ontheven Hertog handelende, kwam de critiek ten slotte altijd op het hoofd van den Prins alleen neer. Immers Hij was en bleef de eenige verantwoordelijke man. Niet alleen verdroot deze zeer ongezonde toestand in hooge mate de nog altijd talrijke vrienden van den Prins, maar bovendien wist de aan Oranje vijandige partij er een handig gebruik van te maken, om de gemoederen tegen den goedhartigen, doch te zwakken Vorst optezetten, wat maar al te goed gelukte. Het kon niet anders, of, onder zulke omstandigheden daalde het aanzien van den Prins op bedenkelijke wijze, ook bij velen, die Hem vroeger welgezind waren.

Het onverantwoordelijke drijven van de regentenpartij, de baatzucht van Amsterdamsche kooplieden en het streven om den Erfstadhouder van zijn buitenlandschen steun te berooven,[1.] een en ander in het geheim geleid en aangemoedigd door den geslepen Franschen gezant de la Vauguyon, hebben ons in de allerlaatste dagen van het jaar 1780 den noodlottigen oorlog met Engeland op den hals gehaald. Zij, die ter wille van partij- of eigenbelang daartoe hebben medegewerkt, en die zeer goed wisten of althans konden weten, in welken droevigen toestand zich onze middelen ter zee en te land bevonden, hebben daarmede een onvaderlandslievend bedrijf verricht. Het behoeft nauwelijks gezegd, dat de schuld van den onvoldoenden toestand der strijdkrachten op den Prins werd geworpen. Geheel ten onrechte evenwel. Reeds hiervoor werd opgemerkt, dat de Prins en de Raad van State meermalen voorstellen hadden gedaan om verbetering in dien toestand te brengen, die echter op den onwil of de laksheid van de gewesten waren afgestuit.[2.]

Maar daaraan werd niet gedacht, alhans men deed zoo.

Toen handel en scheepvaart, ten gevolge van onvoldoende bescherming, zware verliezen leden, klonken de verwijten over wanbeheer en verwaarloozing al luider en luider. Een voorstel van Leiden in de Staten van Holland gedaan, om van den Prins verantwoording te vorderen van zijn beleid als Admiraal-Generaal werd aangenomen en had ten gevolge, dat Zijne Hoog-

1. Dr. H.T. Colenbrander. ‘De Patriotten tijd.’ Deel I blz. 186.
2. Zie hierover ook: A.R. Kraijenhoff van de Leur, ‘Militair-historische Schetsen.’

heid reeds 10 dagen daarna (7 October 1782) eene omvangrijke Memorie aan H. Hoog Mogenden inzond, waarin Hij aantoonde, dat Hem geenerlei verwijt kon treffen. In het algemeene tumult werd zijne stem echter niet meer gehoord, en door hare lijvigheid was de Memorie niet geschikt, om een vooringenomen publiek tot bedaren te brengen[1]. Bovendien werden er stedelijke regeeringen in Holland gevonden, die hun gezag en macht gebruikten om de verspreiding van een beknopt uittreksel er van, meer geschikt om door het volk te worden gelezen en begrepen, te beletten[2]. Zoo werden recht en rede door blinde partijdrift verkracht.

Reeds sedert meerdere jaren had de ontevredenheid zich in schotschriften lucht gegeven; hun aantal nam toe, de stemmen werden dreigender en rauwer. Heftige periodieke bladen voegden zich bij het algemeene koor, en nadat de Hertog van Brunswijk zich in Mei 1782, noodgedrongen en zoo het nog heette 'voorloopig' had moeten terugtrekken, werd de Prins het uitsluitend doelwit van de grofste beleedigingen en lasteringen. Een honderdvoudig koor van schimp- en scheldwoorden, van verdachtmaking en miskenning, van hoon en spot deed zich hooren. Bezadigdheid en verstand schenen onder dit onzinnige rumoer voor goed op den loop te zijn gegaan. Aan bestrijding en verweer van de zijde der Oranjepartij, dikwerf even kras en heftig, ontbrak het wel niet, maar wat kon het baten?

Niet alleen werd den Prins het ongelukkige verloop van den oorlog verweten, maar men durfde Hem zelfs van een verradelijk heulen met den vijand te beschuldigen[3].

Nog jaren later, toen Prinses Wilhelmina als weduwe te Berlijn was gevestigd, gloeide Zij van verontwaarding, als Zij bedacht, hoezeer in die dagen de bedoelingen van haren Echtgenoot waren miskend[3]. Hoe ongerijmd die beschuldingen waren, blijkt o.a. daghelder uit de brieven van den Prins aan Baron van Lijnden van Blitterswijk[4]. Slechts een paar grepen willen we daaruit doen.

1. Dr. H.T. Colenbrander. De Patriottentijd. Deel I blz. 243.
2. C. van der Aa. Geschiedenis van het leven enz. van Prins Willem V. Deel III, blz. 107.
3. Joh. W.A. Naber. Prinses Wilhelmina, Gemalin van Willem V, Prins van Oranje, blz. 51.
3. Joh. W.A. Naber. Prinses Wilhelmina, Gemalin van Willem V, Prins van Oranje, blz. 51.
4. Werken, uitgegeven door het Historisch Genootschap te Utrecht. Derde Serie No. 4. Brieven van Prins Willem V aan Baron van Lijnden van Blitterswijk. Representant van den Eerste Edele van Zeeland, met vergunning van H.K.H. de Prinses von Wied, Prinses der Nederlanden, uitgegeven onder toezicht van F. de Bas, Luit. Kolonel der Huzaren. 's Gravenhage 1903.

Op 25 April 1780 (8 maanden voor den oorlog) schreef de Prins:

'... Je reste a mon Sisteme, quil faut tacher de Conserver la Paix avec l'Angleterre[1.], et que la Republique doit rester Independante et ne Subir la Loi ni de la France ni de l'Espagne, ni de l'Angleterre, mais agir Selon que Ses Vrais Interêts et non les Intrigues des Ambassadeurs le demandent'.[2.]

In het advies van den Prins betreffende de alliantie met Rusland, behoorende bij den brief van 24 October 1780[3.]. lezen we:

'Het zij verre van mij te willen justificeeren de behandeling, welke die Kroon (Engeland) zedert verscheide jaaren met Onze Republicq gehouden heeft, maar hoe onbezonnen en hoe irregulierder hunne handelwijze is, hoe meer is het nodig, dat met voorsichtigheid & Cauteele door deze Staat werde gehandelt, om alles te vermijden, wat tot eene rupture aanleiding geven kan, *alvorens dat men gepraepareert en gedekt is*, *om aan een Aanval te kunnen teegenstand bieden*'[4.].

Op 16 December 1780 '... Il me Semble quil faut tacher d'eviter la Guerre, mais en meme Temps S'armer Comme Si Elle étoit inévitable et par Mer et par Terre.'[5.].

Op 4 September 1782 luidt het: 'Ou a voulu la Guerre. Elle s'est faite; il faut que je montre qu autant j'ai été Contre la Guerre, autant je Cherche pousser les Armements afin de la faire tourner aussi peu mal que possible.'[6.].

De volkomen zuiverheid van 's Prinsen bedoelingen, zijn groote belangstelling en werkzaamheid, zijn toewijding en offervaardigheid zijn het best gekenschetst in de Voorrede, waarmede Prof. Dr. Brill, Bestuurslid van het Historisch Genootschap, de vorengenoemde uitgave der Brieven aan Baron van Lijnden van Blitterswijk, bij het publiek heeft ingeleid, waaruit we het volgende overnemen:

'Immers leveren deze Brieven eene belangrijke bijdrage tot de kennis van Hollands laatsten Stadhouder en tot een juister

1. Terecht beseffende, welke noodlottige gevolgen een oorlog met Engeland voor de Republiek na zich zou sleepen, heeft de Prins zoo lang mogelijk getracht een vredebreuk te voorkomen.
2. blz. 35.
3. blz. 41.
4. Wij cursiveeren.
5. blz. 47.
6. blz. 84.

beoordeeling, dan hem gemeenlijk ten deel valt. De vorst betoont hier een onvermoeiden ijver; van alles neemt hij nauwkeurig kennis; hij beslist zonder willekeur, na overleg met den bevoegden raadsman en met onderwerping van eigen meening aan beter gevoelen. Hier laat zich Zijne Hoogheid in vol vertrouwen uit jegens een man, die eenstemmig met hem denkt; niets van hetgeen in zijn hart is, behoeft hij te ontveinzen. En wat vernemen wij? Geene bedenkelijke ontwerpen of, slinksche raadslagen, alles oprechtheid en eenvoud. Zelden laat de Prins zich eenigszins gevoelig uit over de wantrouwende beperking van zijn rechtmatig gezag; zonder zijn recht te verzaken, onderwerpt hij zich aan den dwang. Waar het er op aan komt, zoo mogelijk te verhoeden, dat de gansche krijgsmacht in handen valle der partij, die de Provincie Holland overheerscht, legt hij den grootsten ijver aan den dag, maar zonder gewelddadige bedoelingen te verraden....

Dan (toen de Fransche republikeinsche benden de grenzen dreigen te overschrijden) beraamt hij de verstandigste maatregelen van tegenweer en is bereid alles ten offer te brengen tot behoud van het Vaderland. Den 22sten Februari 1793 schrijft hij: “ik verklaar alles over te hebben ten dienste van mijn Vaderland, behalve mijne eer: die wil noch mag ik opofferen.” En toen de vijand in het land was gedrongen, nadat de strijd tegen hem persoonlijk gevoerd was en gevoerd bleef, schoot hem niets anders over, dan het land te verlaten.

Van veruitziende plannen, van zoogenaamde hooge politiek en van geheime raadslagen, beraamd met de eene of andere Mogendheid, blijkt in deze briefwisseling niet, hoezeer zulks nog geenszins bewijst, dat zoodanige overleggingen niet aan het Hof of in diplomatieke kringen hangende geweest zijn.

Hoe het zij, *de slotsom is*, *dat de Prins in allen gevalle over het algemeen onbillijk door tijdgenoot en nakomeling is beoordeeld*[1].

Hij is het slachtoffer geweest van de beroering der gemoederen in een tijd, die de geesten naar een vermeenden heilstaat deed uitzien.

De tegenstanders bestreden hem; den vrienden kwam hij te gematigd voor en ten deele misduidden ook zij zijn doen en laten. Zijn lot is te betreuren; zijn gedrag niet te wraken.’

De tusschenkomst der Pruisische wapenen in 1787 bracht slechts een schijnbaar herstel. Er kwam rust, althans voor het

1. Wij cursiveeren.

oogenblik, maar geen bevrediging. Dat kon ook niet anders. De geheel verouderde staatsregeling paste sedert lang niet meer in het kader der omweerstaanbaar voortschrijdende nieuwe begrippen. Zoo min als Prins Willem V had Prinses Wilhelmina oog voor wat in die revolutionnaire woelingen de nog onbeholpen uiting was van nieuwe denkbeelden, waaraan de toekomst behoorde[1], en de overigens zoo bekwame raadpensionaris Van de Spiegel, die in 1787 Van Bleiswijk had opgevolgd, was de man niet, om, overeenkomstig de behoeften van den tijd, een doeltreffende hervorming van het oude stelsel te ontwerpen en ingang te doen vinden. Het bleef alzoo slechts bij enkele verbeteringen, die geen volledig herstel konden brengen. ''t Valt trouwens te betwijfelen, zegt de Generaal De Bas, of eenig staatsbeleid in die tijdsomstandigheden in staat zou geweest zijn tot betere uitkomsten te geraken'[2].

De talrijke in 1787 uitgeweken Nederlanders[3], die in Frankrijk met de groote omwenteling van nabij kennis maakten, lieten, in nauwe verstandhouding met hunne in de Republiek achtergebleven partijgenooten, niets onbeproefd om de bestaande orde van zaken aldaar te ondermijnen en het Stadhouderlijk bestuur ten val te brengen.

Onder Fransche invloeden had de democratische beweging van vroeger in de Republiek thans plaats gemaakt voor eene zuiver revolutionnaire.

De bijlslag, die op 21 Januari 1793 het hoofd van den ongelukkigen Koning Lodewijk XVI van den romp scheidde, weerklonk ver over de Fransche grenzen door Europa heen. Die gruwzame daad was voor het buitenland zoowel een bedreiging als een uittarting. Immers beschouwden de Fransche republikeinen het, in hun overmoed en opgewondenheid, thans als hunne roeping, om de volken, die nog onder het juk van 'tirannen!' zuchtten, van die slavernij te bevrijden en de vrijheid deelachtig te doen worden, welke zij zelf thans genoten.

1. Dr. J.W.A. Naber. Prinses Wilhelmina, Gemalin van Prins Willem V, Prins van Oranje blz. 129.
2. F. de Bas. Prins Frederik der Nederlanden en zijn tijd. Deel I, blz. 94.
3. In sommige werken wordt hun aantal op circa 40,000 geschat. Volgens nieuwere onderzoekingen is deze schatting veel te hoog, en zou het aantal in werkelijkheid slechts enkele duizenden hebben bedragen. De 'naamlijst van de uitgeweeken geweest zijnde Nederlanders, bekend onder den naam van Bataven, die zich ingevolge der Publicatie van 31 May. 1795, bij Requesten aan de Nationale Vergadering hebben geadresseerd', met verzoek om ambten, posten, gratificatiën, pensioenen, onderstand, schadevergoeding, als anderszins, bevat slechts 424 mannen.

Reeds op 1 Februari 1793 werd de oorlog aan den Erfstadhouder der Vereenigde Nederlanden verklaard.

We zagen hiervoren reeds met welk een ijver Prins Willem V voor de verdediging des lands bezield was. En Hij had goeden moed: 'Vergelijken wij', zoo verklaarde Hij op 16 Juli 1794 in de Staten-Generaal, 'de middelen ter verdediging, die de Republiek tegenwoordig kan gebruiken met die van vroegere oorlogen, dan zijn wij zeker niet minder in staat om eene attaque af te weeren dan in de meeste opgenoemde tijden... Ik voor mij ken geen middenweg tusschen kloekmoedig strijden of lafhartig bukken en ik twijfel geen oogenblik aan de keuze van Uw Hoog Mogenden, van de Staten der Provinciën en van alle welmeenenden in het land'[1].

Het heeft niet mogen baten. Wat onze kracht had kunnen zijn werd onze zwakte. Een felle vorst stelde de Fransche legerscharen in staat om, in Januari 1795, over de verstijfde groote rivieren in het hart des lands te dringen, geleid en bijgestaan door juichende uitgewekenen, en verwelkomd door alles wat tegen Oranje gekant was. Binnen weinige dagen was toen het pleit beslist, en de stadhouderlijke familie genoodzaakt naar Engeland de wijk te nemen.

De Bataven zouden dan nu eindelijk onder Franschen invloed vrij en gelukkig zijn? Het zou anders uitkomen. Die invloed werd al dadelijk een overheersching!

'Cette domination, zegt zelfs een Fransch schrijver in 1904[2], cette domination, contestable dans son principe, puis qu'elle s'attaquait à l'autonomie d'un peuple, n'a même pas toujours été irrépréhensible dans ses effets...

.... Elle n'a pas même su réaliser en une fois d'une volonté ferme et d'une main tenace, les réformes, qui pouvaient donner une raison d'être à son omnipotence.'

Reeds in Mei 1795 zou het hinkende paard achteraan komen: de betaling van 100 millioen gulden oorlogslasten, het voorzien in de soldij, de kleeding en de uitrusting van 25000 Franschen, en de beschikbaarstelling tot deelneming aan den oorlog van 30 oorlogschepen en minstens de helft van het landleger, een en ander onder de orders van Fransche bevelhebbers!

Maar daarbij zou het immers niet blijven.

Voor er gelukkige tijden zouden aanbreken, zou eerst nog

1. F.H.A. Sabron. De oorlog van 1794-1795, Deel I, blz. 145,
2. La Révolution française en Hollande, La République batave. Paris 1904. Introduction, pag. XI.

uit het Zuiden moeten komen die geniale maar geweldige man, wiens ijzeren hand nog veel zwaarder zou drukken op het ongelukkige volk, dat, als in een ijlende koorts, zijn roemrijke traditién en zijn verplichtigen aan het Huis van Oranje scheen te hebben vergeten!

Wij zullen Prins Willem V niet verder volgen in de jaren van zijn verblijf in den vreemde, eerst te Hamptoncourt, daarna op Oraniënstein en eindelijk te Brunswijk.

Tot het einde bleef Hij werkzaam en heeft Hij zijn grievend leed waardig en in stilte gedragen: 'Wat de brave Vorst geleden heeft, en in 't hart verborgen hield, ach! dat weten weinigen!' zeide Bilderdijk.

Schenck schreef in 1822 over dit tijdperk in 's prinsen leven:

'Zijne nog levende tijdgenooten, die in dien bewogen tijd in zijne omgeving waren, moeten, hetzij vriend of vijand, de waarheid recht doen wedervaren, door zijn grootheid van ziel te bewonderen. Maar deze ongelukkige Vorst droeg ook God in het hart, en zijn vertrouwen op diens almachtigen bijstand stelde Hem verre boven den honenden triomf van zijne vijanden.'[1.]

Tot het laatste toe heeft de Prins hoop blijven voeden, nog eenmaal naar Nederland te zullen kunnen terugkeeren. Zijn vaderland was hem geen oogenblik uit de gedachte.[2.]. Hij heeft het niet mogen weerzien...

Nadat Hij reeds geruimen tijd lijdende was geweest, maakte de dood op den 9^{den} April 1806 een einde aan zijne beproevingen.

'Hij vouwde de handen over de borst,' zoo deelt Schenck ons mede,[3.] 'en bad het *Onze Vader*, en toen Hij gekomen was aan de woorden: *en vergeef ons onze schulden*, *gelijk wij vergeven onzen schuldenaren*, kon men nog slechts flauw het woord *Amen* verstaan, waarna de ziel aan het lichaam ontvlood.'

In den avond van den 18^{den} April werd het vorstelijk lijk met groote plechtigheid in den hertogelijken grafkelder van de Domkerk te Brunswijk bijgezet.

1. W.G.F. Schenck. 'Wilhelm der Fünfte, Prinz van Oraniën,' blz. 168.
2. Dr. Joh. W.A. Naber. 'Prinses Wilhelmina, Gemalin van Willem V, Prins van Oranje,' blz. 248.
3. Schenck, Wilhelm der Fünfte, blz. 213.

Onze laatste Stadhouder moge gebreken hebben gehad, die Hem tegen zijne zeer zware taak niet opgewassen deden zijn, Hij bezat daarnaast groote deugden, welke in zijn fel bewogen tijd niet naar waarde zijn geschat. Hij moge niet de eigenschappen hebben bezeten, noodig om, ondanks het gemis van éminente raadslieden en trots honderd andere moeielijkheden, de staatkundige behoeften van zijn tijd met verreikenden blik te onderkennen en in doeftreffende vormen te belichamen, de vraag is alleszins gewettigd, of een krachtiger hand dan de zijne daartoe in de gegeven omstandigheden wèl in staat zou geweest zijn. De hopeloos verwarde knoop scheen nauwelijks anders dan door geweld los te maken. En een man van geweld was Prins Willem V niet. Hoe dit moge zijn, zeker is het, dat die Prins het slachtoffer is geworden van de omstandigheden.

Telkens als we aan zijne uitnemende bedoelingen en aan zijne spreekwoordelijke goedhartigheid, maar daarnaast ook aan zijn moeitevol leven en zijn droevig sterfbed op vreemden bodem terug denken, dan worden we er ons op nieuw van bewust, dat onze vaderen, door partijdrift verblind, ernstig hebben misgetast, zoo niet in hun wenschen, dan toch in de middelen om deze tot verwezenlijking te brengen.

Dan komt, naast een gevoel van leedwezen en onvoldaanheid, de ernstige begeerte over ons, om zoo mogelijk aan de nagedachtenis goed te maken, wat het voorgeslacht aan den persoon te kort deed.

De geschiedenis van ons land en ons vorstenhuis is in den koninklijken grafkelder te Delft als met doodsbeenderen geschreven, heeft wijlen de Hofprediker Dr. C.E. van Koetsveld eenmaal zoo treffend gezegd.[1.]

Aan dat geschiedboek ontbreken echter twee belangrijke bladzijden.

Prins Willem III rust als Koning van Engeland op Engelschen bodem: we kunnen dat betreuren, doch hebben het feit tevens te eerbiedigen en te billijken.

Maar geen vrede kunnen we er mede hebben, dat het stoffelijk overschot van onzen laatsten Stadhouder in den vreemde rust. Het behoort hier, naast de asch van zijne Koninklijke Gemalinne, van zijne Ouders en zijne Kinderen,

1. Bij de plechtige teraardebestelling van Z.M. Koning Willem III, op 4 December 1890.

hier op den vaderlandschen bodem, dien Hij ten einde toe innig heeft liefgehad.

Het kan wel niet anders, of het Nederlandsche volk moet den wensch koesteren, dat het stoffelijk overschot van den Prins naar het vaderland worde overgebracht, om in het Koninklijk Mausoleum te Delft te worden bijgezet. Het zou zich ongetwijfeld gelukkig rekenen aldus niet alleen een stille, eerbiedige hulde te kunnen brengen aan de nagedachtenis van dezen zwaar beproefden Oranjetelg, maar tevens om op deze wijze, kon het zijn nog vóór het eeuwfeest van Nederlands herrijzenis als onafhankelijke Staat[1], den ouden in 1795 afgebroken draad, als het ware symbolisch, aan den in 1813 nieuw begonnenen, vast te hechten.

Daardoor zouden tevens, na ruim honderd jaren, nog in vervulling kunnen komen de laatste woorden door Prins Willem V op vaderlandschen grond, tot stuurman Roos, gesproken: 'Schrei niet, mijn vriend, ik ga, maar kom weder.'

Dat dan nog eenmaal, en wij hopen over niet langen tijd, onder de hooge bogen van de Nieuwe Kerk te Delft, ook over *zijn* graf het oude Wilhelmus van Nassauwen in statige orgeltonen moge ruischen, en tot ons spreken van moeite en leed in het verleden, maar ook van opbloei en kracht in het tegenwoordige en van blijde hoop en vertrouwen in de toekomst!

1. Dit werd reeds geschreven in het einde van 1911.

Levenswoorden.

Men heeft wel drie dagen noodig om een hoog punt in de Alpen te bereiken en wordt voor die vermoeienis beloond door het korte oogenblik, dat op de besneeuwde toppen wordt doorgebracht te midden der hemelsche stilte. Ook in het leven schijnt het ons somwijlen toe, op een hoogte te zijn en te zweven; tegenover dergelijke oogenblikken krijgt al het overige minder waarde.

GUYAU.

In hoofdzaak kan de waarde van het leven zeer verschillend worden opgevat, ja, tot nul of nog minder dan dat, worden teruggebracht. Een zedelijke handeling heeft daarentegen altijd een zekere waarde; het is zeldzaam, dat een individu zoo laag gedaald is, dat hij een laffe handeling verricht met de grootste onverschilligheid of met genot.

GUYAU.

Het is niet voldoende te ver in de toekomst of in het verleden te zien; men moet den blik in zich zelven slaan en daar de krachten ontdekken, die verbruikt willen worden en dan moet er gehandeld.

GUYAU.

Handelen geeft vertrouwen in ons zelven, in anderen, in de wereld.

GUYAU.

Groote zielen, die smart lijden, gelijken den vogel die in het hoogst van zijn vlucht door een pijl getroffen wordt, hij uit een kreet, die het luchtruim vervult, hij gaat sterven, maar zweeft nog.

GUYAU.

Lijden en voortbrengen, dat is in zich een nieuwe kracht gevoelen door leed opgewekt; men gelijkt dan op de ‘Aurora’ van Michel Angelo, die, de weenende oogen openende, het licht slechts door tranen heenziet.

GUYAU.

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

Wijziging van Nederland's internationale positie.

IN scherpe afwijking van de vroeger afgelegde verklaring, volgens welke alleen dan over het gebruik van het fort te Vlissingen in verband tot België's neutraliteit met de daarbij betrokken mogendheden (d.w.z. met de garanten) besprekingen gehouden zouden kunnen worden, indien deze *allen* den wensch daartoe kenbaar maakten (hetgeen niet is geschied) -, heeft de minister van buitenlandsche zaken in October j.l. de hoogst gewichtige mededeeling gedaan:

> Ik heb gelegenheid gehad verschillende malen over onze kustverdediging te spreken met - en deze zoo te zeggen te expliceeren aan leidende staatslieden in West Europa [d.w.z. niet aan *alle* de betrokkenen doch aan enkele groote mogendheden, waaronder wel alleen Frankrijk en Engeland moeten worden verstaan]; en geen hunner heeft hiertegen eenig bezwaar gemaakt, als mij moeiëlijkheden zou kunnen doen voorzien.

Bij gelegenheid van de recente discussie over de kustverdediging in de Tweede Kamer nu heeft de minister de October-mededeeling nadrukkelijk herhaald; en daaraan thans eenige woorden toegevoegd, welke de positie verduidelijken.

Nadat de minister van oorlog zich nog eenigszins gedekt had uitgelaten: ‘de regeering heeft niet voor alles afsluiting van de Schelde op het oog. Dit is niet de opzet van het fort te Vlissingen. De bedoeling van het fort is niet om de Schelde te sperren;’ maar om te beletten, dat de haven door een vreemde mogendheid wordt bezet - kwam de minister van buitenlandsche zaken met eene verklaring van wijde strekking. Hij gaf in antwoord aan den heer Van den Berch van Heemstede te kennen, dat zij die veronderstelden, dat in officiëele kringen in Engeland en Frankrijk ontstemming heerschte over den voorgenomen fortenbouw zich wel hadden:

> ‘laten begoochelen door die absurde idee van het afsluiten van de Schelde en het aantasten van het defensie-systeem door België in zijne stelling van Antwerpen neergelegd.
> Aan de Schelde - aldus ging de minister voort - noch aan Antwerpen is door de Nederlandsche regeering gedacht op eene wijze, die niet met het belang van België zou strooken... De taak van het fort zal nooit, wat de vaart naar Antwerpen betreft, een andere zijn dan welke met de bestaande regelen van het volkenrecht overeenkomt, met Nederland's souvereine rechten in de eerste plaats overeenkomt en daarnevens aan de belangen van de met ons zoo bevreemde Belgische natie steeds een onder alle omstandigheden zoo ruim mogelijk plaats zal inruimen’.

Die overtuiging had de minister bij de door hem aangeduide staatslieden ingang doen vinden. De Belgische regeering zelve was er ook van overtuigd.

Terecht kreeg de minister ten antwoord, dat als hij deze rede een paar aar geleden gehouden had, veel misverstand zou zijn voorkomen; want thans heeft hij voor het eerst openlijk de richting onzer politiek ten opzichte van de Belgische kwestie aangegeven.

Aan het sluiten van de Schelde voor den handel heeft niemand ooit gedacht, buiten het geval dat we zelf met België in oorlog zouden zijn; de ministeriëele mededeelingen hebben duidelijk het open laten van de rivier voor militaire transporten op het oog. Tot voor korten tijd was men het er nogal algemeen over eens, dat de Schelde daarvoor tijdens oorlogstoestand (die intreedt zoodra de neutraliteit geschonden wordt) streng gesloten moet zijn. Het schijnt niet diplomatiek en is zeker niet juist zulke sluiting 'absurd' te noemen. Het is wel merkwaardig ook, dat de minister de sluiting in direct verband brengt met het *aantasten* van het Belgische defensie-systeem. Dat is nog al kras.

De ministeriëele verklaring geeft zeker uitzicht op doortocht. Omtrent de vraag hoever de vergunning of het recht van doortocht zich zal uitstrekken, blijft men nog in het duister. Het zal wel van omstandigheden afhangen, waarover wij, nu de deur op een kier is gezet, geen volle contrôle zullen hebben.

Onze begeerte 'zoo ruim mogelijk plaats in te ruimen aan de (defensie-) belangen van België, steeds en onder alle omstandigheden', mag niet bedekt worden met een beroep op het internationaal recht, proprement dit - gelijk de uitlating van den heer Van Swinderen suggereert - maar steunt enkel en alleen op het onbetwistbare recht van elken internationaal souvereinen Staat, om zich in elke aangelegenheid partij te stellen en die ententes te treffen of bondgenootschappen te sluiten, welke hij in zijn belang acht. Du moment echter, dat de taak van onze weermiddelen beïnvloed wordt (bepaald, beperkt of uitgebreid) door de begeerte een vreemden Staat te dienen, houden we op neutraal te zijn in kwesties, waarin die vreemde Staat bij oorlog of oorlogsgevaar betrokken wordt. Indien de taak van het fort te Vlissingen, in hoe geringe mate ook, afhankelijk wordt gemaakt van, zich regelt naar, het belang van België, worden wij vijand van België's tegenstanders.

Nemen we aan, dat het uitzicht op doortocht afhankelijk wordt gesteld van veelheid van voorwaarden welke beoogen te bevorderen, dat over Nederlandsch gebied aangevoerde versterkingen van doode of levende weermiddelen alleen zullen dienen tot bescherming van Belgie's neutraliteit - dan blijft toch het groote fe*i*t bestaan, dat Nederland het grondbeginsel van zijne politiek prijsgeeft - de strikte onzijdigheid in alle kwesties niet direct het eigen land betreffend, tegenover allen - beginsel waaronder onze positie bij alle groote wisselingen van de internationale verhoudingen der laatste halve eeuw veilig bleef. We zullen niet langer onzijdig zijn ter zake van het Belgische neutraliteitsvraagstuk en nemen dusdoende tevens stelling in den strijd tusschen de groote mogendheden, garanten van Belgie, welke als in de rede ligt, al naar gelang zulks in hun eigen belang is hunnen 'garantieplicht' zullen willen vervullen, verzuimen of wel verruimen en misbruiken voor doel van aanval of bedreiging.

Nog velen in den lande zijn geneigd te meenen, dat Nederland, alle diplomatieke besprekingen, gegeven vooruitzichten en zelfs eventueele verzekeringen ten spijt, wel goede zorg zal dragen, in geval er oorlog in West Europa uitbreekt, volkomen vrij te kunnen handelen, overeenkomstig de nooden van den tijd. In de handelingen der diplomatie, willen zij slechts een soort bedrogspelletje zien Wel verre van deze opvatting toelaatbaar te achten, heeft, naar onze overtuiging, de regeering thans zóó duidelijk als slechts mogelijk is, aangekondigd, dat de koers van onze buitenlandsche staatkunde wordt gewijzigd.

Eene volgzame volksvertegenwoordiging heeft in principe goedgekeurd. Bij gelegenheid van de recente discussies over de kustverdediging is uit niet één der partijen een enkele stem opgegaan tegen de met de strikte neutraliteit onbestaanbare begeerte om België in zake defensie-aangelegenheden te dienen. Uit de Kamer is integendeel van de linksche partijen een sterke drang uitgegaan om de regeering te nopen België ter wille te zijn en aan Engeland geenerlei moeilijkheden in den weg te leggen, als het zich geroepen acht zijn 'garantieplicht' te vervullen. De rede van den heer de Beaufort had die strekking. En zelfs de heer Van Karnebeek, de eenige liberaal die de Regeering steunde in den fortbouw, gaf te kennen, dat hij het doortrekken over de Schelde door vreemde krijgsmacht niet per se als eene neutraliteitsschending beschouwde, welke een casus belli stelt. Er was slechts één man, die een standpunt van strenge neutraliteit verdedigde. Alleen de heer De Savornin Lohman waarschuwde in een rede, die eenigszins recht deed aan den ernst der tijden: wij sluiten geen tractaten waarbij doortocht toegestaan wordt aan de eene mogendheid tot zijdelingsche benadeeling van de andere; wij willen neutraal blijven, om ons zelfs wille en wenschen ons tegenover niemand direct of indirect te verbinden, omdat wij in het verleden genoeg leergeld daarvoor hebben betaald en er zoo bitter onder geleden, toen voor ruim honderd jaar onze onafhankelijkheid verloren werd. Groote waarde moet gehecht worden aan deze pertinente uitlating van den wakkeren Staatsman. Zij bewijst wel dat alsnog geen bindende verklaringen zijn afgelegd. Maar het groote feit blijft toch bestaan, dat de Minister van Buitenlandsche Zaken een standpunt heeft ingenomen, hetwelk in theorie en praktijk met strikte neutraliteit absoluut onbestaanbaar is. Daartegen nu heeft de heer Lohman niet formeel geprotesteerd. En zijne woorden kunnen evenmin iets afdoen aan het nog veel belangrijker feit, dat de besprekingen van den minister met leidende Staatslieden in West-Europa over de beteekenis van Nederlandsche forten en de daaruit met min of meer duidelijkheid blijkende geneigdheid om lijdelijk mede te werken aan de verdediging van België's neutraliteit, reeds vóór lang moet hebben aangevangen de militaire verhoudingen tusschen Duitschland ter eenre en Frankrijk (en Engeland) ter andere zijde eenigszins te beïnvloeden. Hoe men hierover echter oordeele, zeker is, dat de Kamer zich heeft neergelegd bij de door den minister verkondigde leer van militair vriendschapsbetoon aan België en dat, behoudens schaarsche uitzonderingen, ook in publieke geschriften niet van verontrustheid of afkeuring gebleken is. De generaal Den Beer Poortugael, die met klemmende redenen heeft betoogd, dat, wilden we zelf onzijdig blijven, de strengste onthouding van bemoeiïng met de verdediging van anderer neutraliteit geboden was en met name de Schelde, ten allen tijde, buiten dien van vollen vrede, voor allen, België inbegrepen, voor krijgsvoering gesloten moest blijven - hij

pleitte in deze op 't laatst van zijn leven vrijwel alleen. Wordt de verandering in onze staatkunde, waarvan we nu 't begin zien, definitief voltrokken, dan kan de regeering zich tegenover het volk verantwoord achtten, in zooverre dit ruimschoots gelegenheid had zich te doen hooren. Alleen hij, die niet zien wil, kan zeggen niet bemerkt te hebben, wat er gaande was.

Onder het complex van motieven, waardoor Nederland van het standpunt der strikte neutraliteit gedrongen wordt, treden er twee sterk op den voorgrond. Naar eenzelfde resultaat voerend, zijn zij tot op groote hoogte van een recht tegenovergesteld karakter. Eenerzijds hebben we te doen met de door den Zuid-Afrikaanschen oorlog en zijne gevolgen sterk verlevendigde vrees, dat de kleine Staten niet veilig bestaan, waaruit het denkbeeld tot onderlinge hulpverleening, voor het expresse en uitsluitende doel van levensbehoud, voedsel kreeg; anderzijds openbaarde zich een groeiend geloof, dat kleine landen een zeer belangrijke, zelfstandige, voor hun zelven heilrijke en aan den vrede bevorderlijke rol in de groote politiek kunnen spelen, door hun vollen invloed aan te wenden ten gunste van het politiek evenwicht tusschen die grootmachten, wier onderlinge strijd geacht wordt het eigen bestaan in gevaar te brengen. De werking dezer motieven staat in zekere mate onder den invloed van de vrees, dat vooral Duitschland een gevaar oplevert voor de kleine Noordzee-Staten.

Toen omtrent 1904 de internationale positie in Europa zorg begon te baren, zijn plannen tot aansluiting van kleine landen, voor doel van zelfbehoud, gewogen en te licht bevonden. Met name werd het denkbeeld van een Nederlandsch-Belgische aansluiting vrijwel algemeen als onzerzijds Quichotisch veroordeeld. De positie der landen was te ongelijk, dan dat het mogelijk werd geacht eene samenwerking te krijgen, welke gelijkelijk in in beider belang zou zijn. Terwijl toch van Nederland de neutraliteit niet onmiddellijk wordt bedreigd, doch integendeel hare eerbiediging, gelijkelijk voor hare buren ter Oost- en Westzijde, een groot belang kan heeten, is het bijna met zekerheid te voorzien, dat bij een grooten oorlog in West-Europa België zeer lichtelijk ernstig in het gedrang moet komen. Van Frankrijk uit het Zuiden, door Duitschland uit het Oosten dreigt dien staat gevaar en ergst van al, ook van binnen de grens, uit de Franschgezinde bevolking, die partij kan kiezen in den oorlog, die wordt voorzien. Dat ondanks de erkende enorme bezwaren en gevaren van samenwerking met België, de begeerte om dien staat te dienen nu tot uitdrukking kon komen, moet, meenen wij, goeddeels geweten worden aan de vredesagitatie en aan de internationale juristerij, die als ziekten werden, door welke het denken der massa is aangetast. Het ‘Internationale publiek Recht’ en ‘De Neutraliteit’ zijn zoo langzamerhand in ons kleine land afgoden geworden, voor wie men allerwege knielt. Wat slechts in hun naam geschiedt, ter ‘Bevordering van den Vrede door Recht’, is zeker, door duizenden en tienduizenden te worden toegejuicht. De meest roekelooze plannen zelfs vinden in wijden kring sympathie, wanneer zij slechts heeten geboren te zijn uit de zucht om den Internationalen Vrede te dienen en het Recht. Het is onder den invloed van dezen verblindenden afgodendienst - die bij sommige menschen een ware razernij te worden schijnt -, dat de publieke opinie niet langer van een klaar bewustzijn doet blijken, dat een Belgisch-Nederlandsche samenwerking bij een afgrond brengt, waarin Nederland verzinken kan.

De R e g e e r i n g is zich ontwijfelbaar helder bewust gebleven van de negatieve waarde van eene op zichzelf staande partijstelling met België. Zij heeft die niet gewild. Zij moet geacht worden voornamelijk te zijn geleid door de in zichzelf veel gezonder gedachte: stelling te nemen om mede te werken aan het scheppen van internationale verhoudingen, welke de kans op oorlog in West-Europa, waarvan men een ernstig gevaar voor het eigen land ducht, verminderen. Maar nu de verdediging van België's neutraliteit het dekmiddel wordt, waaronder die politiek schuil gaat, komt de omstandigheid, dat het publiek de gevaren van 'samenwerking' niet langer levendig gevoelt, haar zeer te stade. Velen die zich tegen partij kiezen zouden verklaren, keuren haar in het licht van de bevordering van het 'Belgische neutraliteitsrecht', en wat dies meer zij, goed.

De Belgische natie (hare neutraliteit) door het verleenen van een meer of minder ver strekkend doortochtsrecht over de Schelde dienende, zal Nederland zich tusschen de grootmachten, garanten van België's neutraliteit, partij gesteld hebben. Van dien Staat, aan welken het aan België in uitzicht gegeven doortochtsrecht ten goede komt, zal Nederland de vriend, van hem, aan wien onze bemoeiïng schaadt, de vijand geworden zijn.

De toegang tot de Schelde wordt voor praktisch onafzienbaren tijd beheerscht door de Engelsche vloot, die hem kan afsluiten, buiten de draagkracht der kanonnen van het Vlissinger fort. Het is Engeland dat grootelijks zal bepalen of het door ons aan België te verleenen doortochtsrecht al of niet effect neemt. Al naar gelang Engeland (of een ententegenoot) door aanvoeren naar de stelling van Antwerpen gebaat of geschaad wordt, zal het deze bevorderen of beletten. Feitelijk zullen we aan België alleen dan dienst bewijzen, wanneer onze begeerte zulks te doen aan Engeland en zijn vrienden ten goede komt. Het wordt aldus een eenzijdig indirect dienstbetoon aan een der grootmachten. De regeering kan hiervoor niet blind zijn; maar kan alleen hare houding verantwoorden met een beroep op de evenwichtspolitiek. Gevreesd moet echter worden dat wij, het beproefde standpunt der neutraliteit verlatend, onzen invloed aan den verkeerden kant gaan aanwenden en dus de kans op oorlog voeden. Groot is het gevaar, dat we een onherstelbare fout gaan maken.

Onze politiek, uit den aard der zaak eenigszins geleid door de begeerte goede vrienden te blijven met Engeland, welks nog steeds groeiende macht ter zee ons wel zekere afhankelijkheid van den goeden wil van dit Rijk, met betrekking tot ons koloniaal bezit, doet gevoelen, wordt ook beïnvloed door wantrouwen en gemis van sympathie jegens Duitschland. Eene minder sympathieke gezindheid, welke, buiten militaire en wetenschappelijke kringen, waarin men wel voor den Duitschen geest gevoelt, voorkomt, vindt geen grond in de staatkundige aanraking der beide volken. Er is ook geen wezenlijk scherp verschil van zeden, aanleg en karakter; integendeel groote mate van overstemming. De verschillen zijn niet zoo gemakkelijk aanwijsbaar en ook wel niet zeer diep, maar toch voldoende om, te zamen werkend met een natuurlijk wantrouwen van den kleinen Staat tegenover zijn machtigen buurman, eene gezindheid in het leven te houden, welke een groote en kwade factor zal kunnen worden in onze buitenlandsche politiek.

Wantrouwen en gemis aan sympathie voor Duitschland zijn toch wel zoo sterk, dat zij veler inzicht in de internationale verhoudingen verduisterd

hebben. Velen zien hier te lande alles door een anti-Duitschen bril. Tijdens de Marokko-crisis van 1911 kwam dit zeer sterk uit. Bladen van alle richtingen, bijna zonder uitzondering, schilderden en scholden grof Duitschland de agressor te zijn! Eerst een jaar later kwam men contre-coeur tot erkenning, dat de rechtspositie van Duitschland onaantastbaar was en dat men met eene Engelsch-Fransche poging te doen had, om Duitschland uit te dringen. Zulks terwijl Nederland zelf een der onderteekenaars was van de Acten van Madrid en Algeciras, die door Frankrijk geschonden werden! Het groote publiek is er vandaag nog niet van overtuigd, dat het de entente-mogendheden waren, die destijds over Marokko den Europeesche vrede in gevaar brachten. Het spook van een Duitschen Keizer, die Nederland dwingt de kust te versterken, door den heer Van Heeckeren een jaar of wat geleden opgeroepen, waart nog altijd rond, ook al heeft de minister van buitenlandsche zaken, overeenkomstig zijn plicht, ernstig verklaard, dat er nimmer van eenige dwang of bemoeiïng sprake is geweest. Het maakte bij de kustverdedigingsdiscussie in de Tweede Kamer weer zijne verschijning. En al heeft nu ook minister Colijn, op een wijze, die aan duidelijkheid niets te wenschen overliet, de verzekering van zijn ambtgenoot bevestigd, men kan er zeker van zijn, dat het geloof in den bemoeizieken Duitscher leven blijft en we daar later wel weer van zullen hooren. Bij de discussies was een anti-Duitsche ‘undercurrent’ onmiskenbaar. Van socialistische zijde is dit verklaarbaar. Zij houden niet van ordelijk gouvernement, waarin de werkman niet vooruitzicht heeft, door bloot overwicht van aantal de meester te worden. Maar ernstiger is, dat ook liberale leiders zoozeer van stemming tegen Berlijn deden blijken, dat de heer Lohman het noodig oordeelde er tegen te objecteeren. Wantrouwend, naijverig, als onder eene obsessie van vrees, dat de natuurlijke ontwikkelingsgang ons kleine nederduitsche land aan het groote hoogduitsche zal assimileeren, zien zij het wereldgebeuren door een anti-Duitschen bril, nu en dan verwisseld met Engelschen kijker. Feit is, dat velen, als blind en doof, veeleer in Berlijn, dan te Londen of Parijs gevaar voor den Europeeschen vrede zoeken. Men heeft er b.v. hier te lande thans naar 't schijnt geen flauw besef van, dat de rol, welke Engeland in de Balkan kwestie speelt, nog door opvolgende gebeurtenissen zal moeten worden verklaard, doch dat inmiddels - terwijl Engeland in Cyraneïka, aan de Perzische golf, en in Mesopotamië aan het buiten is, de Duitsche politiek enorme offers brengt voor het behoud van den vrede - offers, die niet beperkt worden tot de paar honderd millioen guldens, die Oostenrijk aan mobilisatie ten koste legde, maar die vooral te zoeken zijn in (naar men vertrouwt, tijdelijke) verzwakking van internationale positie, waarin de Duitsche landen berusten. Men vormt er zich hier geene voorstelling van, dat Engeland een overwicht geldend maakt, ten gevolge waarvan in weinig meer dan tien jaar tijds Duitschland's handel op de Transvaalsche, Marokkaansche, Perzische markten belangrijk werd bemoeielijkt en dat, indien dit overwicht door een oorlog bevestigd kon worden, aan Duitschland's groei een einde zou zijn gesteld en honderdduizenden van de welvarende en tevreden millioenen-bevolking tot armoede zouden zijn veroordeeld. In naijver, ons zelven toch rijk wetend in het bezit der koloniën, beseffen we niet, dat de eigen welvaart in zekere mate toch ook van de Duitsche afhankelijk is. Omdat Nederland, evenals België, door een gelukkigen samenloop van omstandigheden zonder hulp van kanonnen alsnog bloeit, - doordien we zelf niet meer voelen, wat geweldige vernedering we in Zuid-Afrika geleden hebben en dan ook hier, toen

Engeland met verbreking der diplomatieke relatie dreigde (1901), begrijpen we niet, dat de Duitscher wapens slecht ontberen kan. Bezorgd maakt men zich over de geweldige krijgstoerusting van Duitschland; maar een klaar besef heeft men er niet van, dat het vreedzame volk de kolossale offers er voor alleen brengt, brengen moet, als gevolg van de zware dreiging, waaronder het leeft en lijdt zoolang de Engelsche-Fransche entente bestaat....

De R e g e e r i n g , ontwijfelbaar het dreigend Britsch overwicht wel waarnemend, schijnt - zoo is onze indruk der gebeurtenissen - meer of min te bukken; maar de omstandigheid, dat het publiek op dwaalwegen is gebracht in zake de bestaande machtsverhoudingen komt haar goed te stade, in zooverre het geloof, dat hare politiek bevorderlijk is aan de evenwichtspolitiek in West-Europa, er tienduizenden toe brengt haar beleid goed te keuren, die, bij eene koeler beoordeeling der verhoudingen, zouden protesteeren.

Intusschen hebben de jongste Duitsche krijgstoerustingen het bewijs geleverd, dat in Britsch of andere overwicht niet zal worden berust en dat de strijd in West Europa, Engelsch-Duitsche diplomatieke toenadering ten spijt, meer dreigt dan ooit. En wel klaar moet men er zich in regeeringskringen van bewust zijn, dat *indien* de groote oorlog komt, aan Duitschland opgedrongen, hij van Duitschen kant zal worden gevoerd met de grootste volharding, ten einde te bereiken, dat verrassingen over neutraal gebied, als waardoor het thans wordt bedreigd, onmogelijk zullen worden.

Gehoopt mag worden dat de aanhouding der spanning Nederland weer zal doen terugkeeren tot het strikt neutrale standpunt, ten einde te voorkomen dat Duitschland door toenemenden druk als tot een oorlog gedwongen wordt. De vraag of het niet noodig, althans raadzaam is de volle consequentie der evenwichtspolitiek te aanvaarden en onzen indirecten steun, thans aan de entente mogendheden ten goede gekomen, naar Duitschen kant over te brengen, blijve hier in het midden.

Het is de negatieve verdienste van de tegenwoordige regeering, dat zij, uitzichten openend, waardoor de neutraliteit zou worden prijsgegeven ten gunste van Engeland en zijn vrienden, toch het middel heeft gewild, om een strikt neutraal standpunt te *kunnen* handhaven; dat zij, al is het dan heel laat in den dag, eindelijk, ondanks het verzet der liberale partijen, een begin heeft gemaakt met den aanleg van versterkingen aan den Scheldemond, dank welke, als ook het tweede fort zal zijn gebouwd, dat er eenmaal zeker komen zal, de groote invalspoort op Midden Europa voor alle doeleinden, die met strijdvoering of krijgbemoeielijking in verband staan, op Nederlandsch gebied gesloten zal worden gehouden, overeenkomstig ons belang, onzen internationalen plicht en ons souverein recht.

Onze leestafel.

‘Een en ander omtrent den welvaartstoestand der Indische bevolking in de Gouvernementslanden van Java en Madoera’, (de particuliere landerijen uitgezonderd), door Mr. A. Neytzell de Wilde. Leeraar aan de Opleidingsschooi voor Inlandsche Rechtskundigen te Weltevreden. IIe Deel. Weltevreden, N.V. Boekh. Visser en Co., 1913.

Reeds zeer spoedig na het verschijnen van het eerste gedeelte van dit werk, waaraan zooveel belangstelling en waardeering te beurt viel, werd dit tweede deel uitgegeven, even nauwgezet geschreven als het eerste. Een bronnenstudie wijst het weder aan, te groot om op te noemen; naast lijvige werken van den eersten rang, worden tal van brochures, kamerverslagen, regeeringsrapporten, courantenartikelen enz. niet vergeten. Auteur heeft de uitkomsten van eigen en anderer onderzoek vlijtig bijeenverzameld, zijn materiaal echter omzichtig gebruikend, zooals van een zoo bij uitstek voorzichtig man te denken was. Zijn boek onderscheidt zich, vooral waar het tekortkomingen, verzuimen, misvattingen bespreekt, zeer gunstig in toon van tallooze andere werken, waarin slechts gehekeld wordt, vaak naar geheel onvoldoen*d*e gegevens, en niet aangewezen hoe tot juister inzichten, beter toestanden te geraken. Dat onze Indische bezittingen tot voor betrekkelijk korten tijd meer geëxploiteerd dan geregeerd werden, niemand die hier onkundig van is; maar dat, vooral in de laatste jaren, een groote kentering in ziens- en denkwijze daaromtrent is ingetreden, niemand die het mag loochenen.

Er is veel veranderd; er moet nog reusachtig veel meer gewijzigd worden. Verbeteringen scheppen op hun beurt nieuwe behoeften, waarin de regeering heeft te voorzien. Aan particulier initiatief mag en kan niet langer worden overgelaten zoo heel veel, waarin het jammerlijk te kort schoot. Geduldige droomers laten zich immers lijdzaam welgevallen, waartegen een ontwaakt volk met kracht optreedt. Wie nu de teugels in handen wil houden, moet bedenken, dat hij niet alleen met makke sleepersknollen, maar ook met fiere rashengsten te doen kan krijgen; dat hij, om meester te blijven, zich heer moet toonen. Regeeren is vooruitzien, niet achteraan komen; is zelf handelen, niet zich laten leiden. Zeker is de belangstelling der regeering in het werk van Mr. Neytzell de Wilde een verblijdend teeken des tijds, omgekeerd mag men der regeering geluk wenschen met zulk een nijver, oordeelkundig ambtenaar als auteur blijkt te zijn.

Aansluitend aan het eerste deel van dit werk wordt in dit tweede dezelfde methode gevolgd: Bij het bespreken van Nijverheid, Handel, Bijdragen aan de Gemeenschap, Gouvernementsmonopoliën, Onderwijs, Credietwezen, Verkeersmiddelen, Veiligheid, Rechtszekerheid, Zorg voor volksgezondheid en Bestuursinrichting wordt steeds zooveel mogelijk eerst een historisch overzicht gegeven. Oude toestanden, overgang tot de hedendaagsche, ten slotte het tegenwoordige, met een blik op de toekomst, worden ons mede-

gedeeld, beknopt waar het kon, uitvoerig waar het moest; terwijl tal van noten niet alleen de bronnen, waaruit geput werd, aanwijzen, maar ook niet zelden nader toelichten.

Niet genoeg kan er op worden gewezen dat Westersche en Oostersche toestanden nu eenmaal geheel verschillend zijn en zullen blijven. Ongelooflijk lage loonen, zie blz. 20; gebrek aan bedrijfskapitaal, blz. 61; het eigenaardig toch onmisbaar element in onze O.-I. maatschappij: de Chinees, wiens invloed zeer hoog moet worden geschat, blz. 69. - Voeg hierbij het zorgelooze karakter van den inlander, voor wien het begrip: 'Tijd is geld!' niet bestaat; de eerbied van den dessaman voor zijn meerderen; het slim egoïsme der inlandsche hoofden; het verschillend recht, beter gezegd: de rechtsonzekerheid, waarom men nu neigt naar *rechtseenheid*, ongerekend ras, godsdienst, adat... Ik stip slechts hier en daar aan, waarover boekdeelen te vullen zouden zijn. Zoo wordt blz. 105 aangehaald een uitlating van den heer Hasselman, die zich over een dezer punten van verschil dus laat hooren: 'De Westerling met zijn rusteloos streven naar materieelen vooruitgang en de hem van jongs af ingeprente overtuiging, dat tijd geld is, ziet in het vergen van diensten ten behoeve van staat of gemeente een ernstige inbreuk op de persoonlijke vrijheid; de Javaansche desaman, wiens aspiraties op materieel gebied in den regel laag bij den grond blijven en die veelal beschikken kan over een overvloed van vrijen tijd, dien hij niet gewoon is op andere wijze productief te maken, vat deze persoonlijke dienstpraestaties veel lichter op en voelt daarvoor niet den inwendigen tegenzin, die zij noodwendig moeten opwekken bij volken met een hooger individueel bewustzijn. Vooral geldt dit van desadiensten, die door den kleinen man gepraesteerd worden ten behoeve van de eigen desa of van het eigen desabestuur; dus in het rechtstreeksche belang van zijn onmiddellijke omgeving.' Onderwijs, eenvoudig, deugdzaam, dus ontwikkelend onderwijs moet hier veel veranderen. Aan zorg daarvoor laat de regeering het tegenwoordig niet ontbreken. Zie o.a. auteur over de dessascholen enzv. De hulp, hemzelf bij de samenstelling van dit werk verstrekf, zie nawoord, staaft mede het streven der regeering.

Maar.... wij, in Europa, denken: 'Waar een wil is, daar is een weg.' Doch, hoe, wanneer er geen gebruik wordt gemaakt van den weg? d.w.z. Wanneer de mensch uit eigen wil lastdier blijft? Zie b.v. blz. 303. Als een staaltje der inlandsche vasthoudendheid aan oude gebruiken, van afkeer van het nieuwe, wordt daar gezegd; 'Op den twintig jaar bestaanden weg van Kalipoetjong naar Bandjar werd nauwelijks een sporadische kar opgemerkt. Langs den grooten postweg Buitenzorg - Poentjak - Tjandjoer geschiedt het reusachtig groentenvervoer nog altijd per *draagvracht.*

Geen wonder dan ook, dat over de volksgezondheid sprekend, auteur blz. 372 klaagt over de dikwerf geringe medewerking van de zijde der onontwikkelde bevolking betoond, vooral waar het vaccinatie geldt. Een verschijnsel echter niet alleen in het Oosten voorkomend.

Maar waar zou ik eindigen wilde ik van dit merkwaardige, belangwekkende, streng wetenschappelijke boek ook maar een kort overzicht geven? Ik kan niet anders dan herhalen wat ik bij de aankondiging van het eerste deel zeide: 'Al wie in Indië belang stelt, houde dit werk binnen zijn bereik:' Men kan er uit putten wat verleden en heden betreft, terwijl het menig behartingswaardigen wenk voor de toekomst bevat. Auteur en lezer, heil!

E.S.

Groentijd.

‘Pro en Contra’, betreffende vraagstukken van algemeen belang. Afschaffing van den Groentijd. *Pro*: R.A. van Sandick, C. I, *contra*: J.H. Telders, C.I. - Breda, Hollandia-Drukkerij.

De onlangs overleden Vicomte E.M. de Vogüé verhaalt in zijn voortreffelijk boekje ‘Les Morts qui Parlent’ hoe tegenwoordige generaties handelen en denken onder den invloed van vroegere. Dr. Gustave le Bon, door den geleerden en fijngevoeligen académicien blijkbaar geraadpleegd en wellicht zelfs door een van diens figuren voorgesteld, heeft in onderscheiden zijner werken dien blijvenden invloed van menschengeslachten, wier gebeente reeds lang tot stof is vergaan, wetenschappelijk in 't licht gesteld. ‘Parmi les influences diverses, qui mènent l'homme, la plus puissante encore est celle des morts.’

De juistheid dezer gedachte wordt door den heer Van Sandick, in een sober, maar met klemmende logica geconstrueerd betoog, afdoende aangetoond aan een speciaal geval: het studentenleven.

Misschien trouwens komt dit sociologische verschijnsel juist in dit geval zoo bijzonder duidelijk aan den dag, omdat bij jonge menschen, wier intelligentie en karakter nog in de groeiperiode verkeeren, de invloed der herediteit vrijer spel zou kunnen hebben dan bij oudere.

‘In de 17e en 18e eeuw vormden de studenten van elke Universiteit een afzonderlijke kaste - nog steeds behoort het denkbeeld, dat de studenten een afzonderlijke maatschappij vormen, in de studentenmaatschappij zelf tot de overheerschende begrippen.

Het vereenigingsleven der studenten, gekristalliseerd in het studentencorps, wordt beheerscht door een uiterst beperkt aantal gronddenkbeelden, waaruit de corpsinstellingen, gewoonten en gebruiken zijn gegroeid. Door velen, die buiten de hoogescholen staan, worden zij sedert lang beschouwd als tastbare dwalingen; maar zij blijven voor de toongevende corpsleden boven twijfel verheven waarheden, waaraan deze zich krampachtig vasthouden. De menschheid heeft zich altijd krampachtig vastgeklemd aan de doode denkbeelden en aan de doode goden. De gronddenkbeelden, tot gebruiken geworden, vormen de traditie, hetgeen de Nederlandsche studenten noemen de *mos.* Vele van die gebruiken zijn onschuldig, zij het soms wat duur. Omdat ze bovendien oud zijn, zijn ze eerwaardig. En onder de traditioneele gebruiken, die de studenten nog steeds beschouwen als het palladium van het corps, is het groenwezen wel het voornaamste.’

‘Hoewel het in geen enkele corpswet voorgeschreven is, eischt het gewoonterecht van den groen zekere uiterlijke kenteekenen’ o.a. dat hij ‘zal zijn en gedurende zijn geheelen groentijd zal blijven kaalgeschoren tot op de kruin’, enz. En zoo sterk is dit gewoonterecht, dat toen verleden jaar te Utrecht deze verplichting in de corpswet uitdrukkelijk werd opgeheven, de studenten door dwang niettemin haar nakoming hebben verzekerd.

De Almanak van het Delftsche studentencorps voor 1913 bevat onder het opschrift ‘Corps en Groentijd’ het citaat: ‘ik verlang doornenhagen om mijn hut, opdat het vee niet binnenkomt.’ Ziedaar een blijkbaar juiste omschrijving van de *bedoeling* van den groentijd. Den kaste-geest der 18e eeuw wil men handhaven en daarom wil

men het corps omgeven met een ‘doornenhaag’ opdat ‘het vee’, in corpstaal gewoonlijk als ‘varkens’,

'knorren', 'boeven', of ook 'nihilisten' aangeduid (terwijl de leden der burgermaatschappij meer met den naam 'ploerten' schijnen te worden versierd) er buiten blijve. Duidelijker kan de kaste-geest, die de corpsen bezielt, niet worden uitgesproken.

Alleen maar past het middel op het doel als een tang op een... 'varken'. Want de groentijd is absoluut geen selectie; wie zich in deze doornenhaag begeeft en niet bang is voor kleerscheuren, komt er ook door. Ieder die wil, kan lid van het corps worden.

Een selectie zou de groentijd slechts kunnen zijn, wanneer alleen tot corpslid werden aangenomen... wie de vernederingen en den smaad van dien tijd zich *niet* lieten welgevallen. Hoogstens kan de groentijd een selectie genoemd worden, maar dan in *ongunstigen* zin, in zoo verre wel elk jaar enkele hoogstaande, fiere en krachtige karakters een corpslidmaatschap weigeren, dat met zooveel lafheden, vernederingen en soms erger moet worden gekocht.

Het middel om het doel, de instandhouding der kaste, te bereiken, is een ander: het samenstel van tradities, dat - niet het studentenleven, ook niet zoozeer het corpslidmaatschap op zichzelf, maar het leven, het 'meedoen' in het corps kostbaar maakt. Een traditie, die voor een clubinauguratie een uitgaaf per hoofd op één avond van *f* 40 à *f* 80 eischt, rijjolen, de verplichtingen van het bestuurderschap van gezelschappen, sociëteit en corps, de lustra en andere feestelijkheden, maken dat de corpsen zich recruteeren uit de zonen der meer gegoeden en dat de corpswereld 'niet weinig onder den invloed is gekomen van den dienst van het gouden kalf.'

Het corps zet de kaste-traditie voort der 18e-eeuwsche bourgeoisie of plutocratie. Het nadeel der corpsen ligt vooral in de infusie van dezen geest der 18e-eeuwsche bourgeoisie. Met aristocratie, welk woord in de studentenwereld wel eens zeer verkeerdelijk voor sterke uitwassen der plutocratie wordt gebezigd, hebben studentencorpsen en groentijd niets te maken.

Dat personen van onderling gelijke richting zich vereenigen en van anderen afscheiden, daar is m.i. niets tegen; de menschen zijn nu eenmaal door aanleg, door opvoeding en omgeving ongelijk.

Als studeerenden behooren alle ingeschrevenen aan instellingen van hooger onderwijs in één enkele, liefst bij de wet te regelen organisatie te zijn opgenomen; er zijn reeds kiemen van zulke organisatie aanwezig in de studievereenigingen, die alle ingeschrevenen omvatten. Delft heeft in dat opzicht het voorbeeld gegeven. Daarentegen kon *in het studentenleven* de feitelijk bestaande differentieering gerust meer nog dan thans openlijk worden gesanctioneerd: liever eenige kleine corpsen, bonden of gezelligheidsvereenigingen, dan één of enkele zeer groote, die eenerzijds altijd allerlei heterogene elementen zullen omvatten, anderzijds toch nooit *alle* ingeschrevenen zullen bereiken. Wordt eenmaal het feitelijk gegeven onderscheid in herkomst en neigingen aanvaard, de op dien grondslag opgetrokken organisaties zullen als gelijkgerechtigd naast elkander kunnen bestaan en onderling op voet van kameraadschap en hoffelijkheid met elkander kunnen verkeeren, gelijk in dien zin bijv. te Delft tusschen 'Corps' en 'Bond' meer en meer toenadering ontstaat.

In het beginsel van onderlinge scheiding van ongelijksoortige groepen steekt dus, naar mijne meening, geen kwaad; als criterium van onderscheiding komt echter de geldbeurs der ouders, de in sommige gevallen

zelfs dolzinnige luxe, die deze permitteert, m.i. tegenwoordig nog te veel op den voorgrond.

Een onvermengd kwaad echter is de geest van 18e-eeuwsche burgerlijke ruwheid en ruwe burgerlijkheid, parvenu-manieren, die atavistisch de zonderlingste aller corps-tradities, den groentijd, beheerscht. Van den geest der plutocratische bourgeoisie uit de 18e en het laatst der 17e eeuw is de groentijd een nawerking, nu en dan met moderne perversiteit doormengd. Men behoeft in de literatuur van dien tijd (geciteerd bijv. bij Dr. H.F. Wirth, der Untergang des Niederländischen Volksliedes, vgl. ook de schilderijen van Troost in het Rijksmuseum) zekere uitingen maar na te slaan, om aanstonds de zwijnerijen en zwelgerijen, de misselijke voorliefde voor schunnige en smerige, vieze en aanstootelijke gesprekken, ook de zoutelooze 'practical jokes' (vgl. de flauwiteiten, waarmede een Oost-Indisch parvenu, op het laatste der 18e eeuw tijdelijk in het bezit der heerlijkheid Rozendaal bij Arnhem gekomen, dit park deed ontsieren) in prototype te zien, die het grootste deel van den groentijd vullen.

In het gewone leven zou het niemand meer invallen, zulke 18e eeuwsche manieren te huldigen; in den groentijd der studentencorpsen leven zij voort.

'Bij elken groentijd gebeurt het, dat de op den grond zittende groen een schop krijgt, soms een glas bier op zijn hoofd wordt uitgestort dan wel een syphon spuitwater op hem wordt leeggespoten.' Het op den grond zitten is regel en de hier beschreven 'practical jokes' schijnen zeer gebruikelijk te zijn, soms afgewisseld door het insmeren van het hoofd met groene zeep of mosterd, terwijl bij 'uitvoeringen' een geregeld bombardement met maïskorrels en eieren wordt onderhouden.

'Onderzocht wordt wie een aanwinst zou zijn voor de verschillende in het corps bestaande sportverenigingen. De groenen worden bijvoorbeeld gedwongen samen te worstelen.' In Delft gaat dit laatste zeer genoeglijk en onschuldig toe; elders is het voorgekomen, dat tusschen de in primitive kleeding worstelende groenen, tot meerder 'vermaak' levende varkens in het worstelperk werden gejaagd. In het veroordeelende vonnis der rechtbank te 's-Gravenhage in zake het Leidsche schandaal van 1911 'werd als verzachtende omstandigheid het feit aanvaard, dat voor de eerbaarheid aanstootelijke vertooningen sinds jaren bij soortgelijke gelegenheden gebruikelijk waren!'

'Telken jare herhalen zich berichten omtrent ruwheden, physieke en zedelijke mishandelingen, die in den lande buiten den kleinen kring der corpsleden (en van sommige oud-corpsleden), groote verontwaardiging wekken. De studentencorpsen kunnen die gevallen niet ontkennen, maar hunnerzijds wordt beweerd dat het uitzonderingen zijn, die de hoogheid van het instituut zelf onaangetast laten.'

Wie er meer van weten wil, leze de zoo objectief en sober gehoudene beschrijving bij den heer Van Sandick zelven verder na.

De beminnelijke schrijver contra afschaffing ontkent deze dingen *niet*, acht ze laakbaar en 'wansmakig' (waarom niet smakeloos of onsmakelijk?) gelooft dat ze betrekkelijk zelden voorkomen - over 'betrekkelijk' en over 'zelden' kan men natuurlijk eeuwig blijven twisten - en verwacht heil van betere regeling, in welke illusie wij hem zullen moeten laten. 'Opvoeding' is hij zoo verstandig, *niet* in den groentijd te zien, al kan eenen groen wel eens 'de waarheid gezegd worden.'

Praat in het algemeen de schrijver contra afschaffing met vriendelijke

luchtigheid over de zaak heen, waarbij hem natuurlijk te stade komt dat het absolute niet van deze wereld is en de groentijd inderdaad ook wel eens enkele vroolijke en pleizierige momenten, zelfs voor groenen, telt, - zoo wekt zijn betoog toch niet den indruk, dat hij er in geslaagd is, de zaak goed te praten.

Tegen één argument moet beslist gewaarschuwd, n.l. dat vernederingen, zegge bijvoorbeeld op den grond zitten en met bier en eieren gegooid worden, ophouden vernederingen te zijn en 'onschuldige gebruiken' worden, als zij maar *algemeen* worden toegepast. Dit ware 'kudde-moraal', die geen hooger norm kent dan te zijn, te handelen en behandeld te worden als 'tout le monde'.

En er is meer.

Behalve 18e-eeuwsch atavisme ligt, zooals door den heer Van Sandick mede duidelijk is aangetoond, nog een ander op sociologisch gebied bekend verschijnsel aan den groentijd ten grondslag: 'La psychologie de la foule.'

'De novitius is, zonder verdediging, overgeleverd aan de ingevingen van een psychologische menigte (foule psychologique), die wordt geleid, als heerschend denkbeeld, door een sterken kastegeest. Zulk een menigte heeft eene eigen zelfstandige ziel, wier moraliteit niet het gemiddelde is van de personen, die haar samenstellen, maar die veel lager staat, atavistische kenteekenen vertoont, veel overeenkomst heeft met de ziel van een wilde (let bijv. op het geschreeuw en getier). Een kenmerk ervan is wreedheid'. De jeugd alweer der samenstellende individuen, bij wie, wat le Bon noemt 'la logique affective' nog sterk overheerscht, bevordert daarbij zeer het spoedig en volkomen ontstaan van zulk een 'foule psychologique', die als zoodanig alreeds in nuchteren staat ontoerekenbaar is, en bovendien soms bestaat uit corpsleden, die, in meerdere of mindere mate onder den invloed van alcoholgebruik, 'half of heelemaal dronken' zijn. De gevolgen sla men weder in het betoog van den heer Van Sandick na.

'De groentijd ten slotte brengt den novitius gedwongen in aanraking ook met de slechtste elementen in de studentenwereld, wier gezelschap hij, als hij vrij was, nimmer gezocht zou hebben. Door den gedwongen omgang, gedurende eenigen tijd, met dergelijke individuën, komt hij op ruwe wijze in aanraking met den donkersten kant van de samenleving, wordt zijn gedachtenleven bezoedeld en worden slechte neigingen, die in hem sluimeren, wakker geroepen.

De groentijd doet een groen een tijdperk van vernedering doormaken, waarin hij zich door een ieder ziet beschouwd als een minderwaardig individu, wat niet anders dan nadeelig kan werken op zijn zelfvertrouwen en zelfrespect.

De groentijd heeft geen waarde voor opvoeding en karaktervorming. Karakters worden niet gevormd in den tijd van drie weken. Een club van jonge menschen, onder wie de opgewondenste, de ruwste, de onzedelijkste dikwijls den toon aangeven, zijn de minst geschikte opvoeders.'

Het blijft inderdaad niet zonder invloed op een jongmensch, dat drie weken lang zijn eergevoel systematisch wordt afgestompt. En terwijl ook de schrijver contra afschaffing niet aan opvoeding en karaktervorming door den groentijd gelooft, is het echter wel mogelijk dat binnen deze drie weken, door op zichzelf staande daden of voortgezette handelingen, een jeugdig karakter een kneuzing, bezoedeling of beschadiging, een deuk, barst of smet oploopt.

En het ernstige sociale nadeel van den groentijd is, dat deze zijn ongunstigen invloed doet gelden op hen die bestemd zijn, als bekleeders van liberale beroepen, als juristen, medici, ingenieurs, een leidende positie in de maatschappij in te nemen.

Daarom zal wie, zonder vooroordeel, de feiten beschouwt zooals zij zijn, moeten instemmen met de conclusie van den heer Van Sandick:

'Het groenwezen levert geen enkel voordeel op, dat niet ook op andere wijze kan verkregen worden; het is echter vol gevaren; het is in strijd met den tijdgeest; en het werpt vaak een smet op het corpsleven. Daarom dient het groenwezen te worden afgeschaft.'

Daarom verdient achting elke jonge man, wiens gevoel van eigenwaarde en fierheid, wiens *karakter* in één woord, hem weerhoudt zich aan den groentijd met zijn lafheden, misselijkheden en vuilheden te onderwerpen.

En de studentenkorpsen zullen in den waren zin des woords aristocratischer zijn, - zij zullen, bij een sérieuse, niet, als dusver, paskwillige selectie, hun candidaatleden met edelmoedigheid en ridderlijkheid behandelen, - of zij zullen er binnenkort niet meer zijn.

VALCKENIER KIPS.

Vrome lyriek.

Aandachtige gedichten. Eene Bloemlezing, gekozen door Laurens van der Waals. - Haarlem, J.W. Boissevain en Co., 1913.

Het was een goede gedachte van den heer Van der Waals, om uit de stichtelijke verzen, die onze literatuur door de eeuwen heen heeft voortgebracht, eene bloemlezing samen te stellen.

Een dergelijke arbeid, door den grooten voorraad waaruit de bewerker te putten heeft, slechts in schijn gemakkelijk, br*e*ngt ongedachte moeilijkheden mede. Want wel is ons door het Katholiek-, en Protestantsch-, en individueel-religieuze Holland véél aan stichtelijke verzen geschonken, doch de heusche poëzie, ik meen de omzetting naar buiten van de innige ontroering die alleenlijk de oorsprong is van het zuivere dichterschap, is, de quantiteit in aanmerking genomen, daarbij toch tamelijk zeldzaam.

De verzamelaar moet goed luisteren, goed onderscheiden en fijn gevoelen. Er is zooveel bij al die godsdienstige uitingen, wat, om een uitdrukking van Busken Huet te gebruiken, niet boven den nok van een Protestantsch bedehuis uitgaat, uitingen, waarin de wezenlijke verdieping van een religieus gemoed ontbreekt. En deze verdieping, onverschillig of een Kalvinist, een Katholiek of een Boeddhist de handen naar de sterren, waarin hij God ziet, uitstrekt, is voor den objectieven lezer, die de poëzie neemt om de poëzie, en niet om dogmatiek-in-vers-vorm, noodig, zal hij in-innerlijk kunnen navoelen, wat de ziel van den maker bewogen heeft.

De verzamelaar van deze bloemlezing is in zijne keuze zeer gelukkig geweest; het meerendeel der gedichten straalt inderdaad een glanzing van vroomheid uit, die door de dogmatische omduistering heen schemert, zooals een roodende gloed breekt door den steenen wand van een vaas waarin reukwerk gebrand wordt.

De geestelijke lyriek der Middeleeuwen neemt een vrij belangrijke plaats in. Zeer terecht; de vroegste voortbrengselen onzer literatuur worden nog veel te weing gekend en gelezen. Opgenomen is o.a. het zoetklinkende versje Ons genaket die aventstar, met het refrein:

susa ninna susa noe
Iesus minne sprac Marien toe.

Verblijdend vind ik het ook, dat van Jan Luyken niet minder dan vijftien gedichten zijn opgenomen; nog maar al te zeer is de meening verbreid, dat Luyken, behalve door zijn Duytse Lier, van weinig beteekenis voor onze letterkunde zou zijn. Niets is minder waar; onder Luyken's stichtelijke poëzie, aan de middeleeuwsche mystiek meermalen nauw verwant, vindt men een groot aantal gedichten, die door innigheid van gevoel en welluidende zegging evenzeer bekoren als de, door den dichter-zelven te zeer miskende, verzen uit zijn eerste periode.

De religieuze devotie der moderne dichters is niet rijk vertegenwoordigd; behalve enkele verzen van Guido Gezelle en het kleine, zuiver-gevoelde De zoetste Liefde, van Jacqueline E. van der Waals, vindt men alleen een paar gedichten van Boutens. Maar welk een wondere subtiliteit straalt van deze laatste verzen uit; hoe innig is de bekoring van een vers als Een ander oud lied, of het, evenals het vorige reeds bekend gewordene Invocatio amoris. Ook in deze gedichten van Boutens vindt men de verwantschap met de mystieke vroomheid der middeleeuwen bevestigd. Zoo is er in dit boek een leidende lijn, een zekere eenheid van religieuze beschouwing, die ook door de schoone verzen van Coornhert, Kamphuyzen, Jacobus Revius en Poirters niet wordt verbroken.

In een woord vooraf waarschuwt de heer Van der Waals, dat hij zijne bloemlezing niet beschouwd wenscht te zien als een kenschetsing van hetgeen de Nederlandsche dichtkunst op godsdienstig gebied heeft voortgebracht, doch als een onvolledige verzameling van mooie godsdienstige verzen. Hoe gaarne men als zoodanig den bundel aanvaarden wil, men zou toch geneigd kunnen zijn te vragen, waarom onder de middeleeuwers Hadewijch, onder de modernen Van Eeden gemist wordt. En waarom is er heelemaal niets van Bilderdijk, die naast het vele opgeschroefd-rhetorische, dat zijne pen ontvloeide, toch ook véle verzen schreef, waarin een Godsgelatene vroomheid zich op schoone wijze uitspreekt.

Intusschen, het boek biedt veel moois. Deze bloemlezing verdient in veler handen te komen.

HERMAN MIDDENDORP.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper en Jhr. H. Smissaert. Haarlem, de Erven F. Bohn.

Onder den titel 'Hoc Anno' verdedigt Mr. L.J. Plemp van Duiveland in het Meinummer het 'plan-Vollenhoven'. Geertruida Carelsen schrijft over Amalie Dietrichs dochter. Prof. P.D. Chantepie de la Saussaye vervolgt zijn beschouwingen over Christendom en cultuur. Jhr. Mr. H. Smissaert waardeert de behandeling der Ziektewet in de Tweede Kamer, Dr. H.M.R. Leopold de godsdienstige ontwikkeling van Rome. Dr. J.D. Bierens de Haan vertaalt Dante's intreden in het woud van 't aardsche paradijs en Jacqueline van der Waals zingt verzen.

De Gids. Onder redactie van H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de Mei-aflevering behandelt de heer Carel Scharten de roeping onzer dichtkunst. Dr. H.T. Colenbrander doet mededeelingen uit de gedenkschriften van Anton Reinhard Falck. De heer R.P.J. Tutein Nolthenius besluit zijn studie over de verdediging der Noordzeekust tegen het *water.* Na gedichten van P.N. van Eyck herdenkt Mr. Henri Viotta Richard Wagner's 100-jarigen geboortedag.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.

In de Mei-aflevering vervolgt Dr. J.B. Schepers zijn studie over Bredero's liefde voor Margriete. Felix Timmermans schetst vliegtuig en zomerregen. De heer J. Kleefstra handelt over poëzie in het kinderleven, de heer Frans Coenen over kunst en zedelijkheid en de heer F. Landré over een herleefde kunst. Dr. P.C. Boutens dicht dertig kwartrijnen naar Omar Khayyam en Peter Spoon zet een teekening van W.A. Konijnenburg in proza om. Dr. A. Aletrino vervolgt zijn bloemlezing rondom Napoleon en Hein Boeken wijdt een gedicht aan Goethe.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

In de Mei-aflevering wijdt de heer J. Koopmans een studie aan Jacob van Lennep in zijn eersten roman. Albert Verwey bezingt een kloosterling. De heer J. de Gruyter beschrijft de opkomst van de Indische partij in Nederlandsch-Indië. Na sonetten van P.N. van Eyck schetst de heer T.J. de Boer de ontwikkeling der Allah-idee. De heer W.L. Penning Jr. zingt stil-ernstige gedichten.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In de Mei-aflevering onderzoekt Prof. Dr. H.H. Kuyper de bijzonderheden van Luther's bekeering en de geboorte der reformatie. 'Verstandshuwelijk' is de titel eener novelle van O. Ruysch. Dr. D. Plooy behandelt het vraagstuk der literatuur uit den Romeinschen Keizertijd in onze gymnasia. Verzen worden bijgedragen door J. Jac. Thomson en P.M.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

In het nummer van 15 Mei vervolgt Jhr. Mr. W.H. de Savornin Lohman zijn beschouwingen over huwelijk en echtscheiding. Verzen van Nellie volgen. Dr. R. Mulder verklaart de afleiding en beteekenis van het woord 'religie'. 'Eenzaam' is getiteld eene novelle van den heer H. Weiland. De 'Terugblik' geeft een waar en eerlijk woord over den huidigen politieken toestand.

De Ploeg, geïllustreerd maandblad van de Wereld-bibliotheek. Redactie: L. Simons, directeur; Louis Landry, secretaris. Uitgaaf der Maatsch. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

In de Mei-aflevering bespreekt Dr. Léon Polak Friedrich Hebbel's Kunst- en Levensbeschouwing in verband met zijne dramatische productie. De heer A. Roland Holst vertaalt het gedicht Fuori alla Certosa di Bologna van Giosué Carducci. De heer W.J. Steenhoff doet een poging om sommige tegenwoordige verschijnselen van kunstontwikkeling (?) goed te praten. Na tooneelbespiegelingen van den heer L. Simons beschrijft mej. Annie Salomons een wandeling.

De Witte Mier, Redacteur: J. Greshoff, Uitgever: C.M.B. Dixon, Apeldoorn, gedrukt bij Van der Wiel te Arnhem.

In het Meinummer schrijft de heer S.H. de Roos over eenige kalenders, de heer L. Ronner over de nieuwe beweging in de typografie, mej. Aty Brunt over Veldheer's houtsneden van Nürnberg. Dr. Kurt Hiller geeft eene uitvoerige variatie op het door hem niet vermelde thema van Lichtenberg: 'wenn ein Buch mit einem Kopfe susammenstösst und es klingt hohl, so braucht die Schuld nicht allemal am Buche zu liegen'; maar in den modernen tijd ligt de schuld toch óók wel eens bij het boek, zooals Dr. Hiller erkent. De redacteur geeft eene critiek van Gabriel Schillings Vlucht. Een literairen brief uit Berlijn schrijft de heer Paul Zech. Volgt een overzicht van buitenlandsche tijdschriften, een essay van den heer C.M.B. Dixon over het boekverkoopersvak, en een aankondiging van nieuwe verschijningen der buitenlandsche literatuur.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de 'Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst', redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch,

Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap ‘Onze Kunst’ Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

In het Meinummer handelt de heer Jos. Destrée over de portretten van Gerard David. Ary Delen geeft eene beschouwing over de tentoonstelling der Antwerpsche vereeniging ‘Kunst van Heden’. Cornelis Veth behandelt drie muurschilderingen van R.N. Roland Holst in de bestuurskamer van den Alg. Ned. Diamantbewerkersbond. Als steeds zijn alle artikelen rijk geïllustreerd.

De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.

Het nummer van 15 Mei wordt geöpend met een beschouwing van den heer C. Tellegen over Strandverdediging. Mimosa besluit haar overzicht over 'vuurmaakgoed'. Dr. Calkoen handelt over den invloed van uiterst geringe hoeveelheden van sommige bodembestanddeelen op den plantengroei. Dr. J.E. Rombouts vertelt een en ander over den Kinematograaf. De heer J.C.C. heeft den eenigen afstammeling van den kerseboom van Rousseau teruggevonden. De heer J.A. van der Tuuk geeft aanwijzing voor een praktischen automatischen wekker. De heer A.J.T. Janse vervolgt zijn reis door het Oosten van de Transvaal.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 Mei beschrijft de heer Jac. P.Th. het Robbertskruid of 'stinkende geranium'. Dr. B.E. Bouwman Utrecht geeft nogmaals waarnemingen over den berkenbladroller. Over den watersnip doet de heer J. Drijver op Texel interessante mededeelingen, de heer B. over het blauwborstje. De heer J.J. de Jong geeft een beschrijving van de tentoonstelling van natuurphotografieën te Leiden, de heer D. Zoolstra wenken over het kievitseieren zoeken.

In het nummer van 15 Mei behandelt de heer E. Heimans de anemonen. De heer J.V. Suringar vervolgt zijn beschrijving van het arboretum der Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool te Wageningen. De Heer H.E. Kuylman schrijft over Kuif- en Dennemees, de heer J. den Doop over de verspreiding der schelp Lymnaea Glabra.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

Tegenover de eerste bladzijde staat het portret van wijlen den heer L.C. Dudok de Wit, op Slangenvecht. Het karakter wordt geschetst van den heer G.D. Advocaat, consul-generaal en buitengewoon gezant van Nederland voor Brazilië.

Ontvangen boeken.

Elise Soer, *Tot hoogen prijs.* Veen's Gele Bibliotheek dl. 6. L.J. Veen, Amsterdam.
Emma van Burg, *Isola Bella.* P.N. van Kampen en Zoon, Amsterdam.
Paul Bertram, *Schaduw van Macht.* Nijgh en van Ditmar's Uitg. Mij., Rotterdam.
Is. Querido, *Melvina en de legende van den vuurtoren.* L.J. Veen, Amsterdam.
Jan Veltman, *De Vlaamsche scharenslijper.* S.F. Callenbach, Nijkerk.
Serie 'Groene Boekjes', E. Palma, Wim; P.A. Sparenburg Jr. De dochter van den socialist. S.F. Callenbach, Nijkerk.
Nederl. Bibl. 219/21. Vondels Spelen. Ingeleid en toegelicht door C.R. de Klerk en L. Simons. II, 2. Joseph in Egypte. Salomon. Lucifer. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, A'dam.
Paul Langenscheidt, *Liefste Mijn.* Vertaald door Free Hart. Roman. C. Marks Czn., Dordrecht.

James Lane Allen, *Het Onzichtbare Koor.* Uit het Amerikaansch, door H.H. Tweede druk. G.J. Slothouwer, Amersfoort.
Hugo de Vries, *Van Texas naar Florida.* Reisherinneringen. H.D. Tjeenk Willink & Zn., Haarlem.

Mr. J.A. van Hamel, *Uit het Zuid-Aftikaansche Gemeenebest.* Van Tàfelbaai tot Komatipoort. H.D. Tjeenk Willink en Zn., Haarlem.
Johanna W.A. Naber, *Overheersching en vrijwording.* Derde druk. H.D. Tjeenk Willink & Zn., Haarlem.
Jer°. de Vries, *De kunst van Frans Hals in het Stedelijke Museum te Haarlem.* H.D. Tjeenk Willink & Zn., Haarlem.
M.C.E. Stakman, *Gedachten over den Ontwikkelingsgang van het bestaande.* S.A.W. van Straaten, den Haag.
S. van der Swan, *Indië. Een wordende staat.* P. Noordhoff, Groningen.
Mr. J.D. Veegens. *Schets van het Nederlandsche Burgerlijke Recht.* III, 2. De bijzondere overeenkomsten. H.D. Tjeenk Willink & Zn., Haarlem.
Handboekjes. Elck 't beste. C.K. Elout. Onze staatkundige partijen. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Handboekjes. Elck 't Beste. Th. Holmes en J.A. Boeke, In en buiten de gevangenis. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, A'dam.
*Van rechts e*n *links*, I, 7. H. van Apeldoorn, Geen samengaan met Rome! Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Van rechts en links, I, 8. W.P.G. Helsdingen. De Rechtspositie en Arbeidsvoorwaarden van ambtenaren en werklieden in dienst van het Rijk. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Pro en Contra, VIII, 5. Godsdienstige opvoeding. *Pro:* L. Lindeboom, Hoogleeraar te Kampen, *Contr*a: F. Domela Nieuwenhuis te Hilversum. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Pro en Contra, VIII, 6. Een Roomsch-Katholieke Uuniversiteit in Nederland. *Pro:* Dr. A.C.A. Hoffman, *Contra:* Prof. Dr. B.D. Eerdmans. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Dr. P.H. Ritter, *Ethische fragmente*n, 6e druk. H.D. Tjeenk Willink en Zn., Haarlem.
Dr. P.H. Ritter, *Paedagogische fragmenten*, 7e druk. H.D. Tjeenk Willink en Zn., Haarlem.
Levensvragen, VII, 10. Onwetendheid omtrent den Duivel grondoorzaak van alle kwaad, door een Jezuïet bewezen. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Dr. H.S. Hamaker, *Ove*r *willen en handelen.* De theoretische en practische beteekenis van het determinisme. Postma & Co., Groningen.
Redelijke godsdienst, III, 1. M. Joustra, De beteekenis der zending toegelicht voor Vrijzinnig-Godsdienstigen. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Uit Zenuw- en Zieleleven, II, 10. Dr. G.C. Bolten, Alcoholisme en Erfelijkheid. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Dr. D. van Gulik, *Beveiliging tegen bliksemschade.* Derde druk. P. Noordhoff, Groningen.
Wereldbibliotheek No. 213/18. J. van der Riet, Sterrenkunde. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.

Dorpslucht.
Stijn Streuvels.

VI.

- Daar! Nu heb ik weeral mijn nachtruste goed verdiend! zegde dokter Blondeel in zich zelf, toen hij vermoeid maar welgezind, te midden den nacht, van den Schakeldriesch, alover de plaats, weer naar huis trok. Hij overlegde de werkzaamheden van den verloopen dag. Te morgen vroeg op en in den tuin gewerkt, - veel volk thuis gehad, - heel den dag op de beenen, naar de zieken, - laat in den avond zitten hukken in de pastorie en nu op 't onverwachts eene moeder verlost uit de weeën - het kon waarachtig wel tellen! Toch was hij tevreden; er waren zooveel redens om blij gestemd te zijn vandaag! Het werk was allemaal goed afgeloopen; geen ongevallen onder de zieken; een brief van Albert uit Weenen, een brief uit China van Henri, den zendeling; dien gezelligen avond in de pastorie met dien champagne en het vooruitzicht op een heel nieuwe toekomst -: zijn ontslag, de rust, de jubilé en de benoeming als burgemeester!

Hij aanzag het als het afscheid en de bekroning na een tijdverloop van vijftig jaar ongedurig, slavelijk werken, - dorpsgeneesheer dag-en-nacht - een nieuwe tijd die nu zou aanbreken om heelemaal aan zijn liefhebberij en kalmpjes, zonder eenige stoornis voort te leven met Justine en de meid terwijl Albert hem opvolgen zou....

't Was eene van zijn geluksdagen geweest, gister, waarop alles samenvalt, als ware 't afgesproken en geschikt door iemand die ineens een thoeveel goede dingen aanbrengt. Eene reden in elk geval om vanavond genoegelijk het hoofd neer te leggen en te rusten met 't gedacht: dat 't leven in den ouden dag nog schoon kan zijn en genoegelijk.

- Vanavond! spotte hij. Geen sprake van avond! en hij doelde op de streep roze licht die 't oosten opende voor de

klaarte van den nieuwen dag. De dokter liep met 't gelaat naar den hemel, in 't genot met de lachende maan en de pracht van de sterren, - te denken aan de breede oneindigheid van de rust die eenig is in den zomernacht. Hij achtte zich gelukkig van dat gevoel te kunnen genieten, alleen, als al de andere menschen gewoonlijk afwezig zijn en de schoonheid laten voorbijgaan zonder er iets van te weten!

Het zicht van een sterrenhemel was voldoende voor den dokter om alle kleine lusten en bekommernissen te vergeten; al de dingen van 't dorp en van hem zelf werden daar kleine bij en nietig. Telkens hij 's nachts over 't land liep, had het vertoog van den hemel hem zoo te pakken, - het verruimde altijd zijnen geest, het zette zijn wezen uit en het redde hem uit de verengende bekrompenheid waartoe dat levenlange verblijf op een dorp en onder dorpelingen wel aanleiding geeft. Men groeit er onwillens in meê, dacht hij. Men ondergaat er den invloed van, onvermijdelijk; men droogt er in op, krimpt toe, ware 't niet dat aan de enge grenzen van elk dorp, de natuur open ligt en een pracht ten toon spreidt voor al wie er maar op kijken kan. 't Meeleven, het opgaan in de natuur, zonder omgang of tusschenkomst van menschen, had hem altijd getroost voor de kleinzieligheid en de afgemeten eentonigheid der kleine gebaren en het verdrietige van het dorpsleven.

- Men zou een jaar van eens bestaan geven om 't genot van zulk een nacht! zegde hij half luide. En denken dat hier, over heel de streek, geen sterveling gevoelig is voor die schoonheid, dat er niemand aan denkt, dat ze allemaal rustig slapen om morgen weer hun kleine bezigheden en bezorgdheden te hervatten!

De machtige schoonheid van den geordenden sterrenloop - de tinteling van die millioenen lichtstippels in 't gedempte, blauwe veld dat over de wereld koepelt... 't gedacht dat er over die oneindigheid nu op den stond een geest wakende is en een macht in wiens tegenwoordigheid men zich bevindt, een geest dien men bevatten kan met zijn verstand, zonder hem te zien of te kunnen gestalte geven in zijne verbeelding - dat besef kon den dokter doen rillen van eene heilige ontroering. Medeen kreeg hij alsdan het gevoel om noch aan dorp, noch aan menschen, noch aan land, noch aan wereld meer toe te hooren, maar ontheven scheen hij van allen en alles; zijn wezen wijdde uit en hij vulde de ruimte omdat

zijn vlugge geest alle materie had afgeworpen. 't Dorp en de menschen kwamen hem dan voor als iets dat hem niet aanging; hij zelf stond er in als een balling, die hier gedwongen verblijft, waar 't zijn plaats niet is omdat hij elders en hooger behoort. Die vervoering duurde echter heel kort. Zijn milde gemoed verzoende zich al gauw weer met de omgeving bij 't gedacht aan de bezigheden van morgen. Hij moest het wel bekennen: er was iets rond hem, sterker dan hij 't weten wilde of toegeven - iets waar mede hij vergroeid was en hem dierbaar bleek en waar zonder hij niet zou kunnen leven. En de bespiegelingen van hoogeren aard moesten dan telkens weer wijken voor al het goede, het gemoedelijke en brave van het dorpsleven dat, samengeweven uit duizend nietigheden, toch een geheel uitmiek, en een bestanddeel van dat geluk, waarop hij zooeven met minachting had neer gekeken maar dat hij niet meer missen kon. Ja, het was niet te loochenen, ‘onverbreekbare boeien’ hielden hem hier ‘vastgeketend’!

Ginder had de dokter zijn oude, zijn lieve, zijn vertrouwelijke woning; het achttiende-eeuwsch kasteeltje - een echt, stevig buitengoed dat zijn vader van grootvader had overgeërfd en waarvan hij nu zelf 't genieten had. De geest der familie huisde daar in van over honderde jaren her; met dat huis en die doening had hij van vader nog daarbij zijn roeping overgeërfd. Die dingen samen vormden voor hem de éénige, aangewezen weg, de gereed getrokken lijn langs waar zijn leven zou verloopen en die hij enkel te volgen had om, gelijk zijn eigen vader, nu op zijne beurt, het geërfde over te zetten en de richting aan te geven voor eene van zijne kinderen. Heel de reden van zijn bestaan en 't uitoefenen van zijn ambt met 't genot van de aartsvaderlijke woning kon hij beschouwen als de tusschenkomende persoon, die schakels verbindt van 't verleden aan de toekomst die in onafgebroken beurten wordt voortgezet. Zijn eigen leven, gelijk dat van zijn vader en grootvader, bleek niets anders dan het getrouwe vervullen van een schoone taak die de een van den andere overneemt en overlaat aan zijn nakomeling - als iets dat aan elk van hen werd opgelegd als een eereplicht.

Het buitengoed in zijn omhein van wallen, met hoving, lusthof en prieëltjes; het levende beekje, - dat was voor hem het middenpunt der wereld, iets dat aan hem toebehoorde en waaraan hij vast was omdat hij er al de geneuchten van

't leven en de schatrijke natuur onder de hand had; omdat er eene heele overlevering aan verbonden was. Verder nog, de studeerkamer, de gezellige oud-vlaamsche eetzaal met wijde schouw, 't slaapvertrek met 't uitzicht al den oostkant, vanwaar hem 't licht als een altijd vernieuwden groet van de zon, verblijden kwam.... en de levendmakende geest in het huis, de innerlijke schat en de oorzaak van alle levensrust, dat was Justine, zijne vrouw! En 't eerst belangende, naar welk alle zorggedachten uitstraalden, 't waren de kinders, die nu groot gegroeid, verspreid waren en elk eene eigen levensrichting hadden aangenomen.

Dan waren er nog de dorpsvrienden: de pastor, de notaris, Koornaert, de schoolmeester en andere goede kennissen die hem 't leven hielpen veraangenamen en een kring vormden van vriendschap en genegenheid. Met hen sleet de dokter menigen avond thuis of op staminé waar zij als vrienden geregeld elkaar ontmoetten in gezellige bijeenkomst en koutten of kaart speelden of elkaar plaagden. Hier had de dokter de geruste zondagen om wat te wandelen en de vooravonden in de week om wat te poenderen in den hof. Er waren tot de huizen toe, het uitzicht der straat, de kerktoren - het beeld van het dorp; heel die samenhang van kleine dingen die de omgeving uitmieken en waarvan elk onderdeel hem vertrouwd en bekend was en kostelijk, zoodat er niets van verdwijnen mocht zonder dat het aandeed als een verlies. Maar er was bijzonderlijk en bovenal: zijn ambt, het lastige, maar dierbare werk, de omgang met de zieken, de vaderlijke zorg over al de noodlijdenden! 't Rondgaan te lande, over een kring, eenige uren in den omtrek, overal waar zijne hulp werd ingeroepen. Het bewustzijn van zijn meesterschap over heel die wereld van ellende, over al die landwerkers die, in hun lastig bestaan, niets kenden van dat hoogere, nooit eenige geestelijke ontspanning hadden en gebogen liepen over hun werk, zonder te vermoeden aleens dat er iets anders mogelijk was dan slavelijke zorg en 't kampen tegen den nood.

De dokter kon zich inbeelden dat hij de koning was en heerschte met de macht van zijn ontwikkeld verstand, over heel die menigte minder bedeelde stervelingen.

- Ik heb niet te klagen over mijn toestand, mijmerde hij. Het kon wel slechter gesteld zijn.

Waar hij achterwaards keek over de afgelegde levensbaan,

ontwaarde hij nergens grooten tegenslag of ongelukken. Hard had hij gewerkt, maar altijd genot gehad in het werk en, op den hoop toe, veel geluk gesmaakt in den huiselijken kring. En nu het lastigste was afgedaan, mocht hij gerust de toekomst te gemoet zien; - als er 't doktertje nog eenige jaren mag zijn, den kop en 't lijf gezond houden, dan komen de wittebroodsdagen nog achterna!...

Hij hield stil om te luisteren... Was dat niet het gerucht van iemand die kwam aangeloopen?

In die algeheele stilte was het minste gerucht duidelijk waar te nemen. Aan kwaaddoeners dacht de dokter nooit; hij was gewend 's nachts langs de bane te zijn en in de lange practijk had hij nooit eenige stoornis aangedaan geweest.

Hij was op enkele stappen van 't kasteeltje en 't eerste dat hem inviel, was: dat er hem iemand roepen kwam, dat hij er nu zijne nachtrust heelegansch zou bij inschieten. Maar de ondervindingen van dien aard hadden hem op zijn lange loopbaan van dokter zoo tam gemaakt en geduldig, dat hij op alles voorbereid was en zelfs geen spijt meer gevoelde telkens hem de lang verbeide rust weer ontnomen werd. Hij verloor er nooit zijn welgezindheid bij.

Het was een man die barvoets door 't zand van den weg kwam geloopen. Nu was 't helder genoeg om hem in den manesching op een afstand te zien aankomen.

- Is 't menheer de dokter?

- Ja 't vriendschap. Wat scheelt er?

- Zeere, zeere, ge zoudt moeten naar 't Gangske komen; Sissen Busschere is geschoten, hij sterft! riep de man in één adem.

- Geschoten? Ja, 'k kom, maar 'k zal eerst mijn gereedschap halen. 'k Ben seffens gereed, we zullen samen gaan.

Zonder dat de hond blafte, ging de dokter over 't voorhof, ontsloot de deur en ging in de apothekerij de noodigheden zoeken. Zonder iemand te wekken vertrok hij weer met den boodschapper.

- Waar heeft Sissen dat gekregen? Is er gevochten in 't Gangske?

- Neen 't menheere, 't is op stroopjacht, z' hebben hem alzoo toegetakeld naar huis gebracht op een kordewagen - 't zijn die smeerlappen van boschwachters - zij hielden Sissen al een heelen tijd in den kiek! en nu hebben ze 't hem gelapt!

- Ja, dat komt ervan; vroeg of laat moeten ze 't bekoopen, merkte de dokter. Die vuurwapens dat is een gevaarlijk spel.

Ze haastten zich weer naar 't dorp, over de eenzame bane bij 't ontwaken van den nieuwen zomerdag. Rond de kerk en op de plaats was alles nog in rust en de huizen gesloten. Buiten hier en daar een haan die kraaide was het de nachtstilte die nog nasleepte in den komenden dag.

In 't Gangske echter krioelde 't leven reeds in volle geweld. Er was licht aan de vensters en de deuren stonden open. Door de schemering, die hangen bleef in de smalle steeg tusschen de twee huizenreken, liepen de menschen verlaan over en weer, uit en in de huizen. Er werd geroepen, gevloekt, gekermd en gefluisterd en in haastige gejaagdheid geschormd.

Op het pleintje vóór de herberg, de Halve Maan, stonden mannen, wijven, half aangekleed, samengetroept met bedenkelijke gezichten, in beraad te wachten. Zoo gauw zij den dokter zagen, kwam er beweging in, ze lieten hem door en mompelden een stillen groet.

De gelagkamer stond vol volk. Mannen en wijven vooral, en kinders ook, drumden er opeen onder den schijn van een rookende hanglamp en allen wilden naar 't deurgat van de kamer waar de gekwetste lag. Rond en bij den disch stonden de venten waar Sara, de oudste dochter, met verwarden haarbos en een borstdoek over 't blanke hemd, al weenend genever schonk in groote en kleine glazen, die gretig van de schenk-telloor gesnapt werden. De stuivers gooide zij achteloos in haren schortezak. Tilde Zutters, die 't hier best gewend scheen, hielp een handje toesteken en zij droeg druppels en pinten rond naar de gasten, die bij de lage tafel zaten te rooken. 't Geleek er een echte nachtkroeg, maar met al dat volk was het er betrekkelijk stil, want al de stemmen gingen gedempt en de menschen hadden allen de meewarigheid en de ontsteltenis op het wezen - het geleek een rumoerig rouwgelag. In reek drumden zij in en uit de kamer als bij eene begankenis waar eenieder op zijne beurt den groet of 't bezoek ging afleggen aan den stervende en daarna kwamen zij in de gelagkamer iets gebruiken en spraken hun oordeel uit over den hoofdeken van 't Gangske.

Het gegons en gefluister werd enkel overdaan door 't gesleep van kloefen en schoenen over den vloer. De dokter zag in 't begin niet hoe hij bij den gekwetste geraken zou, maar

iemand die 't geraden had, kwam hem ter hulp. Met handen en ellebogen en schouders haakte en wrong en drumde de gebuur tot er een doorgang was en de dokter binnen gerocht.

In die kamer was het aleven donker en was er aleven veel volk. Twee brandende keersen nevens het Maria-beeld op de kast, lichtten halveling over heel dien warboel, onder eene lage, zwarte zoldering.

Sissens wijf zat op een koffer en ze hield zich als iemand die 't verschot en 't verdriet al wat te boven is en heur aandoening bemeesterd heeft. Zij had een kind op den arm dat sliep en twee andere stonden in hun hemd tegen moeder aangedrumd en weenden. De twee oudste jongens werden verdrongen in de menigte en moesten zich vooruit werken, zoo goed als vreemden om bij hun vader te geraken. Rond het bed waren de wijven geschaard, al druk aan 't raad geven en aan 't ophalen van onfaalbare geneesmiddelen om de wonde te meesteren. Nu gingen zij eerbiedig achteruit en openden den kring om den dokter door te laten maar sloten hem zoo dapper weer toe in gejaagde spanning van nieuwsgierigheid omdat ze verwachtten dat er iets gebeuren zou. Het werd heel stil om het bed. Busschere lag als een gevelde reus uitgestrekt over heel de lengte en bovenop het bed; hij was geheel aangekleed en zonder dekens op hem. Zijn gelaat was doodsbleek, zijn oogen stonden strak, de lippen toegenepen en de tanden gesloten. Hij zag er kwaad uit en hield de hand op de wonde gedrukt. Zijn adem steende als een verbeten klacht. Hij scheen den dokter niet op te merken en keerde de oogen niet van de plaats waar hij ze heel den tijd gericht hield.

Zoodra dokter Blondeel den gewonde bezien had wende hij zich tot de omstaanders en gebood stil maar beraden:

- Nu, alwie hier niet noodig is, trekt er uit, - 't is hier te verdossemd, we moeten onzen weister hebben om te werken en de man hier behoeft koele lucht, - allemaal buiten!

Poortere en Sneijere die als twee schildknapen bij 't bed de wacht hielden, begonnen met zacht geweld de wijven buiten te drummen naar de gelagkamer. En heel de bende liet zich gewillig achteruit duwen als een kudde die 't nauwe deurgat niet slikken kan. Daar bleef de menschenklomp stroppen en met de beenen geschoord, trachtten de voorsten zich schrap te houden om niet vooruit te schuiven onder den druk der achtersten die er boven uitreikten om in de kamer te zien.

Bij het bed bleven alleen het wijf met de kinders en de twee manskerels, waarvan er êén bij 't deurgat de wacht stond en de andere bij 't bed zich gereed hield om te helpen waar 't noodig was.

- Er zal moeten voor lauw water en voor linnen gezorgd worden. merkte de dokter. Aanstonds waren er twee, drie wijven aan de bezigheid om 't gevraagde gereed te doen.

- Waar heeft hij 't gekregen? vroeg de dokter en hief zachtjes de hand van den gekwetste die de wond gesloten hield.

- De kogel moet langs achter in, en dweers door 't lijf gevlogen zijn, merkte Poortere.

Nu begonnen zij hem stilaan te ontkleeden en Busschere liet hen begaan zoolang tot ze hem trachtten op den buik te keeren. Dan stootte hij iets uit dat op het beurelen van eene koe geleek.

Lijf en kleeren 't was al beplakt en beklaterd met bloed.

Met zijn vliem, sneed de dokter de kleeren stuk, weekte met lauw water het verplakte hemd los en bette de wonde tot ze bloot kwam. Terwijl lichtte een wijf met een roeten keers waarvan de vetdruppels effenaan op hare handen en op het bedstroo neerleekten.

Als ze Busschere voor den tweeden keer, bij kop en voeten oplichtten en omwendden, was hij de pijn al meester en hij liet niets los tenzij wat tandengeknars.

- De kogel is er gelukkig uit, zegde de dokter, die de kleine ronde opening tusschen de linker heup en het ruggebeen onderzocht. Hij bleef echter bedenkelijk staan bij de meening dat de nieren waarschijnlijk doorboord waren en een groot deel van 't ingewand. Hij overtastte en beduwde den rand der wonde, bette 't bloed weg en trachtte er eindelijk in te gaan met de sonde. Busschere liet een langerokken aanhoudend dof gekreun hooren als een beest onder den knie van den slachter. Maar de dokter gaf het gauw op. Hij bekende niets anders te kunnen doen dan 't uitwendig verband te leggen. Welke conplexie de verwonde deelen van 't binnenste zouden verwekken, moest men afwachten - er was veel kans voor een noodlottig verloop, maar de dokter wanhoopte nooit: hij had meer gevallen gezien waar de natuur de wetenschap beschaamt... en bij een gestel gelijk dien reus van een kerel er een bezat, mocht men wonderen verwachten.

Als linnen kreeg de dokter een bundel lappen van versleten

hemden en oude handdoeken. Hij scheurde er zoo goed het ging de noodige schrooden van en wond ze om het lijf over de gekwetste plaats. Bij elke onvoorzichtige behandeling der helpers stootte Busschere een kreet of een vloek, beurelde of kreunde met de oogen geloken en den kop achterover van de pijn. Zoogauw zij hem gerust lieten, bleef hij stil in zijn polk van stroo en wilde niemand aankijken.

Terwijl de dokter zich omkeerde en naar 't water zocht om zich de handen te wasschen, kwam Busscher's gebalde vuist van onder de katoenen deken waarmede zij hem gedekt hadden; en met den blik naar Poortere doelend, gromde hij een vloek en een gemompel dat bedieden moest:

- Zwijgen zulle!

Poortere stelde hem gerust met een inzichtigen hoofdknik van vastberaden instemming.

Daarna lag hij weer ongevoelig als iemand die zijn vonnis wacht. De dokter voelde hem den pols, onderzocht zijne lippen, nam met een warmtemeter den koorts op.

- Wanneer is 't gebeurd? vroeg hij aan de omstaanders.

Ze trokken de schouders op.

- Z' hebben hem een goeie uur geleden thuis gebracht, zegde er een.

De dokter wendde zich tot de vrouw:

- 't Ware geraadzaam den pastor of den kapelaan te ontbiên, zegde hij; maar er is geen haaste bij, - ge moogt wachten tot het heel dag is. 'K zal morgen, of liever in den voormiddag komen zien - vooral: geen eten of drinken geven, newaar, niets! Zijn lippen nat maken, dat moogt ge...

En dan tot de menigte die nog altijd in 't deurgat opgepropt stond:

- En nu moet hier niemand meer binnen, de zieke moet alleen zijn, en vooral geen geruchte! Gaat nu maar elk naar zijn huis. Tot binnen een paar uren, zegde hij tot de vrouw.

De lijfwachten hadden op het woord van den dokter de bende achteruit gedreven en de deur der kamer werd achter hen toegetrokken.

In 't Gangske zegde de dokter hier en daar nog een goed woord in 't voorbijgaan. Op de vraag: of Busschere 't overleven zou, antwoordde hij met een bedenkelijk gebaar en voorzichtig voegde hij erbij:

- 't Is een leelijke wonde, maar Sissen is een taaie kerel... als er geen kwaad bij en slaat?.., we moeten 't afwachten.

De dokter was getroffen door het innige medegevoel van al die teneergedrukte gezellen. Goeje kerels in den grond, meende hij, maar een beetje wild en... roekeloos met hun leven! Voor een haas laten ze zich doodschieten!

Over de dorpsplaats was 't nu klaar dag; maar buiten den bakker had nog niemand de vensterluiken geopend.

Nu of nooit heb ik mijn nachtrust verdiend, meende de dokter, maar 't ergste, de nacht is gaan vliegen! en hij glimlachte omdat hij zich weer bedrogen vond in zijne berekening. - Nog een paar uurtjes toch en 'k ben weer frisch man. Hij haastte zich naar huis.

Er waren al landwerkers die op 't veld bezig waren en hun groet klonk al opgewekt en luide door de morgenstilte waar de dokter voorbij kwam.

- Die hebben hun rust al binnen en voor hen begint het werk weeral, mijmerde hij... ik echter heb het nog te goed; maar nu zal ik mijn schade inhalen en slapen, twee uren voor één!

Dokter Blondeel kende en waardeerde de nachtrust als iets van 't kostelijkste in 's menschen leven. Hij was alle dagen moe en afgebeuld van 't loopen en telkens aanzag hij den nacht als de belooning voor 't geen hij binst den dag gedaan had. Als die rust hem dan nog ontstolen werd door onverwachtte voorvallen, trooste hij zich met 't gedacht dat hij de schade inhalen kon met... dapper te slapen en na eene kortstondige rust, verrees hij toch weer verkwikt en levenslustig en veerdig om het werk te hervatten.

Nu verontrustte hem nog het geval van Busschere; hij verwachtte er geen goed van.... en plots viel het hem te binnen dat de burgemeester dood was, dat hij zelf zoogoed als dienstdoende ambtenaar was, dat hij de bekentenis best zelf aan 't gerecht zou doen want als de man moest komen te sterven, zou hij de verantwoordelijkheid dragen -; hij mocht hem in geen geval laten begraven zonder inken te doen...

t' Huis gekomen schelde hij Poliet, miek een briefje gereed terwijl hij 't peerd inspannen zou, om het dan naar de bijgelegene gemeente, die de hoofdplaats was van 't canton, aan den wachtmeester van de gendarmerie te dragen. Nu was zijn plicht vervuld en toen hij uitgestrekt neerlag, genoot hij dan ook de zalige rust na die danige vermoeidheid.

In 't bedenken van het werk voor den komenden dag, slierde hij weg uit de werkelijkheid met de zoete overtuiging dat die zelfde gemoedsrust deelachtig was aan al de menschen die hij kende.

's Morgens bij de koffietafel, vertelde dokter Blondeel gewoonlijk de gevaarten van den verleden dag, voor zoover het de ambtelijke bescheidenheid toeliet.

In het groote huis met de ruime gangen en kamers, waar het vroeger met al die kinderen zoo luidruchtig toeging en er leven en gedruisch was in overvloed, erger soms als in een apenkooi, was het nu de gedurige stilte en alles stemde er tot ingetogenheid. De dokter alleen behield nog zijn gewone opgewekte blijmoedigheid en zijn stem alleen galmde nog vrij uit en zijn praatlust hield altijd aan zoolang hij thuis was. Justine, zijne vrouw was veel stiller van aard; zij was gauw het gerucht ontwend omdat zij zelfs in 't grootste gedruisch altijd kalm gebleven was en nooit getracht had om boven te kraaien. Anne-Marie, de meid, liep heele dagen als een stom spook geruischloos over de effen vloeren, in en uit, van haar keuken naar de eetplaats en omgekeerd. Nu al die gerucht-makers de eene na de andere den huiselijken kring verlaten hadden, scheen de meid eerst in haar ware element gekomen en wat zij met al die druistigheid rond zich onderstaan had, kon men raden aan de bedaarde, stille genoegelijkheid waarmede zij nu in het rustige huis haar wegen ging.

De dokter alleen ratelde altijd maar door en zijne stem klonk en weergalmde opgewekt in de hooggewelfde zaal waar zij met te weinig volk aanwezig schenen en waar men meer gasten gewend was.

Zoo zaten zij nu recht over elkaar in stille gezelligheid. De dokter, gemoedelijk en levenslustig, trachtte met opgeruimden toon en blijde woorden, zijn vrouw wat op te wekken, die te ingetogen was en treurigheid scheen te verduiken. Hij zag dat ze oud werd, de goede Justina en dat ze leed om hare eenzaamheid. Al heur kinders had zij gekweekt en zien groot worden en nu was ze van hen verlaten en bleef er alleen in het groote huis, met die oude Anne-Marie, zonder iets om haar op te wekken of te verstrooien, binst dat Casimier den godschen dag over de gemeente liep naar zijn klanten. Voor

hem was 't iets anders: de tijd schijverde voorbij als een spouterwiel, hij zag en hij sprak menschen, lachte en taterde...

Justina, van haren kant, miek de bedenking dat Casimier zienderooge verouderde, het aflegde en versleten werd en haar groote vrees was dat hij 't niet uithouden zou tot Albert thuis kwam; dat hij van zijn beloofde rust niet meer genieten zou! Daarom trachtte zij hem alle nuttelooze vermoeienis te doen ontgaan; ze verzorgde den dokter en stond hem bij overal waar het kon.

Na de gewone nieuwsjes viel de samenspraak dan ook weer op de verwachte toekomst en over het aanstaande weerkeeren van Albert. Over dat punt gerochten zij beiden altijd in lichte ruzie; want Justina liet nooit na, als 't te pas kwam, haar tegenzin te betuigen omdat haar man Albert naar 't vreemde had laten vertrekken. Volgens haar was dat nutteloos en gevaarlijk en tijd verloren! Dan bepraatte de dokter zijn vrouw of gebaarde op te stuiven in drift omdat zij niet begrijpen wilde dat 't den jongen zijn geluk zou zijn, dat een dokter nooit te geleerd is en nooit te veel weet... en als hij nu de kans had om met die reisbeurs een schoone loopbaan te openen, 't vreemde te zien, met de vermaardste geleerden in betrek te komen en op zulke wijze zijne prachtige studieën te voltooien... moest hij dan die kans afwijzen?

Maar Justina's redens waren zoo menigvuldig en van zoo uiteenloopenden aard dat de dokter het opgeven moest en maar blij was dat 't einde naderde en zij haar zin hebben zou.

Ze voorspiegelden zich dien tijd als de langbeloofde verwachting, waar zij zich alles zouden toegeven wat hun lustte. De dokter had nooit vrijen tijd gekend, had diensvolgens nooit gereisd, nooit de familie bezocht, nooit aan een uitstapje of verzoek mogen toegeven. Dan zouden zij die lange gebondenheid los laten; zij zouden samen uitgaan, vrij zijn, volk ontvangen en zich ten volle overgeven aan hun liefhebberijen.

- 't Is vijf en veertig jaar dat we getrouwd zijn, en 'k heb u nog nooit een heelen dag thuis gehad! zegde zij met zacht verwijt.

- Geduld vrouw, geduld! Het komt wel! Maar... ik vraag me af, als ik ne keer thuis blijf, wat ge met mij zult aanvangen, een heelen dag!? spotte hij. - Als ik een half uur thuis ben en u tracht aan den praat te houden, zoekt ge al uitvluchtsels om...

- We moeten daarom den heelen dag niet praten, - 't is genoeg dat ik u thuis weet, - dat ik niet alleen ben... en dat gij u niet dood werkt!

- En voor mij is 't dat eeuwig van huis zijn! willen we alle twee beginnen klagen, vrouw? dan krijgt Anne-Marie misschien compassie met ons en zij zal ons troosten!

- Als menheere thuis blijft en mevrouwe gezelschap heeft, dan zal het iets anders zijn... verklaarde de meid in haar wijsheid.

- Dat wil zeggen, riep de dokter: elk klaagt in zijnen staat! Zoolang wij gezond zijn en werken kunnen is het lust. Ik geef u gelijk Anne! De menschen klagen zoolang ze leven.

Dit belette niet dat Justine voort haar schikkingen miek en bereidsels voor de aanstaande wijziging in hun leven. En de dokter ook deed er geerne aan meê.

- Juist lijk de schooljongens, die de geneugten bespreken voor 't aanbreken van 't groot verlof! meende hij lachend.

Maar als Anne-Marie afgediend had en de dokter zijn eerste pijp gestopt had, begon hij de gevaarten te vertellen en de afspraak uit de pastorie.

Het nieuws was geene verrassing voor Justine en het verblijdde haar maar matig. Zij aanzag het als eene inbreuk op de volkomenheid van hun toekomende rust.

- Dan wordt het zeker iets anders, merkte zij, dan moet gij u moeilijkheden aantrekken van allen aard.

Dat het aan den dokter te beurt viel, was hare verwachting en ze wilde 't hem niet afraden ook omdat er niemand anders in aanmerking voor komen kon en, omdat iemand zich toch opofferen moest.

- Maar dat stelt u toch altijd bloot aan stoornis, aan ondank, aan afgunst... en gij kunt bestreden worden!

- Geen kwestie van! riep hij. Men biedt het mij aan. Men dringt het mij op, anders wil ik het niet. De zaak was reeds klaar gespeeld onder den pastoor en Koornaert en Messiaen. En moeilijkheden... van waar zouên ze komen de moeilijkheden? en 't werk? zeg liever de bezigheid - maak u toch geen illusies over 't geluk van eene ‘zalige rust’ iets als het ‘opperste goed’! Als ik niets meer màg doen of kàn doen, dan ga ik er maar liefst van onder. Ge kunt u toch niet inbeelden dat we ons elk in een zetel zullen zetten om elkaar te bewonderen! Als 't veertig jaar vroeger geweest was, dàn!

met u zou 't er nog door kunnen, maar aan mij zoudt ge toch niet veel hebben om uwe oogen te klaren, vrouw! Gij zoudt elderwaards kijken!

- Gij zijt zot! weerde zij af. Ik bedoel geen stilzitten of roerloos te zijn, maar ik bedoel dat we met God en de menschen in vrede moeten leven, en geen stoornis krijgen van buiten. In heb het in mijn huis gezien; vader ware de gelukkigste mensch ter wereld geweest en de rust zijner laatste jaren heeft hij geheel verbeurd gezien door parochie-politiek!

- Politiek! Hier op de gemeente toch niet. Maar er zijn wel ander dingen vast aan het ambt en er is hier nog al 't een en 't ander te verbeteren en in orde te brengen en daar heb ik wel trek in. Het zal mij wat verstrooiing geven en mij beletten met me-zelf bezig te zijn en te veel aan mijn gezondheid te denken...

De pastor en ik, we zullen 't wel gedaan krijgen zonder veel moeite, we verdeelen de bezigheid: hij voor 't geestelijke en ik voor 't wereldlijk.

- Laat er menheer den onderpastor niet buiten... merkte Justina inzichtig.

- Ja, die zal wel zijn streng trekken! Als hij maar niet te hard trekt, dat ze breekt! loech de dokter. Want, hij schijnt het nog niet te weten - de boerkens zijn niet gediend met zulk druistig geweld; ze zijn enkel te leiden met de ‘zoete macht.’ Zij mogen den streng niet gevoelen of 't loopt mis. Het is zijn jonge ijver, 't zal wel beteren...

Zoo praatten ze over die en andere zaken; gerochten in oneenigheid over 't eene en weer t'accoord over 't andere, gelijk altijd. Tot de dokter met een krommen sprong op heel iets anders viel.

- Die dondersche Koornaert, riep hij, doet mij den baard af met zijnen toebak. Dat en is nog nooit geweten! Dat ik tijd had en niet zoo vermoeid ware, ik zou er mijn slapen voor laten!

Justine glimlachte uit haren ernst met medegevoel om de overdrevenheid van zijne drift. Zij vond het niet noodig er op in te gaan; zij stond op ten teeken dat de dokter zijnen tijd verklapt had en dat zij aan haar bezigheid moest.

Toen waren er reeds eenige klanten die wachtten in de voorhalle. De dokter kwam bij, wribbelde de handen, groette sprak een vriendelijk woord of vroeg naar den toestand der

zieken. Met profijtige stapjes, op de groote, wollen sloffen, trok hij blij gemoed de zes trappen naar de apotheek, waar hij drankjes en poeiers gereed miek en halfluide in zichzelf doorpraatte.

Nadat de klanten geriefd waren, trok hij naar de keuken waar zijn schoenen gereed stonden en zijn jas en hoed hing.

Hij kwam juist weer in de voorhalle toen er gebeld werd en Anne de deur opende voor menheer Pastor. De dokter leidde den geëerden bezoeker zelf in het voor-salon, dat meest als spreekkamer en consultatie-zaal dienst deed, en hij vroeg wat hij aanbieden mocht.

Zonder plichtpleging, verklaarde de pastor een borreltje Oude-klare te willen gebruiken.

De dokter glimlachte en haalde zelf het steenen kruikje dat in een oud-eiken meubel bij de hand stond.

- Met zulk warm weer, en na een avond lijk gister, dat zal deugd doen, menheer pastor...

- Ja, 't ware beter als we in 't geheel niet gingen slapen...

- Gelijk ik...

- Niet geslapen? Hoe dat?

- Ja, van t'uwen ben ik een nieuwen parochiaan op de wereld helpen brengen, dien ge morgen ten doop krijgt; van daar ben ik er een gaan uitlichten die honderd jaar oud kon worden maar die 't nu misschien na honderd uren zal moeten begerzen...

- Ho! Ho! goed dat ge 't zegt! Ge spreekt van Sissen Busschere? Ja, dat zijn toeren, zijn dat toeren! 't Was juist om die reden dat ik binnen kwam - ik ben op ronde om de schepenen en raadsleden te spreken over die zaak van gister - die mannen willen gekend zijn - we mogen 't niet laten koud worden, we weten niet wat er voorvalt; met boeren moet men altijd voorzichtig zijn - ze kunnen tuimen in den kop krijgen - maar eens dat ze voor 't geval geplaatst zijn, kan 't geen kwaad meer.

- 'k Heb daar Sissen bezocht, hij staat me niet aan. Maar wat zijn dat voor ongevallen op 't dorp, we moeten er eens of anders een einde zien aan te krijgen. Moet de man sterven, de parochie ligt weer met een nieuwen last op den hals: weduwe en weezen te onderhouden en een nieuw schooiers-gezin! En dat al voor een ongelukkigen haze!

- De een haalt er zijn dood aan en de andere zijn ondergang...

- Ja, daar hebt ge nu nog dien Poortere, die nu ook met heel zijn huishoud in dat Gangske verdompeld zit! Hij gelijkt dezelfden man niet meer sedert hij in 't kot gezeten heeft; en de kinderen en zullen daar ook niet leeren werken...

- Dat is 't leven, menheer Pastor. De gang van de wereld: de eene schiet hazen voor zijn plezier, uit weelde, de andere voor zijn ongeluk!

Hij dronk zijn borrel uit en miek zich gereed.

- 'k Ga meê, verklaarde de dokter, 'k was juist gereed om te vertrekken. We zullen wat kouten onderweg.

- Dat is juist het verdrietige van mijnen stiel, merkte hij, dat ik altijd alleen ben langs de bane en geen kout en krijge...

- Wel, neem Anne-Marie meê! loech de pastor, die doelde op de gekende praatlust van de halfdoove meid.

Ze stapten samen buiten, maar waren nog de trappen niet af aan de voordeur, als de gendarmen bij 't hek stonden voor de poort van den wal en gereed de brug over kwamen.

- Nee', daar hebt ge nu geheel de politie, te voet en te peerde, spotte de pastor.

- Is 't om mij dat ge komt? riep de dokter hen tegen.

Het bezoek verwonderde of ontstelde hem in geenen deele omdat de gendarmen wel meer bij hem toevielen voor rechtszaken, of wel om hun papieren te doen onderteekenen. Nu verwachtte hij ze eigenlijk met het geval van Busschere; het viel hem niet op, of hij zag er niets vreemds in dat de veldwachter hen vergezelde. De mannen der wet hielden zich ernstig, ze groetten den pastor en de wachtmeester verklaarde den dokter te willen spreken.

- Komt binnen, wat gaat ge aanveerden? neemt ge ook een borrel uit 't kruikske?

En als ze beleefd bedankten, vroeg hij:

- Ge komt uit ons rijke buurt?

- Ja, we zijn den kerel gaan vinden, zegde de wachtmeester.

- 't Is een leelijke wonde, hij is in gevaar...

De wachtmeester stelde den dokter de gebruikelijke vragen om zijn onderzoek in te vullen en deed de aanteekening in zijn zakboek.

- Ge weet, zegde de dokter, dat we zonder burgemeester zijn op 't dorp, dat ik als schepene zal moeten dienst doen - mag die man begraven worden, als hij komt te sterven?

- Zeker, zeker, wat zouën we er mee doen? Als we hem

zoo maar kwijt geraken? Hij heeft ons al last genoeg aangedaan! Steek hem maar gauw in den put!

En de wachtmeester veranderde plots van toon:

- Dokter, zegde hij, er is nog eene andere zaak; hebt ge er iets tegen dat we eens in uwen hof gaan?

- In mijnen hof? lust er u een wandelingske? Met genoegen, wel zeker waarom niet?

- Er is daar iets gebeurd met den toebak, hier bij uwen gebuur en we zouden geem onze opzoekingen langs hier voortzetten als ge er niet tegen opziet....

- Wat? 'k weet van niet? Met Koornaerts toebak? zegt ge? riep de dokter in ongeveinsde verwondering, zonder te denken of te begrijpen wat die opzoekingen te bedieden hadden. - Zeg, wat is er gebeurd?

- Menheer Seraphien is zijn toebak gestolen, waagde de veldwachter bescheiden.

De dokter had de vraag op de lippen die hem nu eerst opperst kwam: waarom of hoe het mogelijk was dat Koornaert zelf hem niet kwam spreken? Op den slag kreeg hij een onduidelijk vermoeden, eene vrees dat er iets gebeurd was, en hij hield de vraag binnen.

- Ga vrij, zoek waar 't u lust, zegde hij, moet ik er bij zijn, of mag ik niet meê?

- Zeker, ge moogt helpen zoeken, loech de wachtmeester, veel handen maken licht werk!

Sarel was zienlijk op zijn ongemak en nu verergerde 't nog als mevrouw opeens binnenkwam met de vraag:

- Is er geen belet? Kom ik niet storen? Wat is er Casimier? Is er iets gebeurd?

De dokter had reeds zijne onbevangenheid herwonnen.

- Ja 't, loech hij, die heeren zijn gelast gestolen toebak te komen zoeken in mijnen hof! G'en zult toch den mijne niet meênemen, newaar?

- Staat hij nog op stam? vroeg de wachtmeester als bij een inval.

- Zeker, ge zult hem zien, ten ware hij ook gestolen werd; 'k en ben nog in den tuin niet geweest in een paar dagen.

Blijf maar in huis, we komen aanstonds terug - 't is eene aardigheid van Koornaert, 'k wil wedden dat hij mij eene poets gebakken heeft - 'k ga zien, zegde hij fluisterend in 't voorbijgaan tegen zijne vrouw.

Hij stapte voorop om hun den weg te wijzen. Door de breede gang, naar de achterdeur en verder over 't wijde plein dat met donkere sierboomen was afgezet, gingen ze links uit, langs den vischvijver, door een breede lommergang van struik-boomen recht naar den moestuin.

De dokter zijn tabak stond onbeschadigd, onaangeraakt, in schoonen groei, - er was geen vinger aan geroerd.

- We zouden eigenlijk langs den anderen kant willen gaan zien, merkte Sarel, die nu ook zijn woord moest zeggen om in de gewichtigheid zijn deel te krijgen. - Langs den kant van 't wegelke...

- Al waar ge wilt, heeren, verklaarde de dokter, kom.

Ze keerden terug, langs de warande over de brug waar 't beekje onder stroelde, naar 't park, waar de hoenders liepen en de stalling was en tusschen allerhande koterije met tronken en heimelijke schaduwdiepten en verlorene schuilhoeken, heel op 't uiteinde waar nooit iemand scheen te komen en die verlatene boeie stond.

Voor den vorm, hadden zij beurtelings, hier en daar eene deur geopend en binnen gekeken in de broeikassen, en de verschillende aangetrekken en koten en stalling. Bij de boeie gekomen tusschen den buitenmuur en de houten wand van het kot, zagen zij werkelijk eenige toebakblaren liggen verstrooid op den grond.

- Kunnen we hier eens den neus insteken? vroeg de wachtmeester die 't hangslot onderzocht waarmede de poort gesloten scheen.

't Verwonderde den dokter dat die boeie gesloten was. Poliet zal 't gedaan hebben, meende hij.

- 'k Weet niet, waar die sleutel zou mogen zijn, die boeie en gebruiken we niet dat ik wete... 'k zal Poliet eens roepen.

Hij ging tot op den middenweg en riep den knecht die 't rijtuig aan 't wasschen was. Poliet kwam bij met de spons in de hand.

- Hebt ge dat hier gesloten? of hebt ge den sleutel?

Poliet trok de schouders op en schudde 't hoofd.

- 'k En heb nog nooit naar dat kot omgezien! verklaarde hij.

- Haal mij een hamer en het breekijzer, gebood de dokter die zenuwachtig werd en vermoedde voor iets onaangenaams te staan.

Het duurde niet lang en het vroeg niet veel werk om 't

ijzeren beslag los te kappen van het vermolmde hout, maar als ze de dubbele poort open waagden was 't de dokter die verbaasd stond te zien hoe er te midden toebak lag op bressen gehoopt en waarvan er al een deel opgespit was, gereed om gehangen te worden.

- Als 't den eersten April was, zou ik gelooven aan een kwade grap, nu zie ik dat ge 't ernstig meent en dat er waarlijk iets gebeurd is, zegde de dokter.

Hier in dien verlaten hoek van den hof bachten den messing en den omheiningsmuur, onder den donkeren, rooden beuk die met zijn neerhangende takken heel dit deel in een gedurige halve duisternis hield en waar nooit zon of licht aan gerocht, waar de grond vettig was en vochtig en distels en netels gretig groeiden in 't wilde, - hier kwam er nooit iemand langs. Het kot zelf had misschien vroeger nog gediend om mest in te bewaren of voeder droog te houden. Wie mocht er hier iets uitgericht hebben? de dokter stond er versteld op te zien.

- Hier hebben we 't, zegde de gendarm.

- Weet-je gij daar iets van, Poliek, zeg het dan? vroeg de dokter.

De knecht bleef sprakeloos en scheen nog meer verbaasd dan zijn meester.

- Hoeveel zou er daar wel liggen? vroeg de wachtmeester die gereed was om aanteekeningen te doen en de bevinding vast te stellen.

- Dat moet alver overeen komen met 't geen er bij menheer Seraphien gestolen is, meende de veldwachter.

De dokter was te weeg iets te vragen maar hij wierhield zich en veranderde plots van inzicht.

- Mijnheeren, zegde hij, hebt gij mij nog noodig, ik zou u laten, ik moet naar mijne zieken.

- Nu, voorloopig niet, dokter, - we vertrekken. Neem eene handsvol van die blaren meê, gebood hij aan veldwachter Hier kan dat alles blijven liggen.

't Is eene klucht, meende de dokter nog altijd; Seraphien zal komen uitleg geven, of 'k ga er zelf naartoe, ik moet bescheid weten over die zotte grap!

Ze keerden samen, zonder spreken naar huis. De dokter wilde zich onbevangen toonen, over zijne aandoening heen praten, maar 't ging niet; 't hinderde hem vooral dat de veld-

wachter met zijn geslepen gezicht en zijn loensche oogen en zijn onderdanige manieren, daar bij was.

- We kunnen langs hier buiten, menheer? stelde Sarel voor. 't Is nog zooveel korter, en hij wees op het achterpoortje dat op het wegeltje uitgaf langs Koornaerts eigendom.

- Gelijk gij wilt.

Een oogenblik kwam het in hem op de gendarmen tot bij zijn gebuur te vergezellen. Met een woord was misschien alles opgehelderd en in orde. De dokter hield niet van omwegen - recht op den man af, was zijne leus. Hij voorzag dat het er nu op den stond van afhing om groote onrust en beroering te vermijden; dat hij met toe te geven het ongemak van vijandschap kon ontgaan. Koornaert was waarschijnlijk opgestookt, slecht ingelicht, het kon niet anders.... Maar 't gevoel zijner persoonlijke weerdigheid, het gekwetste eergevoel hield den dokter tegen. Het was aan Koornaert om eerst bij hem te komen. De schaduw van een slecht vermoeden was al eene beleediging. Men zendt de gendarmen naar een vijand of naar een dief.... afwachten en dat er kome wat wil!

Met een krijgsgroet namen de gendarmen afscheid, maar de dokter bij wien de ontroering nu eerst begon te werken, vergat hun den groet te beantwoorden. Hij keerde weer tot bij de opene boeie en bleef staren op het vreemd vertoog en met die ontrustende vraag altijd: van waar komt dat? en wat staat er te gebeuren?

De gedachten en onderstellingen kwamen opgedrongen en in allerhande keerkanten wentelden de mogelijkheden voorbij. In zijne onrust riep hij den knecht weer:

- Poliet, zeg het jongen, weet ge daar iets van? Ge moet het zeggen, want 'k en wil de onrust niet.

- Zoo waarachtig als dat ik hier sta, menheer?

- Waarvoor werd dat kot gebruikt?

- Voor niemendal, menheer; 'k en ben er in geen jaren omtrent geweest, we hebben koterij en stalling te veel, wat zouden wij hier in dat smerig hol komen verrichten.

- En die sleutel en het hangslot?

- Me dunkt dat er daar altijd een hangslot, bij hing, maar of 't gesloten was?.... 'K en weet er in 't geheel niets van.

- 't Is goed, Poliet.

Hij nam het op als een ongeluk, alsof er iets op 't breken stond of gebroken was, iets verloren waarvan hij nu zoo gauw eerst de kostelijkheid van beseffen zou: de rust, de vrede, waar hij nu juist zoo op gesteld was, - die twee dingen die hij zoo noodig had en zonder dewelke het leven al zijne aangenaamheid verliezen moest.

Maar Justine zou in onrust zitten; hij ontzag het om haar 't nieuws mede te deelen. Hij zocht om iets te vinden en 't gebeurde te verbloemen en haar 't nutteloos leed te sparen. Want, dat 't slecht verloopen zou, dat er iets ernstigs zou uit voortkomen, kon hij maar niet gelooven. De menschen, en Koornaert vooral, konden zoo kwaad niet zijn.

Weer kreeg hij den aandrang om er heen te gaan, zijn gebuur te spreken, hem desnoods te overtuigen dat er een misgreep een valsch gedacht in 't spel was, - dat het wel terecht komen zou.

Dan dwong hij zich om te weten wat hij te doen had - Neen, de voorstelling van Koornaerts figuur, zijn wezen die hem vijandig gezind was, wekte ook den weerstand bij den dokter. Hij zelf had niets verkeerds gedaan, het was eene lichtzinnige behandeling, hij mocht zich beleedigd achten door het ambtelijk bezoek en moest zijne weerdigheid eere doen - ik ben hooger geplaatst en achtbaarder in aanzien dan een gewone dorpsrentenier al is hij nog zoo rijk!

Hij kan me niet aanzien als een dief - het moet een moedwillig voorwendsel zijn om vijandschap uit te lokken - en waarom? met welke reden of inzicht? Nergens eenige aanduiding. De dokter bleef weer twijfelen, stelde zich de rechtsgeaardheid voor van zijn ouden vriend. Ze hadden gisteren nog elkander gezien en gesproken.... Ba, hij zag Koornaert al komen, straks, met zijn fijnen blik, lachend om de vrees die hij zijn gebuur had op den hals gehaald! Kom, er was geen reden om 't zoo hoog op te nemen! Anders, de gendarmen en Sarel, ze hadden verduiveld goed hun rol gespeeld en zich dapper gehouden! 't Geleek een echte huiszoeking! Nu speet het hem reeds dat hij er bijna was ingeloopen en hij zou trachten op zijn hoede te zijn om later niet uitgelachen te worden. Stil thuis blijven en afwachten hoe Koornaert het ophad om de klucht te doen afloopen.

Ik moet er mij in elk geval niets van aantrekken, en gebaren dat er niets is, dacht hij.

- 't Is eene grap, Justina, riep hij bij 't binnenkomen, naar zijne vrouw. Die zotterik wil me nu doen doorgaan als een toebakdief! 'k Wil wedden dat hij heel 't spel heeft opgetimmerd om ons in 't garen te jagen!

De dokter vertelde 't geen er gebeurd was. Maar wat hij al trachtte de zaak in het luchtige te stellen, hij kon Justina niet overtuigd krijgen.

- Dat zijn grappen van de slechte soort, verklaarde zij en er kan niets goeds uit voortkomen. En zijt ge nu wel zeker dat 't niet ernstig bedoeld is?

- Ja, ja, we staan er nu leelijk voor, spotte de dokter om in den toon van zijn vrouw voort te gaan; en denk maar wat er nu achter komt: een proces, de rechtbank, en boete met eene veroordeeling als toebakdief - voor altijd onteerd, onze goede naam en reputatie naar de knoppen, 't burgemeesterschap ontzegd en de kalanten kwijt! Ja, ja, 'k moet voort nu, de zaak heeft mij al te lang bezig gehouden; maar, als Koornaert afkomt, geef hem er duchtig van langs en beloof hem maar wat van mijnen't wege!

De zware voordeur viel achter den dokter toe en Justina bleef alleen, met haar onduidelijke veronderstellingen.

In het groote huis bleef het heel den voormiddag drukkend stil.

Shakespeare's ‘As you like it’. ‘Naar het u lijkt’. Vertaald door Jac. van Looy.

Tweede bedrijf.

Tooneel I.

't Ardensch foreest.
De oude Hertog, Amiens, en twee of drie edellieden, als woudbewoners, komen op.

OUDE HERTOG.
Nu, medemaats, broeders in ballingschap,
Is 't zoeter niet naar de oude zeden leven
Dan bij de onechten praal? zijn deze wouden
Niet vrijer van gevaar dan 't nijd-vol hof?
Hier merken we enkel Adam's zondeval:
De kentring der getijn; als de ijsge greep
En 't ruwe grommen van den winterwind
Mij nijpen komt en op mijn lichaam blaast,
Dan ril ik wel een wijl, doch glimlach, zeg:
Hier is geen vleierij, raadgevers 't zijn,
Gevoelig mij herinnerend wat ik ben:
Zacht is de tegenspoed in zijn manieren,
De pad gelijk, die schoon venijnig en leelijk,
Draagt in zijn hoofd toch mee een eêl kleinood:
Dit leven los van de openbaren dwang,
Maakt boomen ons bespraakt, hoort boeke' in beken,
Sermoenen in gesteente en goeds in alles.
Ik wensch 't niet anders.

AMIENS.
Heil uw Genade,
Die dus de domheid van fortuin vertaalt
In zulk een rustigen en zoeten stijl.

OUDE HERTOG.
Kom, zullen wij nu gaan, ons wild verschaffen?
Toch, 't hindert mij, dit arm gespikkeld volkje,
Vrijburgers zijnde dezer woeste steding,

Op eigen grond, door wreed-vertakte pijlen,
De ronde flank besmeurd met bloed te zien.

I EDELMAN.
Dit grieft ook zoo, heer, den zwaarmoedgen Jacques,
En, naar zijn aard is, zweert hij dat gij grooter
Geweldnaar zijt dan hij die u verbande.
Van daag, de heer van Amiens en ik
Beslopen hem, terwijl hij languit lag
Onder een eik, welks oude wortels stronken
Over de beek die bobbelt door het woud:
Toen daar ter plaatse een arm, verbijsterd hert,
Dat in de jacht een zware knauw ontving
Zieltogen kwam, en inderdaad, mijnheer,
't Gehavend dier, het zuchtte toch zoo zwaar,
Dat die ontlasting hem, tot berstens toe
De leêrhuid spande en dikke tranen rolden
Hem na elkaâr langs zijn onnoozle neus
In droeve jacht. En zóó, de hairge simple,
Bekeken door den zwaarmoedvollen Jacques,
Stond op de buitenberm der waterdrift,
Zijn tranen er in stillend.

HERTOG.
En wat deed Jacques?
Hield hij geen lang betoog bij 't zien van dit?

I EDELMAN.
O ja, in tallooze gelijkenissen.
Eerst, bij dit weenen zoo in noodloos water,
'Arm hert', hij zei, 'gij maakt uw testament
Als wereldlingen doen, 't te-veel hergevend
Aan wat te veel heeft.' Dan 't daar eenzaam ziende,
Gelaten en verlaten door zijn fulpen makkers,
Hij zei: 'in orde ìs 't, dus scheidt de jammer
Den loop der samenleving.' Op eens, een drift,
Van zoete weiing vol, voorbij kwam huplen
En groette 't nauwlijks. 'Ja, ja', zei Jacques,
Jaagt maar, gij dikke, zatte burgerlui,
Zoo gaat 't juist goed; waarom toch kijkt gij nog
Naar dit armzalige, bankroete beest.'
Dus hekelend, zijn vlijmend woord doorboorde
't Lijf van 't gemeenebest, van stad en hof,
Ja, dit ons leven mede, zweerend dat
Wij niets dan dwinglands en indringers zijn
En erger, schrik der dieren en hun beulen
In hun onschendbre en rechthoorge woon.

HERTOG.
Liet gij hem achter zoo in zijn beschouwing?

II EDELMAN.
Wij deden 't, heer, weenend en zich uitsprekend
Boven het snakkend hert.

HERTOG.
Wijs mij de plaats;
Ik meet mij gaarn met hem in zulke buien,
Vol redensstof dan is hij.

II EDELMAN.
Ik breng u rechtstreeks tot hem.

(af.)

Tooneel II.

Een Kamer in 't paleis.
Hertog Frederik komt op, edellieden en gevolg.

HERTOG FREDERIK.
Kan 't mooglijk wezen dat geen mensch hen zag?
Het kan niet zijn; 'n paar schelmen van mijn hof
De hand hen langen, hen oogluikend helpen.

I EDELMAN.
Geen stervling iets van hen te melden heeft.
De dames die als kamervrouwen dienden,
Te bed haar zagen, en des morgens vroeg
Het bed van meesteres bedrogen vonden.

II EDELMAN.
Mijn heer, de brabbelgek, om wien zoo vaak
Uw hoogheid placht te lachen, mede is zoek.
Hesperia, de volgster der prinses
Bekend heeft dat zij heimlijk heeft geluisterd,
En hoorde uw dochter met haar mage keuvlen
Over de gaven van den worstelaar,
Die laatst den peesgen Charles overwon.
En zij gelooft, dat waar ze ook henentrokken,
Die jonkman zeker van 't gezelschap is.

HERTOG FR.
Zend naar zijn broeder, haal den kerel hier,
Als hij afwezig is, breng mij zijn broeder;
Ik zal door hem, hem vinden. Doe het schielijk,
Laat 't niet aan rakkers en aan speurders haapren
Die dolle wegloopsters terug te voeren.

(af.)

Tooneel III.

Voor Olivier's hoeve.
Orlando en Adam ontmoeten elkander.

ORLANDO.
Wie 's daar?

ADAM.
Wat, mijn jong meester? o, mijn lieve meester!
Mijn zoete meester, o, gij evenbeeld

Van de ouden heer Roland, wat doet gij hier?
Waarom zijt gij zoo goed, volks lieveling?
En waarom edel, waarom sterk en moedig?
Wat toch heeft u bezield om te overwinnen
Dien knookgen vechtbaas van den nukgen hertog?
Uw roem kwam veel te vlug voor u nog thuis.
Weet gij niet, meester, dat aan somge menschen
Hun schoone gaven tot vijanden zijn?
Zoo is 't met u: uw deugden, lieve meester,
Zij zijn geheiligde verraders u.
O, wat een wereld is dit, wanneer verdienste
Vergiftigt hem die drager ervan is.

ORLANDO.
Wat is er dan?

ADAM.
O, ongelukkig jongling!
Kom niet die deuren binnen; want daar achter
Woont die vijandig is aan al uw deugden:
Uw broeder, - (neen geen broeder, toch de zoon -
Neen, niet de zoon - ik wil niet zoon hem noemen
Van hem dien ik omtrent zijn vader heette, -)
Hoorde uw lof tuiten en van nacht hij wil
De hut waar gij gewoonlijk slaapt verbranden,
Met u er in: wanneer hij falen mocht,
Heeft hij wel andre middlen u te dooden;
Ik heb hem afgeluisterd, ken zijn streken;
Dit is geen plaats voor u; 't huis is 'n slachterij:
Verafschuw het, vrees het, treed er niet binnen.

ORLANDO.
Waarheen dan, Adam, wilt gij dat ik ga?

ADAM.
't Is overal goed, zoo gij slechts hier niet zijt.

ORLANDO.
Wat, wenscht gij dat ik dool, mijn voedsel bedel?
Of met een slecht, verwilderd zwaard verover
Een dief-bestaan mij op den grooten weg?
Want dat zou 'k moeten, anders kan ik niet;
Maar dat wil ik ook niet, 't ga dan zoo 't ga.
'k Wil liever onderhoor'g aan de ondeugd zijn
Van het ontaarde bloed, 'n bloeddorstig broeder.

ADAM.
Doe het toch niet. 'k Bezit vijfhonderd kronen,
Zuinig bespaard op 't loon in dienst uws vaders,
Die ik bestemde tot mijn min en voedster,
Als de oude botten mij den dienst opzeggen,
En afgeleefdheid in een hoek mij smijt:
Neem ze van mij, en Hij die raven voedt,

Voorziet zelfs, ja, in wat een musch heeft noodig,
Zal niet vergeten mij! - Hier is het geld;
't Zij al voor u. Laat mij uw dienstknecht zijn;
Ik lijk wel oud, maar ben toch sterk en lustig;
Want in mijn jeugd heb nimmer ik mijn bloed
Gestookt met heete, prikkelende dranken,
Noch vrijde ik met schaamtloos voorhoofd naar
Wat bronnen zijn van sufheid en van zwakte;
Dus is mijn ouderdom als 'n lustge winter,
Vorstig maar helder. Laat mij met u gaan,
Ik zal u dienen als een jonger man,
In alle dingen en noodwendigheèn.

ORLANDO.
O, goed, oud man, hoe wel verschijnt in u
De hechte dienstbaarheid der oude wereld,
Toen 'n dienstknecht zweette uit plicht en niet om 't loon.
Gij past niet voor de mode dezer tijden,
Waar niemand zwoegt dan om vooruit te komen,
En dat bereikt, om 't werkpak af te schudden
Gelijk met 't werk; gij hoort niet tot dezulken.
Maar, arm oud man, gij topt een rotten boom,
Die met zooveel niet als één bloem zal prijken,
Tot loon van al uw kweekkunst en uw zorg.
Doch ga uw wegen, beî wij trekken zullen,
Licht voor wij sâam 't loon van uw jeugd verteren
Zal een bestend'ger ord'ning ons regeeren.

ADAM.
Meester, ga voor; daar waar gij gaat, ga ik,
Getrouw en eerlijk tot mijn laatsten snik.
Van zeventien tot bijna tachtig jaar
Ik leefde hier, en nu, ik laat het daar.
Een zeventiener trekt los uit en gaat,
Maar voor wie tachtig wordt, is 't wel wat laat:
Fortuin mij geen grooter belooning bied'
Dan wel te sterven, meesters schuldnaar niet.

(af)

Tooneel IV.

Het Ardensch foreest.
Rosalinde komt op als Ganymedes, Celia als Aliena en Toetssteen.

ROSALINDE.
O, Jupiter, hoe moe zijn mijn vermogens.

TOETSSTEEN.
Ik maal om mijn vermogens niet veel, als mijn beenen niet moe waren.

ROSALINDE.
Ik zou van ganscher harte mijn mannelijk uiterlijk kunnen laten verongelukken en schreien als een vrouw; maar ik moet het zwakste vat steunen, evenals kamizool en hozen zich dapper moeten toonen bij een vrouwenrok: daarom, moed Aliena.

CELIA.
Verdraag me alsjeblieft, ik kan niet meer.

TOETSSTEEN.
Wat mij betreft, ik zou liever verdragen dan dragen je; doch moest ik je dragen, ik zou dragen geen kruis; want naar ik denk heb je geen munt in je beurs.

ROSALINDE.
Wel, dit is dus 't Ardensch foreest.

TOETSSTEEN.
Ja, nu ben ik in de Ardennen; te erger gek ik; toen ik nog thuis was, was ik in beter stelling, maar reizigers moeten tevrêe zijn.

ROSALINDE.
Ja, wees het, beste Toetssteen.

Corijn en Silvius komen op.

Kijk, wie komen daar? een jong man en een oud in ernstig gesprek.

CORIJN.
Dat is de weg dat ze u nog meer versmaadt.

SILVIUS.
Corijn, o, als je wist hoe lief 'k haar heb.

CORIJN.
Kan 't gissen wel; was ook wel eens verliefd.

SILVIUS.
Neen, oude Corijn, neen, gij kunt 't niet gissen,
Schoon ge in uw jeugd zoo echt een minnaar waart,
Als ooit op middernachtlijk peluw zuchtte:
Doch was uw liefde even groot als mijne, -
Al denk ik vast geen man beminde ooit zoo, -
Zeg, hoeveel buitensporige dingen zijn er
Ontworpen wel geworden in je fantasie?

CORIJN.
't Loopt naar de duizend, die ik weêr vergat.

SILVIUS.
O, nimmer hadt gij dan zoo hartelijk lief!
Als ge u de minste dwaasheid niet herinnert,
Waar ge u verliefd, hals-over-kop in stortte,
Gij hadt niet lief:
Of zoo gij nimmer neêrzat, als nu ik,

En met der liefste lof verveelde uw hoorders,
Gij hadt niet lief:
Of zoo gij nooit 't gezellig saâmzijn brak
En opsprong, zoo ik nu hartstochtelijk doe,
Gij hadt niet lief.
O, Phebe, Phebe, Phebe!

(af)

ROSALINDE.
Laas, arme herder! peilend naar uw wonde,
Vond ik bij ongeluk mijn eigene.

TOETSSTEEN.
En ik de mijne. 'k Herinner mij, toen ik was verliefd, mijn zwaard op een steen te hebben stukgeslagen, hem vragende zulks aan te pakken voor 's nachts bij Jansje Glimlach te zijn binnengeslopen en ik herinner mij de zoenen op haar waschstamper en op de koeienspenen die haar knusse winterhandjes hadden gemolken; en ik herinner mij de vrijerij met een peul in plaats van met haar, van wie ik twee schokken nam en die haar wedergevend met tranen als tuiten, zeide: ‘draag die om mij’. Wij die echte minnaars zijn, werpen ons in zonderlinge bokkesprongen; maar even als alles sterfelijk in natuur is, zoo is alle natuur in de liefde sterfelijk in dwaasheid.

ROSALINDE.
Ge spreekt meer wijsheid dan waar je zelf van bewust zijt.

TOETSSTEEN.
Neen, ik zal niet eer bewust zijn van mijn eigen verstand, voor ik er tegen aanloop en een blauwtje krijg.

ROSALINDE.
Joof, Joof, die herdershartepijnen
Gelijken zeer de mijne.

TOETSSTEEN.
En de mijne; maar 't wordt in mij wat oubakken.

CELIA.
Wees zoo vriendelijk, dat een dien man ginds vrage:
Of hij voor goud ons iets kan schaffen hier:
Ik sterf bijna van honger.

TOETSSTEEN.
Hola, nar!

ROSALINDE.
Stil gek; hij is niet van je soort.

CORIJN.
Wie roept 'r

TOETSSTEEN.
Uw meerdren, heer.

CORIJN.
't Stond slecht met hen, waar' 't anders.

ROSALINDE.
Stil, zeg ik. 'k Wensch, vriend, u goeden avond.

CORIJN.
Hetzelfde, lieve heer; voor de anderen mede.

ROSALINDE.
'k Verzoek u, herder, zoo de liefde of 't geld,
Ons 't noodige in dees wildernis kan schaffen,
Waar kunnen we onderdak en kost hier vinden:
Hier is een meisje uitgeput door 't reizen,
't Welk smacht naar hulp.

CORIJN.
'k Beklaag haar zeer,
En wenschte om harentwil meer dan om mijne,
Dat mijn fortuin toereikend waar' tot helpen;
Maar ik ben herder bij een ander slechts
En scheer de schapen niet die ik doe weien;

Mijn meester is een wispelturig man,
Die luttel acht slaat op den weg ten hemel,
Door 't plegen van de deugd der gastvrijheid;
En bovendien, zijn hut, zijn kudden, kampen,
Te koop zijn nu; in onze schaapskooi is
Door zijn afwezigheid nu niets voorhanden,
't Welk dienen kan. Doch wat er is, kom zien
Wat mij betreft, gij zult mij welkom zijn.

ROSALINDE.
Wie is de kooper zijner kudde en weiën?

CORIJN.
Die vrijer is 't, die pas met mij hier sprak,
Die 't vrijwel eender is te koopen of niet.

ROSALINDE.
Ach, wees zoo goed, als 't eerlijk kan geschiên,
Koop gij die hut, die weiën en die kudde,
Gij zult van ons de som daartoe bekomen.

CELIA.
En hooger wedde zelf. De plek mij lijkt,
Ik zal mijn dagen hier gewillig slijten,

CORIJN.
Gewisselijk, het ding is nog te koop.
Ga met mij mee: wijl u naar mijn verslag,
De plek bevalt, 't profijt, de levenswijze,
Wil ik een ware voeder zijn in deze,
En met uw geld een wakkre kooper wezen.

(af.)

Tooneel V.

Een ander deel van 't foreest.
Amiens, Jacques komen op en anderen.

Lied.

AMIENS.
Onder de groene sprei
Wie gaarne er ligt met mij,
En laat er zijn wijsjes los
Onder de wildzang van 't bosch,
Koom mede er, koom mede er, koom mede er:
Hier ziet hij geen
Vijanden neen,

Dan winter en ruw weder.

JACQUES.

Meer, meer, ik bid u, meer.

AMIENS.

Het zal u zwaarmoedig maken, monsieur Jacques.

JACQUES.

Ik heet het dank. Meer, 'k bid u, meer. Ik kan uit een lied zwaarmoedigheid zuigen, als een wezel zuigt eieren. Meer, ik bid u, meer.

AMIENS.
Mijn stem is ruig: ik weet dat 'k u niet kan behagen.

JACQUES.
Ik wensch ook niet dat ge mij behaagt; ik wensch dat ge zingt. Komaan, meer; een andre stanza: noemt gij ze stanza's?

AMIENS.
Al naar ge wilt, monsieur Jacques.

JACQUES.
Neen, ik hecht aan uw namen geen zier; ik win er niets bij. Wilt u zingen?

AMIENS.
Meer op uw verzoek, dan uit zelfbehagen.

JACQUES.
Wel nu dan, als ik ooit iemand dank, dan dank ik u; doch wat complimenten worden geheeten, lijkt mij te zijn het elkaar bejeegnen van twee mannetjes-apen; en als iemand mij hartelijk bedankt, dunkt mij, dat ik een almoes hem gaf en dat hij ze mij weêrgeeft bedelgewijze. Kom, zing; en wie dat niet willen, houden hun deuntjes vóor zich.

AMIENS.
Wel, ik wil het liedje eindigen. Heeren, spreidt den disch: de Hertog wil hier onder dien boom komen fuiven. Hij heeft heel den dag naar u uitgezien.

JACQUES.
En ik hem ontweken heel den dag! Hij is mij te spraakzaam in den omgang; ik denk over evenveel dingen na als hij; maar ik geef den hemel het zijne en maak er geen bluf van. Komaan, kweel op, komaan.

Lied.

Al wie zijn eerzucht verwon,

(allen te zamen hier)

En gaarne er leeft in de zon,
Etend de vrucht van 't veld,
Met weinig tevree zich stelt,
Koom mede er, koom mede er, koom mede er:
Hier ziet hij geen
Vijanden, neen,
Dan winter en ruw weder.

JACQUES.
Ik zal u een versje voor dat wijsje geven, dat 'k gistren maakte, ten spijt van mijn scheppingsdrift.

AMIENS.

En ik zal 't zingen.

JACQUES.

Dus loopt het: -

Toen het zoo eens gewerd
Dat iemand een ezel werd,
Latende weelde en gemak,
'n Zot hem de hoogte in stak,

't Zoekeme, 't zoekeme, 't zoekeme,
Hier zijn er geen
Gekkeren, neen,
Dan hij, als hij spreken wil me.

AMIENS.

Wat is dat: 't zoekeme!

JACQUES.

Het is een Grieksche aanroep, om gekken in een kring te vergâren. Ik ga wat slapen als ik kan; en kan ik niet, dan ga ik wat smalen op alle eerstgeboornen van Egypte.

AMIENS.

En ik wil den Hertog opzoeken; zijn feestmaal is klaar.

(allen naar verschillende kanten af.)

Tooneel VI.

Een ander deel van 't foreest.
Orlando en Adam komen op.

ADAM.

O, meester, ik kan niet verder; o, ik sterf van honger. Hier lig ik, en meet mij mijn graf. Vaarwel, mijn lieve meester.

ORLANDO.

Wel, wat nu, Adam; niet meer hart in je? Leef nog wat; steun je zelf een beetje; kwiek je wat op. Indien dit oerwoud wat wilds bergt, wil ik het tot voedsel strekken, wanneer ik het je niet als voedsel breng. Je voorstelling is dichter bij doodgaan dan je krachten. Om mijnentwil werk mee, en houd den dood nog een poosje op een armlengt: ik zal dadelijk terug hier zijn; breng ik je niets ten eten dan geef ik je verlof te sterven, maar sterf je voor ik weêrkom, dan maak je al mijn werk tot spot. Goed gezegd; nou kijk je alreeds wat vroolijker, en ik zal dadelijk terug zijn. Maar je ligt nog te veel onder den blooten hemel, ik zal in de luwte je dragen; je zult niet doodgaan bij gebrek aan een maal, wanneer er iets leeft in deze woestenij. Vroolk, beste Adam.

(af.)

Tooneel VII.

Een ander deel van 't foreest. Een tafel staat buiten.
Oude Hertog, Amiens en anderen.

OUDE HERTOG.
Naar 't schijnt is hij veranderd in een beest;
Want ik kan nergens hem als mensch hervinden.

I EDELMAN.
Mijn heer, hij ging maar kort geleên van hier:
Hij zat hier vroolijk naar een lied te luistren.

HERTOG.
Wordt hij, levende wanklank, muzikaal,
De sferen spoedig zullen zijn ontstemd.
Ga, zoek hem, zeg hem dat ik hem wil spreken.

(Jacques komt op.)

I EDELMAN.
Hij spaart mij de arbeid uit door zelf te komen.

HERTOG.
Wat nu, monsieur, wat is dat voor een doen,
Dat gij uw arme vrienden naar u smachten laat?
Wat, gij kijkt vroolijk?

JACQUES.
Een nar, een gek! een gek in het foreest,
'n Veelkleurig gek; - een miserabele wereld!
Zoo waar ik leef bij voedsel, 'n gek kwam 'k tegen;
Die neêr zich leî, zich koesterde in de zon,
En keuriglijk Mevrouw Fortuin bespotte
In uitgelezen termen; 'n zotspak toch.
'Goê-morgen, gek', zei ik; - 'neen, heer', zei hij,
'Geen gek, niet vóor de hemel stuurt me een kansje':
Toen nam hij uit zijn zak een zonnewijzer,
En ziend daarop met doffig-dolle oogen,
Hij wijzig zei: 'het zal nu tien uur zijn,
Zoo zien we', zei hij, 'hoe de wereld wakkelt,
't Is slechts één uurtje af van toen 't was negen,
En over één uur slechts zal 't ellef zijn;
En dus van uur tot uur wij rijpen, rijpen,
En dan van uur tot uur wij rotten, rotten,
En dat is 't heele sprookje.' Toen ik zoo
Den tijd beschouwen hoorde door den nar,
Kraaiden mijn longen 't uit als Cantecleer,
Wijl gekken konden zoo diepdenkend zijn;
En ik moest lachen wel een heel uur lang
Op z'n zonnewijzer. O, nooble zot,
O, waardvol gek! een bont pak is het eenge.

HERTOG.
Van welk soort was hij?

JACQUES.
'n Zeer waardig gek; die eens aan 't hof verkeerde,
En zei, als vrouwen mooi nog zijn en jong,
Ze ook knap zijn zulks te weten: in zijn brein,
Dat als beschuit die van een reis schoot over,
Zoo droog is, draagt hij rare hokjes, vol
Gepropt met opmerkingen die hij lucht
In allerdolsten vorm. O, dat 'k een gek waar'!
Ik word eerzuchtig naar het narrenpak.

HERTOG.

Gij zult er hebben een.

JACQUES.
't Is juist wat past me.
Vooropgesteld dat ge uit uw beter oordeel
Roeit iedre meening daar als onkruid tierend,
Dat 'k wijs zou zijn. 'k Moet volle vrijheid hebben,
In 't algemeen, 'n volmacht ruim als wind,
Beblazend wat mij lust; dat 's gekkenrecht;
En die beleedigd door mijn dwaasheid worden,
Zij lachen moeten. En waarom moeten zij?
't 'Waarom' zoo vlak ligt als de weg ter kerk:
Wie door een gek zeer wijslijk wordt geraakt,
Doet toch zeer dwaselijk, hoewel 't doet pijn,
Zich niet gevoelloos voor de prik te toonen;
Want doet hij 't niet, dan komt de dwaasheid van
Den wijze bloot te liggen, gansch ontleed,
Juist door de losse flitsen van den gek.
Kleed me in mijn bont pak en dóór en dóór zal 'k
Het vuil lijf kuischen der besmette wereld,
Zoo zij zoet slikken wil mijn medicijn,

HERTOG.
Foei over u, ik weet wat gij zoudt doen.

JACQUES.
Wat, voor een penning, zou ik doen dan goed?

HERTOG.
Boosaardig vuile zonde, zonde scheldend:
Want gij die zelf eens waart een libertijn,
Zoo zinlijk als der dieren driften zelf,
Zou al het kwaad en opgekropte zeer,
Dat gij u in losbandigheid gewon,
In het gemeenschapsleven loozen weêr.

JACQUES.
Wel, wie raast tegen trots,
En treft daarmede iemand in 't bizonder?
Golft het niet berghoog op gelijk de zee,
Tot de uitgeputte middlen zelf het ebben?
Wat vrouw ter stede noem ik bij haar naam,
Wanneer ik zeg dat iedre stadsvrouw draagt
Princessentooi op zeer onwaardge schouders?
Wie kan hier komen zeggen ik meen haar,
Wanneer haar buurvrouw even is als zij?
Of wie, hoe laag van stand, is er die zegt,
Dat toch zijn pronken niets aan mij kan kosten,
Denkend, ik meen hem, maar, dus sprekend, volgt
Zijn zotteklap de reden mijner rede?
Daar dan; wat dan? hoe dan? Bewijs het mij,
Dat hem mijn tong deed onrecht: sprak zij recht,

Dan deed hij zelf zich onrecht; loopt hij vrij,
Wel, dat mijn woord vliege als een wilde gans,
Onopgeëischt, voor elk. Maar wie komt daar?

(Orlando komt op met getrokken zwaard.)

ORLANDO.
Houdt af en eet niet meer.

JACQUES.
Wel, ik nog niets en at.

ORLANDO.
Gij zult 't ook niet, eer nooddruft kreeg het zijne.

JACQUES.
Van welke soort zou deze haan afstammen?

HERTOG.
Werdt gij door rampspoed zoo stoutmoedig, heer?
Of zijt ge een ruw verachter van manieren,
Dat gij zoo leêg u aan beschaving toont?

ORLANDO.
Gij troft mijn snaar op stond: de scherpe doorn
Der barre armoe nam elk vertoon van zoete
Beschaving van mij weg; nu ben 'k een wilde
Die weinig vormen kent. Houdt af, zeg ik,
Hij sterft die een van deze vruchten raakt,
Voor wat mij drijft hier reedlijk antwoord krijgt.

JACQUES.
En als gij niet voor rede vatbaar blijkt,
Ik sterven moet.

HERTOG.
Wat wilt gij hebben? Minzaamheid zal dwingen
Meer dan uw dwang ons minzaam stemmen zal.

ORLANDO.
Ik sterf bijna van honger, geef mij wat.

HERTOG.
Zit aan en voed u, welkom hier aan tafel.

ORLANDO.
Zijt gij zoo zacht? Vergeef mij, bid ik u:
Ik dacht dat alle dingen wild hier waren;
En daarom nam ik mij een houding aan
Van 'n stug beveler. Wie ge ook wezen moogt
Die in dit ontoegankelijke oord
En onder schaduw van zwaarmoedig lommer
Zorgloos en vrij de loome uren slijt,
Zoo ooit terug gij zaagt op beter dagen,
Zoo ooit gij waart waar klokken kerkwaarts noodden,

Zoo ooit gij aanzaat bij een eerzaam feest,
Zoo ooit gij uit uw oog een traan wegwischte
En weet wat meelij is, bemeelijd zijn,
Laat minzaamheid mijn sterke dwang hier wezen:
En in die hoop ik bloos en berg mijn zwaard.

HERTOG.
Waar is het dat wij beter dagen zagen,
Dat heilge klokken ons ter kerke riepen,

Wij eerzaam mee aanzaten, uit onze oogen
Gewijde tranen wischten, meelij's kroost:
En daarom zit mee aan in minzaamheid,
Neem vrij bezit van wat aan hulp wij hebben
En wat tot uw behoeven dienen kan.

ORLANDO.
Dan... maar houdt af van voedsel voor een wijl,
Wijl als een ree ik ga mijn hinde vinden
En voêren het. Daar is een arm, oud man,
Die achter mij in zuivre liefde stromplend
Liet menig zwaren tred. Niet voor dat hij,
Verzwakt door last van jaren en door honger,
Voorzien is, ik iets nuttig.

HERTOG.
Ga, vind hem,
Wij zullen tot uw weêrkomst niets aanroeren.

ORLANDO.
Ik dank u, wees gezegend voor uw steun!

(Orlando af.)

HERTOG.
Gij ziet, wij zijn alleen niet ongelukkig:
Dit wijd, alzijdig strekkende theater
Toont meerder smart-figuren dan 't tooneel
Door ons bespeeld.

JACQUES.
Heel de weerld 'n schouwspel is,
En alle mannen, vrouwen, louter spelers,
Die hunne ‘opkomst’ hebben en hun ‘gaan's’;
En ieder man speelt tijdlijk meenge rol;
De zeven tijdperken zijn de akten. Eerstens,
Het kind dat spuugt en krijt in voedsters armen;
De schoolknaap dreinend, met zijn boekriem dan,
En heldren ochtendkop, sluipend als 'n slak
Onwillig naar de school. En dan de minnaar,
Die zucht als een fornuis en 'n huilrig liedje
Saâmflanst op liefste's oogen. Dan 'n soldaat
Vol rare vloeken, baardig als 'n pardel,
Jaloersch op eer, kort aangebonden, twistrig,
Zoekend het zeepbel-ijdle naam-zich-maken
Tot in kanonnen-muil. En dan de rechter,
Mooi, rond-gebuikt en met kapoen gevoerd,
Van blik zeer streng en met een ambtlijk baardje,
Die Salomo-wijs en alledaags oreert;
En zoo speelt hij zijn rol. De zesde tijd
Gelijkt den dunnen sloffer Pantaloon,

Met op zijn neus een bril, een zak op zijd',
Zijn jeugdge broek ontziende, een schep te wijd
Voor een scharminkel; en zijn mannestem
Naar 't kinderhooge keerend, piept en fluitert
In de ondertoon. Het laatst tooneel van alles,
Besluit van dit zoo vreemd en bont gebeur,
Een tweede kindsheid is, een ál-gemis:
Geen tanden, oogen, smaak, niemendal meer.

(Orlando komt terug Adam dragend.)

HERTOG.
Welkom, zet neer uw eerbiedwaardge last,
Láat hem zich verzaden.

ORLANDO.
Ik dank u 't meest voor hem.

ADAM.
Wel moogt gij 't doen:
Ik kan u nauwlijks danken voor mijzelf.

HERTOG.
Welkom, val aan: ik zal niet hindren u
Door u te vragen naar uw lotgevallen.
Geef wat muziek ons; zing ons, beste mage.

Lied.

AMIENS.
Blaas, blaas, gij winterwind,
Ons niet zoo bits gezind
Als de ondank van de menschen;
Die niet zoo vinnig bijt,
Wijl niet te zien gij zijt,
Schoon ruwer dan wij wenschen.
Zing, hop-sa sa! onder de hulst is 't heerlijk:
Veel vriendschap geveinsd is, veel liefde verkeerlijk,
Zing hop-sa sa, heerlijk!
Dit leven is begeerlijk.

Vries, vries, gij hemel strak,
Die nooit naar 't hart zoo stak
Als weldaden versmeten;
Die hoe gij buijt en giet
Zoo fel en raakt toch niet
Als vrienden die vergeten.
Zing hop-sa sa! onder de hulst is 't heerlijk:
Veel vriendschap geveinsd is, veel liefde verkeerlijk,
Zing hop-sa sa, heerlijk!
Dit leven is begeerlijk.

HERTOG.
Als gij de zoon zijt van mijn goeden Roland,
Naar 'k u vertrouwenswaard heb hooren fluistren,
En wijl mijn oog zijn wezenstrekken nu
Herbeeld in uw gelaat terug mag vinden,
Hartlijk welkom: ik ben de hertog dien
Uw vader liefhad. Volg mij naar mijn hol,
Vertel aan mij daar wat fortuin u liet.
Gij goed oud man, wees welkom als uw meester.
Kom steun hem bij den arm. Geef mij uw hand,
Verhaal mij van uw dolen door het land.

(af.)

Gedichten.
J. Petri.

Najaar.

't Is buiten zon, de lucht een glanstapeet,
Veel wolken zijn als fel ivoren vlekken
En and're weer als som'bre paarse dekken,
't Is najaarskleurenhoos en geen die weet

Den schitter uit dien lichtval op te wekken
In 't dorrend hart van 't dagelijksche leed;
Het schoon verbrandt, - en dan het kille kleed
Waaronder zich de doode wenschen strekken.

De menschen loopen in den toover rond
Als kind'ren gaan door zalen met sculpturen,
Ze zijn zoo oud, het is zoo stil, geen stond

Eens even kijkend zoo maar op te turen,
Maar wie in hartezee het schoone vond
Voor dien slaat tijd maar steeds haar gouden uren.

Michelangelo Buonarotti.

Gij zijt een kunstenaar, een mensch, een held
Gij waart er een die wist uw kunst te leven,
Uw hoog en vol karakter was verheven
Boven de weeld' die kleine gunsten telt.

Gij wist uw godsgedachten te doen zweven,
Waar gij het hoogste dan den mensch vertelt,
Waar uit uw klaren geest het schoone welt
Daar vindt ge een taal voor het in beeld te geven.

Bij u is 't heerlijkst lied der kunst, de kracht,
Die leeft en weet haar eigen hoog vermogen
Gij schonkt gedachten waar gij 't schoone bracht.

En deemoed heeft uw groote ziel bewogen
Ook waar gij 't diepste spreidt in beeldenpracht
Daar heft gij 't alles in de heem'len hooge.

Schumann.

Gij kent den toon van zingende violen
Die kwijnen zacht in zoele lentenacht,
Die zweven door de bleeke bloemenpracht
En die bij maan als ridders ommedolen.

Nog liever spreekt ge in de cel, die smacht,
Die donk're tonen giert uit verre holen,
Die wil den zomer in de lent' verscholen,
Reeds vruchten grijpen waar de knop nog wacht.

Uw ziel verzingt zich aan te groot verlangen,
Uw stem die trilt reeds in de schemering
En 't heimwee is te groot in uwe zangen,
Waar gij het schoon spant in uw tonenkring.
Maar zwevend voert gij ons door verre gangen
Naar 't blauwe land waar nooit de droom verging.

Hegel.

Gij zijt een denker die uw kringen trekt,
Om 't staag beweeg van 's levens wisselingen
Gij zijt het die het wakker denken wekt
Waar het verdroomt in tijdelijke dingen.

In 't stil paleis op hooge heuvelklingen
Daar webt geen dauw die lage dalen dekt
En wein'ge zijn 't die langs die transen gingen
Ver van de luwt' die door de bosschen trekt.

Men ziet heel hoog de stille gletscherbogen
Waardoor de maan haar koelen glimlach straalt
En 't stille meer dat spiegelt onbewogen
Die reine pracht in sterrelicht verdwaald,
Maar alle rusten nu met moede oogen
En dag brengt wolk die op de toppen daalt

Beethoven.

Voor Aat en Tine.

Wij denken na uw wondere gedachten
Waarmee gij tot de ware menschen spreekt
Gij zingt maar niet een liedje dat daar leekt
Als 'n hupp'lend beekje tusschen mossenvachten,

Gij zijt het niet die bleeke droomen kweekt
Die 'n nachtzang in een zomerbosch laat smachten,
Maar 't is of uit uw schoon de goden lachten
Het is of bij uw spraak het harte breekt.

De menschen komen feestend u eens hooren
Het is zoo mooi, zulk' vurige muziek
En aan hun leden voelen ze eens de sporen,
Maar boven hunne hoofden klapt uw wiek
En in maar enk'le kan uw denken gloren
Dien eens beleefden 't schoon uit smart geboren.

Afscheid.

Ach, wat is afscheid als uw beeld blijft leven
Een wond're poort waardoor mijn peinzen gaat,
Want 'k zie al ver het licht, de zon die staat
In schooner glans en wijder stralen beven,

Als 't weerzien ons na 't scheiden is gegeven
En als de ziel de zoete mijmer raadt
Bij 't stil verlang dat in een zoete daad
Van blik en woord iets diepers weer zal geven.

Nu is uw zijn in 't licht dat op den dag
Met blanke zegening het al doet stralen,
Nu schijnt uw beeld in 't schoone dat ik zag
Nadat gij gingt, bij toover, telken male.
En als ik weer 't geluk hoor in uw lach
Dan zal ik al die wonderen verhalen.

Het proces van Ney.
P.J. de Bruïne Ploos van Amstel.

> Préfecture de la Moselle
> Mairie de Sarrelibre.
> Extrait des registres des actes de naissance déposés au Sécrétariat de la Mairie de Sarrelibre.
> L'an mil sept cent soixante neuf, le dix du mois de janvier, est né et a été baptisé par moi, soussigné Michel, fils légitime de Pierre Ney et de Marguerite Grevelinger; le parrain a été Michel Winter, cousin de l'enfant, de la paroisse d'Enstroff et la marraine, Eve Renard, fille d'André Renard, qui ont signé et marqué.
> Signé au registre: Michael Winter; Justin Bichelberger, Recollet, vicaire.

IN het zelfde jaar dat Maarschalk Ney geboren werd, zagen ook Napoleon en Wellington het levenslicht.

Aanvankelijk was Michel Ney niet bestemd voor den militairen stand. Zijn opvoeding was vrij goed geweest, waarom zijn vader hem voor het notariaat opleidde. Daartoe kwam hij op het kantoor van den notaris Vallette te Sarrelois. Daarna werkte hij bij den Procureur du Roi, later bij de mijnen van Appenweyer. Toen hij eindelijk van zijn vader toestemming verkreeg om soldaat te worden ging hij naar Metz en werd toen opgenomen in het Regiment Colonel-Genéral-Hussards. Weinig dacht hij toen dat hij 27 jaar later ook op den 6 December als maarschalk en pair van Frankrijk ter dood veroordeeld zou worden.

In den aanvang zag het er ook niet naar uit alsof hij vlug carrière zou maken. Den 1 Januari 1791 verkreeg hij eerst den rang van brigadier. Den 1 Februari 1792 werd werd hij maréchal des logis, en den 1 April daaropvolgende maréchal des logis chef. Den 14 Juni werd hij adjudant-onderofficier, en even daarna bij keuze onder-luitenant. Wederom niet veel later werd hij benoemd tot luitenant en aide de camp van generaal Lamarque.

In 1796 zien wij hem terug in het Maas- en Sambre-leger en werd hij, naar aanleiding van zijn dapper gedrag, waardoor hij den overtocht van de Rednitz voor het Fransche leger verzekerde, tot brigade-generaal bevorderd.

In 1799 neemt hij op bijzonder koene wijze Mannheim ten gevolge waarvan hij divisie-generaal werd. Daarna onderscheidde hij zich zoowel onder Massena in Zwitserland, waar hij bij Winterthur gewond werd, als in 1800 onder Moreau.

Na den vrede van Luneville bewerkte Napoleon zijn huwelijk met Aglaé Louise Auguié de Lescans, een jeugdvriendin van Hortense de Beauharnais, en benoemde hem tevens tot generaal-inspecteur van de cavallerie. Daarna zien wij hem weder voor Fransche belangen werkzaam in Zwitserland.

Ter gelegenheid van de benoeming van Napoleon tot keizer, werd Ney maarschalk van Frankrijk.

Met het oog op de houding van zijn oude wapenbroeders bij zijn proces, is het der moeite waard te releveeren wie toen evenals Ney tot Maarschalk benoemd werden.

Tot eere-Maarschalk werden toen benoemd, Kellermann, Lefebvre, Périgno n en Sérurier; verder werden toen behalve Ney tot maarschalk benoemd, Jourdan, Berthier, Massena, Lannes, Augereau, Brune, Murat, Bessières, Moncey, Mortier, Soult, Davoust en Bernadotte.

Van dien tijd af tot zijn dood in 1815 gedroeg Ney zich in de talrijke Napoleontische oorlogen met een buitengewonen moed. Auguste de Chambure[1.] ze zegt van hem ‘Il y avait dans la plupart de ses faits d'armes une audace aventureuse qui charmait.’ Terwijl zijn soldaten hem reeds noemden ‘l' infatigable, l' âme de feu en l' âme trempée d'acier’, kreeg hij er van Napoleon nog den bekenden roemrijken bijnaam ‘le brave des braves’ bij.

Zijn dapperheid was zoo groot, dat daardoor feiten als de genoemde inneming van Mannheim in het vergeetboek geraakten, overschaduwd als zij telkens werden door nieuwere nog glorieusere daden.

Mannheim nam hij bij verrassing aan het hoofd van 150 man nadat hij, Fransch generaal, in een Duitsche uniform in Mannheim was doorgedrongen en daar alles goed nagegaan had om te overwegen of een dergelijke verassing mogelijk was.

Wanneer wij een beschrijving zouden willen geven van de

1. Napoléon et ses contemporains. Auguste de Chambure. Bruxelles 1838.

heldendaden van Ney in zijn maarschalksloopbaan, dan zouden wij de geschiedenis van Frankrijk van 1804 tot 1816 moeten beschrijven. Voor die jaren toch is de geschiedenis van Ney die van Frankrijk. En overal waar Ney zich vertoonde, verdiende hij den eerenaam van le brave des braves.

Herinneren wij slechts hoe hij in 1805 onder het Oostenrijksche geschut de brug van Elchingen herstelde, met zijn troepen over den Donau trok, het dorp Elchingen en de omgevende hoogten nam en daardoor het Oostenrijksche leger onder Mack definitief in Ulm opsloot. Deze slag, voor de Oostenrijkers gelijk te stellen aan den lateren slag van Sedan voor de Franschen, verschafte Ney den titel van Hertog van Elchingen.

Bij den slag bij Borodino, door Napoleon den slag bij de Moskwa genoemd, muntte Ney weder onder allen uit en kreeg van Napoleon als belooning voor zijn gedrag den titel van Prins de la Moskawa.

Maar nog meer dan daar muntte Ney uit bij den ongelukkigen terugtocht uit Rusland, nadat hij van Davoust het bevel over de achterhoede had overgenomen. Hoe hij daarbij met zijn 7000 man de Russen bij Krasnoi aantastte, die daar 50000 man sterk waren, hoe hij, die niet kunnende overwinnen, hun langs de Dnieper wist te ontkomen ondanks al de Kozakken van Platow en behouden te Orscha met het restant van zijn corps wist aan te komen, is iets zoo schitterends, dat daarbij de beroemde terugtocht der tienduizend in het niet valt.

Bij die gelegenheid bleek het Ney hoe bemind hij bij het leger was en hoe hoog en laag van Keizer tot soldaat blijde waren over zijn behouden aankomst. Napoleon riep toen uit: ‘J'ai donc sauvé mes aigles. J'ai deux cents millions dans mes caves aux Tuilleries, je les aurais donnés pour sauver un tel homme.’

Ook in Spanje, zoowel als in 1814 in Frankrijk, is Ney overal waar gevaar is en overal waar Ney is herwinnen de Fransche soldaten moed en zelfvertrouwen.

Doch ook Ney was niet in staat den val van het Keizerrijk te voorkomen. Hoewel, er ook na de inname van Parijs veel kans bestond dat de geailleerden in en voor Parijs vernietigd zouden worden of dat Alexander toe zou stemmen in een regeering van Napoleon I, zoo maakte het verraad van Marmont, de Ragussade, een dergelijke uitkomst onmogelijk.

Toen te Fontainebeau, was Ney tot de conclusie gekomen dat er voor Frankrijk slechts een uitkomst was en luid verkondigde hij die meening aan de andere hoofdofficieren ‘Il n'y a que l' abdication qui puisse nous tirer de là.’[1].

Ook toen Napoleon binnen komt, durft Ney zijn meening te zeggen, al is hij ook een oogenblik in de war, daar hij weet dat Lefebvre, Moncey en Oudinot het met hem eens zijn. Als Napoleon zegt: ‘Quant aux Alliés, je vais les écraser sous Paris.’ antwoord Ney: ‘La situation est dêsormais désespérée; c' est un malheur de n'avoir pas conclu la paix plus tôt; il n'y a que l'abdication.’ Ook Macdonald blijkt het met Ney eens te zijn, hij zegt: ‘Je vous déclare que nous ne voulons pas exposer Paris au sort de Moscou. Notre parti est pris; nous sommes résolus à en finir.’ Als Napoleon zich nog niet gewonnen geeft en verklaart toch den vijand te zullen aanvallen in Parijs, durft Ney zelfs te zeggen: ‘l'armée ne marchera par sur Paris’, en als Napoleon daarop zegt ‘L'armée m'obéira’ roept Ney zelfs uit: ‘Sire, l'armée obéira à ses generaux.’[2].

Dit laatste was nu wel niet waar, maar wel heeft in de eerste plaats de houding van Ney na het verraad van Marmont er zeer veel toe bijgedragen dat Napoleon toestemde in wat men noemt de eerste abdicatie.

Napoleon gaf dus toe en benoemde met de hem eigen grootheid van karakter tot zijn afgevaardigden om de acte van abdicatie aan Alexander te overhandigen en de belangen van een regentschap te behartigen behalve Caulaincourt ook Ney en Macdonald.

Het gedrag van Ney lijkt ons bij oppervlakkige beoordeeling vreemd, doch juist ter beoordeeling van zijn later gedrag ên tegenover de Bourbons én tegenover Napoleon, is het goed zijn houding te Fontainebeau eens na te gaan. In de eerste plaats moet men niet vergeten dat volkomen juist is wat Auguste de Chambure[1.] van Ney zegt, ‘parmi les maréchaux, c' était peut-être le moins courtisan.’

Daarbij komt nog en dat verklaart alles, ‘C'était l'homme du moment’, zooals Henri Welschinger[2.] zegt en even waar is wat Welschinger daarop volgen laat: ‘Autant il était ferme, laconique et décis sur le champ de bataille, autant il était faible, loquace et indécis sur le terrain politique.’ Ney was

1. Relation de Gourgaud.
2. Mémoires de Ségur. Mémoires de Macdonald Fain
1. Auguste de Chambure. Napoleon et ses contemporains.
2. Henri Welschinger. Le Maréchal Ney, 1815.

altijd oprecht, dat wil zeggen, hij liet zich bij zijn handelingen nooit beinvloeden door de gedachte aan eigen voordeel, maar het was zeer gemakkelijk voor een handig man als byv Talleyrand om Ney van opinie te doen veranderen. Macdonald[3.] noemt hem: 'un vaillant capitaine avec une tête et des opinions fort mobiles.' Hobhouse[4.] zegt, hoewel Ney de reputatie heeft van zeer dapper te zijn, zoo heeft hij ook die van een zeer zwak karakter te hebben en is daarom door geen enkele partij geacht.

Een aardig staaltje van zijn onmiddelijk onder den indruk zijn is wel het volgende. Ney komt in de Notre-Dame, hoort daar zingen door al de aanwezigen het Domine salvum fac Regem. Dit doet hem zoo aan, dat hij, als de Koninklijke stoet de kerk verlaat, zich tusschen de andere maarschalken plaatst en bij het voorbij gaan van Monsieur met zijn hoed, nog versierd met de cocarde tricolore, het sein geeft voor een ovatie.[5.]

Napoleon was groot genoeg om dergelijke zwakheden te vergeven. Doch al vergaf Napoleon ze, daarom heeft men nog niet het recht, zooals le comte de la Bédoyère doet, ze te ontkennen. De la Bédoyère zegt dat Ney te Fontainebleau niet hard was tegen Napoleon en dat 'la haine a seule pu inventer cette étrange calomnie.'[6.]

Ongelukkigerwijze was dit geen laster. Ook Houssaye[7.] deelt de abdicatie-scene te Fontainebeau mede zooals wij het vertelden. Houssaye zegt nog na de beschrijving van de houding der maarschalken, waarvan niet een enkel een opbeurend woord tot Napoleon zeide 'Quelle douleur et quelle humiliation! Dans L'Expiation, Hugo a montrê la Bérésina et Waterloo, il a oblié Fontainebleau.'

De la Bedoyère vertelt dat Napoleon zoo vriendelijk tegen Ney was en hem benoemde als zijn afgevaardigde bij Alexander om te bewijzen dat Ney zich niet te buiten ging tegen Napoleon. Hij bewees er slechts de grootheid van ziel van Napoleon mede. Napoleon wist alle goede eigenschappen van Ney, maar hij kende ook de slechte en die vergaf hij.

Beslist onwaar onwaar is ook wat Labedoyère zegt omtrent den wensch van Ney dat Napoleon toe zou geven en abdi-

3. Macdonald. Souvenirs de Macdonald.
4. Hobhouse. Eerste deel pag. 48.
5. Vitrolles. Mémoires de Vitrolles.
6. Le Comte de la Bédoyère. Le Maréchal Ney.
7. Houssaye, 1814.

ceeren. ‘Ce n' est donc point son opinion personelle, c' est le voeu général de l' armée que Ney a porté à l' empereur.’ Dit was slechts de wensch van de maarschalken. Het geheele leger was en bleef Napoleon trouw ‘Il savait qu' il lui suffisait d' un ordre à l' officier de garde pour faire arréter sur-le-champ les maréchaux qui avaient osé le ménacer Il savait qu' il trouverait ses généraux non seulement, ainsi qu' il le disait, sous des epaulettes de laine, mais dans la foule des jeunes colonels comme la Bedoyère et des jeunes chefs de bataillon comme Gérard’. Zoo als Houssaye het ons hier zegt, was het.

Het optreden der Maarschalken verhinderde dus een tweeden slag van Parijs, verhinderde de vernietiging der geailleerden en was dus oorzaak van het herstel der Bourbons.

Veel dankbaarheid ondervonden zij niet. De Bourbons behandelden het Fransche leger als buitenlandsche vijanden.

Werd niet de beroemde generaal Exelmans voor een krijgsraad gedaagd onder beschuldiging ‘d' espionnage, d' offense au roi, de désobéissance et de violation du serment et de correspondance avec l' ennemi’. En wat had Exelmans inderdaad misdreven? Hij had een brief geschreven aan Murat, Koning van Napels met wien Frankrijk geen oorlog voerde[1].

Men begrijpt met welk een vreugde de tijding begroet werd dat de krijgsraad te Rijssel hem met algemeene stemmen had vrijgesproken. Het volk te Rijssel bracht Exelmans een ovatie[2].

Zelfs de Hertogin van Ragusa, echtgenoote van den verrader Marmont liet zich aan Exelmans voorstellen, wenschte hem geluk en omhelsde hem, in een groot salon-gezelschap[3].

Daarentegen waren de Royalisten woedend. Men wilde dat Soult als minister af zou treden wegens zijn onhandigheid om Exelmans voor een krijgsraad te dagen ‘s' il n' ètait pas sûr des généraux.’[4].

Doch Exelmans was niet de eenige die zich te beklagen had. Davoust[5] werd ontslagen, en mocht geen Pair van Frankrijk meer zijn wegens de zotte beschuldiging als zou hij te Hamburg gelden van de Hamburgsche Bank ontvreemd hebben.

Aan het Hof werden de Maarschalken en nog meer hunne

1. Dossier d'Exelmans. Arch. Guerre. Acte d'accusation.
2. Dossier d'Exelmans. Arch. Guerre, en Préfet du Nord à Beugnot. Arch. nat. F. 7. 3739.
3. Rapport de police. Arch. nat. F. 7. 3739.
4. Rapport de police. 4 Fevrier. Arch. nat. F. 7. 3739.
5. Mad de Bloqueville. Le Maréchal Davoust, en Davout, Mémoire au roi.

vrouwen behandeld als waren zij nog sergeants en sergeants-vrouwen. De vrouwen werden bijv. nooit aangesproken met den titel die zij onder het keizerrijk verkregen hadden omdat zij niet hadden ‘ce qui ne se donne pas’, zooals een der Hertogen van den ouden adel zeide.[6].

Zelfs de vrouw van Ney werd met minachting behandeld niettegenstaande zij de dochter was van Madame Auguié ‘femme de chambre van Marie Antoinette, die zich doodde na gek geworden te zijn van verdriet over het guillotineeren van de Koningin. De Hertogin d' Angoulème was wel daarom vriendelijk voor haar, maar behandelde haar nooit als haars gelijke, als Prinses de la Moskawa. Vooral Ney zelf trok dit zich dit erg aan. Hij uitte zich daarover eens tegenover Lavalette en zeide ‘Vous êtes bien heureux de vous étre mis à l'écart. Vous n' avez à subir ni insultes ni injustices. Ces gens-ci ne connaissent rien. Ils ne savent pas ce que c' est que Ney. Faudra-t-il le leur apprendre.’[7]. Men begrijpt dat dergelijke onvoorzichtige uitingen hem later verweten werden en door zijn vijanden gebruikt werden als bewijs dat hij nooit oprecht met den koning had omgegaan.

Vooraal ook deed hem kwaad dat hij zulke dingen ook zeide aan niet te vertrouwen menschen, zooals Bourmont en Lecourbe. Tegen die heeren zeide hij te Lons Le Saunier, ‘Et moi aussi j' ai de l' honneur, c' est pourquoi je ne veux plus être humilié. Je ne veux que ma femme rentre chez moi, les larmes aux yeux des humiliations qu' elle a recues. Le roi ne veut pas de nous, c' est évident. Ce n' est qu' avec un homme comme Bonaparte, que l' armée pourra avoir de la considération.’[8].

Zooals blijken zal waren dat alle wel oorzaken die invloed op Ney hadden, maar zeker niet werd hij daardoor overgehaald zijn Koning te verraden, al was die Koning ook iemand waarvan de generaal Chouart[9] terecht zeide, ‘Je détestais Bonaparte, mais les Bourbons me le font aimer.’

En had Chouart daarin geen gelijk, wanneer men iemand als de generaal Vandamme afgewezen ziet aan de Tuillerien toen hij zich bij den Koning op audientie wilde begeven, en

6. Mémoires de La Fayette. Mémoires de Lavallette en Mémoires de Mollien.
7. Interrogatoire de Ney, déposition de Bourmont en déposition de Lecourbe. Dossier de Ney. Arch. Guerre.
8. Rapport de Police.
9 Déc. Arch. nat. F. 7. 3739.

men dien zelfden generaal Vandamme verbannen ziet naar zijne bezittingen in Cassel[1].

De laatste maatregel was niet slechts een middel om een generaal van Napoleon te plagen, maar ook om den Pruisen, die Vandamme haatten, een genoegen te doen.

Dergelijke staaltjes van ontactvol optreden van den Koning zoowel als van de Koningsgezinden in het algemeen, zou men tot in het oneindige kunnen aanvullen.

Nu kwam Napoleon terug, en het eigenaardige van die terugkomst is dat inderdaad zijn adelaars zooals Napoleon zeide, vlogen ‘de clocher en clocher jusqu' aux tours de Notre-Dame’, maar niet in de eerste plaats door de hulp van het leger. Het leger sloot zich pas aan, toen de burgerij overal den doorslag gegeven had.

De Royalisten wilden het doen voorkomen alsof Napoleon van te voren het geheele plan had opgemaakt en het leger inclusief Ney, Soult, Massena en anderen had omgekocht[2].

De eerste ontmoeting met het leger was te Antibes. In plaats dat het kleine garnizoen zich bij Napoleon aansloot, werden daar vijf en twintig grenadiers van de oude garde gevangen genomen. De bevolking van Grasse en Gap sloot zich echter onmiddelijk bij Napoleon aan en verhinderde generaal Rostollant verdedigingsmaatregelen te nemen. Diens troepen evenwel gaan met hem terug naar Embrun zonder zich bij Napoleon aan te sluiten. Te Saint Bonnet worden de boeren met de stormklok opgeroepen wegens de blijde komst van Napoleon. Te Laffray geven de boeren proclamaties van Napoleon aan de soldaten van het vijfde linie-regiment, welke soldaten die proclamaties eerst zelfs niet durven aannemen.

Meer dan twee duizend inwoners van Dauphiné gaan gewapend met oude geweren en hooivorken het legertje van Napoleon vooraf. Zoo is het te Grenoble, te Villefranche, en te Nevers. In de laatste plaats zijn het de werklieden, die de soldaten overhalen. Te Chalons-sur Saone verhindert de bevolking een artillerie-convooi naar het leger van den Graaf van Artois te vertrekken.

De prefect de l' Ain zeide tot Ney ‘Nous assistons à la rechute de la Révolution’.

1. Dispatchs, Supplement, 9, Wellington aan Castlereagh, 4 Oct.
2. Durdent. Cent dix jours du règne de Louis XVIII, 1815. Fabry. Itinéraire de Buonaparte de l'ile d'Elbe à Saint Hélène. 1815.

En zoo was het, overal in geheel Frankrijk, behalve in de echt Royalistische streken, was men blijde met de terugkomst van Napoleon, al was het maar om weder van de Bourbons en hun gehate regeering af te komen.

Napoleon was voor het volk ‘le restaurateur des droits du peuple, le souverain de la Révolution’, en dit verklaart veel van zijn wonderbaarlijk succes.

Toen echter begreep niemand het zoo. Zoo zeide Lodewijk tot de vreemde gezanten, ‘Messieurs je vous prie de mander à vos cours que vous m' avez vu, n' étant nullement inquiet. Je suis persuadé que ceci n' altérera pas plus la tranquilllité de l' Europe que celle de mon âme.’[1].

Masséna, die toch beter over Napoleon kon oordeelen, zeide: ‘Bonaparte est dans la souricière, ce cera la fin de sa folle équipée’.[2].

Evenzoo dacht de Graaf de Sesmaisons er over, die aan Barante schreef ‘Rien d'alarmant. On ne concoit pas cette folie. Les mesures sont prises et sont bonnes. Je ne doute pas que tout ne soit fini dans huit jours.’[3].

Is het dan te verwonderen, dat Ney een zelfde oordeel had over het te verwachten succes van Napoleon? Ja Ney was verontwaardigd over de behandeling die hij van de Bourbons ondervond, maar Ney was eerlijk en niet in staat tot verraad en evenmin tot een wraakneming.

Te Coudreaux ontving Ney een order van Soult om zich naar Besancon te begeven.[4]. De bedoeling van deze order was dat Ney daar het bevel op zich zou nemen van den linker vleugel van het koninklijke leger.

Te Parijs hoorde Ney het laatste nieuws van zijn notaris[5], en zeide bij die gelegenheid: ‘Quelle chose affreuse! Que va-t-on faire? Qui opposer à cet homme là?’ Met die woorden was Ney even oprecht als Caulaincourt, die de zaak besprekende met Lavalette zeide ‘Quelle extravagance! Quoi! débarquer sans troupes! Il sera pris. Il ne fera pas deux lieues en France. Il est perdu!’[6]. Niemand geloofde aan het welslagen. Soult noemde Napoleon een aventurier ‘et son dernier

1. Correspondance de Talleyrand et de Louis XVIII.
2. Masséna au marquis de Rivière 9 Mars. Arch. Guerre.
3. Barante, Souvenirs.
4. Soult à Ney. Arch. Guerre. Procès de Ney. Interrogatoire de Ney.
5. Procès de Ney. Dépositions du notaire Batardy.
6. Lavalette. Mémoires, en Mémoires de Mollien.

acte de démence achève de le faire connaître.'[1], terwijl Jourdan[2] zeide 'Par son entreprise ridicule, Buonaparte est un ennemi public.'

Ney kwam den 7 Maart bij den Koning in de Tuillerien en werd daar toen natuurlijk zeer vriendelijk ontvangen. Iemand als Ney kwam natuurlijk ook weer onder den indruk van die vriendelijke ontvangst, en daarbij niet twijfelende of de geheele tocht van Napoleon was een dwaasheid, richtte hij tot den Koning de woorden: 'Sire. j'espère bien venir à bout de le ramener dans une cage de fer.'[3]. Lodewijk die wel tevreden was met de stemming van Ney, doch diens woorden minder waardeerde, zeide na het vertrek van Ney: 'Je ne lui en demandais pas tant.'[4]. Ney ontkende trouwens later die woorden aldus gezegd te hebben. Volgens hem zou hij gezegd hebben dat Napoleon verdiende in een ijzeren kooi naar Parijs gebracht te worden, maar niet dat hij op zich nam hem op die wijze te vervoeren.[5]. Het onderscheid tusschen beide lezingen is niet groot. Dat Ney praktisch nooit zoo zou gehandeld hebben, ook indien hij Napoleon gevangen nam, spreekt wel van zelf. Het was slechts een overdreven uiting van trouw tegenover den Koning, en als zoodanig dubbel onvoorzichtig. Maar het scheen of geen zijner tijdgenooten den reusachtigen suggestieven invloed van Napoleon kende, terwijl toch ieder meer of minder aantal keeren onder dien invloed verkeerd had.

Pacthod[6] de held van Fère-Champenoise, een der dapperste officieren van Napoleon, dorst zijn soldaten te zeggen: 'Buonaparte a concu un projet criminel et insensé qui le rend odieux à tout être doué de raison.'[7].

Ney kwam den 10 Maart, met de vaste bedoeling tegen Napoleon op te treden, te Besancon aan. Daar herhaalde hij zijn gezegde van de 'cage de fer' tegen den sous-préfêt de Poligny, die het vervoer per doodkist wel zoo veilig achtte. Ney vond het beter voor de Parijzenaars in een kooi. 'Il faut que les Parisiens voient.'[8].

1. Soult. Ordre du jour de Soult. Benjamin Constant. Lettres. Arch. Guerre.
2. Jourdan. Arch. Guerre.
3. Procès de Ney. Dépositions du duc de Duras et du prince de Poix.
4. Barante. Souvenirs.
5. Procès de Ney. Interrogatoire de Ney.
6. Danilewski. Darstellung des Feldzuges in Frankreich. Bogdanowitsch. Geschichte des Krieges 1814.
7. Pacthod. Ordre du jour de Pacthod. Arch. Guerre.
8. Procès de Ney. Déposition du sous-préfet de Poligny.

Doch daarbij liet hij het niet. Hij vertelde zelfs: ‘Je fais mon affaire de Bonaparte. Nous allons attaquer la bête fauve.’[1].

Hij toonde zelfs zijn blijdschap over wat hij noemde ‘la folle entreprise de l'homme de l'île d'Elbe, car ce sera le dernier acte de sa tragédie, le dénouement de la Napoléonade.’[1].

In ieder geval was hier de houding van Ney tegenover Napoleon, die hem als vriend steeds behandelde en hem al zijn waardigdeden geschonken had, zeer onwaardig. Maar juist dat onwaardige bewijst de onschuld van Ney. Hij was de man van het oogenblik. Hij was onder den indruk van de algemeene opinie over het onmogelijke van welslagen van Napoleons onderneming en van de vriendschappelijke ontvangst van den Koning, en uitte zich zooals hij dacht, zonder eenige politieke terughouding.

De eerste teleurstelling voor Ney was dat de aanwezige troepenmacht te Besancon zoo klein was, slechts ongeveer 400 man, en tevens dat hij vernam dat op die troepen niet erg te rekenen viel wanneer het er op aan kwam tegen Napoleon te vechten.[2.]

Ney zou hier opgetreden zijn als onderbevelhebber van den hertog de Berry, maar deze was er niet. Brieven aan den Graaf van Artois om vergunning in Lyon te komen, bleven onbeantwoord,[3.] daar de Graaf van Artois niet in Lyon was.

De hertog de Maillé, die namens den graaf van Artois te Besancon kwam, bracht geen orders maar wel de tijding dat Napoleon meester was van Grenoble. Ney schreef aan Soult dat hij zich naar Lons-le-Saunier begaf. Den 11 Maart verliet Ney daarop Besancon met de aanwezige troepen en met de generaals de Bourmont en Lecourbe.[4.]

De Bourmont was een vurig royalist en Lecourbe dit wel niet, maar toch een vijand van Napoleon daar hij zich verongelijkt gevoelde. Juist daarom benoemde Ney hem tot bevelhebber van een gedeelte van zijn troepen.

Te Lons-le-Saunier aangekomen, besprak Ney den toestand met den prefect de Vaulchier, besloot de komst van artillerie af te wachten en dan over Bourg naar Macon te gaan.[5.]

1. Procès de Ney. Dépositions du Général Durand, du marquis de Saurans, du colonel de Saint-Amour de Grivel et de Cayrol.
1. Procès de Ney. Dépositions du Général Durand, du marquis de Saurans, du colonel de Saint-Amour de Grivel et de Cayrol.
2. Procès de Ney. Déposition de l'adjudant-commandant Préchamp.
3. Procès de Ney. Ney au comte d'Artois, lo mars.
4. Procès de Ney. Dépositions de Préchamp, du marquis de Saurans et du duc de Maillé.
5. Procès de Ney. Dépositions du major de la Génétière, et de Vaulchier.

Te Lons-le-Saunier vernam Ney van Boulouze, een handelaar, dat Napoleon te Lyon was aangekomen en er met veel geestdrift was ontvangen. Ook gaf Boulouze Ney de proclamatie van Napoleon. Ney blijft vol vuur voor den Koning, zoodat Boulouze uitriep: 'Ah, monsieur le maréchal, vous avez été déjà le sauveur de la France en forcant Napoléon d'abdiquer; vous le serez deux fois.' Ney was natuurlijk weer gevoelig voor deze vleierij, voelde nog absoluut niet hoe moeilijk het zou zijn tegen Napoleon op te treden en vertelde den majoor de La Génétière zijn gesprek met Boulouze en voegde er aan toe: 'Si je pouvais faire triompher le roi, je serais le libérateur de la patrie.'[1.]

Toch kwam hij bij het herlezen der proclamatie van Napoleon onder den indruk, uitte zich daardoor op zeer afkeurende wijze over den graaf van Artois en over den koning, die hem beleedigd hadden zoowel als zijn vrouw en hem nu geheel en al zonder troepen lieten zitten. Daarbij besprak hij dat Napoleon hem wel nooit zijn gedrag te Fontainebleau zou vergeven: 'Il pourrait bien me faire couper la tête avant six mois.'[2.]

Toch blijft hij nog vol ijver om Napoleon te bestrijden, laat daartoe 13 Maart nog ammunitie komen en schrijft nog aan Suchet: 'J'espère que nous verrons la fin de cette folle entreprise.'[3.]

Over de mogelijkheid dat de soldaten niet zullen willen vechten, zegt hij: 'Le premier soldat qui bouge, je lui passe mon sabre au travers du corps.'

Zelfs het feit dat zijn legermacht zooveel kleiner is dan die van Napoleon, ontmoedigt hem niet: Tot Bourmont zegt hij: 'Nous serons en plus petit nombre, mais nous le frotterons.'

Dat is nu wel de grootste dwaasheid die hij ooit kon zeggen. Ney deed hier wat de Franschen noemen 'se griser de ses propres paroles.' Zoo iemand, dan wist toch Ney wel dat Napoleon met een kleinere legermacht door wien ook niet te verslaan was.

Bourmont geloofde van die gunstige voorspelling niet veel, te meer daar op de trouw der soldaten zoo weinig te rekenen viel. Toen zeide Ney: 'Je prendrai un fusil, je tirerai le premier coup, et tout le monde marchera.'

1. Procès de Ney. Dépositions de Boulouze et de La Génétière.
2. Procès de Ney. Dépositions de Vaulchier, de Bourmant et de Saurgans.
3. Ney à Suchet. 13 mars. Arch. Guerre.

Nu krijgt Ney echter ook van anderen, zoo van den prefect van Bourg, den Raad Napoleon niet aan te vallen maar terug te trekken en zich met Masséna te vereenigen. Dan bespreekt Ney voor het eerst de mogelijkheid van zich bij Napoleon aan te sluiten als Cappelle, genoemde prefect, hem zegt dat hij ook naar Chambéry kan gaan om zich met de Zwitsers te vereenigen. ‘Si les étrangers mettaient le pied en France, ce serait alors que tous les Francais se déclareraient pour Buonaparte.’[1.]

In den nacht van 13-14 Maart ontvangt Ney verschillende officieren van Napoleon, waarvan een hem een brief van Bertrand overhandigt.

Ney verneemt toen dat Napoleon uit Elba terug kwam in overleg met den Oostenrijkschen generaal Köhler en met goedvinden der Engelschen, zoodat de eenige eventueele vijand Pruisen zou zijn. Gevaar voor oorlog bestond dus niet, wel gevaar voor burgeroorlog als Ney weerstand bood.

Daarbij hoort hij dat de toestand meer en meer onhoudbaar wordt. Generaal Heudelet moet vluchten naar Chatillon. Generaal Rouelle en de prefect van Sâone-et-Loire hebben Chalons-sur-Sàone moeten ontvluchten wegens een opstand ten gunste van Napoleon.

Dan bedenkt hij, dat evenmin als hij zelf Macdonald en de graaf van Artois iets hebben uitgericht.

De Blacas schreef aan Talleyrand: ‘Toutes les remontrances du duc de Tarente furent vaines, et alors comme depuis les forces rassemblées pour résister au torrent ne firent que le grossir et en alimenter la violence.’ Zoo was het ook inderdaad en niet ten onrechte zeide Ney tot Baron Cappelle, die hem zijn gebrek aan energie verweet: ‘Monsieur, l'eau de la mer ne s'arrête pas avec la main.’[2.]

De brief van Napoleon, dien Ney tegelijk met dien van Bertrand ontving, gaf echter den doorslag. Die brief luidde: ‘Mon cousin, mon major général vous éxpédie l'ordre de marche. Je ne doute pas qu'au moment où vous aurez appris mon arrivée à Lyon, vous n'ayez fait reprendre vos troupes le drapeau tricolore. Exécutez les ordres de Bertrand et venez

1. Procès de Ney. Déposition de Capelle.
2. Procès de Ney. Déposition de Cappelle. Welschinger. Le Maréchal Ney. Procès de Ney. Dépositions de Heudelet, Saint Amour, de Bourmont, Vaulchier.

me rejoindre à Chalon. Je vous recevrai comme le lendemain de la bataille de la Moskowa.'[1.]

De vijanden van Ney zeiden dat deze brief hem daarom overhaalde, omdat daaruit bleek dat hij van Napoleon geen vijandschap wegens zijn houding te Fontainebleau had te verwachten. Dit is echter laster. Ney beschouwde inderdaad de zaak der Bourbons als verloren, en wilde niet oorzaak zijn van een onnutten burgeroorlog. (Interrogatoire de Ney; Procès de Ney.)[2.]

Niet alleen toch versterkten de brieven en berichten van Napoleon hem in die meening, doch ook de royalistische, zeer ongunstige berichten van den majoor de La Génétière, den Hertog de Maillé, den kolonel de Saint-Amour en van de verschillende prefecten.

Zooals het karakter van Ney was, zoo handelde hij ook nu. Hij had kalm den loop der dingen kunnen afwachten, waardoor hij zich, zonder zich te compromitteeren, bij Napoleon had kunnen aansluiten; doch daarvoor was Ney te ridderlijk en te ondoordacht.

Onmiddelijk deelt hij de Bourmont en Lecourbe mede dat de Bourbons verloren zijn en men zich dus met Napoleon moet vereenigen. Bourmont zegt niet veel, Lecourbe wel. Hij zegt dat de Koning altijd goed voor hem was, daarentegen Napoleon niet. 'Puis je suis au service du roi et voyez vous, monsieur le máréchal, moi j'ai de l'honneur.'[3.]

Ney, nu kwaad geworden, zegt heftig welke grieven hij tegen de Bourbons heeft en welke proclamatie hij de troepen zal voorlezen.

Lecourbe en de Bourmont hoorden die aan en de Bourmont riep nu de soldaten bijeen op de Place d'Armes, waarna zij beiden Ney vergezelden, wetende wat Ney ging doen.

De soldaten begrepen dat er wat bijzonders moest gebeuren, en hun houding was zoo ernstig dat een der ooggetuigen verklaarde: 'Je pressentais le retour d'une de ces journeés de la Révolution où les officiers furent victimes de leur soldats.'[4]

Zeer wel mogelijk ware ook iets dergelijks voorgevallen als Ney toen de soldaten had toegesproken om tegen Napoleon te strijden.

1. Correspondance de Napoléon. Dossier de Ney.
2. Procès de Ney. Dépositions de Lecourbe de Vaulchier, et de Cappelle.
3. Procès de Ney. Déposition du colonel de Préchamp. Procès de Ney. Déposition de Bourmont. Barante. Souvenirs.

Ney las nu met getrokken degen zijn proclamatie voor.

'Officiers, sous-officiers et soldats, la cause des Bourbons est à jamais perdue.'

Een algemeen 'Vive l'empereur' toonde hoe de geest van het legertje van Ney eigenlijk was, en hoe weinig hij er mede tegen Napoleon had kunnen uitrichten.

'La dynastie lègitime, que la nation française a adoptée, va remonter sur le trône. C'est à l'empereur Napoleon, notre souverain, qu'il appartient seul de règner sur notre beau pays. Que la noblesse des Bourbons prenne parti de s'expatrier encore ou qu'elle consente à vivre au milieu de nous, que nous importe? La cause sacrée de la liberté et de notre indépendance ne souffrira plus de leur funeste influence. Ils ont voulu avilir notre gloire militaire, mais ils se sont trompés. Cette gloire est le fruit de trop nobles travaux pour que nous puissions jamais en pèrdre le souvenir.

'Soldats! les temps ne sont plus où l'on gouvernait les peuples en étouffant leurs droits. La liberté triomphe enfin, et Napoléon, notre auguste Empereur, va l'affermir à jamais. Que désormais cette cause si belle soit la nôtre et celle de tous les Francais! Que tous les braves que j'ai l'honneur de commander se pénètrent de cette grande véritè!

'Soldats, je vois ai souvent menés à la victoire. Maintenant, je veux vous conduire à cette phalange immortelle que l'empereur Napoléon conduit à Paris et qui y sera sous peu de jours, et là notre espérance et notre bonheur seront à jamais réalisés. Vive l'Empereur!'[1].

Ney zeide bij zijn proces dat deze proclamatie hem gezonden werd door Napoleon vandaar dat hij sprak van 'la' en niet van 'ma proclamation'[2].

Berryer[3] beweerde dit ook in zijn pleidooi: 'Qui a pu de bonne foi lui attribuer un moment cette proclamation qu'il avait recue toute redigée, et dont le style seul ne décèle que trop l'extravagant auteur?'

Inderdaad is de stijl er van goed genoeg om van Napoleon afkomstig te zijn, doch van af het oogenblik dat Ney de proclamatie teekende en voorlas, deed het er niet meer toe wie

1. Procès de Ney. Déposition du major de La Génétière. L'ile d'Elbe et les Cent Jours. Verronnais. Vie militaire de Michel Ney. Rouval. Vie du Maréchal Ney. Niessen. Marschall Ney, ein Lebensbild. Mémoires de Ney. Thiers. Histoire du Consulat et de l'Empire.
2. Procès de Ney. Interrogatoire par le préfet de police Decazes.
3. Berryer. Exposé justificatif pour le Maréchal Ney.

ze stelde, daar Ney daardoor de geheele verantwoordelijkheid op zich nam.

De geestdrift, die op het lezen dezer proclamatie volgde, was algemeen; vooral Ney zelf scheen zeer verheugd en omhelsde verscheidene officieren.[1]. De eenige, die in dat oogenblik den Koning trouw bleef was de kolonel Dubalen. Te midden van de algemeene geestdrift, sprak hij Ney aan met de woorden: 'Monsieur le maréchal, mes sérments au roi ne me permettent pas de changer de cause. Je vous donne ma démission.' Ney antwoordde: 'Je ne l'accepte pas, mais vous êtes libre de vous retirer.'[2]. Na het vertrek van den Koning achtte Dubalen zich van zijn eed ontslagen, kwam weer bij zijn regiment terug en sneuvelde te Ligny.

Den zelfden avond gaf Ney verscheidene zijner officieren een diner, maar was onder het algemeene vreugdebetoon somber. Reeds toen had hij berouw over hetgeen hij gedaan had.

Den volgenden dag vertrok Ney ingevolge de van Bertrand ontvangen orders en ontmoette Napoleon te Auxerre. Napoleon wist het pijnlijks van die ontmoeting weg te nemen, door de vriendelijke woorden: 'Embrassez-moi, non cher maréchal. Je suis heureux de vous revoir et je n'ai besoin ni d'explications ni de justification.'[3].

Wel zeide Ney: 'Je vous aime Sire, mais la patrie avant tout!' en maakte eenige opmerkingen over het niet meer denken aan veroveringen, maar Napoleon maakte daar spoedig een einde aan door hem te ondervragen over den geest der troepen en der bevolking.

Den 23sten Maart kwam Ney te Parijs aan en kreeg toen de opdracht de noordelijke en oostelijke departementen te inspecteeren en hier na te gaan hoe de algemeene opinie was.[4]

Ney deed dit zeer tot tevredenheid van Napoleon, maar was tot zijn eigen ongeluk weder zoo dwaas zich uiterst ongunstig over de Bourbons uit te laten tegen ieder die er naar luisteren wilde. Zoo zeide hij o.a.: 'C'est une famille pourrie.'[5] en ook: 'Il faut que ces canailles de Bourbons et cette lâche noblesse aillent encore passer une vingtaine d'années en Angleterre.'[6]

1. Procès de Ney. Dépositions de Bourmont, Vaulchier, Gay, Beauregard.
2. Procès de Ney. Dépositions de Bourmont et de La Génétière.
3. Fleury de Chaboulon. Mémoires.
4. Correspondance de Napoleon. Ney à Davout 23 mars. Arch. Guerre.
5. Procès de Ney. Dépositions de Grison, de Casse.
6. Procès de Ney. Déposition du juge de paix d'Auxonne.

Het zelfde gemis aan tact toonde hij, toen hij den 15den April met Napoleon ging spreken over zijn uitlating van de ‘cage de fer,’ en hij Napoleon wijs maken wilde dat hij toen reeds besloten was de zijde van Napoleon te kiezen en die uitdrukking toen slechts bezigde om beter zijn plannen te bedekken.[1.]

Het gevolg was dat Ney door niemand gewaardeerd werd. De Bonapartisten keurden het af dat hij zich zoo laat voor Napoleon verklaarde, veel later dan de dappere de La Bédoyère en anderen. Dat de Bourbons hem haatten na zijn beloften, gevolgd door zijn overloopen naar Napoleon en zijn scherpe uitlatingen tegen het vorstenhuis sprak van zelf.

Doch ook de Bonapartisten vertrouwden hem weinig, zoo zelfs dat Napoleon voor hem gewaarschuwd werd. Men schreef Napoleon dat als men Ney een legerafdeeling gaf: ‘il faut lui donner un état-major dont on soit sur.’[2.]

Door die slechte ontvangst overal, werd Ney nog meer ontmoedigd en verliet hij Parijs om zich af te zonderen op zijn buiten des Coudreaux.

Toen hij 2 Juni, na tot Pair benoemd te zijn, te Parijs terug kwam, zeide Napoleon tot hem: ‘Je vous croyais émigré’. Ontevreden antwoordde Ney: ‘J'aurais dû le faire plus tôt.’

Toen zoo min als den 11den Juni toen hij weder op de Tuillerieen kwam was er sprake van hem een commando te geven in het actieve leger.[3.]

Maar ter elfder ure begreep Napoleon dat hij toch den besten maarschalk van Frankrijk in die gevaarlijke dagen niet ongebruikt mocht laten wegens zijn weinig tactvol gepraat. Daarom schreef hij den minister van oorlog: ‘Faites appeler le maréchal Ney; dites lui que, s'il veut se trouver aux premières batailles, il se soit rendu le 14 à Avesnes, où sera mon quartier-général.[4.]

Ney deed dit en ontving den 15den Juni het bevel over het eerste en tweede legercorps.[5.]

Op verzoek van Ney had ook Bourmont een aanstelling in het leger gekregen. Ook Gérard had voor hem gepleit, doch ook na het bevel van Napoleon was Davout er niet

1. Napoleon. L'ile d'Elbe et les Cent Jours.
2. Lettres à l'Empereur. Archives nationales.
3. Peyrusse. Mémorial.
4. Correspondance de Napoléon.
5. Souvenirs manuscrits de Davout.

voor iemand als Bourmont te vertrouwen. Napoleon zeide toen ‘Gerard répond de Bourmont sur sa tête’, waarop Davout antwoordde: ‘Gérard a tort, moi je ne réponds de personne, je ne réponds que de moi.’[1.]

Die Bourmont, de voornaamste getuige tegen Ney, liep in oorlogstijd bij het begin van den veldtocht naar den vijand over en verraadde de plannen van Napoleon. Blücher ontving den verrader zeer slecht, en zeide toen men hem er op wees dat dit individu een witte cocarde droeg: ‘Einerlei was das Volk für ein Zeichen ansteckt! Hundsfott bleibt Hundsfott!’

De soldaten zagen Ney met vreugde komen. Toen hij hun voorbijreed om het hoofdkwartier te bereiken riepen zij: ‘Ca va marcher! voilà le rougeaud.’[2.]

Wij allen weten hoe groot zoowel de fouten als de dapperheid van Ney waren bij Waterloo en Quatre-Bras. Welschinger[3.] zegt: ‘A l'attaque de la Haye-Sainte, il accomplit des merveilles’, en Thiers[4.]: ‘Sa bravoure sans pareille semblait, dans cette journée, portée au delà des forces ordinaires de l'humanité.’

Zijn fouten zoowel als zijn buitengewone dapperheid in die dagen werden veroorzaakt door zijn ontevredenheid met zich zelf. Hij miste zelfvertrouwen en zocht daarbij den dood.

Dat hij daardoor een steentje bijdroeg tot het verlies van den slag van Waterloo, heeft niemand hem ten kwade geduid, al erkende men ook die fouten.[5.] Erger was wat hij in de Kamer der Pairs deed. Toen Carnot na den slag van Waterloo een geruststellende verklaring van Davout voorlas, riep Ney uit: ‘Cela n'est pas. La nouvelle que vient de lire Monsieur le ministre de l'interieur est fausse, fausse dans touts les rapports. L'ennemi est vainqueur sur tous les points. On ose nous dire qu'il nous reste encore 60000 hommes sur la frontière. La fait est faux. C'est tout au plus si le maréchal Grouchy a pu rallier de 10 à 15000 hommes et l'on a été battu trop à plat pour qu'ils soient en état de resister. Ce que je vous dis

1. von Ollech. Geschichte des Feldzuges von 1815. Les Cent Jours en Belgique par un émigré. Hooper. Waterloo. Siborne. History of the war in 1815. Clouet. Quelques mots sur la conduite du comte de Bourmont.
2. Heumès. Relation de la campagne de 1813.
3. Welschinger. Le Maréchal Ney.
4. Thiers. Histoire du Consulat et de l'Empire.
5. Wolseley. Déclin et chute de Napoléon.
   Ropes The campaign of Waterloo.
   Napoléon. Mémoires pour servir à l'histoire en 1815.
   Plotho. Der Krieg in Jahre 1815.
   Gourgaud. Campagne de 1815.

est la vérité la plus positive, la vérité claire comme le jour. Ce que l'on dit de la position du duc de Dalmatie est faux. Il n'a pas étè possible de rallier un seul homme de la garde. Dans six ou sept jours l'ennemi peut être dans le sein de la capitale. Il n'y a plus d'autre moyen de sauver la patrie que d'ouvrir des négociations.'[1.]

Deze onzinnige en onwaardige verklaring deed Ney veel kwaad.

In de Kamer zelf was het niemand minder dan de dappere La Bédoyère die Ney verrader noemde.

Doch feitelijk was de algemeene opinie toen zoo. 'Le Maréchal Ney est venu nous ravir jusqu' à l'espérance. Il est jugé, couvert du mépris public, et son nom ira grossir la liste des traîtres' schreef Corménin.[2.]

'Ce discours désespérant fit universellement accuser Ney de trahir une troisième fois.'[3.]

'Le peuple l'accusa de trahison. Tout le monde le blâma d'avoir sonné l'alarme et répandu le découragement.'[4.]

Ney was nu even oprecht als altijd, en gaf slechts zijn oprecht gemeende opinie weer, zonder te bedenken hoe dom het was dat hij de zegsman van die ongunstige beschouwing was.

Na de terugkomst der Bourbons besloot men wraak te nemen op de Bonapartisten.

Niet slechts was dit een kolfje naar de hand der ultras, maar in zeker opzicht werd men er toe gedwongen. Frankrijk was machteloos na het vertrek van Napoleon en de ontbinding van het leger; en de vijand, dat wil zeggen de bondgenooten van den Koning eischten bestraffing der schuldigen.

Liverpool schreef: 'Il faut punir exemplairement ceux qui ont soutenu le mouvement de Bonaparte. Pour les conspirateurs non militaires, il faut punir de mort les plus coupables,' en later schreef hij weder: 'Il faudrait un sévère exemple des gens qui ont ramené Bonaparte.'[5.]

Inderdaad ontving Talleyrand 13 Juli een nota waarin de Fransche regeering verzocht werd inlichtingen te geven 'sur les mesures à prendre contre les membres de la famille Bona-

1. Villemain. Mémoires.
2. Lettre à La Haye de Corménin. 25 juin, Paris, Arch. Guerre.
3. Sismondi. Notes sur les Cent Jours. Note de Caulaincourt.
4. Thibaudeau. Esquisse historique sur les Cent Jours.
5. Liverpool à Castlercagh. Supplementary dispatches of Wellington. Mémoires de Talleyrand en Mémoires de Pasquier.

parte et autres individus dont la présence était notoirement incompatible avec l'ordre public.'[1.]

Na veel besprekingen van den Koning met Fouché en Talleyrand was de 'ordonance de proscription'[2.] het gevolg van deze aanschrijving.

Allerlei namen werden genoemd en verscheidene werden door vriendeninvloed weder van die lijst afgevoerd, maar in de eerste plaats vond men er diegenen bij, die Napoleon ondersteund hadden voor 23 Maart.

Dit waren Ney, La Bédoyère, Drouet d'Erlon, Drouot, Cambronne, de gebroeders Lallemand, Lefebvre-Desnouettes, Mouton-Duvernet, Exelmans, Rovigo, Bassano, Boulay de la Meurthe, Thibaudeau, Piré, Arrighi, Lavallette, Merlin de Douai, Carnot, Dejean, Allix, Fressinet, Ameil, Brayer, Debelle, Bertrand, e.a.[3.]

Doch hierbij bleef het niet. Ook Vandamme, Grouchy, Marbot, Forbin-Janson, Delaborde, Gilly en zoo veel anderen, die zich voor 23 Maart niets te verwijten hadden, kwamen op de lijst voor.

Davout, nobel als altijd, was zeer verontwaardigd toen hij die lijst ontving en schreef onmiddelijk aan Gouvion Saint Cyr om te protesteeren tegen deze lage handelwijze nadat het leger zich geheel onderworpen had. Die officieren zeide Davout: 'n'ont fait qu'obéir aux ordres que je leur ai donnés en ma qualité de ministre de la guerre. Il faut donc substituer mon nom aux leurs.' Het gevolg van dezen brief was dat Davout van het bevel over het leger ontheven werd en dat Macdonald in zijn plaats benoemd werd.[4.]

Ook Macdonald gedroeg zich hierin echter op edele wijze, waarschuwde de officieren en stelde hen in de gelegenheid om te vluchten.[5.]

Inderdaad wisten ook verscheidene daardoor den dood te ontkomen, zoo als Lefebvre-Desnouettes, Marbot, Exelmans, Brayer, e.a. De dappere La Bédoyére vluchtte ook, doch werd gegrepen toen hij nog even terug keerde om vrouw en kind te zien en werd 19 Augustus gefusilleerd.[6.]

1. Wellington, Supplementary Dispatches. Pasquier, Mémoires. Davout, Mémoires manuscrits. Talleyrand, Mémoires. Vitrolles, Memoires.
2. Barante, Souvenirs. Pasquier, Mémoires. Vitrolles, Mémoires.
3. Talleyrand, Mémoires. Mémoires de Decazes.
4. Davout à Gouvion Saint Cyr. Davout à Vandamme. Arch. Guerre.
5. Macdonald, Souvenirs.
6. Procès de La Bédoyère. Pasquier, Mémoires. Lavallette, Mémoires.

Niettegenstaande Ney zelf in de Chambre des pairs gezegd had; 'Si Louis XVIII revient, il me fera fusiller' was hij toch op zijn vlucht uit Parijs zeer onvoorzichtig.

Van Teste, de latere minister van Louis Philippe had hij een paspoort ontvangen staande ten name van Michel Théodore Reiset, majoor bij het derde regiment huzaren, en tevens den raad om te Saint Alban de gelegenheid af te wachten om over de grenzen te komen.

Daar ontving hij bericht van zijn vrouw dat hij beter deed zich te begeven naar de Barones de Bessonies, geboren Lagane om op haar kasteel veilig betere tijden af te wachten.

Inderdaad kwam Ney daar 29 Juli aan. Enkele dagen later werd de familie de Bessonies door madame de Latour uitgenoodigd een dorpsfeest bij te wonen. Dit weigerden zij, doch op zoo onhandige wijze dat die dames achterdocht kregen, achterdocht, die bijzonder toenam toen zij op een canapé een rijk versierden Turkschen sabel zagen. Thuis gekomen vertelde madame de Latour haar opmerkingen aan haar man, die onmiddelijk begreep dat die sabel aan Ney toebehoorde. Deze onvoorzichtigheid van Ney was oorzaak van zijn arrestatie. De Latour vertelde weder zijn gedachte aan den prefect van Cantal Locard, die onmiddelijk gendarmes uitstuurde om Ney in hechtenis te nemen.

Toen de gendarmes kwamen, boden de dames de Bessonies Ney de gelegenheid aan door een sousterrein te ontvluchten, doch daar was Ney niet voor te vinden. Onvoorzichtig als altijd opende hij het venster, vroeg den gendarmes wien zij zochten, en als zij antwoordden dat zij maarschalk Ney zochten was Ney wederom dom genoeg te zeggen: 'Eh bien venez ici, je vous le ferai voir, Messieurs, je suis Michel Ney.'

Volgens Marmont[1.] zou de Koning met leedwezen vernomen hebben dat Ney gearresteerd was. Volgens hem zou de Koning gezegd hebben: 'On avait tout fait pour favoriser son evasion. L'imprudence et la folie de sa conduite l'ont perdu.'[2.]

Nu is echter de verrader Marmont niet best te vertrouwen, en indien de Koning die woorden uitte bewijzen zij slechts de kleinheid van karakter van Lodewijk, die ter elfder ure niet in dorst te grijpen om Ney gratie te verleenen.

Volgens Lacombe[3.] zou de Koning gezegd hebben: 'Il nous

1. Mémoires de Marmont.
2. Les premières années de Berryer.
3. Procès de Ney. Interrogatoire de Ney, préfet du Cantal à Gouvion Saint Cyr 4 août. Arch. Guerre.

fait plus de mal en se laissant prendre que le jour où il nous a trahi.' Ook deze egoistische woorden stellen Lodewijk in een waar, echter niet gunstig daglicht.

De ministers waren er evenwel zeer blijde mede. Talleyrand riep uit: 'Eh bien, ce sera un grand exemple.'[1.]

Gouvion Saint-Cyr eischte onmiddelijk den gevangen maarschalk op van Fouché daar hij als militair door een krijgsraad veroordeeld zou moeten worden.

Den 19 Augustus, den zelfden dag dat La Bédoyère gefusilleerd werd sloot men Ney op in de Conciergerie.[2.]

In dien krijgsraad werden benoemd de maarschalken Masséna, Augereau, Moncey en Mortier en de generaals Claparède, Maison en Villate.

Maison werd van die verplichting ontheven nadat hij de opmerking gemaakt had dat hij feitelijk te jong van rang was. Daarop benoemde men in zijn plaats generaal Gazan.[3.]

Verder werd maarschalk Jourdan benoemd om den krijgsraad te presideeren in plaats van Moncey, die categorisch geweigerd had daarin zitting te nemen om zijn krijgsmakker te veroordeelen.

Hij bleef bij dit besluit volharden ook toen Gouvion Saint Cyr hem met gevangenisstraf bedreigde, en evenzeer toen Vitrolles[4.] hem namens den Koning kwam bezoeken om hem van besluit te doen veranderen.

Hij deelde zijn besluit mede in een waardigen brief aan den Koning. Hij eindigde dit schrijven met de woorden: 'En persévérant dans ma résolution, je m'expose peut-être à toute la rigueur de Votre Majesté, mais quelle serait son opinion sur mon compte si, après avoir parcouru une carrière sans reproche, je cessais dans mes derniers jours d'écouter la voix de ma conscience.'[5.] De Koning die, zooals wij zagen, volgens den leugenaar Marmont zoo humaan over Ney sprak, beloonde de edele houding van Moncey met het bevelschrift: 'Monsieur le Maréchal Moncey est destitué; il subira une peine de trois mois d'emprisonnement.'[6.]

Sommige schrijvers publiceerden in plaats van den brief van

1. Barante, Souvenirs.
2. Gouvion Saint-Cyr à Fouché. 14 août. Arch. Guerre.
3. Maison à Gouvion Saint Cyr 23 août. Arch. Guerre.
4. Moncey à Gouvion Saint Cyr en Gouvion Saint Cyr à Moncey. Arch. Guerre. Vaulabelle. Histoire des deux Restaurations.
5. Moncey à Louis XVIII. 26 août. Arch. Guerre.
6. Ordonnance royale du 29 août. Moniteur, 1 Sept. Welschinger. Le maréchal Ney.

Moncey een zeer mooi gesteld manifest; Moncey zelf ontkende echter dit ooit geschreven te hebben.

Ney was er niets op gesteld door een krijgsraad geoordeeld te worden. Hij beschouwde dan een veroordeeling als zeker.

Ook hierin faalde Ney weder, de Chambre des Pairs, die hij als gerechtshof uitkoos, was veel gevaarlijker voor hem dan een krijgsraad, bestaande uit menschen die hem ook waardeeren konden als soldaat.

Doch overal waar wij Ney zien handelen, is hij ondoordacht dapper en dom; of was het ook niet dom om gedurende zijn overbrenging naar Parijs zijn eerewoord te geven niet te zullen ontsnappen? Exelmans had daartoe anders gaarne pogingen aangewend.

Gedurende zijn vervoer naar Parijs werd Ney herhaalde malen beleedigd niet slechts door aanhangers van de Bourbons maar ook door de vreemde troepen Duitschers en Kozakken. Zoo is het te Nevers, te Charité-sur-Loire, te Fontainebleau en te Villejuif.[1.]

Ney werd zoowel voor den krijgsraad als later voor de Pairs verdedigd door Dupin en door Berryer.

Ney, die op weg naar Parijs bijna vermoord werd door Wurtenbergers, Kozakken en ultras, had wel de haat van een groot deel van Europa te verduren en waarom? Omdat hij overal voor de eer van Frankrijk streed en overal de vijandelijke legers versloeg. Daarom ook haatten de ultras hem, want daardoor toch verhinderde Ney de terugkomst van Lodewijk, die ten slotte werd Louis l'Inévitable.

De Krijgsraad besloot met vijf tegen twee stemmen dat hij niet competent was om deze zaak te behandelen.

Verscheidenen, o.a. Davout betreurden het dat Ney zich verzette tegen een behandeling van de zaak door den krijgsraad. Davout zeide: ‘Pas un seul, même Raguse, n'aurait condamné un pareil homme.’[2.]

Wat Ragusa betreft, vergiste Davout zich; als lid van de Chambre des Pairs stemde ook Marmont voor het doodvonnis.

Later bij zijn sterven zeide Augereau: ‘Nous avons été des traîtres. Nous devions nous déclarer compétents, le juger malgré lui. Il vivrait, du moins.’[3.]

1. Rapport ud capitaine Jomard, daté du 19 août 1851. Archives nationeles.
2. Montégut. Le Maréchal Davout, son caractère et son génie.
3. Vaulabelle. Histoire de la Restauration.

Zeker is het dat zijn kansen voor den krijgsraad veel grooter waren. Mortier, Jourdan en Augéreau zouden zeker niet voor het doodvonnis gestemd hebben, en de edele Masséna reeds daarom niet omdat hij met Ney niet meer op vriendschappelijken voet stond.

Berryer[1.] geloofde zelfs dat Lodewijk voor een krijgsraad was als eenig middel om Ney te redden. Buitendien had een krijgsraad voor, dat die zelf na een doodvonnis zeker een verzoek om gratie geteekend had, iets wat de Pairs niet deden.

Ook Lamartine betreurde het afwijzen van den krijgsraad: 'Les maréchaux et les généraux pouvaient se souvenir de ses exploits: les pairs ne connaîtraient que son crime.'[2.]

De graaf de Rochechouart zeide dat voor Ney een krijgsraad dit voor had, dat de leden 'étant à peu près aussi coupables que l'accusé n'auraient pas osé voter la mort.'[3.]

Rochechouart gelooft ook dat Villate en Claparède, die tegen het besluit van incompetentie van den krijgsraad stemden, dit deden met de bedoeling Ney te redden.

Dat overigens eigen schuld niet weerhield om voor het doodvonnis te stemmen, bewees weder de dubbele verrader Marmont, die als Pair dien treurigen moed had.

Reeds de buitengewone haat der ultras tegen Napoleon, Ney en andere hoofdofficieren van het Keizerrijk had Ney moeten waarschuwen voor het gevaar dat van de Chambre des Pairs dreigde.

Dat die haat enorm groot was, werd wel bewezen uit het feit dat de bekende royalist Berryer zich zoo veel vijanden maakte omdat hij de verdediging van Ney op zich nam.

Dorst niet de Martignac in het publiek zeggen: 'Qu'il rompait avec Berryer père tout lien d'estime et de fraternité. Cet avocat a perdu son titre à mes yeux. Je me sépare de lui!'[4.]

De vrienden van Ney waren evenwel verblijd over de uitspraak van den krijgsraad, de ultras daarentegen woedend; vooral de adelijke dames verlangden toen ter tijde naar de terechtstelling van Ney, en gaven daarom in de Salons uiting aan hun boosheid over het optreden van den Krijgsraad.[5.]

1. Ch de Lacombe. Les premières anneés de Berryer. Berryer. Souvenirs.
2. Lamartine. Histoire de la Restauration.
3. Rochechouart. Souvenirs.
4. Welschinger. Le Maréchal Ney. 1815.
5. Dupin. Mémoires. Charles de Rémusat à sa mère. Correspondance. La Bédoyère. Le Maréchal Ney.

Van weerskanten lag daarin iets doms. Had toch inderdaad de krijgsraad Ney durven en willen vrijspreken, dan had men zich wel competent moeten verklaren.

Het volk nam het ook zoo op, dat men zeide dat de militairen met hun uitspraak de wijsheid van Pontius Pilatus toegepast hadden.

Den dag volgende op de uitspraak van den krijgsraad verscheen de minister Richelieu, gevolgd door de andere ministers, in de Chambre des Pairs.

Hij las hier een zeer heftig gestelde rede voor, waarin hij mededeelde dat de krijgsraad zich niet competent verklaard had. 'Nous ne vous dirons pas toutes les raisons sur lesquelles il s'est fondé. Il suffit de savoir que l'un des motifs est que le maréchal est accusé de haute trahison.'[1.]

Een zeer eigenaardige mededeeling aan de aanstaande rechtbank van Ney. Uit de geheele rede bleek dat men er vooral op gesteld was dat de zaak spoedig afgedaan werd. Richelieu vertelde den Pairs dat aan hen deze rechtspraak werd opgedragen, dat zij daarvoor zich absoluut niet als een rechtbank hadden te constitueeren, doch dat men de zaak maar moest behandelen alsof het een aanhangig gemaakt wetsontwerp was.

Victor de Broglie maakte naar aanleiding daarvan de geestige opmerking: 'Que le ministre sommait la Chambre d'expedier le maréchal comme un simple projet de loi.'[2.]

In het vervolg van zijn rede zeide Richelieu nog: 'Ce n'est pas seulement, messieurs, au nom du Roi, que nous remplissons cet office, c'est au nom de la France depuis longtemps indignée et maintenant stupéfaite. C'est mème au nom de l'Europe que nous venons vous conjurer et vous réquérir à la fois de juger le maréchal Ney.'

Men staat nu nog verbaasd dat een minister een dergelijke domheid durft zeggen, tenzij hij het doet om de verontwaardiging der Pairs op te wekken over deze inmenging van vreemden in zuiver binnenlandsche aangelegenheden, een verontwaardiging die zou moeten leiden tot een vrijspraak met algemeene stemmen. Doch daarom was het Richelieu, de vriend en dienaar van Alexander niet te doen. En de Pairs waren veel te ellendig om tot een dergelijke uiting van moed te komen.

Niet ten onrechte zeide Lainé van de Chambre des Pairs:

1. Houssaye. 1815 La seconde abdication. La terreur blanche.
2. Duc de Broglie. Souvenirs.

'Jamais elle n'osera repousser un jugement que tout lui défère.'[1.]

Victor de Broglie vertelt dat de Pairs verontwaardigd waren, doch die verontwaardiging uitte zich in niets.

Vitrolles[2.] erkent ook dat men de verschillende vervolgingen gedeeltelijk ook ten uitvoer bracht op bevel van Alexander.

Doch dit mag allerminst als een verontschuldiging dienen voor de Pairs, die ieder voor zich toch volkomen vrij waren om te stemmen zooals zij wilden.

En dat de ultras die gerechtelijke moorden goedkeurden, blijkt uit hetgeen zij er van zeiden. Zoo zeide in de Comédie Française een der ultras tot den Hertog de Berri op den avond van den moord op Ney: 'Encore deux ou trois petits pendus, Monseigneur, et la France sera à vos pieds', en wat antwoordde de Hertog de Berri: 'On va faire la chasse aux maréchaux, il faut en tuer au moins huit.'[3.]

En wat dorst Chateaubriand doen na den moord op La Bédoyère? Hij bood den koning een adres aan waarin te lezen stond: 'Vous avez saisi ce glaive pour assurer le repos des peuples. Le moment était venu de suspendre le cours de votre inépuisable clémence. Votre sévérité paternelle est mise au premier rang de vos bienfaits.'[4.]

Terwijl de Viel Castel de rede van Richelie*u* 'sans aucun doute un des plus tristes monuments de cette époque' noemt, zijn er anderen die vermoeden dat Richelieu Ney liet vermoorden op bevel der Geallieerden om ze daardoor vriendelijker te stemmen zoowel tegenover Frankrijk als tegenover eventueele gratie aan de verdere slachtoffers.

Het is waar dat bijv. Lord Clancarty tot Gentz zeide: 'Il faut frapper toutes les tètes de la conspiration. Autrement, l'Europe n'en aurait pas pour un an,' en evenzeer is waar dat Lord Liverpool aan Talleyrand schreef: 'Tant que justice ne sera pas faite, il sera impossible de croire à la durée du Gouvernement du Roi.'[5.]

Maar dat Koning en ultras niet Ney opofferden om de andere slachtoffers daardoor te redden, blijkt wel uit hun razende woede bij het ontsnappen van Lavalette. Die woede was zelfs zoo groot dat het dochtertje van Lavalette, die mede geholpen

1. Duvergier de Hauranne. Histoire du gouvernement parlementaire.
2. Mémoires du baron de Vitrolles.
3. Welschinger. Le Maréchal Ney. 1815.
4. De Viel Castel. Histoire de la Restauration.
5. Nettement. Histoire de la Restauration.

had om haar vader te doen ontvluchten, genoemd werd ‘la petite scélérate’ en dat de meisjes die met haar in het zelfde klooster werden opgevoed met zoo'n slecht kind niet mochten omgaan.[1.]

De familie van Ney had eerst de verdediging willen opdragen aan Bellart, maar deze had geweigerd: ‘Mes convictions ne me le permettent pas, il est trop coupable à mes yeux.’[2.]

Die weigering en die woorden zijn oorzaak dat hij benoemd wordt tot procureur-generaal bij de Cour Royale van Parijs.

Als zoodanig was hij in de Chambre des Pairs de man die de beschuldiging tegen Ney uitbracht. Dit deed hij op een bijzonder felle en unfaire wijze, een wijze geheel en al in tegenspraak met de manier waarop hij onder het Consulaat Moreau verdedigde. Later erkende Bellart[3.] dat Ney te goeder trouw was, doch toen als publiek beschuldiger kwam het op de waarheid zoo precies niet aan.

Bellart maakte toen zoo'n haast met de veroordeeling van Ney, dat, had men zijn zin gevolgd, dan ware Ney in twee dagen veroordeeld geweest, op de zelfde wijze als men La Bédoyère behandelde. Bellart zeide o.a. om die haast te motiveeren: ‘Pourquoi faudrait-il des délais? Est ce pour rassembler des preuves? Elles sont malheureusement partout.’ En vooral ook moest er haastig tot een veroordeeling worden overgegaan omdat deze zaak was ‘celle de la France et de l'Europe entière.’

Ondanks het woedende verzet van Bellart wist Berryer van de Pairs gedaan te krijgen dat de zaak verdaagd werd tot 4 December om daardoor gelegenheid te hebben meerdere getuigen te hooren.

Alleen om dit uitstel waren wederom de ultras woedend.

Trouwens daardoor kregen de vrouw van Ney en zijn vrienden gelegenheid de hulp van Wellington en van den Prins regent in te roepen.

Lord Holland vroeg daartoe zelfs een audientie aan bij den Prins regent, doch dit had niet den minsten invloed ten goede.[4.]

Wellington was op dat oogenblik niet slechts bevelhebber van Parijs maar ook de eigenlijke koning van Frankrijk. Als

1. Barante. Souvenirs. Duc de Broglie. Souvenirs. Lavalette. Mémoires. Guizot. Mémoires. E. Daudet. Louis XVIII et le duc Decazes.
2. De Vaulabelle. Histoire des deux Restaurations.
3. Oeuvres de Bellart. Un voyage aux Pyrenées en 1824.
4. Berryer. Souvenirs. Supplemeniary Dispatches of Wellington.

Wellington Ney had willen bevrijden, dan had hem dit slechts één woord gekost; maar dit woord sprak Wellington tot zijn eeuwige schande niet.

De vrouw van Ney schreef zoowel Wellington als Lord Liverpool. Doch van beiden was het antwoord eensluidend, namelijk dat de Fransche regeering volkomen vrij was met haar onderdanen te handelen zooals zij wilde en dat niet êén artikel Engeland recht gaf in te grijpen.

Toch had Wellington Ney kunnen redden. De held van Waterloo had dit kunnen doen zelfs tegen den wil van de Engelsche regeering.

Alleen Hobhouse[1.] bepleitte de onschuld van Ney door hem te vergelijken met Lord Churchill die overliep naar den Prins van Oranje, maar Hobhouse had ongelukkigerwijze geen invloed genoeg om iets goeds uit te richten.

Een Engelsche dame, lady Hutchinson, familie van Wellington deed ook nog pogingen om Wellington gunstig voor Ney te stemmen, maar zonder eenig ander resultaat dan dat zij bevel kreeg Parijs te verlaten.

Den 4 December werd het proces hervat. De zitting begon met de mededeeling van Ney: ‘Je vais répondre à toutes les inculpations, sauf la réserve de faire valoir par mes défenseurs les moyens tirés de l'article 12 de la convention du 3 juillet 1815 et des dispositions de celle du 20 novembre.’

Daarna volgden de verhooren der getuigen. Voor het proces hadden die niet veel waarde. Vast stond toch het feit dat in de Fransche geschiedenis genoemd wordt ‘la défection de Ney’, maar veel waarde hebben die verhooren als bijdrage voor een Fransche zedenstudie. Vooral leerrijk in dit opzicht is het verhoor van generaal de Bourmont, de man die bij Waterloo naar den vijand overliep, een daad die Charras[2.] ‘un crime’ noemt.

De Bourmont deed alles wat hij kon om Ney te bezwaren en zich zelf als ijverig en eerlijk royalist voor te doen. Lamartine[3.] zeide van hem: ‘S'il se taisait, il ètait suspect; s'il accusait, il était ingrat, s'il n'accusait pas, il était perdu.’

De Bourmont vond het het voordeeligste ondankbaar te zijn. Ney toch had voor hem bij Napoleon gepleit om een commando in het actieve leger.

1. Hobhouse. Lettres écrites de Paris pendant le dernier règne de l'Empereur Napoleon. Souvenirs historiques et parlementaires du comte de Pontécoulant.
2. Charras. Histoire de la campagne de 1815.
3. Lamartine. Histoire de la Restauration.

Van dit verhoor zeide Welschinger te recht: ‘Il était certain que le beau rôle était alors pour Ney.’[1]

De Bourmont verklaarde dat hij bij de voorlezing der proclamatie bleef, niet omdat hij het er mede eens was, maar slechts om te zien welken indruk er door op de troepen gemaakt werd. Berryer vroeg hem daarop of hij ook uit nieuwsgierigheid het diner bijwoonde dat Ney daarop aan zijn officieren gaf. Het onbenullige antwoord was dat hij anders vreesde gearresteerd te worden.

Ook liet Berryer hem de vraag stellen of Bourmont toen de soldaten riepen Vive l'Empereur geroepen had Vive le Roi. De comte Molé vond die vraag ‘tout à fait déplacée’, maar Bourmont wist er ook geen afdoend antwoord op te geven.

Ook beweerde Bourmont dat Ney wellicht met succes tegen Napoleon had kunnen strijden, waarop Ney hem zeide: ‘Quoi! vous pouviez sortir de Lons-le-Saunier et dire à la troupe que vous la faisiez marcher pour le service du Roi. L'auriez-vous fait, vous? Je ne vous crois ni assez de fermeté, ni assez de talent.’

Hiermede zou men zeggen dat zoo iemand als Bourmont voor goed onmogelijk was. Ja in ieder ander land, niet in Frankrijk; daar bracht de Bourmont het tot minister. Dus was niet juist wat Napoleon te St. Helena van hen zeide: ‘Son nom sera en exécration tant que le peuple francais formera une nation’.

De indruk van dien eersten dag was over het geheel zeer gunstig voor Ney. Daar echter besloten was Ney te veroordeelen, deed het er niet veel toe; toch konden de ultras het niet goed zetten en schreef bijv. de Rémusat[2] ‘Il est facheux qu'on ait trouvé moyen de relever l'accusé si haut vers la fin’.

Van gewicht konden slechts zijn de getuigenissen van de onderteekenaars van de conventie van 3 Juli. Dit waren Davout, Guilleminot, de Bondy en Bignon. Berryer vroeg daarom eerst Davout wat hij gedaan zou hebben indien de conventie van Parijs niet aangenomen was. Het antwoord was: ‘J'aurais livré bataille; j'avais une belle armée, bien disposée; j'avais 75000 hommes d'infanterie; 25000 hommes de cavallerie et 4 à 500 pièces de canon; en un mot, toutes les chances, que peut prévoir un général en chef, étaient favorables’.

Uit deze verklaring bleek ook hoe jammer het was dat

1. Welschinger. Le Maréchal Ney. 1815.
2. Correspondance de Charles de Résumat.

Napoleon toen niet meer het bevel voerde. Blücher en Wellington zouden dan bij Parijs vernietigd geworden zijn.

Dupin vroeg toen aan Davout ‘A votre sens, et autant que vous l'avez pu savoir à celui du gouvernement provisoire, quelle était la portée de l'article 12 de la convention?’[1.]

Bellart verbood te antwoorden op ‘cette question indiscrète’. De vraag mocht dus evenals in het Dreyfusproces niet gesteld worden. En als verklaring waarom die vraag niet gesteld mocht worden zeide Bellart: ‘la convention existe; on ne peut pas faire qu'elle renferme autre chose que ce qui s'y trouve écrit; l'opinion du prince, ou de tout autre individu, ne peut en changer les termes.’

Grooter en huichelachtiger onzin is wel nooit uitgesproken. Er bestaat een conventie, doch over de bedoelingen van die conventie mag niet gesproken worden; de eenige geldige verklaring van den inhoud is bij de regeering te verkrijgen.

En wat vergat de toch overigens niet domme heer Bellart? Indien werkelijk dat artikel 12 niets bevatte wat ten gunste van Ney pleitte, waarom verzette hij zich dan zoo heftig tegen de toepassing er van? Juist dat heftige verzet bewees dat de verdedigers van Ney gelijk hadden met zich voor hem op dat artikel te beroepen.

De nobele Davout was echter niet de man om zich door een Bellart den mond te laten snoeren op een oogenblik dat hij het plicht achtte te spreken. Hij zeide dat hij aan de conventie toevoegde ‘les articles relatifs à la sureté des personnes et j'ai spécialement chargé les commissaires de rompre les comférences si ces dispositions n'étaient pas ratifiées.’

Ney antwoordde ook en wel: ‘La capitulation était tellement protectrice que c'est sur elle que j'ai compté; sans cela croit-on que je n'aurais pas préféré mourir le sabre à la main?’

De volgende dag vond de comte de Tascher, een familielid van Keizerin Joséphine het noodig nog eens de verdedigers te bevelen niet te spreken over dat artikel 12 en aan dit verzoek voegde hij een nota toe: ‘C'est mal à propos que trois témoins ont été entendus hier sur un objet autre que l'acte d'accusation.’ Die drie getuigen waren Davout, Bondy en Guilleminot.

Als laatste redmiddel beriep nu Dupin er zich op dat de geboorteplaats van Ney geen deel meer uitmaakte van Frank-

1. Mémoires de Dupin.

rijk. Doch hiertegen verzette zich Ney door uit te roepen: ‘Je suis Francais, je mourrai Francais’.

Buitendien verzocht Ney zijn verdedigers, nu de verdediging niet meer vrij was, daarmede niet voort te gaan: ‘Je suis accusé contre la foi des traités et on ne veut pas que je les invoque. Je fais comme Moreau. J'en appelle à l'Europe et à la postérité’.[1.]

Bellart maakte hiervan onmiddelijk gebruik om de discussies te sluiten en zijn requisitoir te nemen en de Kamer te verzoeken de desbetreffende wetsartikelen op den beschuldigde toe te passen.

Daarop werd Ney verwijderd en werd tot stemming overgegaan.

De eerste vraag luidde: ‘Le maréchal Ney a-t-il recu des èmissaires dans la nuit du 13 au 14 mars?’ Van de 161 aanwezige pairs stemden 111 met ja, en 47 met neen. Lanjuinais, Niclai en d'Aligre protesteerden tegen de weigering om den beschuldigde ook te hooren over de conventie van 3 Juli.

De tweede vraag was: ‘Le maréchal Ney a-t-il lu le 14 mars une proclamation aux troupes les invitant à la défection?’ 158 stemden met ja, de drie bovengenoemde Pairs protesteerden opnieuw.

De derde vraag was: ‘Le maréchal Ney a-t-il commis un attentat à la sûreté de l'Etat?’ Hierop stemden 157 Pairs met ‘ja’. D'Aligre en Nicolai stemden niet, Lanjuinais stemde met ‘Oui, mais couvert par la capitulation de Paris.’ Een Pair slechts had den moed neen te stemmen. Die Pair was Victor de Broglie.

En niet slechts stemde hij zoo, maar hij zeide er bij waarom: ‘Pas de crime sans intention criminelle. Je ne vois dans les faits justement reprochés au maréchal Ney ni préméditation ni dessin de tahir. Au dernier moment, il a cédé à l'entrainement qui lui paraissait général et qui ne l'était que trop en effet. C'est une faiblesse que l'histoire appréciera sévèrement, mais qui ne tombe pas dans le cas présent, sous la définition de la loi. Il est des événéments qui dépassent la justice humaine.’[2.]

Deze houding van de Broglie kan niet genoeg gewaardeerd worden. In dien tijd was het in Frankrijk nog gevaarlijker dan ooit te voren om een man van karakter te wezen. En de Broglie bracht zijn stem uit niet omdat hij als Exelmans een

1. Dumoulin. Histoire complète du procès du Maréchal Ney. d'Hyelli. Le procès du maréchal Ney. Dupin. Mémoires. Dupin. Considerations sommaires sur l'affaire du maréchal Ney. Archives parlementaires. de Barante. Souvenirs.
2. Duc de Broglie. Souvenirs.

vurig Bonapartist was, integendeel, de Broglies waren van ouder tot ouder koningsgezind, zijn vader was in de revolutietijden geguilotineerd.

Daarna kwam de stemming over de op te leggen straf.

Niet minder dan honderd acht en dertig Pairs stemden voor de doodstraf. Onder die 138 namen vinden wij die van de maarschalken Victor, Sérurier, Kellermann en Pérignon, mannen die Ney reeds jaren kenden, drie van hen werden door Napoleon gelijktijdig met Ney tot Maréchal de l'Empire benoemd. Zij wisten beter dan iemand wie en wat Ney was, toch stemden zij voor ‘la peine capitale’. Dan vinden wij den naam van den admiraal Ganteaume, een slecht zeeman, wiens vele tekort-komingen door Napoleon grootmoedig vergeven waren.

Verder de generaals Maison, Dessoles, Compans, Lauriston, Beurnonville, La Tour-Maubourg, Monnier en Soulès. Daaronder vinden wij namen als van Dessoles van wien niet beter te wachten was, doch van iemand als Compans viel deze stem zeker tegen.

Ook Marmont, Generaal Judas, dorst voor de doodstraf stemmen, hij die deze straf in 1814 door zijn verraad te Essonnes dubbel zelf verdiende. Evenzoo stemde Dupont, de treurige held van de capitulatie van Baylen.

Men ziet hieraan dat Ney nog niet zoo geheel en al ongelijk had, dat hij zich niet toevertrouwde aan het eergevoel van zijn krijgsmakkers. Beter dan iemand anders toch kon hij weten dat dit bij hen niet bijzonder sterk ontwikkeld was.

Onder de voorstemmers vinden wij ook den naam van den verrader Lynch die in 1814 als maire van Bordeaux die stad aan de Engelschen overleverde.

Lynch voegde nog aan zijn stem toe dat de guillotine toegepast moest worden. Houssaye noemt Lynch ‘une bète féroce’.[1.]

Slechts 17 Pairs stemden voor deportatie, hetgeen gelijk stond met vrijspraak en terugkeer in Frankrijk na enkele jaren,

Natuurlijk vinden wij onder die 17 den Duc de Broglie en evenzeer comte Lanjuinais, maar graaf Nicolaï en markies d'Aligre, die te recht protesteerden tegen het optreden van Bellart tegen de verdediging, onthielden zich van stemming.

Onder de 17 die voor deportatie stemden en onder de vijf Pairs die niet stemden, vinden wij geen enkelen bekenden naam uit het Keizerrijk.

1. Houssaye, 1815. Le seconde abdication. La terreur blanche.

De zoons van Bessières, van Berthier en van Lannes hadden gedurende het proces nog niet den leeftijd bereikt om zitting te nemen als Pair, hetgeen zeker zeer jammer is, daar het der moeite waard was te weten hoe de zoons van die helden van het Keizerrijk zich gehouden zouden hebben, nu het er op aan kwam karakter te toonen.

De generaal Ricart zoowel als maarschalk Macdonald hebben zich ook van iedere stemming onthouden.

Onmiddelijk na de stemming werd de uitslag aan Ney medegedeeld door Cauchy, secretaris van de Chambre des Pairs. Dit gebeurde om half vier 's nachts. Ney hoorde het vonnis en de mededeeling dat hij den zelfden dag gefusilleerd zou worden met de hem eigen moed en koelbloedigheid aan.[1.]

Onmiddelijk na Cauchy kwam de generaal de Rochechouart, commandant van Parijs, Ney mededeelen dat de Koning hem toestond te ontvangen zijn vrouw, zijn notaris en zijn biechtvader.[2.]

Wat zijn biechtvader betrof, zeide hij dat hij dat niet noodig vond. ‘Quant au confesseur, qu'on me laisse tranquille. Je n'ai pas besoin de prêtraille.’ Maar na een opmerking van een der aanwezige grenadiers van La Rochejaquelein stemde Ney er toch in toe na zijn vrouw een priester te ontvangen. Om vijf uur ongeveer in dien nacht kwam zijn vrouw, die door hem getroost werd en die hij zelfs verzocht: ‘Tu apprendras le pardon à tes enfants.’

Ook zijn kinderen waren gekomen om afscheid te nemen en toen werd Ney de aandoening te machtig.

Toen zijn vrouw hem zeide dat zij den Koning nog om gratie wilde vragen, wist Ney wel dat van een Bourbon geen gratie te wachten was, maar greep hij nu de gelegenheid aan om haar en de kinderen weg te zenden met de woorden; ‘Si tu veux faire cette démarche, mon amie, il est temps de partir.’[3.]

Inderdaad deed de Prinses de la Moskowa deze vergeefsche poging. Clarke, de minister van oorlog, die zij in de Tuillerien aansprak om haar bij den Koning te brengen, behandelde haar zeer lomp en antwoordde niet.

Eindelijk bracht een der officieren haar bij den Hertog de Duras doch ook die kon haar niet helpen. Men liet haar daar wachten zonder haar te ontvangen totdat men wist dat Ney

1. Berryer. Mémoires. Reiset. Souvenirs. Barante. Souvenirs.
2. Rochechouart. Souvenirs. Welschinger. Le Maréchal Ney, 1815.
3. Archives du Prince de la Moskowa. Rochechouart. Souvenirs.

reeds gefusilleerd was en toen zeide Duras tot madame Gemot: ‘Il n'est plus temps’, waarop die haar zuster mede nam, zeggende: ‘Viens, ta place n'est pas ici.’

Dat Ney, le brave des braves, moedig stierf, spreekt van zelf. Natuurlijk weigerde hij zich te laten blinddoeken en te knielen: ‘Un homme comme moi ne se met pas à genoux. Ignorez-vous, que depuis vingt cinq ans, j'ai l'habitude de regarder en face les boulets et les balles? Je proteste devant Dieu et la patrie contre le jugement qui me condamne! J'en appele aux hommes, à la postérité, à Dieu! Vive la France!’

De commandant van het executie-peleton de Saint Bias was zoo aangedaan, dat hij vergat de order tot vuren te geven, waarop de Rochechouart hem toeriep: ‘Faites votre devoir.’

Ney riep daarop den soldaten toe: ‘Soldats, droit au coeur.’

Maar nog is de Saint Bias niet in staat het bevel te geven waarop de graaf de la Force, kolonel van de nationale garde, het teeken gaf en Ney, door tien kogels getroffen, viel.

Het proces van Ney is een der schandelijkste bladzijden uit de geschiedenis van Frankrijk. Schandelijk om het feit dat Frankrijk op bevel van den vreemdeling een zijner grootste zonen vermoordde, schandelijk omdat de Franschen zich uit partijhaat tot een dergelijke onteerende daad lieten overhalen, maar schandelijk vooral omdat de uitzonderingen van hen, die zich toen gedroegen als mannen van eer, zoo uiterst gering in aantal zijn.

In die periode kunnen wij slechts twee namen noemen van mannen die zich gedroegen als mannen van karakter, dat zijn maarschalk Davout en Victor de Broglie. Als derde zouden wij er aan toe kunnen voegen Lanjuinais.

Voor de advocaten Dupin en Berryer, hoewel die zich in deze zaak uitstekend gehouden hebben, behoeft men die uitzondering niet te maken omdat hun vak hen er toe dwong te handelen zooals zij deden, alhoewel het toen ter tijde een bewijs van grooten moed was iemand als Ney te verdedigen.

De mannen van Frankrijk van 1815 wisten te sterven, maar niet als mannen van karakter te leven.

De heldenmoed waarmede Ney gestorven is, deed de publieke opinie geheel en al omslaan ten zijnen gunste. En toch was toen een dergelijke moed niet zeldzaam. Toen maarschalk Brune te Avignon door die zelfde royalisten vermoord werd, schoot een dier schavuiten, Farges genaamd, à bout

portant een pistool op hem af waarmede hij Brune slechts licht aan het voorhoofd verwondde, waarop Brune den kalmen moed had te antwoorden: ‘Maladroit! de si près!’ waarop een andere schavuit Guindon hem doodschoot.[1.]

De verdediging was schitterend. En Dupin en Berryer behoorden tot de beste toenmalige advocaten en toch had Napoleon gelijk toen hij schreef dat de verdediging van Ney niet goed gevoerd was.

Ney had volgens Napoleon zich slechts moeten beroepen op ‘une capitulation sacrée qui garantissait à chacun le silence et l'oubli sur tous les actes, sur toutes les opinions politiques.’ En als dit niet hielp, dan had hij slechts moeten spreken met ‘la brièveté éloquente’ van La Bédoyère. La Bédoyère zeide slechts: ‘J'ai pu me tromper sur les véritables intérêts de la France. De glorieux souvenirs, un ardent amour de la patrie, des illusions ont pu m'égarer. Mais la grandeur même des sacrifices que j'ai faits, en rompant les liens les plus chers, prouve qu'il n'entrait dans ma conduite aucun motif d'intérêt personnel. Je ne nierai pas des faits notoires, mais je déclare que je n'ai trempé dans aucun complot qui aurait précédé le retour de Napoléon; je dirai plus, je crois pouvoir affirmer qu'il n'a point existé de conspiration de l'île d'Elbe.’

Op die wijze verdedigden zich ook Drouot en Rapp.[2.]

Maar het fusileeren van La Bêdoyère heeft bewezen dat ook die verdediging niet baatte. En Ney, en La Bêdoyère moesten vermoord worden, zoo was besloten en op geen enkele wijze was die veroordeeling te voorkomen nadat zij eenmaal in handen der ultras gevallen waren.

Maar van de ultras en vooral van den Koning was het buitengewoon dom, die helden geen gratie te verleenen. Daarover waren verschillende schrijvers het eens.

Guizot[3.] schreef: ‘Dans cette circonstance solennelle, le pouvoir ne sut pas être grand, seul moyen quelquefois d'être fort.’

Hyde de Neuville[4.] betreurde het dat zijn vrienden ‘fussent trop enclins aux moyens de sévérité qui devaient retomber si malheureusement sur le Gouvernement du Roi.’

De comte de Pontécoulant[5.] schreef dat de dood van Ney was voor de Restauratie: ‘une tache d'injustice et de cruauté

1. Bourgoin. Esquisse historique sur le maréchal Brune. Bourgoin. Les crimes d'Avignon. Hpussaye, 1815. La seconde abdication. La terreur blanche.
2. Mémoires du général Rapp.
3. Guizot. Mémoires
4. Hyde de Neuville. Mémoires.
5. de Pontécoulant. Souvenirs.

qui, quinze ans aprés, comme elle en fit la cruelle expérience en 1830, n'était point encore effacée dans le souvenir de la population parisienne.'

De Viel Castel[1.] schreef: 'Le nom du Maréchal Ney a puissamment contribué à frapper d'impopularité la branche aînée des Bourbons.'

Duvergier de Hauranne[2.] zeide: 'En frappant cette tête illustre, la Restauration croyait faire preuve de force et consolider sa domination. Elle effacait au contraire d'un seul coup les torts réels du maréchal et versait ce sang, qui pendant de longues années, cria contre elle.'

Zoo dachten Lamartine[3.], Benjamin Constant[4.] en vele anderen, slechts één, doch dat was slechts Marmont de treurige held van Athies en het verraad te Essones, die schreef: 'Aucun coupable ne pouvait ètre puni avec plus de justice.'[5.]

De heldhaftige dood van Ney, die tusschen de mededeeling dat hij gefusilleerd zou worden en de executie nog rustig slapen kon,[6.] had geen invloed op den haat der ultras. Anders toch had men de kleingeestigheid niet zoover gedreven, de Prinses de La Moskowa de kosten van het proces te doen betalen en te verbieden dat de grafsteen eenige inscriptie droeg.

De weduwe van La Bédoyère moest zelfs nog aan ieder soldaat van het executie-peleton drie francs gratificatie geven.[7.]

Is het te verwonderen dat de familie van een man als Ney niets onbeproefd liet om diens nagedachtenis te rehabiliteeren?

In 1830 wist men gedaan te krijgen dat Maarschalk Ney opnieuw ingeschreven werd in de registers van het Legioen van Eer. Buitendien kreeg toen de weduwe Ney van Minister Dupin een jaargeld van 23000 francs. Dupin, de verdediger van Ney, was toen minister van Louis Philippe.

Toch werd eenigen tijd later verboden in het Theatre des Nouveautés op te voeren een stuk genaamd: 'Le Procès du maréchal Ney.'

Den 12 November 1831 werd in de Fransche Kamer het voorstel gedaan namens de inwoners van het departement de la Moselle, een standbeeld voor Ney op te richten en zijn overblijfselen over te brengen naar het Pantheon.

1. de Viel Castel. Histoire de la Restauration.
2. Duvergier de Hauranne. Histoire du gouvernement parlementaire.
3. Lamartine. Histoire de la Restauration.
4. Benjamin Constant. Mémoires.
5. Memoires de Marmont.
6. Rochechouart. Souvenirs.
7. Vaulabelle. Histoire des deux Restaurations.

Dupin verklaarde zich wel daarvoor, doch vond volledige revisie van het proces plicht. Dupin herhaalde toen in de kamer op hoe onwettige schandelijke wijze Ney eigenlijk veroordeeld was en sloot zich aan bij het voorstel om het verzoek naar den ministerraad te zenden.

Onmiddelijk daarop droegen de zoons van Ney Dupin op een aanvraag tot revisie van het proces in te dienen, hetgeen 23 November 1831 geschiedde.

De voornaamste advocaten van dien tijd Marie, Odilon Barrot, Parquin en vele anderen ondersteunden het verzoek van Dupin, niet alleen omdat zij met hem het vonnis afkeurden, maar ook omdat zij revisie van het proces juridisch mogelijk en noodig achtten.

Niettegenstaande die steun werd de aanvraag afgewezen. Het hoofdargument voor die afwijzende beschikking was dat men dan eventueel revisie van allerlei politieke processen en uitspraken uit dien tijd zou moeten toestaan. In die afwijkende beschikking schreef de Garde des Sceaux, minister van justitie echter: ‘Il est un tribunal toujours compétent pour la révision des procès auxquels les calamités politiques ont donné naissance. Ce tribunal est celui de l'histoire; il a déjà vengé la mémoire de La Bédoyère, de Mouton-Duvernet, de Chartron, de Travot frappés au mépris des traités. Le nom du maréchal Ney s'élève au milieu de ces victimes, il n'a pas besoin, pour rester à jamais glorieux, que le Gouvernement de S.M. s'arroge une autorité que les lois refusent.’

In 1834 gebeurde er iets in de Chambre des Pairs waaruit bleek dat het Fransche volk niet tevreden was met het op die wijze aan Ney verschafte eerherstel. Het dagblad Le National werd voor de Chambre des Pairs verdedigd door Armand Carrel. In zijn pleidooi wist hij, sprekende over politieke processen, het proces Ney ter sprake te brengen. Hij zeide bij het noemen van die naam: ‘A ce nom je m'arréte, par respect pour une glorieuse et lamentable mémoire. Les temps ont prononcé. Aujourd'hui, le juge a plus besoin de réhabilitation que la victime.’

Pasquier antwoordde kwaad, dat er op dat oogenblik in de Kamer nog rechters van Ney aanwezig waren, die de gesproken woorden wel eens als een beleediging zouden kunnen opvatten. Carrel riep daarop uit dat dan een dier rechterrs maar een aanklacht tegen hem moest indienen. Hij zou zich dan wel

verdedigen, en, voegde hij hier aan toe: ‘Je serai fier d'être le premier homme de la génération de 1830 qui viendra protester ici, au nom de la France indignée, contre cet abominable assassinat.’

Met een uitbundig enthousiasme en luide bravo's werden deze woorden door het publiek op de tribunes ontvangen, waarom de comte de Tascher, een der Pairs van 1815, de ontruiming der tribunes verzocht.

Voor de voorzitter hierop antwoorden kon, riep generaal Exelmans, een der meest bekende figuren uit den tijd van het Keizerrijk, de held van Rocquencourt: ‘Je partage l'opinion du dêfenseur. Oui, la condamnation du maréchal Ney a été un assassinat juridique. Je le dis, moi!’

Op nieuw toonde het publiek op de tribunes luide zijn instemming.

Ondanks herhaalde betoogen van comte de Tascher werden de tribunes niet ontruimd, maar Carrel moest belooven niet meer over Ney te spreken, hetgeen hij ook deed. Toen even later in zijn pleidooi opnieuw de naam Ney voorkwam vroeg hij naar aanleiding van zijn belofte toestemming om dien naam te noemen. De Hertog Pasquier weigerde die toestemming, waarop Carrel constateerde: ‘Qu'il n'a pas été possible au défenseur, quand le nom du maréchal Ney s'est rencontré dans sa bouche, de le prononcer avec une èpithète honorable.’

Wederom riep het publiek, ‘Très bien.’ Pasquier was nu onhandig genoeg te zeggen: ‘Je dois lui dire, au sujet du souvenir qu'il a évoqué, que la Chambre toute entière prend la responsabilité de tous ses actes, quels qu'ils soient!’

Natuurlijk werden die woorden gevolgd door luide protesten van die Pairs die niet mede de verantwoordelijkheid wilden dragen van de juridische moorden van 1815. Pasquier dorst daarom ook niet zijn woorden in den Moniteur op te nemen.

In 1837 vond in de Kamer een dergelijk incident plaats. Bij die gelegenheid zeide Dupin dat, als het hem gelukt was Ney te redden door toe te passen het artikel van het verdrag van 20 November 1815 waardoor Ney feitelijk ophield Franschman te zijn: ‘J'en bénirais le ciel, et la pairie m'en bénirait.’

In 1831 den 19^{den} November was de oudste zoon van maarschalk Ney benoemd tot Pair van Frankrijk, doch nam eerst zitting 23 Januari 1841 naar aanleiding van den raad van Exelmans, Dupin en Barrot.

De Prins van de Moskowa vroeg toen het woord, hetgeen hem geweigerd werd omdat hij niet vooraf medegedeeld had waarover hij spreken wilde.

Den volgenden dag stond echter in de couranten datgene wat de Prins had willen zeggen. Hij kondigde daarbij aan dat hij de hoop niet verloor ‘d'entendre proclamer un jour dans cette enceinte l'immolation de l'inique sentence qui l'a frappé.’

Molé was nu zoo onhandig daarop te antwoorden dat de Pairs sedert 25 jaar ‘n'avaient cessé de mériter de leur patrie.’ Volkomen te recht antwoordde Ney hierop dat ‘bien des membres de Cette Chambre n'accepteront son héritage que sous bénéfice d'inventaire et répudieront hautement la solidarité d'un acte dont leur conscience ne voudrait pas se charger.’

Ook later bracht Ney de zaak zijns vaders wederom ter sprake. Den 19 Juni 1846 zeide hij: ‘On a osé parler de sa dégradation! Ah! ses ennemis, ont pu le tuer, mais le dégrader, jamais! Si quelqu'un, dans cette étreinte veut réclamer une part de solidarité quelconque dans un fait juridique que les honnêtes gens de tous les pays repoussent aujourd hui, que toutes les nuances d'opinions politique ont depuis longtemps flétri, oh! que cette personne se lève et je lui donnerai acte de cette singulière marque de courage!’

De eenige, die dom genoeg was na die woorden op te staan was de Castellane, een der moordenaars van Ney. De Kamer toonde haar afkeuring van die houding door de Castellane het spreken onmogelijk te maken.

Onmiddelijk na de revolutie van 1848 ontving de Prins de la Moskowa een brief van Crémieux, secretaris-generaal van de voorloopige regeering, luidende: ‘Citoyen. Le Gouvernement provisoire de la République réhabilite la mémoire de votre père. Il n'ordonne pas la révision d'un arrêt exigé par l'étranger en armes contre une de nos plus grandes gloires militaires, arrêt que sous la Restauration même la voix publique avait qualificé d'assassinat. Il ordonne qu'un monument à la mémoire du maréchal Ney sera élevé sur le lieu même où il a été fusillé. Le ministre de la justice est heureux d'annoncer à votre famille ce grand acte de rèparation.’

Den 7 December 1853 werd het door den beroemden beeldhouwer Rudo gemaakte standbeeld van Ney onthuld in het bijzijn van de weduwe van Ney, Michel Ney, Edgar Ney, de generaals Canrobert, de Montebello en vele anderen.

De minister van oorlog de Saint Arnaud hield toen een rede, waarin hij de grootheid van Ney op den voorgrond stelde. Ook Dupin sprak toen, maar die sprak, en eigenlijk te recht, niet zoo gematigd als de Saint Arnaud. Hij liet nog eens duidelijk uitkomen hoe eigenlijk de geheele zaak tegen Ney een wraakneming van het verslagen Europa en van de ultras was tegen Napoleon in de persoon van een zijner grootste krijgsoversten. 'C' était le drapeau tricolore immolé au drapeau blanc.'

En nu. Ieder in geheel de wereld is het met Dupin eens. Ney is evenals de La Bédoyère lafhartig vermoord door de ultras, gedeeltelijk op bevel van Europa, al is het waar dat zij het zonder dat bevel even gaarne en even goed toch gedaan zouden hebben.

Napoleon vroeg in zijn testament.

'Je veux que mes cendres reposent aux bords de la Seine au milieu de ce peuple francais que j'ai tant aimé.'

Maar van dat door hem zoo beminde Fransche volk gaf hij een zeer goede karakterteekening toen hij te St. Helena zeide, indien ik de uitverkoren man, de Keizer van het Engelsche volk geweest was dan zou geen inname van Londen en geen Waterloo mij ooit tot abdicatie gedwongen hebben. Ik zou na overwinning even goed als na nederlaag hun Keizer gebleven zijn.

Even zeker kan men zeggen dat indien Ney een Engelsche Maarschalk ware geweest en zijn geschiedenis dan precies geloopen waren als nu, nooit het Engelsche volk een zijner grootste en roemrijkste zonen had doen fusilleeren.

En aan die woorden van Napoleon kunnen wij toevoegen dat ook indien Napoleon en Ney Duitschers of Oostenrijkers geweest waren, zij in de zelfde omstandigheden nooit door hun eigen volk verraden en verloochend zouden zijn.

Dergelijke uitingen van wispelturigheid behooren nu eenmaal tot het Fransche volkskarakter. Een deugd kan men dit zeker niet noemen.

Als deugd staat daar echter tegenover dat nergens ter wereld rehabilitatie van ten onrechte getroffenen zoo gemakkelijk gaat als in Frankrijk.

Doch wellicht is ook deze deugd maar relatief, daar die rehabilitatie in Frankrijk zoo gemakkelijk gemaakt wordt door het voortdurend wisselen van regeering.

Levenswoorden.

Het verschil in wil komt eerst uit, wanneer het er op aankomt de wegen en de middelen te kiezen om gelukkig te worden.
GUYAU.

Maak een wild beest boos, het zal u verscheuren; tast een man van de wereld aan, hij zal u met een geestig woord antwoorden; beleedig een wijsgeer en hij antwoordt u in het geheel niet.
GUYAU.

Wij gevoelen meer en meer, dat de naam van een mensch weinig beteekent, wij hechten er nog aan door een zekere bewuste kinderachtigheid; doch de arbeid, door ons voortgegebracht, is het eenige.
GUYAU.

Het levend wezen is niet enkel een rekenaar à la Bentham, een financier, die in zijn grootboek de balans maakt over winsten en verliezen; leven is niet rekenen, leven is handelen.
GUYAU.

Hij, die in zijn handelingen zijn mooiste gedachten niet getrouw blijft, is in strijd met zichzelven, wordt innerlijk verdeeld.
GUYAU.

Laten wij *hopen* op onszelven en op anderen, doch op ons zelven slechts *vertrouwen.*
GUYAU.

Onze leestafel.

Over willen en handelen. De theoretische en practische beteekenis van het determinisme, door Dr. H.G. Hamaker. - Groningen. J.M. de Waal

Een *medisch dokter* heeft zich voor zijn schrijftafel gezet om een boekje van ongeveer 150 blz. (tamelijk wijd gedrukt klein octavo) over het *determinisme* in de wereld te zenden... en dat boekje werd een *goed*, een *bruikbaar* en een *gemakkelijk-leesbaar* werk. Dat er tot dusver maar *weinig* over dit onderwerp geschreven is, kan zeker niemand beweren; Dr. Wijnaendts-Francken's verleden jaar verschenen boek is iets van 't *laatste* en ook iets van 't *beste.* Op Dr. W.F.'s studie was mijn eenige aanmerking (als dat een aanmerking mag heeten) deze, dat er aan de tegenstanders *te veel eer* werd bewezen. Vooral schijnt het mij een vrij ernstige fout zich door die tegenstanders (altans naar de *vorm*) zoo ver uit den koers te laten slaan om evenals zij met den naam van *wils-vrijheid* te blijven bestempelen een *soort* van ‘vrijheid’ die niet alleen onmogelijk maar bepaald *ongerijmd* mag heeten. De heer Dr. Hamaker begaat naar ik meen altans de eerstgenoemde van deze fouten *niet*, misschien zal menig ‘vakman’ hem schuldig bevinden aan de tegengestelde fout, want... hij noemt in 't geheel geen bronnen dan even in 't algemeen in zijn voorrede. Hij zegt eenvoudig wat hij meent te zeggen te hebben... zoo goed als geheel *zonder citaten of schrijversnamen.* Nu de uitgevers van *De Tijdspiegel* zoo vriendelijk geweest zijn mij naar mijn oordeel te vragen, zal ik dit oordeel als volgt concentreeren. Veel *nieuws* in de *gedachten* en *redeneeringen* omtrent het eigenlijke *vraagstuk* kon ik in dit boekje niet vinden (de schrijver zelf verwacht, naar ik meen, hierover geen ander oordeel). Wie echter meent, dat Dr. H.'s boekje een *onnoodig* of *onnuttig* werk zou zijn, vergist zich naar mijn denkwijze zeer sterk. De *manier* toch, waarop Dr. H. zijn (naar mijn meening *volkomen gezonde*) inzichten in het determinisme ontwikkeld heeft, is *zeldzaam eenvoudig* en *duidelijk.* Bovendien munt zijn *uitwerking* in *bizonderheden* door frischheid en onderhoudendheid uit. Dit geldt vooral van de voorste en middenste hoofdstukken, waarin de schrijver geregeld zijn opmerkingen weet toe te lichten door *zelfbeleefde voorbeelden* van groote belangwekkendheid.

De *stijl* van het werkje is voor zoover ik me herinner nergens langdradig of duister (hetgeen in filozofische geschriften stellig geen alledaagsche deugd is). *Onhollandsche* gelegenheidstermen komen er bijna niet in voor. Juist omdat er zoo weinig van zijn, houde men mij een een enkele opmerking ten goede. Dr. H. volgt de algemeen heerschende gewoonte om de Duitsche termen ‘lust’ en ‘unlust’ in de beteekenis van *aangename-* en *niet-aangename-aandoening* over te nemen. Naar me voorkomt is dit een ernstig vergrijp tegen onze taal, die het woord *lust* haast uitsluitend in een andere beteekenis, nl. die van ‘*begeerte*’, heeft aangenomen. ‘Het *blij* en *on-blij*’ zouden volgens mij goede wetenschappelijke equivalenten zijn (onze *plattere* volkstaal heeft nog betere woorden, nl. *lol* en *land*).

De *helderheid* van *taal* en *stijl* is misschien van alle goede eigenschappen die dit boekje bezit de allerbeste. Wat de filozofie zoo *moeielijk* en zelfs menigmaal zoo *onmogelijk* maakt, is naar mijn idee hoofdzakelijk het feit, dat de meeste filozofen zulke slechte *taalbeheerschers* zijn en zoo weinig de kunst verstaan hun *buitengewone gedachten in gewone menschenbewoordingen uit te spreken.*

Dr. J.M. HOOGVLIET.

Guido Gezelle's Dichtwerken. Deel XIII en XIV. Gelegenheidsgedichten. - Amsterdam, L.J. Veen.

Met deze twee deelen Gelegenheidsgedichten is de groote uitgave van Guido Gezelle's dichtwerken voltooid. Wat ik bij mijne bespreking van de beide vorige deelen - ook ‘gelegenheidsgedichten’ - zeide, zou ik hier kunnen herhalen: ook hier bemerkt men, dat de gedichten feitelijk niet occasioneel, niet door de ‘gelegenheid’ zijn ontstaàn, doch door de diepere liefde, die in het hart van Gezelle woonde, voor de wereld waarin hij als priester en dichter leefde. Als priester en dichter - want dichterschap en priesterschap waren in zijne ziel samengesmolten tot een hoogere, onscheidbare eenheid.

Het meerendeel van de verzen uit deze twee bundels zijn ‘jubeldichten’, door den dichter geschreven voor tal van geestelijke en wereldlijke jubilea. De kring waarin deze poëzie zich beweegt, is uit den aard van de zaak niet ruim; doch nergens vervalt de dichter in de banaliteiten waartoe het genre zoo licht aanleiding geeft.

Welk een eenvoudig-wijze, blijgeestige vroomheid kenschetst een vers als het volgende fragment:

> Hoe rap is tien jaar uitgeleefd,
> als God gezonde dagen geeft
> en 't leven laat, hoe lang het zij,
> van weedom en van ziekten vrij!
> Hoe rap is dag en maand en jaar
> naar de eeuwigheid met al te gaar,
> 't Zij goed, 't zij kwaad, 't zij lief, 't zij leed,
> lijk 't af- en aandoen van een kleed
> dat zelf met zulk geen haast en slijt
> als 't kleed van onzen levenstijd!

of het volgende, waarin de dichter, na de deugden van een echtpaar, dat de gouden bruiloft viert, te hebben geprezen, zingt:

> Wie loont er zulke deugd? Geene eerebogen
> geen schatten dezer aarde; 't moet
> onsterflijk zijn, en vrij van alle logen
> dat U beloonen zal: Gods eeuwig goed.

Het typeert inderdaad het wezen van Gezelle's poëzie, dat hij onderwerpen als deze weet om te zetten tot zuivere kunst.

Dat het geestelijke leven in Vlaanderen den dichter evenzeer lief was als het volksleven, blijkt uit een vers als het volgende, het begin-couplet van een lofdicht, dat hij de jubileerende Moeder-overste van een klooster toezingt:

Wie kander ooit genoeg volloven
onze echte, oudvlaamsche Kloosterhoven,
daar, eendracht, liefde, ootmoedigheid,
daar vrede, al in een woord gezeid,
reeds eeuwen lang, de grond van waren
en de onberoerde steunpilaren?

Ook bij het doorlezen van deze slotbundels gevoelt men het, dat de liefde, die uit de ziel van den dichter *g*ing over Vlaanderen en de Vlamingen, maar bovenal tot den dienst waaraan hij zijn leven wijdde, den grond was van zijn sterk en zutver dichterschap.

HERMAN MIDDENDORP.

A. Roland Holst, De Belijdenis van de Stilte. Bandversiering van W.F. Gouwe. Bussum, C.A.J. van Dishoeck, 1913.

De belijdenis van de stilte.... Dit is een boekje voor den mensch, die wel eens, plotseling gevoerd buiten den begrensden kring zijner al-dagelijksche menschelijkheid, op zijn weg is blijven stilstaan, en als bij onvoorbereide openbaring heeft gevoeld, hoe het wezen van het Leven is.

Alleen in zeer bijzondere oogenblikken kan dit gevoel dalen over onze ziel. Wij moeten geraken in een sfeer van harmonie - ik denk aan herfstzon die koesterend op onze handen valt, aan de geluidenlooze daling van doode bladeren en den toover van wisselend wolkenspel; of aan het geheimenis van een kalmen voorjaarsnacht, openbloeyend als een goud-en-blauwe bloem; of aan de rust van een avondzee, waarover de dalende glansen van den laten dag neerzonken als stervende schimmen.

In de bijzondere oogenblikken van het leven kunnen soms onze kleine, want menschelijke zorgen afglijden van onze ziel; wij gevoelen ons opgenomen in eene andere sfeer, waarin de gedachten die ons lager mensch-zijn vervullen, ons niet kunnen volgen. Wij halen verruimd adem, en zien als van blanke heuvel-toppen over de lage verten, waar de begrippen van tijd en ruimte deinzen als donkere gestalten. De uren zijn niet duister meer, en wij zien bleeke bloemen op het gewaad van het leven. Dan is het de tijd voor de Belijdenis van de Stilte. De stemmen van ons menschelijk trachten en begeeren zwijgen, en bij de bewuste overgave van onze ziel aan de Al-ziel wordt het ons veilig en wel-vertrouwd, en zien wij elk mysterie van het heelal als een gestalte, niet meer ons bedreigend, maar ons genegen met de vriendelijke gehechtheid van een ouderen broeder.

Van de belijdenis van de stilte nu zingt het gedicht van den heer Roland Holst. De dichter heeft de zee en de eenzaamheid gezocht; de natuur is hem gemeenzaam geworden; de wind werd hem tot een vertrouwden makker, en de schemering, de zachte zuster der stilte, werd ook hem tot eene zuster:

Uw zuster, zij, die ik de Scheemring noem
  En die ik liefheb; - troostte zij mij niet
Eens toen ik zwak was? Zong ik niet haar roem
  Eens in het eigen weemoed zingend lied?

Maar nu ik die verloor en luistrend leun
Tegen de steilte van den tijd, en hoor
In 't donker diep der eeuwen zeegedreun
Zingen wat de Aard eens zong en lang verloor,

Is zij mij meer geworden dan een vrouw,
Die troost en die een kind uit mêelij kust;
Haar liefde werd mijn wonder en mijn trouw
Geheim van wijsheid en mijn dal van rust....

En mijn bedwelming, die zij om mij wond
Wanneer zij mijmrend naar mij zag, en naar
Mijn mond haar langzaam openende mond
Neeg in de breede schaduw van heur haar.

Als een der schoonste fragmenten uit het gedicht noem ik den inlasch van het leven en de vernietiging der Fianna, de trotsche krijgers, wier bestaan in de sluyeringen van mythe en overlevering verloren gaat. Enkele regels schrijf ik af om aan te toonen, dat beeldend vermogen evenzeer tot het kunnen van dezen dichter behoort als het weergeven eener lyrische bewogenheid:

Later, in dalend licht, keerde de koning
Terug, van roem verdonkerd; late zon
Bescheen de roode lengte van zijn zwaard.
De duistere vermoeide legers waren
Weerzijds zijn wagen als een trage wiekslag.

Voor een zeer breeden kring van lezers is deze Belijdenis van de stilte niet. Want in onzen tijd is het niet velen gegeven, boven het gerucht hunner menschlijke stemmen uit te stijgen, om hunne menschelijkheid-zelve te zien in een schooner licht van levens-gelatenheid.

Maar aan de weinigen zal het een fijn en delicaat genot schenken.

HERMAN MIDDENDORP.

Melvina en de Legende van den Vuurtoren, door Is, Querido. - Amsterdam, L.J. Veen.

De afbeelding van de gruwzame heks op het titelblad dezer novelle geeft reeds eenig idee van den inhoud. In oude tijden was strandroof een gewoonte, een wet zou ik haast zeggen, waarin men niets wreeds of akeligs zag. De ruwe bevolking der zeekusten achtte zich zelfs grootelijks verongelijkt, toen eindelijk van hooger hand deze voordeelige broodwinning (!) werd verboden. Een Deensch vorst, Christiaan II, kreeg de handen vol met Jutlands *adel* om het verbod van strandrooverij. Pas in later dagen, toen menschelijker gevoelens ook tot de kusten doordrongen, toen er in de publieke opinie, ook op dat punt, een omwenteling kwam, toen eerlijkheid diefstal ging noemen wat voorheen recht heette, begon men de daden der strandroovers te verafschuwen. Van helden daalden zij af tot misdadigers. Een nageslacht, door fijner gevoelens bezield, ging niet langer prat op de stoutmoedige voorvaderen, die, storm

en onweer trotseerend, rijken buit hadden behaald in donkere nachten, op grauwe dagen, door het uitschudden

der lijken, die de golven hun toevoerden; door het moorden en berooven der halfdoode, nog redding zoekende drenkelingen; een stranddief kende geen medelijden.. Men begon dit verleden te verheimelijken of stapelde de daden van velen op één hoofd, om toch het griezelig genot te kunnen smaken, zij 't in afkeurenden zin, van voormaligen strandroof op te halen.

Ik herinner mij uit mijn kinderjaren een boekje met een dergelijk gegeven, als in de door Querido bewerkte legende. Titel en oorsprong zijn mij ontgaan, maar nog zie ik een plaatje er uit voor mij, waarop een man en vrouw, akelig toegetakeld, aan het strand bij nacht, zich buigen over een lijk, om het te bestelen; hoe het licht van hun aan een stok gebonden lantaarn het gelaat van den doode beschijnt, en zij met schrik en ontzetting den zoon herkennen, die hen jaren geleden verliet. Naar ik meen, hadden zij het laatste vonkje leven gebluscht, toen zij den drenkeling binnen hun bereik haalden. Slapelooze nachten bezorgde mij deze geschiedenis. Ik denk dat het een kinderziel, Querido's verhaal lezend, niet anders zou gaan, al brengen de prachtvolle beschrijvingen van zee en storm eenige ontspanning bij al deze ijselijkheden. Deze legende is dus voor volwassenen bewerkt. Ieder die Querido's stijl en zeggingskracht bewondert of verdragen kan, moge zich hier bovendien vergasten aan het ontleden van een misdadigstersziel, in wie liefde voor haar eenig kind drijfveer heet van daden, die de oude heks tot een soort van titane verheffen. Melvina toch berooft niet alleen de aangespoelde lijken in gruwzame grotten, op haast ontoegankelijke plaatsen, zij verbrijzelt ook kustlichten, dooft de vuren op de rotsen... Zij is het gepersonifieerde strandkwaad, een duivelin, in zekeren zin een heroïne. Het naïve, dat bij verhalen uit zeer oude tijden u wel eens een glimlach om de lippen brengt, is ook hier waar te nemen. Melvina is op sommige punten de Semiramis van Rock. Tijd en menschelijke berekening vallen bij haar weg. Oud en ziekelijk volbrengt zij daden, waarvoor de reuzensterkte van eenige tientallen mannen vereischt zou worden. Dit stelt ons gerust bij het lezen dezer gruwelijkheden. ‘Het is toch niet waar gebeurd,’ zegt de lezer, als hij op het punt is te gaan huiveren. Niet waar gebeurd! al te veel waarheid ligt aan deze en dergelijke legenden ten grondslag. Slechts was de geheele bevolking schuldig aan de daden, hier door een enkele vrouw verricht.

Onder de kleine stukken, die dit boek deden uitdijden tot een flink deel, waaraan de uitgever zijn gewone zorg besteedde, zoodat formaat en druk reeds tot lezen nopen, noem ik *Droefnis* als een staaltje van valsch vernuft, met echt gevoel van droefheid niets gemeen hebbend; *Herfsthemel*, schoon en vol zeggingskracht, waarin de tirade over ‘het liefste zusterke’ echter vreemd aandoet; *Ontgoocheling* stellig een der best gelukte, met een tikje humor. Auteur houdt er een eigen taal en stijl op na; het meest vrees ik nabootsing in deze.

E.S.

Isola Bella, door Emma van Burg. - Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon.

Het schoone eiland, waarvan hier sprake is, ligt niet in een der liefelijke Italiaansche meren, maar in de Noordzee, behoort tot het Koninkrijk der Nederlanden. Het heet Texel!

Geen wegsleepende natuurbeschrijvingen vullen deze bladzijden, wij krijgen een eenvoudig, door en door ‘eierlandsch’ verhaal, voor een deel

in het volksidioom van het kleine stukje gronds met zijn nog soms eigenaardige ouderwetsche gebruiken en verhoudingen, onverbloemd verteld.

Van de drie meisjes-hoofdpersonen: Grietje, Bet en Anne-Imme, is de eerste mooi, maar humeurig; een ontevreden zenuwlijderes, naar haar vader aardend; lui, slordig en snauwerig. Bet is een vroolijke, vaardige meid, die ten slotte haar Gerardus Vlaming tot man krijgt. Tragischer is Grietje's geschiedenis, met wier ziels- en lichaamsgebreken men toch niet nalaten kan medelijden te hebben. Het aantrekkelijkst wordt Anne-Imme geteekend. Bij haar is het van den beginne af geweest: 'De liefde verdraagt alle dingen, zij bedekt alle dingen...' Aardig is de Sinterklaasavond met zijn vermommingen geschetst en het winkelgedoe van Bet en Anne-Imme. Het is of de schr. hier pas op dreef raakt. De kleine kinderen uit het verhaal zijn zeer levendig voorgesteld, en het sollen van Anne-Imme met haar pleegkind is aandoenlijk naïef.

Het Hollandsch van auteur komt mij soms bijster vreemd voor, b.v. zinnen als deze, p. 104: 'Anna-Imme, sinds Bet tegen Grietje gezegd had: "zoo kort nadat Jaap dood is," zag die vrouw: zonder liefde. Buien van slecht humeur herinnerde zij zich nu. Doorpratend haalde zij die weer op tegen Bet, nu alles begrijpend (!) als voortkomend uit Grietje's onaangenaam karakter...' of pag. 238: 'Anne-Imme sprak niet de heele afstand over, ziende Grietje die haar kind aanvloog - onverzoenlijk...'

Naamvallen en geslachten worden volkomen weggecijferd. Dit laatste feit én de bovenaangehaalde zinnen, met vele te vermeerderen, toonen ons hoe sommige jongeren hun best doen onze taal te verminken, haar afwaarts te sleuren. De kleine, weinig doorwrochte zinnetjes, die van een en ander het gevolg zijn, geven aan het verhaal iets eentonigs, iets zeer gelijkvloersch door auteur niet gevoeld of met opzet gewild. Als een fout in de techniek van het boek voel ik o.a. p. 36 en eenige volgende, waar een tooneel voorkomt tusschen vrouw Raven en hare dochter, zich afspelend vóór het huwelijk der laatste, terwijl het meisje juist getrouwd is. Zoo iets 'après date' is verwarrend, alsof auteur eenige door haar vergeten bijzonderheden nog even wil vertellen en te laat aansluiting zoekt.

E.S.

In de groote Leerschool. Zeven Novellen, door Sam. Goudsmit. Ned. Bibliotheek, onder leiding van L. Simons. Uitgegeven door de Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

Deze sterk realistische schetsen hebben zich onder de liefhebbers van het genre reeds vele vrienden veroverd en zullen gebundeld evenmin ongelezen blijven. Novellen kan men ze bezwaarlijk heeten. Zij geven slechts een greep hier en daar, uit het leven der kleine luiden, volwassenen en kinderen. De lezer leeft een korte spanne tijds, een dag, enkele uren, mee met de slovers en sjouwers, de onverbeterlijken, de geminachte ouden van dagen, de vroegwijze, vuile, te midden van allerlei ellende nog van geluk droomende jeugd, en dan - is het uit.

Ieder heeft zijn eigen kijk op de wereld. Schr. ziet veel van den zwartsten kant. Toch, ook hij is illusionist. Oorzaak van veel getob en leed zoekt hij hoofdzakelijk in de inrichting onzer maatschappij. Als dit en dat anders ware... en de heilstaat zal komen. Och, voor duizenden jaren sprak

men niet anders. De wereld een leerschool, waarin men lijdt, leert lijden, ter wille der gemeenschap. Wijzen Boeddhisten en Christenen niet op hunne leermeesters, als de verhevenste voorbeelden dezer leer? Konden stelsels de maatschappij verbeteren, armoede opheffen, domheid in wijsheid, droefheid in blijdschap omtooveren, het ideaal ware lang verwezenlijkt. Maar de stelsels en hunne makers gaan voorbij. De levensboom groeit hooger, alsof daar geen schepsels eenige oogenblikken getoefd hebben in zijn schaduw, al overleggend hoe die te doen verdwijnen. Dit is de tragiek van alle wereldverbeteraars; maar een beetje humor komt er ook bij, iets van het kind, dat naar de maan grijpt, zich ergerend over het ijdele zijner poging.

Over het algemeen kan men niet beweren, dat Joodsche auteurs hunne arme rasgenooten van den sympathieksten kant teekenen, vooral niet, waar zij vervuiling, gore verwaarloozing, onhebbelijke manieren in de ruwste bewoordingen trachten uit te beelden. Het zeere hoofd van kleinen Sjimmie, het natheete gezicht van Japie in het krieuwelend vuil der vodden, het zieke schedeltje van Rachelletje, al ‘de krottige dufheid van het donker gebrek’, gebrek ook aan zindelijkheid, onverschilligheid voor reinheid van ziel en lichaam, niets van dit onsmakelijke wordt ons bespaard. Maar mooi o.a. is de schildering van de Jodenbreestraat in den achtermiddag, p. 39:

‘Door de groote zeeft van het middaglicht was de eerste fijne schemer van den avond aan het neerpoeieren; in een zacht-sterken vaart steeg de helderheid van een blanken vroegvoorjaarschen dag naar den blauw-indonkerenden hemel op. De schemer had reeds zijn teederen wikkel van grijzig blauw om de hoofden der huizen gesponnen, die de straat formeerden in een eerbiedwaardig gelid van groote, vaalgrijze, mijmerende gevels, met een enkelen indringenden nieuweling van onbeduidender teekening en kleur, als een Zondagsch-aangedaan armelijk-onwetende tusschen verkommerde diep-beleefde (!) zwervers in grauw-verworden kleed....’

Auteurs schrijfwijze is in bovenaangehaald proefje duidelijk en eenvoudig, vergeleken bij de meeste zijner zinnen. Op p. 184 vind ik o.a. ‘- En aan die macht en aan die ontzagwekkendheid en aan zijn recht tot bevelen en regeeren leefde van den goddelijken glans, die, boven alle begrip van menschen, in haar wereldbesturende verhevenheid niet zonder vrees voor ondergang en verdoemenis was te weerstreven.’

De 1ste novelle van dezen bundel lijdt het meest aan overweelderigen rijkdom van woorden en zware zinnen, terwijl het dialect voor velen moeilijk verstaanbaar zal zijn. ‘Moeder Zijpe's verjaardag’ en ‘In de Engte’ munten uit door eenvoudiger vorm en soberder taal, waardoor de inhoud, de fijne menschkundige schetsen, meer tot hun recht komen. De schildering van een winterdag op p. 136 behoort stellig tot het beste wat er op dit gebied is geschreven. Hoe auteur, die de waarde kent van het instrument, door hem vaak zoo meesterlijk betokkeld, op p. 68 van onverwoorde teederheid kan spreken of van zedigde hij, grapte hij enzv. is mij een raadsel. Werp ze van U, die krullen en prullen. Overlading schaadt; ware schoonheid tracht immers naar eenvoud?

ELISE SOER.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper en Jhr. H. Smissaert. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In het Juni-nummer bepleit de heer G.H. Wagenaar de neutraliteit van de openbare school. Barend Matsys geeft eene novelle, getiteld 'De Vader'. Dr. E.B. Kielstra behandelt het Maleische Schiereiland. De heer A.W. Stellwagen schetst den strijd tusschen Napoleon I en Paus Pius VII. Dr. H.M.R. Leopold vervolgt zijn onderzoek van de godsdienstige ontwikkeling van Rome. Verzen worden bijgedragen door Frans Bastiaanse en Jules Schürmann.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

De Juni-aflevering heft aan met een artikel van Dr. H.T. Colenbrander, waarin deze hoopt dat de 'concentratie' 'une belle attaque' zal rijden, maar het 'regeerkasteel' niet zal bezetten. Dr. Frederik van Eeden vervolgt zijne legende 'Sirius en Siderius'. Na twee verzen van Dr. P.C. Boutens vervolgt Dr. H.T. Colenbrander zijne keuze uit de gedenkschriften van A.R. Falck. Dr. J. Vürtheim handelt over den oorsprong der tragedie, de heer C. Kramer over de Bucoliques van André Chenier. Jacob Israël de Haan bezingt den bloemendag van het Joodsch-nationale fonds. Dr. J. Prinsen J.L.zn bespreekt de werken der hoogleeraren G. Kalff en J. te Winkel over de geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde. Naar aanleiding van Mr. H.J. Smidt's 'Suriname en Nederland' behandelt Prof. Dr. D. van Blom de ontwikkelingsmogelijkheden van West-Indië.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.

De Juni-aflevering wordt geöpend met twee schetsen van Jacob Israël De Haan: 'Zilveren Bruiloft' en 'Doode man in huis'. De heer J.L. Walch vervolgt zijn indrukken van het Tooneel te Parijs. De heer Felix Ortt wijst de zwakke punten der astrologie aan, waarop de heer A.E. Thierens in een naschrift niet ingaat. Dr. A. Aletrino vervolgt zijn bloemlezing rondom Napoleon. De heer Peter Spaan propheteert over muziek en beschaving. Na gedichten van Nico van Suchtelen en Hein Boeken maakt Gornelis Veth kunstnotities.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

In het Juninummer geeft de heer Jacob Israël De Haan over Russische gevangenissen een nalezing met gedichten. Albert Verwey zet zijn vertaling van

Milton's herwonnen paradijs voort. Eug. De Bock geeft kleine schetsen, mej. Nine van der Schaaf een gedicht, ‘de Pelgrims’, de heer M. Wenke enkele vertellingen, George Gonggrijp liedjes, Nico van Suchtelen sonetten en Albert Verwey analyseert Karel van de Woestyne's ‘Paarden van Diomedes’. Willem van Doorn zingt een idylle van 't Hollandsche Strand. ‘Sleeprymer’ ironiseert in ouderwetschen verstrant het tegenwoordige jongemeisjesgeslacht.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In de Juni-aflevering vervolgt Prof. Dr. H.H. Kuyper zijn onderzoek naar de geboortestonde der reformatie. De heer P.J. Molenaar behandelt de Fransche literatuur onder het eerste Keizerrijk. Wilma geeft een novelle: ‘de Zonen der Jeugd’. Mr. J. D*o*mela Nieuwenhuis handelt over gevangenen en ontslagen gevangenen.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

In het nummer van 15 Juni analyseert Dr. J. van der Valk Bilderdijk's persoonlijkheid. Jhr. Mr. W.H. de Savornin Lohman vervolgt zijn studie over huwelijk en echtscheiding. Gerard's Hooft draagt een novelle bij: ‘Hoe Hermance een oude vrijster werd’. De heer L. van Outhoorn geeft een studie ‘Frankrijk aan den Driesprong’. In den terugblik wordt nog kort saamgevat, waarom men voor rechts en tegen links moet stemmen.

De Ploeg, geïllustreerd maandblad van de Wereld-bibliotheek. Redactie: L. Simons, directeur; Louis Landry, secretaris. Uitgaaf der Maatsch. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

In het Juninummer schrijft de heer R. Casimir over kindkunde en paedagogiek. Dr. Léon Polak vervolgt zijn studie over Fr. Hebbel's Kunst- en Levensbeschouwing. Albert de Vries geeft een éénakter: ‘de Baddokter’.

De Witte Mier, Redacteur: J. Greshoff, Uitgever: C.M.B. Dixon, Apeldoorn, gedrukt bij Van der Wiel te Arnhem.

De Juni-aflevering wordt geöpend met een gedicht van Emile Verhaeren, getiteld ‘Vers les Fleurs’. De heer J. Greshoff geeft een essay over André Rouveyre's ‘Visages des Contemporains’. Over boekkunst schrijft de heer J. van Royen, over Miguel Manara ‘een letterlievend journalist’. Volgt een overzicht van buitenlandsche tijdschriften.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de ‘Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst’, redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch, Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap ‘Onze Kunst’ Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

In de Juni-aflevering wijdt de heer G.H. Marius een studie aan den schilder Alexander van Rappard, door afbeeldingen van twaalf van diens werken opgeluisterd. De heer C. de Lorm kondigt nieuw werk van Corn. van der Sluys aan, kasten, stoelen en tafels, waarvan een zevental gereproduceerd worden.

De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.

In het nummer van 15 Juni verhaalt Dr. R.G. Rijkens een en ander uit de geschiedenis van de koepokinenting. Over de vink schrijft de heer A.B. Wigman. De heer M. de Bussy geeft een methode voor derdemachtsworteltrekking. De heer J.M. Burgers Jr. behandelt optische eigenschappen der mineralen. De heer C. Tellegen beschrijft den aanleg en den bouw van strandhoofden, een ongenoemde het leven der vogels in het voorjaar. Dr. A.J.C. Snijders behandelt de samenstelling van de dampkringslucht op verschillende hoogten. De heer A.J.T. Janse vervolgt zijn reis door het Oosten van Transvaal.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 Juni vertelt de heer Jac. P. Thijsse van zijn waarnemingen van de zandwesp Mellinus. Dr. B.E. Bouwman beschrijft den gelen doovenetel, Dr. A.J.M. Garjeanne de Venlosche hongerbloemjes of Draba muralis. De heer E. Heimans vermeldt het vinden van den Vinpoot-Salamander in ons land. Mej. Marie Kelting beschrijft drie vogeltjes: een Paradijsweduwe en twee Mandaryn-amadientjes in gezelschap van een kanarie. Over bladgroen of chlorophyl schrijft de heer Jac. J. de Jong.

In het nummer van 15 Juni verhaalt de heer A.B. Wigman onderhoudend van twee roodstaartjes. Over den haver handelen de heeren Jansen en Wachter. De heer A. Joman beschrijft de buurtschap De Kruisberg bij Doetinchem. Aardig vertelt de heer J. Vijverberg hoe het hem met veel moeite gelukte een waterhoentje op zijn nest te fotografeeren. De heer Touber beschrijft een tocht naar de nachtegalen in Bloemendaal, terwijl de heer J.H.M. een lans breekt voor de spreeuwen.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

Tegenover de eerste bladzijde van het nummer van 25 Mei staat het portret van den heer G.D. Gratama, directeur van het Frans-Hals-Museum der gemeente Haarlem. De karakterschets van den heer Advocaat wordt vervolgd.

Ontvangen boeken.

Mr. Cosmaer, *Nanno.* Eene Grieksche idylle. Vierde druk. Mart. Nijhoff, den Haag.
Ary Prins, *De heilige tocht.* P.N. van Kampen en Zn., Amsterdam.
A. Roland Holst, *De belijdenis van de stilte.* C.A.J. van Dishoeck, Bussum.
Jeanne Reyneke van Stuwe, *Geef ons heden....* L.J. Veen, Amsterdam.
Anna van Gogh Kaulbach, *Het licht van binnen.* I, II. P.N. van Kampen en Zn., Amsterdam.
R. van Genderen Stort, *Paul Hooz en Lambert Brode etz.* W.L. en J. Brusse, Rotterdam.
Richard Vos, *Als Goden liefhebben.* Verhaal uit den tijd van Tiberius. L.J. Veen, Amsterdam.

Tooneelbibliotheek. J.A. Simons - Mees, Van hoogten en vlakten. Tweede druk. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, A'dam.

Wereldbibliotheek 277/30. Julius Kapp. Richard Wagner, Zijn leven en werk. Vertaald door Louis Landry. Met 47 afbeeldingen. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur,
Nederl. Bibl., Gidsuitgave van de Nederl. Vereen, van Bibliothecarissen en Bibliotheek-ambtenaren. A. Oosthoek, Utrecht.
Tien jaren practijk der ongevallenwet 1901, 1 Febr. 1913 - 1 Febr. 1913. H.D. Tjeenk Willink & Zn., Haarlem.
Omwerking eener rede, uitgesproken ter Algemeene Vergadering van 'Achawah' op 29 Juli 1912 te Amsterdam, door L.D. Staal, godsd. leeraar der Israël, gemeente te Zutphen. Van Creveld & Co., alhier.
M. Noordhoff. Directeur der Strafgevangenis te Utrecht. *Wetten*, *besluiten en voorschriften betreffende het stelsel van afzonderlijke opsluiting.* P. Noordhoff, Groningen.
L. Dugas, *Psittacisme en Symbolisch denken.* Vertaald door Betsy de Vries. J.H. de Bussy, Amsterdam.
Redelijke godsdiensten, III, 2. Dr. B.D. Eerdmans, Het Roomsche gevaar. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Groote Mystieken, I, 3. Dr. W.J. Aalders, Bernard van Clairvaux, Hollandia-Drukkerij, Baarn.
E. Heimans en R. Schuiling, *Nederlandsche Landschappen.* Handleiding bij de aardrijkskundige wandplaten van Nederland, door R. Schuiling en J.M. de Feijter, V - Aan de Wester-Schelde. VII en VIII Stadsgezicht (Amsterdam) Zuiderzeevaart op het Pampus. VIII. Aan den Haarlemmermeerpolder. IX. Heuvellandschap (Zuid Limburg) (Epen). P. Noordhoff, Groningen.

Dorpslucht.
Stijn Streuvels.

VII.

- 't Is wat te zeggen, meende de pastor, voor een man van mijn jaren en van mijn gewicht, alzoo door 't heetste van den dag onder Gods zonne te loopen!

't Was tegen den middag, toen hij, met den hoed in de hand en den zakdoek in de andere, over het steenen gaanpad naar de poorte der pastorie trad. Van hier uit ging zijn verlangen naar de opene voordeur van het huis, waar de frischheid en de koelte hem wachtte.

Op het voorhof, waar de groote palmtronken en lauriers den weg belommerden, voelde hij het reeds als eene verademing. Maar in de gang, waar de koele lucht vrij van de voordeur tot de achterdeur dwars door 't huis tochtte, streelde het windeke over zijn wezen. Hij was bezweet over heel het lijf en zijn hoofd gloeide als een vuur. Hij ontknoopte den singel en de bovenste knopjes van zijn kleed en dacht na hoe zich het best en 't gauwst te verfrisschen.

- Water! Colete, water! veel water, ik verga van de hitte en van de dorst!

Aan degelijke inrichting zooals waschplaats en baden, had de pastor nooit veel belang gehecht; de noodwendigheid aan zooiets deed zich maar uiterst zelden voor en dadelijk was 't weer vergeten of uitgesteld en nagelaten om moeite en kosten te ontgaan. Eene waschinrichting boven op zijn slaapkamer had Colete hem zelfs ontwend en afgeleerd; - het was veel gemakkelijker voor haar als hij zich beneden waschte aan den pompsteen in de keuken, dan moest er geen water boven gesleurd worden en werd er niet gemorsd op de kamers!

De roep van den pastor bleef zonder gevolg en daarmede stond hij nu te dubben tusschen vrees en begeerte: ofwel de meid te gaan storen in de keuken op 't ongelegenste uur van

en dag - als de pompsteen voorzeker bezet was met keukengerief, ofwel te verzaken aan 't verwachte genot van 't koele water....

In de keuken voelde de pastor zich altijd op vreemd terrein en daar waagde hij zich zelden zonder dringende redenen, tenzij 's avonds of bij slecht weer als er geen vuur was in de studeerplaats en de meid er op gesteld scheen gezelschap te krijgen en wat te kouten. Dan had hij daar zijn vaste plaats en rookte er een pijp in den rieten zetel nevens de kookkachel. Hij zou 't nu maar laten, - 't zweet zou van zelfs wel indrogen. Maar Colete kwam daar juist aangestapt, met een wezen dat nog rooder gloeide dan dat van den pastor, en ze droeg een grooten gleieren kom vol water en had een handdoek op den arm, en zette het gerief voor hem op tafel.

- Ha! loech de pastor welgezind, dát zal deugd doen, Colete, 'k ben gebraden!

- En wat moet ik dan zeggen bij mijn vuur, aan 't koken?!

- 't Is wreed Colete! Hij stroopte de mouwen op, stak de handen tot over de polsen in 't water, schepte ze vol en sloeg het over heel het wezen, tot over den schedel. Hij slobberde erin en wreef zich over de ooren en hals zoodat de druppels hem in den keelput neerliepen.

- 't Doet deugd, 't doet deugd, herhaalde hij terwijl de handdoek hem weer droog wreef.

En nu een wandelingsken in den hof om 't etensuur af te wachten. Juist de tijd om nog eene pijp te dompen en de bietjes te gaan bezoeken.

't Was er koel in de schaduw onder de boomen en de pastor, die een echte bijenmelker was, had er zijn behagen in, hier in de noensche stilte, zijn honger wat te paaien in 't nagaan van de neerstige diertjes.

- Die weten van de hitte niet! mompelde hij.

Eindelijk tjinkte uit de klokgaten van den kerktoren, boven zijn hoofd, de manke trebbel van het wekkerspel. De drie klokslagen wekkerden het noenedeuntje af dat zoo oud was als de straat en ouder dan de grijze steenen van de kerk, zoodat het vergroeid was met het middaguur en voor de dorpelingen zooveel bediedde als de noen zelf.

In de eetkamer vond de pastor de tafel gedekt met het witte omelaken, zijn dubbel bord, twee glazen, zijn zilverwerk en een takje groen met twee pioenrozen in een porceleinen vaasje

tusschen de donkere wijnflesch en karaf met helderblonde bier. Hij plaatste zich maar vast met de voeten onder de tafel en schoof den zetel bij met 't welgemeende gebaar van iemand die gewichtig en langdurige bezigheid gaat verrichten. Het sleepgerucht van den zetel was medeen het bescheiden vermaan naar de keuken waarmede hij de stiptheid van zijne aanwezigheid bekend wilde maken.

Het was tusschen hen aanveerd als een wederzijdsche plicht: dat de een op slag van twaalf bij tafel zou zitten en de andere, dat ze op den zelfden stond de soep zou opdienen. Van 's pastors kant echter was het zoo nauw niet genomen en hij kon wel wat verdraagzaamheid toonen als het noodig bleek.

Aangezien Colete niet opdiende, zat hij maar te peuzelen aan het sneedje wittebrood dat onder zijne hand lag; hij wribbelde de kruime tot balletjes en speelde wat met het tafelmes. Daarbinst keek hij rond over de muren der kamer met het goedkoope behangpapier - de roze fond waarop de vervaald blauwe bloempjes die aan bleekbruine lintjes met afgepaste strikjes op gelijken afstand in ritsen, van boven tot beneden over de wanden neerhingen. Aan bijzonderheden van kleur of teekening had de pastor nooit gedacht. Maar dat bleeke papiertje met zijn symetrische belijning van oud-gekende strikjes en bloempjes wekte in hem de stemming van stille, ordentelijke welgedaanheid, met een tikje burgerlijke verveling en vormelijke eentonige rust. Nu echter, met die hevige belichting door de opene vensters, was er iets luchtigs bij, een gewaarwording van opgefrischte kleurigheid, iets anders dan het gewone verdossemde en naar schimmel zwemenden geur. Het was er zoo goed als buiten, want het groene loof der seringa's en de geel-bladerige vlierstruiken stonden er onmiddelijk tegen de opening der ramen; - de vogels hoorde men schuifelen en de bietjes zoemen en de geur der reseda en der muurbloemen waaide naar binnen met de afgekoelde buitenlucht, als een echte zomerweelde. In en om de kamer heerschte die stoorlooze rust, waar men alle roerende en onroerende dingen vast op hun stand weet, met 't gevoel dat eeuwig alles blijven zal gelijk het is. Geen gedacht aan stoornis of roering, zoodanig was alles in schoone evenheid en ineengeschakelde en geschikte orde.

Bachten zijn zetel, waar hij zat, wist de pastor de kachel staan - het doode ding nu - met de schouw waarop het Christusbeeld

tusschen de twee porceleinen poedels met hun pluimsteert en leeuwenkop en den glimlach op hun blinkenden snoet; - de kandelaars onder de glazen stolp en twee gekleurde bloemvazen. Dat alles wist hij staan gelijk het er uit zag. Vóór zich, rechts van de deur, de eikenhouten kast, waar 't glazenwerk en 't tafelgerief in beveiligd stond, met 't lieve-vrouwenbeeld erop en den tabakpot; - de twee printen aan den muur en het pijpenrek....

Hier gelijk over heel het huis, was alles net opeschikt en zindelijk en de vuurroode vloer met de zandkorrels rond de kachel en het biezen tapijt onder tafel, alles was zonder vlek of spot, of voetprentsel, versch met den vertrouwelijken toon van oude gesletenheid door stil en voorzichtig gebruik. Gelijk die kamer hier, zoo waren ook de andere plaatsen, van zolder tot kelder; en gelijk het huis, zoo was ook de hof en de tuin, waar elke boom in 't gelid stond, fiks geknipt, zonder buitensporigen uitgroei van wilde takken of waterscheuten; - de planten en bloemen in perkjes omzoomd met kruipende groen en afgelijnd met struikende bloempjes; - de groenten in beddetjes waar 't kruid geweerd was. Gelijk heel pastorie en den tuin, zoo ook wist de pastor zijn parochie aangelegd en in staat van schoone orde. In elk huis kende hij den toestand van het gezin en de verhouding der geburen onderling - hoe zij hun zaakjes dreven, getrouwd waren, kinders kregen, kinders opbrachten, ziek werden en stierven al kwijtend hun christelijke plichten, onder het waakzaam oog en de zorgelijke raadgeving van hun herder. Zoolang er nergens iets haperde, zoolang er geen verwikkeling kwam en alles geleidelijk voortliep zonder hort of stoot, in algemeene bedaardheid en ten goeden bate van een ieder - zoolang 't leven in gelatene tevredenheid werd opgevat, voelde of zag de pastor geen reden om zaken die goed waren nog te willen verbeteren. Waar alles om ter best is in de beste der parochiëen, moest men geen nood roepen, maar veeleer den Heere danken en Hem vragen dat 't zoo zonder rampen en ongelukken zou mogen voortduren. Als het daarbij met zijn eigen gezondheid en spijsvertering in orde was, de maag goed trok en de jicht niet kwelde en Colete geen tuimen of kwade toeren uithaalde, wat bleef er dan nog te wenschen over om van 't geluk des levens volledig te genieten?

't Was goed hier voor den pastor, gemakkelijk te zitten, met zijn zwaarlijvigheid den zetel te vullen, bij tafel, in af-

wachting van 't geen de hongerige maag te goed had. Zijn kleine oogjes loechen in zijn hoogrood wezen. Met behagelijken wellust snoof hij de prikkelende geuren die uit de keuken het huis doorstoorden - de gekruide lucht van gebruinde boter en gestoofde groenten en gebraden vleesch.

Maar nu liet Colete wel wat lang den noeneslinger overgaan!! De pastor wachtte en luisterde met een zekere spanning naar de geruchten in de richting der keuken, gelijk iemand die 't opgaan van 't gordijn verbeidt en aan alle bijkomende teekenen den aanvang van het spel meent te verkennen.

't Gedacht aan zijn onderpastor kwam een oogenblik 's pastors aandacht van de keuken afleiden en zijn gemoed bekommeren. Die jonge schacht was met een veelte van ijver en werkjacht en een thoeveel nieuwe gedachten, versch uit 't seminarie, hier toegevallen. In die nieuwere generatie verkende de pastor den geest niet meer van zijn eigen jongen tijd. Mannen met weinig of geen ondervinding en nog minder menschelijk verstand, daar komen ze nu af met een gemaakte meening: dat alle goede dingen niet goed genoeg zijn, met 't inzicht en de vooringenomenheid om alles te verbeteren - om deugd in voorraad aan te kweeken en om 't kwaad te keere te gaan dat in toekomende tijden zou kunnen uit den grond komen! Aan den wille of aan de tusschenkomst van ons Heere wordt er niets meer overgelaten - ze begeeren alles zelve te bewerken. Een peerd dat over zijn streng trekt, helpt den wagen in de gracht, mompelde de pastor. Roeringe brengen waar er ruste is, van zonde en kwaad spreken en tempeesten bij brave, deugdzame menschen, alla, alla! En als 't oude al versleten is en niet en deugt, dat 't al zou moeten nieuwe zijn en volgens den nieuwen eisch? Praal, vertoog, geruchte, beweging, astrabansie, draailingen, boekenvlaamsch waarvan de eenen niets en verstaan en goed om de anderen den kop te verkeeren!

Neen, neen, geen oude apen leeren muilen trekken! Zoolang ik hier pastor ben, zullen de oude liedjes de beste blijven en we zullen dien kerel wel wat noten van zijnen voois halen en weten te kortvlerken als hij het te bont maakt!

Niet dat er oneenigheid was of kwaadwilligheid - een beste, beleefde jongen, maar te wikkelachtig, te ongedurig, te veèl vooruit willen; - ‘loopen’ waar 't met ‘gaan’ veel zekerder is om goed uit te komen. 't Was den jongen eigenlijk niet

te wijten, maar den ‘geest’, iets dat vroeger niet bestond en nu algemeen werd onder de jonge schuiverluiten: die overdrevenheid en 't gemis aan bedaarde onderwerping, - 't verwaarloozen van raad bij menschen met ondervinding - alles van te hoog bekijken en door hun eigen kijkglas beoordeelen; niet vast op den grond staan, geen rekening houden met de menschelijkheid van de menschen; heiligen willen worden die geen grond genaken, die zweven in de lucht en het werkelijke leven wegcijferen uit het bestaan; en dan die overdreven, nauwgezette keurigheid en fijne muniteiten in al hun doen en laten, bij die verschbakken kerels; hun vrees en verlegenheid van te misdoen, kwaad zien in kleinigheden en het hoog opvatten van alles wat uit 't bisdom komt en overal en in alles de zonde van achter de hoeken zien grijnzen als een spook! Ta, Ta, in onzen tijd gingen we er anders door en breeder: we pakten 't ronder op. En hij loech in zijn eigen om de streken die zij in hun jongen tijd hadden uitgericht en in zijn poenige, gezonde, vaste, menschelijkheid, schokschouderde de pastor minachtend bij 't gedacht aan heel dat peuterige winkeltje, aan die bende bleekbekken, die iedereen op straffe van zedelijke minderweerdigheid wilden opleggen niets dan water te drinken, die zelf, voor hun kop niet, aan menschelijke genoegens denken dorsten en heel de wereld kwamen opruischen in eene overdrevene vergeestelijking van 't menschdom. We zullen 't wel zien de pooten breken, meende de pastor. Gelukkig dat alles na een tijd weer in zijn natuurlijken plooi springt en de natuur van de menschen met zulke middeltjes niet te veranderen valt!

Een steek in de maagholte kwam hem opschrikken. Ja, maar nu dreef Colete 't te ver! Er moest iets gebeurd zijn? of zou ze wel iets bijzonders uitgefineerd hebben voor van den noen? Hij verwachtte zich aan iets bijzonders; wat mocht er anders aan haperen? want de meid was altijd stipt op tijd. Hij trachtte 't nog te raden met den neus en snoffelde. Anders wist hij zelden op voorhand 't geen de pot kookte. In den kelder ging de pastor nooit tenzij voor den wijn en verder liet hij de volle meesterschap aan de meid. Primo omdat ze 't goed deed; secondo omdat hij alzoo elken dag voor eene verrassing stond en hij elk noenmaal aanschouwen kon als een raadsel dat hij op te lossen kreeg; tertio omdat Colete het zoo begeerde, omdat zij den sleutel van 't raadsel wilde voor zich zelf be-

houden om alzoo de deugd te hebben den pastor in de onzekerheid te laten en te kunnen optreden als de oplossing in persoon met de illusie dat de spannende verwachting op haar zelf gericht was. Het streelde haar gevoel van eigenweerde om alzoo al de verantwoordelijkheid te dragen en den last der schikking alleen op zich zelf te mogen nemen. Colete was bewust van haar weerdigheid en bekend met hare hooge hoedanigheden van goede belegster, en haar geest van uitvinding schatte zij ten minste zoo hoog als de bedrevenheid die zij bezat in de kookkunst.

- Ha! - Nu meende de pastor iets te onderscheiden; boven het teedere geluid van den prazelenden kanarievogel en 't zwaardere getik van de hangklok was er iets als het welbekend geruchte dat het opdienen van 't eerste gerecht gewoonlijk voorafging. Ja, de pastor had zich niet bedrogen want daar was Finet, die zich nooit bedroog in de voorteekens; het langharig, stokoude schoothondje was onfeilbaar in zulke gewaarwordingen - het rechte zich op uit zijn mandje, geeuwde, rok de voorpooten, daarna 't achtergelent en kwam bij den pastor zijn inken doen en mooi staan op het gekende plaatsje, nevens den zetel, waar de ‘kruimels der tafel’ uit de hoogte neer zouden vallen. Colete daagde op met een wezen als een natbedauwde pioenbloem versluierd in de opstijgende dampen van den soepkom. Zij zou hare verontschuldiging en de redenen harer vertraging medegedeeld hebben, maar de pastor zat met gevouwen handen en prevelde zijn gebed terwijl zijn blik den zilveren pollepel volgde, daar hij plosde in het surkelgroene oppervlak met de ambergele spiegeling en er weer volladen naar boven kwam om met vasten geut 's pastors bord vol te storten.

Het bord werd hem voorgeschoven juist op 't gepaste oogenblik dat zijne hand het teeken der benedictie maakte over 't geen hij nutten ging.

De soep geurde als een kwade verleiding, maar ze was te heet om er maar seffens in te lepelen en daardoor werkte zij op de hongerige maag van den pastor als de belofte van eene heerlijkheid waar hij zich eerst verlustigen mocht in 't genot van den prikkelenden geur van de groene zurkel en de zoeterige erwtjes en het vinnige vleessap dat er al dooreen walmde als een symphonie van orgeltonen die de belofte behelsden van iets heerlijks voor den smaak.

Colete was gewend 's pastors noenmaal op te dienen met statigheid. Heur lange en breede gestalte verscheen en verdween in het deurgat zonder veel gerucht en ze vermeed zooveel mogelijk alle gepraat om den pastor zijne aandacht niet af te wenden van 't geen hij proefde en om zich zelf niet te vergeten in 't geen al hare oplettendheid en gespannen aandacht vergde. Een enkel woord - eene waarschuwing als er een potje te warm was om vast te nemen, - eene inlichting waar ze twijfelde of er iets genoeg gezouten of gepeperd was, en een wachtend gebaar waarmede zij de goedkeuring verlangde van een gerecht dat haar de volle zekerheid nog niet gaf van 's pastors smaak. Hare woorden waren bescheiden, gedempt van toon, maar onbevangen gelijk onder menschen die door lange vertrouwelijk samenzijn de vormelijkheid van meester tot knecht sinds lang hebben laten varen tot meerder gemak van beider partijen. Tusschen hun's getweëen was de stilte van 't zwijgen niet drukkend en noopte nooit tot het uitspreken van eene oppervlakkige mededeeling of van praat om den praat. De gewoonte had het zoover gebracht bij Colete dat zij zonder haren staat van ondergeschiktheid te buiten te gaan, den pastor aanzien kon als het betere deel van haar eigen wezen, de oorzaak en de reden van haar bezigheid, waarbuiten er niets bestond om aan te denken of voor te leven. Ze voelde zich één met hem en heelemaal van hem afhankelijk. Maar dat was ook haar fierheid; ze kende haar plaats en als een kloeke verdediger van 's pastors goed en 's pastors heil, zou ze geen duim achteruit wijken en heur rechten van beschermster verdedigen al ware 't tegen den pastor zelf. Haar leven en het zijne, met gebruiken en gewoonten, was in ijzervaste stelregels gegroeid en niets noch iemand en de pastor allerminst, mocht het wagen daar een schrede buiten te zetten zonder dat zij verwerend en dreigend optrad. Van langerhand had zij alzoo haar meesterschap uitgebreid en de pastor had onbewust en geleidelijk alles maar afgestaan 't geen zij had ingenomen. Hij bevond er zich op 't einde nog best bij en zoover was 't gekomen dat hij niets meer doen durfde of aangaan wat huiselijke zaken betrof, zonder Colete's oordeel te raadplegen en haar gedachte in te winnen. Hij wist dat zij zijn goed wilde en dat ze meer verstand had van zaken dan hij zelf. Zoo werd den vrede nooit gestoord en zij bleven van weerskanten voldaan. De pastor liet haar 't meesterschap

en zij trachtte den pastor van dat overgelatene meesterschap te vergoeden door al hare behendigheid en kunsten te zijnen bate aan te wenden.

Zij diende de verschillende kleine porties op in kleine schoteltjes. Zij wist dat de pastor geen liefhebber was van ‘veel’, maar van ‘fijn’ en van afwisseling in de gerechten hield. En aan Colete had hij eene kunstenares van eersten rang, waar het vindingrijk talent gepaard was met een wondere gave die al wat haar vingers raakten, eene voornaamheid gaf aan den smaak zelfs der gewoonste spijzen. De afwisseling wist ze tot in 't onmogelijke uit te breiden, en in 't samenstellen der gerechten tot een afgeronden maaltijd, wist zij een zekeren stijl te leggen - iets dat met zachten inzet begon, door een degelijk middenstuk voortgezet werd en met groeiende verfijning naar het einde overging. Al naar gelang der seizoenen die den voorraad in den kelder en den tuin wijzigden, wist zij telkens opnieuw, langs eene voorgetrokken lijn, de menigvuldigheid harer kunstwerken te vernieuwen.

De pastor stond alzoo elken middag voor eene nieuwe verrassing en telkens hij van eene conferentie uit de naburige pastoriën terug keerde, verklaarde hij nergens beter te eten dan thuis!

Die stille goedkeuring was Colete's eenige belooning, meer begeerde zij niet voor hare moeite en inspanning. In hare meening hoorde dit zoo bij de zaak en in hare redeneering was de pastor, de tuin en de kelder er alleen om de keuken - de meid moest maar zien er iets goeds van te maken!

Vandaag kreeg de pastor na de soep een bundeltje aspergen met harde eieren in de boter. Daarmede had hij al vergeten dat Colete hem wat laten wachten had. Er volgde een zwijnspootje met kaassaus en selderie; daarna een kippetje in den pot, van passe bruin, met amberkleurige mirabellen. Als tusschengerecht kwam er een stukje leverpastei en een snippelingje edamsche kaas. 't Eene gelijk het andere had de pastor overgoten met een ferm glas bier en met een halve flesch steenouden bordeaux. Op gewone dagen, als er geen kermis of overkomst was, gebruikte de pastoor nooit anderen wijn. Op die wijze wilde hij zich vrijwaren voor jichtaanvallen en den bourgogne overhouden voor bijzondere omstandigheden. Als de pastor meende dat 't afgeloopen was en uitgestrekt, aan de genoegens der spijsverteering begon te

denken, kwam Colete opdagen met een of ander toevoegseltje. Vandaag was 't een schotel geslegen room met een grooten macaron en daarna aardbeien met witte suiker.

Van dan voort kwam de ontspanning. De pastor bezag het laatst opgediende als iemand die niet goed weet wat ermede aan te vangen en toonde spijt om 't niet eerder geweten te hebben, - maar hij eindigde toch met er zijn dienaar aan te doen. Voor Colete, die elken maaltijd aanschouwde als 't opvoeren van een tooneelstuk, met den angst dat er iets kan mislukken en de gespannen aandacht om al 't geen dat ze tezelfdertijd bezorgen en in 't oog te houden had, - voor haar was het na elken afloop, het genot van den trouwhertigen werker die op zijn afgedane taak met fierheid schouwen mag en zeggen: dat 't goed was! Colete schoffelde nooit, ze toonde zich nooit gejaagd, omdat heur tijd op voorhand uitgemeten was met eenige minuten overschot tegen onverwachte voorvallen. Door lange ondervinding wist zij van buiten hoe lang de pastor er aan deed om zulk of zulk een gerecht te verorberen zoodat hij nooit schellen moest en zij nooit te vroeg kwam om af te dienen.

Tot haar grootste voldoening verliep elk noenmaal zonder onderbreking, met afgepaste poozen, in schoonen regelmaat. Naarmate de ‘vertooning’ vorderde en 't einde naderde, ontspande de strakke ernst van haar gelaat en bleekte de hoogroode vlam die heel haar wezen gekleurd had. Bij 't nagerecht ontstond er al een glimlach en verzoette haar blik en zoogauw de pastor zijn zetel achteruit schoof, de beenen uitstrekte, de handen afwreef en naar zijn goudsche pijp reikte, verscheen Colete met de koffie, die zij in een oud-doornijksch tasje met kopje uitschonk. Die nieuwe geur bracht ineens de andere stemming in de kamer; dan kwam Colete gewoonlijk heel en al los en gemilderd, vriendelijk, plaatste zij zich rechtover den pastor, met de handen op tafel gesteund en ze begon 't een of 't ander te vertellen of te vragen, van 't loopende nieuws of de gebeurtenissen uit het dorp.

De plechtigheid was nu afgeloopen en de vrees om Colete te storen in haar ernst, was nu ook vergaan bij den pastor. Gelijk alle goede kookkunstenaars hield zij zelf niet veel van eten; tusschenin en al proevend had zij hare bekomst en voor 't overige leefde zij met den geur. - Hij hield er dus aan en 't was de gewoonte dat ze, om wat uit te rusten, de

koffie dronk met hem aan tafel. Maar ze deed het altijd rechtstaande en had het nooit gewaagd zich te verstouten om met haar meester bij te zitten. De stonde van de koffie was haar beste van heel den dag; dan helderde haar gemoed en de pastor benuttigde die gelegenheid dan ook gewoonlijk om haar aan te spreken over 't geen hij noemde: de netelige zaken.

Als zijn pijp uitgerookt was, ging hij zijn noendutje nemen in den zetel en, binst die uitgestorven stilte, trok Colete dan terug in haar domein, waar ze de schotels waschte en haar keuken weer glimmende net en in orde bracht, zoodat ze door een vreemde bezoekster had mogen gezien zijn!

Nu ook, juist gelijk op gewone dagen had Colete hare rol gespeeld en noch de pastor, verslonden in 't geen hem zoo hevig belangde en lustte, noch Finet die aldoor met smeekende oogen, kwispelsteertend tegen 's pastors bil aangeleund, had staan schooien, - geen van de twee had er iets van gemerkt welke kracht van zelfbeheersching Colete had in 't werk gesteld om haren aard te bedwingen. Geen woord, geen gebaar, geen zenuwachtige snok, geen tikje aan schotel of bord en geen dropje gemorsd in 't schenken. Maar wat had zij verlangd om 't genot te smaken van de mededeeling die zij, tot op 't laatste en 't gepaste oogenblik, gereed hield! Hoe was hare nieuwsgierigheid gespannen om te weten of de pastor al zou ingelicht zijn! Zij had hem bespied onder 't opdienen, maar niets bemerkt; en dan had de ernst van hare plicht 't gewonnen op den drang van haar gemoed, - nog liever alles te derven en 't geweld van het verlangen te trotseeren dan 't schoone verloop en de rust van den maaltijd gestoord te zien. Bij elk afgediend gerecht had zij zich het koffietooneeltje voorgespiegeld als eene verzoeking en met den troost van 't vooruitzicht naar dat gelegen oogenblik, waarop zij met gemak heel de zaak zoude kunnnen bespreken, had zij altijd maar nieuwen moed gekregen om te wachten tot het einde.

Nu stond Colete in de gewenschte houding, met de armen over tafel geleund als op twee pikkels tegenover den pastor die met de pijp opgesteken als een scepter, in blauwe wolken gehuld was als een bovenaardsche wezen. Zij had het heel den middag overlegd, hoe ze 't doen zou om met het nieuws den grootsten indruk te maken, maar nu dat ze 't loslaten

mocht, vervoerde de voldoening haar en ze dacht niet aan woorden, noch aan wijze van zeggen.

- Weet ge al 't nieuws?! klonk het stout weg.

- Welk nieuws? Neen, de verwondering was niet geveinsd, - Colete kende al de uitdrukkingen van 's pastors wezen; ze las er de gedachten in de lijnen gelijk de teekens op eene landkaart - hij wist van niets!

- En gij hebt heel 't dorp afgeloopen, verweet zij, plagend.

- 'k Weet van niets; wat is er?

- Koornaert is al zijn toebak gestolen!

De pastor keek even op, maar schrikte niet boven mate. Dat was nu juist zulk geen verpletterende zaak; maar wacht, Colete wist wel hoe ze 't doen moest om de spanning geleidelijk te doen stijgen, - ze zou het tot een hoogtepunt weten te brengen en het dan ophouden als een muisje boven den kop van de poes. - Ze verwachtte dat de pastor een ander wezen zou zetten.

- 't Is twee, drie dagen naareen gebeurd....

- Ja!?...

- De dieven zijn ingebroken al door de haag, z' hebben den toebak afgeblaard en ze zijn er meê vertrokken....

Ze zegde dat op schijnbaar kalmen toon om zich wat te hersnappen over den geweldigen inzet en om haren eindindruk niet te missen.

De pastor bezag haar en blies eene rookgulp uit met 't gebaar alsof hij vragen wilde: is 't uit of komt er nog iets achter?

Colete slorpte met kleine teugjes haar koffie; omdat hij zoo heet was, blies ze er eerst nog wat over.

- Dat wil nu juist passen dat het gebeurd is den avond dat de wet hier vergaard was om den nieuwen burgemeester te noemen....

Dat was een zijsprong - een lokaas dat ze uitwierp maar de pastor beet er niet in.

- Uheu! gromde hij.

- 't Zal niet weinig geruchte maken op de gemeente!

- Voor dien toebak? 't Is niet plezierig voor Koornaert, bijzonderlijk als ge zulk een liefhebber zijt en er al de moeite voor gedaan hebt om de schoonste planten van de streke te kweeken.

- 't Is precies dadde - als 't maar een gewone diefte was... maar 't schijnt dat er jaloezie zou onder zitten....

- Hoe zoo dat? vroeg de pastor die ongeduldig werd en met geen kronkelingen gediend was.

- 'k Geef u honderduizend jaar om te raden wie hem gestolen heeft!

- We gaan zoolange niet leven! - toe, vooruit ermee of zeg dat ge 't niet en weet!

- Hoe dat er u niemand het nieuws verteld en heeft? heel 't dorp is er vol van.

- 'k En hebbe geen mensch ontmoet en 'k ben er te nuchtend langs Koornaerts tuin voorbij gegaan... en 'k heb heel den gemeenteraad gesproken!

- Koornaert toch niet?

- Neen, maar Favere, Messiaen, De Cock, de notaris en den dokter.

- Den dokter?! en hoe late was 't dan?

- Rond negen... wacht?, ja...

- O, dan was 't nog niet gekend!

En nu wilde Colete haren slag slaan, alles ineens loslaten, den pastor doen schrikken, hem overbluffen - heel de noenerust storen die in een laag van blauwe lucht, kilometers hoog, de pastorie beveiligde - den gewonen gang van den dag stop zetten en de beroering laten doorbreken met den dam te lichten die belet had 't schandaal tot hier te laten uitstroomen. Colete, nu ze er vòòr stond, onderging een onbewusten aandrang en 't geen ze zich eerst voorgesteld had uit te roepen als een triomf, kwam er nu uit met een zweem van meêwarigheid in den toon.

- Volgens dat 't schijnt, 't is de dokter die 't zou gedaan hebben.

- Alla, alla, alla! riep de pastor en hij smeet zijn lijf voorover in den zetel en keek minachtend al over den opgetrokken schouder, naar zulken praat.

- 'K ga u zeggen wat er gebeurd is, verklaarde Colete beslist, met de zekerheid van iemand die weet dat de feiten overtuigend zijn, en de waarheid onloochenbaar.

- De gendarmen hebben er huiszoeking gedaan en den toebak zat weggesteken in den hof, in een kot gesloten...

De pastor staakte 't wiepelen en van achterover kwamen de twee voorste pikkels van den zetel grond genaken zoodat zijn buik en zijne armen weer tegen de tafel drongen. De lange pijp daalde uit de hoogte neer.

- En dan?

- Ja,... dan; dat Sarel de champetter den toebak drie kruiwagens vol, weggevoerd heeft en weer naar Koornaerts gebracht... en dat 't proces nu aan den gang gaat en dat de dokter er leelijk zal tegen vliegen. Dat 't uit zal zijn met hem!

- Tut, tut, tut, 't is onmogelijk, 'k heb er de gendarmen ontmoet, ze kwamen binnen toen ik er uit ging - maar 't is voor Busschere dat ze er kwamen. Alla, toe, dat moet een vergissing zijn! Ge zult het wel hooren!

- 'k Vertel u wat er gebeurd is. 'k En heb het niet gezien, maar 'k weet het van die 't gezien heeft.

De pastor zat in gedachten, te zoeken om 't geval een wezen van waarschijnlijkheid te geven.

- 'k Weet wonder wat juffer Elvire daar nu van gaat zeggen? merkte Colete schamper. Dat zal nu ook gedaan zijn met menheer Albert als hij thuis komt!... En menheer den onderpastor.., waagde zij nog een stapje verder.

- Menheer de onderpastor heeft daar niets in te zien.

- Hij heeft er maar veel te veel in te zien! verstoutte zich de meid die bij dat woord haar kalmte scheen te verliezen. Waarom gaat hij er dan vier keeren daags? De menschen zeggen dat hij gaat om de juffer heur lesse van 't huwelijk uit te leggen! dat nonkel en tante daar te weinig ondervinding van hebben. En met mijn eigen ooren heb ik een sloeber uit 't Gangske gehoord, - maar 'k en durf het niet herhalen....

- Wat zei hij? Wat hebt gij gehoord?

- Dat de kapelaan er zelf mee verkeert, zoolang tot menheer Albert thuis komt!

- Dat is ál kwaadsprekerij, Colete. Maar 't gedacht aan dat ongehoord geval had hem weer te pakken.

- 'k Moete daar meer van weten! zegde hij. Zijn tusschenkomst was er misschien hoogdringend om iets af te weren dat kwade gevolgen kon hebben. Hij hechtte er nog geen geloof aan maar hij voorzag toch reeds de mogelijkheid van een onverschil, een misverstand, iets dat veete kon verwekken en oneenigheid! Verbeeld u dat die twee in processe komen en nu met die benoeming nog juist erbij!... Dat moet alleszins vermeden worden.

Hij zou er nog wat over nadenken, in 't lommerhuisje of in de voorkamer wat gaan liggen. Maar aan rust viel niet te denken; de loomheid die hem gewoonlijk na 't eten overviel

en in slaap bracht, was door den schok afgeschud. Hij moest op de beenen zijn, wandelen, beweging hebben.

- Ge moet het u weeral niet te fel aantrekken, u niet zenuwachtig en ziek maken, - 'k zie 't al komen! vermaande de meid die haar verwacht uitwerksel bekomen hebbend, nu wilde bedaren 't geen zij opgestookt had.

- Ik ga in den hof, zegde hij om gerust gelaten te worden.

In de lommerlanen en lommerhoekjes hing de stilte van den noenestond en men kon er aan niets vermoeden dat er entwat gaande was op 't dorp. De pastor trachtte 't nog te verwerpen omdat hij de moeilijkheid ontzag zijner tusschenkomst. Hij overlegde hoe 't te doen. - Eerst bij den dokter gaan, daar was hij best thuis, daar kon hij kouten in gemoede en de toedracht der zaak vernemen. Vandaar bij Koornaert; die was een zwijger, die alonder uitkeek en iets geborgen hield achter zijn aangezicht; een koppigaard met zotte invallen, die bevreesd was en mijde maar als hij iets vasthield, die 't niet zou laten schieten - ook voor den pastor niet! Maar nu zou hij hem redens doen verstaan, hem overtuigen, hem voor oogen leggen wat er van afhing. De pastor rekende genoeg op 't uitwerksel van zijn gezag en redeneering om alles nog in 't beste te keeren was 't zake dat er 't kwaad reeds mede gemoeid was. En dan werd hij plots ongerust, gejaagd, bij 't gedacht dat er verwikkelingen konden komen, dat de twee malkaar ontmoeten konden en aan 't schelden gaan,... en dàn zou 't te laat zijn om er nog iets aan te verhelpen! Hij moest er in elk geval onmiddelijk naartoe.

Hij nam zijn hoed en stok en waagde zich door de gang. Maar daar stond Colete hem den weg af.

- G'en zult toch zeker nooit!? Heb ik het niet gevreesd?! In 't felste van de brandende zon, met 't eten nog in... 't is om dood te vallen!

- Het doet, Colete, laat mij maar; 'k ga, 't is mijn plicht, binnen een uur kan 't te late zijn!

- Ewel, haalt er dan maar uwe dood aan! z' En zijn zooveel niet weerd, met hun stommen toebak! Had ik het geweten 'k hield het voor mij en 'k en sprak geen woord!

De pastor kwam buiten met zijn zware gestalte en 't was als in een oven, zoo stoofde de hitte op 't witte zand van den weg.

Hij zag er tegen op om dien langen weg te doen, over de

plaats naar den Driesch, maar de drang en 't vooruitzicht om met zijne tusschenkomst een onheil te vermijden, gaf hem den moed om de hitte te trotseeren.

Pastor Maenhout was heel nauwgezet in 't uitoefenen van zijn ambt. Zijne zending hier op de parochie beschouwde hij als eene gewichtige taak, waar de welstand en de zaligheid der parochianen van afhing. Zijn gezag strekte hij over alle zaken want in zijne oogen was het wereldsche met het geestelijke zoo nauw verbonden dat 't eene altijd zijn rechtstreeks uitwerksel te weeg bracht op het andere. Waar zijn bemoeizucht en eigenzin het hem ingaf om over parochiezaken met eene persoonlijke meening vooruit te komen, was hij zelf ervan overtuigd dat die zaken onder zijn gezag vielen en het hem van ambtswege toekwam daar zijne uitspraak over te doen en de laatste beslissing te geven. Aan persoonlijke ijdelheid, aan heerschzucht, of dat er hem iemand met zooiets belastte, kwam nooit in zijn gedachte. Als pastor was hij Gods ambtenaar en aldus gerechtigd om heel de parochie te beredderen, en de parochianen te bestieren over wie hij dan ook zielenlast en de verantwoordelijkheid te dragen had. Die aanmatiging werd meestal vergoelijkt door zijn rond en opbeurend gemoed, door de breedheid van zijne opvatting en zijn goedgemeend inzicht. Hij liet op voorhand alles in 't beste keeren, twijfelde nooit aan iets en nam alles al den goeden kant. Tot nu nog had men zich altijd en overal inschikkelijk getoond voor zijn rondborstig optreden. Hij kende zijne parochianen, bezat hun vertrouwen, wist hoe ze te pakken en langs waar de moeilijkheden konden ontgaan worden. Als het naar zijn zin uitdraaide en de rust maar niet verstoord werd, ondervonden de menschen dan ook welk een goed hert hun pastor bezat, hoe gedienstig en hulpveerdig hij was te hunnen opzichte. Daarbij had hij den naam met alles weg te kunnen en al wie in moeilijkheid verkeerde, dubde er nooit aan tot hem zijn toevlucht te nemen. Talrijk waren de gevallen waar hij verbrodde zaken in 't rechte gebracht had, waar niemand doen aan zag en meer dan één had ondervonden hoe ver zijn invloed strekte als hij van hoogerhand iets bekomen moest.

Hij stelde er ten andere al zijne glorie in om 't geen hij als ambtsplichten aanzag, op de schitterendst mogelijkste manier uit te voeren. Hij ontzag zich last noch moeite, - zou zelf de gevallen opzoeken om zich dienstbaar te kunnen maken

en hij was vooral kwaad als hij ergens vernemen kon dat men zijne tusschenkomst verwaarloosd had of verzuimd zijne hulp in te roepen. Die overdreven ijver en de zucht om goed te stichten, had als keerzijde dat hij niet goed andere hulp of medewerking nevens de zijne dulden kon. Hij was ijverzuchtig en wilde alleenheerscher zijn in 't oefenen der liefdadigheid, of ten minste, moest zij onder zijn toezicht en goedkeuring geschieden.

Daarom had het mager, zwarte manneke dat ze hem als kapelaan gezonden hadden, van eersten af den pastor zoo ontstemd en verontrust. Het was de tegenstelling van zijn eigen gemakkelijk, rond en breed gemoed. Zenuwachtig, gejaagd, bezield voor 't nieuwe en ongedurig, gereed om al 't bestaande omver te werpen als afgediend en verouderd. De pastor had het allang gereed om hem eens duchtig te wijzen waar zijn plaats was, maar hij wachtte nog altijd naar eene goede gelegenheid; - hij had er tot hiertoe geen pak op, - geen enkel geval waar hij hem in opstand vond of in vlakke tegenstrijdigheid. 't Geen den pastor vooral tegenstak, 't was den nieuwen geest uit 't seminarie, dat nieuw soort ascetisme met het onafhankelijke in gewetenszaken; die verwaandheid van inzicht en een best-weten met een minachting en een onverdoken misprijzen voor alles wat naar 't oude rook.

En dat die knapen van d'eerste broek maar onbekommerd hun eigen weg gingen en hun eigen gedacht deden, alsof ze met hun pastor niets te maken hadden! In 't begin had het eenige onrust verwekt, maar nu was 't wrevel geworden en de pastor gevoelde zich in een toestand alsof er hem een deel van zijn meesterschap werd ontnomen en, in plaats van een bescheiden helper, had hij in zijn onderpastor iets als een toezichter, die zich verstoutte zijn eigen zienswijze tegen die van de overheid te doen opwegen. Is dat nu een telg van het nieuwe ras? had hij zich afgevraagd. En met spijt had hij de vergelijking gemaakt met den voorgaanden kapelaan, - een stille, gemakkelijke mensch, die zich geheel aan zijn pastor overliet, die gewillig, maar niets op eigen hand dreef, raad vroeg over moeilijke gevallen en de ondervinding van zijn pastor wist te achten. Dien kapelaan gebruikte pastor Maenhout als noodhulp en eigenlijk maar om het uitzicht, want hij voelde zich zelf wel mansch genoeg om overal de eerste en de laatste te zijn.

Met een breed gebaar en gemoedelijke bromstem had hij aan den nieuwen geestelijke ook den toon aangegeven en hem ingelicht over de parochianen; gemaand om alles maar in de oude rust te laten. Hij had getracht er de stijfheid en de ernstige strengheid wat af te borstelen en den schuchteren nieuweling zijn ronden, vetten lach laten hooren. De pastor had hem als raad gegeven: goed te leeren eten en drinken om alzoo goede gedachten, gezonde zinnen te krijgen en kloek op de pooten te blijven... dat hij zich thuis verzetten moest, de leute zou zoeken onder de collega's en liever een pot te kaarten en een pijp te rooken dan heele dagen in de boeken te studeeren! Heere-mei! 't Was er wel mee!

Het jonge seminaristje had zich half verontweerdigd in zijn beter-weten schuil gehouden en getoond dat hij met 's heeren pastors gulheid niet gediend was. Zijn fijne lipjes waren gesloten en met vastberadene boudheid had hij verklaard: geheelonthouder te zijn, bier noch wijn noch tabak te gebruiken, en dat hij voor 't overige best oordeelen kon hoe zijn tijd te verbezigen. Paf! dan was hij zoo zwaar beginnen opsnijden met zijne geleerdheid en 't gewicht zijner geestelijke zending, zonder aleens maar den schijn aan te nemen er den pastor bij te pas te brengen. Daarmede wist iedereen genoeg dat hij besloten was zijn eigen wegen te gaan en dat zonder en tegen wie ook, als 't noodig was. Die eerste kennismaking was al eene oorlogsverklaring geweest, die wantrouwen en verkoeling gewekt had onder de twee partijen en sedertdien was elk op zijn weerhouden gebleven.

De pastor bleek de man niet om zich door een nuchter snaakje te laten verschrikken. Hij had er eerst wat verwonderd op staan kijken, en daarna met zijn goedmoedigen lach in zich zelf gemompeld: dat alles wel terecht zou komen met den tijd, dat 't koelen zou zonder blazen en al dat boekenverstand wel zou wegvallen en plaats maken voor gezond oordeel en menschelijk inzicht.

Maar hij had het gauw ondervonden en de gevolgen waren niet uitgebleven. Waar de pastor vroeger overal de eerste en de bijzonderste was, kwam hij nu overal te laat. Hij wilde het voor niemand bekennen - het was beneden zijne weerdigheid zich aan zoo iets te storen - maar hij voelde zich, door 't inwerken van die jonkheid, opgebruischt uit zijne gemakzucht en door wedijver aangespoord om zijn rang en heerschap te handhaven.

- Die kleine sprinkhaan, gromde de pastor mis te vreden, dat weert zich gelijk een worm, studeert heele nachten, is bij dage overal omtrent, eet, drinkt, of slaapt niet en zou heel de parochie omkeeren eer ik het gewaar worde! We gaan ne keer zien hoelang dat geweld wel zal meêgaan en wààr het zal op uitdraaien. Hij meent vervloedig en hij aanziet alle menschen als zondaars die recht naar hun verdoemenis gaan. Dat komt hier tempeesten gelijk in 't laatste oordeel, zoodat de parochianen er den daver op het lijf krijgen en ik dan hun geschokt gemoed weer mag bedaren!... Hij glimlachte meedoogend om al dat nutteloos spectakel, geloofde niet aan de uitwerksels, maar tezelfder tijde moest hij getuigen onwillens meêgesleurd te worden op een weg waar hij niet heen wilde. Hij voelde zich 't veld onder de voeten wegnemen en eer hij 't afwenden kon, waren er in de kerk en op de parochie al nieuwigheden gesticht en dingen uitgevonden waar geen duivel ooit aan dacht. De menschen werden het opgedrongen en als de pastor ervan bewetend gerocht, was 't al geschikt en geregeld zonder hij er een kijk over gekregen had of zijne stem in 't kapitel brengen kon. Het was eene overrompeling; hij voelde zich overvallen, bekampt door wedijver en werklust waar niemand aan gewend was. En 't geen waar de gezonde, ouderwetsche pastor inwendig 't meest door leed, 't was: het gemis aan openhartige rechtzinnigheid, het gemis aan vertrouwen bij zijn kapelaan. De onverholene kleinachting, het misprijzen voor al wat hij zelf in zijn twintigjarig pastorschap hier met veel werkijver en doorzicht had te weeg gebracht en uitgevoerd.

De overgave, de onderwerping ontbrak bij dien bezielden, werklustigen jongeling; er was een verwaande eigenliefde, een zelfvertrouwen om iemand te verbluffen; iets dat aan wederspannigheid geleek, een bitterheid om al 't geen met zijn eigen levensinzichten niet strookte. Er ontbrak maar één ding meer: dat hij zijn pastor de les zou spellen en zijn liefhebberijen en gezonde opvatting laken zou; alhoewel de pastor heel goed merken kon dat de kapelaan zijn eigen levensregel als een voorbeeld wilde stellen tegen dat van zijn overheid.

We zullen er ons geen kwaad bloed in maken, had pastor Maenhout nog eens gemompeld, en er ons slapen niet voor laten!

Liever dan zijn gemak en rust gestoord te zien, verkoos hij de verdraagzaamheid te oefenen; elderwaards te kijken, om niet te zien 't geen hem tegenstak. Hij was wijs genoeg om

geen zwarigheid te maken en zijn geluk te laten afhangen van iets dat buiten hem stond. ‘Recht in de schoenen, doen wat we moeten en verder... zien dat we pastor blijven!’ had hij gezegd en voort zijn behagen gesteld in de dingen die 't behagen weerdig zijn. Langzamerhand was de pastor gaan berusten in den nieuwen toestand en hij ging zijn ouden gang alsof er hem niets van dat alles deren kon. Maar hij bleef toch op zijne hoede om zijn meesterschap niet te laten ondermijnen.

Nu weer, in 't geval met Koornaert kwam die onrust bij den pastor op, eene vrees dat er daar een andere raadgever hem voor zou zijn en de invloed van den pastor maar van tweeden rang zou aangerekend worden.

Hij zou anders liever thuis gebleven zijn; hij deed het niet geern. Ontstelde wezens zien, verslagenheid en verdriet bij een ander deden hem mede lijden, maar nu meer dan ooit eischte de weerdigheid van het ambt zijne tusschenkomst. En daarbij, was hij die menschen niet allen zielsdiep genegen? Waren ze niet braaf? Zou het niet doodjammer zijn dat er een ongeluk verwekt werd door ruzie en misverstand en wat schoone zaak als dat nutteloos kwaad kon vermeden worden!?

Hij kwam al in zweet op 't kasteelken aan en met den eersten blik zag hij dat er bij den dokter iets haperde. Bij mevrouw lag het leed er gedoken onder een zweem van angst en verontweerdiging.

Als vanzelf voelde de pastor zijn eigen gelaat de plooi aannemen die paste in de omstandigheid. Hij onderging het ongemak van iemand die zijne deelneming moet betuigen eer hij weet hoe diep het verdriet zijne vrienden getroffen heeft, of hoe zwaar ze het opnemen - hij aarzelde in 't aanslaan van den toon. Eindelijk begon hij met maar kortweg uitleg te vragen en een ongeloovig wezen te zetten bij 't geen hij zooeven vernomen had. Dokter Blondeel kon niets anders dan mededeelen wat er gebeurd was - hoe hij in de zaak betrokken werd, kon hij niet weten of raden! Bij alle verdere vraag of vermoeden trok de dokter de schouders op. Hij hield het nog altijd als eene grap en wilde zich weerhouden op de zaak ernstig in te gaan om dan later niet te moeten hooren dat hij er in geloopen was! Van Koornaert zou men 't toch niet verwachten dat hij zijn besten vriend eenige schande zou willen aandoen en den dokter uit te geven als dief, ware toch al te gek!

De pastor meende het ook. Ze waren gister immers samen ter pastorie geweest - ge weet in welke conditiën. Maar Justina, die geern diep in de zaken zocht, meende toch dat het een opgezet spel kon zijn, waar de benoeming van burgemeester zou onder schuilen. Of wel moest het een kleingeestige jaloezie zijn waarvan hij ons verdenken zou, omdat wij hem zijn toebak wilden misjonnen en schade bijbrengen omdat hij den schoonsten kweek had?! meende de dokter.

- Tut, tut, tut, dat zijn kinderaadjes, merkte de pastor; Koornaert is toch ernstiger, hij weet wel wat er aan gelegen is? Zijt ge Koornaert niet gaan spreken?

- Ik meende het te doen, menheer pastor; 't was mijn eerste inval; maar dan heb ik mij overlet: 't was aan hem om mij te komen spreken, eer hij er de gendarmen mede bemoeide - wat denkt gij? Onder vrienden - moest hij me toch niet gaan verdenken eer mij gesproken te hebben!

- Ja, als ge u bedenkt, en op uw recht gesteld zijt, merkte de pastor, - 't is maar: met een woord te spreken wint men soms meer dan met zijn recht in te zien... En de zaak kon toch als een grap opgenomen worden...

- Nu zou ik niet meer kunnen, menheer pastor. Dat Koornaert mij verdenkt van 't is gelijk wat, 'k zal het niet gelooven, maar, moest hij mij de beleediging aandoen, zoo te handelen?

- Wie weet welke zijne inzichten waren, dokter.

- Ik weet het niet, mijnheer pastor, en nu moet ik het niet meer weten, 't gaat mij niet aan. Hij heeft zijn toebak hier gevonden, hij heeft hem terug - nu moet hij maar aanvangen wat God hem ingeeft. Ik heb de zaak met Justina besproken en we zijn alzoo overeen gekomen: ik en zette geen voet uit het huis, en spreek er met geen mensch over en late Koornaert doen wat hij kan.

- Maar, maar, dokter, luister eens hier: Koornaert zal het nooit zooverre drijven - 't is eene onbedachtheid geweest, 'k ben 't zeker. Maar hier is de zaak: de ruzie moet in alle geval vermeden worden - 't is een slecht gekozen oogenblik om oneenigheid te stichten - we staan immers met die benoeming vóór de deur...

- Menheer pastor, voorloopig zou ik begeeren over die benoeming niet te hooren spreken - we moeten eerst zien hoe de zaken uitdraaien!

- Uitdraaien?! ze zullen goed uitdraaien, g'en twijfelt daar

toch niet aan, zeker? 'k ga nu recht bij uwen gebuur en ge zult wel zien: eer het avond is staan de zaken al effen.

- 't Ware te hopen, menheer pastor, ik en vrage niets beter, alhoewel ik nooit en vreeze door zulk bedied mijn eere van treffelijk man te zien berooven - de menschen hebben toch wel zooveel gezond oordeel?

- Ja, neen, dat mag niet! dat moet vermeden worden! Denk eens wat een beroering op de gemeente! We moeten dat verhinderen, dokter, en ge moet mee helpen!

- Gelijk ik u gezeid heb, menheer pastor: ik en heb Koornaert in niets misdaan, hij heeft geen de minste reden om mij te verdenken van eenig kwaad inzicht... en nu en ben ik zelfs niet benieuwd te weten hoe gij mijn gebuur gevonden en gelaten hebt.

De pastor stond op; hij had juist den tijd genomen zijn zweet te laten indrogen en zonder iets te willen gebruiken, gejaagd om de zaak afgedaan te krijgen, wilde hij voort. In een haai en een draai zou hij de zaak vereffend hebben. Er was een misverstand, anders niets. Weeral de grootste fout: handelen in eene haastigheid, in plaats van malkaar te spreken. Dat waren nu twee vrienden, twee geburen, menschen die op het punt waren aan elkaar verwant te geraken door een huwelijk hunner kinderen... O, wat waren de menschelijke inzichten toch broos om voor eene kleinigheid alles wat zoo sterk verbonden scheen, vaneen te breken zonder nood of reden! En wat was de diepere oorzaak van alles? - de hoogmoed, dat elk gesteld was op zijn stuk en niet wilde toegeven... lijk twee kamphanen, seffens aan vechten denken in plaats van aan verzoening. En dan moest de middelaar komen, een derde persoon die er niet in betrokken was, om de twee partijen weer tot elkaar toe te halen.

De pastor twijfelde er niet aan of 't zou voor hem eene schoone gelegenheid zijn den herderlijken invloed uit te oefenen. Ware er enkel een paar stappen afstand geweest tusschen de voordeur van den dokter en die van Koornaert, hij zou met die gevoelens van overtuiging binnengetreden zijn en zijne werking stevig aangevat hebben, als iemand die zeker is zijn doel te bereiken. Hij moest echter den hoek om, over heel de lengte van 's dokters warande eer hij 't heerenhuis van den rentenier bereiken kon; hij had tijd om de zaak te overletten en hij kende nu de gesteltenis van den dokter en bleef in

't onzekere, allerhande gissingen maken over de gesteltenis en de inzichten van Koornaert. De twijfel had den tijd om binnen te geraken en de schoone overtuiging smolt weg bij den pastor - hij wist niet wat te denken. 't Kon wel erger zijn dan hij 't vermoedde! Koornaert was eene van die eigenzinnige, gesloten naturen, die een gedacht bebroeden in stilte tot het vast zit in hun hoofd en eene wezenlijkheid wordt waaraan een buitenstaander niet meer proeven moet te leuteren. Op voorhand wordt elken aanval afgeschampt omdat ze geen redeneering aanhooren. Hee meer tegenkanting zij ontmoeten, hoe meer zij zich alleen voelen in hunne overtuiging, des te koppiger worden zij. Ze vinden dat het dan eerst zijn belangrijk wezen krijgt en met 't gedacht in hunnen kop, zouden zij zich liever dood tegen de muren loopen dan er aan te verzaken. De pastor trachtte vooral de beweegredens te vinden voor Koornaerts handeling. Was het eene van die zotte invallen gelijk het aan oude vrijgezellen meer voorkomt en waar de gevolgen niet voorzien zijn - het toegeven aan een plotsen aandrang - het opkomen en het loslaten op den zelfden stond, van een kwade begeerte, eene drift, de noodzaak om eens vooruit te komen en den loop der dingen te verstoren? - Die geheime noodzaak - gelijk ze kan ontstaan bij de rechtschapenste menschen, eene begeerte om opspraak te verwekken?

De pastor kende de verborgen roerselen die diepe in 't menschelijk hart bedolven liggen - den duivel die het beest ontketent en het perverse genot doet ontstaan om 't kwaad meester te laten en de oude, afgedragene braafheid weg te gooien; 't genot om de ruste verstoord te zien, waarin men al te lang gedut heeft als in een gelukstaat die ineens tegensteekt om zijn eentonigheid en verdrietig wordt en walgelijk als lauw water. De zucht naar iets nieuws kon alzoo buitensporigheden doen begaan en een begeerte wekken om te vernielen 't geen waaraan men een heel menschenleven gewerkt heeft om het op te bouwen. De kinderen en de heel eenvoudigen kennen en ondergaan dien waanzin en slaan soms alles kapot wat eerst hunne vreugde en fierheid uitmiek, om daarna zienling hun ongeluk in te loopen.

Als het eens de obstinatie was en de verachting van alle menschelijke rede, bij Koornaert? Maar waarom? Koornaert was toch een bezadigd, stilgeaarde man? Ja, maar 't was wel meer gebeurd dat stilgeaarde menschen, die een heel en leeftijd

hun eerbaren gang gingen, dan opeens hun binnenste bloot geven met dingen die niemand ooit vermoeden kon. Het was hier een bloote veronderstelling - alles kon ook onder een ander oogpunt beschouwd worden, en dat was ver het waarschijnlijkste. Wie weet of hoe eenvoudig alles ineenstak? Maar er vunsde toch iets als een argwaan bij den pastor en dat kon hij maar niet verdrijven. En bij 't gedacht aan Koornaerts zuster, aan juffrouw Agatha, verergerde 's pastors onrustigheid nog. Dat was een andere factor in de zaak, waarmede alle verwikkelingen en ondoorspeurbare wegen verloren liepen. Zij kon er wel den stoot toe gegeven hebben en een handje in de zaken houden. Vrouwen zijn zoo gauw vatbaar voor eerzucht en als een gedacht in hunne hersenen nestelt, weten ze, langs verre omwegen soms, haar doel te bereiken. Daar tegen voelde de pastor zich minder bestand; zijne rondborstigheid en eenvoudig gemoed kon die kronkelingen niet volgen - hij was gewend in alles de rechte lijn te trekken.

Maar... maar, wie weet; nu, we zullen zien, besloot hij. Vooreerst wilde hij vlakaf uitleg vragen en desnoods al zijn gezag gebruiken om te bekomen 't geen hij wilde. Het was zijn plicht ten andere! Daar hield hij zich op 't laatste oogenblik van overtuigd en hij twijfelde niet of de weerdigheid van zijn optreden zou den noodigen indruk maken.

Hij stond vóór 't hek van het renteniershuis en belde. De pastor was gewend langs de voordeur binnen te gaan. Alhoewel hij den weg kende en wist langs waar de gewone ingang was, miek hij nooit gebruik van het zijdspoortje, omdat hij er op gesteld was zijn bezoek eene zekere plechtige vormelijkheid te geven en er een zekere afstand zou blijven bestaan om niet in 't vertrouwelijke te vallen en inbreuk te doen aan de weerdheid van zijne verschijning.

In de hut van een werkman trachtte de pastor juist die vertrouwelijkheid ten uiterste te drijven en zich zooveel mogelijk voorkomend en gemeenzaam te toonen, - daar viel hij met de deur in huis, en zette de menschen op een gemakkelijken voet. Maar met lieden van stand die een zeker gezag konden uitoefenen, was de pastor altijd op zijn weerhouden om zijn weerdigheid er niet bij in te schieten, - hij wilde vrij blijven om zijn meening uit te spreken en zelfs onaangename waarheden te zeggen als 't noodig bleek. In zijn eigen huis echter oefende de pastor, met elk end een, voluit de vriendelijkheid.

Tegenover Koornaert had de pastor zich nooit heel gemakkelijk gevoeld en de houding van den rentenier en zijn voornaam doende zuster met het pronkzuchtige meissejong had hij nooit goed kunnen uitstaan. Hij kwam er niet veel op bezoek, was er weinig mede in betrek omdat heel den huishoud hem gesloten scheen, te vormelijk en men nooit wist hoe men die lieden voor had. Telkens voelde hij het bij 't binnenkomen reeds: met hun gemaakte plechtigheid en afgepaste beleefdheid sloegen ze alle natuurlijke uiting lam en de samenspraak werd eene onbenulligheid, een aaneenrijgsel van ongemeende volzinnen.

Nu weer, terwijl hij binnengeleid werd, overviel hem die stemming: als met een ketel koud water werd zijn opgewektheid afgekoeld - hij voelde zich den moed reeds ontzinken van eer hij een woord gesproken had.

Toen juffer Agatha hem met haar gewoon glimlachend wezen en haar vriendelijke buigingen ontving, werd hij nog meer in zijn eigen vormelijkheid teruggeduwd en hij vreesde reeds dat het bij een beleefdheids-bezoek blijven zou, zonder meer.

Deed ze nu niet juist alsof hij eene omhaling kwam doen voor St. Pieterspenning of op ronde was voor de Voorplanting des geloofs? Als het op dien toon voortging, kon hij haar iets vragen voor den Bedekten Arme en haar bedanken voor de milddadige gift en zoo-zoo vertrekken! Hij wist maar niet hoe het aan te pakken. Met strengheid zou hij de oude juffer afschrikken en misschien een verkeerd uitwerksel te weeg brengen. Moest hij het gemoedelijk doen, of luidruchtig onverschillig of op vaderlijken toon? Hij was niet zeker van zijn inzet en vreesde den toon mis te slaan.

Bij de koele mededeeling dat Seraphien in den hof bezig was en Elvire boven aan 't werk, had hij ook al de gelegenheid laten voorbij gaan om maar seffens toe te springen met het voorstel om Seraphien in den hof te gaan vinden. Nu was 't te laat en ineens kreeg hij de meening dat ze hem hier verwacht hadden en zich verdoken hielden. Of was de kapelaan misschien reeds voor geweest en waren de besluiten reeds genomen? Nu wierp de pastor plots alle vrees en voorzichtigheid af en daar de gewone woorden over weer en hitte nu toch gesproken waren, vroeg hij haar op den man af:

- Wat nieuws op de parochie, juffer? Agatha had onder-

tusschen al den tijd gehad om zich te overletten en heur gedachten hadden derbinst een rappen kringloop gedaan om te zoeken hoe 't best te schikken. Kwam de pastor over de diefte spreken, dan was het goed dat Seraphien wegbleef - dat zou ze zelf wel afhandelen; maar.... als de reden van 't bezoek nu eens het burgemeesterschap gold? Wel dan nog was 't maar best dat zij hem zelf te woord stond. Van welk nieuws wilde hij nu gewagen?

- Ja, menheer pastor, de gemeente is vol nieuws en van alle slag!

- Sedert de laatste vergaring in de pastorie zou er al iets in omloop zijn, - 'k en weet niet wat ik er moet van denken....

- Ja, menheer pastor, de menschen zijn er altijd gauw mede gemoeid, bijzonderlijk.... als ze 't zelf mogen helpen schikken. Er was een gespannen hapering langs de twee kanten, - Agatha kon 't niet meer uithouden:

- Wilt gij Seraphien spreken, menheer pastor?

- Ba, 'k kwam eens zien, of vernemen hoe hij het stelt, maar als hij bezig is, laat hem maar...

- Pelagie, ga roep eens menheer! riep Agatha naar de meid, door de gang. Zeg dat menheer pastor hier is. Zoo gauw het bevel gegeven was, vond de pastor zijn woorden om de bespreking in te leiden. Het was op een toon van meêwarigheid, als in deelneming over een ongeluk dat hem zelf zou getroffen hebben.

- 'k Was benieuwd te weten wat er al waarheid is van 't geen er gezegd wordt - ik hoorde van diefte, - dat moet eene heele ontsteltenis geweest zijn voor u, juffrouw?

- 't Is te zeggen, antwoordde Agatha, ik heb er niets van geweten, naderhand eerst kwam het verschot; - maar 't is de smaad bijzonderlijk en Seraphien trekt het zich erg aan; zulk een liefhebber en zulke schoone groeite - 't is voor de weerde niet, maar, als ge weet dat 't gedaan is uit nijd, dat er menschen op ons affront uit zijn!

De pastor veegde met zijn grooten, rooden neusdoek het zweet van zijn kalen schedel en uit den ronden hals.

- Maar.... hoe die toebak bij den dokter verdoken zat?! dat en verstaat niemand! bij den dokter? dat is een vervelende gebeurtenis. Niemand kan toch den dokter van oneerlijke dingen beschuldigen, en daarbij, hij is uw gebuur en nare vriend...

De pastor waagde een verstolen blik naar 't wezen van de juffrouw, maar geen lijntje ontspande echter en heur oogen bleven neergeslagen in plechtigen ernst.

- Wij moeten ons daar niets van aantrekken - 't gerecht zal dat uitwijzen; - we kunnen het toch niet laten voorbijgaan en weerloos blijven...

- Neen, neen, zeker niet! Maar... ge verdenkt toch den dokter niet van....?

- We verdenken niemand, menheer pastor; hoe zouden we iemand verdenken?

- Maar wordt hij aangeklaagd?

- We moeten niemand aanklagen. De gendarmen zijn gaan zoeken, en ze hebben den toebak gevonden en weer naar huis gebracht.

- Zoo, zoo...

- Wij hebben er hem toch niet gedregen of moeten ‘wij’ ons misschien verontschuldigen voor 't geen gebeurd is? merkte Agatha een beetje bitter en met inzicht.

- Neen, neen, maar men zou soms al veel doen om de rust en den vrede niet te storen... als men 't achteraf beschouwt, hangt het soms aan een woord, - en we moeten denken aan de gevolgen; zulk een nietigheid kan soms een heel leven bederven, en de vrede is toch 't kostelijkste...

Seraphien trad binnen op zijne sliffers, zwabberend in zijn broek en met het witte hemd waaruit zijn magere, gebruinde hals en zijn hoekige kop met scherpen neus en wijde ooren, nuchter uitstak. Hij was heel in 't zweet en hield zijn strooiens hoed in de hand, zijne oogen stonden dwaas en hij zag er uit als iemand die verzeeuwd is en niet geslapen heeft. Zijne gebaren waren onzeker en zijne oogleden verpinkten gedurig, terwijl de zenuwsnokjes zijne onderlip deden klutsen. Hij was schijnbaar aangedaan en om 't beven zijner handen te verduiken zocht hij steun bij de tafel.

De pastor die nu juist door de verklaring van de juffrouw ontstemd was en gereed om op hoogdragenden toon in te vallen en zijn gezag in 't werk te stellen, veranderde opeens van inzicht. Seraphien stond daar als een ootmoedige sul - diep ongelukkig - geslegen door eene dubbele ramp: 't verlies van zijn schoone opbrengst waarover hij zoo trotsch was en de verwikkeling waarbij zijn beste vriend in een onverklaarbaren toestand gebracht werd. Hij scheen niets anders dan

te betreuren dat de zaak zulk een noodlottige wending genomen had.

De pastor herhaalde dan ook 't geen hij aan juffer Agatha gezegd had en Seraphien, aleven bondig, met 't zelfde weerhouden, maar bedeesder, goedmoediger, sprak zijn zuster na:

- We moeten wachten, menheer pastor, we moeten 't afwachten; we zien er niet klaar in, we staan versteld!... 't Is 't minste van den toebak - daar en denken we niet aan, maar.... 't is al gedaan om mij te vernederen of belachelijk te maken; 'k zou nog willen zien dat de schande op den dader terugvalt.

De toon was veranderd onder 't spreken en bij dien laatsten uitval had Koornaert iets van zijn binnentste gesteltenis verraden. De pastor had gezien hoe er een venijnige sprankel in Koornaert's oogen geglommen had. Wat moest hij er op zeggen? Alwaar ertusschen te komen? Er was hier iets gebeurd, iets gaande of iets aan 't broeden, waar de pastor geen inzicht over had. Was er een plotse veete ontstaan en wie had ze verwekt of waar lagen de redenen? Hadden ze getwist? Bij den dokter had de pastor niets dan een rechtmatig gevoel ontdekt van gekwetste eerbaarheid; hier echter was er iets anders dan eene tabakdiefte, hier was er kwaad aan 't zieden dat van dieper kwam. De pastor vermoedde iets als een belegd plan, waar hij geen kijk over kreeg. Hier althans was hij uitgepraat - het vertrouwen ontbrak - 't zou moeten van den anderen kant komen; den dokter moest hij bewerken. Hij waagde nog wat redenen om de voordeelen van den vrede te doen uitkomen met toespeling op de gevolgen en de verhouding der twee jongelieden, maar zoo bedekt en doorzichtig gelijk het hoorde. En Seraphien noch zijn zuster gebaarden het te begrijpen. De pastor wendde het op een andere manier, begon over inschikkelijkheid, verklaarde dat de dokter goed gesteld was en toegevend zou zijn.... maar geen een reden die grond genaakte - ze waren te vast in hunne overtuiging. Een voorstel doen aan Seraphien om den dokter te gaan spreken, scheen, van hier gezien, zoo gek dat de pastor het niet wagen durfde. Ze stonden er alle twee onder den scherm van het aangedane onrecht hunne inzichten van wraakneming te verduiken en met de argeloosheid op het gelaat verklaarde Koornaert, nuchter weg:

- We'n zouden er nooit aan gedacht hebben, of wie zou

er aan denken al ginder te gaan zoeken? 't Is een geirnde toeval geweest en 't is toen nog aan den champetter te wijten die 't speur gevolgd heeft en ware 't niet geweest van dat enkel toebakblaarken op den negge van den muur, 't en ware misschien nooit aan den dag gekomen!

De pastor kon vertrekken in de overtuiging niets bewerkt te hebben en met de bange verwachting op den hoop toe voor de zware gevolgen.

Nog maar rechts was hij buiten de deur, op het gaanpad en nog aan 't buitenhek niet als hij gewaar werd dat het mis was! Nu reeds viel het hem in niets gezegd te hebben van 't geen hij gereed gemaakt had en dat er van zijn stouten moed, niets terecht was gekomen. Het kwam er niet bij te pas, hij had de woorden in 't gesprek niet kunnen brengen; het was eene heel andere stemming dan deze die hij verwacht had. En nu kwamen de woorden die overtuigen moesten, hem als een vloed te binnen, als 't te laat was, en niet meer helpen kon.

De pastor vertrok misnoegd, gestoord en ongerust, halfluide koutend met zich zelf.

Seraphien en Agatha, integendeel, triomfeerden! Agatha bijzonderlijk.

- Ziet ge 't nu: hij kwam ons uithooren, hij kwam ons uithooren, hij is eerst hiernevens geweest - misschien wel gezonden door den dokter omdat hij bang wordt!

Seraphien liet zich bedoen met gewilligheid en overtuigen door zijn zuster dat 't gebeurd was en verloopen gelijk ze 't begeerden.

Bij alle twee ontstond dezelfde drang om hun gemoed te luchten, om elkaar te overpraten en op te winden. Stuk voor stuk gaven zij toe en bekenden elkaar 't geen ze nog gedoken hadden gehouden: de ware inzichten van hun hart - het genoegen om toe te geven aan 't geen ze in hun diepste binnenste hadden gevoeld als eene begeerte waarover zij beschaamd waren en waarmede zij nu eerst uitpakken durfden. Met een enkel woord, met een blik hadden zij elkaar getoetst en bij den een gelijk bij den andere - maar uit heel verschillende beweegredenen - was 't hunne wederzijdsche voldoening en dankbaarheid omdat ze 't besloten hadden: hun stand te nemen tegenover den dokter dien ze voortaan als hun vijand zouden

aanzien en hun voornemen om al over het hoofd van dien vijand te bekomen 't geen waarnaar zij verlangden.

Ze voelden zich als twee kinderen, die opgewonden, vol begeestering staan voor iets nieuws, iets onbekends, waarin zij zich werpen zonder te willen denken aan de nadeelen of de kwade gevolgen.

Haat of kwade inzichten bekenden zij elkaar niet - van 't eigenlijke zondige gevoel waren zij zich niet bewust - ze hielden het diep en trachtten het te omwinden met de nevenzaken. De grond van hunne handeling gaven zij 't wezen van een rechtmatig gevolg aan de oneer die hun werd aangedaan. De diepere reden bij Agatha was de kans najagen om 't burgmeesterschap aan den dokter te benemen; bij Seraphien was 't de gelegenheid om schuil te blijven en de aandacht af te wenden van 't geen hij nu aanzag als zijn schelmstuk. Elk van uit zijne richting zonden zij hunne bewijsredenen en van malkaar ontvingen zij de overtuigende woorden die hunne meening moesten sterken, en ze luisterden naar malkaar met met wederzijdsche instemming en dankbaar behagen.

Seraphien was de eerste om het den pastor aan te rekenen dat hij de partij van den dokter gekozen had en met hem zou meespannen. Dien indruk had hij namelijk opgedaan den avond in de pastorie en nu werd hij in dat vermoeden gesterkt door die ongelegene tusschenkomst te zijnen voordeele. Eene reden te meer om koppig vol te houden en niet toe te geven, was hem dat. Om Agatha te overtuigen mocht er nu ook wel iets losgelaten worden van 't geen de pastor geschikt had in zake der benoeming. Agatha echter was ver genoeg opgewonden om 't verkeerde van hare opvatting niet in te zien. Nu zij begreep hoe de zaak van eerstenaf geregeld werd, zag zij er eene reden te meer in om hare overtuiging te sterken en nu was 't eene zekerheid in hare meening dat de dokter zijn medekamper had willen beleedigen en vernederen.

- Hij meende er reeds bovenop te zijn, maar... die een put delft valt er zelf in. Ge zaagt wel hoe de pastor zelf geen kans zag de zaak een aanzicht te geven! Nu voelt hij reeds hoe moeilijk het zal zijn er met eere van af te komen!

- Zij hebben het gezocht - zij hebben het zich zelf aangedaan! verklaarde Seraphien alsof hij 't waarachtig geloofde en 't niet verhelpen kon.

De Koornaerts waren altijd en al om 't even gesloten van

aard en eigenzinnig. Toen ze nog allen te zamen op de boerderij leefden, broers en zusters ondereen, bleef elk afzonderlijk, als eene eenheid op zichzelf, eigen gedachten brouwen en eigen meeningen dragen zonder er iemand binnen te laten. Met hun onafhankelijkheidsgevoel paarden zij tevens eene geheime vrees voor 't spiedend oog en voor de meening van malkander. Alhoewel zij gesloten bleven en afsnauwden alwie zich met iets bemoeien wilde van eigen zaken, voerden zij, den een over den andere een sterk ontzag uit en al hunne uitwendige daden waren gericht op eene lijn om in de oogen en de meening van broer en zuster, te voldoen aan 't geen door gewoonte en gebruik in de overlevering van het huisgezin beschouwd werd als de zedelijkheidswetten. Eene innerlijke fierheid, een menschelijk opzicht dwong hen eere te doen aan hunnen naam en waar zij een openlijk scheldwoord of verwijtsel met een even stoute grofheid hadden afgeweerd en beantwoord, vreesden zij het stille vermaan dat ze in een blik of in een gebaar, als eene afkeuring van hunne daden of begeerten meenden te ontwaren. Die vrees hield hen in een wederzijdschen band, die alle buitensporigheid, ten goede of ten kwade, onmogelijk miek. Strenger dan een uitgesproken bevel of een afgesproken levensregel gold het onder hen; de jongsten hadden het afgeleerd van de oudsten en zonder dat iemand wist van waar het kwam, of hoe het hen bond, aanveerdden zij het als de eigene lucht uit de boerenkeuken, als eene eigene dampkring die over 't hof hing, en bleven er onderdanig als aan een onontkoombaren dwang, die hun 't spreken belette en hunne handeling verlamde zoo gauw zij iets uitwerken wilden van 't geen in hun gesloten kop was uitgebroed.

Wat kracht en inspanning er vandoen was, wat al hapering en overleg er van noode waren en wat geweld het kostte om een aanloop te wagen en met iets vooruit te komen, wisten diegenen enkel die hun droom ten uitvoer hadden gebracht. De keus van 't oogenblik, de stemming die eigen is aan 't jaargetijde, de dag en 't uur, waren als mede- of tegenwerkende handelingen te beschouwen die 't opgevoerde ontwerp moesten doen uitvallen in de eene of in de andere richting. Zulke mededeeling, elke gewichtige levensonderneming, werd altijd met wantrouwen en in afkeurenden geest opgevat; de redens om te weerleggen had men gereed. Met een grol of een schouder-

schok of een minachtend gemompel werd heel de zware opzet van zulk een voorstel soms omver gegooid zoodat er nooit iets meer van terecht kwam.

Alzoo werden naareen afgehandeld: den koop van een stuk land, het voorstel van hun huwelijk, het uitkeeren van het erfdeel waarmede de een na den andere was afgekomen. Zoo werd de oudste zuster van Seraphien door dien zwijgenden familieraad met een afkeurend gebaar uit hare vooropgestelde richting gegooid en zoo gebeurde 't dat ze naderhand in een vlaag van wanhoop, trotseerend 't geen ze vroeger ontzien had, zienling haar ongeluk was in geloopen.

Bij Seraphien en Agatha was er nu nog iets levend van dien wederzijdschen dwanggeest uit het ouderlijke gezin. Zij hielden van elkaar en vreesden elkaar. Al hunne handelingen en inzichten lagen bloot den een voor den andere, maar daarentegen hielden zij hun binnenste voor elkaar gesloten - een broeinest van gedachten en opvattingen die zij weigerlijk verborgen hielden. Telkens er iets gerijpt was in 't binnenste van den eene, kostte 't nog de zelfde moeite om 't aan de goedkeuring van den andere te onderwerpen en bekend te maken; - en dan nog bleven de innerlijke beweegredenen veelal voor elkaar verborgen.

Zoo kwam het dat ze nu op een lijn stonden om naar 't zelfde doel te trachten en uit heel verschillende richting vertrokken waren, zonder dat de een van den andere er iets af wist. 't Geen Seraphien door trage aanslibbing in zijn hoofd gegaard had tot het als eene uitvoerbare daad gerijpt was, daar zou Agatha nooit iets af weten; hij zelf was de redenen al vergeten omdat ze gedoofd waren door 't geen zijn zuster er als hare eigene opvatting had boven geënt. Hij was gelukkig de keus te mogen doen in 't geen er als werkelijke gebeurtenis aan te nemen was in de zaak en zocht zich alzoo te bevrijden bachten 't geen zijn zuster hem als de waarheid opdrong.

Zijne eigene handeling lag versmoord in de verwikkeling en was niet meer te verkennen na die onverwachte wending die de zaken genomen hadden. 't Zijne, dat was een slechte inzet geweest, de noodlottige oorstoot waarvan de verantwoording niet meer te onderscheiden was of na te speuren in dit verdere verloop der gebeurtenis.

Zoolang het gevaar nog bestond, zoolang zijne veiligheid niet gedekt was, kon 't den gewetensnauwen Koornaert niet

schelen dat een rechtveerdig man verongelijkt werd. Ten andere, hij zag er niet klaar in, hij vermoedde dat het zoo kon gebeurd zijn, gelijk de zaken keerden, en zijn gewetensrust vertrouwde hij in 't heldere inzicht van zijn zuster. Later zou hij wel gelegenheid krijgen zijne onschuld te pleiten voor den Opper-Heer en zijne zielerust te bewerken. Nu waren 't zijne grijphanden, die in dierlijk instinct alles vastklampten wat ze krijgen konden om boven en uit den nood te blijven. 't Geen hij met de verbeelding meermalen had meegemaakt bij groote rampen in de razende wanhoop en den strijd om 't bestaan - 't worstelen tegen de dood, gebeurde nu in werkelijkheid met dezelfde sidderende, zenuwachtige vervoering en grijpkoorst in zijn binnenste, maar met een kalm bezadigd wezen en bedaarde gebaren, - met de uitdrukking van den verongelijkte die zijn recht verweert. Hij benijdde 't zijne zuster, die met zooveel meer gemak en zooveel onschuldiger hare rol te spelen had - haar deel was ver het lichtste. Hij alleen, en bij stonden maar, werd bewust van den toedracht der zaken - 't was als eene deur die bij beurten open ging en hem schouwen liet in een afgrond vol tegenstrijdigheden! Maar de nood en de vrees hadden hem eene radheid van denken gegeven en een gemak van huichelen, een tweede natuurlijkheid bijgezet om zijn wezen strak te houden, waarover hij zelf verbaasd was.

Nu weer na 't afgeslagen verzoek van den pastor, voelde hij zich als een poenige gelukszak, wien 't al in de hand wordt gespeeld.

Wie had er gedacht dat het zoo zou afloopen? dat schijnbaar vreemde en tegenstrijdige dingen zich zóó in een kluwen samen zouden mengelen?

De gebeurtenissen waren als in een wervelwind voorbij geronkt en hadden hem meêgesleurd. Zij hadden hem belet zich uit te spreken, hem gedwongen besluiten te nemen zonder tijd tot beraadslagen of overleggen; 't eene had het andere genoodzaakt, gebonden, vernokt en verwerreld. Nu was er met menschenhanden niets meer aan klaar te krijgen, 't moest maar loopen, ze zouden zien waar het uit kwam!

Daar hij er ernstig over nadacht, scheen het hem dat de beroering al jaren duurde en de opgewondenheid nooit zou ophouden. Zie eens, voor een paar dagen was er nog niets!

't Gedacht zelf of de onderstelling was nog niet geboren en nu, wat een verandering in toestanden die nooit meer in den ouden

plooi konden komen! En dat was nog enkel het begin bij 't geen te verwachten stond. Er waren nog bergen weg te ruimen eer alles weer vlak en effen zou liggen in 't nieuwe aanschijn, en langen tijd zou 't duren nog eer de stormwind in stilte veranderd was. En nu hij 't overlette, was alles gegaan gelijk bij groote gebeurtenissen in 't leven. Het gedacht, de inval was ontstaan als eene onmogelijkheid, eene gekke fantazie; - in een hoekje was 't er blijven huizen, om uit te broeden en een wezen te krijgen met een aannemelijk voorkomen - eene waarschijnlijkheid, maar heel in de verte, verwaasd nog, onduidelijk... Tot ineens, door den steun en de overtuiging van Agatha's woord, zijne eigen opvatting als de hare werd voorgehouden en boomsterk overeind kwam te staan als eene onvermijdelijke noodzaak - iets dat niet meer af te wenden is. Nu hij zich sterk wist door hare medehulp en ontlast als de eenige drager van het ontwerp, was de verslapping gekomen en had hij gemeend dat het goed zou staan als hij in achterwaardsche richting wrocht. Telkens hij een voornemen door zijn zuster gedeeld zag, - zoo gauw zij zich aanspande om iets te bekomen wat hij zelf inwendig begeerde, meende hij te moeten tegenhouden om haar de zaak alleen over te laten. Hij moest zich maar laten voortstuwen. Zijne kracht begaf waar de hare begon, hij kon niet samenwerken.

In 't onderhavige geval kwam het hem juist van pas; met hare bemoeiing was juist de verwikkeling begonnen; op 't gepaste oogenblik had zij hem afgelost en nu waren de twee draden in elkaar vervlochten - zijne tusschenkomst was erin gesmoord - het eerste bedrijf was vergaan in het tweede en nu zou het derde er alle vroegere spoor van uitwisschen. Hij voelde zich als een onberekenbare voor 't geen er door en rond zich gebeurd was; met volle overtuiging kon hij nu verklaren er geen schuld in te hebben. 't Geen afgeloopen was kwam hem voor als iets ongelooflijks, zoodat hij 't zich beurten herhalen moest om 't in de hersenen te houden: ik, Seraphien, ik Koornaert heb een man doodgeschoten, ik!... Neen, hij kende zich er niet toe in staat. 't Was niet gebeurd maar gedroomd! zijn eigen gestalte kwam hem voor den geest, zijn mager, hoekig gelaat; - hij stond daar, de godvreezende, de brave, de dubachtige Koornaert, die nooit iets had uitgericht tenzij stilletjes te rentenieren en die er maar wat fantazie op nahield om gekke toestanden uit te denken en gestalte te geven, voor zijn plezier.

En nu was er eene van die uitgedachte toestanden plots in leven gekomen en tusschem hem en zijne toekomst plaats genomen om zijn bestaan eene andere wending te geven! 't Was niet te gelooven dat het echt was en blijvende uitwerking behouden zou. Koornaert meende nog altijd dat het in een rook zou vergaan en dat hij met ijle handen en met wat angst en schrik, als eenige overblijfselen ervan, na de ontknoping zou staan zien als na een droom.

Bij beurten voelde hij nu de deernis en 't medelijden om 't geen zijn vriend en gebuur als een ongeluk was overgekomen. En dan weer, plots erop, uit eene andere afdeeling van zijne denkkamers, dook reeds de koppigheid, het leedvermaak, de grijns van voldoening om 't geen hij zou doordrijven spijts alles, iets zoo ingewikkeld dat niemand er aan gelooven zou en waarin hij zich nu reeds, op voorhand, ongelijk moest geven en zijne laagheid bekennen. Hij voelde dat hij doen zou als de kinderen, die doorliegen, omdat zij, bij toeval en zonder inzicht, begonnen zijn te liegen.

Nu koutte hij over 't geval met zijne zuster en, zonder inspanning of moeite te doen, wist hij op welken toon hij moest doordraven. Zij waren in de volle overtuiging malkaars vertrouwen te bezitten en gezapig maar zeker, legden zij al de gevolgen in hun voordeel uit.

Al heur redens voelde Koornaert als eene opstapeling die zijne eigene daad bedekten en zij zag in de redens die Seraphien aanbracht, niets anders dan 't geen haar geheime inzichten van dorpelijken hoogmoed en vrouwelijke eerzucht moesten verbloemen. Van de onredelijkheid hunner handeling en bewijsvoering, van hun plots opgekomen haat die overal doorschemerde, vroegen of gaven zij zich geen rekening. Zij wilden alleen elkander bijstaan om te bekomen 't geen zij, elk voor zich, begeerden en hoopten te bekomen. Aan kwaad of aan zonde dacht geen van beiden.

Verzen.
Willem de Mérode.

In den vreemde.

De zuidewind is zoel, zijn lauwe ademtochten
Benauwen mijn ontroerd, verlangst-verteerd gemoed.
De frissche vruchten, die mijn lippen lavend vochten,
Verkoelen niet den brand, die in mijn harte woedt.

Dit land is schooner dan mijn hevigste begeeren:
De looverhooven, blank van blijde bloemenpracht,
De smettelooze lucht, waar wolk en wensch verteeren,
De bij-begonsde wei, die sluimerzieken wacht.

Doch, als de middag rust en de avond kalm gaat komen,
De lucht doorschijnend is, een lamp-belichte ruit,
Hoor ik uw stem, o zee; ontwakend uit mijn droomen,
Volg ik uw ruischingen, als 't roepen van een bruid.

En aan uw strand geknield, van uwen wind omvlogen
Buig ik mijn bonzend hoofd in 't vochte zilte zand,
En wéét dit land een wee, en heet zijn schoon een logen,
En schrei naar u, mijn koud armzalig vaderland.

Jacob.

(sprekende tot Rahel.)

Uw vader ging ter rust, zijn norschen toorn verslapen;
Uw broeders strekten reeds hun arbeidsmoede leên;
De herderen te veld behoên huns heeren schapen,
En Lea waakt bij 't kroost, dat sluimert om haar heen.

Kom met mij naar dat hek en vlij u naast mij neder.
De lucht is honingzoet van hooi en bloemengeur.
Mij is zoo vreemd te moe, als moest dees avond weder
Ik schreiend zwerven gaan van moeders dichte deur.

Zie, hoe de zonne zinkt, terwijl de maan, al rijzend,
Haar koel en kalmend licht mild naar beneden stort.
De wijde wildernis, hier teederlijk vergrijzend,
Ligt, daar, een lammervacht, die witgewasschen wordt.

Zoo was die avond ook: met spranken goud bespikkeld,
Lag moeders tent voor 't groen van 't duisterende bosch.
De dunne rookspiraal, in hooger lucht ontwikkeld,
Werd, tegen 't donkeren, van 't laatste zonlicht ros.

Ik wist, hoe vader nu, vermoeid en zat van zuchten,
Zijn blinde oogen hief naar 't zware tentgordijn,
Dat opging, nu de maagd, voorgaande met den luchter,
Mijn moeder kondigde met geur'gen avondwijn.

Hij brak de bolle brood, door moeder hem geboden,
En gaf zich zelf en haar, mijn broeder en gespeel;
Toen was 't ontzachlijk stil, want elk dacht aan de ontvloden
Bedrieger, die, ach wáár, kloeg om het oovrig deel.

Ik lag languit in 't gras te staren, hoe der kimme
Ontreze', alleen als ik, de maan den nacht inging.
Toen stónd ik in het licht, dat als een zilvrig glimmen
In windbewogen wei langs alle halmen hing.

De nacht werd hoog en klaar, daar was geen kwaad of vreeze,
Alleen mijn hart was bang en bevend als een riet.
Het land lag wijd en stil; verlaten als een weeze
Ging daar de eerste klank van 't stokkend herderslied.

De angst krampte in mijn keel, o God, hoe zou ik zingen,
Daar uit mijn stemgeluid de vreeze als een hoon
Mij aanriep? o mijn God, door mijn herinneringen
Geteisterd, riep ik naar uw stillen hemelwoon.

Toen look de slaap mijn oog, als ik op een der keien
Mijn kloppend voorhoofd koelde, liggend in gebed.
Gods englen kwamen mij den dauwen deken spreien,
En ieder loech mij aan, gezeten rond mijn bed.

Daar daalde een leer naast mij van uit des hemels throone,
En elke sport en speil was vlietende van glans,
Wanneer de voet er woog van 's Heeren heilge zonen,
Die, naast mij neergedaald, weer klommen tot den trans.

En dieper in den droom ruischte in verrukte ooren
De nooit van mij gehoorde en toch herkende stem
Van God, belovende àl 's levens toebehooren,
Een reizen in Zijn rust en wederkeer met Hem.

In vroegen dag ontwaakt, zette ik den steen ten ende.
Ik zuiverde 't graniet met mijn doornet gewaad,
En zalfde hem, ten dank, met olie, in ellende,
Voor grooter ongeval, mijn wonden voet ontspaard.

En 'k sprak: zoo Gij mijn brood gezegend, wis zult maken,
Mijn dorsten immer houdt een frisschen dronk gereed,
Mijn naaktheid schutten zult voor koude en hettig blaken,
Zal ik u dienen God, die vaders Heere heet.

Hoe dikwijls rees de dag, hoe vaak voelde ik zijn zwoelte,
Voor ik de heemen vond van 't matriaal geslacht,
Toen, weder zonk het licht, weer waaide de avondkoelte,
Ik bij de bron geknield, mijn reize overdacht.

Daar, langs het smalle pad, zich kronklend naar de hutten,
Van ooi en ram omringd, een lammeke in der arm,
Kwaamt gij om voor uw vee den avonddrank te putten.
Toen kuste ik uw gewaad en snikte in uwen arm.

Gij leiddet mij geroerd uw vaders woning binnen.
Uw ingewand ontstak zich om mijn ongeval.
Wat kan ìk, Rahel, dan mij dagelijks bezinnen
Hoe ik u minnend dank, en dankend minnen zal?

Uw vader, die mij haat, zal ú mij nooit ontrukken.
Een vader láát de vrouw, maar nooit haar liefste los,
Op 't komend scheerdersfeest, God zal 't mij doen gelukken,
Vlucht ik met u en 't al naar Hebrons eikenbosch.

Dáár, in die diepe schâuw, ontsluimert elk verlangen,
Daar, vorst van 't herdersvolk en 't vaderlijke goed,
Geef ik u immer rust, die, van mijn arm omvangen,
U aan den diepen vrêe van nu herdenken doet.

Mozes.

(Van Nebo het beloofde land overziende.)

Hoe geeft Gij, eer ik sterve,
En tot mijn oorsprong keer,
Mij meer aan mijn begeer:
Eén oogwenk heel uw erve.

Ik kloeg, in dringend bidden:
Doe mij dóór de Jordaan
Met Isrels rijen gaan,
En strijden in hun midden.

Laat mij nog luttel jaren
Verwonen in hun kring,
Den wijden ommering
Der stil gezeten scharen.

Doch Gij: staak 't ijdel smeeken,
Daar ik u niet verhoor.
Gij gingt den volke voor
In toren, dwaas ontsteken.

En nu, ter steilste pale
Van Kanaans steile grens,
Geeft Gij mij dús mijn wensch:
Het land ten eenen male.

Dies vouw ik mijne handen
En leg den leistaf af.
Gij, die het leven gaf,
Ontgordel mij zijn banden.

Hier, tusschen volk en erfdeel,
Wáár nog mijn wensch naar strekk',
Maak mij dit hoog vertrek
Tot eenen stillen sterf-peel.

Vervullend de aardsche bede,
Hoor ook der ziele zucht:
Voer me als met arendsvlucht
Op naar uw hemelsch eden.

Lente.[1.]
Oktaaf Steghers.

MET steeds nieuwe vreugde zag Leentje elk jaar het schoone seizoen aanbreken. Zoo medeen immers gingen de droevig-lange winteravonden op de vlucht, waarop zij, meest alleen midden de donkerte die de keuken omhing, zoo'n vreemde gedachten kon hebben aan een geheel ander leven dan welk zij hier leidde en welk zij, voelde zij wel, méér lief zou gehad hebben. De donkerte week,... de klaarte, het leven zegevierde... Met schrik in de oogen zag zij den winter naderen, een grove, zwarte, akelige man, met traag-slepende, zwaarhelmende voeten, die zijn gang mieken als ging hij nooit voorbij geraken... Hij nam iets uit haar leven weg, iets onbestemds, dat zij eerst nog niet te bepalen wist; maar het wee-gevoel groeide en ontwikkelde zich, en 'n heele roteling van dof-trieste dagen doorleefde zij dan, wanneer zij van op haar kamer, het gezichtje plat gedrukt tegen de kille glasruiten, dat alles kon overzien, waar zij voorheen zoo gulzig en begerig de oogen over weidde, met een genot als baadde zij in de heerlijkste genuchten... Zij had schatten bezeten, die waren haar ontnomen, en onendig-droef meende zij nu anderen te zien leven van dezelfde pracht, gekleed gaan in het zelfde goud, dat eens haar geluk en haar leven had uitgemaakt!

De winter was hare dood, en dan dacht zij aan de stad, bouwde die in haren geest op naar de kleine geheugenissen harer jeugd en de vruchten harer verbeelding, en schiep zich daar midden-in een ideaal-leven van een groot en blank geluk. De koude winter-adem verkilde ook ineens de genegenheid, die zij zoo diep en innig voelde voor de lieden harer omgeving. Zij had niets en niemand meer lief in dat akelig tijdstip, zij geleek zelf eene droef-bleeke maagd, lusteloos zwevend door een klein reeksje levensdagen die haar restten, zonder

1. Fragment uit een roman. ‘Het Huis van Commerce’.

een traan, zonder een blik voor de graven van vrienden en magen rond zich, om alleen te denken aan haar eigen triest bestaan, dat naar zijn endje spoedde...

Maar dan kwam de Lente, en de Zon, en de Blauwe Lucht, en de Vogelen... En alles tooverde blijheid en geluk rond haar en ook glimlachjes op haar herlevend gelaat. Haar hart verruimde, haar blikken verteederden, en in een machtig gevoel van liefde omvatte zij thans alles: hare bekenden, hare woonst, het land....

Het land!... Dat waren niet die akkers met wiegend koorn, noch de boekweitvelden, noch de vlasstukken, waar zij de boeren in de herberg met zoo'n innige vereering en als met devotie hoorde over spreken. Het land was voor haar alles waar haar oog overheen scheerde, wanneer zij uit het raam keek: velden, weiden, bosschen. Dat was háre liefde voor het land, heel verschillend van de devote vereering der boeren. Zij toch zagen er niets dan de kansen van om hun eenige goudstukken op te brengen, de stoffelijke weerde, het materiëele voordeel. Zij echter liefde alleen die weelderige akkers om hun streelend groen en heerlijk vertoog, - die dichte bosschen om hun veel hars- en wierookgeuren, die helle zon om heur rijk en vrijelijk omwentelen in het blauwe geluchte,...

Thans meer dan ooit was de Lente haar welkom. De voorbije winter was haar ook dubbel droef en hatelijk geweest, nu, om het sterven van ‘moeder’... Doch de zonne was blijgeestig haar raam komen inkijken en had met gulden gloed haar kamer doortinteld. Meteen was de rouwsluier van haar bestaan genomen en schreed zij voort in een roes van nieuw geluk en heropgewekte levenslust.

Zij moest naar buiten. De velden wenkten haar met duizend groen-fluweelen oogen die zacht-zijig neereblikten in haar hart, de landbloemekens beurden verwachtingsvol de nietige kopjes tot haar bij iederen verschen morgenstond en negen bij de zwart-aanvendelende avondschemering ontmoedigd neer; de bosschen weerklonken van de helle roepstemmen die haar noodden tot gast, tot speelgenoote op het donzige mos...

En zij ondernam menigmaal, steeds alleen, lange wandelingen door de verkwikkende natuur, waar de jonge Lente als een weelderige Zee deugdelijk in te tooveren zat.

En zij zag het noeste zwoegen der boeren op het veld, met volle krachten werkend aan het omspitten, ploegen en delven

der aarde, die zij daarna het zaad in den schoot wierpen en het er in begroeven, om in stilte en eenzaamheid het wonder der vruchtbaarheid te laten voltrekken. Maar niets deerde die lieden om hun slaven en wroeten; een lach van genoegen zweefde hun over 't bruine gezicht, en hoopvolle vreugde glom uit de vele groeven en rimpels.

Zoo was het al blijheid en geluk met de nieuwe lente!

Leentje was opgetogen, eindelijk weer eens het huis uit te kunnen. Dagen lang hadden zij nu in den kuisch en den 'krot' gezeten, want het is de gewoonte dat met Paschen de woningen t' onderste-boven gereinigd worden: de muren witten of herbehangen, de deuren en vensters een nieuw laagje verf geven, opdat alles als met een breed-open gelaat van blije feeststemming den grooten dag, den grootsten van het jaar, ontvange. Ook de personen zelve denken aan hun opschik; men ziet de oude zomerkleederen na, die met Paschen hun eerste verschijning wagen, of doet zich voor de gelegenheid een nieuw kostuum vervaardigen: op hun 'paaschbeste'! want Paschen móet een zomer-dag zijn; dien Hoogdag beeldt men zich alleen voor met een verblindend goud van jeugdig zonnelicht. Het andere brengt bittere ontstemming en droeve misrekening mee... Zoo hebben de huishoudsters de dagen rond Paschen ruim hun handen vol.

Met behulp der oude Liete had Leentje daar algauw orde in geschaft, wijl de 'jongens', Bruun en Lowie, het witten van stalling en schuur en voorgevel, alsook het verven van het houtwerk, op zich namen.

Alles was gereed in het 'Huis van Commerce' tegen de komst van den grooten dag; nu kon zij gerust weer een vrij luchtje gaan scheppen.

De 'jongens', die wisten welken lust zij daarin vond, hortten er haar dan ook veeleer in aan, dan om die uithuizigheid te pruilen...

Na den noen eerst ging zij. Zij zou langs het dorp rondgaan, met de gelegenheid eens haar hoofd in de kerk steken om een Onze-Vader te bidden vóór het Hoveken; want het was heden Witte-Donderdag.

Niets zoo weemoedigs dan de laatste dagen der Goede Week op den buiten. De stilte, die anders over plein en

wegen drukt, schijnt nog verdubbeld door het zwijgen der kerkklokken, die anders nog van tijd tot tijd eenige levendige klanken die vrede-lucht laten door-zinderen. Alles schijnt thans ingetogen, in diepe ontroering om het groote Drama dat over zoovele eeuwen op die dagen rond en op Golgotha werd afgehaspeld, en wiens geheugenis nog immer het diepste medelijden wekt voor den Man der Smarte, den rechtveerdigen en onschuldigen Martelaar, wier groote ziel overliep van onendige goedheid en wiens zwakheid en onderwerping nog beter tegen het vloekbare egoïsme en de helsche wreedheid zijner beulen afsteken!...

Het 'Hoveken' was eene gewone stelling, vijf, zes traptreden hoog met een altaar en tabernakel, die denken deden aan eene inderhaast-opgeslagen veldkapel. Rondom had men eenige palmboompjes en allerlei bloemen geschikt, die men uit de pastorij en van gewillige geloovigen voor een tijdje hierheen had gebracht. Het tabernakel stond open en de gulden monstrans ter aanbidding uitgesteld, midden een schatering van talrijke keersen.

Leentje onderging een geweldigen indruk in die eenvoudige dorpskerk, die zoo heel afstak bij het licht en het leven daar buiten!... Als in stille droefenis hing eene kleine donkerte rond de tempel-kuip, door het licht dat door de gekleurde ramen werd weerhouden en geteemsd. De purperen sluiers, die de kruisbeelden omhulden, leken in die somberheid zwarte rouwfloersen... En stille... In den schijn der flakkerende keersen, vóór het 'Hoveken', zaten eenige gemantelde schaduwen van devote vrouwen, die geruchteloos hun grooten rozenkrans afbeierden. Men hoorde nog nu en dan den sleepgang van oude lieden, die in de zijbeuken den kruisweg gingen; alle geruchtjes, hoe klein ook, het verschuiven van voeten, een koud, droog kuchje, het optrekken van een snuif, klonk wijd als een herrie in die kerkstilte...

Leentje kon er niet lang blijven; zij voelde zich week worden en vreesde er-door hare gelukkige stemming voor het overige van den dag te schenden. Zij ging ras heen...

Buiten trof haar dan weer het helle licht en de open dag die weldra het trieste lijdens-zicht der kerk uit haren geest verdreven...

Zij lachte stil om de uitgelatenheid der scholieren, die allen eerbied voor het plechtige van het tijdstip vergaten om alleen

te denken aan het genotvolle dat hen zelven trof door een paar weken verlof. En luid lieten hun jeugdige kelen over het groen-begrasde dorpplein, wijl zij hun boeken en schoolgerief, stevig tusschen koorden gebonden, boven het hoofd zwierden, het oude, gekke deuntje klinken:

> ‘'t Is Vakanse
> Emerance
> En petit, quater-vijn...’

Door de open portaaldeur van een herberg joelden haar ook de dronken-razige stemmen van in verlof gekomen soldaten tegen, wijl zij zwaar-helmend op den vloer rondsprongen.

> ‘.... Terwijl die arme schachten
> ‘Aan 't patater-jassen zijn...
> ‘Vergeten wij toch niet
> ‘Onze droevige da-a-gen,
> ‘En roepen wij allen gelijk:
> ‘Vivan de liberteit!

En in de verte schalde haar nog eens den roep van een hunner achterna, die als in commando tegen zijne makkers riep:

> La classe numérotez-vous!

Langs kronkelende wegeltjes liep zij het volle veld in, buiten den kring der huizen. Zij wou zich een poos vermeien in het groote bosch, dat over lange akkerstukken haar tegendonkerde.... Zij liet zich dicht bij de breede baan op 't donzige mos nederzakken.

Rond haar was het een verrukkelijke rijkdom van al nieuwe, versche tinten. Al groen, al groen, maar zoo ooge-streelend in zijn verscheidenheid: het donkere fluweel der koepeling van de dooreen-werrelende sparrekruinen boven haar hoofd, met de uitbleekende botten als zoo vele hoog-lekkende keerslichtjes op lange kandelaar-armen; de diep-goudene weelde van de eikenkronen, op den boschrand; en aldoor de stammen heen, het gestadige beweeg der golven-groene stukken schietrogge... En beneen, het donkere mos, en het grijze gras, hier versomberend in schaduw, daar hooge op-glanzend onder de breede vegen zonnelicht, die 't bosch binnen-zeefden met heldere macht gelijk langs honderde breed-opengezette verwachtings-gretige ramen...

Het boschkruid bloeide geurig in zijn verstreuvelde perken. De dennenstammen kraakten droog en kort, als pijn-gilletjes

van de takken die zich wrongen en weerden tot meerderen groei...

Alles sprak van een nieuw leven, van herwording tot een versch geluk.

De droge bladeren die zij hoorde onder-hoop verruttelen door het wind-adempje, - de eensch-gapende mondingen der verlaten konijnpijpen, - de opengespitte kuilen der fretjachten, die ongedolven kindergraven leken, dat alles sprak nog wel van barre wintergeweerte en droeve doodschheid. Maar de dagen van den akeligen rouw waren om, de nare zwarte gewaden werden afgeworpen en met stillen overgang doste Natuur zich in haar hel-kleurig feestgewaad... Geen treuren meer, geen hoogtij meer voor enkelen, maar een algemeene dischtafel opgericht en elkendeen ten zoeten festijne genood, aan het Maal van Leven en Lieven... Geheeld was de wonde, die 't vergaan van vroeger schoonheid sloeg; een lente joelde uit geurende kruid, en bloeiende bloemen, en zingende vogelkelen. De hooge beuken, op den zoom van den landweg, waren gesnoeid, gekapt en gekorven, schreiden droef om hun verminking toen ze arm en bloot stonden; maar thans druilde niet langer weemoed uit hun levens-volle wuivende kruin, en de witte wondplekken, die de snoeiing hun liet op het donker-groene van hun stam, leken thans veeleer blij-lichtende lachjes het nieuwe Leven ter eere...

Leentje voelde zich rijk en vorstin op haar zate van mos; zij lag thans lang uit-gestrekt op het zachte gras. Haar eenvoudig boerenkleedje, dat haar anders heimelijk wel eens tegenstak, leek haar het kostelijkste gewaad, gedopt en gekleurd in den hoogen gloed der zonne, het gewaad van Geluk en Blijheid. En door de froezeling der dennenkruinen heen zag zij de zuiver-blauwe lucht, en 't leek het heerlijkste kantwerk gewrocht op een lazuren fond...

Dommel-gonzend kwam een mos-bij een wijle langs haar ooren zoemen; een linksch gebaar joeg ze verre weg met schichtige zwenkingen... Een vlinder, vroeg ontpopt, heerlijk als een losgewrochte bloem, fladderde over 't pijlige gras; hij zette zich neer op de kleine belletjes der bloeisel-bloemen van een bermstruik, vloog aanstonds als ontgoocheld en teleurgesteld voort... Een wijle had het meisje een heftig begeren naar dat teer-gele vleugel-gewaad, met een breeden zwart-floersen zoom. Maar 't bedacht haar eigen levensgenot, haar

eigen geern-volle baden in de bottige heerlijkheid der Natuur, en bleef rustig liggen door-soezen, op 't smoezelig gers.

Tot een klotsige trappeling van vele pooten haar verschrikt deed oprijzen... Het was eene kudde bokken en geiten, een tiental, die door een jong, veertienjarig meisje ter grazing werden gedreven.

- Juto, Blesse... Aree, Lowie... Pluto, hier!...

Haar klein, jeugdig stemmetje schril-klankte in den eenzamen landweg.

Zoo'n lange, lange maanden hadden de dieren om de ruwe wintertij in het enge, vunzige hok opgesloten gezeten, waar het meisje hen tweemaal daags voederen ging. Thans was de Lente gekomen, en meisje en dieren mochten naar buiten.

Van middag had zij hen met blijde kreetjes losgemaakt en uit de nauwe staldeur gedreven. De dieren zompelden door het drassige van den messing[1] het voorhofje over, den landweg op... naar 't bosch.

Zij buitelden als verjongd en hér-krachtig over de durre baan, door de ingereden wagenslagen, langs de hardgetrapte greinpaadjes. Het schrale, spichtige gras, dat kleintjes oppijlde op den weg, met het goud-knoppige van eenige boterbloemjes, verlokte telkens de dieren. Maar nog gerde hun gulzige, begerige muil niet open, of 't meisje kreet-hitste hen voort:

- Aree, Pluto... Ju Miete... Ga-je Bert?...

Ze moesten verder waar de donkere groezeling somberde van het diepe woud. Leentje zag de dieren wild een jeugdig sparreboschje binnenwippen en met vratig-grage muil langsheen de teere stammen gaan. Toen kwam iets driftigs, iets gejaagds in 's meisjes doening om hen van die schenderij te verwijderen: dát immers had vader haar bizonder opgelegd, dat zij de jonge sparrekens niet mochten pellen.... 't Kon een gansche boel onhebbelijkheden medebrengen met de eigenaars....

De doornachtige twijgjes haakten in haar schamel kleedje; zij bogen voor haar lijfje weg, dreigden in hun herplooien in haar gezicht te zweepen en te striemen. 't Nijdigde nog meer haar bitsheid op, en met een mispelaren tak sloeg zij ongenadig op de geiten neer, dat ze opgejaagd, met wip-sprongen het boschje uit-ijlden.

- Ksss... Ksss...

1. Mesthoop.

In het hooge dennenwoud joeg 't meisje de dieren nu zelf binnen en liet ze nu vrijelijk betijen...

In'n hoopje gedrumd, graasden de geiten, nek-gebogen, met gewillige tanden het droge boschgras af, met telkens het klein gerucht van hun afschaarden, het malende kauwen en het klokkende slikken... Traag verkropen hun winter-magere lijven in den bonten klomp van hun grijze, zwarte en muize-grauwe vachten...

Een heele spanne tijds keek Leentje nu die grazende kudde na, en het meisje, dat neerstig op den woudzoom te breien zat... Eindelijk stond zij op, met een zucht; zij schudde haar pover kleedje in de plooitjes, schudde medeen het geheele genot van haar zoete siësta van zich. Zij nam nog een droog sparrenaaldje in den mond, dat zij, al huiswaarts kuierend langs de binnenwegels, kauwde tot deeg. En het leek haar nu of zij, in dat leempje, de heele weelde en den vollen geur van 't woud met zich had meegenomen...

Een geur van vochtig gras....
Jules Schürmann.

Een geur van vochtig gras en van seringen
Gaat in mijn kamer dringen
Waar 'k zit bij 't hooge raam en hoor
Naar regenslag, die ruischt aldoor
Gelijk een onverbreekb're stroom
Op d'ouden lindeboom.

En de verveling van de grijze dagen
Hoor 'k in den regen klagen,
Die pletst met monotoon geluid
Op weg en heg en dak en ruit
En maakt van donkere aarde en gras
Een slibberig moeras.

Maar toch, zoo menigmaal bij 't raam gezeten
Heb ik het leed vergeten
Om 't wild verlangen mijner ziel,
Terwijl de regen klett'rend viel
En vond ik in den triesten dag
Der Schoonheid stillen lach.

Tusschen twee vorstenhuizen.
Kolonel P.A. van Buuren.

REEDS op de lagere school maakten wij kennis met het beginsel der legitimiteit - al kenden wij het woord niet - en wel in den vorm van Nederlandsche graven, die voortdurend de regeering deden ‘overgaan’ in een ander stamhuis. Niet alle onderwijzers gaven zich moeite om de beteekenis van dien ‘overgang’ duidelijk te maken; wij leerden goedig die dingen van buiten, al was de zaak niet helder.

Eerst later zagen wij in hoe legitimiteit medebracht dat in het begin der 18e eeuw de Friso's in Holland optraden, waarom in Engeland de Stuarts volgden op de Tudors, de Hannovers op de Stuarts.

Niet overal en altijd had de vervanging van een uitgestorven vorstengeslacht plaats met de regelmaat en beginselvastheid, die evengenoemde voorbeelden kenmerkten; waar de wettelijke beginselen der opvolging niet onwrikbaar vaststonden, werd veelal het uitsterven der rechte lijn de aanvang van een tijdperk van anarchie, geweldenarij, binnen- en buitenlandschen strijd, die den staat tot in zijne diepste grondslagen schokten.

Een dergelijke periode wordt hieronder geschetst.

Op een winteravond van 1584 trad Iwan IV Wassiliwitch, Czar van Rusland, bijgenaamd de Verschrikkelijke, op een der platte daken van het Kremlin naar buiten, en richtte den blik op eene komeet met kruisvormigen staart, die tusschen twee tempelkoepels van Moskau zichtbaar was. Na lange zwijgende beschouwing van het hemellicht bekruiste hij zich drie maal en sprak; ‘*dat beduidt mijn dood.*’

Kort daarna werd hij zwaar ziek; chamanenpriesters, alias toovenaars, als geneeskrachten uit Lapland opgeroepen, wisten geen middel tot genezing. Den 10en Maart 1585 liet hij, in tegenwoordigheid van den raad der Bojaren, (rijksgrooten)

zijn testament opstellen, waarbij hij zijn zoon Feodor tot opvolger benoemde, maar tevens, wegens zwakzinnigheid van dien zoon, een voogdijraad van vijf rijksvorsten instelde.

Den 18^{en} Maart d.a.v. stierf de Verschrikkelijke, met wien een der gruwelijkste tirannen, die de geschiedenis kent, van de aarde verdween. Wanneer men de onzinnige, nuttelooze wreedheden en afschuwelijke moordpartijen tegen eigen familieleden en onderdanen herdenkt, waaraan dit gekroonde monster met voorliefde *persoonlijk* deelnam, verbaast men zich allermeest over de waarheid dat deze vorst eene reeks van jaren, millioenen onderdanen in naam der wettigheid heeft kunnen onderdrukken en mishandelen - en ten slotte nog in zekeren zin door zijn volk bemind en betreurd werd.

Het is in onzen tijd, in en buiten het eigenlijke strafrecht, gebruikelijk den mensch van alle verantwoordelijkheid voor zijne daden te ontheffen; immers al het doen en laten van den mensch is ten slotte op rekening te schrijven van '*erfelijke belasting*', '*milieu van opvoeding*', '*voorbeschiktheid*' en wat dies meer zij in de richting van ontoerekenbaarheid; daar mede vervalt eigenlijk alle onderscheid tusschen den grootsten weldoener der menschheid en den grootsten misdadiger.

Een aanhanger dezer hedendaagsche slappe moraal-theorie zou toch aan Iwan IV eene harde noot te kraken hebben, om hem in naam der geestelijke voorbeschiktheid rein te wasschen, want men moet erkennen dat genoemde Czar zich niet door des werelds beloop liet drijven, maar in alle opzichten zeer zelfbewust-actief optrad. Als een roode draad, juister als een roode bloedstroom, loopt door zijne geheele regeering het streven naar de volstrektste alleenheerschappij over alle Russen in de meest uitgebreide beteekenis van het woord. Alle Knäsen, Bojaren, grootvorsten, graven en baronnen moesten er diep van doordrongen worden dat in het moskovietenrijk slechts één wil gold, dien des Czaren. De krijgshaftigste en invloedrijkste grootvorst mocht tegenover den alleenheerscher niet *meer* zelfstandigheid of eigengerechtigheid vertoonen dan de arme moujik. Bij de geringste verdenking dat een hunner slechts zou kunnen twijfelen aan het onbeperkte Czarenrecht, waren den Verschrikkelijken geen gruweldaden te gruwelijk om den twijfelaar in zijn persoon, zijne familie en zijn bezit te treffen. Wellicht niet ten onrechte is de meening uitgesproken, dat Iwan *stelselmatig* zijne rijksgrooten vernederde

en onderdrukte, om hun elke verheffing boven en invloed op het volk te ontnemen; er is inderdaad hier en daar methode in zijne schijnbaar krankzinnige gruwelen te bespeuren.

Een eigenaardige karaktertrek was zijne bizondere vroomheid; met hart en ziel hing hij aan alle vormen, ceremoniën, geloofs- en bijgeloofsartikelen der Grieksch-Oostersche kerk, evenals ongeveer eene eeuw vóór hem de vrome Fransche Koning Lodewijk XI tot zijn dood toe de trouwste gehoorzaamdste en geloovigste zoon der Westersch Catholieke kerk gebleven is. In het algemeen was tusschen beide heerschers menige trek van overeenkomst; beide hebben met behulp van geestelijke invloeden en voor geen middel hoegenaamd terugdeinzend, zelfbewust de volstrekt onbeperkte vorsten-oppermacht in hun rijk gevestigd. Misschien was de combinatie van fanatieke dweepzucht aan den eenen, ongebreidelde heerschzucht aan den anderen kant het geschiktste middel om hunne tijdgenooten, zooals die nu eenmaal waren, volkomen aan hun wil te onderwerpen.

Van 18 Maart 1585 af heette de half onnoozele Feodor Iwanowitch *Czar aller Russen.* Hij was de *derde* zoon van Iwan, maar de *oudste* was jong gestorven en den *tweeden* had de vader eigenhandig doodgeslagen. De 22-jarige jonge man was geestelijk en lichamelijk beneden het middelmatige, verregaand onwetend in alles en ongeschikt om iets ernstigs in zich op te nemen. Zijne hoofdbezigheid bestond daarin, dat hij dagelijks in eenige kerken van Moskau allerhoogst eigenhandig de klokken luidde; in den tusschentijd liet hij zich de meest ongeloofelijke heiligen-legenden voorlezen.

Bij plechtige gelegenheden werd hij aangedaan met mantel en kroon, rijksstaf en rijksappel en geplaatst op een gouden troon; kinderlijk vergenoegd lachte hij dan de insignien zijner waardigheid toe; gelukkig viel het hem nooit in, de functien daaraan verbonden te willen uitoefenen.

Ter wille der legimiteit had men hem eene vrouw gegeven n.l. Irene Gudunof, de zuster van Boris Gudunof, een der leden van den voogdijraad; deze Boris was bekwaam, doortastend en ervaren, tevens bizonder eer- en heerschzuchtig; algemeen erkende men hem als den eigenlijken bestuurder des rijks en als den bijna onbeperkten leider van den volgzamen Czar. Velen voorzagen reeds spoedig dat er een tijd zou

komen, waarop Boris Gudunof, niet meer tevreden met de tweede plaats in het rijk, den Czar op zijde schuiven en diens plaats innemen zou.

Voorloopig liet Boris de zaken onveranderd, ook toen het keizerlijk huwelijk kinderloos bleef en vermoeden ontstond dat de stam van Rurik, de roemzuchtige grondlegger van het Moskowitische grootvorstendom, in wettige rechte lijn met Feodor Iwanowitch zou uitsterven.

De toestand werd ingewikkelder door de omstandigheid dat de overleden Czar Iwan nog een *vierden* zoon had nagelaten uit zijn *zevende* huwelijk met Marfa (Martha) Nagoy. Deze zoon Dmitri (Demetrius), geboren in 1581, werd door streng orthodoxe Russen niet als een rechte zoon van den Czar beschouwd, daar, volgens de voorschriften der Grieksche kerk, een geloovige slechts *viermaal* wettig huwen kan. Hoewel dit kind, in de oogen van vele Russen, dus voor onwettig gold, had men het gedurende het leven van Iwan ongeraden geacht dit openlijk uit te spreken, en de jongen werd, even als zijn halfbroeder Feodor, als Czaréwitch (Czarenzoon) betiteld.

Bij het testament bleek dat Iwan zelf dezen zoon niet voor vol had aangezien, daar hij hem alleen de stad Uglitsch met hare omgeving als erfenis toekende, zonder eenig verder staatkundig voorrecht.

Nauwelijks was Feodor tot Czar gekroond, of Marfa Nagoy kreeg bevel zich verder met haar zoon te Uglitsch op te houden; Boris Gudunof oordeelde het blijkbaar wenschelijk den jongsten Czaréwitch uit Moskau te verwijderen, maar liet in 't geheim toch een wakend oog houden op zijne ontwikkeling en karakter. Daaromtrent kwamen minder gunstige berichten naar Moskau; het heette dat de jonge prins ruw en aanmatigend tegen menschen optrad, met genoegen dieren plaagde en pijnigde en in 't bizonder gebeten was op den rijksbestuurder Boris Gudunof. Zoo had hij met andere knapen sneeuwpoppen gemaakt en één daarvan noemde hij Boris; eigenhandig sloeg hij nu dezen armen, beenen en het hoofd af, luid uitroepende dat hij ‘later’ met een anderen Boris óók zoo te werk zou gaan. Misschien heeft de knaap zulke dingen gezegd onder den invloed van verhalen zijner moeder, die feitelijk door Boris uit de hoofdplaats verbannen was. Hoe dit zij, de wezenlijke Boris bekwam kennis van de

vijandige stemming ten zijnen opzichte en sedert was de jonge Demetrius een gevaarlijk man en dus een man in gevaar. Ook zonder uitgesproken vijandige gevoelens was de positie van een jong element met betwistbare aanspraken, in de toenmalige staatkundige verhoudingen, minstens précair.

Het is niet te bewijzen, maar schijnt zeer aannemelijk dat Boris de hand heeft gehad in een drama, dat 1591 in het kasteel te Uglitsch plaats had. Te midden van zijn spel met kameraden werd Demitrius door eenige in Uglitsch bekende personen overvallen, die hem de halsslagader doorsneden, zoodat de dood spoedig volgde. Marfa Nagoy riep bij het lijk van haar zoon de bevolking van Uglitsch ter wrake op, die de moordenaars zonder vorm van proces steenigde. Door deze al te korte rechtspleging werd nader onderzoek uitgesloten, en zoo is over dezen moord nooit het volle licht ontstoken kunnen worden. Het practisch resultaat was dat de vraag naar de al of niet wettigheid van Demetrius verviel, de opvolgingskwestie vereenvoudigd, m.a.w. de positie van Boris versterkt werd.

Den Czar werd een vervalscht bericht in handen gegeven, waarin het heette dat zijn broeder, terwijl hij een scherp mes in de hand had, door een aanval van vallende ziekte getroffen was, en zichzelf daarbij doodelijk verwond had; deze uitgevonden leugen zou later nog heel wat moeilijkheden veroorzaken.

Marfa Nagoy werd, tot straf dat zij haar zoon niet beter had weten te beschermen, naar een klooster in Noordelijk Rusland verbannen, waar zij tot het aannemen van den sluier gedwongen werd.

Door verovering en russificeering van nieuw gebied wist Boris in de eerstvolgende jaren den naam van den Czar en het Czarenrijk met zekere glorie te omgeven, waardoor de eigenliefde van adel en geestelijkheid gestreeld en zijn eigen gezag meer en meer bevestigd werd. Den adel en in het algemeen de grootgrondbezitters verbond hij onwikbaar aan zijne regeering door in 1593 den diep ingrijpenden maatregel in te voeren, waarbij den boeren verboden werd van woonplaats te veranderen; aanvankelijk heeft men waarschijnlijk de draagwijdte van dien maatregel niet geheel ingezien; later bleek dat het beginsel feitelijk tot eene soort lijfeigenschap moest leiden, die, naar men weet, bijna driehonderd jaar de

économische en maatschappelijke toestanden in Rusland grootelijks heeft beheerscht.

Boris Gudunof meende terecht de belangen van de grooten des rijks met de zijne te vereenzelvigen, maar onherroepelijk vervreemdde hij de belangen der landbouwende bevolking van zijn bestuur.

In 1598 stierf Feodor, en het oogenblik scheen gekomen waarop Boris, ook in naam, Czar aller Russen zijn zou. Hij was echter te berekend om zichzelf, uit eigen hoofde, de kroon op het hoofd te zetten.

Er werd een groote landraad (Douma) bijeen geroepen, een schijnparlement, waarin geestelijke en wereldlijke grooten, magnaten en bisschoppen zitting hadden, om over de naaste toekomst van Rusland te beslissen. Door deze eerste Douma werd met veel plechtigheid en vertoon van ernst de kroon opgedragen aan Irene, de weduwe van den gestorven Czar. In plechtige zitting, kunstmatig en tooneelmatig door bekwame hand in elkaar gezet en ingestudeerd, wees de keizerlijke weduwe de haar aangeboden waardigheid van de hand en verklaarde haar verder leven in een klooster te willen doorbrengen.

Als tweede bedrijf dezer voorstelling bracht eene deputatie de rijksinsignien aan Boris Gudunof en smeekte hem - tot redding des vaderlands - de kroon te aanvaarden. Slechts ‘aarzelend’, ‘door de bede des volks gedrongen’, ‘zich schikkende naar den goddelijken wil’, besloot Boris den ledigstaanden Czarentroon te bezetten, en als slotbedrijf werd hij in Februari 1598 in het Kremlin te Moskau met bijzondere praal en plechtigheid door den patriarch-aartsbisschop der Grieksch-Anatolische kerk gekroond.

De regeering van Boris Gudunof wordt in de geschiedenis niet zonder eere genoemd; in zekeren zin was hij een voorlooper van Peter den Groote en deed meerdere welgemeende pogingen om Rusland uit de half Aziatische opvattingen met nog echt barbaarsche gebruiken en zeden langzamerhand naar de toen geldende meerdere Europeesche beschaving te leiden. In 't algemeen kan men zeggen dat dit niet gelukt is; de te overbruggen klove was aan het einde der 16e eeuw nog te wijd en zeker heeft tot die mislukking bijgedragen het volksbewustzijn, dat Boris ten slotte toch slechts een overweldiger was, wiens macht alleen haar grond had in den dood van den wettigen Czar Dmitri.

Onder de zeer loffelijke en dringend noodige pogingen van Boris behoorde ook de bestrijding der in alle standen bestaande gewoonte van dronkenschap; maar deze pogingen stuitten bij hoog en laag op heftig verzet. Gaarne profiteerde de adel en het grootgrondbezit van de reeds vermelde onvrijheid der landbevolking, maar de eisch van den Czar dat de hoogere standen zelf meer trouw, plichtgevoel en toewijding aan het algemeen welzijn zouden vertoonen, werd òf niet begrepen óf als vreemde nieuwigheid afgewezen.

Twee bijzonderheden bemoeielijkten bovendien de regeeringsjaren van Boris. In de eerste plaats oogstmislukking gedurende eenige achtereenvolgende jaren; daardoor ging de volkswelvaart, waar zij bestond, achteruit en trad in de arme districten werkelijk hongersnood op; onveiligheid, geweldenarij, ziekte volgden als gewoonlijk op deze slechte jaren. Pogingen der regeering om zooveel mogelijk in den bestaanden nood te voorzien, werden door fanatieke tegenstanders verdacht gemaakt, de heerschende ellende werd door politieke drijvers aangewend om hartstochten tot uitingen van volkswoede op te zweepen, die, hier en daar met geweld onderdrukt, den toestand steeds moeilijker maakten.

In de tweede plaats de staatkundige verhouding tot Polen.

Ofschoon wellicht in de grensgewesten de bevolking sterk stamverwant was, bestond sedert eeuwen een fel nationaal antagonisme tusschen Russen en Polen; gedurende de geheele middeneeuwen had die stemming tot bloedige botsingen, dikwijls tot volslagen oorlog geleid. Dit alles was nog verscherpt door de omstandigheid dat de Russen behoorden tot de Orthodox-anatolisch-byzantijnsche kerk, terwijl de Polen streng Catholiek waren. Wel had in de 16e eeuw de hervorming eenige vorderingen gemaakt in een gedeelte van Polen; maar aan geestelijke orden was het gelukt, de bevolking weder in den schoot der kerk terug te voeren en sedert werd, bijzonderlijk door de Jesuiten-orde, de geloovig Catholieke stemming bij regeering en volk gehandhaafd.

Zoo stonden in den aanvang der 17e eeuw Russen en Polen als heftige kampioenen tegen elkander over, terwijl in Rusland eene hooggaande ontstemming heerschte, aangewakkerd door de materieele ellende eener diep onwetende, bijgeloovige en fanatieke volksmassa.

Onder deze omstandigheden kwam in de lente van 1603 een wonderbaarlijk bericht uit Polen over de Russische grenzen en bereikte langs onnaspeurlijke wegen Moskau en eerlang ook de afgelegene deelen van Rusland. Deze tijding was niet minder dan de herleving van Ruriks stam; de rechtmatige legitime Czar, de jongste zoon van Iwan Wassiliwitch, de jonge Dmitri, dien men voor 12 jaren te Uglitch vermoord had gewaand, was nog in leven; volgens het algemeene gerucht was hij op wonderdadige wijze gered geworden, volgens een ander verhaal was hij uit den dood opgestaan, om Rusland te redden.

Vriendschappelijk opgenomen bij een der Poolsche grooten in Lithauwen, had hij zich door de aanzienlijkste Polen doen erkennen; ook Koning Sigismund III was van zijn goed recht overtuigd. Voorts maakte hij zich gereed om, met hulp van Polen, zijne aanspraken op den Czarentroon te doen gelden als wettige jongste loot uit Ruriks huis.

- 'Met hulp van Polen'! Reeds die bijvoeging had een normaal denkend mensch tot de vraag moeten brengen of het waarschijnlijk was dat een redder der Russische maatschappij nu juist van de zijde van den ouden erfvijand komen zou. Maar onder de Russen waren er, tengevolge der vroeger aangevoerde oorzaken, velen die ten dezen opzichte niet normaal dachten en liever aan een dom sprookje dan aan nuchtere waarheid geloofden; een onwaarschijnlijk, romantisch opgesierd verhaal, hier en daar met iets wonderlijks en onverklaarbaars uitgedoscht, vindt licht geloof, wanneer den menschen aannemelijk gemaakt wordt dat daardoor de ongemakkelijke levensweg van het oogenblik zal worden verbeterd.

Zeker is dat in deze aangelegenheid de critiek slechts weinig medesprak; duizende Russen uit alle rangen en standen der maatschappij geloofden vast aan den in Polen opgedoken Vorstenzoon en zijn aanhang vermeerderde met den dag, lang voor hij zelf zich in Rusland vertoonde.

Het romantische verhaal, dat met meer of minder opsiering, hier en daar door mondelinge overlevering gewijzigd, eerlang naar verschillende deelen van Rusland overwoei, kwam in hoofdtrekken op het volgende neêr.

In het midden van 1603 stond een jongmensch als rijknecht en onderstalmeester in dienst van den Poolschen vorst Adam

Wiszniwicki, wiens bezittingen bij Brahin in Lithauen gelegen waren.

Op zekeren dag werd deze rijknecht doodelijk ziek en verzocht om den (Catholieken) huisprelaat van den vorst, om zijne biecht te hooren. In die biecht schijnt te zijn medegedeeld dat de biechteling de zoon was van Czar Iwan Wassiliwitch, dat hij bij den moordaanslag te Uglitsch door een duitschen arts aan de handen zijner aanvallers ontrukt was en dat men den zoon van een boer voor hem aangezien en dezen gedood had. Al verder zou hij door trouwe dienaren aan vervolging onttrokken zijn, na vele wederwaardigheden in Polen zijn aangeland en daar aan het hof van Wiszniwicki tot betrekkelijke rust zijn gekomen. Het geheel luidt - uit ons standpunt gezien - zeer onwaarschijnlijk, en de bewijsstukken waren weinig afdoende; zij bestonden uit een zegel waarop de naam en het wapen van grootvorst Dmitri voorkwamen en een gouden, met edelsteenen bezet kruisje, beide in het bezit van den rijknecht.

Het is bijna ongeloofelijk dat op deze bewijsstukken de erkenning van den Czaréwitch dadelijk plaats had, eerst door zijn heer, Vorst Adam Wiszniwicki en diens broeder Konstantijn, later door diens schoonvader Jurje Mniszek, gouverneur (woiwode) van het landschap Sendomir.

Men weet niet of de belanghebbende zelf met zijn verhaal voor den dag gekomen is en dit den biechtvader aannemelijk heeft gemaakt of dat de tegengestelde weg gevolgd werd, en de biechteling een volgzaam werktuig van den prelaat geweest is; in elk geval waren deze beide het met elkaar eens zij zorgden elkaar niet tegen te spreken in hunne verklaringen.

De genoemde Poolsche edelen waren zeer geloovig op godsdienstig gebied en onthielden zich van twijfel wanneer een priester geloofde; door hunne tusschenkomst en die hunner geestverwanten bereikte het belangrijke nieuws steeds hooger kringen[1] en zoo werd ook de Poolsche Koning Sigismund III overtuigd, dat meergenoemde ondergeschikte niemand minder was dan de halfbroeder van den overleden Czar Feodor Iwanowitch. Deze goedgeloovigheid des konings is waarschijnlijk voorbereid en bevorderd door Monseigneur Rangoni,

1. Polen heette Republiek, maar had toch een koning; die Constitutioneel tegenstrijdigheid is een der verklarende noten tot hetgeen men in de wandeling noemt: '*Poolsche landdag.*'

pauselijk nuntius aan het Poolsche hof. In het algemeen duidt de vlotheid, waarmede invloedrijke wereldlijke en geestelijke heeren ter dezer zake alles geloofden, of zich als geloovig aanstelden, op eene gewilde, vooraf bestudeerde en uitgevoerde comedie, welker strekking was een strijd der Poolsch-catholieke tegen de Russisch-grieksche kerk.

Dit wordt nog waarschijnlijker door het feit dat de z.g. herrezen Dmitri in 1604 plechtig in het paleis van den nuntius, met alle daarbij behoorende formaliteiten en gebruiken, tot de R.C. kerk overging en daarin werd opgenomen, een totaal overbodig tooneel, daar gezegde rijknecht waarschijnlijk een geboren Pool en dus wel van huis uit Roomsch-catholiek geweest is.

Hoe dit zij, de Poolsche geestelijkheid (volgens sommige bronnen daarbij hoofdzakelijk geleid door leden der Jesuitenorde) oordeelde nu het oogenblik gekomen om den pretendent en bekeerling openlijk eene plaats in de geschiedenis van den dag te geven en wel door hem in allen vorm en staat aan den Koning van Polen voor te stellen; dit geschiedde met groote praal in tegenwoordigheid van vele goedgeloovige of goedgeschoolde rijksgrooten, krijgsoversten, geestelijken en leeken en koning Sigismund sprak tot zijnen broeder:

- 'God behoede u Demetrius, vorst van Moskau; uwe afkomst is ons bekend en door geloofwaardige getuigen verzekerd; wij kennen U een jaargeld van 40000 goudstukken toe, beschouwen U als onzen vriend en gast en veroorloven U gebruik te maken van den raad en steun onzer onderdanen.'

De laatste zinsnede is wel duidelijk, maar toch vreemd. De Republiek Polen was als staatkundige eenheid op dat oogenblik *in vrede* met Rusland, of juister onder den invloed van een 20-jarigen wapenstilstand; dat verhinderde echter den koning niet, langs een omweg vijandige handelingen tegen het Russische staatsbestuur in te leiden; immers op geen andere wijze kan de officieele toestemming, om van de goede diensten der Poolsche onderdanen gebruik te maken, worden opgevat; die hulp aan den pretendent wees reeds op eene gewapende onderneming tegen het gouvernement van Boris Gudunof.

Tot zooverre was het voorspel goed in elkander gezet en uitgevoerd; de auteurs en acteurs, bedreven in vertooningen

voor een impressionabel publiek, hadden eer van hun werk en schenen ook goed geslaagd in de keuze van den hoofdpersoon. Door eene allergelukkigste overeenstemming vond men lichamelijke kenmerken, die van den Czaréwitsch als kind bekend waren, bij den jongeling terug, n.l. eene bruine gelaatskleur, eene wrat onder een der oogen en een klein verschil in lengte van beide armen. Een Adonis was de volwassen pretendent niet en een zeer aristocratisch of vorstelijk uiterlijk vertoonde hij evenmin; maar dit kon ten zijnen behoeve gelden, want ook de Czar Iwan was een zeldzaam leelijk type geweest. De jonge man in kwestie scheen 23 à 24 jaar oud, breed van schouders en krachtig van bouw, buitengewoon goed ruiter en africhter van paarden, zoodat *later* beweerd werd, dat hij een goed deel van zijne jeugd- en jongelingsjaren onder de Donsche kozakken had doorgebracht, en volgens de daar gebruikelijke levenswijze met het paard opgegroeid was.

Voorts sprak en schreef hij Poolsch en Russisch (het laatste met Poolsche bijmengsels) en kende ook wat latijn. In de Russische geschiedenis was hij goed thuis en ook in de genealogie der Russische adelijke familiën; in bewegingen en manieren, hofgebruiken en étiquette stond hij niet vreemd en bewoog zich gemakkelijk onder de Poolsche aristocratie, wat hij wel ergens anders dan in de steppe moet geleerd hebben.

Voorloopig speelde hij zijne rol goed en met zijne raadgevers en helpers werd steeds meer in bijzonderheden het plan uitgewerkt om tot practische resultaten te komen.

Het weloverlegde plan om in Rusland Boris Gudunof te vervangen door Dmitri was gegrond op de dweepzieke, bijna hondsche onderdanigheid der bevolking aan het stamhuis van Rurik, nu versterkt door de aangestipte ontstemming tegen Boris. Deze heeft de eerste geruchten omtrent het uit Polen aanrukkende onheil zeer licht opgenomen, en eerst onder den indruk van elkaar opvolgende tijdingen is hij aan den ernst der zaak gaan gelooven.

Niemand wist met grooter zekerheid dan Boris dat de knaap Dmitri werkelijk te Uglitsch gestorven was, en dat dus het geheele in gang zijnde kabaal op onwaarheid gegrond was. Maar nu gold als sterk nadeelige factor de vroeger door hem zelf in het leven geroepen onwaarheid der *verwonding* van Dmitri; van eene zware verwonding kan men genezen en de

mogelijkheid dat de knaap inderdaad het leven er afgebracht had, kon in beginsel niet door Boris bestreden worden.

Hij meende dan ook de beweging het krachtigst te bestrijden door van regeeringswege te doen mededeelen dat de pretendent was een wegens liederlijk gedrag uit het klooster weggejaagde monnik. Ook deze greep was niet gelukkig, want gezegde monnik (Grischka Otrepiew) was hier en daar bekend en men zag al spoedig dat de uitleg van Boris niet de juiste was. Aan den Koning van Polen liet Boris weten dat een monnik van dien naam zich in Lithauwen ophield en liet om zijne uitlevering verzoeken; maar dit werd op de lange baan geschoven en de kroonpretendent ging intusschen voort met de plannen, die voor hem op touw gezet werden.

Onder voortdurende leiding en begeleiding van geestelijken begaf de z.g. Demetrius zich naar Galicië, waar hij op de goederen van graaf (Pan) Mniszek een groot aantal avontuurlustigen en woelwaters aantrof, waarvan het meerendeel weinig te verliezen, maar, in troebel water visschende, allicht iets te winnen had.

Op vindingrijke wijze wist men allerlei belangen met het hoofddoel (herstel der wettige regeering in Rusland) te verbinden, zooals door de volgende gegevens mogelijk werd gemaakt.

Pan Mniszek had eene beeldschoone dochter, Panna Marina, benevens een reusachtigen schuldenlast, zooals dat bij vele edelen dier dagen gebruikelijk was. Daaruit laat zich verklaren dat den 25^{en} Mei 1604 de Czaréwitsch Dmitri in het grafelijk slot van Mniszek eene belofte onderteekende en plechtig bezwoer, waarbij hij, als tegengave voor de hulp, die hem door Poolsche onderdanen zou worden geboden, de volgende verplichtingen op zich nam:

1°. Hij zou Rusland in den schoot der Roomsch-Catholieke Kerk terugvoeren.
2°. Panna Marina Mniszek tot wettige Keizerin (Czaritza) van Rusland verheffen.
3°. De schulden van zijn schoonvader Mniszek betalen.
4°. Aan zijne echtgenoote de grootvorstendommen Pskow en Groot Novogorod in vollen eigendom afstaan.
5°. Zijn schoonvader beleenen met de vorstendommen Smolensk en Sewerien.
6°. Eenige, nog nader te bepalen, Russische gebieden aan de Republiek Polen afstaan.

Er was hier werkelijk met staatkundige, godsdienstige, familie- en finantieele belangen rekening gehouden, en de kosten zouden bestreden worden uit de huid van den Russischen beer - die echter nog gevangen moest worden. In de dadelijke behoefte aan contanten werd voorloopig voorzien door eene combinatie van geestelijke en wereldlijke belanghebbenden, die men in onze dagen een consortium, syndicaat of naamlooze vennootschap zou noemen, waarbij op te merken is dat de toenmalige Poolsche grooten gewoonlijk weinig geld en weinig doorzicht, geestelijke orden daarentegen veel geld en veel slimheid bezaten, terwijl bij beide een onverzadelijken honger naar grondbezit en staatkundigen invloed bestond. De vraag was nu maar, wie zijn partij het handigst speelde en het minst door zedelijkheids-principes geplaagd werd.

In de Poolsch-Russische grensgewesten was, niettegenstaande den wapenstilstand, altijd wrijving en krakeel tusschen de wederzijdsche groote heeren, zoodat de grensbevolking altijd min of meer op voet van oorlog was; ongeregelde en rumoerige toestanden waren er aan de orde van den dag en het kostte dan ook aan Dmitri en zijne partij niet veel moeite om in de omstreken van Kiew, in de Ukraine en onder de Donsche kozakken een troepenmacht op de been te brengen.

Den 15^{den} Augustus 1604 ging Dmitri met een corps N.B. van 1500 ruiters - geschoolde troepen - op marsch naar de Dnepr (toen grensrivier) om het Russische Rijk te veroveren. In den omtrek van Kiew voegden zich daarbij eenige duizend Donsche kozakken, en tegen October was het legertje tot ruim 20000 man aangegroeid, waarbij echter vele slecht gewapende, nuttelooze mêeloopers, met welke macht de pretendent den 23 October de grensrivier overtrok.

Natuurlijk vaardigde hij bij die gelegenheid een manifest uit, waarin hij aan het Russische volk bekend maakte dat hij kwam om als de rechtmatige, wonderdadig geredde zoon van Iwan IV zijn recht op den Russischen troon te doen gelden tegen den overweldiger Boris. Ook de Poolsche Rijksvorst Mniszek, woiwode van Sandomir, gaf eene proclamatie uit, waarbij hij verklaarde dat alle Poolsche rijksvorsten den echten Czaréwitsch erkenden en daarom besloten hadden hem te helpen om den troon zijner vaderen te heroveren.

De militaire gebeurtenissen van dezen avontuurlijken, slecht voorbereiden tocht, met een klein, onvoldoende uitgerust leger

in het barre jaargetijde, 1604-05, zouden stof opleveren voor eene moderne Anabasis, maar gaan ons bestek te buiten. Genoeg het bijna ongelooflijk feit te vermelden dat de avonturier een tamelijk onafgebroken succes had. Wel is waar had zich één geval voorgedaan, waaruit zijne partij leeren kon, en ook leerde, wat men eigenlijk aan hem had bij tegenspoed. Bij eene secondaire militaire ontmoeting leed de afdeeling, waarbij hij zich op dat oogenblik bevond, de nederlaag en Dmitri haastte zich, op de snelheid van zijn paard vertrouwende, - in de richting van Polen een zeer gestrekten galop aan te nemen. De bevolking dier streek, die reeds zijn partij gekozen had, belette echter dien aftocht en dreigde, hem aan Boris uit te leveren of kortweg dood te slaan, zoo hij zijne partij in den steek liet.

Goedschiks of kwaadschiks moest hij in zijne rol blijven en eigenlijk buiten zijn toedoen viel hem de overwinning ten deel. Het scheen of geheel Rusland aan een epidemischen waanzin ten prooi was, of de plompe leugens van de herleving des vorstenzoons met magische kracht het gezonde menschenverstand verstikten. Bojaren, edelen en boeren sloten zich in massa bij den pretendent aan op zijn zegetocht naar Moskau; geregelde troepen, met hunne bevelhebbers aan 't hoofd, liepen tot hem over, steden zonden hem afgevaardigden te gemoet met de sleutels der poorten.

In het Kremlin begon zich zelfs een bedenkelijk ledig om Czar Boris te vormen; de steeds ongunstiger berichten, de voortdurend bekend wordende afval van steden, corporatiën en personen schijnt den Czar moreel te hebben vernietigd, hoewel hij vroeger meermalen getoond had persoonlijken moed te bezitten. Den 13 April 1605 hield hij des voormiddags raad met de hem getrouw gebleven Rijksgrooten - des avonds was hij dood. Of hij vergiftigd is, zelf vergif innam of door eene beroerte werd getroffen, is nooit bewezen geworden. Men hield toen vergiftiging voor waarschijnlijk. Hel is wel eigenaardig teekenend voor den z.g. ‘goeden, ouden tijd’, dat in de 15e tot 18e eeuw geen persoon van invloed sterven kon ot er werd gemompeld van vergif[1].

Niet minder kenmerkend voor de ‘goede trouw’ en

1. In den aanvang der 17e eeuw liepen allerlei verhalen omtrent zekere Theophania in Napels, die vrij openlijk genoemd werd als betrokken in frappante sterfgevallen van politieke personen.

‘oprechtheid’ die in ‘den ouden tijd’ moeten geheerscht hebben, is hetgeen in Moskau, terstond na den dood van Boris Gudunof gebeurde.

Ofschoon bijna de gansche bevolking, met de Russische grootwaardigheidsbekleeders aan het hoofd, gereed stond, Dmitri te gaan huldigen en toejuichen, erkende dezelfde bevolking eerst de Czaritza Maria, weduwe van Boris, als regentes, en de beide minderjarige kinderen, Feodor en Xenia, als wettige vorsten; de duurste eeden van trouw werden door de bevolking en de invloedrijkste in Moskau aanwezige militaire bevelhebbers gezworen.

Binnen eene maand schenen al deze eeden vergeten; de bekwaamste Russische Generaal, Prins Petrow Basmanow, die door zijne vroegere dienstbetrekking in Uglitsch ten stelligste overtuigd *moest* zijn van hetgeen daar voor 14 jaar had plaats gehad, werd aan het hoofd van een welgeordende troepenmacht tegen Dmitri afgezonden en beloofde hem dood of levend naar Moskau te hrengen. Den 7^{den} Mei 1605 ging Basmanow met zijne geheele legerafdeeling naar de tegenpartij over, daarmede ongeveer hetzelfde uitvoerende wat de Maarschalk Ney in 1815 ten opzichte van Napoleon I zou herhalen.

Dat was de beslissing. Boden, door Dmitri naar Moskau gezonden om de onderwerping der stad te eischen, werden met jubel ontvangen; de hoofden van den adel, van de Grieksche geestelijkheid, van de burgerij erkenden Dmitri als Czar en zonden hem deputatien te gemoet, met de bede dat het hem behagen mocht zijne ‘getrouwe’ hoofdstad in bezit te nemen.

Hij verklaarde *genadig* aan dit verzoek te willen voldoen, maar zond den last vooruit, de Czaritza Maria met haar zoon om het leven te brengen, wat dan ook den 10^{den} Juni 1605 geschiedde; de bloeiende vijftienjarige Xenia verdween in het gevolg van den nieuwen Czar en men hoorde nooit meer van haar.

Den 20^{en} Juni hield Czar Demetrius I zijn plechtigen intocht in Moskau, voorafgegaan door de zware Poolsche ruiterij, die hij nog in dienst had, met vliegende vaandels, getrokken sabels, zwaar en vòl dreunende muziek. Daarop volgde eene groote schaar Grieksch-geestelijken met insignien en ikonen; eigenaardig dat men bij dezen intocht niet vermeld vindt de Poolsch-Catholieke geestelijkheid, die toch in groot aantal mede naar Moskau was gekomen; men heeft waarschijnlijk ontijdige botsingen willen ontgaan.

De Czar zelf, te paard, in de rijkste kleedij, versierd met edelgesteenten van groote waarde, vormde het middelpunt van eene groep der hoogste rijksvorsten en Poolsche edelen in nationaal costuum. Het volk juichte 'den rechtmatigen' Czar toe en zong welkomst- en lofliederen ter eere van de '*Nieuwe Zon van Rusland*'.

Acht dagen later is Demetrius in de Mariakerk te Moskau, onder tentoonspreiding van nòg meer pracht en nòg meer feestelijkheid, door den metropolitaan der Grieksche kerk tot *Czar aller Russen* gekroond. Van dit oogenblik af was, volgens de opvatting dier tijden, de installatie op den Czarentroon een voldongen feit en deelde de nieuwe vorst in het '*goddelijk recht der Koningen*'.

Toch ontbrak, na al deze plechtigheden, nog een gewichtige factor, n.l. de herkenning van den Czar, door de nog in leven zijnde moeder Marfa Nagoy; daarmede stond of viel de geheele positie van Dmitri en zijne partij.

Zoodra Boris den ernst der uit Polen naderende beweging inzag, lag het op zijn weg aan Marfa de stellige verklaring te ontlokken, dat zij onwrikbaar overtuigd was van den dood van haar zoon te Uglitsch; om begrijpelijke redenen was Marfa nog steeds in felle woede tegen Boris en zag zeer goed in, dat eene dergelijke verklaring *hem* ten goede kwam. Zij heeft na het begin der Dmitri beweging nooit stellig uitgesproken dat herleving *van den Czaréwitch* volstrekt onmogelijk was.

> Men weet dat Schiller dit onderwerp behandeld heeft in zijn onvoltooid drama 'Demetrius', waarvan het algemeen plan en eenige uitgewerkte tooneelen gereed zijn gekomen. Een aangrijpend tooneel komt voor in IIe Bedrijf, waar aartsbisschop Hiob, namens Boris, van Marfa de volstrekte verklaring eischt dat haar zoon bij den moordaanslag te Uglitsch is gestorven, terwijl Marfa, den toestand doorziende, dit weigert. De belangen der partijen en de macht van den volkswaan spreken in dit tooneel.
> MARFA. Ich sehe den Mächtigen in meiner Macht.
> HIOB. Du glaubst es fürchte sich der Czar?
> MARFA. Er ist in meiner Macht. Ein Wort aus meinem Munde
> Ein einziges kann sein Geschick entscheiden!
> - - - - - - - - - - - - - - -
> Das ganze Volk der Reuszen und der Polen
> Seht jetzt auf mich. Wenn ich den Czarewitch
> Für meinen Sohn und Iwans anerkenne
> So huldigt alles ihm, das Reich ist Sein.
> Verläugn' ich ihn, so ist er ganz verloren;
> - - - - - - - - - - -
> Ein Wort nur kostet's mich, und alle Welt
> Verlässt ihm als Betrüger
> Das Wort will man von mir!
> - - - - - - - - - - - -
> Ich nehm' ihn an und auf an Kindes Statt
> Den mir der Himmel rächend hat geboren.

Van den anderen kant waren twee der voornaamste Rijksgrooten, Feodor Msistislawski en Wassili Schuisky, afgezonden naar het klooster Belosero, waar Marfa gedurende 13 jaren verblijf hield, om haar uit te noodigen zich aan het hof te vertoonen, waar de jonge Czar haar verlangend en liefdevol te gemoet zag.

Zij kwam en werd door Dmitri met alle teekenen van eerbied en kinderlijke liefde ontvangen. Wat tusschen die beide besproken is, weet men niet; door de geheele hofomgeving werd twijfel noch wanklank gehoord, m.a.w. beide partijen waren en bleven geheel in hunne rol. Marfa heeft de positie van Czaritza-moeder verkozen boven een nieuw verblijf in het klooster, maar zij heeft nooit volstrekt bevestigd dat de pretendent haar zoon was. Marfa en Demetrius stonden of vielen te zamen; zij hebben het eerste verkozen.

Zoo was, in den zomer van 1605, het hoofddoel, naar het uiterlijke althans, bereikt; de man van duisteren oorsprong zat op den troon der Warägers, door Rurik voor honderden jaren gesticht in het grootvorstendom Moskau.

Men moest nu aan de bepalingen der vroeger vermelde overeenkomst gaan denken, of liever de Polen, die in grooten getale met Dmitri in de Russische hoofdstad gekomen waren, herinnerden door hunne aanwezigheid onophoudelijk de bezwarende voorwaarden, die aan de hulp van Polen verbonden waren. In de eerste plaats gedroegen de Polen zich ruw en aanmatigend tegen de Moskovieten, gaven ergernis door hun weelderig en rumoerig leven en legden de uiterste minachting aan den dag voor alle Russische gebruiken en opvattingen. In de tweede plaats moesten de Poolsche troepen, Kyrissen en Hussaren[1], die tot een vrij sterke macht waren aangegroeid, nadat zij in dienst van den Czar aller Russen waren overgegaan, ruim betaald worden, zoodat reeds spoedig na de kroning de ervaring van oogenblikkelijk en dringend gebrek aan contanten zich voordeed.

Daarbij kwam nog dat de Russische grooten, voor wie de nieuwe Czar slechts het middel was geweest om den gehaten Boris te verwijderen, al spoedig inzagen dat zij een slechten

1 Voorloopers der Kurassiers (zware) en Huzaren (lichte) ruiterij.

ruil hadden gedaan; Dmitri, Pool van oorsprong en begrippen, had nóg minder eerbied voor nationale Russische vooroordeelen dan zijn voorganger en ondernam diepgaande veranderingen in bestuurs- en staatszaken, waaraan Boris, uit eerbied voor het oud-nationale, niet had durven beginnen. In vele opzichten gedroeg zich de nieuwe Czar alsof hij gekomen was met de bedoeling al het oud-Russische te bespotten en als trachtte hij in plaats van een rechtgeloovig en rechtgeaard Moscovietenvorst, een bereidwillig landvoogd van den Poolschen koning te zijn.

De daardoor reeds bestaande ontstemming werd nog sterker, toen Dmitri zich ook de Grieksche geestelijkheid tot vijand maakte. Zooals men weet zijn de Roomsch-Catholieke en de Grieksch-Orthodoxe kerken in vele punten heftige tegenstanders, en daar de nieuwe Czar, krachtens de vroeger aangegeven overeenkomst, den Catholieken eeredienst althans niet met minder tegemoetkoming behandelen mocht dan den anderen, ontstond al spoedig onder de Grieksche geestelijkheid eene stemming, die, in de taal des volks omgezet, kon uitloopen op eene beweging '*ter bescherming van het geloof*'. Men weet wat dat in Rusland zeggen wil.

Kort na de kroning waren er bij een deel van adel en geestelijkheid reeds zooveel ontevreden elementen, dat eene samenzwering tot stand kwam, met het doel den pas gekroonden Czar Demetrius te verdrijven; aan het hoofd dier samenzwering stond dezelfde Wassily Schuisky, die eenige maanden te voren Marfa Nagoy had afgehaald om haar getuigenis als krachtig argument vóór Demetrius te gebruiken. Het complot lekte uit, Wassily, volkomen overtuigd, werd ter dood veroordeeld en op 't schavot gebracht; in eene opwelling van romantische ridderlijkheid schonk de Czar hem genade op het oogenblik dat de scherprechter hem met ontbloot zwaard naar het blok geleidde, riep hem aan het hof terug en herstelde hem later in zijne waardigheden.

Deze grootmoedige onvoorzichtigheid beloonde de schurk daarmede, dat hij eenige maanden later een nieuw complot smeedde.

De gemakkelijkheid, waarmede de samenzwering van Schuisky en haar gevolgen onderdrukt waren, werd eigenlijk een ongeluk voor den jongen Czar; want nu werd hij overmoedig en ver-

loor alle matiging en zelfcritiek, hetgeen zich in de eerste plaats openbaarde door grove finantieele misgrepen.

Ter betaling der schulden van de vroeger genoemde Poolsche edelen, Mniszek en Wieszniwicky, gingen groote sommen uit de Russische schatkist naar Polen en de voorbereiding der huwelijksplechtigheid van Panna Marina Mniszek, benevens hare reis naar Moskau, verslond schatten; door de verkwisting, die reeds bij deze inleidende aangelegenheden plaats vond, werd de Russische bevolking in de hoogste mate ontstemd. Nog veel heviger ergernis werd gewekt door het feit dat de aanstaande Czaritza haar intocht hield in Poolsche kleederdracht, voorafgegaan en gevolgd door honderden Poolsche volgelingen en militaire troepen, eveneens in de wel fraaie en kostbare, maar in Rusland zeer impopulaire Poolsch nationale costumes.

Acht dagen na den intocht zou het huwelijk voltrokken worden, en de aanstaande Czaritza had verlangd dat zij, onmiddellijk na dit huwelijk, met de grootste plechtigheid zou worden gekroond. Wel verre van hierin een vreugdefeest te voorzien, was dit alles te zamen voor de Russen een diepe ergernis. Het was de eerste maal dat een Czar huwde met eene buitenlandsche; alle vorige vorsten hadden eene keuze gedaan uit de landsdochteren, die uit den aard der zaak tot de Grieksche kerk behoorden. Een huwelijk met eene Poolsche vrouw, die bovendien een verkeerd geloof (i.c., het Catholieke) aanhing, was voor vele diepgeloovige Russen erger dan de verbindtenis met eene Heidin.

Niet minder reden tot strijd en verbittering gaf de kroning; ook dit was in Rusland geen gebruik geweest, geen der vroegere Czaren had dit geëischt en in veler Russen oog was de kroning eener *ongeloovige vrouw* ontwijding der Kroon en lastering van het geloof.

Bij deze gelegenheid bleek weder hoe in alle tijden en bij alle volken, de mensch geneigd is den kemel in te slikken en de mug door te zijgen. Het was n.l. in de hofomgeving eene ernstige vraag geworden hoe Marina bij haar huwelijk zou gekleed zijn, zóó ernstig dat die vraag zelfs in den grooten Rijksraad ter sprake kwam. Zij zelf en de Czar stemden voor de grootstmogelijke pracht; kleuren, goud, zilver, paarlen en juweelen moesten de schoonheid van Panna Marina nog meer doen uitkomen.

Daarentegen eischte het oude Russische gebruik dat de bruid bij de kerkelijke plechtigheid gekleed was in den weinig flatteerenden wijden grijzen kapmantel waarin hoofd en haar geheel schuil gingen, wijden boven den boezem vastgesnoerden rok, en hooge laarzen met ijzeren beslag aan de hakken. De meerderheid van den Rijksraad hield aan het oude gebruik vast en de Czaritza kon niet besluiten zich te vertoonen in eene dracht, die waarschijnlijk als symbool gold dat de vrouw niet de *meesteres* maar de *dienares* in het Russische gezin was.

De Grieksche geestelijkheid bracht de beslissing, door haar *veto* tegen elke afwijking van het nationale gewaad en den vorstelijken personen bleef gejen keuze. Den 8en Mei 1606 had het huwelijk en de kroning plaats in *ouderwetsch costuum* en de Russische geestelijkheid aanvaardde eene *Catholieke Czaritza*, waarschijnlijk de eenige in de lange rij van vorstinnen[1].

Deze datum zou men het culminatiepunt der Dmitri-épisode kunnen noemen; want van hier af ging het tamelijk snel bergafwaarts en sloeg de comedie tot tragedie om.

In het voorjaar van 1606, met het uitzicht op de trouw- en kroningsplechtigheid, waren steeds meer officieele en niet officieele persoonlijkheden uit Polen naar Moskau gereisd, zoodat het daar letterlijk van Polen wemelde, die zich bijna zonder uitzondering gedroegen met een trots en verwatenheid of zij de beheerschers van de hoofdstad en het Kremlin waren; als opzettelijk werd de eigenliefde van het Russische volk gekwetst, de nationale trots beleedigd, de eigenaardigheden bespot; vrij openlijk werd besproken welke gebieden binnen kort aan het Poolsche Rijk zouden afgestaan worden.

Dit alles maakte de beste elementen van alle klassen tot vijand van de Polen, en vele verontwaardigde overigens welgezinde Russen leenden het oor aan de inmiddels weder oplevende samenspanning van Schuisky.

Toen nu de Czar ook nog meende, ter aflossing zijner zware geldelijke verplichtingen, een diepen greep in den buidel der Grieksche geestelijkheid te kunnen doen, en een deel hunner landerijen en eigendommen voor staatseigendom verklaarde,

1. Vele aanstaande Czaritza's, uit niet Russische landen afkomstig, gingen vóór haar huwelijk tot de Grieksche kerk over, o.m. de beroemde Catharina II, eene geborene Anhalt-Zerbst.

brak van deze zijde het smeulende vuur van verzet en tegenwerking uit in lichte laaie vlam van haat; slechts enkele aanwijzingen van den kant der patriarchen en popen waren voldoende om de bevolking in gisting te brengen en op te zetten tegen de steeds naar invloed en macht strevende Catholieke orde, die, niet ten onrechte, met de Poolsche, staatkundig aanmatigende partij vereenzelvigd werd.

Nog waren de feesten ter eere der trouw- en kroningsplechtigheid niet geheel voorbij, toen het hot verrast werd door een algemeenen en onbedwingbaren opstand der Moscovieten.

Den 17^{den} Mei 1606 stroomde van alle zijden, zonder dat men bestuurders of leiders bespeurde, de bevolking van Moskau naar het Kremlin, en overviel de onvoorbereide paleiswachten; al spoedig maakten de Russische troepen gemeene zaak met het woedende volk; van de paleisbezetting bleken alleen de Poolsche troepen betrouwbaar. Die plotselinge en algemeene afval kan slechts aan geestelijke in 't geheim werkende invloeden worden toegeschreven.

In deze laatste periode stond Demetrius het hoogst; met de sabel in de vuist stelde hij zich aan het hoofd zijner persoonlijke lijfwacht en bood met deze kleine maar vast aaneengesloten schaar weérstand tot het uiterste. Als een der laatst overgeblevenen wordt hij naar een venster teruggedrongen, valt daaruit en breekt een been, waarop hij door het op de straat verzamelde grauw onder hoongeschreeuw wordt afgemaakt.

De stellige overtuiging dat de laatste afstammeling van Rurik zijne rechtmatige plaats had veroverd, maakte binnen het jaar plaats voor de zekerheid dat een bedrieger het Russische volk misleid had; men zou denken, eene ernstige waarschuwing tot groote omzichtigheid in zulke aangelegenheden.

De Czaritza Marina gelukte het, zich gedurende den volksstorm in het keizerlijk paleis schuil te houden; later werd zij ontdekt, gevangen genomen, beleedigd en mishandeld, maar zij bracht er, met meer geluk dan wijsheid, het leven af. Na eenige weken werd zij, met talrijke landgenooten, die in Moskau eene meer of minder belangrijke rol gespeeld hadden, naar Polen gevoerd en losgelaten.

Volgens een verhaal of legende zou men terstond na de catastrophe aan Marfa Nagoy gevraagd hebben of de omge

komen Czar in werkelijkheid haar zoon was, waarop zij het diplomatieke antwoord zou gegeven hebben: ‘dat had men mij moeten vragen bij zijn leven, nu is hij het niet meer.’

Het eigenlijke hoofddrama eindigde den 17en Mei 1606 met den dood van pseudo-Demetrius; maar er volgde nog een naspel. In de revolutie binnen Moskau was hij zonder twijfel om het leven gekomen; maar dit belette niet dat binnen het jaar aan de Lithauwsche grens een individu optrad, met de bewering dat hij de wederom van den dood geredde Czar was en als rechtmatig heerscher zou optreden. Deze bedrieger stond in alle opzichten beneden zijn voorbeeld en het sprookje, dat hij van zijne redding opdischte was nòg erbarmelijker dan dat van zijn voorganger. Maar zóó sterk is bij vele menschen de behoefte aan iets vreemds, geheimzinnigs en wonderbaarlijks, dat ook deze tweede pseudo-Demetrius geloof vond, zich een aanhang vormde en ondersteund werd.

Weder vloog koning Sigismund van Polen met een deel van zijn adel en clerus op het lokaas aan, en trachtte andermaal van Warschau uit Rusland te exploiteeren, en op religieus gebied te hervormen. Deze avonturier heeft het in uiterlijk vertoon minder ver gebracht dan de eerste, maar is toch door een deel der bevolking als Czar erkend, gehuldigd en gehoorzaamd. Het record van schaamteloosheid in deze épisode is waarschijnlijk geslagen door de meergenoemde Czaritza Marina Mnizek, die formeel en uitdrukkelijk haar gemaal Demetrius als ‘wederopgestaan’ heeft herkend, met den ‘herborenen’ leefde en een zoon bij hem had.

Na ongeveer een jaar met gedeeltelijk succes als Czar te zijn opgetreden, geraakte hij in onmin met zijn beschermer Sigismund, die met al te veel ijver den prijs van zijn bescherming in den vorm van landbezit en annexatie wilde binnenhalen. Bij een daaruitvolgend gevecht sneuvelde deze pseudo-Czar, wiens onechtheid inmiddels in zóó overtuigenden vorm gebleken was, dat hij sedert in de Russísche geschiedenis bekend is als ‘de dief van Taschino’. De schoone Marina verdween in een Russisch klooster, alias gevangenis.

Door volstrekt gemis aan een mogelijk staatshoofd, wiens macht en recht door de bevolking in voldoende mate geëerbiedigd werden, volgden op de periode der Demetriussen nog een zestal jaren van jammerlijke regeeringloosheid en binnen-

landsche beroering. Slechts door een gelukkigen samenloop van omstandigheden werd voorkomen dat het Russische Rijk grondgebied verloor, of zich ontbond.

Eerst in Februari 1613 werd *Michäel Feodorowitsch Romanow* tot Czar gekozen en algemeen erkend, waarmede deze als grondlegger van het thans regeerende vorstenhuis optrad.

Natuurlijk zijn herhaaldelijk de vragen opgeworpen: Wie was de (eerste) pseudo-Demetrius? Van waar kwam hij? Wat was zijn oorsprong?

Een afdoend antwoord is nooit gegeven en zal waarschijnlijk wel nooit gegeven worden, zoodat de zaak tot de historische raadselen zal blijven behooren. Aan pogingen om door meer of minder vernuftige combinaties en onderstellingen eene aannemelijke oplossing te vinden, heeft het niet ontbroken. Voor velen gold de door tijdgenooten als waarheid erkende meening dat hij een uit het klooster gezette monnik was (reeds boven vermeld). In sommige orthodox Russische gemeenten wordt nog, op zekeren bepaalden dag van het jaar, een opzettelijke dank- en bededag gehouden, bij welke gelegenheid de ‘valsche Demetrius’ en ‘Grischka Otrepiew’ plechtig vervloekt worden. Zulke gewoonten bewijzen echter hoogstens wat men *toen* voor waarheid hield, in het minst niet wat objectieve waarheid is.

Eigenaardig is dat men niet in alle kringen omtrent dit onderwerp op waarheid gesteld is geweest. Zoo heeft een Russisch geschiedvorscher, Karamsin, pogingen gedaan om, aan de hand van officieele in archieven aanwezige stukken, de onvervalschte waarheid op te sporen, vooral omtrent het *eerste* optreden van Demetrius in Polen. Van allerhoogst officieele zijde is dezen geleerde de voortzetting van dit onderzoek verboden; het was eenigszins gevaarlijk een dergelijk verbod te overtreden en het onderzoek bleef achterwege.

Van andere zijde is beweerd dat hij een natuurlijke zoon geweest is van Sigismunds voorganger, in elk geval van een Pool, die de hofkringen nabij stond; ook dit is niet bewezen kunnen worden.

De omstandigheid dat in de eerste jaren der 17e eeuw de Jesuiten-orde grooten invloed in Polen had, en dat de kortstondige loopbaan van Demetrius van het begin tot het einde met het streven en de bemoeienissen dier orde samenhing, doet onderstellen dat in hare archieven gegevens omtrent

deze geheele épisode zijn of geweest zijn. Zooals men weet staan die archieven niet voor onderzoek open, althans niet voor belangstellenden van elke richting.

De onzekerheid, die de herkomst van den pseudo-Czar omgeeft, veroorlooft niet met beslistheid te zeggen of hij zijn avontuur op eigen verantwoordelijkheid is begonnen of dat hij slechts het werktuig eener bepaalde Poolsche fractie is geweest. Zeker is dat deze fractie hem gesteund en geholpen heeft, in de hoop, door hare creatuur op den Czarentroon te plaatsen, Rusland staatkundig en kerkelijk te hervormen en te beheerschen.

Jan Boon.
Aty Brunt.

IN de laatste jaren is er waar te nemen een verhooging van de belangstelling in zwart-en-wit-kunst. Wij kunnen dit met vreugde constateeren, schoon ons evenwel van het hart moet dat wij nog lang niet zijn, waar wij wezen moeten.

Door een groot deel van het publiek wordt de graphische kunst, in dit geval het etsen, geheel verkeerd begrepen; het denkt dat ieder schilder en teekenaar wel in staat is zulk een klein teekeningetje op koper te maken en begrijpt niet dat, om een in alle opzichten zuivere ets te maken, een afzonderlijk talent noodig is, dat het iets geheel aparts is de dingen in zwart en wit te zien en te verbeelden, ze niet te beschouwen als een teekening op metaal, maar als een 'ets'. Het is ook hierdoor dat, levende in dit dwaalbegrip, sommige van onze groote schilders, die zich in een verloren oogenblik wel eens aan het maken van een etsje bezondigd hebben, hierin niet veel meer bereikten dan zij met een aardig teekeningetje gedaan zouden hebben, het warme tintelende van een ets, de fluweelige diepe zwarten van de donkere zwaarder geinkte lijn ontbrak er ten eenenmale aan.

En bovendien, meer nog dan deze ten slotte op het technische neerkomende bijzonderheden, onderscheidt het etskundige zich van het picturale naar den geest. In de ets zit het aan de literatuur nauw verwante begrip van 'neerschrijven' het uitschrijven der gevoelens en verworven innerlijke waarheden, meer dan het opbouwen uit kleur en toon van verbeddingen der doorleefde werkelijkheid.

In een ets heeft men het meer *over* de dingen in het picturale, benadert men het wezen der dingen in hun natuurlijken opbouw. Bij de etskunst verhaalt de etser U in de eerste plaats van zijne ervaringen van zien, in de schilderkunst krijgen wij de dingen (natuurlijk gelijk de schilder ze zag) om huns zelfswil.

Jan Boon is ongetwijfeld een der knapste jonge etskunstenaars, een met een zuiver en natuurlijk specifiek *ets*talent.

Zijn werk is uiterst gevoelig en getuigt van een grooten innerlijken rijkdom. Maar meer nog dan dit, hij bezit de gave van het ontledend zien. Voor zijn oog splitst ieder zinnelijk verschijnsel zich in het wezenlijke en het onwezenlijke. En van het wezenlijke tot een nieuw verschijningsbeeld samengebracht verhaalt ons zijn kunst. Sterke voorbeelden zien wij in de straks te beschrijven werken. Er is groei uitgedrukt in de opeenvolging der voorbeelden: drinkend katje, de Molen, Guldehandsteeg en Keulen. Laat ik er thans toe overgaan enkele van Jan Boon's etsen nader te bespreken.

Bij ‘Liggend Katje’ zien wij slechts den rug van het dier. De kop ligt op de witvoetige pootjes. Maar prachtig uitgedrukt is het slappe lenige van de poes, het rustige slapen op den grond. Over het grijze vel loopen hier en daar donkere strepen. Prachtig heeft de etser in dit poesje het zachte fluweelige van het velletje weten uit te drukken, het bewegelijke van de gevoelige haren. Dezelfde zuivere stofuitdrukking vinden wij ook in ‘Slapende Poes’. Het dier zit, den kop wat gebogen, den staart tegen het lichaam gedrukt, wat te dommelen; de oogjes zijn gesloten, maar toch voelen wij in deze rust het tintelende leven, wij zien bij eenig gerucht het katje opspringen en de pootjes uitrekken, het loerend kijken van de groene oogjes.

Twee kleine kattekopjes zijn ook te noemen om de scherpte van observatie: het felle kijken van het poesje en face gezien met de gevoelige snorharen en het aardige zwarte neusje, het slaperige van het andere dier met de spitse opstaande oortjes.

Deze prentjes zijn bijzonder knap van techniek. De etser heeft door een fijn gespeel van lijnen, toch niet zonder regelmatigheid, volmaakt goed, zooals ik reeds zeide, het zachte vel van de poes weergegeven.

Van een geheel anderen werkaard is ‘Drinkende Poes’. Opmerkelijk is de lijn van den rug van de kat en ook het aandachtige, het bezig zijn. Het kopje is over het schoteltje melk gebogen. Uitstekend is hierin het moment vast gehouden, het blijvend karakter, met opgeven van al het niet wezenlijk ter zake doende.

Krachtig in forsche lijnen is dit etsje neergeschreven, 't zou eigenlijk een studieblad genoemd kunnen worden; want behalve deze poes, zien wij nog een kattekopje dat geinteresseerd ergens naar kijkt en in den rechter bovenhoek even aangegeven een loerende poes. Volkomen heeft de etser ons in die vlugge

lijnen de gespannen opmerkzaamheid van het dier gegeven, het onafgebroken opletten op iedere beweging van zijn prooi.

Stemlen heeft ook vele katten geteekend, maar van welk een geheel andere aard zijn deze; hij heeft ze meer decoratief gebruikt, hij gaf meer de mooie lijn van een zich rekkende poes, de schoonheid van haar lenig lichaam. In Jan Boon's katten is het al innigheid, hij verhaalt van den aard van het dier, van zijn warme intimiteit, zijn gezelligheid, zijn adel in bewegen, van alles wat hij zelf in het leven zoo bemint.

Een van Jan Boon's gevoeligste etsjes is ‘Klein Jantje’: een klein dood vogeltje, dat aan een poot opgehangen is tegen een effen lichten muur. Het andere pootje steekt af tegen het witte fond, de linkervleugel hangt uitgespreid naar beneden en werpt een donkere diepe slagschaduw op den muur. Van het kopje is alleen de lange spitse snavel te zien. Mooi is het saamgetrokkene in het dunne pootje met de kromme scherpe nagels. Even als bij de katjes is ook de stofuitdrukking uitstekend. Gevoelig zijn de donzige veertjes van het borstje, de wat krachtigere van den vleugel en het kleine staartje. De schaduwen zijn van een warme fluweelige diepte.

Hoe liefdevol heeft de etser dit vogeltje moeten bekijken en bestudeeren om in zijn werk zulk een groote innigheid te kunnen geven. Bij ‘Brug in Utrecht’ zien wij onder den boog der brug het water stroomen. Uiterst nauwkeurig van manier is dit etsje; met een gevoelvolle nauwgezetheid zijn de steentjes van de brug gegeven, hier en daar zijn wat donkere verweerde plekken. De steenen, die den eigenlijken boog vormen, zijn grooter en lichter van kleur. Aan het eind zien wij het licht, dat naar binnen valt en op het zwarte water een heldere glansplek geeft, die in kringen vergaat. Onder de poort is het donker, alleen zijn er soms grillige figuren door het lichte verschiet.

De gang in het water - het stroomt onder de brug door - zien wij door de bewegelijkheid van de lichtplek, wij voelen het door het neerzetten der lijnen. Alles is, niettegenstaande de uitvoerigheid, natuurlijk voor wie Jan Boon's kunstenaarsaard kennen, zonder droogheid gezien.

De Molen is forscher en breeder van opzet dan Jan Boon's vorige etsen. In krachtige lijnen is hij in ééns neergezet, er spreekt sterkte uit en een grootheid van kunnen.

Links op den voorgrond staat de molen, als een eenzaam ding rijst hij omhoog tegen de lucht. Eén wiek, in enkele

lijnen gegeven, is slechts geheel zichtbaar, het tweede is achter den romp verborgen en van de beide anderen, die in de hoogte staan, zien wij slechts een klein gedeelte.

Rechts is kleintjes een boerenhuis met een schuurtje er voor. Op den achtergrond is het vermoeden van golvende boomkruinen en even zien wij het torentje van een kasteeltje (de Brinkhorst bij Voorburg).

De geheele aandacht wordt bepaald op den molen, het levende ding in deze omgeving. Werkelijk uitstekend heeft de etser zich hier weten te concentreeren; hij heeft niet meer gegeven, dan het allernoodigste, en is er toch volmaakt in geslaagd zijn ontroering tot eene zuivere uiting te brengen.

Een ets als deze is nog merkwaardiger als wij hem beschouwen in vergelijking met Jan Boon's andere werk, als wij zoeken naar de eenheid, die noodzakelijkerwijze in het oeuvre van zulk een eerlijk volledig zich gevend werker te vinden is, en die wij ook wel vinden als wij zien hoe een adem van verlangen naar het eenvoudig ware, hoe één sterke levensbevestiging, de veelheid bij alle uiterlijk verschil te samenbindt. Terwijl bovendien een naaldvoering, voor dezen etser karakteristiek, deze eenheid ook in het technische tot uiting brengt.

Een klein vroeger etsje van een figuurtje, een mannetje en profil gezien, legt getuigenis af van Boon's liefde voor den etser Rembrandt. Het rembrandtieke, dat wij hier in de etsmanier aantreffen, is het knappe opzetten van zulk een poppetje, het schijnbaar achtelooze van de lijnen, die toch bij ernstige beschouwing zeer zeker met bewustheid zoo geplaatst zijn. Rembrandts etsen hebben op veel van onze graphische kunstenaars hunnen invloed gehad.

Een ets, die zich meer bij de katjes aansluit, is ‘Huiskamer.’

De tafel is gedekt, op het witte servet staan de porseleinen schaaltjes en een donkere wijnflesch met felle glimlichten. Op den schoorsteen teekenen kannetjes en potjes zich af tegen het lichte fond. En boven hangt een klein schilderij, een portret. Links in de schaduw is een muur zichtbaar met eenige donkere schilderijtjes, een paar bordjes en een oude Friesche klok met haar vroolijk flikkerende koperen gewichten. Op de kachel blaast een keteltje zijn stoom uit, de thee in de trekpot staat lustig op den wasem te trekken. Er is in deze ets een intime stemming, een atmosfeer van gezelligheid, er is iets

in van den geest der menschen, die er in wonen. De gedekte tafel, het zingende theewater en andere kleinigheden geven ons een heerlijk warm gevoel van behagelijkheid.

Knap staan de verschillende donkere nuancen tegen elkaar en klinken de lichte partijen op uit het fluweelige duister. Mooi is het lijngespeel op een witten muur, waardoor er een levendigheid in komt, die de strakheid van de witheid wegneemt. Zoo ook is de stof van het tafelkleed goed weergegeven en het verschil van aard met den muur, die beide van een tint zijn, zuiver uitgedrukt. Tot één van de laatste etsen van Jan Boon behoort 'Doode Zonnebloemen'.

Het zijn niets dan de harten van een tweetal bloemen met wat dorre blaadjes er aan. De bloem links van de plaat is vlak van voren gezien. Het donkere doode hart is omlijst door kleine in elkaar geschrompelde kelkblaadjes. De andere staat hooger van opzij gezien. De zware bloemkop hangt treurig naar omlaag, de stengel is gebogen. Ongelukkige verdroogde blaadjes fladderen aan dunne broze steeltjes. Welk een schoonheid is er in dit half vergane. De diepe fluweelige harten hebben een levendigheid van lichtere randjes, waarin de zaadjes gezeten hebben.

Als wij deze ets goed bekijken, welk een technische vaardigheid spreekt er dan uit. Van het hart der rechtsche bloem is, daar zij opzij aanschouwd is, weinig te zien, bovendien hangen er nog wat kelkblaadjes voor, die licht afsteken tegen de donkere kern. De stelen zijn, in tegenstelling met de andere deelen der bloemen, die uiterst bewerkt zijn, slechts in enkele fijne gevoelige lijnen opgezet. De beide bloemen vullen de ruimte geheel. Zulk een doordachte ruimtevulling is weer teekenend.

De belangrijkste ets, die Jan Boon tot heden maakte, die waarin hij zich het volledigst en zuiverst uitsprak is zijn panorama van Keulen, belangrijk vooral om zijn zeer bijzondere visie.

Een klein etsje uit Amsterdam 'Guldehandsteeg' zou men als een voorlooper van Keulen kunnen noemen. Hoewel dit etsje vóór de Doode Zonnebloemen ontstond, bespreek ik het toch gelijk met zijn panorama van Keulen, omdat het zulk een groote innerlijke verwandschap met die ets heeft. Vooral bijzonder zijn deze beide etsen, opdat hier de opvatting van 'de stad' zoo persoonlijk is. De meesten geven te veel het stemmingsaspect, hier tegenover stelt Jan Boon het verklaarde het verreinde in het tijdelooze licht.

Bij ‘Guldehandsteeg’ zien wij oude huizen van een buurtje in Amsterdam. Huizen met scheeve, uit het lood gezakte ramen, vermolmde deuren, met krakende vergane trappen. Op de straat spelen een paar kinderen. In de verte komen de huizen meer naar elkaar toe, hellen van ouderdom voorover, hangen scheef tegen elkaar.

Vele etsers vóór Jan Boon hebben zulke Amsterdamsche steegjes geetst en ze gezien als smalle gangen van onheilspellende duisternis. Geheel anders is Jan Boon's opvatting. Hij zet in den grijzig witten muur de donkere raampjes, hij etst het verschiet met een fijne gevoelige lijn. Geen verschrikking hier, maar een zuivere lichte stemming.

De teere lijn, waarmede hier de huizen in de verte geteekend zijn, heeft Jan Boon geheel in zijn gezicht op Keulen. Geen schaduwen bijna, maar een dunne innige lijn.

Op den voorgrond is het water; alleen de streepen der oevers duiden er op, want het watervlak is effen. Langs den Rijn staan de krullige kruinen der kleine boompjes, daarachter de mooie geveltjes der oude huizen, alles is in een strakke lijn aangegeven met alleen wat donker van ramen en deuren. Achter al dit kleine leven staat de Dom. Als een droom rijst hij omhoog; van zulk een onnavolgbare fijnheid is deze kerk, dat zij iets onwezenlijks krijgt, de teederheid van een vizioen. Het prachtige bouwwerk is als van ragfijne kant, het is van een geheel anderen aard dan de omringende huizen. De simpele lijn, waarmede de omgeving is geetst, is de verre verwaasde machtiging van den Dom; in alles voelen wij een groote beheersching en een diep inlevend gevoel.

Ook op de techniek wil ik hier wijzen: in deze ets is niets bereikt door tóón, slechts vinden wij hier de zuivere lijn. De moeilijkheid om een gecompliceerd bouwwerk als de kerk zoo fijn te geven, zonder dat iets van de machtigheid verloren gaat, is eveneens overwonnen.

Jan Boon is een nog jong kunstenaar, die met zijn groot innerlijk en technisch vermogen, met zijn onveranderlijke onwankelbare liefde tot het bestaande en zijn onverzwakte zelfcritiek, nu reeds een der knapsten is in de Nederlandsche graphiek. Moge het leven en de tijd hem gunstig zijn, opdat hij verder schrijde en werke, om te bereiken wat nù zijn ideaal is en dat hij ons als een belofte reeds heeft geopenbaard.

Levenswoorden.
A. Zelling.

Wie het minst van de sterren weet, is er, ze wonder te moede beschouwend, het dichtst aan toe te doorvoelen den grooten plicht: zich de inwijding in de raadselen des Heelals waardig te maken.

De eenzaamheid is het Gethsémané van den enkeling. Niemand bidt er met u: ge hebt er uw twijfel, uw angst - maar zijt ook het dichtst bij God. De eenzaamheid is een hooge berg, waaromheen steil-neer de afgrond gaapt. Duizelend hoog schreed Plato er: Christus zeeg er biddend neer en stamelde er om kwijtschelding: Nietzsche verviel er in waanzin: en hoevelen geestesgrooten was het niet te machtig, dat zij zoo doodsangstig terug snelden naar de slapende aarde?

O! als het kan, blijf staan en ga verder - gij eenzamen; wanneer het Licht over de wereld wederkomt, zult ge vereenigd zijn - in God.

De beginneling in zelfkennis dient van ongewoon hooge vervoering even ver te blijven als van aardsche verlokking.

De waarheid, die hier op aarde even goed geldt als aan de ‘overzijde’ der sterren - wie zal die ons leeren kennen? Een mensch hier is niet een mensch daar en een idee heeft op beide gebieden gelijke geldigheid niet. Toch, in ons zelf zijn de betrekkingen tot het Heelal vervat.

Merkwaardig zoo graag als de menschen de beteekenis der dingen willen wegpraten! Hun uw inzicht onthouden - daarin ligt de wijsheid van het zwijgen.

Waan u niet vrij als ge de knelling van alle banden tegelijk nog niet ondervonden hebt. Men kan zich uit een strik losgemaakt hebben en toch niet weten, dat er boven het hoofd nog een net gespannen is.

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

Oostenrijk en de Balkancrisis.

NU de Balkancrisis, ten gevolge van den onderlingen strijd tusschen de bondgenooten van 1912 en het ingrijpen van Roemenië, eene nieuwe phase is ingetreden, verdienen de groote feiten eruit in herinnering te worden gebracht. Onder den invloed van een stroom van altijd tendentieuse en vaak sensatie makende berichten over de details van het gebeuren, worden de hoofdzaken min of meer uit het oog verloren. Alsdan vormt zich lichtelijk een publieke opinie, welke geen recht doet aan de betrokken partijen. Vooral waar sympathiën, of antipathiën het vormen van een billijk oordeel bemoeilijken. En zulks ïs in Nederland het geval. Men is hier niet voor Oostenrijk geporteerd. In 1866, toen het met Duitschland in oorlog was, had men er groote sympathie voor. Sedert is dit veranderd.

Grieken, Bulgaren en Serviërs zijn, voor wat de massa betreft, half beschaafd. Met moeite handhaven hunne regeeringen binnenlandsche orde. Van oudsher heerscht onderlinge vijandschap. De vechtlust zit dezen volken in het bloed. Waar en wanneer daartoe gelegenheid bestond, hebben zij elkander bestreden. Voor zooverre het Turksch gezag zulks niet wist te beletten, hebben Grieksche, Bulgaarsche en Servische benden in Macedonië sinds vele jaren op allerwreedste wijze oorlog in het klein gevoerd. Nadat de revolutie de macht der Turken om overal orde te handhaven danig had verzwakt, werden die stroop- en moordpartijen er niet minder op. Doch toen, als gevolg van den oorlog met Italië en aanhoudende inwendige woeling, de autoriteit der regeering heel wankel werd, ontaardde de onderlinge strijdvoering in samenwerking om Muselmannen te vermoorden. Bij tientallen werden ze verraderlijk gedood, in de gehuchten, waar geen politie bescherming gaf, en op de marktplaats, waar de moordpartij gemeenlijk door het werpen van een bom werd ingeleid.

In 1911 kwam een verdrag tusschen de regeeringen te Sofia, Belgrado, Athene en Cettigne tot stand, beoogende het werk der bendehoofden te nationaliseeren. Onder de vaan van het Kruis vielen de Balkanstaten vereenigd 't verzwakte nog half verraste Turkije aan. De broeders in Macedonië zouden worden bevrijd. De Muselmansche bevolking werd naar middeneeuwschen trant mishandeld. Met het uitmoorden van een paar dorpen werd de oorlog door de Serviërs geopend. - Vooraf was een deelingsverdrag gesloten met betrekking tot het te veroveren gebied, waaronder Servië een stuk van de Albaneesche kust zou mogen nemen, met daaraan gelegen havens.

Het is gezegd geworden - zeer vermoedelijk op goeden grond - dat het Balkan-verbond is tot stand gebracht door den Russischen gezant von Hartwig. Hoe dit zij, Rusland had bij den aanval op Turkijë groot belang. Zoo ook zijn ententegenoot Engeland - al gingen dan ook hunne aspiraties zeker niet in alle opzichten volmaakt accoord. Zou Servië inderdaad een Albaneesche kuststreek met goede haven in bezit krijgen, dan was voor Rusland, het moedervolk, de weg naar de Middelandsche Zee half geopend. In afwachting, dat dit groote doel zou worden nader gebracht, drongen, als op denzelfden dag, waarop de vijandelijkheden een aanvang namen, kozakken over de Noord-Perzische grens. Rusland hechtte een stuk Turksch gebied aan de invloedssfeer, welke het onder de verstandhouding met Engeland in 1907 verworven had[1]. - Engeland speelde hetzelfde spel aan de Perzische golf bij Koweit. Verder beloofde de verzwakking van Turkije het versterking van de eigen positie in Egypte en aan de Middellandsche zee in het algemeen. - Afgescheiden van de eenzijdige doeleinden der beide Staten, welke door verzwakking van Turkijë konden worden gediend, zou het een gemeenschappelijk belang van enorme beteekenis zijn, indien Servië vergroot werd door den strijd. De positie van Oostenrijk zou daardoor zeer bedreigd en daarmee de macht van het Drievoudig Verbond op het ernstigst geschaad worden.

Het is wel deze laatste omstandigheid geweest, waardoor Frankrijk, hetwelk een groot commercieel belang had bij de handhaving van den status quo op den Balkan, tot medewerking met Londen en Petersburg is genoopt geworden. Overigens schijnt aan de Republiek ook uitzicht geopend te zijn op een invloedsfeer in Syrië, in verband met de instelling van autonoom bestuur in Klein-Azië, waartoe de Turksche Regeering door Engeland en Frankrijk is uitgenoodigd en eventueel gedwongen zal kunnen worden. Een bepaalde verstandhouding is intusschen nog niet getroffen en zekere wrijving heeft zich te dezer zake reeds tusschen Londen en Parijs geopenbaard.

Hadden de entente-mogendheden er groot politiek belang bij, dat de Balkanstaten oorlog voerden, geheel anders stond de zaak voor de leden van het Drievoudig Verbond. Voor deze zou de verzwakking van Turkijë reeds uitzichzelf een hoogst ongewenschte gebeurtenis zijn, omdat met groote mate van zekerheid verwacht werd, dat, bij een conflict tusschen de twee groote Europeesche groepen, Turkijë's militair gewicht ten gunste van den Driebond zou komen. Dit nu werd van zóó groote beteekenis geacht, dat het opnemen van Turkijë in de Alliantie zelfs in ernstige studie geweest is en verwerkelijking van het denkbeeld uitgesteld, geenszins uitgesloten werd genoemd. - Afgescheiden van gemeenschappelijk nadeel, hetwelk de drie Staten dreigde, was het voor Oostenrijk een levensbelang te voorkomen, dat het innig met Rusland verbonden Servië te machtig zou worden. Met name zou het niet kunnen worden gedoogd, dat het een oorlogshaven aan de kust verkreeg. - Italië op zijn beurt zou niet kunnen toestaan, dát zijn economische invloedssfeer in Zuid-Albanië, waar tienduizenden Italianen wonen, te vuur en te zwaard vernield werd en eventueel onder een onsympathiek Servisch of Grieksch gouvernement werd gesteld. - Gelijk echter tusschen de leden van de entente geen algeheele overeenstemming van belangen bestond, zoo ook niet tusschen de

1. Turkijë heeft hierin formeel berust. Dezer dagen is het desbetreffend grenstractaat geteekend.

Alliantie-mogendheden. Om zeer goede redenen, misgunden Oostenrijk en Italië elkander gezag, oorlogshaven op de Albaneesche kust. Zoude de een militaire maatregelen nemen ter bescherming van zijne belangen in Albanië, dan was te voorzien, dat hij den ander tegenover zich zou vinden.

Het is mode geworden de Europeesche diplomatie belachelijk te maken wegens haar onmacht om den vrede op den Balkan te herstellen. Alsof de diplomaten zulks eensgezind hebben gewild!! De waarlijk groote strijd der diplomatie in verband met dezen Balkan-oorlog verdient waarlijk eene meer serieuse waardeering, dan welke het publiek in Nederland, goeddeels slecht door de pers voorgelicht, geeft. De legers der Balkanvolken zijn op het politieke schaakbord niet meer dan pionnen, waarmede de diplomaten der grootmachten - met name die van de entente-mogendheden - stoutweg manoeuvreeren. Zelden vonden zij voor zoo gewillige werktuigen een zóó ruim gebruik. Als met bloed worden de dépêches der diplomaten geschreven. De raad van een gezant brengt soms aan duizenden den dood. Maar voor hun hooge taak, de internationale positie van den eigen Staat te regelen zonder dat het eigen leger te velde trekt, zijn zij tot dusverre berekend gebleven. Wie heeft met meer of minder bekwaamheid gewerkt, met meer of met minder resultaat? Het is nog niet te zeggen. Misschien zullen nog jaren moeten verloopen eer men zich daaromtrent een oordeel zal kunnen aanmatigen. Het geschimp op de Oostersche diplomatie, die heet fout op fout te maken en de oorzaak van het voortbestaan van de verwikkelingen te zijn, is wel in het bijzonder oppervlakkig.

De hoop, dat Turkije, hoezeer onder hoogst ongunstige omstandigheden den oorlog moetende voeren, toch in staat zou blijken zijn aanvallers af-te-slaan, heeft zonder twijfel de houding van de leden van het Drievoudig Verbond aanvankelijk eenigszins beïnvloed; maar haar allerminst beheerscht. De mogelijkheid, dat Turkije het onderspit zou delven, werd wel degelijk voorzien. De Oostenrijksche diplomatie is tijdig werkzaam geweest om de gevaren, welke uit zulk een tegenslag zouden kunnen ontstaan, te begrenzen. En wel met aanvankelijk groot succes.

Een paar maanden vóór de vijandelijkheden een begin namen, was graaf Berchtold er niet slechts in geslaagd een Ausgleich te treffen met Italië ter regeling van de ernstige belangenverschiilen van Weenen en Rome met betrekking tot Albanië, - het was hem tevens gelukt in deze materie ook de medewerking der Turksche regeering te verkrijgen. Albanië zou, aldus werd overeengekomen, een autonoom bestuur krijgen, onder Ottomaansche opperhoogheid. De direct belanghebbende partijen deden de noodige stappen tot het beleggen eener conferentie, opdat de groote mogendheden hieraan hunne voor alle practische doeleinden noodige sanctie zouden geven. Het dubbele gevaar, dat Servië een oorlogshaven aan de Adriatische zee zou machtig worden en Oostenrijk en Italië over hunne tegenstrijdige belangen in Albanië in conflict zouden geraken, was voorloopig bezworen.

Velen verkondigen de uitsluiting van Servië van het bezit van zulk een haven onnoodig te zijn. Zij pleiten voor eene vriendschappelijke staatkunde tegenover het ‘kleine’ Servië. Men heeft echter niet met een klein land, maar met een volk te doen, even talrijk als de Oostenrijksche Duitschers. Want buiten de inwoners van het koninkrijk zelf, zijn er nog 5½ millioen volbloed Serviërs in de Oostenrijksche grensprovinciën. Zij miskennen daarenboven, dat Servië geen aansluiting bij Oostenrijk heeft gewild, doch zich integendeel feitelijk onder Russische voogdij heeft

gesteld; - en rekenen ganschelijk niet met het zeer oorlogzuchtige karakter van dit volk. Het zou geen wijs beleid, doch zwakheid zijn, de eigen gevestigde belangen op den Balkan aan Servië's groei op te offeren. Dat is de Oostenrijksche opvatting, - welke in de Bosnische crisis niet haar oorzaak maar wel eene rechtvaardiging vond.

Het autonome Albanië was het plechtanker van de Oostenrijksche staatkunde in den Balkan. Zoolang dit niet werd losgelaten, was de positie betrekkelijk veilig. En nu heeft de ambassadeurs-conferentie te Londen, welke een Europeesche sanctie moet voorbereiden aan den nieuw te stichten Staat, onder de leiding van den Britschen minister van buitenlandsche zaken, de regeling der kwestie wel vertraagd, doch in principe is het Oostenrijksch-Italiaansche standpunt toch aanvaard geworden.

Vanwege de entente-mogendheden, die door den oorlog tegen Turkije uitzicht kregen direct en indirect eigen belangen te bevorderen en er feitelijk gebruik van maakten, is bij den aanvang der vijandelijkheden tot de leden van het Drievoudig Verbond de uitnoodiging gericht eene déclaration de désintéressement af te leggen. Dit was de zachte vorm, welke aan den harden eisch was gegeven, dat Oostenrijk en Italië de overeenkomst betreffende Albanië, waardoor dat gebied voor de militaire operaties der verbondenen gesloten en aan hunne verovering onttrokken werd, nietig te verklaren. De Oostenrijksche diplomatie heeft echter, evenals de Italiaansche, volstandig geweigerd de vrijheid van handelen van hare regeering prijs te geven. Tot behoud van den onderlingen vrede maakten Oostenrijk en Italië geen gebruik van het eigen recht van verovering op Albanië. Vanzelfsprekend was het, dat hunne onthouding er niet toe zou mogen leiden, dat Servië nu gelegenheid kreeg *hun* invloedssfeer te occupeeren. Maar hoe beslist dit standpunt ook werd ingenomen, toch heeft Weenen toegestemd geen vergrooting van grondgebied te zullen zoeken en zich niet in den Balkanstrijd te zullen mengen. Hiermede werd bewijs van moderatie gegeven en wezenlijk een groot offer gebracht aan de belangen van de oorlogvoerenden, met name aan die van Servië.

De gedurende dertig jaar door Oostenrijk bestuurde en effectief geoccupeerde sandjak Novi Besar was vier jaar te voren aanTurkije teruggegeven. Het was Oostenrijk's invloedssfeer gebleven; bewoond door talrijke nationalen en vreemdelingen, die zich onder de bescherming van het Rijk hadden gesteld. De regeering te Weenen had beter recht dit gebied weder tijdelijk, eventueel blijvend, te bezetten en voor krijgvoering te sluiten, dan Engeland had gehad om het oostelijk deel van Cyrenaïka aan het recht van verovering der Italianen te onttrekken, - hetgeen het deed door een iradé uit te lokken, waarbij het onder het gouvernement van de Khedive van Egypte werd gesteld. Oostenrijk heeft echter zijn recht en belang in deze opgeofferd en hiermede afdoend getoond, dat het zijn begeerte was de strijders in den Balkan volle vruchten van hunne overwinning te laten plukken, indien deze slechts niet waren ten koste van levensbelangen der monarchie.

Serven en Montenegrijnen hebben zich aan die beperking echter niet gestoord. Zij trokken na Novi Besar ook Albanië in; waanden zich zeker van den krachtigen steun van de Triple Entente. Deze scheen inderdaad te zullen worden verleend. Engeland's eerste minister hield eene rede, waarin de ernstige hoop werd uitgesproken, dat de Balkan-volken ‘niet van de vruchten hunner overwinningen zouden worden beroofd’. En Rusland toonde zulks te begeeren met eene daad: door samentrekking van troepen. Oostenrijk

moest zijne militaire voorzorgen enorm uitbreiden: het mobiliseerde op groote schaal, desorganiseerde daarmede den handel en gaf tientallen millioenen guldens uit voor oorlogstoerusting, in totaal meer dan twee honderd. Het Prochaska-incident is in dit groot gebeuren slechts een dier zonderling kleine verschijnselen, die meermalen op hoogst belangrijke momenten in de geschiedenis op den voorgrond treden en aandacht trekken welke zij uit zich zelven zeker niet verdienen[1]. Maar het gezochte, machtige resultaat werd bereikt: Albanië bleef behouden; Servie kreeg geen oorlogshaven aan de Adriatische zee, noch andere haven, welke met Russisch of Engelsch geld tot oorlogshaven zou kunnen worden uitgerust.

De Turksche legers waren vernietigd. Albanië lag open, doch zonder dat één Oostenrijksch soldaat er het leven voor liet, werd, dank het zoo lichtvaardig gesmade werk der diplomaten, een Servisch leger geweerd. Het was een negatief resultaat, echter een van onschatbare waarde, hetwelk Berchtold bereikte, dank de volhardende medewerking van de regeering te Berlijn.

Als gevolg van den oorlog werd Turkijë zoozeer verzwakt, dat het zijne waarde voor het Drievoudig Verbond verloor. Duitschland zal een milliard mark moeten uitgeven om de in den Balkan aan zijne internationale positie toegebrachtc schade goed te maken. De geldelijke offers welke Oostenrijk en Italië alsnog zullen moeten brengen, om met de veranderde toestanden rekening te maken, zullen ook enorm zijn. Maar voor den vrede, welke eer en levensbelangen onaangetast laat, is geen geldprijs te hoog.

De militaire partij in Oostenrijk kon ontevreden zijn, de handel mocht bitter klagen en Berchtold zelf moge wel gedrukt zijn geweest over de kolossale offers, welke niet slechts in geld maar ook in prestige gebracht waren voor geen beter resultaat, dan dat de vrede behouden was gebleven - toch had de Weensche diplomaat, die een paar maanden geleden de kaart van den Balkan bestudeerde, reden tot groote voldoening. Niet alleen, dat de gevaarlijke aspiraties van Servië verijdeld waren. Het Russische aandringen op de oosterflank, waartegen voorheen een nog sterk Turkijë waarborg had gegeven, was thans niet minder moeielijk geworden. Bulgarijë zou in deze een zelfden lijdelijken dienst bewijzen, als Turkijë had gedaan. Het kwam zeer vergroot uit den strijd te voorschijn. Nadat het nieuw verworven gebied militair was georganiseerd, zou het zeer sterk worden. Heel goede betrekkingen bestonden met het land, hetwelk tijdens de regeering van vorst Ferdinand reeds getoond had niet onder Russische voogdij te willen staan, doch zelfstandige politiek te zullen voeren, alleen met de eigen belangen te rekenen. Veel van hetgeen Oostenrijk in Turkijë verloor, werd in Bulgarijë teruggevonden. Er was geen groot gevaar, dat de Russophile invloeden in Sofia zouden overheerschen.

Men meent als vaststaand te mogen aannemen, dat het wederom onder Russischen invloed is geweest, dat een nieuw Balkan-verbond tot stand kwam tusschen Griekenland en Servië, ten einde aan Bulgarijë de vruchten van zwaren strijd te ontnemen. Zeker is het, dat Bulgarijë, om den krijg te ontgaan, zich bereid heeft verklaard Rusland als arbiter te aanvaarden met betrekking tot aanspraken van genoemde Staten op grond van 't gesloten deelingsverdrag. Maar zulks heeft Servië en Griekenland niet weerhouden eischen te handhaven in strijd met die Overeenkomst, welke door

1. Men denke, om niet ver terug te gaan, b.v. aan het telegram van den Duitschen keizer aan president Kruger.

Rusland werden gesteund. De St. Peterburgsche regeering - welker verklaring van onbaatzuchtigheid voortdurend in flagranten tegenspraak met hare handelingen is geweest - steunde niet alleen deze eischen, maar ook die van Roemenië op een deel van het op Turkijë veroverd gebied, of compensatie daarvoor. Ofschoon die compensatie uitsluitend ten laste van Bulgarijë werd gezocht, niet ook ten koste van de andere veroveraars zou komen, heeft de regeering te Sofia eene tegemoetkomende houding aangenomen, al had zij nog niet formeel toegestemd in den afstand van het Tartukai-Baltshik district. Of Bulgarijë al dan niet het eerst de militaire operaties tegen Griekenland en Servië begon, doet niets af aan het feit, dat het zich moest verdedigen tegen den toeleg om de sterke positie te ontnemen welke eerlijk verworven was. De leer werd toegepast dat aanval beste middel van verweer kan zijn. Hoe weinig agressief de regeering van koning Ferdinand was, kan blijken uit de omstandigheid, dat de minister van oorlog een maand geleden openlijk verklaarde, dat zijn land door een aanval van Griekenland en Servië tijdelijk in een zeer moeielijke positie zou komen. Het klonk als een noodkreet. Waarvoor sedert maar al te veel reden bleek te bestaan.

De pogingen door Weenen aangewend om den vrede tusschen Rumenië en Bulgarijë, als tusschen aan Oostenrijk bevriende Staten, te bewaren, werden met direct resultaat bekroond, in zooverre laatstgenoemde Staat steeds sterker geneigd werd in den verlangden afstand van gebied toe-testemmen. Zij waren echter voorbestemd niet tot definitief resultaat te leiden. Roemenië heeft, oorlog makende, in de Russische kaart gespeeld, zeer vermoedelijk als resultaat van onderhandelingen, welke reeds maanden geleden, toen koning Carol en de Tsar allerhartelijkste telegrammen wisselden, beeindigd werden. Had Bulgarijë dadelijk toegestemd, ander pretext ware gevonden.

Het ongelukkige verloop der eerste slagen, gevolgd door den opmarsch van een Rumeensch leger in den rug, voorspelt, dat de toeleg om het zelfstandige Bulgarijë als sterken Staat te vernietigen en Servië's macht verder uit te breiden, gelukken zal. Volgens het nieuwe Grieksch-Servische deelingsverdrag zou Servie toegang krijgen tot de Aegeïsche Zee en een haven aan de baai van Lägos.

Door de jongste ontwikkelingen is de crisis een nieuwe, misschien haar laatste phase ingetreden. Rusland steunt de Servische aanspraken, waaronder dit bijna heel Macedonie zou krijgen, met uitzondering van de door Griekenland bezette kuststrook, zoomede een haven, welke voor doeleinden van oorlog kan worden ingericht. Gelukte nu deze toeleg, dan zou Servië op den Balkan overheerschen. Het groote resultaat van den moeitevollen arbeid der Oostenrijksche diplomatie zou plotseling vernietigd worden; de enorme offers, daarvoor reeds gebracht, zouden nutteloos zijn geweest. De geruchten over aanstaand aftreden van graaf Berchtold vinden natuurlijk hun oorzaak in den ongunstigen loop, welke de gebeurtenissen plotseling genomen hebben. De oorlogspartij vindt overvloed van voedsel voor hare bewering, dat het beter ware geweest vroegtijdig met geweld in te grijpen, ter handhaving van eene aan Oostenrijk gunstige Balkan-constellatie. Zij dringt er op aan, dat alsnu onmiddelijk gehandeld worde, vóór het heelemaal te laat is, vóór Bulgarije vernietigd en Servië groot geworden is.

Berchtold blijft nog hoop voeden den toestand langs diplomatieken weg

te beheerschen. De mogelijkheid echter, dat hij de zaak opgeeft en Oostenrijksche troepen de grens overtrekken, is zeer groot geworden. Met klem wordt nu aangedrongen op dadelijke algemeene staking van den strijd tegen Bulgarije. Volgens berichten uit St. Petersburg en Londen begunstigt men daar dit voorstel. Maar deze berichten verdienen geen groot geloof. De uitlating van den Engelschen minister van buitenlandsche zaken immers, dat Europa haar wil niet aan den Balkan kan opleggen, is niet beter dan een leugen. Is er overeenstemming tusschen Weenen, Londen en St. Petersburg, dan bukken Servië, Griekenland en Rumenië dadelijk. - Met de allergrootste zorg moet het verdere verloop der dingen worden afgewacht....

De actie van Turkijë, de herovering van Adrianopel en het gebied Oostelijk van de Maritza ten onmiddellijk doel hebbend, is uit zichzelf een groote hulp voor de Oostenrijksche diplomatie. Zij heeft de strekking vrede met Griekenland te bewaren, doch de uitbreiding van Servië's macht te begrenzen. Vandaar, dat de entente-mogendheden de Ottomaansche regeering trachten te dringen de troepen binnen de lijn Enos-Media terug-te-trekken, de leden van het Drievoudig Verbond daarentegen Turkijë's recht op herovering niet willen ontzeggen. Welke invloed deze actie hebben zal op de verhouding der mogendheden-groepen is natuurlijk nog niet uit-te-maken. Slechts is het duidelijk, dat zij zeer groot kàn zijn. Het oude denkbeeld van anatonomien voor Thracië en Macedonië, heeft er nieuw voedsel door gekregen. Dan ook - de verbonden in den Balkan komen in deze troebele tijden snel tot stand, - de mogelijkheid, dat eene coalitie tegen Servië ontstaat, is niet uitgesloten.

Naar verluidt maakte Rusland zich gereed Armenië in te vallen. Dat zulks de resultaten van Turkijë's actie op den Balkan geheel zou te niet doen, moet zeer onwaarschijnlijk heeten. Dit behoeft echter voor St. Petersburg geen reden te zijn niet op verovering uit te gaan. Het schijnt te hopen, dat zij het doet. Oostenrijk's levensbelangen worden daardoor niet bedreigd. De alliantie-Staten zullen het bijna zeker niet als een casus belli beschouwen; misschien zelfs als compensatie middel gebruiken in verband met regeling van de Balkan-aangelegenheden. Engeland zou daarentegen met de allergrootste zorg over verder voortdringen van Rusland in Klein-Azië vervuld worden. Zoo kan het agecren van Turkijë op den Balkan ernstige vervreemding wekken tusschen de entente-mogendheden. En zulke vervreemding brengt het einde van de crisis in onmiddellijk vooruitzicht.

Wat het einde van dit alles zijn zal, is nog niet te voorzeggen. De vooruitzichten voor het behoud van den Europeeschen vrede worden er misschien niet beter op. Naar men wil weten, heeft de gezant van de Donau-monarchie reeds op het punt gestaan St. Petersburg te verlaten. Vast staat echter dit: - indien de oorlog komt, zal zulks niet zijn ter oorzake van, doch ondanks het beleid der Oostenrijksche diplomatie, die vast op de handhaving van den vrede gericht en daaraan groote offers gebracht heeft.

P.S. Bij alle waardeering van uitmuntende bedoelingen moet het zenden van Nederlandsche ambulance naar Servië worden genoemd: het werpen van olie op het vuur dat gebluscht moet worden.

Onze leestafel.

Prof. Dr. Jhr. B.H.C.K. van der Wijck, Uren met Schopenhauer, een keur van stukken uit zijn werken, vertaald en van een inleiding en aanteekeningen voorzien. (Boeken van Wijsheid en Schoonheid, I) Baarn - Hollandia-drukkerij.

Het streven der Hollandia-drukkerij om wat er goeds en schoons is in de geestesstroomingen op wijsgeerig, religieus en aanverwant gebied in beknopten vorm onder het bereik van een groot hedendaagsch publiek te brengen, dat niet in de gelegenheid is, van de oorspronkelijke werken kennis te nemen, vertoont zich in dit boek van zijn beste zijde.

Prof. van der Wijck doet den algemeen beschaafden lezer uren met Schopenhauer doorbrengen op een wijze, die dezen zoowel een uitnemend beeld van den wijsgeer, alsook uren van geestelijke verheffing verschaft, zoowel intellectueele als ethische behoeften bevredigt.

Niemand trouwens was beter voor die taak berekend. Dat de emeritus-hoogleeraar der wijsbegeerte de essentieele deelen uit Schopenhauer's werk in dit werk zou bijeenbrengen, was a priori te verwachten; een bijzonderen gelukwensch verdient het, dat hij is geslaagd dit boek te maken zoowel tot een doorloopend samenhangend geheel, als tot een boek dat zich tot bladeren in vrije uren leent tevens. Uitstekend is ook de inleiding, die, het woord tot waarheid makend, op heldere en afdoende wijze in de grondvragen der Schopenhauersche philosophie binnenleidt; uitmuntend niet minder het slotwoord, dat, nu dat gebouw voltooid voor onze oogen staat, de zwakke plek aanwijst: Schopenhauer's verwaarloozing of veronachtzaming van het noodzakelijk bestaan van Normen of waardemeters. Ziehier deze gedachte in weinig woorden: ‘Als (gelijk Schopenhauer beweert) de waarde van alle bestaan nul is, waar halen wij dan den maatstaf vandaan, die ons veroorlooft het vonnis van nietigheid te vellen?’ - ‘Vanwaar ons besef van volstrekte waarde, zoo alles, op de keper beschouwd, nietig en onbeteekenend is?’

God - of welken *naam* men moge geven aan de Oorzaak van alle Dingen - openbaart zich op *drieerlei* wijs: in de Schepping, in den Geest, en in de Onderscheiding tusschen goed en kwaad. Vandaar de drie takken der wijsbegeerte: de leer der wereld of van het heelal - de metaphysica; de leer van den (menschelijken) geest, van het bewustzijn - de kennistheorie, met logica en psychologie c.a. als hulpwetenschappen; de leer van goed en kwaad, of de theorie der normen of ideeën (in modernen zin) - de ethica. Ook de algemeene behoefte aan onderscheiding tusschen goed en kwaad, zelfs allerminst enkel bij den mensch aanwezig, behoort niet minder dan het bewustzijn zelf tot de wezenlijke eigenschappen die slechts uit de Eerste Oorzaak kunnen zijn voortgekomen en weder tot Deze heen leiden.

Dit had Schopenhauer van Kant en wellicht zelfs nog duidelijker als een onafscheidelijk deel van het kosmische systeem van Platoon kunnen leeren kennen. Zijn (negative) waardeering van het bestaande berust op een (on-

gewilde) aanvaarding van den Norm... en toch overkomt het hem, dat hij dezen zeer onmisbaien toetsteen bij het optrekken van zijn wereldgebouw over het hoofd ziet. Wie zelf geen nieuwe philosophie ontwierp mag hem dit dan zeker niet aanrekenen: hoevelen in zijn en onzen tijd begaan dezelfde vluchtigheidsfout! Prof. Van der Wijck richt trouwens geen woord van verwijt daarover tot hem, doch verzuimde met recht niet, op deze leemte te wijzen.

Wat den vorm betreft, slaagde Prof. Van der Wijck's arbeid niet minder voortreffelijk dan ten opzichte van den inhoud. De benijdenswaardige helderheid van zijn krachtig proza blinkt in deze vertaling met inleiding, verbindende aanteekeningen en slot niet minder dan in zijn oorspronkelijk werk. De oorzaak ligt wel in de buitengemeen rijke woordenkeus, die dezen denker onveranderlijk uit tal van synoniemen steeds dat eene weet te doen vinden en kiezen, dat in het gegeven verband het eenig juiste en daardoor treffende en teekenende is. Ter weergave van het kristalklare proza van Schopenhauer was dit lang geen gemakkelijk werk; maar het is zóó goed geslaagd, dat men nergens het vertalen onder de regels bespeurt en deze verdietsching in scherpte, beslistheid en zuiverheid het volkomen evenbeeld van het oorspronkelijke vertoont.

Van dit boek kan men naar waarheid getuigen, dat het, onder zoo veilige en bekwame leiding, werkelijk uren van samenzijn met den echten, levenden Schopenhauer-verschaft.

V.K.

M.C.E. Stakman, Gedachten over den ontwikkelingsgang van het bestaande. - 's Gravenhage, G.A.W. van Straalen.

De schrijver heeft getracht in dit boek van 160 blz. een compendium te geven van de geheele kosmogonie volgens 1. de theosophische leeringen, die hij verwerpt, 2. de hypothesen der natuurwetenschap, die hij aanvaardt, 3. de spiritistische leer, die hij belijdt. Reeds uit dezen opzet op zich zelf vloeit voort, dat een critiek op dit boek niet is te geven: vermoedelijk beheerscht niemand, behalve de heer Stakman, deze stof in dien omvang. Op verschillende bladzijden ontmoeten wij beweringen, omtrent welker juistheid meer of minder twijfel rijst, maar de schrijver laat ons geen tijd om licht op te steken: onmiddelijk gaat hij tot een andere, meer bedenkelijke mededeeling over. Hij hoopt, gelijk hij aan het slot zijner voorrede verklaart, anderen door de lectuur van zijn boek tot denken en bestudeeren, nadenken en vergelijken op te wekken - een excuus, dat meer wordt uitgesproken als een auteur zich zelf niet zeker van zijn zaak voelt -; maar deze kaleidoscoop schijnt geen bepaald gemakkelijke leiddraad voor het opzetten eener eigen studie. Aan bronnen voor een na de lectuur van dit boek meer dan ooit noodig eigen onderzoek helpt de auteur ons ook slecht. Zijn belezenheid *schijnt* minder groot te zijn dan zij *schijnt.* Te hooi en te gras citeert hij iets uit een of anderen tweede- of derde-hands auteur; zijn geologie bijv. put hij uit Dr. H. Blink (blz. 80); na aanhalingen uit Bulwer's Zanoni (auteur spelt: Sanoni) en een niet nader gedocumenteerde plaats ergens bij Carlyle, beide vermoedelijk uit een boekje van Ralph Waldo Trine overgeschreven (auteur spelt: Thrine) (blz. 104), geldt Victorien Sardou hem als ‘een groot schrijver’ (blz. 129); noemt hij auteurs op een of

ander gebied, dan is het vaak in den vorm van een allegaartje van namen, gevolgd door de aanwijzing: ‘die hun bevindingen in standaardwerken en in tijdschriften hebben bekend gemaakt’ (blz. 118).

Te reageeren tegen de materialistische en atheïstische denkbeelden, waarmede de 19e eeuw is vergiftigd, is het loffelijke doel dat de schrijver zich heeft voorgesteld. Het beste zal zijn, met den dichter, niet te trachten hem den uitslag na te rekenen.

V.K.

Van Texas naar Florida, reisherinneringen door Hugo de Vries, hoogleeraar aan de universiteit van Amsterdam. - Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zoon.

Den 10-12 October 1912 is te Houston in Texas op plechtige wijze een nieuwe universiteit geöpend. Aan de uitnoodiging om aan deze plechtigheid deel te nemen en daarbij een tweetal voordrachten te houden, heeft Prof. Hugo De Vries gevolg gegeven en heeft daaraan een reis door de zuidelijke staten der Unie, met name Florida en ook Cuba verbonden. Wat hij daar op plantkundig en landbouwkundig gebied aanschouwd en vernomen heeft, heeft hij van dag tot dag opgeteekend en biedt het thans in een geïllustreerd werk van 400 bladzijden den Nederlandschen lezer aan. Geen wonder dat alzoo door dezen onvermoeiden natuuronderzoeker een schat van wetenswaardigheden op botanisch en agrarisch terrein is bijeenverzameld, een materiaal zoo rijk en belangwekkend, dat het ondoenlijk is, daaruit in kort bestek een keuze te doen. De Alabama-rivier, dennebosschen en savanna's, cactussen zonder doorns, Nieuw Orleans en de Mississippi, de grondgesteldheid van Texas, San Antonio en San Marcos, phosphaat-groeven, wegzinkende gronden, de waterhyacint in de St. Johnsrivier, de cultuur van sinaasappelen, kamfer, katoen en andere producten, landontginning bij Palatka en Ocala, Palm Beach, de Key's en de Koraalriffen, zijn enkele van de vele onderwerpen waarop hier verrassend nieuw licht wordt geworpen. Aan het slot wordt een technische merkwaardigheid beschreven, de spoorweg over de koraalriffen naar de Zuidpunt van Florida, Key West, vanwaar men naar Cuba oversteekt. Deze spoorweg ligt op een reeks van zeer lange en zeer smalle eilanden, die aanvankelijk door korte dijken en bruggen, na het midden der lijn echter door geweldige viaducten van gewapend beton aan elkaar worden verbonden. Onder groote moeilijkheden is het werk in den tijd tusschen April 1905 en 21 Januari 1912 voltooid.

Met groote belangstelling volgt men in zijne onopgesmukt zakelijke, maar juist daardoor boeiende beschrijving Prof. De Vries op zijn reis.

V.K.

Neêrlands onafhankelijkheid hersteld, door Dr. R.J. Callenbach. Nijkerk, Callenbach. 3e, 4e, 5e en 6e Aflevering.

Wij doorloopen hierin vooreerst de nadagen van Koning Lodewijks bestuur, diens steeds moeielijker verhouding tot den machtigen broeder en het verlies onzer zelfstandigheid in Juni 1810.

De Fransche overheersching heeft voor ons land eene goede zijde gehad, men heeft wat korter en bondiger leeren werken dan hier gebruikelijk was;

maar dat het tijdperk veel lijden en ontbering op allerlei gebied medebracht, stelt de auteur in het volle licht; het bezoek des keizers aan ons land bracht eene kortstondige bekoring mede, die spoedig verdween, maar het ijzeren juk bleef men gevoelen, het meest nog *na* 1812. Maar dat jaar had geleerd dat Napoleon niet onoverwinnelijk was, en met den sterkeren druk op de bevolking ontstond eene geheime hoop op bevrijding.

Vrij uitvoerig worden nu besproken de gebrekkig voorbereide, ondoelmatig geleide pogingen in het voorjaar van 1813 om het Fransche gezag omver te werpen met krijgsraadvonnissen en executien in hun gevolg; deze volksbewegingen hadden geen rechtstreeksche uitwerking, maar onder haar invloed verdwenen de oude leuzen van Keezen en Oranjeklanten, men kwam tot éénheid in de toekomstwenschen en leerde inzien dat men eensgezind zich scharen moest om den vertegenwoordiger van ons aloude stamhuis.

De invloed van Nederlandsche letterkundigen als Bilderdijk, Helmers en Loots wordt niet vergeten, terwijl aan het bekende spotdicht van v. Marle eene plaats wordt ingeruimd.

Het aandeel der jongere Oranjevorsten en der nog zoo energieke Prinses Frederika Sophia Wilhelmina (echtgenoote van Willem V) aan de politiek en aan gebeurtenissen op verwijderde oorlogstooneelen wordt niet vergeten; terwijl de Erfprins (later koning Willem I) na vele teleurstellingen en mislukte pogingen ter verbetering van den toestand van ons land, in Engeland zijn tijd afwacht, bereiden de groote mannen van 1813, G.K. van Hogendorp, A.R. Falk en anderen door ernstige studie en overweging de afdoende omwenteling voor.

Als kleine onjuistheden, die tot de strekking van het werk niets afdoen, wijzen wij op bladz. 140 waar het dorp Rijzenburg genoemd wordt, terwijl Rijsbergen bedoeld is, en op bladz. 181 waar ten onrechte Bernadotte als zwager van Napoleon vermeld wordt; Bernadotte en Joseph Bonaparte waren gehuwd met de gezusters Clary.

B.

Elise Soer, Tot Hoogen Prijs. Veen's Gele Bibliotheek.

Dit verhaal uit den Napoleontischen tijd is een goede bekende der lezers van ‘Onze Eeuw’, waarin het voor eenige maanden verscheen. De schrijfster heeft uit brieven, die haar ten dienste stonden, de novelle van twee Amsterdamsche patricierdochters uit 1811-1812 opgebouwd, waarvan de eene in haar jeugdige onschuld de betoovering van Napoleon's persoonlijkheid ondergaat, de andere verloofd is met een Hollandsch officier, die in het groote leger naar Moskou meetrekt en niet terugkeert. De achtergrond wordt natuurlijk gevormd door den grooten imperator en zijn omgeving. Diens bezoek aan Holland, 1811, vormt de inleiding; Hijzelf treedt dan bij zijn intocht in Amsterdam en bij het bal in Felix Meritis aldaar ten tooneele; de tocht naar Rusland, met de audiëntie van den Gouverneur-Generaal D. van Hogendorp te Bieniczka als middenpunt, vormt het besluit van dit kader, dat natuurlijk in tegenstelling tot de eigenlijke novelle schetsmatig is gehouden. Met niet geringen tact heeft de bekwame schrijfster het centrale motief der zeden en toestanden onder het Amsterdamsche

patriciaat van den Napoleontischen tijd met den achtergrond van wereldhistorische beteekenis tot een harmonische compositie verwerkt.

Bijzonder goed is haar teekening van de groote figuur van Napoleon geslaagd: uit een reeks van meest historisch gedocumenteerde, soms ook uit den aard zijner persoonlijkheid afgeleide trekjes opgebouwd, staat deze heldenfiguur in volle levenswaarheid voor ons. Een enkele terloops gemaakte opmerking verdient aangeteekend te worden: 'Wanneer Napoleon I en Lapouge (de stichter der anthroposociologie) tijdgenooten waren geweest, zouden zij elkander op menig punt hebben begrepen.' De diepe beteekenis dezer gedachte zal door elk, die van beiden studie heeft gemaakt, worden erkend.

J. Sp.

Schaduw van Macht, door Paul Bertram. Holl. Bewerking door E.F. Laan. - Rotterdam, Nijgh en Van Ditmar's Uitg. Mij.

Een boek, dat zich wel laat lezen, al zullen onze archieven over vele dingen, hier vermeld, geen licht laten schijnen. Schr. heeft, als zoo menig buitenlander, zich trachten in te werken in onze historie, wat hem af en toe vrij goed is gelukt; maar de phantazie speelt hem parten. De eenvoudige waarheid kijkt wantrouwend naar hare opgedirkte zuster, die den held van het verhaal tot ongelooflijke dingen in staat stelt. Arme waarheid! Zij is niet mooi genoeg, vinden velen; het is haar lot, miskend te worden. Doch ik wil auteur geen onrecht doen. De geest der toenmalige dagen is meestal juist geteekend. Blinde geloofsijver, vervolgingswaanzin zouden wij tegenwoordig zeggen, verteerden Catholieken en Protestanten. De voormalige onderdrukte, greep, overwinnaar geworden, maar al te vaak naar dezelfde wapens, die kort te voren door hem vervloekt werden. Al de staatsmanswijsheid van Oranje en van die hem begrepen, was noodig om ijveraars als Hembyze, Dathenus c.s. binnen de perken te houden. Dan werd de verdraagzame voor lauw uitgekreten; ja, 'dat hij om God noch religie gaf, dat hij van Staat en nut zijn afgod had gemaakt'[1].

Een zoo fel bewogen tijd als die der 16de eeuw doet historici en romanschrijvers telkens weer naar de pen grijpen. Het moet al een nagenoeg van talent geheel ontbloot man zijn, onder de laatsten, als hij onze aandacht niet weet te boeien, wanneer hij uit den overvloed van feiten, hoe bekend ook, eenige scherp naar voren brengt, er het voetlicht vol op laat vallen, en daarenboven een held teekent als don Jaïme de Jonquera, graaf van Abenojar, graaf van Avensdorp en Sorgh. Aan de twee laatste namen herkent de lezer onmiddellijk den man van gemengd bloed: Half Spaansch, half Hollandsch. Ook de dochter van Geertruidenbergs burgemeester en hare nicht behooren tot hetzelfde type. In zulke dingen vindt schr. niets onwaarschijnlijks, eigenlijk gezegd moet die afkomst veel zonderlings redden.

Op den vorm van het verhaal heb ik veel tegen. Uit een dagboek, bij toeval ontdekt, iets dat aan Walter Scott herinnert, put auteur zijn geschiedenis. Geheele gesprekken, natuurlijk na data opgeschreven, philosophische beschouwingen, plannen, voornemens van allerlei aard, geheime en openlijke gebeurtenissen... wat niet al is in dit dagboek te vinden, waarvan zoodoende niet veel meer dan de naam overblijft. Welke man van wapenen, in het drukke krijgsmansleven van dien tijd, omringd van vele gevaren, nu hier dan daar, zou in zijn 'otia' lust en tijd hebben gevonden

1. Groen van Prinsterer, Handboek der Vad. Gesch., p. 129.

voor zulk uitvoerig geschrijf? Als hij een liefhebber van de pen was, had hij met korte aanteekeningen moeten volstaan. Ik voor mij vind het om vele rake, geestige gezegden, schoone vergelijkingen, schilderachtige beschrijvingen bepaald jammer, dat auteur dien dagboekvorm koos. Sterk romantisch als het voorwoord is ook de inhoud dezer 326 meestal vlot vertaalde bladzijden. Menigeen zal ademloos naar het einde jagen, vooral om te weten hoe het afliep met de mooie, statige Marion de Breholles; tot aan de laatste pagina zal hij in spanning zijn. Moge het einde anderen meer dan mij voldoen. En toch, het ontbreekt auteur niet aan handigheid; zelfs waar hij de griezeligste dingen vermeldt, aan Spaanschen zoowel als aan Hollandschen kant bedreven. Maar leven don Jaïme, doña Isabel, doña Marion wel geheel voor ons? Hebben zij niet iets gemaakts, trots den dagboekvorm? Men kon veel tegelijk zijn in de 16de eeuw; wij denken aan een Marnix van St. Aldegonde, den krijgsman-dichter-geleerde, maar een vrouw tot de zijne maken tegen haar zin, iemand met een dolk de oogen blinden, en dan zinnen schrijven als de volgende: p. 304. ‘Het menschelijk leven schreeuwt om geloof; zoo kort en onvolmaakt is het. De een na den ander gaat naar zijn graf met een hart dat nog warm is en met onbevredigde verlangens, zonder dat zijn zonde is verzoend en aan zijn aanspraken is voldaan. Hoeveel verdriet en smart, hoeveel hartstochtelijke wanhopige inspanning is er met hen verdwenen zonder vrucht te dragen in deze wereld! Met hoevelen is dat de eeuwen door het geval geweest? Hoe weinig is daarvan bekend en de graven zijn vol geheimen. Zal dat alles werkelijk vergeefsch zijn geweest? Zal de ziel met het lichaam in de aarde worden gelegd en haar een nog geringer lot beschoren zijn? Zelfs in het vleesch is er geen dood, maar slechts overgang, en de bloemen op het kerkhof bloeien helder op uit ons verval.

Overal is er een voleindiging en na den dood leven. Zal dan alleen onze ziel onvertroost sterven, terwijl de boodschap nog maar half is gespeld en haar zin niet gepeild is? Zal de rede schameler worden behandeld dan de stof? Waarlijk, het zou dan de moeite niet zijn geweest om haar uit den bajert op te roepen; want dezelfde wet heerscht over alles, en wat aan het geringere wordt verleend kan niet aan het meerdere worden ontzegd. De Groote Oorzaak moet rechtvaardig zijn. Zij moet geest zijn en geen blinde kracht...’

Diep gedacht en treffend gezegd, niet waar? Maar voor een don Jaïme... c'est bien fort. Paulus schrijft: ‘Ik vind twee menschen in mij.’ Don Jaïme de Jorquera herbergt er verscheidenen, die de grootste tegenstellingen opleveren. Dat de schrijver ons dit geheel aannemelijk gemaakt heeft, wil ik niet beweren. Zou schr. toch niet beter hebben gedaan de archieven na te zoeken, ‘niet van elke stad in Holland, waarvan de geschiedenis niet blijkbaar streed met de gebeurtenissen in het handschrift te boek gesteld,’ p. 3, maar in 't bijzonder van Geertruidenberg en Gouda? Een historische roman eischt tegenwoordig meer dan handigheid en phantazie; hij wil diepgaande studie en strengen arbeid. Geschiedkundige romans als deze van P. Bertram, hoeveel lezers zij mogen trekken, voeren ons een stap terug, naar een tijdperk in de litteratuur, dat best afgesloten kon blijven.

E.S.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper en Jhr. H. Smissaert. Haarlem, de Erven F. Bohn.

Prof. Dr. H. Brugmans zet in de Juli-aflevering de beteekenis van 1813 uiteen. Christine van den Bosch geeft eene novelle ‘Mieke's trouwkleed’. Over Sören Kierkegaard schrijft Prof. Dr. Edv. Lehmann. Mej. Dr. H.C.H. Moquette bespreekt de tentoonstelling ‘De Vrouw 1813-1913.’ Jhr. W.H. de Savornin Lohman handelt over het verblijf van Groen van Prinsterer in Parijs, Dr. R. van der Meulen over Peter de Groote en het Hollandsch. Verzen volgen van H.K. Mulder.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de Juli-aflevering beginnen G. en M. Scharten-Antink de romantische liefde van Bakhuizen van den Brink tot Julie Simon tot een verhaal uit brieven en bescheiden op te bouwen. Dr. Léonie van Nierop behandelt de oeconomische enquêtes door Goldberg den ‘Agent van Nationale Oeconomie’ in 1800 gehouden. Karel van de Woestijne verhaalt van drie heiligen. Verzen zingt Hélène Swarth. Dr. Ch.M. van Deventer houdt een dialoog over een stuk bergkristal. Dr. J. Vürtheim geeft een overzicht van de medewerking van Prof. S.A. Naber aan De Gids. Mr. P. Otten zingt gedichten. Ing. R.P.J. Tutein Nolthenius bespreekt Van der Kloot Meyburg's boek over onze oude dorpskerken.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

De Juli-aflevering begint met een Treurspel in vijf bedrijven door Hendrik Kroon, getiteld De Kruisvaarders. De heer Felix Timmermans geeft een Vlaamsch natuurtafreel, ‘de Walkurenrit’. De heer Walch vervolgt zijn indrukken van het tooneel te Parijs. Dr. C.J. Wynaendts Francken houdt een nalezing uit Eckermann's gesprekken met Goethe. De heer Frans Mijnssen geeft een critiek op de voor 15 jaar hier aanschouwde Hamlet-creatie van Forbes Robertson en de heer Joh. W. Broedelet eene op Speenhoff als tooneelschrijver. Verzen volgen van Joannes Reddingius en Hein Boeken. Willem Kloos wijst in zijn literaire kritiek op de hooge waarde van Louis Couperus.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

In de Juli-aflevering laat Albert Verwey den geest van Jacob van Campen critiek houden op de keuze van het ontwerp voor een stadhuis te Rotterdam: den eersten prijs zou Van Campen op crediet aan Berlage hebben gegeven, dan

den tweeden aan De Bazel, den derden aan Kromhout: ‘die verfijning van fantasie in steen, die stoute strijd tusschen streng doel en tooverige verschijning’; maar hij vloekt in krasse termen het gekozen ontwerp. De heer P.N. van Eyck analyseert Richard Wagner. André Jolles bezingt de appelen der Hesperiden. De heer Eug. de Bock teekent kleine schetsen. Maurits Uylders bezingt een motorboot. Aert van der Leeuw geeft een reeks gedichten. Albert Verwey vertaalt Novalis' Geestelijke Liederen I-XI en eene Hymne. De heer H.P. Berlage geeft indrukken van de Leipziger Baufach-Ausstellung.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In het Julinummer besluit Dr. H.H. Kuyper zijn onderzoek naar den geboortestond der reformatie. Dr. P.J. Molenaar behandelt mevrouw De Staël. Dr. J. de Zwaan geeft nog eenige Oostersche reisherinneringen. Dr. H.A. Weststrate bespreekt de rol die minister Van der Brugghen speelde op onderwijsgebied.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

In de aflevering van 15 Juli bespreekt Dr. J.F. Beerens den grondslag der Roomsch-Katholieke moraal. Dr. J. van der Valk maakt een studie van het karakter van Judas Iskarioth. Een terugblik op de verkiezingen geeft in kort bestek een objectief beeld van den politieken Walpurgisnacht.

De Ploeg, geïllustreerd maandblad van de Wereld-bibliotheek. Redactie: L. Simons, directeur; Louis Landry, secretaris. Uitgaaf der Maatsch. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

In het Julinummer handelt Frans Coenen over Louis Couperus. Jules Schürmann bezingt Julianus Apostata en de golven der zee. De heer T. Landré bespreekt de tentoonstelling ‘De vrouw 1813-1913’. Constant van Wessem schrijft over Novalis. De heer P. Otten zingt een eenvoudig liedje.

De Witte Mier, Redacteur: J. Greshoff, Uitgever: C.M.B. Dixon, Apeldoorn, gedrukt bij Van der Wiel te Arnhem.

De heer S.H. de Roos geeft in het Julinummer een paar nuttige wenken voor smoutwerk. De heer J. Greshoff fulmineert tegen de hol-burgerlijke rhetoriek van het quasi-natuurgenieten, en gaat dan zoo ver te beweren, dat natuurgenot *enkel* in de zielsgesteldheid van den aanschouwer ligt; fulmineert vervolgens tegen twee Fransche verkleiners der Vlaam-che Beweging. Volgt een bespreking van ‘Modes et Manières d'Ajourdhui’ van Martin & Nozière.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de ‘Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst’, redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch, Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap ‘Onze Kunst’ Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

In het Julinummer behandelt de heer F. Schmidt Degener twee portretten van Rembrandt: Titia van Uylenburch en François Coopal, waarvan fraaie reproducties bij den tekst zijn gevoegd, alsmede een studieblad, recto en verso, van Paolo Veronese.

De heer Georges Eekhoud schrijft naar aanleiding van eene tentoonstelling der werken van Henri Evenepoel, waarvan er eenige in dit nummer zijn afgebeeld, over het talent van dien schilder. De heer F.A. Tepe verklaart het metaaldrijfwerk van G.H. Lantman, waarvan een negental specimina den lezer worden voor oogen gebracht.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 Juli verklaart de heer E. Heimans den stand der bladeren van de roos. Dr. J.V. Suringar vervolgt zijn beschrijving van het arboretum der Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool te Wageningen. Over aanwas van de vogelbevolking doet de heer Jac. P. Thijsse eene mededeeling. Een zomerstemming wordt door den heer H.F.D. Monné weergegeven. Ornithologische notities maakt de heer S.H. Jakma Szn. Onderhoudend vertelt de heer H.E. Kuijlman van vleermuizen en verschillende uilen. Dat de bijen niet zoo zuiver meetkundig werken als wel wordt aangenomen, wordt door den heer H.R. Hoogenraad op gezag van H. Vogt uitgewezen.

In het nummer van 15 Juli beschrijft de heer E. Heimans den gevlekten doovenetel, lamium maculatum. Dr. J.V. Suringar vervolgt zijne beschrijving van het arboretum der Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool te Wageningen. De heer G.J.A. Mulder geeft een helder overzicht van den invloed van het water op den bodem. De heer C.A. van der Gen beschrijft den rijkdom van den polder Koedood, die weldra aan de Waalhaven te Rotterdam ten offer zal vallen. Wat hij met zijn ooievaars beleefd heeft, wordt door den heer C.E.v.D. aardig verteld. De heer J.v.d. Berg wijst geslachtsdimorphie aan bij de Koekoeksbloem.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

In het nummer van 25 Juni staat een leelijke caricatuur van Minister Heemskerk tegenover de eerste bladzijde. De karakterschets is gewijd aan Louis Couperus.

Ontvangen boeken.

Veen's Gele Bibliotheek. J.R. van Stuwe, *Het vroolijke leven.* L.J. Veen, Amsterdam.
Cyriel Buijsse, *Per auto.* A.J. van Dishoeck, Bussum.
Frits Leonhard, *Jonge Liefde.* W.L. & J. Brusse, Rotterdam.
Dr. P.L. Muller en Mr. W.H. de Beaufort, *Geschiedenis van onzen tijd sedert 1848.* IV. 6. H.D. Tjeenk Willink & Zn., Haarlem.
Dr. P.L. Muller en Dr. Th. Bussemaker, *Geschiedenis van onzen tijd sedert 1848.* V.I.H.D. Tjeenk Willink & Zn., Haarlem.
E.A. von Schmit, *Philosofie der Geschiedenis*, Supplement. Seyffardt's bibl., Amsterdam.
Jhr. Mr. J.A. Stoop van Strijen, *Een standbeeld voor Jan de Witt.* W.P. van Stockum & Zn., 's-Hage.
Dr. J. van Hettinga Tromp, *Het Sociale Arbeidscontract.* F. van Rossen, Amsterdam.
Kerk en Secte, VI. 4. Dr. S.D. van Veen, De Orthodoxe kerk in Turkije en de Balkan-Staten. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Mededeelingen van wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap, 57e deel, 2e stuk. M. Wijt en Zonen, Rotterdam.

[Deel 3]

De oorlog.
Prof. Dr. J. de Louter.

AARZELEND neem ik de pen ter hand om in populairen vorm over den oorlog te schrijven. Het onderwerp in zijne geduchte beteekenis is zoo wel bekend, schijnt zoo eenvoudig, wekt zulk een algemeen en en eenstemmigen afkeer, dat de vraag wat nieuws een jurist daarover kan te berde brengen bijna een glimlach wekt. Wat anders is van hem te verwachten dan een matte herhaling van hetgeen anderen op ethische of economische gronden reeds duizendmaal met vuur en welsprekendheid hebben betoogd? Of wel, hetgeen nog erger is, wat anders dan juridische spitsvondigheden en gezochte bezwaren tegen eene algemeene en welgevestigde overtuiging?

Ondanks den ernst dezer bedenkingen schijnt het mij niet overbodig juist in dezen tijd en in ons vaderland eene poging te wagen tot het vormen en verbreiden van een juister oordeel over het merkwaardig en ingewikkeld verschijnsel, dat onder den naam van oorlog zulk eene ruime plaats in de geschiedenis der menschheid inneemt en nog heden tot zooveel misverstand en meeningsverschil aanleiding geeft. Het onderzoek geschiede dan echter methodisch met vermijding van alle eenzijdigheid en vooringenomenheid.

Op den voorgrond zij gesteld, dat wij hier te doen hebben met een *verschijnsel*, een feit, zoo oud als de menschelijke samenleving zelve van hare in nevelen gehulde wieg tot op haren tegenwoordigen leeftijd; bovendien zoo algemeen, dat men het aantreft zoowel bij de meest primitieve stammen in de wildernissen van Afrika als bij de hoogst beschaafde volken van Europa en Amerika. Dit onloochenbaar feit stemt terstond tot nadenken en doet onwillekeurig de vraag rijzen, of zulk een standvastig verschijnsel niet moet beschouwd worden als een kenmerk der menschelijke samenleving, zonder hetwelk deze niet levensvatbaar is, omdat wij hier te doen hebben met een

noodwendig gevolg der menschelijke natuur. Zonder vooralsnog deze vraag te beantwoorden vordert een opzettelijk onderzoek haar althans te stellen en te motiveeren.

Geen wonder voorzeker, dat dit verschijnsel in alle tijden en onder alle hemelstreken de aandacht heeft getrokken en de meest verschillende beschouwingen en beoordeelingen heeft uitgelokt. Naar gelang van het algemeen beschavingspeil en van de bijzondere beweegredenen en belangen, die er bij betrokken waren, is de oorlog nu eens luid geprezen dan weder streng veroordeeld. Het opmerkelijkst is wel, dat personen, die men op grond hunner plaats in de maatschappij en daarmede verband houdende gemeenschappelijke ziens- en denkwijze met reden tot eenzelfde groep verbindt, desniettemin in lijnrecht tegenovergestelden zin over den oorlog hebben geoordeeld. Geestelijken van Christelijken huize en onverdacht vromen zin hebben den oorlog met felle slagen gegeeseld, doch ook als Gods wil gepredikt en verheerlijkt. Laat ons hieruit al vast afleiden, dat het oogenschijnlijk eenvormig verschijnsel van den oorlog niet kan worden gescheiden van zijn oorzaak en mitsdien niet zonder deze kan worden beoordeeld.

Voorts houde men in het oog, dat de oorlog zich van den strijd in het algemeen onderscheidt, doordien hij een maatschappelijk verschijnsel is, dat zich niet vertoont tusschen enkele personen, maar tusschen grootere of kleinere groepen, stammen of staten, voorkomt. Hieruit volgt, dat men de oorzaken en de eigenaardigheden van den oorlog niet moet verklaren uit persoonlijke eigenschappen, doch uit beweegredenen, die de volken of hunne leiders en regeerders beheerschen. Nadat het tegen het einde der Middeleeuwen gelukt was den rampzaligen zoogenaamden privaten oorlog in Europa uit te roeien, is het oorlog voeren uitsluitend de taak van den staat.

I.

Wanneer men na deze voorafgaande opmerkingen den oorlog tot voorwerp van meer opzettelijk onderzoek kiest, kan dit uit meer dan één oogpunt geschieden.

Vooreerst kan men van zuiver *historisch* standpunt den oorlog erkennen als den oudsten vorm van de betrekkingen tusschen groep en groep, hetzij horde, stam of staat. De eerste aanraking van onderling gescheiden groepen is die eener ge-

welddadige botsing geweest, in den regel om het bezit van dezelfde goederen, gronden, somtijds zelfs vrouwen, of wel eenvoudig om de heerschappij van den een over den ander ten einde den laatsten aan zich dienstbaar te maken en op deze of gene wijze ten eigen bate aan te wenden. Toen later de overheersching den meer ingewikkelden vorm van verovering aannam, werden de veroverde gewesten aan het gebied van den veroveraar toegevoegd en ontstonden de welbekende wereldrijken der oudere en nieuwere geschiedenis. Aldus was de oorlog een machtige factor in den opbouw der staten en de ontwikkeling hunner onderlinge verhoudingen. Beurtelings verbindend en ontbindend waren het hoofdzakelijk oorlogen, die de uitwendige gedaante der staten, vaak ook hun inwendigen toestand bepaalden. De historische rol en de vormende kracht van den krijg kunnen moeielijk worden overschat. Heeft men dit eenmaal ingezien, dan deinst men terug voor een oppervlakkig oordeel over een zoo machtig verschijnsel, dat overwegenden invloed heeft uitgeoefend op de binnen het bereik der waarneming liggende geschiedenis der tegenwoordige statengroepeering en maatschappelijke inrichting. Dan spreekt men niet van eene instelling van menschelijke willekeur of verdorvenheid, maar is men veeleer geneigd van een natuurkracht te gewagen, die de menschelijke samenleving onweerstaanbaar beheerscht.

Brengt men de resultaten der historische waarneming in verband met een *naturalistische* wereldbeschouwing - m.a.w. beschouwt men den mensch als een organisch natuurproduct, behoorende tot het dierenrijk en alleen door dierlijke begeerten en behoeften beheerscht, dan wordt de oorlog een onvermijdelijk gevolg der menschelijke natuur. Evenals de enkeling door de behoefte aan voedsel en dekking gedreven wordt, om, voor zoover hij deze niet in voldoende hoeveelheid aantreft, zich met geweld daarvan meester te maken ten koste van den zwakkeren natuurgenoot, zoo zal ook de groep, hetzij stam of staat, zich met geweld meester maken van hetgeen zij voor zich zelve noodig acht maar in het bezit van een andere groep aantreft. De beruchte rassenstrijd ontbrandt: aanvankelijk, ofschoon niet uitsluitend uit begeerte naar eenzelfde bezit, somtijds ook hoofdzakelijk door zekeren onbewusten wederkeerigen afkeer, ontstaan uit verschil van gelaats- of huidskleur, van voorkomen, zeden en gewoonten. Vandaar spanning, vijandschap en hare uitbarsting, de oorlog, als de natuurlijke open-

baring van den aard van mensch en menschengroep. Het is een ijdele waan, zich daartegen te verzetten. Zoolang de mensch mensch blijft, zal hij in groepen of staten vereenigd krijg voeren. Uitroeiing dezer gewoonte - stel zij ware mogelijk of denkbaar - zou gelijk staan met eene verkrachting der menschelijke natuur.

Ook eene geheel andere wereldbeschouwing, van *theologischen* aard, beroept zich op de geschiedenis en komt tot een soortgelijk resultaat. Volgens haar is de mensch uit een oorspronkelijken toestand van reinheid door de zonde vervallen tot lageren staat, waarin haat en vijandschap hem kenmerken en ook de oorlog zijnen oorsprong vindt. Deze is, even als zooveel andere rampen die hem op aarde treffen, de straf of het natuurlijk gevolg der zonde en als zoodanig begrepen in Gods eeuwig raadsbesluit. Deze vloek, als het loon der zonde, kan eerst verdwijnen met de zonde zelve; pogingen om hem af te schaffen of uit te roeien zijn ijdel, omdat zij gericht zijn tegen de door God ingestelde wereldorde.

De tot dusver vermelde opvattingen zijn minder verouderd dan menigeen allicht zou denken. Voor de lezers van dit tijdschrift hebben zij echter slechts geringe waarde. Hen toch behoeft men niet te waarschuwen tegen eene metaphysica, welke een beleedigden God verkondigt en den oorlog als een goddelijke straf voor den afval en den opstand van zijne onwaardige schepselen voorstelt. Evenmin heeft het materialisme vat op hen. Zij erkennen in den mensch nog andere dan dierlijke bestanddeelen en ontdekken in de geschiedenis der menschheid ook andere dan physische en economische krachten. Wij kunnen ons daarom de moeite van noodelooze beschouwingen besparen en volstaan met de opmerking, dat de genoemde opvattingen hetzij verouderd, hetzij doctrinair, in elk geval onaannemelijk zijn.

Noch verouderd, noch doctrinair, is daarentegen het wijd verbreid gevoelen, dat de oorlog, hoe ook beoordeeld uit een oogpunt van zedelijkheid en menschelijkheid, desniettemin doelmatig is als laatste middel tot bereiking van eenig *staatkundig* doel. De staten van den tegenwoordigen tijd beschikken wel is waar over talrijke vreedzame middelen om geschillen te voorkomen of te beslechten; middelen, die gelukkig voortdurend toenemen in verscheidenheid en volkomenheid, maar die desniettemin ontoereikend zijn gebleken om aan álle

geschillen een vreedzaam einde te maken en alsdan kunnen leiden en hebben geleid tot verwikkelingen, welke alleen door een oorlog kunnen worden opgelost. In vroeger eeuwen greep men bij de minste aanleiding terstond naar het zwaard; thans volgt men den langen en omslachtigen weg van diplomatieke onderhandelingen, van eene tusschenkomst van derden of van eene scheidsrechterlijke uitspraak; aan het eind van den langen weg blijft niettemin als laatst en beslissend middel de strijd met de wapenen. De oorlog is derhalve ondanks al zijn verschrikkingen noodwendig en onmisbaar.

Het valt niet te ontkennen, dat de ervaring deze voorstelling tot zekere hoogte wettigt. Talrijk zijn de voorbeelden van ernstige nationale geschillen, die de betrokken regeeringen wel tot langdurige onderhandelingen maar niet tot eene vreedzame oplossing hebben gebracht en die inderdaad eindigden met een lang voorziene en gevreesde gewelddadige uitbarsting. Dan schijnt de laatste onvermijdelijk, immers de eenig mogelijke uitkomst. In hun loffelijk streven om de politiek onder de heerschappij des rechts te brengen hebben de juristen dezen gang van zaken uit de praktijk in de theorie overgebracht en den oorlog tot een *rechtsmiddel* verheven, dat bij gebreke van andere of nadat andere vruchteloos zijn aangewend of uitgeput, als ultima ratio kan en mag worden aangewend om eene oplossing te verkrijgen voor anders onoplosbare geschillen. Zij zagen echter over het hoofd, dat de geschillen, waaruit de meeste en hevigste oorlogen van den nieuwen tijd voortsproten, zelden of ooit *rechts*geschillen waren en derhalve moeielijk door rechtsmiddelen konden worden opgelost. Zij miskenden bovendien, dat de oorlog tusschen souvereine staten nooit een dwangmiddel in dienst des rechts kan heeten, omdat macht en recht volstrekt niet altijd gepaard gaan of evenwijdig loopen en de zege in den krijg niet afhangt van het recht maar van de macht. Zulk een rechtsmiddel verdient dien naam niet en is veeleer in vierkanten strijd met het rechtsbegrip.

Indien de voorafgaande beschouwingen juist zijn, volgt daaruit dat de oorlog niet op naturalistische, op dogmatische of op juridische gronden kan worden gerechtvaardigd en uitsluitend als bloot historisch feit moet worden aanvaard. Het zedelijk oordeel heeft intusschen met deze slotsom geen vrede. Het eischt en velt vonnis over historische verschijnselen, inzonderheid waar deze verschijnselen van algemeenen

aard en van overwegenden invloed zijn. De oorlog, een der geweldigste, vordert daarom eene nadere ontleding.

II.

Beschouwt men den oorlog uit het oogpunt van zedelijkheid en menschelijkheid, m.a.w. van *ethisch* standpunt, dan is het verleidelijk en niet minder gemakkelijk om in schelle kleuren de rampen te schilderen, die hij veroorzaakt. De duizenden slachtoffers in den bloei des levens weggerukt of verminkt, de tienduizenden vrouwen, kinderen en grijsaards, door den dood hunner kostwinners tot den bedelstaf gebracht, de millioenen waarde aan stoffelijke goederen door den oorlog verwoest, verteerd, verspild - de vertrapte akkers, de verbrande hoeven, de verwoeste steden - zij allen verkondigen luide en aangrijpend de gruwelen van den krijg en de ellende daaruit geboren. Toch betreft dit alles alleen de stoffelijke nadeelen: rampzaliger nog schijnt de vernedering van den mensch, het kind Gods: de ruwheid en wreedheid, waarmede hij de betere elementen zijner natuur verloochent, zijne hartstochten botviert en oogenschijnlijk afdaalt tot een staat van verdierlijking, ja volgens sommigen zinkt beneden het dier, dat wel andere schepselen verslindt maar niet tegen eigen natuurgenooten woedt. Dit alles - en meer nog - is sedert de stichting des Christendoms reeds door de eerste kerkvaders, inzonderheid in de tweede helft der Middeleeuwen, duizendvoudig in welsprekende taal verkondigd. Door de latere pacifisten opgerakeld en aangewakkerd, door de tegenwoordige oorlogstechniek versterkt, is deze beschouwing thans schier algemeen in de openbare meening doorgedrongen en welhaast gemeen goed der beschaafde wereld geworden.

Op dit duister tooneel, reeds in de Middeleeuwen als het werk des duivels gebrandmerkt en meermalen met het beeld der hel vergeleken, vallen intusschen enkele lichtstralen, die minder algemeen erkend, ofschoon zelden volstrekt geloochend worden. Daartoe behooren niet alleen de moed om gevaren onder de oogen te zien en met vaste hand aan te vatten, de kracht om traagheid en onverschilligheid te onderdrukken, de bereidvaardigheid om zich inspanning en ontbering te getroosten, eigen zin en wil te onderwerpen aan de strenge tucht van een hooger gezag; maar ook en bovenal de opoffering van persoonlijk

gemak en welstand, van leven en gezondheid aan het belang van het vaderland, van stoffelijke aan onstoffelijke goederen, van het benepen eigenbelang aan het belang der gemeenschap waartoe men behoort. Zoolang heldenmoed, vastberadenheid, geestkracht, plichtbesef, zelfopoffering, doodsverachting, vaderlandsliefde, geen ijdele klanken zijn maar deugden van den eersten rang, zoolang is de oorlog niet uitsluitend de oorzaak van zedelijk verval, maar ook van de ontplooiing van den adel der menschelijke natuur. Ontslagen van den nivelleerenden band der normale maatschappelijke orde vertoont de menschheid zich in zijne diepste vernedering maar ook in zijn hoogste verheffing. Deze eigenaardigheden vertoonen zich in elken oorlog, onafhankelijk van zijn oorzaak. Hoeveel te meer moeten zij aan het licht treden in den krijg voor de edelste goederen der menschheid: vrijheid en onafhankelijkheid.

Ook deze keerzijde van het vraagstuk is met menig waardevol getuigenis te staven. Doch waartoe deze goedkoope citaten? De jongste gebeurtenissen op het Balkan-schiereiland hebben ons meer dan verzadigd van de tooneelen van den krijg, terwijl zelfs eene oppervlakkige kennis der geschiedenis overvloedige voorbeelden van duisternis en licht voor den geest roept. Stond ik iets langer stil bij de licht- dan bij de donkere zijden van den krijg, zoo was dit alleen omdat de eerste veelal eenzijdig worden voorbijgezien of onderschat. Tracht men onbevooroordeeld de balans op te maken, dan overtreffen zonder twijfel de nadeelen verre de voordeelen. De verdedigers van den oorlog mogen wijzen op de snelle stijging van het geboortecijfer na een moorddadigen krijg, op de verwonderlijke veerkracht waarmede de welvaart zich eerlang herstelt, op den heilzamen prikkel dien de oorlog uitoefent op de stoffelijke en geestelijke productiviteit van een volk, op de verheffing van het zelfbewustzijn, van het nationaliteitsbesef, van de geestkracht van een volk dat een harden kamp heeft doorstaan - en onder zeker voorbehoud zij dit toegegeven - toch blijven de bovengenoemde rampen individueel onherstelbaar en nationaal slechts langzaam en met groote inspanning te boven te komen. Inmiddels is een zee van ellende over land en volk uitgestort, welke eerst op den langen duur binnen normale bedding terugkeert. Daarentegen zijn de boven geprezen deugden ook zonder oorlog mogelijk en aanwezig. Moed, vastberadenheid en volharding zijn ook vereischten voor

welslagen onder vreedzame verhoudingen. Plichtbesef is ook in de arbeidende maatschappij een sieraad en een kracht. Zelfopoffering en doodsverachting komen zonder twijfel minder voor onder normale omstandigheden en onbaatzuchtige vaderlandsliefde wordt slechts hoogst gebrekkig vervangen door het solidariteitsgevoel van het alles behalve onbaatzuchtige klasse-bewustzijn. Toch moet eene zorgvuldige overweging en vergelijking van debet en credit er toe leiden den oorlog zonder aarzelen als eene geduchte ramp te beschouwen, die, voor zoover hij van menschelijke willekeur afhangt, de strengste zedelijke afkeuring verdient. De deugden, welke hem worden toegeschreven, kunnen ten hoogste enkele druppelen lafenis schenken in den beker met alsem en zijn ternauwernood in staat de bitterheid daarvan met een enkelen graad te verminderen.

Mogen wij op grond der voorafgaande overwegingen aannemen, dat de oorlog uit *zedelijk* - en ik voeg in éénen adem daaraan toe - uit *godsdienstig* oogpunt de strengste veroordeeling verdient, dan blijft de gewichtige vraag nog onbeantwoord, hoe dien oorlog te bestrijden en zoo mogelijk uit te roeien? Juist hier loopen intusschen de meeningen wijd uiteen.

Zal men de lessen der geschiedenis logenstraffen, waar zij ons den oorlog leert kennen als een nagenoeg standvastig verschijnsel in het statenverkeer, als de nu eens opbouwende dan weder vernielende kracht? Het zou getuigen van onaandoenlijkheid voor deze kostelijkste aller leermeesteressen, m.a.w. van grove onkunde en grenzenlooze oppervlakkigheid. - Wil men het dierlijk element in den mensch en derhalve ook in de menschengroep, die men stam of staat noemt, ontkennen en den bioloog of anthropoloog, die zich op eenzijdig naturalistisch standpunt plaatst, even eenzijdig verwijzen naar de ethische kern of den goddelijken oorsprong van den mensch? Het zou een hopeloos streven zijn, van meet aan met onvruchtbaarheid geslagen. Geen beoefenaar der natuurwetenschappen laat zich tegenwoordig tot zwijgen brengen door lofzangen op den adel der menschelijke natuur of een beroep op zijne hoogere afkomst. Zijne verwantschap met de gansche organische schepping is te zorgvuldig opgespoord en te onwederlegbaar bewezen om hem eenvoudig tegenover zijne medeschepselen te stellen en eene geheel afzonderlijke plaats in de natuur toe te kennen. - Moet men het theologisch dogma van zondenval en erfzonde bestrijden als Gode niet minder dan den mensch onwaardig, om

aldus de aanhangers dezer leer te overtuigen, dat zij alleen toepasselijk is op den persoonlijken staat van den individu en geen licht verspreidt over de samengestelde verschijnselen van het maatschappelijk leven? Zij zullen terecht antwoorden, dat de maatschappij uit individuen bestaat en dat de kenmerken van de laatsten van zelf en onvermijdelijk overgaan op de door hen gevormde groepen. - Kan men eindelijk ontkennen, dat menig staatsman en meer dan eene standvastige staatkunde in den oorlog het middel heeft gezocht en gevonden om het lang voorbereid en vurig begeerd doel van zijn of haar streven op vaak verrassend snelle en afdoende wijze te bereiken? Zal men dan slagen in het bewijs, dat andere middelen dan wapengeweld beter of althans even goed het beoogde doel hadden doen bereiken en derhalve het aanwenden van dit uiterst middel overbodig en verwerpelijk was? Terdege goed toegerust moet in het strijdperk treden wie de flauwe hoop koestert op het wijde veld der wereldgeschiedenis zijn tegenstander van dwaling te overtuigen of tot den terugtocht te dwingen. Immers van oudsher levert de historie talrijke voorbeelden van gewelddadige ontknoopingen van problemen, die het vernuft en het geduld van verscheidene geslachten hadden getart en door een oorlog als het ware plotseling bevredigend werden opgelost; men denke aan de opheffiing der slavernij in de Vereenigde Staten, aan de stichting van menigen bondsstaat en de meeste koloniale rijken, laatstelijk aan de Unie van Zuid-Afrika[1].

III.

Uit het voorafgaande blijkt, dat op het gebied der *historie*, der *anthropologie*, der *theologie*, der *politiek* de bestrijding van den oorlog niet met hoop op goeden uitslag kan worden beproefd. Alleen op *ethisch-religieus* terrein is zij ontvankelijk. Doch ook daar zij men op zijne hoede: vooreerst door een open oog voor de veelzijdigheid van het vraagstuk en zijne nauwe verwantschap met behoeften en belangen van gansch anderen aard; ten anderen door het versmaden van zwakke argumenten, welke terstond door tegenbedenkingen kunnen worden ontzenuwd.

Het eenig mogelijk uitgangspunt is de menschelijke natuur.

1. Wat dit laatste betreft zie men o.a. het getuigenis uit eigen aanschouwing van Prof. Mr. J.A. van Hamel, opgenomen in het Alg. Handelsblad, najaar 1912, en later afzonderlijk uitgegeven bij Tjeenk Willink te Haarlem.

Is deze inderdaad geen andere dan die van het naastbij hem staande dier, dan kan slechts een gradueel meer ontwikkeld verstand de grondslag zijner moraal zijn en alleen de al of niet doelmatigheid van den oorlog over zijn recht van bestaan beslissen. Leert eene sluwe berekening van alle kansen, dat op zeker oogenblik of onder zekere omstandigheden een oorlog een doelmatig middel mag heeten om een bepaald doel te bereiken, dan zal zulk een krijg gerechtvaardigd zijn ondanks alle daaraan verbonden verschrikkingen. Alleen waar hij een ongunstigen uitslag voorspelt en mitsdien ondoeltreffend moet heeten zal hij worden vermeden. Op dit standpunt beweegt het oorlogs-vraagstuk zich uitsluitend op politiek terrein en is het slechts eene vraag van verstandelijke berekening, of men den oorlog zal goed- of afkeuren. De doelmatigheid beheerscht de rechtmatigheid; de maat der eerste bepaalt den graad van moraliteit van den krijg. Wie daarentegen in de menschelijke natuur ontwaart eene kern van hooger orde dan de reflex der indrukken aan de buitenwereld ontleend, m.a.w. een onderscheidingsvermogen tusschen goed en kwaad, onafhankelijk van wat hem baat of schaadt, heeft geen vrede met een middel, dat wel is waar aannemelijk, ja aanbevelenswaardig schijnt aan het verstand, maar desniettemin in strijd komt met het geweten. Kan hij de doelmatigheid van den oorlog uit egoïstisch oogpunt niet ontkennen, toch loochent hij op hooger standpunt zijne rechtmatigheid of moraliteit en rust hij niet, voordat hij zich en anderen rekenschap kan geven van zijn oordeel.

Beschouwt men aldus den eeuwenlangen loop van de geschiedenis der menschheid, dan komt men eerlang tot de slotsom, dat de menschelijke natuur niet is eene onveranderlijke grootheid, maar eene kiem, welke, ofschoon aanvankelijk onaanzienlijk, eene schier onbegrensde ontwikkelingsvatbaarheid bezit en inderdaad reeds eene aanmerkelijke ontwikkeling heeft bereikt. Vonden mishandeling en doodslag jegens enkelen reeds op een betrekkelijk laag peil van beschaving afkeuring, zoodra zij voorkwamen groepsgewijze in den strijd van horden, rassen, stammen, wekten zij bewondering en werden de daders luid geprezen. Roem en eer werden afgemeten naar het aantal enden rang der verslagen vijanden; de grootste geweldenaars waren de eerste alleenheerschers. Het is hier de plaats niet om de lange ontwikkelingsgeschiedenis van den oorlog te schetsen. Anders zou daaruit blijken, hoe de oorlog wel oorspronkelijk

uit de grofste hebzucht of heerschzucht is ontstaan, maar langzamerhand ook uit edeler beweegredenen voortsproot, zooals vrijheidszin, vaderlandsliefde of nationaliteitsbesef, uit bekeeringsijver, uit de zucht om onderdrukte stamverwanten of geloofsgenooten te bevrijden of achterlijke menschengroepen tot een hooger beschavingspeil op te voeren[1]. De lange reeks van oorzaken, waaruit oorlogen ontstonden, bereikte in de laatstverloopen eeuw haar hoogtepunt in de nationale oorlogen, ontstaan uit den onweêrstaanbaren drang der nationaliteiten om zich ook staatkundig te organiseeren en als souvereine staten hunne plaats in te nemen in het internationaal verkeer. En nu mag men niet meesmuilend mompelen of minachtend glimlachen over de naïveteit, die zulke motieven voor goede munt aanneemt zonder in te zien, dat zij slechts als voorwendsels dienden om den kwalijk bedekten ouden Adam van heb- of heerschzucht te bemantelen; alleen een bevooroordeelde pacifist kan aan de echtheid dezer beweegredenen twijfelen, zij het ook dat zij veelal voorkomen vermengd met verontreinigende elementen. Doch zelfs al ware het aanvoeren dezer gronden slechts schijn, dan nog zou men moeten erkennen en waardeeren een teeken van onmiskenbaren zedelijken vooruitgang, te weten, de treffende openbaring der behoefte om den oorlog door ethische motieven te rechtvaardigen.

Doch er is meer. Niet slechts in de gronden van den oorlog, ook in de wijze van oorlogvoeren vertoont zich een bemoedigende vooruitgang. Niet uitsluitend, zooals veelal met bitteren spot wordt opgemerkt, in de getalsterkte der strijdende legers en de vernielingskracht der moderne wapenen, maar ook in de talrijke beperkingen, welke wapengeweld en vernielzucht inzonderheid in de laatste halve eeuw hebben ondergaan. De hoofdbeginselen van den modernen krijg, dat: 1°. de strijd beperkt blijft tot de wederzijdsche strijdmacht; 2°. ook binnen deze grenzen niet meer geweld duldt dan tot bereiking van het naaste doel van den krijg onvermijdelijk is, hebben inderdaad, overal waar zij worden in acht genomen, ontzaglijke verbetering aangebracht in vergelijking met vroegere tijden; tijden, waarvan ook ons arm vaderland kan medespreken, toen de weerlooze bevolking werd uitgemoord, steden werden geplun-

1. Zie o.a. een beknopt overzicht in het lezenswaardig artikel van den Italiaanschen hoogleeraar G. del Vecchio, vertaald door C.R.C. Herckenrath in Onze Eeuw, XIe jaargang, 1911: ‘Het verschijnsel van den oorlog en het denkbeeld van den vrede’.

derd en verbrand en als eenige regel gold, den vijand het grootst mogelijk physiek en materieel nadeel toe te brengen. Het getuigt van grove onkunde of schromelijke onbillijkheid den vooruitgang ook op dit gebied te loochenen of te verkleinen en smalend neer te zien op de oprechte pogingen van vorsten en volken om den oorlog, zoolang hij niet geheel is verdwenen, althans van noodelooze smetten te zuiveren.

Blijkt alzoo van een onmiskenbaren vooruitgang, zoowel in de beweegredenen tot den oorlog als in de wijze van oorlog voeren, dan is de vraag gewettigd, of een en ander niet getuigt van eene evolutie der menschelijke natuur van een lageren tot een hoogeren trap. Aanvankelijk geneigd om zonder den minsten schroom en zonder eenige aanleiding den vijand te overvallen, te verslaan, te dooden en op te eten, of wel hem met vrouw en kinderen tot slaven te maken - er was een tijd, waarop de slavernij een verbazenden vooruitgang aanwees - heeft diezelfde menschelijke natuur zich thans zoover veredeld, dat zij niet slechts met zeldzame uitzondering een afschuw heeft van kannibalisme, maar ook de slavernij grootendeels heeft uitgeroeid, geen oorlogen meer voert dan na lange aarzeling en om hoogst ernstige redenen, eindelijk dien oorlog, eenmaal uitgebroken, binnen den kortst mogelijken tijd en met de minst mogelijke offers aan menschenlevens en stoffelijke goederen ten eind brengt. Dat desniettemin die tijd somtijds lang, die offers veelal zwaar zijn, ligt niet aan de menschelijke natuur, maar aan omstamdigheden, waarvoor zij niet verantwoordelijk is: toenemende bevolking, nieuwe uitvindingen, technische verbeteringen, versnelde gemeenschapsmiddelen. De natuur van den mensch zelve is sedert den aanvang der ons bekende geschiedenis veranderd, verbeterd, gestegen tot hooger peil.

Wijst deze opvatting niet de richting aan, waarin men de oplossing van het ingewikkeld probleem moet zoeken? Leert niet de geschiedenis, dat de menschelijke natuur zich uit den primitieven staat, waarin zij oorspronkelijk verkeerde of wel door den zondeval was afgedaald, langzamerhand heeft opgebeurd tot het tegenwoordig peil en dientengevolge den oorlog, die eenmaal zijn dagelijksch werk, zijn lust en leven was, thans met immer dieper en algemeener tegenzin gaat beschouwen? Militaire deugden worden niet langer op de eerste plaats gesteld, oorlogvoeren niet meer boven alles verheven, zege-

pralen op het slagveld, ofschoon gevierd en geprezen, niet meer boven die des geestes verheven; terwijl de grootste veldheeren en best uitgeruste legers huiveren het zwaard uit de schede te trekken. Dit is niet alleen het gevolg van een steeds levendiger besef van den omvang der rampen door den oorlog ontketend, maar bovenal van het dieper doordringend bewustzijn van het God en mensch onteerend karakter van het oorlogsbedrijf. Hieraan danken de vredebonden, vredesconferenties, vredespaleizen en tutti quanti hun ontstaan en steeds wassenden invloed. De vredesbeweging wint steeds talrijker en warmer aanhangers en woordvoerders in alle deelen der wereld en onder alle staatkundige partijen. Het individueel geweten grijpt meer en meer om zich heen en groeit op tot een volksgeweten, dat zich op welhaast onweerstaanbare wijze baanbreekt. Steeds luider klinken de protesten tegen den oorlog, steeds dringender beveelt men de middelen aan om hem te voorkomen of te beletten. Ja de afkeer van den oorlog stijgt tot zulk een peil, dat de evenredigheid tusschen doel en middel wordt uit het oog verloren en de neiging veld wint om álles op te offeren ten einde den vrede te bewaren.

Is dit redelijk? Is dit zedelijk? M.a.w. is de vrede inderdaad het hoogste goed, de oorlog onvoorwaardelijk te veroordeelen? Met volle overtuiging antwoord ik ontkennend. Er zijn goederen van hooger waarde dan het behoud van den vredestoestand, goederen, die - waar andere middelen falen - een oorlog waard zijn en dien oorlog rechtvaardigen. Ik noem de vrijheid en onafhankelijkheid van een volk in denken, spreken, handelen. Evenals onderdrukking van de persoonlijke vrijheid binnen den staat, op de spits gedreven, ten langen leste tot handtastelijk verzet der onderdanen kan leiden, moet de onderdrukking van een volk door een vreemde macht gewapend verzet, m.a.w. opstand of oorlog, uitlokken en wettigen. Men denke daarbij niet aan eene klinkende leuze of een afgetrokken begrip; men denke veeleer aan afpersing van geld, goed of arbeid, zooals persoonlijke dienstplicht ten behoeve eener vreemde regeering; men denke aan geloofsvervolging of aanranding der gewetensvrijheid; men denke aan de uitbuiting van een volk door een vreemden veroveraar, ook waar deze bestaat in het dienstbaar maken van zijne zonen en bezittingen aan vreemde belangen; - en men vrage zich af, of men de onderdrukten durft aanmanen tot vrede tot elken prijs. Zal

een aanvankelijk lijdelijk welhaast feitelijk verzet, een opstand, ja een tachtigjarige oorlog, niet verre verkieselijk zijn, het betrokken volk zelfs tot onsterfelijken roem strekken? Zal het dankbaar nageslacht niet met vrome hand de kloeke vaderen eeren, die niet lijdelijk en lafhartig den rug bogen onder de geeselslagen van den dwingeland, maar onder biddend opzien tot hooger macht de wapenen hebben opgevat en ten koste van reusachtige inspanning en onnoemelijke offers de vrijheid en de onafhankelijkheid hebben bevochten, welke de bron is geworden van het stoffelijk en geestelijk welzijn hunner nakomelingschap? Vergeten wij niet, dat Hij, die allen is voorgegaan, de gedenkwaardige woorden sprak: 'Meent niet, dat ik gekomen ben om vrede te brengen op aarde. Ik ben niet gekomen om vrede te brengen, maar het zwaard'[1]. Engelen in den hemel mogen zingen van 'Vrede op Aarde', de menschen hier beneden weten bij ervaring dat, zoolang de zon der gerechtigheid niet onbewolkt schijnt in deze onvolmaakte wereld, de zegepraal van het goede over het kwade, van het recht over het onrecht, slechts wordt behaald door strijd. Deze strijd moge allereerst en in toenemende mate worden gevoerd met de wapenen des geestes, wederom leert een bittere ervaring, dat deze wapenen niet altijd volstaan en veelal de hulp behoeven van feitelijken dwang. Binnen den staat wordt deze uitgeoefend door het staatsgezag, niet alzoo daarbuiten. Hier ontbreekt tot dusver eene gevestigde rechtsorde.

Daarom jagen de ultra-pacifisten, de vrienden des vredes tot elken prijs, een droombeeld na, dat in de werkelijkheid neerkomt op een toestand, waarin overmacht en willekeur teugelloos den scepter zwaaien, waarin vrijheid en onafhankelijkheid de speelbal zijn van hen, die over de aardsche goederen in de ruimste mate beschikken, waarin het kostbaar rechtsbesef eenerzijds in plompen overmoed, anderzijds in doffe moedeloosheid dreigt ten onder te gaan. Gewetenlooze dwingelandij wordt slechts in toom gehouden door de vrees voor verzet, overweldiging van den zwakkeren door den sterkeren staat deinst slechts terug voor de waarschijnlijkheid eener krachtige verdediging. Wie niet bereid is eigen bestaan en bestaansvoorwaarden des noods met hand en tand te verdedigen loopt gevaar eerlang te gronde te gaan. Geldt dit zelfs van den individu in een gevestigde rechtsorde, welke hem de wettige middelen tot een

1. Mattheus X, vs. 34-35.

krachtdadig verzet verschaft, hoeveel te meer van den staat in het internationaal verkeer, dat geen wetgever noch rechter kent? Daar gaan de edelste goederen onfeilbaar te loor, indien geen krachtige arm ze verdedigt, zoolang de gerechtigheid niet onbeperkt heerscht. Men moge den oorlog als middel van aanval verfoeien en veroordeelen, als middel van verweer kan hij in het internationaal verkeer onmogelijk worden gemist, zoolang niet afdoende waarborgen tegen onrecht en willekeur gevonden zijn, welke een beroep op de wapenen overbodig maken. Het is maar de vraag, of deze voorhanden of althans te vinden zijn.

Velen beantwoorden deze vraag bevestigend. Zij verwijzen naar de taak der diplomatie om geschillen door rechtstreeksche onderhandelingen uit den weg te ruimen, naar de tusschenkomst van derden in den vorm van goede diensten of bemiddeling, naar nog andere min of meer vernuftige uitvindingen; bovenal naar de arbitrage. Zij leeren, dat deze vreedzame middelen tot beslechting van geschillen reeds thans tot zekere hoogte den oorlog kunnen afwenden en bovendien voor eene ontwikkeling vatbaar zijn, welke ieder oorlogsgevaar afsnijdt. Het eerste is volkomen waar en door de ervaring bevestigd, het laatste rust daarentegen op dwaling. Wie met name in de arbitrage een panacée ziet, bedriegt zich, zooals nog onlangs door niemand minder dan den beroemden vredes-apostel A.H. Fried rondborstig werd erkend[1]. Omvang en strekking van dit artikel gedoogen niet dit hier breedvoerig te betoogen[2]. Genoeg, dat de beide vredesconferentiën van 1899 en 1907 de hooggespannen verwachtingen hebben teleurgesteld en er niet in zijn geslaagd de verplichting om alle geschillen aan een scheidsgerecht te onderwerpen zonder voorbehoud te doen aanvaarden. Wel is waar zijn de middelen tot vreedzame oplossing van geschillen aanmerkelijk verbeterd en uitgebreid; wel is met name de aanwending van arbitrage bevorderd en bespoedigd door de oprichting van een min of meer geëncadreerd arbitrage-hof; maar zelfs de hardnekkige pogingen tot samenstelling van eene ware arbitrale rechtbank zijn mislukt en de verplichting om zich zonder uitzondering aan arbitrage te onderwerpen is onvoorwaardelijk van de hand gewezen.

1. Zie A.H. Fried: ‘Pacifistische Chronik 1912, p. 3: ‘Die Schiedsgerichtsbarkeit wird die Krönung der Weltorganisation sein, aber nicht ihr Fundament.’
2. Zie Mr. J. de Louter: ‘De toekomst van het Volkenrecht’ in *De Gids* 1912, No. 2, inz. p. 13-15.

Dit een en ander is m.i. natuurlijk, ja onvermijdelijk, zoolang de tegenwoordige staten hunne onafhankelijkheid of souvereiniteit behouden en tegelijkertijd hunne geschillen, voor zoover zij tot oorlogen aanleiding geven, slechts zelden rechtsgeschillen zijn, m.a.w. onder dezen of genen rechtsregel vallen. Sommigen gaan daarom zoover, zoowel binnen als buiten ons vaderland, om te ijveren voor eene onderwerping der staten aan een hooger gezag met opoffering hunner souvereiniteit, já zelfs voor een uitrusting van dit hooger gezag met de noodige dwangmiddelen tot uitvoering zijner beslissingen tegen weêrspannige partijen. De kans op verwezenlijking dezer denkbeelden is gelukkig gering: gelukkig omdat het geneesmiddel erger zou zijn dan de kwaal en naar mijne overtuiging een stap achterwaarts zou aanduiden op de baan der ontwikkeling, welke niet leidt tot oplossing der persoonlijkeid in een alomvattende gemeenschap, maar omgekeerd tot steeds sterker individualiseering van het bijzondere. Eene internationale rechtsgemeenschap kan alleen berusten op vrijwillige overeenkomst en vrijwillige uitvoering. Bovendien rijst daarentegen een tweede bezwaar van meer practischen aard. Rechtspraak zonder stellig recht verdient dien naam niet en is alleen veilig in de handen eener hoogere dan aardsche macht. De souvereine staten alleen kunnen het internationaal recht vaststellen, uitbreiden en de rechtspraak daaromtrent aan zelf gekozen rechters opdragen. Voor zoover dit niet geschied is of geschieden kan, blijven zij baas in eigen huis op straf van verlies hunner onafhankelijkheid, zooal niet van hun bestaan. Dit bestaan nu is eene onmisbare levensvoorwaarde der tegenwoordige menschelijke samenleving. Niet door kunstmatige instellingen, indruischend tegen de vereischten der maatschappij, alleen door eene geleidelijke en gezonde ontwikkeling der voorhanden organische kiemen en krachten kan de ware vooruitgang worden bevorderd en verzekerd.

IV.

Welke slotsom mag uit het voorafgaande getrokken worden? De oorlog is een verschijnsel, eene openbaring van de natuur van den mensch en van de maatschappij in hunne voortschrijdende ontwikkeling, de eeuwige vrede daarentegen een ideaal, ver boven de werkelijkheid verheven en slechts denkbaar aan den eindpaal harer volmaking, waarin de menschheid

éêne kudde onder éénen herder zal vormen; een ideaal onbereikbaar misschien, maar voortdurend dichter te naderen door opvoeding en veredeling. Ten aanzien van den individu geschiedt dit opvoedingsproces door wetenschap en kunst, moraal en godsdienst; indirect en op den duur komt elke schrede voorwaarts ook der maatschappij ten goede. Ten aanzien der maatschappij geschiedt dit rechtstreeks door het *recht* d.i. de vorm of regel, waaraan ook on willigen of kwaadwilligen onderworpen zijn. Moraal en godsdienst mogen er naar streven de meerderheid in eene bepaalde maatschappij te doordringen en derhalve het volkspeil te verhoogen, zoolang zij er niet in geslaagd zijn dit verhoogd peil in den vorm van bindend recht vast te stellen, ontbreekt de waarborg voor den vooruitgang van de maatschappij in haar geheel. De wetgeving van elken staat weerspiegelt als het ware het door de maatschappij aldaar bereikt zedelijk peil en handhaaft dit bovendien tegen een ieder, die daarvan zou willen afwijken of daarbeneden dalen.

De erkenning en vaststelling van het recht geschiedt binnen den staat door den bevoegden wetgever, ieder voor zijn aandeel en binnen de grenzen zijner bevoegdheid; in het statenverkeer daarentegen, dat geen wetgever kent, door eene van onderen opgebouwde internationale rechtsgemeenschap, welke in gewoonten en verdragen haren wil openbaart en hare vormen stelt. Eerstgenoemd recht heet nationaal recht en omvat verschillende onderdeelen; het laatstgenoemde draagt den naam van internationaal recht en is eveneens vatbaar voor verdeeling. De grens tusschen beide is niet altijd even duidelijk. Bezigt men echter den naam van volkenrecht voor de rechtsbetrekkingen tusschen onderling onafhankelijke of souvereine staten, dan beheerscht blijkbaar het recht der grootere of staten-gemeenschap dat der kleinere of staatsgemeenschap en moet het laatste zich voegen naar het eerste. Voor zoover moraal en godsdienst het zedelijk peil niet slechts in een enkelen staat, maar in meerdere zoo niet in alle verhoogen, zal dit eerlang zijn invloed openbaren in de internationale verhoudingen en weérklank vinden in de bovengenoemde organen van het volkenrecht: gewoonten en verdragen. Hoe meer dit recht voortschrijdt, hoe dieper het wortel schiet, des te meer zullen de oorzaken van den oorlog verdwijnen, het voornemen post vatten en de wil zich openbaren om gerezen geschillen, die dan inderdaad meer en meer rechts-

geschillen zullen worden, op vreedzame wijze te beslechten; kortom de afschuw van den oorlog zegevieren over lagere driften en motieven.

Daar is geen andere weg tot eenen vrede, die waarlijk een weldaad en zegen verdient te heeten, dan die van het recht; alle andere zijn lap- of kunstmiddelen van verdacht allooi, hoe goed ook bedoeld, hoe vernuftig ook bepleit. Erkent men nu bovendien in het recht een product van ethisch gehalte, dan is de ethiek de oorspronkelijke, het recht de afgeleide bron, waaruit de vrede ontspringt. Naarmate de bronwel overvloediger vloeit en krachtiger stuwt, zal het recht vollediger en sneller zich openbaren. Ieder, wie en waar ook, kan daartoe bijdragen. Geen stem zoo zwak, geen daad zoo onbeduidend, of zij kan iets toevoegen aan het zedelijk kapitaal der menschheid, waaruit de vrede geboren wordt en waarop ook eenmaal de tempel van den eeuwigen vrede moet verrijzen. Daarom moeten allen, personen en volken, samenwerken om dit zedelijk kapitaal te vergrooten en vruchtbaar te maken voor de opvoeding en voltooiing van het recht. Dan zal de oorlog zijn taak hebben volbracht, evenals reeds thans slavernij en lijfeigenschap, en stilzwijgend van het wereldtooneel verdwijnen om plaats te maken voor een duurzamen vrede in een wereld vol gerechtigheid. Vrede een ideaal - mits Vrede door Recht.

Gedichten.
Joannes Reddingius.

I.

Dichter, laat de vlammen dansen
in uw haard,
hout in 't vuur, bouw hoog de schansen,
niets gespaard.

Hout in 't vuur, dat al de vanen
waaiend zijn,
dat het vuur verteer uw wanen,
na veel pijn.

Dat het fel in de ouwe schouwe
vonken spat,
eenmaal zult gij zeker bouwen
nieuwe stad.

Weg wat drukt en wat doet lijden,
wat u deert,
in het vuur en moedig strijden,
onverveerd.

Hout in 't vuur, uw vrije, roode
vaan geplant,
dapper staat en niet gevloden,
hoog uw hand!

II.

Dichter, zing een lied voor mij,
riep een meisje en ik zong,
vast van maat, mijn hart was jong,
levens-Mei is zingenstij.

Dichter, neem uw herdersfluit,
zing een zang voor 't veldgediert,
zingend leefde ik van geluid,
dat de lentelucht doorzwiert.

Zing voor kindren, groot en klein,
voor het woud en voor het vee,
schenk ons brood en schenk ons wijn,
zing de zon en zing de zee.

Doe ons lachen van geluk
door uw lied uit rieten staal,
vrij van lijden en van druk
luistren wij naar uw verhaal.

Bloemen krans ik om uw hoofd,
bloemen blauw op golvend blond,
voor de vreugd, die gij belooft,
kus ik eens uw rooden mond.

III.

Speelde eens een kind in 't lentebosch,
veel looverknoppen sprongen los,
en waar hij ging en waar hij trad
was bladerpraal en bloemenschat.

En waar hij toog en waar hij ging
was zonlicht om den hemelling;
roo-rooskens bloeiden, blank en fijn,
viooltjes blauw en roosmarijn.

In windzang zongen boomen mee,
het was als ruischte een verre zee,
verborgen vogel sloeg zijn slag
bij 't vol ontwaken van den dag.

Een ander zong een tegenzang,
een lied van blijheid en verlang,
veelvogelstemmig werd het woud,
dat was vol licht, dat was vol goud.

Speelde eens een kind in 't lentebosch,
veel looverknoppen sprongen los -
hij lachte met zijn milden mond,
daar hij Godsliefdetaal verstond.

IV.

Blanke feeënhanden
vullen een beker met dauw,
nevels over de landen,
de zon verjaagt de kou.

Nu glinstren duizend droppen,
de nevels zweven weg.
Tikken hoor ik en kloppen,
wat zou dat wezen, zeg?

Lichter moet ik treden,
zingend moet ik gaan -
zangen zijn gebeden,
kunt gij dat verstaan?

Geluiden, duizend werven
wekken zacht mij, zacht,
is voorbij mijn zwerven,
is voorbij mijn nacht?

Blanke feeënhanden
heffen den kelk van kristal,
muziek waait over de landen,
ik luister naar den schal.

V.

In 't heidekruid, in 't heidekruid,
daar zweven witte draden,
daar weven de feeën in de avondstond
hun zilveren gewaden.

In 't heidekruid, in 't heidekruid,
nog door geen voet betreden,
daar zingen zij in 't herfstgetij
hun zilveren gebeden.

In 't heidekruid, in 't heidekruid,
ontstaken zij hun lampen,
die doen een vreemden tooverschijn
lichten door de dampen.

In 't heidekruid, in 't heidekruid,
is wonder van werken en zingen,
nu luistert het bosch naar 't schoon verhaal
der blanke hemellingen.

In 't heidekruid, in 't heidekruid,
daar wordt een kleed geweven
voor 't menschenkind, dat zingend vindt
't mysterie van het leven.

VI.

Zal ik in de
linde
vinden
geluw-goud doorblonken groen,

Nu de vlagen
niet meer
jagen
in een wild-wanhopig woên?

Zal ik nieuwe
zangen
vangen,
als ik luister naar het lied,

Van de blaren,
die daar
varen,
waar het windeke door vliet?

VII.

In avondstond bij zongedaal
het zingen van een nachtegaal,
verborgen in het loover,
hij zong mijn oude weemoed stom,
ik luisterde in het heiligdom,
gevangen door zijn toover.

De lucht was rood, de lucht was goud,
de stammen blonken in het woud,
goudlicht scheen in mijn oogen
ik heb aan rozen toen gedacht,
rood als de zon, die geuren zacht,
in 't diepst van 't hart bewogen.

In avondstond bij zongedaal
verklonk het lied en ging de praal
van de avondhemel vluchten,
maar in mijn droomen leefde lang
geluk van luide liederzang
en glans van roode luchten.

VIII.

Die koele, klare watertjes,
die beekjes in dat woud,
die zingen maar den ganschen dag,
die zingen menigvoud.

Dat ruischt alhier, aldaar het suist
melodisch ondereen,
dat klatert, murmelt-zingt en schalt,
en zwijgen doet er geen.

Dat klettert op de steenen, die
ten wege zijn verspreid,
wanneer van hoog naar laag het valt
den berg af, blank en blijd.

Dat schuurt langs groenen boord, alwaar
de dotterbloemen staan,
de golfjes van dat water klaar,
die wachten niet, maar gaan.

Dat murmelt maar met zacht geklok,
dat borrelt en dat bront,
dat doet zijn best in bezig zijn,
schaûw-donker of bezond.

In 't overheerlijk zomerwoud
glijdt menig stroompje voort,
dat weet te zingen en dat zegt
op eigen wijs zijn woord.

Ik wilde, dat ik fluiten kon
op eenen rieten staal
van al die wilde watertjes
het dichterlijk verhaal.

Dorpslucht.
Stijn Streuvels.

VIII.

TERWIJL het nieuws over heel het dorp de ronde deed en de wijven van 't gebuurte vooral, in de weer waren en met versteld ernstige gebaren en de geheimzinnigheid op 't gelaat, vermondden 't geen ze hooren zeggen hadden en elk er 't zijne bijvoegde om de gebeurtenis belangrijker te maken, - terwijl over heel de plaats het verloop en de uitslag met angstige spanning werd afgewacht, uitgelegd, besproken en beoordeeld en alle belang al dien kant uitging en alle bezigheid beheerschte, zoodat het dorp onder een drukkende lucht, den adem scheen in te houden, - was er niemand die maar 't minste vermoeden had van 't geen er in 't Gangske voorviel.

Dat er een van de bewoners ziek lag en gewond, wist er aleens geen enkele plaatsenaar; dat de gendarmen er mede gemoeid waren en er eene misdaad in 't spel was, wekte niemands verwondering - dat was 't spreken niet weerd, omdat het meer voorviel en er geen een treffelijke parochiaan zich iets wilde aantrekken van 't geen er daar achterin het armkwartier gebeurde.

't Was maar best als dat onzuiver volkje er woekerde op zijn eigen en best ook dat al het nieuws ginder binnen bleef. Was er al een nieuwsgierigaard die navroeg wat de gendarmen daar weer te verrichten hadden, dan antwoordde er een die 't van den veldwachter wist: dat ze onder wildstroopers gevochten hadden en dat er één gewond was blijven liggen. Weer eene van die droevige voorvallen onder slecht volk!...

Daarmede was de nieuwsgierigheid voldaan, en men zweeg erover. De dokter die er meesterde, wist er zelf niet veel meer over te vertellen. Dat volk was weiger en eenhandig; ze wilden niet dat er zich iemand met hunne zaken bemoeide en de plaatsenaars drongen er waarachtig niet veel op aan - ze ver-

meden het gespuis al waar zij kosten om er niet in moeilijkheden mede te komen; want alwie er uitstaans mee had, kreeg heel de bende op den hals en het duurde jaren lang...

Maar van hunnen kant bleven de bewoners van 't Gangske heelemaal vreemd aan 't geen er met de deftige bevolking der gemeente gebeurde. Van al 't geen er gepraat werd, wisten zij niets; voor alles wat de plaatsenaars belangde en ontroerde, waren zij niet vatbaar en ze vroegen ook niets beter dan met rust gelaten te worden in hun nauwe omhein en ondereen hun schunnig leven te leiden gelijk ze 't goedvonden. Zij stonden op een lageren trap van beschaving, hadden andere behoeften, een ander inzicht over leven en zedelijkheid en waren geheel onbekend met 't geen de plaatsenaars in het uitzicht van deftigheid en braafheid onder malkaar gebonden hield en hun als een dwang werd opgelegd. Zij echter, toonden zich gelijk ze waren en deden 't geen ze lustten zonder dat ze er iets bij te winnen of te verliezen hadden. De kwade verachting en de eerloosheid waaronder zij bejegend werden, liet hen onverschillig. Zij wisten dat ze zwart op wit, anders waren van geaardheid en gesteltenis, maar wat er beter of slechter was, daar dachten zij niet over na - zij benijdden in niets hunne treffelijke geburen omdat zij volkomen van elkander afgescheiden leefden, zonder 't minste betrek en met den weerzin en de hooghartige verachting van de eene soort tegenover de andere.

Van 's anderen daags reeds, na het ongeval met Busschere, was alles weer in den ouden plooi en kalm onder de bewoners van 't Gangske.

Nu en dan een kwam nog wel eens kijken, maar Sissen lag er gerust, omzeggens gezond op zijn bed en zij vertrokken weer.

- Binnen acht dagen is hij weer te beene, verklaarde Tilde Zutters.

- Zulk een boom van een vent, wat weet dat van een kogelken in den buik! spotte Treze Cartry.

En Satie, de groote levenhouder, stond te roepen te midden 't Gangske voor al die 't hooren wilde, juist toen de gendarmen vertrokken waren:

- We zullen 't die fluiters ne keer leeren op menschen te schieten in plaats van op hazen! Wacht maar tot Sissen weer de man is, - ze mogen zien waar ze ons tegen komen!

Rika zelve was ook al getroost en verwachtte een goeden uitval.

In de gelagkamer ging het er weeral druistig naartoe en Sara bediende de klanten alsof er in de Halve Maan nooit eenig gevaar verkeerd had.

Bij zijn tweede bezoek vond de dokter den zieke in voldoenden toestand. Hij onderzocht zijn koorts en trok wel een beetje bedenkelijk de wenkbrauwen op, maar achtte het toch niet noodig of geraadzaam het verband af te nemen en de wonde te onderzoeken.

- Wat er daar binnen gebeurt en hoe 't met de nieren en de darmen gesteld is, kunnen we niet zeggen, dat moet zijn eigen lappen; - we zullen maar oppassen dat 't niet verergert en daarom, man, gelijk ik gezegd heb, newaar: niets, volstrekt niets eten en niets drinken... of ge brengt er 't kwaad in.

Busschere die nog niets gezegd had en minachtend van de werke weg had gekeken, draaide nu vereend de oogen naar den dokter, als wilde hij zeggen: meent ge met een zot te doen te hebben?

- Als er iets moest bijslaan, zend me dan halen, had de dokter gezegd in 't vertrekken.

Hij was nog maar pas thuis uit, als Sissen begon te tempeesten:

- Ha, die nonde verdomme, wat! niet eten en niet drinken en hier creveeren van den dorst, dokter van mijn botten! Rika, laat die vent aan mijn kadaver niet meer komen; als gij hem niet buiten smijt zal ik er mij mede bemoeien! Wadde, niet drinken?! Rika geef me nog een pinte bier - mijn dermen liggen in 't vier en 'k en zou ze niet mogen blusschen zeker! 't Eten kan ik wel laten, maar drinken, wie heeft er dàt ooit gehoord? Dat en ben ik bij alle duivels uit de helle, niet gewend en moet het mijn leven kosten, dàt het goddome! maar wat kent er die stomme dokter van om een mensch die zijn huis vol drank heeft, te doen vergaan van dorst, en waar 't riekt naar bier dan nog! Eens dat 't door mijn keel is, kan 't loopen waar 't wil al ware 't naar de verdoemenis! Geef hier! of meenen ze daarméde Sissen Busschere dood te krijgen! Ze zijn er wel meê!

Zoo raasde hij door en om hem te stillen gaven zij hem een pinte bier. Niemand zag er eenig kwaad in; daarenboven als Sissen het wilde, moest het geschieden spijts alles of hij dreigde uit zijn bed te komen en zelf te halen 't geen hem lustte. Sara bracht er hem een tweede en daarna eene derde,

maar dat was te veel, - het smaakte hem niet meer en met een spijtigen vloek moest Sissen 't laten staan.

- Dat is de eerste keer van mijn leven, gromde hij. 't Is de lucht dat ik moete hebben, zei hij tot Poortere, die nog van Busschers bed niet wegging; 't is omdat ik hier in dat dompig, verdossemd kot en dat vort bedde ligge. 'k Wil opstaan, 'k moete buiten! o, da'k een half uur in de bosschen ware! da'k maar een boom gerook, 'k zou genezen zijn!

Poortere overreedde hem en paaide hem met beloften. Tilde Zutters maande hem om alzoo niet te kouten - dat vermoeit te veel. Maar hij joeg haar de kamer uit.

- Gij leelijke tooveresse! riep hij.

Naar Poortere alleen wilde hij nog luisteren; van hem alleen wilde hij raad en redens aanhooren. Telkens hij uitgeraasd was en zijn ongeduld met vloeken en tempeesten had uitgewoed, viel hij weer stil; lag een heelen tijd te staren op 't zelfde punt boven 't bed en scheen met aandacht iets heel in de verte op te merken. Dan overliep zijn lijf soms een rilling die heel denbeddebak deed kraken en hij bleef dan rustig half in slaap gedommeld. Over 't voorval zelf en de gebeurtenis had hij aan niemand een half woord gerept. Met een vloek en een krakenden duw van de vuist had hij Poortere bezworen te zwijgen en telkens hij wakker schoot herhaalde hij hetzelfde stom gebaar om er Poortere opnieuw aan te herinneren: dat 't onder hen blijven moest. Hij zelf had de fabel uitgevonden en 't gebeurde verteld met al de abouten: hoe hij aan den rand van het bosch geschoten werd door stroopers die meenden dat zij een boschwachter voorhanden hadden. Geen twee kerels in 't Gangske die wisten alleens dat Poortere erbij tegenwoordig was toen 't gebeurde en de gendarmen hadden er bij 't onderzoek heelemaal niets uit gekregen.

- Die kunnen voor de klooten loopen, het gaat hun niet aan - dat zijn ónze zaken! had Sissen gezegd. En de mannen van de wet waren er gauw vandoor getrokken omdat ze ondervonden dat de zaak niet zuiver was en ze vreesden dat er een ambtenaar misschien den onvoorzichtigen slag gegeven had. In zulk geval was een onderzoek zooveel als nutteloos - wat moesten zij gaan onderhooren of wie was er in betrokken? en wat voordeel als ze ergens moesten uitkomen waar er een hunner eigen makkers misschien een slecht figuur zou maken? Sissen had het hun gezegd, ten andere:

- Ge moet de daders niet zoeken, 't zijn van uwe mannen die 't me gelapt hebben. 'k Wist het wel dat ik in uwen weg liep en dat ik het al lang beloofd was en te goed mocht houden! Doe de jongens nu maar geen ongemak aan; binnen acht dagen ben ik genezen en dan gelast ik me zelf met de belooning.

In zijn onbewusten drang en volgens zijn eigen inzicht, had Busschere er niets tegen om op 't veld van eer, als strooper te vallen, maar heel zijn innerlijk gevoel kwam ertegen op om als een geschoten dief, zelfs voor zijn makkers, bekend te staan. Daarom dacht hij niet eens aan zijn haat of aan wraak tegenover den rentenier. Hij nam het op als een ongeluk, als een stommigheid waar hij zich als een schijtjongen had laten vangen. Hij was te razende kwaad en hij verwenschte 't noodlot en gooide 't met alle kracht als een schande van zich af. 't Geen hij ervoor in de plaats geschoven had en aan de makkers vertelde - de gebeurtenis in 't bosch - trachtte hij met zulk geweld in de hersenen te dwingen dat hij het zelf als de waarheid beschouwde en de leugen als de werkelijkheid in hem geworden was. Tegen Poortere, zelfs als hij hem heel alleen bij zijn bed had, koutte hij over 't geval en haalde de bijzonderheden aan van 't vertelsel, alsof ze 't voor zichzelf getweeën als de welgekende waarheid aanveerdden.

Daar tusschen in doolde dan vertelsel en werkelijkheid dooreen en Poortere zag dat Sissen dat alles lag te overdenken zonder het met een woord te benaderen. Maar alle twee zaten ze met den krakenden wrok het gemoed vol om 't geen ze door hun eigen stommigheid op den hals hadden gehaald - om 't geen nu onwederoepelijk gebeurd was zonder dat 't nog kon herdaan worden. Sissen lag Koornaert te verwenschen tot in 't diepste der hel en tezelfder tijde schoof hij alle rechtstreeksche wraakgevoel van kant en wilde zijne eere kavelen met er niet aan te gelooven, met er 't andere voor in de plaats te schuiven. Dat Poortere zich met de wraak gelasten zou en dat zij later wel aan de afrekening zouden denken, stond vast; daar moest niet over gepraat worden. Busschere stelde zich niets minder voor dan den rentenier uit zijn huis te gaan halen en hem hier in de schouw te drogen te hangen en dan met al de makkers te gaan boeren in dat heerenhuis en er 't huwelijk te vieren van Sissens oudsten zoon met dat suikerbeetje van die juffrouw... de oude tante zouden ze uitleveren aan den grooten Turk!....

Sissen kon zich niet inhouden en de verbeelding van zulk een kerremis en 't geen hij in zijn visioen gebeuren zag, deed hem in luiden lach schieten; maar hij vond het niet gepast er een woord over los te laten. Als hij gevraagd werd naar de reden van zijn leute, antwoordde hij niet en Poortere begon ongerust te worden en vreesde dat er Sissen iets haperde in de hersenen.

Na een tijd zwijgens, nadat ze van weerkanten hun gedachten lieten gaan in dezelfde richting, kwam Busschere soms met een verrassende vraag voor den dag waaraan de andere zich allerminst verwachtte. Zoo vroeg hij eens:

- Miel, weet gij hoe ik mijn Rika gekregen heb? 'k Ga u dat vertellen; want 'k moet mijn gedachten bezighouden binst ik hier ligge en niets anders doen kan! 'k Wist wel dat er al ginder ergens een snel meissen te koope stond waar elk end een over bezig was, maar den eersten keer kreeg ik haar te zien op de markt in de stad, waar ze met heur vader meêkwam om konijnen te koopen. 'k Was er met den slag al mijn leute en gerustheid mede kwijt! Maar, mijn verdommenis, 't schoonste, een schooner plante van een vrouwmensch was er op de wereld niet te vinden! 'k Zei in mijn eigen: déze en geen andere! Sissen zie dat ge die duive uit uw pooten niet laat vliegen! 'k Vroeg er achter gelijk een koopman naar een kermispeerd, bij geburen en kennissen, - ze bezagen mij zoo raar, dacht het mij alsof er iets mede haperde dat ze niet zeggen wilden. ‘'t Is Floren Catry's dochter’ zeien ze mij zonder meer. ‘Ge moet u bij Floren verhuren als knecht, 't is het eenige middel!’ zei een andere. Floren woonde toen niet verre van den ‘Vierkeer’ aan 't gat van de Munke-busschen en mijn besluit was genomen om er naar toe te gaan. Tegen t meissen zelf en had ik nog niets gezegd, - 'k had ze gezien en dat was al genoeg - ik wist dat er ras in stak! Floren ten andere was man van 't peerd; ik moest het met hem trachten klaar te krijgen. Ik had al halveling gehoord wat er op liep, maar vrees en kende ik niet en 'k en zou 't daarvoor niet laten. Een Maandag zette ik uit met mijn goeds in een zakdoek geknoopt, recht naar den Vierkeer, drie en half uren van hier. Ik dronk mij daar een stuk in den kraag en 't was toen dat de baas mij vertelde: dat al wie Rika wilde vrijen zich bij Floren verhuren moest als knecht en er drie maanden werken zonder wegloopen en... maar dat Floren de lief-

hebberij had om met zijn werkvolk te vechten eer hij ze op zijn hof nam. - ‘Als ge wilt de man zijn, bij Floren, ge moet u laten slaan’ beweerde de baas. Dat ik de eerste aan de beurt niet en was, kon ik daar ook vernemen, want ze kwamen er van alle kanten naartoe en Floren's dochter was over heel de streke vermaard. Zoo, 'k ging er naartoe, en Floren bezag mij in 't opkomen en 't docht mij dat hij monkelde alsof hij zeggen wilde: Rika houd u gereed, jonk! daar hebben we weeral een die rieken komt! 'k Lei hem mijn voornemen uiteen en 'k zei er maar seffens bij: dat de dochter mij op den lever lag en dat ik ne keer 't spel wilde wagen. - ‘Seffens of nog eer,’ verklaarde Floren. ‘Speel maar uwen frak uit jongen, hoe eer gedaan, hoe eerder ruste’! Hij snapte mij in de lenden en ik liet mij daar zulk een rammeling geven dat ik van mijn leven geen meer slagen gekregen hebbe. 'k Had hem maar laten doen met 't gedacht dat hij er wel de deugd mocht van hebben... omdat 't misschien zijn laatsten keer zou zijn. 't Ergste was nu deure; en nu uwe beurt, mijn poezenelle, zei ik. Dat stond mij beter aan. En met mijn gekraakte ribben en verwrongen pooten, verwachtte ik toch de leute om voor den eersten keer van mijn leven met een meissejonk te vechten! Dat en gebeurt niet alle dagen aan een vent gelijk ik. ‘'t Is 'nen taaien, Ka, ge moet u weren!’ zei Floren. En hij moest het heur niet zeggen, ze stelde zich met heur herte vooruit, geplant als een boom en in heur oogen scheen ik een ventje van niemendal. Maar, der was pak aan, jongen! 'k En wist eigenlijk niet hoe 't aanvangen, want 't deerde mij om die bloem zeer te doen.

Lievenheere, 't gedochte mij! Men zou gezegd hebben dat ze nooit anders gedaan had - ze hief mij op in een wrong en ik dreigde met de pikkels in de lucht te vliegen! Maar, hola! Sissen was precies geen stroopijl en ze scheen een beetje onttodderd omdat ze met mij niet spelen kon. Ik hield maar juiste om rechte te blijven en àl dat ik hield was in goê handen, belove 't iemand! Ik liet haar maar begaan. We stonden daar een kwartier lang over en were te wringen gelijk de zotten en 't jonk werd achterna zoo nijdig en kwaad dat ze erbij..., 'k zal maar zeggen: schreemde. 'k Meende dat ze razend kwam en 'k moest mij goed uit de grepe van heur tanden houden of ze zou mijn aangezicht geschonden hebben!

Toen stond Floren in de handen te kletsen en hij vloekte van pleizier en hij riep eindelijk dat 't genoeg was.

Ze smeet mij van zich af als een bundel zoodat ik schrobbelen moest om niet te vallen. g' Hadt ze moeten zien staan! z' En geleek geen meiske meer! Ze gloeide van spijt en ze liep in huis om heur schaamte te verduiken. 'k Zag dat ik de kanse verbrod had en mij misschien beter had laten ommeleggen. Maar toen kreeg ik een inval. Floren, mag ik ze hebben als ik ze levende van 't hof kan dragen? - 'Ja'g, z' is d'uwe en 'k ontsla u van uwen dienst'! riep hij. 'Ge zijt van mijn bloed, verdjee, doe ze maar meê, als ge kunt!'

Ik sprong in huis en schepte ze in een greep op en zwaaide ze op den schouder. Maar nu was 't goed dat Sissen pooten aan zijn lijf had, want ze speelde kattenspel en 'k moest al mijn handen bezigen of 'k kwam er van onder als een gevilde kater.

Ik loech zoo luide om hare spijt te verzoeten en 'k droeg me dien zwaren blok die spartelde, 't hof af tot in den 'Vierkeer'. Daar werd ze beschaamd voor haar gramschap en daarom pakte ze 't ook in een lachen. Horkt, Poortere, 'k geloove dat we daar wel drie dagen zijn blijven plakken en dat we niet anders gedaan en hebben dan pinten bier gedronken. Zie, jongen, dat waren de beste dagen van mijn leven! Rika was verkocht en Floren leverde ze; maar w'en hebben nooit meer gevochten, tenzij uit leute...

Goddome, jongen waar is die tijd?! en zeggen dat het al voorbij is en dat ik nog mijn herte hebbe van voor twintig jaar! en dat ik hier ligge...

't En is niet goed met mij, Poortere ik voel het, fluisterde hij op een anderen toon. En in de stemme van den feilen vent beefde plots de wanhoop en de treurnis. Hij viel stil; scheen vermoeid door de opgewondenheid waarmede hij die oude gebeurtenis had opgehaald.

Poortere dacht er aan hoe Rika er moest uitgezien hebben in haren bloeitijd, als ze een heele streek op de beenen bracht en van alle jonkheden gekend was... Nu nog, in hare zwaarlijvigheid stak er een knap wijf achter heur vervallen en verwaarloosd uiterlijk, en heur slordig leven en 't herberggewoel dag en nacht en de groote kudde kinderen die zij 't eene na 't andere ofwel twee t' eenegader gekregen had, konden de schoonheid van haar jeugd nog niet doen verdwijnen. Poortere dacht aan heur oudste dochter, hoe dat meisje nu ook al

beloofde iets buitengewoons te worden en binnenkort misschien heel het Gangske zou vermaard maken.

Een anderen keer kwam Busschere met zijn grootvader en zijn vader vooruit en begon ervan te vertellen. Die grootvader vooral scheen hem te bezielen met een ontzaglijke vereering. Uit de duisternis van 't verleden verscheen die gestalte in zijne verbeelding als een reus, die eens heel de streek in dwang hield door zijn ongelooflijke sterkte. Er liepen nog een thoeveel geschiedenissen over hem bij de inwoners van 't dorp en nog veel oude dingen waren aan zijne herinnering vastgebleven. Dichter bij de werkelijkheid en levendiger in 't geheugen stond Sissens eigen vader, die ook een wreede kerel geweest was in zijnen tijd. Als Busschere daarvan begon te vertellen, herleefde hij weer. Hij kende elke gebeurtenis, elke heldendaad en hij wist die ongelooflijke zaken zulk een oprechten schijn en zoo waarachtig te staven in zijn voordracht omdat hij alles kon vastknoopen aan personen en zaken of plaatsen die nu nog bestonden. Zijne voorouders waren Sissens eenigen trotsch, hij had hun macht, of een deelken van hunne macht overgeërfd, - want zich zelf bekende hij maar een jongske te zijn bij 't geen zij geweest waren. 't Slot van zijn vertelling was dan altijd weer een zware weemoedsvlaag; het liep altijd uit op de treurnis om al 't geen er voorbij was en om de kostelijkheid en de leute van den ‘ouden tijd’ toen alles heel anders was dan nu...

De zware vent met zijn hoekige kaakbeenderen, met zijn vierkantig voorhoofd en zijn wenkbrauwen die als steenen bogen boven zijn diepliggende oogen welfden, hij lag te knarsetanden van spijt en te zuchten van weemoed, als iemand die overdaan is door wanhoop omdat zijn leven verloopen bleek eer 't al begonnen was.

- Ik heb nog niets uitgericht! riep hij uit.

Die spijt sloeg dan over in vlagen van broeiende razernij die met grommelvloeken en vuistende dreiggebaren verbeten werden en afgeketst. Hij wilde weeral bier om de droogte te lesschen en den brand te blusschen, daar binnen. Hij kloeg niet of bekende geene pijn, maar Poortere merkte dat zijne onrust grooter werd, dat zijn gelaat ontsteken was en dat hij daverde gelijk in een koude koorts. In een onbedacht gebaar soms, sloeg hij de hand op de wonde om er 't zeer uit te wringen.

Den avond van den derden dag was het duidelijk te zien dat er iets gebeuren ging met Busschere waartegen de dokter gewaarschuwd had. Hij lag aanhoudend luidop te droomen, ging aan 't woelen in zijn bed, wilde eruit en vroeg naar dingen die niemand begreep. Nadien viel hij weer stil en lag alsof er niets mede scheelde, gelijk iemand die aan 't genezen is.

Onverwachts verscheen de onderpastor in de kamer. Hij zag er verlegen uit, ongemakkelijk bij den zieke, in die schunnige omgeving, bang voor al die menschen die hij nooit van dichtbij gezien had en die, naar hij meende, hem vijandig gestemd waren. Hij was terughoudend en schijnbaar verlegen om woorden te vinden en den gepasten toon aan te slaan. Hier had hij nu een slachtoffer voorhanden van die wilde roekeloosheid, een van die kerels die in hun drift tot strooperij hun leven wagen en 't geluk van hun huisgezin, - eene ziel die van God verlaten scheen en in zonde gedompeld! Wat moest hij tegen zoo iemand zeggen? alwaar moest hij beginnen? Zonder de tusschenkomst van Gods gratie bleek zijne werking hier machteloos - en dat God het wonder verrichten zou, verwachtte hij niet. Meedoogenheid en goedertierenheid kwamen hier niet te pas; de aard van zijn priesterlijke zending scheen hem veeleer op te leggen om uit te varen en van 't geval gebruik te maken om een schrikbeeld der zonde op te hangen en 't gruwelijke exempel onder de oogen te brengen der omstaanders die maar voor geweldige indrukken vatbaar waren. Maar al wat hij doen kon, om in de vormen te blijven, was gebaren dat hij aan 't bed van een rechtveerdige stond en spreken van geduld in 't lijden en 't opofferen der pijnen ter eere van de bittere passie Onzes-Heeren, met de bedenking van 't geen Hij voor ons verdragen had om 't menschdom uit de zonde te verlossen - dat wij het lijden moesten aanvaarden als eene uitboeting voor onze zonden en tot herstel van al het kwaad waarmede wij onze ziel bezwaard hadden.

Maar de woorden, effenaan hij ze uitgebracht, schenen hem een valschen klank te hebben - hij meende niet 't geen hij zegde, of ze kwamen hier ongelegen in die omgeving.

De mannen en wijven die rond hem geschaard stonden, gebaarde niet dat hij er sprekende was; de onderpastor voelde geen enkel punt van toenadering met die menschen - hij wist den overtuigenden toon niet te vinden om hun gemoed te doen trillen.

Hij stond hier niet op zijn plaats; - niets van de weerdigheid van zijn ambt die uitstraalde om 't geval te verplechtigen en zijne tusschenkomst 't voorkomen te geven van 't bovenaardsche. Die mannen schenen alleen in hun makker bekommerd en ze schenen niet 't minst te vermoeden van de woorden die al over hun hoofden heensloegen. Busschere zelf lag roerloos, met den blik naar de zwarte zoldering en verpinkte niet.

Dan begon de onderpastor op een gewoon menschelijken toon, over den toestand van den zieke te spreken en te vragen wat de dokter ervan gezegd had... Volgens zijn eigen inzicht was er gevaar bij en aan Rika deed hij 't voorstel om, uit alle voorzichtigheid, haar man te doen berechten....

- O, vezelde hem een ander wijf toe, die 't gezegde gehoord had, spreek daar niet van, menheer kapelaan, Busschere gaat genezen, en is 't dat hij verslecht, ge komt daar veel te vroeg mee af, menheere! We doen dat hier maar als we dood gaan! Dat Busschere 't moest weten, ge zoudt wat hooren! Kom maar, de laatste tien minuten, dan zal hij wel God en al zijne heiligen aanroepen en ge krijgt van hem al gedaan wat ge wilt!

- Als God hem dan nog de gelegenheid geeft! vrouwe; de genade kan ons geschonken worden maar God kan ze ons ontnemen!

- Is die pastor daar nog niet weg, vroeg Busschere ineens.

En dan deed Rika teeken met nog een paar andere wijven dat 't beter was als de kapelaan vertrok om den zieke niet op te winden.

Later in den avond kwam Stanse Sloovers nog eens zien. Ze zette al dadelijk een ernstig wezen en eer zij al gesproken had, was de belangstelling gaande om haar gedacht te kennen. Aan een gebuurvrouw fluisterde zij iets en vandaar liep het nieuws rond: dat er vrees was voor 't ‘vier’ en dat ze naar huis was om een remedie, - dat ze nog zoeken moest in hare boeken. 't Vuur was gekend onder dat volk als uiterste gevaar en 't vreeselijkste onder alle ziekteverschijnselen, De verwachting wekte algauw de angstige nieuwsgierigheid voor een schrikwekkend vertoog. Er kwamen meer mannen en wijven in de kamer en 't geruchte bij den disch viel stil. 't Was alsof de groeiende onrust zich uitbreidde en ze allen naar hier dreef en nader bracht, om Busschere in zijn plechtig en grootsch afscheiden bij te staan.

Niemand die er nog aan dacht de hulp van den dokter in te roepen; in hun meening was hij de officieele persoon, die er bij hoort als er een zieke is, gelijk een rechter bij den veroordeelde - maar die had er nu zijn werk aan gedaan, zijne ambtsplicht was voltrokken; verder verwachtten zij niet het minste heil of beternis van zijne tusschenkomst. In nood zochten zij alleen de hulp van Stanse die haar geheime middels inspande of altijd te zeggen wist wat er moest gedaan worden om het kwaad te bezweeren.

Nu bleef zij lang weg. Busschere verslechtte zienlijk. De rillingen overliepen zijn lijf en hij deed zotte gebaren met de handen gelijk iemand die in ijlkoorts verkeert. Zij hadden alle moeite om hem in bed te houden - hij wilde weg en was gejaagd. Ze zouden Stanse halen en ze kwam aanstonds.

- De medicijne die 'k zou willen geven en kan ik niet gereed krijgen, 'k moet te veel soorten bijeen zoeken. Waar kan ik nu bievoet vinden, of wie heeft er nu versche galleter-eerde? en heidensch wonderkruid en galgeboonen? 'k Heb hier iets anders dat ook wel zijn werk zal doen en dat zeer goed is in dat geval. Maar als 't vier dweersdoor komt, vrees ik dat de remedie niet sterk genoeg zal zijn! dat we te late gezorgd hebben! Waarom hebt ge daar ook den dokter zijn pooten aan laten steken? Wat heeft hij er aan gedaan? een lapken lijnwaad op de wonde gelegd! een kind kan dat ook - en hij kan zulk een lapken op zijn gat leggen, 't komt overeen uit! Kent hij de zalven om wonden te genezen door looden kogels geschoten?

Maar Stanse's kunsten waren hier niet wel genoeg - de dokter zou 't beter doen - ge ziet nu waar ge komt!

Als heur mistevredenheid uitgesproken was, begon zij op een anderen toon en zij vatte heur werkzaamheden aan.

- Hier, zie Sissen, neem gij dat ne keer in jongen, - 't en kan geen kwaad en 't en is niet bitter, 't kan uwe genezing zijn, jongen. De omstaanders fluisterden iets over de gewichtigheid van 't geval als ze merkten dat er damp opsteeg toen het fleschje ontstopt werd. Het was bekend dat Stanse in uiterste gevallen het vuur met 't vuur bestreed en bijtend en brandend vocht toediende aan de zieken.

Sissen bezag het vocht in het fleschje en liet den hals ervan in den mond steken, alsof 't hem al onverschillig was en hij niet weten moest waarvoor het dienen zou. Hij dronk het uit zonder dat een spier aan zijn wezen vertrok. Daarna stilde hij

weer, scheen te zullen slapen. Zijn asem blies hij met zware trekken door de neusgaten gelijk een peerd dat afgeloopen is.

Iedereen had vertrouwen in 't geen Stanse hem toegediend had en ze verwachtten een onmiddelijk uitwerksel van 't geheime geneesmiddel. Maar Sissen zelf scheen het op te geven, hij hief weer het hoofd en vroeg naar de kinders en als hij ze allen rond zich had, overviel hem de treurnis om 't geen hij vóór zijn oogen zag en voelde als zijn vonnis.

- Jongetjes, zei hij kreunend, 'k zou zoo geern nog een tijdetje leven, maar 't en zal niet meer gaan! En de groote, felle vent, als een gelaten schaap, legde zijn hoofd neer en de tranen liepen hem over de wangen.

De rustpoos hield nog een goede half uur aan, maar dan begon het vreeselijke tooneel waarop ze allen met ontsteltenis gewacht hadden.

Busschere schoot wakker, steunde op de armen en keek verwilderd rond. En dan, in een wrong, scheurde hij zijn hemd open, snokte 't verband van de wonde en sprong uit het bed. In den zwaai had hij de zolderribben gegrepen en gelijk hij gewoon was te doen, telkens hij in zijn goede toeren was en zijn macht wilde toonen. Maar hij raasde en riep en vloekte als een bezetene.

De mannen trachtten hem te pakken, werden echter weggeslingerd als slunsen, tot ze hem eindelijk grepen met zessen tegelijk en er op kropen en hem met zeelen aan de vier stijlen van 't bedde vastbonden. Maar hij hief 't allemaal op en 't kraakte en 't sprong in stukken en in snot onder zijn razernije. De worsteling herbegon en vier mannen hadden er hun werk mede aan elk een arm en aan elk een been en een anderen om den kop en nog een ander die hem scherreling berijden moest om de krampwrongen van den buik tegen te houden. En hij zond ze nog waar hij wilde en deed ze wakelen als in een storm en 't geloei uit zijn keel geleek aan den vervaarlijken wind. Hij verkende niemand meer.

Nu hij weer stil gevallen was, riepen zij erop, Poortere, Rika, Loket, Stanse, de jongens... al geen voordeel. Hij lag met gekeerde oogen 't wit alonder gedraaid, te glarieën in 't wilde en in eene houding als een gekeelde stier, die wacht om den geest te geven. Al de omstaanders waren bleek en beangst, met de vrees op het lijf om 't geen er nog gebeuren kon en met 't medelijden in den krop en deernis om

't geweld dat ze Sissen moesten aandoen om zijn wreedheid te temmen.

- 't Is 't vier; 't vier komt er in! verklaarde Stanse. Hij moet er in versmachten! Ge kunt wel denken hoe lastig zulk een mensch moet sterven en wat geweld het zal kosten. Zijn leven is taai als welster! 't En is maar als 't vier aan 't herte komt dat hij zal begeven.

- En is er geen middel om zijn dood te verzachten? vroeg er een.

De anderen keken verbaasd op en Rika begon te huilen - want het voorstel klonk zoo vreemd omdat er nog niemand aan 't uiterste wilde gelooven.

- Laat ons liever hem helpen om te genezen! stelde Poortere voor.

- 't En is maar dat hij ons allen kan aan den hals brengen als hij razende wordt - zulk een reus! zei er een.

- Als hij te geweldig wordt, kunnen we hem bloed laten, verklaarde Stanse. En als 't noodig is hem laten uitbloeden.

Ze bleven in beraad en drie vier wijven gelastten zich om Rika en de jongens buiten de kamer te brengen en bezig te houden.

Van biechten of berechten kon nu geen sprake meer zijn, - noch pastor noch kapelaan zouden er durven omtrent komen.

En nu weer rees Busschere op als eene furie, met een kreet als een gepijnigd beest en ze moesten hem gezamenlijk bespringen om hem geveld te houden. Dan gaf Stanse het teeken.

- Er is toch niets meer aan te doen en we zullen zijnen doodstrijd verkorten, meende zij. Kom, wie gaat er hem bloed laten.

Houttekiet, die nog barbier geweest was bij den troep, kwam vooruit en terwijl zij alle moeite deden om het ontzaglijke lijf en den rechterarm in bedwang te houden, stelde hij er zijn vliem op en sloeg den slagader af.

't Bloed speitte met een fijnen straal in de hoogte en regende in stofdruppels overal neer. Bij elke beweging schoot het straal in eene andere richting en het bloed kwam eruit gepompt bij elken slag, gestooten gelijk door een zuiger.

Weldra zaten al die mannen met 't wezen en 't lijf roodbevlekt, als moordenaars die beulenwerk verrichten. Langzamerhand mochten zij hun krachten verslappen want de tegenstand verminderde. 't Was alsof het kwaad en 't venijn van 't vier

met het zwarte, drubbele vocht Busscher's lijf verliet en hem verloste van de bezetenheid. Hij viel stil, zijn leden hingen slap en zonder eenig misbaar of kennis, blies hij zachtjes den laatsten asem uit.

In den uchtend, terwijl hij op zijn ronde was, hoorde de dokter dat de man uit het Gangske gestorven was. Hij moest er dus niet meer heen gaan.

De onderpastor die nog een laatste poging wilde wagen om den verstokten zondaar te bekeeren en eene ziel voor den hemel zocht te winnen, kwam ook te laat. Van een anderen kant zag hij nu zijne tusschenkomst veel vergemakkelijkt - hij mocht zich nu bepalen bij een gebed bij het lijk en wat troostwoorden voor de weduwe en de kinders. De kapelaan vond er de ruwe en onbeschofte venten ingetogen en getroffen, door den ernst van de dood en de vrouw en de kinderen in de radelooze wanhoop, onder den onmiddelijken slag van het ongeluk. Waar hij had meen en uit te varen over 't goddeloos afscheiden van een goddeloozen zondaar, werd de onderpastor zelf, in zijn opgewonden ijver, getroffen en de kalmere stemming bracht er hem vanzelf toe de gewone troostwoorden uit te spreken. Het tooneel rond het lijk was heel anders als bij het ziekbed. De overmoed bij de kerels was vergaan en zij die 't optreden van den onderpastor toen minachtend en vijandig beschouwd hadden, keken hem nu met bang smeekende oogen aan, om zijne gunst in te roepen. De onderpastor voelde zich in de weerdigheid van zijn ambt hersteld, - nu was er aanraking. Nu kon hij optreden als de helper die verleenen kon alleen den troost - als degene die iets meer weet dan alle anderen over 't grondeloos mysterie waarvoor ze kwamen te staan. Ze verwachtten dat hij iets zeggen zou en opheldering geven over de geheimzinnige streek waar de ziel van Busschere, dien ze daar zooeven nog bij hen hadden, nu gevaren was en van waar hij hun nooit eenig teeken meer doen zou en nooit meer terug keeren.

In den nood om hunne gevoelens mede te deelen, in den opdrang om de aandoening van hun gemoed uit te storten, meenden zij tot in de bijzonderheden, alles te moeten vertellen wat er met Sissen voorgevallen was. In de verslagenheid waarin ze nog verkeerden door dien schrikkelijken

doodstrijd, heel bevlekt nog van 't bloed dat hen bij de worsteling op 't wezen en de kleeren gespeit was, vertelden zij met gedempte woorden en uitdrukkelijke gebaren den hevigen strijd waarin Busschere zijn leven afgevochten had.

Alzoo onderging de onderpastor voor 't eerst den aangenamen indruk van 't vertrouwen bij die mannen die hem zoo afkeerig waren en die hem, naar hij meende, nooit benaderen zouden. Tot zijne groote verwondering merkte hij hier indruk te maken en hij voorzag dat zijne goede houding wel verstrekkende gevolgen kon hebben. Hij hield er zich langer op dan hij 't eerst gemeend had, ging belang toonen in 't geen men hem vertelde en met een veelbeteekenend gebaar of een enkel woord dat meer bedieden moest door den ernst van den toon, hield hij zich in zijne weerdigheid. Daarna begon hij om de ontstelde gemoederen te verzoeten; sprak hun van de groote barmhartigheid Gods, van de geheime wegen der Voorzienigheid die somtijds het laatste oogenblik waarneemt om de genade uit te werken.

In hunnen ijver om den kapelaan te overtuigen en eenige zekerheid van hem te verkrijgen over de uitkomst, haalden zij al de gaven en goede hoedanigheden uit van den overledene: zijne goedhertigheid, zijn medelijden en zijn ronde inborst - die alles uitgaf gelijk hij 't inhad. En om de beweringen te staven, haalde Rika zelf eenige gevallen aan en onder andere: dat hij Poorters vrouw opgenomen had van de straat als ze van iedereen verlaten en geschuwd was omdat haren vent in 't kot zat. En met een ernstig gelaat, als een hoogste troef in 't spel, vertelde zij: dat Busschere nooit te bedde en ging zonder zijn kruis te maken en dat hij nooit gelaten had zijn paaschen te houden!

Het deed die menschen blijkbaar deugd iemand te hebben om de eere te kavelen van den man die nu zichzelf niet meer verweren kon en die in een roep van boosheid geleefd had voor de deftiger parochianen. Zij zelf waren er genoeg van overtuigd en in hunne oogen was hij de rechtschapenheid en de teergevoeligheid zelf, maar 't geen waar zijne en hunne omgeving de eenige schuld aan was, wilden zij goedmaken met er 't noodlot en de gedwongene zedelijke ondergeschiktheid in te bemoeien, zonder dat zij het met woorden duidelijk konden uitbrengen. Zij bestormden den onderpastor om ter meest. Als eene verontschuldiging kwamen zij altijd terug op

het onherroepelijk ongeluk en die ellendige oorzaak waarin hij zoo jammerlijk zijn dood gevonden had en met de onderstelling dat het anders had kunnen zijn. Bij die bedenking woelde er in den wilden aard der mannen eene wanhoopswraak die hun ingetogen uiterlijk dreigde te breken en zoo gauw de kapelaan weg was, durfden zij met knarsetanden hun woede lossen en stonden zij rond het bed te dreigen op den rampzaligaard die hun Sissen ontstolen had!

Poortere stond daarbij en sprak geen woord. Hij was uit de kamer nog niet geweest; hij zag er versleten uit, doodvermoeid en scheen afwezig van al 't geen er rondom gebeurde.

Door de zorgen van Stanse, met de hulp der andere gebuurvrouwen werd de wanorde hersteld, het bloed afgewischt, het lijk gewasschen en net aangekleed en op een versch gespreid bedde gelegd.

Als het werk voltooid was, lag Busschere als een heilige, met kalm gelaat, versch geschoren en tusschen zijn grove vingers gesteken, hield hij een kruisbeeldeken van de goede-dood, dat als een speelding zoo klein, in de grove handen eruit zag, en waarop hij, van onder zijn neergeslagen oogschelen, ingetogen scheen op te staren.

Op een tafeltje, nevens het bed, brandden er twee keersen waartusschen een koperen Lieven-Heer en een bierglazetje met wijwater en palmtak. Heel dien dag en den nacht door, bleven er twee mannen als eene eerewacht bij het lijk en aanhoudend kwamen de bewoners, rekewijs hun bezoek afleggen als een laatste afscheid. Een voor één staken zij mijdzaam de deur open, om de plechtige stemming niet te storen, kwamen met de klak in de hand en 't zware donkerziende wezen met de neerhangende knevels, voor 't bedde staan staren; daarna doopten zij de gewijde palm in 't potje en besprenkelden het lijk, eer te vertrekken. Tegen den avond werd Busschere gekist en daarbij hernam al de droefheid nog eens, die alreeds gezeten scheen. Dat kisten verzinnebeeldde de opperste scheiding en al wie 't hun aanging, de wijven vooral, drumden er nog eens rond om voor den laatsten keer, eer 't deksel er voorgoed op ging, den doode te aanschouwen. Op den uitersten stond staakte alle snikken en werd het heel stil en al de hoofden reikten voorover alsof er iets nieuws te merken viel, en ze 't lijk voor den eersten keer te zien kregen. De aandachtigheid van dien laatsten aanblik was de onbewuste uitdrukking van het plechtige vaarwel, het afscheid voor eeuwig!

Vroeg in den morgen van den volgenden dag, luidde het kleine beêklokje zijn schelle klaagtonen door de reine zomerlucht over 't dorp.

Niemand gaf er veel acht op; het beduidde alleen dat er een arme dopper met den laagsten dienst zou begraven worden. Satie Kabootere alleen, bij wie de tegenstelling opviel met die andere, plechtige uitvaart van den burgemeester, kon zijn misnoegdheid niet bedwingen en hij moest het gaan uitroepen aan den gevel van den bakker omdat ze 't al zouden hooren:

- Ja, riep hij, 't is er een uit Gangske die gecreveerd is! Ik, zal 't roepen! Ge hoort het wel! Eergisteren was 't met de groote klokke drie dagen lang en nu is 't met schelletje! Dat is, - 'k zal 't u zeggen: omdat er drie Goden zijn; de eerste is een goudie God en hij is doof, ze moeten veel en groot geruchte maken en luide zingen of hij 'n hoort het niet; - de tweede is een zilvere God, dat is er een voor de plaatsenaars - voor de bakker en zijn weergade; en de derde dat is er 'n en kopere - die is niet doof - dat is de onze - met 't schelletje hoort hij het al dat hij de deur moet open doen van den hemel om Sissen Busschere binnen te laten!

Satie had, volgens gewoonte, al de jongens van de plaats als toehoorders, die altijd erbij waren als de groote levenhouder in zijne verontweerdiging losbarstte. Maar voor de plaatsenaars zelf was 't genoeg dat ze wisten dat 't er een was uit 't Gangske die begraven werd; niemand vroeg er verder naar omdat zij er geen belang in stelden en omdat zij er niemand tenzij van aanzien, kenden.

In 't Gangske zelf echter was 't als een hoogdag, - alle werk en bezigheid lag stil en iedereen hield zich gereed om aan de plechtigheid mede te doen. Nu nog meer dan binst hij leefde werden de bewoners gewaar dat Busschere de ziel en de geest, de leider en de raadsman geweest was van de bende, - hij die wist wat recht was, die een wil had en gezag, die nooit vervaard was en met alles weg wist en zich overal kon doen gelden. Heel 't Gangske voelde zich verweeuwd, niet overtuigd nog: dat Busschere voor altijd dood was, dat hij nooit meer zou opstaan, omdat ze een paar dagen geleden nog, zijn zware gestalte gezien hadden en zijn luide stemme gehoord. Hij was hun inderdaad verraderlijk ontstolen. Maar 't meeste leed voelden zij bij 't gedacht dat er niemand hem vervangen zou - dat ze hun opperhoofd en hun veiligheid

verloren hadden. Met die stemming, uitgedrukt op hun gelaat, stapten zij in stoet uit de enge opening van 't Gangske in de zonnigheid der dorpsplaats.

Voorop een jongen met den kruisstandaard en daarna zes mannen op hun zondagsch, die den zwaren last der kist droegen die gedekt was met den arm-pelder waarvan het zwart der stof door gesletenheid tot brons-ros was vergaan.

Achter 't lijk stapte de Grooten Turk in zijn mantel, die de kinders van den overledene in kudde opleidde. Daarna kwamen al de mannen in dichten groep gevolgd door de vrouwen, waar Rika met de drie dochters in de eerste rei gingen. Allen waren even ingetogen en stil, met de meewarigheid in heel hunne houding stapten zij vooruit, terwijl het klokje met nijdig korte slagjes als een bitsig keffertje, ongeduldig klipte om gedaan te maken.

Dat troepje menschen miek een armtierig uitzicht in de ijle kerk waar zij bijeen geschaard stonden in de middenbeuk. Binst de mis, die haastig gezongen werd, bleven de mannen met gefronste wenkbrauwen, ingetogen deftig, bewust van de gewichtigheid der gebeurtenis, waarop zij voor 't aanschijn der gemeente eere wilden doen aan hun overledene. De vrouwen zaten godvruchtig en met werkende lippen te bidden en in de stiltepoozen waar 't gezang stopte, hoorde men het snikken der kinderen die, aangedaan door 't ongewone, hun verdriet niet inhouden konden.

Na de plechtigheid trok de stoet met den pastor en 't kerkvolk naar buiten, waar in het schoone grasplein den put gegraven was. Daar zagen zij de kist neerlaten en na de laatste zegening van den wijwaterkwispel, trad Stanse Sloovere vooruit om 't geld rond te halen waarmede de begrafenis en de kist moest betaald worden. Alleman gaf zijn deel, iets meer dan 't gewoonte was, en nadat ze nog wat staan draaien hadden tusschen de grafheuvels, was er één die teeken gaf en ze verlieten het kerkhof.

Nu eerst voelden zij zich weer los en ontspannen en herademen in hun gewonen doen en om de medewerking nu maar gauw los te laten en hun wezen te ontrimpelen, haastten zij zich in ordelooze bende, naar hun eigen domein.

Het vertoog had in geener deelen de belangstelling gewekt bij de dorpelingen, - het was onopgemerkt voorbij gegaan en van 't geen er verder nu als rouw-feest moest gevierd

worden, zou geen enkel der deftige burgers op 't dorp, eenig inzicht of vermoeden krijgen.

In de Halve Maan was alles opgeschikt en gereed om 't volk te ontvangen; de tafels waren uitgeschoven, de witte kommen stonden gereekt en te midden prijkten de hooge stapels koekeboterhammen op de tinnen borden. Heel de bevolking was er genood om te komen koffie drinken. Rika kon het goed doen en ze deed het te liever om haren staat te houden en eere te doen aan de herinnering van Busschere, die ook na zijne dood moest gevierd worden als de eerste van 't Gangske.

De Groote Turk zat mede aan tafel, tusschen de weduwe en Sara, de oudste dochter. Al de anderen zochten plaats naar ze konden, mannen en wijven dooreen, de gelagkamer vol, de achterkamer vol, de vaute vol en de keuken vol. Vier, vijf wijven die er zich voor hadden aangeboden, bedienden de gasten van koffie en boterhammen.

Van nu voort zou het er lustig toegaan, zonder uitgelatenheid althans. Men zat nog met de zwaarte en de onmiddelijkheid der plechtigheid op 't gemoed, waarvan er zoo lang mogelijk iets moest overblijven; maar van 't ongeluk zelf had men nu toch een reden gemaakt om zich in 't onvermijdelijke te schikken en bij 't gezonde inzicht dier menschen had de groote levenswet weeral de bovenhand behaald. ‘Wij kunnen met dooden niet huishouden’ had er een gezegd. En daarmede beduidde men dat eens de laatste eere aan den overledene besteed was, men aan zijn plicht had voldaan en men.... voortleven moest. 't Stemmenmengsel roesde dooreen boven de hoofden onder de lage zoldering en dreef door de opgeschoven vensters naar buiten met den geur en den damp van warmen koffie. De boterhammen verdwenen van de borden en in een hoek der keuken waren er twee wijven lijfelijk aan 't snijden en twee andere aan 't beuter smeren.

Klein en groot, elk at er even gesmakelijk zijn bekomste en de jongens vooral aten er dan nog eenige boterhammen bij omdat ze zoo zelden de gelegenheid hadden van zulken kermiskost - ze telden de sneden effenaan zij ze binnenspeelden, om prijs.

Na de koffie werden druppeltjes franschen opgediend en daarmede begon er al wat roeringe te komen van de gasten die volgegeten waren en hun weister zochten of naar buiten wilden voor de koelte.

Het was geen dag om nog iets te beginnen, als men zoo goed bijeen was, en men had het nog nooit al uitgepraat over Busschere en al 't geen hij had uitgericht. Langzamerhand kwam er de stemming in alsof Sissen zelf werkelijk weer van 't gezelschap was en de mannen voelden dat ze naar den zin van den overledene handelen moesten en niet flauw vallen in ijdel getreur zonder einde. Hij zelf ware de eerste geweest om te zeggen dat 't nu genoeg was en er wat fut weer mocht in komen.

Ze verdeelden zich in groepjes; de gezetensten zochten hun makkers om met de kaart te spelen. Anderen mieken eene plaats vrij om te kegelen of gingen aan den vogelpik of naar buiten op het bollespel.

Na de borreltjes begon men aan 't bier en Rika en Sara met nog eenige helpsters, hadden reeds den voorschoot aangebonden en waren verlaan om de groote pinten bier rond te dragen.

Al de wijven waren natuurlijk ontslegen van 't koken voor den middag en ze bleven rond den Grooten Turk gezeten of ondereen luide aan 't kakelen.

Zoo verdeden zij in gezelschap heel den namiddag en als 't avond was, zaten zij er nog bijna allen in de stovende hitte binnen of rond het huis. Iedereen vond dat er nooit hertiger gevierd werd voor een doode - ten andere: gelijk Busschere was er maar één geweest en ze meenden 't voor hem niet wel genoeg te kunnen doen. 't Rumoer en 't geronk en 't geroep hield niet op - 't was een geirnde kermis; en als de gezelligheid en 't bier samen begonnen te werken, ontstond er een drang om den lust luidruchtiger te laten gaan. Er was iemand onder de deernen die voorstelde om de gezelschapspelen te beginnen gelijk op de groote dagen en dat haalde ineens al den bijval. Die niet meê en wilde moest uit den weg en 't jonge volk schaarde zich in ronde om de groote leute te beginnen. Men speelde opeenvolgend: Paterke, Schoentje-lap, Minnejagerke, heel de reeks geweldige spelen met zang en roefeling en luide gelach en gekraai en gegiechel, waar de opgeschoten jongelingen en volgroeide dochters bijzonderlijk op gesteld waren. Daarna volgde de uitdeeling der panden en de boete om ze gelost te krijgen. 't Ging er juist als op een Driekoningen-avond of een Verkoren-Maandag of op een kermis-Zondag. De laatste vondst kwam van Loket's dochter,

een meissen gelijk een peerd, die verhit was door 't springen en opgewekt door de grove pooteling der mannenvuisten.

- 't Spel van Petrus-en-Paulus! riep zij als een victorie-kreet.

Bij dien inval ging er luide gejuich van instemming en bij voorbaat ging de blijdschap reeds op om 't geen hier altijd als de opperste vermakelijkheid aanzien werd.

- Ja, de venten hebben 't nog niet gekregen; de venten moeten nog hun deel krijgen vandaag! riepen er twee drie meiden, die 't over de hoofden uitschreeuwden.

De venten zagen er geen erg in en ze zouden zich laten bedoen vandaag. Ze voelden zich zoo behagelijk en ze hadden nu zooveel bier gedronken, dat ze niets meer weigeren kosten om de leute te volmaken. De meisjes liepen naar 't zwingelkot en namen er vlas en werk gelijk ze 't vinden konden. De kerels moesten op een rij gaan zitten, scherrelings op de zate van hun stoel en elke meid moest heur vent kiezen en hem een drendel vlas of werk in de neusgaten stoppen. Gelijk ze daar zaten gepint met die vlassen knevels die tot op de knieën hingen, was 't vertoog al koddig genoeg om heel de menigte in geweldigen lach te houden; maar de echte kermis zou eerst beginnen als ieder vrouwmensch een brandende keers kreeg en op een gegeven teeken de aangeplakte knevels bij de einden met de keersevlam ontsteken werden. Daarop ontstond eene schorming van belang en het luide proesten der groote klaaien die onder 't herhaalde uitspreken van ‘Petrus-Paulus’ de vlammen moesten uitblazen op gevaar van hun baard te zien branden of het wezen verschoeperd te krijgen. De prikkeling door 't gevaar der oplaaiende vlammen, de walmdamp en 't vreemde blaasgeluid en de beangstigde wezens zwartgerookt, vormde 't zotste spektakel waarbij de wijven zich op den grond lieten vallen en den buik hielden van 't onbedaarlijk lachen. Uit den rookkuil kwamen de kerels te voorschijn, allen min of meer gehavend, den baard of de knevels verbrand en met hun zwarte wezens zagen zij eruit als moordenaars. Zij wisten zelf niet hoe wreed van uitzicht ze waren, tenzij met malkaar te bezien 't geen telkens de leute hernieuwde.

Tot Busschers jongens zelf hadden er aan mede gedaan en Sara ook bleef niet ten achter in de uitgelatenheid - ze schenen al hun verdriet vergeten te hebben en lieten zich gaan in de algemeene opgewondenheid. Poortere was de eenige die geen lust had om meê te doen. Hij kon zich niet laten op-

winden. In die bende voelde hij de zwaarte op zich wegen van 't geen hij alleen wist en 't geen de anderen niet vermoedden. Hij zat zich lijfsgenadig te beschuldigen de oorzaak te zijn van 't geen hij nu betreuren moest. In de oprechtheid van zijn gevoel had hij liever zelf dood geweest dan te moeten bekennen dat Busschere voor hem zijn leven gewaagd had! En wat was het Gangske nu nog en wat scheelde hem heel die zotte boel, als Sissen er niet meer was? Ze waren hem vreemd en hij was er afkeerig van al die loeders met hun gemeene bakkes, belabberd met roet... Hij hoorde er niet bij en wilde ver weg zijn in de eenzaamheid om zijn treurnis lucht te geven.

Zijne terughouding werd werd echter niet opgemerkt, - elk was te zeer verstrooid in 't algemeen getater omdat ze iemand zouden opmerken die van uit den hoek het spel zat aan te staren.

't Geen Poorter nu verontrustte, 't was dat hij niet wist wat aan te vangen met zijn geheim. Busschere zelf zou aanstonds geweten hebben wat er te doen was; maar hij was gestorven zonder maar eenig teeken te doen of zijn inzicht te kennen te geven. Poorter leed onder de behoefte om er met iemand over te beraadslagen. Terwijl de uitgelatenheid der onbedachte feestvierders rond hem opraasde, zat Poortere te dubben over de vraag: hoe zou Busschere er 't best mede gediend zijn? Zijn dieper inzicht wekte in hem de plicht om zijn vriend te wreken en 't Koornaert betaald te zetten. Maar hoe moest hij het doen? Als Busschere er maar met een wenk op gedoeld had, dan was 't met Koornaert gedaan, dezen avond nog, al moest het hem weer en voor altijd naar 't gevang brengen. Maar...

Terwijl hij de jongens daar mede aan 't spel zag, kwam hij op 't gedacht zijn geheim aan den oudste kenbaar te maken en alzoo een deelgenoot te hebben om een voornemen uit te kiezen. De jongen zag er echter nog zoo onbezonnen uit - 't ware alleen goed om de zaak te verbrodden; want 't geen voor de wereld en voor de makkers moest geweerd worden 't was de oneere op Busschers naam - niemand mocht weten dat hij bij eene diefte zijn dood had gehaald. Aan Rika of aan de dochter? Geen gedacht van. 't Was maar best als ze de waarheid niet kenden - met wijven kon hij in zulke zaak niets uitrichten.

Bij Poortere was het er niet om te doen een dwazen slag

te slaan - het schemerde hem voor dat er voordeel uit te trekken was en dat hij zijne wraak dieper kon doen dragen met Koornaert te doen zweeten onder de dreiging dan door een botsbolligen aanval. Hij moest het fijn beleggen om er de dubbele voldoening uit te persen en Busschere te wreken zóó dat het te zelfder tijde eenig voordeel bijbracht voor Rika en haar jongens.

Terwijl de doende kerels en de lachtaarten van meissens nu wat zaten uit te blazen en 't geweld bedaarde, zag Poortere gelegenheid om Medar, den oudsten van Busscher's zonen naar buiten te roepen. Hij leidde hem over 't pleintje achter thuis naar 't zwingelkot waar een manestraal door 't open venster een groote heldere streep in de duisternis verlichtte. Door 't geraas dat uit het huis tot hier door kwam, kon men ook de groote stilte en de heimenis van den nacht onderstellen.

Poortere nam den jongen bij den schouder.

- Hoe oud zijt ge nu?

- Op mijn zeventiende...

Poortere aarzelde een stond en dan:

- Hebt gij leeren zwijgen?

De jongen keek verbaasd op.

- Wel, wacht nog drie jaar, als ge twintig jaaroud zijt... ga ik u zeggen wie er uw vader doodgeschoten heeft - ik alleen weet het! Ik zal nu zien of ge kunt zwijgen.

Poortere vertrok. En de jongen die ineens al de dampen van 't bier en de opwinding der luidruchtigheid voelde wegtrekken, bleef verbauwerd onder den slag. Hij ging in huis en zocht in de keuken en dan in de herberg om te zien of er nog iets overgebleven was van de gewichtigheid op het wezen van dezen die hem dat onverwachte nieuws verteld had. De jongen ondervond dat er hem iets naar 't hoofd steeg als eene razernij die hij moest gesloten houden; maar op den stond was 't beslist dat hij geen drie jaar zou wachten om te weten 't geen dien Poortere voor hem gescholen hield als een geheim. Wat hij al rondzocht onder de menigte, Poortere was er niet meer te vinden en de jonge kerel lapte er in zichzelf een vloek door met den grol van: laat ze maar komen!

Toen alles stil geworden was en al de gasten vertrokken waren, dan voelde Satie Kaboteere, de groote levenhouder, opeens de behoefte om te doen 't geen hem altijd opkwam als een nood, bij elke groote omstandigheid; en eer te gaan slapen

moest hij nog naar de plaats om daar zijn gemoed te gaan luchten en de plaatsenaars de waarheid te gaan schreeuwen onder hunne vensters. Hij plaatste zich onder den wegwijzer te midden 't kerkplein en begon er te roepen over 't slapende dorp al wat hij roepen kon als een zatte profeet en in 't heldere manelicht deed hij gebaren gelijk een boetpredikant die in 't vuur zijner overtuiging zijne dreigementen uitraast.

- Smeerlappen! Schijnheiligaards! djezus-dieven! Busschere is dood, we hebben hem begraven maar wij zijn er nog, wij, zijn ras! De mannen van 't Gangske leven nog en achter ons zijn er nog! Leelijkaards! g'en krijgt ons niet kapot; als g'er eenen doodschiet groeien er tien andere uit den grond... om u den duivel aan te doen zoolang er nog smeer aan uw vel is!

De brave burgers, die in hun ruste gestoord werden door 't onverwachte geraas, lieten er zich weinig aan gelegen; 't is dronken Satie, zegden zij en keerden zich op de andere zijde om voort te slapen.

Dees laatste dagen was de kapelaan buitengewoon overlast geweest van werk. Hij was moeten uitgaan op inlichting voor 't stichten van een verzekerings-bond en al het voorbereidend werk had heel zijn vrijen tijd ingenomen, zoodat hij nu eerst gelegenheid zag om bij Juffer Agatha over een thoeveel belangende zaken te gaan kouten.

Gelijk naar gewoonte stelde de onderpastor de puntjes vast waarover hij zich voorstelde met de oude juffer te spreken. Op die manier was hij altijd zeker niets over te slaan en het gaf tezelfder tijde den schijn aan zijn bezoek van eene gegronde reden. Hij was er vertrouwd genoeg om als vriend van den huize er zoo maar binnen te vallen en hij wist dat zij er zelfs op gesteld waren dat hij er geregeld kwam, en zij mieken hem telkens de bemerking als hij er wat langer dan naar gewoonte was weggebleven, - toch hield hij er telkens eene beweegreden op na en trachtte dat zij telkens weten zouden waarom hij er kwam. Dat gold zoozeer om met zichzelf in orde te zijn als om geen opspraak te verwekken van ongegronde vertrouwelijkheid. Met juffer Agatha, die prefecte was der congregatie, eene groote weldoenster

daarbij in alle goede werken en inrichtingen en met juffer Elvire die een vriendin was van zijn zuster, had de onderpastor altijd iets te vragen of te schikken of mede te deelen zoodat hij nooit lang naar eene reden voor een bezoek zoeken moest. Juffer Agatha ten andere was een persoon die moest en wilde gekend worden voor 't goed dat ze verrichtte; hij moest haar in de goede meening laten dat zij overal haar woord en hare hand in had en dat er niets beslist was zonder haar inzicht te raadplegen. Vandaag had de onderpastor haar een plan voor te leggen tot herinrichting der zondagschool voor de meisjes, - met eene afdeeling voor huishoudkunde, waarvan hij eene modelinrichting bezocht en bestudeerd had. Daarvoor moest er een massa geld gevonden worden, maar de zaak zou een grooten klank geven op de gemeente en om er als de inrichtster van bekend te staan zou juffer Agatha wel voor eene aanzienlijke som te vinden zijn... Maar 't geen den onderpastor veel meer aanbelangde 't was de mededeeling van 't besluit om op 't einde van oogstmaand met zijn zuster deel te nemen aan de Belgische bedevaart naar Lourdes. Zijne benieuwdheid was bijzonder gesteld op het uitwerksel van die mededeeling, zonder dat hij zichzelf wilde bekennen er iets van te verwachten dat eene blijdschap of eene teleurstelling zou bevatten. Er was een klein greintje ijdelheid bij. Hij had er al zoolang naar getracht eens die reis te doen maar 't was altijd ergens blijven aan haperen en uitgesteld geworden, maar nu eindelijk, waren al de moeilijkheden weggeruimd en het zou nu plaats hebben. Het was echter nog maar pas besloten; hij had het nog aan niemand gezegd en hij hield er aan om Koornaerts het eerst zijn besluit mede te deelen. De reis zelve was al iets dat daar in de verwachting stond als eene wonderheid, maar nu reeds genoot hij er van om het op de parochie bekend te maken en alzoo een nieuw belang te verwekken - iets dat buiten de gewone dagelijksche dingen viel van het ambt.

Er waren van die bezoeken te Koornaerts waar de onderwerpen ter bespreking dunne waren en oppervlakkig; vandage echter was de dagorde zoo zwaar gevuld, dat de onderpastor vreesde niet alles breedvoerig genoeg te kunnen afhandelen. Nu juist moest het nog samenvallen met die tabakdiefte die ook al eene oorzaak tot afleiding zou zijn.

Om veel tijd te hebben schikte hij zijn bezoek niet te lang

na den noen maar lang genoeg om er niet binnen te vallen binst zij nog aan de koffie waren en Seraphien in huis was. Vandaag bijzonderlijk was de kapelaan er op gesteld Koornaert te ontwijken, omdat hij wilde vermijden heel die historie te aanhooren van iets wat hem niet aanbelangde en alleen in de oogen van den rentenier als eene wereldgebeurtenis te beschouwen was.

Het viel uit naar wensch. De kapelaan had den gepasten stond gekozen: juffer Agatha en juffer Elvire zaten alleen aan de werktafel in de tuinkamer, - Koornaert was zooeven naar zijn groenten.

Bij 't intreden merkte men reeds die weldoende lucht van de stilte en de rust waar de koelte en de gezelligheid als samengesmolten zijn tot een behagelijk gevoel dat uitnoodigt tot een gezellig samenzijn.

Op de wezens der twee vrouwen elk met eene eigen uitdrukking, was de vriendelijke welgezindheid in den glimlach en in de oogen was er iets dat de verrassing verried en een gemeenden welkomstgroet ten beste gaf. Er lag iets stemmigs in die groene tuinkamer, waar 't gedempte licht door 't loof van den wingerd, over heel de breedte van den buitenwand, als door een voorhang lichtte; - er was iets feestelijks met al die sierplanten en palmen die op tafeltjes en pikkel-stoeltjes praalden; - en iets rustigs vooral over die werktafel waar benevens het naaigerief de afleveringen der godvruchtige tijdschriftjes gespreid lagen, met nog een paar andere boeken die de onderpastor met den eersten blik verkende als een deel van Concience's werken waar Agatha af en toe in bladerde en een met gele omslag dat wel Elvire's lezing bleek te zijn.

De onderpastor wist niet wat hij er eigenlijk aan had of wat er bijzonders aan was om telkens hij hier binnentrad, iets als eene voldoening te voelen en een behagen om er neer te te gaan zitten in den rieten zetel achter tafel en te genieten van heel de omgeving. Hij was er zoo op gesteld, dat die bezoeken hem eene behoefte geworden waren; - iets dat hij zich toegaf en zich voorstelde als eene belooning waarnaar hij verlangde als zijn bezigheid achter den rug was, en dat hij betreurde als een verdampt genot, telkens het voorbij was.

Hier kon hij alle kommernis, alle verveling en de eentonigheid van het dorpsleven vergeten. Hier was voor hem het eenige huis waar hij kon praten en hier alleen ondervond hij

't genot om aanhoord te worden. Hier voelde hij zich lekker gezeten, vrij om de beenen te mogen uitstrekken en een cigaar te rooken terwijl hij er de belangstelling vond voor al 't geen hij zegde en er geëerd werd als een talentvol en goedbespraakte jonge geestelijke die zich eigenlijk wat misplaatst voelt onder die simpele lieden op een buitendorp waar hij zijne krachten niet ontwikkelen kan en talenten of fijnheid van manieren niet gewaardeerd worden.

Na de vriendelijke verwelkoming en nadat de redens van zijn lange afwezigheid waren aangehaald, meende de onderpastor naar opgestelde volgorde, de samenspraak te leiden op de gereed gemaakte onderwerwerpen. Maar juffer Agathe was hem voor. Zij zelf had iets gereed zitten en ze had te zeer op de komst van den onderpastor verlangd om hem mede te deelen 't geen haar als ‘groot nieuws’ op het hart lag. Er was geen kwestie van dat ze hem ruimte of gelegenheid zou laten om over min belangende zaken te beginnen.

- Eerst het onze! was haar meening. Met de ontzetting aan alle menschen eigen die zelden of nooit in hun stillen levensloop beroerd worden, was zij overdaan door den nood om haar gemoed te ontlasten en om het inzicht van andere menschen daarover te kennen die met hare voornemens zouden instemmen en haar gelijk geven.

Bij den aanvang reeds en uit den toon waar de ontroering doorklonk, vermoedde de kapelaan reeds dat het onderwerp in heel zijn lengte zou afgehandeld worden en dat hij zich ook voor de zaak zou moeten inspannen en belang toonen. Zijn eigen zaken mocht hij voorloopig op de achterbaan schuiven en eerst de juffer aanhooren.

- Weet gij al 't nieuws?! was haar eerste uitroep. En dan volgde 't relaas van de diefte met de verpletterende ontdekking van 't gestolen goeds in eene boeie van 's dokters hof! Daarop volgden de beschouwingen, die zij in den mond van de bijzonderste ingezetenen legde en gelden moesten als de openbare meening. Als rechtstreeks uitvloeisel van dien nieuwen toestand moesten nu nog besproken worden: de wijziging vooreerst met hunne gebuurs - de familie Blondeel en de wijzigingen in de verhouding tegenover de gemeente. Volgens den roep der menschen was er nu geen mogelijkheid meer voor den dokter om burgemeester te worden en Seraphien zou er niet van uit kunnen het opgedragen ambt te aanvaarden. Dat bracht

inderdaad een heele overrompeling te weeg in den gerusten gang der parochiezaken. De onderpastor zag het dadelijk in, dat het voorval nog maar 't begin was van iets, waarvan 't einde nog niet kon voorspeld worden. Die zaak was zoo ingewikkeld, strekte en sprietelde in zooveel verschillende richtingen uiteen en de gevolgen die eruit konden voortvloeien waren zoo zwaarwichtig, - hij voorzag dat er stofte bleef om daar weken lang over bezig te zijn en dat 't belang voorloopig al dien kant zou blijven.

Al 't geen de zaak niet raakte, bleek nu van minder bedied en 't geen hij voornemens was uit te pakken zou nu ongelegen komen. 't Nieuws der voorgenomen reis, waarvan hij zooveel verwacht had, zou nu zijn indruk en uitwerksel missen en geen grond genaken. Voor al 't geen juffer Agatha in hare opgewondenheid en met een vloed van woorden kwam uit te brengen, stond de onderpastor onaangenaam verrast. Men wachtte naar zijn oordeel als naar eene opperste bevestiging der meening die hier reeds gemaakt was. Men ging het gezag van zijn naam en zijn ambt inroepen om die overtuiging voorgoed overeind te stellen. Hij stond er in den beginne vreemd voor, was niet thuis geweest als 't gebeurde en kwam nu voor eene afgeloopen zaak en een voldongen feit. Raad was er niet meer te geven - 't geen gedaan en gebeurd was, kon niet meer herdaan worden. Men wilde nu enkel nog zijne meening kennen, en de goedkeuring krijgen van 't geen zeker in eene overhaasting en in drift besloten en gebeurd was. Een dingen belangde hem bijzonder daarin, maar hij kon zoo botsbollig geen uitleg erover vragen. Hij trachtte dus in de richting van juffer Elvire te voelen en te tasten hoe het meisje, die er rechtstreeks in betrokken was, en die 't meest de gevolgen van de breuk tusschen de twee familieën moest ondervinden, dien toestand had opgenomen. Bij haar kon hij geene groote aandoening bemerken; hij kon niet zien dat zij geweend had of wanhopig was. Zij had alles heel kalm zitten aan te hooren; hare groote, blauwe oogen keken nu en dan eens op en de kapelaan ving telkens den zuiveren blik als eene onbevangen vraag om raad en om zijne meening te kennen. Er lag zooveel kinderlijke gelatenheid, zulk rein vertrouwen en overgave in de uitdrukking van heel haar wezen, dat de onderpastor er ongemakkelijk bij werd en ineens al de zwaarte der verantwoordelijkheid gevoelde en bang werd eene zienswijze of een

oordeel uit te spreken. Voorloopig trachtte hij te gebaren het gewichtige der gevolgen niet te vermoeden en aan de oppervlakte der feiten te blijven. Voor hem was het een bijzonder kieskeurig onderwerp, waar hij niet vlak af dorst op ingaan. Hij wist wel dat er iets bestond tusschen de jonge lieden; maar niemand had hem ooit, tenzij met vage en lichte toespelingen, den eigelijken toestand der verhoudingen medegedeeld. Vroeger, waar het pas gaf, had hij zelf wel eens het meisje ermede geplaagd en doen blozen; maar of er werkelijk vooruitzichten waren, mocht hij wel onderstellen maar niet gebaren dat hij het zeker wist. Het bleef eenigen tijd bij algemeene beschouwingen rond de zaak, met 't bespreken der gevolgen die betrekking hadden tot de gemeente en hoe die en gene 't zou uitleggen en de stillere uitgesproken bedenking: hoe toch op zulken korten tijd en zoo onverwachts dingen gebeuren die een heele andere wending geven aan den toestand van 't leven. 't Was Agatha zelf die een nieuwen toon aansloeg en iets als meewarig heur spijt uitdrukte om den vrede alzoo verstoord te zien, waar zij zoo goed en zoo vriendschappelijk samen geleefd hadden. Zij stelde het den onderpastor voor als een noodlot, iets dat hen overvallen was en dat zij onvermijdelijk aangedaan waren, als een ongeluk waar zij geen uitkomst aan zag tenzij door eene zienlijke bemoeiing der Goddelijke voorzienigheid.

- Seraphien is er voor niets tusschen, menheer kapelaan, en geen van ons kan het verhelpen dat die toebak daar gevonden werd; maar, gij verstaat, als de dokter het ons nu kwalijk neemt, dat wij toch 't hoofd in den schoot niet gaan leggen nadat de schande ons aangedaan is....

Hier vond de onderpastor eene gelegenheid om dadelijk in te springen als de trooster.

- Gij moogt dat alles niet te zwart inzien, - dat kan nog wel in 't beste keeren, suste hij. Met een breeden blik over den toestand en een dieper inzicht over de oorzaken wilde hij hen 't gebeurde doen vergeten met het voor te stellen op een afstand.

- Wij storen ons te veel aan den kleinen, menschelijken kant in zulke zaken, verklaarde hij. Nu schijnt dat alles zoo zwaar op de hand, zoo gewichtig, maar eens dat er wat tijd over gegaan is en met kalm gemoed beschouwd, krijgt alles weer zijn juiste afmetingen en zijn rechte waarden, - de zaak

zelf is toch van zoo bitter weinig belang en de oneenigheid brengt zooveel onrust en ellende meê. En menschen doen algauw iets in eene haastigheid waarover zij naderhand spijt gevoelen en wenschen dat ze het niet gedaan hadden!

Daarop wilde hij heel de toedracht in een licht stellen waar alle kleingeestigheid er af is en de verantwoordlijkheid aantoonen van alle lichtzinnige handeling die groote gevolgen na zich sleept.

- Onder verstandige menschen die de weerde der vriendschap kennen, mag men zich aan geen beuzelarijen storen en bijzonderlijk: moet men inzien dat men 't geluk uit de handen niet mag smijten. Wie weet wat er ons voor een jaar te wachten staat en hoe onze inzichten van heden een ander wezen krijgen door 't geen we nu verricht hebben.

Die aanblik over de zaak was gansch nieuw voor Agatha; heur inzicht was verruimd en ze gevoelde dat ze te veel heur eigen kleine belangen had nagestreefd en troeven uitgespeeld die haar eigen verwachtingen konden bederven. Maar waar wilde de onderpastor eigenlijk heen? Wie had er onvrede gesticht? Wie moest ze weer verhelen? Agatha's innerlijke beweegredenen - waarvan zij zelf niet wel bewust was - lagen in de diepste rimpels van haar geweten verscholen. Aan 't oppervlak lag de wensch bloot en zij mocht het gerust uitspreken: dat niemand meer dan zij, aan den vrede hield en er op gesteld was om de verhouding niet te verbreken, bijzonderlijk met de vooruitzichten op haar nichtje.... Maar, men kon toch van haar niet vragen dat zij zelf een stap te doen had, als die stap door de tegenpartij moest gedaan worden.

- 't Is juist, dat bekommert mij meest van al: dat de dokter het op ons wil wijten; wij hebben niets tegen hem. We verwachtten altijd dat hij ons zou komen spreken, - met een enkel woord kon alles vereffend worden; maar.... als hij zelf koppig blijft en ons niet kennen wil, - ge verstaat toch - de feiten getuigen tegen hem - wij kunnen het toch niet goed maken.

Dees redeneering scheen de oude juffer zoo vast en zoo steil als een rots en er was absoluut niets in zulke handeling dat streed met haar geweten. 't Geen er niemand doorgronden kon en dat zij zichzelf niet bekennen wilde 't was: een geheim behagen omdat er hare beste vrienden een schandaal overvallen was; een leedvermaak, een innerlijk genoegen, waarbij

zij tezelfdertijde medegevoel kon huichelen zonder te bekennen dat het gehuicheld was. Tot dààr ging haar begeerte en werd haar verlangen voldaan; 't geen verder strekte en haar eigen inzichten nadeelig zou kunnen doen worden, stond daar buiten, in een verder verschiet, - en zij beschouwde de toestand in een ander oogpunt, dan de onderpastor het haar voorgespiegeld had. Zij meende namelijk de zaak van Elvire en Albert te kunnen leiden naar hare eigen hand. Eens dat de dokter de vernedering onderstaan had zou hij nederdalen tot op hare hoogte, - dan was zijne meerderheid geëffend, - Seraphien zou 't op hem gewonnen hebben met burgemeester te zijn en dan zou zij met een edelmoedig gebaar de verzoenende hand naar den gevallen vriend uitsteken, - het aangedaan onrecht vergeven en als eene gunst de hand van haar nichtje aan den zoon van den dokter schenken. - Op die manier moest alles in orde komen en zoo wilde zij zegepralen. Als de verwachte instemming uit den onderpastoor niet te krijgen was, wilde zij hem er toe overhalen toch haar goed recht te doen begrijpen en hare beweegredenen en goede inzichten aantoonen. - Seraphien twijfelt er niet aan of de dokter zal geen moeite hebben om zijn recht te verdedigen en als de zaak een goeden uitslag krijgt, valt de oneenigheid van zelfs, merkte zij. En wat de latere gevolgen betreft, o, wij eten en vergeven, - wie er dan nog leeft zal 't gebeurde lang vergeten hebben, - we mogen ons aan zulk geen kleinigheden storen.

Het kostte Agatha geen de minste moeite om de mildheid in hare stem te leggen en den onderpastor te overtuigen dat er geen ongelukken te vreezen waren.

- Het vonkje zal hier geen brand verwekken, - we zijn te zeer bevriend met malkaar, we kennen den dokter te wel en zijn vrouw! Maar niemand kan beletten dat er iets in den weg valt en misschien is het eene waarschuwing van de Voorzienigheid.

De onderpastor kon nu gereedelijk instemmen en door een onverwachten inval kon hij nog een ander uitzicht openen en hij bracht het maar uit om de stemming wat op te klaren en om juffer Elvire er in te brengen.

- Als het vonkje nu onvermijdelijk in brand moest overslaan en de oneenigheid toch moest uitbreken, maande hij glimlachend, dan zie ik nog een ander middel dat de Voorzienigheid aan de hand heeft.... in zulke gevallen kunnen

de kinderen soms bewerken 't geen de ouderen niet kunnen. Of, ten ware de wegen misschien in eene andere richting uitliepen dan de voorgenomene... 't geen ook al kan gebeuren - en dat juffer Elvire haar geluk van elders kwame en er geen verzoening noodig ware!

Dat was half ernstig gezegd en met lichte plagernij bedoeld omdat de onderpastor nog altijd twijfelde of het meisje wel zoo hartstochtelijk op den jongen dokter verliefd was om noodzakelijk haar geluk aldaar te gaan zoeken.

Uit den lichten blos en den zacht verwijtenden blik kon hij natuurlijk niet opmaken hoe 't er mede gesteld was; een meisje is altijd geern geplaagd met iets dat ze niet bekennen wil en 't was hier nu de stond niet om vertrouwelijke bekentenissen van dien aard te doen. Maar de diepte van 's onderpastors verstrekkende opwerping hadden de twee juffrouwen om 't even goed begrepen. Agatha knikte instemmend en Elvire durfde hem nu weer aanstaren met een blik, die hare dankbaarheid scheen te betuigen, omdat hij een dubbelen uitweg voor haar open hield.

Als een goede raad stelde hij voor aan de juffrouwen: om de zaken haren loop te laten zonder er zich te veel door te laten ontroeren.

't Geen nu in den eersten tijd te gebeuren staat, meende hij, zal zeker onaangenaam zijn, er zal gebabbeld worden - maar daar moet ge u niets van aantrekken. En eens dat het ergste voorbij is, brengt de tijd alles weer in orde. Zulke dingen moeten uitbloeden en als de benieuwdheid eraf is krijgen de zaken weer hun gewoon, dagelijksch uitzicht.

Daarmede was er een natuurlijk eindpunt aan die verhandeling gebracht en de onderpastor vond het geschikt om de samenspraak nu maar op een ander onderwerp te leiden.

- In zulke gevallen, zegde hij, zou een mensch veel verstrooiing moeten hebben; 't ongeluk is dat we de zaken te veel uit de nabijheid beschouwen als we onze eigen handelingen en de omgevende toestanden op een afstand konden zien, zouden veel dingen breeder opgevat worden en veel kommernissen achterwege blijven. We zouden moeten nu en dan uit ons midden opvliegen en onze doening uit de hoogte bekijken - we zouden medelijden hebben met ons zelf! - Kijk, zegde hij als bij een inval, 'k heb u nog iets mede te deelen: we gaan op reis! 't Is gister-avond besloten:

op 't einde der naaste maand gaan we met de Belgische bedevaart, naar Lourdes! wat zegt ge daarvan, dat is ook iets nieuws, maar van een ander soort.

- En gaat uw zuster meê? vroeg Elvire benieuwd.

- Zeker, 't is nog meest voor haar dat ik het doe! 't meisje heeft al geen te pleizierig leven in de onderpastorie, altijd alleen en, een jong meisje vooral, moet er soms eens uit, dat verruimt den geest en maakt het gemoed gezond...

- Dat gelukkig schepsel! 'k Ben er jaloersch van! riep Elvire, die er geen erg in zag, de begeerte die dadelijk opgekomen was in haar hert, onbevangen te uiten:

- O, Tante, dat ware nu eens juist een gelegenheid! 't Is al jaren dat gij ervan spreekt en nu zouden wij toch gepast gezelschap hebben! - om alleen te gaan heb ik er geen aardigheid in!

- Goed kind, maar ge weet of ge vraagt niet eens of menheer kapelaan u meêwilt in gezelschap?!

- O, maar juffrouw, nu meent ge 't toch niet zeker? Mijn zuster zou ermede in den hemel zijn, gezelschap te hebben en ik beloof u dat die twee onder mijne hoede in zekerheid zullen zijn, - 't en andere: 't is eene bedevaart, iedereen is vrij eraan deel te nemen, - ik heb niets te weigeren!

Het nieuwe onderwerp bracht eene gepaste afleiding in het akelig ernstige waarvan eenieder nu voldaan scheen te zijn. Het wekte ineens de volle belangstelling en juffer Elvire, bijzonder was wakker geschoten en nu wilde zij er alles van weten: wanneer, en wie er al meeging en wat er verder al moest geschikt worden....

- Ja, merkte tante, we moeten dat eens op 't gemak bespreken als juffrouw Irma erbij is.

- En gij, juffrouw Agatha?.... Waagde de onderpastor, zijt gij ook van 't gezelschap?

- Ik, o neen, wat denkt gij?! aan mijn jaren! verweerde zij zich. En Seraphien alleen laten?! achter twee dagen is hij dood!

Het voorstel om Seraphien ook in 't gezelschap te halen, kon niet gemeend zijn, dacht de onderpastor en hij liet het rusten.

Al de narigheid en de opgezette treurigheid van daareven was weggevaagd en een heldere meisjesstem klonk als een zuivere belle, opgewekt ertusschen. Ze waren er ten volle in,

aan 't schikken en 't uitpakken van voorgespiegeld genot, als onverwachts de magere figuur van Seraphien, statig en stijf, als een dreiging op den koer verscheen en zijn stappen naar de tuinkamer wendde waar hij al dat gerucht hoorde van die drukke samenspraak.

Geen van de drie vond het gepast om voort te doen of iets van 't opgezette plan mede te deelen. Koornaerts gelaat getuigde van zulken zwaartillenden ernst, dat het gesprek onwillekeurig stokte en de onderpastor, tegen zijn meening in, geen ander uitweg ziende, zich gedwongen vond om zelf het gevreesde onderwerp aan te pakken waarvan hij zich gelukkig reeds ontslagen meende. Om zijn medegevoel te betuigen, begon hij naar inlichtingen te vragen over 't geen waarover hij nog geen vasten uitleg gekregen had.

- Als men op voorhand wist wat er ons al over kan komen, mijmerde hij. Met eens recht te vervolgen krijgt men nog al het ongelijk op den hals en van vrienden maakt men vijanden. Ge weet, hoe we voor de rust zijn en dat we niemand eenig kwaad en willen!...

De onderpastor vond het noodig om den eenvoudigen man, met zijn vreesachtig gemoed, troost te brengen en zekerheid te geven om zijn rechte wegen te gaan, zonder ommezien. Hij voorspiegelde het hem als eene inleiding en eene voorbereiding tot zijn nieuwe ambt van burgemeester, waar hij meer dan eens onversaagd en handelend zou moeten optreden om 't goed recht te vorderen...

En bij manier van afleiding, om er van ontslagen te zijn, kreeg de onderpastor den inval om, met 't voorhangen van erger rampspoed, het geval hier wat op te lichten. Hij vertelde van 't geen hij had bijgewoond aan 't bed van een gewonden strooper, in 't Gangske. Heel 't geval gelijk hij het uit den mond der wijven zoo schilderend had vernomen, hield hij hier voor alsof hij het zelf had bijgewoond. Hoe die reus van een vent door zes venten vastgehouden, gevochten had tegen de dood en hoe 't heetvuur hem had verteerd en zijn zinnen in razernije ontstoken en hij zijn verband had afgerukt, terwijl de mannen vechten moesten om hem te overmeesteren en gewerkt gelijk de beulen, en al die in huis waren, bespetterd en bevlekt werden met bloed gelijk moordenaars. Dat ze hem, als laatste middel een slagader afgesneden hadden en zijn bloed afgetapt werd tot hij bezweken was en in zijn verstokte goddeloosheid gestorven.

Onder 't vertellen sloeg de onderpastor toevallig de oogen op Koornaert en het trof hem dat hij zoo dwaas verwilderd te luisteren zat en roerloos bleef als een verdwaasde te staren op een schrikbeeld.

De onderpastor kon maar niet vermoeden hoe die gebeurtenis zulken wreeden indruk miek op den rentenier en dat hij zoo gevoelig kon zijn aan 't geen met een strooper uit 't Gangske gebeurd was.

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.

Verzen.
Herman Middendorp.

Voor Pauline N.

De droom.

De blauwe nacht, de zachte nacht
heeft mij een droef genucht gebracht.
Een droom ontbloeit, een witte roos,
van tranen en van weemoed broos.
Door nacht-omschaduwd schemerland
geleidde mij uw zachte hand;
en uit uw teeren vingrendruk
doorgloeide licht en jong geluk
mijn lijf, dat in een tinteling
van blijheid aan uw zijde ging.

De maan was in de diepe kim
een doode vlam, een witte schim,
en bleeke wolken lagen stom
de stille wereld wijd rondom.

Toen viel een woord, een jong gerucht
van mijne lippen in de lucht,
en plotsling voelde ik op mijn hand
uw tranen als een zachte brand;
en al-door zweeg uw zoete mond,
de stilte sloeg mijn woorden wond....
De blauwe nacht, de zachte nacht
heeft mij een droef genucht gebracht.

De wind zingt een wijs....

De wind zingt een wijs van verlangen,
nu ben ik weer zoo alleen,
met den schamelen troost van mijn zangen,
die breken in zacht geween.

Hoe wilde ik de heugnis vergaren
van Liefstes woorden en lach,
en beglanzen de doode jaren
met den schijn van één vreugdedag.

Lief, o kom met uw streelende handen,
en uw mond die zoo fluisterend spreekt,
nu de glans, die als wijding te branden
ging, over mijn uren verbleekt.

O houd met den schijn uwer oogen
mijn kilte weer koestrend omhuld, -
met het licht dat van koelende togen
der vrede mijn beekren vervult.

Verlangen.

In de zacht-witte bogen
van je armen te zijn,
in den schijn van je oogen,
o Liefste mijn.....

In 't gerucht van je woorden,
die fluister-zacht
ruizelen door den
stil-diepen nacht....

In den geur van je haren,
die glans-gedoofd
schaduw vergaren
rondom je hoofd....

O, konden de uren,
glijdend zoo zacht,
maar al-door duren,
een eeuwgen nacht

in de zacht-witte bogen
van je armen te zijn,
in den schijn van je oogen,
o Liefste mijn.....

Lied van den nacht.

De maan is over de stille stad
gekomen;
door de oude straten loop ik wat
te droomen;
ik luister naar een deinend lied,
dat gaat en keert, en niet vervliet.

De sterren scheemren met vertrouwd
geflonker;
de breede stad ligt goed en oud
in donker;
maar in mijn ziel gaat telken keer
de wondre deining op en neer.

Ik kan de wijze in woorden niet
doen rijpen;
mijn mijmring vindt geen klanken die 't
begrijpen;
maar 'k weet van 't lied een teedren schijn
in de oogen van de liefste mijn.

IJle wijzen.

IJle wijzen, die bekoren,
zingen van verzuiverd leed
in mijn ziel, die niets verloren
en zooveel gewonnen weet.

Langs het goudlen van de dagen,
langs het zilvren van den nacht,
wijkt de schaduw van mijn klagen
voor een vreugdlicht ongedacht.

Al de wereld ongeweten
van wat nieuwe lente schonk, -
droom-omtooverd neergezeten
wacht ik, waar mijn twijfel zonk

onder 't zwart van diepe kimmen,
peinzend naar een wondren schijn:
uren die den trans beklimmen
met een lach van kristallijn.

De dichter en het kind.

Ik ben een dichter - ik ben een kind;
mijn Liefste, o zeg dat gij beiden bemint.

Want de dichter vindt wel in zijn liederen kracht,
maar het kind is verdwaald, en het schreit in den nacht.

Had de dichter zijn bitteren trots tot een troost,
het schamele kind werd door niemand gekoosd.

O kus het zijn wachtende lippen toch rood,
en breng het met zorgen en koestering groot.

Dan loont u mijn liefde met zangen bij zang,
mijn oog in uw oog en mijn wang aan uw wang.

Ik ben een dichter - ik ben een kind;
mijn Liefste, o zeg dat gij beiden bemint.....

Mijn hart is goed, mijn hart is mild....

Mijn hart is goed, mijn hart is mild,
mijn klagen is in vreê verstild.

Mijn hart is als een lentenacht
met gouder starren kalme pracht,
met weemoed-zachten vogelzang,
een tranenval van zoet verlang.
wat leek verstard voor alle tijd
- o Lief, ik had zoovéél geschreid -
hebt gij gewekt met zoet geluid,
en nieuwe knoppen spruiten uit.

Mijn hart is goed, mijn hart is mild,
mijn klagen is in vreê verstild.

En keert nog eens het oude leed
in 't schamel-grijze boetekleed,
dan zal nog vóór de nacht begint,
haar droeve wijs versmelten in 't
geduister van vergetelheid,
omdat uw lach mijn peinzen beidt,
en 't fluistren van uw teeder woord
meer dan een klacht mijn ziel bekoort.

Mijn hart is goed, mijn hart is mild,
mijn klagen is in vreê verstild.

Moderne romantiek.
Herman Middendorp.

Ary Prins, De heilige Tocht. - Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon.

EIGENLIJK eene combinatie van naturalisme en romantiek - op zich-zelve reeds een eigenaardig verschijnsel; let men daarbij op den vreemdsoortigen vorm, die, door de verwaarloozing van de Hollandsche syntaxis, meer op Latijn dan op Nederlandsch gelijkt, dan mag men De heilige Tocht zonder overdrijving beschouwen als een der merkwaardigste boeken van onzen tijd.

Romantiek is reactie. Men zal het verschijnsel overal aantreffen, waar bindende wetten een jaren-lang heerscherschap hebben gevoerd over de kunst. De romantiek erkent geene wetten; zij is de triomf van het algemeen-menschelijke, dat door smaad en tegenstand tot de absolute dáád geprikkeld, als met de krachten van een Simson de insperrende tempelzuilen van wet en traditie omverwerpt, en, zelve verbaasd over de gevolgen der over-moedige krachts-ontwikkeling, de weg-wijkende verschieten eener gansche wereld overschouwt. In het wezen der romantiek ligt opgesloten, dat zij, in den staêgen gang der op gezette oogenblikken hare werken vervullende tijden, zich-zelve herhaalt. Want de tot stand gekomen verandering, zich bestendigend, stelt zich wederom onder wetten, ook zonder dwang van gesproken of geschreven woord; mettertijd wordt het nieuwe-zelf tot wet, en dus eenmaal tot ergernis voor den geest die geene wetten duldt.

Doch men heeft er zich wel voor te wachten, elke reactie in de kunst met den naam Romantiek te bestempelen. Waar de verbeelding niet idealiseert, geen romantiek; waar de Droom niet uit verleden of toekomst, uit hemel of aarde, uit kleuren

en lijnen en geluiden, uit al de verschijningen der schoonheid een wereld weet te scheppen, waarin plaats is voor al de machten die in de ziel van den kunstenaar kunnen ontwaken, daar zal de romantiek ook niet volledig hebben gezegevierd. De romantiek erkent geene beperkingen. Alle wegen moeten voor haar openstaan, die van de dwaasheid en het ongerijmde zoowel als die der hoogste dichterlijke vlucht. Zij wil de omwenteling en ontplooit in die omwenteling de algemeenheid van hare gaven. Zij is de lyriek van de revolutie.

Wat wij tegenwoordig gewoon zijn in de betiteling van 'De Romantiek' samen te vatten, is het complex van verschijnselen die zich gedurende de laatste helft der 18e en de eerste helft der vorige eeuw in de westersche literatuur hebben voorgedaan, bijzonderlijk in Engeland, Frankrijk en Duitschland. Verschijnselen, die, hoezeer gemeen-hebbend het algemeen-kenmerkende, namelijk den op-stuw van den menschelijken geest naar nieuwe gebieden, het om-scheppen van de realiteit tot wonder-werelden van ontketende fantasie, toch hemel-wijd uiteenloopen in resultaat en gevolgen, zoo wijd, dat welhaast elk gebied der westersche letterkunde door de golven der steeds verder uit-kringende reacties is beroerd.

De universeele bewogenheid dezer romantiek vindt men in onze literatuur slechts gebrekkig weerspiegeld. Trekt men de grenzen van het begrip samen, neemt men bijvoorbeeld met Albert Verwey aan, dat de Romantiek is 'een Europeesche beweging, die in elk land naar verheerlijking van het nationale verleden streeft', dan worden Drost en na hem Potgieter en de zijnen de vertegenwoordigers eener nationale romantiek. Doch de verheerlijking van een verleden, en bijzonderlijk van een nationaal verleden, is niet meer dan een toevallig kenmerk van het algemeene verschijnsel, zij dan ook het verbeelden van een voorbij tijdperk een der meest voor de hand liggende gevolgen van de onbevredigdheid met het bestaande, die de wakker-geworden geesten bezielt.

Neemt men het universeele karakter der romantiek als grondslag, dan zijn het niet zoozeer Drost en Potgieter, en veel minder dan deze twee de velen die de Engelsche en Fransche voorgangers op fatsoenlijk-hollandsche manier achterna-wauwelden, als wel Multatuli, die den geest der romantiek heeft gebracht in onze letterkunde. Voor duidelijk inzicht

hiertoe verwijs ik naar de boeyende en diep-grijpende studie van Dr. J. Prinsen J. Lz.: Multatuli en de Romantiek[1].

De in Holland al-door het meest naar voren gekomen trek in de romantiek: het vrij-laten der verbeelding in een ruim veld-van-verleden, doet zich wederom voor in onze moderne letterkunde. Ik wijs hier op de werken van Adriaan van Oordt, Arthur van Schendel, Couperus nu-en-dan, Ary Prins, en het is over het, aan het hoofd dezer beschouwing genoemde boek van den laatsten auteur, dat ik iets ga zeggen.

Het latere proza van dezen schrijver - men zal zich herinneren, dat de novellen-verzameling Een Koning in denzelfden vorm geschreven is - heeft veel opzien gebaard; de op uiterlijkheden afgaande menigte heeft hier veel misprezen. ‘Ary Prins - o ja, dat is immers de man die dat zonderlinge proza schrijft; die doet of er bij ons geen syntaxis bestaat; en onze taal is toch geen Latijn; hij had de zinnen even-goed op gewonemenschen-manier kunnen schrijven’, enzoovoort. Inderdaad, voor onze hollandsche, het nu eenmaal bestaand goede bestendigd willende degelijkheid is de schrijver van De heilige Tocht wel de vreemdste literaire verschijning van onzen tijd, de spellings-anarchist Van Eeden misschien uitgezonderd. Op een examen zou er met het ontleden zijner volzinnen absoluut geen beginnen aan zijn!

Ik sprak van uiterlijkheden. Want wie door dezen, aanvankelijk afschrikkenden vorm heenkijkt, wie zich in-leest in het boek, zich de moeite getroost, in het innerlijke dezer kleurig-rhythmische volzinnen door te dringen, vindt zijnen arbeid beloond door een wonderbaar genot. Ik zou dit zich-inwerken in het wezen dezer kunst wel willen vergelijken bij het doordringen in een bijna nooit bezocht bosch: aanvankelijk kost het u moeite door den wir-war van dicht-ineengegroeide en zonderling-saamgestrengelde takken en stengels vooruit te komen; veerkrachtige twijgjes striemen u in het gelaat en de stekels van wild-opgeschotene slingers schrammen u over de handen; doch deze kleine beletselen niet achtend, dringt ge voorzichtig verder, tot ge eindelijk komt op opene, groenbegroeide plaatsen, waar ge verademend neerzit, en de rustige pracht van het afgelegene woudleven ongestoord genieten kunt.

Zoo eene sensatie ondergaat ge, als ge met wat goeden wil

1. Eerst verschenen in De Beweging 1908; daarna afzonderlijk uitgegeven. W.L. en J. Brusse, Rotterdam.

het proza van dezen auteur ter hand neemt; de lichte striemen en schrammen van ergernis, die ge opgeloopen hebt, vergeet ge voor de schoonheids-openbaring, die uit het binnenste van dit kunstwerk over u komt. Ik heb eens hooren beweren, dat de door den schrijver gebezigde proza-vorm een poging is om naïef te doen. Wie zoo spreekt, aldus de wijze van zegging van den heer Prins vergelijkend bij het stamelen van een kind, dat zijne woorden nog niet te rangschikken weet, is al-weer aan het uiterlijke blijven hangen, is niet geslaagd door het floers van den vorm de licht-sterke kern waar te nemen. Want dit proza is stuk voor stuk bijeen-gedacht, zin voor zin aaneengeklonken tot een hechten keten van zeggingskunst, en het naïeve, waarin altijd een hoogst-belangrijk element van onbewustheid schuilt, is aan dit werk absoluut vreemd, zoowel gewild als ongedacht.

Ik schrijf eens dezen zin af (ik zou voor het illustreeren mijner bedoeling zooveel andere kunnen kiezen als ik slechts wilde):

'In het bruin-oker slijk de ruiters reden nu, de hoeven neêr in plassen, en klonten spatten op tegen ruggen aan.' (Pag. 39).

Bij het goed-lezen van dezen zin valt toch dadelijk op, dat de auteur, bij het door-dacht en gepreciseerd weergeven van door-voelde impressie, aan naïef-willen-doen, en dan nog wel zoo doorzichtig als door dezen afwijkenden zins-bouw, onmogelijk kan hebben gedacht?

Het in averechtsche volgorde plaatsen van woorden en zinsdeelen kàn gronden op gewild vertoon van naïeveteit, doch niet bij een kunstvorm als deze, waarin andere, meer in 't licht springende qualiteiten onmiddellijk uitwijzen dat een dergelijk effect niet is beoogd.

Bevreemding kan het moeilijk wekken, dat dit, door eene gerijpte bezinning saam-gepeinsde verhaal voor den schrijverzelven een tocht geweest is, die jaren duurde. Het boek als geheel doet mij denken aan een veel-tintig tapijt-werk, waarop met zorgzame hand, moeizaam vorderend, de schakeeringen zijn saamgebracht tot een kleurig maar harmonieus geheel.

Over de 'andere, meer-in-'t-licht-springende qualiteiten', waarvan ik daar-even gewaagde, willen wij nu gaan spreken. En dan dient wel in de eerste plaats genoemd het wondere, volkomene vermogen van dezen kunstenaar om het geestelijk-aanschouwde en met de ziel door-leefde zijn en gebeuren van zijn middel-

eeuwsch verhaal in tafereel te brengen. Deze auteur moraliseert niet, hij redeneert niet, hij verklaart niet, hij schildert: het geheele boek is eene bijna-onafgebrokene reeks van treffende schilderijen, schitterend van coloriet, en levend van zuivere plastiek.

De volgende bladzijde schrijf ik ter kenschetsing af; eene beschrijving van den stoet der kruisvaarders:

'Vooraan monniken en pelgrims uit het Heilige Land, die barrevoets in ruige pijen en droegen in de hand een kruis van hout gemaakt. Zij waren mager door ontbering, en holleschitterden hunne oogen in dweep-verlangen naar den strijd om Het Graf van smaad te redden. Zij baden luid en hieven armen in groote geest-vervoering; één tot de lenden naakt, sloeg zich in vrome razernij met lederen geesel tot bloedens op het lijf, en op zijn schouder was een kruis met ijzer ingebrand. Ridders na hen kwamen, somber, niet te zien in ijzer, op groote oorlogshengsten, die hadden kruisen op de hozen. Vreemde menschen-zonder-leven door het zwaar-omslagen lijf, dat niets vleeschelijks had, met omgedraaide ijzer-voeten, en met monster-groote helm-hoofden getralied voor de oogen, die duister daardoor zagen. Ook edelen in schubbejakken met platte snavel-koppen, die op een hoogen maliën-kraag bepluimde vogel-koppen leken met bekke-spleet voor lucht en licht. Maar anderen in de vormen-weeke pracht hunner zachte borduur-gewaden, die tot de voeten hingen, gespleten voor het rijden, door de lang-omhaarde, gladde koppen met schuine sier van veder-mutsen op vrouwen leken, die trokken zorgeloos uit als naar een jacht-vermaak. En knapen bij hen liepen, een valk op de vuist, die stille-trilde onder kap; ook groote honden meegenomen, die slopen voort als panther-beesten, en vocht uit hunne bekken droop. Achter de zwaar-geruste krijgers met hunne boogschutters en speerdragers het schamele volk - kruisvaarders in lompen, die droegen alleen het kruis, en weerloos waren in God-vertrouwen. Honger-kinderen liepen mede, die vroegen waar Jeruzalem was, en zwakke stemmetjes zongen. Zwangere vrouwen waggel-torsten hare zwaarte, de handen bid-vouwend op den buik - onnoozelen als blinden zich door beesten lieten leiden, en lachten gelukzalig - gebrekkigen sprongen op krukken voort; lang de weg voor hen naar het Morgenland, waar zij genezing zochten en nooit zouden komen - mannen als gekruisigd, de armen uitgestrekt, star-schreden

voort, de oogen half gesloten, in zelf-marteling, die Hoog Geluk zou brengen - boeven en lichtekooijen ook niet ontbraken, en het laatst, ver achteraan, een melaatsche in slepend doodsgewaad, die aldoor sloeg met wonden-hand zijn houten Lazarus-klap.' (Blz. 54-56).

Ziehier een voorbeeld van overzichtlijke veraanschouwelijking. Daar staat in het fragment, dat ik citeerde, geen woord te veel of te weinig: er is niets bij, dat aangebracht is om de stemming te verinnigen, het effect te verscherpen. De schrijver laat ons alleen aanschouwen. Maar zijne visie is zoo zuiver-volkomen, dat de overneming van het geestelijk-waargenome in ons wordt tot een diep schoonheids-ontroeren, en wij met een vreemd, en, door de plotselinge verrassing van het wonderlijk gebeuren, zelfs een weinig verschrikkend gevoel van ongebroken aandacht den stoet voorbij zien trekken, van de rijkgetooide ridders af tot den macaberen ongelukkige toe, die den optocht van verre volgt.

Thans een voorbeeld van detail-schildering; een begroeide plek in het bosch, met wisseling van schaduw en zon:

'En onder het ruischen van de hooge blaâren-zee in koele schemering, die leêg van leven scheen, een aarzel-gouden-dans, door wind, van sluike zon op mosbedekte grijze blokken, die aan de hoeken uitgesleten door stille rust van af den vroegsten tijd. De steenen onder vochtig donker, waartegen schel en teeder groen van geile kruiden schoot omhoog, dat onder schuwe beestjes boog, die kropen op langs stengels, en tastten over blaâren voort, die zacht in trilling waren.' (Blz. 41-42).

Met hoeveel liefde voor het kleine is dit gezien en geschetst; daar droomt in deze gepreciseerde weder-gave eene ontroerende waardeering van de schijnbaar nietige dingen.

De schrijver is een toovenaar met het licht en de kleuren; merk het slechts op in een zin als de volgende (fragment, waarin de kruisvaarders trekken door een woud waar het lang en zwaar geregend heeft):

'Stil-levendig de bontheid was op lijven te midden van het groen-in-vocht, dat schimmering van grijsheid had; fluweelen stoffen donsden oud als zachte herfstbloemen, en matte zilvering door licht was op de blanke harnasplaten.' (Blz. 92).

Of lees eens deze beschrijving van de bedriegelijke luchtspiegeling, die in de woestijn zich voor-doet aan de kruis-

vaarders, na lang dolen in droefenis en versmachten plotseling bezield met moed en hoop, die na kort verheugen in dieper vertwijfelen terug-slaan:

'Voor lucht, die bleek goudijne strakte, dat teêrend naar lazuur vergroend, de ronde dracht van torens, met gaten en kanteelen, ging zuiver op in roodigheid van steen, zoo ijle in het staan, alsof een spiegeling uit helder water was geheven. Daarbij in laagte schrankel-rij van daken, de nokken spits als topcapruijnen, in blauwheid die van schaliën kwam - het scheen wel of safieren in maneschijn verglooiden: zoo zacht de sprankeling, die naar den hemel vlood. En purpering van amaranthen in kruinen was ontstoken, die als door wind daarbij bewogen, waarneven was van palmstammen de weemoedkroon van blaâren neêr - een groen, dat zilverde naar grijs, en garvend over water boog.' (Blz. 135).

En dan de sublieme schildering van de uitwerking van het Grieksche vuur bij de bestorming van een Muzelmanschen burcht in den nacht, een tafereel, waarin door de enkele beschrijving, zonder dat de auteur ook maar éénmaal door een zin of zelfs door een aanduidend woord den bedoelden indruk komt versterken, de kleuren-toover wordt tot eene angstige sensatie. Ziehier enkele regels; (een aantal krijgslieden trachten met een zwaren boomstam de walpoort in te stooten):

'Maar de poort werd niet getroffen, want in een sulfergeel gewaad, dat helle-lichtte op de plooijen, stil een gestalt, met donker aangezicht in duistering door tulbanddoeken, was op den wal verschenen, en wierp groene vlammen op hoofden en op ruggen neêr, die aan de menschen bleven hangen. Op lijven die zich wrongen fel spikkelde het vuur, als blaaijerden smaragden uit. Het helle-groen opsissen bracht in den zilverschijn de holheid van een grotverlichting, waarin een stuk van wal met bleeke schimmeling doemde, en de toren spookte groenelijk op als onder water, lang verdronken, om hooger uit te gaan in blankheid, die zóó vast alsof van marmersteen gemaakt.' (Blz. 149-150).

Uit de aangehaalde fragmenten, en bijzonderlijk uit het laatste, blijkt de gevoeligheid van den schrijver voor plotselinge licht-effecten; niet zelden herinnert deze zeldzame schrijfschilderkunst aan de tooverachtige schakeeringen, waardoor de Rembrandtsche doeken voor ons zulke mysteriën van schoonheid zijn. Uit nachtelijke donkerte roept de verbeelding

van den heer Prins plotseling een magischen licht-schemer te voorschijn: een flits van een vlam op een helm, een vale veeg van doorbrekend maanlicht op het leien dak van een burcht, een koude straal van aan-lichtende winterzon door de sluyers van den nacht. Men lette nog op de treffende omschrijving van de licht-uitwerking in het volgende, waarin het binnenvallen van fakkel-glans in het nachtlijke duister van eene kroeg-kamer wordt uitgebeeld:

'Het licht joeg donker uit de hoeken en ruigde rood de zware banken, waarop sloeg schijn in tinnen kannen, en lagen kleederen verstrooid, alsof in vlucht vergeten - fel kleurde karmozijn van eenen manne-mantel en geel van een kaproen een waas van matte goudheid had.' (Blz. 59).

Beschrijft de auteur de schakeering van het door de bladeren vallend zonlicht in een oostersch woud, dan schijnt de gansche rijkdom der taal niet bij machte tot het doen uitbeelden der innerlijk-aanschouwde tinten; en het rijkste beeld-vermogen schijnt te kort te schieten tot de bevrediging eener zoo machtige visie:

'Een akerboom kreeg goudheid-in-een-dans op zilver-grijzen rimpelbast; met hettig rood een doornstruik gesinteld werd, die bij een poel struweelde op, waarover damp-lazuur door schijn tot violet verbloosde, en eene tak vol blad scheen goudflouwijn te dragen door felle zon, die vlamde verder op een stam sinopel uit tot esmeraude. Wild slingerden lianen van boom tot boom, die als in gloeiing teerden, en op het ongebaande pad, tapeete zacht, rood-bruin door blad, dublonen sehenen rond te dwalen door het kringelen van gouden stralen.' (Blz. 162-163).

De heer Prins, die met naturalistisch proza zijn schrijversloopbaan begon[1], schenkt ons in zijn gebleven hartstocht, verpuurd door schoonheids-bewogenheid, voor het werkelijke-in-elken-vorm, ook het schrille en de felheid-van-gebeuren, waarvan de wedergave hem bij den volledigen voortgang van den heiligen Tocht onvermijdelijk was. Zoo kwam hij bijvoorbeeld tot de beschrijving van den op den paal gespietsten ridder (blz. 170), tafereel van lugubere verschrikking, in strenge soberheid verhaald; verschijning, die voor de blikken van den lezer blijft zweven als een sombere schim van den gruwelijksten dood.

1. In 1895 gaf hij een bundel naturalistische verhalen en schetsen uit. Zie hierover: Kloos. Nieuwere Literatuur-geschiedenis, I. pag. 140.

Prachtig is het beeld-gebruik van dezen schrijver. Prachtig niet alleen omdat de beelden juist zijn, en precies-weergevend den gewenschten indruk, doch ook omdat het gekozene beeld dikwijls in eigenaardige overeenstemming is met den geest der vergelijking, en voegt in de stemming van het geheel. Zoo laat de auteur op pag. 7 een slot oprijzen ‘in zilvermane-waas als wondergril van rotsen’. Nu is het hier niet alleen de uiterlijke overeenkomst van den kasteel-bouw, de heffing van muren en torens, die de vergelijking vormt tot een zuiver geheel, maar evenzeer brengt hier de verdere omlijsting: de woest-eenzame winternacht, de verlatenheid met sneeuw alom op de heuvels en de boomen, het verband met een grillige rotsmassa aan tot een diepere eenheid.

‘Zonder exotisch element geen romantiek’, zegt J. Speelman zeer terecht[1]. Hier leeft dit element vooral in het visioenaire leven van den ridder, die, aanvankelijk slechts levend voor zinnelijke en materieele verlangens, den tocht bestaand om het gewenschte bezit van roem en kostbare dingen, door den boven-natuurlijken schijn in zijne ziel komt tot den zuiveren droom van een schooner betrachten, en tot de verteedering voor eene Vrouw, waardoor het verhaal uitruischt in eene weemoed-zachte melodie. Dit bestand-deel in het kunstwerk, met fijnheid van innerlijke ontleding tot bewondering-wekkend psychisch gebeuren uitgewerkt, gaat als eene gansch-bijzondere golving door het verhaal van den tocht. Bijzonder niet slechts door het verband met de beschrijving, waardoor de kunst der romantiek en de plastische kunst der werkelijkheid samenvloeyen tot eene schoone en levenskrachtige eenheid van verhaal, doch eerst- en meest-bijzonder om zich-zelf, om het genre. Een hoogtepunt in de beoefening hiervan bereikt de schrijver op pag. 141, als de ridder ‘als door een zachte hand geleid’, schrijdt door de woestijn, en een bron ontdekt, waardoor hij zich en de zijnen redt van den doodenden dorst.

Om ten slotte nog even op den vorm van dit kostelijke proza terug te komen - ik geef onmiddellijk toe, dat ik dezen vorm in het algemeen niet gaarne verdedigen zou. Ook zou ik het een bedenkelijk verschijnsel achten, indien andere schrijvers, aangetrokken door de ontroering, die van dit boek uitgaat, den heer Prins in dezen vorm gingen navolgen. Het

1. In een doorwerkt artikel over Teirlink: Neo-romantiek. Tijdspiegel, Dec. 1910.

zou trouwens eene door uiterlijkheid dwaze imitatie worden, want de vorm is geheel persoonlijk en onmiddellijk aansluitend aan het talent van den auteur.

Doch daar ons in dit boek zóóveel schoonheid wordt geopenbaard, daar zich een zoo machtig talent uitspreekt op eene wijze die hem voorkwam als de meest-gepaste, zoo zou ik bescheidenlijk willen voorstellen, deze wijze van zegging te aanvaarden, met diepe dankbaarheid voor wat ons goeds en heerlijks in deze bladzijden wordt aangeboden.

Aphorismen.
J. Petri.

De menschen van heden zijn zoo eenzaam, omdat ze in de drukte maar loopen zich zelf te zoeken.

Savonarola deed eene schoone daad met zijne verbranding van alle ijdelheid; de kunstenaars moesten een daad doen door alle cinema's, theaters, gramophoons en pianola's te verbranden.

De muziek wordt het minst van de kunsten verstaan en begrepen, omdat een ieder er den klank in hoort van zijn onnoozele ziel.

Er is nergens zoo'n wanorde in gevoelens als bij kunstgegenieting, een ieder gooit zijn eigen allegaartje in 't lijstje der harmonie.

Iemand, die alles wat zoo hoort mooi vindt, die vindt niets mooi.

Kunst is het wekken van de meest onbewuste eeuwige diepten van de menschenziel.

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

Vredeskansen.

HOE de jongste strijdvoering op den Balkan de positie van de grootmachten zal beïnvloeden, wier belangen bij de staatkundige verwordingen op het schiereiland ten nauwste betrokken kunnen worden, is nog niet te beoordeelen. Men weet nog niet of Rusland reëele successen behaald dan wel een Pyrrhus-overwinning bevochten heef. Men kent alleen onmiddellijke resultaten. Over wat hieruit verder zal voortvloeien, kan men slechts speculeeren. Zelfs de staatsman, die uitgebreide kennis heeft van de zeer gecompliceerd geworden internationale verhoudingen en die op het feitelijk gebeuren kan ingrijpen, zal misschien niet dan aarzelend van berekening gewagen.

De dadelijke beteekenis van den vrede van Boeckarest is eene versterking van Rusland's positie in den Balkan. Met Roemenië is eene vriendschappelijke, misschien zelfs een bondgenootschappelijke, verhouding bezegeld. Servië, thans vaster dan ooit aan Rusland gebonden en tot een voorpost van dit Rijk geworden, werd belangrijk vergroot. Bulgarijë daarentegen, hetwelk eene onafhankelijke en tegenover Oostenrijk vriendschappelijke houding aannam, is zwaar gehavend geworden. Het hoofdzakelijk direct gevolg van den laatsten korten maar wreeden krijg is eene verzwakking van Oostenrijk's prestige op het schiereiland en toename van de oude tegenstelling tusschen Weenen en St. Petersburg, waaruit oorlog dreigt.

De Duitsche Landen zullen vereenigd staan of verdeeld vallen. Dit ligt in de politieke rede. Men is daarvan in Berlijn niet minder dan te Weenen overtuigd. Worden Oostenrijk's levensbelangen aangerand, dan zal voor Duitschland de noodzakelijkheid geboren zijn den strijd te voeren. Dan zal als in 1908, naar de keizer het dichterlijk uitdrukte, hij in glinsterende wapenrusting naast zijn bondgenoot staan. In December j.l. heeft de rijkskanselier von Bethmann Hollweg het uitdrukkelijk herhaald. Maar over de vraag, wanneer die levensbelangen geacht moeten worden te zijn aangerand, zal uit den aard der zaak verschil van opvatting kunnen ontstaan. Het is te hopen, dat zulke verschillen - waarvan in de jongste weken wederom ernstig bleek: in de Cavalla-kwestie - niet tot separate actie zullen leiden. Daaruit zou voor beide Staten groot gevaar ontstaan. Want indien de een in strijd is, zal de andere zeker worden aangevallen.

De militaire partij in Oostenrijk meent, dat het oogenblik voor actie reeds lang gekomen is. Misschien terecht. Maar tegen die opvatting is zeer veel te zeggen. Ontwijfelbaar zou eene groote versterking van Servië, hetwelk

de Russische zaak op den Balkan vertegenwoordigt, geacht moeten worden een levensgevaar voor de monarchie op te leveren. Servisch - Russische bezetting van een oorlogshaven aan de Adriatische zee zou tot een krijg noodzaken. Dat gevaar, hetwelk in den aanvang van den oorlog tegen Turkijë zoo ernstig dreigde, is, door de standvastige houding van de leden van het Drievoudig Verbond, afgewend. Men kan nu, naar 't ons voorkomt, niet op degelijke gronden zeggen, dat de aanzienlijke vergrooting van Servië's grondgebied, welke het resultaat van den oorlog tegen Bulgarijë is, het land zoodanig versterkt, dat het reeds voor Oostenrijk's veiligheid gevaarlijk werd. De meening toch, dat de vergrooting van grondgebied in omgekeerde verhouding staat tot de militaire sterkte van het land, heeft niet minder recht van bestaan. Het moet nog blijken, dat de aanhechting van het nieuwe gebied met zijn gemengde bevolking de weerkracht verhoogen zal. Aanvankelijk is dit zeer zeker niet 't geval. En het is geenszins uitgesloten, moet misschien wel waarschijnlijk genoemd worden, dat eerlang zoo niet Bulgarijë, dan Griekenland, met Servië in oorlog is. Want Grieken en Serven hebben elkander steeds gehaat. De grootheid van Servië kan misschien van niet veel langer duur blijken, dan die van Bulgarijë na den oorlog tegen Turkijë was. Is het onmiskenbaar, dat onder de gebeurtenissen van het jaar Oostenrijk's prestige geleden heeft - hetgeen met het oog op de bevolking van de grensprovincies vooral een ernstig nadeel is - en mag het niet licht worden geteld, dat de monarchie enorme offers heeft moeten brengen aan voorzorgsmaatregelen, dat hare positie door het uitgedijde maar uitgeputte en van meer dan eene zijde bedreigde Servië thans reeds in ernstig gevaar zou zijn gebracht, kan niet gemakkelijk worden toegestemd en werd, gelukkig, door graaf Berchtold ook niet erkend.

De groote vraag welke thans aan de orde is - misschien reeds zal zijn uitgewezen als deze regelen in druk verschijnen - is deze: of Bulgarijë en Turkijë elkander om het bezit van Adrianopel zullen beoorlogen. Zulks zou hoogst belangrijke gevolgen kunnen hebben. Het zou hun beider verzwakking beteekenen, waardoor gemakkelijke gelegenheid zou kunnen worden in het leven geroepen voor nieuwe Servisch - Russische verovering. Het gevaar voor Oostenrijk zou dan plotseling zoodanig kunnen worden, dat tot gewapende tusschenkomst toevlucht genomen wordt.

Het recht in zake Adrianopel is zeer zeker aan Turkschen kant. De bevolking van stad en land zal er ook het best bij varen als de Turken, die veel verdraagzamer en zachter zijn dan de Bulgaren, er het gezag weer uitoefenen. Dan ook schijnt het voor de herwording van eenigszins stabiele verhoudingen op den Balkan veel beter, dat dit district onder Turksch bewind komt, dan onder dat van het oogenblikkelijk van Roemenië en Servië, dat is van Rusland, afhankelijke Bulgarijë. Naar alle aanwijzingen geeft deze opvatting niet slechts de zienswijze van de regeeringen van het Drievoudig Verbond weer, maar ook het standpunt van Engeland aan. Want moge het Kabinet van St. James de Russisch - Servische actie hebben gesteund, in zooverre zij direct tegen Oostenrijk was gericht, nu ook Bulgarijë feitelijk aan Russischen invloed werd onderworpen, dreigt Engeland zelf gevaar van het overwicht van de St. Petersburgsche regeering op den Balkan. En daartegen kan, thans als voorheen, een niet te zeer verzwakt Turkijë den besten waarborg geven. Kon de Cavalla-kwestie nog geen ernstige vervreemding wekken tusschen Rusland en Engeland, die betreffende Adrianopel schijnt zulks wel te kunnen doen. Ten wiens faveure echter

de kwestie zal worden beslist, de verbondsmogendheden zullen bijna zeker hunne uiterste diplomatieke krachten inspannen om eene vreedzame regeling tot stand te brengen.

Want zoo thans Turkijä den besten waarborg tegen Russische agressie geven kan, het is geenzins uitgesloten, dat Bulgarijë een tegenover Rusland zelfstandige positie herwint.

Eenige dagen geleden schreef de '*Norddeutsche Algemeine Zeitung*', in dien geest, als ware de vrede op en over den Balkan verzekerd op eene wijze, welke aan Duitschland's bondgenooten bevrediging schenken kan. Inderdaad is tot dusverre Oostenrijk's positie gedekt gebleven en heeft Italië de door hen gewenschte regeling betreffende de Aegeische eilanden aangenomen gekregen. Maar de uitspraak van het Duitsche blad zal natuurlijk eerst ten volle toepasselijk zijn, nadat de Turksch-Bulgaarsche kwestie op bevredigende wijze geregeld, de formeele vrede van Boeckarest eene feitelijke geworden en de autonomie van Albanië door eene gezonde staatsregeling en eene sterke gendarmerie bevestigd is. - Voor de vervulling van deze voorwaarden zijn machtige invloeden werkzaam: de Balkanvolken zijn strijdensmoe en uitgeput; en van alle de grootmachten lijden de handelsbelangen ontzaggelijk bij het voortduren van onrust en strijd. Maar het is nog te vroeg te vertrouwen, dat de Europeesche vrede bewaard zal blijven.

Zullen de staatkundige veranderingen, op den Balkan bereikt en in Klein Azië en Arabië in voorbereiding, den Europeeschen vrede niet behoeven te verstoren, dan blijft toch oorlog dreigen uit den naijver van Engeland, hetwelk bij onderlingen strijd en verzwakking der vastelandstaten belang heeft, zoolang Frankrijk's houding niet meer geruststellend is. Duitschland moge er met den meesten ernst naar streven naijver en haat door een zeer gematigde en vreedzame houding te ontzenuwen, en terzelfder tijd maatregelen nemen om ze zoo noodig door vertoon van militaire weerkracht te onderdrukken - dat het daarin slagen zal is geenszins zeker. De rede, dezer dagen door Poincaré te Bar le Duc gehouden, stemt in dezen niet tot vertrouwen.

In de rede welke de president den 17e Augustus in zijn geboorteplaats hield, zeide hij, dat er niemand was, die een onheilig verlangen had naar een Europeeschen oorlog en gewaagde hij met een enkel woord van de zegeningen van den vrede. Maar de liefde van den spreker voor den vrede, zijn wil om dezen te behoeden, blijkt van denzelfden aard te zijn geweest als de liefde van Sheakspeare's Antonius voor Brutus, toen hij, bij Caesar's lijk niet moede werd te herhalen: But Brutus is an honourable man. In waarheid zweepte gene als deze het volk op. Hij wijdde daar te Bar le Duc uit over herinneringen uit zijn kindertijd, toen hij met zijne kameraadjes in zijn moeder's tuin speelde onder de hooge kastanjes... Vlijmend scherp werd, door de bloote tegenstelling daarmede, zijne herinnering aan oorlog en nederlaag, die Duitsche soldaten in de stad bracht. Het zachte woord 'Er is geen straat, waar ik niet de schim ontmoet van een, die niet meer is, doch thans rust hier dichtbij, in het hart van dit land van Lorraine', moet heftige gevoelens hebben gewekt bij zijne hoorders. En dit was ook, als tastbaar, het doel van deze en van vele andere woorden, die volgden:

> 'Het feit, dat ik een burger ben van Lorraine - aldus de president - heeft kennelijk iets te doen gehad met mijne verkiezing tot

> Hoofd van den Staat. En sedert ben ik telkens en telkens weer door de menigte begroet met de kreet:
> Vive la Lorraine!'
> 'Zoo te Parijs, in Montpellier en Toulon, te Cherbourg, Calais en Havre Ik heb de beteekenis van dien kreet nooit misverstaan. Het was niet de manifestatie van chauvinisme, ook niet de voorkeur der bevolking voor eenig particulier deel van Frankrijk. Het was een spontaan tribuut van Franschen uit alle deelen des lands aan het district, welks inwoners de harde slagen van het noodlot hebben geleden en in het lijden geleerd de beste nationale deugden te oefenen'.

Na deze opzweepende sympathiebetuiging met de Lorrainers van wie velen, die niet meer zijn, in den Elzas begraven werden, volgden die kalmer woorden, waarmede het staatshoofd zich tegen het verwijt van chauvinisme dekken moet. 'Nergens' - sprak hij - 'heeft patriotisme zoo diep de ellende van den oorlog en de zegeningen van den vrede geleerd als in onze oostelijke provinciën; nergens heeft patriotisme zoo direct de harde lessen der feiten geleerd'. Dan echter liet hij weer hooren: dat het volk van Lorraine had geleerd, dat wijs en flink patriotisme succes moet hebben. 'Er is niemand in deze streken - besloot hij - die een onheilig verlangen heeft naar een Europeeschen oorlog, maar er is toch ook niemand die niet gereed is elk offer te brengen, noodig om Frankrijk haar plaats als groote mogendheid te doen behouden en haar recht te handhaven, meester te zijn van hare daden'.

Wel geen zijner hoorders twijfelt, dat het om den Elzas gaat. Maar zoo dan al, naar 's presidenten verzekering, een iegelijk te Bar-le-Duc gelooft, dat 'wijsheid en flinkheid' succes zullen hebben en een elkeen in deze streken ook bereid is het offer te brengen, noodig om Frankrijk 'meester te doen zijn over hare daden' - dan toch worden deze gevoelens niet, nog niet, allerwege in de Republiek gedeeld. Op den dag, toen de heer Poincaré in de grensstad zijne geschiedenis makende rede hield, liep een groote menigte volks te Parijs te hoop, manisfesteerende tegen een driejarigen diensttijd, waardoor de mannen gevonden kunnen worden noodig om de Lorrainers van 1870 te wreken. Zij moesten bij de tuin der Tuillerien door de schoten van de Republikeinsche garde worden uiteen gedreven.

De beste hoop voor het behoud van den vrede is wel te vinden in de toestanden in Oost-Azië. Japan en Rusland breiden daar hun invloed uit, maar van alle de andere grootmachten lijden de belangen er groote schade. Een collectief optreden moet reeds lang gewenscht heeten en kan dringend noodig worden. En daarbij zal de huidige voor de rust in Europa zoo gevaarlijke groepeering der mogendheden moeielijk bestendigd kunnen worden.

Onze leestafel.

Nederlandsche romans.

Per Auto, door Cyriel Buysse. - Uitgave van C.A.J. van Dishoeck. te Bussum.

Zij, die zich geen auto kunnen aanschaffen, en er zijn er van dezen nog wel enkelen op dit ondermaansche te noemen, worden door de vlot geschreven schetsen van Cyriel Buysse in de gelegenheid gesteld, tenminste iets van de gewaarwordingen en avonturen mede te genieten, door Schr. ondervonden. Een paar wegsleepende natuurschilderingen, mooie stadsbeschrijvingen, eenige typische opmerkingen over menschen en dingen, daarbij het cachet door Maeterlincks gezelschap aan het geheel gegeven, zullen dit boekje in veler handen brengen,

Toch, een reisje per auto geeft breede indrukken maar geen diepe. Echt iets voor onzen tijd. Alles gaat snel, sneller, snelst. Men geniet in het groote, forsche, wijde, ruime.... men vraagt zich niet af hoeveel er ongezien, onopgemerkt moet blijven. Ik voor mij hoop, dat wie zich de weelde van een auto niet kan veroorloven en dit bejammert, als hij deze aardige schetsen leest, bedenken wil, dat een voetreiziger oneindig veel minder ziet, maar veel beter het eigenaardige van landen en volken kan opmerken, dan hij, die er met een reuzenzwaai door heen vliegt.

Leg eens een onzer oude reisbeschrijvingen met hun minitieuse schilderijtjes, hun intiem, gezellig, haast huiselijk gedoe naast de indrukken door Cyriel Buysse weergegeven. Tijd tot gedachtenwisseling, zoo overvloedig aanwezig bij onze voorouders, is er niet of bijna niet. In den suisenden luchtdruk neemt men het zwijgen voor lief. Men voelt zich een stip in de onmetelijke ruimte, een voortjagende, voortgejaagde stip. Het idee gemoedelijkheid bestaat niet meer, tot het heimweeachtig oprijst in Maeterlincks ziel en hij voorstelt even uit te blazen, een pijp te rooken. Een auto en een pijp.... Ja, dat zijn twee zaken, die elkaar niet kunnen verdragen. Maar een mooie uitvinding is het toch, dat rennend, krijschend, ongeurig ding. Het voert Maeterlinck en zijn vriend uit het sombere Noorden naar het vroolijke, lichte Zuiden: het schuwt noch met sneeuw bedekte hoogten noch de steile ‘entrée de Lyon’. Als er een band lek wordt, wat nood; er zijn er genoeg en reserve. Men herstelt de ramp en voort gaat het weder, voort, almaar voort.... to the bitter end? Pardon, lezer. Alles loopt goed af. Auto-ongelukken vindt men niet bij auteur; die staan er genoeg in de courant, denkt hij zeker.

ELISE SOER.

De Vlaamsche Scharenslijper, door Jan Veltman. - Nijkerk, G.F. Callenbach.

Er is iets ouderwetsch gemoedelijks en zoetvoerigs in deze levensgeschiedenis van Pol Moerebeeke, den Vlaamschen scharenslijper. Het is hier in de eerste plaats, met een bijzonder doel, om de ziel van den man en die der lezers te doen. Pol is een braaf mensch, met dertien ambachten; de twaalf ongelukken zijn niet verre, zooals het in den volksmond heet. Ook wordt hij van eenvoudig Catholiek, Evangelisch, zonder grooten strijd; van het eene effen water in het andere. Deze geloofsverwisseling gaat dus als veel in Pols leven van een leien dakje. Zijn vrijage met de verstandige Ufrazie is ietwat humoristisch geteekend, evenals enkele andere tooneeltjes, soms zelfs kleine stoplappen hier en daar, die het geheel wat aandikken, zonder noodzakelijkheid voor het leven van den held, maar... in dit uitvoerig tractaatje op hun plaats, om de prediking van een bepaalde geloofsovertuiging duidelijker te maken. Dit boekje is summa summarum stellig niet geschreven om den scharenslijper, maar ter wille van de Evangelisatie. Het is voor een beperkten kring. Mogelijk hoopt de schrijver door Pol andere kringen te bereiken en daar enkele argeloozen te winnen voor zijn leer. Het Vlaamsch is niet onvermakelijk in de gesprekken weergegeven; naar sommige anecdotische vertellingen wil men wel eens luisteren. Het geheel is echter langdradig. Pol is een Vlaamsche brave Hendrik, wiens braafheid ten slotte beloond wordt als het geduld van Job. ‘Want twee nette huizen, eigendom van Pol Moerebeeke, verdiend met scharenslijpen, honden scheren en likdoornsnijden, stonden daar als getuigen van Gods goede zorg over Pol en Ufrazie... p. 276. Ja, de Evangelischen hebben het nog zoo kwaad niet op dit ondermaansche, vooral niet wanneer zij van vele markten thuis zijn! Maar heeft schr. wel bedacht dat iemand als Pol, wiens goedgeefschheid zoo ver strekt, dat het ‘al te goed is buurmans gek’ op hem van toepassing kan zijn, geen garen spint bij zulk een wijze van leven. Die twee huizen vooral komen ietwat onvermoed uit de lucht vallen.

E.S.

Paul Hooz en Lambert Brodeck, door R. van Genderen Stort. - Rotterdam, W.L. en J. Brusse, 1913.

Een snoer van zeer ongelijke kralen vormt dit bundeltje novellen, of moet ik van schetsen spreken? No. I is de ongelukkige geschiedenis van een ontzenuwd krijgsman, die uit Indië teruggekeerd, zich in den Haag vestigt, er nog al dwaas op los leeft en ten slotte in de handen valt van zijn pensionhoudster, die het op 's mans duiten heeft voorzien. De majoor maakt werkelijk een testament ten voordeele van de juffrouw. Doch wat er dan volgt lijkt mij hoogst onwaarschijnlijk. Zulke vampyrs als deze juffrouw, weten toch wel dat men een testament kan wijzigen. Zij spelen daarom hun rol tot het einde. Hier het tegenovergestelde. En de majoor, al sukkelachtiger, laat zich negeren, tot wanhoop drijven... Hij sterft ten slotte door eigen hand. De juffrouw krijgt de duiten.

Van geheel ander gehalte is de volgende geschiedenis, waarin Paul Hooz op den voorgrond treedt en men ook vluchtig kennis maakt met Lambert

Brodeck. Het is, dunkt mij, auteur beter gelukt mevrouw Brodeck, Lamberts moeder, naar het leven af te beelden dan kleine Betty. Het lieve 'samenleven' is wat erg lief en Pauls pleegkind nagenoeg volmaakt. Ellenlange beschrijvingen van Betty's karakter en begaafdheden brengen ons het meisje zelf niet nader. Auteurs stijl krijgt daarbij soms iets ouderwetsch. Een staaltje, p. 43: 'De oudere vrouw ried in het kind de uitnemende vrouwelijke deugden, die eens heerlijk bloesemen en rijpen zouden; het kind ried in de oudere vrouw den vollen en schoonen wasdom dier deugden, die zijzelf onbewust in haar hart voelde kiemen en waarvan de zoete drang haar bestendige en lieflijke blijheid levendig hield...'

De lezer begrijpt al spoedig dat Pauls vaderlijke gevoelens voor dit beminnelijk wezen zich met de jaren zullen wijzigen, en vreest een tragischen afloop. Maar Paul weet zich te beheerschen, de van zijn vrouw gescheiden, nog jonge man blijft zelfs onbevangen genoeg, om kennismakend met Betty's uitverkoren aanbidder, terstond een superieur man in dezen te ontdekken. De lezer oordeele, p. 81: 'Paul Hooz ried in hem den in zijn volledigheid, zeker niet alledaagschen vertegenwoordiger eener stoute menschelijkheid, en toen hij eindelijk wegging en zij elkaar de hand drukten, Arnout Draner met een reverentie, waarin een juist besef van eigenwaarde en eerbied voor den oudere gelijkelijk kenbaar werden, voelde Paul Hooz, niet zonder eenige bevreemding, zich inderdaad sympathisch gestemd...' Wij herademen, als Bettie vraagt: 'Pappie, hoe vin je em nou?' Kon het hoogdravender?

Het Blakertje, No. 3 van den bundel is eigenlijk een ietwat uitgesponnen, vrij troebele anecdote.

No. 4. *Een nachtwake van Lambert Brodeck*, wettigt Betty's kinderlijken afkeer van dezen man ten volle. Om zijn wilde driften te verklaren wordt er een 'verre voorvader' bijgehaald, van wien we echter niets anders hooren dan een avontuurlijk leven, minder door aanleg dan door omstandigheden veroorzaakt. Of deze voorvader ooit een moord beging uit moordzucht, zooals zijn ontaarde nakomeling, blijft onvermeld; wel dat bij, in het 'zoete Frankrijk' teruggekeerd, er bijna honderd jaar oud stierf. Trouwens, onnoodige uitweidingen evenals pijnlijk nauwkeurige toilet- en uiterlijkbeschrijvingen vullen menige bladzijde van dezen bundel.

Het laatste stukje: *Een Vreemdeling* is een soort van reisindruk.

Nog een enkel woord over auteurs taal. Germanismen: b.v. 'in de twintiger jaren, begeesterd, wonne,' enz. ontbreken evenmin in zijn schetsen als de Gallicismen: 'soulaas, abnorm, inférieur, cerebraal, sentiment...' om maar enkele aan te geven. Het allernieuwste is ook te vinden, b.v.: 'verveeld, benadrukken, amorphen levenszin, sporten, geruchten,' voor gerucht maken, 'met klappen in haar handen,' in stede van: onder handgeklap.,. Verder stuit men op Vlaamsche zinnen, die aan het *Ivoren Aapje* herinneren, zie p. 140. Kortom, zoo ongelijk als de vertellingen is stijl en taal. Oud, nieuw; klassiek, alledaagsch; vreemd en eigen, gezellig door elkaar gemengd, tot een allerzonderlingst warmoes. Hiermee kan ik volstaan, naar ik meen.

E.S.

Geef ons heden..., door Jeanne Reyneke van Stuwe. - Uitgave van L.J. Veen, Amsterdam.

Het doet iemand goed, na het opgevijzelde verhaal der blinde jonkvrouw, dezen novellenbundel ter hand te nemen. Het zijn alle schetsen uit het leven der arbeiderskringen, met hun gesloof en geploeter om het dagelijksch brood. Toch niet om dat alleen. Ook hevig, ongestild verlangen, ijdele begeerten, levenshonger, moedersmart worden ons hier soms in maar enkele rake lijnen aangegeven, soms teer-fijn uitgewerkt, en steeds zoo, dat menschen en omgeving ons helder voor oogen staan. De echte werkelijkheid treedt hier op den voorgrond. Prachtig van uitbeelding b.v. is moeder Van Buren met haar trots, haar afschuw van het onreine, toch bezwijkend voor het goud, door haar kind in oneerbaarheid gewonnen. Er was zooveel noodig - kleeren voor man en zoon in de eerste plaats. En dan, haar angst voor den stillen, strengen echtgenoot, haar opluchting als 'zij het hem zelf... zélf had gezegd.'

Onder het lezen dezer novellen moest ik telkens aan de beroemde Duitsche romancière, Clara Viebig, denken; dit zij hier geplaatst als een compliment aan de onvermoeide auteur, die bij haar grepen uit het volle leven steeds den mensch weet te treffen met evenveel juistheid en gemak of hij zich beweegt in hooge dan wel lage kringen. Zelfs voor een sufferig kind, als Grada, weet Jeanne Reyneke van Stuwe onze belangstelling en een beetje medelijden op te wekken. Met Lina deelen we de opgeslotenheid, het eenzame, saaie leven, waartoe zij is veroordeeld door moeders misstap. Hongerend en dorstend naar den vollen levenskelk zou zij moeten blijven ontberen en oud worden met den vader, die ook leed, al was het op andere wijze, en wiens smart zij eerbiedigen wil, hierin haar levensdoel vindend. De schetsen dragen geen opschrift, zijn eenvoudig genummerd. In No. X is juist het gebrek aan zelfbedwang, het te overijld toegeven aan felle begeerten, oorzaak van een ellende, die auteur slechts even doet voorgevoelen, maar waarin de wildste drama's hun oorsprong nemen. Zeer waar gezien is hier o.a. het opleven der zieke vrouw uit jalouzie. Wie met Hein en Greete uit No. VII niet weet wat twaalf ambachten en dertien ongelukken beteekent en hoe er van blinde liefde misbruik wordt gemaakt, die komt er nooit achter. En toch, ook dit thema is niet uitgeplozen, maar bondig behandeld, kort en raak als in No. V de krachtelooze Gerrit met Trui, de schreeuwerige helleveeg uit de achterbuurten.

En met hoeveel lenige losheid hanteert Jeanne Reyneke van Stuwe de volkstaal; noch in het overdreven ruwe, platte, noch in het nagemaakte, het gezochte vervallend. Slechts wil ik er even op wijzen dat *het* voor *heb* minder algemeen voorkomt dan schr. meent. Ook zou ik aan *reuk* van petroleum de voorkeur geven boven *geur*, en aan *gefaald hebben* in stede van *gefaald zijn.*

Ten slotte wil ik dit gezonde, echt Hollandsche werk van harte aanbevelen.

E.S.

Het Vroolijke Leven, door Jeanne Reyneke van Stuwe. - Veens Gele Biblotheek. L.J. Veen, Amsterdam.

Een vluchtig luchtig verzinseltje; want dat het eenige fuivende jongelui zoo gauw gelukt een Redactie te vormen, een gemoedelijken uitgever te vinden, terwijl de hoofdzaak bij zoo iets: kapitaal, ontbreekt, al wordt er een nicht opgeschommeld, die zich borg stelt... een daalder voor wie het gelooft! Maar het zaakje is aardig in elkaar gezet, niet fijn doch vlug. Een jong mensch, dat van een ‘bende aanbidsters’, p. 111, spreekt, om beurten door hem voor den gek gehouden, dat uit louter overmoed van de eene dwaasheid in de andere vervalt; dat een Eleonore van Aalst, de veel oudere vrouw, (hier meer pedant dan beminnelijk voorgesteld) ten huwelijk vraagt, en terzelfder tijd briefwisseling onderhoudt met een onbekende Eva, van welke briefwisseling wij een onbeteekenend stukje onder oogen krijgen; dat een Eva de Bruin, en hoe velen, aan het lijntje houdt.... kortom, wat zoó'n vlinder eigenlijk bezielt en naast welke schoone hij ten slotte neerstrijkt, is hier in weinige trekken geschetst. Een echt geschiedenisje, om een paar vervelende uren in een trein te helpen bekorten. Dan let men niet op zinnen als deze p. 110: ‘Ja ik wil 't je zeggen; ik bèn niet voor liefde. Ik weet geen liefde,’ of p. 119: ‘Kobert beweerde tegen Gerrie, die vriendelijk zat te luisteren,’ terwijl de lezer nooit verneemt *wat* Kobert beweerde. Dat er in *het vroolijke Leven* meer dwaasheid dan vroolijkheid voorkomt, dat vele meisjes ware mallooten zijn en vele jonge mannen niet beter, komt er bij zoo'n reiziger ook niet op aan. ‘Jong of oud, dacht Max, allemaal koekoek-eenzang. Allemaal zijn ze Evátjes, de een meer, de ander minder, maar *allemaal* trachten ze er voor te spelen. Soms is 't komisch, soms aardig, soms pijnlijk, soms embêtant.’

Hij, die zoo denkt, de held van het verhaal, is met zijn geheele onderneming juist van deze Eva's afhankelijk.

't Lijkt dus wel een beetje ondankbaar van hem, dat hij niet zachter oordeelt. Doch Max, die de vrouwen zoo goed schijnt te kennen, weet van zich zelven al heel weinig af. Menigeen gluurt door het venster bij de overburen in, over wier tekortkomingen hij zich afkeurend uitlaat, terwijl hij zijn eigen woonvertrek verwaarloost.

E.S.

Het Licht van Binnen, door Anna van Gogh - Kaulbach. - Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon.

Het Licht van Binnen. Een aanlokkelijke titel, in dezen meer zonloozen dan zonnigen zomer van 1913. Maar... ronduit gezegd, ook hier teleurstelling. Het werd de geschiedenis van een helderen morgen, helaas gevolgd door geen schoonen dag. Het weer verloopt, zeggen de zeelui in zoo'n geval, en dit verhaal verloopt ook. Jammer, Lenie's figuur had in het begin zooveel aantrekkelijks. Er was heel wat van te maken geweest. Een blind, mooi, jong meisje met fijn gevoel, rijk begaafd, zoo wordt zij ons voorgesteld, zoo leeren wij haar kennen in de eerste hoofdstukken. Doch haar karakter is niet volgehouden. Een weerzinwekkende liefdesgeschiedenis, voorafgegaan door een verhaal van ontrouw en echtbreuk, vertroebelen

het reine beeld der blinde. Het lust mij niet in bijzonderheden te treden van dit werk vol slappe moraal. Tegenwoordig wordt er heel wat door de vingers gezien, waarvoor een eerbare vrouw in vroeger jaren zich zou hebben geschaamd. Maar toch... dat een man van karakter, zooals Lenie's broeder heet te zijn, een dusdanig feit, als hier met een zonderlinge verklaring vermeld wordt, maar klakkeloos vergeeft, de gevolgen voor zijn rekening nemend, dat is sterk, mij te sterk. Diepte van ziel zoeken wij hier bovendien tevergeefs. Als een dood gewone zaak wordt de misstap der lichtzinnige Truus besproken en behandeld. Ofschoon de meeste menschen zouden voelen, dat geen waar geluk meer mogelijk zou wezen na haar gedrag, wordt hier gedaan alsof juist die misstap het geluk van het echtpaar verhoogde. Zie p. 31.

Wat het optreden der blinde in deze vreemde geschiedenis betreft, dat kan er nog even mee door, maar dat hare eigen gevoelens voor Hans Woldink bestand blijken tegen zulk een ontgoocheling, om een zacht woord te bezigen... wat is wit papier toch geduldig! De zonderlinge, door en door onkiesche verhoudingen in dit boek moeten het wellicht piquant maken; als een en ander dan maar minder zwaarwichtig, minder mooidoenerig werd voorgesteld. Er worden erger toestanden in de wereld aanvaard, maar de zoete schemer, waarin deze worden gehouden, verveelt en hindert. Mogelijk is het beter, bij dit Licht van binnen van een dwaallicht te spreken, zwervend over een ondiep moeras, waarin eenige zwakke zielen half verzonken zijn, terwijl zij hunne benarde positie nog aangenaam schijnen te vinden, op den koop toe. Zie daartoe b.v. p. 118, 2e deel, het tooneel in de kraamkamer tusschen Herman en Truus. ‘En toen het kindje na een paar pijnuren geboren was, en hij haar kuste, klemde ze de armen om zijn hals en zoende hem opgewonden, fluisterde kleine, kinderlijke liefdewoordjes, die hem tranen in de oogen dreven. Hij wist, dat 't alles was gekomen als het moest, dat, waar hij anders gehandeld had, zijn leven duister zou zijn geweest van eenzaamheid en verlangen en berouw, en dit bewustzijn baarde in hem een vreemde, teedere dankbaarheid jegens het kindje, alsof dit Truus vaster aan hem bond. Even toefde hij bij 't krijtende wezentje, dat op den schoot der verpleegster hulpeloos te spartelen lag. ‘'n Flinke meid, dokter’! prees de verpleegster en Herman herhaalde: ‘Ja, 'n flinke meid’!

‘Nu heeft u 'n rijkeluiswensch,’ grapte (!) de verpleegster en Herman stemde glimlachend in, zelf verbaasd, dat hij 't zonder bitterheid doen kon...

Ook de strijd van Lenie met Dora om den jongen fabriekant Woldink doet vreemd aan; bij het tooneel in den auto is het niet Lenie alleen, die alle besef van de werkelijkheid verliest. Het slot is den ganschen opzet waardig.

E.S.

Jonge Liefde, door Frits Leonhard. - Rotterdam, W.L. en J. Brusse.

Jonge Liefde doet in sommige opzichten aan een licht Fransch romannetje denken, zoo iets voor jongelui, om in een verloren oogenblik door te kijken. De tegenstelling tusschen de zusters Wies en Gerda is ouderwetsch scherp. De eene al wellust en grilligheid, de andere: het eerbare meisje, vol argelooze liefde. Anthiek en modern is hier zonderling dooreengemengd. Er

wordt gesproken van de *zonde*, door Wies begaan, p. 130, en later wordt haar geheele doen verklaard als een ziekteverschijnsel, p. 138, waarop ook haar einde wijst, p. 140. Haar einde met die gedroomde glorie van den dood, eigenaardig aanstellerig.

Schrijver en corrector lichtten bovendien met taal en stijl nog al eens het handje, b.v. p. 76: 'Zij was op haar knieën gevallen en gesmeekt op dat zelfde uur te mogen sterven, want het leven leek haar nu een droeven en eindeloozen nacht. Zij had niets meer te hopen of te verwachten want hare illusies waren gedood....'

Ik heb hier niets meer bij te voegen.

E.S.

Philosofie der Geschiedenis, door E.A. von Schmit. Supplement, Toevoegsels en Omwerkingen. - Amsterdam, Seijffards Boekhandel 1913.

In het Februari-nummer wijdden wij eenige regelen aan de Philosofie der Geschiedenis van den Heer v. Schmit; dezer dagen ontvingen wij het 'Supplement' ter bespreking.

Geschiedvorsching, die *meer* wil zijn dan eene dorre vermelding van feiten, blijft aanleiding geven tot voortgezette studiën naar verschillende methoden van onderzoek. Een wetenschappelijk en belezen man vindt telkens nieuwe gezichtspunten, zoodat de verschijning van dit 'Supplement' ons niet bevreemdt.

Evenals vroeger trok het ontstaan en de verspreiding der menschenrassen, ditmaal gezien uit het oogpunt van andere geleerden, den auteur aan en wij volgden hem gaarne in zijn uiteenzetting.

Jammer dat de stellige waarheid omtrent dit onderwerp slechts tot zeer beperkten graad van waarschijnlijkheid te benaderen is. De jongste opgravingen in Engeland stellen in het licht, dat minstens 30,000 jaren vóór onzen tijd, *onmiskenbaar menschen* leefden en zich van *wapenen* bedienden. Welk een tijdruimte scheidt ons van de periode, waarin de oorsprong der menschenrassen en hunner verspreiding zou moeten gezocht worden en wat weten wij van dit lange tijdperk bedroevend weinig! Is hier IGNORABIMUS of COGNOSCEMUS het rechte woord?

De wijze van onwikkeling der maatschappij in historische tijden gaat auteur in bijzonderheden na ten opzichte van verschillende factoren, die de Maatschappij beheerschen, o.a. de ontwikkeling der sociale toestanden, van het krijgswezen enz. Uit véél wetenswaardigs en veel betwistbaars trekt hij eene eindconclusie - die natuurlijk weder ruime stof voor bestrijding kan opleveren. Het ligt niet op onzen weg in deze gaarde twistappels te rapen.

Meer dan in het vorige deel zijn wij hier gestuit op uitdrukkingen, die, als germanismen, het kenmerk harer herkomst dragen of, uit andere oorzaken, minder duidelijk zijn.

Als voorbeelden uit meerdere noemen wij: Blz. 85. 'Een groot deel der zedelijke plichten heeft echter uitgemaakt de zorg voor behoeften; in Peru

en Mexico werd zelfs een gedeelte der inkomsten voor hen gebruikt.' Wij begrijpen niet wat hier eigenlijk bedoeld is, en óók niet de exceptioneele toestand der genoemde Amerikaansche rijken. Op dezelfde bladzijde vinden we het woord '*aanklaag*' dat noch Duitsch noch Hollandsch is. Blz. 89 geeft de zinsnede: 'Overigens is het met de godsdiensten gesteld als met onze aarde zelve; terwijl zij afkoelt nemen de godsdiensten ook een meer praktisch karakter aan en eindigen in zedelijke voorschriften hun heil te vinden.' Wij erkennen dat de *zin* en *gedachte* dezer uitdrukking er bij eenig nadenken wel uit te halen is; maar bij het schrijven over een uit zijn aard niet eenvoudig onderwerp, is groote juistheid van uitdrukking onmisbaar om goed begrepen te worden.

B.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper en Jhr. H. Smissaert. Haarlem, de Erven F. Bohn.

De Augustus-aflevering brengt het slot van Prof. Dr. H. Brugmans heldere uiteenzetting van de beteekenis van 1813. Jhr. Mr. H. Smissaert behandelt de vraag of diep-ingrijpende arbeidersbescherming, die verzwaring van voortbrengingskosten te weeg brengt, met bescherming van het product tegen invoer uit het buitenland gepaard moet gaan. 'Ruwe bolster' is een Groningsche schets van den heer J. Rietema getiteld. De heer C.F.A. Zernike wil aan het concentratieprogram tegen de bijzondere school nog repressive voorwaarden toevoegen, waarvan hij dan 'schoolvrede' verwacht. De heer P. Geyl beschrijft een troepenlichting in de dagen van Prins Maurits. Verzen zingen Ellen en J.C. Bloem. Onder den titel 'Eb en Vloed' onderwerpt de heer C.K. Elout de cijfers der jongste verkiezingen aan een analyse.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de Augustus-aflevering vervolgen de heer en mevrouw C. en M. Scharten - Antink den levensroman van B.C. Bakhuizen van den Brink. Dr. Léonie van Nierop besluit haar relaas van Gogel's oeconomische enquête in 1800. Na sonnetten van Nico van Suchtelen behandelt de heer C. Pekelharing de jongste hypothese over het wezen van het komische, en de heer J.J.B. Elzinga de nieuwe richting in het onderwijs in het Fransch. De heer Johan Wesselink dicht eene novelle 'de oude man'. Prof. H. Kern motiveert een zeer gunstig oordeel over eene dissertatie van Dr. H. Djajadiningrat over Javaansche geschiedenis.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.

De Augustus-aflevering begint met drie novellen: 'De blijde morgen', door Jo Klein-Becker en 'Meisken' en 'Noten', door Franz de Backer. Dr. J. de Jong geeft een critische nabetrachting over Richard Wagner's beteekenis. De heer J.L. Walch vervolgt zijn indrukken van het tooneel te Parijs. Jules Schürmann zingt gedichten en de heer J.B. Tielrooy schrijft over hedendaagsche Parisiennes. De heer Joh. W. Broedelet geeft eene beschouwing over het gebarenspel 'Kurrogloe en Nighara'. Mr. Dr. M.J. van der Flier bespreekt Prof. L. Oppenheim's 'Zukunft des Völkerrechts', J.P. v. Stuwe Hzn. den Engelschen dichter Robert Bridges en Willem Kloos den dichter Roland Holst.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

In de Augustus-aflevering vertaalt Albert Verwey een verhaal van den Fin Johannes Linnarkoski en Milton's Samson Agonistes. Dr. M.H.J. Schoenmaekers tracht een verklaring te vinden voor de suffragette-beweging. Na vier gedichten van P.N. van Eyck hooren we een jeugdig geluid van aangeboren talent in de ‘eerste gedichten’ van Jooske Den Beer Poortugael.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In het Augustusnummer ontvouwt Mr. Dr. C.O.P. Baron Creutz welke roeping van christelijk standpunt voor Nederland is weggelegd in de internationale rechtsorde. Dr. P.J. Molenaar geeft eene studie over Chateaubriand. Dr. P.A.E. Sillevis Schmidt behandelt het verband tusschen godsdienstwetenschap en zending. Dr. H.A. Weststrate besluit zijn studie over de houding van Van der Brugghen op onderwijsgebied. (Mej.) H.S.S. K(uyper) geeft een poëtische beschrijving van Engstlenalp.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

In het nummer van 15 Augustus wijdt Mr. B. de Gaay Fortman een studie aan Van der Duyn van Maesdam. Na verzen van I.I. Brants, volgt een novelle van G. Ruysch. Na mooie gedichten van Willem de Mérode, bespreekt G.L. Tichelman Chesterton en diens boek ‘orthodoxie’, terwijl verzen van J.A. Rispens gevolgd worden door een boekenschouw door G. Schrijver.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de ‘Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst’, redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch, Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap ‘Onze Kunst’ Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

In het Augustusnummer bespreekt de heer Arnold Goffin de Belgische afdeeling Schoone Kunsten op de wereldtentoonstelling te Gent, waarbij niet minder dan elf fraaie reproducties een denkbeeld van de kunst der Belgische schilders verleenen. De heer C. de Lorm houdt eene beschouwing over het in verschillende onderdeelen afgebeelde gebouw van het Hotel-Restaurant Pomona te 's-Gravenhage.

De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.

Aardige waarnemingen van badende vogels geeft de heer A.B. Wigman in 't nummer van 25 Augustus. Over de bestrijding van industriestof handelt de heer D. Stavorinus. Dr. R.A. Reddingius houdt een causerie over gedachtenlezende paarden, waarna de heer J.M. Burgers Jr. mikroskopisch onderzoek van gesteenten met

gepolariseerd licht beschrijft. De heer P.J.G. Nell berekent de kosten van het kunstlicht. D.S.S. beschrijft het grootste stoomschip der wereld, den Imperator. Jan Gaillard W.I. schrijft iets over stoomcondensatie.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 Augustus geeft de heer Jac. P.Th. aardige bevindingen omtrent de waterflora in den polder. De heer G.J.A. Mulder besluit zijn duidelijke uiteenzetting van de mechanische invloeden van het water op den bodem. De heer E. Heimans geeft zijn bevindingen van de afwisselingrijke flora en fauna in Denekamp bij Oldenzaal met het natuurhistorische museum van den heer Bernink. De heer Jac. J. de Jong verklaart de beteekenis van de absorptie van het zonlicht door de boombladeren.

In het nummer van 15 Augustus vertelt de heer Jac. P. Thijsse wat over de oorwormen. Dr. A.J.M. Garjeanne beschrijft eigenaardige visschen, de heer L. Dorsman Cz. den wegdistel, de heer J.H. Schuurmans Stekhoven het vingerhoedskruid in het Gaasterland. Van het strand van Rozenberg en hetgeen men daar vindt, geven de heeren J.A.M. Boer en D. van der Poort Jzn. een aangenaam overzicht. Verder wordt gehandeld over Ornithologie en Bescherming, door den heer C. Eykman en over Griend door den heer L.A. Dokkum.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

Tegenover den titel van het nummer van 25 Juni staat het portret van Andrew Carnegie, de volgende pagina een soort houten kop van Dr. D. Bos. Het karakter wordt geschetst van het anti-tarief-wet-comité en zijn secretaris Mr. J.H.G. Becker. Aangekondigd wordt het werk van M.C. Piepers ‘Nederlandsche Anthropologie.’

Ontvangen boeken.

Frederik van Eeden, *In kenterend getij.* Een dubbel drama. W. Versluys, Amsterdam.
Nieuwe Nederlandsche Dichtkunst. Rede, uitgesproken door Frederik van Eeden. W. Versluys, Amsterdam.
Nederlandsche bibliotheek 239-241. Vondels Spelen, II, 3. Salmoneus - Jeftha - Samson, door de Klerk en Simons. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, Amsterdam.
Tooneelbibiotheek, III. 5. Sophocles, Koning Oedipus, door Willem Royaards. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Berto van Kalderkerke, *Uit donkere dagen.* Juul van Lantschoot - Moens. Dendermonde.
Prikkel-idyllen, IV, door Corn. Veth. Roberto en Ewalda of wel Rooverhoofdman en Haremdame. C.A.J. v. Dishoeck, Bussum.
Prikkel-idyllen, V, door Corn. Veth. Onthullingen door een kamenier ten hove. C.A.J. v. Dishoeck, Bussum.
H.Z. Zegers de Beyl, *De* m*oed om te leven*, I/II. Valkhoff en Co., Amersfoort.
Nine Minnema, *Het boek van Rite en Bob.* De Moderne Boekhl., Amsterdam.
J.S.E., *Amor Amantibus.* Indische Roman. G.J. Slothouwer, Amersfoort.
Ernst Zahn, *Albin Indergand.* Vertaald door Free Hart. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, Amsterdam.
Hall Caine, *De vrouw die Gij mij gegeven hebt.* A.W. Sijthoff, Leiden.

Wereldbibliotheek 231-234. George Meredith, Rhoda Fleming. Vertaald door Dr. W. van Ravesteijn. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, Amsterdam.

Wereldbibliotheek 235-238. Prof. Theobald Zieger, De geestelijke en sociale stroomingen der 19e eeuw. Vertaald door Leo Polak. II. Geïllustreerd. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, Amsterdam.
Th. van Welderen Baron Rengers en J.H. Faber, *Friesland en de Woningwet*, 1902-1912. Meyer en Schaafsma, Leeuwarden.
Handboekjes Elck 't beste. Wereldwelvaart, Wereldrecht, Wereldvrede door Mr. Dr. M.J. v.d. Flier, Mej. Mr. J.F. Lycklama à Nyeholt, Jhr. Mr. Dr. B. de Jong van Beek en Donk. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, Amsterdam.
Handboekjes Elck 't beste. Is. Querido, Napoleon. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur. Amsterdam.
Handboekjes Elck 't beste. Frits van Raalte, Vragen van opvoeding. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, Amsterdam.

Dorpslucht.
Stijn Streuvels.
Tweede deel.

I.

ER was iets veranderd op het dorp. De kerktoren stond er in zijn gewoon gemoedelijken ernst met de huizen er rond die elk hun gewoon wezen en uitzicht behielden; - aan strate of steen of hage of boom was niets te merken, maar over het geheel lag er een nieuwe stemming, - iets van het spannende dat voor of na eene groote gebeurtenis, over al de omstaande dingen, over de uitwendigheid van het dorp een ander licht werpt, en alles in anderen schijn stelt, zóó dat de menschen de beroering die in hun gemoed zit, meenen te zien op al het uitwendige wat hen omgeeft.

De steengrijze kerktoren had er niets mede te maken. Hij stond hoog uit boven het gepoer der menschen, als een stille getuige van het klein bedrijf en de nietige belangen der dorpelingen, die aan zijn voet het leven sleten. De huizen zelf, aaneengereekt tot een driehoekig plein dat de dorpsplaats uitmiek, schenen onverroerbaar, in vasten stand, als ding geworden voor al tijd, - een geheel dat er sinds alle menschelijke heugenis zoo gestaan heeft en staan zal, bestendigd met het leven zelf der parochie.

De dag die ging, was er een gelijk de vele andere, welke in oneindige reeks met een begin en een einde uit de donkerte van den nacht ontstaan en in die zelfde donkerte verkeeren - een spanne in den eenbaarlijken wenteldraai der dingen die komen en gaan, en waarvan nooit iemand vraagt wat er het begin of het einde van was of worden zal.

Over heel de uitwendigheid heerschte dezelfde lucht van bedaardheid, van kalmte en rust, zoodat de levensloop in den

gang van den tijd schijnt stil gevallen of vastgemeerd, omdat alles er eeuwig en altijd 't zelfde is, omdat er nooit iets gebeurt of roert; omdat het leven er heenglijdt door de straat, als het water tusschen hooge, gladde oevers, dat beweegloos schijnt omdat nergens eenige hoekigheid of hindernis de evenheid van het oppervlak komt rimpelen.

Waar die kalmte en zware rust zoo bestendig schijnt omdat ze honderde jaren onberoerd bleef, is een nietigheid alevel in staat heel dat vastgegroeid bedagen uiteen te slaan en 't geheel in wanorde te verwentelen.

Een argeloos zuiderwindeke, dat spelende en onvast dolende, herwaards en derwaards keert en even als het wuiven van een lichte pluimke wat roeringe brengt in 't geluchte, kan heel den sterken stand van 't beste zomerweer verdonkeren en oorzaak zijn van langen sleep ellendige regendagen.

Iets in den aard van dat suizende zuiderwindeke, waaide er nu door 't gemoed der dorpelingen. Niemand zag of vermoedde er eenig erg in, - 't was even nog maar een kleine opschudding, het ruischen van de nieuwmare die welgevallig wordt opgevangen omdat ze eenige beroering brengt in den gewonen gang en de evenheid der stilte.

De beroering kwam nog niet tot op straat, - ze bleef binnen de huizen, waar de kijkwere aan al de vensters de geheimzinnigheid gedoken hield. 't Geluchte was er niet door aangedaan en te morgen gelijk te avonde was de dorpsplaats den dag door met zonnesching gevuld en rust, tot over de daken, ver en bij.

Maar overal botste de verrassende benieuwdheid van 't gebeurde tegen de spannende verwachting van 't geen gebeuren ging, - die twee tegenoverstaande dingen wrochten gelijk de barnkracht waarmede de lucht beladen is, waaruit het onweer moet losbarsten.

Aan den hoek der groote baan, bij 't inkomen van 't dorp, stond het huis van den notaris in zijn gewone statige deftigheid; geen plooitje was er aan de gordijnen verwerreld, maar alwie met den toestand bekend was, vermoedde wel dat daar binnen het belang en de verwachting gaande waren en dat men er zich stil hield, en door de reten gluurde om beter alle geruchte te kunnen opvangen.

Er was geen de minste zweem van vijandschap tusschen de familie van den notaris en die van den dokter, maar onbe-

wust ontwaakte 't gevoelen bij de dorpelingen dat het ontstane nieuws grooten ophef maken zou bij den notaris; ze wisten niet maar ze voelden dat er tusschen die twee ingezetenen iets als wedijver bestond, een drang om boven te komen in gezag en aanzien en dat de notaris, zijn vrouw en twee dochters, die altijd wat onderaan waren, nu triomfeeren zouden met dat ongeval, waardoor de dokter in zulk een ongunstige vermaardheid zou komen. Meer dan een van de plaatsenaars was het opgevallen hoe madam van den notaris nu al verscheidene dagen naareen met juffrouw Agatha bij de kerkdeur aan 't kouten bleef en zoo bijzonder vriendelijk deed; en 't geen vroeger nooit gebeurde: dat de twee dochters van den notaris met juffer Elvire een eindje meêliepen en druk ondereen bezig bleven. Dat waren gewichtige redenen om naar oorzaak en gevolgen te zoeken en de dorpelingen hadden er niet weinig werk mede elkanders gissingen te aanhooren.

Lijk een smeulend vuurtje dat den loop der lonte volgt, was het nieuws van de eene deur tot de andere, over heel de rij huizen en het dorp rond verspreid. Met brokken en stukken werd het uitgevent en voortgedragen en al wie er iets van wist of er iets kon bijvoegen werd uitgevraagd en de woorden uit den mond geluisterd, alsof het zooveel getuigen waren die 't geval hadden bijgewoond. 't Geen er aan ontbrak werd door onderstellingen en beschouwingen aangevuld en de stoutste gissingen tot waarschijnlijkheid omgepraat. 't Geen de eene op eigen hand als een mogelijke uitleg had vooruit gezet, werd onmiddelijk door een tweede als dadelijke gebeurtenis met den stempel der waarheid aangedikt en voortverteld.

Waar het nieuws begonnen of hoe het ontstaan was, kon niemand meer achterhalen; want Siska, 's champetters wijf, die ambtelijk ingelicht werd en toegerust was met een tonge, scherper als een mes, moest al heur beste doen om er de eere van te halen de eerste geweest te zijn. In het koor der dorpsvrouwen vond zij menige mededingster die beweerde: lang vooruit iets bespeurd te hebben en meer dan eene die 't had zien aankomen en voorspeld hoe er een groot schandaal zou losbarsten. Met welbehagen liet men onder 't bespreken, bedektelijk, hier en daar een druppelke leken dat naderhand moest uitbreiden als eene olievlek en waarvan men in 't vooruitzicht reeds een zondige vreugde smaakte.

De brave, deftige parochianen, wier gemoed ingedommeld

was door de jarenlange, slaperige dorpsrust, waar nooit de minste gebeurtenis van belang een rimpelke in de effene gladheid der gelijk verloopende dagen kwam slaan, schrikten op nu bij 't eerste vernemen van dat groote nieuws dat hen allen aanbelangde alsof ze er zelf rechtstreeks in betrokken waren. Zij keken malkaar ongeloovig in de oogen, stonden versteld, en gebaarden zich getroffen door den slag en jammerden terwijl zij het geheime behagen en het leedvermaak gedoken hielden. Zij voorzagen dat zij nu onverwachts een stuk van belang aan de hand hadden, iets om langen tijd te keeren en te wenden, te bekijken en te herkauwen naar hartelust.

Iedereen nam het op volgens eigen gesteltenis, maar bij iedereen wekte 't voorval vooreerst eene eigenaardige welgezindheid, een onverwacht behagen omdat er roeringe, strijdlust, beweging, bespreking uit voortkwam en meest nog omdat men de ontknooping, 't verloop van de zaak als een spannende gebeurtenis zou afwachten en volgen. 't Geen er dieper roerde in de gemoederen, maar 't geen men zorgvuldig onder vorm van medelijden behuìcheld, naar buiten liet, was 't plezier om die brave rust nu eens gestoord te zien, 't leedvermaak om den goeden naam van een der bijzonderste ingezetenen van 't dorp - de hoogstaande persoonlijkheid te zien omver halen, - het vliemend genot om de eerlijkheid zelf betrapt te zien op eene eerlooze daad. En 't spannend belang dan om te weten wie van de twee groote vechthanen het halen zou; hoe de eene zich ging verdedigen en de andere zou aanvallen en te raden wat die strijd zou uitwerken op 't dorp. God, er lagen gebeurtenissen in 't verschiet om jaren lang het belang gaande te houden!

Op dat eerste gevoel, ontstond er na de bespreking bij een ieder eene eigen overtuiging en zienswijze.

Bij velen was er nog hapering en onvaste overtuiging zoodat men moeilijk stand nemen durfde en partij kiezen voor of tegen. Maar wie er geen eigen oordeel op na hield, ging bij den buurman te rade en luisterde om te vernemen uit welk gat de wind kwam geblazen; men praatte mee en hield voorzichtigheidshalve de opgedane meening gedoken. Al dadelijk hadden de dorpelingen gemerkt dat de pastor sedert het voorval den dokter bezoek had gebracht en er werd afgespied dat de dokter, voor gelijk na, in den pastorie kwam. Dat integendeel alle betrek tusschen den pastor en

Koornaert was afgebroken en dat de onderpastor, meer nog dan vroeger, op 't Kasteelken kwam en Elvire veel met de zuster van den kapelaan te zien was. Daaruit besloot men: dat de pastor de eene partij en de onderpastor de andere kiezen zou, en dat beloofde een strijd van belang te worden!

Aan den disch in de herbergen, bij 't bollespel en aan den hoek der straat - overal was men erover bezig, maar in 't openbaar bleven de menschen met nuchteren zin, en met onbevangen luchtigheid bij de oppervlakte der gebeurtenis. Wat kon het hen schelen? Die rentenierskluchт die niemands belangen rechtstreeks raakte; - en daarom kon men er uit de hoogte, met onverschilligheid op neerzien. In engeren kring echter en in vertrouwelijk gezelschap, onder bedaarde lieden, werden de zwaardere beschouwingen gewisseld en daar wikte en woog men de kansen en mogelijkheden die 't bestuur der gemeente aangingen, want voor een ieder was 't nu geweten dat het op een strijd naar 't burgemeesterschap zou uitloopen en zoo kreeg het verhaal en de uitknooping een openbaar belang.

In andere kringen bekommerde men zich niet het minst om Koornaert of den dokter, maar veel meer om de nevenkomende personen.

Vooreerst was er een soort die zich vooral stil hield, maar niet te min met angst en spanning op wacht stond. Het waren de oude juffrouwen en ongehuwde dochters - de raad der congregatie - de zuster van den notaris, de nicht van den schoolmeester, de tanten van den koster en eenige oude boerendochters die hier en daar, elk in een huisje rentenierden, - al godvreezende, oudgediende vrouwlieden die zich op 't achterplan hadden gehouden en ver van het dorpsleven, in stilte de godsvrucht en de verdraagzaamheid oefenden omdat zij in haren ijver allemaal overvleugeld waren door Koornaerts zuster, die voorzitster en prefecte en beschermster was en heel die kudde vrome zielen ver beneden haar had gehouden.

In de deemstering der avonden, na het lof en, bij dage in de vertrouwelijke innigheid van een klein kamerken, werden met stil gebaar en ernstig gelaat en fluisterende woorden, de beschouwingen uitgesproken, zonder dat er iemand alevel een woordje waagde waar de geheime verwachting doorstraalde om juffer Agatha het oppergezag in de godsvrucht te zien ontnemen.

Met haar fijnen speurzin gingen die vrome zielen dieper den toestand onderzoeken en met behagen brouwden zij alle slag geheimzinnige beweegredenen die oorzaak konden zijn van gewichtige wijzigingen in de betrekkingen der geestelijkheid met Koornaerts zuster. In 't geduld des gemoeds zouden zij 't verloop afwachten en ondertusschen voorzichtjes elkaar inlichten over de kleine feitjes, die de groote gebeurtenissen moesten voorafgaan.

Met onbevangener gemoed en lustigeren zin lieten de jongere meisjes haar snebberende tongen rellen. Om Koornaert of zijn zuster was er geene bekommerd, maar al het belang en de aandacht ging naar Koornaerts nichtje, juffer Elvire, die door zulke onverwachte gebeurtenis misschien haar lang ontworpen huwelijksplannen en haar betrekking met den jongen dokter zou geschonden zien!

Op den winkel, waar Irma Vandale, te midden de jonge naaisters, als dorpsprinses en toongeefster van het vrouwelijke fatsoen te werken zat, - in die vergaarplaats waar alle juffrouwen en boeredochters van 't dorp af en toe bijeen kwamen en de kleerdracht, de moden met al haar snuisterijen werden besproken en de laatste nieuwigheden werden aangepast, moest er noodzakelijk over de gebeurtenis van den dag gepraat worden. In den laatsten tijd heerschte er in de werkplaats onder de naaisters eene ongemeene drukte, en menig meisje zocht een voorwendsel of eene reden om op den naaiwinkel te komen. Daar zaten ze onder vriendinnen van alle slag, bijeengetroept, vernibbeld en betinteld van plezier om te luisteren, te fluisteren, te konkelfoezen, met vezelstemmetjes te vermonden 't geen ze gehoord hadden en te schateren met gillenden uitroep telkens er iemand eene nieuwe vondst of gewaagde beschouwing voortbracht.

De werkplaats der naaisters was het middenpunt waar al het nieuws naartoe kwam en weer uit ging, in alle richtingen verspreid liep over 't dorp. Elk bracht er 't zijne binnen en droeg er iets weer uit.

In dat vrouwelijk cenakel, met al die snebbering van snijdende tongen, wist Irma met wondere voorzichtigheid de gesprekken te leiden, de nieuwsgierigheid gaande te houden en vooral wist zij het zoo te beleggen dat haar eigen naam of haar winkel ooit in aanspraak kwam om 't geen er gezegd of besproken werd. Heur aangeboren speurzin lichtte haar voor,

met 't eerste woord had zij vast hoe de klant gestemd was en op welken toon en in welke richting het gesprek moest loopen. Op haar gevoel af, kende zij een ieders gesteltenis en in plaats zelf het woord te voeren, gebruikte zij al de fijne middeltjes om de klanten zelf aan den praat te houden en ze heel haar gemoed te laten lossen. Al wat ze waagde te verkondigen, was alleen 't geen ze had van hooren zeggen en dat nog werd enkel medegedeeld met een gebaar en op gedempten toon van vertrouwelijke innemendheid waar zij zelf alle verantwoordelijkheid van afschudde.

- Ik kom in te veel huizen en ga met te veel menschen om; ik mag niet spreken! was haar herhaalde verweer. Maar op gelegen stond, waagde zij wel onder vier oogen een enkel woord, als zij maar voorzag en voelde dat de vertrouwelijkheid, als eene uitzonderlijke gunst, den klant kon aangenaam zijn. Die toegestane gunst schond dan ook in 't geheel niet hare gekende bescheidenheid, die zij als eene ambtsplicht onaanraakbaar hoog hield.

De menschen keurden hare handeling goed en zij bewonderden Irma's voorzichtigheid om in dien omgang met alle slag menschen, waaronder er zoo veel gepraat wordt en er zoo weinig zijn die zwijgen kunnen, - niet gedurig in bekorting te komen en ruzie te verwekken onder de vrouwelijke dorpsgenooten.

Alzoo was Irma's werkwinkel niet alleen de vergaarplaats waar de meisjes die behaagziek en ijdel, haar lust konden voldoen aan kleeren en modeartikelen en pronkzucht, maar daarenboven was er nog de groote aantrekkelijkheid als zij er als versnapering kregen de geheime nieuwjes die daar alleen vermond werden. Telkens er eene aan de beurt, gelijk in de biecht, het kleine kamertje verliet waar de ernstige en belangende bezigheid van het aanpassen geschiedde, weer in de groote kamer kwam, bij de werkmeisjes, voelde zij de behaagelijkheid om hier in het rellende troepje neer te zitten, te luisteren, te tateren zonder aan uur of tijd te denken.

In lange jaren en nooit was er iets voorgevallen wat de meisjeswereld zoo zeer beroerde, gelijk nu met het geval der tabakdiefte. Koornaerts nichtje was inderdaad onder al de andere juffrouwen aanzien als de eerste van de gemeente; juffrouw Elvire was om zeggens de eenige onder hare weergade, die de steedsche kleerdracht volgde en, veel meer dan de dochters

van den notaris, als toonbeeld diende van goeden smaak en rijkheid van tooisel. Sedert Blondeel's dochter de wereld verlaten had om in 't klooster te treden, werd Elvire ook algemeen erkend als de rijkste partij en het schoonste meisje van 't dorp. Irma Vandale was voller van vormen, schooner gedraaid van leest, grooter van gestalte, maar die prachtjuffer bleef door haar ambt van naaister buiten beschouwing en diende meer als toogplooi voor de kleeren die aan haar lijf als gegroeid waren en hare kunst moesten bekend maken bij de klanten. Elvire was eene schoonheid van geheel anderen aard: bescheiden van voorkomen, tenger van gestalte, met iets eenvoudig kinderlijks in heel haar voorkomen waar heure mededingsters zelf geen naam konden aan geven. Er lag eene zekere voornaamheid, die eerbied wekte bij haar verschijnen en eene vriendelijkheid, die dadelijk gunstig stemde en een goeden indruk miek. Haar gelaat was regelmatig van lijn, wat blank van vel, prachtige blauwe oogen met de uitdrukking van een verliefden engel in gedurige verrukking, en een macht van blonde haren, die als een kroone te zwaar scheen voor haar ranken hals.

In tegenstelling met de schoonheid der naaister, die heel bewust, gewild en bevorderd was door de kunsten van het ambt, waar de weelde der ronde lijnen, het castagne bruine haar de blankheid van het fijn gesneden wezen omlijstte, waarin de donker befloersde blik straalde als van eene tooneelprinses voor 't voetlicht, - was de schoonheid van Elvire als van eene bloem, die onbewust is van haar voorkomen en niet zoekt te pralen, maar enkel en zuiverlijk geniet van de gaven haar door de natuur geschonken.

Tegenstelling of vergelijking tusschen die twee werd er door de meisjes op 't dorp nooit gemaakt. Bij de naaister werd de schoonheid aanzien als eene onmisbare eigenschap die bij het vak pastte, iemand die de laatste mode in eigen kleerdracht wat overdreven mag toepassen om die mode onder de klanten ingang te doen vinden.

Bij Elvire echter werd die zelfde opschik en pronktooi beschouwd als iets dat gevoegelijk was bij haren stand en fortuin, als iets dat Koornaerts nichtje zich veroorloven mocht zonder opspraak te verwekken, omdat zij die pracht met eene zekere bescheidenheid aanwendde en niet gelijk de dochters

van den notaris, die enkel er op uit waren de kostelijkheid en den hoogen prijs harer kleeding uit te stallen.

Daarop volgden, in nederdalende lijn, nog enkele juffrouwen uit den begoeden burgerstand met minder begaafdheden bedeeld, - enkele rijke boerendochters, die de grofheid harer trekken wilden verduiken en de eersten komen door schittering van kleur, blaai en gewimpel en pracht van zwaar gouden juweelen. En eindelijk de meisjes uit het minder volk, dochters der werklieden, die met minachting en ergernis toezagen op de verregaande ijdelheid en uitdagende pracht en die uit noodzakelijkheid des middels, zediger gekleed gingen en maar heel van ver de heerschende mode volgden.

Heel die meisjeswereld hing aaneen met een uitwendigen schijn van lieftalligheid, waar duizenderlei kleine afgunstigheden, ikzucht onder geborgen bleef.

Door de bezoekers op Irma's werkplaats werd er gewoonlijk alle kwaad uitgehaald van de afwezigen en de vleierij diende om onder de aanwezigen de vriendschap te onderhouden. Nu dat de groote gebeurtenis de eerste en grootste juffrouw der gemeente betrof, werd alle belang onder de meisjes samengevat in een enkel vraagteeken: hoe zou die ruzie onder Koornaert en den dokter haar weerslag en uitwerksel krijgen op de verhouding tusschen den zoon van den dokter en de dochter van den rentenier? In haar verwachting en verlangen moest de zaak afspringen en Elvire, alhoewel er niemand iets tegen het meisje had in te brengen - moest door dien onverwachten slag, er bedrogen uitkomen - zóó wilden de toeschouwers het verloop van het tooneelstuk - er moest als onrechtstreeks gevolg van een kleine oorzaak, een groot uitwerksel gebeuren om 't geval in belangstelling te doen winnen. Op het meisje had niemand eenig slecht inzicht, alleen de drang naar verwikkeling eischte zooiets als slot van de zaak, - juist gelijk in een boek, dat men niet met genoegen wegleggen kan als het einde niet voldoet aan de verwachting.

Die jonge dokter, die iedereen vroeger als lustigen knaap gekend had, stond nu in de verbeelding der dorpelingen als een wonderheid. Men had hem in zoo langen tijd niet meer gezien en er zulke groote dingen over gehoord. Als eerste triomf had hij op 't dorp de medalie gebracht uit 't college en was er als primus ingehuldigd geweest met paarden en rijtuigen, door bevlagde straten, in een daver

van kanongeschot en trompetgeschetter. Sedertdien konden de dorpelingen 't verder verloop van de zegepralen van den ‘geleerden knaap’ moeilijker nagaan - het ontging hun begrip. Maar de faam bleef voor goed gevestigd. De dokter liet soms wel een woord los over zijn zoon, de naam van den jongen heer kwam wel eens voor in het dagblad en dat was genoeg om de dorpelingen een bedenkelijk gezicht te doen zetten alsof zij deelachtig werden van de eere, die den glorierijken dorpsgenoot te beurt viel. Aan de hoogeschool was hij zijn kunsten aan 't volmaken, maar hij had er algauw de leeraren bot gevraagd en nu moest hij naar 't vreemde om nog moeilijker dingen te leeren die alleen in verre landen bekend waren. Er was sprake geweest van een grooten wedstrijd onder al de studenten van 't land waar Albert natuurlijk de eerste gekomen was, en daarvoor had hij een dikke beurs vol geld gekregen om daarmede, in den vreemde de laatste nieuwigheden van de wetenschap te gaan afkijken. In plaats van gauw na de voleindigde studie zijn vader te komen opvolgen, was hij eerst twee jaar naar Berlijn en daarna in Weenen gaan studeeren en 't gerucht had al geloopen dat hij naar Amerika wilde om ginder professor te worden, - maar daartegen had zijn moeder formeel verzet gesteld, zij eischte haar eenig overgebleven zoon bij vader thuis om hem te helpen en op te volgen.

De verwachting en 't verlangen om die vermaardheid op 't dorp te hebben, was algemeen onder de plaatsenaars. Nu zou het een pleizier worden en eene aardigheid om door dien wonderdokter gemeesterd te zijn. Hier en daar een bejaarde burger en de oude pastor ook, hadden wel eens bedenkelijk het hoofd geschud en gevraagd waar het met al die geleerdheid heen moest, maar dat was eene verdoken vrees voor de gevaren der groote wereld waar 't geloof en de goede zeden dikwijls ten onder gaan. Op die onheilspellende bewering had dokter Blondeel altijd gemoedelijk glimlachend, den schouder op getrokken; de trots van zijn vaderhart en de vervoering van den vakman die waardeeren kon wat de wijsheid en de wetenschap weerd is in de geneeskunde, was te zeer door de triomfen van zijn zoon gevleid om aan gevaren te kunnen gelooven. Van natuur was dokter Blondeel niet ijdel en nog minder aanmatigend in jacht naar eer of roem. De parochianen kenden hem als de eenvoudige dorpsdokter die nauwlettend zijn plicht volbrengt zonder aan iets hoogers te denken; maar

dat geval met zijn zoon was hem als een verrassend geluk vóór de voeten gegooid en hij meende niet zich die vreugde van den vollen openbloei van dat wonderkind te moeten ontzeggen. En in zijn diepste binnenste smaakte hij 't genot, daarmede voor 't aanschijn van het dorp te kunnen pronken.

Met den tijd groeide die verwachting over heel de gemeente en er werd maar één vraag gedurig herhaald: wanneer komt meneer Albert naar huis?

Niet het minst ook was die verwachting gespannen bij de burgermeisjes en juffrouwen. Met een geheime afgunst eenerzijds voor het verlangen der uitverkorene die de terugkomst van den held moest te gemoet zien als de bekroning van haar wachten, - en anderzijds de nieuwsgierigheid om die wondere verschijning onder haar te kunnen beoordeelen - bewonderen of afkeuren. Het voorkomen van zijn persoon konden zij zich niet goed meer herinneren; vroeger, in verloftijd, was hij ongemerkt doorgeloopen als knaap in korte broek - een donkere krullebol met schoone oogen - iets waar de moeders vooral afgunstig van waren en de meisjes uit de congregatie heimelijk in verrukking bracht en in stilte zuchten deed. Na elke verloftijd was er menigeen van die schuchtere maagdekens ontroerd en aangedaan blijven droomen onder de eerste onduidelijke gewaarwording van smartelijk liefdeverdriet. Menigeen had op haar slaapkamerke staan mijmeren en uitgekeken in de richting van die twee heerenhuizen, omlommerd en gehuld in de geheimzinnigheid van het dichte boschloof, dat als een wasem van beveiligend geluk met eene lucht van zeem en rozengeur hing over het zonnige leven waar de schoone prinses, als eene slaapster uit de sproke, op de komst van haar jongen prins, te wachten bleef.

Iedereen wist dat die twee gebuurskinderen voor elkaar geschapen waren, dat nooit twee gelieven in zulke gunstige omstandigheden en zoo zeker van hun geluk, den proeftijd van de liefde konden beleven. Niemand misgunde het hun en er was nergens eene heks of eene slechte fee om die koningskinderen een tooverdrank of een kwaden appel toe te werpen; maar de aanblik van alle schoon en volledig genot stemt de toeschouwers, - die recht meenen te hebben op dat zelfde genot - weemoedig. Bij de dorpsmeisjes vooral werd het geval beschouwd als de verwezenlijking van 't geen zij zich als romantisch ideaal, door lezing, in hare verbeelding hadden

opgedaan. 't Geen zij meenden dat alleen in de boeken mogelijk was, zagen zij hier nu in werkelijkheid en met den zelfden tooverschijn van bovenaardsche zaligheid omgeven.

Niet te verwonderen dus dat al die meisjes benieuwd waren te zien hoe die schoone knaap was uitgegroeid tot een pronten jongen heer en hoe zij met angstige hertkloppingen het voortzetten en het afloopen van die idylle zouden bespieden. Albert was er niet - al dien kant bleef men dus in bloote onderstellingen, maar al het belang ging over op de andere partij en het nichtje van Koornaert werd door de meisjes van haren ouderdom, aanzien en benaderd met ontzag en eerbied, als een figuurtje uit oude tijden, dat zich een bovenmenschelijk geluk beschoren ziet.

't Was alsof een tooverwaas haar omzweefde en in hare oogen leefde er iets van de helderheid van bronnewater met zonneschijn doorglansd en flikkeringen van kristal bepereld. Niemand die haar benijden dorst, omdat iedereen haar bewonderen moest, want er was geen overmoed in den blik en geen zelfgenoegzaamheid in de doening van het weesmeisje dat zoo onverwacht, op het randje na van de ellende, de volheid van 't geluk gevonden had bij nonkel en tante. Zij had het eerlijk gekregen en dankbaar aanveerd - gelijk een kind dat eene lekkere vrucht vindt aan den boom zonder verrast of verwonderd te doen, alsof die schat haar van alle tijden was toebedeeld. Met kinderlijke onbewustheid stapte zij er achteloos door heen, zoo dat de juffrouwen en medemeisjes die door haar stand evenzeer tot het geluk berechtigd waren, het haar niet misgunnen of benijden konden. Zij zagen haar gaan over 't dorp als de groote begunstigde, als het zondagskind voor wie het opperste is weggelegd... en de vriendinnetjes ondereen mieken oolijke veronderstellingen over de aanstaande gebeurtenissen, bij de terugkomst van den bruingelokten jongeling.

En, pardaf! daar viel onverwachts die steen uit de lucht en heel het schoone droompaleis stortte in gruislamenten!

Verwachting van hevig wee, onherstelbaar liefdeverdriet, wanhoop, zuchten die moesten eindigen op het kerkhof!

Bij alle meisjes was er het eerste gevoel van ontzetting als bij eene plotse ramp. Maar alle gevoel van groote ellende waarbij men zelf ongedeerd blijft en buiten gevaar, wekt onweerstaanbaar een geheim behagen, eene inwendige voldoening waarover men schaamte gevoelt maar waarin men zich

verkneukelen blijft in een tweestrijd van medelijden en leedvermaak. Daar zulk behagen in andermans ongeluk echter, als iets afschuwelijks bekend staat, wordt het zorgvuldig binnen gehouden en van het dubbel gevoel wordt enkel het ééne - onder vorm van betreurnis en deelneming geuit. Waar er vriendinnetjes bijeen kwamen of elkaar ontmoetten was het op aller wezens gezien dat er een droevig ongeval te bespreken viel en dan zocht men ook om ter meest, aan dien schotsen loop der zaken den besten uitval te veronderstellen. Die stomme gebeurtenis die de kleingeestige ruzie onder twee oude vrienden verwekte en medeen oorzaak werd dat het geluk verbroken was van dat uitverkoren koppel jongelieden - elk wist er 't zijne over om den aard van de ouden te beoordeelen en de jongeren te beklagen, en 't was maar onder goed vertrouwden, dat er, tusschen vier oogen, met een enkel nevengebaar of een inzichtig woord met dubbele beteekenis, iets gelost werd van 't geen elk bij zich als een jubel voelde opdansen.

- Wat zal mijnheer Albert er van zeggen? Hoe zal hij het opnemen? Moet hij nu zijn freuleke laten zitten en op een ander gaan? of zal hij zich heel die ruzie niet aantrekken en zijn goesting doen?

Zulke veronderstelling bevatte al de mogelijke gebeurtenissen die uit de gevolgen van die oneenigheid konden voortkomen. En terwijl de bedenkingen op een rouwtoon voortsponnen, dreef de kwaad verholen deugd in 't ongeval boven als eene ranzige olie aan 't oppervlak van het gesprek. Alles wat in de verste verte betrek had met de zaak werd opgehaald en aan de beschouwingen onderworpen. Eene kwalijke nieuwsgierigheid zette een ieder aan om de inzichten en zienswijze der eigenaars te kennen; de eenen beweerden de hevige koppigheid bij de eene partij of de neiging om toe te geven bij de andere. Elk volgens eigen aard behandelde den toestand 't zij met voorzichtigheid of met openhartige ongestuimige uitspraken.

En waar er niemand die in de zaak kon betrokken worden, aanwezig was, werden de namen uitgezocht van vermoedelijke mededingsters die nu onverwachts eene kans hadden om in de plaats van juffer Elvire vooruit te komen en op de gunst van den jongen dokter aanspraak te maken. Op dat hoofdstuk werd er al wat nijdigheid en spotlust toegelaten en telkens de naam van een nieuwe partij genoemd werd, kon men den

persoon over den hekel halen om de vergelijking met Koornaert's nichtje te doen doorstaan. De twee dochters van den notaris kwamen om haar hoogen stand de eerste voor aan de beurt, maar ze werden medeen afgekeurd om hare aanstellerij en hoogdravende houding. De dochters van den koster konden er beter door, omdat zij vriendelijk waren van aard, maar zij werden tevens te licht bevonden op de weegschaal voor 't geen bezit van aardsche goederen betrof. Met de oudste dochter van den schoolmeester was het 't zelfde geval en geen enkele boerendochter kon voor de oogen der meisjes uit het naaisterscenakel genade vinden of in aanmerking komen om door mijnheer Albert met een blik maar begunstigd te worden. Men verdiepte zich in gissingen, liet de kansen aan het toeval en elk voor zich, hielden de meisjes haar vermoeden en gegeheime hoop als een schat verborgen in de angstige verwachting van eene mogelijke kans op gelukken. Deze die er niet aan denken moesten door haar persoon of door haren stand eenigen indruk te kunnen maken op den jongen dokter, hielden toch in de diepte harer meisjesziel de blijde verwachting om den held te zien opdagen en den strijd der mededingsters af te spieden. Het verheugde haar bij 't gedacht een belangrijke en fijne, beschaafde figuur te zullen zien op 't dorp, iemand die het toonbeeld zijn zou van een steedschen heer, iemand die van alles gezien heeft en iets meêbrengen zou van die vreemde verten waar men van droomen kon maar weinig van te weten kreeg. Het beroerde de schuchtere zeegbaarheid harer congreganistenziel met verleidelijke beelden en opgesmukte zonde. Zij stelden zich hem voor in eene opperste verfijning van kleerdracht, met de aangeleerde sierlijkheid der gebaren, het inzichtige gelonk der oogen en begaafd met eene beleefde spraak. Zij verlangden naar hem als naar een zegevierenden held die met den eersten blik alles bemachtigen zou en heel de bevolking betooveren. En op voorhand schiepen zij behagen bij 't gedacht aan de vele slachtoffers die hij met al de macht zijner kennis en al de kracht der nieuwste medicijnen, nooit zou kunnen genezen.

't Geen de lichtzinnige meisjes bezig hield en waarover zij babbelden en konkelfoesden, belangde de bejaarde dorpelingen allerminst. Koornaerts nichtje en de mogelijke breuk eener liefdehistorie liet hen onverschillig, - ze waren alleen bezig en bekommerd en verpaft om de onwaarschijnlijkheid van

't geval. Op het dorp was er van alle menschelijke heugenis nooit iets van dien aard gebeurd; al het ‘wondere’ kenden zij enkel uit het dagblad, omdat het altijd in den vreemde voorviel en in verafgelegene streken. 't Belangde hen zooveel te meer omdat zij er de onmiddelijke getuigen van waren, omdat zij den dokter en Koornaert van nabij kenden. De beweegreden en de daadzaak konden zij niet verklaren en ze verwachtten het verloop als de ontknooping van een boeiend verhaal.

Aan de gevolgen voor 't welzijn van de gemeente dachten zij niet zoo zeer, ook niet aan 't gevoel van gerechtigheid - ze bleven staan voor die eene vraag: wie van de twee zal er 't gelijk halen!? Eene haastige of voorbarige verzoening vreesde men als het verlies der belangstelling waaraan een ieder scheen recht te hebben. In de argeloosheid van hun gemoed en door 't gebrek aan dieper inzicht lag en broeide alleen de heimelijke wensch om 't geval te zien verwikkelen en de gevolgen zoo opzienwekkend mogelijk te doen worden. Nu er toch iets gaande was en de eeuwigdurende rust en vrede de stille lucht van de parochie had beroerd, waren zij erop gesteld iets te zien gebeuren dat de moeite weerd was. De dokter noch Koornaert moesten malkaar ontzien, beiden konden het tot het uiterste drijven om hun recht te vorderen.

Hoe de zaak ineen zat, kon niemand achterhalen en voor den eene of voor den andere, partij te kiezen ware voorbarig en onvoorzichtig. Het gerecht zou uitwijzen wie van de twee het ongelijk had en dan zou de meening zich van zelfs wel vormen. Intusschen zou men er maar over praten, gissingen opwerpen met 't innige genot omdat er iets gebeurende is waar nooit iets gebeurde.

De vrede, die hier als iets bestendigs geheerscht had, scheen er vergroeid met de rust en de bedaardheid, die vast als de stand en het uitzicht van het dorp zelf, eene noodzaak geworden is van het leven. Nu er roering kwam, werden de menschen eerst gewaar dat de beste toestand vervelend wordt als het te lange aanhoudt; de afwisseling zou de gemoederen wat wakker schudden en de belangstelling naar dezelfde zaak moest levendiger betrek en gemeenschap brengen onder de parochianen.

Gelijk het meestal gebeurt, wisten de dokter en Koornaert, die er rechtstreeks in betrokken waren, hoegenaamd niet dat

er op de gemeente iets aan 't roeren was en de spannende opmerkzaamheid op hun persoon gericht bleef. Sedert dien onverwachten inval der gendarmen met Sarel, den veldwachter, en die onverklaarbare ontdekking van den gestolen tabak, was de dokter blijven staan in de verbazing en onzekerheid, als iemand die, na eene dondervlage, in de lucht kijkt om te weten of de laatste slag al gevallen is, of wel dat 't ergste nog moet achterkomen. Met 't bezoek van den pastor bleef de dokter zoo wijs als voorheen en naderhand had hij niemand ontmoet die hem eenige inlichting of raad gegeven had. Gezien de onverklaarbare houding waarin Koornaert zich opsloot, meende de dokter al dien kant de zaak te mogen besluiten en nu zou hij 't verloop maar met kalmte afwachten. Als bedaagde man wist hij: dat de verzoening zooveel te gemakkelijker zou gebeuren later, als er nu maar geen tooneelen plaats grepen die eene toenadering voor altijd onmogelijk zouden maken. De dokter, die zelf minzaam en toegevend van aard was, stelde een volle betrouwen in de rechtschapenheid der dorpelingen, die hij allen als zijne vrienden beschouwde. Hij twijfelde er geen stonde aan dat er iemand den dokter in den steek zou laten, of hem ooit durven verdenken van eene laffe of oneerlijke daad. Zijn verleden en al wat hij de menschen gedaan had was toch wel zooveel erkentelijkheid waard, meende hij.

- Al word ik door Koornaert in 't ongelijk gesteld, had hij tegen zijn vrouw gezegd, - al moest het zoover komen dat ik veroordeeld word, dan nog gelooft er geen mensch dat ik iets kwalijks bedreven heb! daar kan ik staat op maken! En al waren de menschen dan nog zoo stom en al moesten zij mij verdenken, dan nog veeg ik er de botten aan! Ik stel mij daarboven en stoor er mijn rust niet in - ik stel er mij vlak tegenover en dwing hen het onrecht in te zien!

Dat zegde hij zoo maar om zich zelf te overtuigen, maar zijn eigen kalme gerustheid was reeds verloren. Hij had niets te vreezen; de volle zekerheid was er dat heel de zaak zijn koude schoenen aleens niet raken kon, maar de verlorene gemoedsrust herkrijgt men niet door redeneering! De dokter was door jarenlange gewoonte zoo vastgegroeid in zijn stille leven; zijn gemoed was zoo weinig door dorpszaken beroerd geworden; - door den tijd was het vertrouwen bij de menschen zoo stellig dat hij alle dagen, na zijn ontbijt 's morgens

en na het noenmaal 's middags, zijn rondeke deed bij de menschen, zijn zieken bezocht, als een welgezind vadertje en er wat praatte met die ingoede menschen die hem altijd op zijn woord geloofden en deden wat hij gebood en daarbij nog verwachtten van hem dat hij wat schertste en plaagde en vertrok met de overtuiging dat alles in orde was. Zij zouden gemeend hebben dat er den dokter iets haperde, als hij de medicijnen toedienen moest zonder een kwinkslag of een spotreden. In hunne oogen was hij de man uit één stuk, de goedheid zelf, maar de stevige kerel, hun meerdere, die in alles raad weet en altijd met zijne hulp gereed is, zonder zich heftig aan te stellen of deftig of voornaam te doen om iudruk te maken. Zulke middeltjes mocht hij verwaarloozen, - hij toonde zich in den eenvoud van zijn gemoed, in zijn lustigheid, zonder praal of aanmatiging. Hij wilde dat de menschen in hem den dokter zouden vergeten om alleen aan den mensch te denken. Eerbied en achting groeien er dan wel van zelfs boven uit, was zijn meening. Alzoo had zijn wezen een prente geslegen bij de menschen die onvergankelijk seheen. Zij eerden hun dokter uit bloote ingeving, zonder redeneeren of bedenken dat het hun plicht van dankbaarheid was om een heel leven van toewijding en zelfofferen. Zij wisten het, maar schaften er niet op, dat de dokter hun ten dienste stond niet om loon of profijt; want al wie niet betalen kon, werd evengoed gemeesterd en zijn beste en gewone medicijn bestond vooral in onderstand bij de behoeftigen.

Wat kon eene onnoozele aantijging hem dus schelen? Hij kende zijn volk - zij zouden wel den rechten kant houden en er zou een algemeene schaterlach opgaan als er hem iemand van eenige kwade bedoeling moest verdenken!

Maar wat was er dan dat hem verontrustte en verlegen miek? Op straat en bij de menschen toonde hij zich los en ongedwongen; was het zijne verbeelding, suggestie of wat? Bezagen de menschen hem niet alsof er iets aan zijn persoon veranderd was?

- Scheelt er iets aan mijne kleeren? had hij aan Justine gevraagd; want met zijn gewone verstrooidheid gebeurde het wel meer dat hij onwelvoegelijk op straat kwam.

Neen, 't waren de menschen zelf die mijde waren en ongemakkelijk deden waar hij te naargange kwam. Hun gesprek stokte, er lag eene angst of verbazing in hun blik - er

haperde iets, het vertrouwen en de losheid was er niet meer... en dat verontrustte den dokter; hij voelde dat er iets wankelde waarop hij te veel staat had gemaakt.

Het was nog geen vrees - geen reden bestond er - maar zijn schoone gemoedsrust, zijn blijheid was geschonden. Hij, de goedzakkige, tevredene, breedopvattende man, was nu voor 't eerst in zijn leven gekrenkt en hij wilde het niet bekennen, hij wilde er over heen stappen. Maar hoe kon zulk een nietigheid hem raken?! De dokter van de gemeente die van tabakdiefte beticht wordt, 't was te gek! het hield geen steek. Was men op zoek naar den dader, zou men er iets anders onder vermoeden of was het een opgezet spel waar jaloerschheid of kuiperij bachten school? Hij wist het niet en toch had hij het geern geweten, zijn rust hing er van af en 't geluk in huis. De dreiging zou er boven blijven zoolang de zaak niet was opgelost en hij verwenschte 't, zich zelf en zijn eergevoel niet te kunnen overwinnen om tot bij Koornaert te gaan en hem te vragen wat er van de zaak was. Dat ware schuld bekennen, zich flauw toonen of verlegen, - neen, hij moest het laten loopen. God, het zou een acht dagen meêgaan en dan zou alles weer in zijn plooi komen - er maar niet te veel gewicht aan hechten!

Terwijl hij hier te tobben zat, was 't gevaar misschien allang geweken. Met een woord van Koornaert en al het gerucht was gedempt!

Van eersten af was 's dokters besluit geweest om onbevangen zijn wegen te gaan, zich aan niets te storen..

Gelijk gewoonte kwam hij voorbij Koornaerts huis, op weg naar 't dorp of keerde langs achter, door het wegeling tusschen de twee hovingen terug. Onwillekeurig voelde de dokter zijn herte jagen telkens hij het huis of het hof naderde, maar hij bedwong zich om een gewoon uitzicht te behouden. Tot nu nog had hij niemand ontmoet en hij kon het met zichzelf niet uitmaken of hij die ontmoeting vreesde of begeerde.

Den zaterdag-avond was het staminee in de Kroon, - de gewone klanten waren er vergaderd, uitgenomen Koornaert, die er voor den eersten keer, sedert jaren, afwezig was. Er werd met meer aandacht dan gewoonlijk kaart gespeeld en geen enkel woord werd over 't geval der tabakdiefte gerept.

Den zondag daarop had de dokter in de hoogmis, zooals altijd, met Koornaert en de andere kerkmeesters in de zitsels

plaats genomen; zij hadden de omhaling gedaan en voor elkaar een cent in de schaal gelegd, maar ze hadden elkaar niet in de oogen gekeken. Na de mis gingen zij hun gewone herbergen af - Koornaert en de dokter evenmin geen van de twee wilde zijn wegen loochenen of aan hun gewoonte verzaken omdat ze alzoo hun goed recht meenden te verdedigen, maar ze keken malkaar over het hoofd en bleven ver gescheiden elk bij zijn volk, aan 't gesprek. Al jaren gingen zij elken zondag, klokke twaalf, samen de plaats af, naar huis; nu voor den eersten keer vertrok de dokter zonder Koornaert, die met inzicht vijf minuten langer bleef plakken om 't gezelschap van den dokter te ontgaan.

Een volgenden dag, dat de dokter in zijn rijtuig uitzette, ontmoette hij Koornaert's nichtje. Het meisje groette hem ongedwongen alsof er niets bestond en dat verheugde hem uitermate. Maar eenige dagen later dat de dokter te voet, dezen keer, langs een smallen binnenwegel naar huis keerde, verkende hij op een honderd meters afstand, juffrouw Agatha die hem in 't gemoet kwam. De dokter had den tijd zich gereed te houden en zijn voornemen was om zich los en vriendelijk te toonen. Want, voor hoever Koornaert's zuster in 't geval betrokken was, mocht hij toch wel onderstellen niet te weten. Algauw echter merkte hij het ongemak bij Agatha.

- Wat zal het worden? dacht de dokter. Maar op den stond werd zijn gemoed zoo mild gestemd en alle vooropgezette kwaadaardigheid scheen hier onder de opene lucht en in die wijde koornvelden, zoo klein en belachelijk. De vogels schuifelden en het leven was heerlijk en weeldig in den zomerdag. De vrede hing als eene oneindigheid over de wereld! Hij glimlachte, groette op voorhand met een gul gebaar en wenschte goên dag; en om zooveel te doen als gewoonlijk, voegde hij er in één adem iets bij over 't weer en de warmte. Maar op den stond ging er hem iets door de ziel als een hevige belediging. 't Gelaat van de oude juffer was bleek en daarop rood geworden, haar lippen nepen nijdig den mond toe, zoo dat de wedergroet er als een ongewillige beleefdheid, met ingehoudene minachting was doorgemompeld.

De dokter schoot er heel zijn opgewektheid bij in. - Ja, 't was wel 't geen hij gevreesd had: de redelooze vijandschap, die alle vroegere vriendelijkheid in één trek te niet deed - het toegeven aan een onbedachten drang tot haat en kwaad-

heid, - de trots die niet of niemand aanhooren wil, maar zich schrap zet om bij de tegenpartij geen zweem van toegevenheid door te laten.

De dokter glimlachte mismoedig.

- En wat zal het nu morgen zijn? dacht hij, als we elkaar ontmoeten bij den pastorie?

Op 't gewone uur trok hij er naar toe; maar Koornaert was er niet. Hier zou de rentier zijn wegen loochenen?

Ze zaten er huns gedrieën, met Messiaen en geen enkele die de zaak durfde aanroeren - ze bleven wachten in de vrees dat Koornaert zou binnenkomen. De dokter zat er dien keer wat angstig, hij vreesde en verlangde eene ontmoeting; het lag hem op 't hart de zaak te bespreken en 't verveelde hem schromelijk hier, met een huichelend wezen, de kalmte te gebaren en met gemaakt belang over beuzelarijen te spreken, terwijl aller gedachten bij dat ééne ding bezig waren waarover niemand het eerste woord durfde uithalen. Van een anderen kant vreesde hij zijn eigen ongestuimigheid, die hem misschien vervoeren zou in hevigheid en hem dingen zou doen begaan waarover hij later spijt moest hebben.

Zij bleven dien avond doorkaarten met een ‘blinde’, daar de vierde man ontbrak en zij speelden om 't even slecht want de zin en de aandacht der spelers was elders bezig.

Eindelijk, toen niemand Koornaert meer verwachtte, kon Messiaen zijn ongeduld niet meer houden, en met zijne boertige rondborstigheid, flapte hij 't er uit.

- Ewel, dokter, zeg me nu eens, wat is er gebeurd met dien toebak van Koornaert?

- Dat moet ge aan mij niet vragen, was het korte antwoord en aan den oogopslag van den dokter kon de boer genoeg zien dat hij te ver gesproken had. Gelukkig kwam de pastor er tusschen. Hij verklaarde dat het een misverstand was, eene haastigheid; dat alles wel terecht zou komen en in der minne moest afgehandeld worden.

- Menschen spreken menschen! was zijn woord, en wat is er te winnen met oneenigheid onder vrienden?!

De dokter echter bleef gesloten voor zich uitstaren en melken aan zijn puntbaard in de meening dat die toespraak beter aan de tegenpartij paste.

De andere twee waren om 't even ongemakkelijk, den dokter die altijd zoo lustig en aanminnig was, nu zoo ernstig en

verslagen te zien. De woorden van den pastor hadden hun uitwerksel gemist en dien avond konden zij niet gemoedelijk en openhertig meer met elkander spreken.

In 't naar huis gaan miek de dokter mistroostig bij zich zelf die bemerking: dat zij honderden keeren samen allerhande moeilijke gevallen met vuur en overtuiging besproken hadden, - dat zij huns gevieren de grootste gebeurtenissen der wereldpolitiek hadden beoordeeld en de ingewikkeldste vraagstukken met alle gemak konden oplossen en schikken naar hun zin en gezond oordeel - waar zij, nu 't hun eigen kleine belangen trof, niet bij machte waren er een woord voor te vinden en de zaak bloot te leggen! Wederzijds misten zij de onbevangenheid en elke poging bleef er stroppen voor de vrees van hoogmoed of eigenliefde te krenken. 't Is maar in zulke gevallen, dacht de dokter, dat men ondervindt hoe ver menschen van elkaar staan die door trouwen omgang schijnen bij elkaar te hooren.

Eenige dagen later dat de de dokter vroegmorgens op weg was naar een zieke, zag hij in de verte zijn gebuur den rentenier afkomen dat hij zeker van de eerste mis huiswaards keerde.

- Nu of nooit! besloot de dokter en een lichte rilling liep over zijn ruggegraat en eene gejaagdheid zette zijn zenuwen aan om haastiger te trappelen. Op den stond wist hij niet wat gedaan met de handen. De eerste plotse opdrang van zijn gemoed was om zich vijandig en gestoord te toonen, niet toe te geven, en de toenadering af te wachten van den overkant. Hij besefte heel de gewichtigheid van den stond en in een verleidelijke gedachte kwam het voorstel om met een enkel minzaam woord, heel de moeilijkheid uit de baan te ruimen.

Koornaert scheen onberoerd, strak als een beeld. Schichtig onderzochten de oogen malkanders wezen, op een afstand. Ze naderden en was 't dat ze van wederkanten het eerste woord van elkaar verwachtend waren? ze gingen voorbij alsof ze de ijdele lucht en niet anders dan de ijdele lucht hadden tegen gekomen.

Voor den dokter was dat zooveel als eene oorlogsverklaring. Nu wist hij met koppigheid en moedwil te doen te hebben; nu zou hij stand houden tot de andere toegaf en openlijk schuld zou bekennen!

Thuis vertelde hij niets van die ontmoeting. Justine moest niet noodeloos verontrust worden en 't was best dat de vrouwen zooveel mogelijk buiten het geschil bleven.

't Was juist nadat de dokter zijne vrouw had gerust gesteld en hij haar lachend verklaard had hoe de heele ruzie op een sisser zou uitloopen, - dat ze er later samen zouden om lachen, wilden zij er niet beschaamd om worden, en hij zelf bleef in de meening dat Koornaert leed onder eene voorbijgaande mistevredenheid die alleen door rust weer in zijn oude plooi zou geraken, - nu juist gebeurde hetgene de dokter nooit had durven vermoeden of veronderstellen.

't Was in de stilte van een gewonen namiddag, wanneer niemand er op bedacht was dat er eenige stoornis kon gebeuren, dat men den dokter uit zijn hof in huis riep om een heer te woord te staan, die bleek te zijn de deurwaarder uit de naburige, groote gemeente. De dokter hield zich ernstig, maar zoogauw was de deurwaarder 't huis uit, of hij schoot in een onbedaarlijken lach. Hij hield het papier in de hand en las luidop zoodat de doove meid het hooren kon tot in haar keuken:

- Pro Justitia! Dagvaarding van Beschuldigde! 't jaar negentien honderd en dertien... op het verzoek van het openbaar ministerie bij de rechtbank van enkele Politie!...

Was 't niet om achterover te vallen?! kon het nog gekker?! Een vonnis dus, - eene veroordeeling voor diefte, gevang, boete! 't Geen Koornaert zoo dubbelzinnig begonnen was, wilde hij nu klaarblijkend doordrijven? Die gekke geschiedenis zou de boer nu aandikken tot een verschrikkelijke gebeurtenis. Maar voorzag hij dan niet, de dwazerik, dat het tot zijn eigen beschaming zou uitdraaien - dat hij er beteuterd zou van onder komen?!

De dokter kon het lachen niet bedwingen, maar zijn vrouw vond de leute hier ongepast en zij bleef ongeloovig dat akelige papier bekijken, zoodat de dokter ook algauw het lachen staakte. Om het ernstig op te nemen kon hij niet besluiten, maar nu eerst dacht hij aan het vervelende achtergeloop en hoe heel de gemeente er nu mee zou gemoeid zijn.

- Mij wel, hij moet het weten! zegde de dokter en hij verbeet zijne gramschap en verontweerdiging omdat het geval zulk een dwaze wending nam en die zotte inval van een maniake vrijgezel nu opeens de rust op de gemeente zou komen storen.

- Wij hebben nooit iets met het gerecht te maken gehad, mopperde Justine, die het geval gewichtig opnam.

- Maar wij hebben er nog niets mede te maken! verklaarde de dokter.

- Onze eer en goede naam hangt er toch van af!

- Of Koornaert onze eer zal ontnemen! of er mij iemand als een deugniet zal aanzien! Ik lach er meê en met het gerecht op den hoop toe! Ik trek er me niets van aan. Ik blijf hier stil in mijn huis en laat alles begaan!

- Maar, Casimir, ge moet u toch laten verdedigen? Ik zou aanstonds een advocaat gaan spreken!

- Geen gedacht van, vrouwe! Ze mogen mij in 't gevang stoppen! Of wat meent ge wel, mijn reputatie staat toch wel boven alle verdenking?! ge denkt toch niet dat er één mensch zou gelooven dat ik iets misdreven heb - en toen nog dingen van zulken aard?! Ik reken op de verstandige lieden - en die heb ik allemaal met mij!

- Op de menschen valt niet veel staat te maken, man; men heeft andere dingen zien verkeeren! Ze draaien met den wind; - voor 't meerendeel is 't maar een inval en er zijn er altijd die er hun genot in vinden iemand te zien vernederen.

- De menschen kennen mij te lang, ze weten wat ik voor hen gedaan heb.

- Reken tóch niet op de dankbaarheid...

- Kom, kom, gij moest met Salomon getrouwd zijn! Gij neemt alles te zwaar op; ge zult wel zien dat niemand er erg in zal vinden en dat Koornaert ons zijne eereschuld zal komen aanbieden. En als 't moest zoo erg gaan gelijk gij vreest, wel, we hebben ons huis, wat scheelt ons het dorp en de menschen; zij zijn 't die mij niet missen kunnen, wat zouden zij doen zonder mij, ik zou 't willen zien!

- 't Is maar dat ik vrees voor Albert dat hij zich zal opwinden en dat het zulk een slechten indruk maakt om thuis te komen midden die oneenigheid!

- 't Is juist hetgeen niet te vreezen valt! Gij zult er hem nooit toe krijgen dat hij 't ernstig op neemt - hij zal er om lachen. Ik wacht maar naar zijne komst, dan zullen die brave parochianen eens zien welk een kerel ze voorhanden hebben! Wij beschouwen al die zaken van te dichtbij - eens dat 't verloopen is zullen wij lachen om onze vrees en ontsteltenis. Denk er maar niet aan en slaap gerust, en laat mij mijn gang

maar gaan! Ik zal het wel te recht brengen met of zonder Koornaert en zijn toebak. Als hij mij nu waarlijk voor den dader van het misdrijf beschouwt, waarom komt hij dan niet zelf zijne wraak nemen? Hij meent dat ik nijdig ben van zijne schoone groeite! Of 't mij wel schelen kan dat hij dees jaar de eerste is! Verleden jaar was 't mijne beurt.

- Al uwe tabak is 't spreken niet weerd en 't is schande dat verstandige menschen om zulke kleinigheid moeten ruzie maken.

- Ja, gij zult achterna de schuld nog op mij leggen! Zeg het maar rechtuit dat gij mij verdenkt van diefte met inbraak!

- Niemendal! of liever: ik zeg dat gij alle twee altijd te veel belang en te driftig over al die beuzelarijen van groeite en van kweek hebt gesproken...

- Wat wilt gij, vrouw? bij gemis aan groote zaken hecht men gewicht aan de kleine - ons kinderen zijn gekweekt, ons fortuintje is gemaakt - een mensch moet zijn zinnen op iets stellen!

- En wij dan? wat heb ik op de wereld?

- Gij hebt uw man, gij hebt de meid, gij hebt uw hondje en... 't is waar, 'k vergat het beste, - gij hebt het laatste woord! dààr!

En de dokter liep lachend door de gang en beval den knecht dat hij 't peerd zou zadelen. Heel die uitval van Justine was echter een voorzichtige poging om den dokter te polsen over het dieper inzicht - over 't geen ze vermoedde dat er gescholen zat onder Koornaerts handeling. Van tabak of van diefte was er volgens haar geen kwestie en de dokter moest het ook wel weten, maar hij wilde 't haar niet bekennen, dat er een andere reden was; hare onrust durfde zij niet mededeelen omdat zij den dokter doorschouwde en raden kon dat hij het verdoken hield om haar te sparen. 't Was de eerste maal dat zij in hunne betrekkingen niet openhertig hun gedacht uitspraken, maar 't was om beters wil en om malkaar geen noodeloos leed aan te doen.

- De dokter meent het lustig op te nemen, mijmerde de vrouw, maar hij is er diep door getroffen, arme, goede man!

Waarom de Max Havelaar geschreven werd.
Jhr. W.H.W. de Kock.

> Douwes Dekker heeft Max Havelaar op een voetstuk gesteld ten koste van Brest van Kempen en Duijmaer van Twist. Dat keuren wij af. Het is onze plicht, om, wanneer men daartoe over betrouwbare gegevens beschikt, de nagedachtenis van mannen als Michiels, Brest van Kempen, Duijmaer van Twist te verdedigen tegen onbillijke, met de waarheid strijdende aanvallen. (Dr. E.B. Kielstra, Bantam en de Max Havelaar, Tijdspiegel 1893, blz. 381 en 389).
>
> In plaats van iemand aftemaken door te zeggen: afbreken, ja dat kon hij meesterlijk, maar wat heeft hij er voor in de plaats gegeven? zouden wij willen vragen of men wel altijd iets in de plaats moet geven? Het is al wel, want wie een leugen minder bezit, die is toch een waarheid rijker. (F. Domela Nieuwenhuis, in *De Ploeg* van Mei 1910 over Multatuli).
>
> Is niet strijd *tegen* dwaling, strijd voor waarheid?
> Is 't niet onze plicht de afgodsbeelden omtewerpen, die de circulatie belemmeren op den zoo schoonen heirweg van 't gezond verstand? Ik vind bouwen aangenamer dan afbreken. Maar als 't afbreken *vereischt* wordt... (Idee 178).
>
> En hij deed dit niet als een artist, toegevend in den speelschen luim van 't oogenblik, maar met de opzettelijke bedoeling om zich voortedoen als iets anders dan zichzelf. Met het doel alzoo, zich te maken tot één stelselmatig georganizeerde leugen. En deze stumperige onzedelijkheid werd en wordt toegejuicht! (Idee 1268).

In hare INLEIDING op *Het ontstaan van den Max Havelaar*, zegt de uitgeefster der BRIEVEN, Mevrouw Douwes Dekker - Hamminck Schepel: ‘Ik ga uit van de veronderstelling dat de lezers van dit geschrift den *Max Havelaar* kennen, en weten hoe de schrijver in dat boek de geschiedenis verhaalt van zijn kort verblijf te Lebak als adsistent-resident. Want alleen voor hen immers kan het een zielkundig belang hebben, na te gaan hoe de “Havelaar” geworden is.’

Deze gevolgtrekking zoude juist zijn, indien de Max Havelaar inderdaad de geschiedenis van Multatuli's kort verblijf te Lebak verhaalde, d.w.z. *eerlijk* verhaalde, desnoods opgesierd door de fantasie van den kunstenaar. Doch dàt doet het boek *niet*, zooals mijne vorige artikelen aantoonen. In werkelijkheid toch stelt de Max Havelaar de hoofdzaken verdraaid of absoluut onwaar voor; poneert het werk stellingen welke valsch zijn en laat het bewijsstukken, die de hoofdbewering des schrijvers, nl. dat er in de Lebaksche aanklacht geen recht gedaan werd, volkomen te niet doen, niet alleen *opzettelijk* weg, maar er worden in de plaats daarvan een paar leugens gegeven.

Daarom is het niet het, door de weduwe Douwes Dekker genoemde deel der BRIEVEN dat ons zielkundig de wording van den Max Havelaar openbaart. Dàt doet het koele, nuchtere verstand. Het boekdeel bevestigt slechts de konklusiën, welke de meedoogenlooze Rede uit de historische feiten trekt.

Ziehier de historische feiten in hoofdzaak.

Multatuli had zijn eervol ontslag uit 's Lands dienst gevraagd en, tegen zijn verwachting, *onmiddellijk* gekregen.

'Er was, zegt hij in den Max Havelaar, (bl. 333), te Buitenzorg tot 't verleenen van 't gevraagd ontslag niet zoo langen tijd noodig als er scheen vereischt geweest te zijn voor de beslissing hoe men Havelaars aanklacht kon afwenden. Dit toch had een maand gevorderd, en 't gevraagd ontslag kwam binnen weinige dagen te Lebak aan.'

Als gewoonlijk bevat het bovenstaande weer een onwaarheid en eene onjuiste voorstelling van zaken, meer speciaal voor den 'Europeeschen lezer' gegeven. Want Havelaar's aanklacht is heel niet 'afgewend'. De in-druk-verschenen officiëele stukken zijn daar, om het te bewijzen. Wat de rest betreft, de *aanklacht* ging, omdat *de wijze van optreden* van Multatuli twijfelen deed aan zijne geschiktheid als ambtenaar voor het Binnenlandsch Bestuur, voor advies door verscheidene handen en dit kostte natuurlijk tijd. Daarentegen kon op het *verzoek om ontslag*, door den Gouverneur Generaal dadelijk worden beschikt, omdat er geen enkele reden was om daaraan *niet* te voldoen, te minder omdat Multatuli's verleden allesbehalve eene aanbeveling en zijn onmiddellijk-voorafgaand optreden afkeurenswaardig was. Dat Havelaar dit ontslag niet verwachtte, getuigt alleen van

zijn bespottelijke ijdelheid, en Multatuli verkeerde in de, trouwens niet onjuiste meening, dat hij bij Duijmaer van Twist in gunst stond. Hierop waren zijne berekeningen gegrond en toen die faalden, werd later de geheele schuld op den Landvoogd geschoven, die hem toch - en zulks in afwijking van het advies van den Raad van Indië, - de *eenige* hulp, welke mogelijk was, eene verplaatsing, verleend had, waar anders een ontslag uit de betrekking niet te vermijden was geweest.

Intusschen is het diep treurig, dat overal waar men den Max Havelaar openslaat, men er eene onwaarheid, eene scheve voorstelling of een lasterlijke aantijging in tegenkomt. Maar diep treurig is het ook, dat sommige schrijvers er maar op los praten over zaken, die zij zich blijkbaar de moeite niet hebben gegeven eenigszins nategaan. Zoo zegt bijv. Mr. C.A. Wiernecke (Eduard Douwes Dekker bl. 19): 'De Assistent Resident vraagt zijn ontslag, onder de woorden, dat hij niet anders kan dienen dan te Lebak en de Gouverneur Generaal, haast zich aan zijn verzoek te voldoen.'

Niet alleen dat de Gouverneur Generaal, zooals we zagen, zich heel niet *gehaast* heeft om aan het verzoek te voldoen, (eene uitspraak van den Heer W. welke getuigt van gemis aan kennis van de wijze van behandelen van het onderwerp waarover hij spreekt), maar hij heeft niet eens het, in den Max Havelaar voorkomende rekest nageslagen. Wel is dat stuk, zooals alle in dat werk voorkomende officiëele stukken, trots Multatuli's tegenbewering, geen afschrift dat '*letterlijk* overeenstemt met het oorspronkelijke', maar noch in dit zoogenaamde afschrift, noch in de minute staat één syllabe van de aan Multatuli toegedichte 'woorden'.

Zeventien voor pensioen geldende dienstjaren werden door Multatuli's ontslagaanvrage roekeloos en gedachteloos geofferd aan gekwetste ijdelheid, en de ellende stond voor de deur!

Toen het ontslagbesluit ontvangen werd had Tine - altijd als men het gelooven wil, - uitgeroepen: 'Goddank, dat je eindelijk jezelf kunt zijn!' (Max Havelaar bl. 334).

Geld was er niet, want Multatuli had zeer groote schulden in Nederland achtergelaten, en al zal het wel erg dik 'dichterlijk kleursel' zijn geweest toen hij ze, niet zonder zekeren bluf, schatte op 'een paar ton gouds' (Idee 946), ze waren niettemin knapjes veel. In Lebak kan van die twee ton gouds niets afbetaald zijn; vermoedelijk zijn ze nog gestegen, laten we zeggen tot... drie ton gouds!

‘Het lag in de rede, zegt hij in Idee 945 (bl. 132), dat ik pogíngen aanwendde om, in afwachting van 't herstel mijner verbroken carrière in 't leven te blijven. Terstond alzoo meldde ik mij overal om werk aan, zonder iets gering te achten. Ik konkurreerde met jonge-lieden, met kinderen, met “baren” maar werd overal afgewezen. “Men kon toch 'n op verzoek eervol ontslagen Assistent-Resident niet aan klerkswerk zetten!” Bovendien ik was “te knap”. Ik geloof dat weinigen zoo bittere vruchten oogstten van hun onbekwaamheid, als mij m'n “knapte” heeft opgebracht’.

Het is wel merkwaardig dat de man die *een* heel jaar lang in Indië niet wist te slagen, (‘In Indië overal teruggestooten, zag ik kans naar Holland te komen’. - Br. 1867, bl. 136) 2 jaren later aan zijne vrouw durft schrijven (Brieven 1859, bl. 32): ‘Noch van Heeckeren, noch van der Hucht, noch iemand die Indië kent, twijfelt er aan, dat ik in weinig tijds er boven op zou zijn. Wat was dus natuurlijker dan mij te laten gaan’ (instede nl. van Tine, die men van Multatuli af, en naar Indië gestuurd wilde hebben).

Michiels had hem zoo goed gepeild, toen hij aan de Regeering schreef: ‘die bij al het verkeerde dat hem kan worden ten laste gelegd, zijn eigen wijze van zien met zooveel verwaandheid zoekt te regtvaardigen, dat men aan zijn beterschap moet wanhopen’. (Brief van 26 Oktober 1843 No. 2373, vide Officiële Bescheiden van de Bruyn Prince, bl. 202).

Intusschen kan men alles wat Multatuli hierboven omtrent zijn *niet*-slagen in Indië vertelt, gerust als ‘fancy’ en als bluf kwalificeeren. Want de oorzaak van het niet-slagen zal voor een deel, wel gelegen hebben in de omstandigheid, dat Multatuli's ‘doldriftig, ondoordacht en zonder voldoende kennis van zaken’ optreden te Lebak, op Java langzamerhand bekend was geraakt door de stille kracht, *chabar angin* (nieuws door den wind overgebracht), een voorlooper van de draadlooze telegrafie. Zoo'n conduitestaat als Multatuli er op nahield was geen aanbeveling, ook niet in de zakenwereld, waar hij het nu van hebben moest!

Anderdeels zullen Multatuli's eischen wat hoog zijn geweest. Want iemand die beweert dat hij ‘'t Darwinisme niet van Darwin had’ en ‘lang voor hem de hoofdeigenschap die z'n stelsel beheerscht geopenbaard zou hebben’ als men hem niet ‘had gejaagd en geplaagd als 'n wild dier’. (Idee 941); die aan

Huet durft schrijven: ‘ik zou er niet groots op wezen als men zei *precies Goethe*! waarachtig niet,’; die Prof. Virchow, met betrekking tot diens leer van de niet-voedingskracht van bouillon in een paar regels met een flauwe aardigheid meent te hebben afgemaakt (noot 78 van den M.H.); die zijn diensten aanbiedt ‘als leeraar in 't Mahomedaansch Recht, Indische Land- en Volkenkunde, en nog 'n paar vakken’ en verbaasd is dat niet *hij*, maar een ander benoemd wordt (Idee 945)[(1)]; die zich inspannende ‘tot duidelijke uitdrukking,’ dit, bij slot van rekening, ijdel werk acht, want ‘ze begrijpen 't toch niet’ (Br. Wiesbaden bl. 158), ofschoon ook van hem de uitspraak is (Idee 532): ‘Wie er zegt: “dat gaat boven 't begrip der menigte” liegt. Hij bewijst alleen dat hijzelf niet de gaaf heeft - of den wil! - om de behandelde zaak te brengen onder 't begrip van 't algemeen’; die, met geen cent op zak, maar daarentegen gecribleerd van schulden en zonder borgen, in den waan verkeert dat men hem als ernstig kooper zal aannemen van een, in de Preanger liggende rijstpelmolen-zaak, waarvoor *hem f*70000 gevraagd wordt (Br. 1846-1859 blz. 199)[2]; zoo iemand aanvaardt natuurlijk niet een baantje van opziener of iets dergelijks; wenscht geen ‘klerkswerk’ te doen, om aan den kost te komen. Daarvoor is hij veel te pedant, verbeeldt hij zich veel ‘te knap’ te zijn! *Nu* zou het oogenblik daar zijn geweest om den kruiwagen en de spade te hanteeren, welke gereedschappen hij, volgens zijne, in den Max Havelaar voorkomende officiëele missive van 28 Februari 1856 no. 93 (bl. 322), dacht op te nemen, als ‘de kracht van zijn arm meer waard werd gekeurd

(1) Ziehier een staaltje hoe Professor Multatuli de studenten aan zou moedigen om Meetkunde te beöefenen. ‘'t Is heerlijke poëzie, beweert hij, dat opligten van 't kuisch gewaad der natuur, dat zoeken van haar vormen, dat onderzoeken van haar verhoudingen, dat betasten van haar leest, dat indringen in (hoe nu, Professor? Is dat de nieuwste methode? d. K.) de baarmoeder der waarheid. Zie, daar heb je de wellust der meetkunde!’ Maar, zou hij de studenten toevoegen, het is een lastige dame, ikzelf heb veel spul met haar, want ‘Ik heb haar enkel, haar knie gezien, ja, de heup en de lende nu en dan... maar dan dartelt ze mij weg en vlugt weg!’ Voor oude Professoren, die haar na moeten dartelen, lijkt mij Mejuffrouw Meetkunde een bizonder-vermoeiende dame toe! Intusschen zou Professor Multatuli te Leiden in den groentijd zeker zeer populair zijn geweest en de ‘kennismaking’ zou storm geloopen hebben!

2. ‘Ieder die over *f*20000 kan disponeeren, kan, dunkt mij, dezelfde zaak opzetten! Dit neemt niet weg, dat ik zeer graag de zaak voor *f*70000 nam!’ (Br. 1846-1859 blz. 199.)
Hier dus dezelfde ernst als kort te voren. Immers Lebak had hij voor *f*20000 prachtig kunnen ‘opzetten’, maar Multatuli gaf er ‘zeer graag’ *f* 70000 voor en... kelderde schitterend!

dan de kracht zijner ziel.' Maar... vermoedelijk vond hij het daarvoor wat te warm in d'n Oost!...

Multatuli's niet-slagen om wat te verdienen, moet dan ook ongetwijfeld aan hemzelven gelegen hebben. Want een 50 tal jaren geleden was er erge behoefte in Indië aan knappe, aan *bruikbare* menschen vooral. En het was toen heel niet noodig om er te konkurreeren met 'kinderen', om de doodeenvoudige reden, dat kinderarbeid er evenmin voorkwam als een ravijn achter het Assistent-Residentshuis te Rangkas Betoeng. Maar misschien bedoelt Multatuli konkurrentie met kinderen in naïveteit?!..

In die dagen zag men dan ook tal van niet aan Multatuliaansche 'knapte' sukkelende personen met de meeste snelheid slagen. Zoo bijv. Multatuli's eigen broeder Jan, een gewezen zeeman, die een tabaksplantage machtig werd en zich rijk tabakte. Het is dan ook wel opvallend, dat diezelfde Jan op zijn land geen baantje voor Multatuli beschikbaar had, zelfs niet een, gelijkwaardig aan dat van klerk, maar er de voorkeur aan gaf, het te knappe broertje naar Nederland te expediëeren. Of, zou het bij Jan ook zijn geweest: 'de zaak was dat niemand het gouvernement wilde indisponeren,' welken onzin Multatuli later aan Huet voorzette (Brieven 1867 blz. 136)?

Zoo zien we dan Multatuli in de eerste helft van 1857, na één jaar op Java gelanterfant te hebben, naar Europa trekken, waar hij, om Tine's uitroep te bevestigen, eens recht 'zich zelf' zou zijn. Broer Jan bleef voorloopig met de gebakken peren zitten, want hij had het voorrecht voor Tine en kleinen Max, die bij hem kwamen inwonen, te mogen zorgen. Peer Nonnie stond nog op het vuur! Immers Multatuli was pas een paar maanden weg:

> 'toen er fluks, - wat overdaad
> In zijn echten staat!
> Gelijk het wel meer in het huwelijk gaat, -
> Een tweede kwam
> Om haar boterham!'

Multatuli kon, volkomen terecht, uitroepen:

> 'Ik heb geen post of geen landspensioen!'

en daaraan toevoegen:

> 'Wat zal ik met twee spruiten doen?
> Is één niet genoeg voor een burgerman?
> Wat doe ik met twee? Wat heb ik er an?'

het hielp niet, want den 1en Juni 1857 werd ‘Nonnie’ geboren.

Nonnies vader stapte te Marseille aan wal en toen begon eerst recht het leventje van vroolijken Frans, door van Deyssel zoo juist dat van een losbandig avonturier genoemd, maar door Multatuli zelven aan Huet aldus beschreven: ‘Ik zocht brood en intusschen... och! 't is te lang, te lang!’ (Brieven, 1867, bl. 136).

Huet, die natuurlijk geweten zal hebben waar Abraham den mosterd haalde, zal zich tevens wel herinnerd hebben, wat er bij dat broodzoeken van Multatuli ‘intusschen’ gebeurde!

Madame Colineau, in Marseille, was de eerste bij wie brood gezocht werd. *Zij* opende de nieuwe rij der Multatuliaansche ‘echte liefdes’, zooals dat snoepgoed in bewonderaarstaal luidt. Ze was getrouwd met een, in een echtgenoot herleefden ezel, want, volgens Multatuli, vond haar man het erg prettig, dat Madame heel alleen met den indischen sobat (vriend) in den marsch ging.

Van uit Marseille liep de weg door Frankrijk naar Straatsburg; toen verder naar Duitschland en elders. Amor was steeds van de partij, maar Plutus daarentegen bleef altijd weg, en opgezocht aan de speelbanken, gaf hij meest belet. Amor kende zeer aangename houri-verblijven en in een dezer, te Marseille nog, was het dat naast de broodrelatie met Madame Colineau een intime broodverhouding ontstond met de houri Eugenie, die uit den zevenden hemel losgekocht werd. Met dit ‘Kermisgansje’ trok Multatuli naar Straatsburg. Deze Eugenie werd later aan Tine gepresenteerd, die ‘haar leerde op prijs stellen,’ zooals de Brieven ons leeren (1859, bl. 44). En Multatuli had haar, volgens een zijner brieven aan Tine, gaarne in huis genomen als verzorgster van... zijn kinderen, (id. bl. 153). Vermoedelijk begonnen bij Multatuli toen de Mormoonneigingen te ontluiken, die tot vollen bloei zouden komen in Den Haag, in het huis aan den Zuidwest Binnensingel, gedurende het tijdperk tusschen Tines terugkomst in Nederland (Februari 1869) en haar terugvlucht naar Italië (Mei 1870), als gevolg van het krachtig optreden van den 16-jarigen zoon, die zijne Moeder onttrekken wilde aan de haar aangedane vernedering van het ménage à trois! Eugenie bleek een safe deposit te zijn, want het door haar van Multatuli verdiende

geld gaf zij hem later, toen hij in Homburg in, zoo mogelijk nog grooter geldnood dan gewoonlijk verkeerde, doordat hij alles aan de speelbank verdobbeld had, eerlijk terug. Solieder kan het niet! Ja, nog mooier! toen Multatuli zeven maanden lang in Brussel luibakte, gaf Eugenie hem niet alleen verwarmende liefde en dito steenkolen, maar zij zette hem ook in zijn meubeltjes; o.a. schonk zij hem een 'commode waar ik na haar vertrek zoo dikwijls een frank vond of 50 centimes.' (Brieven 1859 blz. 49).

De Held van Lebak, de Strijder voor de rechten van den Javaan, de eigenaar van den 'verheven zielenadel,'... door eene prostituée van zakgeld voorzien! Is het niet... zielverheffend?!

Intusschen durft hij aan Tine schrijven (Br. 1859 bl. 114): 'Zeg lieve, je sprak van warme kleeren van Henriette (zooals we weten hare zuster Van Heeckeren). Och, als gij er voor u en de kinderen eenigszins buiten kunt, neem dan niets aan.'

In 't najaar van 1857 was Multatuli te Brussel. Hij begunstigde er het kleine hotel 'Au Prince Belge' met onbetaald logies, zeven maanden lang, totdat eindelijk in het voorjaar van 1858 broer Jan, als de reddende 'engelse', zou Vondel zeggen, in Europa kwam en de schulden aan het 'estaminet' voldeed, alsook 'de paar franken die hem (Multatuli) nu en dan door den goedmoedigen kroeghouder en zijn gezin werden voorgeschoten,' gelijk ons de Brieven vertellen, Multatuli voortdurend hooghoudend om zijn zelfs wil (Br. 1859 blz. 15). In het najaar van 1858 trok Multatuli naar Cassel, 'voor hem, - zoo als de Brieven het zoo kinderlijk-naïf verhalen, - voor hem rijk aan indrukken van allerlei soort.'

Een dier allerleisoort-indrukken was 'echte liefde' Ottilia Cos, voor wie in ziele-bevruchtingsmomenten Saïdjahs lied gedicht werd en wel 'in het maleisch', zooals Multatuli de goê-gemeente wijsmaakt. (Br. 1867 blz. 133, Verg. ook id. 1859 blz. 17). Hij schijnt er intusschen al zijn maleisch aan gespendeerd te hebben, want wat er overbleef was 'Lutjuku,' een nom doux voor Fräulein Ottillia, welke veel lijkt op mandarijn-chineesch, maar heel geen Maleisch is.

Een andere allerleisoort-indruk uit Cassel werd gevormd door hotel- en 'vriendschaps'schulden, welke flink groot moeten geweest zijn, want zij hinderden Multatuli erg; zij deden hem 'vreeselijk aan' (Br. 1859 bl. 109); dat zegt wat!

Pa Ottilia was van de schuldpartij, hij was de gelukkige crediteur op de eeuwigheid. De schuld betrof weer eenige door Multatuli successivelijk verorberde, maar niet betaalde europeesche buffels. Het was niet prettig dat Adinda-Lutjuku wist dat 'Dek' net gedaan had als de Regent van Lebak, de Aartsknevelaar! Multatuli roept dan ook uit: 'Dat vervloekte Cassel!' En hij beweert: 'Ik was en ben nog zeer verdrietig over Cassel.'

'Dringendste schuldeischers, zegt hij elders, zijn Fuhri, de Hart en Cassel.'

'Ja, schrijft de uitgeefster der Brieven (1859 bl. 108), tot het einde van zijn leven heeft het Multatuli leed gedaan die schulden, en vooral ook de vriendschapsschulden niet te kunnen afdoen, die hij in 1858 in die stad had achtergelaten.' Multatuli had in dat leed ook wel den ongelukkigen Fuhri kunnen opnemen, die hem eveneens heel wat buffelvleesch geleverd heeft en voor de betaling verwezen werd naar Duymaer van Twist. Deze eigenaardige kasaanwijzing ging vergezeld van de toelichting: 'Zeg hem, dat 't zijn schuld is dat ik word beschouwd als kwade betaler.' Toch beweert Multatuli dat hij best bij gedeelten zou hebben kunnen afbetalen, maar hij wilde Fuhri niet brutaal maken. 'Als ik hem wat op afrekening geef, wat ik nu wel doen kon, dan denkt hij dat zijn insolente brieven effect hebben gedaan, en ik krijg ze voortaan alle weken.'

Vergeten we toch vooral niet, dat Multatuli geposeerd heeft als Opvoeder der Jeugd!

Eindelijk, in April of Mei 1859, kwam het gezin weder bijeen. Dit gebeurde te Luik. De familie kwam uit Indië aan, met op sleeptouw een baboe. Men toog verder en deed op den zwerftocht Visé aan, een dorpje bij Maastricht, waar men in een boerenherberg trok. Multatuli deed daar - zooals ons de Brieven vertellen, - niets dan 'mijmeren', onder begeleiding van 'het gekwaak van ganzen.' Maar die Brieven melden ons echter niet of het met Multatuli ook was als met den Gouverneur van Banda, Andries van Erp, van wien Valentijn verhaalt, dat hij van het mijmeren 'niet veel beter als gek en beroerd was.' Ook zeggen zij niet of er een aardige Mascotte bij de ganzen behoorde, die tot 'Echte Liefde no. zooveel' geproklameerd werd, met kans op latere indeeling bij de Amazonen-eeregarde: 'De Kinderen van

Insulinde.' Vermoedelijk was er wel eene bij, want we vernemen dat 'elke troep ganzen die Multatuli later ontmoette hem Visé in herinnering terugbracht.' (Brieven 1859 bl. 20), dus zoo iets als in het liedje:

> 'En zie ik dan dien ezel aan,
> Dan denk ik aan mijn Christiaan!'

De Burgemeester van het dorp, die niet zooveel aan 'Mahomedaansch Recht, Indische Land- en Volkenkunde en nog 'n paar vakken' gedaan had als Multatuli, heeft de baboe vermoedelijk voor een gedresseerden Gorilla aangezien. En daar het juist kermis in Visé was en Multatuli niets uitvoerde dan mijmeren bij de ganzen, ja, zelfs de Gorilla geen kunsten liet verrichten, gaf de Burgervader twee dagen tijd aan Multatuli om heen te gaan, ter voorkoming, dat hij met vrouw, kinderen en aap 'als vagebond door Maréchaussees zou worden weggevoerd over de grenzen.'

Een der volgende pleisterplaatsen was Antwerpen, waar men 23 Augustus 1859 aankwam.

Een paar dagen later werd Tine met de kinderen en de baboe naar den Haag gezonden, harer zuster mevrouw van Heeckeren op het dak. Ten minste, dat was de bedoeling. Immers zoowat 3 jaren lang hadden anderen voor het gezin gezorgd, dat was erg gemakkelijk en kon wel zoo doorgaan! Er was echter nooit geld, dus ook geen reisgeld, maar dat was voor Multatuli geen bezwaar; ook daarvoor waren anderen goed.

'Luister, en ik zal u zeggen waartoe zij besloten,' zegt de uitgeefster der Brieven aansprekerig-plechtig. De Brieven n.l. zullen hare onthullingen staven, anders zou zij de zaak zijn voorbij gegaan 'uit vrees dat men de toedracht te bar, te ongelooflijk vinden zou' (Brieven 1859 bl. 22).

Nu! *ons* geloof in het ongelooflijke kan, inzake Multatuli, anders tegen een ongelooflijk stootje.

Ziehier het grootsche plan! doodeenvoudig eene gemeene streek, waartoe hij Tine dwong, die als beschaafde vrouw van goeden huize, de vernedering diep gevoeld moet hebben. Tine werd door haar man, die zooals we weten ook *Waarheidszoeker* was, onderwezen in de kunst.... 'Och jongens, weest toch waar, ik smeek jelui, weest toch altijd waar!' zou hij den Delftschen studenten eenmaal toeroepen, (Van Sandick, Leed en Lief uit Bantam bl. 181) een 'Idee' dat Multatuli, als zoovele andere 'Ideeën' *herzien* heeft. *Dit* Idee herzag hij zelfs bij voorbaat!

Tine n.l. moest, als op de boot het passagegeld opgehaald werd, schrik voorwenden dat zij haar portemonnaie vergeten had en dan in Rotterdam, van den eigenaar van een klein logementje, waar Multatuli vroeger wel eens gelogeerd had, geld zien los te krijgen. Zoo gebeurde! De comedie werd met succes gespeeld en Tine ging, bewaakt door een der mannen van boord, die in opdracht had, de passagegelden binnen te krijgen, naar het aangegeven adres.

De logementbaas gaf wat geld.

Wat moet er zijn om gegaan in het hart van Everdine Barones van Wijnbergen?

Toch schrijft Josephine Spoor in 'Eenheid' No. 140: 'Dat Multatuli geen vrouw vond, die zijn hooge idealen kon volgen, is jammer genoeg, maar is in geen geval *zijn* schuld.'

Had Multatuli niet beter gedaan met een keukenmeid te trouwen?

Niet waar? er bestond wel reden om ons zoo plechtstatig tot luisteren te manen?!

Wat er had moeten gebeuren, als de logementhouder niet had willen helpen, meldt de geschiedenis niet; maar Tine en de kinderen waren in elk geval van de baan en moesten maar zien hoe zij aan den kost kwamen.

Tine kon, ongeplaagd, verder strompelen naar de Van Heeckerens. Maar dit echtpaar, vermoedelijk van oordeel dat zwager-grootspreker zelf voor zijn gezin had te zorgen, gaf dit 'eenmaal te eten', zooals de Brieven het in Marschreglementtaal zeggen. Ook kreeg Tine *f* 20 cadeau om elders een onderdak te zoeken. Waarheen? Waarheen anders dan naar den reddenden engel Jan. Zij trok dus naar Brummen. Daar lag broer Jan op zijn buitenverblijf DE BUTHE klimaat te schieten. Hij werd in zijn gouvernementachtige 'rustige rust' gestoord, want hem werd andermaal het voorrecht gegund om voor het *feitelijke* Lebaksche Offer te mogen opdraaien.

Multatuli ging in die dagen naar Brussel en vertoefde er weer in het bekende estaminet 'Au Prince Belge', waar hij zijn vroegere vriendin Pauline terug zag, die ditmaal een kindje op den arm droeg dat... enfin, Pauline vond ook dat de eer der vrouw boven den navel ligt[1]. Ongelukkig was Generaal

1. Zich tooiende met een veer van Juvenalis 'of een anderen oud-romeinschen *Kerl*' (Veritas, Multatuli-Wespen, bl. 37), zonder het certificaat van oorsprong bij te voegen, schreef Multatuli aan Mimi, een 22-jarig meisje, dat hij, de 22 jaren oudere man bezig was te verleiden: 'Welnu, ik zeg: de eer zit boven en niet beneden den gordel.' (Br. 1862-1863, bl. 143). Ditzelfde zou hij, - en we begrijpen nu op welke gronden, - 4 maanden later nur mit ein bisschen andern Worten, Mevrouw de weduwe Pruimers toeroepen, (Idee 448) nl.: 'de adel en de eer des menschen wonen boven den navel,' geheel vergetend, dat geen enkele dame het prettig vind als zoo openlijk de aandacht op haar 'gordel' gevestigd wordt. Het vervelende voor Mevrouw P. was bovendien, gelijk uit de 9 jaar latere noot van Idee 448 blijkt, dat Multatuli zich hier weer 'herzien' moest, dat hij zich nl. in het aangewezen lichaamsdeel vergist had. Dat komt van dat reageeren op *indrukken*, zonder behoorlijk voorafgaand onderzoek.
Intusschen heeft de Jongelingschap dier dagen gedweept met de zooveelste 'Openbaring', ditmaal in zake den navel, die echter, ouder gewoonte finaal 'herzien' is en wel in Idee 584 waar we lezen: ''n Hinderpaal op den weg van vrij onderzoek is: *zinnelijkheid.* Uit zinnelijkheid nemen wij indrukken - behagelijke of onbehagelijke - gemakshalve (!) als opinien aan, en meenen iets gedemonstreerd te hebben als wij uitdrukking geven aan indrukken of gevoel. We zijn op dat punt als sommige geneesheeren, die koffie of wijn al dan niet gezond vinden, naarmate zij zelf min of meer op die dranken gesteld zijn.'

Michiels niet bij de hand, want, zooals wij uit den Max Havelaar weten, had hij goed slag om zulk soort kinderen te verdonkeremanen, met gebruikmaking van de smerigste middelen. (M.H. bl. 179 e.v.)

Daar zat Multatuli nu! Zonder geld, zooals trouwens de normale toestand was. Overal gewogen en ‘te knap’ bevonden. Landheertje spelen was mislukt. Broer Jan en anderen wilden ‘het Goevernement niet indisponeeren’. Van Twist had hem niet geantwoord. De speelbanken wilden niet zooals hij wilde. Zijn vrouw en kinderen waren van hem gescheiden, omdat hij te geniaal was om iets uit te voeren. De familieleden van Tine's kant, de Van Heeckerens, de Kerkhovens, de Van der Huchten waren hem, - en niet ten onrechte, - vijandig gezind (‘Van der Hucht zal mij overal zwart maken’ - Br. 1846-1859 bl. 195) en ontzagen zich niet om hem af te schilderen als ‘een slecht sujet,’ (Br. 1859 bl. 42) een nietsdoener, iemand die roekeloos zijn ambt, zijn pensioen, zich en zijn gezin opgeofferd had aan een dwazen gril, aan gekwetste ijdelheid; die zijn stokoude tantes afgezet had, zoodat zij verplicht werden een aalmoes aan Prins Frederik te vragen (‘Die historie van die ellendige schepsels komt dus gauw de Preanger door en ik zal nu hier voor een dief worden gehouden (Br. 1846-1859 bl. 196). ‘daar onze familie hem (nl. van Son, van wien de rijstpelmolen zou worden gekocht) voor mij als een dief zal waarschuwen’ - idem bl. 197 -); een immoreel man op geldelijk en sexueel gebied, een ijdele praatjesverkooper, een komediant. Bovendien had Tine, moede van de ellende en (ofschoon dit tegengesproken wordt door Echte Duinliefde Anderson) waar-

schijnlijk onder den invloed van hare familie, hem geschreven dat het beter was, dat zij van-elkander-afgingen en dat Multatuli een baantje als hofmeester zoeken, of zich verhuren moest als matroos.

Multatuli had zich in die dagen blijkbaar nog niet uitgesproken over de ambachten, die hem na aan het hart lagen. En hij was ook toen nog niet aan de wijsheid toe, welke hem een twintigtal jaren later zou doen schrijven (Laatste Periode bl. 280): ‘Zeker soort ven zelfvernedering is even ver van de waarheid als de verwaande hoogschatting van ons zelf, die algemeen is’, eene herziening van het zelfpleidooi-idee 220, luidende: ‘De hoogste graad van moed is hoogmoed’, een ‘Idee’ dat, als zoovele andere zijner Ideeën, voor ‘openbaring’ gegolden heeft, maar dat, gelijk zoo vaak bij Multatuli het geval was, op begripsverwarring berust, ditmaal als gevolg van dooreenhaspeling van hoogmoed (een ondeugd) en zelfkennis (een deugd).

Tine wist niet beter of kruiwagen en spade hadden in de praktijk afgedaan. Daarom zeker proponeerde zij hofmeester of matroos, niet vermoedende dat, ofschoon ‘het getal werkkringen waarvoor hij ongeschikt was, niet zeer groot was’, hij ‘als matroos of leidekker geen dienst kon doen, om de duizeling die hem beving bij 't staren in de diepte.’ (Idee 943).

Eerst later zou hij aan Vosmaer schrijven (Br. 1870-1875 bl. 286): ‘Ik zaagde liever hout en zou dit doen als niet het houtzagen nog slechter betaald werd dan 't schrijven.’ Nog later (bl. 314) verandert zijn smaak. ‘Ik verzeker u, zegt hij, - en we gelooven die verzekering natuurlijk dadelijk, - dat ik liever houthakte dan te schrijven.’

Een andere keer prefereert hij schrijnwerker of horlogemaker te zijn. (Brief aan Vosmaer aan het slot van deel 1 der Verz. Werken, bl. 307). Ook ‘beitelwerk’ doen en ‘vrachtdragen’ wil hij, als men den zijnen den kost wil geven. Begrijpe, wie kan, het onzin-verband! Hij doet het liever dan schrijven en hij houdt ‘zulk werk ook voor nuttiger.’ (Br. 1867 bl. 90). Aan Thiele schrijft hij (Laatste Periode bl. 104), dat, als hij 'n jaar of tien jonger was, hij zich zou toeleggen op timmeren. Afgaande op Idee 946 zou Multatuli ook erg veel gevoeld hebben voor smids- of horlogemakersknecht. Hij vraagt ‘slechts drie maanden, hoogstens!’ om als zoodanig ‘met eere te kunnen dienst doen’.

Jammer dat deze neigingen voor het ambacht zich niet geopenbaard hebben gedurende den vierjarigen boemeltocht, toen er niet geschreven werd, en dus het houtzagen bijv. niet behoefde gelaten te worden, omdat het minder betaalde dan schrijven!

Komediant is Multatuli geweest, heel zijn leven lang!

Niet alleen als interessante, historische bizonderheid, maar ook om ons recht te doen beseffen hoe armelijk Multatuli het in die dagen had, hooren we steeds dat de Max Havelaar aan 'een waggelend en smerig herbergtafeltje' geschreven werd (Aanteekeningen en Ophelderingen bij de uitgave van 1875, bl. 345). Multatuli schijnt dus, ondanks zijn voorliefde voor het timmermansvak, geen kans gezien te hebben, het meubel stabiel te maken of vast te zetten. Als we ook nog weten dat Multatuli te Padang 'De Eerlooze', alias 'De Bruid daarboven', op een omgekeerde kist geschreven heeft, dan moeten we erkennen, dat het mobilair ook al niet meewerkte om Multatuli het scheppen te vergemakkelijken.

Bij al de zooeven opgesomde akeligheden van geldgebrek, van tegenspoeden door eigen schuld en van familiekwesties kwam nog, dat de berenverzameling steeds in omvang toenam en geweldig en hinderlijk begon te brullen. Ook broer Jan kreeg er meer dan genoeg van om, bij blanco krediet, langer als kassier te spelen.

Ziehier dus wat er al zoo gebeurd was voor met het schrijven van den Max Havelaar een begin werd gemaakt en dat alles griefde Multatuli natuurlijk ontzaggelijk; het maakte hem bitter. Hij voelde dat het zoo niet blijven kon; dat hij weer eens zelf voor zijn gezin had te zorgen; dat hij dus geld moest trachten te verdienen; dat hij noodig, zoo goed en zoo kwaad als het gaan zou, moest trachten zich te zuiveren, met betrekking tot de ware, maar hoogst onaangename verhalen welke zijn familie en het publiek vertelden omtrent zijn persoon en zijn vroeger en later doen. Maar niet het minst begreep hij, dat de ontzaggelijke dwaasheid te Lebak uitgehaald en die de tegenstanders uitspeelden tegenover de ellende die hij over zijn gezin gebracht had en nog steeds bracht, goed gepraat moest worden.

Eindelijk besloot hij een boek samen te stellen, dat naast

een middel om geld te krijgen en krediet te behouden, tevens zou zijn een pleidooi voor eigen zaak. En de geschiedenis van Lebak, 'iets droogs en onbelangrijks', zou worden het 'canevas' waarop lustig zou worden losgeborduurd, totdat in het vage en verwarde patroon, met zeer veel goeden wil, ten slotte iets van een strijdkreet voor den verdrukten Javaan zou doorschemeren.

Zóó en zóó alleen moet 'zielkundig' het ontstaan van den Max Havelaar verklaard worden, en dit vindt bevestiging in de eigen woorden van haar 'die hem zoo goed kende', de uitgeefster der Brieven, dat het was 'de bitterheid die het Vaderland hem bood', welke hem 'perste tot het schrijven van den Max Havelaar' (Br. 1859 bl. 39).

Dat hij *eindelijk* er toe kwam om een boek samen te stellen leeren ons de feiten. Zij toch toonen aan, dat de Max Havelaar niet ontstaan is als vrucht van een geweldige verontwaardiging, maar als produkt van een slakkerig-voortschrijdend proces.

Eerst kwamen de 4 jaren van rondboemeling en luibakkerij. Toen schreef hij te Brussel 'den ganschen dag aan mijn EERLOOZE' (eene omwerking, die later DE BRUID DAARBOVEN zou heeten). 'Ik heb idee dat ik daarvan iets maak, *en als ik slaag schrijf ik meer.*'

Om DE BRUID DAARBOVEN gespeeld te krijgen wendde hij zich tot het Rozekruis, een tak van de orde der Vrijmetselaars, waarin hij een rang bekleedde. 'Al geven ze er mij maar *f*100 voor, àls het bevalt, zou ik voor *een tweede* meer kunnen bedingen. Tevens zal ik, wanneer het antwoord nu op mijn schrijven (aan het Rozekruis nl.) welwillend is, *van die gelegenheid gebruik maken* om hun *de geschiedenis van Lebak vóór te leggen.* Men schrijft in de couranten thans veel over het slecht bestuur van Indië en over de vrees voor opstand enz. Misschien zal het hunne aandacht trekken dat ik dit vroeger gezegd heb dan ieder ander, (nl. bij zijn aanklacht van de Lebaksche Hoofden in zijn eerste officiëele missive, toen hij, - natuurlijk veel eerder dan ieder ander, want er was geen woord van waar - schreef, dat de geringe man "poessing van de vexatie" zou opstaan, en later, toen hij weer een oproer met heel veel bloederigheid uit zijn broekzak haalde, om de paleisdeur van Duymaer van Twist geforceerd te krijgen, dat echter niet gelukte). In 't kort, als ik nu met hen in aanraking kom, zal ik beproeven mij een kring te scheppen, die partij voor mij neemt.'

Dan hoopt hij met zekeren De Vries, een tooneeldirekteur, te sluiten ‘een accoord voor het leveren van stukken. Zulk een bezigheid zou mij meer aanstaan. Het is niet om ons te redresseeren, doch alleen om tijd te winnen en voorloopig bevrijd te wezen van dien druk van afhankelijkheid.’ ‘Als het bevalt zal men mij wel wat geven voor een tweede.’ *Eindelijk* hooren we: ‘Ik ben namelijk sedert vele dagen bezig met schrijven van een ding dat misschien wel drie deelen groot wordt.’ (Br. 1859 bl. 56 e.v.).

Dat ‘ding’ was de Max Havelaar!

Niet zonder reden heb ik stadhuiswoordig gesproken van een boek ‘samenstellen’, want m.i. is de Max Havelaar niet, zooals Multatuli het zelf vertelt (wij zouden geneigd zijn te zeggen: juist daàrom niet) achter elkander in een paar maanden geschreven, maar in werkelijkheid *samengesteld* d.w.z. *in elkaar gezet* uit reeds bestaande fragmenten, die door tusschenwerk, kop- en staartstuk tot een geheel gemaakt werden.

Ik heb voor die bewering geen positieve bewijzen, alleen aanwijzingen. Immers als men bedenkt dat Multatuli niet gemakkelijk arbeidde; dat hij niet gauw tevreden was over het door hem geschrevene en dit dan ook herhaaldelijk omwerkte (verg. bijv. Multatuliana bl. 43); dat de Max Havelaar zijn eerste werk voor de pers was; dat bijv. de Saïdjahgeschiedenis, de *coupe de la maison*, voor andere doeleinden is geschreven en zeer duidelijk, op zeker moment, als er volstrekt geen aanleiding voor is, werd tusschengeschoven; dat het zelf-pleidooi betreffende de Sumatrasche gebeurtenissen en nog andere gedeelten niets met de Lebakzaak te maken hebben; dat Multatuli vroeger al veel geschreven (verg. Idee 533 blz. 300) en dus veel bruikbare stukken ter inschuiving, in portefeuille had, waardoor ook verklaard wordt de voortdurende afwisseling in toon en onderwerp, die den Max Havelaar kenschetst; maar vooral ook als men in aanmerking neemt, dat Multatuli alle doorzettingsvermogen miste en dus onmogelijk zoo langen tijd achtereen zich aan het zelfde onderwerp ingespannen kan hebben gewijd, dan kan het niet anders of de Max Havelaar is niet het produkt van een plotselinge, hartstochtelijke inspiratie, maar legprentwerk. En toen Multatuli, evenals kleine Max destijds, bij het spelen met zijn legprent, (M.H. bl. 327), kon uitroepen: ‘ik hèb

haar buik, ik hèb haar buik!' was 'de rooie mevrouw kompleet,' d.w.z was het zelfpleidooi gaar voor den 'Europeeschen lezer.'

Dat het met het schrijven van den Max Havelaar ook om geld te doen was, wordt bevestigd door zijn duinrol-vriendinnetje Marie Anderson, die beweert: 'Hij schreef niet licht dan uit nood,' (Uit Multatuli's leven, bl. 50). Met die omschrijving breng ik niet den naam van een fatsoenlijk meisje op straat. Men kan het fraais omtrent die evoluties in de duinen en nog veel meer, in geuren en kleuren in hare geschriften lezen, want het was de tijd van, (laten we het niet uitproesten!): 'Op dan! ten strijde tegen de leugen!' de tijd van de Waarheids-tulpen-koorts die kinderen, jongeren en onderwijzers beving; de tijd die vrouwelijke kieschheid en vrouwelijke schroomvalligheid tot leugens proklameerde en ze begroef in het terrein beneden het veld der eer, in de aantrekkelijke streek van den navel!..

Als het Multatuli inderdaad te doen was geweest om door den Max Havelaar op te komen voor de zaak van den mishandelden Javaan, dan had niet alleen de *vorm* van het boek geheel anders moeten zijn en betracht moeten worden de door Multatuli zelven gegeven: 'Règle générale: bij zulke zaken is 't van hoog belang zich stipt te bepalen bij de hoofdkwestie. Elke afleiding, elke stap op een zijpad verzwakt,' maar de schrijver had moeten geven òf *feiten*, sprekende, ware, duidelijk omschreven, *historische* feiten, dus een betoog, òf, evenals de schrijfster van 'De hut van Oom Tom', een verhaal, ontleend aan bestaande toestanden. Leugens, laster en verdraaiïng der waarheid waren in beide gevallen niet noodzakelijk geweest. De '*stipte* waarheid' had niet noodig 'opgeofferd' te worden aan 'eisch van de kunst.' (Brief aan Vosmaer, Verz. Werken deel 1 bl. 307), want fantaisie en leugen zijn geen synoniemen.

Men heeft den Max Havelaar vergeleken met De Hut van Oom Tom; Multatuli zelf spreekt van zulk eene overeenkomst, maar de vergelijking gaat m.i. geheel mank.

Dit is de aanklacht van Beecher Stowe: 'Het kind, dat zijn vader verloren heeft, staat nog onder de bescherming van diens

vrienden en van de wet; hij is iets en kan iets doen; hij heeft erkende rechten en een erkende plaats in de maatschappij. De slaaf daarentegen heeft niets van dat alles. De wet beschouwt hem in ieder opzicht even ontbloot van rechten als een baal koopmansgoederen. De eenige mogelijke erkenning van de begeerten en behoeften van een menschelijk en onsterfelijk wezen, die hem geschonken zijn, erlangt hij door den oppermachtigen en aan geen verantwoordelijkheid onderworpen wil van zijn meester, en wordt die meester hem ontnomen, dan blijft hem niets meer over.

Klein is inderdaad het getal menschen, dat deze aan geene verantwoordelijkheid onderworpen macht op een edelmoedige wijze weet te gebruiken. Iedereen weet dit, en de slaaf weet dit het best, zoodat hij het levendig gevoelt, dat hij tien kansen heeft om een harden, wreeden meester te vinden, tegen één kans op een meester, die betrekkelijk goed en zacht is. Vandaar ook, dat een goede meester door den slaaf met zulke tranen wordt beweend.' (Hoofdstuk 20).

En die aanklacht wordt toegelicht, als we lezen hoe Tom plotseling, zonder dat hij bij machte is er iets aan te doen, voor altijd gescheiden wordt van vrouw en kinderen; hoe hij bij den dood van zijn tweeden, braven meester, eenvoudig bij publieken koop overgaat aan een hardvochtigen eigenaar, die Tom's povere bezittingen gewoonweg ten eigen bate verkoopt, hem zonder reden mishandelt en ten doode toe laat geeselen; hoe de slaven in het openbaar geveild, en als gold het koopmansgoed, bekeken en besproken worden; hoe men ze zelfs onkiesch betast, ze loopen en springen laat om te zien of er iets aan hun beenen hapert; hoe zij geketend worden om ze het wegloopen te verhinderen; hoe negermeisjes tot een leven van schande worden verkocht!

Wij voelen het, dat dit alles de afschuwelijke zijden zijn van de negerslavernij, door Beecher Stowe beschreven zonder snorkende taal, zonder weemakenden zelflof, maar eenvoudig, treffend, hartroerend.

Ze leven voor onze oogen, de arme, doodgeranselde Tom, de wreede Legree, de beklagenswaardige Prue, die haar zieke kind niet mocht oppassen en het sterven zag en toen van wanhoop aan den drank raakte om ellendig, in een kelder opgesloten, te sterven; de mooie jonge Rosa, die gegeeseld werd ter wille van een nuk van haar meesteres; Emmeline,

die, om meer op te brengen, haar krullen niet mocht glad strijken!...

Dat alles is fantasie, maar het zijn typen, aan het werkelijke leven ontleend.

Ziehier de aanklacht van Multatuli:

Meer dan 30 millioenen onderdanen worden mishandeld en uitgezogen *in naam des Konings van Nederland;*

diefstal, roof en moord zijn gemaakt tot een Regeerings-systeem;

de ambtenaren durven, uit vrees voor vergiftiging, de knevelarijen der Hoofden niet tegen te gaan;

ingediende klachten over knevelarijen van Hoofden worden niet alleen niet onderzocht, maar zelfs gesmoord.

En het bewijs?

Het misdrijf, *in naam des Konings van Nederland* begaan aan de meer dan 50% te hoog geschatte 'meer dan dertig millioenen onderdanen' en het Regeeringssysteem van diefstal, roof en moord moeten blijken uit hetgeen ons verteld wordt van een Regent in zeker klein deel van Insulinde, die *verdacht* wordt te knevelen... ten eigen bate!

De vrees der ambtenaren om vergiftigd te worden en hun daaruit voortvloeiende plichtverzaking worden bewezen geacht uit het sterven van een Assistent-Resident die... *niet* vergiftigd is, maar overleed aan een leverabsces!

De beschuldiging dat klachten over knevelarijen van Hoofden niet alleen niet onderzocht, maar zelfs gesmoord werden, berust op het perfide verzwijgen van een officieel stuk (Gouv. Besl. van 23 Maart 1856 No. 34), dat juist den duidelijk uitgedrukten wil bevat om Multatuli's klacht *wel* te doen onderzoeken, en op het door hem (Multatuli) verkondigd dwaalbegrip, dat zijne verplaatsing, in werkelijkheid een gevolg van zijn afkeurenswaardige *wijze* van optreden, een straf was voor zijn aanklagen van Hoofden. Bovendien leert het Gouv. Besluit van 11 December 1856 No. 17, dat ook oneerlijk verzwegen is, dat Multatuli's aanklacht niet alleen *dadelijk* onderzocht is, maar ook, dat de door hem genoemde Hoofden, alsook door hem *niet* genoemde Hoofden gestraft zijn.

Dus niets dan verdraaide waarheid, leugen en laster!...

Had Multatuli iets willen doen voor den inlander, dan had hij den strijd moeten aanbinden tegen het Kultuurstelsel. Maar *dit* stelsel... bewonderde hij, of, bewonderde hij *niet*, want

hij was gewoon te schrijven ‘naar den indruk van 't oogenblik,’ hetgeen beteekent: zooals het in zijn kraam te pas kwam.

Volkomen gemis aan logischen zin is een der roode draden, die door den ganschen Max Havelaar loopen. Maar toch krijscht vogel Rock: ‘Mijn boek bewijst het tegendeel (van verward zijn) *want het is een logisch geheel*’!!...

Uit dit alles blijkt duidelijk, dat de Max Havelaar nooit de bedoeling kan hebben gehad, om een strijd aan te binden ten behoeve van den mishandelden Javaan. Want een goede, een *eerlijke* zaak heeft geen verdraaide waarheid, geen leugens, geen laster van noode. ‘Wat waar is,’ heeft Multatuli's vriend Mr. J.N. van Hall zoo terecht gezegd, ‘moet van alle kanten waar zijn’ (Br. 1870-1875 bl. 183). En Multatuli zelf riep den Heer Paap toe (Laatste Periode bl. 220): ‘La principale qualité de l'auteur... c'est la probité’. Maar men weet het... met edele bedoelingen is de Hel bevloerd.

De Max Havelaar en probité schuwen elkaar!

De Max Havelaar is in werkelijkheid dan ook niet anders dan een pleidooi voor eigen zaak.

De *aard* van die zaak nu, bracht al die leugens, verdraaiïngen en laster mede. Immers Multatuli kon moeielijk den volke verkondigen, dat hij zijn ontslag gevraagd had met dollen kop, uit gekwetste ijdelheid; dat hij zich gruwelijk misrekend had in de hulp, welke hij dacht van Duymaer van Twist te mogen verwachten, nl. eene goedkeuring van zijn theatraal op- en aftreden. Zoo'n zaak zou weinig belangrijk zijn geweest voor het publiek; zoo'n zaak was inderdaad ‘iets droogs en onbelangrijks’. Daarom moest zij anders voorgesteld worden.

Van het oogenblik af dat Multatuli zich voornam zijn niet-goed-te-praten zaak, erger, zijn *kwade zaak*, in het openbaar te bepleiten, moest hij, zooals bij alle kwade zaken gebeurt, tot leugen, laster en verdraaide waarheid zijn toevlucht nemen. Hij zelf heeft in noot 41 van den Max Havelaar zoo'n juiste aanhaling gedaan:

> ‘Das eben ist der Fluch der bösen That,
> Dass sie fortzeugend Böses muss gebähren’,

Al wat leelijk in de zaak was, moest weggefancyd worden, en de Lebaksche ontslagaanvrage, eene groote dwaasheid, moest worden een soort Curtiussprong en famille, een sprong

dus uitsluitend gedaan ten behoeve van anderen, een opofferingssprong dus!...

Multatuli heeft het zeer goed gevoeld, dat de vier, den Max Havelaar voorafgaande, in luiheid en dwaasheid verlummelde jaren, zeer sterk getuigen tégen zijne beweringen, dat hij zich en zijn gezin opgeofferd heeft voor den mishandelden Javaan, dat zijn boek beoogt ‘verbetering te brengen in den ellendigen toestand van Indië.’

Daarom krijgen we, allereerst in den Max Havelaar zelf (bl. 325), te slikken: ‘'t schijnt dat hij gewacht heeft... ik geef de volgende aanteekening van zijn hand: Ik heb in de nieuwsbladen gelezen dat de Heer Slijmering benoemd is tot ridder van den Nederlandschen Leeuw. Hij schijnt thans resident van Djokdjokarta te wezen. Ik zou dus nu op de Lebaksche zaken kunnen terugkomen zonder gevaar voor Verbrugge.’

Die onzin is zoo groot, dat we dien maar stilzwijgend zullen voorbijgaan.

In Idee 942 krijgen we weer een andere reden, nl. deze: ‘Na m'n vertrek uit Lebak zwierf ik, wachtende op Recht, jaren lang als 'n misdadiger rond, dervend, hongerend, zonder dak *soms*, maar *altijd* onzeker of ik den volgenden dag 'n dak hebben zou. Gedurende dien tijd - ik zelf ben verbaasd over de mogelijkheid - arbeidde ik. Dit mogen m'n werken getuigen. Ik bracht wel niet zooveel voort, als waarschijnlijk in andere omstandigheden 't geval zou geweest zijn, maar toch; ik *werkte*! Ik trachtte nuttig te zijn waar ik kon, zooveel ik kon.’

Men ziet het! Vogel Rock is weer geweldig aan het krijschen, zóó geweldig, dat de waarheid overkrijscht wordt.

‘Wachtende op Recht!’ Als Multatuli dat Recht op een presenteerblaadje thuisgebracht had willen hebben, had hij toch minstens zijne duistere liefdesadressen moeten opgeven, bijv. ten huize van Madlle Eugenie, of van Madlle Estelle, of van Fräulein Ottilia, of van Madame Colineau, of van enz. enz. Want in die dagen was Multatuli nog een volmaakt onbekende grootheid, heel geen Boerhaave, die nooit last had van onbestelbare brieven.

Maar een oogenblik aangenomen dat Multatuli te Lebak in zijn recht was, zoo weten we toch dat hij na zijn verzoek om

ontslag, in de hier bedoelde boemeljaren geen oogenblik recht *gezocht* heeft (we willen even over de onzinnigheid heenstappen, dat iemand die zijn eigen boeltje stuk slaat, vergoeding aan de assurantie vraagt). Het recht wordt iemand toch niet nagedragen? Men vraagt er toch om, als men meent verongelijkt te zijn en men wendt zich tot hooger autoriteit?

Als Multatuli in de 'Aanteekeningen en Ophelderingen' (bl. 352), ontzettend aan het wawelen is, om ons wijs te maken, dat hij redenen had tot het gebruiken van pseudoniemen in den Max Havelaar, instede van op den man af te beschuldigen, hooren we ook dit: 'In de *officieele* wereld, meende ik - en háár ging de zaak aan - zou men wel weten tot wien men zich te richten had om inlichting aangaande de zaken die ik openbaarde.'

Best! dus hij hoopte dat 'de officiëele wereld', dat de Regeering inlichtingen zou inwinnen aangaande de zaken die hij zou openbaren. Maar waarom haar niet *rechtstreeks* de noodige inlichtingen verstrekt? waarom zich niet *rechtstreeks* tot haar gewend met krachtig, degelijk, gemotiveerd betoog?

Trouwens waartoe nog? want hij wist dat op zijn Lebaksche aanklacht een onderzoek en enkele maanden later eene bestraffing der schuldigen gevolgd was. Ook was het komedianterig zich tot 'het Volk' te wenden, want Multatuli wist heel goed, dat het Volk niet het rechte kantoor was en zeer zeker niet in 1860. Hij wist evengoed als elk verstandig mensch, dat, als hij nog eens op de reeds afgedane zaak wilde terugkomen, hij zijn moest bij de machthebbers, bij het intellekt, niet bij 'kameniers', bij 'lakeien' en dergelijk galerij-publiek; dat hij niet slechts *gelezen*, maar in de eerste plaats *begrepen* moest worden!

Waarom dus die noodelooze omweg over den Max Havelaar?

Wat er na het bovenstaande in die Aanteekeningen volgt omtrent het gaan naar Lebak van den Gouverneur Generaal *na het ontvangen in Indië* v*an den Max Havelaar* is eenvoudig een *opzettelijke leugen.* Want als gewezen ambtenaar wist Multatuli dat zaken, als hier bedoeld, nooit door den Gouverneur Generaal in persoon en ter plaatse onderzocht worden. Daarvoor staat de Landvoogd te hoog; hij zou trouwens toch niets anders hooren dan wat de ambtenaren zelven in staat waren te vernemen, en door zijn plaatselijk onderzoek zou het prestige van het gewestelijk gezag erg geknakt worden. Maar

buitendien wist hij, dat er *dadelijk* na zijn, zelfs ongare aanklacht, door den Landvoogd bij Gouvernementsbesluit een onderzoek bevolen was, waarvoor hij (Multatuli) geweigerd had de, naar het heette, in zijn bezit zijnde gegevens te verstrekken. Hij verzweeg echter in den Max Havelaar *opzettelijk* dat Gouvernementsbesluit. Bovendien zou hij de juistheid van zijn eigen uitspraak, dat alle leugenaars onbekwaam genoeg zijn om zich te laten betrappen, zelf staven; want hij haalt in de Minnebrieven (blz. 117 van deel 2 der Verz. Werken) het artikel aan van Prof. Veth, opgenomen in *De Gids* van 1860. In dat artikel wordt o.m. gehandeld over het Regeeringsverslag van 1856, en daarin staat dat, *onmiddellijk na de aanklacht* een onderzoek gehouden is en den schuldigen Hoofden als gevolg daarvan straffen opgelegd zijn!...

Dat er in Lebak gekneveld werd en frisch ook! was overbekend. Veth heeft in *De Gids* van 1860 dan ook verklaard, dat de Max Havelaar in dat opzicht *niets nieuws vertelt.*

'In de Inlandsche gemeenschap, zegt de heer Van Geuns zoo terecht, (Soerabaiasch Handelsblad, verg. Kol. Weekblad van 13 Juli 1911), waar altijd onderdrukking en afpersing zijn voorgekomen, vindt men die handelingen uiteraard niet zoo erg als in eene maatschappij waar de staatsburger zich niet in het minst in zijne rechten laat verkorten.' En dat de Lebakker (of Javaan, wat, zooals we weten, voor Multatuli precies hetzelfde is) die volgens den Max Havelaar zijn dochter, ja, zelfs zijn vrouw op kommando afstaat ten pleiziere van den Regent, het knevelen niet zoo ondragelijk vond dat het hem tot oproer dreigde te brengen, zooals Multatuli beweert, blijkt wel hieruit, dat hij op het graf van dien ex-aarts-knevelaar ging bidden en offeren! Zoo is het toch ook een feit dat het graf van den ouden, afschuwelijken wreedaard Keizer Amangkoe Rat I in reuk van heiligheid staat, een plaats van bedevaart is!

Moet ons dit verbazen, als de nagedachtenis van Iwan den Verschrikkelijke door den Russischen moujik wordt vereerd? Het is zoo juist ook wat Nuhout van der Veen (Nogmaals Irrigatie en Landbouw op Java blz. 19) zegt, nl. dat in de inlandsche maatschappij 'andere opvattingen omtrent machtsuitoefening en gezag diep ingeworteld zitten.' Daarom bestrijdt men die niet met komedianterige, hoogdravende, lawaaierige aanklachten zonder spoor van bewijs, maar door een ernstig,

kalm, degelijk en van kennis van den toestand en van de Adat getuigend optreden.

Dat er in Lebak, dat er in heel Nederlandsch Indië gekneveld werd, als uitvloeisel van de Landsadat, heeft de Regeering natuurlijk ook geweten, maar Zij heeft tevens getoond, *ook in de Lebakzaak*, dat Zij bereid was klachten over knevelen, zelfs al werden die zoo onbeholpen voorgebracht als Multatuli gedaan had, te laten onderzoeken en de schuldigen te straffen. Kon men het Haar dus kwalijk nemen, dat Zij, even als ieder verstandig mensch, die het naadje van de kous kende, nooit het logisch verband heeft kunnen vatten tusschen de knevelarij waarvan de Regent van Lebak door Multatuli *verdacht* werd en het, uit eigen beweging, door Multatuli verzoeken om ontslag uit 's Land dienst? nooit heeft kunnen begrijpen welk *recht* uit dit laatste ontsproot?

Waarop had de Regeering zich, in verband met de Lebaksche komedie, dan toch moeten verantwoorden? welk *recht* had Zij nog moeten doen, aan den ambtenaar die uit zich zelven en ongemotiveerd, ontslag uit 's lands dienst had gevraagd? Wilde Multatuli inderdaad eene verantwoording van de Regeering, wilde hij rechtsherstel hebben, waarom zich dan niet gewend tot de Tweede Kamer, de Macht die de Regeering nopen kon zich te rechtvaardigen? Maar *dit* gebeurde niet en we weten waarom, nl: omdat de Lebaksche daad, als zij getoetst ware geworden aan de officieële stukken, gebleken ware te zijn boerenbedrog van de grofste soort, niets dan apenkool!

De onzin, dien Multatuli zijnen lezers te slikken geeft, is eenvoudig ontstellend en die onzin is gesleten als IDEE!..

Maar niet het minst erge is het, dat die onzin voortgewerkt heeft als een zuurdeesem en o.a. *dit* fraais aan Mr. C. Vosmaer in de pen gaf (Studiën over Multatuli's werken bl. 1): 'Waarom is de Max Havelaar nooit de oorzaak van een ernstig onderzoek geweest? (?) De aanklacht was openlijk, bepaald (??), stout, en op ieder ander gebied dan dat der staatkunde, ware het onmogelijk dat op zóó iets het stilzwijgen bewaard werd; en het stilzwijgen, althans het stilzitten, bleef in acht genomen door den landvoogd, door het ministerie, door de vertegenwoordiging, door het volk (!!), door de deskundigen. Want - er bestaat vrees om groote zaken en vraagstukken aan te vatten en ze door te zetten tot

de oplossing; angst om recht te doen, dwars door alles heen: en dat heet politiek.'

We kunnen Vosmaers vraag beantwoorden en zijne toelichting verduidelijken met zijn eigen woorden, een paar regels verder geschreven: 'Niet begrijpen (en verkeerd ingelicht worden) voert tot het ergste wat er is, namelijk tot den waan dat men *wel* begrijpt (en weet), en het gevolg is, toeschrijven aan verkeerde bedoelingen, of spot met wat men overdrijving noemt.' Dit is het zachtste oordeel dat men over Vosmaer's uitspraak vellen kan, want hij moet het stuk van VETH in DE GIDS van 1860 gekend hebben, waarin - zooals we reeds zeiden, - het Regeeringsverslag van den Staat en het Beheer der Koloniën over 1856 besproken en daaruit gereleveerd wordt, dat onmiddellijk na Multatuli's aanklacht werkelijk een onderzoek naar de knevelarijen in het Regentschap Lebak plaats had, dat de Regent een scherpe terechtwijzing ontving, met aanmaning om zich voor den vervolge van ongeoorloofde handelingen te onthouden, terwijl eenige mindere Hoofden werden afgezet.

Wordt het niet meer en meer duidelijk hoe het mogelijk geweest is, dat DE MAN VAN LEBAK zoolang op zijn rot voetstuk is kunnen blijven staan, instede van er glansrijk doorheen te zakken!....

De eenige keer dat Multatuli in die 4 jaren recht gezocht, dat hij *gewerkt* heeft, was, toen hij zijn brief aan den Gouverneur Generaal Duymaer van Twist schreef (later uitgegeven, gelijk bekend, onder den titel: Brief aan den Gouverneur Generaal in ruste). Maar het in dat geschrift *recht vragen* komt *hierop* neer, dat de *op eigen verzoek* uit 's Lands dienst ontslagene, de bemiddeling inroept van den vroegeren Landvoogd om weder herplaatst te mogen worden.

Dit is trouwens niet de eenige keer dat hij moeite doet voor herplaatsing. Toen hij zich er goed en wel *uit*gewerkt had, werd weer alle moeite aangewend om er zich op nieuw *in* te werken. In de Brieven 1859 lezen we: 'Ik heb getracht weer in dienst te treden, ik heb aalmoezen moeten aannemen.' (blz. 140). 'Had ik geen schulden, dan was ik liever schrijver dan Raad van Indië, maar zooals de zaken staan moet ik om den wille van het geld, eene betrekking in Indië voortrekken.' (blz. 147). 'Ik geloof dat R(ochussen) wel te bewegen zou

zijn om mij te herstellen.' (blz. 148). 'Eigenlijk moeten wij wenschen in goede omstandigheden naar Indië te gaan. Dat was het raisonnabelste.' (blz. 153).

Niet waar? dat alles klinkt heel anders dan: 'Anders dienen dan te Lebak, Excellentie, kan ik niet!' Maar... het zou later nog erger worden!

De uitgeefster der Brieven 'die hem zoo goed kende', spreekt op blz. 17 van de Brieven 1859 zoo juist van: 'sints hij de hoop op herstel zijner carriére had opgegeven.' Die hoop op herstel zijner moedwillig verbroken loopbaan toch, is de sprekendste zelf-veroordeeling van het 'Offer van Lebak.' Wil men eens een traan zien, door dat 'offer' naar buiten geperst? 'Beste, beste, trouwe Tine, die zooveel lijden moet om mijnentwil. Ja, ik zou ook wel dood willen zijn... Arme Engel, uw lot is wel hard.' (Br. 1859 bl. 91).

Nog zijn er die beweren, dat Tine alles mooi en goed heeft gevonden. Dat 'ook' spreekt anders boekdeelen!..

Bij zijn verzoek aan Duymaer van Twist om herplaatsing, vergeet Multatuli geheel, dat hij de Regeering die hij weder dienen wilde, 'verachtte'; dat de persoon wiens bemiddeling ingeroepen werd, hem aan de poort van zijn paleis had laten afwijzen; dat deze was een 'stumpert,' een 'laaghartige', een 'ellendeling', een 'schelm', een 'moordenaar van zooveel Saïdjahs' (Idee 533), onder wiens bestuur 'de moordenaars van den Assistent-resident Carolus ongestraft bleven'; iemand die met geld de Nederlandsche pers omgekocht had; een huichelaar, die bij *geheime* missive op nieuw gelastte wat hij bij *openbaar* stuk had ingetrokken (Max Havelaar, noot 133). Ook was hij geheel vergeten, dat hij dien oud-Landvoogd den 23en Mei 1856 (M.H. blz. 338) allervriendelijkst geschreven had: 'Uwe Excellentie heeft gesanctioneerd: het stelsel van misbruik van gezag, van roof en moord, waaronder de arme Javaan gebukt gaat. Dàt schreit ten hemel! Er kleeft bloed aan de overgegaarde penningen van uw dús ontvangen indisch traktement, Excellentie!'

Het verzoek om bemiddeling is verder in zijn uitroep: 'Maar Excellentie, anders dienen dan ik diende te Lebak, kan ik niet,' (eene uitnoodiging dus aan D.v.T. om zich zelven een slag in het aangezicht te geven), zoo onzinnig, dat ieder verstandig mensch begrijpt dat het geschrift, al was het alleen dàarom, wel gedeponeerd *moest* worden.

De logika was weer mijlen ver op den loop en de komediant vierde hoogtij!...

Niettemin schrijft Meerkerk (Multatuli bl. 173): 'Die brief had een gunstig antwoord verdiend, en ware Van Twist een man geweest, hij had dit antwoord gegeven. Dat hij dit niet gedaan heeft, is zijn allergrootste schande.'

Dit oratorisch vuurwerk, waarbij aan de mannelijkheid van den Heer Duymaer van Twist getwijfeld wordt, ontstak Meerkerk vóór zijn artikel in de Vragen des Tijds van Oktober 1910, waarin hij heel anders over Multatuli spreekt. Maar.... de 'allergrootste schande' (elders bl. 165, spreekt Meerkerk van een 'eeuwige schande') staat *gedrukt*, is door tal van menschen gelezen, geloofd en rondverteld! Is dàt geen schande? Ziehier nu een der vele gevallen van het verheffen van Multatuli, *ten koste* van eerlijke mannen, die zich niets te verwijten hadden!

Duijmaer van Twist, van wien het een 'eeuwige schande' heet dat hij Multatuli niet geholpen heeft, trachtte daarentegen wel degelijk Multatuli te steunen. Op Multatuli's eigen verzoek, en alle hem aangedanen hoon en smaad vergetende, beproefde D.v.T. hem eene betrekking te bezorgen bij den consulairen dienst en gaf hem toen f 50 cadeau, omdat Multatuli 'zijn beurs verloren had.' (Van Sandick, Leed en Lief uit Bantam, bl. 239). Multatuli geeft in Idee 950 natuurlijk eene andere, eene bespottelijk-makende lezing van het geval, al erkent hij niettemin: 'Ik heb getracht weer in dienst te treden, *ik heb aalmoezen moeten aannemen.*' (Br. 1859 blz. 140).

Wie van de twee men gelooven moet, is niet moeilijk uit te maken na al den verkwikkenden afkeer van liegen, dien we genoten hebben.

'Rijm of rijm niet!' voegde de Heer Lapidoth eens, volkomen terecht, een peuterenden Helikon-aspirant toe, die den modernen smaak omtrent rijm en dooreenschommeling van jamben en trochaeën nog meer moderniseerde door *tempel* op *kapel* te doen rijmen. Den gedachtengang van den Heer Lapidoth volgende, zeg ik: vraag verstandig of vraag niet! Dat ik hiermede niet bedoel: vraag akelig nederig, is natuurlijk. En toch zou Multatuli zelfs tegen zoo iets niet opzien, gelijk hij later bewijzen zou door zijn rekest aan den benoemden Gouverneur-Generaal Mr. P. Mijer, die openlijk in

de Tweede Kamer zijn waarheidszin in twijfel had getrokken; een rekest waarin heel geen sprake meer was van ‘anders dienen dan te Lebak kan ik niet.’

Het doet dan ook zeer pijnlijk aan, tegenover zulke en andere feiten, iemand als Dr. J. Prinsen J. Lz. in de Gids van Mei 1910 (bl. 244), te hooren zeggen: ‘Een verstandig man had immers, denkend aan de brandkast van Van Twist (Dr. P. bedoelt die brandkast waaruit Multatuli *f* 50 ‘aalmoes’ aannam) en zijn eigen portemonnaie, het uitgeschreeuwd: Ik zal voortaan heel zoet zijn Excellentie!’ Want Dr. Prinsen weet waarlijk toch wel, dat er verstandige menschen zijn, die eergevoel hebben, die niet schreeuwen en die hun verzoek niet vergezeld doen gaan van de belofte om heel zoet te zijn? Maar als men, gelijk Multatuli, stout geweest is, heel erg stout en men wil terughebben wat men in zijn stoutigheid drenzend weggooide, schiet er niet anders over dan te beloven, zoet te zijn.

Ook kan het Dr. Prinsen niet onbekend zijn, dat in hoogerbedoeld rekest aan den G.G. Mijer (Multatuli schrijft diens naam liefst Meijer), denzelfde, die in de Tweede Kamer zijne waarheidsliefde in zake den Max Havelaar openlijk in twijfel trok, waarvoor hij door Multatuli, volgens gebruik, op tijd, onder verkeerde wedergave van het gesprokene, (‘Halve waarheid is onwaarheid’ zegt Multatuli zelf) uitgescholden is, de laatste zich ‘met bescheidenheid aanbeveelt voor eenig antwoord’ op zijn verzoek ‘om te worden herplaatst in Nederlandsch Indischen dienst’: dat hij verzekert dat ‘rang en inkomsten hem betrekkelijk onverschillig zouden zijn’, (dus benoeming tot Raad van Indië, tot Resident van Pasoeroean, met rappel van inkomsten, met groot voorschot en met den Nederlandschen Leeuw, dat alles behoefde niet meer); dat hij herplaatsing vraagt ‘om zijn gezin te redden uit den nood waarin het sedert jaren verkeert’ (dus niet om op te komen voor den vertrapten Javaan); dat hij belooft ‘stipte plichtsvervulling’ (dus niet meer dat lawaaierige: ‘Maar Excellentie, anders dienen dan ik diende te Lebak kan ik niet’); dat hij ten slotte uitroept: ‘En bovendien... ik heb veel geleden, in en door het lijden van mijn gezin vooral!’ (hetgeen in gewoon Nederlandsch omgezet is: ik heb als zoovelen, door de harde levenservaring, wier bestaan ik niet vermoedde toen ik de Lebaksche dwaasheid uithaalde, geleerd.... heel zoet te zijn!).

En Dr. Prinsen weet toch ook wel, dat Multatuli eens heel.... verstandig was, toen hij geld noodig had van den Minister Pahud, dengene van wien, zooals bekend 'niets te verwachten viel', en hem dan ook 'nederig' verzocht ('Vertrouw nooit iemand die nederig *spreekt*, want hij liegt' zegt Idee 221), hem zijn verzuim van telkens zijn gaan naar Indië uittestellen, te willen verschoonen, waarbij 'de verzekering gevoegd wordt, dat hij niets liever wenscht dan door ijverige pligtsbetrachting den verkeerden indruk, dien deze handeling bij Uwe Excellentie heeft teweeg gebracht, uit te wisschen'!...

Is Dr. Prinsen dat alles vergeten?

Over Multatuli's verdere bovenaangehaalde beweringen behoeven we niet te spreken; ze zijn te dwaas om los te loopen en zijn zelf-vergelijking met een 'misdadiger', - althans in den zin waarin *hij* het bedoelt, - is een zijner vele zijsprongen naar het gebied van den komediant; want niemand heeft hem ooit als 'misdadiger', behandeld en zijn vierjarig arbeidsveld geleek niets op een bagno.

In Idee 533 hadden we reeds een soort apologie gekregen, eene redeneering nl. om te betoogen dat hij opzettelijk zoo langen tijd gewacht heeft met het schrijven van den Max Havelaar. Bij die gelegenheid constateert hij, dat hij al dien tijd geen *schandaal* heeft gemaakt. *Publiek schandaal?* neen, dat heeft hij *toen* niet gemaakt, maar later heeft hij zijn schade dubbel en dwars ingehaald. Zijn razen en tieren op Duymaer van Twist en op de meest verdienstelijke personen, bijv. op Thorbecke, wien hij een partijtje grafschriften van zeer twijfelachtige waarde wijdt, is bekend. Maar daarmede niet tevreden, zegt hij bijv. in Idee 534, naar aanleiding van een te Amsterdam gehouden congres in het paleis des Konings, en bijgewoond door tal van vreemdelingen: 'Mijn eenig voornemen bij 't bestijgen der tribune, was den congresleden meetedeelen, dat Nederland een roofstaat is.' Elders (verg. R.C. d'Ablaing van Giessenburg, Persoonlijke Herinneringen door Meersmans bl. 174) schrijft hij, ook naar aanleiding van dat congres: 'Ik kwam daar niet om mooi te praten. Ik kwam om aan *Europa* te zeggen hoe de *Nederlanders* den Javaan behandelen, of liever ik kwam openlijk constateeren, dat zij zwijgen als betrapte dieven op alles wat ik sedert vier jaren daarover gezegd heb.' Na verteld te hebben, dat

hij telkens gestoord werd ‘door een deel der Hollanders onder mijn gehoor, die aan de nationale eer meende verpligt te zijn de nationale schande bedekt te houden’, laat hij er op volgen: ‘Dit heb ik zelf lang gewild, maar nu niet meer. Ik zal doen wat mijn *Fancy* mij gelast heeft.’ Onder het aanhalen van passages uit den Max Havelaar, zei Multatuli toen zulke ergerlijke dingen van Nederland, dat een der buitenlanders de onbeschaamdheid had uitteroepen, dat de vreemdelingen den indruk kregen: ‘dat zij gastvrijheid hadden genoten van roovers.’ En zulke onbeschoftheden geschiedden in het huis des Konings, die voor dat prettige congres zijn paleis welwillend had afgestaan!

De moderne praktijk van *er uit gooien* scheen toen nog niet voor te komen. In dit geval wel jammer!

Juist dat schandaal verwekken, dat als een krankzinnige schreeuwen en schelden op alles en allen, heeft Multatuli zoo antipathiek gemaakt en het heeft geen enkel verstandig mensch ooit kunnen overtuigen, dat Multatuli in eenig opzicht gelijk had. Dàt noemt deze ‘niet lezen kunnen.’

Wat de apologie betreft, zij mist niet alleen alle overtuigende kracht, maar zij is weer een typisch staaltje van den reinsten onzin.

‘Als een geduldig Javaan (we bevinden ons weer op het bekende komedianten-terrein), als een geduldig Javaan had ik mij vier jaren laten mishandelen. Vier jaren had ik van dag tot dag gestreden met kommer van heden, met angst voor morgen, vóór ik die rilling opwekte. Vier jaren lang was *Sjaalman* bespot en gesard door *Droogstoppel*, voor *Multatuli* Havelaar's partij tegen dien *Droogstoppel* opnam.’

Multatuli had toen blijkbaar de levenswijsheid nog niet, welke hem circa een half jaar voor zijn dood aan Marie Berdenis van Berlekom deed schrijven: ‘Overdreven, eenzijdige, bijna had ik gezegd: egoïste Selbstschau kan in ziekelijkheid ontaarden. Wacht er u wel voor, je eigen smart op 'n voetstuk te zetten. Om je daarin te helpen kan ik je verzekeren, dat die afgoderij allerbanaalst is, en men zich zeer zou vergissen als men meende iets bijzonders te kweeken, te vertroetelen, te... aanbidden.’ (Laatste periode bl. 294).

Dat schrijft iemand, die zichzelven heeft voorgesteld als: *Multatuli*, *de man die veel gedragen heeft*; die zelf nooit

anders gedaan heeft, dan bij elke gelegenheid jengelen over eigen smart en bijv. den dag van de opvoering van Vorstenschool (7 April 1875) nog zoo komedianterig had gewaagd van ‘de doornhagen van het leven’, waar hij door was gegaan en waarbij hij ‘menige wonde had bekomen.’ (Rössing, Van en op de planken); kortom die heel zijn leven lang zijn ‘smart’ als uithangbord heeft gebruikt.

Walch spreekt dan ook zoo terecht (Het Vaderland van 7 Mei 1910 no. 109, eerste Avondblad) van ‘den hatende, die de wél typisch-romantische, en in zijn tijd succesrijke, maar dan ook grove smakeloosheid had, zich op den band zijner boeken als den LIJDER te annonceeren.’

De waarheid is, zooals we weten, dat die vier jaren *mishandeling*, welke hij als een geduldig Javaan gedragen heeft, nogal tal van afleidende en prettige momenten hadden, gewijd aan le jeu, les belles! En Droogstoppel kan Sjaalman in dien tijd onmogelijk bespot en gesard hebben, want niet alleen dat hij diens afwisselende, duistere adressen niet zou geweten hebben, maar Droogstoppel bestond toen ook nog niet. Immers het Lebaksche standje was een plaatselijk gebeurtenisje, dat het altijd zou gebleven zijn, als het niet na vierjarigen boemeltocht met paukenslag en trompetgeschetter rondgebazuind en tot *Koloniaal Vraagstuk* omgegoocheld was.

En dan! Waarom ‘vier jaren van-dag-tot-dag gestreden met kommer van heden, met angst voor morgen.’? Er had aangepakt moeten worden. Dit heeft Kneppelhout ook zoo ingezien toen hij tot Huet zei: ‘Het ligt niet op mijn weg een Nederlander te ondersteunen alleen, omdat hij stijl heeft.’ (verg. Meerkerk, Multatuli bl. 203).

Ook Potgieter hield zich verre van Multatuli, hij die vol deernis voor Tine, deze jarenlang financieel gesteund heeft, hetgeen Multatuli wist, want hij schrijft aan den ‘leugenaar’ Busken Huet (Gids Mei 1910 bl. 268): ‘Als nu mijn beste vrouw 't maar uithoudt. Zij is zeer lijdend, en ik ben erg ongerust. Die school gaat bankroet. Ze klaagt over koude, en gebrek aan comfort. Mogt ge den Heer P(otgieter) een wenk kunnen geven in Godsnaam op 't oogenblik niet te vertragen, juist *nu*, doe 't dan.’ ‘'t Verdraaide zieltje’ van Potgieter scheen dus nogal recht te zijn!

Er *kon* aangepakt worden, want de gezondheid was er en de gaven waren rijkelijk toebedeeld. In plaats van vrouw en

kinderen drie jaren lang op schobberdedonk bij anderen in te kwartieren, had hij moeten bedenken, ‘dat de eerste plicht van een man, - om de woorden van Roosevelt te bezigen, - betreft hemzelven en zijn gezin en hij kan dien niet vervullen, dan door zijn levensonderhoud te winnen en aan de zijnen het onmisbare te verschaffen voor stoffelijk welzijn’. Dus geen leenen van geld van den kroeghouder, of van den picolo, geen zakgeld van prostituées, geen geluibak, maar *werken.*

Hoeveel sympathieker klinken daartegenover de woorden van Enrico Toselli (Mari d'Altesse, bl. 196): ‘Nul ne peut dire que j'aie fait quoi que ce soit qui, de près ou de loin, eût pu être contraire à ma dignité d'artiste, capable de gagner sa vie et celle de sa famille.’

Doch er zat geen fut in Multatuli, daarentegen heel veel wind!

Als men Multatuli wilde helpen, zooals bijv. de Multatuli-Commissie, waarin mannen zaten als Prof. Kern, Wertheim, Prof. Quack (uit dankbaarheid een ‘uiligen babbelaar’ genoemd) en Stieltjes, luchtte hij allerlei onzinnige gevoeligheden, als gevolg van bespottelijken eigenwaan, zoodat het eind was, dat men zich terugtrok. Had hij werk dat goed betaald werd, dan stuurde hij door onverschilligheid de zaak in 't honderd. Zoo bijv. had zijn vriend Mr. H. des Amorie van der Hoeven hem geholpen aan een relatie met *De* (Samarangsche) *Locomotief.* Hij zou om de veertien dagen een causerie zenden en zou daarvoor ontvangen f 1000 per jaar, waarvan drie maanden hem vooruit betaald werden. Dus voor 26 brieven f 1000. De betaling en behandeling waren dus meer dan royaal. Maar hij verzuimde kopie te sturen, gelijk het heet: ‘meegesleept in een maalstroom van zorgen.’ Soit! Maar men zou dan denken dat er excuses gemaakt werden. Doch ‘Dekker stelde zich telkens voor aan den Heer van Kesteren, den Hoofdredacteur van het blad, te schrijven om zijn verzuim goed te maken, maar hij kwam er niet toe.’ Het eind was dat een ander hem verving. (Br. 1870-1875 bl. 8). Dus een gemakkelijke inkomst van *f* 1000, weggegooid uit slordigheid en geniale luiheid. En toch schrijft hij aan Mr. Wintgens: ‘... bleef ik zwervend, meermalen geen plaats hebbende om 't hoofd neerteleggen, vaak niet in staat om mijn kinderen 't noodige voedsel te geven. Dit is de letterlijke waarheid, geen phrase.’ (id. id. bl. 89).

En als Funke bezwaar maakt tegen het drukken van de inderdaad zoutelooze, alleen door haat ingegeven klapper-mansrijm-grafschriften op den Minster Thorbecke, hooren we (id. bl. 168): ‘Ik heb wel wat anders verricht dan dat mannetje. Onder de Thorbeckse absentie van eerlijkheid, moet ik, die altijd nu sedert drie en dertig jaar als man, zeer zwaar gewerkt heb, en steeds het goede beoogde, werken om geen honger te lijden! En dikwijls leed ik honger. En één wapen zou te laag staan om de principes aantetasten die dat veroorzaken? En allerlei smeerlappen zijn ministers, of waren dat! merci!’

Deed Multatuli zijn bewonderaars eindelijk de eer aan van de huldeblijkgiften, - die veiligheidshalve in een lijfrente werden omgezet, - wel te willen aanvaarden, dan geschiedde het op deze fijne wijze: In 1882 gelukte eindelijk een der vele aangewende pogingen voor een ‘Nationaal Huldeblijk.’ Men kreeg, f 20000 bij elkaar en Multatuli ontving een lijfrente van f 70 en zijne vrouw van f 50 per maand. Hoe werd dit door betrokkenen opgenomen? Multatuli spreekt (Br. Laatste Per. bl. 258 e.v.) van ‘'n ouwemannig pensioentje’ waar hij ‘'n schitterend huldeblijk verwachtte’. Verder heet het ‘n pensioentje dat mij voor gebrek lijden beveiligt. Hoogstens! Om redelijk te blijven leven moet ik voortgaan met vertellinkjes schrijven.’ Die lijfrente vindt hij dan ook een ‘armzalige taxatie,’ een ‘vernederende taxatie.’ In het kort tal van dergelijke fijne uitlatingen schrijft hij ‘in zeer vertrouwelijken brief.’ En zijn weduwe geeft die dankbare brieven aan de openbaarheid prijs, vermoedelijk als kiesch bewijs van eigen dankbaarheid!

Als Multatuli in datzelfde Idee 533 deze twee piramidale onzinvragen tot Idee verheft: ‘Meent men dat ik welvaart, huiselijk geluk, mijn toekomst, het geluk der mijnen, *alles* opofferde om 't Nederlandsche Volk te trakteeren op 'n mooí boek? Om 't pleizier van 't vertellen?’ en daaraan toevoegt: ‘Zou ik zoolang gewacht hebben, als 't mij ware te doen geweest om opgang?’, dan antwoorden wij: neen! natuurlijk niet, maar dàt is de vraag ook niet. Doch wél is het de vraag: waarom hebt ge circa 4 jaren verboemeld, alvorens de misstanden te openbaren en te bestrijden, welke zóó ergerlijk heetten, dat ge het zoogenaamde groote offer, dat ge daarvoor gebracht hebt,

gerechtvaardigd achttet? Want het is formidabele onzin en onwaarheid, als ge in uw rekest aan den Koning, van 18 Januari 1860, (Gids Mei 1910 bl. 188) schrijft: 'Lang genoeg heb ik mij in mijn streven laten terughouden door de ziellooze maar lastige tegenwerking dergenen die geen begrip hebben van iets hoogers dan zóóveel traktement 's maands, of zóóveel bevordering in zóóveel tijds. Lang genoeg, ja, *te* lang heb ik me laten belemmeren en verstrikken door de spinnewebben(?!) van de ministriele kommiezerij.'

En wat dien 'opgang' betreft, waarom het hem niet te doen was, we herinneren Multatuli hetgeen hij, zich herzienend, in een zijner brieven schreef: 'Ik wil alleen den naam Multatuli stichten en ik moet in 3 maanden de held van den dag wezen. Als ik in drie maanden niet beroemd ben, *schrijf ik niet meer*!' Dus, geen ernstige strijd, maar zucht naar beroemdheid, naar 'opgang'!.

En als Multatuli in de Brieven zegt, dat, indien hij voor het manuscript van zijn BRUID DAARBOVEN slechts een beetje kreeg en wat naam er mede maakte, hij later meer zou kunnen bedingen, dan vinden we dàt, uit het oogpunt van een *schrijver* heel menschelijk, heel begrijpelijk, heel natuurlijk. Maar wie voor de rechtvaardigheid van eene zaak opkomt en daarvoor 'alles' opofferde, vraagt niet of er voor zijn geschrift wat meer of minder te bedingen zal zijn; stelt zijn schrijven niet afhankelijk van 'beroemdheid'. De heilige verontwaardiging *uit* zich, *moet* zich uiten, al zou een nieuw offer het gevolg moeten zijn! Maar er was bij Multatuli geen grein heilige verontwaardiging van de echte soort aanwezig. Alles was komedianterigheid! Want uit de dagen der wording van den Max Havelaar zijn de woorden: 'Ik wil mijn naam niet op de affiches hebben (nl. naar aanleiding van de opvoering van DE BRUID DAARBOVEN), want daar men in Holland, dom genoeg, dikwijls een vooroordeel heeft tegen menschen die frivole dingen schrijven, *en ik misschien later weer in betrekking komen zal* (*ik curs.*), daarom wil ik onder een anderen naam gedrukt of gespeeld worden.' En de Max Havelaar verscheen niet onder den naam Douwes Dekker, maar onder het pseudoniem *Multatuli*, het pseudoniem waaronder het 'frivole' stuk gespeeld zou worden!

Hoe slap! hoe akelig slap! nog slapper dan de later slap tegen Multatuli aanvallende Verbrugge!....

Hoe vindt men ook die combinatie van *frivool stuk* en *Multatuli*? De onverbrekelijke eenheid *Max Havelaar-Multatuli*, is dus oók weer een legende!...

Terecht zegt dan ook Meerkerk (Vragen des Tijds, Okt. 1910): 'Van biezondere liefde voor de inlanders is bij Multatuli nooit sprake geweest. Spijt de talrijke oratoriese zinswendingen is de Max Havelaar ook niet geschreven in het belang der inlanders, maar om uitkomst te brengen in de ellende van den schrijver en diens gezin.' - en, voegen wij er bij, als pleidooi in eigen zaak.

Ook zoo juist zegt Meerkerk (id.): 'Dekker wist zelf dat zijn manier-van-doen niet te verdedigen was, en heeft zijn leven na Lebak er aan besteed en gewijd om te doen uitschijnen, dat hij toch in den grond der zaak gelijk had.'

Voor dat doen uitschijnen van zijn gelijk heeft hij de waarheid verdraaid, dikwijls zelfs den nek geheel omgedraaid, en *door* dat doen uitschijnen van zijn gelijk, heeft de Max Havelaar voor een zeer groot deel medegewerkt aan de ellende van Multatuli en van zijn gezin. Dat boek heeft zijn hoofd op hol gebracht; hij heeft zich onzinnige illusiën geschapen, welke niet vervuld zijn en het ook niet konden worden en de gevolgen zijn geweest overmoedigheid, teleurstelling, verbittering, armoede, verhoogd zenuwlijden, waanvoorstellingen...

'De toestand van *irritatie* (prikkeling, verbittering) en *exaltatie* waarin hij intermitteerend, maar toch dagelijks min-of-meer verkeerde, grensde soms aan het waanzinnige of overschreed eventueel die grens. Vervolgingswaanzin zoowel als grootheidswaanzin is bij hem waar te nemen geweest,' zegt Marie Anderson (Uit Multatuli's leven bl. 43 en 44).

Multatuli kan in later jaren praten, verzinnen, schelden en razen zooveel hij wil, de Max Havelaar *is* en *blijft* een pleidooi voor eigen *kwade* zaak!

Daarom krijgen we allereerst de met de Havelaarszaak als zoodanig niets te maken hebbende tendenzieuse, lasterlijke, perfide-onware verhalen betreffende Multatuli's verblijf ter Sumutra's Westkust, die niet anders zijn dan zelfverdediging.

Daarom alleen dan ook, moest de Resident Brest van Kempen, die een eervol verleden had, een achtenswaardig man was

en als Resident van Madoera getoond had een flink bestuurder te zijn, voorgesteld worden als een onbeteekenende zwakkeling, die, om de klachten gesmoord te krijgen, Multatuli verzocht zijne brieven terug te nemen ‘om ze te kunnen beschouwen als niet geschreven’; die, om geen bewijsstukken in zijn archief te hebben, welke tegen hem zouden kunnen getuigen, steeds wilde ‘aboucheeren’ en dan de klagers verried aan den Regent, op wiens last ze vervolgens werden afgeranseld (?) of vermoord; die uit gemakzucht, - zooals Multatuli oorspronkelijk beweerde -, maar ook uit lagen wellust, - gelijk hij in later jaren zeide, - den Regent ontzag en zich niet schaamde om dezen met geld om te koopen en aan te zetten tot vergiftiging.

Aan die schandelijke, leugenachtige beschuldigingen heeft SLIJMERING zijn ontstaan te danken, SLIJMERING, die ons voorgesteld wordt als de type van den indischen Resident dier dagen, langzaam, berekenend, gemakzuchtig, steeds er op uit om te ‘schipperen’ en zich te besparen ‘de onaangename taak, de Regeering te *bemoeilijken* met een ongunstig bericht’; vertegenwoordigende ‘den geest der Oost-Indische ambtenaren’, die slechts leugens gaven[1.] en uit vrees voor vergiftiging hun plicht verzaakten; ‘de zeer onderdanige dienaar’ van ‘den geest des Gouvernements’, welke ‘niet wilde dat er *Recht*

1. Ziehier weer een sterk geval van beschuldigen zonder bewijs. In den Max Havelaar (bl. 225) breekt Multatuli o.a. de officiëele staten af. Zoo beweert hij, dat volgens een zekere soort dier staten *uit* de residentiën op Java, meer rijst *uitgevoerd* zou zijn naar andere residentiën op Java, dan er *in* deze laaste was *ingevoerd* uit de eerstbedoelde residentiën op Java. Al dadelijk treft het, van Multatuli zulk eene beschuldiging te moeten hooren, omdat hijzelf 50% meer Inlanders laat mishandelen, dan er Inlanders aanwezig waren (zie mijn artikel in DE NIEUWE GIDS van Juli 1910). Maar wat was eenvoudiger geweest dan een paar van die zich tegensprekende staten als bewijs over te leggen, of te verwijzen naar de officiëele plaats waar zij te vinden zijn, want alleen dààr heeft Multatuli ze kunnen raadplegen. Noch het een, noch het andere gebeurt natuurlijk! Maar er staat dan ook in den Max Havelaar (bl. 225): ‘Het is mijn voornemen niet deze bewijzen te leveren in *dit* boek, schoon ik vertrouw dat men 't niet uit de hand zal leggen, zonder te gelooven dat ze bestaan.’
Dat Multatuli van oordeel was, dat de Max Havelaar inderdaad geen bewijzen bevat, blijkt ook uit het volgende. In een brief aan Vosmaer van 25 April 1874 (Deel 1 bl. 307 e.v. van de Verz. Werken), lezen we: ‘Toen de Havelaar verschenen was, hoopte ik op uitdagingen om te *bewijzen* wat ik geschreven had. Ge weet hoe die achterbleven.’ (Brutaal weg loochent hij hier dus de moordende beschuldigingen van Lion en van den Bantamschen tijdgenoot. Zie mijne vorige bijdragen). ‘Reeds lang, vervolgt hij, zou ik èn daarvan (nl. van het van Hasselman afkomstig geheeten vuile praatje omtrent de erotische neigingen van den Resident B.v.K.) èn van zijn (Hasselmans) rapport over den toestand in het Lebaksche werk hebben gemaakt, als men 't oordeel over de Havelaarszaak had gelieven te laten afhangen van *bewijs.* De taktiek is geweest mij niet tot bewijs toe te laten. Hoe dit zij, bewijzen werden niet gevraagd en ik zat met m'n pleidooi.’
Een *pleidooi* zonder bewijzen! Armzaliger en onbeholpener kan het niet! Maar toen het in zijn kraam te pas kwam, schreef hij aan den Koning (Brief van 18 Januari 1860, Gids Mei 1910 blz. 189): ‘Ik ben in staat te bewijzen wat ik zeg. Doch niet in dit schrijven (nl. in den brief), geloof ik dat te moeten doen. *Ik lever dat bewijs in een werkje dat ik gereed maakte voor den druk.*’ (nl. den Max Havelaar). Is het niet weer om misselijk te worden?

geschiedde, maar slechts *dat de uiterlijke toestand rustig bleef*' (noot 128); iemand die 'moordenaars en dieven de hand boven het hoofd hield' (noot 182).

Alleen ter wille van het pleidooi moest het leverabsces van den Assistent-Resident Carolus, eene vooral vroeger typisch-indische, veel voorkomende doodsoorzaak, opgeblazen worden tot eene vergiftiging, ofschoon daarvoor zelfs geen schijn van vermoeden kon worden bijgebracht, om zoodoende te komen tot Multatuli's buitengewone plichtsvervulling. Carolus was, heette het, vergiftigd, omdat hij de knevelarij der Hoofden tegenging. Maar Havelaar, zoo wordt ons verteld, deinsde evenmin als Carolus terug om zijn plicht te doen. Multatuli vreesde geen vergift (hetgeen in de Aanteekeningen en Ophelderingen bij de uitgaaf van 1875 blz. 346 heet: het trotseeren van den gifdood voor mij, voor mijn trouwe, dappere vrouw en voor ons lief kind'), zijn collegas wel. Hij! Multatuli! die zijn plicht deed onder buitengewone omstandigheden, werd berispt en gestraft met eene verplaatsing. Maar de collegas 'onderdanige dienaren van den *geest des Gouvernements*', welke geest niet wilde, dat er Recht geschiedde' (eedverkrachters dus), hadden 'ieder het oog op *eigen* welstand alleen, op bevordering, op pensioen', en vroegen niet 'hoeveel Javanen men om dat doel te bereiken, straffeloos moest laten uitplunderen en vermoorden', (hetgeen beteekent, dat zij uit *eigenbelang* de bevolking overleverden aan de roof- en moordzucht der Hoofden).

En zie! de weg was bereid voor de 'meer dan dertig millioenen onderdanen' die mishandeld en uitgezogen werden' door der ambtenaren vrees voor vergiftiging? Neen!... in Naam des Konings van Nederland!

Ach! Ach! wat zat Fancy toch altijd Logos in den weg en wat debiteerde zij een onzin!

Het wetboek, waarvan Dr. Meyer in zijn DE ANTHITHESE AANVAARD!, zoo mooi zegt: ‘Wij hebben maar één wetboek en dat is het wetboek der Logica en alle andere wetboeken moeten daarmede als met de Grondwet in overeenstemming worden gebracht,’ had Multatuli blijkbaar nooit bij de hand. Het had trouwens voor hem geen waarde. Daarom kon hij dan ook, o.a. in Idee 528, zoo triumfantelijk uitroepen; ‘Ik ben gewoon te schrijven naar den indruk van 't oogenblik’, wat zeggen wil, van daag zóó, morgen zús en precies tegenovergesteld! Vermoedelijk als gevolg van schaarschte van het artikel logika in eigen provisiekamer, schreef hij aan Mr. Van Hall, - den Gelukkige, die gerekend werd te behooren ‘onder de weinigen die lezen kunnen.’ (Br. 1870-1875 blz. 244) -: ‘Dit kan ik in gemoede getuigen, mijn hart springt van vreugd op, als ik logische gedachten-werking ontwaar.’ (id. bl. 180). Ter verduidelijking hoe dat mishandelen en uitzuigen toeging, werd, zonder eenig verband met het voorafgaande en daarom dan ook met deze aaneenrijgings-frase: ‘We zullen Havelaar nu eenigen tijd aan die droefheid en zijn moeielijken arbeid overlaten, om den lezer de geschiedenis te verhalen van den Javaan (bedoeld wordt den Lebakker) Saïdjah in de de dessah Badoer’, de Saïdjahvertelling tusschengeschoven. Deze was dan ook niet een uitvloeisel van ‘een gefolterd gemoed dat geen *onrecht* duldt’; zij was niet ontstaan uit liefde *voor*, uit medelijden *met* den verdrukten Javaan; zij was niet geïnspireerd door heilige verontwaardiging over wanbestuur; zij lag al lang in portefeuille, want zij was de vrucht van de lonken en van wat er dan gewoonlijk volgt, van een veile café-chantant-deerne! Immers op bl. 108 van de Brieven (De Max Havelaar verschenen), lezen we Multatuli's bekentenis: ‘Die Estelle van 't casino heeft me de Saïdjahgeschiedenis doen schrijven... te lang om uitteleggen.. maar 't is zoo.’. Dus weer zoo'n tusschentijdsche broodzoekerij!

Zoo ook is het in die Saïdjahgeschiedenis voorkomend lied: ‘Ik weet niet waar ik sterven zal enz.’ een produkt van de verve-opwekkende beminnelijkheden van LUTJUKU, alias Fräulein Ottilia Cos.

‘Gij vrouwen, wier gemoed trilde bij de klaagtonen van Saïdjah, een type der slagtofferen van het *onregt*, waartegen Max Havelaar strijdt,’ riep een der bewonderaars uit (Meersmans bl. 15). De arme! hij was heel niet op de hoogte van

het feest! Hij vermoedde heel niet het aandeel van Estelle's en Ottilia's lonkenspel als anderszins, in het slachtoffertype van het onrecht! Hij wist trouwens niet eens dat Saïdjah als type van den Inlander ook onwaar is; dat die Saïdjah evenveel lijkt op een dessaman uit het eenzame binnenland of op een tot Bataviaschen 'djongos' verworden eenvoudigen inlander van de oedik, als de effektieve Multatuli lijkt op dien der legende! De 'europeesche lezer', op wiens onwetendheid de gansche Max Havelaar speculeert, smult aan de poëzie; maar zij die Indië en den Inlander kennen, krijgen bij die, in dichterlijke woorden vervatte schildering van den gemoedstoestand van den gewezen 'djongos', (bediende) een gevoel of zij rijst met een vork moeten eten.

Ter wille van het pleidooi wordt geinsinueerd, dat Duymaer van Twist aan den leiband liep der 'kommiezerij', dat hij zijn plichten van Landvoogd niet kende en dat hij was een huichelaar, die in het *geheim* gelastte te doen, wat hij *publiek* had ingetrokken, een 'laaghartige schelm', die met geld de Nederlandsche pers omkocht, om het misdrijf der vergiftiging van Carolus te verzwijgen; dat Pahud, iemand van wien niets te verwachten viel, medeplichtig was aan het in den doofpot stoppen van dat zelfde misdrijf van vergiftiging waarvan nb! noch hij, noch Duijmaer van Twist iets hebben kunnen weten, omdat Multatuli, zooals hij zelf beweert, er voorzichtigheidshalve de wetenschap van verzwegen heeft; dat de Inlandsche Hoofden giftmengers waren!

Er wordt schamper gesproken van 'de routine van achterhoudendheid en menschenvrees (bl. 243) en van 'wie in een aanval van dwaasheid geloofd had dat er Recht in 't land was' (bl. 237); er wordt minachtend gepraat van 'den geest der Oost-Indische ambtenaren', dien hij, Multatuli! niet bezat (bl. 316); den collegas wordt aangewreven een onafgebroken leugengeest en er wordt gelasterd dat 'de officiëele berichten van de beambten aan het Gouvernement en dus ook de daarop gegronde rapporten aan de Regeering in 't Moederland voor 't grootste en belangrijkste gedeelte onwaar zijn (bl. 225).

Als gewoonlijk volgt het walgingwekkend praatje: 'Ik weet dat deze beschuldiging gewichtig is, doch ik houd die staande, en voel me volkomen in staat haar met bewijzen te staven'. Maar als altijd ontbreekt het bewijs tot den huidigen dag!

Multatuli kon trouwens de beschuldiging niet bewijzen, al bluft hij ook nog zoo. Want niet alleen draagt zij, - en bij voorbaat! - het brandmerk van de leugen en van den laster, omdat zij onzinnig is door haar algemeenheid en uitgebreidheid, maar *het grootste en belangrijkste gedeelte der Regeeringsrapporten* ging niet langs het verwarde Natalsche kasbeheer, langs de geld te kort komende administratie van den Secretaris-Vendumeester van het ver-afgelegen Menado, langs de zes maanden politieuitoefening te Ambon, langs de enkele maanden archief-bestuur der afdeeling Lebak. Bovendien waren 50 jaar geleden publiciteit en communicatiemiddelen op verre na niet op het punt waarop zij thans staan en behoorde de openbaring door de Regeering van officiëele rapporten tot de zeldzaamheden. Niettemin heeft die afschuwelijke leugen 50 jaar lang voortbestaan, van bewonderaar op bewonderaar! 'Maar, zegt Multatuli in zijn Voorbericht bij de 5e uitgave der Ideeën, - maar.... dit alles is alzoo gebleven tot op dezen dag! Behoudende leugens, liberale leugens, rechtleerige en moderne leugens, philantropische leugens, kansel-kathederkerk-kamer-club-krant-en straatleugens....'

Waarom, vragen wij, zouden Multatuli's verkwikkende afkeerigheden van leugen op dien door hem gestelden regel eene uitzondering maken?

Van 'leugenachtige rapporten' spreekt een man, die den 'europeeschen lezer' wijsmaakt, dat hij, nauwelijks ter plaatse aangekomen, in den nacht, moederziel alleen, reizen ondernam langs hem totaal onbekende, niet van wegwijzers voorziene, verlaten, stikdonkere, vaak onbegaanbare (het was Westmouson) wegen, naar dessas 20 uren ver gelegen en te voren nooit door hem bezocht; maar die in werkelijkheid nooit op tournée ging, voortdurend zat te muffen in zijn archief en bovendien zoo'n vrees voor vergiftiging had, dat hij den Regent met den meesten spoed verwijderd trachtte te krijgen, zoodra hij van den Djaksa vernam, dat zijn voorganger vergiftigd zou zijn geworden op aanstoken van dien Regent!...

Ter wille ook van het pleidooi voor eigen zaak is de soldateneer van Michiels bevuild, door hem aan te wrijven lafhartigheid en uitlokking van vijandelijkheden, waarvoor hij zijn klein troepje liet *vermoorden* (M.H. noot 99); is hem lasterlijk ten laste gelegd een schandelijk uitoefenen van pressie op

getuigen en achterhouding van bescheiden, welke de Regeering had behooren te kennen; is hem toegedicht medeplichtigheid aan verduistering van een onecht kind ‘waartoe een ambtenaar slechts (!) gesuspendeerd was om de gelegenheid te scheppen (!!) den adsistent-resident van de plaats te verwijderen, teneinde zijn voorgenomen onderzoek naar de verdwijning van dat kind te voorkomen, of althans te verschuiven tot een tijdstip dat de zaak moeilijker zou op te helderen zijn.’

Asmodée had inderdaad niet smeriger kunnen insinueeren, want; ‘Michiels is in waarheid een *groot* man geweest. Zijn naam worde steeds met diepen eerbied genoemd door iederen Nederlander’, zegt dr. Kielstra (Tijdspiegel 1893, bl. 389).

De daad van Multatuli is te onwaardiger, omdat volgens dr. Kielstra (id. bl. 388): ‘Den generaal Michiels niet het minste verwijt kan treffen in zijne houding ten opzichte van Douwes Dekker; en van dezen wel kan worden gezegd dat, door een toevalligen samenloop van omstandigheden, hij den dans gelukkig ontsprong. Wat men, na het gebeurde, wel zoude hebben mogen verwacht, - dat is, dat Dekker over zijn verblijf ter Westkust van Sumatra eenvoudig had gezwegen, inplaats van zijn voorgangers en zijn chef in een slecht daglicht te stellen.’

Toch spreekt Joost van Vollenhoven in zijn Multatuli en congé (bl. 4) van ‘les calomnieuses accusations de son Lieutenant-Gouverneur (sic!), le général Michiels!’

Ook ter wille van het zelfpleidooi werd er van de Regeering gelasterd (Br. Laatste Periode bl. 142), dat Zij wilde dat klachten over knevelarij gesmoord werden (‘Van doodzwijgen was geen sprake. *Dat gebeurde niet onder Duymaer van Twist*’ schrijft de Heer Van Sandick volkomen terecht in zijn Leed en Lief uit Bantam bl. 201. Ten overvloede herinneren wij aan het geval van den Regent en andere Hoofden van Kendal); dat Zij verlangde rapporten, welke steeds gewagen moesten van ‘rustige rust’, waarom dan ook ‘de knevelarij der Javaansche bevolking door haar Hoofden een element uitmaakte van ons beheer’ waarom, ‘diefstal, moord en roof tot een *regeeringsysteem* werden’ (Idee 937); werd er gesproken van de ‘medeplichtigheid van een bedorven Nederlandsch Bestuur.’

Ter wille van het pleidooi voor een kwade zaak moest het Gouvernementsbesluit van 23 Maart 1856 No. 34, (de Bruyn

Prince Off. Bescheiden 1900 bl. 151) waaruit duidelijk het streven blijkt om de aanklacht van Multatuli, *hoe onbestemd en onrijp ook*, *dadelijk te doen onderzoeken, zoodat hem gelast werd: 'Alsnog de zoodanige openingen en mededeelingen te doen, met betrekking tot de door hem beweerde onregtmatige handelingen van het inlandsch bestuur in Lebak als waartoe hij in staat is*,' *alsook het Gouvernementsbesluit van 11 December 1856 No. 17* (Gids Mei 1910 bl. 217) *waarbij de Regent van Lebak en verschillende inlandsche Hoofden gestraft werden, naar aanleiding van Multatuli's aanklacht*, *opzettelijk in den Max Havelaar verzwegen worden;* moest er tot de Lebakkers gezegd worden: 'gaat en lijdt, want het bestuur wil dat gij gekneveld wordt'; moest tegen beter weten in, de leugen rondgebazuind worden, dat eerst de verschijning van den Max Havelaar tot onderzoek bracht en dwong (zie o.a. Aanteekeningen en Ophelderingen bl. 353 en noot 170) en dus de rechtvaardigheid en eerlijkheid van het Bestuur, dat dadelijk een onderzoek gelastte, omgezet worden in een vrees voor een boek. En alsof de Havelaaraanklacht iets zoo buitengewoons was, dat een Resident met zijne ambtenaren het varkentje niet konden wasschen, wordt, natuurlijk uitsluitend ter wille van het pleidooi, de super-belachelijke, onware voorstelling gegeven, dat de Gouverneur Generaal *in hoogst eigen persoon*, *ter plaatse* de kwestie is gaan onderzoeken, *iets dat nooit gebeurt!...*[1.]

Kan er na al het bovenstaande nog wel een oogenblik worden getwijfeld, of de oorsprong van 'het schandelijk en fijn gesponnen samenraapsel van leugens en valsche aantijgingen' dat Max Havelaar heet, is het door Multatuli willen rechtpraten van zijn kwade zaak; is zelfpleidooi en niets anders?

Ten slotte! Multatuli die zelf vier jaren wachtte alvorens zijn boek te schrijven, dat hij volgens eigen bewering in een paar maanden heeft afgemaakt, en die in Idee 533 snoeft: 'Dat ik zoo bizonder mooi schrijven kon, wist ik al vijf-en-twintig

1. Reeds in 1846 (Br. 1846-1859, blz. 39) maakte hij Tine wijs dat de G.G. Merkus voor hem naar Sumatra zou zijn gegaan. Hij schreef haar: 'ik wist van zeer nabij dat Z. Ex. van plan was zelf naar Sumatra te gaan, maar hij stierf!' Het was werkelijk van 'zeer nabij', want hij had het zichzelven ingeblazen!

jaren vroeger,' schrijft in 1861, gedurende zijn berucht proces met Van Lennep, aan zijn advokaat Mr. J. Faber (Br. bl. 204): 'Ik had die uitgave (de M.H. nl.) met groot ongeduld tegemoet gezien; het verdroot me dat eene zaak van zoo groot gewigt (en hoe men het ook opvatte tevens van groot algemeen belang) zoo traag werd behandeld.'

Een zaak van 'zoo groot gewigt' en van 'groot algemeen belang' die men *vier*, zegge *vier* jaren onder zich houdt, maar die, als het boek dienst moet doen, niet enkele maanden wachten kan! Men ziet het! overal komt het pleidooi om den hoek kijken! Zoo juist zijn dan ook de woorden van Meerkerk (Multatuli bl. 247): 'Hij heeft het diepe, innige gevoel van te Lebak onrechtvaardig behandeld te zijn, nooit bezeten. Hij was niet tot in het diepst zijner ziel gekrenkt, verontwaardigd, omdat er onrecht gedaan was. Indien Dekker zielsovertuigd was geweest van de ondragelijke ellende der Javanen, indien medelijden met die arme bevolking van Lebak zijn ziel had verteerd, zou het misdadig geweest zijn vier jaren lang te zwijgen. Het lag ook volstrekt niet in zijn karakter onrecht te dulden en dan maar te zwijgen.'

En het sterkste bewijs dat de Max Havelaar niet anders is dan een produkt van het meest onvervalschte eigenbelang, is wel het feit, dat Multatuli het fameuse boek had willen dooddrukken als de Minister Rochussen hem Resident maakte (speciaal van Pasoeroean, dat den Europeeschen ambtenaar de hoogste kultuurprocenten opbracht) en hem rappel van pensioen, een groot voorschot (om zijn schulden te betalen) en den Nederlandschen Leeuw bezorgde!

De Brieven bevestigen het, dat de Max Havelaar is een pleidooi voor eigen zaak, een middel om aan geld te komen en krediet te behouden. Ziehier wat zij te lezen geven:

'Ik zal beproeven mij een kring te scheppen, die partij voor mij neemt.'

'Dat boek moet ons er boven op helpen. God geef radikaal.'

'Zeg niet te veel aan Jan (M's broer) dat ik opgang maken wil om den broode.'

'Ik moet nu denken over de manier om de geestdrift te

brengen op het punt waar ik het hebben wil en dan: geld. Praatjes neem ik niet aan.'

'Mijn boek is onze geschiedenis, maar verhaald op eene manier die treffen moet.'

'Nadat ik dat boek had overgeschreven als laatste poging tot herstel onzer positie.'

'Mijn Havelaar is een begin daartoe' (nl. voor zijn 'rehabilitatie').

'Hier is strijd voor vrouw en kind.'

'Omdat ik schrijf voor mij en u, voor ons, die beestachtig mishandeld zijn.'

'Mijn boek houdt in zich een soort van verdediging. Als gij (nl. Tine) spreekt over mijn werk, zeg dan dat gij mij gezegd hebt, dat het mijn plicht was tegenover zooveel laster mij te doen kennen, en dat ik van mij zelven goeds zeggen mag en moet, goeds dat wáár is, dewijl zooveel ellendelingen kwaad van mij zeggen, dat niet waar is. Dat gij mij gezegd hebt, verplicht te zijn de zaken bij den naam te noemen, en dat men mij niet kwalijk nemen mag, dat ik mij in de hoogte steek, want dat het mijne verdediging is en het eenige middel om mijne vrouw en kinderen weer te zien. Ik zeg dit nu reeds, omdat ik in mijn boek dien Havelaar voorstel als zeer miskend'[1].

'Mijn boek is in den vorm van een karakter-roman of eene vertelling een protest tegen onze ellende.' (Ongeveer één jaar

1. Ongenietbare, weerzinwekkende zelflof eene *verdediging!* Alsof zulk een wijze van verweer, *feiten*, welke men tegenover hem aanvoerde, ooit kon te niet doen, ja, ooit eenige waarde hebben kon, zelfs tegenover praatjes. Het is weer een karakteristiek staaltje van Multatuli's absoluut gemis aan logika. Die zelflof stelt hij elders gelijk met *bewijzen* (Br. 1859 bl. 92).

   Aan dat volmaakt gemis van begrip wat *bewijs* is, danken we het van onzin overvloeiende Lothario-Barbertje-tooneel, waarmede Max Havelaar opent.
   Op bl. 112 van de Brieven 1859 lezen we: 'Ik beweer dat ik in mijn boek niets zeg dan de waarheid, maar toch zal men dat weer gebruiken als een pretext om mij toch ongelijk te geven. *Ik wapen mij daartegen door een motto*, (! ik curs.), waarin iemand die van moord beschuldigd is, zich verdedigt door te *bewijzen* (ik curs.) dat hij een braaf mensch is. Dan wordt hij vrijgesproken van den moord, maar de rechter zegt: toch moet je hangen omdat gij zoo ingenomen zijt met u zelf; het past u niet uzelf braaf te noemen.'
   Kan men zich grooter onzin denken? Had Multatuli inderdaad *bewezen*, dan zou zijn zelflof onnoodig zijn geweest, maar de zelflof verving het bewijs en daarom was Multatuli rijp voor 'ophanging.' Maar bij Lothario was het bewijs van zijn onschuld overtuigend voorhanden in de levend-aanwezige Barbertje, (waaruit trouwens zijn braaf-menscherigheid niet blijkt), en daarom is de bewering, dat hij niettemin opgehangen werd 'wegens eigenwaan' afgrijselijke onzin. Toch zijn er nog kinderlijke zielen, die gelooven in *den man die Barbertje niet vermoord had en toch opgehangen werd.*
   Zooals bekend hebben we, deels aan die prachtige 'verdediging' in den Max Havelaar, deels aan de Fransche uitspraak: 'La plupart des hommes se fait un piédestal de ses fautes' (Br. tot 1846 bl. 177) te danken Idee 254: 'Moed om zich zelf te beschuldigen van verkeerdheden, is vrij gewoon. Maar zeldzamer is de moed zich zelf te prijzen.' Zich beschuldigen van *werkelijke* verkeerdheden is volstrekt niet 'vrij gewoon'; integendeel komt het hoogst zelden voor. Maar afgescheiden hiervan, ieder die zijn gezond verstand raadpleegt en wat levenswijsheid bezit, weet dat die uitspraak (als zoovele andere van Multatuli) niet deugt, want de ervaring leert ons: Spreek van u zelven goed noch kwaad.

later wordt (Minnebrieven bl. 111) ‘'t kleine Tielsche Courantje’ geprezen tegenover de ‘Kiezers’, omdat het ‘begrepen heeft, *hoe hier geen spraak behoorde te zijn van romanlezerij*, maar van 'T RECHT DER NATIE OP KENNIS VAN DE WAARHEID!’)

‘Het is een protest tegen onze positie evenals “de Hut van Oom Tom” tegen de slavernij.’

‘Als mijn werk goed opgenomen wordt, doen zij (n.l. de Regeering) wellicht dan uit vrees, wat zij niet zouden doen uit regtvaardigheid’.

‘Mijn boek zal ook een antwoord zijn aan Van Heeckeren en Mevrouw Bekking’.

‘Ik ben dank schuldig aan Van Heeckeren. Hij heeft mij de gal doen overloopen. Je zult zien dat hij ook een tik krijgt. De tijd van zachtheid is voorbij’ (Br. 1859, bl. 100).

‘Laat Van Heeckeren naar de hel loopen. Ook hem en zijns gelijken antwoord ik in mijn boek.’

‘*Het is eigenlijk een verdediging van mij*.’

‘Ik geloof dat mijn boek ons aan brood zal helpen, want dat ik daarna dadelijk geld zal kunnen krijgen.’ (Twee jaar later, toen de zaken anders stonden, zou het luiden - Br. 1860 bl. 220 -: ‘Ik heb den Max Havelaar niet geschreven om geld te winnen.’)

‘Let hier goed op. Ik ben een deugniet, een propre à rien, een dief enz. enz. Op al die dingen antwoord ik in mijn boek.’

‘Jan, ik weet dat alles wat men Eduard verwijt laster is; maar omdat ik zoo arm ben, ben ik de zwakste. Het eenige wat wij nog bezitten zou zijne bekwaamheid zijn. Dáárom heb ik hem gezegd, dat het zijn plicht is eens vooral op al

dien laster te antwoorden. Als gij nu kwalijk neemt, dat hij zichzelf verheft, moet ik u vragen of hij niet regt heeft van zichzelven het goede te zeggen dat waar is, als zooveel anderen zich het regt geven het kwade te zeggen dat niet waar is?' (Woorden welke Multatuli aan Tine opdroeg tot broer Jan te zeggen.)

'Ik geloof dat mijn boek ons redden zal.'

'Ja, zeker, het boek is personeel. Maar hebben de personen die ik aantast u en mij en onze kinderen gespaard? Moet ik niet kogels laden op mijn geweer en goed mikken als het te doen is om vrouw en kinderen te redden van de ellende waarin zij verzonken zijn door de schuld van de personen die ik aantast?'

''t Was mij veel waard geweest als gij tijd hadt kunnen vinden om mij omstandig te schrijven welke impressie mijn boek op Jan gemaakt heeft. *Niet alleen als letterkundig produkt (dat ook) maar vooral als pleidooi voor mijn zaak.*'

'Ik pleit voor mijn leven, voor vrouw en kind.'

'Mijn boek is een antwoord aan de menschen die geld van ons hebben moeten.'

'Het moet overal gelezen worden als lectuur van vermaak.'

(Reeds in 1863 luidde het (Br. 1862-1863, bl. 195): 'God wist dat ik 't niet had geschreven, noch voor mijn genoegen, noch voor 't genoegen van wien ook.' En in 1875 hooren we (bl. 346 van de Aanteekeningen en Ophelderingen): 'Zeker, men had zich bij de lectuur "geamuzeerd" en dacht er niet aan - of ontveinsde te begrijpen - dat niet *ik* op middelbaren leeftijd m'n loopbaan, die schitterend beloofde te worden, opgaf tot vermaak. De meeste lezers schenen te meenen dat ik mij en de mijnen had blootgesteld aan armoede, vernedering en dood, om hun 'n prettig lektuurtje te verschaffen.' Kan men zich feller tegenspraak met den brief, uitbundiger onzin voorstellen?)

En wat zegt men ten slotte van deze bekentenis? 'Nu ik er over nadenk vind ik zelf het boek aardig, om de manier waarop ik iets droogs en onbelangrijks (mijn strijd met het Gouvernement) tot iets gemaakt heb dat ook voor uitspanningslektuur kan dienen.' (Wij weten intusschen dat als een ander die 'uitspanningslektuur', die 'lektuur van vermaak' mooi vond, hij een 'ellendeling' was. Maar dit is eerst later,

toen aan de goe-gemeente moest worden wijsgemaakt, dat de Max Havelaar den strijd aanvaardde voor den mishandelden Javaan. Later heet het dan ook: ‘Ik weet nog altijd niet hoe diep het door de van Twisten uitgestrooide praatje “dat ik maar 'n roman had geschreven”, wortel heeft geschoten.’) (Aant. en Oph. bl. 351).

Lektuur van vermaak! Uitspanningslektuur! en dat een boek, door Mr. van Deventer genoemd ‘een strijdkreet van het gefolterd gemoed dat *onrecht* niet dulden kan, een te velde trekken tegen verzaking door het Gouvernement van zijn plicht tot bescherming van de inlandsche bevolking tegen willekeur van wien ook!’

En dan zijn strijd (!) met het Gouvernement, met als slot het fameuse ‘Offer’; de Lebaksche zaak waarvoor *hem* nooit recht is gedaan, hem ‘den Vertegenwoordiger van de zaak der Javanen’ (Indrukken van den dag bl. 4) eene zaak waarbij hij zoo ‘beestachtig mishandeld’ is, dat Fancy hem gelastte daarvoor *Nederland aan de verachting van den Vreemdeling over te geven....* IETS DROOGS, IETS ONBELANGRIJKS!...

Ditzelfde vinden we terug in zijn, in de Amsterdamsche Courant van 10 December 1859 opgenomen artikel. We lezen daar: ‘Als het noodig is, zal ik de bijzonderheden van die *zeer excentrieke handeling* (i.c.) openbaar maken, doch liever bleef ik hiervan verschoond, omdat ik, waar ik pogen zal groote zaken te behandelen, *de kleinere wensch voorbij te gaan.*’ (i.c. Br. 1860 bl. 39).

Maar... toen was hij nog niet uitgekreten voor den ridderlijken beschermer van de rechten van eene vertrapte bevolking; toen was hij nog niet Havelaardol gemaakt door martelaarskrans, waarheidsnimbus en afgodendienst; toen was nog niet over hem gekomen de Havelaarroes, - welke, als elke roes, bij het ontwaken zou teleurstellen, - en die hem voorspiegelde rechtsherstel, rijkdom, eer, doch bovenal de groote macht, welke hem al van zijn jonge jaren af had toegelachen in den vorm van een Indisch wereldrijk, waarover hij met een gewijzigden (juister afgeschaften) Burgerlijken Stand zou heerschen als Keizer, te midden van eene eere-garde zelf-uitgekozen mooie Amazonen ‘de Kinderen van Insulinde’, met op de eereplaats naast hem Tine, Sietske en Mimi, die er, ieder in haar tijd, den voorrang hadden gekregen en dus dat zaakje

vermoedelijk zelve hadden uit te vechten[1]; toen twijfelde hij zelf nog aan de waarde van zijn geschrift, zoodat hij aan Tine schreef: 'Het is jammer dat ik zelf niet weet

1. Voor zijn tijdgenooten was het gelukkig dat Multatuli nooit Imperator is geworden, want ze zouden de Nero-periode hebben beleefd!. 'Ja, zegt hij, als ik de macht had gekregen waarnaar ik uit bestwil (!!) gestreefd heb, zou ik honderde koppen hebben laten vallen. Misschien duizenden.' (Laatste Periode bl. 331.)
   De koppen welke het eerst in het Colosseum van het Keizerrijk Insulinde zouden gevallen zijn, kunnen we met groote zekerheid aangeven. Ze zouden die geweest zijn van:
   den *schelm* en *moordenaar* Duymaer van Twist;
   den *wellusteling* en *dieven en moordenaars beschermenden* Brest van Kempen;
   den *lafaard*, zijn *troep vermoordenden* en *onechte kinderen verdonkeremanenden* Michiels;
   den tot *zulk volkje* behoorenden, *bevuilenden* Van Vloten, (die hem trouwens voor 9/10 gekeeld had);
   de *schoeljes* Van Lennep, Van Golstein en De Brauw;
   den *laaghartig-oneerlijken*, *onbeschaamd-valschen ellendeling* Veth;
   het *mannetje* Thorbecke;
   den *hansworst, leugenaar en ellendeling* Rochussen;
   den *leugenaar*, *métierschrijver en artikelfabrikant* Busken Huet;
   het *verdraaide zieltje* Potgieter;
   het *pronkjuweel van onbeduidendheid* en *allerordinairst bureaumannetje* Pahud;
   den *vervloekten droogstoppel* Hoboken;
   den *canaille en echten smous* d'Ablaing van Giessenburg;
   den *3 millioen uit den Javaan geperst hebbenden fortuinzoeker* Fransen van de Putte;
   den *lomperd* Heemskerk Az.;
   den *onnoozelen en kleinen* London;
   den *knoeier* Hasselman;
   den *uiligen babbelaar* Prof. Quack;
   den *Professor in twijfelvrees en buitenissigheid* Oosterzee;
   den *citeer-zondebok en Engelschen trompetter* Stuart Mill;
   den *hansworst, kwakzalver, kapellenvanger, en hagedissenuitteekenaar* Wallace (Wallace heeft hem ten doode gewond);
   den *kinderachtigen* Darwin;
   den *gewetenloozen waarheidsverkrachter* Mac Auley;
   den *verzenmaker* Beets;
   den *faiseur* Victor Hugo;
   den *oppervlakkigen. halfwijzen of oneerlijken kwakzalver* Renan;
   den *schrijver van de meest ambachtelijke soort* Scribe;
   den *poëzie uit zijn broek halenden* Goethe;
   Oef!

   Maar daar schiet mij gelukkig te binnen, dat Mr. van Deventer in de Nieuwe Courant' van 16 April 1910, naar het blijkt niet geheel onjuist, gezegd heeft: '*Soms* was Multatuli onrechtvaardig in zijn oordeel over *sommige* personen.' (ik curs.).
   We zijn er nog niet!
   Als tusschenspel zou zijn gekomen de onthoofding van de *trage en laaghartige* Indische ambtenaren en van alle dominés binnen het Keizerrijk, in hun kwaliteit van *tuig en sluipende maatschappijbedervers*, en van alle *Hoogleeraren der zoogenaamde hoogescholen als jeugdbedervers*;
   Als apotheose zouden 'de Kinderen van Insulinde' onder het slingeren van klewangwettende krijgszangen in de gemoederen van de arme martelaren, hebben kunnen genieten van een groot waterfeest, waarbij verdronken zouden zijn geworden het Nederlandsche Volk als zijnde 'Vee' en Nederland, *de Roofstaat*, *de Dief*!...

of mijn werk wat waarde heeft. Het komt mij telkens zoo onbeduidend voor'; toen was hij nog eerlijk in de kenschetsing van den aard van zijn boek!

Verder zou door Nero-Multatuli al dadelijk zijn afgeschaft de Burgerlijke Stand, om jonge meisjes te helpen zich 'in een kindje te verdubbelen'; het Nederlandsch 'cette langue détestable qui a nom Hollandais'; terwijl tot gangbare talen aan het Hof van den Imperator zouden zijn verklaard de talen, waarin door heel toevallige omstandigheden, de Max Havelaar niet door zijn schrijver, gelijk het plan was, is kunnen worden vertaald, nl. de weinige Europeesche talen die hij kende en de vele die hij zou hebben kunnen leeren, alsook de vele Oostersche talen waarover hij beschikte, het Maleisch, Javaansch of Soendaneesch (wat hetzelfde is volgens Multatuli), Alfoersch, Boegineesch, Battaksch... en nog een paar talen.

En... hij heeft er blijkbaar nooit aan gedacht dat Nemesis eenmaal zou gaan rommelen in officiëele paperassen van Clio en die zou publiceeren, opdat het den ‘nazaat’ duidelijk worden zou, dat het hoog verheven ‘Lebaksche Offer’ van nul en geene waarde is; dat de Max Havelaar is een tendentieus, ignobel pleidooi ten behoeve van een verdacht zaakje; dat 50 jaren lang rechtschapen menschen, onverdiend op de meest ergerlijke, meest weerzinwekkende, maar vooral meest onrechtvaardige wijze door den modder zijn gesleurd, door den man die de wereld wijsmaakte dat hij opkwam voor Recht en Waarheid.

Ook heeft hij nooit kunnen denken, dat zijne weduwe haar fijn-gevoel van vrouw in slaap zou sussen door verkeerde toepassing van het, met veel begrip van onderscheiding te aanvaarden, door haar aangehaalde woord van Prosper Mérimée: ‘Observez, Madame, que la grandeur des héros véritables n'est nullement atténuée par le récit de leurs faiblesses, voire même de leurs vices’, en niet zou kunnen of niet zou willen begrijpen, den zin van het door hem (Multatuli) aan Marie Berdenis van Berlekom geschrevene (Br. Laatste Periode, bl. 308): ‘Men weet nooit waar schrijverij belandt! Ik heb daarvan treurige ondervinding. Hoe dom niet in te zien dat uiting zoo dikwijls de kleur der stemming aanneemt jegens de persoon tot wie ze gericht is, en dat het er niet op aan zou komen die stemming bloot te stellen voor 'n grof publiek.’

Zoo ook heeft hij nooit kunnen veronderstellen dat die ‘echte liefde in bleeker licht’, dat Marie Berdenis van Berlekom zelve, zijne onmiddellijk daarop volgende uitlating: ‘O, m'n lief kind, behoef ik je nog te zeggen dat deze opmerking u niet aangaat. Maar ook zonder een wil, je kunt niet weten waar 'n brief later terecht komt’ (Br. Laatste Per. bl. 308) zoo weinig zou eerbiedigen, dat verschillende zijner aan haar gerichte brieven, *met* haar wil zijn uitgegeven.

Kortom, Multatuli die uitriep (id. bl. 309): ‘En zie, eenmaal 't chapître aanroerend over het gevaar van briefschrijven, voel ik me verlamd’, heeft nooit kunnen vermoeden dat zijne weduwe tot publiek domein zou maken het onvervreemdbaar eigendom zijner kinderen, zijne ‘épanchementen’ tegenover Tine, zijne intime brieven aan zijne vrouw, welke bevestigen zouden dat ‘de Strijdkreet voor de rechten van den mishandelden Javaan’ een legende is!...[1.]

De omkooping en het tegen alle recht in steunen van den Regent van Lebak; de vergiftiging van den Assistent-Resident Carolus en de onwil van het Bestuur om klachten wegens knevelarij te onderzoeken en te straffen, vormen te samen het fundament waarop het *zelfpleidooi*, de Max Havelaar, rust. Maar dat fundament is, evenals de bijkomende steunsels, o.a. de ergerlijke verhalen over den Gouverneur Michiels, door en door rot van leugen en laster. Vandaar dat de Max Havelaar als *zelfpleidooi* geen cent waard en bovendien een schandelijk immoreel boek is.

Over de, in alle Oostersche landen, dus ook in Indië bestaande ongerechtigheden leert het werk - ook Veth getuigt het! - niets nieuws. Om die reeds bekende afpersingen aan de kaak te stellen ware allerminst noodig geweest een ‘samenweefsel van leugens en laster’. Daarom verdient de Max Havelaar als *aanklacht* ook geen aandacht.

Het boek heeft dan ook alleen opgang gemaakt als letterkundig product en daaruit alleen is te verklaren, dat over al die elkander tegensprekende beweringen, over al die tastbare onwaarheden, zelfs over den achterklap is heengelezen!...

Mr. van Deventer heeft, sprekende uit eigen naam en in den geest van medebewonderaars, ons toegeroepen: De Max Havelaar is een strijdkreet van het gefolterd gemoed, dat *onrecht* niet dulden kan; dat met voorbijgang van persoonlijke overwegingen, den strijd aanbindt tegen de *logen*, ook al mocht deze worden vergoelijkt door de geheele wereld. Aan heilige verontwaardiging, aan heftig gevoeld medelijden dankt het boek de bezieling, die het een eereplaats heeft verzekerd

1. Zich daarover beklagen zou hij niet mogen. ‘Van Tine liet hij vroeger bij zijn vriendinnen en bekenden brieven circuleeren.’ (Uit Multatuli's leven’ door Marie Anderson bl. 34).

in de letterkunde van alle volken; aan die twee machtige factoren dankt het tevens zijn groote *ethische* beteekenis voor het Nederlandsche Volk. Het heeft een halve eeuw doorstaan, zonder iets van zijn glans en frischheid te verliezen. Multatuli had een sprekenden karaktertrek: verkwikkenden afkeer van leugen en onrecht; met onverschrokkenheid trok hij te velde tegen verzaking van een der fundamenteele beginselen van ons Indisch regeeringsbeleid: den plicht tot bescherming der inlandsche bevolking tegen willekeur van wien ook en aarzelde niet zijn toekomst ten offer te brengen aan zijn overtuiging. Hij was een man met een ontvankelijk gemoed, van verheven zielenadel, bezield met gevoel van innige deernis met den verongelijkten inlander.[1.]

Wij antwoorden op grond van al het voorgaande: Als men Multatuli eeren wil, laat men dan uitsluitend betrachten het woord van den Heer Dekking (Meinummer 1910 van De Ploeg): ‘Een verstandige bloemlezing uit Multatuli zou de figuur van dezen, in elk geval zeer bizonderen auteur, helder en stevig in onze literatuur voor het nageslacht neerzetten.’

Maar laat men vooral denken aan het, op Multatuli zelven toepasselijk Idee 63, zooals hij dit later, en terecht, ‘herzien’ heeft: ‘'t Schoone dat Jezus gezegd heeft beslaat geen half vel druks.’ Ook moet de bloemlezer zich herinneren het woord van Dr. de Vooys (De invloed van Multatuli's letterkundig werk enz.): ‘De betekenis van Multatuli's geschriften in zijn tijd is veel grooter dan de blijvende waarde.’

Maar hoe dit alles zij, de bewonderaars mogen Multatuli als literator zoo hoog verheffen als zij willen, - dat is een kwestie van smaak, doch laten zij omtrent zijne verdiensten en deugden *met betrekking tot Indië*, in Godsnaam zwijgen! Want in dit opzicht spreken *feiten*, *onloochenbare feiten*, zoo afschuwelijk *dat niet mag worden toegelaten dat Nederland*, *dat Indië*, *dat eerlijke, verdienstelijke, rechtschapene mannen worden bespat door den modder van Havelaar en Multatuli.*

Het moet dan ook bepaald eene vergissing zijn, dat een deel van het vee,[2.] dat in Multatuli's dagen leefde in den Roofstaat aan de zee tusschen Oost Friesland en de Schelde

1. Door Mr. v. D. is het bovenstaande niet tegelijk en in de aangegeven volgorde gezegd. Het is door *mij* bijeengevoegd uit uitspraken, voorkomende in zijn verschillende artikelen.
2. ‘Ik heb geen woorden voor mijne minachting van 't Hollandsch volk, 't is vee.’ (Br. 1861 bl. 136).

of graasde op den gordel van smaragd -, en waaronder mannelijke exemplaren zijn wier namen in het Rundveestamboek een eerste plaats innemen, - zich vereenigden om den Max Havelaar te doen zijn uitgangspunt eener huldiging.

En ergerlijk mag het genoemd worden, dat een overigens zeer sympathiek fonds, dat in de eerste plaats toch wel zal beoogen, den Inlander in te boezemen eerbied voor den Roofstaat en den Dief; sympathie voor het Nederlandsche Vee en liefde voor 'cette langue détestable qui a nom Hollandais', de naam gegeven is van iemand, die alleen uit haat, wraak, gekwetste ijdelheid en eigenbelang, zijn Vaderland en tal van achtenswaardige Nederlanders door het slijk heeft gesleurd, ook in het Buitenland! *Ook, om Multatuli's eigen woorden te gebruiken, schreit het ten hemel*, *dat de* '*Christelijke*' *Regeering van Nederland aan dat fonds niet eene subsidie geweigerd heeft, zoolang dit niet zijn tegenwoordigen naam wenscht te wijzigen.*

Doch willen de bewonderaars in dat opzicht niet uitscheiden; gaan zij voort luide in Multatuli te bewonderen, te verheffen en te huldigen[1.] datgene waardoor anderen onverdiend verguisd en belasterd worden, dan past het antwoord: Neen, de Heer Van Deventer heeft ongelijk, groot ongelijk! De Max Havelaar, wel verre van niets aan glans en frischheid verloren te hebben, draagt daarentegen het door Lion, den Bantamschen tijdgenoot, de 'Officiële Bescheiden' enz., diep-ingedrukt brandmerk van den laster, de leugen en de laaghartigheid; het is geen *strijdkreet* voor een *algemeen*, maar een *partijdig pleidooi* voor *eigen* belang, ten behoeve waarvan het wemelt van opzettelijke onwaarheden, van onbewezen en onbewijsbare schandelijke beschuldigingen en lasterlijke aantijgingen. De schrijver was iemand die zijn Vaderland in den Vreemde en tegenover Vreemdelingen door het slijk heeft gesleurd; een man zonder zedenstelsel, die er 'bijzondere begrippen van zedelijkheid op na hield'[2.]; die uitsluitend op indrukken reageerde en zich

1. Het bewonderen, verheffen en huldigen van Multatuli ten koste van recht en waarheid scheidt inderdaad niet uit. Nu weer Dr. de Vooys (De invloed van Multatuli's letterkundig werk enz. (bl. 5). Hij schrijft: 'de uitgeworpen ambtenaar *door de geestdrift voor waarheid en recht*, plotseling de geniale schrijver.' In dat korte zinnetje 3 onjuistheden! En dan! heeft Dr. d. V. wel bedacht, dat die '*geestdrift* voor *waarheid* en *recht*,' òf ter wille van den boemeltocht, 4 jaren lang opgezouten is, òf dat zij 4 jaren noodig gehad heeft om geboren te worden? Dus òf een vrij tamme, onschuldige geestdrift, òf er eene van ongekend lange zwangerschap!
2. bijv. 'De zedelijkheid van privaat personen is meerendeels lafhartigheid.' (Idee 328). Het bewijs voor die uitspraak is schitterend! Men leze verder zijn verleidingsbrieven aan Mimi; de brieven aan zijne vrouw over zijne vieze amouretjes; zijn naveltheorie, enz.

voortdurend tegensprak; die telkens fautieve praemissen stelde en verkeerde conclusiën trok, dus onzin vertelde en dit ook vaak deed zonder praemisse of conclusie; die aanviel, niet uit goed doordachte overtuiging, maar uit eigenbelang, haat en wraakzucht[1]; een man zonder ernst, zonder waarheidsliefde, zonder zin voor dankbaarheid en rechtvaardigheid; zonder eenig begrip van logika; zonder fijn gevoel, zonder zielenadel, zonder deernis voor wie hem weerstonden, niet aanbaden of niet bewonderden; zonder eerbied voor de talenten, de deugden de grootheid van anderen; iemand die geen gezag erkende, omdat gezag in zich sluit tucht, waarvoor hij niets voelde[2]; iemand die alles offerde aan zijn 'genie'; een man ten slotte zonder *principes*, dus zonder *karakter!*...

Zoo iemand heeft niet het recht te poseeren voor *Waarheidszoeker*, voor *Verbeteraar van Indische toestanden*; niet het recht te beoordeelen de moraliteit van de Indische Regeering en van hare ambtenaren en daarover een afkeurend en vernederend oordeel uit te spreken!

Voor Indië heeft hij *niets* of niets *noemenswaard* gedaan; integendeel hij heeft Indië's prestige verlaagd!

Zijne beschuldigingen welke spreken van 'de schande van Nederland', 'den Roofstaat', 'den Dief'; de afkeurenswaardige daad der vertalingen van den Max Havelaar, waardoor Nederlands naam onverdiend te grabbelen is gegooid in het Buitenland; de ergerlijke onrechtvaardigheid Brest van Kempen, Duymaer van Twist, Michiels en den Indische en Nederlandsche Regeeringen aangedaan; de smaad op het Binnenlandsch Bestuur geworpen, dat alles *eischt* dat aldus worde gesproken.

1. bijv. Duymaer van Twist, Brest van Kempen, Michiels, Nederland, van Vloten, de Dominés, den Godsdienst, de Vrijmetselaren enz.
2. Vergelijk bijv. zijn: 'Ik ben woedend op wetten en zeden,' (Br. 1862-1863, bl. 226). 'Ik beweer dat men zich hoofdzakelijk moest bezighouden met afschaffing van wetten' (Br. Laatste Periode bl. 333). Dit is een wijze van uitspreken, die volkomen past in zijn gemakkelijke theorie: 'Ik schrijf teksten, geen preeken.'

Tropische tafreelen.
Otto van Tricht.

Hemelkus.

Wanneer de oceaan - door tropenglans verblind -
Zich loom te slapen neigt in 't gouden middaguur,
Geen golf meer deinen doet, geen rimpelweb meer spint,
In ruste blank ontvangt de stroomen zonnevuur
Op 't onbewogen vlak; - als er geen luwtje zucht
Door 't heetgeblakerd blauw, zelfs zwijgt het zeegezang...
Dan is 't, als gaf de mond der wereldwijde lucht
Een stillen hemelkus op oceanenwang.

Onwefr.

Langs 't donk're wolkendek, gestapeld, dicht,
De donders daverrollen zwaar, sonoor. -
Daar zwaait langs 't zwerk de zicht van bliksemlicht,
Dat priemt er pijlen door van goudtrezoor.

Regenkomst.

Met zwaarzwart zwerk, en zwoel, komt z'op mij af, de nachte,
De nacht van regenval, de nacht waarnaar ik smachte.
Die eind'lijk 't stuivend stof zal vegen van de wegen
En sproeien 't grauwend groen met langverbeiden regen.
't Is als een krippen wijl, die zakt met zware vouwen
Op 't al wat de aard' bedekt, op bosschen en landouwen.
Die dicht aan verre snoert, die lichten doet verzinken
En 't sterrenheir verdooft, als 't pogen waagt te blinken....

Wat brengt gij, duisternis? Zijt gij de eerste nachte,
De nacht van regenval, de nacht waarnaar ik smachte?

Bergtop.

Wanneer de geest der bergen hier is losgebroken,
De rotswand sidd'ren doet; -
En 't wolkgevaart', van bliksempriem doorstoken,
Uit zijne lenden bloedt.
Wanneer de rauwe storm, met huilend, gierend loeien,
De kale flanken zweept; -
En boom en struik, gescheurd uit wortelboeien,
Dooreenwerpt, dalwaarts sleept...
Dan duldt hij 't niet, de vorst, dat drieste menschenkind'ren
Zijn arbeid gadeslaan.
Bij winden-hoongelach vernielt hij wie hem hind'ren,
Zijn toornen wederstaan.

Gedichten.
Joannes Reddingius.

Populieren.

Aanzie daarginds die slanke populieren,
die blader-ruischend in het zonlicht staan,
aanschouw het spel der wemelende blaân,
't is hier het land van boomen en rivieren.

De klaterpeppels langs den rechten baan,
zeg, klaatren zij den dichter ten pleiziere,
die telkens ziet de hooge toppen zwieren
waarover scharen witte vogels gaan?

Wat hebt gij telkens weder te vertellen,
een oud geheim, dat slechts de dichter raadt,
een beê van heil, een fluister-zacht vaarwel,

Aan koelten, vlug, die langs u henen snellen?
Vindt gij voor eenzaam zijn in zingen baat
of speelt gij onbewust uw heerlijk spel?

Mocht ik als knaap.

Mocht ik als knaap in dalvallei gezeten,
vol geestdrift spelen op mijn rieten fluit
en 't rhythmisch dansen van de nimfen weten,
die treden licht het weemlend loover uit.

Zij zijn het wel, die op de liedwijs zwieren
op open plek van 't zomerschoone woud,
waar telkens loovervolten openkieren
als wilder waait de wind in stoeien stout.

Blij zoude ik spelen voor de boschgodessen
en al mijn vreugde zeggen in het lied,
wetend, dat één haar rooden mond zal pressen

Op mijnen mond, daar Eros haar gebiedt.
Dan zoude ik streelen losgewoelde tressen
van 't gouden haar, dat langs de schoudren vliet.

Was dat muziek?

Was dat muziek, die door de luchten gleed,
was dat een zang, die klanken, half-verstaan,
maar even woei de herfstwind door de blaân,
het was als klonk het ritslen van een kleed.

O speelman, wind, die 't herfstbosch zingen deed,
speel voort uw spel of vang opnieuw weer aan,
gij kent als geen de wiegling van het graan,
't gewuif der takken, gij, die 't alles weet.

Den sterfling geeft gij vreugd, die stil geniet,
vergetend àl wat eenmaal is gekomen,
onsterflijk leeft de schoonheid in uw lied,

Die zijn gedachten stilkens doet vervroomen,
zoodat hij luistrend eert wat henenvliet,
gelukkig kind, in 't zalig rijk der droomen.

Avondglorie.

Wat van het zonnegoud ten hemel rest,
ligt als een zee bij avondlijke landen,
wel zijn zij schoon die droomverloren stranden,
ver in de glorie van het wijkend west.

De vogels zochten lang hun veilig nest,
niet meer verloomd door 't felle zonnebranden -
ik zit voor 't raam met roerloos stille handen
en wacht den nacht, die eenmaal komt ten lest.

Een droom van al die schoonheid draag ik mee
bij 't licht ontstijgen naar der Goden woon,
waar vlug van voet zij dansen hunne reien...

Dàn zinkt me in 't hart een zalig-zachte vrêe
en van hun lied onthoud ik toon na toon
om Aarde's kindren minder te doen lijen.

Onweer.

De lucht doorflitste een schelle bliksemschicht,
de donder daverdanste en in spelonken
was weldra weer de zwarte nacht gezonken,
geen maanschijn daalde door de wolken, dicht.

De koopren luchters in de kamer blonken
en mystisch-gouden scheen het kaarsenlicht,
volschoone vrede leefde op uw gezicht,
terwijl melodisch snarenklanken klonken.

Daar zweeg het lied, maar zacht begon het weer,
ik hoorde uw kalme stem en sloot mijn oogen
om met mijzelf en 't lied alleen te zijn.

Ik wist mij veilig in uw lichte sfeer,
door 't zingen, schoon, aan alle vrees onttogen,
vergetend schicht, donder en weerlichtschijn.

In duisternis van boomen.

In duisternis van boomen, in woudnachten,
waar witte nevel langs de stammen glijdt,
doodstil, doodstil, men weet niet meer van tijd,
noch ook van dagen, die veel weedom brachten,

Daar in der bergen diep-gezonken schachten,
waar de afgrond dieper naar de diepte splijt
en reuzenkrochten dreigen wijd en zijd
en de Echo geeft weerom zuchten en klachten,

Daar toefde ik eens in een ontzetting, groot,
in heevge pijn van allerbangst benauwen,
als wachtte mij op 't onverwachtst de dood...

Maar één in mij was sterker dan de nood,
hij zong mij toe: ééns zal de hemel blauwen,
dan schijnt de zon op rozen, wit en rood.

Godenspel.

Wanneer ik zong in een verbeelden stout,
een klinkend lied ter eer der eeuwge goden,
dan was mijn droefheid in een zucht gevloden:
een zonnetempel werd mij dan het woud.

De boomen stonden licht in levend goud,
hoog-heerlijk, zij, van rein geluk de boden,
dan zong ik zacht: leer zingen den genoode,
die gansch en al zich aan u toevertrouwt.

Gij zijt nabij en ver, ver en nabij,
zal 'k ooit u zien, die om mij henen waart,
als in mijn droom, één oogenblik van duur?

Dat heugnis blijv', zoolang ik toef op aard,
aan 't godenspel, zoo schoon in jeugdgetij,
dat ik bemin, die kind ben van een uur.

Aphorismen.
J. Petri.

Een Hollander weet met zijn wijsbegeerte niet goed weg. Zondags ga je naar de kerk of niet naar de kerk en in de week werk je.

De toekomstige eeuw der psychologie is een hemel met een wassen zaligheid van een panopticum.

Vele menschen leven, och omdat het toch wel aardig is; het is bij hen dan ook meest meer geluk dan wijsheid.

Eeuwigheid is niet dat de tijd den tijd heeft, maar 't is het wonder dat de tijd ontijdig is.

Vele theologen zijn de wisselaars in den tempel, zij leven van het hartegoud der vromen.

Een meisje zei me eens. ‘Ik houd zoo van Kant.’ Ik dacht, ze bedoelde brusselsche. Maar neen, de vrouw leeft tegenwoordig aan den zelfkant van Kant.

Groote denkers zijn als kometen, alleen te zien des nachts als alles slaapt; ze bedreigen soms de aarde, maar gaan maar weer heen.

Onze leestafel.

In kenterend getij. Een dubbel-drama, door Frederik van Eeden. - Amsterdam, W. Versluijs, 1913.

Wederom een stuk met een Voorbericht van Van Eeden. En wederom een stuk dat men onvoldaan op zijde legt. Men zou, denkend aan Het beloofde Land en Het paleis van Circe, haast geneigd zijn, het gehalte van Van Eeden's tooneel-werken - beschouwd *als* tooneel-werk - af te palen naar het al-of-niet-voorkomen van eene inleiding.

Wil Van Eeden, teleurgesteld door den uitslag zijner pogingen op dramatisch gebied, het publiek suggereeren dat hij een groot tooneel-schrijver is, geslachtofferd door de pers? Het heeft er allen schijn van.

Ziehier eenige voorbeelden van des schrijvers grimmigheid contra pers en critiek.

Na te hebben betoogd dat zijn minder-goed werk het best ontvangen werd, schrijft Van Eeden:

'Blijspeelen, zelfs kluchtspeelen kunnen ernstig artistiek werk zijn. Aristophanes en Molière behoorden tot de meesters, die ik bewonderde - maar de richting waarop Schimmel en de nederlandsche Pers mij aanmoedigden, was zeeker de mijne niet.'

Naar aanleiding der opvoering van zijn Don Torribio:

'Het stuk bleek zeer speelbaar en werd gunstig ontvangen. De Pers zorgde echter dat het bij een achttal opvoeringen bleef.'

Een bladzijde verder:

'De nà 1905 ontstane stukken zijn door de nederlandsche kritiek met onvermoeiden ijver en waaksaamheid van 't tooneel geweerd. Op de vaderlandsche tooneelplanken moet plaats blijven voor beter Bij de meesten is deze toeleg zeer goed geslaagd.'

En met het volgende beminnelijke brok sarcasme eindigt het voorbericht:

'Voor commercieele onderneemingen, als de oopenbare theaters, heeft de nederlandsche Pers het opvoeren van mijne stukken te riskant gemaakt. Voor het behoud van zuiverheid en waarde der dramatische kunst moet gewaakt worden.

Daarom houdt de voornaamste, koninklijk gesubsidieerde schouwburgdirectie zich maar aan haar klassiek beproefd programma:

'Hofgunst', 'Oud-Heidelberg', 'Inkwartiering', 'Margot de Bloemenverkoopster', 'De Controleur van de Slaapwagens', - ziehier de frissche bloem der echt-vaderlandsche tooneelkunst, met wier aroma zij het nederlandsch publiek verkwikt, vereedelt en verheft. En dan jammeren nog sommigen dat in Nederland de dramatiek niet bloeien wil!!'

Het is welletjes. Maar één ding is zeer jammer: - het stuk dat achter het voorbericht aan komt, is dáár om den indruk der voorafgegane knal-effecten beduidend te verzwakken.

'Verbittering is altijd een bewijs van slecht begrip', heeft Van Eeden zelf gezegd[1]. De juistheid zijner bewering bewijst hij in dit voorbericht. Want iets is er, dat Van Eeden niet begrijpt, wellicht niet begrijpen wil: dat hij te weinig bezit van hetgeen men theater-intuïtie zou kunnen noemen, om een goed tooneelschrijver te zijn. Het doet wat pijnlijk aan, dat de schrijver ons werken als Lioba en De Broeders - later om-gedoopt in De Broederveete - wil opdringen als dramatische arbeid. Van Eedens productie, hoe groot van bezieling, hoe wijs van bezonkenheid, hoe diep van inzicht in levens-mysterie, is nu eenmaal geen tooneel-werk, omdat de typische kwaliteiten, noodig voor het-van-de-planken-af doen inslaan, den grooten dichter ontbreken. De heer A. Zelling toonde het in den Tijdspiegel reeds met breedte van beschouwing en juistheid van observatie aan[2].

Bezieling, wijze bezonkenheid, inzicht in levens-mysterie, al de wondere schoonheid die Van Eeden ons eenmaal schonk - ach, hoe heb ik er naar gezocht in dit 'dubbel-drama'.... Gretig iedere bladzijde omslaand, wachtend of het nu haast niet komen zou, het subtiele, het teeder-sterke schoon, dat toch het innigste wezen is van Van Eeden's kunst. Maar ik heb het niet gevonden.

Het eerste, tevens het slechtste der beide stukken, is getiteld: De zendeling, tooneelspel in zes tafreelen. Het speelt voor een deel in het huis van Jhr. Mr. van Gelder, Directeur van de Wester Spoorweg-Maatschappij. Hij heeft twee zoons: Jacob, die met hem de spoorweg-maatschappij bestuurt, en Lukas, die als zendeling onder de Chineezen verkeert. Er breekt onder de arbeiders een staking uit, waarbij Lukas, toevallig op dezen tijd uit China teruggekeerd, zich schaart aan de zijde der stakers. De verhouding tusschen Jacob en Lukas, eindigend met broedermoord, is de basis die den gang van het stuk draagt.

Hiervan zou iets te maken zijn. Doch de uitwerking is vol onwaarschijn lijkheden en malle situaties, die ten duidelijkste bewijzen wat ik hierboven zeide: dat Van Eeden te weinig bezit van hetgeen men theater-intuïtie zou kunnen noemen.

In het eerste tafreel begint het al:

Het milieu is deftig en aristocratisch; een adellijk geslacht, een lakei, een Engelsche gouvernante voor de kinderen. Een feestmaal ter gelegenheid van de verloving van Jacob, den oudsten zoon des huizes. Twee der genoodigden maken in deze omgeving wel een hoogst-zonderlingen indruk. Freule Smelt van Weekelom, met hare ziekelijke sympathie voor doodgemartelde huisdieren, hier in te voeren, kan er nog mee door, doch met de figuur van Mieriks, den sandalen-man, overschrijdt de auteur waarlijk de grenzen der theater-mogelijkheden. Bij de aanbieding van den wijn begint hij uit te varen tegen den lakei, en spreekt van 'vergiftigen', als hem bouillon wordt gepresenteerd, weigert hij met de woorden: 'ik eet geen aftreksel van lijken'. In een revue à grand spectacle zou een dergelijke uitroep inderdaad een goed effect maken. Doch in dit milieu is zoo'n figuur geen levend mensch meer; het is een marionet, die capriolen maakt, als Van Eeden aan de touwtjes trekt.

Tijdens den maaltijd treedt Lukas plotseling de kamer hinnen; hij heeft

1. In: E. D'Oliveira Jr. De mannen van '80 aan het woord. Blz. 78.
2. In eene recensie van Het paleis van Circe. September-afl. v.d. Tijdspiegel 1911, pag. 89-93.

gebroken met zijn geloof, en zonder verlof te hebben gevraagd, zijn post als missionaris verlaten, doordrongen van het nuttelooze der zending.

Het diner wordt nu gestaakt, en Lukas begint onmiddellijk de beide kinderen, twaalf en veertien jaar oud, te voederen met de wel wat droge, en voor de stumperds zeker zwaar te verteren ervaring, die hij in den vreemde opdeed. ‘Laat ze maar jong hooren wat er voor ernstigs in de waereld gebeurt’, is zijn oordeel. Dit gaat hij in praktijk brengen door hen uiteen te zetten waarom hij niet langer zendeling kon blijven. Doch ik vrees, dat een tirade als de volgende moeilijk door twaalfjarige hersenen verwerkt zal kunnen worden:

‘O maar kinderen, de vruchten werden nog bitterder, bitter als gal. Weet ge wat ze daar van ons zeggen? “Eerst komt de zendeling, dan komt de koopman, dan komt de soldaat.” En zoo is het. Wij worden gebruikt, of wij 't weeten en willen of niet, als vóór-posten van het leeger van hebzuchtige kooplieden, die handel willen drijven. En gaat dat niet goedschiks, dan koomen de soldaten. Men heeft hier misschien veel verteld van de gevaren waaraan wij zendelingen blootstaan, van de moorden en wreedheden. Het is onze eigen schuld, want dat volk, zelf vreedzaam genoeg, heeft genoeg bemerkt van onze lage bedoelingen. En het is vreeselijk, te beseffen, dat men Gods naam en Jezus' evangélie eigenlijk gebruikt ten bate van roovers en plunderaars.’

Het slot van het tafreel, als freule Smelt begint te jammeren over hare hondjes, die tengevolge van het plotseling uitbreken der spoorweg-staking aan de grenzen zullen blijven staan, doet ook weinig sympathiek aan, en de rol, die de hond vervult, herinnert een dressuur-akt in een circus of een variété.

Het volgende tafreel, ofschoon niet nieuw van procédé, is beter dan het eerste. Het behandelt eene vergadering der stakers, waarbij Lukas zich aan hunne zijde schaart.

Het derde bedrijf, voor een groot gedeelte gedragen door de te weinig ziel-volle creatie van Jacob's verloofde, Emilie, is weer slap; er zit geen stuw-kracht achter, het loopt niet, het bevredigt niet. Het vierde gedeelte is zonder twijfel het beste; het voert ons in de woning van een der stakende arbeiders, en de tweestrijd van den werkman, ontstaan door twijfel om wat zijne plichten zijn, is boeyend en goed-volgehouden. Maar in de beide laatste tafreelen komt weder een sterke daling. Het onderhoud tusschen vader en zoon - als Lukas komt pleiten voor de stakers, die verloren hebben - waarbij men elkander officieel aanspreekt met Mijnheer van Gelder (aangediend door den lakei) en Mijnheer de Directeur, is dwaas en onwerkelijk, en de ontknooping aan het slot van het zesde tafereel, waarbij Lukas door zijn broeder wordt vergiftigd, is zwak en niet-voorbereid. Hoe kan Jacob een zoo ongeschikt oogenblik kiezen voor het volvoeren van zijn plan, n.l. als de moeder toevallig ook bij Lukas op bezoek is, en in eene aangrenzende kamer op Lukas' verzoek de Mondschein-sonate speelt? Had hij den volgenden dag niet terug kunnen komen? En hoe kan de moeder, als zij Lukas gestorven vindt, met theater-armzwaai naar Jacob uitroepen: ‘dààr staat de allerarmste!’ in plaats van behoorlijk wanhopig te zijn over den dood van haar kind? Dat gebeurt niet zoo... het kan niet, het kan niet. Dat is gemaakt, gevoeld is het niet.

Hierboven zeide ik, dat de verhouding tusschen Lukas en Jacob den eigenlijken gang van het stuk draagt. Beter gezegd is: had moeten dragen,

want deze basis, niet geschraagd door sterke en diepe psychologie, preciese beelding en tooneel-coupe, blijkt te zwak voor effecten als moord, afval van de kerk, werkstaking in-'t-groot, enzoovoort. Het gevolg is, dat de feiten door de basis heenzakken, en er niets overblijft dan eene ordelooze massa onbruikbaar materiaal.

Over het tweede stuk, getiteld De Stamhouder, kan ik kort zijn. Tusschen beide stukken is een tijdsverloop gedacht van twintig jaren. De heer en mevrouw van Gelder komen er in voor als grootvader en grootmoeder, Reinald, de zoon van Jacob, is als hoofdpersoon gedacht. Doch een tweede hoofdpersoon, op wien onze aandacht zich niet minder concentreert, is Jacob zelf. Beiden stuwen zij, door den gang van het stuk heen, naar eene afzonderlijke oplossing, tot het einde toe volgehouden: Reinald schiet zich dood, en Jacob bekent dat hij twintig jaren geleden zijn broeder Lukas vermoordde. Een dubbel-slachtigheid, of, om met een bijna té gekenden term te spreken: een hinken op twee gedachten, dat het stuk, als drama, al aanstonds noodlottig wordt.

Reinald is de man, over wien de geest van oom Lukas vaardig is geworden. Dit wordt nog erger, als hij een boek in handen krijgt, dat aan den gestorvene heeft toebehoord: het Leven van Sint-Franciscus, een boekje, dat door Lukas van aanteekeningen is voorzien, waardoor Reinald den godsdienst en de maatschappij leert zien in den geest van zijn oom. Zijn twijfel en langzaam-aan zijn afval van de kerk, zijn wanhoop van niet tegen het leven òp te kunnen, zijn smart van niets te kunnen veranderen aan het onrecht, dat hij om zich ziet, zijn al-geheele vertwijfeling, die ten slotte, als men hem zegt dat zelfs Lukas met zelfmoord eindigde, geen andere uitkomst ziet dan den zelf-gekozen dood - en dan dit psychologisch verloop als aanklacht tegen den vader, als vergelding voor den broeder-moord: inderdaad eene knappe conceptie. Daar is weder iets van te maken. Ten minste, als men een drama kan schrijven. Maar opnieuw wordt de schrijver door zijne tooneel-capaciteiten in den steek gelaten. Van Eeden, medegesleept door zijn zucht tot het verkondigen van zijne ethisch-socialistische denkbeelden, houdt de figuur van Jacob op den achtergrond, en laat Reinald theoretiseeren en wéér theoretiseeren, tot het stuk zich dood redeneert met twee halve oplossingen in plaats van één volkomene.

Is dus hier de leidende psychologie, die het stuk draagt, sterker dan in het eerste, de wijze van uitwerking is ondramatisch en niet-tooneelmatig, zoo in het geheel - wat ik hierboven aantoonde - als in onderdeelen. Het begint al weder in het eerste bedrijf, met de scheeve verhouding tusschen Reinald en zijne verloofde, die maar al-door met het geschoolmeester van haar aanstaande wordt lastig gevallen; en de tuinman wordt er bijgehaald, om als aanschouwelijk voorbeeld, het meisje te doen inzien, dat de maatschappelijke orde toch maar heelemaal niet deugt. Een der malste scènes is wel Reinald's verlovingsfeest, in het derde bedrijf, waarbij Reinald, na eene lange redevoering, het goud met volle handen uitstrooit onder het volk. Een jongen van twintig, die in het bijzijn eener gansche familie het vermogen van zijn vader wegwerpt, zonder dat er één is die het verhindert... Als ze weg zijn, komt de vader met een geweer!

Betere tooneelen biedt het stuk wel-is-waar ook - ik wijs in de eerste plaats op de scène in het tweede bedrijf, waarin Reinald's geredeneer wordt afgebroken door de verschijning van de bedelvrouw met haar kind - doch deze wegen tegen de dwaasheid niet op.

In betrekkelijke mate sympathiek is eigenlijk alleen de figuur van de Grootmoeder, vooral wanneer zij als nemesis optreedt tegen den slechten zoon. En uit haar mond klinkt een enkele, enkele maal iets, dat herinnert aan wat de groote dichter eenmaal schonk. Men leze het volgende citaat:

'Liefde en begrip zijn broer en zuster, die samen over een berg stijgen. - Geen van beiden komt er alleen, telkens moet de een door den ander geholpen... als ze elkander loslaten of van elkander afdwalen, koomen ze er nooit, geen van beiden. - Houden ze elkaar vast, dan is geen berg te steil, en geen weg te ruw.

Hier klinkt, zij het ook zwak, heel even de stem, die ruischt door De kleine Johannes, die schreit in het Lied van de Smart, die zingt in de verzen van de Passielooze Lelie, die wijs waarschuwt in het Lied van Schijn en Wezen, die davert in de Tragedie van het Recht.

Doch bij de ontknooping begint ook de Grootmoeder vreemd te doen. Als zij ziet aankomen, dat Reinald de hand aan zich-zelven wil slaan, gaat zij - in de aangrenzende kamer de Mondschein-Sonate van Beethoven spelen!! Doeltreffender ware het zeker geweest, als zij tegen de anderen gezegd had: 'loop dien jongen achterna, want hij wil zich van kant maken.' Doch het moest een drama worden... En oom Lukas had bij dezelfde piano-begeleiding het tijdelijke met het eeuwige verwisseld.

Maar zoo maakt men geen drama's....

HERMAN MIDDENDORP.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

De Septemberaflevering wordt met een novelle ‘Eenzamen’, door Q.A. de Ridder geöpend. Prof. K. Kuiper laat eenig licht vallen op Pindaros' persoonlijkheid. De heer P. Geyl beschrijft het slot der troepenlichting onder Prins Maurits. Dr. H.M.R. Leopold zet de godsdienstige ontwikkeling van Rome voort. ‘Voleindiging’ zijn verzen van J.D. Bierens de Haan getiteld.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de Septemberaflevering vervolgen de heer en mevrouw C. en M. Scharten - Antink den levensroman van Bakhuizen van den Brink. Prof. N. van Wijk behandelt Anton Tsjèchow. De heer J.A. Loeber Jr. schrijft over vakonderwijs in Algerië. De heer C.K. Elout ziet in den uitslag der kamerverkiezingen een mijlpaal in de ontwikkeling van het feminisme. Mr. J.N. van Hall geeft een causerie over ‘Ilmenau’. Dr. H.T. Colenbrander maakt enkele opmerkingen bij de opening van het Vredespaleis. Volgen marginalia van Dirk Coster en verzen van A. Roland Holst.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

Het Derde bedrijf van Van Looy's vertaling van As You like it is in de Septemberaflevering van de Nieuwe Gids geplaatst. Cornelis Veth amuseert ons met een dollen ‘historischen’ roman. Felix Timmermans voegt een genre-stukje ‘Maneschijn’ aan de Pallieter-serie toe. Over schoolhervorming schrijft de heer Frits van Raalte. De heer W. de Jager beschouwt Wagner als revolutionair. Dr. A. Aletrino houdt zich in zijn studie ‘rondom Napoleon’ ditmaal met Hortense de Beauharnais en Marie Louise bezig. Gedichten van Joannes Reddingius besluiten de verschillende bijdragen.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

In de Septemberaflevering besluit Albert Verwey de aankondiging en verklaring van Johannes Linnankoski's verhaal. De heer Jacob Israël de Haan schrijft over Russische gevangenissen. Arthur van Schendel geeft een stemmingsbeeld ‘Het Woud’. ‘Stemmen van het oogenblik’ brengt Albert Verwey in poëzie. De heer J. de Gruyter geeft een inzicht over de Indische beweging. De heer J.G. Danser geeft vijf sonetten. Albert Verwey bespreekt Ary Prins' Heiligen Tocht.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

Het Septembernummer is gewijd aan de herdenking der herinnering onzer onafhankelijkheid: Dr. J.Th. de Visser behandelt den nationalen geest in het tijdperk der inlijving. Prof. Dr. D.P.D. Fabius geeft een uitnemend artikel: 'de Franschen er uit en Oranje er bij'. Dr. J.B. du Buy beschrijft een mislukte audientie bij Napoleon. De heer J. Wille geeft een keur van pamfletten uit 1813.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

In de aflevering van 15 September houdt de heer G.C. Hoogewerff eene beschouwing over den Nederlandschen romanticus 'Boudewijn'. De heer E.M.F. Kleyn draagt een novelle van godsdienstige strekking bij, getiteld 'Het terrein van strijd'. Na 'boekenschouw' volgt de als altijd sympathieke 'terugblik', welks schrijver echter (bl. 709, 3^{e} alinea) over buitenlandsche zaken zijn licht blijkbaar bij zekere linksche pers opsteekt.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de 'Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst', redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch, Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst' Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

In de Septemberaflevering wijdt de heer Emile Verhaeren een studie aan het werk van den Antwerpschen lambriseerder Jacob Verbercht in het Paleis te Versailles. De kamer der Koningin, de slaapkamer van Louis XV, het schrijfkabinet, de kamer van den Dauphin, het hoekkabinet en de kabinetten van Madame Adelaide en Madame Victoire worden achtereenvolgens afgebeeld en besproken. Mej. Albertine de Haas bespreekt het werk van de jeugdige Amsterdamsche schilderes Coba Ritsema, waarvan zeven stukken werden gereproduceerd.

De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.

In het nummer van 15 September vertelt de heer G.J. Bettink iets over het eerste stoomwerktuig in Nederland. De heer J.W.A. Smit beschrijft de 'Sterean', een apparaatje, met behulp waarvan stereoscopische fotografieën gemaakt kunnen worden met elke gewone camera. De heer J. Heimans schrijft over explantatie van dierlijke weefsels, de heer Burgers over grondbewerking op hoogen zandgrond, de heer W.G.A. Meijer over het trillen der lucht en de heer Jan Gaillard W.I. over stoomcondensatie. Dr. A.J.M. Garjeanne geeft een beschrijving van de Maasoevers bij Venlo. Dr. A.J.C. Snijders behandelt de tegenwoordige hoogovenindustrie en een ongenoemde de afzondering van homogene stralen.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 Juli schildert de heer S. Leefmans de natuur op Java's Oosthoek. De heer W.H.J. van der Beek beschrijft het bonte brandnetel-vlindertje. De heer K.J.J. Lotsy geeft verslag van eene excursie langs de Potamacrivier. De heer Chr. H.J. Raad laat de beteekenis zien van schoolgenot naast vacantievreugde. Van de jeneverbes, juniperus communis, deelt de heer G. Blokhuis een en ander mede.

In het nummer van 15 September beschrijft de heer Jac. P. Thijsse op onderhoudende wijze den spinnendooder, Pompilus campestris. De heer S. Leefmans besluit zijn natuurbeschrijving van Java's Oosthoek. Nestzwammetjes worden door den heer L. Dorsman Cz. behandeld. De heer E. Heimans geeft eene bijdrage tot de kennis der structuur van fossiele schelpen. De heer Jac. J. de Jong handelt over de beteekenis der groene kleur bij de planten. De heer Fred. Quené beschrijft een tocht naar het Leersumsche veld.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

Tegenover de eerste bladzijde staat het portret van Willem Royaards, tegenover de tweede een teekening van Mr. P.W.A. Cort van der Linden met als achtergrond de dubbeltjes, die het nieuwe Ministerie moet zoeken om het staatspensioen te betalen. Het karakter der actie van het anti-tariefwet-comité wordt ten slotte geillustreerd.

Ontvangen boeken.

Louis Couperus, *Herakles*, I/II. L.J. Veen, Amsterdam.
Maurice Maeterlinck, *De Dood.* Vertaling van Mevr. G.M. v.d. Wissel - Herderschêe. Ch.G. Veldt, Den Haag.
Annie Salomons, *Langs het geluk.* Wereldbibliotheek 245.
F.M. Dostojefsky, *De gebroeders Karamazow*, I/II. G.F. Callenbach, Nijkerk.
Charles Reade, *De pastoor van Tergouw*, I/II. G.F. Callenbach, Nijkerk.
Edw. Stilgebauer, *Dominee Schröder*, I/II. P.N. van Kampen en Zn., Amsterdam.
Lina Tervooren, *Mia van Randwijck.* Scheltens & Giltay, Amsterdam.
W. van de Hulst, *Van Hollandsche jongens in den Franschen tijd.* G.J.A. Ruijs, Utrecht.
Modern Bibliotheek, VIII. Minca Verster-Bosch Reitz, '*n Schat van 'n Vrouw.* Van Holkema & Warendorf, Amsterdam.
Charles Lever, *De avonturen van Algeman Sydney Potts.* Wereldbibliotheek 242-44. Mij. voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.
F.H.A. Sabron, *In en om Coevorden* in *1813-'14.* Uitg. De Koninklijke Militaire Academie, Breda.
Mr. A.A.H. Struijcken, *Grondwetsherziening.* Theorie en praktijk. Beschouwingen over Staatsrecht en Staatkunde. S. Gouda Quint, Arnhem.
P. Schouten, *Grondbeginselen der Levensverzekeringwiskunde.* Tweede uitgave. W.L. en J. Brusse, Rotterdam.
J.A. Blok, *De grond der dingen.* C.M.B. Dixon & Co., Apeldoorn.
Groote Godsdiensten, II 9. Dr. C. Snouck Hurgronje, De Islam in Nederlandsch Indië. Hollandia Drukkerij, Baarn.
Redelijke Godsdienst, III 3 Dr. H.A. van Bakel, De oorsprong van den Christelijken Doop. Hollandia Drukkerij, Baarn.
Serie Groene Boekjes der Christelijke Bibl., *Hoe ik gezond werd*, door H.W.S. *Twee Moeders* door Johanna. G.F. Callenbach, Nijkerk.
Pro en Contra VIII 8. Pro: J.F. Ankersmit, Contra: Mr. H. Verkouteren. Hollandia Drukkerij, Baarn.
Uit Zenuw- en Zieleleven III 1. Mr. Helpman, De Psychische en Physische Invloed van de Moeder op het ongeboren Kind. Hollandia Drukkerij, Baarn.

Dorpslucht.
Stijn Streuvels.
Tweede deel.

I□.

Den dag nadat dokter Blondeel zijne dagvaarding ontvangen had was er vergadering voor den gemeenteraad. Nu had hij zich rijpelijk overdacht en was besloten er niet heen te gaan.

- Op 't gemeentehuis begeer ik Koornaert nu niet te ontmoeten, zegde hij tegen zijne vrouw.

Hij moest het nu wel toegeven: dat die dagvaarding hem ontstemd had, en zijne natuurlijke blijmoedigheid was niet in staat den stoot te verduwen of er zich boven te stellen. Nu was de vriendschap onherstelbaar geschonden, 't kon niet meer goed gepraat worden. En 't verlies van een vriend was den dokter al pijnlijk, maar dat hij met een vijand bij de deur zat, was hem eene onverdragelijke gewaarwording.

- Ik blijf in mijn huis; dat ze wroeten gelijk ze willen, zegde hij.

Toen verwachtte hij nog dat de andere raadsleden hem zouden komen vinden, hem aanzetten en pramen zouden om het ambt van dienstdoenden burgemeester aan te nemen omdat hij reeds als de opvolger van Baertsoen was aangeduid.

- Daarmede zal ik ondervinden hoe zij gesteld zijn, meende hij. 't Geen hem nooit was ingevallen en buiten zijn karakter lag, wilde nu doorvoeren: in zijne eigen weerdigheid weerhouden blijven en de menschen dwingen tot hem te komen! Evengauw echter voelde hij weer spijt over het genomene besluit. 't Ware toch veel redelijker om maar die vergadering bij te wonen, zijn plaats in te nemen alsof er niets gaande was... maar hij dacht de menschen nu eens op de proef te

moeten stellen om te weten voor hoe ver zij hem genegen waren. Hij zou het afwachten.

De avond ging voorbij, maar niemand van de plaats kwam den dokter roepen. 's Anderdaags en de volgende... niemand! De menschen die hij ontmoette, langs de baan, gebaarden niet te weten of deden alsof 't hun niet aanging; de raadsleden bleven in hun huis. De pastor kwam hem vinden en trachtte den dokter te overreden, maar dat wekte juist het tegenovergestelde. Er ontstond bij hem een drang om koppig vol te houden. Hij voelde zich verongelijkt en beleedigd en beweerde dat heel de gemeente aan haar plicht was te kort gebleven.

- Dat zijn nu die brave, rechtgeaarde lieden! riep hij uit.

De pastor verkende den kalmen dokter niet meer. Hij wilde hem goede redens doen verstaan.

- Gij neemt het te erg op, dokter, zegde hij. Koornaert is een onschuldige vent, een oude vrijgezel die zijne kuren heeft, maar zijne werking tegen u moet gij niet vreezen! En de anderen allemaal, brave dutsen, die denken er niet aan u te komen lastig vallen. Ze zullen niet eens veronderstellen dat gij moedwillig wegblijft, ten ware zij op 't gedacht kwamen dat gij bang zijt voor Koornaert en dan verdenken zij u dat gij schuld hebt... ja, dokter, met eenvoudige lieden mag men niet te scherp staan op het punt van eer - dat is goed als wanneer de beide partijen even fijngevoelig en waarnemend zijn; maar bij de groven haalt de fijne ongelijk! Doe maar alsof gij van niets weet. Neem liever de koe bij de hoornen, ga waar het vasthoudt en spreek malkaar! 't Geen gij nu met één woord kunt effen maken, zult gij later met geen duizend woorden in orde brengen! Die enkele stap weerhoudt een mensch omdat hij er eene vernedering in ziet; men verdraagt liever al het ongemak van eene vijandschap om 't genot te smaken en de voldoening... dat men niet toegegeven heeft! Het duiveltje der ijdelheid houdt de twee partijen van elkaar gescheiden en stookt ze op met groote woorden: eergevoel en besef van gekrenkte weerdigheid. Daarop had de dokter eenbaarlijk hetzelfde antwoord gereed:

- Ik heb niemand iets misdaan; ik ben niet in staat eene oneerlijkheid uit te voeren gelijk mijn vriend en gebuur er mij eene aanwrijft; ik veronderstel dat niemand eenig geloot geven zal aan zulke gekke verdachtmaking, en, moest ik mij in de menschen bedrogen zien, dan nog stel ik er mij boven; -

ik doe in geen geval een stap om mijne eer te doen herstellen of mij te verdedigen. Als men mij om zulk een stomme reden het vertrouwen ontzeggen moest, als mijn goeden naam van zulk klein toeval afhangt, dan kan ik die vereering en dat vertrouwen missen. Ik leef voor me zelf. Het lust mij nu de zaak van zulk een standpunt te beschouwen en niet te wijken.

Maar zulk een standpunt beviel den pastor allerminst. In de uitlating van den dokter schemerde wel het verwijt dat hij - als pastor - den stap had moeten doen en als bemiddelaar bij Koornaert gaan en hem zijn ongelijk voor oogen leggen; maar dat hoorde bij de zaken die men, zelfs in de vertrouwelijkste onderhandelingen, laat heenglijden en gebaart niet te verstaan. Tusschen twee beste vrienden zelfs blijft er zoo veel onuitgesproken en wel juist datgene wat men eerst zou moeten zeggen. De pastor en de dokter; allebei, ze voelden dat ze maar om de zaak heen praatten en dat het tot niets leiden zou, en toch konden zij er niet toe besluiten hun inzicht op te geven en te zwijgen. De pastor schudde bedenkelijk het hoofd.

- Gij handelt niet wijs, zegde hij, voor een man die zoo veel met menschen heeft om gegaan en die met de achting moet afrekenen. Menschen moet men als kinderen behandelen en als kind zelf moet men met hen omgaan, want het komt er maar op aan er van te bekomen 't geen men wil! Om beterswille moet men soms wel eens zijn weerdigheidsgevoel in den steek laten en wat aan onzen staat past om langs een omweg het gewenschte uitwerksel te bekomen. Want, ik herhaal het, 't zijn en blijven kleine kinderkens, zonder besef, zonder begrip, zonder redeneering!... Van een ideaal oogpunt beschouwd, valt het soms lastig, 't is betreurenswaardig, maar van een anderen kant is 't misschien beter, en een groot gemak, want met onnadenkende, wispelturige en fladderachtige kinders om te gaan is toch beter soms dan met bewuste koppen en zoogezegd verstandige lieden die vast op hun stuk staan! Wat zien we niet gebeuren in de groote wereld waar elk op zijn ‘point d'honneur,’ gesteld is als op zijne geldbeurs! waar iedereen verstand heeft en weet wat hij doen en laten mag?! Hier echter spelen we maar een spelletje, waarbij 't groote leven....

- Als 't nu maar een spelletje is... meende de dokter er tusschen in te brengen, maar hij hield die bemerkingen bij de andere rechtzinnigheden die men niet uitspreekt en hij liet den pastor voortvaren.

- Maar de verhouding blijft dezelfde; alle dingen zijn betrekkelijk, en 't geen ginder in ernst en hier in scherts wordt uitgeleefd, brengt al even groote en diepe uitwerksels te weeg op ons gemoedsleven - of we 't ernstig of niet ernstig bedrijven, 't komt toch altijd maar op onderlinge betrekkingen van menschen die op eene en dezelfde hoogte staan - wie er zich boven kan houden blijft onaangeroerd.

- Maar dat juist is het moeilijke, merkte de dokter, men leeft in en van zijne omgeving - onwillekeurig wordt men gevoelig aan de achting van den simpelsten landman, als men met dien landman leven moet en met hem omgaan.

- Goed maar dat de voorzienigheid Gods er ook nog is, merkte de pastor, die de zaken ten beste schikt en ten goeden einde brengt, zelfs tegen onzen wil en meening in. 't Geen de dwaze menschen in overmoed bedorven hebben, weet de groote Baas dan nog tot ons welzijn te verkeeren en dat is al een groote troost voor het kranke menschdom.

- Ja, menheer pastor, besloot de dokter, dan zal ik het maar als eene beproeving van den hemel aanzien en berusten in afwachting dat het al ten besten keere!

De pastor voelde wel het lichte greintje spot, maar hij vond het geraadzaam de uitspraak van den dokter volgens de letter op te nemen en hij sprak hem verder goeden moed in en betrouwen.

Met dit onderhoud had de dokter weer al eene ondervinding opgedaan die hem wat wijzer miek in menschenkennis. Maar zijne achting voor den pastor was er wat minder door geworden. Meer woorden dan daden! dacht hij. Alles gemakkelijk om zeggen voor iemand die zelf niet in de moeilijkheid zit. En hij wist maar al te wel, waar het den pastor in zake eergevoel en gezag betrof, dat hij de eerste was om vol te houden en op zijn stuk te staan.

- En nu doe ik het ook! al moest ik er al mijn rust en genoegelijkheid bij inschieten; besloot de dokter. Een mensch blijft een mensch en heeft plichten tegenover zichzelf en 't eergevoel en de weerdigheid is en blijft wel het opperste... Hij wilde er aan zijn vrouw niet van spreken maar hij bleef met een zeker genoegen den braven pastor voor de tegenstrijdigheid van zijne redeneering stellen. En in gedachten haalde hij de gevallen aan waar er iets tegen 's pastors zin gebeurd was op de gemeente, - hoe hij dan wel iets van zijn

weerdigheidsgevoel zou ten beste gegeven hebben om den zoeten vrede's wille!

- Ja, we zijn allemaal onbesuisde kinderen, maar dan moeten wij getweeën er ons ook bij rekenen, besloot de dokter in zijn eigen.

Als de dag der volgende zitting van den gemeenteraad gekomen was, zegde de dokter tot zijne vrouw:

- 'k Ga er niet naar toe; ze kunnen doen wat ze willen.

Justine die in alles de voorzichtigheid zelf was, en niet gauw verlorene woorden uitsprak, maar vooral de rust en 't welvaren van haren man behartigde, wist nu geen raad te geven.

- Gij moet u goed overletten, meende zij en u niet vasthouden aan een besluit omdat gij 't in eene haastigheid hebt uitgesproken.

- Ze moeten weten of ze 't zonder mij gedaan krijgen! Hebben ze mij noodig, dan kunnen zij mij vragen. Met die uitspraak wilde de dokter zijn spijt verduiken omdat het tegen zijne verwachting was uitgevallen. Hij had nooit vermoed dat ze hem in den steek zouden laten en het was nu reeds eene spijtige ontgoocheling. Inwendig bekende hij ongelijk te hebben met zich zoo kieskeurig en teergevoelig aan te stellen. Hij moest maar brutaal opgetreden zijn en het recht gevorderd hebben gelijk het hem toekwam. Hij wist het: bij geen enkele zijner vrienden was het verzuim aan kwaadwilligheid toe te schrijven, maar het waren van den eerste tot den laatste, allemaal stoffels, lummels zonder opvoeding of voorkomendheid. Moest hij dan ook niet alle vormen van kant zetten en zijn plaats innemen als de eerste onder hen? Neen, het was hem zoo veel niet waard! Liever 't genot om met zichzelf tevreden te zijn en hun te laten zien met wien ze te doen hadden. Hij wilde niet dat iemand denken zou dat de dokter er op gesteld was om burgemeester te worden of dat hij het als eene gunst zou afsmeeken.

Justine liet hem in zijne meening, alhoewel zij het tegendeel wist en vermoeden kon wat het voor den dokter te bedieden had, als hij nu, op 't einde van zijne praktijk er zoo op gesteld was en het als een levensideaal beschouwd had, na zijn lang en lastig werk van dokter, nu het overige zijner jaren te besteden om als burgervader in eere de gemeente te besturen! Dat hij die mogelijkheid nu juist, op den eigensten stond,

door een dom toeval, zag uit de handen geslagen! Zij praatte met hem meê, zonder overtuiging alevel, maar om hem te sterken in zijne meening die wel vast scheen, maar in zijn binnenste wankelde. Zij mocht er niets van laten blijken, maar inwendig was zij tevreden dat hij alzoo misschien er voor goed zou van afzien en zijn bekomste krijgen om zich moeilijkheden buitenhuis op den hals te halen; want 't was haar wensch geweest van altijd: dat de dokter zou ontslagen blijven van alle gemeentezaken om in de rust van den huiselijken kring, in den hof, bij de boomen en bloemen, en bij zijn stille liefhebberije, dicht en heel bij haar, te genieten van een schoonen ouden dag. Dat andere had zij altijd met een ongunstig oog aanzien, maar het speet haar toch dat de zaken op zulke wijze in haar voordeel moesten uitvallen.

Waar de dokter en zijn vrouw altijd in de schoonste eendracht en in 't openste vertrouwen met malkaar hadden geleefd, stonden zij nu voor 't eerst met een eigenaardig ongemak de een tegenover de andere. Zij voelden dat zij niet samenspanden en meêwrochten tot het uitvoeren van een en dezelfde begeerte. Zonder dat er ooit twist of woorden over gevoerd waren, hielden zij het voor malkaar verdoken uit eene eerlijke schaamte en uit vrees dat hun overspannen ijver een glimlach van medeijdend minachten wekken zou en hunne bezorgdheid als kinderachtig zou aanzien worden. Ze durfden het niet eens bij zich zelf bekennen en ze gleden er over, telkens ze 't wilden in woorden voor den geest verduidelijken: hoe de dokter in zijn diepste ziele-inzicht alleen op het eereambt gesteld was om zijn vrouw hooger in aanzien te brengen tegenover de gemeente en hoe Justine, die met de eer niet gediend was, al haar behagen wilde stellen om den dokter van overlast en bekommernis te vrijwaren.

De vrouw bijzonder, wist met alle voorzichtigheid haar betrachting te bewimpelen om den dokter niet af te keeren van 't geen zij veronderstelde dat hem als de bekroning van al zijn betrachten ter harte lag. Daarom durfde zij niet meer dan de toegevende voorkomendheid het toeliet, aandringen omdat hij zich inschikkelijk zou toonen tegenover den gemeenteraad, want zij vreesde dat hij alleen op hare instemming wachtte en te gauw zou toegeven in 't geen hij toch maar met tegenzin van de hand wees. Zij zag het maar al te wel dat de dokter alle moeite deed om niets te laten doorschemeren

van den last en den strijd waarmede hij zijne weerdigheid stellen moest tegenover zijn begeerte om haar den eeretitel van zijn burgemeesterschap aan te bieden. Zij hielden zich dus op een stil weerhouden en hoopten elk al zijnen kant, dat de zaak naar eigen voldoening zou uitdraaien en van nu af reeds vergaarden zij de stukken waarmede zij later hunne bewijsvoering en de redenen van hun besluit zouden staven.

Bij Justine was het meer een loutere wensch, een gelatene berusting in 't geen er gebeuren moest - zij was gereed om het eene zoowel als het andere te aanvaarden. Terwijl bij den dokter die hangende onzekerheid eene spannende gejaagdheid en onrust verwekte. Een leven tusschen vrees en hoop, met dobbering om zijn nauwgezette eergevoel te offeren en te bekomen 't geen hij wenschte of er voorgoed aan te verzaken en in vrede met zichzelf te blijven, - bracht hem in een onverdragelijken toestand.

Zijne nieuwsgierigheid was gescherpt op de minste bijzonderheid die hem inlichten kon over de toekomst. En het werkte als een kwelling op hem dat hij de menschen rond zich niet open aanspreken kon omdat ze zelf zoo gesloten bleven alsof ze hun dokter wantrouwden. Eene toenadering kon hij niet beproeven en hen zelf over zijn geval aanspreken ging toch niet. Nog liever met de knagende nieuwsgierigheid te blijven zitten dan te toonen dat hij bevreesd was of er belang in stelde hunne meening te kennen. Het was geen vijandigheid 't geen hij merkte bij de menschen, het was veeleer ongemak of verbazing. Het lag op hun wezen, en in den blik waarmede zij hem aankeken, iets als een vraag -: zou deze, onze dokter wel in state zijn een vriend en gebuur schade aan te doen? Hij merkte iets als twijfel achter in hun hoofd, eene onrust, waar de vroegere overtuiging aan 't wankelen ging en plaats maakte voor eene nieuwe die zich vormen zou al naar gelang het verloop der gebeurtenissen de schuld zou uitwijzen.

De dokter zag het komen, maar zijn eigen rondborstig gemoed en zijne diepe eerlijkheid beletten hem aan de verholen roerselen en dien ommekeer in de meening der menschen te gelooven. Hij steunde te zeer op het gezond oordeel en hij achtte zijn deftigheid te hoog verheven om maar aan de mogelijkheid van een twijfel te kunnen denken.

En toen Poliet, de knecht, die met zijn eenvoudig gemoed,

dichter bij de dorpelingen stond, en daardoor klaarder inzicht over den toestand had, hem zegde: dat de menschen al gespannen zaten naar den uitval van 't proces en om 't even bezig waren over die toebakdiefte en de ruzie met Koornaert, dan schudde de dokter ongeloovig den kop en begon luidop lachen. Dat de ruzie onder twee der bijzonderste ingezetenen de tongen wat aan 't roeren bracht en de klappeien er koorn op haren molen bij verwachtten, verstaan! Maar er was aleens geen ruzie! Koornaert deed de dieven, die zijn toebak gestolen hadden, opzoeken, dat was zijn recht.

- Maar wie denkt er wel dat ik daarin gemoeid ben en er een stap voor verzetten zal!?

- De menschen weten dat Koornaert een proces tegen u inspant en daarom denken zij... merkte schuchter de knecht.

- Wat denken zij? riep de dokter.

De knecht stond ineens voor die vraag met een antwoord dat hij niet uitspreken durfde.

- Men mag de menschen nooit eenige gelegenheid geven tot praat, verklaarde hij. Er zijn er altijd die er hun deun in hebben een eerlijk man te beschadigen!

- Ge zijt ne praktezijn Poliet, loech de dokter.

Eene andere plaats waar de dokter over de meening der menschen kon ingelicht worden, was in 't klooster. Al te zelden kon hij er een uurke gaan slijten en 't was maar als zijne hulp ingeroepen werd om eene der oude zusters te bezorgen, dat hij er wat praten bleef met zijn dochter ofwel met moeder Gertrude.

In dat stille domein - het witte huis met de school, omgeven door een grooten hof - waar de vijf kloosterzusters met de overste een kleine gemeente uitmieken, van het andere dorp afgezonderd, daar werd de dokter altijd verwelkomd en begroet als de wereldlijke vader op wien de weerlooze zusters konden rekenen voor al 't geen hare zakelijke belangen betrof. Hij speelde er een beetje de raadsman en de voogd en moeder Gertrude nam hem in haar vertrouwen voor de moeilijkste gevallen.

Met zuster Stephanie en zuster Charlotte die met de moeder Overste het oudere drietal uitmieken, wist de dokter om te gaan op een toon van lichte scherts, - dat waren voor hem de oude gedienden, die door levenlange gewoonte in de afzondering haar zinnen zoodanig van de wereld afgekeerd

hebben, dat zij er alle inzicht over verloren waren en den aaneenhang der gebeurtenissen niet meer begrepen. Zij wilden van alles onwetend blijven maar stelden toch in alles belang en zochten altijd door omwegen op de hoogte te zijn van het dorpsnieuws, maar altijd met de verbazing gereed en een verontweerdigd gelaat voor 't geen op de booze wereld geschiedt. Met zijn eigen dochter en met de twee andere - zuster Monica en eene postulante, die de jongere generatie vertegenwoordigden, was de dokter op even goeden voet. Als vader van zuster Celeste had hij hier ook het volle vertrouwen als de wijze raadsman. Bij deze drie ook vond hij de goedhertige lustigheid van meisjes die gelukkig zijn in haren staat van geestelijke zusters en die, zonder achterdocht, met volle overgave genieten van den zielevrede in den lust harer jeugd.

De dokter had er altijd nieuw behagen in, als een plaaggeest de onverstoorbare welgezindheid van de drie ‘zothoofden’ op de proef te stellen. Van die beroering op 't dorp waren de zusters even goed op de hoogte als iemand. Zoo dat de dokter, als ze op hem toevlogen met vragen en hare ontsteltenis lucht gegeven hadden, droog weg zijn eigen verwondering uitdrukte: hoe dat 't godsmogelijk was van zoo goed te weten wat er op de wereld gebeurt als men de wereld verlaten heeft!

Gelijk altijd waar 't gerucht, op een afstand vernomen, grootere verhoudingen neemt, was de ontsteltenis en de angst algemeen. 't Deed den dokter den indruk alsof hij in een verstoorde vogelkooi binnen kwam waar de bevolking nog niet bekomen is van den schrik. In het ontstelde gemoed van zuster Celeste vooral, bediedde het zooveel als eene ramp, een ongeluk dat haar vader bedreigde. De jongste zusters kwamen haastig bij geflodderd, de oudere hielden hem bij de mouw en elk op eigen manier trachtte nu 't nieuws te vernemen uit de ware bron.

Die plaaggeest van een dokter had in lang zulk geen schoone gelegenheid gehad om de nieuwsgierigheid der brave nonnetjes te kwellen en haar vrees aan te jagen. Hij had er zijn behagen in, die bleeke wezens ontsteld te zien die hem beklagen kwamen en hem oplegden toch voorzichtig te zijn en alle vijandschap te vermijden. Dagen lang waren zij reeds in verlegenheid en hadden niets gedaan tenzij bidden opdat de Heer toch alles had in 't beste gekeerd.

Van al 't geen zij den dokter vertelden en waarvoor zij te beven stonden, was geen letter waarheid. De godvruchtige jonge dochters van 't dorp, die gewoon waren het klooster van nieuws te voorzien, hadden het geval aangedikt zoodanig, dat de nonnetjes maar niet gelooven konden hoe de dokter daar ongedeerd, met zijn gewoon voorkomen voor haar stond en schertsen kon en op zulke gemoedelijke wijze er over heen praatte met de stellige overtuiging dat 't allemaal en niets anders was dan parochiepraat van kwezels, die niets anders te doen hadden dan andermans zaken te overleggen!

- Als verstandige nonnekes, zult gij u aan de wereldsche zaken niet storen en ingetogen blijven bij den Heere, zei hij met spottenden glimlach.

Zuster Celeste hernieuwde nog eens haren aanloop bij vader om 't geen haar bijzonder belangde: de houding harer vriendin Elvire!

Maar de dokter stelde zijn kind volkomen gerust met de verzekering: dat Koornaert het zoo kwaad niet meende en dat zijn nichtje er voor niets tusschen was; dat eer hier en eene maand alles wel weer op den ouden voet zou staan!...

- Met één woord is heel de zaak effen. Ik houd me al gereed voor de verzoening, verklaarde hij. Zulk een schrobbeling herstelt de vriendschap in steviger banden!

Als laatste en opperste inlichting wilde het nonneke van haar vader nog weten - heel op een zwijgen -: of 't waar was dat menheer kapelaan den raad aan Koornaert gegeven had om zoo te handelen? en hij om die reden met den pastor in ruzie lag?! Waarop de dokter met gemaakte bedenkelijkheid op 't gelaat en een kluchtigen ernst in de stem, aan zijn dochter vroeg:

- Waar hebt ge zulke leelijke verdenking vandaan gehaald? of is het toegelatan in een klooster van geestelijke dochters alleen maar een oogenblik van een priester eenige kwade daad te vermoeden?!

Met een schaamteblos op 't gelaat, maar met oogen die straalden van welgezindheid, was het teedere, jonge nonnetje ervan door geloopen om hare aandoening te verduiken.

Het ergste nieuws en 't geen den dokter 't gevaarlijkst treffen moest, kreeg hij van den pastor te hooren.

In den gemeenteraad had men de afwezigheid van den dokter beschouwd, eensdeels uit moedwilligheid, omdat men meende

dat hij niet bij Koornaert begeerde te komen, ofwel dat hij om redens van anderen aard, verzaken wilde aan het ambt van burgemeester. Van de besluitselen en schikkingen die de pastor had voorgelegd en vastgesteld, was er geen enkele raadsheer die er verder rekening van had gehouden en ze waren daarom overeen gekomen voorloopig het ambt van dienstdoenden burgemeester toe te vertrouwen aan den oudsten schepene wien het van rechtswege toekwam - en die oudste schepene was Seraphien Koornaert.

De pastor was er heel door ontsteld en hij wilde het den dokter wijten.

- Ziet ge 't nu! riep hij. Heb ik het niet voorzegd? We zijn op slechten weg man! 't Kwaad kan men beter voorkomen dan herstellen!

't Geen de pastor vreesde als het ergste, 't was dat er zouden openbare moeilijkheden ontstaan in 't bestuur -; dat men er politiek en partijveeten zou van maken - tweedracht in den gemeenteraad. Hij zelf had getracht, door alle mededingers den pas af te snijden en met heel zijn gezag den dokter als den eenigen goeden candidaat voor te stellen, te beletten dat er bij iemand niet zooveel van een gedacht zou ontstaan aan de mogelijkheid om op rang te komen. En nu zag hij heel zijn diplomatiek meesterstuk in duigen vallen door de moedwilligheid van den dokter.

- Wat zult ge nu doen, als 't spel verbrod is? riep hij uit.

De dokter bleef goedsmoedig glimlachen.

- Er is niemendal verbrod, menheer pastor. Wat kwaad kan het dat Koornaert, als oudste schepene, den dienst van burgervader op zich neemt?

- Dat juist moest vermeden worden! Als hij er aan is, krijgt ge er hem niet meer af!

De dokter loech. 't Besluit van den gemeenteraad had hem bij 't vernemen wel geschokt, maar aanstonds had hij zich hervat. Naar zijn meening was 't genoeg dat hij maar eens het wezen toonde, of den vinger uitstak om hem de plaats te zien toekennen.

De pastor met zijn goedschikschen aard en ingeboren gesteltenis om alles in 't best te zien, vreesde ook niet; maar bij den dokter moest hij zich kwaad-geloovig gebaren om hem uit die moedwilligheid op te kotteren en te beletten dat er ondertusschen onherroepelijke besluiten zouden genomen worden.

- Tusschen hier en eenige weken is uwe veete met Koornaert vergeten - want ge kunt niet zonder Koornaert en Koornaert kan niet zonder U - maar bindien kan er uit die veete bij anderen iets ontstaan, dat we niet meer herstellen kunnen. Uit een zake spruiten er andere zaken voort die we niet voorzien.

- 'k En vrage niets beter dan alles in orde en vrede te zien keeren, merkte de dokter, maar ge verstaat, menheer pastor, dat iemand die van diefte met inbraak verdacht wordt, zich niet kan aanstellen om burgemeester te worden!

- Tut, tut, tut, fabels!

- Zoolang het gerecht geen uitspraak gedaan heeft, hebben de menschen 't recht mij te verdenken! Koornaert doet het toch, aangezien hij me daagt om mijn recht te verdedigen!

Dat was eigenlijk de hooge troef die de dokter uitspeelde om den pastor te plagen, want daarmede was heel zijn redeplan stop gezet. Later, in de pastorie, waar de dokter nu den donderdagavond gewoonlijk alleen op bezoek was, kwam hij daar herhaaldelijk op terug, en hij had er een nijdig behagen in, zijn geval in het ergste licht te plaatsen, om daarna in een hertelijken lach uit te schieten, gelijk iemand die heel de dorpscomedie doorschouwt als een zottespel. In zijn binnenste overtuiging was er bij den dokter alevel nog geen de minste argwaan dat er iemand door ondergrondsche werking hem het ambt van burgemeester zou trachten te onteigenen. Bij Koornaert was 't nog niet anders dan eene onverklaarbare koppigheid die de ruzie had verwekt - iets dat met een onschuldigen inval begint en uitspint en opensprietelt en vastgroeit door allerhande suggestie en zelfopwinding gelijk het in den kop van oudersche jongelingen die afgezonderd met oude-jongedochters wonen, kan ontstaan. Heel dat opgezette kraam zou dan weer in duigen vallen eens dat de oude rentenier weer behoefte zou voelen aan vriendschap, aan rust en gezelligheid met den gebuur.

Bij den pastor echter ontstond er van langerhand bedenkelijke voorstellingen. Als er dat proces niet tusschen zat, meende hij. Maar eens dat er twee ingezetenen 't gerecht tusschen hun vriendschap krijgen, is de betrekking moeilijk te herstellen en dat maakt te slechten indruk onder de parochianen. Hij had het al gekeerd en gewend om Koornaert op zijn besluit te doen terugkomen, maar hij had er geen pak op den drogen rentenier die zich altijd maar kloek hield met te zeggen: dat

hij er voor niets tusschen zat - dat hij niets tegen den dokter had, dat hij enkel den dief vervolgde en alwie geen schuld had, zich er niets moest van aantrekken!

De pastor zag dat hij in een kring draaien bleef en hij kreeg de onduidelijke voorstelling dat er iets in aantocht was - dat de vrede die hier sedert alle menschelijke heugenis aan het dorp eigen geweest was, nu kon uit zijn en de stoornis een lange litanie ellenden zou meebrengen. Zooveel te erger was de vrees van zulke mogelijkheid, daar hij heel de verantwoording er van op zich zelf voelde wegen. Hij voorzag er zijne gemoedsrust bij vergaan, ja, dat hij er zelf in de moeilijkheid zou gemengd worden en gedwongen zijn de eene der twee partijen te moeten bevoordeelen en de andere bestrijden! Na ondervindingen die hij als onderpastor in andere gemeenten had opgedaan, wist hij maar al te wel hoe dorpspolitiek ontstaat en gevormd wordt door een enkel onverschil soms, tusschen twee personen die er eerst niet aan denken, maar later door koppigheid gedreven, hunne oneenigheid verder en breeder zien uitspreiden tot hunne eigen ruzie een parochiezaak geworden is.

- De ijdelheid en hoeveerdij is de eerste der zeven hoofdzonden omdat zij alle kwaad bevat. 't Eerste doel is: gelijk halen, maar dat wordt gauw vergeten en als men 't gelijk gehaald heeft, wil men daar nog bij: zijn tegenstrever vernederen en zooveel mogelijk aanhangers winnen - niet voor de zaak maar uit ijdele voldoening.

- Met mij zult gij zooiets niet ondervinden, pastor! vrees niet, beweerde de dokter. Zooveel jaren nu heb ik een publiek ambt vervuld, en menschen dienst bewezen en goed gedaan - zoo dat ik recht heb staat te maken op hunne genegenheid; maar dat zelf zou ik me goed kunnen ontzeggen - mijn geluk zoek ik niet al dien kant. Ik heb mijnen hof, mijn planten; ik heb de wetenschap, ik heb mijn huisgezin en een zoon die mij weerdig zal opvolgen, - met dat alles kan ik mijn vrijen tijd voldoende vullen zonder mijn begeerten op ander dingen te stellen.

- Allemaal dàt niet, beweerde de pastor, ge redeneert alsof gij alleen op de wereld waart! Neem nu die onnoozle oneenigheid met Koornaert, - heel de gemeente is er al mede gemoeid en weder gij 't wilt of niet, en hoe gij er u ook buiten houdt, - de menschen vormen zich eene meening. Gij zult

er vinden die met u zijn en andere tegen u; elk volgens eigene geaardheid kiezen ze partij en zoogauw zij in bende denken, stellen zij zich tegenover elkaar en uwe vrienden worden de vijanden van uwen vijand.

- Maar ik kom tegen mijn vijand niet op - ik houd me koes.

- Geeft niets. Hij komt tegen u op. En de bende die zich bachten u schaart, duwt u vooruit. De menschen hebben den strijd in 't lijf, ze zoeken maar een voorwendsel; bijzonderlijk als zij er de ellenden niet van kennen en lang ingedommeld zijn gebleven.

- Maar, wat wilt ge nu toch eigenlijk van mij? vroeg de dokter om die herhaalde redetwisten een besluit te geven.

- Dat gij vooruit komt en gauw burgemeester wordt.

- Dat ben ik van morgen als ik wil. Zorg dan eerst dat mijn eerste schepene verstand gebruike en zijn tabakgeschiedenis afmake... dat we samen de vredepijp kunnen rooken.

- Ja, dàt is de eenige zaak, zuchtte de pastor en hij haalde het schaakbord en zij getween stelden hun houten scadron 't eene tegenover het andere en ze volgden met drift den strijd.

De pastor, die anders zoo genoegelijk zijn eerste pijp rookte na het ontbijt in 't vooruitzicht van een schoonen gerusten dag, kon nu geen gadinge meer vinden om zich uit te strekken of zijn bietjes te bekijken in den hof. Vroeg in den voormiddag was hij al op gang om de gesteltenis te onderhooren en te weten hoe de menschen gestemd waren. Bij Koornaert moest hij niet meer gaan, want de rentenier met zijn berdelen aangezicht, verklaarde altijd maar: dat hij 't niet gebeteren kon en dat de zaken tegen zijn wil zulk eene wending hadden genomen. In dat wezen had de pastor iets gemerkt als de doove dreiging van iemand, die zijn gemoed gehard heeft met besluiten en voornemens waar de koppigheid als een kei versteend ligt.

De notaris zag er inwendig blij uit en daar kreeg de pastor telkens de vrouw en de dochters op den hals, die met inzichtig belang haar minachting uitspraken over Koornaert en den dokter in den hemel reikten.

- Al oogenverblending en vooringenomene bedoelingen! gromde de pastor. Dáár weten ze waarom ze partij kiezen.

Messiaen ging hij vinden op het veld. Daar kreeg de pastor te weten wat er in de zittingen van den gemeenteraad gebeurde; maar de sluwe boer zorgde er wel voor om met een zweem van onschuldige onwetenheid den pastor zelf te tinten over

zijne inzichten terwijl hij enkel los liet 't geen hij wilde bekend maken.

Bij de andere raadsleden trachtte de pastor zijne meening te doen ingang vinden: dat er niemand anders tenzij den dokter kon en mocht burgemeester worden.

De menschen gaven hem gelijk en ze lieten hem praten, maar in hun gedweeë toegeven zwom er een ongeloovige glimlach en in hun binnenste waren de meesten al overtuigd: dat 't niet zonder stuik of stoot zou gebeuren. Van verontweerdiging om het verdenken van 's dokters eerlijkheid, geen spoor! niets dan eene spannende nieuwsgierigheid in den strijd, om te weten wie van de twee het halen zou. 't Belang was er op gesteld gelijk bij het hanengevecht, waar de kampers in de matte evenveel kans hebben en de strijd hevig belooft te zijn. Bij velen ging de meening door dat de afgunst tusschen Koornaert en den dokter sedert lang reeds aan 't zieden was, dat er eene dubbele nijdigheid ontstond en dat de dokter om zijn mededinger te duvelen Koornaerts tabak had doen vermooschen en dat Koornaert het op zijne beurt den dokter nu wilde betaald zetten met hem te bestrijden in den gemeenteraad.

- Dat zal neringe geven met de verkiezing! verklaarden de herbergiers, die leven en beweging voorzagen en profijt in hunnen zak.

Waar de pastor met de belangen der gemeente vooruit kwam, bleven ze ongeloovig mompelen:

- Hij is al op ronde om er voor te werken! zegden zij. 't Is teeken dat het gemeend is tusschen die twee, we zullen 't spel zien beginnen.

En 't werd inderdaad eene werking. Nu voor 't eerste betreurde de pastor dat er tusschen hem en den kapelaan geen vertrouwelijkheid heerschte om samen in dezelfde richting het kwaad tegen te gaan. Als 't gelegen kwam roerden zij de zaak wel even aan, maar bleven altijd bij 't oppervlak steken. Zij wisten te goed van elkaar waaraan het scheelde en op welke punten zij haperen moesten uit vrees van uit te spreken 't geen zij op het hart hadden, 't geen hunne verhouding voor goed in oneenigheid zou verkeeren. De pastor deelde 't algemeen gevoelen dat de kapelaan vast zat te Koornaerts, dat hij daar te veel heutelen bleef met trijfels en allerhande voorwendsels van godvruchtige en liefdadige werkjes. Die betrekking stak den pastor al lang tegen en dat geloop daar

ten huize beschouwde hij met een kwaad oog. Hij wachtte maar naar een gunstige omstandigheid om daar beletsel aan te stellen, maar met al dat kon hij nu zijn zaken niet vorderen al dien kant en de onderpastor gebaarde niet te weten van ruzìe of onheilspellend gevaar. Moe gedretst kwam de pastor dan te huis tegen den avond en als hij, na het eten, nog wat beschouwingen gemaakt had met Colete, strekte hij zich uit in den zetel en daar blies hij met den blauwen rook uit zijn lange, steenen pijp, alle bekommernissen ter opene venster uit. Hij liet zich gaan in de behagelijkheid van den zomeravond met de omgevende rust; en dan kwam hij tot het besluit: dat de wereld een groot zothuis was en dat 't de moeite niet loonde er zwarigheid in te maken, want dat alles toch eindelijk te recht kwam! gelijk op welke manier.

De dokter, van zijnen kant, lag te wachten naar dat proces, als naar eene wereldgebeurtenis.

En die beruchte dag brak aan en het werd een dag gelijk al de andere. De gebeurtenis bracht geene merkbare beroering op 't dorp, en aan het uitzicht der straten en op het wezen der dorpelingen was het niet te merken, dat de eer en de goede naam van een ingezetene op het spel waren.

Koornaert en zijn zuster hadden met evenveel angst en spanning dien dag zien naderen. Het zou voor hen de oplossing zijn van eene levenszaak. Seraphien had, lang te voren reeds, alles gereed gemaakt en ruchtbaar om 't geding met slaande betoog in zijn voordeel te doen uitvallen. Juffer Agatha had haar broêr zoo goed bewerkt en bepraat dat hij in de overtuiging was van zijn goed recht en dat het proces een middel zijn zou, door de Voorzienigheid op hunne wegen gebracht, opdat zij 't goed zouden kunnen uitwerken dat God van hen verwachtte.

's Morgens in de vroegte was de rentenier, uitgezet op zijn paaschbest, in gezelschap van Sarel den veldwachter, te voet naar de bijgelegene groote gemeente waar de vrederechter zetelde. De plaatsenaars hadden Seraphien in den laatsten tijd meermalen zien uitgaan en met heeren zien afkomen, die, met rollen papier onder den arm, het plan van zijn hof en de omgeving hadden opgeteekend; maar ze wisten niet dat vandaag het geval moest afgewezen worden. Met inzicht had hij het verzwegen om dan, na de victorie, ineens zijn volle uitwerksel te bereiken.

De dokter, die het echter wel wist, deed alle mogelijke poging om zijn zenuwachtigheid te bedwingen en niet te gelooven dat er iets op handen was dat hem raken kon.

Nadat de klanten, te morgen, vertrokken waren, zegde hij tot Justine:

- 'k Weet niet wat ik doen zou om best - mij heel den dag thuis houden of mijn werk doen en de bezoeken gelijk gewoonte?

't Was echter nauwelijks uitgesproken of hij had er al spijt over.

- Wat wil ik mij aan iets gelegen laten? riep hij. Wat willen wij hier een heelen dag op malkaar zitten kijken?

Hij gebood Poliet het peerd in te spannen. Op straat scheen het hem dat de menschen raar opkeken waar hij voorbij ging; dat ze hem niet verwachtend waren bij zieken die hij bezocht. 't Scheen hem dat 't belang en de aandacht van 't heele dorp was afgekeerd naar 't vredegerecht. De ratel van zijn rijtuig miek zulk overdreven en storend gerucht over de kasseien waar 't zoo buitengewoon stil was.

Tegen den middag kwam de dokter met korzelig gemoed te huis en miek 't besluit om de andere bezoeken uit te stellen en dien namiddag niet meer uit te gaan.

Zulk ongemak om bij de menschen te komen, had hij nooit ondervonden. Door zelfopwinding was hij er toe gekomen te gelooven dat men hem als booswicht beschouwde en achterna zou hij werkelijk gaan doen alsof hij iets kwaads had bedreven!

Ze bezien mij alsof ik van de dood verrezen ware! zegde hij.

En als Justine weer haar bewijsvoering uithaalde om hare meening te verdedigen: dat hij misdaan had van geen advocaat aan te stellen en alles te laten afhandelen in zijne afwezigheid, wilde hij van niets meer hooren en hij verwenschte 't om door zulk eene prulgeschiedenis zijne rust gestoord te zien.

- Morgen is 't gelukkiglijk voorbij en vergeten! meende hij.

- Als 't maar voorbij is! merkte zijn vrouw. Van zulke dingen ziet men wel het begin maar niet het einde!

- En wat zou het worden, volgens u? Ge denkt toch niet dat ze mij ginder veroordeelen toch?!

- Alles is mogelijk...

- En dàn nog! Ik heb toch 't geloof in me zelf en zoolang ‘gij’ mij niet verdenkt, kan mij de rest weinig schelen - ik stoor er mijn rust niet aan.

Justine glimlachte medelijdend.

- De rust van een mensch hangt aan eene nietigheid, zegde zij. 't Herte is zulk een gevoelig ding - de minste beroering kunt gij met geen medicijn of met geen redeneering wegcijferen! Als het topje van uw kleine vinger pijn doet, voelt ge 't door heel het lijf, - wat is het dan als er u iets tegen 't gemoed gaat?...

- Gij moest professor geworden zijn aan de hoogeschool! loech de dokter; als heelmeester in de praktijk zoudt gij geen cent waard zijn; in plaats van de kwalen te verduiken, legt gij ze bloot voor den patient en dat is verkeerd! men moet soms zichzelf iets kunnen voorliegen om door suggestie het verlangde uitwerksel te bekomen! Ik ga wat in den hof bij de boomen - die blijven toch mijn vrienden!

Justine liet hem gaan en bleef nog eenigen tijd bij haar naaiwerk te mijmeren over 't geen daar even besproken werd. Eindelijk vouwde zij haar goeds op, verliet de koele eetkamer en ging in den hof haren man opzoeken. Hij wandelde door de middellaan van den boomgaard en scheen met de planten bezig die van weerskanten het pad stonden. Zij spraken over den groei van 't geen ze tegenkwamen en wandelden verder tot in de lommerhutte en zetten zich op de witte tuinstoeltjes. Daar in de goede koelte, omgeven door de algeheele stilte van de zomerlucht, in volkomene afzondering, ver van 't dorp en van alle menschelijke roering, onderhielden zij zich met gedempte stem en schaarsche woorden over hunne kinderen, over hun verleden en over de toekomst - over Albert, wiens terugkeer zij afwachtten en die in hun leven nieuwe opwekking en meer innerlijke vreugde zou teweegbrengen. Achter de woorden waarmede zij elkander moed toespraken, klonk de diepere toon, het onuitgesproken gevoel van verweeuwing en verlatenheid. Zij zaten er als twee weerlooze ouderlingen die van de buitenwaardsche wereld geen opbeuring of genot meer te verwachten hebben. Maar ze wilden het niet bekennen voor elkander en, door hunne weemoedigheid heen, bleven zij voort bezig over de volledige herstelling en de eer en 't gezag en het aanzien dat zou terug keeren en 't geen hen te wachten stond als het einddoel van hun leven: de kalme rust, en 't genoegen om hun werk te zien voortzetten door hun prachtkerel - die de verjeugdiging zou uitmaken van hun eigen uitgaande bestaan.

't Was er goed in die stilte, waar de bijen gonsden en de vogels vrij in de weer waren overal rond in de zonnigheid van den lusthof. Ze zaten er lang nog te redekavelen over nietigheden, haalden er voorvallen op uit hun eigen verre jeugd en eindelijk waren zij zoo ver weg gevaren van heel de huidige omgeving dat zij al het laatst gebeurde als eene nietigheid beschouwden, iets dat als de wolkjes aan den hemel ver afgelegen was en tot het verleden behoorde. Als ze tegen den avond weer in het groote, stille huis kwamen, wisten of wilden zij niets meer weten van 't geen er vandaag bij den vrederechter was afgehandeld en 't geen er op het dorp over hen gezegd werd, kon hen niet meer bekommeren. Nu voor 't eerst was Justine erin gelukt en de dokter had zijn kalmte en gerustheid weergevonden.

Dien zelfden dag, tegen den avond, zagen de plaatsenaars, die vóór hun deur het avondluchtje inademden of uit loutere nieuwsgierigheid er op uit waren iets nieuws te vernemen, dat Koornaert ginder afkwam met Sarel den veldwachter. Om zijne deftigheid op te houden, ging de rentenier niet in op het voorstel om in de ‘Kroon’ een glas te gaan drinken. Koornaert vond het beter dat de veldwachter zich zelf gelastte met den uitslag te verkonden. Hij gaf als reden dat zijne zuster benieuwd en verlangend was om hem weer te zien. Koornaert vond het beneden zijne weerdigheid om in de gegeven omstandigbeid van zijne overwinning te genieten. Hij wilde zich niet hooghartig of uitdagend toonen bij de menschen, maar ernstig blijven als iemand die tegen zijn gemoed heeft moeten toegeven aan onoverkomelijke voorvallen; - zich houden wilde hij, als de sterke man, die recht stelt boven vriendschap en die zijne gevoelerigheid weet te bedwingen waar 't de eer gebiedt.

De veldwachter van zijnen kant nam die gunstige gelegenheid te baat om de gewichtigheid van zijn ambt te doen uitkomen en hij meende in 't geval te zijn de faam en de knapheid van den aanstaanden nieuwen burgemeester te vestigen.

In tegenwoordigheid van den notaris, van twee, drie raadsleden en van den bakker en den beenhouwer die op 't gerucht binnen kwamen, deed Sarel met woord en gebaar uiteen, alles gelijk het op 't vredegerecht was afgeloopen. In 't nazeggen van de pleitrede die Koornaert's advocaat in een stortvloed van hooge woorden had uitgesproken, was Sarel bijzonder in

zijn schik. Hij kende er heele volzinnen letterlijk van buiten, die hij op den zelfden toon en met dezelfde overtuigende hoogdraverij opzegde, als was 't hem te doen de omstaanders het goed recht van Koornaert en het ongelijk hem aangedaan, duidelijk te maken. De advocaat had namelijk doen uitkomen, waartoe de dorpsgeest die schijnbaar stille, brave lieden brengen kan... Waar alles de gemoedelijkheid en den vrede uitgeeft, ontstaat er soms, onder den schijn van vriendschap, een gedoken nijd en broedt er afgunst, jaren lang soms, tot een toeval er de vlam doet oplaaien en eene brutale daad den waren toestand aan den dag brengt. Een gevoel dat jaren lang in 't geheim gevoed wordt, verdooft alle eerlijkheid en wekt verblinding zelfs bij deze menschen die sterk staan op het punt der rechtschapenheid. Het was hier het geval met den man aan wiens eerlijkheid niemand had durven twijfelen, - die in gewoon geval niet in staat zou geacht worden eene strafbare daad te begaan en die nochtans, vervoerd door drift en afgunst, niet geaarzeld had zijn vriend en gebuur te benadeeligen. Bij die stille menschen, die hun liefhebberij op iets gesteld hebben, kan 't gedacht aan een mededinger genoeg zijn om alle gevoel van recht en eerlijkheid op zij te schuiven - zij worden gejaagd door eene leidgedachte die hen vervolgt en bemeestert - alle middels schijnen hun goed en even gevoegelijk om hun doel te bereiken. Het wordt een tornooi gelijk onder twee ringvechters om b.v. voor 't aangezicht der gemeente met den schoonsten plantengroei voor den dag te komen en als de man, die moet onderdoen, driftig is van inborst, zal hij geweld gebruiken om zijn mededinger in de oneer te brengen.

In zulk licht had de advocaat de tegenpartij van zijn kliënt uitgeschilderd... en hij had het hem gelapt met radde tong - beter dan ik het u kan zeggen, verklaarde de veldwachter. Van diefte of inbraak had hij niet gewaagd of geene eerloosheid genoemd, hij had het geval verklaard gelijk het alleen in bijzondere omstandigheid mogelijk kon zijn - iets tusschen eene klucht, die door den dader niet al te ernstig bedoeld werd en waarvan de gevolgen niet voorzien waren omdat de dader er op rekent dat zijn stand en zijn goeden naam boven alle verdenking verheven zijn en hij alzoo ongestraft zal vrijkomen. Op ernstiger toon had hij de waarschijnlijkheid geopperd dat het vermoeden der diefte op een armen sukkelaar had

kunnen vallen die er in het onderhavige geval zwaar had voor te boeten gekregen en er zijn naam van eerlijk man had door verbeurd gezien... terwijl de ‘menheer’ die 't bedreven had, met 't genoegen heen kon gaan omdat hij zijn doel had bereikt.

Ten slotte kwam zijn rede hierop neêr: dat het feit, in bijzondere omstandigheden gepleegd, aleven strafbaar bleef en bijzonderlijk, om geen voorgaanden te verwekken en geen slechten indruk te maken bij 't mindere volk - dat er bijzonder de aandacht op had - niet zonder straf mocht blijven. Iemand die door zijn stand hoog geplaatst is, mag daarvan geen misbruik maken om misdrijven te plegen of te doen plegen, die, door een man van minderen rang bedreven, onmiddelijk het artikel der wet in zijn volle strengheid zouden zien toegepast! En dan had de advokaat ook nog de ‘diepere inzichten’ van den dader erbij te pas gebracht en gezinspeeld op den toestand dat er de twee partijen ook nog mededingend tegenover elkaar stonden om het ambt van burgemeester te bekomen en dat het geval ook langs dien kant te verklaren was.

De veldwachter zegde: dat het dank was aan de verzachtende omstandigheden door den pleiter zelf ingeroepen, dat de dokter er afkwam met vijf en twintig frank voorwaardelijke boete en een frank schadevergoeding aan de burgerlijke partij.

Dien avond late zaten de plaatsenaars nog met bedenkelijke gezichten hunne meening over die uitspraak te bewimpelen.

Zij waren het allen eens om te verklaren dat het een ernstig geval was, erger dan ze 't zich hadden voorgesteld. Daar ze, aan zich zelf overgelaten, moeilijk eene meening konden vormen, bleven zij achterdochtig en voorzichtig op hunne hoede met uitspraken en durfden niet voorbarig eene scherpe beschouwing loslaten. Dat deden ze eerst later, toen ze in de veiligheid van den eigen huiskring, achter gesloten deuren en vensters, het geval aan de vrouw bekend maakten. En later nog, te bed onder de dekens, waar 't niemand hooren kon, daar werd de eigen meening gefluisterd uitgesproken.

Bij velen was er in het voorval eene reden van innerlijk behagen, een geheim genoegen, gemengd met een stille medelijden. Die twee gevoelens wisselden elkaar af naarmate de dorpelingen zich voorstelden in de plaats te zijn van Koornaert of in de plaats van den dokter.

November.
Herman Middendorp.

November nadert als een vrouw, die schreit
omdat zij veel aanminnigs heeft verloren;
zij hult zich dicht in nevel-grijs abijt,
en heeft zich tooi van tranen uitverkoren.

Zij doolt in 't woud, waar noodende eenzaamheid
haar zwakke zuchten duldend aan wil hooren;
waar traag het licht uit droeve wolken glijdt,
als om de moede stammen sterk te schoren.

Haar taak is droef - zij moet het laatste schoon
van 't oud-geworden jaar naar 't graf geleiden;
gebroken weelde doolt in doode kleuren,
en schimt gelaten weg door de eeuwge deuren;
zij-zelve schemert weenend mede in 't wijde
ruim van der tijden tijdelooze woon.

Een ‘mariage de raison’,
Novelle van Jeanne Reyneke van Stuwe.

I.

NOG in den gang, vernam hij reeds het druk rumoer der kinderen, die zich in het zaaltje schenen te vermaken. Ongeduldig fronsde hij zijn wenkbrauwen; waren ze weer zonder toezicht! En toen hij de deur opende, hoorde hij het snel, herhaald Koekoek! Koekoek! van de meterhooge, prachtvolle Zwitsersche klok, wier beeldhouwwerk een hert, aangevallen door een adelaar voorstelde, en hij zag, hoe Zusje, op een stoel geklommen, met haar vingertje, in vlug tempo de wijzers rond-draaien deed, opdat het blauwgrijze vogeltje telkens uit zijn hokje springen en Koekoek, Koekoek, roepen zou. Verschrikt door het onverwacht binnenkomen van haar Vader, en toch ondeugend genoeg om niet dadelijk uit te scheiden, probeerde zij nog haastig den wijzer één omdraai te laten maken, terwijl zij tegelijk op den grond sprong; met dit gevolg, dat de groote, uitgesneden ivoren wijzer krakte, en naar beneden viel.

Een oogenblik buiten zichzelf van drift, kwam hij naar het kind toe, en gaf het een harden tik om den schouder.

- Wat heb je daar gedaan! Kunnen jullie dan nergens met je vingers afblijven? Waar is Nurse?

Het kind, dat eerst, hoewel zelf ontsteld, met een braniachtig-uitdagend gezichtje was blijven staan, begon, na den klap, erbarmelijk-hard te huilen, terwijl het jongetje, Sam, er met belangstellend leedvermaak naar bleef kijken.

- Waar is Nurse?

- Ik weet 't niet, zei Sam, die door zijn Zusje bijna omver werd geduwd, terwijl zij hem, luidruchtig-snikkend, voorbij holde naar boven.

- Wat deden jullie hier? Waarom zijn jullie niet boven?

- We verveelden ons zoo... Nurse wou niet uit, 't regende. En toen... we speelden eerst in de gang... en toen gingen we hier naar toe... en toen...

- En toen ging Zus aan de wijzers draaien, en jij liet 't haar maar doen. Jij bent net zoo stout als zij.

- Ik heb 't niet...

- Stil! laffe jongen! Nee, jij hebt 't niet gedaan, maar jij vond 't wel leuk, dat *zij* 't deed, en jij stond nog te lachen, toen zij 'n klap kreeg. Naar boven, ik wil je niet meer zien.

Met een zwaren zucht raapte Frans den wijzer op. Ja, die was afgeknakt, daar zou een nieuwe voor in de plaats gemaakt moeten worden. Als 't binnenwerk van de klok maar niet óók was vernield...

Hij schudde het hoofd, terwijl hij zich mismoedig naar zijn kamer begaf. O, 't *ging* zoo niet langer. Maar hóe moest hij er verandering in brengen... hij wist het niet...

Onwillekeurig dwaalden zijn blikken af naar het groote geschilderde portret, dat boven zijn schrijftafel hing, en dat de vrouw voorstelde, die hij had verloren. Hij keek haar in de zachte, teedere oogen, die hem schenen aan te zien, en overal te volgen, waarheen hij ging. Waarom moest zij sterven in het volst van hun geluk, bij de geboorte van hun tweede kind, het meisje, waar zij zoo innig blij mee was... De eerste brandende pijn was thans, na vier jaren bijna, wel wat verkalmd in een berustenden weemoed... maar hoe bitter voelde hij nog haar gemis... aldoor... aldoor...

Hij legde zijn elleboog op de schrijftafel, en leunde zijn hoofd in de hand. Wat kon hij doen... wat moest hij doen, om een einde aan dezen ondraaglijken toestand te maken... Lichamelijk ontbrak het zijn kinderen aan niets, maar geestelijk verwilderden zij. Toen, in den eersten wanhopigen tijd, was zijn Moeder bij hem gekomen, en had haar zorgen aan de kinderen gewijd, zoolang zij kon. Dat waren tenminste rustige jaren geweest, al was hij het geenszins eens met de opvoedingsmethode zijner Moeder. Want die verwende de kinderen op de schromelijkste wijze, en had in haar goedhartigheid slechts dit ééne principe: Als ze maar gelukkig zijn. Nu echter was zijn Moeder lijdende aan een sleepende rheumatische kwaal, die haar het gebruik harer ledematen ontzegde, en haar volkomen machteloos maakte. Hij kon haar de verpleging niet geven,

die zij behoefde, en ofschoon tot zijn groot verdriet was zijn Moeder vertrokken naar een harer getrouwde dochters, waar zij de liefderijkste verzorging genoot.

Nu was hij weer alleen. En alle moeilijkheden en lasten met de kinderen rustten op hèm. En hij was er niet tegen bestand. Zijn betrekking noodzaakte hem, bijna den geheelen dag van huis te zijn, en de kinderen moesten te vroeg naar bed, dan dat de avonden van groot nut konden zijn.

Alles had hij geprobeerd: meisjes van fatsoenlijken huize, wie het te doen was, om werkzaam te wezen; gewone kinderjuffrouwen, - maar waren de kinderen te ondeugend? of had hij geen tact om met die vrouwen om te gaan? De een na de ander had hij moeten laten vertrekken. Eindelijk had hij deze Engelsche nurse gekregen, hem warm door kennissen aanbevolen, en hoe ging het? De kinderen bleven even ongezeggelijk en wild, zij leerden weinig van de 'leerzame' spelletjes der nurse... *omdat zij niet van haar houden konden.*

Och, als er maar iemand was, die van hen hield, die geduld genoeg had, om hun kleine foutjes te verbeteren, die hun belangstelling gaf in verschillende dingen... maar... Er was maar één oplossing, wist hij, één, - namelijk als hij weer trouwde. Maar dat *kon* hij niet, zelfs niet terwille van zijn arme kinderen...

Er was wel iets goeds van de *babies* te maken... ze waren au fond aardig genoeg... Hij herinnerde zich met eenige ontroering, hoe hij eens 's avonds langs de kinderkamer komende, gezien had, hoe Zusje op haar knietjes in haar wit-gelakt ledikantje lag, met gesloten oogjes en gevouwen handjes, terwijl zij het gebedje, dat nurse haar voorzei, moeilijk nastamelde:

> Holy Jesus, meek and mild,
> Look on me, a little child,
> Pity my simplicity...

Hoe aandoenlijk onschuldig zag toen het kindje eruit, met de korte blonde krullen om het frissche gezicht, en het blanke halsje omgolfd door de witte kant van het nachtjaponnetje...

Had hij het recht wel, die kinderen zóó te verwaarloozen... En toch, zich in *die* mate voor hen opofferen, als de omstandigheden schenen te eischen, als zijn Moeder hem dikwijls smeekte, en weer een vrouw nemen... dat kon hij niet. Dat zou hij nimmer kunnen.

II.

Frans had met de kinderen bij zijn zuster gedineerd, en hij had zich gedurende den maaltijd beurtelings geërgerd en geschaamd over hen, vooral om de tegenwoordigheid van een vriendin zijner zuster, Isabelle de Raedt, die hij weliswaar reeds jaren kende, maar wier blik vaak met zoo'n intens medelijden op Sam en Zusje rustte, dat hij zich innerlijk diep vernederd en gegeneerd gevoelde.

En het was hem een ware opluchting geweest, toen eindelijk nurse verscheen in haar langen cape-mantel van blauwe serge, met een klein kapothoedje op, waarvan een sluier statig neerhing, om de kinderen te halen.

Zij zaten thee te drinken in de serre, en voerden een rustig gesprek, maar in Frans woelde de onrust, en hij *kon* zich niet langer bedwingen.

- Wat moet ik toch doen, riep hij, wat moet ik toch in 's hemelsnaam met die kinderen beginnen... Ze worden al erger en onhebbelijker; ik zie 't aan, en ik sta er machteloos tegenover, Ze *zijn* niet slecht, - maar toch, als 't zoo door moet gaan, komt er niets van terecht. Waarom kan ik, juist ik, nu niemand vinden, die goed voor hen is?

- Ik geloof, zei Isabelle met haar zachte stem, en voor het eerst nu viel het hem op, hoe het vroolijke, levenslustige meisje van vroeger veranderd was, sinds hij haar de vorige maal zag; een ondefinieerbare zwaarmoedigheid was er gekomen in haar oogen, haar wijze van spreken, haar heele manier van doen, - ik geloof, dat je geholpen zou zijn, als je iemand kon vinden, die van hen *hield.*

Getroffen blikte Frans haar aan. Had hij ditzelfde niet precies zoo gevoeld?... Hij zuchtte.

- Maar zóó iemand schijn ik niet te kunnen vinden. Ik heb nooit gemerkt, dat er een ‘hart’ voor hen had. Ze deden 't allen alleen uit plicht.

- Je moest... begon zijn zuster, en wilde zeggen, wat zij zoo vaak met haar Moeder besproken had, maar een dringendtoornige blik van Frans deed haar zwijgen.

Isabelle scheen te begrijpen, dat Frans het gesprek veranderd wilde zien, en zij begon te praten over zichzelve... en onwillekeurig klaagde ook *zij* haar droefheid uit: haar Vader wilde niet, dat zij het een of ander ‘werd’; onderwijzeres

mocht zij niet worden, pleegzuster niet... En zoo was zij gedwongen haar leege dagen voort te slepen, de een na den ander, totdat zij er moe en moedeloos van was...

- Is dat de reden, dat je zooveel minder vroolijk... zei Frans, maar hij bespeurde, nu even onbescheiden te zijn als hij zijn zuster zoo straks had verweten. Isabelle had een donkere kleur gekregen; maar zij zag hem vrijmoedig in de oogen, en zei:

- Ja, dat is de reden. Welke zou er anders zijn? Ik kán dat nuttelooze leven bijna niet meer verdragen... maar Papa verbiedt me alles... ik moet wel... ik moet...

III.

Dien avond, toen Frans' zuster Gertrude haar broer en Isabelle stilzwijgend lang had gadegeslagen, was zij tot de overtuiging gekomen, dat deze beiden niet beter konden doen dan met elkaar te trouwen. Frans zou een goede, verstandige Moeder voor zijn kinderen krijgen, en Isabelle zou haar zucht naar nuttig-zijn bevredigd zien. Met veel overleg en handigheid begon zij er met Isabelle over te spreken; want als deze niet wilde, behoefde zij Frans niet noodeloos te verontrusten. En tot haar verwondering, maar blijdschap vooral, vond zij bij Isabelle een gewillig gehoor. Het meisje zeide, dat zij er naar snakte uit haar omgeving te komen, en werkzaam te zijn; dat zij veel van kinderen hield, en dat, daar haar Vader haar niet toestond, iets te worden, zij misschien inderdaad het beste deed, om een weduwnaar met kinderen te trouwen. Maar dat zij, als zij er ooit toe overging, de absolute voorwaarde zou moeten stellen, de Moeder van zijn kinderen, *niets anders* dan de Moeder van zijn kinderen, te zijn.

Vooral dit laatste verheugde Gertrude om Frans. Zij wist, hoeveel hij van zijn eerste vrouw had gehouden, en dat daarom een tweede huwelijk hem altijd iets onmogelijks had geleken. Maar zóó was het natuurlijk iets anders. En na eindeloos veel en lange samensprekingen, wist zij Frans te doen inzien, dat het zóó het beste was.

Zóó het beste voor hèm, zeer zeker, erkende hij. Maar voor háár? Mocht hij haar hulp, haar goedheid aannemen, zonder er ook maar iets voor terug te geven? En als het offer later eens te zwaar voor haar bleek?...

Maar eens, toen hij zelf een onderhoud met Isabelle had, betoogde zij hem zoo ernstig en nadrukkelijk, dat het geen *offer* was, dat zij hem integendeel altijd dankbaar zou zijn, omdat hij haar een werkkring vol aangename bezigheid gaf, dat hij niet langer aarzelde, en haar hand in zwijgende erkentelijkheid drukte. En korten tijd daarna voerde hij haar, op den middag van den huwelijksdag, als de Moeder zijner kinderen in zijn huis.

IV.

Het duurde eenigen tijd vóór Frans zich in zijn nieuwen toestand had ingeleefd. Het was zoo wonderlijk voor hem, Isabelle steeds om zich heen te zien, in de rol van verzorgster zijner kinderen, en dan te moeten realiseeren, dat zij zijn *vrouw* was. Maar zij gedroeg zich zoo natuurlijk, ook tegenover hem; zij had zich blijkbaar haar nieuwe positie zóó goed overlegd, dat het haar weinig moeite kostte, zich daarin te schikken. En haar ongedwongenheid maakte voor hem de ongewone verhouding gemakkelijker, dan hij in het begin vreesde, dat deze zou kunnen worden.

's Morgens, als hij beneden kwam om te ontbijten, vond hij haar daar reeds met de kinderen, die een stormachtige, onberedeneerde liefde voor haar hadden opgevat, en die werkelijk op alleraardigste wijze hun best deden, om haar niet onaangenaam te zijn. En 's middags, als hij thuiskwam, sprongen de kinderen hem lief en opgewekt tegemoet, en hadden hem zóóveel te vertellen: Maatje had hen hiermee naar toe genomen... Maatje had hun dit verteld... Maatje had dat voor hen gemaakt... dat hij telkens en telkens weer met een blik van innige dankbaarheid haar oogen zocht. En zij glimlachte dan met haar stillen, zwaarmoedigen glimlach, die nog altijd moe en droefgeestig gebleven was, en keek naar de kinderen, die haar, zij zeide het hem dikwijls, zoo veel, o, zoo veel vergoedden... En 's avonds bleef hij niet op zijn kamer; hij had zich uit beleefdheid aangewend, om met haar thee te drinken; zij spraken dan rustig over verschillende dingen, meest over de kinderen, totdat zij, bij het naar hun eigen kamers gaan, met een handdruk scheidden als goede vrienden.

In 't eerst had hij voortdurend de gewaarwording, of zij

maar bij hen *logeerde*, en er nog wel een tijd komen zou, dat dit stille, aangename leven een einde nam. Maar allengs wende hij aan het denkbeeld, dat zij hier was *voor altijd*; zoo geleidelijk was alles gegaan, dat hij er zich dikwijls over verbaasde; hij was getrouwd, - en niets werd er ooit van hem gevraagd; hij was zoo vrij als voorheen, alleen had hij in zijn huis de zorgende leidsvrouw gekregen, de trouwe Moeder zijner kinderen...

Eens vroeg hij haar, met bewondering in zijn stem, hoe het haar toch was gelukt, die onhebbelijke, allerlastigste wezentjes, zóó spoedig om te tooveren in wèl levendige, maar toch aardige en verdragelijke kinderen.

Zij lachte zachtjes, en zei, dat de kinderen ten eerste in hoofdzaak lastig en onhebbelijk werden gemaakt door ongeschikt personeel; en dat het ten tweede... niet zoo vlot en vlug was gegaan, als hij dacht...

Zij vertelde hem toen, - zij kon dat wel doen, nu alles toch ten goede veranderd was, hoe ontzettend veel moeite en hoe eindeloos veel geduld het had gekost om Sam en Zusje eenigszins te ‘beschaven’. Zij begrepen haar verbieden niet, zij zagen absoluut niet in, waarom zij sommige dingen niet móchten, en andere daarentegen juist weer mòesten; zij streefden haar tegen, soms uit moedwil, soms ook zonder opzet... Maar haar liefde had hen ten slotte gewonnen. De kinderen *voelden*, dat zij van hen hield, en dat verlichtte haar taak en vervriendelijkte die óók. Hij moest niet denken, dat iets haar ooit te zwaar was geweest; integendeel, zij...

- Maar dat ik daar nooit iets van heb gemerkt, viel hij haar in de rede, vernederd en beschaamd, Wat moet ik toch zeggen, om m'n onachtzaamheid te verontschuldigen... en dat ik je nooit eenige hulp heb gegeven...

- Zeg, dat je blij ben met 't resultaat; anders wil ik niet hooren, zei ze. 't Was niet om te klagen, dat ik sprak, dat begrijp je toch wel?

- Ja, zei hij, zeker, natuurlijk, anders had je toch wel 's eerder geklaagd. Maar heusch, ik ben er verslagen van, dat je 't zóó erg hebt gehad.

- O, nee, zei ze snel, denk dat niet, denk dat niet, denk dat nooit. Als ik niet die moeite en zorg had gehad, werk, waaraan ik al m'n kracht en gedachten moest geven, hoe had ik 't dan uitge...

Haastig hield zij het woord... gehouden... nog in, maar hij, te zeer in beslag genomen door zijn eigen gedachten, bemerkte het niet.

- Geloof me, zei ze ernstig, ik ben *gelukkig*, nu ik m'n levensdoel heb gevonden....

- Gelukkig? herhaalde Frans, en zag haar aandachtig in het bleeke, versmalde gezicht. Gelukkig... o, nu zie ik pas, arm kind, hóe zwaar je 't hebt gehad. O, waarom me toch niet om steun, om hulp gevraagd...

- Dat wou 'k juist niet, zei ze, mat lachend, en 't was immers ook niet noodig? 't Was waarschijnlijk zelfs beter van niet...

- Maar 't was te veel voor je, 't is nu zelfs nog te veel. Ontken 't niet, ik zie 't immers aan je, je bent zoo bleek, zoo triest...

- Ik triest? vroeg zij verschrikt. Ik ben niet triest... Ik zei je toch, dat ik *gelukkig* ben.

Een helroode blos overkleurde haar heele gezicht, en zij zag er, terwijl zij dit zeide, zoo *ongelukkig* uit, dat hij zich niet weerhouden kon, om te vragen:

- Is er iets wat je hindert? Iets, wat ik...

- Niets, zei ze, opeens zoo stug en koel, dat hij weer plotseling en sterk gevoelde, hoe oneigenlijk-vreemd hun verhouding was. Ik verzoek je, me te gelooven, als ik zeg, dat ik tevreden ben, en niets anders verlang dan dit leven. Ik ben nu nuttig, - dat heb ik altijd willen zijn. Maak je niet bezorgd over mij, - alsjeblieft niet, - neem zoo min mogelijk notitie van m'n ‘bleekheid,’ m'n ‘triestheid,’ dan bewijs je me de beste dienst. Wil je me dat beloven?

Hij aarzelde. Hij wist, dat hij het haar beloven *moest*, omdat immers niets van wat haar betrof, hem ‘aanging’. En toch, hij meende te begrijpen, dat zij zich eenzaam voelde, en dat zij misschien een verdriet verborg, - kon zij hem niet genoeg vertrouwen, om haar leed bij hem uit te klagen? Hij zei:

- Isabelle, ik weet, dat je met je familie niet zoo goed harmonieert, ieder mensch heeft toch wel 's behoefte, om zich uit te spreken. Kan je *mij* niet beschouwen als 'n vriend, 'n goede vriend...

Zij zag hem aan met oogen, vol wantrouwen, toorn en vrees. Haar toon, toen zij sprak, haar heele houding was afwerend;

langzaam, door de inspanning, om haar zelf beheersching niet te verliezen, zei ze:

- Er is *niets*, wat ik zou willen of kunnen zeggen, en vraag er me nooit meer naar. Dat moet ik je dringend verzoeken. Ga met me om, zooals je altijd hebt gedaan, prettig, vriendelijk, zooals ik doe met jou. Maar bemoei je verder niet met me. Laat me met rust. *Laat me met rust.*

Haar woorden klonken gesmoord van onderdrukte hartstochtelijkheid, en getroffen blikte hij voor zich neer. Hij had het recht niet, nu door te breken in de intimiteit harer ziel. Maar hij begreep, zoo duidelijk, alsof zij het hem met ronde woorden had gezegd, dat de vervulling van haar levensdoel, ondanks al haar beweringen van het tegendeel, haar toch niet gelukkig maakte...

V.

De dagen gingen voorbij.

Langzamerhand was het voor Frans iets vaststaands en heel gewoons geworden, dat Isabelle steeds in zijn huis aanwezig was. Hij voelde zich gerust en tevreden. Den ondraaglijken druk, die op hem had gewogen, toen hij verplicht was alleen voor de kinderen te zorgen, had zij van hem weggenomen. Hij kon weer vrijer ademhalen in een atmosfeer van *thuis-zijn.* Hij wist, dat er iemand was, die in al de nooden der kinderen voorzag, en die op uitstekende wijze het beheer voerde over het huishouden. Zijn zuster zeide hem dikwijls in blijde verbazing, zoo verheugd te zijn, dat hij het ‘zoo goed had getroffen,’ en hij beäamde dit altijd dankbaar. Alleen sprak hij wel eens met Gertrude over Isabelle's voortdurende droefgeestigheid, en wat hij daaraan zou kunnen doen.

- Droefgeestig? vroeg Gertrude verwonderd. Ik zie haar altijd opgewekt... ze klaagt ook nooit...

- Nee, ze klaagt nooit.

- Maar ze is ook nooit stil of down, als we bij elkaar zijn. Werkelijk niet. Ze is zelfs vroolijk en stoeit met de kinderen... En ze ziet er goed uit. Wat bedoel je dan toch?

- Ik weet 't niet... zei hij vaag.

Was 't verbeelding van hem, dat hij, wanneer zij alleen waren, er zoo diep-zwaarmoedig, zoo onuitsprekelijk-gelaten triest kon uitzien? Het was waar, ja, ook hij zag haar in

gezelschap lachen, en hoorde haar schertsen met de kinderen in prettig spel, maar hij liet zich de overtuiging niet uit het hoofd praten, dat zij *niet* gelukkig was, dat er iets aan haar leven ontbrak. Er haar naar vragen durfde hij niet meer, maar hij sloeg haar zwijgend gade, en telkens bemerkte hij, hoe, als zij tezamen waren, en niet met elkaar praatten, de geanimeerdheid dadelijk uit haar trekken verdween; hoe haar mond zich dan sloot in pijnlijke vastheid, en hoe haar oogen een starende uitdrukking kregen, alsof zij verloren was in melancholie... Maar óók bemerkte hij, dat dit slechts gebeurde, wanneer er niemand dan hij tegenwoordig was... Alsof, dacht hij verdrietig, *hij* iemand was, met wien zij geen rekening behoefde te houden... En alsof zij zich bij hem dus zóó voelen en ook zóó voordoen kon, als in haar eenzaamheid...

Medelijden had hij met haar, ja, zeker. Want door dit huwelijk met hem had zij zich den weg afgesloten, om mogelijk nog eens te trouwen uit liefde. En haar ideale zelfopoffering zag hij met eerbied en bewondering aan. Maar het hinderde hem toch geweldig, dat zij hem van geen belang achtte, dat het er voor hèm niet op aankwam, of hij haar zag lijden of niet...

Nooit sprak zij eens met hem over haar eigen aangelegenheden, nooit vertelde zij hem iets uit zichzelf; met een ijzeren zelfbedwang hield zij haar binnenleven voor hem verborgen; en hij wist, dat, als hij hierop zinspeelde, zij hem met verbazing en afkeer zou aanzien; het was toch immers de ‘overeenkomst’, dat zij zich niet met elkander zouden bemoeien?

Goed, en hij zou zich ook aan de ‘overeenkomst’ houden, en haar met rust laten. Maar begreep zij dan niet uit zichzelf, - zij was dan wèl onverschillig voor hem! - dat het voor hem een onhoudbare toestand werd, om samen te wonen met een ‘geheim’, en nog wel een treurig geheim? Het was niet uit nieuwsgierigheid, dat hij erover dacht, maar uit zuivere belangstelling; hij had haar zoo onnoemelijk veel te danken, dat hij haar het beste en liefste gunde. Maar hun levens gingen elkander voorbij zonder elkaar ooit te raken. Hij moest zich stil houden, ook al martelde hem het verlangen, om haar gelukkig te weten. Hij nam te veel van haar aan, zonder haar iets daarvoor terug te geven, en dat besef was hem een voortdurende kwelling. En soms, ondanks zichzelf, staarde hij haar zwijgend, uitvorschend aan, terwijl hij dan plotseling bemerkte

wat hij deed, doordat zij onmiddellijk onrustig werd. Zijn dringenden blik kon zij niet eens verdragen. Hij moest haar terughoudendheid respecteeren; zij duldde geen onbescheiden vragen, en om een scène te vermijden, bedwong hij de woorden, die hem dikwijls op de lippen brandden.

Veel meer dan wanneer zij hem had vertrouwd, en als aan een vriend haar leed gebiecht, hielden zijn gedachten zich met haar bezig. Hij wilde iets voor haar doen, om haar leven aangenaam te maken, en zij belette hem stelselmatig elke toenadering. Er was zoo iets stroefs in hun verhouding, dat er toch niet behoefde te zijn. Hij hield er zich van overtuigd, dat het haar verlichten zou zich uit te spreken aan iemand, die haar verdriet met groote belangstelling en sympathie zou ontvangen.

Zij zaten samen in het zaaltje thee te drinken; de kinderen waren naar bed. Toevallig viel zijn blik op de groote, gebeeldhouwde klok, die nu weer hersteld was, en hij vertelde haar het voorvalletje van een poos geleden, dat, hoe onbeduidend het op zichzelf ook was, hem toen toch bijna tot wanhoop had gebracht... En zij ging er met de haar eigen kalme vriendelijkheid op in, vertelde zelf ondeugende en aardige dingen der kinderen, en hun toon was schertsend en opgewekt. En opeens dacht hij, dat thans misschien wel het oogenblik was gekomen, om haar vertrouwen te vragen; het scheen wel, dat zij nu niet zoozeer ‘op haar hoede’ was als gewoonlijk, - maar toch aarzelde hij; zijn hart begon te kloppen, en hij spande zich in, om haar niets van zijn voornemen te doen blijken. Wat zag zij er nu tevreden uit, en zoo lief met dat lachje om haar lippen, dat zij er altijd, altijd om houden moest... Wat was er toch gebeurd, dat die eertijds zoo schitterende oogen thans voortdurend overfloersd schenen door een waas van ongeweende tranen?... Hij herinnerde zich nog zoo goed hun kennismaking: Isabelle was toentertijd óok bij zijn zuster gelogeerd, en zijne vrouw en hij zagen haar daar, een vroolijk, geestig meisje, met een allerliefst en overmoedig gezicht... Zijn vrouw, evenals hij, had haar heel aardig en amusant gevonden; en ook Isabelle voelde veel vriendschap voor zijn vrouw. En ook na zijn verlies, was zij een dergenen geweest, die hem het liefst en het begrijpendst had geschreven... Als hij dit alles eens ophaalde, en dan langzaam aan haar zocht te winnen, om hem haar ver-

trouwen te geven?... Hij voelde duidelijk, hoe de spanning van het ongewetene, het ongezegde, die van den beginne tusschen hen had geheerscht, al erger en erger werd... En ook, dat het denkbeeld, niets, volstrekt niets in haar leven te beteekenen, hem hoe langer hoe ondraaglijker scheen.

Maar toch was hij bang, om te beginnen, nu juist haar toon wat losser en levendiger werd. Riskeerde hij niet te veel? Maar zóó kon de toestand toch óok niet langer blijven...

- Wat ben je toch goed en lief voor de kinderen, zei hij, ik *weet* niet, waarmee ik je m'n dankbaarheid toch ooit zal kunnen toonen.

Er was zoo'n warme klank in zijne stem, dat zij hem glimlachend aanzag, en vroeg:

- Dus ben je tevreden?

Dit was het oogenblik, en hij mocht het niet voorbij laten gaan.

- Ik zou, zei hij, volkomen tevreden zijn, als...

- Als?...

- Als...

- Nee, nu moet je ook verder spreken, zei ze, nog luchtig van toon; na hun prettig gepraat van zooeven, volstrekt niet vermoedend, wat er zou volgen.

- Hoe kan ik tevreden zijn, zei hij zacht, zonder...

- Zonder? herhaalde zij weer.

- Zonder je vertrouwen.

Zij rees op van haar stoel; in een oogwenk was haar gezicht veranderd, alle gemoedelijkheid, alle argeloosheid verdween uit haar oogen, en hun uitdrukking werd hard en koud. Zij zag er uit, alsof zij zonder verder een woord de kamer zou verlaten, en hij strekte zijn hand reeds haar naar toe, om haar tegen te houden, maar zij ging weer zitten, zichzelf met geweld beheerschende.

- M'n vertrouwen, zei ze met gedempte stem, je weet, dat je...

- Dat ik dat niet *mag* vragen? viel hij haar onstuimig in de rede. Waarom niet? Waarom zou ik dat niet mogen? Wat je aan 'n zuster zou geven, aan 'n vriendin, is dat te veel, waar 't *mij* betreft? Ik moet je dag na dag zien lijden, zien treuren, ik moet je goedheid, al je opofferingen maar aannemen, zonder er iets voor terug te doen; als ik je vraag je te mogen helpen, dan wijs je me af, dan stoot je me terug; denk je nooit 's aan *mij*, wat dat zijn moet voor *mij*? Nee, natuurlijk, wat zou je aan me denken, je geeft immers niets

om me, ik ben maar de eerste de beste vreemde voor je, met wie je alleen maar getrouwd ben, omdat je vader niet wou, dat je 'n betrekking aannemen zou, maar verder, verder, - wat ga ik je aan, wat bekommer je je om me, ik beteeken immers niets voor je, niets, niets, niet 't minste of geringste!

Verschrikt had zij hem aangehoord. Haar gezicht werd allengs gloeiend rood; maar haar lippen hield zij vast opeen geklemd, als besloten, om haar geheim ten allen prijs te verdedigen. En kalm, ofschoon al haar zenuwen klopten van een wilde vreemde ontroering, antwoordde zij:

- Je hebt 't *recht* niet, zoo tegen me te spreken. En ik zal 't ook niet verdragen. Alleen op voorwaarde, dat ik hier rustig zou zijn, dat ik met vrede zou worden gelaten, ben ik hier gekomen. Alleen als *dat* me verzekerd wordt, kan ik m'n taak volbrengen.

- Maar ik wil je toch *helpen*, brak hij uit, wanhopig omdat zij zijn innerlijke bedoeling niet scheen te begrijpen, ik vraag 't toch niet uit lage nieuwsgierigheid, of om je te kwellen, ik zou willen weten, hoe ik je gelukkig kon maken, niet alleen voor 't uiterlijk, maar ook innerlijk, werkelijk! O! je weet niet, hoe ik erover denk, wat ik zou willen doen, om je te troosten, te steunen... Toe, zei hij opeens, heel dringendzacht, sta me toe je te helpen... vertrouw me... vertrouw me...

Haar lippen begonnen te trillen. Zij zag er uit, of zij op het punt stond in tranen uit te barsten. In haar oogen kwam weer een schuwheid, een vrees... want zij voelde, dat zijn zachtheid veel moeilijker was te weerstaan, dan zijn dreigend verwijt en zijn toorn.

- Zie je niet, vroeg zij, en haar stem deed hem zonderling ontroeren, dat je niet verder moet gaan? Dat je me moet sparen?... Ik heb geen verdriet, waaraan jij iets zou kunnen veranderen, laat je dat genoeg zijn, als je merkt, dat ik 't *alleen* wil dragen. Dat verlangen moet je eerbiedigen, veel vraag ik toch niet...

Zij zag, dat hij tóch nog trachten wilde, haar tegenstand te breken, dat hij den mond reeds opende tot een smeekende vraag, en haar angst verhevigde zóó, dat zij riep:

- Ik dwing jou toch óok niet, om over je droefheid te spreken, ik wil toch niet aldoor, dat jij me zal verrellen, wat je mist, en hoe je lijdt; je smart is me heilig, laat de mijne 't jou zijn. Of... Zij stond haastig op, en verliet de kamer,

omdat zij niet wilde, dat hij haar hartstochtelijk schreiend zou zien, of... ik kan niet langer hier blijven...

VI.

Verslagen was hij achtergebleven na haar snelle woorden, die in groote opwinding waren gezegd, maar die zij toch meende, méénde. ‘Ik vraag niet, wat je mist, hoe je lijdt...’ zag zij hem dan treuren en lijden, zooals hij háar? In elk geval, zij *wist* waarom hij treurde, als hij er treurig uitzag... hij hield haar niet iets op smadelijke wijze verborgen, alsof zij niet goed genoeg was, om het te mogen weten... Haar smart was haar ‘heilig,’ die was haar dus meer waard, dan wat ook ter wereld; het kon haar niet schelen, dat zij hem verdriet deed, zij vroeg daar niet naar, het liet haar onverschillig. Haar smart was haar heilig... te heilig om die aan hèm te openbaren... zij had het hem duidelijk en onomwonden gezegd.

En als hij tóch aandrong om te weten... dan... dan zou zij niet langer blijven.

Je hebt 't recht niet... je moet m'n smart eerbiedigen, want m'n smart is me heilig... heilig...

Had hij er maar niet weer opnieuw over begonnen... hij vóelde immers wel, hoe onvoorzichtig hij was? Maar hij had het niet kunnen laten, het was sterker dan hij. En misschien was het ook wel goed, dat hij nu precies wist, waaraan hij zich te houden had, dat zij hem sterk en nadrukkelijk zijn plaats had aangewezen...

Hij voelde zich vreemd opgewonden en heel bedaard tegelijk; als iemand, die in zelfbeheersching iets aanvaardt, wat hem veel leed doet, maar waaraan hij niets kan veranderen. Goed, - hij *moest* natuurlijk berusten, nu er zulke hooge woorden waren gevallen, dat zij sprak van ‘heengaan’, of zij hier ook al niets om gaf... Maar het had hem diep getroffen, dàt zij zoo spreken kon. Wat was er toch, wat hij niet mocht weten? Vluchtig, terloops, omdat hij niet den schijn wilde wekken, als deed hij naar haar onderzoek, had hij zijn zuster wel eens gesproken over de groote verandering, die er in Isabelle was gekomen. Maar deze had het heel natuurlijk verklaard: Dat weet je toch wel? Haar vader streefde haar in alles tegen; nu, zij heeft in 't geheel geen stil en berustend temperament, dat gaf dus 'n strijd yoor haar, die je vanzelf

sterk aanpakt. Ze heeft me wel 's verteld, hoe genoeg zij kreeg van haar leege leven van uitgaan en nog eens uitgaan, en hoe haar vader toch wilde, dat zij het voortzette, omdat zij anders immers ‘nooit kans had te trouwen...’

Zijn zuster geloofde dit dus. Maar *hij* wist wel beter: wat haar zwaarmoedig en diep-in lijdend maakte, had een heel andere dan deze normale eenvoudige reden...

's Morgens had hij haar niet aan het ontbijt gezien; reeds heftig ongerust, wilde hij de oorzaak van haar afwezigheid vragen, toen het kamermeisje hem zeide, dat mevrouw haar had verzocht, hem te melden, dat zij met de kinderen al vroeg naar de oude mevrouw was gegaan, om deze met haar verjaardag te feliciteeren...

Zijn Moeder was jarig... en in zijn denken aan Isabelle had hij dien dag geheel vergeten... Wat een geluk, dat het zoo trof. Nu konden zij, over deze omstandigheid heen, weer geleidelijk terug-glijden in het gewone leven, en net doen, of er niets was gebeurd...

Maar al hoopte hij dit ook nog zoo, het bleek hem den daarop volgenden dag heel duidelijk, dat het niet zoo gemakkelijk ging. Zij was stiller dan gewoonlijk, ofschoon ook zij ernstig trachtte, om het te doen voorkomen, alsof zij aan niets meer dacht. Een onrust woelde in beiden; bij hem was het de teleurstelling van het bruusk afgewezen zijn, terwijl hij het toch zoo goed met haar voorhad; bij haar de oude vrees, het wantrouwen, de schuwheid om hem iets van haar innerlijk te openbaren...

Zoo zaten zij des avonds bijeen, en durfden niet praten, en durfden niet zwijgen... een vreemde, zwoele dreiging was tusschen hen, die hun adem beklemde, en het bloed in hun aderen deed kloppen. Zij vermeden het elkander aan te zien, en toch merkte hij van haar, hoe zij telkens zenuwachtig den draad van haar handwerk stuk trok, en zij van hem, hoe hij geen enkele maal een blad omsloeg van zijn boek...

De spanning werd hem te machtig. Hij wist niet, wat hij wilde, niet wat bij zou zeggen, maar hij kon zich niet langer weerhouden, en riep:

- Isa!

Een schok ging door haar heen bij het hooren van dien naam. Hij had haar nooit anders dan voluit ‘Isabelle’ genoemd... Toch, kalm, keek zij op:

- Ja, Frans?

- Waarom ben je zoo stil? Je zit hier en zegt geen woord. Waarom spreek je niet? Waarom ben je niet zooals anders? Anders heb je altijd...

- Ik wou je nu ook juist vertellen, dat Sam...

- Sam! viel hij haar driftig in de rede. Altijd de kinderen! de kinderen! de kinderen! 't Is, of je me er expres mee vervolgt! Mag er tusschen ons van geen ander onderwerp sprake zijn, dan van de kinderen, eeuwig en altijd de kinderen! de kinderen!

Angstig stond zij op; zij vond geen woorden. Nog nooit had zij zich zoo vreemd, zoo onzeker te moede gevoeld... Maar in het volgende oogenblik was hij bij haar, greep haar bij beide armen:

- Isa, smeekte hij, wees anders tegen me. Ik kan 't niet meer verdragen. Wees goed, wees edelmoedig. Doe niet zoo hard, zoo stug, zoo afwerend, zie je dan niet, hoe ik er onder lijd?

Haar arm gezicht, zoo bleek, en met diep neergeslagen oogen, was vlak bij het zijne, toen hij zich tot haar neerboog in zijn dringende vraag. Maar zij wendde het van hem weg in zoo zichtbare vrees, dat hij, zichzelven niet langer meester, zijn armen om haar heensloeg, en haar naar zich toetrok in hartstochtelijke kracht.

Maar onmiddellijk verweerde zij zich. En terwijl zij hem toeriep, haar los te laten, kwam haar eindelijk de bekentenis van de lippen:

- Begrijp je dan niet, o, begrijp je dan niet... dat iemand als ik, jong, gevierd, rijk, - *nooit* zoo'n huwelijk zou hebben aangegaan, nooit, nooit, als 't niet was geweest... uit dépit?...

Hij liet haar los, en trad achteruit met gesloten oogen. Hij wist het. Hij had het altijd geweten... alleen maar zoo krankzinnig gehoopt, dat zij iets anders... iets anders zou zeggen...

VII.

Hij las, in zijn studeerkamer, haar briefje, dat hem den volgenden morgen vroeg werd gebracht. Met een gevoel, alsof nu toch alles in zijn leven gedaan was, opende hij het, en las:

> Frans, vergeef me, dat ik dat gisteravond gezegd heb. Den heelen nacht heb ik over mezelf nagedacht; en ik

begrijp niet meer, hoe ik daartoe heb kunnen komen. Ik begrijp niets meer... niets meer van mezelf. Die ander... ik merk nu opeens, hoe weinig, nooit meer, ik aan hem heb gedacht in den laatsten tijd. En toch schijn ik eenmaal van hem te hebben gehouden... Maar daarom had ik je *dat* niet mogen zeggen, want 't is de waarheid niet meer. *Vroeger* misschien wel geweest; maar wat schijnt me dat lang geleden. Ik ben zoo tevreden, zoo gelukkig in je huis, Frans, rustiger, dan ik ooit ben geweest. En daarom... al ga ik nu voor een tijdje weg, zoodat we beiden weer ons zelf kunnen worden, - laat me weer terug-komen... Mag ik terug komen... mág ik terug komen... Frans?
Isabelle.

Een postcriptum was er blijkbaar later bijgevoegd: Laat de kinderen naar je zuster gaan; ze kunnen er best zijn voor een paar dagen. En zeg dan, dat ik onverwachts naar huis heb gemoeten.

Hij was diep ontroerd, toen hij haar woorden las. Wat beteekende het? Intuïtief had zij zeer juist gevoeld, dat zij nu voor een poosje moest heengaan, opdat zij beiden innerlijk tot rust en tot vol begrip konden komen...

Mag ik terug komen, Frans?... Hoe bescheiden vroeg zij dat, alsof *zij* het niet was, die opnieuw het geluk in zijn huis had gebracht, het geluk, het geluk... Mag ik terug komen Frans?... Hij sidderde bij de gedachte, als zij hem eens voor goed had verlaten...

En nu, in deze eenzame uren, werd hij al meer en meer van zijn eigen gevoel voor haar bewust. Alles was zoo vanzelf en zoo geleidelijk gegaan, dat hij niet eens begrepen had, hoe hij van haar was beginnen te houden, hoe hij haar ten slotte had liefgekregen... Eerst gisteravond, toen zij hem, de voor hem zoo verschrikkelijke bekentenis deed, eerst toen was de zekerheid tot hem gekomen, dat zij hem lief en dierbaar was boven al... En geleden had hij vannacht, zoo diep geleden, als nauwelijks bij den dood zijner eerste vrouw...

Hoe was dit toch? Dat allengs zijn smart om zijn verlies was verminderd, totdat... ja, totdat? Hij moest het zichzelf bekennen, dat hij in den laatsten tijd veel meer, véêl meer aan Isabelle, dan aan zijn vrouw had gedacht...

Het nooit mogelijk-gewaande, het ongelooflijke was gebeurd: dat er in zijn leven nog wel eens een andere vrouw

komen kon, dan degene, die hij verloren en zoo diep had betreurd. En als hij zich vroeg, hoe het was gegaan, dan wist hij het niet... eerst had hij niets dan een dankbare waardeering voor haar gevoeld, maar al zeer gauw belangstelling, toen sympathie, die al grooter en inniger werd, totdat hij opeens zich bewust was geworden, haar lief te hebben... Het zij hem begrepen? Nog eer hij zich zelf begreep? Vanwaar anders haar teeder, geruststellend briefje, - ja, feeder *was* het... Had zij hem begrepen, en...

Een gloeiende kleur overdekte zijn heele gezicht. En zij?... En zij... waarom schreef zij hem, dat ‘alles’ voorbij was, en dat zij ‘scheen’ gehouden te hebben van dien ander? Was het, omdat ook zij...

De gedachte was te overweldigend, dan dat hij die bedaard dóórdenken kon. Zoovéél emoties had hij in den laatsten tijd doorleefd, dat hij zich tot een ander mensch voelde worden. Eerst de angst, dat zij van een ander hield; toen de doodelijke zekerheid, en nu weer de hoop, de hartstochtelijke hoop...

Waarom zouden zij beiden, die elk een mooie illusie verloren hadden, hun levens niet tezamen kunnen voegen tot een nieuw geluk? Het kon, het kon, hij was ervan overtuigd... zou zij willen?... zou zij het durven wagen, om met hem...

Hij schreef haar terug, den spontanen aandrang van zijn verlangen volgend, niet zijn woorden wikkend en wegend, haar alles zeggend in een élan van oprechtheid, opdat zij nu *alles* van hem zou begrijpen en weten:

> Niet jij, Isa, lieve Isa, moet vergeving vragen, ik, *ik* moet 't doen, omdat ik je zoo heb gekweld en vervolgd, om de waarheid van je te hooren. De waarheid was, zooals ik die vreesde, - en nooit ben ik misschien ongelukkiger geweest, dan den nacht nadat je me je bekentenis deed. Kan je dan begrijpen, wat je briefje me is geweest? Je hebt geleden, je hebt verdriet gehad, zooals ik, maar zooals bij mij ook: 't is nu voorbij: Isa, zullen we 't verledene laten rusten, voor altijd, voor altijd? Je vraagt me, wat ik je nooit had durven smeeken, - om terug te komen... Maar, als je terugkomt, dan kan 't niet meer tusschen ons zijn, zooals 't was, - dan moet 't beter, volmaakt goed zijn tusschen ons, Isa, begrijp je me? Mag ik meer, mag ik alles zeggen? Ik heb je lief gekregen, je weet 't, je moet 't hebben begrepen. En jij? en jij? Wil je, zou je

me willen gelukkig maken, zooals jij 't alleen kan? Ik zal zoo goed voor je zijn, vertrouw me, vertrouw je aan me toe, lieveling, lieveling, ik heb je zoo lief.
Frans.

VIII.

Het had eenige dagen geduurd, eer hij antwoord kreeg op dezen brief, en een groote moedeloosheid kwam over hem, toen hij eindelijk, eindelijk haar antwoord kreeg. Zij schreef hem even openhartig als hij; zij vertrouwde hem al haar gedachten; en zij bekende hem in mooie eerlijkheid, dat ook zij liefde voor hem was gaan voelen. Zij wist het niet; al haar gewaarwordingen waren sluimerende in haar, totdat hij ze opeens gewekt had door zijn bruuske daad.

Van overspanning, door den zenuwschok, dien zij had gekregen, was zij ziek geworden, maar nu weer beterende; en als zij geheel zou zijn hersteld, dan keerde zij terug naar haar geluk.

In de volgende dagen voerden zij een drukke correspondentie; zij hadden elkaar zoo wonderveel te zeggen, wat zij beiden, door een innerlijke schuwheid, verborgen hadden gehouden. En met een enkel woord begrepen zij elkaar; zoolang zij in zijn huis was geweest, hadden zij elkander blijkbaar voortdurend gadegeslagen en bestudeerd; en zij schertsten er dikwijls mede, hoeveel zij feitelijk ‘wisten’ van elkaar, en hoe goed zij elkander ‘kenden’. En toen zij wèl genoeg was, om hem te ontvangen, bezocht hij haar, en hun weerzien was als van twee verloofden, die lang gescheiden zijn geweest...

De kinderen waren bij zijn zuster Gertrude, die er, nu zij zoo aardig en lief waren geworden, best mede omgaan kon. En Frans sprak met haar af, dat zij ook nog een paar dagen na Isabelle's terugkomst bij haar zouden blijven, - maar aan Isabelle vertelde hij dit niet.

En toen eindelijk de dag aanbrak, waarop zij opnieuw intrede in zijn huis zou doen, voelde hij zich als een bruidegom, die zijn bruid, zijn liefste, zijn geluk verwacht. Overal had hij bloemen geplaatst, een overvloed van geurende roode en witte rozen, om haar een blijde ontvangst te bereiden. Hij was haar tegemoet gereisd, en samen, of het eerst heden hun huwelijksdag was, legden zij den tocht af naar huis.

Alles was feestelijk verlicht en versierd; en in het zaaltje,

waarin zij het laatst, en onder zulke andere omstandigheden waren samen geweest, daar stond zij, blozend van geluk, en staarde rond met van stralende vreugde hel-schitterende oogen. En hij zag haar zóó, zoo blijde, zoo rustig, zoo gelukkig door hém, en hij sloot haar innig in zijn armen, en kuste, herhaaldelijk en lang, met warme kracht, haar op de lieve, hem lokkende lippen...

Toen, met een lachje van verontschuldiging, dat zij daar nu pas aan dacht, vroeg zij:

- En waar zijn Zusje en Sam?...

- De kinderen? antwoordde hij. Die zijn bij Gertrude. Ze mochten er niet bij wezen, bij deze terugkomst van jou. Want allereerst ben je m'n *vrouw*... en daarna, pas in de twééde plaats, de Moeder van m'n kinderen...

In mijn bijdrage *De antieke Kast* van 1 April 1912 kwam een onjuistheid voor, die ik bij deze gaarne herstellen wil. Daarin staat op blz. 351: 'De (tapijten) worden wit geweven en daarna geverfd. Er is een fabriek van op den Loosduinschen Weg.' Naar aanleiding hiervan heeft de directeur der Smyma-tapijt-fabriek op den Loosd. Weg mij welwillend in de gelegenheid gesteld, mij er met eigen oogen van te overtuigen, dat de wol der tapijten *eerst* wordt geverfd, en de tapijten *daarna* geweven worden.

J.R.v.St.

Verzen.
Jan te Kiefte.

Beatrice.

I.

Zooals in donzen, sterre-bleeken nacht
- Wanneer uit ver geboomt de blanke maan
Haar zilv'ren fakkel heft - in sluimer lacht
Het nevelig land, als ving daar d' uchtend aan...

Zoo heeft mijn ziel geglimlacht, of daar zacht
Een flonk'ring rees in nacht van haar bestaan,
Als van uw blik 't aanschouwen onverwacht
Mij schoonheids wond're verten op deed gaan.

- O ga niet van mij heen, omdat mijn mond
In droomwaan 't vlottend zwijgen niet verbrak
Dat zacht-ontroerend langs mijn denken gleed;

En - vreesd' ik dat de wijding van dien stond
In passievlam zou opgaan zoo ik sprak,
- O, ga daarom niet heen, 'of 'k u misdeed!

II.

Uw oogen zijn in hun droom-stille pracht
Als vensters naar d' onstoffelijke sferen
Der schoonheid star gericht; - dan stille meren,
Weerkaatsend diep den zilv'r-azuren nacht;

En in mijn smartenban peinsd' ik en dacht
Dat mij-waarts nu die flonk'ring zich zou keeren:
Het was de sidd'ring van het bang begeeren,
Dat 'k roerloos op dat wonder heb gewacht.

- O toen, in d' onvergetelijksten stond,
Naar mij door tranenfloers die oogen blonken,
De lach stierf om dien goddelijken mond,
Was alle waan van leed in mij verzonken.

- Uw liefde, die niet anders duldde, vond
Mijn liefd' aan d' eeuw'ge schoonheid weggeschonken.

Verlaten tuin.

De vijver glimt in mystieken schijn
Van sneeuwen mane door ijl gordijn,

Dat is geschoven voor 't bleek azuur,
Daarin gedoofd is het sterrevuur.

De boomen staap'len in blanken nacht
De donk're vachten, als wolken zacht,

Daarover, wevend een wade dicht,
Schemert als rag van het waze licht.

Op paden, breed in verlatenheid,
De schaduw stil zich heeft neergevlijd.

Daar is in 't kiezel geen zacht gekraak
Van schuifelvoeten bij liefde-spraak; -

Daar is geen lokken van oogengloed; -
Daar is geen stem die vergeten doet

Van weemoeds wake de stage pijn.....
De wind zingt klaaglijk 'n oud refrijn. -

Aan 't water eenzaam de sater lacht.....
De tuin droomt voort in den blanken nacht.

Als t bleek gesternte.....

Als 't bleek gesternte zijt Gij ver.

- De vuren sterven stil hun rooden dood.
De nacht is om mijn tent een onbewogen
Week monster, zwart met bloedbeloopen oogen;
En dof klinkt 's wachters voetstap, zwaar als lood.

De vedel weent een zang van eeuwen her.
- Als 't bleek gesternte zijt Gij ver.....

- O, hoor dien doffen stap! hij wijkt
En keert tot bij den voorhang, al maar door,
Bij 't eindeloos verbreken van zijn ronden:
Een bang getij van mart'lende seconden,
Dat wegspoelt van mijn denken 't eenzaam spoor.

- O, hoor dien doffen stap! hij wijkt
En keert tot waar naar U 't verlangen reikt.

- Dat niets van U nabij mij is!
Hoe zal ik treden uit deez' engen kring
Van veilig zijn in kleinheids eenzaam donker?
Ik heb gewacht, of niet een mat geflonker
Van bleeke stralen door mijn kerker ging.

- Hoe zal ik uitgaan in de wildernis,
Als niets van U nabij mij is?

- Een ver geroep rilt door den nacht,
En speurt geen weerschal van d' oneindigheid.
Als 't smartgekreun van spokende libellen,
Hoor 'k, dreinend, gonzende geluiden zwellen
En weer versmoren in de stilte wijd....

- Een ver geroep rilt door den nacht,
En sterft, verloren bij der sterren
In zwijgende eind'loosheid wegschemerende pracht....

Als 't bleek gesternte zijt Gij verre!

Kleine gedichten.
Frank Gericke.

Meiliedje.

Ik lees mijn boekje
   En zit en zin:
O zalig hoekje
   Dat ik bemin!

De blaadjes glanzen,
   Het licht is zoel,
Lichtplekjes dansen
   Rondom mijn stoel,

De muggetjes spelen,
   De vinkjes slaan
En tjuiken en kweelen
   In twijge' en blaân.

Een suizlend aaitje,
   Een tikje, - en vlug
Schiet daar een gaaitje
   Voorbij mijn rug.

De vogeltjes houen,
   Ze houen van mij!
O zoet vertrouwen,
   O Liefde, o Mei!

Veldmuis.

Lenigend en lavend
Heeft zich de avend
Over 't dal gespreid;
Kom nu: elke stede
Ademt vrede,
Rust en zaligheid.

Langs het bladgefluister
In het duister,
Els en hazelroe,
Keeren onze schreden
Naar beneden
De open delling toe.

Zachter, dieper gloren
Gras en koren,
Klavergroen en weit,
Nu zich 't effen scheemlen
Aan de heemlen
Wijder openspreidt.

Hoor uit rogge en haver,
Tarwe, klaver,
Vlas en duizendgraan
T even murmlend ruizlen,
Ritslen, suizlen
Over de akkers gaan!

Tzijn de bruine muizen
   Die hun kluizen
Vullen tot den nok:
De aarde die hun 't leven
   Neme en geve
Schenkt hun spijze en rok.

Zal de landman klagen
   Als zijn wagen
Lager is getast?
Zal hij 't koren schelden
   Op de velden
Dat voor anderen wast?

Hoor ze eendrachtlijk zorgen
   Van den morgen
Tot den avondval...
Wee dan die (verblinde!)
   TGodbeminde
Niet beminnen zal!

De dageraad.

Ik wandelde aan mijns vaders hand;
De duisternis was over 't land;
Maar stijgend tot den heuveltop
Ging de emeralden hemel op.

- Let hoe op eenmaal 't lied begint
Van leeuwerik en morgenwind!
- Een gulden vreugde vaart, mijn zoon,
Reeds over heuvelrug en kroon.

- O zie toch, welk een zonnebrand
Verheft zich boven 't heuvelland!
- Het zongoud dat tot asch verteert
Wordt tot een kus, door 't kruid begeerd.

- Maar die in liefde zich vergeeft
Erlangt een zoeter loon, en leeft?
- Zíj wentelt, steeds in zich alleen,
Door de eindelooze leegten heen.

- Ze wordt met de aard en al 't gebloemt
Tot eeuwge duisternis gedoemd!
- God schiep heur baan en veilge keer
Zijn driemaalheilgen naam ter eer.

Opmerkingen betreffende naamlooze vennootschappen in het algemeen en levensverzekeringmaatschappijen in het bizonder. Mr. H. Trip.

HET mag een zonderling feit genoemd worden dat, terwijl economische vraagstukken aan de orde van den dag zijn en zoowel dagbladen als tijdschriften hunne kolommen vullen met de behandeling dier vraagstukken, op het gebied van de inrichting van naamlooze vennootschappen in het algemeen en van levensverzekering-Mij[en] in het bijzonder, bijna iedere voorlichting van het groote publiek ontbreekt. Wel bestaan er enkele vakbladen, die voortdurend het groote belang der levensverzekering in het licht stellen, die hun meening ten beste geven over de wijze, waarop een levensverzekering-Mij. moet beheerd worden; maar bij het groote publiek zijn dergelijke bladen niet of weinig bekend.

De vakbladen schrijven voor een zeer beperkt aantal lezers, voor het groote publiek is de inrichting en werking der levensverzekering-Mij[en] een gesloten boek en niet alleen is het groote publiek onkundig van de eischen, die aan een solide levensverzekering-Mij. gesteld mogen worden, het weet ook zeer weinig van de eischen, die de wet stelt voor het tot standkomen van naamlooze vennootschappen, waarvan de levensverzekering-Mij. een onderdeel vormt.

Velen zien in het verleenen der koninklijke goedkeuring een waarborg van soliditeit. De rampzaligen! De wet zegt uitdrukkelijk, dat de koninklijke goedkeuring wordt verleend, als de vennootschap niet strijdt met de goede zeden of de openbare orde en de acte geene bepalingen bevat tegen al hetgeen bij art. 38 tot en met art. 55 W.v.K. is voorgeschreven. Deze artikelen betreffen meest voorschriften van formeelen aard. Alleen art. 50 zegt dat de eerste oprichters te zamen ten

minste een vijfde van het maatschappelijk kapitaal moeten vertegenwoordigen en dat op dat vijfde 10% moet gestort worden.

Gegeven een maatschappelijk kapitaal van een ton; is daarvan een vijfde deel geplaatst, dan wordt de koninklijke goedkeuring verleend en kan men volstaan met daarop 10% te storten. Bij de oprichting der Mij. zal dus f 2000. - in kas zijn. Of de oprichters en eventueel meerdere aandeelhouders in staat zullen zijn, als de nood aan den man komt, om die nog resteerende 90% bij te passen, daarnaar vraagt de wet niet.

Hoewel nu de oprichting van een levensverzekering Mij. met f 2000. - gestort kapitaal en dikwijls met aandeelhouders, die voor geen cent goed zijn, een onverantwoordelijke daad is, welk feit echter meer dan eens is voorgekomen, hecht het groote publiek evenwel te groot gewicht aan het bedrag van het maatschappelijk kapitaal, een wanbegrip, hetgeen ik hieronder zal aantoonen.

De volgende punten komen in dezen ter sprake:

1°. welke eischen moeten gesteld worden aan de degelijke oprichting van eene naamlooze vennootschap?
2°. welke eischen moeten gesteld worden aan de directie?
3°. wat moeten de verplichtingen en rechten van commissarissen zijn?
4°. wat is de taak der aandeelhouders?

Bij de bespreking van het eerste punt komt in de eerste plaats ter sprake de hoegrootheid van het maatschappelijk kapitaal en hoe groot dit moet zijn, hangt af van het doel dat de naamlooze vennootschap beoogt. Is dit doel het geven van credieten of het verleenen van hypotheken, dan moet niet alleen het maatschappelijk kapitaal groot zijn, maar vooral moet bij de directie en commissarissen daarop gelet worden, dat het personen zijn van invloed en relaties, om voortdurend belangrijke bedragen aan pandbrieven aan den man te kunnen brengen. Want de eenige verdienste van een credietvereeniging of van een hypotheekbank zit in de provisie, die gemaakt wordt van de af te sluiten leeningen en in het verschil in rente tusschen de ontvangen rente van geldopnemers en de rente, die gegeven moet worden aan pandbriefhouders; toevallige baten, als boete voor vervroegde aflossing, buiten rekening gelaten. Ontvangt de bank dus van credietnemers 6% rente en keert zij op hare pandbrieven 4% rente uit, dan moeten uit die 2% verschil alle onkosten der bank betaald worden en

moet tevens hieruit het dividend aan aandeelhouders worden uitgekeerd. Het is derhalve duidelijk, dat alleen het werken met groote bedragen een flink dividend aan aandeelhouders kan bezorgen. Bij de hypotheekbanken, waar het verschil tusschen de te ontvangen en te geven rente niet zoo groot is, springt nog meer in het oog de eisch van een groot maatschappelijk kapitaal en de wenschelijkheid om door invloedrijke personen in het bestuur der bank of door andere relaties, vele pandbrieven te plaatsen,

Onder maatschappelijk kapitaal versta ik - en het is te hopen dat een komende wetgeving dit er ook onder zal verstaan - een *gewaarborgd* kapitaal, niet op papier maar in werkelijkheid bestaande en ten alle tijde opvorderbaar, ook niet op het papier, maar in werkelijkheid. Het meest reeële zou zijn, dat de wet niet-volgestorte aandeelen verbood. Ik kan me begrijpen dat dit de oprichting van sommige maatschappijen zou verhinderen; maar men vergete niet, dat ons land al zoodanig vergeven is van credietvereenigingen, hypotheekbanken en levensverzekering-Mij[en], dat het welzijn der menschheid waarlijk geen oprichting van nieuwe dergelijke vennootschappen vordert. Integendeel, vooral de credietbanken zijn door hun groot aantal en door den dringenden eisch om leeningen te sluiten om te kunnen blijven bestaan, ontaard. Was oorspronkelijk het doel - en dat was inderdaad in het welbegrepen belang der menschen - om credietwaardige personen, die tijdelijk voor het uitbreiden van een degelijke, goed beklante en goed rendeerende zaak, geld noodig hadden, te helpen, tegenwoordig wordt door vele dier instellingen, de beste niet te na gesproken, geld gegeven aan menschen, die tusschen hangen en wurgen zijn, als de borgen maar deugen. En het is zonderling en treurig, maar waar, hoevele finantieel geradbraakten nog in staat zijn personen te vinden, credietwaardig genoeg om als borgen te fungeeren. Dat een dergelijke werkwijze immoreel is, zal niemand ontkennen. Dit is de reden, dat op de lijsten van crediteuren in faillissementen bijna geen enkele gevonden wordt of er prijkt een crediet- of hypotheekbank als creditrice op.

Is evenwel de eisch dat aandeelen volgestort moeten worden te bezwarend voor het oprichten van inderdaad nuttige naamooze vennootschappen, dan is het dringend noodig dat de wet eischt, dat het niet gestorte gedeelte van het maatschap-

pelijk kapitaal gewaarborgd zij, zoodat dit inderdaad gestort kan worden, als het belang der vennootschap dit vordert. De eenige wijze, waarop deze storting gewaarborgd is, bestaat hierin, dat de wet de deponeering vordert, bijv, bij de Nederlandsche Bank, van soliede, ten allen tijde verhandelbare, waardepapieren, minstens tot een bedrag gelijk aan dat wat nog gestort moet worden. Wanneer een aandeelhouder tien aandeelen van f 1000. - ieder heeft genomen en daarop 10% heeft gestort, moet hij voor minstens negen mille waardepapieren deponeeren. Zoolang hij aandeelhouder is en zijne aandeelen niet heeft volgestort, verliest hij de vrije beschikking over de gedeponeerde waardepapieren, maar geniet de rente er van. Ingeval hij zijne aandeelen wil verkoopen, is hij eerst dan ontslagen van bijstortingen, indien de nieuwe verkrijger op zijn beurt het vereischte bedrag aan waardepapieren heeft gedeponeerd en heeft hij dit gedaan, dan moeten bestuurders of commissarissen bij de wet verplicht zijn, om den nieuwen aandeelhouder aan te nemen en den vorige te ontslaan. Bij weigering van bestuurders of commissarissen om den vorigen aandeelhouder te ontslaan, op grond, dat de papieren door den nieuwen aandeelhouder gedeponeerd geen voldoende waarde bezitten, beslist de rechter. Onjuist is immers de bepaling van art. 43 W.v.K., bepalende, dat de oorspronkelijke vennoot, diens erven of belanghebbenden tot de storting van het verschuldigde aan de vennootschap verbonden blijven, tenzij de bestuurders en de commissarissen, zoo die bestaan, zich uitdrukkelijk met den nieuwen verkrijger hadden tevreden gesteld en eerstgemelden van alle verantwoordelijkheid ontslagen. Onjuist is deze bepaling, omdat zij den handel in nietvolgestorte aandeelen onmogelijk kan maken, daar zij aan de bestuurders of commissarissen de onbeperkte macht geeft, om te weigeren den oorspronkelijken vennoot te ontslaan. Indien de bestuurders of commissarissen eener naamlooze vennootschap den kooper liever niet als aandeelhouder zien of den verkooper, om de een of andere reden, een hak willen zetten, weigeren zij eenvoudig den verkooper van alle verantwoordelijkheid tot bijstorting te ontslaan en er is geen macht ter wereld, die hen kan dwingen. Het is duidelijk, dat niemand zijn niet-volgestorte aandeelen zal verkoopen, als hij zelf aansprakelijk blijft voor de volstorting. En kom nu niet met het praatje aan, dat bestuurders of commissarissen altijd

de belangen der vennootschap zullen behartigen. Als veeten of persoonlijke gevoeligheden in het spel komen, treden de belangen der vennootschap, als in de lucht hangende dingen, op den achtergrond. Daarom moet de wet de voorwaarden stellen, waaronder koop en verkoop van niet-volgestorte aandeelen moet plaats vinden en als aan die voorwaarden is voldaan, moeten bestuurders of commissarissen verplicht zijn dien koop en verkoop goed te keuren.

Het kapitaal voor de op te richten naamlooze vennootschap moet overeenkomstig het doel, dat zij zich stelt, voldoende zijn.

Bij levensverzekering-Mij[en] is een groot maatschappelijk kapitaal geen vereischte. Het is een wanbegrip, bij levensverzekering-Mij[en] te spreken van het maatschappelijk kapitaal als van een waarborg voor de verzekerden. Daarvoor dient het maatschappelijk kapitaal der levensverzekering-Mij. niet en daarvoor kan het niet dienen, omdat het zelfs - en juist - bij de grootste levensverzekering-Mij[en] veel te klein is, in verhouding tot het bedrag, dat bij haar verzekerd is. Het maatschappelijk kapitaal eener levensverzekering-Mij., voorzoover dit gestort is, dient hoofdzakelijk om in de eerste onkosten te kunnen voorzien, die als oprichtingskosten op de balans worden gebracht en welke kosten de directie zich haast zoo spoedig mogelijk af te schrijven. De eenige waarborg voor de verzekerden voor de soliditeit der Mij., waarbij zij verzekerd zijn, is gelegen in een richtig beheer van het ieder jaar stijgende vermogen der Mij., ontstaan uit de premie-ontvangsten en de renten van de belegging daarvan. Dit bedrag wordt bij een zich normaal ontwikkelende Mij., binnen eenige jaren zóó belangrijk, dat het gering bedrag aan gestort kapitaal daarbij in het niet verzinkt. Een levenverzekering-Mij. heeft daarom weinig behoefte aan een groot maatschappelijk kapitaal, tenzij de directie lust heeft om daarmede te bluffen en het publiek zand in de oogen te strooien; want als waarborg voor de verzekerden dient het niet, om de eenvoudige reden, dat de verzekerden er niets over te zeggen hebben. Vooreerst is bijstorting, behoudens in enkele gevallen, reeds een veeg teeken, maar bovendien is bij de statuten in den regel aan commissarissen de macht gegeven om bijstorting te vragen. Doen zij dit niet, dan kunnen verzekerden allerminst hen dwingen. Waar blijft nu de waarborg?

Ik ga thans over tot de bespreking van het tweede punt:

welke eischen moeten gesteld worden aan de directie? De vraag of er één directeur moet zijn of meer, wensch ik buiten beschouwing te laten, omdat de beantwoording dezer vraag van vele omstandigheden afhangt en a priori niet met zekerheid te zeggen valt, wat het meest wenschelijke is. Bij eene levensverzekering-Mij. zal in de eerste jaren één directeur voldoende wezen, hoewel het niet te ontkennen is, dat, bij de ontzettende moeielijkheden, die zich in het verzekeringsvak opdoen, overleg tusschen twee ter zake kundige directeuren goede vruchten voor de Mij. kan afwerpen. Stelt een directeur zich tot taak om van de regeling der buitendienst, van de correspondentie, van de boekhouding, volledig op de hoogte te blijven, dan zal, bij eenige ontwikkeling der Mij., spoedig blijken, dat deze taak voor één directeur te zwaar zal zijn. Aan den anderen kant ontstaat bij de aanwezigheid van meer directeuren het niet geringe gevaar, dat er verschil van meening kan ontstaan. En dit gevaar moet niet onderschat worden, daar in alle zaken een vaste hand en een vast richtsnoer vereischte zijn, maar vooral bij eene levensverzekering-Mij.

Welke personen komen nu in aanmerking voor directeur?

Vooreerst moet de directeur een man van het vak zijn, zoowel theoretisch als practisch behoorlijk onderlegd. Als practisch onderlegd beschouw ik een directeur, die minstens een paar jaren als inspecteur heeft gewerkt. Dit is beslist noodig, daar er anders geen samenwerking kan bestaan tusschen directie en inspecteurs, omdat zij elkaar niet begrijpen. Een directeur, die zelf niet in den buitendienst heeft gewerkt, kan zich geen begrip vormen van de ontzettende moeielijkheden, waarmede een inspecteur heeft te worstelen, om een verzekering machtig te worden; hoeveel eindeloos geduld, tact, zelfbeheersching en zelfverloochening daarvoor noodig zijn. En juist omdat een dergelijk directeur dit niet begrijpt, stuurt hij dikwijls, door onhandig ingrijpen, de zaak in de war of verzwaart in ieder geval de taak van den inspecteur. Hij moet begrip hebben van premieen reserveberekeningen, al is hij niet in staat de premie en reserve te kunnen berekenen, want daarvoor is de wiskundige der Mij. Hij moet verder een man zijn van algemeene ontwikkeling, van tact en van een ruimen blik. Hij moet een man van stand zijn, die zich in alle kringen gemakkelijk beweegt en liefst van eenig fortuin. Want de salarissen bij kleine Mij[en] zijn niet van dien aard, dat de directeur daarvan behoorlijk

kan leven. Deze omstandigheid levert groot gevaar op voor een goede behandeling van de finantieele belangen der Mij. en de voorbeelden zijn te over om dit gevaar te bewijzen.

Is een directeur eenmaal gekozen, dan moet er gelet worden op zijn particulier leven. Men kan uit informaties zoo om en nabij weten, welken stand de directeur zich kan veroorloven en leeft hij boven dien stand, boer pas dan op je kippen. Van tijd tot tijd moeten informaties genomen worden of de directeur schulden maakt of niet, of onbetaalde wissels voorkomen en dergelijke dingen. Al tasten de informatiebureaux in details wel eens mis, in den regel weten ze wel met vrij groote zekerheid, hoe iemand in zijn particulier leven staat aangeschreven. Want niet alleen dat de gelden der Mij. gevaar loopen, geldzorgen verlammen ook de werkkracht en maken dikwijls den directeur afhankelijk, waar onafhankelijkheid vereischte is.

Als men nagaat welke mannen aan het hoofd staan of stonden van de levensverzekering-Mij[en] in de laatste jaren opgericht en men informeert eens hoe die staan aangeschreven, dan zal het ieder duidelijk worden, hoe onverantwoordelijk lichtzinnig velen vertrouwen schenken aan directeuren, van wie ze eigenlijk niets weten,

Heeft de Mij. een goeden directeur en blijkt zijn particulier leven voortdurend in de goede richting te gaan, dan moet zulk een man het vertrouwen genieten en bijna als onbeperkt heerscher kunnen gebieden; want hij is de eenige, die met recht gebieden kan, omdat hij alleen op de hoogte van den loop der zaken is. Alle inmenging in het beheer der Mij. door commissarissen of andere betweters, is voor de Mij. verderfelijk.

De directeur is de man en zijn prestige moet gehandhaafd worden tot in het uiterste. Dit is noodig voor den bloei der Mij. en vooral voor het vertrouwen, dat zij bij de buitenwacht moet genieten. Gaan de zaken den Mij. niet voordeeelig, dan moet door een deskundige onderzocht worden, waar de fout schuilt. Nooit moet door commissarissen op eigen houtje de directie beschuldigd worden; want zij weten, in den regel, niets van de zaken af en hun meening kan niet op goede gronden rusten. Blijkt dan na nauwgezet onderzoek, dat de schuld niet ligt bij onverstandig ingrijpen van commissarissen, niet bij de omstandigheden of bij de moeielijkheden waarmede de Mij. te worstelen heeft of gehad heeft, maar inderdaad bij de directie, dan moet vastgesteld worden of de fouten, door haar begaan,

van dien aard zijn, dat geen redelijk denkend en ter zake kundig mensch die fouten zou hebben begaan en eerst dan kunnen er termen bestaan om aan aandeelhouders voor te stellen den directeur ontslag te geven. Dat de directeur fouten begaat, is menschelijk en bij de moeielijkheid zijner werkzaamheid zeer verklaarbaar en verdedigbaar en hieraan ontkomt men bij verandering van directeur nimmer, want ook de opvolger is niet volmaakt. Daarom zij men in dezen uiterst voorzichtig. Want als de directeur eener nog jonge Mij. heengaat, zonder dat daarvoor gegronde - en door het publiek als zoodanig erkende - redenen bestaan, wordt het vertrouwen in die Mij. onherroepelijk geschokt en de concurrenten zorgen er wel voor dat dit wantrouwen bij het publiek levend gehouden wordt.

Ik kom thans tot het derde punt: wat moeten de rechten en verplichtingen van commissarissen zijn?

Vooraf dient echter de vraag gesteld: zijn commissarissen per se noodig en zijn ze, in den regel, niet het vijfde rad aan den wagen of erger nog: de dommekracht, die den wagen uit het goede spoor werkt?

Commissarissen worden door - en gewoonlijk uit de aandeelhouders gekozen. Bij deze keuze wordt meestal in den wilde geschermd. Bij de stemming schrijft men den naam van een persoon op, zonder eenig oordeel des onderscheids, afhankelijk van een invallende gedachte. Heden dezen, morgen zou men toevallig een anderen naam opgeschreven hebben. Blijkt bij de eerste stemming dat niemand de vereischte meerderheid heeft, dan wordt met even groote lichtvaardigheid en willekeur herstemd en voegen de aandeelhouders, die eerst een ander hadden gekozen, zich bij dengene, die de meeste stemmen op zich heeft vereenigd en n°. 1 is gekozen. Zoo gaat het bij den eerste, den tweede enz. Goddank, dat zaakje is afgeloopen. De gekozen heeren doen eerst alsof ze voor de eer zullen bedanken, maar na eenige plichtplegingen en uitroepen als: kom, ik zou het maar doen, het beteekent immers niets, het is net zoo'n baantje voor u, nemen de gekozenen de betrekking aan. Arme directeur! hij zit alvast met dat stelletje opgescheept. Komt er een vacature, dan vragen de overblijvende commissarissen aan een vrindje of hij commissaris wil worden en zoo ja, dan wordt hij aan aandeelhouders als zoodanig voorgesteld en door deze gekozen. Is de keuze van commissarissen gewoonlijk zeer lichtvaardig, de beweegreden waarom deze

heeren worden gekozen deugt in den regel ook niet. Aandeelhouders gaan meestal van het verkeerde begrip uit, dat commissarissen hunne belangen moeten vertegenwoordigen en behartigen tegenover die der directie. Zij moeten als dwarskijkers fungeeren, den directeur op de vingers zien en oppassen dat de belangen der Mij. door dezen goed behartigd worden. Door dit motief wordt bij de meeste jonge Mij[en] een bron van voortdurende ellende geschapen. Van meet af aan ontstaat een zeker wantrouwen tusschen directie en commissarissen; de directeur tracht zoo min mogelijk de commissarissen in zijn beleid te kennen, omdat hij terecht gevoelt, dat onbevoegden hem slechts kunnen tegenwerken en de commissarissen, die meenen toch niet voor niets gekozen te zijn en van het wanbegrip uitgaan, dat zij de belangen van aandeelhouders moeten behartigen, zoeken en tasten in den blinde, vergaderen nu en vergaderen dan en tasten in den regel mis. Gaan de zaken goed, dan laat men ze maar scharrelen en laten zij ook maar met zich sollen, de wierook voor de prachtige resultaten komt toch hun van aandeelhouders wel toegezwaaid; maar gaan de zaken niet goed, dan begint de ellende en komt de Rrrraad van commissarissen los. Zijn zij ieder voor zich nog handelbaar, zoodra de Rrrraad van commissarissen zitting houdt, is het alsof de duivel in hen gevaren is. Op den raad van commissarissen is van toepassing, wat onlangs de Vossische Zeitung van de Fransche Kamer zeide: ‘Ofschoon het haar niet ontbreekt aan leden, die mannen van beteekenis zijn, maakt zij als vergadering een jammerlijken indruk van radeloosheid, bekrompenheid, onmacht en ruimte van geweten.’

Uit het bovenstaande zal den lezer duidelijk zijn, dat ik niet met het illustre instituut van commissarissen dweep, dat ik integendeel zou wenschen, dat de benoeming van commissarissen achterwege bleef, ten minste bij de levensverzekering-Mij[en], want, is het mogelijk bij vennootschappen van handel, commissarissen te vinden, die, al zijn zij niet op de hoogte van dezen bepaalden tak van handel, toch in het algemeen menschen van zaken zijn, bij de levensverzekering-Mij[en] kan een goed toezicht alleen uitgeoefend worden door menschen, die, behalve zakenkennis bezittende, ook in het vak der levensverzekering thuis zijn, die de routine daarvan machtig zijn, die daar kijk op hebben; en deze vindt men niet, omdat zij, overladen met eigen bezigheden, geen tijd en dikwijls ook

geen lust hebben, om zich in de zaken in te werken. Dit is echter vrij wel onmogelijk, omdat zij van den belangrijksten tak der levensverzekering-Mij.: de buitendienst, nimmer eenig begrip zullen krijgen, wanneer zij daarin niet zelven gewerkt hebben. En dit zal onder commissarissen zeker wel zelden voorkomen. Men heeft er zoo weinig begrip van, hoe een regeering van onbevoegden een zaak kan bederven, dat gewoonlijk, in de statuten, aan commissarissen veel te veel macht wordt gegeven, zelfs over de technische zijde der Mij. Zoo vond ik in de statuten eener levensverzekering-Mij. de bepaling, dat aan commissarissen het instellen van inspecties was overgelaten. Toen ik den directeur vroeg hoe die bepaling werkte, bleek mij, dat de commissarissen het besluit hadden genomen, om geen inspecteurs aan te stellen, dan die uitsluitend tegen provisie zouden willen werken. Menschen dus, die hun vak maken van het afsluiten van verzekeringen, die niets anders doen, die van hun verdienste hun gezin moeten onderhouden, wier ondervinding leert, dat het afsluiten van verzekeringen zeer wisselvallig is, zouden moeten werken alleen tegen provisie, zij zouden hun reis- en verblijfkosten maar moeten voorschieten, totdat ze eens een post afsloten. Zelfs een leek in het verzekeringsvak gevoelt den onzin van het besluit, genomen door dien Rrrraad van commissarissen.

De geldbeleggingen der Mij. zijn gewoonlijk opgedragen aan commissarissen, Ook dit heeft, bij de lichtvaardige keuze dier heeren, zijn bedenkelijke zijde. De goede belegging van de gelden eener levensverzekering-Mij. is zoo eenvoudig niet als commissarissen dikwijls meenen, want zij moet beantwoorden aan twee hoofdvereischten: vooreerst moet van de gelden der Mij. op soliede wijze eene hoogere rente gemaakt worden, dan waarop de premies en reserve zijn berekend en vervolgens moet de belegging van dien aard zijn, dat er voor de Mij. gelegenheid bestaat om door hare geldbelegging zaken te doen en deze uit te breiden. Met de gelden der Mij. moet op oordeelkundige wijze gewerkt worden en dit kan alleen hij, die volledig op. de hoogte is van alle gevaren der belegging van gelden, maar ook van alle voordeelen van de wijze, waarop gelden soliede en vruchtdragend belegd kunnen worden: de directeur. Dwaas is derhalve het besluit van commissarissen om de gelden der Mij, bijna uitsluitend in eerste hypotheken te beleggen. De gelden kunnen dan wel soliede uitgezet zijn,

maar hare vastlegging verhindert de ontwikkeling der Mij. Geld moet rollen en is de machtige hefboom om zaken te doen. Dit is ook de reden, dat zooveel levensverzekering-Mij[en] schuldbrieven nemen in credietbanken. Deze werken met die gelden en verschaffen aan de levensverzekering-Mij[en] de gelegenheid om verzekeringen af te sluiten.

Het spreekt van zelf, dat, bij de hooge rente, die een levensverzekering-Mij. moet maken, wil zij eenigen kans hebben op het uitkeeren van behoorlijke dividenden, de uiterste voorzichtigheid in acht genomen moet worden en alleen een man van zaken, die al de trucs kent, welke gebezigd worden om geld te krijgen, over eene goede belegging kan oordeelen en moet oordeelen, want hij alleen is de verantwoordelijke persoon. Wil hij zich bij het koopen van effecten doen voorlichten - ja door wien? - ik zal maar zeggen door bankiers, dan kan dit wenschelijk zijn, maar zeker niet door commissarissen, in de meeste gevallen ten minste. Effectenbezit is voor eene levensverzekering-Mij. alleen noodzakelijk voorzoover er bij een plotseling ontstane hooge uitkeering, realiseerbare waarden disponibel moeten zijn. Een groot effectenbezit is voor een levensverzekering-Mij. niet aan te bevelen. Vandaar ook dat vele Duitsche levensverzekering-Mij[en] in hare verslagen er uitdrukkelijk op wijzen, hoe gering hun effectenbezit is in verhouding tot hare activa. Dit is m.i. juist gezien, om de volgende redenen. Vooreerst is de vraag zeer moeilijk te beantwoorden: wat zijn soliede effecten en wie kan den directeur voorlichten omtrent de soliditeit van een effect? Ik laat het feit daar, dat de bankier dikwijls aankoop aanbeveelt van effecten waarmee hij zelf tot over de ooren opgescheept zit, en die hij dus uit eigenbelang graag wil spuien; maar ook al raadt hij naar zijn beste weten, dan staat deze raad nog op zeer losse schroeven. Want de innerlijke waarde van een effect is niet na te gaan en de waarde van het oogenblik hangt af van de draadtrekkers; en hoe deze de waarde willen bepalen, is den bankier in den regel totaal onbekend. Vandaar dat de effecten voortdurend onderhevig zijn aan schommelingen en de vraag zich voordoet, hoe moet de waarde der effecten in de balans bepaald worden? Sommigen nemen de waarde van aankoop en flatteeren daardoor in den regel de balans; anderen nemen den datum van 31 December aan en laten dus de waarde afhangen van de toevalligheid van één dag. Om aan beide bezwaren tegemoet

te komen, schept men dan een post: reserve voor koersverschillen. Heeft men eenmaal een effect gekocht, dan geeft men zich met gebonden handen aan het toeval over. Belegt men daarentegen de gelden der Mij. op hypotheken of in credieten, met behoorlijk onderpand, dan weet men wat men heeft, als de vereischte nauwkeurigheid in acht wordt genomen en men kan zaken doen.

Uit het bovenstaande blijkt, dat ik met het benoemen van commissarissen niet bijster ingenomen ben. Het is daarom volstrekt niet noodzakelijk den directeur, zonder eenige controle of toezicht, maar in alles zijn gang te laten gaan. Het is echter niet voor controle en toezicht, dat ik iemand naast den directeur zou willen plaatsen, maar hoofdzakelijk om, bij de moeilijkheid zijner betrekking, bij het veelomvattende van zijn taak, een deskundige door de aandeelhouders te laten benoemen, die geregeld met den directeur de zaken bespreekt. Zijn er twee goede directeuren bij dezelfde Mij., dan is een deskundige adviseur overbodig, hoogstens is een geregeld accountants-onderzoek gewenscht. Men stelle zich echter van de resultaten van zulk een onderzoek niet te veel voor. De vakbladen beschouwen dit als het non plus ultra van allen waarborg voor een goed finantieel beheer. Deze meening is onjuist. Terecht heeft Mr. Lammerts Hurrelbrinck in zijn werk: ‘Uit de misdadigerswereld’ er op gewezen, dat geregeld accountantsonderzoek de reusachtige fraude, voor eenige jaren gepleegd bij een Rotterdamsche Hypotheekbank, niet heeft kunnen voorkomen. Ten onrechte echter meent dezelfde schrijver dat er per se een gespannen verhouding moet bestaan tusschen commissarissen en directie, omdat de eersten door aandeelhouders benoemd worden, om den directeur te controleeren en voor fraude te waken. Noch de accountant, noch de commissarissen moeten met dit doel gekozen worden en zij kunnen daarvoor niet dienen, omdat ze fraude niet kunnen voorkomen. Dat heeft de ondervinding meermalen geleerd. De fraude mag misschien niet zoo hoog loopen, zal wellicht eerder ontdekt worden, voorkomen worden kan zij nooit. Indien aandeelhouders daarvoor commissarissen benoemen, zijn zij al op den verkeerden weg. Zij scheppen daardoor een toestand, die de Mij. ten verderve voert. Wenschen de aandeelhouders à tout prix commissarissen, dan moeten deze gekozen worden in overleg met- of op voorstel van den directeur. Uit deze com-

missarissen moet een persoon gekozen worden, die tijd en lust heeft om zich volledig in de zaken in te werken en met den directeur de belangen der Mij. te bespreken. Hij kan dan tevens de trechter zijn, waardoor voorstellen van den directeur den Raad - ik schrijf hier met opzet geen Rrrraad - van commissarissen bereiken en daarin met belangstelling en nauwkeurigheid worden behandeld. De voorstellen moeten schriftelijk ingediend worden, minstens veertien dagen vóór de vergadering van commissarissen, welke over die voorstellen zal beslissen. De heeren moeten zich dien tijd te nutte maken om de voorstellen te overdenken en zoo noodig, hun licht op te steken bij anderen.

In de vergadering zelve moeten dan die voorstellen in tegenwoordigheid van den directeur besproken worden. Dan alleen kan een besluit van commissarissen met kennis van zaken genomen en kan de directeur, als daarvoor termen zijn, overtuigd worden, dat zijn voorstel niet in het belang der Mij. is. Op deze wijze alleen kan en zal er samenwerking zijn tusschen commissarissen en directie en is er waarborg dat de directeur, zonder gekwetst te worden, zich bij het besluit van commissarissen neerlegt, overtuigd als hij is gedwaald te hebben. Op deze wijze alleen kan en zal wederkeerige waardeering bestaan en blijven bestaan.

Dat de zaken der Mij. door commissarissen dikwijls heel anders worden behandeld... lees *mis*handeld, dat de heeren dikwijls over voorstellen van den directeur *zonder* hem beraadslagen... lees leuteren... en hem dan zeggen dat de Rrrraad van commissarissen niet op zijne voorstellen wenscht in te gaan, dat de heeren, na hun in overijling genomen beslissing, ten spoedigste verdwijnen, om nog een hombertje in de sociëteit te kunnen spelen, weet ieder, die wel eens tusschen de schermen heeft gezien. Radeloosheid, bekrompenheid, onmacht en ruimte van geweten, heeft de *Vossische Zeitung* geen gelijk?

Dat de directeur bij zulk een optreden van commissarissen de heeren in zijne handelingen zoo min mogelijk kent, is nog al te begrijpen. Als dan later blijkt dat de commissarissen dìt niet hebben geweten en van dàt niet op de hoogte zijn, dan is dit niet de schuld van den directeur, maar van de commissarissen. Niet alleen immers hebben zij door hunne houding het vertrouwen, dat de directeur moet stellen in hun kennis

en belangstelling, verbeurd, bovendien is het toezicht, dat hun plicht is, een wassen neus gebleken. Want, daargelaten de kwestie van fraude, kunnen commissarissen of ten minste de gedelegeerde commissaris, op de hoogte zijn van dingen, die de hoogste belangen der Mij. raken. Zij hebben het recht tot inzage van alle boeken en bescheiden der Mij.; zij kunnen - en moeten - zich de berekening der premiënreserve doen voorleggen en als zij deze niet begrijpen, zich doen voorlichten door den directeur of door den deskundige der Mij. Bij het opmaken der balans moet hun iedere post even duidelijk zijn als deze den directeur moet wezen en wanneer zij het jaarverslag der Mij. aan aandeelhouders uitbrengen en onderteekenen, moeten zij weten dat dit verslag hunne meening weergeeft. Wel drommel, als ik een huis verhuur, dan maak ik een huurcontract op en geen redelijk denkend mensch onderteekent een contract zonder dit gelezen te hebben. Niet aldus commissarissen. Het jaarverslag wordt gewoonlijk door den directeur opgemaakt, omdat commissarissen dit niet kunnen; een paar vragen, omtrent enkele cijfers, die gewoonlijk kant noch wal raken, worden zoo terloops pour acquit de conscience gedaan en klaar is Kees. Op de algemeene vergadering lezen de heeren zonder blikken of blozen het verslag deftig voor, als hun verslag. Vragen enkele aandeelhouders nadere inlichtingen, dan zitten de commissarissen met den mond vol tanden en wordt door hen hulpeloos naar den directeur omgekeken of ze geven met veel omhaal van woorden een niets zeggend antwoord. Schaamt u, heeren, ge hebt uw plicht schandelijk verzuimd; ge hebt het vertrouwen, dat aandeelhouders in u stelden, schromelijk misbruikt. Want uw plicht was geweest toezicht uit te oefenen en dat toezicht moet niet gebaseerd zijn op wantrouwen, moet niet bestaan in het zoeken naar een of ander foutje, maar moet bestaan in wetenschap. Gij moet *weten* hoe het met de Mij. staat, die aan uw toezicht is opgedragen en als ge dit niet weet, dan zijt ge zonder pardon in verzuim, tenzij ge kunt aantoonen, dat de directeur boeken, staten of bescheiden voor u verduisterd heeft.

Boven heb ik reeds gezegd dat commissarissen moeten gekozen worden uit eene voordracht van den directeur, want zij moeten met hem samenwerken, zij moeten niet als dwarskijkers fungeeren; want dan heerscht van meet af aan wederzijdsch wantrouwen; maar zij moeten zijn vrienden wezen en

eenzelfde belang hebben: den bloei der Mij. Alles komt natuurlijk op den directeur aan en dat moet ook zoo zijn. Is hij een fatsoenlijk man, dan zullen degenen, die hij voordraagt als commissarissen, dit ook zijn. Samenwerking tusschen commissarissen en directie is een eerste vereischte, vooral in moeielijke omstandigheden. Bestaat er onderling vertrouwen en wederzijdsche achting, dan zullen in moeielijke omstandigheden de commissarissen niet op laffe wijze zich achter den directeur gaan verschuilen en hem het kind van de rekening maken, zooals nu maar al te dikwijls geschiedt. Dan zal het niet voorkomen, dat commissarissen over een voorstel van den directeur, zonder hem, vergaderende, onderling ruzie krijgen en als kwajongens wegloopen, omdat zij elkander niet zakenwijs kunnen maken. Dan zal niet gebeuren, wat nu meermalen geschiedt, dat commissarissen, bij hun zucht om alles te bedistelen en in zaken in te grijpen, waarvan zij geen greintje begrip hebben, elkander afbreken en de wederzijdsche minachting, die zij omtrent elkanders zakenkennis hebben, den directeur toonen. Het wordt dan met recht een proelium omnium contra omnes.

Resumeerende kom ik dus tot deze conclusie; de benoeming van een college van commissarissen is een verouderde sleur, waarmede gebroken moet worden. Daarvoor in de plaats trede een door aandeelhouders, op voorstel van den directeur, aangestelde deskundige, volkomen onafhankelijk en buiten de Mij. staande, benoemd om met den directeur samen te werken, zoo noodig toezicht te houden en aandeelhouders van advies te dienen. Wil men echter commissarissen behouden, dan moeten deze op voorstel van den directeur gekozen worden uit mannen van zaken of ten minste uit mannen, van wie men met grond kan vermoeden, dat zij begrip van zaken zullen kunnen krijgen. Blijkt dan, ondanks alle voorzorgen, dat toch een schurftig schaap in de kudde is geslopen, dan moet dezen aan het verstand gebracht worden, dat het belang der Mij. zijn heengaan vordert en moet niet, uit een misplaatst esprit de corps, gedoogd worden, dat hij den goeden gang van zaken belemmert.

Tot punt 4: de taak van aandeelhouders overgaande, is mijne meening, dat, bij den tegenwoordigen stand van zaken, n.l. bij een deskundigen directeur en ter zake onkundige commissarissen, de aandeelhouders veel te veel over hun kant

laten gaan. Uitgaande van het verkeerde beginsel dat commissarissen aangesteld zijn de belangen van aandeelhouders te behartigen en den directeur op de vingers te kijken, bemoeien zij zich in het geheel niet met wat toch hun eigen belang is. Zij komen zeer slecht op de algemeene vergaderingen en het ter visie liggen van de balans en winst- en verliesrekening gedurende eenige dagen vóór de algemeene vergadering, schijnt hen niet te betreffen. Zij worden dan ook gewoonlijk met een kluitje in het riet gestuurd. Veel, wat zij moeten weten, wordt hun verzwegen. Dit alles is een gevolg van de wanverhouding tusschen commissarissen en directie. Bij niet naar wensch gaan van de zaken durft het bestuur niet recht voor de waarheid uit te komen. Commissarissen zouden wel gaarne den directeur aansprakelijk willlen stellen, maar zij gevoelen tevens heel goed, dat zij zelven de meeste schuld hebben, wanneer zij eigenmachtig en waanwijs verkeerde besluiten hebben genomen. Een gevolg is, dat zij er maar zoo'n beetje om heen praten, als de aandeelhouders inlichtingen vragen. Het rechte worden de heeren nooit gewaar, dan als het te laat is. Ik geef gaarne toe dat aandeelhouders niet op de hoogte van zaken kunnen zijn en dit ook niet behoeven te wezen; maar des te meer klemt mijn eisch: laat de sleur varen, schenkt aan commissarissen, benoemd volgens de heden nog geldende methode, niet het minste vertrouwen, maar laat u voorlichten door een onpartijdigen deskundige. Het tua res agitur mag wel wat meer door aandeelhouders behartigd worden.

Ten slotte is het hier de plaats om te spreken over den eisch, die tegenwoordig bij herhaling door de vakbladen wordt gedaan: Staatstoezicht.

Het was in het jaar 1900 en zooveel, dat de een of andere minister het in den zin kreeg om den Staat der Nederlanden verzekeringtje te laten spelen. Dat zou eens heel mooi worden en met behulp van Staten-Generaal, Raad van State en verdere Hoog- en Groot Mogenden werd een instelling in het leven geroepen, die men de Rijks-verzekeringbank noemde. Als eerste proefneming werd deze Bank natuurlijk op bescheiden voet ingericht. De directeuren genoten ieder slechts f 8000. - salaris per jaar, de wiskundige- en geneeskundige adviseur naar rato. Een heirleger gesalarieerde agenten werd gesteund door een nog talrijker leger subagenten, commiezen enz. van wege de zuinigheid gezegend met ruime reis- en verblijfkosten.

Daar dit leger ambtenaren nog te gering was, werden Raden van Beroep ingesteld en een Centrale Raad van Beroep. Men zou zeggen, hoe krijgen zij, die toch ook slechts menschen zijn, zooveel grootsch tot stand, met zoo weinig middelen. Wel klaagden de werkgevers, dat zij veel duurder uit waren, dan bij de particuliere Mij[en]; wel klaagden de werknemers, dat zij het bij de particuliere Mij. beter hadden, maar dit was onbillijk. Als de Rijks-verzekeringbank eerst eens een poosje gewerkt en wat verdiend had, zou men royaler kunnen zijn en ook de ambtenaren wat beter kunnen betalen. Dat was zeer wijs ingezien. Enfin, dat zijn wij bij onze wettenmakerij zoo gewend. Heel vreemd zagen dan ook de burgers op, toen na een paar jaren werkens, de Rijks-verzekeringbank een tekort bleek te hebben van slechts vier millioen. Dat was nu wel niet zooveel voor het steinreiche Nederland, nog geen f 1. - per hoofd, maar het was toch een tegenvaller. De burgers hadden echter maling aan zoo'n kleinigheid; in één dag werd dat bagatelletje terugverdiend op de Beurs, die rijkmaker van het toch in de laatste jaren door haar zoo rijk geworden Nederland.

Zal men nu het toezicht over particuliere Mij[en]. opdragen aan den Staat, die getoond heeft niet in staat te wezen zijn eigen Bank goed te kunnen beheeren? Ik zou eerder het omgekeerde zeggen: de Staat mag wel onder toezicht staan van particuliere Mij[en]. Staatstoezicht is een mooi woord, maar ook niet meer dan dat. In de practijk zal dit niets dan ellende geven, een bureaukratischen paperassenrommel. Alles wat van onzen Staat uitgaat, is duur en slecht en het geheim hiervan is, dat voor het vervullen van betrekkingen niet zij gekozen worden, die daarvoor het meeste bekwaam zijn, maar zij, die bij de regeering een wit voetje hebben door relatien of door partijkleur. Hoe hooger de betrekking en hoe beter gesalarieerd, hoe minder waarborg men heeft, dat the rigth man in the rigth place komt. Het feit is te bekend om er langer bij stil te staan en het dweepen met Staatstoezicht is niets anders dan het voortborduren op theoretische bespiegelingen, die in de praktijk allen grond missen. Er is geen enkele reden, waarom een levensverzekering-Mij. onder Staatstoezicht geplaatst zou moeten worden; het is alsof men met een misdadiger te doen heeft, die onder politietoezicht wordt gesteld. Maar wel is noodig, dat het lichtvaardig oprichten van Mij[en] voorkomen wordt en dat kan de Staat doen door zijn wetgeving. De

wetgeving op de naamlooze vennootschappen moet verbeterd worden, maar men zij in dezen uiterst voorzichtig. Want die wetgeving moet niet in het intieme leven der Mij[en] ingrijpen, geen voorschriften van beheer of geldbelegging inhouden. Zij moet de Mij[en] niet in een keurslijf wringen, maar zij moet alleen daarvoor zorgen, dat de oprichting op soliede basis geschiedt en daarvan de koninklijke bewilliging laten afhangen. Ik heb dit boven met een enkel woord reeds aangetoond. De wet moet zoo weinig mogelijk voorschrijven en deze meening is een gevolg van de wijze waarop de wetten tot stand komen. Zij worden in de departementale bureaux in elkaar gezet, door ambtenaren, die der praktijk totaal afgestorven zijn; zij worden door de Tweede Kamer gewoonlijk slechts in ondergeschikte punten eenigszins gewijzigd, maar in hoofdzaak blijven zij onveranderd, dragende den stempel der bureaukratie en van de bovendrijvende partij. In den regel vol practische fouten, blijven de wetten jaar in jaar uit onveranderd bestaan. Terwijl de statuten eener naamlooze vennootschap, als zij niet meer voldoen, met geringe moeite gewijzigd kunnen worden en dit ook herhaaldelijk geschiedt, is de verandering of wijziging eener wet een heksentoer. Vooral een wet op sociaal gebied veroudert tegenwoordig spoedig. Laat dus de wetgever voorzichtig zijn en alleen zulke bepalingen maken, die den vorm betreffen en de oprichting van Mij[en] met een schijn-kapitaal en schijn-aandeelhouders voorkomen.

In het nieuwe ontwerp op de Vennootschappen is evenmin als in de thans nog geldende wetgeving een waarborg te vinden voor de gegoedheid van houders van niet volgestorte aandeelen. Alleen bepaalt art. 41[e], dat door het bestuur een register wordt gehouden, waarin de namen van alle houders van niet volgestorte aandeelen zijn opgenomen, met vermelding van het op ieder aandeel gestort bedrag. Dit register wordt door den kantonrechter gekantteekend, op ieder blad gewaarmerkt en door het bestuur aan het kantoor der vennootschap ter inzage voor een ieder nedergelegd.

Slaap zacht, heil aanbrengend register!

Of verwacht de wetgever misschien dat de kantoren der levensverz.-Mij[en]. te klein zullen zijn om al de belangstellenden te bevatten, die inzage komen nemen van het register, nog wel door den kantonrechter gewaarmerkt?

Laten wij ons geen illusies maken. Naar dat register komt

niemand kijken, hoogstens de medewerkers aan de enkele vakblaadjes, die door bijna niemand worden gelezen. En wat geeft bovendien zoo'n register? Gesteld nu dat half Nederland queue maakt om die registers te gaan inzien en daaruit weet welke personen houder zijn van niet-volgestorte aandeelen, zal men dan gaan informeeren naar de gegoedheid van die personen. En zoo ja.... maar dit is immers ondenkbaar.... welken waarborg heeft de verzekerde dan, dat bij eventueel gevraagde bijstorting na zooveel of zooveel jaren, de destijds gegoede houders van niet-volgestorte aandeelen, op dat oogenblik nog gegoed zijn?

Het geheele artikel is weer een staaltje van een bureau-kratischen flater; de wettenmakers zoeken voor de zooveelste keer hun heil in staten, registers, paperassenrommel.

Er is in den laatsten tijd veel geschreven over al of niet Staatstoezicht op de levensverz.-Mij[en] en zonderling mag het heeten, dat nog geen enkele der voorstanders op het denkbeeld gekomen is, dat het Staatstoezicht niet wordt, zooals hij zich dat voorstelt en zooals hij zich dat wenscht, grondend op zijn eigen ervaring als vakman. Zoo heeft o.a. de heer Wichers, adj. directeur van Kosmos te Zeist, een brochure geschreven, waarin hij den lof bezingt van Staatstoezicht en daarbij een door hem gemaakt ontwerp voegt. Prachtig, meneer Wichers, heel mooi, met zoo'n wet zou ik bijna verzoend wezen met Staatstoezicht. Maar, geachte heer, zoo wordt de wet niet. Uw oordeel wordt niet gevraagd, noch dat van uwe collega's, daarvoor zijn de van de praktijk afgestorven ambtenaren in den Haag veel te trotsch. Deze wet zal evenals de ongevallenwet, het ontwerp-Talma der invaliditeitsverzekering, de veiligheidswet e tutti quanti neerkomen op: 1°. benoeming van een nieuw legertje ambtenaren, 2°. lastige inmenging van die ambtenaren in de zaken der Mij[en], 3°. administratieve omslag zonder einde, 4°. langzame afdoening der zaken enz. enz. Alle theoretische bespiegelingen over het heilzame van toezicht van den Nederlandschen Staat worden voldoende weerlegd door de practische ervarigen, die de werkgevers opgedaan hebben bij de werking van de Ongevallen- en Veiligheidswetten.

Wilt ge een paar voorbeelden uit vele?

Een klein-fabrikant betaalde vroeger aan een particuliere ongevallenverzekering voor zijn werkvolk een jaarpremie van circa f 20. -; die werklieden waren verzekerd voor alle onge-

vallen in- en buiten hun werktijd. Tegenwoordig betaalt hij f 100. - per jaar, terwijl zijn werklieden nu alleen gedurende hun werkuren verzekerd zijn. Op zekeren dag kreeg een zijner arbeiders een ongeluk; brak een been. Na veel vijven en zessen wordt de uitkeering door de Rijksverzekeringbank goedgekeurd en aan het postkantoor worden de benoodigde gelden gedeponeerd De arbeider kan dus over het hem toekomende beschikken. Zeker, maar in theorie, op papier, niet in werkelijkheid; want de man is verplicht de gelden *zelf* te halen en daar hij niet loopen kan en in de eerste weken niet zal kunnen loopen, moet de patroon de gelden maar zoolang voorschieten. De patroon, hiermede niet tevreden, gaat naar den directeur der Rijksverzekeringbank.

Deftige portier bewaakt den toegang.

'Wat wenscht u?'

'Ik zou gaarne den directeur spreken.'

'Ja, dat gaat zoo maar niet, ik zal u een ambtenaar zenden.'

Na eenig wachten verschijnt een opgeschoten joggie. Deze brengt den patroon naar een anderen ambtenaar, iets hooger op de hierarchische ladder staande. De patroon begint dit spelletje te vervelen en gaat zelf op den zoek van den directeur, wiens kantoor hij eindelijk vindt. Nadat hij dezen heer heeft duidelijk gemaakt, dat hij geen tijd en lust heeft om de 400 ambtenaren te passeeren voor tot den troon des oppermachtigen te worden toegelaten, krijgt hij gedaan, dat de verschuldigde uitkeering, bij wijze van groote uitzondering, aan den patroon zal worden in handen gesteld, ten behoeve van den werkman. Toen de patroon een paar dagen later aan het postkantoor kwam om de gelden te halen, had de directeur natuurlijk nog geen machtiging tot uitbetaling ontvangen. Maar deze kwam zoo zoetjes aan toch af.

Betreft dit staaltje de Ongevallenwet, met de Veiligheidswet staat het niet beter geschapen. Deze wet wordt zoo kleingeestig en fitterig toegepast door ambtenaren, die van toeten nog blazen weten, dat de maatregelen, door hen voorgeschreven, niet uitgevoerd worden, omdat zij practisch onmogelijk zijn. Vandaar dat die adjunct-inspecteurs of hoe zij verder mogen heeten, door het werkvolk uitgelachen, door de patroons met een kluitje in 't riet worden gestuurd en dat het zelfs is voorgekomen dat een adjunct-inspecteur door het werkvolk van den patroon vrij hardhandig van zijn erf werd gezet.

Behalve de brochure van den heer Wichers is er ook nog over dit onderwerp een ‘Pro en Contra’ verschenen van de heeren Dr. P.T. Grinwis (Pro) en Mr. J. v. Schevichaven (Contra). Ieder zal hij het lezen moeten toestemmen, dat het Contra veel krachtiger is, dan het slappe Pro. Dit kan evenwel liggen aan het onderscheid in betoogtrant van beide schrijvers, maar - en dit teekent - zelfs de heer Wichers, die den lof van Staatstoezicht... volgens v. Schevichaven terecht ‘Staatsvoogdij’ genoemd, zingt, moet erkennen dat de Duitsche wet veel te ver gaat en de Mij[en], veel te veel aan banden legt, indien niet de ambtenaren met het toezicht belast nog al geschikte personen waren en wat door de vingers zagen. Het wel en wee der Mij[en], hangt dus af van een toevallige en tijdelijke omstandigheid.

Men moet ook niet vergeten, dat de heer Wichers eene Oratio pro domo houdt, want de Kosmos, die ook in Duitschland werkt, is daardoor met haar geheele bedrijf, ook het hoofdkantoor te Zeist, onderworpen aan het Duitsche Staatstoezicht. Dat de adjunct-Directeur dier Mij. dit toezicht tracht goed te praten, ligt nogal voor de hand, Aan hen, die er meer van willen weten, beveel ik de lezing van bovengenoemde boekjes ten zeerste aan.

Ten slotte nog een voorbeeld uit het Ontwerp der nieuwe Tariefwet, volgens de uiteenzetting van den heer Smissaert in ‘Onze Eeuw’.

‘Doch het wonderlijkste is hier wel, dat bijv. de Belgische biscuits-fabrikanten, de kisten en blikken afzonderlijk berekenen en dat zij de ledige emballage tot den daarvoor in rekening gebrachten prijs terugnemen, zoodat dan ook gewoonlijk die blikken heen en weer reizen, gevuld hier komen en leeg naar Belgie teruggezonden en weer gevuld ingevoerd worden. *Over dat zelfde blik zal nu voortaan telkenmale het recht voor biscuits verschuldigd zijn.*’!!

Ben ik een aartsvijand van Staatstoezicht en Staatsexploitatie niet uit beginsel, maar omdat de ondervinding leert dat zij in de praktijk verkeerd werken, meer gevoel ik voor den eisch van anderen, die, wars van het ingrijpen van den Staat, verlangen, dat de wet openbaarheid der balansen zal voorschrijven, hoewel ook daaraan bezwaren verbonden zijn. Het volledig openbaren van het bedrijf eener levensverzekering-Mij. zou dan alleen te rechtvaardigen zijn, als de samenleving bestond uit louter eerlijke menschen. Dit is echter niet het geval.

Iedere levens verzekering-Mij. is omringd door tal van concurreerende Mij[en]., wier vertegenwoordigers bijna nooit kieskeurig zijn in de middelen, die zij aanwenden om de Mij[en], die zij niet vertegenwoordigen, een beentje te lichten. Uit lijfsbehoud gedwongen om posten te sluiten, doen zij al het mogelijke om een concurreerende Mij. verdacht te maken. Als de wet openbaarmaking gaat voorschrijven van den toestand der Mij[en], dan zal een onpartijdige critiek aanwijzen wat nog niet volkomen in den haak is, doch tevens aantoonen, dat eene Mij. daarom nog niet alle vertrouwen dient ontzegd te worden; de concurrenten echter zullen van de verplichte openbaarheid misbruik maken, om het minder goede breed uit te meten, veel erger te maken dan het werkelijk is en het goede te verzwijgen. Om een voorbeeld te noemen. Een zwak punt bij alle jonge Mij[en] is de berekening der premienreserve nl.: om deze zoo op de balans te kunnen plaatsen als de strenge eischen der wetenschap vorderen. Een onpartijdige critiek zal zeggen: ‘heeren denkt om een voldoende stijging uwer premienreserve. Maar ik zie uit een vergelijking uwer verslagen, dat ge streeft naar vermindering van kosten, dat het beheer uwer Mij. in orde is en ik twijfel er dus niet aan of uwe premienreserve zal, binnen niet te langen tijd, op de vereischte hoogte zijn.’ De concurrenten echter maken handig misbruik van het verplichte openbaren van de berekening der premienreserve en bij Staatstoezicht is het tien tegen een, dat de Staat elke levensverzekering-Mij. tot liqudatie zal dwingen, welker premienreserve niet voldoet aan de door hem gegeven voorschriften. En dit is een groot gevaar; want het onnoodig vermoorden van zwakke Mij[en] die bij goed beheer sterk zouden kunnen worden, schaadt het levensverzekeringbedrijf in het algemeen.

Ik ben aan het einde van mijn betoog. De beperkte plaats in een Tijdschrift gedoogt niet een meer uitgebreide bespreking van het door mij behandelde onderwerp. Het was daarom alleen mijn doel in 't kort op hoofdzaken te wijzen, die verbeterd moeten worden.

Mogen mijne woorden en waarschuwingen overwogen en overdacht worden, dan ben ik voldoende beloond voor mijn arbeid.

Aphorismen.
J. Petri.

Een aviateur is uit de aard der zaak geen hoogvlieger en de globe-trotter cirkelt om zijn eigen nietigheid.

De menschen laten hun idealen op als vliegers aan de koorden en de lange lijnen des tijds.

Alle vegetariërs, aquariërs en antisigariërs zijn nobele Don-Quichoté's, strijdend tegen de staken in hun moestuin.

De meeste menschen kiezen eieren voor hun geld, want dit is nuttiger dan een volière met zangvogels.

Veel zakenmenschen zijn als jollemannen, ze weten op 't laatst niet meer op welken oever zij hun geld zullen gaan verteren.

De Hollander begint het zaakje, hij doet ook een centje in het zakje en voor het begint, eindigt het lieve leventje.

De tourist is een deftig dagjesmensch, hij gaat pootje baden in kunstschatten en gooit de proppen van zijn bewondering in zijn reisprullemand.

Buitenlandsche zaken.
M.P.C. Valter.

TOEN, daartoe aangemoedigd onder de met Engeland en Frankrijk getroffen verstandhoudingen, Italië zich twee jaar geleden gereed maakte Turkije den oorlog aan te doen, ontstond ernstig gevaar voor een grooten Europeeschen strijd. Het moest worden voorzien, dat de aanval op Tripolis tot zulk een verzwakking van het Ottomaansche Rijk zou leiden, als welke meerdere Staten gelegenheid en reden, misschien wel noodzaak, brengen mocht, zichzelf ten zijnen koste te versterken. De meer of minder vergaande partitie van Turkije, en oorlog tusschen de would-be participanten, scheen aanstaande, tenzij Duitschland en Oostenrijk te elfder ure de bevriende regeering te Constantinopel te hulp kwamen. Doch zulks zou het uiteenvallen van het Drievoudig Verbond, dat bolwerk van een vrede, ten gevolge hebben gehad. De crisis scheen niet te bezweren. Toch zijn Duitschland en Oostenrijk er in geslaagd het eene kwaad te vermijden, zonder in het andere te vervallen. Het ei van Columbus werd gevonden. De bondgenooten lieten Italië vrij de begeerde provincie te veroveren; maar verplichtten het de krijgsoperaties tot den Afrikaanschen grond te beperken. Het kwaad werd gelocaliseerd. Turkije kon zijn groote militaire resources in Europa en Azië niet in een ongelijken kamp verbruiken. Het werd tegen zichzelf beschermd. En toen bijna een jaar na den aanvang van den moedig door Enver Bey volgehouden oorlog in en om Tripolis, de kabinetten van Weenen en Berlijn een voor beide partijen aannemelijken vrede voorbereidden, konden de diplomaten zich beroemen een schitterend stuk werk te hebben geleverd. Italië, de bondgenoot, trad bevredigd, - 't be vriend Turkije onverminderd sterk uit den strijd. De verzwakking, welke tot een bijna onvermijdelijk gewelddadig deelingsproces zou hebben geleid, was voorkomen. De Driebond gaf als voorheen min of meer degelijken waarborg tegen een dreigend overwicht der entente-mogendheden. Maar hoe kundig en gelukkig Europa beschermd was geworden voor de gevolgen van de Italiaansch-Turksche kwestie, het was te ziek, te zeer in zichzelf verdeeld, dan dat nu een periode van rust verzekerd was. De vrede van Lausanne was nog niet geteekend, toen reeds weer nieuwe gewelddaden een algemeenen strijd dreigden te zullen inleiden.

De gebeurtenissen van het laatste jaar liggen versch in het geheugen. Men weet, dat de leden van het Drievoudig Verbond getracht hebben den krijg, welke Servië, Bulgarije, Griekenland en Montenegro. op aansporing van een der entente-mogendheden, tegen Turkije aanbonden, in de kiem te verstikken met de handhaving van het statu quo te proclameeren - m.a.w. het maken van veroveringen te verbieden. Het is ook bekend, dat Engeland en Rusland quasi met zulk verbod instemmend, zijn opgekomen voor het droit de conquête en hoe dientengevolge de kaart van den Balkan

in voortdurenden staat van verandering is - welke bij tijden zoodanig werd, dat Oostenrijk, ter beveiliging van de eigen positie, met gewapende interventie dreigde. Als gevolg van de aanmoediging welke Servië bij zijn streven naar expansie ontving, heeft Oostenrijk aan militaire demonstraties driehonderd en vijftig miljoen florijnen uitgegeven; en werd, wat nog meer beduidt, 's lands economische positie zoozeer gedesorganiseerd, dat het thans geld moet leenen tegen 6½, zegge zes en een half percent. Het cijfer spreekt boekdeelen. Desondanks is de positie der monarchie in den Balkan ongunstiger geworden: Turkije en Bulgarije, waarmede zij vriendschappelijke betrekkingen onderhield, zijn half vernietigd; van Roemenië is het door Russischen invloed vervreemd; Servië is vergroot ten koste van voormalig Oostenrijksch gebied (Novi Besar). En het zelfstandige Albanië - waarin de reeds lang gevestigde Oostenrijksche en Italiaansche belangen tot harmonieuse ontwikkeling zouden komen en hetwelk bestemd is een gemeenschappelijke barrière voor deze beide Staten te zijn, welke den een tegen een gevaarlijken Servischen den ander tegen hinderlijken Griekschen druk beveiligen moest? - Het is nog steeds niet gesticht. De Londensche Conferentie trok de grenzen van het nieuwe vorstendom of koninkrijk zóó slecht, dat de Albaneezen, die van hunne voornaamste marktplaatsen beroofd werden, trachtten het afgesneden gebied op Servië en Montenegro te heroveren. Welke gebeurtenis aan Servië welkome aanleiding is geweest nog meer Noord-Albaneesch territoir te bezetten. Eerst nadat Oostenrijk een ultimatum had gesteld en Duitschland en Italië ernstige vertoogen hadden ingediend, werd toegestemd het gebied te ontruimen. Als op hetzelfde oogenblik trokken echter Montegrijnen over de grens - zoodat het vuur nog geenszins gebluscht kan heeten. Engeland en Frankrijk beletten nog steeds, dat de internationale commissie, die de grens van den nieuwen Staat moet vaststellen, ernstig aan het werk gaat. Over de keuze van het staatshoofd is men het nog steeds niet eens.... Dan, onmiddellijk nadat het Weensche ultimatum effect nam, heeft de Fransche regeering aan Servië de gelegenheid geopend eene groote leening te plaatsen tot een bedrag van tweehonderd vijftig millioen francs. M. a.w. gezegd heeft Frankrijk de Fransche fabrikanten in staat gesteld enorme hoeveelheden strijdmateriaal te verstrekken aan den meest oorlogzuchtige van alle de Balkanstaten.

In het laatste jaar werd de toestand in den Balkan van kwaad tot erger. Ernstige organen te Weenen wijden de schuld van alles aan de diplomatie - die zwijgen moet om haar moeilijk spel niet bloot te leggen. Wat het einde der verwikkelingen zal zijn, is nog niet te voorzien. De vrede, welke heden gesloten wordt, geeft geen waarborg, dat niet morgen weer vijandelijkheden geopend zullen worden. - Het zal wel een jaartje duren, eer de rust in Europa weerkeert, van welks verstoring de bloedige tooneelen op den Balkan geen oorzaak, doch slechts symptoom zijn.

De groote beteekenis van den strijd der laatste twaalf maanden ligt in de omstandigheid, dat hij de verdeeling van Europeesch Turkije tot een feit gemaakt en die van het Aziatisch territoir ingeleid heeft. Bij alle groote zorg welke de geschiedenis tot heden heeft gebaard, blijft het een gelukkig verschijnsel, dat de partitie van het gebied in Europa, beperkt gebleven tot de volkeren van het schiereiland, tot dusverre nog geen aanleiding van de grootmachten heeft gegeven het zwaard te trekken. Dit kan allerminst vertrouwen schenken, maar laat toch hoop dat uiteindelijk de

toestanden op den Balkan zonder grooten oorlog definitief geregeld kunnen worden. - Inmiddels staat men, vóór dit nog is geschied, reeds weer voor een nieuw proces: de in voorbereiding zijnde partitie van Aziatisch Turkije.

Frankrijk heeft van de Porte reeds concessies verkregen voor de exploitatie van de havens van Jaffa, Caïffa en Tripoli aan de oostkust van de Middellandsche zee en voor die van Tireboli en Hèraclé aan de Zwarte zee; zoomede voor den aanleg van een net van spoorwegen tusschen de Middellandsche- en de Zwarte zee, omvattende de lijnen

a Samsoun - Sivas - Kharpout - Arghana.
b Arghana - Bitlis - Van
c Tribizonde - Erzeroun.
d Erzeroun - Erzinghian - Sivas.
e van een punt van de lijn Samsoun - Sivas naar Kastamouni.
f van een punt halfweg Rayala - Ramlez naar Jaffa - Jerusalem.

De bouwkosten, verdeeld over tien jaar, zullen worden gevonden uit eene leening van zevenhonderd millioen francs, tot dekking waarvan het Turksche tarief van invoerrechten zal worden herzien en monopolies voor lucifers, speelkaarten, spiritualiën en cigarettenpapier zullen worden gecreëerd.

Rusland heeft zich reeds de medewerking van de Turksche regeering verzekerd voor de reorganisatie van het gouvernement van Armenië - hetgeen met een woord alle gewenschte concessies beteekent. Nominaal zou de Turksche souvereiniteit geëerbiedigd worden. Van Engelsche zijde wordt aangedrongen, dat het nieuwe bestuur onder internationale contrôle zal worden ingesteld; van dien kant bestaan, naar verluidt, bezwaren. Duitschland moet echter reeds aan de St. Petersburgsche regeering vollen steun hebben toegezegd voor haar plan, terwijl minister Sazonow te Parijs was om te onderhandelen over erkenning der wederzijds verkregen concessies.

Engeland begeert voor zich het gebied aan de Perzische Golf, zuivering en versterking van zijne positie in Egypte....

Onder de thans geconcipiëerde en tot op zekere hoogte in voorbereiding zijnde deeling van Aziatisch Turkije in invloedssferen, zouden de leden van de Entente belangrijk baat hebben, de Verbondsmogendheden echter slecht varen. Duitschland zou wellicht een overwegenden eeonomischen invloed in Klein Azië behouden, maar Italië zal niet dan ten koste van veel bloed en schatten gelds eene arme provincie veroverd hebben, terwijl Oostenrijk, hetwelk als gevolg van de deelingsoperaties enorme offers bracht, niets zou bekomen.

Onze leestafel.

Nieuwe Nederlandsche Dichtkunst. Rede, uitgesprooken te Gent in het congresgebouw der Waereld-tentoonstelling op 5 Juni 1913 door Frederik van Eeden. - Amsterdam, W. Versluys. 1913.

Een betoog in brochure-vorm, veertig pagina's groot, en voornamelijk van belang, omdat het nog eens duidelijk Van Eeden's opvatting omtrent poëzie en dichterschap in 't licht stelt.

Het ethische element is het, dat den scheidsmuur vormt tusschen Van Eeden en zijne literaire tijdgenooten. Het ethische element, dat den kunstenaar bindt aan de menschen, aan de maatschappij. De kunstenaar mag zich niet van de maatschappij afkeeren, wil hij, volgens de opvatting van Van Eeden, zuivere en volledige kunst voortbrengen. Dichterschap kan volgens Van Eeden niet anders beteekenen als ‘een zoo goed mogelijk mensch zijn,’ zooals Schiller sprak van ‘der einzig wahre Mensch.’ Toen Van Eeden dit voor het eerst uitsprak, vond hij onmiddellijk Kloos tegenover zich, die zelfs beweerde, dat de uitdrukking ‘een goed mensch’ uit de taal moest verdwijnen.

Wanneer Van Eeden een ethisch idealisme binnen den kring van een algemeen dichterschap wil betrekken, onderscheide men dit wel van wat men tendenz-kunst pleegt te noemen. Tendenz-kunst is werk dat den lezer poogt mede te sleepen in een of andere richting, werk dat staat onder den sterken invloed van wat de schrijver onder de menschen verrichten wil.

Wanneer Van Eeden spreekt van ethisch idealisme in de poëzie, dan wil hij, dat de dichter-zelf door de schoonheid van zijne idealen, ook al zijn deze ethisch, en meer of minder rechtstreeks gericht op de maatschappij, bewogen worde. Met de negatie van elke moraal, eene beschouwing als door Kloos wordt voorgestaan, kan hij zich niet vereenigen.

Men gevoelt, dat de afstand, die Van Eeden's zienswijze scheidt van de kunst-der-strekking, niet groot is. En voor de kunst der zuivere ontroering is het standpunt, dat hij inneemt, gevaarlijk. Daarom keerde Kloos zich tegen hem, die het dichterschap niet door ethische bijmengsels vertroebeld wenschte te zien.

Naar aanleiding van het sonnet Hemelvaart van Jac. Perk zet Van Eeden in dit betoog zijne opvatting uiteen. Hij komt tot de classificatie van vijf verschillende harmonieën, die door onderlinge eenheid de schoonheid van het gedicht voltooyen: Geluid - Geluid en Beeld - Geluid, Beeld en Stemming, - Geluid, Beeld, Stemming en Begrip - Geluid, Beeld, Stemming, Begrip en Ethische wijsheid.

Bij den bekenden regel:

> De Godheid troont - diep in mijn trotsch gemoed,

begint volgens Van Eeden het ethische element in het gedicht.

Er is al veel met dien regel gesold. Vosmaer heeft hem willen ver-

wringen tot banaliteit. Kloos heeft hem de rechte plaats aangewezen.[1] Nu komt Van Eeden, en bekijkt den regel nog eens door den bril eener ethische wijsheid.

In de terzinen van het gedicht speurt van Eeden verder de ethische wijsheid na:

'De hemel is mijn hart' drukt nogmaals deze ethische wijsheid uit. Het loodzwaar drukken van den voet op de aarde, geeft aan: de spanning van dezen wonderbaren zelfinkeer. Het 'zoete glimlachen' bij het aanzien van het triviale genoegen der wereld, duidt op de zeegen van het diepe nieuw-gewonnen inzicht, en het wegtrappen van de waereld is als een machtige, beeldende aanwijzing van de uiterste verheffing der extaze.'

En iets verder:

'De laatst beschreeven aandoeningen zijn richtingsgeevend, zij hebben beteekenis voor het gansche leven, voor alle handelingen van den mensch. Het zijn éthische aandoeningen en zij vormen het belangrijkste en meest weezenlijke van het vers. Al andere aandoeningen van geluid, beeld, stemming en begrip moeten weder met deze éthische wijsheid harmonieeren en daardoor de hoogste schoonheid te weeg brengen.'

De schrijver beschouwt alzoo de éthische wijsheid als de hoofdzaak, 'de kern, de leidende kracht, de pool, waaromheen zich alle andere harmonieën polarizeeren.'

Hoe vast ik geloof in de profetische inspiratie van den dichter - terecht zegt Van Eeden dat dit noodig is, om de waarheid van een vers als dit te beseffen - ik geloof niet, dat ethische wijsheid de diepste grond is van dit gedicht. En te minder geloof ik dit, wanneer ik mij de Hemelvaart denk als schakel in den ganschen sonnetten-cyclus. Van Eeden beschouwt het gedicht als vers-op-zich-zelf; het is een fragment, een hoogtepunt uit een geheel.

En nu is het wel waar, dat door den ganschen Mathilde-cyclus een draad loopt van zeker wijsgeerig levens-inzicht, een beginsel, dat bij langer leven had kunnen gedijen tot bezonkene wijsheid. Doch het is niet de kern van den verzen-cyclus, ook niet van het sonnet Hemelvaart; al moge het hierin meer naar voren komen dan in de andere schakels.

Ik heb de verzen van Jacques Perk altijd gelezen - en zal dat ook blijven doen - naar dezen raad van Kloos:

'... wilt gij de verzen van Jacques Perk mooi gaan vinden, u zelf daardoor een uitnemend geestlijk genoegen gaan bezorgen, dan hebt gij niet eerst iets goed te bedenken, of steviglijk te weten, dan hebt gij u vooral niet op een standpunt te plaatsen, heelemaal niet op het een of ander standpunt, zooals ge er, als ieder mensch, natuurlijk vele en ernstige hebt, een standpunt, van waaruit gij dan zoudt willen redeneeren, u grondend op een denkbeeld, aangeleerd door u of overgenomen in een vroegere periode van uw Zijn. Neen, gij hebt die verzen alleen te gaan lezen, lettend uitsluitend, met ziel en zinnen, op de reine Schoonheid, die daar vóór u staat!'[2]

Ja, dan, maar dan ook alleen, kan men deze bezielde verzen doorvoelen als de vergeestelijking eener liefde. vereenzelvigd met de schoonheid, tot een droom van het allerhoogste.

Voor een goed deel is het geschrift van Van Eeden direct gericht tegen Kloos. Na in den breede, doch zonder veel overtuiging, te hebben betoogd,

1. Zie: Kloos. Nieuwere Literatuurgeschiedenis II p. 203 e.v.
2. Jacques Perk, Gedichten. Zevende uitgave, pag. 22-23.

dat Kloos de verzen van Perk niet heeft verstaan, tast hij de poëzie-zelve van Kloos aan, en verduidelijkt zijne meening door de behandeling - eigenlijk mishandeling - van een der sonnetten. Tot beter begrip schrijf ik even het bewuste vers af:[1.]

Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten,
  En zit in 't binnenst van mijn ziel ten troon
  Over mij-zelf en 't al, naar rijks-geboôn
Van eigen strijd en zege, uit eigen krachten, -

En als een heir van donker-wilde machten
  Joelt aan mij op, en valt terug, gevloôn
  Voor 't heffen van mijn hand en heldre kroon:
Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten.

En tóch, zoo eind'loos smacht ik soms om rond
  Uw overdierbre leen den arm te slaan,
    En, luid uitsnikkende, met al mijn gloed

En trots en kalme glorie, te vergaan
  Op úwe lippen in een wilden vloed
Van kussen, waar 'k niet langer woorden vond.

Ethische wijsheid is er zeker in dit gedicht weinig te vinden. Is het daarom minder-volmaakte poëzie? Ziehier, wat Van Eeden o.a. zegt over het gedicht:

'... in plaats van een climax, zooals bij Perk, met al hooger stijgende gedachten, krijgen we een herhaling van het begin, en daarna een duidelijken val.

De sublieme en sereene verheffing van Perk wordt hier vervangen door een zich laten gaan, een toegeeven en bezwijken. Vroom mystieke éthische wijsheid wordt niet gegeven, en het troonen der Godheid heeft meer van een hoogmoedige zelfverheerlijking van den persoon des dichters dan van een opgang in het Booven-persoonlijke en Eeuwige, zooals bij Perk.'

Deze vergelijking schijnt mij niet juist. Ten eerste gaat het niet aan, dit sonnet met Perk's Hemelvaart in één adem te noemen, omdat het eene een geheel, een gedachte-en-gedicht op zich-zelf vormt, het andere daarentegen een klein gedeelte uitmaakt van eene grootere conceptie. In dit opzicht staan beide gedichten niet gelijk, en mogen zij ook niet van eenzelfde standpunt beoordeeld worden.

En wat nu het gedicht van Kloos op zich-zelf betreft - ik voor mij vind het eene dichter-uiting van zeldzame schoonheid. De herhaling van den eersten regel schijnt mij ook niet eene zwakheid, zooals Van Eeden van meening is; integendeel, deze herhaling, voorbereid door de drie vooraf-gaande regels, is hier volkomen logisch en als-van-zelf-sprekend. De beide quatrijnen hebben ieder afzonderlijk dezen regel tot grondgedachte, en de hoogere eenheid van harmonie wordt door de herhaling bevestigd.

De aangrijpende terzinen, door wanhoop ingesproken, maken het gedicht, juist door de tegenstelling met het trotsche begin, tot een diepontroerend geheel.

1. Verzen van Willem Kloos I. Blz. 11

Dit is het verschil: bij Perk de triomf van de vergeestelijkte Liefde, bij Kloos de vertwijfeling om den strijd tusschen mensch en kunstenaar. Van dit verschil moet men uitgaan, en niet, van ethisch-maatschappelijk standpunt af, naar dat verschil de waarde bepalen.

Trouwens, dat Van Eeden zelf gevoelt, dat het werk van Kloos tot eene absoluut andere, niet met Perk te vergelijken kunstsoort behoort, blijkt wel hieruit, dat hij Kloos maatschappelijk plaatst aan de zijde van Verlaine en Wilde, al is het niet bijzonder kiesch, dàt hij het doet.

Aan de vijf harmonieën, hierboven opgenoemd, toetst Van Eeden nu het werk van eenige der moderne dichters. Zijn oogst is schraal. Hij moet zelfs in de Indische literatuur zoeken, om iets te vinden dat hem volkomen bevredigt, en citeert in tweedehandsche vertaling een gedicht van Rabindranath Tagore - ik hoop dat ik den naam goed gespeld heb.

Er staan ook goede dingen in het boekje. Wat de schrijver zegt over de overdreven waarde, gehecht aan de loutere klank-expressie, is zeker waar, en evenzeer is het een feit, dat in de verfijnde techniek van tegenwoordig veel verborgen rhetorica, onder den schijn van heusche poëzie, onze literatuur wordt binnengesmokkeld. Maar de eigenlijke waarde dezer brochure is, dat zij Van Eeden's denkwijze in een helder licht stelt; de literair-historische waarde dus.

HERMAN MIDDENDORP.

Joannes Reddingius, Regenboog. Jeugdverzen. Uitgegeven door de Maatschappij voor goede en goedkoppe lectuur, Amsterdam (Nederlandsche Bibliotheek, no. 247-248).

Welk een sympathiek dichter is de heer Reddingius! In de broos-bekoorlijke melodieën van zijn Johanneskind toonde hij reeds het aantrekkelijke zijner kleurige rhythmen; in de thans door de Wereld-bibliotheek aangeboden verzen openbaart zich zijn talent nog volkomener en sterker. In de Johanneskind-gedichten gaat nu en dan de lichte cadans van de vers-melodie over in iets popperigs, iets al-te-naïefs; het wordt een enkel maal zoo, dat men zich afvraagt of het niet buiten de grenzen van het dichterlijke valt; men zou wat meer kracht, wat meer suggestieve zegging wenschen. In regels als de volgende:

> Al liedjes die ik vond
> zond
> ik u zoo blij te moe
> toe[1],

is deze consequentie van 's dichters meest kenmerkende eigenschappen bereikt.

In de verzen, die onder den passenden titel Regenboog verzameld zijn, treft men dit on-sterke element niet, of slechts zeer sporadisch aan. Zonder dat nochtans de qualiteiten, die het lezen en herlezen van Johanneskind maakten tot een stil en verfijnd genot, verloren zijn gegaan; integendeel, dat genot wordt ons in deze gedichten opnieuw geboden, zelfs inniger en volledíger, want zonder de storing waarvan ik hierboven sprak.

1. Johanneskind, pag. 64.

Ik noemde Regenboog een passenden titel voor deze verzen. Inderdaad, de stemming die over de beregende landen zweeft als de natuur schreit en lacht tegelijk, veel-voudig spel van breeklijke tinten, gezien door schemering van tranen - die stemming spreekt sterk uit deze melodieën.

Ziehier een gedicht dat van die gesteldheid blijk geeft:

Vaarwel, vaarwel, dat vast uw lief u leide
door 't leven heen, zoo donker vaak en zwaar,
zóó droef, dat ik nadenkend naar u staar,
die gaat zoo ver, o lieve twee, gij beiden.

Vaarwel, vaarwel, het was een vinde' en scheiden,
na droom van heil, zoo veilig en zoo klaar, -
licht was in mij, die smeekte: openbaar
mij door uw kracht àl pracht van alle tijden.

Ik was u goed, nietwaar, die oog in droomen
u, lieve, na, die 'k vruchtloos roepen zal...
Nu zult gij nooit meer tot uw dichter komen,

Die lachen kon na leed en smaad en val,
herlevend gansch, o lieve, door uw blij zijn,
maar gij zult hem, dit weet ik, staêg nabij zijn.

Ofschoon dit gedicht bewijst dat de dichter den sonnetvorm beheerscht en in dien vorm zijn rijk en diep sentiment treffend weet uit te drukken, toch is de heer Reddingius niet de sonnetten-dichter bij uitnemendheid. Het vrije rhythme, de zacht-aanstuwende cadans van het strophische rijm zijn beter geschikt om de zingens-weelde te vertolken, die de ziel van dezen kunstenaar beweegt. Men vergelijke met het aangehaalde sonnet een vers als het volgende:

Nu buigen de halmen door 't windje bewogen,
zachtekens zacht,
de zon schijnt op aren, die dansende varen
in goudene pracht.

Naar 't spelen der vlagen, die komen getogen
in lichten kadans,
gaan òp zij en neder en rijzen daar weder
in 't zonnegeglans,

Een vreugde van leven werd in mij geboren,
die weet van geen nacht,
bij 't zingende koren, ging onrust verloren,
Zachtekens zacht.

Ook het genre van dit gedicht toont den heer Reddingius in zijne volle kracht: de natuur-poëzie. Daar droomt in vele zijner verzen een bewonderende liefde voor al het geschapene, een liefde die blijheid bracht over het leven van den dichter, een liefde die hem tot zingen drong. Kleuren en geruchten der natuur heeft hij in het verborgene nagespeurd; hij luisterde naar het gonzen der bij, naar het ruischen van den wind door de popelblaren, naar het tikkelen van den regen in den nacht. Een aroom van vochtigen boschgrond stijgt uit deze verzen op; een nevel van zomeravond-stilte onwademt deze wijzen.

De heer Reddingius, die de verzen van den dichter J. Winkler Prins verzamelde en uitgaf[1], dichtte in de inleiding zijner uitgave dien fijnen natuur-symbolischen kunstenaar o.a. deze woorden toe:[2]

> Diep in hem woonde liefde voor àl leven,
> liedren en bloemen, fijne zingensmacht,
> teerheid om 't wondre, weeke wolken-zweven,
> om wat de ziel weer luisterend had volbracht...
> Het lied van 't woud heeft in zijn lied geklonken
> en van de zee, maanlicht en zonnevonken.

Deze regelen, waarmede het werk van Winkler Prins zoo juist wordt getypeerd, zijn evenzeer van toepassing op de poëzie van den heer Reddingius zelven. Levens-blijde vroomheid schonk hem bezieling, die open-bloeide in het lovende lied:

> Vlakten en heuvlen, o de God is goed,
> die 't vee laat grazen in de weelge weien,
> die stroomen zeewaarts zendt en de valleien
> met loover tooit en die de vooglen voedt.

Voor een kunstenaar, die zoo diep in het wezen der natuur is doorgedrongen, die zoozeer één werd met het leven van bosch en heide, is het niet te verwonderen, dat het druk-doende, enerveerende gejaag der stad hem drong tot een klacht als deze:

> De huizen staan zoo mat,
> zoo oud en moe-versleten,
> 'k heb nimmer de oude stad
> zoo oud geweten.
>
> De menschen doen zoo moe,
> na al hun druk gedoe,
> al dat ellendig zijn,
> dat doet mijn hart zoo'n pijn.
>
> Het is mij of ik draag
> hun zware leed in mij,
> ik ben zoo vol geschrei
> en vol geklaag.
>
> Maar 'k weet in mij nog licht,
> al is 't ook nacht rondom,
> O roep mij, goede plicht,
> ik kom, ik kom.

Ook in dit gedicht valt weer op, wat uit al de verzen spreekt: het natuurlijk echte van het dichter-gevoel. Eene oprechtheid, die even sympathiek aandoet als de vriendlijke vrede die deze poëzie omstraalt.

1. Nederlandsche Bibliotheek, no 94-95.
2. Inleiding, pag. XVII.

De jeugdverzen, die den bundel besluiten, bevatten veel schoons; in het bijzonder werd ik hier getroffen door scherpte van visie en plastische zegging. Ik wijs bijv. op de sonnetten Dorp en Herder, (resp. pag. 156 en 158) beide bekoorlijk door de landelijke rust die zij weergeven.

Het was een goed werk van de Wereld-bibliotheek, deze schoone verzen te brengen onder het bereik van velen.

HERMAN MIDDENDORP.

Balthazar Verhagen. Nachtwaken, H. Prakke, Nijmegen.
Balthazar Verhagen. Storm. Versiering naar origineele etsen van Van der Stok. H. Prakke, Nijmegen.

Nachtwaken is de verzamelnaam voor een aantal hoogst eigenaardige gedichten, door den uitgever keurig bijeen-gebundeld in een blauw-met-goud boekje.

Hoe verschillend is het talent, dat zich in deze verzen openbaart, met dat van den heer Reddingius! Daar het Hollandsche landschap, beelding van het wisselen onzer getijden, hier een schimmenrijk uit de oudheid; daar de vreugd om een bloem, een meisjeslach, een zingende vogel, hier de zwaargolvige weemoed van ongewende wijzen; daar een mengeling van luchtige melodieën, als een dans van vlugge, frêle meisjes of het gespeel van vlinders in het zonlicht; hier een struische bouw van ernstige elexandrijnen, of de gestadige stroom van den betoomden dactylus; daar de luchte geruchten van fluiten en harp; hier het statige stijgen van zwellenden orgel-zang.

Maar één element vindt men bij Balthazar Verhagen zoowel als bij den heer Reddinguis: de smachtende menschelijkheid van den dichter. Om deze liederen van den nacht doolt een weemoed van dichter-verlangen, en de heimelijkheid dezer sterren-klare nachten is doorhuiverd van een droom.

Soms lost die droom zich op in de vereering voor eene Vrouw:

> Ik leg mijn handen aan uw slapen
> En kus uw wimpers, die verdroomd
> In liefdebloemen zijn herschapen,
> Wijl één verrukking ons doorstroomt...

soms blijft hij dolen, onuitgesproken klacht, in een symbolisch natuur-gedicht, als in het sonnet Late Herfst, waarvan ik hier de terzinen een plaats moge geven:

> Dit is de doffe tijd van 't uitgebloede leven,
> Van 't flauwe staren uit lang droog-geweende oogen,
> Van het in vriendschap en veel warme liefd' verkillen...
>
> Een tijd om àlle schoone droomen prijs te geven,
> Vernietiging van àllen arbeid te gedogen,
> Om niets, niets meer te kunnen, en niets meer te willen...

Wel is er ook vreugde in deze verzen; doch waar bij Reddingius het geluk wordt aanvaard als een geschenk van den hemel, geput uit de volheid van het leven, gedaald van het blauw der lenteluchten, opgewolkt

uit de harten der stralende bloemen, daar komt uit deze gedichten de vreugde met trager, bedachtzamer stap, als een plicht:

Want Leven is naar Schoonheid trachten,
En Vreugde is Schoonheids diepe zin,
Wie háár zich tot bewustheid brachten,
Ontvingen Liefde tot gewin.

Meermalen wordt men in deze gedichten getroffen door een plotselingen regel van zoo fijne, beeldende zegging, dat men onwillekeurig ophoudt en den regel herhaalt, half-luid, met gesloten oogen, om de visie van den dichter te kunnen volgen. Tot deze vondsten reken ik een regel als de volgende, uit Nachtlied:

Een stille zwaluw zwenkt voor 't donk'rend blauw...

waarin alleen de storende ‘'t’ voor ‘donk'rend’ even de bijna volkomene pracht van zegging breekt.

En wat een stemming geven regels als de volgende, uit het gedicht De gesloten Poorten:

De maneschijn mijmert in vloeiende stroomen
Langs daken en vensters en fluistert den zang
Van scheem'rende droomen...

Ik noem nog de gedichten Geheime verwantschap, Lydische nacht, De nachtwake van Palinurus, De Sirenen, De Syrische Copa, en vooral het kleurig-rhythmische Rhodokleia, waarvan ik het begin-couplet afschrijf als een voorbeeld van fijne virtuositeit:

Waar in droom-omsponnen blankheid
Zich verheft de ruige rankheid
Van den Helikoon bij nacht,
Waar het onbewogen maanlicht
Op den rotswand zilv'ren paân sticht,
Kwam zij zacht:
Uit der starren ijl geflonker,
Door de wouden, door den donker
Van spelonken dreef de kracht
Van heur licht bewogen leden
Haar al dansend naar beneden,
Waar de zomer-morgen lacht.

Och - eigenlijk heeft elk van deze gedichten zijn eigen behoorlijkheid; al de verzen zijn waardevol als schakel in het kunst-rijke geheel, waarvoor wij den dichter Balthazar Verhagen dankbaar moeten zijn.

Het kleine, ± dertig pagina's beslaande boekje getiteld ‘Storm’ doet eveneens schrijver en uitgever veel eer aan. Velen onder ons zullen zich nog den, in de meteorologie historischen, datum van 30 September 1911 herinneren, om den storm die dien dag en nacht het angstige Holland teisterde. De fantasie van den dichter Verhagen heeft dezen stormnacht

bevolkt met de sombere geesten der oudheid, wier titanische krijg de worsteling der woedende elementen symboliseert.

Enkele reproducties naar fraaie etsen van Van der Stok, die, door sterkte van grillig-romantische conceptie en fijnheid van uitvoering, zeer goed voegen in het kader van dit werk, illustreeren den tekst.

HERMAN MIDDENDORP.

Maurice Maeterlinck. De Dood. Vertaling van Mevrouw G.M. van der Wissel - Herderscheê. - Den Haag, C.L.G. Veldt. 1913.

Men zou iedere vertaling van Maeterlinck's werken eene mislukking kunnen noemen, ook de overzetting van La Mort. Ik zeg dit volstrekt niet, om den arbeid van Mevrouw Van der Wissel te deprecieeren; de vertaalsterzelve, die blijkens deze bewerking diep in den geest van den grooten dichter-denker is doorgedrongen, zal het moeten toestemmen, dat het onvertaalbare element bij Maeterlinck beduidend grooter is dan bij vele andere schrijvers. Er zweeft om de taal van dezen schrijver, om zijne zachtcadanseerende volzinnen een onzegbaar waas van geheim, een ijl-blauwen, mystieken nevel gelijk; iets als een fluïde van ongesproken verlangen naar het eeuwige. Woorden kunnen het niet vatten; wat ik er hiervan schrijf is eene ruwe benadering, slechts in de verte aanduidend het wezen dezer mysterieuze zegging. 'Il s'en dégage je ne sais quel charme subtil et simple', hoorde ik eens eene, Maeterlinck vereerende, Française zeggen. Deze woorden schoten mij, voor het eerst Maeterlinck in vertaling lezend, weder te binnen: er is iets weg van de bekoring, iets dat onmogelijk behouden kon blijven. Het moest gaan als bij het overschenken van kostbaren nardus: van het aroom gaat iets verloren. Maar overigens volbracht de vertaalster haar werk met toewijding; om bij het beeld te blijven; zij spilde niet. Wat verloren ging, had niemand in hare plaats kunnen behouden.

Het boek moge véél worden gelezen. Er is behoefte aan dergelijke lectuur. Het domineerende pessimisme in de wijsbegeerte onzer dagen heeft als het ware de vensters op de oneindigheid met zware luiken afgesloten; dit boek is eene poging, de bouten af te wentelen; het opent een uitzicht.

'Ik heb niets toegevoegd aan al wat men reeds wist', zegt de schrijver aan het slot zijner beschouwingen. 'Ik heb eenvoudig getracht, dat wat waar zijn kàn af te scheiden van wat het zéker niet is; want indien men al niet weet waar de waarheid zich bevindt, dan leert men tenminste, waar ze niet is.' De groote waarde van dit ernstige boek is tweeledig: ten eerste schuift het de talrijke waanvoorstellingen, die voor den dieperen denker den geestelijken horizon verduisteren, met beslistheid en overtuigende logica op zijde; ten tweede legt het in een glashelder systeem de overpeinzingen vast, die half-bewust, vertroebeld door twijfel, conventie, vrees voor het onbekende, wel eens hebben rondgedroomd in de zielen van hen, die geslingerd tusschen hoop en vrees het mysterie van den dood tegemoetdachten.

De lijnen, langs welke deze beschouwingen zich bewegen, gaan ver buiten elken vorm van godsdienst om. De schrijver is beter ingelicht dan de heilige in het woud, die aan Zarathustra de woorden ontlokte: 'Sollte es denn möglich sein! Dieser alte Heilige hat in seinem Walde noch nichts davon gehört, dass Gott todt ist!' -

Buiten den godsdienst om komt Maeterlinck tot vier denkbare oplossingen: algeheele vernietiging;

voortleven met ons bewustzijn van het heden;

voortleven zonder eenig bewustzijn;

voortleven in het algemeene bewustzijn, of met een bewustzijn dat niet hetzelfde is als dat wat in deze wereld ons deel is.

De uitkomsten van Maeterlinck's logica, aangeboden in zijn beeldrijk en poëtisch proza, alle na te gaan en aldus den inhoud van het boek te resumeeren, zou mij te ver voeren, en men zou, zich hieraan wagend, toch nog slechts een zeer onvolledig denkbeeld kunnen geven van het schoone en goede boek.

Ik zal enkele punten aanstippen.

Voortdurend legt Maeterlinck er den nadruk op, dat wij, bij het nadenken over leven en dood, veel te veel uitgaan van onze menschelijke persoonlijkheid, ons ik-heidje, dat wij tot elken prijs willen behouden, en dat ons toch op onze reis door de oneindigheid eer een last zou zijn dan eene geruststelling. Ziehier een klein fragment, waarin van deze ik-heid, ons menschelijk bewustzijn, gesproken wordt:

'Zoodra men den blik dompelt in de mysteriën van deze eeuwigheid, waarin al wat gebeurt reeds moet gebeurd zijn, lijkt het integendeel veel aannemelijker, dat wij tallooze vormen van bewustzijn zouden gehad hebben, waarover ons tegenwoordig leven leven een sluier werpt. Indien dit zoo is, en indien er bij onzen dood een bewustzijn zal voortleven, dan moeten die andere ook een voortleven hebben, want er is geenerlei reden om aan datgene wat we hier beneden verworven hebben, een zoo buitengewone gunst te verleenen. En indien die allen voortleven en tegelijkertijd zullen ontwaken, wat zal er dan in die eeuwige bestaansvormen worden van een klein bewustzijn van enkele aardsche oogenblikken? En nog meer, zelfs indien het al die voorafgaande levens zou vergeten, wat zou er dan nog van worden onder de aanvallen, den toevloed en de eindelooze aanbrengsten van de eeuwigheid daarna; is het niet als een klein en broos eilandje, aanhoudend afgeknaagd door twee onbegrensde oceanen? Armzalig en onzeker als het is, zou het zich enkel kunnen staande houden onder voorwaarde van niets nieuws meer te verwerven, voor altijd gesloten, afgezonderd en beperkt te blijven, ongevoelig en ondoordringbaar voor alles, te midden der ongehoorde geheimenissen, der fabelachtige schatten en tafereelen, waartusschen het eeuwig zou moeten doorloopen, zonder iets meer te zien of te hooren; en dat ware wel de ergste dood en het ergste noodlot, die ons konden overkomen.'

Van deze conclusies uit komt de schrijver, het gewijzigd bewustzijn na den dood overwegend, tot eene beschouwing van de hypothesen aangaande theosophie en spiritisme. Maeterlinck acht het voortleven, uit de tot nu toe waargenomen feiten op dit terrein, nog niet bewezen. Doch met groote waardeering spreekt hij over den arbeid der ernstige werkers, die eenig licht willen verspreiden over de duisternissen van den dood, en de leer der reïncarnatie, die door de floersen der eeuwen heen haar schemer van wijsheid en mysterie werpt, behandelt hij met eerbied en ontzag.

Aanhanger der occulte wetenschappen of niet, men zal moeten toestemmen, dat de bezwaren door den schrijver ingebracht, berusten op nadenken en onderzoek; zijn ernstig en waardig betoog heeft niets van de, aan de oppervlakte blijvende, lichtvaardigheid, waarmede ook nog in onze dagen,

en zelfs door mannen van wetenschap, het occultisme wordt bespot en geminacht.

De consequentie van de reïncarnatie-leer, de terugkeer in het goddelijk principe, waaruit men gesproten is, wordt door Maeterlinck weerlegd als volgt:

'Ik wil het aannemen, hoewel dit alles nog het eenigszins verdacht stempel draagt van onze kleine aarde en hare oude godsdiensten; ik wil het aannemen, maar daarna? Waar het voor mij op aankomt is niet dat wat eenigen tijd zijn zal, maar altijd; en uw goddelijk principe lijkt mij in het geheel niet oneindig noch definitief. Zelfs lijkt het mij van lager orde dan wat ik mij voorstel zonder uwe hulp. Een godsdienst nu, die, al ware ze ook op duizenden feiten gegrondvest, den God, dien mijne hoogste gedachten scheppen, zou verkleinen, zulk een godsdienst kan mijn bewustzijn niet aan zich onderwerpen. Uwe oneindigheid of uw God is, al is hij nòg onbegrijpelijker dan de mijne, toch minder groot. Als ik in hem terugkeer, dan is dit zoo, omdat ik uit hem gesproten ben; als ik uit hem heb kunnen treden, dan is hij niet oneindig; en als hij niet oneindig is, wat is hij dan?'

De schrijver erkent wel, dat de wetenschappelijke spiritisten zich niet tot aan dezen God wagen; maar de opmerking ligt dan tevens voor de hand, dat zij evenzeer als de niets-wetende tusschen de raadsels van oorsprong en einde ingesloten zijn.

Zonder de hulp van theosophie of spiritisme beproeft de auteur nu iets verder te komen op het onontgonnen terrein van mysterie. Hij doet dit met zorgvuldig wikken en wegen, en geen volzin is neergeschreven, die niet het kenmerk draagt eener wijze bezonkenheid van geest. Er staan mystieke vragen in dit boek, waarvan een diepere wijsheid uitstraalt, dan de geheele pessimistische filosofie kan antwoorden.

De dichter spreekt in dit boek niet minder dan de denker. Ik schrijf nog de volgende volzinnen af, als een voorbeeld van hetgeen men visie van het universum zou kunnen noemen, en betreur het slechts dat ik in vertaling moet citeeren; het is eene aansporing om het leven achter de poorten van den aardschen dood te zien als

'.... een dier grootsche feesten van de materie en den geest, waaraan de dood, eindelijk onze twee vijanden tijd en afstand verwijderend, ons weldra toe zal staan deel te nemen. Bij iedere wereld, die ontbonden wordt of uitgedoofd, die verbrokkelt of verbrandt of die door een andere wereld wordt ontmoet en in puin ggworpen, begint er een nieuwe prachtige ervaring, komt er een wonderbare hoop naderbij, en misschien een onbekend geluk, geput uit het onuitputtelijk onverwachte. Wat doet het er toe of ze verstijven of verbranden, zich samentrekken of uiteenvallen, elkander vervolgen of ontvluchten; de stof en de geest moeten, wanneer ze niet meer verbonden zijn door hetzelfde armzalig toeval, dat ze in ons bijeen hield, zich verheugen over al wat gebeurt, want alles is enkel geboorte en wedergeboorte, afreis naar het onbekende bevolkt met heerlijke beloften en misschien voorgevoel van het aankomen in iets onuitsprekelijks....'

Ik herhaal het: het boek moge véél gelezen worden. Doch intusschen zij opgemerkt, dat deze beschouwingen alleen voor geestelijk-volwassenen zijn. Tot de menigte daalt het werk niet af. Een Multatuli zal Maeterlinck nooit worden; zijne geestelijke voornaamheid is er een waarborg voor. Voor het bestanddeel, dat zich tot nu toe geneerde met de leer van kracht-en-stof

en het Gebed van den onwetende, zal hij, wanneer dit op den duur ontoereikend mocht blijken tot het voeden van den geest, nooit iets kunnen zijn. Ook in verband hiermede zou men bezwaar kunnen aanvoeren tegen het vertalen van werk als dit. Wie genoeg cultuur-mensch is, om Maeterlinck geestelijk te kunnen verwerken, zal in den regel de vertaling niet behoeven. Het gevaar is niet geheel weg te redeneeren, dat men door dergelijke overzettingen de schijn-cultuur, in onzen tijd reeds te veel bevorderd, in de hand werkt.

De uitgever droeg er het zijne toe bij, de Hollandsche bewerking tot eene aantrekkelijke uitgave te maken.

HERMAN MIDDENDORP.

George Meredith, Rhoda Fleming. Een Roman, vertaald door Dr. W. van Ravesteijn. Wereldbibliotheek. Uitgegeven door de Mij. voor goede en goedkoope lectuur - Amsterdam.

Een meesterhand schreef dit van geest sprankelend werk. Alle aanbeveling is dus eigenlijk overbodig. Wanneer men dezen boeienden roman gezet doorleest, treft het voor de zooveelste maal hoe prullig ditzelfde onderwerp telkens weer behandeld wordt door hen, die de pen ter hand nemen maar haar niet weten te voeren. Men kan met auteur van meening verschillen, sommige zijner gegevens nagenoeg onmogelijk achten. zijn helden niet sympathiek, zijn heldinnen al te tragisch of te koel vinden. Niettemin, hij toont U een brok waarachtig menschenleven; hij deed een greep uit de werkelijkheid, geeft een blijvend beeld der Eng. Mij. Snijdend scherp teekent hij Engelands hooge kringen vol nietsdoeners, coquette vrouwen, schuldenmakers eñ erger. Toch, door een onverwachte wending van auteur, leert men diezelfde menschen ook van een anderen kant kennen. Er zijn geen eentonige schurken bij Meredith. Zelden is de ziel geheel zwart, zooals van een Sedgett. Een lady Lovell, een Algernon zelfs, hoe lichtzinnig ook en dwaas de laatste zich aanstelt, hoeveel ellende hij veroorzaakt, zij blijven menschen. Maar hoe hij dit alles voorstelt, dat is de zaak. Waarachtig talent doet als de zon het eenvoudigste schitterend uitkomen. Meredith verzint geen nieuwe dingen; hij steekt het oude in een nieuw kleed, brengt de High-life-kringen in aanraking met gezond boerenbloed en laat de rotte appels op natuurlijke wijze haar werk doen onder de gave. De stugge trots van den eigenerfden Kentschen boer, zijn stijfhoofdigheid, het eigenaardig lichtgeloovige, dat hem kenmerkt tegenover Londeñs rijkdommen, zijn inhalig azen op geld, zijn huismansslimheid, die ten slotte bedrogen wordt... dat alles houdt 's lezers aandacht nog meer gaande dan het liefdesdrama der rampzalige Dahlia.

Ouderwetsch stevig zit dit boek in elkaar. Af en toe denkt men aan Dickens, ook wel aan Thackeray. Auteur heeft iets van beiden en is toch weer zoo geheel zich zelf met zijn gemoedelijke ironie, zijn spotzucht, zijn verheven glimlach over de zwakheden der menschen. De Londensche lucht is ongezond voor velen, zelfs voor een man uit Kent, die jarenlang zijn plieht deed, maar ten slotte bezwijkt voor de duivelsche macht van het goud. Niet om zich zelf te bevoordeelen, dus niet uit lage berekening, zoo diep mag een Kentenaar niet vallen, die uit ‘goed, vrij boerenbloed’

stamt; neen, uit pure dwaasheid, uit zucht om zich grooter voor te doen dan hij is, uit medelijden ook een beetje, uit... uit duizend kleine trek-

jes van het arme, zwakke hart, waardoor het hoofd duizelig wordt, alle zelfbeheersching te loor gaat en Rhoda op zeer onsympathieke manier haar zin krijgt.

Naar Rhoda is het boek genoemd; toch staat haar karakter ons niet het duidelijkst voor oogen, al maakt zij een onmisbaar deel uit van het groote gezelschap, waar de Schr: ons binnenleidt; al heeft haar taak wel iets van de slagschaduw, die veel zonnigs verdonkert. Waar zij met boerenkoppigheid ingrijpt, werkt haar tusschenkomst meest verwarrend. Zoo gaat het, als onervaren vingeren het weefsel willen wijzigen. Wat meent gij, ijdele mensch, het noodlot te kunnen stuiten? Ouderen berusten eindelijk; jongen moeten de moeilijke les steeds op nieuw leeren, eenigen ootmoedig, anderen stug en dom, weer anderen onder tartend verzet, maar opgelegd wordt de les aan ons allen. Van groote menschenkennis getuigt dit boek, waarin ook veel verkwikkelijke humor voorkomt. Sommige typen zijn kostelijk! Een baas Gammon, een juffrouw Boulby, de praatzieke huishoudster Sumfit behooren stellig tot de beste voorbeelden op dit gebied. Vertaler en Uitgever deden een goed werk Rhoda Fleming op Holl: bodem over te brengen. Er waren zeker veel moeilijkheden aan verbonden; dat ze alle zijn overwonnen, wil ik niet beweren. Maar waar auteur zijn kernachtige manier van zeggen heeft, trachtte Vert: die niet onverdienstelijk weer te geven. De klassieke vergelijkingen en aanhalingen van Meredith maakten enkele verklaringen in een lijstje achteraan zelfs noodzakelijk. Dit schrikke geen lezer af. De verklaringen zijn eenvoudig en duidelijk. Trouwens, een man van opvoeding schept stellig een eigenaardig genot in zinnen als deze; p. 299: ‘Gelijk Achilles - zoo de grimmige Hades deze onbeschaamde vergelijking wil toestaan - sleurden zij hun vijand, de Jicht, een tijdlang achter de verzenen van hun paarden aan, en als de wraak voleindigd was, gingen ze aan tafel en deden hem weer herleven.’

Moge deze eerste poging, om Meredith hier te lande populair te maken, gelukken. Lectuur als deze alleen is in staat veel onbenulligs en tijddoodends te doen afwijzen. Wie van deze sappige, kernachtige vrucht heeft genoten, zal naar meer van dien aard verlangen, en stellig omtrent auteur zelf een en ander willen weten, waartoe ik niet uit de school klap. Dezelfde Mij. toch, die deze vertaling bezorgde, versierd met het portret van den schrijver, gaf aan de hand van L. Simons een interessante studie over Meredith.

ELISE SOER.

De Pastoor van Tergouw, door Charles Reade. - Nijkerk, G.F. Callenbach, 1913.

Van dit met fijn geteekende plaatjes verlucht werk zal de uitgever gewis genoegen beleven. Reade's verhaal speelt in de Middeleeuwen, ten tijde van Filips den Goede van Bourgondië; het is vol sterke avonturen, griezelige gebeurtenissen, die den lezer in spanning houden, zoodat hij, half ademloos van het eene, in een ander niet minder de aandacht boeiend geval gevangen raakt. Tallooze gevaren bedreigen den jongen held, Gerard, vóór en op zijn reis naar Rome. Hij is een echte Daniël in den leeuwenkuil. Soms zit hij er zoo in verstrikt, dat men hem geheel verloren waant; doch als een phoenix herrijst hij uit de asch, toch wel eens, om bij deze beeldspraak te blijven, met gezengde veeren.

Van den Pastoor van Tergouw hooren wij eigenlijk bijzonder weinig; met 's mans jeugd daarentegen houdt de schr. ons voornamelijk bezig: hoe liefde, alles vergetende, alles verwinnende liefde, het hart van den jongen geestelijke binnensluipt, iets waarover men in de middeleeuwen gemoedelijker oordeelde dan in onze dagen. Vertelt niet Busken Huet in zijn *Land van Rembrand* 1ste Dl. p. 342: 'Duifhuis (1331-1581), de voortreffelijke Utrechtsche pastoor, had van zijn huishoudster Krijntje Pieters, drie kinderen, die in hetzelfde geval als vóór hen Erasmus en zijn broeder verkeerden.' Bovendien was Gerard nog in zijn studiejaren; hij kon nog veranderen van werkkring, hij kon schrijver - de drukpers deed pas haar intrede - schilder, kunstenaar worden.... De wereld lag open voor den begaafden jonkman, wien een boos noodlot echter vervolgt. Zijn ouders, die in hun zoon reeds den priester eerden, keeren zich tegen hem. Een machtig tyran, een burgemeester, gierig en oneerlijk, wordt uit eigenbelang zijn vijand. Dan vlucht de arme kerel, na een al te teeder afscheid van de vrouw, met wie hij in ondertrouw is opgenomen. Het is ons niet duidelijk hoe hij later aan een huwelijksacte komt, daar toch de geboden gestuit werden en eer zij den volgenden dag konden doorgaan, de bruidegom in gevangenschap raakte. Later blijkt het weer een acte van ondertrouw te zijn. Dit zijn van die kleine vergissingen of raadsels, misschien te verontschuldigen bij het verhalen van zulk een veelbewogen leven, zulk een drukken tijd, met zooveel afwisselende gebeurtenissen, in een werk, bont van honderd afzonderlijke verhalen, een snoer kralen gelijk, los aangeregen, een echt middeleeuwsch vertelselboek, waarin de koddige typen evenmin ontbreken en luimige gesprekken den ernst afwisselen. Soms denkt men onder het lezen aan kostbaar mozaïk, keurig ineengevoegd, met zeldzaam schoone kleuren, soms aan een.... lappendeken, maar een echt ouderwetsche, met vaardige hand bewerkt, uit duizend kleine lapjes saamgesteld, het een al kleuriger dan het ander, van zijde en fluweel, tot men verbaasd staat bij het aanschouwen van een enkel uit linnen bestaande, of van grove wol, er als bij ongeluk tusschen verdwaald. Onder de laatste versta ik o.a. de geschiedenis van Gerard in den rooversmolen, waar hij als een bezetene te keer gaat en een Herculesdaad verricht zonder wederga. 'Een vrouw is duizend mannen te erg,' zong Vondel, maar deze jongeling is duizend roovers te sterk. Geen wonder, er moet hem een aureool om het hoofd; hij zou immers vader worden van het beroemdste kind zijner eeuw, van den man, die door alle eeuwen heen beroemd zal blijven.... van Erasmus. Het is te allen tijde gewoonte geweest in de ouders van genieën reeds iets buitengewoons te zoeken. In *Het Land van Rembrand* van Busken Huet, wordt van Erasmus' ouders een eenigszins andere geschiedenis verteld; dit schaadt niet, daar zooals auteur opmerkt, er vele verschillende verhalen omtrent den Rotterdamschen Unicus bestaan. Van de beroemde *Zamenspraken* door den 'Voltaire der 16de eeuw' geschreven, heeft Charles Reade nu en dan vrijmoedig gebruik gemaakt; zoo o.a. in de dwaze scène bij een storm op zee voorgevallen: Erasmus schrijft: 'En was er niemand, die aan den heiligen Christoffel dacht? - Jawel; en zelfs kon ik mijn lachen niet houden, toen één hunner, bang dat hij niet verstaan zou worden, den Christoffel der kathedraal van Parijs, een beeld als een berg, luidkeels een waskaars beloofde *zoo groot als hijzelf.* Met inspanning van al zijn krachten had hij dit een- en andermaal uitgegalmd, toen een goede kennis nevens hem met den elboog hem aanstiet en fluisterend

tot hem zeide: Bedenk wat gij belooft: al verkocht gij al uw bezittingen, een waskaars van dat gewigt zoudt gij niet kunnen betalen. Zwijg, domoor, beet de ander hem toe, nog zachter sprekend opdat de heilige Christoffel het niet hooren zou; denkt gij dat ik het meen? *Een vetkaars zal hij hebben*, meer niet; zoo ik maar eenmaal weder aan den wal ben.' In Reade's boek lees ik D.II. p. 156: Twee Napolitaansche kleinhandelaren stonden te beven; de een riep met schelle stem: 'Ik beloof Sint-Christoffel van Parijs een wassen beeld van zijn eigen zwaarte, als ik behouden aan land kom.' De ander stiet hem aan en zei: 'Broeder, broeder, bedenk wat gij belooft. Al laat gij al wat gij in de wereld bezit publiek veilen, dan hebt gij nog niet genoeg om zooveel was te koopen'. Houd uw mond, kwast, zei de schreeuwer en fluisterend voegde hij er bij: 'Denkt gij dat ik het meen? Als ik maar eens behouden aan wal ben, krijgt hij zelfs geen nachtkaars.' Commentaren overbodig. Nietwaar, de oorsprong van deze en dergelijke anecdoten is niet ver te zoeken. Auteur heeft blijkbaar gemeend zijn middeleeuwschen roman niet beter te kunnen illustreeren dan met verhalen en gezegden aan werken uit dien tijd zelf ontleend. Zoo krijgt men ook die eigenaardige mengeling van gevoelens, waarmede de geestelijke stand en niet deze alleen wordt besproken. Spot en eerbied wisselen elkaar af. Soms gluurt de een om het hoekje bij den ander. De dienaren der geneeskunde krijgen er het geweldigst van langs. Men schijnt, volgens auteur meestal niet aan een ziekte, een ongeval of van ouderdom te sterven, maar 'door Dr. Remedie'.

Nog een enkel woord over de karakterteekening. Margriet blijft zich zelve, dunkt mij, meer gelijk dan Gerard. Slechts bij het tooneel in de grot had ik meer gevoel en minder woorden van haar verwacht. Vooral dat herhaalde: 'Ik ben maar een vrouw,' heeft iets eentonigs. Dat zij wegvlucht en haar aangebeden kind bij den kluizenaar achterlaat, lijkt mij niet zeer waarschijnlijk, al beleven wij daardoor een allerliefst tooneeltje tusschen den vader en zijn hem onbekenden kleinen zoon. Een weinig verder hervinden wij de oude Margriet in haar volle teederheid en verstandelijk doorzicht, strijdend voor hare liefde en haar kind. Hoe zij het aanlegt om den barren exorcist te bekeeren, wil ik niet verder verklappen. Zeker, dit boek is vol goed geschreven tooneelen in een stijl en geest, die vaak aan Erasmus' *Zamenspraken* herinnert, ook waar die er niet aan zijn ontleend; dit zij den auteur tot zijn eer gezegd.

E.S.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

De October-aflevering brengt van de hand van Dr. G.J. Hoogewerff het relaas van het reisverhaal van een Italiaansch edelman, die in 1622 de Nederlanden bezocht. De heer G.F. Haspels handelt over normen der aesthetiek. ‘Openlucht’ is een novelle door P. Raëskin getiteld. Prof. F.J.L. Krämer licht, naar de uitkomsten van nieuwe boeken, het fluweelen masker van Lodewijk XIV's gevangene op. Prof. Van der Wijck bespreekt uitvoerig het boek ‘Kennisleer contra materie-realisme’ van den heer Leo Polak. Verzen volgen van Nico van Suchtelen, Laurens van der Waals en Herman Middendorp.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

Jn de October-aflevering vervolgen de heer en mevrouw Schatten - Antink den levensroman van Bakhuizen van den Brink. De heer J.E. Jasper verhaalt van het leven op Bali. Hélène Swarth bezingt den herfst. Dr. J. Berlage behandelt de tragedie Koning Oidipoes en hare opvoering in Sonsbeek. De heer J. de Meester beschrijft een uitstapje naar Mechelen. Dr. J.M. van 't Hoff houdt eene beschouwing over de fantasie. De heer J.A. Loeber Jr. critiseert de bekroning van het Rotterdamsche stadhuisontwerp. Dr. H.T. Colenbrander beproeft den horoscoop van het nieuwe ministerie te trekken. De heer J.J. de Haan wijdt een gedicht aan de Nederlandsche Zionistische Studentenorganisatie.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

Het Octobernummer brengt eene vertaling van het vijfde bedrijf van King Lear door A. Roland Holst. De heer Frans Thiry geeft eene novelle ‘Het Verloren Dichterken’. De heer Maurits Sabbe behandelt Christo Botew, een Boelgaarsch Vaderlandsch Dichter. De heer André de Ridder houdt een voordracht over de nieuwe literatuur. De heer J.R. v. Stuwe Hzn. spreekt over het gaan van Hollandsche Schilderijen naar Amerika. De heer W.D. Jager vervolgt Richard Wagner als revolutionair. François Pauwels draagt drie gedichten bij.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

In de Octoberaflevering behandelt Dr. C.G.N. de Vooys Afrikaner taal en poëzie. De heer Just Havelaar maakt aanteekeningen over architectuur. De heer

Jacob Israël de Haan bezingt Antwerpener Libertijnen, Willem van Doorn geeft ‘'n handvol’ verzen, Albert Verwey een gedicht ‘De Levensbond’. In een brief uit Ned.-Indië wordt de Indische Beweging gekenschetst.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In de Octoberaflevering bespreekt Ds. P.J. Molenaar Denis Diderot. Dr. F.W. Grosheide stelt de vraag van wie een nieuwe vertaling van den Bijbel moet uitgaan. Dr. A. Brummelkamp onderzoekt den Balto-Slavischen leerstoel te Leiden. Dr. H.T. Oberman stelt de vraag of ‘Lioba’ klassiek is. Dr. H.C. Schambardt behandelt het vloeibaar maken van gassen. Verzen worden gedicht door L.C. Binnendijk en Heinrich Petermeyer.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

In het nummer van 15 October zet de heer E.M.F. Kleijn zijn novelle voort: ‘het Terrein van Strijd’. Frank Gericke zingt kleine gedichten. De heer J. Lens geeft een studie over Groen van Prinsterer en de ministerieele crisis van 1856, terwijl de heer C. Gerretson aanteekeningen van Groen over een reisje naar de koloniën der maatschappij van weldadigheid in 1826 uitgeeft. Ten slotte wordt de Indische Onderwijspolitiek behandeld.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de ‘Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst’, redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch, Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap ‘Onze Kunst’ Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

In het Octobernummer wijdt Frans Vermeulen een beschouwing aan de nationale tentoonstelling van oude kerkelijke kunst te 's Hertogenbosch, waaruit een keur van stukken wordt gereproduceerd. Jac. van den Bosch maakt aanteekeningen op de bouwvak-tentoonstelling te Leipzig en Berlage's inzendingen aldaar, waarvan vier meubels worden afgebeeld.

De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.

In het nummer van 15 October beschrijft de heer C. Vreedenburgh Jr. het museum der firma Joh. Enschede en Zonen. Dr. A.L.W.E. van der Veen maakt een opmerking over stereoscopie. De heer H.E. Kuylman, Utrecht, beschrijft waarnemingen van den hop (vogel). Dr. Paul van Oye deelt iets mede uit de onderzoekingen van Francé over geobionten, eencellige wezens, het midden houdende tusschen wormen en bacteriën, en in de aarde levende. De studie over de afzondering van homogene stralen en het uviol-filter wordt vervolgd. De heer J. Vijverberg verhaalt zijn waarnemingen van den grauwen vliegenvanger. De heer F.C.J. Scheurleer beschrijft het Agalicht en het zonneventiel, door den Zweedschen ingenieur Dalen uitgevonden.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 October behandelt de heer E. Heimans naar studies in 't Amsterdamsche aquarium de ademhalingswijze van den snoek. Over de ver-

houding tusschen dieren en paddestoelen schrijft de heer H.A.A. van der Lek. Zeldzame aardsterren zijn in de duinen gevonden door de heeren C. Druyvesteyn, W. Kleyn en C. Sipkes. De heer Fred. Quené vervolgt de beschrijving zijner excursie naar het Leersumsche veld. De heer J. Vijverberg geeft keurige foto's met beschrijving van de zeldzame Lacerta Vivipara, een egel, een roodstaartje, een dodaarsnest, en een nest van het zandloopertje.

In het nummer van 15 October vangt de heer Jac. P.Th. de beschrijving aan van een botaniseertocht naar Zernez, het laagste dorp van het Midden-Engadin. De heer F.J.M. Offeryns beschrijft een excursie naar het hooge veentorentje in de buurt van Deventer. Of het onderwijs in de plantenkunde in de lagere scholen zulken invloed op de liefde voor de natuur heeft als men veilig mocht aannemen, gaat men betwijfelen na een artikel daarvan van den heer Leon. A. Springer. De heer W.E. de Mol beschrijft allerlei botanische afwijkingen, door den heeten zomer 1911 veroorzaakt. Langs de Zuiderzee voert ons de heer H.W.W. Mej. Marie Kelting beschrijft een mooien Braziliaanschen kikvorsch: ceratophrys omata bella.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

Tegenover de eerste bladzijde staat een mooie amateurfotografie naar den persoon, die in den Haagschen optocht Rembrandt verbeeldde. Het karakter wordt geschetst van Sir Randal Cremer.

Ontvangen boeken.

Joannes Reddinguis, *Regenboog.* Jeugdverzen. Nederl. Bibl. 247-48. Mij. voor Goede en Goedk. lectuur, Amsterdam.
Balthasar Verhagen, *Nachtwaken.* Gedichten. H. Prakke, Nijmegen.
Balthazar Verhagen, *Storm.* (Gedicht). H. Prakke, Nijmegen.
Neijl Stace, *Tine.* Oorspronkelijke roman naar het leven I/II. G.J. Slothouwer, Amersfoort.
Multavide, *Van rood tot zwart.* Roman van een socialistischen jongen. Ch.G. Veldt, den Haag.
B.W. van de Kamer, *Indische Caesaenwaanzin.* H. Prakke, Nijmegen.
Rachilde, *Haar lente.* Geautoriseerde bewerking van Helene Swarth (roman). Van Holkema & Warendorf, Amsterdam.
Mr. J. Eysten, *Laat geluk.* Oorspronkelijke roman. D. Bolle, R'dam.
Ds. Is. van Dijk, *Ibsen's Brand met nabetrachting.* P. Noordhoff, Groningen.
Mr. B.D.H. Tellegen, *De wedergeboorte van Nederland.* P. Noordhoff, Groningen. Tweede druk.
Tooneelbibliotheek. III. 6. Johann Sigurjósson, Bjerg Eivind en zijn vrouw. III. 7. William Shakespeare, De koopman van Venetië. 2e druk. III. 8. Willem Schürmann, Paddestoelen. 2e druk. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Wereldbibliotheek 246. Wolfgang von Soethe, Egmond. Wereldbibliotheek, Amsterdam.
Dr. C.G.N. de Vooys, *Historische schets van de Nederlandsche letterkunde.* 6e druk. J.B. Wolters, Groningen.

Mr. H.P.G. Quack. *Herinneringen uit de levensjaren 1834-1913.* P.N. van Kampen en Zn., Amsterdam.
Dr. C.A. Verrijn Stuart. *Inleiding tot de beoefening der statistiek.* II. De toepassing der statistische methode op de zedelijke en verstandige eigenschappen van den mensch. De erven F. Bohn, Haarlem.

Ernst Haeckel, *De wereldraadselen.* Populaire studiën over monistische Philosophie. Vertaald door M.H. Flothuis. Hollandia Drukkerij, Baarn.
E. van Dieren, *Darwinisme en Ongeloof.* Een bijdrage tot de kennis der Schijnwetenschap. Hollandia Drukkerij, Baarn.
Kâthe Sturmfels, *Het Vrouwengevaar.* Vertaald door B. Nolthenius - Mertens. Hollandia Drukkerij, Baarn.
Dr. R.A. Kollewijn, *Nederlandsche Woordenlijst.* Tweede druk. W.E.J. Tjeenk Willink, Zwolle.
Dr. J.M. van 't Hoff. *Het Modernisme.* W.J. Thieme & Co. Zutphen.
Martina G. de Boer. *Beknopte Italiaansche spraakkunst voor Nederland.* P. Noordhoff, Groningen.
Dr. M.S. de Boer, *Leerboek der Algemeene Geschiedenis.* I, 5e druk. P. Noordhoff, Groningen.
E. Heimans en R. Schuiling, *Nederlandsche Landschappen*, XII. De Drentsche Heide. X. Vòór Dordrecht. XI. Weidelandschap bij Schiedam. P. Noordhoff, Groningen.
S. Abramsz, *Zomerloover.* I/II. Leesboeken ten behoeve van het voortgezet onderwijs. P. Noordhoff, Groningen.
Groote Mystieken, I, 4, door Dr. W.J. Aalders. Eckehart. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Groote Mystieken, I, 5, door Dr. W.J. Aalders. Tauler. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Redelijke Godsdienst, III, 4. A.H. van der Hoeve, De Invloed van de Maatschappelijke Omstandigheden op het Geestelijk leven. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Utt onzen Bloeitijd, III, 6. Dr. W. Vogelsang, De Schilderkunst. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Levensvragen, VII. Dr. A.G. Honig. De Religie (Het Proces en de Oorsprong der Religie). Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Pro en Contra, VIII, 9. ‘De kunst om de kunst’. Pro: André de Ridder, Contra: A. Pijnacker Hordijk. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Van Rechts en links, I, 10. Martinus Kok, Rechts noch links. Het Isolement van den Bond van Christen-Socialisten. Hollendia-Drukkerij, Baarn.
Van Rechts en Links, II, 1. Dr. W. van Ravesteyn Jr., De Antithese en de Arbeiders. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Uit Zenuw en Zieleleven, III. 2. Dr. F.S. Meyers, Feiten en Beschouwingen op 't Gebied der Crimineele Anthropologie en Psychiatrie. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Onze Koloniën, I, 1. Mr. H. 's Jacob. Nederlandsch-Indië en de handel. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Onze Koloniën, I, 2. R. Soetan Casajangan S. p., Indische toestanden gezien door een inlander. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Van Reizen en Trekken. H. v.d. Mandere, Montenegro. Mr. W.J. v. Balen, Door Amerika. Alex Macdonald, Op zoek naar Eldorado. Alb. B. Lloyd, Van Oeganda naar Khartoem. E.J. Banfield, Bekentenissen ven een strantvonder. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.

Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap, 57e deel, 3e stuk. M. Wijt en Zonen, Rotterdam.

Dorpslucht.
Stijn Streuvels.
Tweede deel.

II.

TERWIJL de beroering alzoo voortduurde over 't dorp en de spannende verwachting van elken parochiaan op het verloop der hangende gebeurtenis gesteld scheen, was Koornaerts nichtje om zeggens de eenigste, die onaangedaan en gerust bleef. Integendeel, haar gemoed werd opgewekt door de verwachting van iets dat haar heel blij zou maken en haar geluk verhoogen. In den eenvoud van haar hart, vermoedde Elvire aleens niet dat de aandacht van heel het dorp op haren persoon gevestigd was, of die aandacht ten minste, wekte bij haar geen behagen of hoogmoed. 't Geen haar verheugde en met eene blijde verwachting vervulde, 't was de bewustheid dat er iets roerde in haar leven, dat ze voor een geval stond waar ze zou handelen, beslissen moeten en eene daad begaan - heldhaftig zijn. Uit het aanhoudend gemijmer gedurende de lange evenheid der dagen, - uit de droomheldere maannachten was er iets gegroeid en werkelijkheid geworden. Uit de wentelingen der mistsluiers die haar de droomvelden der toekomst omneveld hielden, was er eene gestalte ontstaan die nu in den helderen dag en in haar dadelijk leven zou ingrijpen. De eentonigheid der dagen, de weemoed en het smachten naar eene gebeurtenis was weggevaagd - het belangrijke en de bewogenheid was er! En 't bewustzijn van dat onbekende waar zij vóór stond, joeg eene rilling van wellust door hare argelooze meisjesziel.

Elvire was nog in den leeftijd waar men niet twijfelt aan het geluk.

In haar reine ikzucht wilde zij alles naar zichzelf toehalen en liet al het andere achteloos langs haar voorbijgaan. Haar

jeugdig gemoed bleef opgetogen en het zilverwaas waarin haar gedachten gehuld waren, hield haar verheven boven de werkelijkheid, zoo dat 't vermoeden zelfs aan eene beroering van de bestendigheid van haar geluk niet eens ontstaan kon. 't Vertrouwen in de vaste goedheid aller dingen was als een zonneschijn die uit haren blik straalde en heel hare omgeving met schitterend gloeilicht overtoog. Zoover hare oogen kijken konden lag de wereld en het leven als een weidsch visioen voor haar open - als een lustwarande waar de paden effen geharkt waren daar ze in wandelen zou; - en over het groene paradijs, in de hoogte, koepelde den spotteloozen aether zijn praalboog van satijnzuiver blauwsel met eene stralende zon er in die nooit moest ondergaan, tenzij om plaats te maken voor eene droomzoete maan die de teedere mijmering bracht en de tooverij van haar wellustigen weemoed.

Wat had het meisje ooit anders gedaan tenzij bloemkes geplukt in de warande en genoten van hun zoeten geur, terwijl zij met de gedachten deelde in het lief en leed van de freulen, de princessen of de herderinnetjes uit de boeken die zij gelezen had?

Koornaerts nichtje was een echt zondagskind.

De vrucht eener ongestuimige liefde, die 't rasse geluk en de vervoering van haar moeder te schande miek, scheen het arme wicht voorbeschikt om de ellende als erfdeel harer ouders meê te krijgen in het leven. Maar het toeval der omstandigheden wilde dat na de ongelukkige geboorte, het kind uit de ellendige omgeving werd opgenomen en neergelegd in de donzige veiligheid waar een bezorgde oom en tante 't geluk en de toekomst van hun nichtje verzekeren zouden.

Van de eerloosheid haars vaders had het meisje nooit gehoord en korts na de geboorte van het kind was de moeder gestorven - zoo dat het in zijne onwetendheid geen van beiden te betreuren had. In haar geheugen of verbeelding bestonden die ouders eenvoudig niet - Elvire kende enkel nonkel en tante die haar beminden meer dan eenige ouder kind beminnen kan - omdat zij het aanzagen als een geschenk des hemels, - iets dat zij in hun ongehuwd samenleven door de Voorzienigheid gekregen hadden om er hunne genegenheid en liefde op uit te storten.

Elvierke werd er met de teederste zorgen omringd, als een schat behandeld, met den angst altijd dat er kwaad kon over-

komen en dat het engeltje hen zou ontsnappen en ten hemel opstijgen.

Omgeven door die onophoudelijke zorg, in het bijzijn dier twee geduldige wezens waar de glimlach der welgezindheid gestadig op geplooid bleef, - zonder één streng woord ooit of barsch gebaar, was het meisje geleidelijk opgegroeid in eene stemming van vriendelijkheid; die zachte lucht had het gedurig ingeademd en de glimlach van nonkel en tante had het zoo goed afgekeken tot hij op haar eigen wezentje weerspiegeld en bestendigd bleef als een straal van zaligheid.

Van jongs af werd het meisje lieftallig van aard en minzaam van manieren.

Ver afgezonderd van 't druistig bedrijf der menschen en 't kwaadaardig begaan van andere kinderen, sleet Elvierke haar eerste jeugd in eene omgeving waar alles rein en rustig bleef, met alles wat een kindergemoed maar wenschen en bekoren kan.

Een groote tuin met sierplanten en slingerpaden; glooiende grasperken om te stoeien; een boschje als een doolhof, met geheimzinnige hoeken en prieëlen waar het loof het licht van den dag onderschepte en eene bestendige deemstering heerschte en 't goed was zich te versteken om te droomen. Die tuin was Elvire's aardsch paradijs en het lammetje, de hond, de kippen en konijntjes, vertegenwoordigden er al de dieren der schepping, die er in 't veilige omhein van den ringmuur en de hooge spaanschhouten haag, gerust onder elkaar leven mochten zonder vrees voor stoornis uit de buitenwereld. 's Winters, of bij slecht weer, had het meisje bovendien de vrije beschikking over het ruime heerenhuis: het beloop door de keuken, de tuinkamer, nonkels werkplaats en een zolder zoo groot als een heele wereld. En voor haar eigen gebruik, met algeheele meesterschap en heilig domein, een rein, witte slaapkamerke met twee groote vensters, een bed als een praaltroon met gebloemde gordijnen, eene kast met speelgoeds en duizende snuisterijen overal op en aan den muur, om te betasten, te verplaatsen, te bekijken en op te bergen en in weeldegevoel van te genieten.

Gedurende heel den kindertijd had het meisje geen andere menschelijke wezens gezien tenzij nonkel en tante en Diktus die er als een ondergeschikt figuur op het achterplan bij hoorde en opdook en verdween zonder dat men er de reden van gissen kon.

Naderhand eerst had Elvire een tweede paradijs ontdekt in den hof van den buurman waar ook kinderen speelden gelijk zij. Die nieuwe lustwarande overtrof nog verre al 't geen het kind tot hiertoe gezien of uitgedacht had. Een heerlijker oord, met meer afwisseling, grootere boomen, donkerder verdiepen en als opperste aantrekkelijkheid: een klaterende beekje met boogbruggetjes, een boot met riemen, een spruitfonteintje en een vijver vol visseltjes! Maar 't grootste genot had Elvierke aan de speelmakkers. Voortaan waren de kinders van den dokter als haar eigen broers en zusters waarmede de leute nooit was uitgevierd. Nu eerst voelde zij de eenzaamheid die haar te huis overviel bij nonkel en tante; de stilte was er voortaan als iets onvolledigs - de dieren uit het paradijs konden haar geneuchten niet meer bevredigen. Elvierke had ondervonden dat het niet goed is voor den mensch alleen te zijn; zij had makkers noodig om te bepraten al 't geen zij vroeger bij zichzelf had gedacht en gevoeld - nu moest alles wederzijds bekondigd in blij getater en klank en wederklank van heldere kinderstemmen, opgalmen. Het leven en de gevoelens van het meisje splitsten zich nu in tweeën, - er was: een deel behouden voor de innigheid thuis bij nonkel en tante, aan tafel bij de maaltijden, 's morgens en 's avonds, bij 't opstaan en 't slapen gaan en een ander deel voor de uitbundigheid met de gespeelkens in de heerlijke buitenlucht van den dubbelen tuin, de lange voor- en namiddagen van het zomerseizoen.

Dat was de gouden tijd geweest - waar men denkt aan begin noch einde, waar men spartelt in 't volle genot der onbewustheid. Onmiddelijk daarop volgden de schooljaren, als het meisje met de kinders van den dokter, moest uitzetten naar 't dorp waar zij in gemeenschap kwamen met al de meisjes en jongens van de gemeente en er onder toezicht der stille en voorzichtige kloosterzusters, hare eerste opleiding kreeg en onderwezen werd in de godsvrucht en voorbereid tot de eerste communie.

Het kind, met zijn stille geaardheid, was bovenmate bevattelijk voor de ingetogenheid die hem werd opgelegd en het teedere gemoed was bij de eerste beroering als een bloemeken dat half ontloken nog maar, wacht op den uchtenddauw als op eene hemelsche gave en ongekende kostbaarheid voor de ziel. In die stemming en vol nog van die eerste ontroering der zaligheid door het gratie-wonder opgedaan, had Elvire

heel hare omgeving moeten verlaten om eene hoogere opleiding te voltrekken in eene afgelegene kostschool.

Het afscheid was droevig maar het verdriet werd eenigszins gelenigd doordat Celeste, hare eerste speelgenoot - de dochter van den dokter, met haar meêging naar de zelfde kostschool.

Die plotse verandering echter, van midden en gewoonten, de overgang van het vrije kinderlijke leven met de gemoedelijke teederheid der behandeling in den omgang, tegen dat streng afgemetene, ordelijk stijve der regelmaat waar het kind vruchteloos een middenpunt zocht of een toeverlaat om te voldoen aan den natuurlijken drang naar innigheid en eene liefkozende behandeling en vertroeteling, wekte in 't begin, een eindeloozen weemoed en eene redelooze treurnis. Het teergevoelige zieltje stootte overal tegen het strenge, ongezellige, onbespraakte der vreemde wezens en kon moeilijk aarden in die ongewone levensorde. Het afgepaste verloop der les-uren, de stukjes speeltijd die tusschen twee gegeven signalen aanvingen en uitscheiden moesten, doodden er op voorhand alle genot van en brachten die grijze eentonigheid in den dagengang waar men vooruit weten kan wat en hoe alles gebeuren moet - zoodat men nooit meer voor eenige verassing staat en de verveling uit de verte al tegengrijnst als een uitzicht waar de wanhoop over hangt, zonder eenig vreugdeteeken of uitkomst van verlossing.

Te huis, bij nonkel en tante, had het meisje genoten van een argeloos en onbegrensd vertrouwen in hare absolute en algemeene braafheid; bij de kloosterzusters in de dorpschool evenmin was haar reine inzicht ooit verdacht geworden en daar ook werd dat gevoel bestevigd tot eene welligheid waarin de geest van het kind doortrokken was als met eene innerlijke klaarte die van binnen naar buiten straalde en in den zuiveren blik der heldere oogen en met den plooi der lippen tot eene algemeene uitdrukking van welgezindheid, onverstoorbaar vergroeid was.

Hier echter heerschte een andere geest, waarvan het kind in zijn onervarenheid het bestaan niet vermoeden kon. De leerzusters hier in de kostschool, die door omgang met kinderen van allen aard, op hare hoede waren, speurden dieper; ze wantrouwden dat open gelaat en de stoute reinheid van den blik en den gestadigen glimlach om dien mond aanzagen zij als eene aangeleerde manier om op schijnheilige wijze de

onschuld te huichelen. In hare onwetenheid was het meisje door toeval, bij kameraden gevallen van verdachte soort; met de slechten werd zij dus medegerekend als er bij hoorend en, eer zij al wist dat het kwaad bestond, werd het bij haar ondersteld en heel haar argelooze lieftalligheid aanzien als iets waar 't verderf achter gescholen zat.

Onmiddelijk moest zij de strenge behandeling ondergaan die door den regel van het gesticht op kinderen van hare soort werd toegepast.

Bij die ondervinding schrikte het arme kind erger als voor het kwaad zelf; zij voelde zich beleedigd en verontrust in hare onschuld en evengauw ontstond de twijfel aan haar eigen rechtzinnigheid. Zij wist niet waarin hare misdaad bestond, maar zij geloofde aan 't geen men haar voorhield alhoewel het haar gruwen deed als de veropenbaring van een ongekende schande. Er was een heelen tijd vandoen en de omgang met meisjes die in haren eigensten toestand verkeerden, moest er haar toe helpen het zedelijk evenwicht te herwinnen. Het duurde lang alevenwel eer de argelooze aard van het jeugdige gemoed weer boven kwam en openbloeide; maar de ragfijne draadjes van het zijdespon bleven gekrookt en gebroken - er was iets verloren dat niet meer kon terug gevonden worden...

De levenslust der jeugd joeg eindelijk de kommernis en de onrust weg - Elvire voelde er zich in opgroeien ten langen laatste en schikte zich naar den regel en de omstandigheden der omgeving. Zij bloeide open als eene roos, - herplant nu en gestut, gesnoeid en op eene rei gesteld in 't gelid met andere meisjes rond haar, van alle slag en aard - ze vormden er samen iets als bloempjes in een net onderhouden perkje, waar de uitbundige bloei wordt ingetoomd en al de gewaarwordingen die van de buitenwereld komen, met zorg worden tegengehouden. Het meisje ontwikkelde zich in die aangeleerde en voorgewezen richting, het paste zich aan met dat ommuurde leven, groeide eensoortig naar het uitgeknipte model van een kostschoolmeisje. Zij toonde zich gelijk aan de anderen; gelijk van kleeding, houding, manieren, gedachten, uitdrukking en gebaren, - zedig, gewillig, onderdanig, trouw en braaf gelijk het aan die honderd vijftig meisjes in haar zwarte kleedje met witten halsboord en platte haarvlechten onder het zwart strooien hoedje, was opgelegd en onmogelijk werd anders te zijn, omdat ze al die dingen

inademden met de lucht van het gesticht. Allengs stelde Koornaerts nichtje belang in 't geen er geleerd en onderwezen werd, zij zag de nuttigheid in en de behoorlijkheid van veel dingen, legde haar speelschen aard af en de uitbundige losheid van manieren. Door den omgang met rijkeliêns kinderen - bij wie de voornaamheid ingeboren is - leerde zij de houding en manieren na die ter kostschool als het ideaal in de eenvormigheid betracht en met den naam van ‘educatie’ bestempeld werden omdat zij omvatten al 't geen de ouders van die burgerskinderen in zake opleiding, verwachten. Namelijk: dat de kinderen in aard en manieren wat hooger zouden uitsteken boven hun eigen stand en door het aanleeren van eene bloote vormelijkheid, den schijn zouden uitgeven van 't geen in hunne oogen de voornaamheid is en het nuttelooze maar onontbeerlijke sieraad uitmaakt van al wie bij den hoogeren stand behoort.

Bij Elvire ontwaakte daar ook de bewustheid van haren rang en 't eerste behagen in den omgang met vriendinnen die haar iets als een voorsmaak gaven van 't geen haar later eens als liefde zou vervoeren. Zij leerde er van de anderen stilaan de pronkzucht af en ontdekte haar eigen schoonheid als een schat dien ze nu overal met zich ronddragen mocht en over heel hare jeugd eene blijdschap brengen moest die uitstralen zou over heel hare omgeving. Uit de kostschool bracht zij de zoeterige idealen en de verteedering mede die zoo welig opschieten in 't argeloos gemoed van opkomende meisjes; - een vage verlangen naar een wonder dat gebeuren moet - iets als de onduidelijke geheimzinnigheid die schuilt in iederen morgenstond die belooft iets nieuws te brengen.

Haar eerste toekomst nu als ze weer op 't dorp komen zou, lag voor haar open als een ver verschiet vol nieuwe aantrekkelijkheden. Er was een beetje angst in de verwachting van het groote geluk, iets van de maagdelijke schuchterheid om voor 't eerst in aanraking te komen met dingen die niet heel rein zijn en smetteloos; de nieuwsgierigheid om kennis te nemen van al 't geen hier zoo weiger geborgen werd gehouden; het opgewekt gevoel om nu eens vrij te zijn in denken en handelen en eigen stand te nemen onder de menschen en in aanzien te komen en in stilte hare godsvrucht te oefenen en hare deugd te bewaren - als een toonbeeld voor heel de gemeente,... maar zonder het toezicht eener meesteres!

Tot groote vreugd en trots van oom en tante keerde Elvierke dan ook uit de kostschool terug naar het dorp, als eene volgroeide jonkvrouw, waar de educatie er dik bovenop ligt. Zij werd er ontvangen en bekeken als eene wonderheid waar men voortaan met ontzag en met zekeren eerbied en voorkomenheid zou naar opzien.

Met hun nichtje hadden zij zichzelf in aanzien gebracht! Nonkel en tante beschouwden hun kind nu als een pronkjuweel waarvan de weerde op hen zelf neerkwam. Zij waren er bijzonder op gesteld heel de vormelijkheid der hooge opleiding tot in de minste bijzonderheden te onderhouden; want aan het uiterlijke vertoon hechtten nonkel en tante bijzonder veel. - Voor heel het dorp wilden zij met hun nichtje pralen. 't Geen het meisje ginder in de kostschool had aangeleerd en naar huis medebracht, maar in de nieuwe omgeving gauw wilde laten wegvallen, omdat zij het ongepast vond, dat juist wilde Koornaerts zuster behouden zien en op de letter uitgevoerd.

Elvire had muziek geleerd - evengauw moest er een piano gekocht. Het huis werd buiten tot binnen opgeschikt en 't geen nonkel en tante uit hun boersche afkomst van landelijke gebruiken in hun renteniersleven hadden bewaard, werd nu met zorg geweerd. De jonge juffer moest in alles raad geven omdat zij er alles van wist. De salon werd gemeubeld, de eetplaats en de bovenkamers behangen. De keuken, waar Elvire zich proefondervindelijk wilde in bekwamen, geleek welhaast aan een laboratorium waar alle moderne recepten volgens opgave uit het kookboek werden uitgevoerd. Voortaan was het alle dagen kermis; het eetmaal werd niet meer in de keuken, maar in de eetplaats of in de tuinkamer opgediend. De tafel werd met een wit amelaken gedekt en 's middags vooral werd er wat omslag en plechtigheid uitgehaald gelijk in de groote huizen. Tante Agatha mocht van haar stoel niet meer opstaan en de meid - in plaats van met hen aan tafel bij te zitten, kreeg nu een witte voorschoot en werd geleerd hoe zij moest opdienen.

Voor Koornaert en zijn zuster was het nieuwe leven als eene veropenbaring; zij waren er door verrukt. Zij bezagen elkaar om te zeggen: dat ze 't nu eerst vast hadden om te leven volgens hunnen staat. Zij lieten zich gewillig leiden en vroegen maar hoe ze 't doen moesten en wat er nog aan ontbrak om in den vorm te komen. Zij vergaten het ongemak der nieuwe plichtpleging om met minachting neer te zien op de manier waarin zij tot hiertoe geleefd hadden.

Dien eersten tijd na 't kostschoolleven beschouwde Elvire als een groot verlof. Zij was los van alles, zij voelde zich ontdaan van een grooten last, gelijk iemand die na lange inspanning, ineens van al het drukkende verlost is en bewust wordt van haar onbeperkte vrijheid. Heel hare omgeving was eene volstrekte tegenstelling met 't geen haar ginder zoo lang had bedwongen gehouden. 't Scheen haar een heerlijke feesttijd die voorloopig niets anders dan voor 't genot moest verleefd worden. Er was zelfs te veel drukte en de keus werd moeilijk te doen in de velerhande soorten van vermaak en uitspanning. Zij had makkers nu en vriendinnen ver en bij. In de afgelegenste plaatsen kon zij bezoek brengen en beurtelings moesten al de vriendinnen eenige dagen met haar komen overbrengen.

Om eene richting te kiezen of een levensregel aan te nemen was het nog veel te vroeg - later zou dat van zelfs komen - eens dat alles op zijn plooi en elk zijn plaats had ingenomen.

Maar dat kwam veel vroeger dan ze 't verwacht had. Eens de echte verloftijd uit, ging iedereen weer al zijnen kant - de jongste vriendinnen naar school en de oudere in bediening of aan eene bezigheid. En bij het meisje zelf gebeurde er een ommekeer. Die aandrang om de lessen en aangeleerde manieren uit de kostschool, om heel die vormelijke plechtigheid en uiterlijke stijfheid vol te houden, werd haar te wegen als een nuttelooze last en zij begon in te zien dat heel die hoogdravendheid niet paste in hare omgeving, dat er gemis was aan natuurlijkheid. Het deed haar aan alsof ze nonkel en tante had leeren comedie spelen en nu zelf gedwongen werd die comedie vol te houden. De landsche lucht, de eenzaamheid, de stilte der gelijkloopende dagen, dat alles bracht haar tot inkeer en deed haar de oude gemoedelijkheid betreuren van voorheen. Haar eigen argelooze kindertijd kreeg weer zijne bekoring en het meisje voelde dat zij moedwillig iets gedood had in hare omgeving en ze verlangde er naar het terug te vinden.

Toch had zij verstand en begrip genoeg om te weten dat zij met geweld en in één draai tot het oude niet kon terug keeren, maar voortaan stond het vast besloten: geleidelijk alle onnuttigheid en aanstellerij in haar levenswandel en gebruiken te laten wegvallen en er maar juist zooveel van over te houden om tante niet te misnoegen. Om het heelemaal tot de onbezonnen losheid van voorheen terug te brengen, wenschte zij

wel niet, want met haar huidig inzicht waren er zekere dingen die haar welgevallig bleven zooals: de opschik van het huis, het poenderen in de keuken en het liefhebberen met bloemen, het lezen van nieuwe boeken en bijzonderlijk het volgen der steedsche kleederdracht met al de prutserijen die er aan vast waren en al 't geen in haar het opkomende tikje meisjesijdelheid konden voldoen. Alzoo gerocht Koornaerts nichtje geleidelijk in een vasten levensvorm. Maar 't geen er meest toe bijdroeg haar evenwicht te heroveren en haar op stevigen grond te brengen, was de omgang met de dochter van dokter Blondeel.

De kameraadschap van vroeger was ter kostschool tot innige vriendschap geworden zoodat Celeste voor Koornaerts nichtje zooveel was als eene oudere zuster. Waar zij eerst als kind gespeeld had, werd Elvire nu als eigen aan den huize ontvangen en door dien omgang werd het meisje als vanzelf op den goeden weg gebracht.

Eens het verlof uit, als de drie zonen van den dokter weer aan de studie waren, moest juffer Celeste onder toezicht harer moeder, haar deel doen in het werk en het onderhoud van het huisgezin. Het spel was er ineens uit en mevrouw Blondeel zorgde er voor dat hare dochter ijverig deel nam aan al hare bezigheden. Op vaste uren van den dag moest zij aan 't werk blijven en al haren tijd was zorgelijk ingedeeld zoodat er geen kans over was voor ijdel vertuit af flauwe droomerij.

't Geen Koornaert en zijn zuster van hun nichtje niet eischten deed Elvire uit haar eigen, aangezet door het voorbeeld harer vriendin. Zij begon het leven ernstiger op te nemen, bracht al haar goeden wil in 't werk om zich verdienstig te maken in den huishoud en haren tijd te verbruiken met nuttige bezigheid. Maar juist die ernstige bezigheid ontbrak haar en ver van gedwongen of aangezet tot werken, vond zij geene gelegenheid om iets aan te vatten. Tante liet er haar geen kans toe; waar nichtje de handen wilde uitsteken was het reeds gedaan door de meid en al haar goede inzichten werden afgescheept met een zelfde beweren: dat werken haren staat niet was - en dat ze daarom die hooge opleiding niet genoten had om huiselijke bezigheid waar te nemen.

Op die wijze moest Elvire zoo goed het ging haar ledigen tijd trachten te vullen met uitgezochte bedrijvigheid en haar liefhebberijen oefenen onder vorm van opgelegde werkuren. Maar den dag door kon zij zich niet bedriegen en de ledigheid

van zulk een bestaan, woog op haar als een verwijt. Zij verlangde maar tot het zondag was om met hare vriendin den vrijen tijd over te brengen. Gelukkig bracht het verlof telkens een schoone afwisseling in de eentonigheid van dat effene leven.

Zoogauw Armand, Henri en Albert weer thuis kwamen, werd de band ook weer gelost voor Celeste en de algemeene lustigheid brak uit in het huis van den dokter. Dan ook herbegon de oude vertrouwelijkheid in het spel en Elvire werd in den kring opgenomen als de speelkameraad van vroeger. De zonen brachten hunne makkers meê - studenten uit 't college; Celeste ontbood hare vriendinnen en Elvire deelde in 't algemeen verzet. De groote warande was telkens weer vol leven en geruchte; uitstappen en gezelschapspelen werden ingericht en dagen naareen was 't een vertier zonder einde - men wist niet waar eerst.

't Was voor Elvire alsof ze uit een droom ontwaakte en alleen binst die verlofdagen te leven begon! Zij was heel en al verrukking. In dien omgang met studenten en meisjes van hoogen stand die de beschaafdheid oefenden als eene aangeboren natuur, ondervond zij gauw wat ze verwerpen en bijhouden moest van 't geen haar ter kostschool was aangeleerd om in den goeden toon te blijven. In 't begin voelde zij het ongemak gedurig met den strijd om haar natuurlijken aard geweld aan te doen en op de regels te letten van 't geen zij als ‘preceptes’ had van buiten geleerd. Nu eerst ondervond zij dat de theorie te kort schoot bij de praktijk en dat de natuurlijke ingeving de beste weg wees.

Welhaast was alle vormelijkheid vergeten in haren omgang en ze deden samen gelijk in den goeden kindertijd, alleen met wat meer inzicht om voorkomend te zijn en gedienstig, - verder had men geen moeite om de hartelijkheid der vriendschap uit te geven daar ze van alle kanten rechtzinnig en gemeend was.

Tusschen jongens en meisjes ging de toon gewoonlijk in fijne plagernij waar de genegenheid en het behagen moest onder gescholen blijven om geen uitzicht van voorkeur te geven of diepere gevoelens te verraden.

Maar tusschen Elvire en Celeste was het de volkomene, schoone vertrouwelijkheid, die voortsproot uit eene overeenkomst van karakter en uit het bewustzijn der kostelijkheid harer wederzijdsche vriendschap - omdat ze buiten elkaar

niemand hadden op 't dorp om haar overvol gevoel van genegenheid uit te storten.

Voor die twee was het haar beste tijd! Haar meisjesgemoed was nog rein en onberoerd, ze kenden geen twijfel, angst noch begeerte, - van 't leven vermoedden ze enkel de vermaken, de leute waarvan zij nooit verzadigd waren. Telkens na een nieuwen verloftijd kon Celeste de tegenstelling moeilijk gewend worden. Zoogauw de druistige broers vertrokken waren en Papa weer in zijn gewone doening, was het bij mama alleen zoo stil en eenzaam in het groote huis. Dan zocht het meisje telkens weer eene uitvlucht of eene reden om haar vriendin op te zoeken die er ook lijk verweeuwd zat bij haar oom en tante. In den achtermiddag of tegen avond hielden zij elkaar gezelschap, brachten een handwerk mede, speelden piano, wandelden in den hof en vertelden er onderling van 't verzet en 't genot dat voorbij was of nog komen moest. Zoo hield het aan, jaren naareen, en Elvire groeide op tot een volslegen jonkvrouw terwijl haar geest en gemoed kinderlijk rein bleef in 't genot der dagen die open gaan en toe, die afwinden in oneindige reeks, zonder verlangen of treurnis naar toekomst of verleden - omdat de tijd voor haar ontlook in het oosten, verwelkte in het westen als bloemenpracht - altijd even schoon, even nieuw en frisch met altijd versche verrassingen die de verwachting ver overtroffen. Telkens zij zich neervleide 's avonds, bleef zij met den glimlach om den mond, de heldere oogen wijd open, uitstaren over de onafzienbare verten harer verbeelding, waar de herinnering aan 't genotene met 't vooruitzicht van 't geen te genieten stond, in elkaar weerspiegelde als een sterrelucht in het watervlak van een vijver - waar die twee dingen tot één zelfde schoonheid vermengden en uit elkaar niet meer te scheiden zijn. Haar eigen jeugd scheen haar eene bestendigheid waar de tijd verwijlt of voorttreuzelt langs onbepaalde kronkellijnen gelijk het water in het beekje zich schijnbaar stilhoudt omdat de weide langs de beide oevers over heel de lengte, met de schoonste bloemen is getooid.

* * *

Het was op het einde van 't groot verlof, ten tijde dat de gezelligheid onder de jonge lieden ten schoonste was opengebloeid en de vriendschappelijke omgang ten uiterste gestegen,

dat Celeste, een avond, hare vriendin alleen riep en bracht onder 't neerhangend loof van een donkeren treurbeuk, haar op de witte hofbank deed neerzitten om daar, in de stilte en met alle omzichtigheid die past bij 't onthullen van een belangrijk nieuws, aan Elvire meedeelde: dat Armand nu naar 't seminarie trok, te Brugge en Henri naar 't missiehuis der witte paters te Algiers.

't Was het begin van het einde!

Het gezelschap was voor altijd geschonden - de gelukkige tijd was voorbij. De twee bijzonderste leiders vielen weg. Albert bleef nog over, als de jongste; maar van hem was er niet veel te verwachten - hij was te ernstig van gemoed en te bezig met gedachten om 't spel op den wagen te houden en toekomend jaar zou hij ook al naar de hoogeschool...

Als twee kinderen die niets ernstig en belangrijk vinden tenzij haar eigen vermaak, bleven zij dien avond haar ongeluk betreuren. Eindelijk vond Elvire niets anders om hare vriendin te troosten tenzij 't vooruitzicht: dat het toch daarmeê niet heel en al uit zou zijn met de leute, - dat Albert zijn makkers uit Leuven zou meêbrengen; dat er onder hen wel van de goede soort zouden zijn om den verloftijd aangenaam door te brengen. Maar Celeste bleef zwaarmoedig en sprakeloos dien avond, - zij liet zich niet opbeuren. En Elvire, licht van zin als ze was, raadde niet dat er een tweede geheim gereed stond om onthuld te worden en met haar gemis aan doorzicht liet zij de gelegenheid voorbijgaan om het andere nieuws te vernemen waarover Celeste zat te dubben en alzoo bleef zij verschoond voor eenigen tijd van het grootere verdriet dat haar te wachten stond.

Naderhand vond Celeste geene gepaste gelegenheid meer, of zij had den moed niet hare vriendin de mededeeling te doen. Zij gelastte er hare moeder meê. En zoo gebeurde het een zondagnoen dat mevrouw Blondeel te Koornaerts bij de koffietafel, na eene gaping in 't gesprek, zich ineens aanstelde en de aandacht vroeg voor een gewichtig nieuws en na de algemeene belangstelling met eene breede inleiding te hebben voorbereid, kwam het er uit: dat Celeste voornemens was kloosterzuster te worden.

Op den slag klonk die mededeeling zoo gewoon alsof het een alledaagsch dingen gold en de aanzittenden bezagen elkaar met de vraag op de lippen en de gemaakte verwondering, om te weten of 't wel ernstig gemeend was?!

Elvire kon op dat oogenblik niet beseffen wat er voor haar aan gelegen was, - ze bleef verbluft door de verrassing en ze dacht niet aan haar zelf.

- Maar ze heeft er me geen woord over gesproken! riep het meisje uit, als was het daarom alleen al niet aan te nemen 't geen verkondigd werd.

Koornaert's zuster was er de eerste over heen en ze liet enkel haar verwondering hooren: hoe het een juffer van haren rang en begaafdheid in 't gedacht kon komen om in zulk een arm dorpsklooster den geestelijken staat te willen aangaan?!

- Dat 't nog in eene der groote orders ware,... in een klooster in stad, als meesteres in eene kostschool!

Met haar stille woord en kalme geaardheid vertelde mevrouw Blondeel dan verder, op vertrouwelijken toon, hoe bij hare dochter 't gedacht ontstaan en gerijpt was; wat zij en de dokter er tegen hadden ingebracht om Celeste te beproeven; wie zij er over geraadpleegd hadden en hoe zij eindelijk tot 't besluit gekomen waren: het kind zijn gedacht en ingeving te laten volgen.

Tante Agatha nam het zoo gewillig niet op:

- Er moet iets onder zitten, er moet iets mede haperen, verklaarde zij zoogauw de vrouw van den dokter vertrokken was. Men neemt zoo niet in een omzien zulk besluit!

- Wie weet, ze kan er allang mede bezig zijn, verschoonde Seraphien.

- Tut, tut, waren dat nonnenmanieren, gelijk ze omging met de studenten, over eenige dagen nog? Wacht maar, 't zal wel uitkomen; entwaar eene bedrogene verwachting of iets van dien aard - en daarop een haastig besluit!

Elvire deelde 't gevoelen niet van tante - ze kende hare vriendin beter! Maar 't ontstemde haar toch en 't deed haar aan als een gemis aan vertrouwen dat ze het nieuws op die wijze had moeten vernemen. Voor haar was er echter een troost bij 't verdriet der scheiding, te weten: dat ze hare vriendin nog zou kunnen zien en spreken - dat ze op het dorp bleef. Maar 't zou nooit meer worden gelijk voorheen! Die dagen ondervond Elvire dat er iets voorbij was in haar leven - een tijdstip dat was afgespeeld - iets dat onherroepelijk heen was en niet meer kon herbeginnen - iets waar de schoonheid nog enkel zou te benaderen zijn door de herinnering maar nooit meer kon vervangen worden door iets van de zelfde weerde.

De laatste dagen voor het afscheid moesten de twee hartsvriendinnen gebruiken om hare vertrouwelijke ontboezemingen. Getweeën wandelden zij uren lang, gearmd door de stille lanen van den tuin waar elk plekje eene herinnering wekte aan genotene vreugd of een kostelijken stond. Van weerskanten werden nu de innigste gemoedsaangelegenheden medegedeeld, beloften werden gefluisterd en afspraken geregeld.

Waar Elvire haar eigen droetheid vergeten kon om 't verlies harer vriendin, kwam de bewondering boven om het kloek besluit van het meisje dat in de fleur van het leven aan alle genoegens verzaakte, haar weelde en schoonheid offerde, hare talenten, haar begeerten en wil en hare lieve ouders verlaten ging om voortaan bij die vijf arme kloosterzusters te gaan inwonen en onderwijs te geven aan de kleine bengels van 't dorp. 't Ging boven Elvire's begrip en ze voelde zich een nietwaardig kind vol ikzucht en lauwheid vergeleken bij de jonge kloostermaagd.

In den eersten tijd na het afscheid woog de vereenzaming en de verlatenheid op Koornaerts nichtje. De twee groote hovingen waren nu leeg, zonder geruchte - levenlooze dingen geworden zonder aantrek. Zij voelde zich lusteloos, aan haar zelf overgelaten, zonder een zusterziel om haar treurnis mede te deelen.

Er was niemand op 't dorp waarmede zij eene nieuwe vriendschap kon aanknoopen, niemand van haren aard en ouderdom om geest en gemoed te luchten, die de zelfde inzichten deelde, aan wie zij haar hart kon openen zonder wederhouden. Als men eens den schat der echte vriendschap bezeten heeft, wordt het dubbel lastig dien te derven, dacht het meisje. Zij voelde behoefte aan iemand al was het zelfs van mindere soort en hoedanigheid...

De dochters van den notaris woonden op de plaats - te ver afgelegen - en nog: ze leidden een ander leven, waren van eene andere gezindheid en hadden zich altijd afgezonderd gehouden alsof heel het dorp te klein en te nietig was voor haar. Daarbij waren ze bekend voor hare afgunstigheid en zotten praal en hadden haar gezelschap altijd verkorzeld en verbitterd door haar eigenzinnig karakter. Geen denken aan om met die twee nu in betrek te komen. 't Dochtertje van den koster was een dibbetje waar men niets aan had;... en de vele andere dorpsmeisjes waren ofwel te laag van stand

of te druk in de dagelijksche bezigheid om Elvire gezelschap te houden.

Bij poozen wekte de moedeloosheid eene vlaag van opwinding, waarbij de mogelijkheid ontstond om eene heldhaftige daad te begaan, een wanhoopsgebaar, iets om oom en tante te verpaffen en heel het dorp van haar te doen spreken! Wat was het leven haar nog waard en waar kon zij nog vreugde in vinden als de vereenzaming overal rondwaarde en heel de omgeving hare beteekenis had verloren? Bij die opwellingen dacht Elvire er aan om hare vriendin in het klooster te gaan vervoegen. Zij stelde zich de genoegens voor van den zielenvrede en liet zich ondergaan door de bekoring van hoogere godsvrucht. Ze vermoedde dat er een eigenaardige wellust moest schuilen in den afstand van alles en de volle overgave van lijf en ziel - om de bruid des Heeren te worden. Dat geluk, en die onthevene vreugde had zij meenen te bemerken op 't gelaat van Celeste die zij elken zondag, na de vespers, bezoeken ging. In dat sobere, enge, witte spreekkamertje, of in de rechtlijnige paden van den kloostertuin, wandelde zij met de postulante die straalde van geluk en blijheid en maar niet te vermoeden scheen dat er nog treurnis of lusteloosheid bestond op de wereld. Het waren de beste uren voor Elvire, van de heele week, zij verlangde er naar en haalde daar den eenigen troost voor 't geen haar zoo ontbrak in haar eigen omgeving. Maar kalm beschouwd, bleek dat voornemen toch enkel opwinding want er ontbrak haar 't gevoel der roeping voor den geestelijken staat en ze wist maar te wel dat hare levenslijn eene andere richting uit liep.

Op het aanraden harer vriendin trachtte zij weer moed te scheppen om zich te schikken in den nieuwen toestand; zij deed haar best om zich weer met tante Agatha en met den geest van het huis te verinnigen en den vrede van 't gemoed te herkrijgen.

Een gedacht echter, een inval, dien ze niet van hare vriendin gekregen had, maar uit eigen beweging in haar geest was opgegaan, miek Elvire's belangstelling weer levend. Er daagde een punt in de verte waar hare aandacht, haar verlangen, hare begeerte op gevestigd bleef en van stonden aan was het meisje gered - hare ziekte was genezen - er was een doel weer in haar bestaan en alles rond haar van levenloos zooals het eerst was, werd ineens weer wakker, te groeien, te bloeien en te

geuren! - - Het gedacht aan het aanstaande verlof had haar vervuld met een vreugdige en tegelijk eene angstige ontroering. Herman en Henri waren weg en zouden niet meer in verlof komen tenzij enkele dagen en dan nog - ze konden niet meer meedoen aan dezelfde vermaken. Celeste was weg! Zij zelf bleef er alleen als meisje over. Albert zou in verlof komen... en wat zou er dan gebeuren? Hoe ging dat afloopen onder hun getweëen?

't Gedacht om met Albert alleen te zijn, verontrustte haar gemoed en vervulde haar met verlangen, met vrees, en met eene heele reeks nieuwe, ongekende gewaarwordingen waar zij nu voor 't eerst en vroeger nooit had aan gedacht. 't Vooruitzicht miek haar verlegen en ze wist niet welke houding aan te nemen tegenover hem. Zouden zij van elkaar vervreemden en elk al zijnen kant blijven alsof er nooit iets geweest was? Zou zij bij hem in aanmerking komen of zou die geleerde kerel naar niemand omzien en voortaan op zijne eenigheid 't verlof doorbrengen in studie? Zouden er nog makkers komen gelijk voorheen, en zou hij haar komen vinden om te deelen in hun vermaak? Gelijk vroeger zou het nooit meer gaan - er moest iets veranderen en dat ‘andere’ wekte al haar nieuwsgierigheid en haar angstig verlangen.

Er stond Elvire nu iets te wachten waarover zij met hare vriendin noch met tante over spreken dorst, waar zij zelf echter, gedurig meê bezig was. Iets waar al 't andere van vroeger kinderspel bij leek.

't Was nog maanden ver afgelegen in de toekomst en die verloftijd schemerde haar voor den geest als een visioen waar nieuw genot, innigheid van anderen, ongekenden aard, haar kostelijker vreugde en volkomener geluk verborgen hield. Zij keerde en wende het in haar verbeelding; zij miek er alles van: kleedde en ontkleedde het gelijk een kind doet met zijne pop. Zij stelde het zich voor al den slechtsten kant om voorbereid te zijn als 't eene desilluzie moest worden. Maar altijd weer bloeide het open vol heerlijkheid zonder paal of grens. Die heerlijkheid echter lag in een onbekend oord waar zij nooit den voet had gezet. Het meisje was zonder ondervinding al dien kant en zij twijfelde en vreesde 't geluk en de droomschoonheid te breken door haar eigen onhandigheid. Uit de boeken die zij gelezen had, wist zij er wel iets van en in de boeken weer wilde zij raad zoeken en wijsheid opdoen. En

zij ging doldriftig aan het lezen en zocht in elk jonge meisje dat ze er in tegenkwam en bij elken jongen of er wel iets te vinden was dat met hunnen toestand overeen kwam.

Hoe had zij er niet eerder aan gedacht, dat het eens zoo gebeuren moest? waarom 't geval niet vooruit gezien?

Zoolang zij al in volle gezelschap ondereen verkeerden, had zij nooit eenige gedwongenheid gevoeld of ongemak getoond - maar dan was Celeste er als middelaarster, - als aanknoopingspunt tusschen haar en de jongeheeren - nu deed 't geval zich echter voor in zijn ware toedracht: zij en Albert, zonder iemand anders. Hun wegen leidden vlak naar elkaar en op het kruispunt zouden zij elkaar ontmoeten. 't Hing er maar van af 'hoe' die ontmoeting zijn zou.

Soms was zij er bang voor en ze vreesde dien ernstigen jongen student die zoo vreeselijk geleerd en knap was en zoo zeltbewust deed in alles omdat hij dokter moest worden en het ambt in zijn volle waardigheid scheen te willen opvatten. Zij herinnerde zich nu hoogdravende uitspraken van hem waarmede zij indertijd en Celeste, als twee plaaggeesten, met hem den draak gesteken en hem als pedant en neuswijs gescholden hadden. Ze noemden hem wel eens: den filosoof!

Maar andere keeren was hij voorkomend en zacht geweest en had zich dikwijls uiterst geduldig getoond en gedienstig voor de meisjes, galant zelfs. Had hij het gebuurmeisje toen opgemerkt en achting voor haar gevoeld? Wat zou ze nu een schat geven om er maar iets van te weten! Toen was het haar onverschillig, als onbesuisde deerne, gaf zij er wel den brui van - zij had genoeg met haar zelf en plaagde maar geern, als een kleine tyran om 't genot van de jongens te duvelen. Maar nu...

In haar hertje verborgen piepte voor 't eerst de behaagziekte en het gevoelen en de begeerte om indruk te maken. 't Zou haar spijten en beschamen om in zijne oogen een onnoozel bakvischje te schijnen en een nietig en ijdel ding gelijk zij tot hiertoe maar al te veel was geweest.

Was het nu maar goed te maken om bij de eerste ontmoeting zijne achting te winnen! Nu wist zij het op voorhand dat een woord of een teeken van minachting bij hem, haar pijnigen zou, en haar beledigen en haar voor altijd van hem afkeerig maken - en dàt zou haar grootste ongeluk zijn! Zij wilde niet te licht bevonden worden, maar wel eene flinke

houding aannemen, trachten figuur te maken... Zij wond zich op, draafde maar door, want zij had niemand om haar in te toomen, was nog te argeloos om beschaamd te zijn voor zich zelf en ze durfde nog al hare gevoelens uitleven gelijk ze in haar binnenste opkwamen.

De tijd die haar nog overbleef voor 't verlof wilde zij gebruiken om zich te bekwamen, om het voorkomen te krijgen van eene volslegen en volvormde jonkvrouw. De jaren der onbesuisde, zottebollende jeugd waren nu voorbij. 't Gedacht dat meestal de jongens en meisjes van haren ouderdom hunne levensbaan gekozen hadden, bracht Elvire tot inkeer. Nonkel en tante vermeden het haar te zeggen want zij hielden er om ter meest aan dat zij kind blijven zou om haar zoo lang mogelijk te mogen vertroetelen. Zij moest het dus van haar zelf hebben. En zoogauw het opgekomen was, wilde zij met den onstuimigen aandrang van jonge meisje, het besluit ten uiterste doorvoeren. Zij was als iemand die voor den opschikspiegel staat en niet weet hoe zich te tooien om 't gunstigst voorkomen te krijgen - daar zij verschijnen moest voor den keurder die haar nooit gezien had en van wiens indruk haar geluk zou afhangen.

Haar voornemen hield zij weigerlijk geborgen, liet er niets van blijken in huis en vertelde er ook geen woord van aan Celeste; zij gebaarde zich maar ongedwongen alsof er niets aan gelegen was en alsof zij er niet eens aan dacht. En, na heel die spannende verwachting gebeurde er niets van 't geen zij zoo zeer ontzien en gevreesd had, of liever: het gebeurde heel anders dan 't geen zij zich had voorgesteld!

Al 't geen ze had gereed gemaakt, voorbereid en aangeleerd, kwam er niet bij te pas; zij mocht het als onnuttigheid achterwege laten en 't leek haar nu, achteraf beschouwd, toch maar loutere aanstellerij van kinderachtig allooi.

Het groote wonder en het onverwachte kwam van Albert zelf. Aan de hoogeschool scheen hij al zijn voorbarigen ernst en hoogdraverij vergeten te hebben en te Leuven hadden ze van hem een levenslustigen student gemaakt, die eerst en meest aan de leute denkt en 't verzet. Den zelfden dag van zijne thuisk*o*mst was hij zijn geburin al komen groeten.

- Nu de anderen allemaal weg zijn en 't veld geruimd hebben voor ons getweeën, moeten wij er gebruik van maken en 't plezier voor ons alleen houden!

Dat had Elvire zoo onbevangen, zoo vrank, zoo gemeend toegeklonken, dat zij gebloosd had van geluk. Die woorden hadden haar toegeklonken als eene heerlijke belofte. Er kwam geen bedeesdheid bij te pas. Ze kenden elkaar, ze wisten er alles van; de eerste blik dien ze gewisseld hadden getuigde het. Zij was gerustgesteld: hij hield van haar en hij had voor altijd hare genegenheid en vereering gewonnen. 't Schoonste was: dat geen van beiden de behoefte had zijn gevoelens in woorden meê te deelen - het scheen hun gansch overbodig.

Dien eersten avond, als Elvire zich neerlegde te bed, ging hare innerlijke blik over eene streek die zij uit geen enkele herinnering kende. Zij bleef langen tijd liggen droomen met de oogen open, de dekens afgeworpen en de bloote armen achterover, het hoofd in de handpalmen, liggen rusten. De liefde was ontloken in haar ziel - als eene bloem die gister nog haar schoonheid in den knop schuchter gescholen houdt, maar al op eenen nacht van het wonder bewust is geworden en zichzelf en de anderen het geheim onthult en ermede te prijken staat in de glorie van den nieuwen dag. Zij smachtte al naar het morgenlicht om haar eigen gelaat en gestalte te aanschouwen in haar verheerlijking.

In haar verbeelding zou hun eigenlijke leven nu onmiddelijk aanvangen en verloopen gelijk het in de boeken geschreven en uitgebeeld staat...

Albert en Elvire... Zij prevelde die twee namen achter elkaar om gewend te worden aan de klankkoppeling die nog vreemd scheen maar klonk als muziek in hare ooren. En zij trachtte die namen weer te vinden, gedrukt in de hoofdstukken van haar eigen levensboek.

Maar weeral gebeurde het niet heel en al gelijk haar meisjes-gemoed het had voorbeschikt en gewild zou hebben. Elvire werd welhaast gewaar dat de afstand tusschen hen beiden nog merkelijk grooter was dan ze 't dien eersten avond had gedroomd en dat er nog veel vormelijkheid de volle toenadering beletten moest.

In haar opgewondenheid had zij maar aanstonds op hem willen toevliegen, zich heel en al aan hem overgeven, hem in haar armen gesloten houden om hem niet te verliezen...

Maar het licht van den nuchteren dag scheen daar zoo heel anders over en de menschen uit haar naaste omgeving: nonkel en tante, de dokter en zijn vrouw, Celeste en de anderen

allemaal, zij schenen er nog niets af te weten, bleven maar gewoon doen, alsof er niets gebeuren moest, - en de groote moeite bleek nu wel: het wijsmaken van den toestand aan die menschen, opdat ze 't ook als een gedane zaak zouden beschouwen... En Albert zelf, hij ook scheen er zoo haastig niet mede gelijk zij het zich had ingebeeld. En toch was er voor hem ook alles aan gelegen, want er kon alle stonden iets voorvallen, er kon een ongeluk gebeuren, iets dat hen van elkaar zou scheiden... Was het niet 't gewone verloop met verliefden en werd het ‘geluk’ niet altijd door ‘nijd’ vervolgd en belaagd tot de vreugde in weedom veranderde?! Hoe zagen de menschen het niet dat er gevaar bestond en waarom haastten zij zich niet meer om 't geluk te grijpen binst het zich aanbood?!

Elvire kwelde zich met die gedachten en verkeerde in onrust, maar ze moest zwijgen; zij mocht niet eens een zweem van die onrust laten blijken, want nu eerst wist zij 't duidelijk: 't geen waarvoor zij zich niet 't minst schaamde zich zelf te bekennen, zou zij nu of nooit aan iemand durven kenbaar maken! Zij moest onverschilligheid huichelen, zich kalm gebaren en geduldig wachten en gelaten en stilzwijgend uitzien naar 't verloop van haar eigen geluk.

In 't begin kwam Albert dagelijks op bezoek bij den rentenier en hij verdook het niet dat het hem om Koornaert en evenmin om juffer Agatha te doen was. Hij stelde van eerstenaf belang in Elvire's bloemen en dat gaf hem al gelegenheid om het meisje in den hof te gaan vinden.

Koornaert en Agatha om ter meest, zij zagen het aan met genoegen, gaven er in toe, moedigden den jongen student aan en trachtten door allerlei voorkomenheden zelf in zijne gunst te geraken. Zij lieten de jonge lieden eene onbeperkte vrijheid om samen te zijn.

Elvire las het in zijne oogen, zag het in al zijne gebaren 't geen de jongeling anders nog verduiken wilde; zij zelf echter wist dat zij in heel haar doening uitgaf, dat ze 't niet verduiken kon, hoe hunne verhouding nu anders was en wat zij waren voor elkaar. De uitgesprokene bekentenis die zij eerst onnoodig vond, en vreesde zelfs, verlangde zij nu. Zij trachtte naar zekerheid, naar een teeken waarmede hij het bevestigen zou om het onmiddelijk te kunnen beantwoorden en alzoo de overtuiging te hebben dat ze aan elkaar verbonden

waren en niet meer verscheên konden... Maar dat teeken werd haar niet gegeven, het verlangde woord werd niet uitgesproken. Albert was voorkomend, vriendelijk, hij zocht haar op, was vol belangstelling voor alles wat haar betrof; haar blik ving hij op met dankbare bewondering, - maar om dat ééne waar zij zoo op gesteld was, scheen hij niet bekommerd, - hij deelde haar bewustzijn niet van eenig gevaar dat hun geluk bedreigde. 't Was of hij vol betrouwen was in de toekomst... alsof hij den tijd had en voorloopig maar wat spelen wou.

Elvire werd gewaar dat tusschen hem en haar iemand ontbrak - zij miste hare vriendin als voorspreekster en middelaarster en vertrouwelinge. 't Geen zij voor elkaar niet uitspreken dorsten, zou die vriendin van den een tot den andere overbrengen... En er was nog iets.

Buiten de eenige aanleiding voor een beleefdheidsbezoek bleef de toegang tot het huis van den dokter voor Elivre verboden, bijzonderlijk zoolang Albert thuis was; en die heerlijke tuin waar zij vroegertijd zoo genoten had, was nu voor haar niet meer. De vormelijkheid verzette er zich tegen dat een jong meisje haren beminde zou gaan opzoeken in zijn eigen huis en zij hield er aan hare weerdigheid te houden bijzonderlijk tegenover Albert's moeder.

Nu 't haar niet geoorloofd was, er nog te komen, smachtte zij van heimwee naar dat verboden paradijs, waar, volgens haar, al de genoegens vereenigd schenen die haar nu konden bekoren.

Zonder dat iemand het wist klom zij op de verhevenheid in den versten hoek van het boschje om van daar uit den blik vrij te krijgen over dien hof waar zij niet meer komen mocht. En van hier uit bewonderde zij het beekje, den vijver, de bruggetjes, de grasperken en de slingerpaden waar zij zoo geern met hem, als een princes aan den arm van haren prins, zou gewandeld hebben.

Als 't gebeurde dat Albert in den hof was en haar boven de hooge haag, ontwaarde tusschen 't groen, bleven zij over en weer staan praten. En eens dat ze 't gewaagd had hem te zeggen hoe ze 't betreurde nu alleen te zijn en in den hof bij hem niet meer komen dorst, had hij luidop gelachen om haar nauwgezetheid en overdreven preutsche houding, maar hij had het haar dan toch toegegeven dat mama er misschien eenig gevaar zou in zien voor hun reputatie... Hij had er dan

echter aanstonds aan toegevoegd: dat haar nonkels warande wel zoo schoon was en evengoed geschikt om er te wandelen en dat er minder gevaar was onder 't waakzaam oog van nonkel en tante. En de daad bij het woord, als een held uit het romantische tijdperk, was de jongeling in een wenk de twee hagen overgeklauterd die de hoving scheidden, om bij zijn geliefde te komen

Zulk ééne daad was genoeg om in de oogen van het meisje den straal van verrukking te doen vonkelen en den blos der vervoering op haar schoon gelaat te bestendigen.

De jonge knaap met zijn donkere oogen en donkerder lokken, vervulde voortaan heel het denken van El vire. Het bewustzijn van de liefde wekte haar op en hield haar gedurig bezig. Bij dage keerde het gedacht in duizend vormen om, altijd nieuw en nooit genoeg. 's Nachts droomde zij er van en 's morgens vroeg moest zij de zonne groeten die de blijheid bracht van een nieuwen dag; - ze was op en te beene en liep met lichten tred den tuin in, te neurieën omdat zij niet luidop zingen dorst, en toch moest laten hooren dat zij er was om den ridder in 't vroege morgenduur, te groeten.

Altijd weer voelde zij zich getrokken naar het gaanpad, langs de haag waar zij loeren kon in de warande van den dokter en waar Albert haar kon gewaar worden. Als 't gebeurde dat hij er al was en met een boek in de hand, ernstig en verslonden, op en neer wandelde, vernam hij algauw het lichte geruisch van 's meisjes gewaad of hoorde haar het morgendliedje neuriën. Dan keek hij verrast op en riep haren naam als een blijde groet. Hij haastte zich naar het tuinpoortje dat nu altijd open stond, om zijne gezellin te vervoegen. Elvire bloosde bij 't gedacht dat ze hem gestoord had in zijne studie en ze was beschaamd weeral toegegeven te hebben aan den drang die haar overweldigde om Albert te zien en van hem gezien te worden.

Ze wandelden door de lanen alsof ze alleen op de wereld waren. Hij vertelde haar van de schoonheid rondom hen, de poëzie van den zomerschen uchtend, deed haar de heerlijkheid genieten van de zilvermisten waar de zon in brandt; sprak haar van de stilte, van den vrede, van de vogels en van de heerlijkheid van het jonge leven...

Het meisje geloofde al wat hij zegde en bewonderde al wat hij haar wees, maar alles kreeg voor haar enkel beteeke-

nis, voor zooveel ‘hij’ er mede verbonden was; - al die dingen op zich zelf lieten haar onverschillig, maar alles werd belangrijk zoo gauw het Albert raakte.

Zulk een inzet van den dag, was nu de verwezenlijking van den droom die haar binst den nacht - wakend of slapend - had verrukt. Maar het gaf haar niet de opperste voldoening, want binst zij ervan genietend was, dacht zij al dat Albert heen zou gaan en hoe dan het overige van den dag, zonder hem, weer als een lange treurnis en verlangen zijn zou naar een volgende bijeenkomst. Hij vertrok inderdaad en zij keerde weer in huis maar haar gedachten bleven in den tuin, bij 't geen hij gezegd had en al wat tante zegde, vloog langs haar voorbij en 't werk of de bezigheid boeide niet in 't minst 's meisjes aandacht.

Er ontwaakte in haar een nieuwen lust om zich op te schikken en te kleeden. Haar verveling kon zij niet beter dooden dan boven, op haar kamer, de blonde weelde van haar lokken te laten open vallen en ze weer op te werken in nieuwen tooi tot ze haar gelaat omkransden als een luister. Zij had er een ongekend behagen in om een glimlach te zien op haar blozend frissche wezen en hoogroode lippen, in den spiegel. 't Verheugde haar te zien hoe schoon, hoe jong, hoe blij heel haar wezen bloeide en ze kon het bewonderen alsof het van eene ander was en haar niet toebehoorde. Het lustte haar bijzonder te zien hoe het eenvoudige witte kleed met zooveel distinctie de rankheid harer gestalte deed uitkomen en ze werd nooit moe om vóór den spiegel gebaren en houdingen aan te nemen die haar zelf verleidelijk schenen.

Bij de onwaarschijnlijkste reden zocht zij er dan weer eene gelegenheid in om naar den hof te flodderen. Zij had vergeten iets te verrichten juist weer al dien kant, aan den zoom langs de haag; maar nu hield zij zich stil, plukte eene bloem en stak ze op de borst, maar keek terwijl voorzichtig uit onder den rand van haar breeden strooien hoed; maar zoo gauw zij Albert ontwaard had, vluchtte zij beschaamd al den anderen kant uit en gebaarde zich verlaan en bezig en bleef er prutsen in de eerde.

Hoe flauw toch! meende zij en wat zal hij denken dat ik een zothoofd ben! Zij miek besluiten, 't eene na 't andere om stil in huis te blijven en, gelijk het een zeegbaar meisje betaamde, te wachten tot hij komen zou... Maar langs onna-

speurbare kronkelpaden had zij welhaast zichzelf overhaald en een reden gevonden om het zelfde spelletje te herbeginnen.

Tegen avond voelde zij zich 't meest ongelukkig als hij niet kwam. Zij was er zoo door verwend, dat de avond met hem vereenzelvigd scheen en dat 't genot van 't eene zonder 't andere haar dubbel ongelukkig miek. Alsdan gaf zij zich geheel over aan den weemoed en liet zich overmeesteren door spijt en treurnis om 't leedvermaak van haar ongeluk in volle mate te genieten. Zonder hem was alles ijl en ledig, - de boomen, het lommer, de zoelte, de maan en de sterren, de nachtegaal of de merels - zonder hem wekte alles haar weemoed en lusteloosheid - al die dingen moesten haar door hem worden medegedeeld. En de herinnering zelf aan de avonden dat hij er wel was, 't herdenken aan 't genot van die andere avonden spookte er nog meer de spijt en treurnis in. Het lezen van haar liefste boek kon haar zelfs geen afleiding bezorgen op die oogenblikken, - of beter, zij wilde geen afleiding - moedwillig zocht zij zich te verdiepen in den weemoed. Een enkel beeld bracht zij alsdan voor haren geest: hun beider figuur, hun slanke gestalten gearmd met als achtergrond de paradijstuin vol wuivende feestgroen der hooge boomen waarachter het beekje onophoudend klaterde...

Zij zag in en bekende dat het onredelijk was, dat haar geluk volkomen vast stond - dat zij zich schamen moest nog meer te begeeren; maar in die verteederende stonde van het dageinde, smolt haar meisjesziel weg en zij voelde zich aangedaan door een verlangen dat zij niet uitspreken of bepalen kon en haar de eenzaamheid ondragelijk miek. De drang naar hem was onverzadelijk en altijd weer wilde zij herbeginnen en herdoen 't geen nooit genoeg scheen en geen einde mocht nemen omdat het haar eenige reden was van bestaan en haar onzeggelijke genoegens verschafte.

Die gevoelens hield zij weigerlijk gedoken want zij wilde de vreugde zoowel als de treurnis jaloersch voor zich alleen behouden - het geheim van haar liefde volledigde er de kostbaarheid van. Het verwonderde haar zelf zoo gemakkelijk haar gevoelens te kunnen verduiken; zij die vroeger nooit had gehuicheld en gewend was de minste gewaarwording onmiddelijk naar buiten mede te deelen. Terwijl de weemoed haar hert deed ineen krimpen, wandelde Elvire bedaard, zonder blijkbaar inzicht, op goed geluk uit, met een boek of eene

bloem, door den tuin. Maar altijd en onveranderlijk, draaide zij af naar het boschje, beklom er het aangelegde heuveltje en bleef er uitstaren, reikhalzend met de hoop altijd: dat het onmogelijke toch mogelijk kon worden...

Met haar onvoldaan verlangen keerde zij eindelijk in huis om van haar ongeluk te gaan genieten boven op haar kamer. Daar eerst kon zij haar schat uitstallen, het leed van haar toestand bemijmeren - en al haar gevoelens in de oprechtheid van haar hert, voor zichzelf bekennen. Van waar die vervoering haar zoo ineens overvallen was, vroeg zij niet, maar ze dacht wel soms aan den voorgaanden tijd, toen de effene rust nog heerschte in haar gemoed, voor ze wist dat er drift of begeerte bestond... Waar moest het haar brengen? Daar twijfelde zij geen stonde aan. Nu zij het nieuwe gevoel kende en onderging, moest het haar bijblijven als iets bestendigs; het moest haar opvoeren naar omhoog in een aanloop langs stijgende lijnen, naar het hoogtepunt van 't leven, waar zij 't geluk zou vinden en de verzadiging voor altijd. Zij aanzag het als een natuurlijk verschijnsel, iets dat aan zekeren ouderdom bij alle menschen zich voordoet op bepaalden tijd, juist gelijk de lente komt in den gang der seizoenen en de bloemen doet opengaan en bloeien. Zij zelf was nu gekomen aan 't ontluiken van haar levensbloei en hare jeugd opengeplooid in het teeken harer lente. De menschen noemden dat: liefde en 't geen ze nu deed was beminnen...

Zij herhaalde die woorden en ze kon niet gelooven dat 't geen ze gevoelde nu met haar zelf gebeurde. Haar maagdelijke schuchterheid weerhield haar om door te denken. Rondom haar was het vol geheimzinnigheid en ze was zoo onervaren nog en onwetend, zoo jong! De liefde - ze schrikte nog bij dat woord, nu 't haar zelf betrof - kwam haar nu voor als eene plotse veropenbaring, iets als een nieuw verschiet in het leven dat door 't wegschuiven van een gordijn, plots in heel zijne onafzienbare wijdte, bloot ligt met zijn tooverachtig omnevelde verten. Ze had het wel verwacht, ze wist dat het eens komen zou; maar nu het er was, schrikte zij er van, want ze wist niet dat het zoo gewichtig zou worden. Als heel jong meisje, kind nog bijkans, had zij er al iets van vernomen uit de boeken; daar had zij het leeren kennen als een droom van onwezenlijke schoonheid; iets dat maar voorvalt en te genieten is door ideale wezens, op een ideale wereld - als

het reine gevoel dat alles heiligt. In de boeken had zij het onder duizend vormen beschreven gezien, altijd eender en altijd anders, als iets dat afspeelt in afgelegene, bovenaardsche oorden, waar de luchtkring een bijzondere helderheid heeft en waar niets het pure geluk kan komen storen, omdat er engelenwieken suizen boven de hoofden der uitverkorenen.

Nu waren die dingen uit de ongekende verten ineens om haar heen genaderd, nu was die onaanraakbare zwevende schoonheid in hare nabijheid, te grijpen onder hare hand! - nu zou zij, als het stil werd, het suizen gaan hooren van de wieken der beschermgeesten in de lucht, boven haar eigen hoofd... Welhaast zou zij als de princes uit het sprookje het tooverpaleis binnen treden aan den arm van den prins en bij 't uitspreken van het ééne woord, zou de werkelijke wereld rond haar vezwinden en alle gewone dingen omtooverd worden in nieuwen luister.

Elvire geloofde aan de liefde gelijk zij geloofde aan God. Zij verkeerde in de vaste overtuiging dat het voor haar was weggelegd - dat zij de uitverkorene was voor wie 't geluk zich nu geleidelijk ontwikkelen zal en zijn schoonen loop vervolgen naar het einddoel, juist gelijk het beekje dat de kronkelingen van het voorgetrokken bedde volgt, door de warande en verwijlen blijft om eindelijk te gaan liggen in den vijver onder de waterleliën. Eens dat de lijnen der werkelijkheid zoo zeer verward geraakten in de misten der mijmering, ging de weemoed aan 't vervlieten omdat de verbeelding er de vervoering weer inbracht en de dingen opgetooverd werden, naar wil en begeerte als in een droom. Een oogslag van hem deed hare ziel weer trillen van dankbaar genot. Elkeen zijner woorden galmde op in zangtoon die lange naruischen bleef in de stilte. Daarop stemde zij haar eigen weerwoord t' accoord met den zelfden zingenden galm en hunne samenspraak geleek een lied dat zij te gader aanhieven. Na de vervoering van dien zomerdroom volgde er weeTal een zomerschen morgenstond die de belofte behield van nieuw geluk - en gelijk die morgenstond vol was van schitterende licht, zoo ook zou de dag vol zijn van nieuwe geneuchte.

Heel het verlof door waren de dagen gelijk en er kwam geen einde aan de heerlijkheid.

Voorzeker had Albert het voornemen gemaakt haar de hoogten in te voeren! Hij hield haar geen geleerde toespraken,

was meest bezig over nietigheden; altijd op aanminnigen toon, met een tikje spotlust omdat hij geern ergerde en er een wonder behagen in scheen te hebben haar te plagen. Maar soms, zonder een woord, stopte hij haar een boek in de hand en vertrok weer, zonder uitleg te geven. Al wat van hem kwam las zij met dubbele aandacht om er met hem te kunnen over spreken. Die boeken waren geheel andere dan deze die zij nog gelezen had; - telkens opende zoo'n boek haar nieuwe einders waar nooit vermoede klaarten uit opstegen die haar zachten blik verbijsterden.

Zij kon geen woorden vinden om haar gevoel uit te drukken en ze trachtte met een blik telkens te beduiden hoe haar ziel weer een schat rijker geworden was. In zijn blik meende zij dan ook te ontwaren dat hij haar begrepen had.

Wat was heel zijn verschijning haar kostelijk en ontzagwekkend! Een onbedacht aanraken van zijne hand op haren arm, deed haar schrikken; het benaderen van haar kleed tegen het zijne verwekte eene vreemde ontroering. Die gewaarwordingen echter liet zij naderhand weer opkomen om er van te genieten als van een verboden wellust. Zonneschijn en maneklaarte waren nieuw voor haar, sedert hij die dingen bij hun naam genoemd had. Vogelzang en bloemenpracht schenen met haren toestand bemoeid en brachten haar die aangename verteedering in 't gemoed, nu zij smachten moest naar alle schoonheid als naar iets van haar eigen.

Maar opeens was het verlof uit en Albert moest vertrekken!

Toen hij afscheid kwam nemen waren zij alleen in den hof - zij kon haar gevoelens vrij lucht geven zonder schaamte of menschelijk opzicht, en toch deed zij niets van 't geen zij voorgenomen en gereed gemaakt had. Zij weende niet, gaf zich niet over aan droefheid en miek er geen plechtigheid rond met gebaar noch met woorden. Zij gevoelde geen behoefte aan beloften, viel niet om zijn hals en vroeg niet naar 't geen nu komen zou. Zij bleven koel als bij eene gewone bijeenkomst. In haar binnenste had zij de heilige overtuiging en de vaste zekerheid dat al dat vertoog nutteloos bleek; hetgene gekiemd was zou opgroeien en gedaante krijgen tot zijn vollen wasdom - onverstoorbaar, onafwendbaar! Zij had zich geheel aan hem gegeven, zij vroeg aleens niets van hem in vergelding. Zij zou wachten en verlangen. 't Geen haar nu te beurt viel zou zij beschouwen als haar proeftijd; - terwijl hij ter

hoogeschool zijne studieën ging voltrekken, zou zij zich bekwamen en volmaken om later, als de tijd gekomen was, gereed te zijn en weerdig om in zijn leven te treden.

Zij zou in 't stille aan hem denken, maar geen woord van hare gedachten aan iemand veropenbaren - voortleven in haar eenzame omgeving, zich zuiver houden en verborgen voor alle vreemde blikken om later voor hem te verschijnen als de ongerepte bruid, gelijk hij haar gelaten had.

Dat er hem ginder iets kon overkomen of gevaar bestond, dat zijne gedachten konden verkeeren, daar had zij niet eens een flauw vermoeden van, omdat haar argelooze zin alles beschouwde gelijk zij zelf was: van eene reinheid die niet weet dat er vlekken bestaan.

Omdat haar gemoed nooit beroerd was geworden door onstuimige drift of toomelooze begeerte en dat haar godvruchtigheid alle vleeschelijke wellust ver had gehouden, kon zij nu zonder ontsteltenis en met volle gelatenheid haar eenzaam leven aanvaarden en met geduld dien langen tijd van scheiding tegemoet zien. Zij kende zich niet beter dan de ootmoedige dienstmaagd die boven hare weerdigheid verheven wordt en de veelte van geluk zich onverdiend ziet toebedeelen en als opperste gunst met een glanzenden blik in de toekomst, de vervulling van het stralend genot ziet naderen. Op die wijze beschouwd, was het afwachten zelf al een wellust omdat voor haar de zekerheid vervat was in de toekomst en zulke verwachting iets heeft van den voorsmaak van 't bezetene geluk. Zij geloofde aan de goedheid van alle menschen en aan hunne rechtzinnigheid omdat zij zelf goed was en rechtzinnig; en van de aardsche wisselvalligheden wist zij alleen 't geen er in de boeken over geschreven stond, waar die dingen aangebracht zijn om 't belang der gebeurtenissen op te houden en om de lijnen langs waar het leven van de handelende figuren heen loopt, te verwikkelen en uit die schijnbare verwarring een einde en uitval te bewerken die den lezer aangenaam bevredigen moeten.

Alleen om 't genot van haar eigen geval belangrijk te maken, schiep zij ook van die verwikkelingen. De stilte en de eenzaamheid werkten er toe mede om hare verbeelding vrij spel te geven. Binst klaren dage liep het meisje te droomen en de dingen uit hare onmiddellijke omgeving herschiep zij al volgens de noodwendigheid van hare inzichten. 't Geen hare eigen voorstelling ontbrak trachtte zij aan te vullen door 't geen zij

in de boeken kon vinden en zoo wentelde zij zich moedwillig in eene schemerlucht van lichtende misten en poeierend zonnestuifsel om in den wellust der verbeelding te vergeten al hetgene in werkelijkheid op de wereld bestond.

De jongelingen die zij in de verdichte verhalen beschreven vond, ging zij heel geleidelijk vereenzelvigen met Albert en zoo kwam zij er toe zich haren geliefde voor te stellen als een ideaal figuur, slank van leest, onwerkelijke gebaren makend, in een houding, altijd gereed om neer te knielen en met smachtenden blik opkijkend naar de vereerde maagd in wit gewaad met oogen als ontlokende bloemen, den rozenblos op de wangen en den eeuwigen glimlach op den koralen mond, in vervoering ontheven als eene heilige. In de nabijheid van die twee was er altijd: het gekweel van nachtegalen en het onvermijdelijke zilveren licht der maan. Verder ontbrak er niet de valsche verleidster, de wraak, de verdrukking en het lijden die de maagd tot eene heilige moest louteren en den jongeling sterken tot een held om de verliefden weerdig te maken van het groote geluk waarvoor zij bleken geschapen te zijn.

Daar zij Albert in zijne afwezigheid tot zulk een romanheld had omgeschapen, moest zij zelf ook wel de freule in in wit gewaad tot model nemen en alles doen wat mogelijk was om te gelijken aan de verlatene maagd die aangedaan door het eigenaardige wee dat dien matten glans geeft aan het gelaat en de gensters legt in de langoereuze oogen waar soms de vlam uit slaat die in 't geheim het harte verteert.

Onbewust kreeg Elvire iets in de uitdrukking van gelaat, in houding en gebaren alsof zij overvallen en aangedaan was door die eigenaardige langmoedigheid en ingehouden smart en zij ging gelijken op eene bloem die treurt van dorst en den kelk laat hangen en snakt naar lafenis en wacht om haren bloei in 't volle daglicht te ontplooien. Het werd haar liefhebberij te deelen in 't ingebeeld verdriet en zich te verplaatsen in den toestand van die tengere schepselen die beven van schuchterheid omdat zij bewust worden van 't gevaar om den schat dien zij in hare ontlokende schoonheid verborgen houden, die bedreigd wordt eer hij in volle weelde is gerijpt.

Maar nu zij die verandering op haar gelaat verkregen had, ging zij gaan denken dat het voor een ieder te zien was hoe de reine rust van haar hert gestoord werd en dat haar ver-

troebelde blik met de hevige vlam die als een schaamteblos haar wangen overtoog, onmiddellijk haar geheim voor elk end een verraden moest.

Hoe had zij geschrikt toen tante haar gevraagd had: wat er haar scheelde of door welke ziekte zij werd aangetast en het inzichtig glimlachen had haar niet ontgaan waarmede tante Agatha de oorzaak van de kwaal geraden had. Het deed haar aan alsof ze half aangekleed en vol schaamte door een kennis op een kwade daad betrapt werd. En zij miek zich gereed om te loochenen, te loochenen vlakaf, alles, alles, alsof er niets bestond!

En bestond er nu toch werkelijk iets?

Nu zij de zaken op een afstand en met nuchteren zin beschouwen kon, stelde Elvire zich wel eens die vraag.

Albert was al eenige weken vertrokken en zij had van hem niets meer vernomen. Zij stelde er nu belang in na te gaan welke eigenlijk hunne verhouding was, en nauwkeurig onderzocht zij iedere gebeurtenis, van af de eerste ontmoeting tot aan het afscheid, - heel den verloftijd door.

Maar nu zij het met kalmer gemoed naging en ontleden wilde, kwam zij met ontsteltenis tot het besluit: er was eigenlijk niets gebeurd! Alles samen genomen hadden zij als gebuurskinderen vertrouwelijk omgegaan en hunne verhouding was van zulken aard dat het hoogstens kon beschouwd worden als de ‘inleiding’ tot eene verbintenis. Schijnbare mogelijkheid was er wel, ja, waarom zou het niet gebeuren? - alles gaf er aanleiding toe - ze kenden elkaar, waren elkander waardig en sympathie was er zeker!

En al dat gedroom en verteedering, de heerlijke vervoering van hun innig samenzijn heel dien schoonen verloftijd - was het eene begoocheling - iets dat enkel in haar verbeelding was tot stand gekomen en geen grond genaakte? Neen, waarachtig, neen! Zij herinnerde zich zijn blik in die en gene omstandigheid, een gebaar, een woord, eene uitdrukking, zijn belangstelling en zijne dagelijksche bezoeken, dat waren zooveel werkelijke teekenen, tastbare gebeurtenissen waaraan zij zich houden kon om te bewijzen dat het niet van haren kant alleen kwam, dat het gevoel ook bij hem leefde en bestond - dat zij wederkeerig... elkaar beminden.

En had zij ook niet bemerkt, het inzichtig glimlachen en de stille goedkeuring bij nonkel en tante? Maar dat alles vormde

toch nog geene zekerheid en de twijfel bleef bestaan. Iets als eene knaging die gedurig opkomt telkens ze neergeduwd wordt - eene foltering die de eenzaamheid en het wachten ondragelijk maakt, en uitsprietelt in altijd nieuwe veronderstellingen die de onrust verdubbelen.

En toch was er geen reden toe - het bleek weeral opwinding en een ziekelijk behagen in de treurnis zelf. Was er wel iemand ter wereld die haar kwaad wilde? Zag er iemand iets vreemds in of ongeoorloofd? Ze waren elkander voorbeschikt in 't oog van heel het dorp. Zij zou nooit aan iemand anders denken en hij was hare eerste liefde! Zij waren vriends- en gebuurskinderen, hunne hoving paalde aan elkaar en de vervulling van hun eigen geluk zou ook het geluk uitmaken van hunne ouders.

Zij waren als twee koningskinderen die hunne baan voorgetrokken zien en weten wat er hun te wachten staat.

Ze hoefden maar wat geduld te hebben, hun geluk zou er zooveel te grooter om zijn.

Dien proeftijd wilde Elvire doormaken en 't geheim harer onrust gedoken houden; zich aanpassen bij haar midden en in allen eenvoud voortleven zonder iets te laten blijken van den gouden droom die in de toekomst vóór haar open lag.

Naarmate de tijd verliep, kwam de rust en de kalmte weer in haar gemoed, - alle gejaagdheid verdween langzamerhand en de stille gelatenheid effende alle bewogenheid van hare verbeelding. De herinnering aan dien wondertijd dook soms nog wel op en veel dingen uit hare omgeving bleven haar kostelijk omdat er iets van den glorieschijn en heerlijken luister op schitteren bleef. Wakker nu en wakende doorwandelde 't meisje dezelfde lanen en nu en dan nog wekte de zonnigheid bij haar weer denzelfden glans in de oogen en kreeg zij de vervoering in het hert en 't verlangen in de ziel omdat het zelfde licht dat toen vóór haar was opgestraald, haar leven nog verblijden kon.

Zij legde er zich op toe, zooveel mogelijk de zelfde indrukken te ondergaan; zij deed na al wat ze vroeger samen gedaan hadden om door de verbeelding zichzelf te begoochelen tot een tweede werkelijkheid. Uit meedoogendheid met zich zelf liet zij zich de kinderlijkste grillen toe en met een glimp van medelijden om haar zotte invallen, meende zij alles te mogen doen wat haar eenige illuzie kon geven. Zoo ging zij soms op het heuveltje staan uitzien in den hof van den

dokter om de ontroering te ondergaan van de mogelijkheid die zij zichzelf had opgedrongen.... hem daar ergens te ontwaren. De treurnis zelf na zulke ontgoocheling gaf haar een eigenaardig genot.

Maar in hare eenzaamheid vond zij toch anderen troost, want hij had haar de oogen geopend en leeren zien de schoonheid van den zonneschijn, de heerlijkheid van het groen der boomen, de stemming leeren genieten van morgen- en avondstond en de stilte der middagen; kleur en geur van bloemen waren nieuwe dingen sedert hij er haar op gewezen had en aangezet er belang in te stellen. Al die schoonheden waren van hem. 't Gezang der vogels, 't gefluister der bladeren herinnerde haar zijn woord en gebaar. 't Geen haar eerst voorgekomen was als een uitwerksel van hare verliefdheid, als een tooverooit, die overal uitsproot in zijne aanwezigheid, scheen nu bestendigde schoonheid die voortduurde, zonder hem. Hare ziel was voortaan vatbaar en haar geest stond open voor indrukken die overal als lichtende prankels opschoten.

Zekeren dag werd haar stille genot opgewekt door eene vreugd van anderen aard. Zij kreeg van den postbode, in 't naar huis keeren van de kerk, een brief aan haar adres. Haar herte poppelde van ontroering; gejaagd haastte zij zich, om op haar kamer, in 't geheim, den schat te onthullen! Albert vroeg hoe het haar ging, hij herinnerde haar 't genot van den verloftijd en hunne bijeenkomsten in den tuin...

Als het briefje uitgelezen was draaide zij het om, - 't geen zij verwacht had stond er niet in, - ze keek wat ontgoocheld - zij had het inniger gewild, vuriger; - zij wenschte een brief van hem gelijk zij er zelf een had willen schrijven, vol overgave, vol drift. Bij een tweede lezing echter, zegden die eenvoudige regels haar al veel meer - zij voelde er iets achter van den weemoed en de treurnis die haar zelf hadden aangegrepen. Leed hij niet aan de eigenste ziekte die zij had doorgewo*r*steld? - hadden zij de kwaal niet aan elkaar overgezet? Hij ook bleef bij de kleine bijzonderheden verwijlen die haar herinneren moesten aan 't geen ze samen hadden genoten. Het stond er niet duidelijk, met woorden, in aangehaald, maar 't lag er overal te raden: ‘Weet ge 't nog? Toen? Dien keer? Dien dag? Hoe dit en dat er uit zag? Wat we zegden en deden’? Voor hem ook waren al die nietigheden dus kostbaar geworden in 't verleden - voor hem ook lag het waas der

treurnis over dien tijd en hij ook voelde den angst om iets van dat alles te laten verloren gaan.

't Overige liep in een luchtigeren toon over 't studentenleven en de drukte der studie-nieuwtjes van de kameraden die zij vroeger aan huis gezien had....

Na lang beraad besloot zij den brief aan nonkel en tante niet te laten zien om de kostelijkheid ervan heel en al voor zich alleen te houden. Het moest hare eerste relekwie zijn en het tastelijk bewijs tegen allen twijfel - het eenige dat van hem aan haar bestemd was en dat zij voortaan altijd op haar borst zou dragen om er immer aan te denken als het innigste wat zij van hem bezat. Zij durfde hem geen brief terug schrijven. 't Scheen haar, als meisje, ongepast om brieven te schrijven aan een student; maar de ware reden was: de vrees om zich niet te kunnen inhouden en, eens dat zij begonnen was, wellicht heel haar hert en gemoed te moeten uitstorten - en dát vooral, mocht niet - het moest van hem komen en nu verwachtte zij dat het komen zou!

In haar eentonig leven ontstond een nieuw verlangen nu, eene nieuwe begeerte - sedert de mogelijkheid open stond voor die groote gebeurtenis verhoopte zij alle dagen dat het wonder geschieden zou. Alle dagen wachtte zij met angstig verlangen het uur van den postbode die nu voor haar de belangrijkste figuur geworden was van het heele dorp! De uren dat hij opdagen zou, liep zij vooruit met haar verlangen en bracht haar altijd weer in angstige spanning. Zij hield de wacht, zocht alle redens uit en nam elke gelegenheid waar om hem buiten den huize te ontmoeten, spoedde veelal ongemerkt weg langs het achterpoortje van den hof, wandelde hem tegemoet om te beletten dat iemand anders dan zij zelf haren schat zou aanraken of 't adres maar met de oogen onteeren!

Alhoewel zij het voor nonkel of tante niet moest verduiken, wilde zij het langwerpig, maagdelijk witte ding in haar bloeze verbergen waar voor de gelegenheid nu altijd een knopje was open gelaten.

Maar de dagen en de weken gingen voorbij en telkens was het eene nieuwe ontgoocheling, dadelijk weer opgewekt door 't verlangen en 't gedacht aan de mogelijkheid voor morgen...

Maar buiten een prentkaartje, een bloemke op haar naamdag, bracht de post haar niets meer uit Leuven. Albert scheen

in zijn studie verslonden en had wellicht alle beuzelarij aan kant geschoven om aan zijn examen te denken.

Van den dokter of van zijn vrouw, als zij bij tante op bezoek kwamen, hoorde Elvire nooit anders dan dat de jongen fel werkte en met niets anders in het hoofd zat! Maar dan glimlachte zij eventjes en mompelde bij zich zelf: ik weet het wel beter! Het zou allicht gaan blijken dat er nog iets anders was dat hem bezig hield!

Zij getroostte er zich eindelijk in en stelde haar verwachting op zijn naaste terugkomst. Zij herkreeg moed en lustigheid; zij zong en jubelde, speelde piano, was voorkomend en minzaam met nonkel en tante en ging den overvloed van haar geluk in dankbaar medegevoel gaan uitstorten elken zondag in het stil-witte spreekkamertje van het klooster, bij zuster Celeste die zij ook al een beetje als haar eigen zuster beschouwde.

Naderhand kwam de wederwerking die opgetogenheid weer bedaren en Elvire ging weer denken dat Albert haar verwaarloosde, dat zijne liefde niet zoo oprecht was als de hare en zij kreeg behoefte aan treurnis. Tot de hoop en 't verlangen haar weer opbeurde en lust gaf. Zoo ging haar gemoed op de deining van 't hevig verlangen naar de diepten van de zware lusteloosheid en eindelijk wist zij niet welk van de twee gevoelens haar het liefst was.

Zij had er niet aan gedacht dat de toekomende ontmoeting in heel andere omstandigheden zou plaats grijpen als die van het groot verlof. 't Zou winter zijn! Geen wandelingen dus, - geen avondschemer, geen lommer. Zij mocht hare verwachting dus niet te hoog stellen om geene ontgoocheling op te doen; - hunne bijeenkomsten zouden noodzakelijk geschieden in tegenwoordigheid van nonkel en tante en 't verlof was van heel korten duur, - dus was er misschien niet meer te verwachten dan een beleefd en vormelijk nieuwjaarbezoek!?

Goed, maar ze zou hem dan toch zien! en een blik van zijne oogen zou haar meer zeggen dan hij met woorden doen kon!

Nu de terugkomst nakend was veranderde de aard van haar verlangen. Zij was er eigenlijk meest op gesteld hem te zien. Het aanschouwen zelf belangde haar meer dan de rest; want zij had haar verbeelding zoodanig veel spel gelaten, had er zoolang rond gefantaseerd dat haar voorstelling de waarheid van zijn wezen vertroebeld had, - dat zijn eigen-

lijke voorkomen vermengeld was door allerhande bijkomstigheden die er aan toegevoegd waren en van hem gemaakt hadden iets zonder vaste lijn of zuivere teekening. In wezen en gedachten had zij hem laten vergroeien met zich zelf; zij had hem heel aan haar eigen gemaakt en kon hem nu niet meer afscheiden of voorstellen als eene alleen staande persoonlijkheid die buiten haar, denken en handelen moest. Zij had zich zelf, met wil en geweten zoodanig aan hem overgegeven dat 't tegenovergestelde gebeurd was: zijn gedaante had zich opgelost en was geworden iets van haar zelf. En dàt zou zij zich nu moeten ontwennen en zich gereed maken om voor de werkelijkheid te komen, want in haar diepe eigen bewustheid, wist zij dat het anders was: dat hij haar nog niet toebehoorde, dat hij nog heelemaal op zich zelf stond en beschikte over de volle vrijheid van handelen.

Van haren 't wege was het anders gesteld: zij vroeg en begeerde om niet meer haar zelf toe te behooren, zij wilde geheel aan hem zijn en alles wat zij bezat - de schoonheid die zij met zich ronddroeg mocht enkel maar dienen om hem te bevallen en ze was bereid om heel haar wil aan den zijne af te staan, om ondergeschikt, hem aan te hangen... Want volgens haar innigste overtuiging was het met alle oprechte liefde zóó gelegen en zij was er vooral op gesteld voor hem, een toonbeeld te zijn van een ‘minnende maagd’! Zij moest zich nu weer voorbereiden, zich gereed maken, nadenken hoe zij zich 't voordeeligst zou voordoen, wat te zeggen en hoe te handelen om een goeden indruk te maken. Maar eindelijk was het besluit: dat zij niet anders doen kon dan zich te geven gelijk ze was en 't andere zou zij afwachten - het zou alles zichzelf wijzen. Ze bleef vol vertrouwen.

Een avond tusschen Kerstdag en Nieuwjaar kwam hij bij haar op bezoek. En terwijl hij uitgestrekt te praten zat en hare oogen hem bewonderden, wist zij reeds dat het anders met hem was dan 't geen zij zich had voorgesteld; - dat hij aan haar en zij aan hem nog niet zoo zeer en zoo onafscheidbaar toebehoorde; - dat er nog veel kanten waren langs waar zij zich niet benaderen konden; dat er in heel zijn wezen dingen bleven die voor haar verborgen en ontoegankelijk schenen; - dat het eene lange en trage ontwikkeling worden zou om hen tot één wezen te laten opgroeien en dat er nog veel tijd en veel veranderen moest eer zij in hem en hij in

haar, geheel zouden opgaan tot één wezen. Het bezoek was maar heel kort geweest en er werd niets dan in 't gemeen gepraat, vriendelijk wel, opgetogen, maar zonder de gewenschte innigheid en niet met het gebaar en gelonk in de uitdrukking van twee personen die geen woorden gebruiken om hunne gevoelens te uiten.

Het weerzien had Elvire niet geheel bevredigd, het had haar eenigszins ontnuchterd maar 't had haar den blik geopend op den werkelijken toestand; haar gemoed was bedaard, de vervoering was afgekoeld, de overspanning was geweken en zij wist zich verlost, ontdaan van iets dat zij nu beschouwde als een ziekelijk tijdstip. Zij voelde weer grond onder de voeten en hoorde in 't werkelijke leven met 't echte begrip van den toestand - zij was weer zich zelf en 't verheugde haar van de kwaal verlost te zijn. Zij kon weer aan iets anders denken, kreeg de gerustheid en het evenwicht terug in 't gemoed en de tijd volgde voortaan zijn geregeld effenen loop.

't Paaschverlof was er eer zij er veel had aan gedacht of naar verlangd. En nu nochtans zou zij weer gelegenheid hebben om samen te komen en inniger met elkaar om te gaan...

Maar de zelfde benieuwdheid bestond niet meer, 't was alsof ze er alles van wist. En toch ging zij, in de verwachting dat de zelfde blijheid weer ontwaken zou. De lente was in den tuin, het groen sprong overal uit en de zonneschijn was als een schaterende lach over de wereld. Zij wandelden door dezelfde paden, bespraken dezelfde dingen en waren minzaam voor elkaar gelijk vroeger. En toch was de hevigheid van genot er niet gelijk de eerste maal. In hare onervarenheid wist Elvire niet wat er aan haperde of wie er de schuld aan had, omdat zij niet vermoedde dat eenzelfde teug drank maar één maal den zelfden dorst kan lesschen. De nieuwigheid was er af. Al 't geen zij deden en zegden had niet meer die dadelijke frischheid van eene verblijdende openbaring, bij alles was er iets als 't gevoel van eene herhaling en van al wat zij deden of zegden zagen zij vooruit hoe het zou afloopen, omdat ze niet anders dan herdoen konden 't geen ze reeds gedaan hadden. Zij waren het geluk gewend geworden en medeen was het straal er van af. Al 't geen ze nog betrachten konden was: hun gevoel behoeden voor verkwijning, er 't leven in houden, het zuiver bewaren voor rampen van buiten en verslapping van binnen. Maar in afwachting van de ver-

wezenlijking waarop de vereeniging kon voltrokken worden, zouden zij elk een eigen weg moeten opgaan om elkaar weer te ontmoeten aan het afgesproken kruispunt.

En zij gingen elk hun weg op, Albert ten minste ging vrij wel en dapper zijn eigen kant uit, Elvire werd het best gewaar in het volgend groot verlof.

In de oogen van nonkel en tante en voor 't aanschijn van heel het dorp hoorden de twee elkander toe, meer dan ooit en het was enkel nog een kwestie van tijd, - tot Albert zijne studie voleindigd zou hebben om het huwelijk voltrokken te zien.

Maar voor Elvire zelf was hunne verhouding tot elkaar nog meer gewijzigd, in den laatsten tijd. Albert groeide almeer in zijne omgeving van studenten; hij werd ernstiger in zijn omgang. Hij was altijd meer verslonden, had minder tijd - er leek eigenlijk geen verlof meer te bestaan voor hem want in 't verlof zelf moest hij zich weeral voorbereiden voor een nieuw examen. Hij werd ook meer onafhankelijk van thuis, hij moest op reis, moest makkers bezoeken of vrienden ontvangen en in den vrijen tijd die dan nog overschoot, vergezelde hij ook al zijn vader bij de patiënten om zich alzoo te bekwamen in de praktijk als geneesheer.

Het buurmeisje kwam niet meer zoo zeer in aanmerking en Albert kon zich nog enkel te Koornaerts vertoonen als alle ernstiger bezigheid was uit de baan. De minnekoozerij van vroeger scheen hun nu iets minderaardigs, iets kinderachtigs en ze hadden elkaar niets meer te zeggen wat niet iedereen hooren mocht.

Elvire begreep het ook zoo. Zij betreurde wel 't geen voorbij was, maar trachtte 't met zich zelf goed te praten en haar klein beetje spijt en desilluzie te verduiken als iets dat nog enkel paste bij het kostschoolmeisje dat ze nu allang overgroeid was. Ze wilde zich voordoen als gezeten, berustend, met de baan recht voor haar uitgetrokken waar op het verste eind, haar plaats gereed stond en waar Albert ook recht naar toe stevende. Het groote huis ginder en den heerlijken tuin met de zomerlanen vol heimelijke schoonheid, het bestond nog altijd als het beloofde paradijs waar zij eens, aan zijn arm, als meesteres zou binnen treden.

Alle liflafferij was nu onder hunne waardigheid, ze waren bedaard geworden en konden hun tijd afwachten als gedaagde menschen die levenswijsheid hebben opgedaan.

Alzoo waren de zes jaren voorbij gevloden en het nichtje van Koornaert dacht niet eens dat ze middelerwijl zes jaar ouder geworden was - dat er met wachten zes jaren uit haar jeugd waren heengegaan. Maar de tijd was zoo zacht, zoo geruischloos eentonig verloopen met die belofte en het verlangen altijd op den achtergrond, dat ze met haar wil en meening, haar jeugd bewaard had en den tijd alleen aan zich voorbij had laten glijden.

Heel die lange reeks van gelijke dagen waren overlommerd geweest door de herinnering aan die onuitgesproken liefde waaruit de luister als een nasleep van geneuchten, na een schoonen droom over heel hare omgeving stralen bleef met een tooverschijn die uit haar eigen gemoed, het geluk meedeelde overal waar ze keek. Het gedacht alleen van zich bemind te voelen, bevredigde al haar verlangen. Het genoegen daarbij om voor heel het dorp bekend te staan als de uitverkorene, het zondagskind, voor wie 't geluk is weggelegd. Dat wachten zelf bevatte al iets als een gastadige reden om afgunstigheid te wekken in hare omgeving. Maar Elvire merkte er niets van; overal ontmoette zij tevredene gezichten die haar toeloechen omdat niemand den glimlach van haar eigen welgezindheid wederstaan kon. Hier en daar, waar zij voorbij ging had ze soms den naam van haren beminde hooren nafluisteren en dat ontroerde haar telkens als eene opperste liefkoozing, omdat zij daarin reeds eene zekerheid zag dat haar levensdroom met de werkelijkheid in verband stond.

Door zijn herhaalde afwezigheid en door 't kariger verkeer was het meisje gewend geworden haar geluk te smaken zonder het rechtstreeksche voorwerp harer liefde. Albert kwam er zoo zeer niet meer bij te pas: zij had zich een ideaal gevormd van haren verloofde - hij leefde in hare verbeelding en haar benijdenswaardige stand tegenover het dorp volmiek heel haar verlangen.

Het eigenaardige geval deed zich nu voor: daar die schoone droom dreigde te eindigen en het verlangen verwezenlijkt moest worden door het bezit van 't geen haar zoo lang als eene heerlijke belofte had voorgespiegeld, begon het meisje onrustig te worden als voor iets dat zij vreesde niet te kunnen dragen. Zij had de begeerte zoolang gekoesterd tot dat die begeerte haar kostelijker geworden was dan 't geen haar als 't voltrekken er van, te wachten stond. Zij betreurde het dat

het zou uit zijn, en nu zij er dichtbij stond, voorzag zij dat het veel ernstiger werd dan 't geen zij op een verren afstand had beschouwd.

Zij kende zich nog zoo jong - haar leven bij oom en tante was zoo rein - zij vergeleek zich bij een vogel die spelemeidt in 't spottelooze ruim, gekoesterd door het warme licht en aan niets anders denkt. Zij was zoo onervaren, zoo onwetend en 't geen haar te wachten stond hield zoo veel heimelijkheid in. Zij werd angstig bij 't gedacht dat Albert eerstdaags met zijn diploma als dokter verschijnen kon, en haar eenvoudig zeggen zou: Kom nu, lieve, 't wachten is lang geweest, maar 't geluk dat gij hebt afgewacht zal nu zonder einde zijn!

Dat woord had in hare verbeelding, zulken wonderlijken klank en 't scheen haar onmogelijk dat ze nu van levenswijze, van huis en van omgeving zou moeten veranderen.

Maar die verwachting viel niet uit. En het was haar - zij dorst het zich zelf, noch iemand bekennen - eene ontlasting te vernemen dat Albert, na zijne studie schitterend te hebben geëindigd, nu eenigen tijd in 't vreemde wilde vooraleer zich in de praktijk te begeven.

Met een wezen stralend van verrukking had zij hem aanhoord toen hij haar het verrassende nieuws bracht: dat hij in den kampstrijd onder de studenten van 's lands hoogescholen, de eerste was uitgekomen en er hem eene reisbeurs was toegekend waarmede hij zijne studie moest voortzetten in Duitschland.

Hij vertelde haar dat hij zich bekwamen ging als heelmeester en bracht daar dingen bij te pas die haar griezelen deden en bang mieken als voor een moordenaar.

Zij deelde in zijn roem en zij toonde zich in het minst niet ontmoedigd om nog eenigen tijd in eenzaamheid, zijne terugkomst af te wachten.

Nu hare geliefde zich in ver afgelegen streken zou verwijderen, vond zij het eene nieuwe aantrekkelijkheid om deelachtig te worden in het belang bij de dorpelingen en meisjes. Waar zij voorbij ging zouden ze denken aan den geleerden student die nu verre landen afreisde en brieven zond uit vreemde steden. Zij kon zich voorstellen wat er al gepraat werd en verondersteld van den aard hunner betrekkingen... En zij zelf vond er een eigenaardig genot in om hare verbeelding vrij spel te laten - om te droomen aan gevaren, aan lotgevallen en vreemde tegenkomsten, om haar hart te laten krimpen van angst om

't geen er met haren beminde gebeurde terwijl zij hier rustig en gelaten in de effene veiligheid haar meisjesleven sleet. Zij vond een nieuw behagen in 't lezen van boeken met roerende gebeurtenissen en spannende toestanden. Zij vereenzelvigde zich altijd met het sympathieke meisjesfiguur dat de gevaren trotseerde en offerveerdig, heldhaftig, edelmoedig de bewogen avonturen deelde van den dolenden ridder.

Over het effen vlak van het dagelijksche verloop der seizoenen, dreven hare droombeelden als glorieschepen in het gouden licht, hoog in 't azuur, boven al het klein gedoe van de parochiezaken; en van alles wat er met de dorpelingen omging was er niets dat haar raken kon of eenig belang inboezemen. Dat alles was goed voor bezadigde lieden die van 't leven niets meer vragen dan 't geen het hun geven kan en die niets hoogers te verwachten hebben. Voor haar echter was de zonneschijn, de bloemengeur, de maneklare nachten en de weemoed der avonddeemstering nog altijd iets bijzonders waarvan niemand, rond haar eenig besef kon hebben. Voor haar was de wereld een droompaleis, gemaakt om er door te wandelen in stilte. Door niets werd hare mijmering nog gestoord, of haar gemoed door eenige gebeurtenis beroerd. De eentonigheid der dagen, die vlakuitdeinende rust was haar het blanke stramien waar de verbeelding als met een tooverstaf de gouden sierselen op schitteren deed. De effene blauwe lucht en de opengespreide pracht der vruchtvelden, 't werd alles bevolkt door de beelden die haar geest opriep.

Waar Elvire te mijmeren stond of te wandelen liep door de lanen van den hof, keek tante Agatha soms op van haar boek om het lieve kind te bewonderen en zij voelde lust om haar te groeten als ‘la graziosa donzella! La bionda maraviglia’ schooner nog in hare oogen dan de antwerpsche freule uit Simon Turchi! Maar de goede tante had er nog geen flauw besef van of kon nooit vermoeden in wat afgelegen wonderland haar nichtje alsdan vertoefde en in welken toovertuin die ziel, als een reine lelie op ranken stengel te wiegelen stond, gestreeld door den zachten adem van den zefier, gelaafd door den heerlijken uchtenddauw.

Tante Agatha voelde er toch iets van het geluk der rust die dat brooze bloemtje beveiligd hield dat anders 't minste geweld moest doen kroken. Zij wist haar nichtje omgeven door de zorg als een achtergelaten schat die zij zelf, als een

late vrucht, tot vergelding van haar eigen vruchteloos zoeken naar liefde, gekregen had om het te vertroetelen. Zij voelde het als een vogeltje in hare hand waarop zij al het onvoldaan verlangen en opgegaard begeeren uit hare jeugd, nu loslaten mocht en uitstorten onder vorm van moederlijk geluk.

En terwijl was het nichtje bezig te verlangen naar een voorval, eene gebeurtenis, die haar kalme zielrust in beweging moest brengen. Nu sedert dat afreizen van Albert was er de mogelijkheid en de waarschijnlijkheid van die gebeurtenis: een bericht uit den vreemde - een nakend gevaar dat hem bedreigde; hem ter hulp snellen tegen oom en tante's zin, in 't geheim, - 's nachts van uit haar slaapkamer ontvluchten, omdolen zonder kleederen, gevangen worden onderweg, ontsnappen en ginder aankomen juist op 't uiterste oogenblik als 't ongeluk met Albert moest voltrokken worden.

De echte Albert, de jonge geleerde die bezig is zijn baan te vorderen en zijn weg zoekt in de hoogere wetenschap, was onbevattelijk ver uit 's meisjes verbeelding verwijderd; er was bij haar amper iets van ontzag om hetgeen zij er van gehoord had, zonder er veel van te begrijpen - maar iets dat gerucht zou maken en waar men zou van spreken 's zondags in de herberg of waar er menschen bijeen kwamen - en dat de meisjes haar benijden zouden omdat het voorviel met haren verloofde - zonder dat die nijd haar hinderde, integendeel heur eigenliefde aangenaam streelde.

Zoo volgde zij Albert in hare verbeelding enkel als een romantische held die eens triomfantelijk zijne intrede moest doen op de gemeente om haar de hand te vragen. De luchtkring van het dorp hield haar verder besloten als onder een stolp waar zij de randen of de koepeling niet van gewaar werd omdat zij doorzichtig waren en de verbeelding er vrij doorheen kon.

Van die blijde inkomst van haren bruidegom wist het meisje niets bestemds en alle verlangen was allang opgedampt en vervaagd door een gevoel van onbepaald en gelatene berusting met de zekerheid dat het eens gebeuren zou.

Eerst was Albert in Berlijn geweest, daarna in Weenen en Elvire was er op gesteld, als zij een vriendin aan huis had of de naaister op haar kamer kwam om kleeren aan te passen, met een vertrouwelijk gebaar, eenige zichtkaarten te laten zien - ‘Deze waar niets aan gelegen was’, zegde zij glim-

lachend - en zij toonde met ingehouden fierheid de vreemde postzegels waarmede de briefkaart bestempeld was, die uit het verre land zijn groet aan de beminde had gebracht.

Het meisje deelde achterna het gevoelen der dorpelingen, die door het herhaaldelijk uitgestelde bericht, de terugkomst van den jongen dokter beschouwden als eene legende. Door 't wachten werd de belangstelling op het dorp ook verhoogd zoodat wel niemand twijfelde aan 't bestaan van dokter Blondeel's zoon, maar dat men hem begon te aanzien als iets dat uit het verband der dagelijksche dingen staat en te groot geworden is voor het dorp.

Zoo ook was Elvire geleidelijk met de gedachten er van afgedwaald om zich meer te hechten aan de dingen uit hare dadelijke omgeving. Zij behield er nog enkel van datgene wat haar belangrijk kon maken en in aanzien brengen bij de menschen. Maar niettegenstaande hare onthevenheid voelde zij voortaan behoefte aan iets dat nader in haar bereik lag en meer hare gevoelens van genegenheid kon bevredigen.

Er was een ijdele plaats in haar hert, er moest iets aangevuld worden, - bij zijne terugkomst kon Albert altijd alles weer innemen, maar intusschen moest er iets anders komen.

Of kwam de gewaarwording van dat gevoel nu eerst als zij het voorwerp gevonden had om haar belang op te stellen?

Meisjes van hare soort maken zeldzaam eene reflexe beweging om oorzaken van nieuwe gewaarwordingen of gemoedsveranderingen in 't zieleleven na te gaan; integendeel ze trachten de oorzaken en de verandering van die gevoelens zelf, voor haar eigen bewustzijn te verduiken of te verloochenen.

Met wil en begeerte hield Elvire al hare genegenheid opgestapeld en stelde zich gereed als eene vestaalsche maagd die 't vuur harer liefde in leven houdt tegen de terugkomst van den welbeminde. Zij wilde het aleens zichzelf niet bekennen dat haar jong gemoed aan 't kwijnen ging en haar verbeelding niet meer genoeg had aan droomen van eene aleatoire weerde. Zij wilde het niet toegeven dat zij nu, in afwachting van Albert, haar zin op iets anders ging zetten. Zij stond te hoog

en te rein afgezonderd om nu nog betrek aan te knoopen met iemand van 't dorp; zij zou nooit zoo ver kunnen neerdalen om in de belangen van die menschen te deelen - en wat konden zij haar geven? Maar, als men haakt naar werkelijkheid, neemt men van 't minderweerdige toch, alhoewel het verlangen er niet door vervuld wordt. Als de natuur dwingt eindigt men met alle redeneering te laten gaan om de zaken hun geleidelijken loop te geven.

Elvire leed aan een onbekenden nood naar eene verandering, iets wat haar van haar zelf zou verlossen - zij was de afzondering en 't hooghouden van haar naam moe geworden - en die ongekende nood uitte zich in de grillige begeerte om zich weer te laten ingroeien als meisje van 't dorp. 't Behagen greep haar om er te verschijnen en te zijn bij de meisjes van haren leeftijd, afgezien van stand of naam en erdoor aangetrokken en gekend te worden en in aanzien te geraken. 't Geen zij voor zich zelf als ‘haar’ geluk te verwachten had, kon nu voorloopig op den achtergrond blijven, als iets waar men 's morgens bij 't ontwaken en 's avonds bij 't slapengaan alleen nog met zekere behagelijkheid aan denkt, - als een schat dien men gedoken houdt en een voorraad van wellust dien men ophaalt als men er behoefte aan heeft.

Elvire verkeerde in dien toestand als zij, om afleiding te vinden voor hare gedachten, tante Agatha begon bij te treden in 't beoefenen van maatschappelijk en liefdadigheidswerk, om alzoo - dacht zij - vasteren stand te krijgen in 't leven en wat verstrooidheid te zoeken. Zij was dadelijk geheel ingenomen voor die zaak en zij spande zich er aan, met overdreven ijver eens dat de nieuwe onderpastor hare kennis gemaakt had en zijn belang gewekt scheen door de doening van het voorname meisje.

Een jonge geestelijke is altijd eene heele gebeurtenis op eene parochie en bijzonderlijk bij de vrouwen en meisjes die veel ter kerke gaan en met godsdienstige instellingen gemoeid zijn is het eene zaak van overwegend belang. Bij tante Agatha gold het als eene levenskwestie waar haar geluk of ongeluk van afhing. De oude juffer had al niet veel aan den pastor omdat hij in zijn omgang te rechtzinnig was en met geen omwegen of binnenwerk gediend scheen. Zij echter had behoefte aan een vertrouweling, aan een zielenleider en daarvoor was een jonge kapelaaan voor haar de geschikte per

soon. Als het er maar geen was gelijk den voorgaande; iemand die zich opsluit in zijn huis en die zijn oogen neergeslagen houdt als hij met vrouwliên spreekt en die de woorden in den mond houdt en geen belang stelt in 't geen hem verteld wordt!

Gelukkig was het veranderd ten goede. Koornaerts zuster was al dadelijk ingenomen met de verschijning en het voorkomen van den nieuwen kapelaan en de nadere kennismaking had den indruk nog versterkt in den gunstigen zin. Vlijtig, plooibaar, beleefd, voorkomend, in alles belang stellend, vol ijver, vol leven en roering - een volledige tegenvoeter van zijn voorzaat, die iedereen van zich afhield door zijn stijfheid, die zich niets of niemand aantrok en die, buiten zijn dienst in de kerk, onzichtbaar bleef en alles liet draaien.

Koornaerts zuster had het al dadelijk gemerkt en voorzien en er was geen ander woord meer gesproken in huis, tenzij lof en eere en bewondering.

Al dadelijk had de nieuwe kapelaan zijne kennissen en vrienden gevonden. Met vluggen geest en rappe hand had hij 't werk aangevat en de richting gewezen en overal waar hij hulp zag te krijgen, zette hij eenieder aan de bezigheid. Een nieuwe, opwekkende geest ontwaakte bijzonderlijk onder de godvruchtige vrouwliên en in de meisjes-congregatie, waar alles tot nu toe gesluimerd had, verrichtte de jonge onderpastor wonderen. Zijn doel was: eene kern aankweeken, ijverige zielen vormen; - personen die zich wilden opofferen voor 't goed, moest hij hebben, die werkzaam zouden zijn, elk in zijn midden. Van eerstenaf kreeg juffer Agatha de plaats die haar van rechtswege toekwam. De onderpastor had haar ontdekt en gezien dat hij haar gebruiken kon. Als prefecte van de congregatie, als ijveraarster in alle godvruchtige instellingen, door haar hoogen stand en aanzien, was zij te waardeeren als iemand die veel invloed kan uitoefenen. En zij was hem ook dadelijk bijgesprongen en gereed om hem zedelijk en geldelijk te helpen in al de nieuwe ondernemingen die hij voorhad of wilde ten uitvoer brengen.

Zijn voorkomen alleen, zijne manieren, zijne spraak hadden tante Agatha bij 't eerste verschijnen al ingenomen; hij was een beschaafd man, welopgevoed, met steedsche manieren, en die bijzonder goed kon omgaan met rijke lieden - en die dadelijk iemand op dreef kon brengen. Door zijn optreden

in de kerk, zijn vlugge en wakkere omgang bij de diensten en zijn welsprekendheid vooral in zijne sermoenen, had hij dadelijk eenieders gunst gewonnen en men stelde het hoog in eer, zijne wedergunst te verkrijgen. Hij zette de menschen aan tot het goed, wekte den ijver zelfs bij de onverschilligsten en daar de pastor nooit aan geroerd had, verkreeg de kapelaan op eigen hand een heelen ommekeer in de godsdienstige beweging der parochie.

Elvire moest het haar van tante niet laten voorzeggen, zoo goed als al de andere meisjes, onderging zij den invloed van den onderpastor. Zij hoorde er tante heele dagen over bezig, hij kwam veel op bezoek en behandelde benevens alle geestelijke zaken veel meer nog wat een jong meisje belangrijk vindt. In 't begin was zij er een beetje bevreesd voor - zij voelde zich niet vrij onder zijn blik - hij kon zoo iemand dóórkijken met zijn donkere oogen, zonder daarom streng te zien - maar 't deed haar telkens blozen en dat miek haar dan heel van streek. Zij had maar liefst dat hij met tante aan 't praten was, om ongemerkt zijn stem te hooren en af en toe het te wagen eens op te kijken. Zij vreesde en verlangde dat hij haar opmerken zou, maar zij ontzag het schromelijk om vlak tegenover hem te staan of met hem alleen te zijn. Hij wekte eerbied in; ze was verlegen dat hij haar dwaas of onbeholpen zou vinden; zij had lust te gaan loopen telkens hij binnen kwam, - en ging werkelijk weg soms, - maar dan was zij betinteld om op de toppen der teenen terug te keeren en te luisteren aan de deur; omdat zij wilde weten of haar naam werd genoemd en omdat zij - tegen haar wil in - begeerde een goeden indruk te maken en benieuwd was hoe hij over haar dacht. Een onrechtstreeks uitwerksel vertoonde zich bij haar door zijne verschijning. Geleidelijk voelde zij eene geestelijke bezieling stijgen en er ontwaakte eene behaaglijkheid in haar tot de godsvrucht. Haar inzicht was heel zuiver en zij wist niet anders of het was een toegeven aan den drang der gratie die haar onverwachts ten deele viel - eene belooning omdat zij zich in den laatsten tijd verdienstiger had gemaakt en met ernstiger zaken bezig was dan voorheen. De zelfde gesteltenis die zij eens als kostschoolmeisje gekend had, voelde zij nu herleven en opkomen: een nieuwe en zalige wellust in 't uitoefenen van alle godsdienstige oefeningen, een behagen en een nood om zich te

laten opgaan in 't gebed - een begeerte tot ingekeerdheid en een verinniging in den omgang met alles wat heiligheid betrof.

De echte oorzaak dier nieuwe levensbeweging wilde Elvire niet nagaan, zij onderging het als een genadestroom die haar uit den hemel kwam toegevloeid. Het was haar als eene verwekking uit hare eerste meisjesjaren in de kostschool - iets dat sedert, daar stil gelegen had en gesluimerd omdat zij er zich van had afgekeerd en toegegeven aan neigingen van anderen aard, die haar gemoed hadden bemeesterd. Het was alsof zij zich zelf had weergevonden - alsof zij ontwaakt was na een langen droom die haar ver buiten het werkelijke leven had gehouden.

'La part du rêve' was inderdaad te overwegend geweest in dien laatsten tijd; en dat had haar afgekeerd van de wegen die opwaards leiden en waar alleen troost en vreugde te vinden is en de ware rust. Dat moedwillig genot scheppen in treurnis en melancholie aanzag zij voortaan als verkeerd en eene verzoeking van den booze. Nu schrikte zij voor 't gevaar dat zij geloopen had en ze wilde weer haar vroegere schuchterheid herwinnen, die ingetogen stemming smaken en zich omsluieren in de godsvrucht als in een luchtkring van zalige vervoering.

Daarmede wilde Elvire niet verzaken aan allen levenslust. 't Bekoorlijke van die nieuwe stemming bezielde enkel een deel van hare innerlijke gedachten, - buiten dat, zou zij haar geest opengekeerd houden om indrukken te ondergaan van anderen aard en van 't leven opnemen wat haar onmiddelijk genot kon verschaffen. Zij meende dichter te moeten bij de natuur der dingen blijven om alzoo volledig haar ideaal te bereiken. Maar zij gerocht eigenlijk niet heel in 't duidelijke met zich zelf en met hare inzichten. Het was eene begeerte naar iets anders, een drang om zich nu eens te laten gaan in eene nieuwe richting. En de ware reden en de eenige oorzaak - die voor de hand lag - wilde zij wegpraten voor zich zelf, - zij durfde het niet uitspreken omdat er iets dubbelzinnigs achter zat. Zij stond voor een boel tegenstrijdigheden maar had den moed niet te bekennen dat het een toegeven was aan den nood om bewonderd te worden... en dat zij niet weerstaan kon aan de bekoring om wat belang te wekken in hare onmiddelijke omgeving. Er was een nieuw figuur in haar gedachtenkring wakker geworden die heel 't verleden op

den achtergrond deed schuiven en haar een nieuw inzicht gaf in 't belang van haar voorkomen.

In 't begin had de nieuwe kapelaan alleen met tante Agatha te doen en de oude juffer scheen hem geheel voor zich alleen in te nemen. Het nichtje zat daar bij als iemand die niet meê telt en zich niet mengen moet in de ernstige parochiezaken die zij te behandelen had. Er was een weerhouden tusschen die twee die nooit toeliet dat het verder ging dan de vormelijke beleefdheid. Elvire scheen er nooit te zullen aan gewennen en ze wist niet wat er haar weerhield en belette een natuurlijken toon aan hare stem te geven en de stijfheid harer gebaren te breken als ze met hem spreken moest. En toch had zij van eerstenaf een grooten eerbied en veel ontzag gevoeld voor zijne verschijning en dat gevoel wekte tevens in haar eene onweerstaanbare begeerte om opgemerkt te worden en zijn belang te verwekken.

Zij vond er een vreemd behagen in, stil te zitten luisteren naar zijne stem terwijl hij met tante Agatha bezig was en het roerde haar telkens tot in de ziel als zij zijn blik op haar gevestigd voelde.

Het verlangen naar iets uit de verte was vergaan; er was iets levendigs, iets tastelijks voor in de plaats gekomen en welhaast werden al haar gedachten gevuld en vloog heel haar belangstelling in die nieuwe richting uit.

Hoe veel stille namiddagen had het meisje beleefd dat ze alleen, tegenover tante, aan de naaitafel gezeten, enkel om den tijd eenigszins te benuttigen, wat onnuttig handwerk verrichtten, terwijl hare gedachten elk zijn eigen vlucht in 't ijle namen en dat zij rond zoeken moesten om maar wat nieuws te vinden en dat nieuws, achteloos, met halfluide stem vermond werd, zonder dat het den stillen geruischloozen gang van den tijd wat opwekken kon. Maar nu was het anders gesteld - zij waren overdaan door de bezigheid, wisten niet wat 't eerst te doen; zij verlangden maar om in de tuinkamer, samen, den middag in te zetten en te spreken over 't geen waarvan haar hart en gemoed overliep. Het onderwerp bleek onuitputtelijk. Tante was in dien laatsten tijd zoo goed als haar openbaar leven begonnen: zij kwam overal bij te pas, werd overal in gemoeid en 't geen waar ze altijd naar verlangd had, sedert ze was komen rentenieren, had zij nu verkregen: de inrichtster worden en de bestuurster van alle godvruchtige werken, haar per-

soon en tusschenkomst onmisbaar te maken door haren ijver. Haar mededeelzaam gemoed had nu een uitweg gevonden, haar werklustige geest had bezigheid, - zij kon zich uitstorten, zich opofferen en dienstbaar stellen, haar dagen en haar tijd vervullen en zich wikkelen in 't behagelijk gevoel om aangenaam te zijn aan God en aan de menschen.

Elvire liet zich medegaan in die richting, alhoewel hare inzichten van heel anderen aard bleken te zijn. Want de aandrang van het godvruchtsgevoel was bij haar niet ontstaan als eene noodzakelijkheid voor 't geweten; door de oefeningen zelf was het haar veeleer aangeleerd en ingegeven geworden als een plicht waar men niet aan verzaken mag of waar men niet buiten kan zonder zich schuldig te maken aan zonde van verzuimenis; de godsvrucht was haar echter een middel om die andere gevoelens van haar hert af te leiden en eene behoefte om zich aan God te onderwerpen, zonder dat zij ooit de ware vervoering van het gebed gekend had die haar de volle bevrediging had gegeven en waarbij men alle wereldsche aangelegenheden voelt vergaan.

Maar er was belangstelling in haar leven die haar opgewekt hield zonder dat de rust en de kalmte van haar gemoed er door beroerd werd. Het deed haar aan als de algeheele stilte, - eene verpoozing - na al te lange bewogenheid. Hare genegenheid kon vervlieten zonder vrees voor een slecht verloop want het einddoel en inzicht was de heiligheid en de godsvrucht.

Waar zij getweeën nu samen haar gedachten lieten gaan in dezelfde richting en met voorzichtige woorden bespraken 't geen zij voor malkaar van hun inwendige beschouwingen wilden openbaren, leefde er toch bij elk afzonderlijk de onuitgesprokene bewustheid dat de nieuwe kapelaan heel die verandering in haar geest had verwekt. Elvire met terughouding en maagdelijke schuchterheid, tante rechtzinniger en onbeschroomd door de zuiverheid van hare bedoelingen, bekenden zij elk voor zich, op eigen wijze, dat hij voortaan het middenpunt was, waarrond haar belangstelling wentelde en zij wisten bovendien dat zij de eersten en de eenigsten waren die op zijne belangstelling aangeschreven stonden. En dat streelde bij elk een, op verschillende wijze hare eigenliefde. Elk van zijn standpunt, beschouwden zij den toestand die de wijziging in haar bestaan had te weeg gebracht en zonder dat zij de diepere gevoelens uitspraken of ten volle bewust waren, beschouwden

zij het telkens weer als de bekroning van haar innigste verlangen: dat de kapelaan zou aanbellen en haar een bezoek brengen.

Er waren dagen dat tante van zijne komst verwittigd was en men als ontgoocheld wachten bleef als hij op 't gestelde uur niet verscheen. Andere keeren kwam hij onverwachts langs 't poortje binnen en daagde als een verrassing op den binnenkoer vóór 't venster waar tante en haar nichtje te werken zaten.

Elvire betreurde 't alsdan haar tevredenheid te moeten verduiken die tante gerust durfde laten blijken. Maar inwendig jubelde 't in haar binnenste omdat zij het aanzag als een: goeden namiddag.

Geleidelijk was zij onder de bekoring gekomen van den jongen geestelijke; er was iets in heel zijne verschijning van een geheimzinnige aantrekkelijkheid. Zij hoorde en zij zag hem geern spreken. Er steeg een geur op uit zijne kleeren die haar ontroerde. En zij deelde al meer in het kinderlijke behagen van tante, om zich erbij gerekend te zien waar het de vriendschap gold in den vertrouwelijken omgang met den kapelaan.

't Geen daarbij nog eene groote verandering bracht en het stille bestaan van het meisje opfleurde, 't was de kennismaking met de zuster van den geestelijke, die bij hem inwoonde - een stadsmeisje dan nog, met fijne manieren en opzichtelijk gekleed - die 't verlies van Celeste, haar vroegere gezellin, op heel andere manier vervangen kwam en haar alzoo nog nader in betrekking bracht met den onderpastor. De overdreven vreesachtigheid en het al te diepe eerbiedsgevoel dat eigen blijft aan alle kostschoolmeisjes tegenover jonge geestelijken, de schuchterheid, het ongemak waren alzoo stilaan weg gevallen en vervangen door eerbiedige vriendschap.

Het weerhouden bleef er nog altijd in en de streng vormelijke stiptheid in de handeling en 't gesprek met de schuchterheid, in den oogopslag durfde zij niet overschrijden. Maar naarmate hij meer belang toonde en haar in 't vertrouwen nam, - naarmate het gesprek niet eenbaarlijk door tante's zaken werd ingenomen, durfde Elvire ook al meer vooruit te komen; ze stond niet meer zoo bevreesd om als een ijlhoofd door hem aanzien te worden en te vrij in harer voorkomen en manieren. En hij ook scheen niet meer zoo gesteld om zijn weerdigheid op te houden tegenover haar.

Nu zij gelegenheid had om hem ook in zijn huis te ont-

moeten, waar zij met zijn zuster in vertrouwelijken omgang was, toonde hij zich daar niet zoo streng deftig als op bezoek bij haar te huis; er kwam iets los in hem dat zij nog niet gezien had en dan eerst dorst het meisje hem vertrouwelijk in de oogen kijken terwijl zij hem aansprak. Dien eersten keer meende zij in hem een trek van gelijkenis te zien, iets dat haar denken deed aan... Albert. En sedertdien kon ze dat niet meer uit het gedacht krijgen. Zij zocht er naar om te weten wàt het wel zijn mocht, welk betrek er kon bestaan tusschen die twee zoo heel verschillende menschen - maar ze kon het niet vinden. Zij vermocht het, den kapelaan beeldelijk voor te stellen, den dag door, en ze martelde zich, terwijl zij 't portret van Albert beschouwde en kon maar niet vinden dat geheime teeken dat ze met elkaar gemeens hadden.

Zij was nog te onervaren en te argeloos van gemoed om te denken dat de kapelaan haar dien keer bekeken had, en sedert dien meer nog, met die zelfde uitdrukking in den blik waarmede Albert bij hunne eerste wandeling, samen in den tuin, haar had aangekeken toen zij bij dien blik die eerste rilling van genot had gevoeld.

Elvire had voortaan ook nog eene nieuwe vriendin in den onderpastors zuster en dat was haar eene kostelijke aanwinst. Telkens zij naar de plaats moest was het eene reden en eene aantrekkelijkheid om daar een bezoek te brengen, 't geen meestal gebeurde 's morgens na de mis. In den achtermiddag werd er dan eene wandeling of uitgang afgesproken en de nieuwe vriendin kwam Elvire bezoeken om samen wat uit te gaan.

Zoo kwam het dat Elvire in tante's aanwezigheid of anders, nu ook den onderpastor durfde aanspreken over zaken die haar eigen belangen betroffen. Zij voelde zich nog altijd klein en nietig in zijne tegenwoordigheid, maar ze had vertrouwen in hem als in een ouderen broer. Hij wist haar met een half woord, raad te geven in zaken die zij zelf niet vlakaf openbaarde; hij scheen te weten alles wat in de verborgenste plooien van haar gemoed omging en alles waarover hij haar ondervroeg, als hij haar zoo onderzoekend in de oogen keek, durfde zij nooit laten openhartig te antwoorden.

Over moeilijke en ingewikkelde zaken waar Elvire en zijn zuster niet t' accoord gerochten, werd zijn oordeel ingeroepen en zijn woord als opperste beslissing in 't gelijk of 't ongelijk beschouwd. Al 't geen tusschen tante en haar nichtje als

verschil van inzicht, in zijne afwezigheid bleef hangen, onopgelost, dat werd hem bij 't eerste bezoek voorgelegd om er zijn oordeel over te strijken. En veelal gaf hij tante 't gelijk, uitsluitelijk naar 't Elvire voorkwam, met een inzichtigen oogslag, uit plagernij, om haar te doen pruilen.

Hij sprak haar soms over Albert, met wien hij samen in 't college bevriend geweest was. Maar nooit anders dan in tegenwoordigheid van tante en nooit rechtstreeks tot haar en daarbinst scheen hij op haar gelaat te zoeken of het gesprek haar aangenaam was of wel hinderde.

Als het over geestelijke zaken liep of over gewetenskwesties, herwon hij evengauw al zijne weerdigheid en ernst en dan toonde hij zich van eene nauwgezette strengheid die geene toegeving kende.

Elvire trachtte nu door haar gedrag en eene oplettendheid in heel haar voorkomen en al hare handelingen dat goede vertrouwen weerdig te blijven, en te voorkomen al 't geen haar in zijne achting had kunnen verminderen. Maar dan kwam er ook soms, uit een geheime diepte van haar gemoed, een drang, om zich als behaagzieke meisje aan hem voor te doen. In hare argeloosheid en zonder kwaad of bedorven inzicht, liet zij zich gaan om hare vrouwelijke aantrekkelijkheid op hem te beproeven; - het was iets als eene kwijnende verzoeking om door een verleidelijk gebaar of een streelenden blik te trachten hem nader te halen en het genot te smaken hem verlegen en ongemakkelijk te zien, - in den twijfel te brengen of hij met eene verfijnde en perverse vrouw te doen had die voorhad hem klein te maken en onder haar charme te houden. Daarbinst echter besefte zij ter zelfdertijde halfduidelijk iets van den zondigen lust en zij beloofde het niet meer te zullen hergaan. Maar de bekoring was soms sterker dan haren wil en naarmate zij zag hoe 't haar telkens beter gelukte, herging ze 't weer, met de uitvlucht: dat 't de laatste maal was.

Die gevoelens kon zij aan niemand mede deelen - maar zij vormden de kostbaarheid om er in haar diepste binnenste van te genieten. 't Verwonderde haar zelfs hoe zij zich zonder de minste inspanning, voor anderen, op zoo verschillende manier kon voordoen, zonder iets te laten raden van 't geen zij voor zichzelf als de ondergrond van alles, bewaard een al naar gelang de noodwendigheid van het geval vereischte. Van hier uit hare eenzaamheid, waar zij de verschillende gevallen te bemijmeren

zat, kon zij hare eigen houding en gebaren afspieden met de passende uitdrukking van 't gelaat en den toon harer stem. In bijzijn van tante Agatha behield zij voor den kapelaan, altijd iets van de zeegbaarheid van het kostschoolmeisje dat bachten het rimpellooze voorhoofd en het kalme gelaat, haar geluk en welgezindheid verduikt. In bijzijn van zijn zuster ontsprong ineens al hare guitigheid, ontwaakte haar overmoed, werd zij plagerend en tartend, bewust van haar meesterschap omdat zij hem gedwongen wist, en hij tegenover zijn zuster zijn fatsoen moest houden. En eindelijk waar zij met hem alleen was, hoe zij dan zelf hare vastberadenheid verloor en de mindere werd - en als een schamel, nietig ding, die hij in zijne macht hield met zijn blik, verlegen om 't geen hij haar vragen of verwijten zou en bekende als hare zondige houding. Nog eene andere voorstelling die meestal van zelfs opdaagde en haar altijd ernstig stemde en met een vreemden angst vervulde, was 't gedacht aan zijn voorkomen en omgang in het klooster, waar zij hem meestal 's zondags aantrof als de zusters in een soort van recréatie allen rond hem vergaderd waren en naar hem luisterden in de kleine spreekkamer, waar hij zijn pijpe rooken kwam en zich genoegelijk uitstrekte in den zet*e*l als een jonge prins die vertrouwelijk verhoor verleent. Dan kreeg Elvire telkens iets als eene pijnlijke gewaarwording - iets dat zij nooit te voren had gevoeld en haar onrustig miek -; bijzonderlijk toen zij zich de verhouding voorstelde van zuster Celeste met den kapelaan, durfde zij niet doordenken. In den oogslag van hare vriendin naar 't wezen van den geestelijke had zij iets meenen te zien als vervoering, en de extase op dat open, zuivere, maagdelijk, blanke wezen der jonge non in de tegenwoordigheid van den kapelaan griefde haar onuitstaanbaar. Bij 't gedacht alleen doorstak de spijt haar als een plotse pijnsteek en zij moest de voorstelling van dat gelaat verjagen of zij ging hare vriendin verachten en den onderpastor verdenken. Neen, het mocht niet, - en toch wat raakte het haar?

Ja, wat kon of mocht het haar raken?

Met die vraag echter, wist het meisje geen weg en de onrust bleef haar bij als eene wroeging telkens zij aan het klooster dacht en aan de mogelijkheid - of wat er gebeurde als de kapelaan er op bezoek ging als zij er niet bij was!?

Ondereen werd er alevenwel tusschen zuster Celeste en

Elvire nooit over den onderpastor gesproken tenzij op een toon zoodat beide meisjes voelden dat er geen vasten grond achter was. Een enkele maal maar was 't gebeurd dat zuster Celeste, met volle overgave, hare bewondering had uitgesproken over de talenten en de hoedanigheden van den nieuwen geestelijke en dien eenen keer moesten ze 't bij ingeving van elkaar gemerkt hebben: dat ze voortaan dat onderwerp niet meer moesten aanraken in elkaars tegenwoordigheid.

Het was Elvire alevenwel niet bewust geworden dat de oorzaak van die ontstemming niets anders was dan eene onmiddellijke opwelling van eene natuurlijke drift die men gewoonlijk afgunst noemt. Nu voor 't eerst nog maar was zij het zelf gewaar geworden, als eene verrassing: niet te kunnen verdragen dat er iemand - zelfs niet hare beste vriendin - zijne verdiensten vernoemde, uit vrees dat de bewondering noodzakelijk zijne gunst op eene andere moest doen overgaan - waarop zij zelf alleen, gerechtigd scheen te zijn. Maar als zij 't van dichter bekeek en den blik in haar eigen binnenste sloeg, werd zij beschaamd en verwonderd om 't geen daar in de diepte al leefde en verborgen was - zij bekende het niet als iets van haar eigen, maar 't scheen veeleer aan een andere toe te behooren. Hier stond het meisje onder den invloed van krachten die haar overmeesterden en waaraan niets te wenden was of te keeren - het hield haar langs alle kanten ingesloten. Tante Agatha deed er onwetend aan meê, de zuster van den kapelaan keurde hare handelwijze goed en de kapelaan zelf - was niet op zijne hoede; en buiten die drie had het meisje niemand om op te steunen en raad te vragen. En terwijl zij haar eigen ongelijk inzag en de dubbelzinnigheid harer gevoelens die niemand scheen te vermoeden, ten zeerste moest afkeuren, kwamen er al weer voornemens tot wraak in haar zin spelen en zij werd zich eindelijk bewust van de macht waarover zij beschikken kon en de middels die zij in uiterste noodwendigheid gebruiken zou om invloed op hem uit te oefenen en alle mededingers onschadelijk te maken. Dan viel 't gedacht haar te binnen om hem heel haar vertrouwen te schenken en hem haren zieletoestand te veropenbaren en als geestelijke leider aan te nemen in de biecht.

Zij voorzag reeds welk belang zij daarmede op hem winnen kon en welk genot en nieuwsgierigheid het haar zelf zou bijbrengen. Want toen reeds bestond er iets als een drukte

rond zijnen biechtstoel; er werd jaloerschheid verfluisterd onder de congregatie-meisjes en die er zich te lang in bezig hield, werd aanzien als eene gunstelinge omdat zij hem onder vorm van gewetensbezwaren, geloofstwijfel en kwade verzoekingen, haar innigste gemoedsaangelegenheden bloot legden. De meisjes kenden allicht het verfijnde genot om tusschen de traliën van het donkere hokje in stilte te fluisteren 't geen men anders nooit aan een levend schepsel zou mededeelen. Het vormde 't wellustgevoel harer godsvrucht en onder malkaar werd er dan in 't geheim vermond: hoe de kapelaan belang stelde en haar ondervroeg over de geborgenste dingen en in vertrouwen vertelde men 't geen hij gezegd had onder vorm van raadgeving. Elvire had er er reeds van gehoord bij de naaister wat gebeurde, maar zij had er nog niet aan mede gedaan, nu echter was zij besloten het ook eens te beproeven.

Nonkel Seraphien trok zich van al dat binnenwerk niets aan - hij stond er buiten, hoorde er niet bij. Albert was in Weenen en liet van zich niets meer vernemen en met den dokter en mevrouw Blondeel - de vader en de moeder van Albert - haar naaste gebuurs en vrienden, waren oom en tante in onverschil en daar was de betrekking afgesloten zonder dat die gewichtige gebeurtenis merkelijke indruk op haar had gemaakt!

Waar moest het heen?!

Maar dan was ineens, als eene redding, die alle moeilijkheden van den toestand uit den weg baant, het voorstel gekomen en 't besluit en moesten in 't geheim de schikkingen en bereidsels gemaakt worden voor die reis naar Lourdes. 't Meisje was 't ineens àl ontvlogen en haar geluk en welgezindheid waren zonder einde!

Verzen.
Herman Middendorp.

Schubert.

Waar de kaarsen flikker-gelend branden
murmel-zingt een broos geruchtend lied;
val van klanken, vredig als 't verschiet
van den nacht op maan-belichte landen.

Zacht bewegen witte meisjeshanden,
of de klank de vingeren ontvliet;
de ijle sfeer is zwaar van schoon verdriet;
grijze weemoed schemert langs de wanden.

Als de laatste kalme klank-geruchten
in de schemerende rust vergaan,
blijft nog zwevend in de stilte hangen

verre melodie van vaag verlangen;
vogelen gelijk, die eindlijk slaan
traag de wieken weg in witte luchten.

O 't eenzaam lied....

O 't eenzaam lied, - o 't eindloos-eenzaam lied
van zachten regen in den zomernacht!....
als leed-gedweeë weemoed wakend wacht,
en zoekend naar verloren droomen spiedt.

Dan rijst me in 't hart een ongeschreide klacht,
een ongesproken, vreemd en schoon verdriet;
mijn speurendst zinnen vindt den oorsprong niet,
of ik 't al eindlooze uren overdacht.....

En de ongebroken zang gaat zacht en zachter,
en ruizelt ruischend neer op breede stad,
waar lang verstierf der menschen laatst gerucht
nu nacht voor velen zoet vergeten had.
Stil schreit mijn ziel, - en tegen 't zwart der lucht
geen enkle ster als troostend-hooge wachter....

Geef mij van uw troostend-zachte....

Geef mij van uw troostend-zachte
woorden voor mij, bleeke ellenden;
slechts uw woord kan van mij wenden
somber-zwarte smart-gedachten.

Al wat mij aan troost gebleven
is, wil ik u willig schenken,
en uw vragend harte drenken,
tot mijn hart om troost geheven.

Heeft van woordenlooze smarte
niet uw peinzend oog gesproken?
lijden, om wat ligt gebroken
in ons beider bloedend harte.

Liefdes licht zal ik niet vragen;
klagend om wat ging verloren,
zou de ziel de nieuw-geboren
vreugdeschijnen niet verdragen.

Liefdes kus is zoete logen;
zoete smart zijn liefdes tranen;
schrijnend leed ligt in geganen
lust, om Levens wreed vermogen.

Daarom kan der liefde gulden
glans ons pad niet meer beschijnen;
koud geluk zou wreeder schrijnen,
dan de matte ziel kan dulden.

Maar als scheemrend hoog en verre,
droeflijk droppen dof en donker
goud, met fonkelloos geflonker,
hangen wijd-gespreide sterren,

dan zult gij door d' avond komen,
en, uw lokken aan mijn wangen,
zal ons vroeg verbleekt verlangen
speuren naar verloren droomen.

De purperen bloemen.

O de purperen bloemen in 't koren,
de fel-roode vlammen in 't goud!
O de bloemen van lokkend verlangen
die mijn oog met bekoring aanschouwt.

Wanneer ik de vlammende rozen
zie prijken in 't ruischende graan,
en ze in deining van goudene golven
als brandende zielen zie staan,

dan word ik zoo wonder bewogen,
want leven niet diep in mijn hart,
bij 't gouden geluid van mijn zangen
de vlammen van passie en smart?....

Rozen.

Ik had een droom van roode rozen;
o kind, het was een schoone droom!...
ik zag ze uw lokkig hoofd omblozen
in kransend-weeke wiegling loom.
Het was een droom van roode rozen.

Ik had een droom van witte rozen;
o kind, die droom was vreemd en bang!...
ik zag ze stil-verstard, bevrozen,
doods-bloemen op uw zachte wang....
Het was een droom van witte rozen.

O kind, het is een droom van rozen,
van weenend-wit, en bloedend-rood,
dit spel van liefde en kussend koozen,
dat uit één ooge-kus ontsproot.
O kind, het is een droom van rozen....

Een late vogel wiekt...

Een late vogel wiekt door witte luchten,
met tragen vleugelslag;
de stilte gaart de zwevende geruchten
van den gestorven dag;
een blauwe nevel doolt al golvend over
het wuivend loover.

Nu rijst erinnring van uw lach en woord
in mijn gedachten;
een bloeyend lustland achter donkre poort;
ik kan niet wachten....
Een schim van hoop glimt door mijn droeve droomen,
of gij zult komen....

Alleen...

Alleen met dit eenzame lied in mijn hart,
alleen met mijn weemoed
van schoonheid en smart;
alleen met den nacht, waar in 't loover de wind
te ruischen begint...

Alleen in den nacht met een eenzame ster,
aan 't zwart van den hemel,
zoo hoog en zoo ver;
alleen met dit lied en een scheemrenden traan;
zult gij dien verstaan?..,

Alleen met een nimmer geproken verlang:
te kussen je haar, en
je hals, en je wang;
alleen met mijn somberen strijd dool ik om;
o lieveling, kom....

Ter verjaring van Carmen Sylva.
29 december 1843/1913.
F. Smit Kleine.

> Il est toujours très délicat de raconter la vie d'un contemporain, alors surtout que ce contemporain porte sur son front une couronne royale.
> GEORGES BENGESCO.
> (Carmen Sylva. Bibliographie et extraits de ses oeuvres. Paul Laeomblez. Bruxelles. H. le Soudier, Paris. Socec & Cie. Bucarest 1904.

OVER iets meer dan 30 jaren strekt de openbare letterkundige loopbaan van Carmen Sylva zich uit. Wat vóór het jaar 1880 werd gedrukt, is in beperkten kring of in de kolommen van periodieken verpreid, ging althans niet over de grenzen van Duitschland, laat staan over die van Rumenië. Het moet als voorbereiding worden beschouwd van een reeks werken in dicht en ondicht, op episch, dramatisch, lyrisch, romantisch en novellistisch gebied, die tusschen 1880 en 1912 den naam der schrijfster in het Duitsch, in het Rumeensch en het Fransch binnen de landspalen van tien Europeesche rijken en ettelijke andere wereldstreken brachten en met stijgend kunstenaarsgezag tooiden.

Tot wereldverspreiding heeft op litterair-bibliografisch gebied duurzaam bijgedragen een Rumeen van aanzienlijke positie: de heer Georges Bengesco. Na een academische opleiding in Frankrijk's hoofdstad, was Bengesco in diplomatieken dienst getreden en na verschillende posten te hebben waargenomen, vinden wij hem als gevolmachtigd Minister van Rumenië bij de Hoven van Brussel en den Haag terug Te voren was hij, na den Russisch-Turkschen oorlog van 1877, geruimen tijd aan de Parijsche Legatie geplaatst, waar hij zijne *loisirs* bezigde om de standaard-'Bibliographie des Oeuvres de Voltaire' op te stellen. In actieven diplomatieken dienst bevorderd,

wordt hij in den rang van gevolmachtigd Minister belast met het Consulaat-generaal van Rumenië te Constantinopel en tijdens zijn verblijf in het Oosten begint en voleindt hij de allermerkwaardigste bibliographie der Werken van Carmen Sylva, welke door hare nauwkeurige documentatie de schriftuur bij uitnemendheid is, om den omvang van het reuzenwerk der Koninklijke auteur te leeren kennen. Bovendien heeft de heer Bengesco zijn taak als bibliograaf zoo ruim mogelijk opgevat en geeft zijne uit Parijs den 1sten November 1903 gedateerde Inleiding een betrouwbaar overzicht en een scherpe ontleding van den litterairen arbeid der schrijfster en van haren socialen zin als Koningin. Dat de heer Bengesco zich daarin tevens als nauwgezet en dichterlijk vertaler in het Fransch van een aantal poëzie- en prozastukken van zijne Souvereine doet kennen, kan niet anders dan de waarde van het geheel verhoogen. Toch is er in zijn critisch vertoog één punt dat boven alle anderen de aandacht vordert en waarop ook ten onzent moet worden gewezen. Dat een dichteres, die Koningin is, door een talrijke reeks hechte of minder hechte geestverwanten bewonderd en in hooger mate gehuldigd wordt dan hare ver van een Vorstentroon levende kunstzusters, spreekt van een menschelijke hebbelijkheid of, als men wil, van een tekortkoming, die den anders vrij smallen l i e f d e -mantel het breedst uitslaat over door wereldschen luister verhoogde geestelijke eigenschappen. Laat een Koningin glimlachen en zij glimlacht toch beminlijker, meent men, dan de haar verzellende hofdame; laat een Koningin verzen schrijven, harp spelen of missaals verluchten en zij doet het toch fraaier dan een jongmeisje uit haren hofstoet. Het meten met twee maten bij verschillende talenten zij begrijpelijk - minder begrijpelijk blijft het mateloos te werk gaan in de bewondering van eene kunstenares, wanneer zij een kroon draagt en het opkleuren van het litterair blanketsel op het gelaat eener *principessa.*

Van de talrijke lofredenaars op Carmen Sylva heeft de heer Bengesco juist dat punt der hooge positie, in verband met het gehalte van het aesthetisch werk, ter sprake gebracht. Door zijn eigen positie van Rumeen, Minister en geestverwant van zijne dichterlijke Koningin, kon hij beter dan iemand anders, jaren achtereen, de persoonlijke indrukken verwerken van de vrouw, de dichteres en de denkster.

De slotsom van zijne karakterontleding heeft hij in deze woorden gevat: ‘Wij achten het schrijven eener biographie van Carmen Sylva op dit oogenblik ontijdig; wat wij beoogden was na Ulbach (Louis Ulbach, die in 1881 de door de académie française bekroonde verzameling *Pensées d'une Reine* inleidde) en Loti (Pierre Loti die in 1893 zijn verhaal L'Exilée door een Préface deed voorafgaan aan C.S. gewijd) in Frankrijk meer bekend te maken een schrijfster, die haar naam niet dankt aan den glans van haar Koningskroon, maar aan hare waarlijk zeldzame natuurgaven en aan het gezag van haar talent.’

Terecht ligt de heer Bengesco zijne analyse enkel toe met deze nooit te vergeten woorden: ‘*Dans son existence tant de fois éprouvée*, *Elle a vidé*, *souvent jusqu'à la lie*, *la coupe de la souffrance et de l'amertume; mais Elle ne saurait en vouloir à la douleur*, *qui* a *mûri de bonne heure son esprit*, *ouvert son coeur*, *formé et façonné son talent.*’

Hoe zij geestesrijpheid verkreeg, moge echter, ondanks dat, aan talloozen harer vereerders onbekend blijven - dàt zij in hare ‘Pensées d'une Reine’ (1882) op veertigjarigen leeftijd, in de niet al te dichtbevolkte gelederen der denkende mannen en vrouwen plaats nam, staat vast. In den trant en uit de school van La Rochefoucauld en La Bruyère geeft zij 236 aphorismen over Geluk en Ongeluk, Vriendschap en Liefde, den Man en de Vrouw, Staats- en Kunstvormen enz.: waarvan zes jaar later (1888), bij een herdruk, talrijke zullen verdwijnen en 169 kernspreuken behouden blijven. Deze laatsten zullen evenwel worden aangevuld met 175 nieuwe Pensées, waardoor het aantal tot 344 zal stijgen. Wie bij wijze van dagtekst een jaar wil besteden om met die Gedachten eener Koningin kennis te maken, zal een post van kerngezonde spreuken aan het Grootboek zijner Ervaring of zijner Bespiegeling toevoegen. De taalvorm is onberispelijk, zoodat hij met dien van onze Belle de Zuylen (Madame de Charrière) overeenkomt. En Prinses Elisabeth von Wied én Barones Isabella van Tuyll van Serooskerken, van Hoog- en Nederduitsche afkomst, hebben het Fransche idioom met vrouwelijke innigheid en gratie volkomen tot het hare gemaakt. Het moge hier voor Carmen Sylva blijken uit een greep uit de *Pensées* en een versje aan de *Félibres.*

Ziehier hoe vernuftig zij den prijs der menschelijke ervaring aanstipt.

> L'expérience est une femme âgée qu'on vénère, sans se demander si son passé a été douteux.

En de wereldsche zede, wordt zij in het algemeen niet zuiver gestempeld, als men over haar het volgende klokje hoort luiden?!

> On ne nous pardonne ni nos talents, ni nos succès, ni nos amis, ni notre mariage, ni notre fortune; il n'y a que la mort qu'on nous pardonne et encore!

Strooit de Waarheid niet haar perlen als het klinkt:

> La bêtise se met au premier rang pour être vue; l'intelligence se met en arrière pour voir.

En spreekt niet aangename durf uit de volgende twee gezegden:

> La contradiction anime la conservation. Voilà pourquoi les Cours sont si ennuyeuses.
> Pour être l'ami d'un Souverain, il faut être sans passion, sans ambition, sans égoïsme, clairvoyant et prévoyant, enfin pas un homme.

En - want het valt moeilijk te eindigen - is de gedachte niet allerliefst, bekoort zij niet tevens door het aandoenlijk-innige, wanneer men van een rose wichtje in de wieg leest:

> Un enfant qui bégaye fait taire vingt personnes spirituelles.

Dat adjectief *spirituelles* is kostelijk. Immers de opgepropte wauwelgemeente merkt niets, voelt niets, begrijpt niets: elle se grise de ses propres paroles.

Het rijmbriefje aan de Provençaalsche *félibres* is van een ziels- en een vormgratie om aller harten te streelen en te stelen, vooral als zij in den boezem van Zuidelijke minstreelen huizen.

Men herinnert zich het dezer dagen, Oct.' 13, door President Raymond Poincaré gebracht bezoek aan den doyen der hedendaagsche félibres Frédéric Mistral. Beider toespraken zijn in den warmen toon van den Zuiderzonnestraal. Dat is ook het

volgend uit Sestri Ponente den 11 April 1883 gedagteekend vers van Carmen Sylva, een bedankje voor een uitnoodiging in Provence.

De gracieux noms suis appelée;
Venir ne puis;
Par temps et devoir enchaînée,
Oiseau ne suis!

Si, comme la pensée moult radieuse
Ailles j'avais,
A votre source mystérieuse
Je renaîtrais!

Je baignerais dans l'harmonie
De la chanson,
Cherchant des froideurs de la vie,
La guérison.

Au grand soleil qui nous inonde
De son amour,
Oyez - je volerais une onde
Beau troubadour!

Je cueillerais de vos pensées
La fraîche fleur,
Vos harpes au coeur accordées
Me diraient: Soeur!

Le mistral même s'est fait caresse!
Venir ne puis
A votre source enchanteresse,
Oiseau ne suis!

ELISABETH.

Reeds de bekoorlijke gedachte, eenige woorden en stijlwendingen uit het Provencaalsch te bezigen en daardoor naar den trant van het gewest der 14de eeuwsche Cours d'amour en van de 19de eeuwsche dichters Aubanel, Roumanille en Mistral zich te voegen, doet aller zonnige harten in het Zonneland opengaan.

II.

Wat cijferkunst worde bij deze productie van letterkunst niet misplaatst geacht. Zij zal ons over den arbeid dezer schrijfster en zijn verspreiding beter inlichten dan uitvoerige vertoogen.

Ongeveer een zestigtal kleinere en grootere werken zijn door Carmen Sylva in het Duitsch, in het Rumeensch of in het Fransch geschreven of uit die talen in een van deze drie taal-idiomen overgebracht.

Onder dat aantal zijn werken van zeer grooten omvang. Zoo is b.v. de dichtbundel ‘Meine Ruh'’ - naar het Lustslot ‘Mon Repos’ der familie Von Wied te Neuwied genaamd - een boek in gr. 8° van 447 pagina's, over de twaalf maanden des jaars verdeeld en bevat hij 377 dichtstukken: 365 voor de dagen des jaars en 12 voor het begin van elke maand. In 1884 voor de eerste maal verschenen, werd in 1885 een tweede, merkelijk gewijzigde druk noodig, die zestien jaar later in 1901 door een derden gevolgd werd, waarin een vijfde afdeeling (I Hohen und Tiefen; II Mutter und Kind; III Weltweisheit; IV Balladen und Romanzen: V Blutstropfen) als geheel nieuw is opgenomen met meer dan honderd gedichten, zoodat het aantal poeziën tot bijna 500 stijgt.

De heer Bengesco omschrijft ‘Meine Ruh'’ als volgt:

‘Le volume est en effet, parmi les poèmes, l'oeuvre capitale de Carmen Sylva: c'est un véritable cycle de légendes gracieuses, de pensées profondes et élevées, de sentiments touchants et délicats.’

Reeds de afdeeling ambachts- en arbeidersliederen in de Standaard-editie van 1884 - later in 1891 bovendien nog afzonderlijk verschenen als *Handwerkerlieder* - is op zich zelf een wonder van vernuft, scherpzinnigheid en poëtisch vermogen. Zij bevat 144 pagina's en bezingt niet minder dan 130 ambten, ambachten, beroepen en bedrijven, in de meeste beschaafde Europeesche maaschappijen min of meer vertegenwoordigd. De rietdekker krijgt evengoed zijn deel als de bezemmaker, de wijnlezer zoowel als de boekbinder en het bloemenmeisje en de modemaakster zijn evenmin vergeten als de spinster, de ‘ouwe kleêr’ en de glasblazer. Grasmaaiers en hooibouwers, tuiniers en doodgravers, schoorsteenvegers en hoedemakers, smeden en diamantslijpers, vergulders en behangers, graveurs en waschvrouwen, melkboeren en strijksters - weet ik al deze noodige en nuttige elementen uit onze maatschappelijke arbeiderswereld te noemen?! - deze en nog talrijke handwerkslieden meer heeft de arbeidzame vrouw, die het beroep van Koningin uitoefent, voor haar poëtisch objectief geplaatst en, wonder boven wonder, allen omlijnd

door het licht van haar woord, op de plaat gedrukt. Hier en daar - het kan niet anders bij dergelijke *tours deforce littéraires* - zijn het rijmpjes met eenige sprekende coupletten, maar in de omlijning van het beeld is nooit eenige gedwongenheid, bij de schildering der figuur evenmin bioscopische schelheid als verdoezeling te ontwaren. Zooveel arbeidersliederen, gewijd aan zooveel verschillende ambachten, heeft aan de dichteres een hulde van handwerkslieden bezorgd. Men kwam haar, toen zij in 1892 te Neuwied toefde, uit Köln am Rheine, 'die schöne Stadt, die viele Kirchen und Kapellen hat' begroeten met zangen en liederen; haar, het zangerig kind van den Rhijn, met harmonische akkoorden streelen en troosten; van heinde en verre, uit Rhijn-, Moesel- en Lahnstreek kwamen de Meesterzangers-arbeiders hun dank betuigen der dichteres, die aan Duitschlands handwerksgilden en Duitschland's Zangersbonden haar *Handwerkerlieder* had opgedragen.

> Wo man singet lass dich ruhig nieder,
> Böse Menschen haben keine Lieder.

III.

Laat ons voortgaan met cijferen. Er zijn in Engeland en America meer dan twaalf vertalingen van verschillende harer werken verschenen. Er is uit de groote reeks harer legenden, novellen, schetsen een keus gedaan en deze is vooral gevallen op de sprookjes uit Rumenië en de verhalen, die door de uitnemende Rumeensche en tegelijk Fransche dichteres Helene Vacaresco in den jare 1889 zijn verzameld. De eigenlijke titel luidt: *Lieder aus dem Dimbovitzathal. Aus dem Volksmunde gesammelt von Helene Vacaresco*, *ins Deutsche übertragen von Carmen Sylva.* De korte inleiding, aan de vertolking uit het Rumeensch voorafgaande, geeft een juist beeld van den inhoud. Carmen Sylva schrijft: 'Deze wondervolle liederen zijn een kostbare vondst, een gebeurtenis in de denkende en dichtende wereld. Vier jaar achtereen heeft de jonge dichteres deze liederen verzameld op de voorvaderlijke goederen uit den mond der boerinnen, der luitspelers "Cobzar" geheeten (van "Cobza" luit) in vertrekken waar het spinnewiel snorde, bij het lezen van den oogst, aan wiegen en doods-sponden, van Zigeuners en waarzegsters, bij dansfeest en drinkgelagen. Zij heeft daaraan onuitputtelijk geduld besteed.

Die liederen komen het meest overeen met hetgeen Indië, Arabië, het hooge Noorden ons hebben vermaakt. Zij zijn in hunne kinderlijke reinheid werkelijk verheven, een troostschriftuur in elk aardsch leed. Zij zijn bijna altijd rijmloos en worden eentonig als melopaeën gezongen en meest geïmproviseerd.'

In het Deensch zijn vertaald de novelle *Ein Gebet*[1], en de bundel *Handzeichnungen;* in het Spaansch dezelfde werken en een aantal sprookjes uit *Pelesch-Märchen.* De Fransche vertalingen zijn in meer dan 20 boekdeeltjes vervat. Vooreerst de Pelesch-sprookjes, dan een groot getal novellen, verzen, aphorismen, eenige *levers de rideaux*, de twee romans *Astra*, *Aus Zwei Welten*, en het wijsgeerig, in rijmlooze jamben geschreven dichtstuk *Jehovah.* Deze Fransche versie is in 1887 te Parijs bij Alphonse Lemerre verschenen en van de hand van Helene Vacaresco. Het Fransche inleidings-gedicht geeft de strekking van het poëem *Jehova* in bewonderenswaarde juistheid en tegelijk poëtisch weér.

Au lecteur.

Ce poème est un chant austère,
Eclos sous le cicl assombri,
Un défi farouche au mystère,
Un doute, une révolte, un cri.

Ce poème est un chant de flamme;
Eclos sous le ciel tiède et bleu,
Où l'homme entend gémir son âme
A la recherche de son Dieu.

Si la perle est mal enchâssée
Et si je n'ai pu parvenir
A suivre au vol chaque pensée,
A la serrer, à la tenir,

A lui jeter comme une armure
La forme chère à nos efforts,
Pardonne-le moi sans murmure,
O lecteur cruel sans remords!

1. Deze prachtnovelle had ik de eer in 1883 uit Sinaia van de Koninklijke schrijfster te ontvangen, met begeleidend schrijven namens H.M. onderteekend door een hofdame. In Duitschland zelf beleefde zij 4 drukken. Zij verscheen door mij vertaald in het Nederlandsch bij J.L. Beijers (Utrecht) in 1883; bij L.J. Veen (Amsterdam) in 1891 en in 1899 in derde uitgaaf bij denzelfden uitgever.

Je ne veux pas te prendre en traître:
Sois indulgent; car tu me dois
Un rêve, une larme peut être,
Et l'écho d'une grande voix.

De vertolking wordt bij allen, die iets voor poëtische zegging kunnen voelen, en het dichtstuk Jehova[1] kennen, van ongemeen talent geacht.

De orthodoxe Godsleer zal daarin niet juist hare gevoelens terugvinden, maar de tot aanbidding nopende wereldwijsheid zal een machtig denkstuk te meer bewonderen.

Datzelfde 'Jehova' is, behalve nog in het Hongaarsch, in het Italiaansch vertaald. Het Hongaarsch telt een reeks overzettingen van verschillende werken, waaronder die van den kloek geschreven roman Astra (in samenwerking met Mevrouw Mite Kremnitz). Ook in het Italiaansch zijn een aantal harer dicht- en prozawerken en dezelfde roman overgebracht.

In het Nederlandsch vind ik als vertolkers de namen vermeld van Cornélie Huygens, Bernard Roozen, van Loghem, Marie van Bunsen, Titia van der Tuuk, over 21 grootere en kleinere werken verdeeld, waarvan de afzonderlijke uitgaven haast allen in twee verzamelingen bij den heer L.J. Veen, den tegenwoordigen uitgever van 'De Tijdspiegel', tusschen de jaren 1892 en 1899, eerst in 6 en later in 13 deelen zijn verschenen.

In Rumenie zelf zijn 22 harer werken vertaald. Rusland, Servië en Zweden sluiten de eerbiedwaardige reeks der landen, waarin men Carmen Sylva's werk gedeeltelijk bekend maakte door overzetting, ten anderen deele door levensbeschrijvingen en ontledingen.

De auteur zelve heeft meermalen uit het Rumeensch, in het Fransch of het Duitsch vertaald, maar het bewonderenswaardigst vertaalwerk heeft zij uit het Fransch in het Duitsch verricht toen zij Pierre Loti's Pêcheurs d'Islande overbracht in 1888 en tien jaar later den forschen arbeid ondernam de drie gr. 8° deelen van Paul de Saint-Victor 'Les Deux Masques' voor Duitschers toegankelijk te maken. Bleeken van Loti's *Island Fischer* meer dan 12 edities noodig, de bedoeling der vertaling is door de koninklijke vertaalster niet angstvallig verzwegen. In de volgende woorden openbaart zij haar oogmerk: 'Wenn es mir gelungen sein sollte, Anderer Herzen durch dieses

1. In 1882 door mij vertaald en te Utrecht verschenen by J.L. Beyers,

kleine Epos zu erquicken, wie es in seiner biblischen Grösse und erschütternden Wahrhaftigheit das meine erhoben hat, wenn in einigen Deutschen das rohe Wort: Erbfeind durch das schöne Wort: Bruderland verdrängt wird, so war meine Arbeit leicht und reine Freude'.

Het edelmoedig humanisme daaruit sprekend wordt verbreed in deze termen: 'Tout ce qui peut contribuer à rapprocher les deux peuples, je voudrais le tenter; j'y emploie tout ce qui peut être utilisé. La pensée que la race latine et la race germanique sont faites pour se compléter l'une l'autre, est positivement devenue chez moi une idée fixe. En ce moment même je poursuis ce but et traduis le plus beau livre qu'ait produit la littérature moderne: Pêcheurs d'Islande de Pierre Loti.'

IV.

Bij een zoo omvangrijken letterkundigen oogst is er natuurlijk verschil tusschen de garven, en dat verschil in hoedanigheid der halmen bepaalt de voorkeur van sommige schoven boven andere. Deze keur kan evenwel niet hier worden verklaard. Hier moet volstaan worden met een opgaaf van enkele titels van werken, die eenparig door de critiek van alle landen als meesterwerken zijn erkend.

Bovenaan staat dan de verzenbundel 'Meine Ruh'', dan volgen de novellen *Pelesch-Märchen* en *Ein Gebet*, het wijsgeerig gedicht *Jehovah*, de romans *Astra* en *Aus Zwei Welten* alle twee in samenwerking met de uitmuntende romancière Mevrouw Mite Kremnitz geschreven en eindelijk de dramatische werken *Ullranda* en *Dämmerung*.

Deze laatste dramatische dialoog werd in September 1890 door de Kon. Vereeniging 'Het Nederlandsche Tooneel' voor de eerste maal te Amsterdam opgevoerd en nog eenige malen dáár en elders. In het geheel 16 maal. Mevrouw Mann-Bouwmeester en Mevrouw Sophie de Vries vervulden op hoogst verdienstelijke wijze de zware partijen.

Strekt men zijn onderzoek uit over de door Carmen Sylva gegeven Duitsche vertalingen, dan ontmoet men allereerst die naar Pierre Loti en Paul de Saint-Victor, straks genoemd.

Gaat men verder en wil men ook de in het Fransch geschreven opstellen gedenken, dan is zeker dat over Bucarest uit 'Les Capitales du Monde', Paris Hachette et C$^{ie.}$ 1892, een van de merkwaardigste studiën die zij schreef. Niet alleen komt daarin het ethnografische deel tot zijn recht, maar ook treedt de Rumeensche volksziel en het Rumeensche volkskarakter in zulk een helder licht, dat de natuurtafereelen en de stadsgezichten er door worden opgeklaard. In dergelijk milieu moeten dergelijke menschen leven, zegt men, of men herneemt: zulk een volk maakt zulk een hoofdstad; behoort in zulk een natuur; draagt zulke klêeren; danst zulke dansen; zingt zulke liederen. De kenschetsing van het nationale karakter is doorweven met een analyse van het eigen karakter der schrijfster en met een frankheid van overtuiging worden duistere plekken van het geheime zielspaleis een er Vorstin verlicht, welke zelden zoo schitterend glansen. Ziehier eene beschrijving van de gewaarwordingen eener jonge vrouw, die als Vorstin van eene Oostersche landstreek wordt verwelkomd, en de reis op een feestlijk getooid stoomschip naar haar hoofdstad onderneemt:

'Rumenië, dat mij op dit oogenblik niet anders dan in zijne vlakten en de boorden van zijn Donau-stroom oneindige droefgeestigheid toonde, zou dus mijn nieuwe Vaderland worden. Ik zag niets dan moerassen, bijna onbewoonbaar, waar in het riet of de wilde hennep de kikkers om strijd zich deden hooren.

Af en toe presenteerde een piket ruiters het geweer of blies fanfares, die over den stroom klonken en dan wegstierven in de Servische of Bulgaarsche bergen, minder vruchtbaar maar vriendelijker van uitzicht en meer bewoond dan de Rumeensche oever. Voor een dochter van den Rhijn - van dien Rhijn stroom die als een vreugdelicht schittert tusschen vroolijke dorpjes in nestjes van loover - was de indruk van dien geweldigen Donau, door machtige stilte gegrepen en langs onafgebroken stilheden voortvloeiend, ontroerend-doodsch. Hij beklemde mij en deed de onzekerheid van mijne nieuwe bestemming toenemen.

Als er in deze wereld iets moeilijk mag genoemd worden - dan zeker de "incomste" van een princes, die vreemdelinge is, in de hoofdstad van haar nieuw vaderland.

De gedaanten, die U omringen, bewijzen U niet anders

dan een soort koele nieuwsgierigheid, terwijl nog geen paar dagen geleden, aller oogen vol tranen kwamen en aller lippen van aandoening beefden onder de U toegeroepen afscheids- en zegenkreten. Ge zijt nu niemands kind meer; ge verbaast U dat ge getrouwd zijt, ge zijt bang te mishagen en voelt dubbel uwe broosheid, stelt ge U het gewicht der grootsche levenstaak voor, die op Uwe schouders zal drukken als een te zware mantel.

Maar toch had ik een troostmiddel bij mij, waarover ik schuchter het stilzwijgen bewaarde en dat middel was: mijne pen. En nogthans zou ik even verwonderd hebben gestaan, als men mij dichteres had genoemd, als een zingende vogel, dien men zangvogel zou noemen. Er is immers geen naam te verzinnen voor hetgeen het wezen van onze ziel, l'âme de notre âme, uitmaakt?

In die dagen had ik moeite mij rekenschap te geven dat het niet voldoende is een ziel te bezitten, al ware zij groot en overvloeiend van liefde, rijk aan goede voornemens, vol van toewijding, neen, dat men in het wereldvertoon moet leven en men lief moet doen. Goeie hemel! voor de eerste maal in mijn leven, ging ik op mijn uiterlijk letten. Vroeger had ik geen tijd er aan te denken, want mijn jonkheid was omgegaan bij stervenssponden of in hoogst ontwikkelde kringen en mijne oogen hadden te veel geschreid om van het leven nog iets anders dan droefenis te zien. Ik bekeek diep smartlijk de telkens talrijker menschengroepen, die de nabijheid der hoofdstad aankondigden en ik vroeg mijzelve af hoeveelmaal ik krachteloos zou staan tegenover de ellende in die menschenmenigten verborgen.' -

Zelfkennis en menschenkennis gaan vereend in dit treffelijk proza.

En nu deze opmerkingen over de bevolking zelve en het nationale karakter:

'Men amuseert zich goed te Bucarest, men is er erg huiselijk en erg gastvrij. Men gaat nooit aan tafel zonder 2 of 3 couverts bij te zetten voor onverwachte gasten. De man uit het volk vraagt u ten eten, al had hij niet anders op tafel dan een paar uien, wat boonen en een watermeloentje. En toch treft men er geen vroolijkheid, of liever geen vreugd aan. Eigenlijk zag ik nergens een volk zoo in-droefgeestig. Zelfs de kinderen zien er zoo ernstig voor hun leeftijd uit. Hun

gezichtjes zijn verarmd en bleek; hun wondergroote oogen, omzoomd door lange, opstaande oogharen, glanzen van verstand, maar zijn van een hartverscheurende melancolie'. -

En dan volgt deze belangwekkende schildering van den gemiddelden Rumeen uit alle standen:

'De Rumeen is over niets verwonderd. Het *nil admirari* zit hem in het bloed: hij wordt geblaseerd geboren. Geestdrift is bij hem iets onbekends. Moldausche boeren, die gebeten waren door woedende wolven en naar Pasteur werden gezonden, toonden zich even weinig verbaasd over Parijs als over hun eigen dorp. De dood heeft voor hen geen verschrikking. De Rumeensche boer sterft met zijn kaars in de hand in volslagen onverschilligheid en met een volslagen Oostersche waardigheid.

Ik vroeg eens op het nieuwjaarsbal ten paleize aan een kamerafgevaardigde uit de provincie:

- Bevalt het je hier?

- Nog al; maar ik heb het al eens gezien. Mijn vrouw ziet het daarentegen voor de eerste maal. Daar is ze.

Ik ging naar haar toe: Vin-je dat mooi?

- Niet onaardig! zei ze zonder blikken of blozen.

'Noch de stroomen electrisch licht, nog de zee van juweelen, noch de grootsche aanblik van de feestzaal vermochten iets op haar: zij zelve zag er uit *als een koningin*, koel en fier, tot aan de kin gewikkeld in de strenge plooien van haar sluier en met smadelijken blik al die Parijsche toiletten en bloote schouders beschouwend.' -

Over het kerkelijk leven vertelt de schrijfster allerlei belangwekkende bijzonderheden, bijna zoo intéressant als die over het maatschappelijk. Het spreekt van zelf dat deze *détails* ook hierom echt zijn, aangezien hun oorsprong door allerlei regeeringskringen kon gecontrôleerd worden. Sommige klinken legendarisch. Zooals deze:

'Men sticht in vrome kringen veel kerken en kapellen in het land van Pelesch en Karpathen. Zoo heeft zekere Rumeensche vrouw een kapel gebouwd als zoenoffer omdat zij haar hand tegen haar echtgenoot had geheven.' -

Hierbij teekent Carmen Sylva aan:

- 'Men vindt het heel natuurlijk dat de gehuwde man zijn vrouw ranselt. Zelfs heeft een jonge vrouw willen echtscheiden, omdat haar echtgenoot haar niet sloeg, wat bewijzen

zou dat hij niet van haar hield. Maar dat een vrouw haar man zou slaan, wordt zoo'n gruwel geacht, dat de schuldige vervloekt is en levenslang gedoemd is het spinrokken nacht en dag, zonder rust of duur in beweging te brengen.'

Geheel buiten het legendarische klinken deze woorden over de openbare liefdadigheid.

'De armenzorg levert in Rumenië talrijke groote moeilijkheden op. Louter huisarmenzorg moet het zijn en steun door arbeid aan huis, want tegemoetkomingen op andere wijze zijn in Rumenië niet mogelijk, daar niemand er in loondienst wil treden. De koks zijn er tziganen; de dienstboden Oostenrijksche uit Transylvanië of Hongaarschen. Iedereen wil in *Staatsdienst* een ambt bekleeden.'

En ongetwijfeld is voor westelijk Europa deze beschrijving van een Oostelijk deel merkwaardig:

'Het Rumeensche volk drukt alles door den dans uit: de mannen dansen onder elkander en eveneens de vrouwen. De soldaten in de kazernen hebben altijd een viool, een fluit of een doedelzakspeler bij de hand om ze den een of anderen dans voor te spelen.

Bij manoeuvres, in oorlogstijden, na de vermoeiendste marschen, onder het fluiten van kogels en kartetsen, dansten zij nog, en schertsten over de projectielen zoolang tot een der dansers verpletterd neerviel.' -

V.

Als een speelsch en droomziek kind, dat onder veel smartelijke tranen tot jonkvrouw wast en daarna de kroon der gelukkige vrouw ziet omkranst door een kort moederschap, maar in den doolhof van ervaringen ook toch den Ariadnedraad behoudt in hare poëzy, - zoo zweven Carmen Sylva's blijde en droeve dagen ons in hare verzen voorbij als merkteekenen van haar karaktervorming. Zij behoort niet tot die in zichzelf gekeerde naturen, die zich samentrekken in de donkerte van hun smart of de schemering van hun weemoed - integendeel, als een Keltische barde, in wie het stormt en nu wild in de snaren grijpt, ter verlichting van opgeprest lijden, heeft zij haar aandoeningen van haat en liefde uitgekreten en zelfs haar

echtelijk en sociaal leven tot een onderwerp van poëtische bezieling verheven. De vaak terecht verwenschte *poésie du foyer* telt een vurige beoefenaarster in Carmen Sylva, die, toovenaresse als zij is, het genre wist om te scheppen in kunst. Wij zien ook hier den zin van het alledaagsche tot het punt der onalledaagschheid stijgen en de gewaarwordingen van de enkele zich verbreeden tot de spiegeling van die eener massa.

De bewondering voor haar echtgenoot als mensch en vorst heeft zij evenmin verzwegen, als zij de vreugd- en lijdenstijdperken van haar kort moederschap in verzen beschreef en zelden meer naakte zij in hare gedachten de toppen van de reine verhevenheid, dan toen zij, met den Koning te Sinaia, om hun Pelesch-kasteel, *Edelweiss* plukte en die tot een krans gevlochten in Weenen neerleî op keizerin Elisabeth's sarcophaag. Den 30sten Augustus 1901 had zij te Sinaia deze regelen ter begeleiding van het *Edelweiss* geschreven.

Een handvol edelweisz.

Ik breng U bloemen van de hoogste hoogten,
Om ze uit te spreien voor uw voeten, die
Zoo rustloos schreden naar de horizonnen
Van langbegeerde rust, van helder weten,
Naar bronnen van Oneindig Licht en Klaarheid.
Ik breng U bloemen van die zomerpaden
Waarop w' in d'eersten bloei der jaren traden,
Die zelv' met wonderbaren bloei ons laafden
En met hel spranklende gedachten die
Naar 't luchte, lichte dauwgeweefsel zweemden,
Ja, zelfs dit óverschaûwden.
Want Uw geest
Geleek uw voet: hij schreed, schreed voorwaarts koen, -
Door grenzenlooze Verten voort, en door
Het altoos dreigende mysterie van
Het Zijn, langs d' ondoorvorschte krochten van
Den Twijfel, - flonkrend als het bergkristal.
Het wicht der Vorstenkroon heeft niet uw schedel
Gedrukt en slechts uw lokken vlochten dáár
Des Peinzens en des Lijdens zware Kroon.

Der Aarde Heerlijkheid, der Aarde Macht
Zij waren voor U schimmen, want naar geest
Trok uw bestaan, aanbiddelijkste aller Vrouwen,
En geest voleindde 't, toen Gij onvoldaan
Door alle vreugde henen zijt gegaan,
Den wiekslag hebt gehoord in stillen nacht,
Die U, omhoog, naar Geesteshelden bracht,
Wie Gij verwant waart door het breede denken.

Dies, Zuster, leg ik 't wolkenlucht-gebloemte
Van de Karpathen aan uw voeten neêr,
Voor uw vermoeienis van 't lange dolen
Hier waar Gij rust.
  Dat stil zij fluistren van
Hen allen, die U volgen naar omhoog,
Voortschrijdend naar den weg der Eeuwigheid.

ELISABETH.

Sinaia, 30 Aug. 1901.

Elisabeth von Wied, wie men in Nederland als Carmen Sylva deze maand gaat huldigen, zij met eerbied voor hare talenten als dichteres, op haren verjaardag heilgewenscht door allen, die haar ook ten onzent liefkregen.

Aphorismen.
J. Petri.

Aan Socrates werd de raad gegeven: ‘Socrates treibe musik!’; tegenwoordig mag men wel zeggen ‘muziek, wordt wat socratischer!’

In den laatsten tijd krijgen we alles in blik, ook de emotie, daarvoor zorgen de virtuozen.

De Beethoventempel in de duinen is je ware bedehuis voor aesthetische beunhazen.

De bezetting in de muziek wordt al grooter en grooter; dat komt, we moeten allemaal maar meedoen, dan hooren we het niet meer.

De Straussmuziek is een prachtig Warenhuis; men gaat er gelukkig weer uit zonder iets te hebben gekocht.

In plaats van zich eerst goed te kleeden, gaan de tegenwoordige kunstenaars met het zeepsop al vast bellen blazen.

Bij de tentoonstelling van hypermodernen te Amsterdam wist men niet hoe men moest binnenkomen, onderste boven of binnenste buiten, ik geloof in devotie met gesloten oogen; buiten heb ik eens geknipoogd tegen de zon.

Onze leestafel.

Romanliteratuur.

Haar Lente, door Rachilde. Geautoriseerde Bewerking van Helene Swarth. - Amsterdam, Van Holkema en Warendorf. Met een inleiding van J.N. van Hall.

Als het jonge jaargetijde zijn intrede doet: de lente, met haar teergroene ranken en bloesemende hoogtijkleuren; als teedere beloften fluisteren in het wazige hout, en gouden zonnevoetjes dansen in het ontluikend gras; schrijdt ook de dood door de dreven, onstuimiger, en grijpgieriger zelfs dan in de andere dagen van het jaar. Hij jaagt in den Noordenwind, geeselt het veld met hagel, verschijnt aan jonge menschen onder liefelijke vermommingen, zoodat zij naar hem gaan verlangen, en als hij een tip van den sluier oplicht, die zijn werkelijke gedaante omhult, wordt hun arm verstand in zijn onervarenheid geschokt tot waanzin. Gevaren van dezen aard bedreigen eer de rijken dan de armen van geest, eer zoon of dochter uit zoogenaamd beschaafde omgeving, dan het natuurkind. Zachte, verstandige leiding moet den ontluikenden mensch voor de tallooze gevaren behoeden, die hem, den onwetende, bedreigen; moet ze hem leeren kennen zoo, dat hij ze kan en wil ontwijken. Het zaad van geloof, hoop en liefde moet met gewijde hand gestrooid worden in het jonge hart, en God zal den wasdom geven... Maar wee hem of haar, wie het aan zulk een leiding ontbreekt.

Rachilde, bekende Fransche romancière, - zie Inleiding - doopte ditmaal haar pen voorzichtig in de bron der jeugd, en schreef een psychologische en physiologische studie van hooge waarde. In haar meisjesgespeel, meisjes-droomen, meisjesontgoochelingen raakt zij den wortel van het leven zelf. Toch is *Haar Lente* geen boek voor meisjes, maar voor ouders, voor moeders in de eerste plaats.

Dit boek laat u diep zien in kleine, schuwe harten, die hun eigen geheimen kuisch omkoesteren; geheimen, die gevaarlijk kunnen worden. Alleen staan, aan zich zelf worden toevertrouwd is voor het vijftienjarig meisje de grootste ramp. ‘Tusschen mal en dwaas’ zegt het volksspreekwoord realistisch van dien leeftijd; maar diepe zin ligt in dien ruwen bolster.

Tusschen mal en dwaas... Arme Miane! Wat zegt zij tegen zich zelve, p. 156: ‘Wij moeten niet naar onze voeten kijken. Miane, laat ons het hoofd opheffen! Onze voeten dwalen in het slijk der wegen, ondanks de reinheid van den hemel boven ons hoofd. Laat ons gelijk de vogels wezen! Alleen diegene is vrij, die de eenzaamheid en de bergtoppen niet vreest. Wat deren mij de geesten en de bittere verwijten der verraden geliefden!...’ (Dit slaat op familieoverleveringen en verhalen harer grootmoeder.)... ‘Verlangen de wilgen, bij den vijver, te sterven, omdat zij vastgeworteld staan voor hun spiegelbeeld? Laten we ons eeuwig spiegelen in ons tweede

ik, waar ik geen naam voor weet, en dat deel van mij uitmaakt, zooals mijn hart mijn borst vult en toch heel anders klopt dan het bloed van mijn pols. Mijn liefde is mijn eigendom, mijn fortuin, mijn persoonlijke lente. Enkel door de macht van mijn liefde kan ik alle sappen van alle boomen in mijn aderen voelen gisten, kan ik mijn brein verheffen, tot ik de leelijke grijnzingen van den dood van mij afhoud. Laat mijn vader komen, de krijgsman, dien ik niet heb gekend; mijn droeve moeder, van wie ik geen heugenis heb, ik zal mijn armen voor hen openen en zeggen: 'Zie mij aan, hier ben ik, ik ben de blanke tuil der bruiden, ik ben de ranke lelie van uw ras en ik wil, eens, ongerept u brengen de blanke reinheid van mijn tooi...'

Deze woorden ademen lenteliefde en doodsverlangen. Zeg niet: Onnatuurlijke taal voor een kind van vijftien jaar. De kleine dichters en dichteressen op dien leeftijd weven meestal grafbloemen in hunne gedichten. Miane is een overspannen kind, dat zich zelf zou verbrijzelen.

Een eigenaardigen kijk op de toestanden in een afgelegen landstreek van Frankrijk, geeft dit werk eveneens. Iets middeneeuwsch geurt er U uit tegen. Hoe zou een pastoor, uit de eigen boerenbevolking voortgekomen, met genoeg kracht en waardigheid kunnen optreden tegen eigenaar of eigenares van kasteel en omliggende hoeven? Hoorigheid schuilt er nog in de zeden aldaar. Tegen zelfs gevaarlijke grillen durft men zich niet verzetten. Zij, die schertst: 'Als God ons niet wil verhooren, moet men zich niet opdringen, dat is niet beleefd;' dringt haar wil op ten goede en ten kwade, aan al wat haar omgeeft. Zij heft de hand op tegen haar dienstbode, de kleine, ongelukkige Fantille, huwelijkt haar pachtersdochters uit naar haar goeddunken... O, die voorname, zonderlinge grootmoeder van Miane is een type! Men ziet haar ten voeten uit, in haar oppervlakkigheid, haar egoïsme en grootdoenerij, haar spokenvrees en ongezonde inbeeldingen, haar gierigheid en vreemde machtsuitoefening. De grootmoeder met haar eeuwige jeugd, de laatste vrouw ter wereld, aan wie een kind als Miane moest worden toevertrouwd.

Er is in dit heele boek eigenlijk geen enkel misteekend wezen. Hoog en laag, arm en rijk, tot Monte, de poes, toe, zij staan voor ons, een heele beeldengalerij, in dit vergeten hoekje van Frankrijk; in het oude kasteel; in de nederige hut; in den molen en op het land; bij den wonderbaren vijver, die in de Meimaand, ombloeid en omgeurd, zulke vreeselijke geheimen verbergt, onder zijn zilveren spiegel.

Nog een woord over de vertaling. De naam der vertaalster is een waarborg dat ons hier zeer zuiver en schilderachtig Hollandsch wordt aangeboden. Niemand minder toch dan Helene Swarth, onze gevierde dichteres, gordde zich aan tot de zware taak, om dit teer-innige werk ook hen in handen te geven, die het oorspronkelijk niet kunnen bereiken. Moge *Haar Lente* in Hollandsch gewaad zich vele vrienden maken.

E.S.

'De Vrouw die Gij mij gegeven hebt.' door Hall Caine. Geautoriseerde uitgave. Vertaald door G.W. Elberts. Leiden - A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij.

Dit is niet 'het boek van de maand,' zooals de term tegenwoordig bij ons, snellevenden, luidt; maar HET boek voor lange, lange tijden. Als een zware branding gaat door dit werk de diepe klacht der vrouw over eeuwen-

lange smaad en verdrukking; over het onrecht haar door de Wet aangedaan; over het misbruik van vaderlijke autoriteit, van kerkelijk gezag....

Er is reeds zeer veel over te doen geweest in Engeland zelf. Maar het kan en zal niet worden doodgezwegen door de maatregelen van den uitgeversbond aldaar. De vraag is: Zou het bij minder verzet van deze zijde niet minder worden gelezen? Nu grijpen immers vele handen naar dezen roman, nu dwaalt menig oog met zekere nieuwsgierigheid over zijne bladzijden; want heet het niet een gevaarlijk boek, een immoreel boek, een boek in strijd met menschelijke en goddelijke wetten? Ik wil het een noch het ander tegenspreken, al stem ik dit alles geenszins klakkeloos toe.

De vrouw die Gij mij gegeven hebt beschrijft hier zelve hare meer dan tragische geschiedenis. Schitterend van schoonheid is het leven der twee kinderen: Mary en Martin, geschetst, die samen ‘esploreeren.’ Diep treffend zijn de bladzijden aan Mary's rampzalige moeder gewijd; in vrome reinheid is de kloosterschool beschreven, waar de karakters der meisjes reeds voorspellen hoe zij als vrouw zullen zijn. En al kan de volwassen Mary O' Neill niet vrij uitgaan - want zij was geen kind, toen zij huwde, en later als de verzoeking bij haar binnentreedt, redeneert zij meer met haar geweten, met haar hart, met haar onzalige liefde zelve dan dat zij deze ontvlucht - al is dit alles zoo; toch moet medelijden de overhand behouden op ons oordeel. ‘Die sta, zie toe dat hij niet valle,’ ‘Ergernissen moeten er zijn in de wereld, maar wee hem, door wien ze komen,’ zegt het oude bijbelwoord. Niet de ongelukkige, mishandelde Mary O'Neill treffe de zwaarste schuld, maar hen, die tegen haar zondigden. In de eerste plaats haar vader, zijn lief, rein kind offerend aan blinde eerzucht; in de tweede plaats haar echtgenoot, al draagt de ellendeling dien naam slechts volgens de wet. En dan Mary's omgeving! Werd ooit iemand slechter behandeld in haar eigen huis? Toch, ook hier weer een wondeplek. Lady Raa inviteerde zelve de vrouw, die zij verafschuwt, op haar kasteel. Af en toe is dit meisje zoo vreesachtig lijdelijk, dat men er ongeduldig bij wordt. Maar met dit al, de meesterhand van den auteur doet ons haar kennen, van haar jeugd af; wij maken haar lijden en strijden mee: wij betrappen ons soms op medeplichtigheid aan haar overtredingen; het is bijkans onmogelijk haar niet lief te hebben. En hoe aandoenlijk kinderlijk zijn haar pogingen, om een echt ontbonden te krijgen, die haar erger is dan een onschuldig veroordeelde zijn cel. Daarom, zij dit werk een aanval op veel door Kerk en Staat gesanctionneerd, zij 't een verheerlijking van verboden liefde.... Er zijn zondiger hartstochten in de wereld dan die de ziel van deze Mary beroeren. Zij was een echt natuurkind, naïf, vol temperament. Voor haar was vrede, vreugd en licht niet en nooit op den engen weg van plicht te vinden, om met een variant van de Génèstets bekende regelen te spreken, doch ook evenmin daarbuiten. Als ten slotte het mysterie der liefde haar overweldigt, zinkt zij machteloos terneder; zij heeft al haar kracht verbruikt in den strijd tegen de kinderen der duisternis om haar heen. Meer dan heilige had zij moeten wezen, om ook ditmaal in de cel te blijven, nu de deur op een kier stond.... Slechts twee phasen van Mary's leven behelst dit eerste deel, welverzorgd en fraai van druk, zooals men het gewoon is van A.W. Sythoffs Uitgeversmaatschappij; niemand zal het vervolg, dat binnenkort gaat verschijnen, ongelezen willen laten.

De vertaling van Hall Caine's krachtig, schilderachtig Engelsch is bijzonder gelukkig geslaagd, naar het mij voorkomt. Ik wensch dit voor alle vrouwen in 't bijzonder merkwaardige boek een welverdiend succès toe.

ELISE SOER.

Edward Stilgebauer. Dominee Schröder. - Amsterdam, P.N. Van Kampen en Zoon.

Edward Stilgebauer is, als schrijver van zijn veelverspreiden eersteling *Götz Kraft*, reeds een goede kennis van het Nederlandsch publiek.

Hij heeft niet de pretentie, een groot letterkunstenaar te zijn; maar onderwijl is hij een onderhoudend verteller in gezonden geest.

Hij kent ter dege het hedendaagsche Duitsche leven, te midden waarvan zijne pen zich beweegt, en weet zijn lezers voor zijn onderwerpen te interesseeren.

Ditmaal brengt hij ons op kerkelijk gebied. Het verhaal speelt in een middenduitsche industriestad. De protestantsch-kerkelijke aangelegenheden, tot dusverre onder zelfstandig stedelijk beheer, zijn daar, kortgeleden, om administratieve redenen, bij de Pruisische Staatskerk aangesloten. En in die Pruisische Staatskerk gaat het ten naastebij op eenzelfde wijze toe als in het Pruisische leger. Wie niet precies doet wat zijn superieuren voorschrijven, wordt door een uitspraak van het Berlijnsche 'Spruchcollegium' uit zijn ambt ontzet.

Dit ondervond de jonge predikant Heinrich Schröder. Uit eerlijk idealisme had hij het geestelijk beroep gekozen en aanvankelijk vond hij daarin volle bevrediging. Vooral de praktische zijde van het herderlijke werk schonk hem, ondanks allerlei mistastingen, genoeg hartelijke voldoening. En daar hij, van aanleg, een goed redenaar was, had hij ook op den kansel een aanmoedigend succes.

Maar juist dit maakte een paar oudere collega's jaloersch. En zijn huwelijk met eene door hem zelf gedoopte, jonge Joodsche weduwe van ruime beschaving, ergerde hunne huisbakken vrouwen. Van lieverlede wreekte men zich door hem verdacht te maken op het stuk van de zuiverheid der leer. Dit punt was hem tot nog toe vrijwel bijzaak geweest. Hij vermeed theologische conflicten; trachtte wél te doen in geestelijken en in stoffelijken zin, zonder veel dogmatischen uitleg. Maar eenmaal geprikkeld en geteisterd en in 't nauw gebracht, wierp hij de geheele dogmatiek overboord; met dit gevolg, natuurlijk, dat hij zijn post, dìe hem lief was geworden, moest verlaten. En ten slotte vond hij, door toedoen van Joodsche stadgenooten, vergoeding voor hetgeen de Christelijke synode hem ontnam.

Het boek is de attentie van ernstige volwassen lezers waard. Ook zij die de geloofsbelijdenis van den hoofdpersoon niet heelemaal deelen, zullen hem moeten waardeeren in hetgeen hij zelf als 'het Christendom van de daad' trachtte te beoefenen.

Het woord 'Dominee' geeft aan den titel een zweem van bespottelijkheid, die stellig niet in de bedoeling van den schrijver en waarschijnlijk ook niet in die van de vertaalster heeft gelegen. Zij kon niet helpen dat ons spraakgebruik haar dat woord opdrong: oorspronkelijk vocatief, in den volksmond door een extra-eindletter voor alle naamvallen pasklaar gemaakt - een komiek, speciaal Nederlandsch overblijfsel uit den latinisee-renden tijd!

De vertaling houdt zich meestal trouw aan het originieel. Misschien een beetje al te trouw. Maar het is moeielijk in dit opzicht maat te voelen, wanneer men uit het breedvoerige Duitsch in het tegenwoordig meer naar een concreten stijl strevende Nederlandsch vertaalt.

G.C.

Selma Lagerlöf. De Voerman. - Amsterdam, Becht.

Selma Lagerlöfs werken maken op ons, Nederlanders, altijd den indruk van in hooge mate fantastisch te wezen. Dit nieuwste werk nu is nog wat fantastischer dan al de vorige.

Indien ik het dus aankondig als een hoogst origineel pennevoortbrengsel van de talentvolle schrijfster, dan dien ik er bij te voegen, dat het alleen genietbaar is voor lezers, die zich gaarne in een wereld van onbestaanbaarheden bewegen.

De 'Voerman' in quaestie is geen mensch, maar een schim of geest of droombeeld of symbolisch wezen. Dientengevolge houdt het verhaal het midden tusschen een ouderwetsche spookhistorie en eene moderne spiritistische mededeeling. Ik geloof niet dat de schrijfster de zaak in dien laatstnoemden zin bedoelt; maar zij brengt een oud bijgeloof op hedendaagsch terrein over; en het kost groote moeite, te onderscheiden, wààr, naar hare bedoeling, de werkelijkheid ophoudt en òf de fantasie, òf de symboliek begint.

De gebeurtenis speelt zich af aan het sterfbed van een Heilsleger-zuster. De lezer dient zich op een groote treurigheid voor te bereiden, die ditmaal door geen zweempje humor wordt onderbroken, zooals wij dat anders van Selma L. gewoon zijn.

De vertaling is vloeiend, zooals men dat van Margaretha Meyboom kan verwachten.

G.C.

Käthe Sturmfels. Het Vrouwengevaar. - Baarn, Hollandia-Drukkerij. 1913.

Een strijdbare Duitsche speermaagd gordde zich aan, om te velde te trekken tegen... de Vrouwenbeweging! En zij deed dit op een wijze, die geheel past bij haar stormachtigen familienaam.

Voor een deel geldt haar ergernis, - men zou haast kunnen zeggen haar woede - de Vrouwenbeweging in het algemeen, voor een deel speciaal de Duitsche. Wat het Duitsche boekje betreft, komt dit nu voor haar bedoeling tamelijk wel op hetzelfde neer; maar in een Nederlandsche vertaling veroorzaakt het af en toe verwarring.

Ondanks een massa vertoon van boeken-raadpleging, is de horizon van de Schrijfster (die zich als een gewezen verpleegster bekend maakt) nogal beperkt. Naar haar eigen overtuiging optredende tegen algemeenheden, heeft zij het blijkbaar tegen dingen die haar persoonlijk grieven. En dit maakt dat, zelfs wie de fouten van de bedoelde maatschappelijke strooming duidelijk inzien, toch aanstonds kunnen

beseffen, dat zulk een razend pleidooi als dit niet het rechte middel is om haar een gezonder, meer natuurlijke richting te geven.

Keeren laat zich zulk een stroom niet, om allerhande redenen. Zoo vergeet de Schrijfster in hare redeneering heelemaal de werking van het moderne

verkeer en de moderne techniek. Zij wenscht dat het meerendeel der vrouwen meer haar heil en haar idealen zal zoeken aan den huiselijken haard. Goed, maar dan dient dit te gebeuren in eenigzins andere vormen dan in den 'goeden ouden tijd'. Zin voor huiselijkheid bevorderen, is iets anders dan huisbakkenheid aanbevelen. Te verlangen, dat de huishoudscholen weer zullen opgeheven worden, omdat de meisjes van haar eigen moeders het huishouden moeten leeren, toont wel dat iemand geen rekening houdt met de teekenen der tijden. Zou het integendeel, niet beter zijn, de huishoudscholen gaandeweg uit te breiden, in dier voege, dat haar programma, behalve het beoefenen van de noodigste praktische kundigheden, tevens een fijnere ontwikkeling bevorderde?

Zelfs al wil men de Schr. niet toestemmen wat zij op een andere bladzijde beweert: dat 'de beste moeders hare eigen kinderen het slechtste opvoeden,' zoo kan men toch den tijdgeest geen ongelijk geven, die leert dat 'moeders pappot' voor dochters in den regel een even onvoldoend dieët is als voor zoons.

Voor beiden is verkrijging van aanpassingsvermogen en verruiming van gezichtseinder te noodzakelijk, dan dat men hen de gelegenheid daartoe mag onthouden.

Zou het b.v., geen aanbeveling verdienen, om, in ruil voor het vele tijdroovende werk, dat de industrie aan de huisvrouw ontneemt, aan sommige huishoudscholen tuinbouwonderwijs te verbinden? Dan kon dit later voor de leerlingen een ongezochte aanleiding geven, in aansluiting aan haar huiselijk middenpunt, een aangename en gelduitwinnende bezigheid te vinden.

Gelijk op dit ééne punt, zoo doen wij waarschijnlijk langs de heele linie het beste, op de Vrouwenbeweging, ondanks hare vele dwaasheden, *à la hausse*, in plaats van (zooals in dit boekje) *à la baisse* te speculeeren!

G.C.

De Moed om te leven, door H.Z. Zegers de Beijl, schrijver van Door Storm en Duisternis. Twee Deelen. - Amersfoort. Valkhoff en Co., 1915.

Het is auteur van bovengenoemd werk niet om een spannenden roman te doen, waarbij de lezers naar de ontknooping haken; want in het 'voorwoord' vertelt hij ons reeds, dat dit boek voortzetting is van zijn vroeger: *Door Storm en Duisternis*; dat het drama in een blijspel eindigt.

'Eind goed, alles goed' zou ik echter hier niet durven beweren; vóór het licht doorbreekt in deze duisternis, vóór de arme Marie van haar tyran verlost, de echte liefde leert kennen, die haar jaren van leed zal doen vergeten (?) heeft zij de voeten wond geloopen aan de scherpe steenen op haar levenspad, heeft zij hare lieve oogen bijna blind geschreid, heeft zij haast het verstand verloren, onder de harde slagen, die haar telkens en telkens worden toegebracht door de hand, die eens de hare zocht. En toch, het eene vloeit geleidelijk uit het ander. Geen gezochte wreedheden, onmogelijke toestanden, verzonnen boosheid. Marie lijdt voor een deel door eigen schuld. Zij koesterde blinde liefde voor een man, harer niet waard: 'Een mooi bruut', levend voor zijn genot, materialistisch tot in zijn nieren; terwijl zij, hoog begaafd,

met haar rijk geestesleven, haar diepzinnig gemoed, haar zachten aard, wel het lam gelijkt gepaard aan een tijger. Hoe zij dien man ooit kon beminnen, is ons een raadsel.

Voor een deel speelt dit verhaal in Indië. Schr. kent de Indische toestanden door eigen aanschouwing zeer goed. Hij schetst er niet meer van dan noodig is, om den achtergrond te weven, waartegen Marie's lotgevallen zich afspiegelen.

Het verhaal begint met een levendige voorstelling van den verkoop van dokter Winschotens inboedel. Het echtpaar Winschoten zal binnenkort naar Europa vertrekken. Dan doen wij een stap terug en worden op de hoogte gebracht van de verhouding, waarin Marie en haar man tot elkaar staan p. 14: 'Hij was haar ideaal geweest, de man, tot wien zij opzag als de bloem naar de zon; de man bij wien ze steun en bescherming zocht, als het klimop bij den eik....' (oude en eenigszins onjuiste beeldspraak, daar het klimop den boom al omslingerend doodt).... de man, voor wien zij den dood zou ingaan, als het dienen moest tot zijn geluk. En hij had de bloem vertreden, het klimop van zich losgerukt en voor haar liefde en toewijding niets dan smaad gehad in stede van liefde en waardeering....'

Zakelijk, ietwat nuchter zelfs hier en daar, deelt schr. ons mede, hoe Marie's huwelijk eigenlijk van begin tot einde een groote marteling wordt. Zelfs haar zoon, haar eenig kind, wordt soms als wapen tegen de moeder gebezigd. Ook hij lijdt door vaders onverschillige af en toe bepaald vijandige stemming, door het leed van 'moes.' - Albert is bijzonder goed geteekend. Wij zien den aardigen jongen voor ons: bevattelijk, vlug, met iets van Marie's zachten aard, die hem doet ineenkrimpen van vrees bij de ruwe, liefdelooze aanmerkingen van den dokter. Winschoten is bovendien niet alleen ongeloovig maar ook spotter, met opzet om te grieven, zijn vrouw te pijnigen, zijn kind radeloos verlegen te maken.

Dezelfde man, een satan tehuis, kan daarbuiten een aardig, schoon niet fijn causeur zijn, is als arts bekwaam, maar weet zich grof te doen betalen en als viveur op zijn manier van het geld te genieten, dat hij reeds vergaard heeft, al houdt hij zich arm. Ook in zijn verhouding tot zijn ouders, brave, bekrompen lieden, en in zijn gesprekken met Maries's stiefvader, komt zijn inhaligheid telkens aan den dag en wordt hij weleens in de kaart gekeken.

Wekt Winschoten onzen weerzin, hoe dieper wij in zijn wezen doordringen, Marie en haar jongen worden ons des te sympathieker. Bijzonder treffend zijn de hoofdstukken, waarin Alberts ziekte en dood worden verhaald, neen, waarin wij lijden, leed en wroeging mee beleven.

De karakters zijn uitstekend volgehouden. Auteurs stijl is vrij van jachtmakerij op zonderlinge wendingen, gezochte uitdrukkingen, taalvervalsching. Stellig zijn deze twee deelen, even als het volgend te bespreken werk van Reade, een aanwinst voor onze Leesbibliotheken en wensch ik er menig lezer eenige aangename avonden mede, in den aanstaanden winter. Maar ook het bezit van dit boek noem ik zeer begeerlijk. Er gaat een adem van oprecht geloof door deze levensbladeren, evenals een versterkende koelte in een zwoel woud. Geen oppervlakkig geteem, geen liefdoenerij, maar de uitspraak eener vaste overtuiging, die ook ongeloovigen recht doet wedervaren, zeldzaam ruim tegemoet treedt. Om deze eigenschap tevens durf ik: *De Moed om te leven* warm aanbevelen.

ELISE SOER.

Langs het Geluk, door Annie Salomons. Nederlandsche Bibliotheek, onder leiding van L. Simons, Amsterdam.

Kleine teere schetsen zijn dit, waarin auteur ons op de haar eigen manier: 'Glissez, glissez, n'appuyez pas,' een visie tracht te geven op enkele levens, wier lot het schijnt te zijn nooit vollen zonneschijn te kunnen genieten. Arme stumperds! Begeerig strekken zij de handen naar 'het geluk', doch het glijdt langs hen heen of wel zij zelven gaan er langs, de oogen naar de verte, op iets onbereikbaars gericht, in hevig begeeren of weifelend verlangen of smachtend ontzeggen. *Langs het Geluk!* Wat is geluk? Het antwoord schijnt nog zoo gemakkelijk niet. Er zullen vele verklaringen en omschrijvingen noodig blijken, eer men ook maar bij benadering kan vaststellen wat in 't algemeen geluk wordt geheeten. Bevrediging onzer begeerten.... Wie heeft dat soort van geluk niet later vaak voor het grootste ongeluk gehouden? Zich te kunnen uitleven, in volle levensblijheid, als een bloem in zonneschittering? Och, dat zal wel altijd een ideaal blijven; want, zooals Annie Salomons het in dit zestal schetsen treffend en telkens weer anders teekent, onvolmaakt is immers alle samenleven, elke verhouding tusschen ons, menschen; steeds hapert er iets door eigen of anderer schuld. Het is een oude waarheid dat 'een gierig omkoesterde droom zoo zelden zijn vervulling brengt,' p. 96; maar voor iederen droomer een altijd weer nieuw te leeren moeilijke les. Elkaar ten volle begrijpen, wie onzer kan het? Ook bij diepe genegenheid blijft de 'Tweespalt' niet uit. Hoe gecompliceerder de mensch wordt, hoe moeilijlijker zijn leven.

Een der mooiste stukjes uit dezen mooien bundel, vol diep gevoel en intens zieleleven, acht ik *afscheid.* 'We zijn oud geworden.' peinsde ze.

'Ja, ons leven is heel verschillend geweest; het heeft heel verschillend met ons gedaan.'

Er ging een huivering over haar gezicht. 'Maar 't heeft ons allebei moe gemaakt; moe.... en eenzaam,' zei ze zacht; en, na een zwijgen, levendiger: O, ik ben eenzamer dan jij; ik ben ontzettend eenzaam in de volte, die mij omgeeft; in de jacht van m'n leven.' p. 60.

Dit is echt. De eenzame in zijn eenzaamheid, waar de stilte zelve tot hem spreekt, zal eer vrede vinden, dan de arme, die alleen staat te midden eener menigte. Maar het diep weemoedige, het leege, het ijle der eenzaamheid; de strakke onbeweeglijkheid der dingen rondom den eenzame; zijn teren op herinneringen; het verzonken zijn in zich zelven; het beluisteren der voetstappen, die niet meer tot hem komen, van de echo der stemmen, die voor altijd verklonken.... dit en nog veel meer voelt men onder het lezen van Annie Salomons bundel.

De Ned. Bibliotheek zal eer inleggen met deze kleine verhalen van onvergankelijke uren, die meer dan jaren tellen.

ELISE SOER.

Mia van Randwijck door Lina Tervooren. - Amsterdam, Scheltens en Giltay.

Deze auteur heeft er slag van jonge vrouwen en meisjes te beschrijven. Ook nu weer is het hoofdpersoontje een allerliefst meisje, wier lotgevallen, al zijn ze niet hoog romantisch, ons aangenaam bezig houden. Dat het

juist de eigen grootmoeder is, die het pad van dit kind met opzet steenig maakt, is onder de gegeven omstandigheden niet onmogelijk, hoe erg ook. Mooi daarentegen is de onzelfzuchtige liefde der moeder-overste geteekend, ‘met haar kalmen zachten glimlach,’ die alles verbergt, ook de schrijnendste smart. Dit is de vrouw, in wier hart Mia zulk een groote plaats inneemt, dat wreede pijn haar doortrilt, als zij ook deze aan de wereld moet afstaan; ofschoon zij zelve juist den menschkundigen brief had geschreven, die ten gevolge heeft, dat het meisje van keuze verandert. ‘Dit zou de laatste proef zijn, als (Mia) die doorstond, dan mocht zij veilig aannemen, dat het kind hier, in het stille klooster, haar geluk vinden zou....’ p. 191. Aan het slot deelt schr. ons dan nog mede, in enkele treffende woorden, hoe dit afscheid de lijdende vrouw te sterk aangrijpt. Het is een tragische waarheid, dat het geluk van jonge menschen vaak rust op het leed der ouderen. Dit te hebben gevoeld en aangetoond, verhoogt de waarde dezer even vriendelijke als onopgesmukte geschiedenis.

E.S.

Uit donkere Dagen, door Berto van Kalderkerke, 1913, Drukkerij. Het Bos Beiaard, Juul van Lantschoot - Moens, Dendermonde.

Wie van naargeestige verhalen houdt, in schilderachtig Vlaamsch, kan te gast gaan aan dezen zeer goed geschreven bundel.

Van ziekte en zorg, van dood en droefheid, van weemoed en waanzin, kortom van groote menschelijke ellende vertelt schr. uren aaneen, tot hem gelukt is den lezer haast zoo somber te stemmen als zijn eigen viool; want hoeveel variaties hij er ook aan ontlokt, de melodie van smart en leed keert steeds terug. In het voorwoord laat auteur een vriend zeggen: ‘Van Kalderkerke heeft nog aan andere littératuur gedaan: Ontboezemingen, autobiographiën, contemplatieve gevoelsverklaringen, verzuchtigen, klachten en onvoldaanheden....’

Mooi zoo! Een heele reeks. Wij wenschen den jongen auteur lust toe, zijn kracht ook eens aan minder griezelige onderwerpen te wijden; anders zou Feiths sentimenteele verzuchting op hem van toepassing kunnen worden:

> ‘Mijn beste tijd vloog heen in tranen en ellende’[1].

E.S.

Tine. Oorspronkelijke Roman naar het leven, door Neyl Stace. Twee Deelen. Amersfoort, G.J. Slothouwer.

De lezer krijgt hier waar voor zijn geld. Van de eerste tot de laatste bladzijde moet hij zijn aandacht wijden aan een femelaar, die een bovenste schurk blijkt te zijn, zwarter dan zwart. Dit monster op twee beenen maakt zijn gezin en wie er in zijn omgeving komen, diep ongelukkig. Hij pleegt diefstal aan boord - het is een gewezen loods - onder zeer verzwarende omstandigheden, maakt op schandelijke wijze

1. Het Graf van Rheinvis Feith.

misbruik van een bezwijming zijner aanstaande schoondochter; hij liegt en bedriegt, dat het een aard heeft. Ter zee zoowel als te land gebeuren vreeselijke dingen, het een voor, het ander na. Eerst bijna een ontploffing in de machinekamer, waar de veiligheidskleppen zijn afgesloten, dan breekt er brand uit, vijf

slachtoffers, onder wie de zoon van den bewusten loods. Zonde, ziekte en zelfmoord, bange voorgevoelens, sombere voorspellingen vullen deze 451 pagina's met en benevens vele onnoodige beschrijvingen; dronkemanspraat; bijbelteksten, aangehaald te hooi en te gras; ouderwetsche gerektheden.... Schr. zelf breekt den loop van het verhaal telkens af met allerlei opmerkingen, die weinig ter zake doen en vervalt in noodelooze herhalingen. De taal, waarin een en ander is neergepend, laat mede veel te wenschen, maar is toch knap geschreven voor een ‘stuur’, die natuurlijk op de hoogte is van zeemanstermen. Hiermede is alles gezegd.

E.S.

Amor Amantibus. Indische Roman, door J.S.E. - Amersfoort, G.J. Slothouwer.

Onder de vele Indische romans is dit zeker de minste niet. Vlot geschreven, prettig van druk. De titel verraadt eenigszins den inhoud. Amor lacht schalks tusschen de bladzijden. Schr. schetst ons een kringetje van meest jonge ambtenaren en officieren met hunne dames, getrouwd en ongetrouwd. Een lichtzinnige schuldenmaker, luitenant Leegh, wiens karakter aan zijn naam getrouw blijkt, maakt vrijpostig het hof aan een piepjong coquet mevrouwtje, waardoor de ijverzucht wordt opgewekt van een niet minder behaagziek meisje: Emmy Morel, dochter van den ass. Resident van Tanahtinggie, ‘vroolijke brunette met donkere verleidelijke oogen’; zij speelt met vuur. De man, dien zij werkelijk lief heeft, wordt afgeschrikt door de houding, die zij aanneemt. In een tragedie verloopt het dartel gespeel der overmoedige schoone. Ietwat onsamenhangend is een inlandsche moordgeschiedenis hiertusschen geweven; al brengt de terechtstelling van den moordenaar Emmy's afgewezen minnaar zoo totaal in de war, dat diens verstand gevaar loopt.

Zeer levendig en aardig is Poppy Meenens afgebeeld, met haar echt vrouwelijk karakter en warm hart. Zij en Karel Morel vormen het gelukkige paar in den roman, die stellig naar het leven is geteekend. Het kleurige, vroolijke, onbekommerde leven van blijde jeugd, tot juist het zorgelooze gedoe zorgen schept, désillusies veroorzaakt, het evenwicht ganschelijk verstorend van het kalme gladde water, waarop de pleizierbootjes zoo lustig voortgleden, alsof er geen einde moest komen aan den gouden dag. Evenwel, na elken zonsondergang herrijst de lichtvorstin, zij 't niet steeds even schitterend, Amor zegeviert ten slotte over allen, behalve over hen, wie hij geen pijlschot waardig keurt. Waarom het gerijmel *De Ontrouwlustige* in Georges brief verdwaald is, werd mij niet duidelijk, ten zij om onnoodig het boek met een paar bladzijden aan te dikken. Deze parodie maakt werkelijk een vreemd effect zoo kort voor het slotwoord: ‘Hij leeft weer, dus heeft hij lief.’

E.S.

Indische Caesarenwaanzin, door B.W. van de Kamer. Twee deelen. - Nijmegen, H. Prakke.

Geen roman in den eigenlijken zin des woords en toch een spannend boek van begin tot einde. Een boek op waarheid gegrond, stellig een aan het leven zelf ontleende tragedie, zonder zucht tot mooidoenerij, zonder overdrijving weergegeven, ja zelfs nuchter hier en daar. Een mannelijk

boek, met zijn flink volgehouden karakters; zóó levendig, zóó juist geschetst, dat men als welgelijkende portretten voor zich ziet.

In de eerste plaats: de nobele Assistent Resident van Tjiwangi, die het zoo meer dan ongelukkig treft met zijn Controleur Vermeulen, wiens Caesarenwaanzin tijdens een door ziekte veroorzaakte afwezigheid van zijn chef tot onrustbarende hoogte stijgt, zoodat hij niet alleen vervalt in belachelijke overdrijvingen en aanstellerijen, waarover ieder verstandig mensch zich doodelijk ergert, maar zelfs tot misdadige machtsoverschrijding. De inlandsche bevolking wordt door dien onwaardigen ambtenaar gekneveld en mishandeld. Als de lui het eindelijk wagen op hun recht aan te dringen, trapt hij ze ter deure uit. De aanleg van een weg, die een reeds lang onbruikbaar pad moet vervangen, is oorzaak van een, in verwaten hoogmoed, zeer rampzalig ingrijpen van den Controleur, die meent van alles en nog wat verstand te hebben.

Den opzichter, die het werk eigenlijk moet leiden, ter zijde schuivend, slaat hij diens raadgevingen in den wind. Een heuvel wordt ondergraven, en aardstortingen, die menschenlevens kosten, zijn er het gevolg van. Dan komt de ingenieur Moreau, die het wanbeheer ontdekt, en vast en zeker zijn weg gaande, na allerlei moeilijkheden en tegenwerkingen van Vermeulen te hebben ondervonden, dezen in het nauw drijft. Op dit voor hem zoo noodlottig tijdstip, door eigen schuld uitgelokt, redt de Controleur zich gedeeltelijk door een verloving met de op hem gecharmeerde dochter van den Assistent Resident, waaruit de tragedie voortvloeit, die de climax vormt aan het einde van dit om zijn belangrijken inhoud voor allen, die in Indië belang stellen, zeer lezenswaardig werk.

De letterkundige verdienste staat minder hoog, en de titel is een beetje overbluffend. Men denkt bij Caesarenwaanzin aan erger dingen dan ons hier onder de oogen komen; al is het te verwonderen, dat zulk een ongeschikt ambtenaar als Vermeulen kon opklimmen tot hooger rang.

E.S.

Roberto en Ewalda of wel Rooverhoofdman en Haremdame. Familie-roman. Prikkelidyllen IV, en Onthullingen door een Kamenier ten Hove. Prikkelidyllen V, door Cornelis Veth. Uitgegeven in 't jaar 1913, door C.A.J. van Dishoeck te Bussum.

In denzelfden potsierlijken geest geschreven als de vorige Nommers dezer serie, lijkt de taal mij in ‘Roberts en Ewolda’ - natuurlijk met opzet - iets te veel gewild. Het is wel knap voor een Hollander, zoo Vlaamsch te kunnen schrijven en o.a. de onmogelijke vertalingen na te bootsen, die wij vaak in aanprijzingen van buitenlandsche artikelen onder de oogen krijgen; maar men denkt wel eens: Kon een auteur van zooveel talent zijn tijd niet aan wat beters besteden. Want deze gekke dingen zijn niet zoo gemakkelijk neer te pennen, als men soms meent. Zij eischen evengoed studie en nadenken als hunne meer ernstige broeders. Om een caricatuur te scheppen moet men de oorspronkelijke figuur immers uitstekend kennen. Met dit al, Veth blijft een meester in het genre, dat de lachers op zijn hand heeft. Vooral in de *Onthullingen* der Kamenier ten hove is de parodie niet alleen doorzichtig maar

allergeestigst. De lezer amuseert zich van begin tot eind. Het is stellig een der best gelukte onder de zoo gezochte Prikkelidyllen.

ELISE SOER.

Modern Bibliotheek. 'n Schat van 'n Vrouw, door Minca Verster, Bosch Reitz. Uitgave. Van Holkema en Warendorf te Amsterdam.

Weder een van die kleine boekjes, om zich in een verloren oogenblik mee te amuseeren, ook wel om een herstellende in handen te geven, een zieke zijn pijnen te doen vergeten, een zwaarmoedige den lach om de lippen te plooien. De onmogelijkheid ligt er dik op, maar daar vraagt men niet naar, onder het lezen, evenmin als bij een zoogenaamd lachstuk in de comedie. Goed van werkelijkheid is het kunstminnend vrouwtje, Emmy van Gulik, getypeerd met haar quasi verheven bespiegelingen en slordig, verwaarloosd huishouden. Van tante Hoolbrecht was nog wel iets meer te maken geweest. Titus en zijn lief zusterke zien wij voor ons, evenals zijn goedigen vader, die in de klassieken liefhebbert, en de met ingebeelde kwalen tobbende, welgedane mevrouw Antoinet. Waarom die leelijke afkortingen, hier en elders? Max Doolemans, als medicus.... het zwakke punt dezer geschiedenis. Met den zoogenaamden psychiater komen wij op het kantje van fatsoen en eerbaarheid. Vergissingen en misverstanden stapelen zich op als onweerswolken aan den horizont; maar de bui drijft af, even snel als hij opkwam. Het bleef bij flikkerlichten. Wie de schat van een vrouw is? De titel schijnt verdeeld tusschen Dorothea en tante Hoolbrecht. Maar de schat van een man, die alles in het reine brengt, is de sloome, kalme, ironische Titus. Hij handelt, zonder woorden te verspillen of aan hoogdravende inbeeldingen toe te geven; ook in het drama met de kippen, al sleept zijn daad droevig monotone gerechten na zich, tot groote verbazing van tante Hoolbrecht. Hoe Jef Doolemans, als ‘graaf d'Aulémonts’ ingehaald, ten slotte beleedigd opstapt en een vergeten briefje onheil sticht, is om met mevrouw Emmy te spreken een kostelijke ‘trouvaille’ in dit luchtig, kluchtig verzinsel van Minca Verster. Zeker, Dorothea Livius ‘had gedaan wat ze kon... niets was haar te veel geweest... neen.... ze had zich zelf niets, niemendal te verwijten!’... p. 267. Heerlijk toch, zoo'n goed geweten, waar men de ergste conflicten heeft uitgelokt en met leugentjes om bestwil de halve wereld in het harnas heeft gejaagd.

E.S.

Derde Kerstboek voor Jong-Holland, onder redactie van Dr. C.E. Hooijkaas. - Maassluis, J. Waltman, 1913.

Ten derden male werd ons dit Kerstboek toegezonden; en even als de vorige malen kunnen wij het met warmte aanbevelen.

Binnen de perken der bedoeling (kinderlectuur in den geest van vrijzinnig Christendom) is er in dezen bundel een groote verscheidenheid van onderwerpen.

Er zijn reproducties naar oude schilderijen (Rembrandt, Dürer, Rubens) met expliceerende bijschriften. Er zijn vertellingen uit het hedendaagsche leven, in hedendaagschen trant geïllustreerd. Er is zelfs een persoonlijke reisherinnering uit Palestina: aan de oevers van het meer van Galiléa.

Gedeeltelijk origineel, gedeeltelijk vertaald, is alles met tact pasklaar gemaakt voor het begripsvermogen van ons omstreeks tienjarige jonge volkje. - Alleen het luiden van Kerstklokken op den avond vóór Kerstmis is wel wat te *uit*heemsch om

als *in*heemsch te worden opgedischt. Maar voor zulke dingen hebben we het goed-Hollandsche spreekwoord: ‘Wie daarop kijkt is een kniezer.’

G.C.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

Prof. P.J. Blok opent het Novembernummer met de redevoering, door hem uitgesproken bij de onthulling der gedenksteenen in de gevels der huizen van Van Hogendorp, Van der Duyn van Maasdam en Van Limburg Stirum. Op aardige wijze wordt het sprookje van ‘Repelsteeltje’ door mej. J.E. van der Waals naverteld. Prof. F.J.L. Krämer besluit zijn onderzoek naar de persoon van den man met het ‘ijzeren’ masker. De heer G.F. Haspels bespreekt nieuwe boeken en Dr. J. de Jong Giuseppe Verdi. De heer P.N. van Eyck dicht gedichten.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de November-aflevering wijdt Prof. A.J. der Kinderen een woord aan Jhr. Mr. Victor de Stuers op zijn 70sten verjaardag. De heer en mevrouw Scharten-Antink zetten den levensroman van Bakhuizen van den Brink voort. Mr. W.H. de Beaufort herdenkt A.F.G.A. Graaf van der Duyn van Maasdam. De heer H.P.N. Muller behandelt Britsch Malakka, Dr. W.G.C. Bijvanck Mr. H.P.G. Quack's herinneringen. Dr. Ch.M. van Deventer bepleit giftvrij lichtgas. Joh. De Meester geeft een novelle: ‘in den lieven eenvoud’. Mr. H.L. de Beaufort bespreekt Mr. Snijder van Wissenkerke's boek over de nieuwe auteurswet. De heer R.P.J. Tutein Nolthenius beveelt Jan Ligthart's boekje over opvoeding als St. Nicolaas-geschenk voor jonggehuwden aan.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

De November-aflevering wordt geöpend met een eenacter van J. Everts, getiteld ‘Het Verborgene’. De heer Felix Timmermans vervolgt zijn Vlaamsche schetsen. De heer J. Kleefstra behandelt de grondslagen van opvoeding en onderwijs. Dr. C.J. Wijnaendts Francken beschrijft zijne reis naar Khartoem en Omdoerman. In zijn studies ‘rondom Napoleon’ behandelt Dr. A. Aletrino de St. Helena-tragedie naar het memoriaal van Las Cases. F. Erens bespreekt den bundel van Michelet: ‘Figures d'Evocateurs’, Jeanne Reyneke van Stuwe het illustreeren van kinderboeken. De heer J.R. van Stuwe Hzn. heeft een Nederlandschen Zestiende-eeuwer ontdekt. Na gedichten van Ariette van der Stok bezingt Dr. J.B. Schepers den slag in Baduhenna's woud. Cornelis Veth maakt kunstnotities, Hein Boeken bespreekt Chamberlain's Goethe en Willem Kloos Reddingius' Regenboog.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

In het Novembernummer behandelt de heer Albert Verwey de poëzie van Zuid-Afrika. De heer George Gonggrijp dramatiseert de Belsazar-legende. Na gedichten van den heer P.N. van Eyck besluit de heer Just Havelaar zijne aanteekeningen over architectuur, waarna de heer P.N. van Eyk een onbekend gedicht van zuster Baertken mededeelt. De aflevering wordt besloten door verzen uit 'het rijk in de wereld' door Albert Verwey.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, Dr. J.C. De Moor, P.J. Molenaar, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In het Novembernummer geeft Dr. W.J. Aalders indrukken van Palestina. De oud-minister H. Colijn behandelt de Nederlandsche koloniale politiek. De heer Q.A. de Ridder geeft een novelle: 'naar huis terug'. Dr. J.R. Slotemaker de Bruïne onderzoekt het geestelijk-zedelijk karakter der sociaal-demokratie. Mr. W. Zevenbergen behandelt de verhouding tusschen de vrijheid van den menschelijken wil en het rechtsbegrip. De heer P. Minderaa zingt zomer-aquarellen.

Ons Tijdschrift. Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.

In het nummer van 15 November wordt de beschouwing over de Indische Onderwijspolitiek vervolgd. De heer Franck Gericke geeft idyllische fragmenten. De heer Eugène Gericke beschouwt Boutens en Van de Woestyne als overgangs-dichters tusschen de tachtiger en de moderne school, waarop de heer P.H. Ritter Jr. met een 'lof der lijdelijkheid' antwoordt.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; hoofdredacteur Dr. P. Buschmann Jr.; rubriek Ambachts- en Nijverheidskunst onder redactie van de 'Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst', redactie-commissie S.H. de Roos, Jac. Ph. Wormser, H. Fels, Jac. van den Bosch, Marg. Verwey, secretaresse. Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst' Antwerpen, voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam.

Het Novembernummer is gewijd aan de tentoonstelling van Oude Kunst in Vlaanderen, Gent 1913, beschreven door Paul Bergmans. Een keur van illustraties geeft een denkbeeld van het daar aanwezige, o.a. een gezicht op Gent uit de XVIe eeuw, een waterfeest op de Schelde door Bonaventura Peeters, een gezicht in de zaal van het gildeleven, toortshouders, relikiekasten, monitransen, prachtige Brusselsche tapijten, beeldhouwwerk, borduursels.

De Natuur, populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.

In het nummer van 15 November beschrijft de heer A. Slingervoet Ramondt, T., den rotatiediepdruk, waardoor ook couranten in staat worden gesteld fraaiver-zorgde illustraties te brengen. De heer D. Stavorinus beschrijft den veiligheids-gasmeter. Dr. Z.P. Bouman behandelt het begrip ‘massa’; de heer H.R. Hoogenraad de moneren. De Sievert-vensterglasmachine wordt door D.S.S., het uviol-filter door een ongenoemde beschreven. De heer W.P. van Zon behandelt brandbluschmiddelen aan boord van schepen, de heer D.J. van der Ven verschillende vogeleieren.

De Levende Natuur, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.

In het nummer van 1 November vervolgt de heer Jac. P. Thijsse de beschrijving van zijn botanische excursie naar Tirol. De heer J. Metselaar beschrijft het Trawler-visschen. De heer H.A. Kuyper deelt varia uit Deli mede. Een poëtische beschrijving van den herfst geeft de heer H.F.D. Monné. De heer G.J.A. Mulder beschrijft den invloed van het landijs op het landschap. De herfstkleuren worden door den heer Jac. J. de Jong verklaard.

In het nummer van 15 November besluit de heer Jac. P. Thijsse de beschrijving van zijn botaniseertocht naar Tirol. De heer D. Zoolstra geeft een beschrijving van de manier om lijsters in strikken te vermoorden, er bij voegende dat hij deze atavistische liefhebberij thans betreurt en veroordeelt. Een uitgezocht plekje voor natuurliefhebbers noemt de heer G.A. Posthuma het dorpje Stiens benoorden Leeuwarden. De heer F.A. Horsthuis geeft verslag van de 10-12 October te Enschede gehouden herfst-natuurtentoonstelling.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

Het nummer van 25 October bevat het portret van het Kamerlid Lieftinck en een schets van het karakter van Dr. J. de Vrij.

Ontvangen boeken.

Herman Middendorp, *Via Dolorosa*, Een gedicht in 3 zangen. C.M.B. Dixon & Co, Apeldoorn.
H. Roland Holst - van der Schalk, *Sonnetten en Verzen* in terzinen geschreven. Tweede druk. W.L. en J. Brusse, Rotterdam.
Maurits Uyldert, *De tuinen van liefde en dood* (Gedichten). W. Versluijs, Amsterdam.
C.S. Adama van Scheltema, *Uit stilte en strijd.* W.L. en J. Brusse, R'dam.
Stijn Streuvels, *De landsche woning in Vlaanderen.* L.J. Veen, Amsterdam.
A.L. Terégo, *Res*, *non verba*, Leo Verberne. L.J. Veen, Amsterdam.
Cyriel Buysse, *Van hoog en laag.* Het eerste levensboek. C.A.J. van Dishoeck, Bussum.
Mr. J. Eijsten, *Naast den troon.* Historische roman uit den tijd van den Stadhouder Willem III. H. Honig, Utrecht.
P.H. van Moerkerken, *De ondergang van het dorp.* P.N. van Kampen en Zn., Amsterdam.
Historische Karakters. Melati van Java. Hortense de Beauharnais, Koningin van Holland. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
F. de Sinclair, *Sancta Musica.* Van Holkema en Warendorf, Amsterdam.
Arthur van Schendel, *De berg van droomen.* W. Versluys, Amsterdam.
Fenna de Meijier, *Het geluk van Thea Wencke*, I/II. P.N. van Kampen en Zn., A'dam.
A.S.C. Wallis, *De koning van een vreugderijk*, I/III. H.D. Tjeenk Willink en Zoon, Haarlem.
René de Clercq. *Harmen Riels.* Roman. Th. van Looy, Amsterdam.

H.A. Guerber. *Noorsche mythen uit de edda's en de sagen.* W.J. Thieme & Cie. Zutphen.
Ernst Zahn, *Wat het leven vernietigt.* Vertaling van Anna van Gogh Kaulbach. Wereldbibliotheek, Amsterdam.
Rudolph Stratz, *De laatste stem.* Vertaald door Mevr. Nuys - Posthumus. Gebr. Kleutman, Alkmaar.

Iwan Turgenjew, *Maagdelijke Zielen.* Naar het Russisch. H. Honig, Utrecht.
Elin Wägner, *Vrouwenleven.* Roman naar het Zweedsch, door D. Logeman - V. d. Willigen. H. Honig, Utrecht.
Selma Lagerlöf, *De voerman.* Naar het Zweedsch, door Meyboom. H.J.W. Becht, Amsterdam.
Augusta Supper, *De Pastorie van Andersberg.* Naar het Duitsch van M.E.B. (roman). H. Honig, Utrecht.
Barbra Ring. *De Ware.* Naar het Noorsch, door D. Logeman - Van der Willigen. H. Honig, Utrecht.
Bibliotheek van Nederlandsche Letterkunde, No. 12. Bloeml. uit de 'Vrijheids'-literatuur van ± (1810-1813). J.B. Wolters, Groningen.
Charles Ponse, *Causa finalis.* Geloofsbelijdenis van een avonturier. Van Fetisj tot Monon. Van Holkema & Warendorf, Amsterdam.
Wereldbibliotheek. 249/50. Desiderius Erasmus, Een twaalftal samenspraken. Wereldbibliotheek, Amsterdam.
A.C. Duker, *Gisbertus Voetius*, III. 2. Boekh. H.E.J. Brill, Leiden.
Dr. M.H.J. Schoenmakers, *Mensch en Natuur.* Een mystische levensbeschouwing. C.A.J. van Dishoeck, Bussum.
Kerk en Secte. VI, 5. Dr. P.J. Muller, Het Christendom en de christelijke kerk. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Groote Mystieken, I, 6. Ruusbrock, door Dr. W.J. Aalders. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Boeken van wijsheid en schoonheid. Uren met Spinoza. Vertaald door Dr. J.D. Bierens de Haan. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Boeken van wijsheid en schoonheid. Uren met Shakespeare. Vertaald en ingeleid door Dr. Edw. B. Koster.
Havelock Ellis, *De wereld der droomen.* Bewerkt door Dr. A.W. van Reuterghem. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
J. Kooistra, *Menschen in wording* P.N. van Kampen & Zn., Amsterdam.
Jan Ligthart, *Jeugdherinneringen.* J.B. Wolters, Groningen.
Derde Kerstboek voor Jong-Holland, onder redactie van Dr. K.E. Hooykaas. J. Waltmann, Maassluis.
Nederlandsche Landschappen, door E. Heimans en R. Schuiling. X. Vóór Dordrecht, XI. Weidelandschap bij Schiedam, XII. De Drentsche Heide. P. Noordhoff, Groningen.
Onze Kolonièn, I, 3. H.A.J.G. Walbechin, Het leven van den bestuursambtenaar in het binnenland. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Pro en Contra, Een werkkring in Indië, Pro: 'Creusesol' Contra: Henri Borel. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
W.H. Edwards, *Das Anlagekapital der nordamerikanischen Eisenbahnen und seine Beziehungen zum Reinertrage. aus Archive für Eisenbahnwesen.* Julius Springer, Berlin.
Le Palais de la Paix. Mémoire publié par la rédaction de 'Vrede door recht' à l'occasion de l'inauguration du palais de la paix à la Haye, le 28 Août 1913. Librairie Belinfante Frères, La Haye.

Dr. J. van den Bergh van Eysinga - Elias en Mr. Clara Wichmann, De vrouw in Nederland voor honderd jaar en thans. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Dr. Aletta H. Jacobs en F.S. van Balen - Klaar, Vrouwenkiesrecht.
Handboekjes, *elck 't beste.* Jacob Israël de Haan. In Russische gevangenissen.